

10500

NARMA KOSHA

A Collection of Gujarati Words

with their meanings

- ૩ -

FIRST PART
(અ to જ)
SECOND EDITION

COMPILED BY
LATE KAVISHREE NARMADASHANKER LALSHANKER

EDITED BY
LATE ITCHARAM SURYARAM DESAI
Editor "The Gujarati Author of Chandrakant Vivarana on Panchadashi,
Shivaji in Surat-ni Loot, Ganga, Delhi-pu Hallo, etc

Published by
THE "GUJARATI" PRESS, BOMBAY

V. S. 1997

A. D. 1941

Rs. 24

Printers and Publishers:

Natverlal Itcharam Desai, B. A.

at the "Gujarati" Printing Press

Sassoon Buildings Elphinstone Circle, Fort, BOMBAY

(All rights reserved by the publishers)

Copies 1500-500-5-1941

નર્મકોશ

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સંક્રષ્ણ

(પ્રથમ ભાગ-અ થી ય સુધી)

દ્વિતીયાવૃત્તિ

રચનાર

કવિશ્રી નર્મદાશાસ્ત્રી લાલશાસ્ત્રી

સુધારો વધારો કરનાર

સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

“ગુજરાતી” પત્રના આયતંત્રી, અન્દ્રકાન્ત ઇત્યોદિના કર્તા

પ્રકાશક

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-મુંબઈ

[વિ. સં. ૧૯૬૭]

[ઈ. સ. ૧૯૪૧]

મૂલ્ય રૂ. ૨૪-૦-૦

Printers and Publishers:

Natverlal Itcharam Desai, B. A.

at the "Gujarati" Printing Press

Sassoon Buildings Elphinstone Circle, Fort BOMBAY

1941

(All rights reserved by the publishers)

Copies 1500-500-5-1941

નર્મકોશ

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સંક્રષ્ણ

(પ્રથમ ભાગ-અ ધી ન સુધી)

દ્વિતીયાવૃત્તિ

રચનાર

કવિશ્રી નર્મદાશાસ્ત્રી દાદશાસ્ત્રી

સુધારો વધારો કરનાર

સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ

“ગુજરાતી” પત્રના આદ્યતંત્રી, ચન્દ્રકાન્ત ઇત્યોદિના કર્તા

પ્રકાશક

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ-ગુંબઝ

વિ. સં ૧૯૯૭]

[ઇ. સ. ૧૯૪૧

સૂચ્ય રૂ. ૨૪-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :-

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

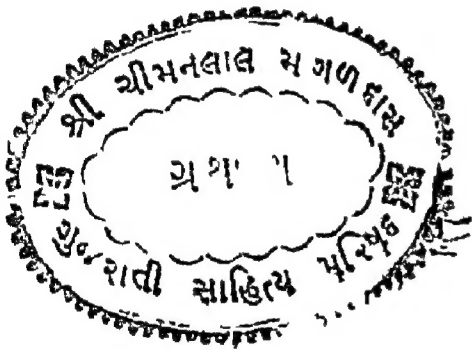
સામુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

પ્રથમાવૃત્તિ-ઇ. સ. ૧૯૭૩

દ્વિતીયાવૃત્તિ-ઇ સ ૧૯૪૧

નકલ-૧૫૦૦, ૫૦૦-૫-૧૯૪૧

(રાજનિયમાનુસાર અન્યસ્વામીત્વના સર્વ હક્કો પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

મુદ્રક અને પ્રકાશક :- નટવરલાલ ઇન્દુરામ દેસાઈ, બી. એ.

મુદ્રણસ્થાન :- “ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

સામુન બિલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ-મુંબઈ

અનુક્રમણિકા

—૦૦૦૦૦—

૧. અહરેશ્વર મુખપૃષ્ઠ
૨. ગુજરાતી દ્વિતીયાર્જતનુ મુખપૃષ્ઠ
૩. પ્રાસિધ્યાનાદિ જાહેર ખર્ચ
૪. અનુક્રમણિકા
૫. "ગરવી ગુજરાત"
૬. "ફોની ફોની છે ગુજરાત?"
૭. પ્રકાશકોનું નિવેદન

૮. અખંડા પાના ૧-૧૫

કોશ એ શબ્દની વ્યાખ્યા અને
ભાષામાટે અગત્ય;-હિન્દની અન્ય
દેશી ભાષાઓની કોશસમૃદ્ધિ;-
અડગરેજ અને ગુજરાતી ભાષાના
કોશોની નોંધ,-

પાનું ૧ હુ

કોશ રચનાની પ્રથમ જરૂર કેમ
હોયી થયું; કવિશ્રીનો તે માટે
પ્રયત્ન; ઇ. સ. ૧૮૬૧ થી
૧૮૭૩ સુધી.

પાનું ૨ જુ

કોશની રચનાના ૩ વિભાગો:-

શબ્દાવળી, વ્યાકરણ અને વ્યાખ્યાન;-

શબ્દાવળી

- (૧) શબ્દસહગ્રહ; પાનું ૩ જુ.
- (૨) સમપ્રસારણ; પાનું ૪ જુ.
- (૩) ઉચ્ચારણ; પાનું ૫ મુ.

વ્યાકરણ;

- (૧) જાનિ, પાનું ૬ હુ.
- (૨) લેખનશુદ્ધિ, પાનું ૭ મુ.
- (૩) વ્યુત્પત્તિ આદિ, પાનું ૧૪ મુ.

વ્યાખ્યાન -

- (૧) અર્થનિરૂપણ, પાનું ૧૫ મુ.
- (૨) રૂઢિપ્રયોગ, પાનું ૧૫ મુ.
- (૩) દેશીકથન (કેવલો) પાનું ૧૫ મુ.

શબ્દસંહાર

૯. આ કોશ જોવાની રીત પાનું ૧૬ મુ.

૧૦. ગુજરાતી ભાષાનો નિર્બંધ પાના ૧૭-૨૩

(૧) સવત ૧૨ માં સૈકાની ભાષા પાનું ૧૮ મુ.

(૨) સવત ૧૩ માં થી ૧૬ માં

સૈકાની ભાષા પાનું ૧૯ મુ.

(૩) સવત ૧૭ માં અને ૧૮ માં

સૈકાની ભાષા પાનું ૨૦ મુ.

(૪) સવત ૧૯ માં સૈકાની ભાષા પાનું ૨૧ મુ

(૫) સંસ્કાર કાળનું પ્રભાવ,

સવત ૧૮૮૦ પછી પાનું ૨૧ મુ

(૬) ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ,

પ્રાંત પ્રાંતની ભાષા (બોલી) પાનું ૨૨ મુ.

(૭) ગુજરાતી ભાષા બોલના-

રાઓની સંખ્યા, ભાવી

વિષે આશા પાનું ૨૩ મુ.

૧૧. જૂની ગુજરાતી ભાષા પાના ૨૫-૩૧

(૧) વર્ણવિવેચન પાનું ૨૫ મુ.

(૨) શબ્દના રૂપાંતર; પાનું ૨૬ મુ.

(૩) શબ્દ અવિભક્તિ-અવ્યય; પાનું ૨૬ મુ.

(૪) નામ-સર્વનામ; પાનું ૨૬ મુ.

(૫) પુરુષ સર્વનામ; પાનું ૨૭ મુ.

(૬) વિશેષણ; પાનું ૨૭ મુ

(૭) ક્રિયાપદ પાનું ૨૭ મુ

(૮) વિધિ; પાનું ૨૮ મુ.

(૯) વાક્ય મોકલાં પાનું ૨૮ મુ.

વર્ણવિકાર

(૧) સ્વરવિકાર પાનું ૨૯ મુ

(૨) વ્યંજનવિકાર; પાનું ૩૦ મુ

(૩) જોડાક્ષરોનો વિકાર પાનું ૩૦ મુ.

(૪) ફેટલાક નિયમે; પાનું ૩૧ મુ.

(૫) પ્રકીર્ણ પાનું ૩૧ મુ.

૧૨. ગુજરાતી ભાષાના કેવિઓ ૩૨ અને ૩૪

૧૩. અક્ષરભેડણી અથવા વર્ણાનુવર્તિ. પાનું ૩૪-૩૯

૧૪. કોશ-(અ થી ઝ સુધી) ૧-૩૩૩

૧૫. નર્મદની સાહિત્ય સેના ૧-૪

—:૦:—

ગુજરાતી ઓનું રાષ્ટ્રગીત

॥ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરક્ષા વિરાજો ॥

જય જય ગરવી ગુજરાત ! *

જય જય ગરવી ગુજરાત,
દીધે અરુણું પરભાત,

ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળળ કુસુમ્મી, પ્રેમશૌર્ય અડ્ઢીત,
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સંઢિને, પ્રેમભક્તિની રીત—

ઉંચી તુજ સુન્દર જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્મી માત,
પૂરવમાં કાળી માત,

છે દક્ષિણ દેશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ—

છે સહાયમાં સાક્ષાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નંદી તાપી નર્મદા જોય,
મહી ને બીજી પણ જોય,

વળી જોય સુભટના જીદ્દરમણને, રત્નાગર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, કે આશિષ જયકર—

સમ્યે સોયે સંઢિ જાત,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રડ્ગ,
તે સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધ,

તે રડ્ગથડી પણ અધિક સરસ રડ્ગ, થશે સત્વરે માત,
શુભ શિકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત—

જન ધૂમે નર્મદા સાથ,
જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

પ્રેય કાવ્ય ગુજરાતનું રાષ્ટ્રગીત નિર્માણ થઇ ચકુ છે. (સમ્પાદક ન. ઈ. દે.)

પ્રશ્ન : - ફોની ફોની છે ગુજરાત ?

ફોની ફોની છે ગુજરાત ?

ઉત્તરેન રામ કૃષ્ણ સાત્યકી યાદવ, જ્યાં સુઢિ વિરાજતા,
જ્યાં આલિણુ ને રજપુત ઝાલા ઈશને અર્થે ઝૂઝ્યા હતા,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૧

બુદ્ધ જૈનના ધુમ્યા વાદ જ્યાં, મલેચ્છસું શિલાદિત્ય લજો,
બૂવડસું વળી જયશિખરી જ્યાં બુદ્ધ પરાક્રમ દાખી પજો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૨

વળી રાજ્યનો રડગદવજ જ્યાં છશૈક વર્ષ લગી ઉઝો,—
સરસ્વતી ને સેનાનીએ રડગ દાખવ્યો છે રડો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૩

કરચું ધામ જ્યાં સુસલમાને નીજ રાજ્યનુ વળી વડું,—
મધ્યે આબ્યાને બાને ને માની લેછે માન વડું,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૪

જે જ્યાં કીધો કોપ કાળાએ રાજ્ય થયું ખણેર ભુકું,
વળી રાજ્ય જ્યાં દખશીકેર કાઠે દીપે કંધક રુકું,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૫

વળી પુરાતન પ્રસિદ્ધ જગમાં ભુગુનો આશ્રમ જ્યાં જોયો,
વળી રડગ જ્યાં જનવરતુનો ખન્દરને નાંદે સોયો,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૬

છે અહરેછ રાજ્યતણુ જે ધામ મુખ્ય પશ્ચિમ ભણી,
જ્યાં ગુજરાતતણા જન વસિયા કા રે વેળા થોડી ઘણી,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૭

જ્યાં રેવામહિકા શોભે હિન્દુ મુસલમાન રાજ્યકે,
વળી રાજ્ય રણુની પેલીગમ જોય સિન્ધની લગોલગે

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૮

વૃદ્ધનગર જેણે જોયા સુઢિ ચડતા પડતા રાજ્ય કરી,
હજી જીવે છે શું જોવાને પ્રજાતણા હડગ રડગ વળી,

ત્યાંના લોકતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૯

શું આલિણુ ને વાણિયા ફેરી ? શ્રાવક ને ભાટિયા ફેરી ?
ક્ષત્રી રજપુત કણુખી ફેરી ? ભીલ અને કાળા ફેરી ?

ખીજ ગુદતણી શું ફેવી ?

નાના નારે નથી તેની.

ત્યારે ફોની છે ગુજરાત ?—૧૦

ઉત્તર : - તેની તેની છે ગુજરાત ?

પૂર્વજ જેના જે વળી આજે જન્મથકી ગુજરાતી વદ્યા,
કાષ્ઠ રીતની તોપણુ ને વળી આર્યધર્મને રાખી ગ્યા,

તેની તેની છે ગુજરાત,

પછી હોય ગમે તે જાત.

તેની તેની છે ગુજરાત । —૧૧

વળી પરદેશી ખીજ જેને બમિયે પાળી મોટ કચ્યા,
પરધર્મી પશુ હિત ઇચ્છનારા માતતણું તે ભાઈ ઠચ્યા,

તેની તેની છે ગુજરાત,

પછી હોય ગમે તે જાત.

તેની તેની છે ગુજરાત । —૧૨

નર્મદ કે ગુજરાતી ભાઈઓ । માનને અર્થે સમ્યક ધરો,
ખન્તે ખન્ધન તોડી રણે સુઢિ ઝુઝી જયસુખ જમે ભરો,

ત્રેમરોયને ફેરી પ્રખ્યાત,

તે તે સુઢિની છે ગુજરાત.

તે તે સુઢિની છે ગુજરાત । —૧૩

પ્રકાશકોનું નિવેદન

અભિજીવન

પરમ કૃપાળુ ભગવંતીની શી ઇચ્છા હશે કે, નર્મદાકોશની ખીણ આવૃત્તિ કરવાનો શુભ યોગ અમારે હાથે આવ્યો છે. જે કોશ છાપતાં કવિશ્રી જેવા સમર્થ સાહિત્યકાર અને ભાષાશાસ્ત્રીને તેર વર્ષો લાગ્યાં, તે કોશની ખીણ આવૃત્તિ કાઢવાને, તેની અનેકવાર માગણી થવા છતાં, આજે ઘણાં વર્ષો લાગ્યાં છે અને તેથી અપૂર્ણ. પણ સુભાગ્યે તેની તાણ અને અગત્યને લીધે ખીણ સાહસિક લેખકોને ગુજરાતી ભાષાની અભિવૃદ્ધિ કરવાની અનેક તકો મળી છે, એટલે દિલ્લીની ષોઠ આઝાદી પૂરાયલી માનવાને હરકત નથી. જે કવિશ્રીના જીવનની ઉત્તરકાળની નાણા સંબંધી સ્થિતિ સારી હતે તો કવિશ્રીએ પોતે જ તેની ખીણ આવૃત્તિ કાઢી હતે; કારણ કે તેમના લખેલા કાગળો અને પત્રવહેવાર તપાસતાં એમ જણાયું છે કે, તે માટે તેમણે સંપૂર્ણ તૈયારી કરી રાખેલી, એક નર્મપર્યાયકોશ અને ખીણ નર્મધાતુકોશ છાપવા માટે સાહિત્ય સામગ્રી એકઠી કરેલી. પણ કવિશ્રીના જીવનની દારી અકસ્માત ઇ. સ. ૧૮૮૬ માં કપાઈ તેથી પ્રસ્તુત કામ આરંભી શકાયું જ નહિ, અને તેમના પછી તેમના કોશોર-વયના પુત્ર ભાઈ જયશંકર અને ગ. સ્વ. ડાહીગવરીએ કોષની સહાયતા નહિ હોવાથી તેમણે ખીણ આવૃત્તિ કાઢવાનો વિચાર માંડી વાલ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં ‘ગુજરાતી’ પત્રના આદ્યત્રી અને સ્થાપક અને અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી, સ્વ. ઇચ્છારામ સાથે તેમણે એક કરાર કર્યો અને ખીણ આવૃત્તિ કાઢવાનું કામ સર્વ હક્ક-ધલાકા સાથે તેઓએ સ્વ. ઇચ્છારામને સોંપ્યું. પણ ‘આદ્યો અધુરો રહે અને હરિ કરે તે થાય.’ એ ન્યાયે મુખ્યમાં મરડીનું જોર ફાટી નીકળ્યું, તેથી કાર્ય અપૂર્ણ રહ્યું. તે પછી યુવાન જયશંકર ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં ગતઃપ્રાણ થયા, એટલે ભાઈ જયશંકરના ટ્રસ્ટીઓના હાથમાં સર્વ વાત ગઈ. છતાં તે સંબંધી કરાર પાકા થશે, એ આશાએ સ્વ. ઇચ્છારામે નર્મકોશ છાપવાનું કામ આરંભી દીધેલું, પણ અનેક વ્યવસાયને અંગે તેઓ પૂર્ણ કરી શક્યાં નહિ. દરમ્યાન કવિશ્રીના અને તેમના પુત્ર ભાઈ જયશંકરના ટ્રસ્ટીઓએ કવિશ્રીના તમામ ગ્રંથો છાપવા

છપાવવાના હક્ક ધલાકા સ્વ. ઇચ્છારામને અને ‘ગુજરાતી’ પ્રેસને ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં આપી દીધાં, પણ કોશ પૂરો થાય તે પહેલાં શ્રી ઇચ્છારામ ઇ. સ. ૧૯૧૨ ની આખરે ગોવિંદશરણ થયા અને કોશનું કામ તે પછી થોડુંક ચાલીને અટક્યું તે અટક્યું, તે આજની વડી સુધી. તે પછી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં જગદ્ગ્યાપી મહા-યુક્ત ફાટી નીકળ્યું, કાગળો વગેરેના ભાવ અતિ ઘણા વધી ગયા અને અપૂર્ણ રહેલા કોશનું છપાવવાનું કામ સ્વ. ઇચ્છારામના પુત્રોમાંથી કોષ આગળ ચલાવી શક્યું નહિ. એક તો ઘણાં નાના મોટા વિવિધ કોશો ખીણમાં તરફથી છપાઈ બહાર પડી ચૂક્યા હતા. ખીણ કવિશ્રીએ સ્વીકારેલી અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી, જે કે શુદ્ધ હતી, તો પણ તે સર્વમાન્ય થઈ નહોતી. સરકારી પાઠ્ય પુસ્તકોની જોડણી લોકપ્રચલિત થઈ હતી; અને કોશનો થોડોક ભાગ કવિશિષ્ય સ્વ. ઇચ્છારામે કવિશ્રીની જોડણી પ્રમાણે, તેમની સૂચના પ્રમાણે થોડોક સુધારોવધારો અને ઉમેરણ કરી છાપ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે કામ આગળ ચાલુ રાખવું કે કેમ ને વિશે જૂના જૂના વિદ્વાનોને પૂછવામાં આવતાં વિવિધ અભિપ્રાયો મળ્યા હતા, તેથી આગળ છાપવાને માટે મન કામાડોળ થઈ ગયું હતું. એટલામાં ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં ગુણેશ ગુજરાતી ગ્રંથો કવિશ્રીની જન્મશતાબ્દી ઉજવી લાગે અમારા તરફથી જેટલો ભાગ છપાઈ ગયો છે તેટલો ભાગ ૧ લા તરીકે પ્રકટ કરવાનો વિચાર થયો અને તે પ્રમાણે એક જાહેર ખર્ચ ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં છાપવામાં આવી હતી. તે સમયે એ કાર્ય પણ થઈ શક્યું નહિ. પણ આજે હવે સ્વર વિભાગ, કે વર્ગના અને ચ વર્ગના શબ્દોવાળો ભાગ પ્રકટ થાય છે, તે માટે તે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરના જ આભાર માનીએ છીએ, કારણ કે તેની ઇચ્છા વિના આ દુનિયામાં કશું પણ થઈ શકતું નથી.

આ ભાગ સાથે પહેલી આવૃત્તિમાં જેટલા શબ્દો ન હતા તે સર્વ શબ્દોમાંથી ચોગ્ય લાગ્યા તે કવિએ નોંધી રાખેલા તે અને પરિશિષ્ટમાં વધારેલા શબ્દો, તથા અસાર સુધીમાં છપાયેલા શબ્દકોશોમાંથી જે શબ્દો ચોગ્ય લાગ્યા

તે શબ્દોનો સમૂહ આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કાશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઈ નથી, કારણ કે કવિએ સમપ્રસારણના નિયમે ધણા શબ્દો, અને પ્રાતિભેદના અને વર્ગ અથવા જાતિભેદના ધણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ધડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ધડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કાશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતું જાય છે કે તે સર્વનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કાશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે. આ સર્વ વિચાર કરતા જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમુલ્ય સુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કાશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો ફેરફાર કયો નથી, પણ કેટલોક ઉમેરણું કર્યું છે તે અત્રે સૂચ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકાશની સુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓના ઉદાહરણો ઉતાર્યા છે, તે કોના કોના છે તે જ્યાં સુધી જ્યાં સા સુધી ત્યાં આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો “જૂની ગુજરાતી ભાષા” વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને છાપ્યો છે. કવિશ્રીએ કાશમાં કયા કયા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને અન્યકારોના અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતાં ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ છાપી છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુંદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાધ્યું છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સૈકાવાર સુખ્ય કવિઓ સંબંધમાં કાઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલું તે પણ જીર્ણ થઈ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાગતા છાપ્યું છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણાનુવર્તિ સંબંધી કવિના વિચારો કાશનું કામ આરબ્યું સારું

કેવા હતા તે પણ છાપ્યું છે. આટલું ઉમેરણું ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઈ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મકાશકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કાશ બનાવવા માટે અધાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં છાપેલાં કાષ્ટ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે મોટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવું, લોકમાં ખોલાતી ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવાં, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ કલેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી શુદ્ધિએ કરવું, એ કાંઈ જવો તેવો સ્વાર્થત્યાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંજા રહેવું, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામાં, (કાષ્ટ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કાષ્ટએ કામ આરંભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરું કરવું સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણું હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલું નથી. કવિશ્રીએ આ કાશ તૈયાર કરતા જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રંથો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહિમ બ્યાકરણ અને વરરચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાતર પણ કર્યું હતું. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનું ભાષાતરનું પુસ્તક છપાયું નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકાશ છપાઈ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સંકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાક્યો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા. આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શુ આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતું ? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતરજાણી સહજ નથી નીકળી આવતો ? જે પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબુ આયુષ્ય આપ્યું હોત અને આર્થિક મુશ્કેલી ઉભી થઈ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજ રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી જાત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શેષ કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુકેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આજે સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજીતીવાળો સચિત્ર કાશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઈ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકેલું અશક્ય જ છે. ધણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોનો સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય સાઁમીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ મળે, વિચારો ચાલે, બહાષોદ થાય, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને ખીખાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કાશ રચાય, એવી જ કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ધણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિલક્ષિતા પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોવું, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હું ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કાશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે ફારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સૂચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઈ નથી. કેટલાકેએ મહાપ્રાણ હું માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ (ઓપોસ્ટ્રોફી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઈ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ ફાવે તેમ મહાપ્રાણ હું શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના યુગાક્ષરોમાંના ઉલ્લા એડના ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત જતા મોઢામાં આમ ટપકું જ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો જોડાએ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ધણીવાર ખીખાં જોડવાનાર જ્યારે ખીખાંઓના ખાનામાં ચાલુ જ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો જ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કાશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સૂચ વાચકોને તે સુધારી લેવાની વિનંતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નુકતા (ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ૩ અને ૬ ના કાફિયાવાડી ૩ અને ૬ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે

(૩ અને ૬) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યું નથી. સંસ્કૃત ભાષા જાણનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીકું, શૂન્ય)થી ચલાવે છે, જ્યારે ખીખાંઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીકું વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ-અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલું મીકું વાપરે છે અને વાપરવાની બહામણ કરે છે. હસ્ત ઇકાર અને દીર્ઘ ઇકાર માટે હવે ધણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હસ્ત ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે, પણ તેમાં આ દીર્ઘ ઉકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર ખીખાંમાં અદ્ધર લટકતું રહેતું હોવાથી છાપતી વખતે ભાંગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે હસ્ત હતું તે સમજી શકાતું નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હસ્ત ઉકાર જ ચોળે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય હાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હસ્ત ઇકારનું છુટું ખીખાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ ચોળે છે; તે જ પ્રમાણે માથે જે માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરયુગ્મે વાપર્યાં જાય છે. માથાનો રફાર પણ છાપતાં ભાંગી જતો હોવાથી કેટલાકે શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રફાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં ફરક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત અને સંવૃત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આરી - - - માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઈ છે, અને ધણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાકે તેને બદલે દિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવું - અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકે તરફથી અવ્યાપારેષુ વ્યાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળજોષ લિપિ અથવા જોડી બાળજોષ-નાગરી લિપિ વાપરવાની બહામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવિવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીકું અને માથે રફાર મુકવાનું, તો ખીખાં જોડવાનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્ન ખીખાંઓ છાપતા ભાંગી જાય નહિ તે માટે, સાવ

તે શબ્દોનો સમગ્ર આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કાશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કારણ કે કવિએ સમગ્રસારણના નિયમે ઘણા શબ્દો, અને પ્રતિભેદના અને વર્ગ અથવા ભતિભેદના ઘણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ધડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ધડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કાશ સંપૂર્ણ કરવાનું મયન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવતપ્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતુ જાય છે કે તે સર્વનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કાશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે. આ સર્વ વિચાર કરતાં જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમુલ્ય મુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કાશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કર્યો નથી; પણ કેટલુંક ઉમેરણ કર્યું છે તે અત્રે સુચ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકાશની મુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓનાં ઉદાહરણો ઉતાર્યા છે, તે કોનાં કોના છે તે જ્યાં સુધી જ્યાં ત્યાં સુધી ત્યાં આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો “જૂની ગુજરાતી ભાષા” વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી ત્રણ શોધી કાઢીને જોડ્યો છે. કવિશ્રીએ કાશમાં કયા કયા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને ગ્રંથકારોનાં અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતા ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ જોડ્યો છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સૂત્રીની કલ્પના કરી રૂપક ગાંધુ છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સૈકાવાર મુખ્ય કવિઓ સંબંધમાં કાઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલું તે પણ જોડ્યું થઇ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાગતા જોડ્યું છે. અક્ષર જોડણી અથવા વર્ણોત્પત્તિ સંબંધી કવિના વિચારો કાશનું કામ આરંભ્યુ સાર

કેવા હતા તે પણ જોડ્યું છે. આટલું ઉમેરણ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મકાશકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કાશ બનાવવા માટે અથાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં જોવામાં કોઇ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે માટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવું, લોકમાં જોવામાં ભાષાના શબ્દો એકઠાં કરવા, વિચારવાં, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો બાંધવા અને તે સર્વ કલેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી બુદ્ધિએ કરવું, એ કાંઇ જેવા તેવો સ્વાર્થયાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ આજીવન મંજા રહેવું, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામાં, (કોઇ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કોઇએ કામ આરંભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂરું કરવું સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણું હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલું નથી. કવિશ્રીએ આ કાશ તૈયાર કરતા જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રંથો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ અને વરરચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાતર પણ કર્યું હતું. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનું ભાષાતરનું પુસ્તક છપાયું નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકાશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સંકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાક્યો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શુ આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતું? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતરજાણથી સહજ નથી નીકળી આવતો? જે પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબુ આયુષ્ય આપ્યું હોત અને આર્થિક મુશ્કેલું ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજ રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી જત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શોધ કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુદ્દલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આને સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પત્તિદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજીતીવાળો સચિત્ર કાશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઈ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકતું અશક્ય જ છે. ધણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોના સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય શાસ્ત્રીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિપક્વ મજે, વિચારો ચાલે, બહાવો હાથ, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને ખીખાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કાશ રચાય, એવી જે કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ધણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોવું, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતાદિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હ ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કાશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે દ્વારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સૂચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઈ નથી. કેટલાકેએ મહાપ્રાણ હ માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (આપોસ્ત્રોફી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઈ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ કહે તેમ મહાપ્રાણ હ શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના છેલ્લા એકનો ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત બતા મોઢામાં આમ ટપકું જ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો જોઈએ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ધણીવાર ખીખાં જોડવનાર જ્યારે ખીખાંઓના ખાનામાં ચાલુ જ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો જ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કોશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુઝ વાચકોને તે સુધારી લેવાની વિનંતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નુકતા (ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ૩ અને ૬ ના કાઠિયાવાડી ૩ અને ૬ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે

(૩ અને ૬) વપરાય છે. અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યું નથી. સંસ્કૃત ભાષા જાણનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીંકુ, શન્ય)થી ચલાવે છે; જ્યારે ખીખાંઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીંકુ વાપરે છે, અને પરસ્પર-અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલુ મીંકુ વાપરે છે અને વાપરવાની ભલામણ કરે છે. હસ્ત ઇકાર અને દીર્ઘ ઇકાર માટે હવે ધણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હસ્ત ઇકાર અને દીર્ઘ ઇકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાંત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઇકાર વાપરે છે, પણ તેમાં આ દીર્ઘ ઇકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર ખીખાંમાં અક્ષર લટકતું રહેતું હોવાથી છાપતી વખતે ભાંગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે હસ્ત હતું તે સમજી શકાતું નથી, તેથી વર્તમાનપત્રવાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હસ્ત ઇકાર જ ચોળે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હસ્ત ઇકારનું છુટું ખીખાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ ચોળે છે; તે જ પ્રમાણે માથે જે માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરચુમ્બો વાપર્યાં જાય છે. માથાનો રક્ષાર પણ છાપતાં ભાંગી જતો હોવાથી કેટલાક શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રક્ષાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં ફરક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત અને સંવૃત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આરી - - - માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઈ છે, અને ધણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાકો તેને બદલે દિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવું - અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકો તરફથી અવ્યાપારેણ વ્યાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કેવળ દેવનાગરી, બાળખોષ લિપિ અથવા ખોડી બાળખોષ-નાગરી લિપિ વાપરવાની ભલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવૈવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીંકુ અને માથે રક્ષાર મુકવાનું, તો ખીખાં જોડવનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને ખીખાંઓ છાપતાં ભાંગી જાય નહિ તે માટે, સાર

તે શબ્દોનો સમગ્ર આમાં કરવામાં આવેલો છે. જે શબ્દો આ કોશમાં નથી લેવાયા તેથી કશી હાનિ થઇ નથી, કારણ કે કવિએ સમ્પ્રસારણના નિયમે ઘણા શબ્દો, અને પ્રાતિભેદના અને વર્ગ અથવા જાતિભેદના ઘણા મળતા આવતા પણ ઉપલા નિયમને લીધે બગડેલા કેટલાક શબ્દો ત્યાજ્ય ગણ્યા છે, તે આ આવૃત્તિમાં લીધેલા નથી; પણ ગુજરાતી ભાષાનું કલેવર દિન પ્રતિદિન ધડાતુ જાય છે, અને રોજ નવનવા શબ્દો ધડાતા જાય છે એટલે ગમે તેટલો કોશ સંપૂર્ણ કરવાનું મથન કરવામાં આવે તે છતાં લોકોમાં વપરાતાં યાવત્રાપ્ય શબ્દોનો એમાં સમાવેશ કરવો મુશ્કેલ છે. તે જ પ્રમાણે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય પણ એટલું વિપુલ બહાર પડતુ જાય છે કે તે સર્વેનો અભ્યાસ કરી નવા શબ્દો ચૂંટી કાઢવા અને તે કોશમાં દાખલ કરવા મુશ્કેલ છે આ સર્વ વિચાર કરતા જેટલી સામગ્રી આજે અમારી પાસે તૈયાર છે તેટલી રજુ કરી દેવાના વિચારે અને કવિનો અમુલ્ય મુખમુદ્રા, ગુજરાતી ભાષા વિષયનો નિબંધ એ વગેરે લોકોપયોગી તેમ જ વિદ્વાનોને પણ ઉપયોગી હોવાથી તે ગુજરાતી પ્રજાને અર્પવાના વિચારે આ અપૂર્ણ કોશ પ્રજા સમક્ષ સાદર રજુ થાય છે, અને તેનો સત્કાર થશે એવી આશા છે.

આ આવૃત્તિ છાપતી વખતે અમે ઉપર જણાવ્યો તે સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કયો નથી, પણ કેટલોક ઉમેરણ કર્યું છે તે અત્રે સુચ વાચકોની જાણ માટે દર્શાવીએ છીએ. કવિશ્રીની લખેલી નર્મકોશની મુખમુદ્રા અને ગુજરાતી ભાષાનો અમુલ્ય નિબંધ તો યથાવત રાખ્યા છે; પણ ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં કવિશ્રીએ જે જે કવિઓનાં ઉદાહરણો ઉતાર્યા છે, તે કોનાં કોના છે તે જ્યાં સુધી જ્યાં લા સુધી ત્યાં આગળ દર્શાવ્યા છે. તે ઉપરાંત કવિએ લખેલો “જૂની ગુજરાતી ભાષા” વિષયનો એક નિબંધ તેમના હાથે લખેલી પ્રત શોધી કાઢીને જાણ્યો છે. કવિશ્રીએ કોશમાં ક્યા ક્યા પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓ લેખકો, અને ગ્રંથકારોનાં અવતરણો લીધેલાં છે તેની, એક યાદી કરેલી તે મળી આવતાં ઉપયોગી લાગવાથી તે પણ જાણી છે, કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાના જૂના કવિઓ વિશે જે એક સુદરીની કલ્પના કરી રૂપક બાંધ્યું છે અને જે ગુજરાતી ભાષાના નિબંધમાં વાપર્યું છે, તે વિશે તેમણે સૈકાવાર મુખ્ય કવિઓ સંબંધમાં કાઠા વાર ટીપ્પણ કરી રાખેલું તે પણ જાણ્યું થઇ જતાં કાગળોના ઢગલામાંથી હાથ લાંબતા જાણ્યું છે. અક્ષર જોડણી અથવા વળાંતપૂર્વિ સંબંધી કવિના વિચારો કોશનું કામ આરબું લાદે

કેવા હતા તે પણ જાણ્યું છે. આટલું ઉમેરણ ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઇ પડશે એવી અમને આશા છે.

કવિશ્રી નર્મકોશકરે શબ્દજ્ઞાન મેળવવા માટે અને કોશ બનાવવા માટે અથાક પરિશ્રમ લીધેલો છે. જે જમાનામાં જાપેલાં કાંઈ પણ સાધનો પૂરેપૂરા મળતાં નહિ, અને મળતાં તે માટે ભાગે અશુદ્ધ હતા, તે જમાનામાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથો મેળવવા, તે વાંચી જવામાં સમયનો ભોગ આપવો, તેમ એનું તારણ કાઢવું, લોકમાં ખેલાતી ભાષાના શબ્દો એડાં કરવા, વિચારવા, વ્યુત્પત્તિ શોધી કાઢવી અને નિયમો, બાંધવા અને તે સર્વ કલેશદાયક કામ એકલે હાથે અને એકલી છુદિએ કરવું, એ કાંઈ જેવો તેવો સ્વાર્થત્યાગ અને ભોગ ન કહેવાય. નર્મ કવિતામાં આવતા શબ્દોના અર્થો સમજાવવાનું કામ કરવા માંડતાં આખી ગુજરાતી ભાષાનાં તમામ અંગો પરિપુષ્ટ કરવાનો વિચાર કરવો અને તે કામ પાછળ એકદમ જાળવન મંજા રહેવું, એ વિષયનો ખ્યાલ તો જેમણે આ દિશામાં, (કાંઈ પણ પૂર્વ સાધનો નહિ હોય તે સમયે કરવું, અને ગુજરાતી ભાષાને અંગ્રેજી ભાષા જેવી સમૃદ્ધ કરવી) કામ કર્યું હોય તેને જ આવી શકે. કાંઈએ કામ આરભ કર્યું હોય તો તેને ચીલે ચાલી, તેમાં સુધારોવધારો કરી કામ પૂર કરવું સહેલું છે, પણ જ્યાં ક્ષેત્ર ઉજ્જડ વેરાણું હોય ત્યાં લીલીછમ જેવી વાડી પહેલવહેલી ઉભી કરવી એ સહેલું નથી. કવિશ્રીએ આ કોશ તૈયાર કરતાં જેમ જૂની ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથે લખેલા ગ્રંથો ઉપરથી અભ્યાસ કર્યો છે, તેમ ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ, વ્યુત્પત્તિ જાણવા માટે સિદ્ધહિમ વ્યાકરણ અને વરરચીના પ્રાકૃત પ્રકાશનો પણ ઉડો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને તે સમજવા માટે પ્રાકૃત પ્રકાશનું તો જાતે ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાતર પણ કર્યું હતું. (આ પ્રાકૃતપ્રકાશનું ભાષાતરનું પુસ્તક છપાયું નથી). ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં નર્મકોશ છપાઇ ગયા પછી તેમણે જીવનની અનેક મુશ્કેલીઓ અને દ્રવ્યની સકડામણ છતાં અભ્યાસ ચાલુ ને ચાલુ રાખ્યો હતો અને ૧૮૮૨ માં જૂની ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક નિયમો અને વાક્યો તારવી કાઢી, લખી કાઢ્યા હતા આ સર્વ તે સમય અને પરિસ્થિતિ વિચારતાં શું આપણને આશ્ચર્યજનક નથી લાગતું? અને કવિશ્રી માટે ધન્યવાદનો ઉચ્ચાર આપણા અંતઃકરણથી સહજ નથી નીકળી આવતો? જે પરમેશ્વરે કવિશ્રીને થોડુંક પણ લાંબું આયુષ્ય આપ્યું હોત અને આર્થિક મુશ્કેલ ઉભી થઇ નહિ હોત, તેમજ સરકાર દરબાર-

માંથી તથા શ્રીમંતો અને દેશી રાજ રજવાડાઓ તરફથી સારો આસરો મળ્યો હોત તો તેઓ ગુજરાતી ભાષા માટે અપૂર્વ સમૃદ્ધિ મૂકી બાત, અસ્તુ. હવે એ વિશે શેય કરવો નકામો છે.

હવે તો આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનોએ કવિએ અપૂર્ણ મુદ્દેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવાનું છે. આને સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શુદ્ધ લક્ષણ અને વ્યાખ્યાવાળો, વ્યુત્પાતદર્શક અને ઉપયોગી અવતરણોવાળો, સમજીતીવાળો સચિત્ર કાશ કાઢવાની જરૂર ઉભી થઈ છે. એ કાર્ય એકલે હાથે હવે બની શકતું અશક્ય જ છે. ઘણા જ્ઞાતા વિદ્વાનોના સમુદાય એક સ્થળે એકઠો થાય, નિત્ય શાસ્ત્રીય ચર્ચા ચલાવનારી તેઓની પરિષદ મળે, વિચારો ચાલે, બહાષોહ થાય, સારાં સાધનોવાળું છાપખાનું અને બીજાં બનાવવાનું યંત્ર સેવામાં તત્પર હોય તો સુંદર કાશ રચાય, એવી જે કવિશ્રીની ઇચ્છા હતી તે પાર પડે.

કવિશ્રીની એક ઇચ્છા હતી કે જોડણી ઐચ્છિક રાખવી, પણ ઘણા વિદ્વાનો જે જોડણી વાપરતા થાય તે સ્વીકારવી. તે જ પ્રમાણે ભાષાના લખાણમાં વિભક્તિના પ્રત્યયો નામાદિથી પૃથક્ પાડવા નહિ, હોણ, થવું વગેરે સહાયકારી ક્રિયાપદો પણ આગલા કૃદંતરિની સાથે લખવા. મહાપ્રાણ હું ના ઉચ્ચાર અને લેખમાં પ્રદર્શન સંબંધમાં કવિએ આ કાશમાં તો આગલા અક્ષરની નીચે દારસી ભાષાની પદ્ધતિ પ્રમાણે નુકતો (ટપકું) મુકવાનું સુચવ્યું હતું, પણ તે પદ્ધતિ તો ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં સ્વીકારાઈ નથી. કેટલાકેએ મહાપ્રાણ હું માટે અંગ્રેજીમાં વપરાતું ઉપરનું વિરામ ચિન્હ ' (ઓપોસ્ટ્રોફી) વાપરવા માંડ્યું હતું; પણ તે પણ લોકપ્રચલિત થઈ શક્યું નથી, અને આજે તો જેને જેમ ફાવે તેમ મહાપ્રાણ હું શબ્દોમાં વાપરે લખે છે; એનું કશું ધોરણ રહ્યું નથી. અંગ્રેજી ભાષાના મૂળાક્ષરોમાંના છેલ્લા એડનો ઉચ્ચાર બતાવવા માટે પ્રચલિત ઝના મોઢામાં આમ ટપકું ઝ મુકવાનો રિવાજ પડ્યો છે, પણ તેનો ભ્રષ્ટ્ર એ તેવો યથાસ્થિત ઉપયોગ થતો નથી; અને ઘણીવાર બીજાં જોડવાનાર બ્યારે બીજાંઓનાં ખાનામાં ચાલુ ઝ ખૂટી પડે છે ત્યારે નુકતાવાળો આવો ઝ વાપરે છે; અને તે સુધારવાનું ધ્યાન બહાર રહી જાય છે. આવું ચાલુ કોશમાં પણ બન્યું છે; ત્યાં આગળ સુત્ર વાચકોને તે સુધારી સેવાની વિનંતિ છે. અક્ષર નીચેના આ નુકતા(ટપકું)નો ઉપયોગ હાલમાં ૩ અને ૬ ના ક્રિયાવાદી ૩ અને ૬ ના ઉચ્ચાર માટે આ પ્રમાણે

(૩ અને ૬) વપરાય છે, અનુસ્વારના ઉપયોગ સંબંધમાં પણ એકસરખું ધોરણ રહ્યું નથી. સંસ્કૃત ભાષા બાલુનારાઓ અર્ધ અનુનાસિકોનો સંસ્કૃત ભાષાની પ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે, બ્યારે સામાન્ય માણસો તે અનુસ્વાર (માથે મીંકુ, શૂન્ય)થી ચલાવે છે, બ્યારે બીજાઓ શુદ્ધ અનુસ્વાર માટે માથે મીંકુ વાપરે છે, અને પરસ્વર્ણ-અર્ધ અનુનાસિક માટે માથે પોલુ મીંકુ વાપરે છે અને વાપરવાની લલામણ કરે છે. હસ્ત ઇકાર અને દીર્ઘ ઇકાર માટે હવે ઘણાઓ સંસ્કૃત ભાષાને અનુસરે છે; છતાં તેમાં તકરારનો અંત આવ્યો નથી. હસ્ત ઉકાર અને દીર્ઘ ઉકાર માટે તેવો જ મતભેદ ચાલુ છે, પણ કેટલાક વિદ્વાનો તમામ ઉકારાંત અનુસ્વારવાળા શબ્દોમાં દીર્ઘ ઉકાર વાપરે છે, પણ તેમાં આ દીર્ઘ ઉકારનું ચિહ્ન અક્ષરની બહાર બીજામાં અક્ષર લટકતું રહેતું હોવાથી છાપતી વખતે ભાંગી જાય છે, ત્યારે તે ચિહ્ન દીર્ઘ હતું કે હસ્ત હતું તે સમજી શકાતું નથી, તેથી વર્તમાનપત્ર-વાળાઓ દીર્ઘ ઉકારનો સદંતર બહિષ્કાર કરી સર્વત્ર હસ્ત ઉકાર જ ચોળે છે, અને સમર્થનમાં જણાવે છે કે જ્યાં સુધી વાંચનારાને શુદ્ધ અર્થજ્ઞાન થતું હોય ત્યાં એમ વાપરવામાં હરકત નથી. કેટલાક વર્તમાન પત્રકારોએ તો હસ્ત ઇકારનું છુટું બીજાંનું ચિહ્ન છાપતાં ભાંગી જતું હોવાથી સર્વત્ર દીર્ઘ ઇકાર જ ચોળે છે; તે જ પ્રમાણે માથે ઇ માત્રાવાળા શબ્દોમાં તેમ નહિ વાપરતા સ્વરના ગુણ વૃદ્ધિ અથવા તો જૂની ભાષામાં વપરાતાં સ્વરગુણો વાપર્યાં જાય છે. માથાનો રક્ષાર પણ છાપનાં ભાંગી જતો હોવાથી કેટલાક શબ્દની આગળ અર્ધો કે ખોડો રક્ષાર વાપરવાની સૂચના કરે છે. તે જ પ્રમાણે એકાર અને ઓકારના ઉચ્ચારમાં કંઈક આવવાથી કે પહોળા અને સાંકડા (વિવૃત અને સંવૃત) એકાર અને ઓકારવાળા શબ્દો માટે આરી - - - માથે અવળી માત્રાઓ વાપરવાની સૂચના થઈ છે, અને ઘણાઓ વાપરે પણ છે. કેટલાક તેને બદલે દિન્દી ભાષામાં વપરાય છે તેમ માથે આવું ~ અર્ધ ચન્દ્રવાળું ચિહ્ન વાપરે છે. વળી તેમાં હમણાં કેટલાકો તરફથી અબ્બા-પારેણ બાપારની માફક નવી જ લિપિ બનાવવાની સૂચનાઓ થાય છે, ગુજરાતી સરળ લિપિ કાઢી નાખીને કુવળ દેવનાગરી, બાળબોધ લિપિ અથવા બોડી બાળબોધ-નાગરી લિપિ વાપરવાની લલામણ થાય છે. આ ગરબડમાં અને મતવૈવિધ્યમાં અક્ષરને માથે જે અનુસ્વારનું મીંકુ અને માથે રક્ષાર મુકવાનું, તો બીજાં જોડવાનારની સગવડ માટે અને એ ચિહ્નને બીજાંઓ છાપના ભાંગી જાય નહિ તે માટે, આવ

નીકળી ગયાં છે અને ડીઝીના (વેલ્ડીના) ચિહ્નોને બદલે અખંડ માથે મોંડુ અને રેફ અક્ષરની બાજુમાં મુકાય છે, અને તેનાથી આંખો વાચવામાં એવી ટેવાઈ ગઈ છે કે અનુસ્વારનું મીડુ અને રેફ અક્ષરની બરાબર માથે નથી આવતા તો પણ વાચનારને તે અથુદ્ધ લાગતું નથી. તે જ પ્રમાણે બીજા પણ આવા ધણાક સુધારાઓ જોડણીમાં અને બીજાં ગોઠવવાની ક્રિયામાં થઈ ચૂક્યા છે. આ સર્વ મતભેદનું મૂળ કારણ ગુજરાતી ભાષાનો કૃમળો ઉચ્ચાર છે. પણ આ સર્વ ઉચ્ચાર-મતભેદનું એકીકરણ કે સમીકરણ કે સમન્વય કરવું મુશ્કેલ છે, અને તેને લીધે કેટલાક શબ્દો નકામા વધી ગયા છે. આ સર્વનો વિચાર કરી શકે, નિર્ણય કરી શકે એવી ગુજરાતી ભાષાની સઘન વિદ્વત્સમાજ ન બંધાય અને તેને પણ રાજતરફનો ટેકો ન હોય ત્યાં સુધી કશું થઈ શકે નહિ, અને આજે જે અનવસ્થા પ્રવર્તે છે તે ચાલુ રહેશે. કવિશ્રીએ પોતાના જમાનામાં પ્રાપ્ત સૌખ્યનો પ્રમાણે વિચાર કરેલો છે અને તે જણાવ્યા છે. પણ આજે તેમાં કેટલોક ફેરફાર થઈ ગયો છે.

આ કાશ સુધારવામાં સ્વ. ધ્રુવચારામને રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ, સ્વ. શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહર, રા. રા. જગજીવનદાસ દયાળદાસ મોદી, અને રા. રા. અંબાલાલ ખુલાખીરામ બની-એઓએ મદદ કરેલી, માટે તેઓ સર્વેનો અમે આભાર માનીએ છીએ. હવે પછીના શબ્દોના કાશનું કામ નવું ધોરણ બાધ્યા સિવાય આગળ ચલાવી પૂર્ણ કરી શકાય તેમ નથી, એટલે આ કાશનો શેષ ભાગ ધીમે ધીમે હકતે હકતે સમય અને આર્થિક સ્થિતિ અને પ્રજાની સહાયતાના પ્રમાણમાં અમે પૂર્ણ કરવાની આશા રાખીએ છીએ, તે પૂર્ણ કરાવવી પરમેશ્વરના હાથમાં છે પરમેશ્વર ગુજરાતી ભાષાની દિનપ્રતિદિન સંવૃદ્ધિ કરે એવી પ્રાર્થના કરી કવિશ્રીના પવિત્ર આત્માને પ્રણામ કરીને અત્ર વિરમીશું.

મુખર્ષ.
'ગુજરાતી' પ્રેસ
કાર્યાલય
સ. ૧૯૯૭
વૈશાખી પૂર્ણિમા

નટવરલાલ ધ્રુવચારામ દેશાઈ

મુખમુદ્રા

જે કાશ શબ્દનો અર્થ ગાઉ થાય છે તે કોશનો અને જે કાશ શબ્દનો અર્થ નરાજ થાય છે તે કુશીનો અપ્રશ્ન છે; પણ ખીજ સઘળા અર્થવાળો કાશ શબ્દ શુદ્ધ સંસ્કૃતજ છે કાશ શબ્દ સંસ્કૃત ધાતુ કુશ ઉપરથી થયો છે ને કુશ ધાતુ આશ્રય તથા આશ્રયી એ બેના સમ્યન્ધસૂચક અર્થમાં પ્રવર્તે છે; તો એ ઉપરથી, જેની માય એકાદો પદાર્થ રખાય-રે તે કાશ ને એમાં એના સઘળા અર્થનો સમાવેશ થાય છે. રાજકાશ એટલે સકળ રાજ્યની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ જે ભણ્ડારમાં ભર્યું હોય તે; તેમ જે ગ્રન્થમાં ભાષાની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ ભર્યું હોય તે ભાષાકાશ ભાષાની સમૃદ્ધિ, શબ્દાર્થ તથા તેના પ્રયોગ એરૂપે રૂઠ્ઠી શોભે છે તો તેઓનાં રક્ષણને માટે અને તેઓના જ્ઞાનોપયોગને માટે કાશગ્રન્થો છે. રાજનગરની સ્થિતિસમૃદ્ધિ ઉપરથી આખાં રાજ્યની સ્થિતિસમૃદ્ધિ વિષે થોડું ઘણું જાણી શકાય છે, પણ કાશગ્રન્થઉપરથી તો પ્રત્યેક ભાષાનું અર્થર્થ સહજ જણાઈ આવે છે જેમ કાશ વિના રાજ્ય બળહીન અને કમળકાશ વિના સરોવર શોભાહીન છે, તેમ ભાષાકાશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં છૂટાં ને વિખરાયલા પોલાં અનેક અડગ તથા એઓની અવ્યવસ્થા એથી સમગ્ર એકરવરૂપે ન હોવાથી સ્થાયી બળિષ્ઠ નથી અને શાસ્ત્રીય સંસ્કાર વિના સુન્દર શોભતી નથી. કાશ વડેજ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ભાષાનો કાશ એ, ભાષા બોલનારા લોકની સ્થિતિનાં સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બ છે ને તેઓનાં જ્ઞાનશ્રવ્યને દર્શાવનારો જ્યધ્વજ છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં નાના મોટા મળીને બાવન કાશ છે ને તેમાં અમગકાશ, મેદિનીકાશ ને અભિધાનચિન્તા મણિ એ ત્રણ ખીજ સુહૃદી ગ્રંથ ગણાય છે. એ સઘળા કાશની શબ્દાવળી વર્ણાનુક્રમમાં નથી પણ શબ્દભતિ અથવા અર્થભતિ પ્રમાણે વર્ગોમાં પડીને રચાયલી છે. યુરોપિયન લોકે સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને સંસ્કૃત-ઇંગ્લિશ, ઇંગ્લિશ-સંસ્કૃત, સંસ્કૃત-ફ્રેન્ચ, સંસ્કૃત-જર્મન એવી રીતના વર્ણાનુક્રમે શબ્દાવળી રચી અનેક કાશગ્રન્થ કર્યા છે. આ દેશની પૂર્વની પ્રાકૃતભાષા માત્ર લોકવ્યવહારભાષા હતી, પશ્ચિમની નોતી; પણ પછવાડેથી તેનાં વ્યાકરણ થયાં હતાં ને તે થોડાક સંસ્કાર પામી હતી-સંસ્કૃત નાટકોના ગ્રન્થમાં ને યૌદ્ધ જૈનનાં ધર્મપુસ્તકોમાં સારીપઠે વપરાઈ હતી-અને વળી જેમ સંસ્કૃતભાષા સર્વ પ્રદેશના વિદ્વાનોની એક સામાન્યભાષા હતી તેમ આરમાંની એક પ્રાકૃત સર્વ પ્રદેશના લોકની એક સામાન્ય જેવી વ્યવહારભાષા મનાઈ હતી. પછી રાજ્યોની અવ્યવસ્થાને લીધે ને હુનાહિ મ્હેન્થ લોકના પ્રવેશને લીધે સામાન્ય જેની મનાતી પ્રાકૃત ભાષા પ્રદેશપ્રદેશમાં જૂદેજૂદે રૂપે બોલાવા લાગી ને કેટલેક કાળે તે કેવળ જૂદી પડી ગઈ. મુસલમાની રાજ્યમાં વિદ્વાનોની સામાન્યસંસ્કૃતભાષાનું બળતેજ ધટ્યું ને જૂદીજૂદી પ્રાકૃતમાં ગ્રન્થ લખાવા માંડ્યા. કુખીરે ૧૩-૧૬ સવત સૈકામાં, નામદેવે ચૌદમાં સૈકામાં ને નરસિંહે પન્દરમાં સૈકાના અન્તમાં પોતપોતાની ભાષામાં ભક્તિબોધવાણી ગાઇ. મુગલાઈ રાજમાં ગુજરાતી, મરેડી, હિન્દી, બડગાળી પદ્યભાષા વધારે વધારે સંસ્કારને પાત્ર થતી ચાલી અંગ્રેજ રાજ્ય થયા પછી ભાષામાં કેટલોએક ફેરફાર થયો છે ને થાય છે, તોપણ ગદ્યના ગ્રન્થો લખાવાથી તે નિયમમાં પડી રૂડા સંસ્કાર પામે છે ને આશા છે કે આવે પ્રત્યેક ભાષા થોડા કાળમાં પોતપોતાનાં સંસ્કૃત રૂપમાં વિરાજશે. અંગ્રેજ શબ્દના પ્રાકૃતમાં અર્થ ને પ્રાકૃત શબ્દના અંગ્રેજીમાં અર્થ એવા ઘણાએક નાના મોટા કાશ હિન્દી મરેડી બડગાળી ગુજરાતીમાં ચલાઈ; પણ પ્રાકૃત શબ્દના પ્રાકૃતમાજ અર્થ એવા કાશ જે પ્રત્યેક ભાષાની જ્યશ્રી

*ગુજરાતીઅંગ્રેજી કાશ (પન્દરહજાર શબ્દો) પ્રથમ ૧૯૦૨ માં નિકળ્યો એ કાશ, સુરતના ખેવાર ને માસ્તરની અઠકથી એળખાતા દલપ્તરામ ભગુભાઈના રચેલા (પણ છપાયલા નહિ એવા) શબ્દાર્થસંગ્રહ ઉપરથી મિસ્ત્ર મહમદ કાજમ તથા નવરોજ ફરુજન એઓએ રચી છપાવ્યો હતો કરસનદાસ મુળગનો ૧૯૧૮ માં એક ને શાપુર એદલ-જનો ૧૯૨૯ માં બીજો એવા બે કાશ નિકળ્યા હતા કરસનદાસ કોશની બીજી આવૃત્તિ ૧૯૨૮ માં થઈ અંગ્રેજી ગુજરાતીકાશ મોટા એનો એક અડક ગરદેગર ફરાચળ મુસ તથા નાનાભાઈ ડસ્તમજ રાણીના એઓએ ૧૯૧૩ માં કાઢ્યો, ને બીજા ત્રણ અડક (એચ અક્ષરના શબ્દ પૂરા થયા ત્યાંબળી) ૧૯૧૭ સુધીમાં ગયા. ૧૯૧૮ માં એ બે જણાએ ને મં સાથે મળીને એક નૂનો કાશ રચી પ્રસિદ્ધ કીયો તેમ તેજ વર્ષમાં ઝવેરીલાલ હમિયાનકર, ત્રિભોવનદાસ દાગ્દા-દાસ ને મોતીરામ ત્રિકમદાસ એ ત્રણે જણે મળી એક બીજો નૂનો કાશ રચી છપાવ્યો એ બે કોશને એકઠા મેળવી દશે સુધારા વધારો કરી અરદેશર તથા ઝવેરીલાલ એઓએ ૧૯૨૭ માં બીજી આવૃત્તિએ અંગ્રેજીગુજરાતી કાશ છપાવ્યો છે [ગુજરાતી કોશ બી હીરાચન્દ ૧૮૯૫ માં કાઢી હતી]

દેખાડે છે તે (જેવા જોઈએ તેવા ઉત્તમ પ્રકારના તો નહિ તોપણ) હિન્દી મરેડી બહુગાળી લાપાના, ઘણા વર્ષ ઉપર છપાઈ પ્રગટ થયાછે. હિન્દીકાશ વિસહજ્જર શબ્દનો બનારસના રેવરંડ આડમે રચી સંવત ૧૮૮૫ માં, મહારાષ્ટ્રલાપાનો કાશ પરિચયસ જીવિસહજ્જર શબ્દનો મુમ્મધની શિક્ષામણ્ડળીએ પાંચ પહિડતો પાસે રચાવેલો તે તેજ વર્ષમાં અને બહુગાળીકાશ-શબ્દામ્બુધિ છુતરીસહજ્જર શબ્દનો પૂર્ણચન્દ્રોદય નામના વર્તમાન પત્રના અધિપતિએ રચી સંવત ૧૯૦૯ માં પ્રસિદ્ધ કીધો. અંવે આ ગુજરાતી કાશના ઉદ્ભવ વિષે આ પ્રમાણે છે:-*

મુમ્મધમાં ગુજરાતી અડ્ગરેજી નિશાળોમાં લગુનારાઓને નર્મકવિતામાંના ઘણાક શબ્દાર્થ સમજવા સુલભ નોતા પડતા તે જોઈ હું તેવા શબ્દાર્થનો એક નાનો કાશ કરતો હતો પણ તે સદ્ગ્રહ બહુ મોટો થઈ ગયલો જોઈ મને સૂઝ્યું કે આમો ને આમો માયમળતા બીજા શબ્દો વધારી મોટોજ કાશ કરવો કે તે સઘળા લોકના ઉપયોગમાં આવે. એ વિચાર દઢ થયો ને મેં સંવત ૧૯૧૭ ના કારતક સુદ છઠ રવેઉ-સને ૧૮૬૦ ના નવેમ્બરની અઠ્ઠવિસમિયે બીજો નવો શબ્દસૂત્રકરવાનો આરમ્ભ કર્યો નર્મકવિતામાંના સ્વરાદિશબ્દોમાં નવા વધારાના સ્વરાદિશબ્દો મેળવી ગોઠવી મેં અર્થ લખવા માઝ્યા અ-આ-ના શબ્દાર્થ લખાયા કે તે મેં છાપવા આપ્યા ને પછી એક પાસથી નવુ લખતાં ને બીજી પાસથી પ્રૂદ તપાસતાં સ્વરવર્ગનો ૧૦૨ પૃષ્ઠનો અડક સંવત ૧૯૧૮ ના કારતકમાં-સને ૧૮૬૧ ના નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ કીધો. સને ૧૮૬૨ ના મે મહિનામાં મેં કે આદિ અક્ષરોના અર્થ લખવા માઝ્યા ને ડિસેમ્બરમાં ૫૮ પૃષ્ઠનો બીજો અડક કાઢ્યો. સને ૧૮૬૪ ના સપ્ટેમ્બરમાં ૧૪૦ પૃષ્ઠનો ત્રીજો અડક ધરકાને વેચ્યો ને પછી ૪૦ પૃષ્ઠનો ચોથો અડક સને ૧૮૬૬ ના અગષ્ટમાં છપાઈ તૈયાર થયો પણ તે મેં બાર કાઢ્યો નહિ એ ચાર અડકમાં અ થી તે તમારું લગીના શબ્દાર્થ લખાયા હતા. સને ૧૮૬૮ માં મેં નવું લખવાનો આરમ્ભ કર્યો ને આગષ્ટની ૧૧ મીએ-સંવત ૧૯૨૪ ના શ્રાવણ વદ આઠમે ને ભોમવારે રાતે સમાપ્તિ કરી.

સને ૧૮૬૯ ને અન્તે મેં કાશને પાછો પ્રથમથી છપાવવાનો ને તેમ કરવાની પેલાં શબ્દોની સંખ્યામાં વધઘટ, વર્ણશુદ્ધિમાં ફેરફાર ને વ્યાખ્યાયમાં સુધારો કરતા બધું છપાવતાં જવુ એવો નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૭૦ ના જાનેવારીથી કાશ નવેસરથી લાવનગરમાં છપાવા માંડ્યો તે ત અક્ષર પૂરો થયો ત્યાં સુધી છપાયો પછી આ ચાલતા વર્ષના જુલાઈ મહિનાની ૧૮ મીએ અહિ સુરતમાં મિશનપ્રેસમાં બાકીનો કાશ છપાવવાની ગોઠવણુ કરી. આગષ્ટથી ધમધોકારે કામ ચાલ્યુ તે આ માસમાં પૂરુ થયુ છે ને અંવે પુસ્તક બન્ધાઈ આવતા માસમાં કાશ બાર પડશે. શબ્દ ગોઠવવાનુ ને પ્રૂદ જોવાનુ કામ આરમ્ભથી તે અન્તલગી મારા મહાયક નરભેરામ પ્રાણશાસ્ત્રકરે કર્યું છે.

અંથોમાંથી જૂદા પાડી, પૂછપાછ કરી કરાવી અને એસ કરતાં નવા સૂઝતા તે ઝડપી લેઈ શબ્દસૂત્રકર કર્યો છે અને બીજા કાશઅંથોનીસહાયતાથી, ચર્ચા કરી શૂદ્ધ મટાજાથી, તર્ક તથા વિચાર પૂરા ઉપયોગમાં આણ્યાથી અને વાચેલુ સાભળેલુ તત્કાળ સ્મરણ આવેથી વ્યાખ્યા અર્થ દષ્ટાન્ત ઇં સુકે લખાયુ છે.†

પ્રવૃત્તિવાળી સ્થિતિમાં તથા આશ્રયવિનાની સ્થિતિમાં પણ ઉત્સાહવાળા ઉદ્યુક્તપણા વડે આ કાશ રચાયો છે ને છપાયો છે †

* એ પ્રકારજી સંવિસ્તર ભરતા અતિ લગ્ગાણુ યાય-પ્રધાન વિષયનો પ્રસંગરૂઝ ઝાખો પડે ને કેટલુક અમડ્ગળ કથન પણ કરવુ પડે, વળી મડ્ગળ કાર્યની સમાપ્તિને ટાણે અમડ્ગળ કથન કરવુ એ મારા રસવિવેકને દુ.ખ કરે તેવુ છે મટિ દુકામાજ આટલુ છે. તોપણ કોશસમ્બન્ધી અથેતિવૃત્તાન્ત (અમડ્ગળ કથન સહિત) લોકની વર્તમાન સ્થિતિનુ એક પ્રકારનુ સહાનુ શિક્ષણીય દર્શન થઈ રે તેવુ છે, તેટલાસાર તે હું બીજે પ્રસંગે યથાસ્થિત જણાવીશ.

† સસ્તુતઅડ્ગેજી કાશ તથા મરેડી અડ્ગેજી કાશ એમાંથી ગુજરાતીમાં વપરાતા સસ્તુત શબ્દો તથા બીજા સૂઝી આવતા તે ચાલુ શબ્દ મે જૂદા પાઝ્યા હતા ને છપાયાલા પુસ્તકોમાંથી કાઢવાને પ્રથમ ત્રણેક જણને રાખ્યા હતા તેમાં એક ચોરવાડનો બ્રાહ્મણ હતો જુનાગઢ તથા બાવનગરથી મિત્રોએ શબ્દો લખી મોકલ્યા હતા મેમહાવાદ, નડિયાદ ને અ નવાદના કેટલાક જણ પાસેથી શબ્દ રખ્યા હતા જૂના અંથોમાંથી પણ શબ્દનુ મોટુ ભરણુ થયુ હતું. અર્થ લખતી ડેજી કાશ તથા મરેડીઅડ્ગેજી એ બે ઉપયોગી પાઝ્યા હતા પણ માર ત્યા કામકામના લોકનુ થી શુદ્ધાનિવારણુનુ ને નવુ જાણી લેવાનુ મને મળ્યુ સુતરુ થઈ પડ્યુ હતું

૧. પણ તરત છપાવેલો નહિ એ વિચાર નિવૃત્ત ને અનુકૂળ સ્થિતિ વિના પાર પડે તેવો નહિ જ, એલા અન્યની પછાડેથી વ્યવસ્થા થવાનો સમ્ભવ ઓછા જ, ને હાથના લખેલા કાગળોમાં સુધારો

ગળોમાં તેમ કરવુ એ મને વધારે સેહુ ને સાર પડવાથી મેં એક પાસથી લખ-સાથે ચલાવ્યુ હતુ વળી આરમ્ભ કર્યો તે સમયે કાશ કરવો મેં એવો જાણ્યો

અવે શબ્દસંગ્રહ તથા તેની વ્યવસ્થા વિષે જણાવવાને મુખ્ય ત્રણ પ્રકરણ બાંધુ છઉં-શબ્દાવળી, વ્યાકરણ અને વ્યાખ્યાન; શબ્દાવળી વિષયમાં સંગ્રહ તથા જાનિ, સમ્પ્રસારણ, ઉચ્ચારણ એ ભેદ, વ્યાકરણ વિષયમાં જાતિ, લેખનશુદ્ધિ ને વ્યુત્પત્તિ એ ભેદ અને વ્યાખ્યાનવિષયમાં અર્થનિરૂપણ, રૂઢિપ્રયોગ, દેશીકથન ને ગ્રન્થાન્તરપ્રમાણવાક્ય એ ભેદ પાડું છઉં.

૧ શબ્દાવળીમાં ૨૫૨૬૮ શબ્દ અને અર્થની સાથે પેટામાં મુકેલા થોડાએક ખીજ તથા સંયુક્ત-ક્રિયાવાળા શબ્દ એ સુઉ મળીને ૨૫૮૫૫ થી થોડીક વધારે એટલી સંખ્યા થાય છે. એમાં જૂની જૂની રીતે ખોલાતા અપભ્રંશ શબ્દ તથા ક્રિયાભેદ રૂપાન્તર પામેલા શબ્દ ધણામાં ધણા ત્રણેક હજાર હશે. એવા શબ્દો હિન્દી-મરેઠી કાશમાં ધણા છે પણ મેં ચાલુ ભાષામાં વપરાતામાંના મુખ્ય મુખ્ય અને જૂના ગ્રન્થમાં વપરાયલામાંના મુખ્ય મુખ્ય રાખ્યા છે; તેમ ક્રિયાભેદના કેટલાક રૂપાન્તર જે બહુવ્યાપક અથવા મૂળક્રિયાથી વિશેષ અર્થમાં વપરાતાં જણ્યાં તે પણ રાખ્યાં છે.* હજાર ઉપરની સંખ્યાવાળા શબ્દ અ, ઇ, ય, મ, વ, સ એથી અને પાંચશેથી વધારેની સંખ્યાવાળા આ, ઉ, ખ, ગ, ચ, જ, ન, ટ, ન, ખ, લ, ર, લ, હ એથી આરંભાતા છે.

(અ) સંગ્રહમાં સાવ સંસ્કૃત તથા સ્વદેશરૂપાન્તરવાળા † એવા શબ્દો ૫૮૩૧, અપભ્રંશ તથા ખીજ ૩૬ ૧૭૦૬૬ અને પરભાષાના ‡ ૨૬૫૮ છે. એ ગણતરી તથા એ ઉપજનવર્તા વચમાં વચમાં જે પેટાગણતરી કરેલી તે સંધ્યાની સરાસરી જેતાં શેકડે એટલે ૧૦૦ ગુજરાતી શબ્દોમાં ૨૩ સંસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ ને ૧૧ પરભાષાના આવે છે.

(ઈ) સંસ્કૃત કાશમાં ને ખીજ પ્રાકૃત કાશમાં પુરાણોક્ત જનબોધક તથા સ્થળબોધક શબ્દો હોય છે, પણ આ સંગ્રહમાં વિશેષનામવાચક શબ્દો સમૂળગા મેં લીધા જ નથી; પ્રાણીવર્ગ તથા વનસ્પતિવર્ગ માયના શબ્દો છેક જ એાછા આવ્યા છે; શાસ્ત્રકળાવિષયના પણ બહુ એાછા છે, તોપણ સામાન્યલોકવ્યવહારમાં વપરાતા ને ખેતીખેડુતના સમ્બન્ધમાં આવતાં શબ્દોનું આ સંગ્રહમાં વિશેષે મોટું ભરણું છે-જૂના પુસ્તકોમાંના શબ્દો ધણાખગ આવેલા છે. દેશગામજાતિપરત્વે ત્યાજ ને તેમાં જ વપરાતા વિશેષ શબ્દોને માટે કહિં કહિં જણાવ્યું છે, પણ એ ભેદ માનવે ઉચિત નથી એમ વિચારી સર્વત્ર તેમ દેખડાવ્યું નથી. ગમે તેના ને ગમે ત્યાંના પણ ગુજરાતી શબ્દ યોગ્ય જણ્યા તેને દાખલ કન્યા છે. છેક જ ગામડિયા ને છેક જ વિકૃત થયેલા શબ્દો આ સંગ્રહમાં માત્ર વાનગીદાખન કોઇ કોઇ જ લીધા છે. સંસ્કૃત શબ્દોનું ભરણું પણ વર્તમાન કાળમ-વપરાતા ને ભૂતમાં વપરાયલા એવા જ શબ્દોનું છે ને સાધિત શબ્દ જેટલા બહુ વ્યાપક જણાયા તેટલા જ રાખ્યા છે; તેમ અપભ્રંશ ગુજરાતી શબ્દોમાં ક્રિયાપદનાં રૂપભેદ, વિભક્તિનાં રૂપભેદ અને સાધિત શબ્દ એ સહ બહુ વાપરમાં છતે ધણાકને ટાળી યોગ્ય જણાયા તે જ રાખી સિદ્ધરૂપે વપરાતા શબ્દોનું વિશેષે ભરણું કર્યું છે. દારમી આરખી અડચેણ શબ્દ પણ જે બહુ જ વપરાતા તે જ રાખ્યા છે.

૨ સમ્પ્રસારણ શબ્દ (વિશેષ અર્થમાં) સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ઈ ને ય, ઉ ને વ, ઋ ને ર, લૃ ને લ એ છોં જે પરસ્પર એક ખીજની વતીના વપરાય તેને માટે છે. વળી ર ને લ, જ ને ય, ખ ને વ, શ ને સ,

હતો-શબ્દ એકઠા કરી ગોઠવી અર્થ લખવા એમાં શુ શ્રમ પડવાનો છે એમ હુ જાણતો પણ ઝમ ચાલ્યા પછી મને ધણું જ દોયલું જણાયું હવે કોશનું કામ કરવા બેસતાં મને કષ્ટાળો આવતો પણ ખેડા પછી ધીરજથી વિચાર કરતાં ને જાણવા લખવાને આનંદ માણતાં હુ કરીને કામ કરતો વ્યવસાયમાં ને પૂરતા સાધન વિના ગાળે ગાળે કામ કર્યું છે તેથી આટલા આટલા વાના આવી આવી રીતે કાશમાં આવવા લેઈએ એ વિષે જે નક્કી કર્યું હવે તે તે સંધુ અથવા તે ઈતિ સુધી આવી શક્ય નથી

* રૂપાન્તર શબ્દો પ્રત્યેક ભાષામાં હોય છે. પૂર્ણ સસ્કાર પામેલી એવી જે સમ્પ્રદાય ભાષા તેમાં પણ ધણા છે ને રૂપમાં થોડોક જ અન્તર એવા કેટલાક ધાતુઓ પણ છે તો પ્રાકૃત ભાષાના કોશમાં રૂપાન્તરો શા માટે ન આવવા લેઈએ? ભાષામાં જેટલા શબ્દ, રૂપાન્તર પામેલા જણ્યામાં આવે તેટલા બધાએ ગામગામના ને વતનવતના કોઈ પણ ભાષાના પ્રથમ કોશમાં અવશ્ય રાખવા, પછી તવી નવી આવૃત્તિમાં થોડે થોડે ઘટાડો કન્યા કરવો એવો મારો વિચાર છે ને તે પ્રમાણે મેં પૂર્વે છપાયેલા અડકોમાં શબ્દો રાખ્યા હતા, પણ ગ્રન્થનો અતિ વિસ્તાર થવાને લીધે ધણા ટાડી નાખી થોડાએક આ ગ્રંથમાં રાખ્યા છે

† એ વિષે 'લેખનશુદ્ધિ' પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે

‡ કારસી આરખી અડચેણ હિન્દી મરેઠી ઇંગ્લેન્ડ શબ્દ અને એ જતના શબ્દ સમ્પ્રદાય-ગુજરાતી શબ્દસાથે અખણ્ડ અથવા પ્રત્યયગણે સંયુક્ત થયા હોય તે સહ પરભાષાના જાણવા સેા ગુજરાતી શબ્દો ૧૧ પરભાષાના લેઈએ તો ૮ કારસી આરખી, ૧ અડચેણને ૨ હિન્દી મરેઠી તથા ખીજ કોઇના આવે.

મ ને ન, એના એકમેકની વતી ઉપયોગ કરવાની છૂટ છે; તેમ વળી છેલ્લું વિસર્ગ કદાપિ ન લખ્યુ તો ચાલે-એને પણ (સામાન્ય અર્થમાં) સમ્પ્રસારણ ક્રમ્યે તો તે ખોટું નથી. એ પ્રકાર કેટલાક ગુજરાતી વર્ણોમા પણ પરસ્પર જોવામા આવે છે, આ* રીતે.-

અ અને આ; ઈ; ઉ; એ; ઓ; ઔ; વ; હ. = અટોપવુ-આટોપવુ, શકાન્-શિકાર; અપાસર-ઉપાસર, અડઅડ્ગ-ઉડઅડ્ગ, અકેક-એકેક; અચમ્મો-ઓચમ્મો; કવચ-કૌવચ, કુઅર-કુંવર; અધાક-હુગોક, અઝામ-હુઝામ.

આ અને ઉ; એ; ઔ; ઓ. = ફાટપુટ-ફુટાપુટ, કાંગરા-કુંગરા; આમ-એમ, ધરાણુ-ધરેણુ; ત્રિપાથો-ત્રિપૈથો; ખરાખર-ખરોખર.

ઈ અને ઉ; એ; ઔ; ઓ; ય; ળી. = કામઠી-કામઠું, ઈ-એ, ઈકાતેર-એકાતેર, છીએ-છૈયે, જઈ-જૈ, પઈકું-પૈકું, વારી-વારો, આદિ-આધ, રાઈવુ-રાયવુ; કેશવાઈ-કેશવાળી

ઉ અને ઓ; ઔ; વ અથવા અવ. = અતુલ-અતોલ; કૃવત-કૌવત, ઉઠવુ-વુઠવુ (વરસાદ); કુણુ-કવણુ. એ અને ઔ; ઓ; અય; ઈય; ય; વ. = ચેતન-ચૈતન; ખરેખર-ખરોખર, ભરેભરવુ-ભરેભરવુ; સમે-સમય, ઉદે-ઉદય; એળ-ઇયળ; ધાએલ-ધાયલ, ધુએડ-ધુવડ.

ઓ અને ઔ; અય; આવ. = કોતુક-કૌતુક; છપો-છપય; ઢાળો-ઢાળાવ ક અને ખ; ગ; ચ; ટ; ડ; પ; લ; વ; સ. = કચુતર-ખચુતર, કુરખાન-ખુરખાન; કાક-કાગ, ઉપલક-ઉપલગ, કાકીડો-કાચણડો, કેમ (અમ), કોપરુ-ટોપરુ, કો-કડકો; હૂક-હૂપ, કીકો-કીલો; નાળકું-નાળવું. ઓસીકું-ઓગીચું.

ખ અને ષ; સ; ક્ષ. = આખાડ-આષાઢ; ઓખડ-ઓસડ; અખેર-અક્ષર, ખણિક-ક્ષણિક.

ગ અને ધ; જ; ન; ય. = સગળું-સઘળું, ગિગોડું-જિગોડું; ખાગું-ખાતું; સાગર-સાયર, નગરી-નયરી.

ધ અને ઝ; ત; હ. = ધી-ઝી, ધિમેલ-ઝિમેલ; અધાત-અતાગ; મેધ-મેહ.

ચ અને જ; ડ; ત. = ખિચગાદલુ-ખિજગાદલુ; ચગળવું-ડગળવુ; પોચવુ-પોતવું.

છ અને જ; ત; સ. = છોછ-છોજ-છોત; આછોપાલવ-આસોપાલવ, છેનાની-સેલાની.

જ અને ઝ; ઢ; ન; ય; સ = ઉજવવુ-ઉઝવવુ; ખિજમત-ખિદમત; પાજર-પાદર; લિજવુ-લિનવુ, જજ-માન-યજમાન; ખરજવુ-ખરસવુ.

ઝ અને મ = ઝગઝગ-ઝગમગ

ટ અને ઠ; ડ; ત; સ; ળ = કળોટી-કલોટી, ટચમચ-ડચમચ, ઓટકાર-ઓટકાર; ટખલુ-તખલુ, ભુરાટ-ભુરાસ; ચાકટ-ચાકળ.

ઠ અને ઠ; થ; લ; સ = અઠેલવુ-અઢેલવુ, ઠિગકું-થિગકું, ઠોળિયા-લોળિયાં; ગાઠડી-ગાસડી

ડ અને ઢ; છ; ઢ; ખ; ય; ર; લ; વ; ળ. = ધડ-ગઢ; સાડસી-સાણસી; ડંશ-દંશ; ડીઓ-બીઓ, હેડું-હેયું; કડચલી-કરચલી; પાટડી-પાટલી, નાગકું-નાગલુ; જગાડવુ-જગાવવુ, લગાડવુ-લગાવવું; ચિમડાવુ-ચિમળાવું.

ઢ અને ધ = એઢાણી-એધાણી.

ણ અને ન; ય; ર; લ = કણસારી-કનસારી; ચાદણુ-ચાદયણુ-રણુ; ટાકણી-ટાકલી

ત અને થ; ઢ; ધ = ભત્તું-મથું, કુતકારો-કુદકારો, મદત-મદદ; થોત-થોધ, માવત-માવધ.

થ અને હ = ગલથુથી-ગલહુતી, કથવુ-કહેવું-ફેવુ.

[બાદલું

દ અને ધ; ન; પ; ખ; લ = ગીદ-ગીધ; પાંદકું-પાનકું, વાદર-વાનર, દડિયો-પડિયો; દૂબુ-બીબું; બાદલુ-

ન અને મ; ર; લ = વનધોર-વમધોર, પન્નાળ-પરનાળ, બદનામ-મદલામ, નીલુ-લીલુ, નાખવુ-લાખવુ.

પ અને ફ; ખ; વ; સ = કપર-કફર, જવાપ-જવાખ, ગપાગપ-ગખાગખ, તાપ-તાવ, દીપાળી-દીવાળી;

ખ અને ભ; મ; વ. = ઉખેળવું-ઉભેળવુ, ઉખડિયુ-ઉમડિયુ, જખાપ-જવાખ.

[પેથી-સેથી

ભ અને મ; વ; હ. = સાભે-સાંભે, ગર્દભ-ગર્વવ, શેભવુ-સોહવુ

* જો બે વર્ણો પરસ્પર સમજાઈ એક વાર દેખાઓ છે, તે ખીજ વાર ક્રમાન્તરપરતે દેખાડયો નથી, તેમ કીચા વર્ણોના પ્રચાર ભાષાના શબ્દોમા વિશેષ છે તે અમણા નક્કી કરી દેખાડાવી ચકાય તેમ નથી.

મ અને ઝ; ર; વ.=ખમયાવુ-ખમ્યાવુ; ધીમું-ધીરું; દિમેટી-દીવેટી.

ય અને ઈય; ર; વ.=યાદી-ધ્યાદી, કાયડો-કારડો; ધાય-ધાવ, રાય-રાવ [ખળાવાડ.

ર અને લ; વ; ળ.=મરગલી-મલગરી, પ્રારબ્ધ-પ્રાલબ્ધ; રંગલુ-વેંગલુ, પતરાળી-પતવાળી; ખરાવાડ-લ અને સ; ળ.=ખલકાડી-ખસખોલી; કલિગડું-કાળિગડું.

વ અને હુ =માવલુ-માહુલુ.

સ અને શ; ળ=સૈકા-સૌકા; નિકસવુ-નિકળવું.

૩. ઉચ્ચારણુ ગુજરાતી વર્ણોનું મૂળ સંસ્કૃત વર્ણોના જેવું જ થાય છે, પણ ભાષાની ઘટનાપરત્વે, ભૂમિપ્રદેશ તથા લોકજાતિપરત્વે અને લોકમાં વિદ્યાભ્યાસ ઓછો તેથી કેટલોએક અનુસ્વાર પડ્યો છે. ઘણાક અનુસ્વાર તો વિદ્યાના સામાન્ય પ્રસારથી ટળી જશે પણ ભાષાના બંધારણપરત્વે જે ઉચ્ચારણુ સંસ્કૃતથી જૂદાં પડે છે તે સમ્બન્ધી વિશેષ જાણવા જેવું આ છે:-

(અ) શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમાં અનુસ્વારના ઉચ્ચારણુ બે પ્રકારનાં છે-એક શુદ્ધ અનુસ્વારનું પોતાનુજ અને બીજું પાસેનો અક્ષર જે સ્થાનથી બોલાતો હોય તેના સરખું છે. અપભ્રંશ શબ્દોમાં અનુસ્વારનું જે ઉચ્ચારણુ છે તે પેલા પ્રકારના સંસ્કૃત ઉચ્ચારણુના કરતાં કાંઈક ચપટો ને આછો ધ્વનિ કરે છે-આંક, ઈંટ, ઊંટ, એંટ, કંગુ ઇં. ક્રિયાપદના લું માંના અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણુ અમદાવાદ તરફના કેટલાક લોક કરતાજ નથી, ને સુરતના બહુ તીણાં કરે છે પણ એથી કંઈએક ધોરકરતા ધ્વનિતુ (ઉત્તરગુજરાતમાં ગગણુલું થાય છે તેવું નહિ) થવું જોઈએ એમ હું સમજું છઉં.

(ઈ) પ્રત્યેક શબ્દમાના ક્રમે બીજા એવા અક્ષરાન્ત અક્ષરનું ઉચ્ચારણુ વ્યગ્જનના ઉચ્ચારણુથી વધારે ને સ્વરના ઉચ્ચારણુથી ઓછું કરવામાં આવે છે-હૂસ્વ સ્વરની એક માત્રા ને વ્યગ્જનની અડધી માત્રા ગણાય છે તો ઉપર કયલા અક્ષરની પોણી માત્રા જાણવી-આવ, બેસ, કુતરો, ભુસકો, ગોરસિયુ, અફળાવુ ઇં. કચ્ચો, ભણ્યો, જમ્યો ઇં શબ્દોમાં ર, લુ, મ, એનું ઉચ્ચારણુ વ્યગ્જનથી વિશેષ માત્રાનું છે-જૂના પુસ્તકોમાં કરચો, ભણ્યો, ભમ્યો એમ શબ્દ લખેલા છે. કેટલાક લોક આચ્ય, રમ્ય, કચ્ય, બેચ્ય, ઇંમાં પેલા અક્ષરો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકી હૂસ્વના દીર્ઘ ને દીર્ઘના પ્લુત સ્વર બોલે છે.

(ઉ) હ નું ઉચ્ચારણુ એક તો સંસ્કૃત શબ્દોમાં છે તેવુંજ છે ને બીજું પૂર્વવર્ણના સમ્બન્ધમાં લગારેક પોણું લીસું એવું છે. શબ્દને આરમ્ભે હ નું જે ઉચ્ચારણુ છે તે શુદ્ધ સંસ્કૃત છે ને શબ્દની વચમાં તથા અન્તે જે છે તે શુદ્ધ પ્રાકૃત છે. એ પ્રાકૃત ઉચ્ચારણુ અડવુ, ચડવુ, વડકણું, બડમડવુ, ઝાડ, ઠાડ, ઝડી; વડું, હરડે, પડો ઇં માં છે.

(ઝ) હ નું ઉચ્ચારણુ બે પ્રકારનું છે-એક તો સંસ્કૃતમાં છે તેજ, અને બીજું પૂર્વ વર્ણમાં ભેળાયલું એવું છે એ બીજા પ્રકારના ઉચ્ચારણુમાં પૂર્ણ હકારના હ જેટલું ઉચ્ચારણુ પૂર્વવર્ણના હ જેટલા ઉચ્ચારણુમાં મળેલું છે; જેમકે અલેતુ, અપારો, ડિનાજો, એસી, ઓણ, ફેવું, રેવું ઇં. એ ઉચ્ચારણુ વ્યગ્જન હુ થી કંઈક ઓછું છે. એ ઉચ્ચારણુ પાસેના હ વર્ણના સમ્બન્ધમાં આવેછે ત્યારે તેને દેખાડવાને હ નો ઉચ્ચાર પણ કેટલાક જણ કરે છે જેમકે લડાઇ-લઢાઇ, ઓડણી-ઓઢણી ઇં. પણ એ વિષે વળી પાછું લેખનદ્વિશુપ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.*

(ક) ળ એ વર્ણ મૂઢાંસ્થાની એટલે ઝ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, લુ, ર, પ, એ વર્ણોની જાતનો છે તથાપિ તે બીજા બધાથી જૂદો પડે છે. એ સંસ્કૃતમાં નથી-વેદની ભાષા જેરે મૂળસસ્તમાં કૃષ્યે તેમાં છે. જેમ અમણાં લખાય છે તેમ જૂના ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ળ લખાયેલા જોવામાં નથી, સર્વત્ર લ જ લખાયેલો છે. તોપણ લ ઉપરથી લ અથવા ળ નું ઉચ્ચારણુ લોક સદજ જુદું કરતા એમ કેટલાએક જવતા વૃદ્ધના બોલનાથી સમજાય છે.

* હ નું ઉચ્ચારણુ એક વળી બીજા પ્રકારનું આવી રીતનું છે કે શ-સ ને બદલે હ નું જગડ ઉચ્ચારણુ થતામાં જ તકાળ વર્ણમાનો સ્વર પોજો થઈ રહે જૂ નું હું, સુપડું હુપડું, સારુ હારુ ઇં (જે ઉચ્ચારણુ ઘણાખગ આમવાસી ને કેટલાક નગરવાસી જન પણ કરે છે). સુરત ભરચના સ, અમદાવાદ તરફના શ, ને કાઠિયાવાડ તરફના શ-ધ વિશેષે વાપરે છે.

(ખ) એકારાન્તથી તથા એકારાન્ત વર્ણથી તેમ એકારથી ને એકારાન્ત વર્ણથી આરંભાતા શબ્દ માંના કેટલાકના ઉચ્ચાર એ-એના પરત્વે કાંઈએક ચમ્પાયલા પોળા જેવા થાય છે. આ કાશમાં એના સઘળા શબ્દની સહખ્યાનો આઠમો ભાગ પોળા એના છે ને પોળા એની સહખ્યાનો ચોથો ભાગ ફારસી આદિ પરભાષાના શબ્દોનો છે, તેમ એના શબ્દોના સાતમો ભાગ પોળા એના છે ને પોળા એના ચૌદમા ભાગ જેટલા પરભાષાના શબ્દો છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પોળા એ-એના ખરેખરા ગુજરાતી શબ્દો (પરભાષાના ને ખીજ સંયુક્ત વળે કરતા) ઘણાજ થોડા છે. એ શબ્દોમાંના કેટલાકનાં પૂર્વ કાળનાં રૂપાન્તરોમાં હું વર્ણુ જૂદો લખેલો છે તે ફાટી નાખતા એ પોળો બોલાયો છે એમ જણાય છે. પોળા ઉચ્ચારણું ખીજું કારણ વધારે સરળતાનું પણ છે. એ ઉચ્ચારણુ ફારખી આરખી ઉચ્ચારણુને કંઈક મળતું લાગે છે પણ વસ્તુતઃ જૂદુજ છે.* એ શબ્દો ઘણાખરા આ છે.—

એડ, એદી, એમ, એરુ, એવા, એજે, ફડ, કડિયુ, કણીગમ, કેમ, કેર, કેરડો, કરખો, કરાં, કરી; ખે, ખેન, ખેળ, ખખી, ગેત; ઘેન, ઘેર, ઘેરું, ઘેલુ; ચેણ, ચે, ચેન, ચેળ; છે, જેજેવન્તી, જેણીગમ, જેમ; ઝેર; ટેલ; ઢેલ; તેમ; દેણ; ઘેણ, ઘેન; નેણ, નેમ, નેખા, નેળ; પેજણ, પેડું, પેઠે, પેડો, પેણી, પેપડો, પેદ, પેર, પેસવુ, પેલ; ફેણ, ફેલ, ફેલવુ, ફેસલો, ખે, ખેચારેક, ખેઠક, ખેલ, ખેસવુ; ખેન, ખેરું; ખે, ખેણ, ખેરવ, ખેરો; મેડક, મેઢો, મેદી, મેદો, મેના, મેમાન, મેર, મેલ, મેળ, રેણ, રેણુ; લે, લેડો, લેણ, લેર, લેલીન, લેલો, લેવુ; વે, વેણ, વેણુ, વેણી, વેણ, વેર, વેરાગ, વેરાડી, વેરે, શેણ; સેણ, સેણિયું, સેલ, સેજ, સેવુ, શેરેર, હેડ, હેવા, ધં

ઓખર, ઓખાગલું, ઓગણું, ઓગલો, ઓગળવુ, ઓગાળ, ઓચર, ઓચરવુ, ઓચિન્તુ, ઓચ્છવ, ઓછાડ, ઓઝટ, ઓઝલ, ઓડું, ઓડાવુ, ઓતલવુ, ઓથાર, ઓધાન, ઓધાર, ઓર, ઓરનો, ઓરમાઠ, ઓરિયો, ઓલ, ઓલિયું, ઓશરકાવુ, ઓશરકળ, ઓસરવુ; કાએત્ર, કાએલો, કાગળિયુ, કાગળો, કાચલુ, કાઠં, કાડું, કાડાં, કાડિયું, કાડી, કાણ, કાદાળી, કાદાળો, કાદી, કાદુ, કાલસો, કાલો, કાષ્ટક, કાસણવુ, કાસર, કાસલુ, કાળ, કાળિયો, કાળો; ખોતર, ખોર, ખોળ, ખોળો, ખોખલો, ખોજું, ખોઠો, ખોડ, ખોણી, ગોતર, ગોતુ, ગોર, ગોરવ, ગોળ, ગોળિયો; ઘોણ, ઘોણિયું, ચોક, ચોકડું, ચોકડી, ચોકડુ, ચોકવુ, ચોકસ, ચોકી, ચોકા, ચોખણું, ચોખાની, ચોખુટ, ચોખુણુ, ચોગડો, ચોગમ, ચોધડિયુ, ચોડ, ચોડવવુ, ચોડાણુ, ચોડું, ચોડો, ચોતરફ, ચોતરીસ, ચોતરો ચોતાર, ચોતાલ, ચોથ, ચોથું, ચોધરી, ચોધાર. ચોપ, ચોપણું, ચોપડી, ચોપડો, ચોપદાર, ચોપાધ, ચોપાનિયુ, ચોપાસ, ચોપાળો, ચોપાળ, ચોમાસું, ચોમેર, ચોરસ, ચોરસુ, ચોરો, ચોચ્યાસી, ચોલાધ, ચોવડું, ચોવાટે, ચોવાડો, ચોવીસ, ચોસેટ, ચોસર, ચોસવુ, ચોળી; છો, છોડ, છોતરું, છોલ, છોલાં, છોળ; જોળ, જોડ, ટોળ, ટોળી, ઠોર, ઠોલિયુ; ડોળ; ઢોલ, તો, તોફે, તોપણુ, તોર, તોરડી; દોડગાધ, દોડ, દોલો, ઘોખો, ઘોતાળ, ઘોરિયો, ઘોલ, ઘોળ, ઘોળવુ, ઘોળું; નોખુ, નોધ, નોધારું, નોખત, નોમ, નોય (ન હાય), નોર, નોરતું, નોળિયો, પો, પોણુ, પોણિસો, પોણોસો, પોણુ, પોખાર, પોર, પોશ, પોળ, પોળિયો, પોળું; ફોત, ફોતરું, ફોમ, ફોર, ફોરાં, બોરું, ભો; મોખરે, મોગ, મોધવારી મોધુ, મોઠી, મોડા, મોડું, મોડું, મોણુ, મોણેમોણે, મોર, મોવાળો, મોસાળ, મોળ, મોળવુ, મોળિયુ, મોળી, મોળુ, મોળૈ, રોણુ, લોડી, લોણુડી, વોરતિયો, વોરવુ, સોડ, સોડિયો, સોડે, સોત, સોદાધ, સોયો, સોરવવુ, સોળ, હોનાર, હોય, ધં.

એ સઘળામા કેળ (વાગેથી કળ ચડવી તે), ઓસરવું (સડકાચાવુ), કોઠી (કાઠનું ઝાળ), કોળ (નાનો કાળો), ગોળ (ખાવાનો), ચોપડો (હિસાખનો), ચોળી (સિંગ), છોડ (સુકાઈ ગયેલો ગલી), ટોળી (ટોળ-મળક કરનાર), મોર (આખિનો), રોપ (ભપકો), એ શબ્દો જ્યારે પોતાના ખીજ અર્થમા વપરાય છે ત્યારે પોળે ઉચ્ચારે નહિ પણ મૂળ ઉચ્ચારેજ બોલાય છે. વળી પ્રેમ શબ્દમાંનો એ પોળો નથી પણ પ્રેમકોરમાં છે.

૧. આકરણુ પ્રમાણે શબ્દભેદ પાડનાં નામાર્થએ ધશબ્દો રૂપાન્તર સહિત ૨૧૧૪૩ છે—તેમા સિદ્ધ, પ્રત્યયસાધિત ને સયુક્ત નામ મળીને ૧૭૩૫૦, સર્વનામ ૪૭, અને ગુણ તથા સહખ્યાવિશેષણ ૩૫૪૬ છે. અવ્યયમોધક ૧૩૩૮ છે. ક્રિયામોધક ૨૭૮૭ તેમાં ૨૨૧૮ ક્રિયાપદ ને ૫૬૯ ધાતુસાધિત (કૃન્ત) વિશેષણ, છે. એ સઘળાની ચાળવણી કરવાને ઘણો કાળ જોઈયે તો પણ ને કરવી સુલભ શી રીતે પડે તે જાણી લેવાને ધાતુવિષે થોડુંક નહીં કશું છે

* એ ઉચ્ચારણુ સુરતના નાગર બ્રાહ્મણો લેગ પછુ કરતા નથી, બાવનગર તરફના કેટલાએક, કવચિત કરે છે

૨૨૧૮) માર્થી વર્ણરૂપાન્તરમાના ન લેવા જેવા તે અને ક્રિયારૂપાન્તરના અને દિયાને પુષ્ટિ આપનારાં તથા નામ વિશેષણને ક્રિયારૂપ કરનારાં ક્રિયાપદો એ સહ શબ્દોને ઊંચા મુકતાં ગુજરાતી ધાતુ ૧૪૦૦) સંક થાયછે તે એમાં ધણામાં ધણા પચ્ચિસેક પરલાપાના* હશે. એ ધાતુઓના ત્રણ મોટા વર્ગ પડી શકેછે- જે ધાતુ, મૂળ સંસ્કૃત ધાતુનેજ સ્વરૂપે રચાઈ તે, જે ધાતુ સંસ્કૃત નામને સ્વરૂપે રચા છે તે અને જે એ બેની વિકૃતિથી થયલા છે તે. ગુજરાતી ધાતુવર્ગમાં અપભ્રંશધાતુ વર્ગ કરતાં ધાતુધાતુ ને નામધાતુ ધણા ખરા આ છે:—

અડ (લાગુ રે), અર્ધ, અર્ચ, અર્પ, કથ, કલ (ળ), કવ, કપ (સ), ખન (ણ), ખા [દ્], ખેલ, ગણ, ગળ, ગલ (ળ), ગા, છુટ (છુંટ), ચડ (ચિડ), ચર, ચર્ચ, ચત્ર(ળ), ચિત (ચિત), ચિત્ર (ચિતર), ચુટ (ચુંટ), ચુષ (સ), છેદ, જન (ણ), જપ, જમ, જલપ, જવ, હુંદ, તપ, તર્, તુટ, તૂણ, તુટ, દંશ, દણ્ડ, દમ, દલ (ળ), દહ, દીપ, દુઃખ (દુખ), ધણુ (ધણુધણુ), ધમ (ધમધમ), ધૂ [ઞ] (ણ), ધૂપ, નાથ, પચ, પલ (ળ), પાલ (ળ), પિજ (પિજ), પિટ, પિષ (સ), પી, પીડ, પૂજ, પૂણ, પૂર, ફલ (ળ), પુલ્લ (લ), ફેલ, બદ, ભજ, ભણુ, ભપ (સ), ભાજ, ભાસ, ભ્રમ (ભમ), મથ, મા, માન, મિલ (મળ), મુડ, મૂત્ર, યજ, યાચ, રક્ષ, રચ, રગજ, રટ, રમ, રસ, રાજ, રુચ, લક્ષ, લલ (ળ), લસ, લાજ, લામ, લિખ (લખ), લિપ, છુટ-છુટ, લેટ, લેપ, લોટ, લોપ, વટ (વિટ), વદ, વન (ણ), વર, વર્ણ, વર્ષ (વરસ), વલ (ળ), વસ, વાછ (વાચ્છ), વાસ, વિજ, વિદ (ત), વીજ (વિજ), વ્રજ, શક, શમ, શેવ (સેવ), શ્રમ, સર, સજ, હઠ, હન (ણ), હલ (ળ), હસ, હિડ (હિડ), હિલ, ઈં.

અડગાર, અનુભવ, અનુસર [ણ], અન્તર (આ), અલપ (આ), અવગાહ, અવતર [ણ], અવધાર [ણ], અવલોક [ન], આકર્ષ [ણ], આચર [ણ], આદર, આનન્દ, આરમ્ભ, આરાધ [ન], આરોપ, આલાપ, આલોચ [ન], આવર [ણ], આશ્વાસ, ઉચ્ચાર, ઉચ્છેદ, ઉદ્ધર [ણ], ઉપાસ [ન], ઉદ્ભૂત [ન], ઉદ્ભાસ, ઉદ્ભેષ, કર [ણ], કલ્પ, કટ [આ], અણ્ડ [ન], ગન્ધ (ન્ધા), ગ્રાસ, ઘેર, જન્મ, જિત, તન્ત્ર, તર [ણ], તપ [ણ], તરકર, તાડ [ન], તાપ, તુચ્છકાર, તોલ [ન], ત્રાસ, દરી [ન], ધર [ણ], નિકન્દ [ન], નિવાર [ણ], નિ [ં], સર [ણ]-(નિસર), નિસ્તર [ણ], પરિભવ, પ્રણામ (પ્રણમ), પ્રતિભેદ, પ્રમાણ, પ્રવર્ત [ન], પ્રસર [ણ], પ્રકાશ, પ્રચાર, પ્રસર [ણ], (પસર), પ્રાર્થ, પ્રાશ [ન], પ્રેગ [ણ], પુત્કાર, ખેદ, ભર [ણ], ભાવ, મણ્ડણ [ન], માર, મેલ (ળ) [ન], મોદ, મોહ [ન], યોજ [ન], રગ, રાપ [ણ], લુપ્ધ (આ), લોપ [ન], લોલ, વર્જ [ન], વન્દ [ન], વાચ [ન], (વાંચ), વાર [ણ], વિકસ [ન], વિકાસ, વિચર [ણ], વિચાર, વિરાજ, વિસ્તાર, વેધ, વ્યાપ [ન], શૂદ્ધાર, શોધ [ન], શોષ [ણ], સંહાર, સરુકાય, સગ્ગ્ય [યનમ], સમ્પાદ [ન], સ્મર [ણ], સમર્પ [ણ], સાધ [ન], સ્તવ, સ્તુર [ણ], સ્વીકાર, દર, હોમ, ઈં

ત્રીજા વર્ગના એટલે અપભ્રંશ ધાતુઓમાં કેટલાએક, ઉપસર્ગ-ગુણ-ટદ્વિ-વર્ણવિકાર પામેલા મૂળ ધાતુને રૂપે છે, કેટલાએક નામ-કૃદન્તના થોડી અથવા ઘણી વિકૃતિ થયેલી એવે રૂપે છે અને કેટલાએક ઠામઠામના લોકના ઉચ્ચારણથી ધડાયેલા એવે રૂપે છે. એ ત્રણ ઉપવર્ગમાંના ત્રીજે લખેલા ધાતુ (અને થોડાક બીજા હશે), બીજા ધાતુઓ સાથે જોડાઈ મુખ્ય ક્રિયાને પૂર્ણ તથા પુષ્ટ કરે છે અથવા નામવિશેષણ સાથે જોડાઈ એના અર્થને ક્રિયામાં ઉતારે છે અથવા લક્ષણવાળા નવા અર્થને સૂચવે છે.

આપ, આવ, ઊઠ, ઉતર, કર, કાડ, કાપ, કૂટ, ખા, ધાલ, ચૂડ, ચાલ, ચુક, છૂં, છાંડ, જા, જો, થા, દે, નાખ, નિકળ, પડ, ફર, પુટ, બાધ, બેસ, ભગ, ભાગ, મર, માગ, મૂક, રાખ, રે, લાગ, લાવ, લે, વળાં

૨ લેખનશુદ્ધિ વિષે ન્યાયથી મેં, ગ્રંથ લખવા માતા સારથી જ મોલવું તેવું જ લખવું એજ વિચારને મૂળ ધોરણ માનતો આવ્યો છઉં. બે ત્રણ વાર નિયમો પણ બાધ્યા હતા પણ તે પ્રમાણે સર્વત્ર વર્તવા વિષે મેં સ્પષ્ટતા રાખી નથી.† ત્રણેક વર્ષ થયાં જતા પુસ્તકો વાચવામાં ને શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ જોવામાં

* અર્ધેજ એ પણ શબ્દ હ પ્રસયની સાથે મળીને ક્રિયાપદરૂપે ગુજરાતીમાં વપરાયો નથી

† એ ધાતુઓને આ કોશમાં એ ધાતુના ક્રિયાપદમાંના કેટલાંકના અર્થપ્રકારમાં ને ન ક્રિયાપદો ને રૂપો સાથે લેવાય છે તે શબ્દોના અર્થપ્રકારમાં સ્થાપિત થોડા દેખાયા હ.

‡ ન્યાયથી પરસ્પર સદ્ગતિવ્યવહાર વધ્યો નથી, ઘણા એ સ્તરો થયા નથી, અનેક કોષગ્રંથ પડ્યા નથી. ન્યાયથી પ્રદેશપ્રદેશની લાપા સગિમશ્રેષ્ઠ એકરૂપ થઈ નથી ત્યાંમુની લેખનશુદ્ધિ વિષે અવિચાર. નિયમ બનાવવા દુર્લભ છે. અમરના નિયમ બાંધવા તે માત્ર એવિરે વણ તથા ચર્ચા કરાવવાને અને નિશાળમાં બનવાના ચરિત્ર વર્તે તેને સ્તરોમાં રાખવાને અટકે હ.

મે આનન્દ માન્યો છે તે ઉપરથી પણ મારા પ્રથમ વિચારને પુષ્ટિ મળી છે, કે બોલવું તેવું જ લખવું પછી રૂપાન્તર મળતે મળતું આવતું હોય કે ન હોય. જે ભાષા પૂર્ણ સંસ્કારી થઈ હોય ને પછી વિકૃતિને પામી હોય ને એને પાછી સ્વચ્છ કરવી હોય તો વિકૃત રૂપાન્તર તથા વિકૃત ઉચ્ચારણ એ બંનેને મૂળસ્વરૂપ ઉપર લક્ષ રાખતાં રઈ થોડે થોડે ફેરવ્યાં કરવાં. પણ જે ભાષા નવી વ્યવહારમા આવ્યા પછી એકો વાર પૂરેપૂરો સંસ્કાર પામી નથી, પણ પામવાને પાત્ર થતી જાય છે, તે ભાષાને શુદ્ધ સુન્દર કરવામાં મૂળના સમ્બન્ધનો વિચાર કરવો અવશ્ય નથી. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોનાં કાળકાળનાં રૂપાન્તર એવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે, કે ભાષા ઉત્તરોત્તર સુધરતી આવી છે. અમણાની ભાષામાં કેટલાક શબ્દ એવા છે કે જે પોતાની હિંદી ને ઉત્તમ સ્થિતિમા આવી રૂંધા છે, અને કેટલાએક રૂંડો સંસ્કાર પામતા જાય છે.*—જુઓ.

અચરિજ, અચરજ, આશ્રજ, અ-
ચરત.

અઢી, હઠી, અઢી. વરાઢા, વઢ-
વાઢિયા, વડવડિયા, વઢકણા,
વડકણા કુઢ, ડાઢ, દાઢ, દોહોડ,
દહોડ, દોડ. ગરડું, ધરડું.

અણ, વણ, વના, વિના અણ-
અણ, અણવણ, અડવાણ, અડવ.
અનઈ, અને, ને.

અશુ-સુ, એસું, એહવુ, એહેવુ, એવુ
કીસુ, કેસું, કેવુ જમસુ, જસુ, જેવુ.
અહીકણ, અહીકને.

ધક, એક ધમ, એમ. કિમ, કમમ,
કમ. જિમિ, જિમ, જેમ.
કીજીધ, કીજીએ. ધતરધ, એતલે,
એટલે. જવારે, જેવારે. જારે,
જ્યારે. મઈ, મે, મે.

ધહા, અહીં, અહિયાં. કિહાં, ક્યાં
ત્રિણિ, ત્રણ, તિણિ, તેણે. કરધ,
કરે રમધ, રમે કિણ, કિણિ,
કુણી, કોણ. કધ, કધ છિધ,
છધ, છે

ઉતરડવુ, ઉત્રેડવુ, ઉતરેડવુ, ઉતડવુ,
ઉતેડવુ ત્રયોડવુ, ત્રછોડવુ, તર-
છોડવુ, તછોડવુ.

ઉતરણિયો, ઉરણિયો, ઔરણીઓ,
અરણીઓ, અરણી, અન્નણી
ઉદ્દહાદ, એહોલાદ, આહલાદ

એગુણી, એગણી, ઉગણીસ, એ-
ગણીસ

કજજ, કાજ.
કવણ, કુંણ, કાણ, કોણ.

કુઅરી, કુયરી, કુવરી, કુંવેર,
કુંઆરી, કુંવારી, કુમારી

કાઝિયડા, કાઝિયો. રઅડલું, રયડું,

રેરે, રડું ગિરઈ, ગુરજી, ગરઉ.

ગાડરી, ગૌડિયા, ગારડી. [ગરવુ.

ગાખડી, ગાઠી, ગોઠડી. ગોઠ

ચિહુદિસ, ચુહુદિસ, ચિહોદિસ,

ચોહોદિસ, ચોદીસ, ચોદીસ

જગાવિયો, જગાડીઓ, જગાઓ.

જધ, જે જઈ, જદીએ, જદાદી,

જેવારે, જારે, જ્યારે.

જાણીવઉ, જાણીવુ, જાણવુ.

જીબ્યા, જીભ

જીવણ, જોખન.

જોવો, જુઓ.

તુમ્હને, તમ્હને, તમને. તુમ્હારે,

તમારું. તસ, તેનું. અસ, એનું.

તાડિ, ટાઢ, ટાહાડ, ટાડ.

તુહુ, તુ-તુને, તેને, તને તેહનઉ,

તેહેનો, તેનો.

દામિણ, દામણ, દયામણ.

દિઢી દીઢી. પધડી, પેડી.

દુહુવુ (દુહધ), દુહવુ, દુભવુ. દુહુઅણ,

દુખવણ, દુભણ.

દુહિલુ, દોહિલુ, દોહેલુ, દોયલુ
દેસોટૈ, દેશવટૈ.

દોધ, બીજ. દૂધું, બીજું.

નવિ, નબ, નવ, નહો, નહિ, નહિ.

નિહુર, નિહોર, નહોર, નહાર.

(નકાર)

નુતરવું, નોતરવું, નોતરવું.

પૈહરણ, પેહરણ, પેરણ.

ખધું, બેઠો બિહ, બેહુ, બેહો,

બેહ, બેઓ, બંને

મણહ, મનખ, મનીસ, મનુસ

મનુખ, માણસ

મુઝનિ, મુહને, મુને, મને, મને,

રયણ, રએણ, રયણી, રજની.

લીગાર, લીગારેક, લગરી, લગાર.

વહિલઉ, વેહલો, વેહલો, વેલો.

વિહાણ, વાહાણ, વેહેણ, વહાણ,

વાણું

સય, સુ, સત, સો

સવિ, સાવ, સહુ, સૌ, સઉ, સઉ.

સીયલ, શીતળ.

સોનઉ, સુતુ, સોવણ, સોવણ,

સુવણ, સુન્તુ, સોનુ.

હવધ, હવિ, હવે, અવે.

હિવડા, હવડા, હમણા, હવણાં,

હવડે, અમણા

હધયડું, હીયડું, હૈડું, હધયુ-ડું, હૈયુ-
હોસી, હોસે, હસે. થશે, થાશે.

ભાષા કેળવાઇને ઘટ તથા સુદર થતી જાય છે ને તેવી તે વેધી થાય એ આપણો ઉદ્દેશ છે માટે એ ઉપર અને વર્તમાનભાષાની સત્તા પૂર્વભાષાની સત્તા કરતા વિશેષ પ્રબળ છે ને સહને માન્ય છે માટે વર્તમાન ઉચ્ચારણ પ્રમાણે જ લખવા ઉપર લક્ષ રાખેથી લેખનશુદ્ધિ પોતાની મેળે જ યથારિથત થશે. આ શબ્દરૂપાન્તર શુદ્ધ છે ને તે અશુદ્ધ છે એ કેવું યોગ્ય નથી. કાળપરત્વે આજુ વધતું સુન્દર છે એમ ભણવું યથાર્થ છે

* આ કોશના પ્રત્યેક ગુજરાતી શબ્દના કાળાન્તરપરત્વે પ્રથમથી તે આન્તર્યન્ત જે જે રૂપાન્તર થયા છે તે સર્વેને નિયમમાં દેખાડવાના હેતુથી જુદા પડાવ્યા છે પણ તેને વર્ણનુક્રમ પ્રમાણે ગોઠવતા બહુ વિવરણ થવા લાગ્યો તેથી તે અહીં મૂકી શકાયો નથી.

આ કાશને માટે નક્કી કરેલા સામાન્ય નિયમ નીચે પ્રમાણે છે:—

પરમાપાના શબ્દને યુગનાંજ ઉચ્ચારણપ્રમાણે નહિ, પણ યુગનાં ઉચ્ચારણને અનુસરતાં રૂઢ, લોકમાર્ગ જે ઉચ્ચારણ રૂઢ મનાય તેનું વિવેચન કરીને લખવા-જૂઓ:

અક્ષર-અક્ષ, અજમાસ-અજમાએશ (અઝમાએશ નહિ), આકાન-એકાન, આતશખાણ (આતસ-ખાણ નહિ), ઇકરાર-એકરાર, ઇનસાફ (ઈ-ઈ-સાફ નહિ), ઇલમ (ઈલમ નહિ), ઇશક (ઈશક, ઇસક, અશક, એશક નહિ), ઉમર-ઉમર, ઉસ્તાદ (ઉ-વુ-ઓસતાદ નહિ), કમખરચ (કમખર્ય નહિ), કાયદો (કાયદો નહિ), ખુશખો (ખશખો, ખસખો, ખુસખો નહિ), તનદુરસ્ત (તં-તનદુરસ્ત નહિ), દસકત (દસ્તખત નહિ), મુગલાઈ, મોગલ, યાદી (ઈઆદી નહિ), શહેર (શહર, શહેર, સેહેર નહિ), શાહનદો (શ-શા-સાહનદો નહિ), (લખવાની) સાહી (શા-સહી નહિ), સાહેબ (શાહેબ, સાહિબ નહિ), હજમ (અઝામ નહિ), અરૂએજ-ઈર્ગલિશ (ઈર્ગરેજ નહિ), જેતર, મરાઠી-મરેઠી ઇ. રૂ.

સંસ્કૃતશબ્દો-(અન્યના અનુસ્વાર-વિસર્ગ સહિત અથવા રહિત) પૌતાને શુદ્ધસ્વરૂપે જ હોવા જોઈએ ને તેમ આ કાશમાં છે; વિશેષ આ છે કે પાસેના અક્ષરને ચમ્પાદને ખોલાતા અનુસ્વાર જેમ હિન્દી ખડ્ગાળી ભાષામાં લખાયલાં છપાયાં પુસ્તકોમાં હોયછે તેમ વ્યંજનરૂપે જોડેલાં છે. લોકને વાંચતાં અધર્મ પડશે માટે અનુસ્વારને વ્યંજનરૂપે ન લખવું એનાં કરતાં, તેને તેના ખીજા ઉચ્ચારણથી જૂદું પાડી દેખાડવાને વ્યંજનરૂપેજ લખવું ને અભ્યાસથી અધરાને સેલું કરી નાખવું એજ ઉત્તમ પદ્ધતિ છે. સંસ્કૃતનું સ્વરૂપાન્તર થયલું એવા શબ્દો-માંથી કેટલાએક યુગસ્વરૂપેજ રાખવાજોગ છે ને કેટલાએક અપભ્રંશજાતિમાં ગણવાજોગ છે. સંસ્કૃતશબ્દમાનાં એકાદા વર્ણની પાસેના વિસર્ગ જમ્મને, વર્ણમાં લગેલી ઈ જમ્મને, એકાદો વર્ણ જમ્મને અથવા તેનું અધટિતમિશ્રણ થમ્મને, સંયુક્ત વર્ણ છૂટા પડી જમ્મને, શ-પ-સ નો ભેદ ન રૂમ્મને, લ નો જ થમ્મને, વળી સંસ્કૃતશબ્દમાં એકાદો નવો વર્ણ વધીને જે ગુજરાતી શબ્દ થયા હોય તે સહિ સંસ્કૃતના સ્વરૂપાન્તર છે.

(અ) યુગસ્વરૂપે દેવાજોગ: દખ-દુખ (દુઃખ); અઘાપ, વના (અઘાપિ, વિના); નૂન (-નૂન), પ્રાક્રમ (પરાક્રમ); પરતક્ષ-પરકાશ-પરણામ-પદમ-અતરે-માતરે-ગરવ-વરણ-સરવ (પ્રલક્ષ-પ્રકાશ-પ્રણામ-પદ્મ-અત્ર-માત્ર-ગર્વ-વર્ણ-સર્વ); નાગપાસ, દાસી (નાગપાશ, દાસી); અળકાર-કળત્ર (અલકાર-કલત્ર), અસ્ત્રી-અયોપ (સ્ત્રી-લોપ), ઇ. રૂ.

(ઇ) અપભ્રંશમાં ગણવાજોગ આ-અગન, અચળિત, અજરણ, અધરમ, અમરન, કરતાર, કાળ, ગામ, તન, તરવાર, તલ, ભરમ, મગન, માગ, મારગ, લગન, વરસ, શુકન ઇ. રૂ.

આ કાશમાં સ્વરૂપાન્તરવાળા શબ્દોનાં કેટલાક રૂપાન્તર કાઢી નાખી કાઢ કાઢ રાખ્યાં છે. એ સ્વરૂપાન્તરના ખીજા પ્રકારના કેટલાએક શબ્દો ધણાજ વપરાતા છે તથા ભણેલા લોક વાપરેછે ને હજી પણ વાપરશે. મગન, લગન એ ઉચ્ચારણમાં જે વિશેષ અર્થ રસ રૂપો છે તે મગન, લગનમાં નથી રૂપો. તરવારને તરવારિ અને તલને તલ એમ ખોલવાનો સંભવ ઓછો છે ને એ કારણે ઉપરથી એ શબ્દો સંસ્કૃતના સ્વરૂપાન્તર છતે અપભ્રંશજાતિના શબ્દમાં ગણ્યા છે.

* સ્થળજાતિ પ્રમાણે બિન્નપણું છે ત્યારે કાઈ ઉચ્ચારણ તે સહિ કેવાય? ઉત્તમ મધ્યમ કનિષ્ઠ એ પ્રમાણે લોકની સ્થિતિ કેવાય છે ને મનાય છે. તો એ ક્રમ પ્રમાણે તે તે વર્ગના લોકનું સર્વસ્વ સમજવું ને એટલે તેઓની બાપા પણ સમજવી વળી પ્રત્યેક કાળની બાપા તે તે કાળના અન્યકારો પૌત્રપૌતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સુન્દર કરી દેખડાવી નય છે ને એટલા માટે એ અન્યકારોના પુસ્તકની ભાષાની પણ ઉત્તમ મધ્યમ સ્થિતિ હોય છે. વર્તમાનકાળમાં સામાન્ય વપરાતા શબ્દને ઉચ્ચારણ જે પ્રકારે ઉપલા વર્ગના લોક કરતા હોય તેજ પ્રમાણે તેમ અસુક વિષયના શબ્દને માટે તે વિષયની સાથે વિશેષ પ્રસહ્ગ રાખનારા લોકનું ઉચ્ચારણ (પણ સામાન્ય કદિમાં આવી શકે તેવી રીતનું) માન્ય કરવાજોગ છે.

† કારસી મૂળાક્ષરની ઓળખ તેના શુદ્ધ ઉચ્ચારણથી મેં એક સુનશી રાખી કરી લીધી હતી અને તે વડે શેક્સપીયરની હિન્દુસ્થાની અડ્ડરેજ તથા મેલ્સવર્થની મરેઠી અડ્ડરેજ એ ડિક્ષનેરીઓમાં તે લિપિમાં લખાયેલા શબ્દો વાંચી હું મારા કામને માટે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સમજી સમજી છઉં.

‡ દોસમાં લખેલાં રૂપાન્તર તથા તેવાં ખીલે જે રાખવા જેવાં નથી તેમાંના કોઈ કોઈ, ભેદ દેખડાવાને ને ચારોઝ કાળ હજી જોઈએ એમ નાહી જોશમાં રાખ્યાં છે.

§ નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં લેખનશુદ્ધિનો પ્રકાર સઘળા વર્ગના લોકને સુતરપડવાને બહુ સરળ રાખ્યો છે પણ તેમ રાખતાં ભાષાનું તેજ-બળ મરૂ જાયછે, વળી દેવનામરી લિપિમાં પુસ્તક લખાતાં બન્ધ પડવાથી પણ વિચારહિને અટકાવ પોએ છે, એ વિષે અને વિચાર કરવા અવશ્ય છે.

અપભ્રંશ શબ્દજાતિમાં (એકથી વધારે રૂપાન્તરો વર્ણ કરતાં) કેટલાએક શબ્દ સામાન્યવ્યવહારના છે અને કેટલાએક સ્થળ તથા જનવર્ગ પરત્વે જૂદા જૂદા છે. એ સામાન્ય તથા વિશેષ શબ્દો કોશમાં હોવા જોઈએ પણ એ શબ્દોનાં રૂપાન્તરમાંથી કીર્ત્તિ લેવાં ને કીર્ત્તિ વરજવા તે સમજાવી જ્ઞાન પામવાને સર્વ રૂપાન્તરોનું એકવારકી પણ પ્રત્યક્ષ દર્શન હોવું અવશ્ય છે. એ દર્શન થવાને પ્રદેશ પ્રદેશના વિશેષ વિશેષ શબ્દની કોશવર્ણીઓ અવશ્ય છે. પણ એ સહિ દુર્લભ હોવાથી લેખનશુદ્ધિના અચળ નિયમ બંધાવ શકાતા નથી. તોપણ તે કેટલાએક હાલમાં આ પ્રમાણે જે તો સારું ને આ ગ્રંથમાં છે.

(અ) અનુસ્વાર.

કેટલાએક, આંક, ઈંધણું, ઉધ, ઝેંટ, ચુંધણું, પાંચ, પેઠ, સિચણું, સુંઘણું, ઈં અવા છે. કેટલાએક, અડગરખો, પગચાત, કણ્ઠાળો, પંદર, અમ્ય ઈં.

કેટલાએક, હુટ-હુટ, હુછણું-હુછણું (તુછણું નહિ), છીક-છીક, ઇટ-ઈટ એમ વિકલ્પે રાખવા.

કેટલાએક, છુ-ન કરતે યોગે નવાં ઉપજી તે વર્ણનું ઉચ્ચારણ આણું કરેછે માટે તે અવશ્ય રાખવા-

કાંણુ, કાંન, પાંન, ગાંન, ઘાંણુ ઈં. (એ નિયમ કોશમાં ઘણો ઓછો પ્રવર્ત્યો છે). મને યોગે પણ નહુ

ઉપજેછે પણ તે તેટલું બળવતર રેતુ નથી માટે તેને હામે રાખવા નહિ. કામ, પામણું, જમણું ઈં,

કેટલાએક પાસેના સકારને યોગે વ્યગ્જનથી વધારે એવા નનું ઉચ્ચારણ રાખેછે.-કંસારો, કંસાવુ.

કાસ એવા થોડાક શબ્દો છે-એને એમજ અથવા કનસારો, કનસાવું, કાનસ એમ લખવા.

કેટલાએક, ઉંકારાન્ત નપુસક નામ-વિશેષણના પ્રલયરૂપે છે તે અને કેટલાંક ધાતુના મુખ્ય પ્રલય વું રૂપે

છે તે એક સરખીજ રીતે બોલાયછે પણ વું છે તેનું ઉચ્ચારણ કંઠક વિશેષ સ્પષ્ટ ને કિંચિત્ લખાવું

ભણાશે એમ મને ભાષાનું વલણ અને હું, શું વું ઉચ્ચારણ જોતાં ને શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં જણાયછે.

(ઈ) હ્રસ્વદીર્ઘસંયુક્તવર્ણ સમજાવી.-

એક અક્ષરના ઇકારાન્ત શબ્દ (સાનુસ્વાર ને નિરનુસ્વાર) તે દીર્ઘજ છે-ઈ, ચીં, ધી, જી, દી ઈં પણ

નિરનુસ્વાર ઉકારાન્ત જૂ, રૂ, લૂ શબ્દ તે દીર્ઘ ને સાનુસ્વાર હું, શું તે હ્રસ્વજ તેમ ધ્વનિવાચક જી,

ચૂ, ડૂ તે દીર્ઘજ રાખવા.

એ અક્ષરના શબ્દમાં અન્સ ઈ દીર્ઘ ને અન્સ ઉ હ્રસ્વજ રાખવા; તેમ પ્રથમ વર્ણમાં ઈ-ઉ હોય તો તે

દીર્ઘજ જાણવા; વળી પ્રથમ ઉ ને અન્સે ઓ હોય તો વિકલ્પે હ્રસ્વ ઉ ને વો થાય. અજી, વડી,

જાંઘ, એસી, ઓછી, અહીં, તહી, નહીં ઈં ને કકુ, ચરુ, સારું, કરવું ઇં, તેમ કીડી, પીળી, તીણી

ઇં ને ઊક-ઊટ, ધૂણુ, ઇં; વળી કૂઓ-કુવો, જૂઓ-જુવો ઇં.

એથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં પ્રથમ વર્ણ ઈ-ઉ હોય અથવા એ સ્વરવાળા હોય તો તે હ્રસ્વજ* જાણ-

વા. ઇઝ-જરાવું, ઉભળવું, કુવું, કુપડું, કુટડું, સુવાણું, શિખણું, ગુજરાતી ઇં.

દીર્ઘ ઈ-ઉથી આરંભાતા શબ્દ ખીજ શબ્દ સાથે જોડાય તો તે હ્રસ્વ થાયછે.-કીડી પણ કિડિયારું, દૂધ

પણ દુધલાઇ, કૂઓ પણ કુએતર અથવા કુવો તથા કુવેતર થાયછે, તેમ ઇકારાન્ત શબ્દને ઓ, ઓ પ્રલય

લાગેથી હ્રસ્વ ઇ તથા યે-યો એમ પણ રૂપ થાયછે.-ખારીઓ અથવા ખારિયો, નદીઓ અથવા નદિયો.

સંયુક્ત વર્ણોચ્ચારણને સયુક્તવર્ણ લખી જણાવવું-ચીડી નહિ પણ ચિડી, મજર નહિ પણ મઝર ઇં.

લણ્યો, કચ્યો, ભમ્યો, ઇં શબ્દોમાંના સંયુક્તવર્ણ છે તે વ્યગ્જન નથી એમ મેં પાછળ કૃત્ય છે પણ

લખવામાં તો જેમ જોડાયછે તેમજ રાખવા. કર્યોમાંનો ર વ્યગ્જન નથી માટે તેને રેક રૂપે

ચોખવો નહિ.

(ઉ) વર્ણ સમ્પ્રસારણ કેટલાં છે, એથી ધડાયલાં રૂપાન્તરો કેટલાં છે, એમાંથી વિસર્જન કરવાનાં તે વર્તમાનમાં

અવેને માટે રાખવાના કેટલા છે એ જાણવા પછી રાખેલામાયની વર્ણજાળને શુદ્ધ લખવામાં શી

* સંસ્કૃત શબ્દ પ્રાકૃતમાં ઉતરતા તેમાંના સંયુક્તાવર્ણ દીર્ઘ થાયછે એ ઉપરથી નિશાળોમાં ચાલતી ચોપડીઓમાં દીર્ઘ ઈ-ઉ લખાયછે અને ઉચ્ચારણ પણ તેવુંજ થાય છે એમ પણ કેટલાક કેછે અને કેટલાક કેછે કે ઉચ્ચારણ તો હ્રસ્વ થાયછે પણ વર્ણ લખવો તે દીર્ઘજ. એ વિષે વાદ લખવો આ ટેકાણે અનુકૂળ આવતો નથી, તોપણ હ્રસ્વ દીર્ઘ ઉચ્ચારણનું (માત્ર પોતાનુંજ નહિ પણ ઘણાંજાણું) માત્રાને ધોરણે વિવેચન કરતા અને સર્વપ્રાકૃતભાષાનો નિયમ કે પ્રથમ વર્ણ કંઠક જોરવાળી ઝાડથી ઉતાવળો બોલયછે તે ઉપર લક્ષ રાખતા સ્પષ્ટ સમજશે કે ઉચ્ચારણ હ્રસ્વજ છે ને હ્રસ્વ છે તો તેમજ લખવું.

રીતે લેવી એ અહીં જણાવવાને પુરતી સામગ્રી નથી. તો પણ આ ક્રાશમાં બહુબ્યાપક ચાર પાંચ નિયમ ધણું કરીને સહજ જોવામાં આવશે. *

અષ, આઈ, એ ના સમ્પ્રસારણવાળાં રૂપાન્તરોમાં નામગોષક ધણાએક એ વાળાને વધારે માન્યા છે અને ફટલાક અઈ ને તેથી થોડાં આઈ વાળા એમ ક્રમે લખવામાં રાખ્યાં. મઠૈ-મકધ-મકાધ, પૈ-પધ-પાધ, અભરૈ-અભગધ-અભારાઈ ઈં કેટલેક ઠેકાણે ઈ-ય ના તથા ડ-ર ના સમ્પ્રસારણ થઈ ચાર રૂપાન્તર થાયછે-ઝૈરી-ખઈરી-ખાઈડી-ખાયડી. કેટલેક ઠેકાણે અઈ (મુખ્યઈ મુખ્યૈ) એમ રાખવું વધારે ગોઠેછે. ફટલાકમાં હૃવૈ-હૃવાઈ, મલૈ-મલાઈ એ બે જ રાખવા એ રૂઢું છે. ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરમાં અઈનુંજ પ્રયોગ છે-ફૂંઝે, લઇએ, જહીં, નહીં, ઈં (ફેંચે, લેંચે, જૈ, ને ન રાખ્યાં). ફટલાક શબ્દમાં બે જ રૂપાન્તર હોય છે-જેવાં કે પૈસો-પધસો, હૈયું-હઈયું, પૈતરું-વધતરું ઈં.

અઉ, ઝૌ, એ એઓના પ્રચારમાં અઉ-ઝૌ એ બે જ રાખ્યાં ને તે વાપરવા વિષે સમ્બંધી શબ્દોચ્ચારની તોલના કરવી-વર્તમાનમાં અઉનું પ્રયોગ વિશેષ દેખાય છે. સઉ-સૌ, પઉવા-પૌઆ, ઝઉટું-ઝૌટું, મઉ-મૌ ઈં.

ઈ-ય ને એ-ય ના પ્રચારમાં ઈ વાળો ને ય વાળો વિશેષ માન્ય છે. રાયતું-રાઇતું, ભાયડો-ભાઇડો, પોયણ-પોએણ, સોમક-સોએક ઈં.

આ-એ ના અને આ-એ-ઉ ના પ્રચારમાં ધરેણું-ધરાણું, મઠરણું-મઠારણું, મઝે-મઝા ઈં છે. પરાણી-(પરાણી) પરણી-પરણી, કોણે-(કોણે)-કેણે-કુણે, એઠાં-એઠ-એઠું, (કરાણા)-કરે છે-કરેણું ઈં એ બેદ ક્રિયાનાં તથા અવ્યયનાં રૂપાન્તરોમાં બહુ જોવામાં આવેછે.

ડ-ઢ ના સમ્પ્રસારણમાં અઢાર-અરાડ-અઢાર-અરાડ એવાં રૂપાન્તરો થાયછે.

ર-લ ની સાથે ડ-ણ આવેથી ર-લ ઉડીને પાસેના વ્યંજન વર્ણનું દ્વિત્વ કરેછે ને પછી એ દ્વિત્વમાંના પ્રથમ વ્યંજનનો ય થાયછે. ખરણી-ખણણી-ખયણી, ગળણ-ગણણું-ગયણ, ચાળણી-ચારણી-ચાણણી-ચાયણી, કારડો-કારો-કાયડો, પરડો-પરો-પયડો ઈં.

હુકાર સંસ્કૃત શબ્દમાંના અથવા ખ-ઘ-થ-ધ-ભ-લ-પ-સ એ વર્ણનો પ્રાકૃતમાં થયેલા હુ એ ઉડી જમ્ પૂર્વવર્ણમાં ભળેલા હોય તેવા નીચે લખેલા શબ્દો પોતપોતાના અનેક રૂપાન્તરો સાથે ભાષામાં ધ્રુમેછે-એ શબ્દો ઓળખાવવાને આ ક્રાશમાં શબ્દના પ્રથમ વર્ણની નીચે બિન્દુ ચક્રું છે. એ ઉચ્ચારણુ પણ બે પ્રકારનું છે. ફટલાક શબ્દમાં હુનું ઉચ્ચારણુ માત્ર લાસેછે ને ધણા-એકમાં સ્પષ્ટ જણાઈ પડેછે.† ભાસમાન હુનું ઉચ્ચારણુ ઘ, ઝ, ઠ, ઢ, ધ, પ, ફ, ખ, ભ એ વર્ણ પાસે હોયછે સારે થાય છે. તેમ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણુ વળા આ, ઈ, ઊ, એા, ય, ઞ, ટ, ઠ, છ, ત, ન, બ, મ, ય, ર, લ, વ, સ, ળ એમાંના પાસે હોય છે. વળી એ શબ્દોમાં એકાક્ષરી ધાતુ ફે, ફો, ખો, ઘે, ચા, છા, છૂ છો, ફો, ફો, ફો, ના, ખી, મો, રે, લા, લે, લો, વા, વે, સા, સે, સો, એ છે.

અધવું, અધરું, અઢેલવું; આધવું, આધી, આધિ, આધિવું, આંભોધ, આધું, આધ, આભ; ઈંદોળવું, ઈંદોળો, ઈંઝડો, ઈંઝારવું, ઈંદોળી, ઈંધિણુ-ણુ; ઊંદાળ, ઊધ, ઊધું, ઊંદ; એધાણુ-ણી, એધી, એ/અક; એ/ધરાળો, એ/અટ, એ/અલ, એ/અડ; ખૂંધ, ખૂંધું; ચિભડું, ચો/ધરો, ચોધાર; ડાધ, ડાધી, ડાધું, ડાધો, ડાભ, દુધો; ત્રેપન, થાખ-ભલુ-લો, થોભ, થોભણ, થોભવું, થોભિયો, થોભો; દઝાડવું, દઝોડિયું, દાઝ, દાઝણુ, દાઝવું, દાભા-ડો, દાભડી, દુઝણુ, દુઝણું, દુઝવું, દુઝાણુ, દુભણ, દુભવવું, દુભવું, દુભવો, દોખડું; નધરોળ; બાઝણું, બાઝવું; માઝમ, મોખરે, મોધમ, મો/વવારી, મોધુ; રઝળવું, રઝળાટ; રાધિણી, રાધિણિયું,

* એ રૂપાન્તરોનું વિવેચન કરવામાં મૂળ સંસ્કૃતરૂપ જે નિયમે પ્રાકૃતમાં ઉતર્યું હોય તે નિયમોના ઉપયોગ ચયાસ્થિત કરવો પણ લેખનશુદ્ધિ તો ચયાકચ્ચારણુ રાખવી એ નિયમ અને કાળકાળના ઉપનિયમ એ સમ્બંધી એક બીજાને અન્ય થવો યોગ્ય છે મટિ અહીં તે લખવાનું પ્રયોજન નથી-એ નિયમમાના કેટલાએક સમ્પ્રસારણ નિયમમાં આવી રચા છે

† અકાર (અહકાર), અવરો (આહાવ), આરો (આહાર), લેર (લહર), નોર (નખરનું નહર ને પછી એના રૂપાન્તર), મે-મેકે (મેષ), કેવું (કયતિ-કહઈ ને પછી રૂપાન્તર), ઝેરો (બધિરનું બહિર ને પછી રૂપાન્તર), ખીવું (ખી-ખાઈ), લાવો (લાભ), ઊવું (ઉણું), અમ-મે (અસ્મત્) ઈં, કેટલાક શબ્દમાં એ ઉચ્ચારણુ, અભ્યાસને લીધે અને નાસિકા-મૂર્ધસ્થાની વર્ણ પાસે હોય છે તેને લીધે પણ ચલા છે

રાંધણિયો, રાંધણી, રાંધણું, રાધવું, રાંધડો, રાંભો; રિખવું, રીઝ, રુઝવું, રુઝ, રેઠાણ, રોઝ, રોધ, રોધવું; લાન્ને, લાલું, લેવાવું, લેંધી, લેંધો, લેન્ને, લોખણડ; વધાર, વધારણી, વધારવું; વાંઝ, વાંઝણી, વાંઝણ, વાંઝોડું, વાધણી, વાધરી, વિંધુ, વિંધોટી; વિજ-ઝણો, વિંઝવું, વેપાર.

અડકાર.	અ/રણ	કાડ	કો/લું	ચડહતર.	છાજી	ટૅ/લ
અડી.	અરો	કાડવું.	કોળી.	ચડણ	છાયા	ટૅ/લભટ.
અમે	અરો	કાડો	કોળુ	ચડવ	છાર	ટૅ/લિયો
અરાડ.	અલી.	કાણ	ક્યારે	ચડખડવ	છારવું	ટોયો
અલેવ	અલીવાર.	કાણી.	—	ચડાઈ	છારી	ટોવું
અવરાધ.	અણો	કાન-તુડો	ખરેડી	ચડાઉ.	છારુ	—
અવળે	અ/વા.	કાનડો	ખરેટું	ચડાણ	છાવણ	ઠાસો.
અવાડું	અ/વાતાણ-ન.	કાનો	ખરેટા.	ચડાચડી.	છાવણી	ઠેસ
અવાડો.	અવું	કાર	ખરેડો	ચડાન.	છાવરવું	ઠોંસણ.
અવેર	અળવણી.	કારવો	ખણેડી	ચડાવો	છાવું.	ઠોંસો
આ	આવવું	કારે	ખવળવું	ચડિયાવું	છાસટ-સેટ	—
આડ	અળવું	કાંડું.	ખવિસ	ચડેલ	છુંડું.	ડાડ.
આડત	આડવું	કાવો	ખસખસ	ચખડવું	ઉંતાળી-સ	ડાડી
આડિયો	આડી	કિયું	ખસવું	ચા.	છેડ-ણી	ડાડો
આર.	આડો	કી	ખસિયાણ	ચાય	છેડવું	ડાપણ.
આરવે	આ/ણ.	કુંડું	ખસી.	ચાયના.	છેડાછેડી	ડામ
આરેડું	આણણી	કુંડાપો	ખસોટી	ચાણ	છેડો.	ડામવું
આરો.	આર	કુંડી.	ખળી-ળુ	ચિડડ.	છેર.	ડાથ.
આલાલીલું.	આરુ	કુંડે.	ખાસી	ચિડિયું.	છાણટો	ડુંઆ.
આવરો	આરો.	કુંબું.	ખાઈ	ચીડ	છેરવું	ડુંખી
આણ.	આ/રો	કુંચાડી-હી.	ખાઉખર	ચીલો	છેરટો-રો	ડુંમો
આવે	આણ	કુંચાડો-હો	ખાચો	ચુકડી-લી,	છંલ	ડુંરો
ધચકો	આણાવું.	કે/તી.	ખવરુ	ચૂલ-લો	છેલકડી.	ડુંલ
ધચવું	આળવું	કે/વું.	ખાવો.	ચેન	છેલછમિલું.	ડુંલો.
ધડવું.	આળી.	કે/ર.	ખાસ.	ચે/નકાં	છેલપડી.	ડો/ડ.
ધડાળો.	કડા-ઈ	કે/વત	ખિલોડી.	ચે/નખાણ.	છેલઈ.	ડો/ડિયું
ધસવું	કડાથું.	કેવારે.	ખિસકાલી.	ચે/રવું	છેલણી-ની.	ડો/વું-વીનાખડ
ધસારો	કડી	કે/લું.	ખિસર	ચે/રો	છેલ્લ-લ્લ	ડો/ળવું
ધકળ	કડેયો	કો/ટી	ખિસુ	ચો/ટ	છેલ્લે	—
—	કથું	કો/ટું.	ખુરસી	ચો/ટવું	છેવટ	તગ,
—	કરજાળી	કો/ટું	ખુવાર	ચો/ટિયાં.	છેવાટું-હું.	તરે
ભનાળો.	કરાળવું	કો/ડ	ખુસરો.	ચો/ટી	છેવાવું.	તા
ભનું	કરાડી	કો/ડ	ખુસિયો.	ચો/ડવું	છેલવું.	તાડ.
ભલકું	કરેટું	કો/ડાર.	ખેસ	ચો/સટ-સેટ	છાણ.	તારપણી.
ઉલાવવું	કરો	કો/ડિયું	ખો	ચો/ટવું	—	તારે
ઉલેચવું	કલતઈ	કો/ડડો	ખો/	છછ	ટાઈ	તૂંતાળી-સ
ઉલ્લાસ	કલાર.	કો/ણી	ખોઈ	છતું	ટાડક-ડક	તે/સેટ
—	કલયાર	કો/યડો	ખાય.	છાય-ડી	ટાડા	તે/પન
એસી	કલેડી	કો/યલું	ખોણ	છાયડો-ચો	ટાડી	તે/વાર.
એ/ડ.	કલેડું.	કો/યું	ખોસવું	છાજ.	ટાડીશિયળ શી-	તે/વે
એડ	કલે.	કો/લું	—	છાજલી.	ટાંડું	[ખી. તે/સટ-સેટ.
એડખી	કલોવો	કો/લું.	—	છાજવું	ટાંડેકિયું	નોતર.
એડિયો	કારે.	કો/વાણ	ચકડું.	છાજિયું	ટાયલું	ચારે
એ/ખક.	—	—	—	—	—	—

હારી	નાનું.	પરોણી.	ચો/ળિયુ	ખાંડુવાં.	મડલું.	મોડ.
-----	નાનુંચુનું.	પલળક	ચો/ળ.	ખાનું.	મડી.	મોડલું.
ધડ-ડિયુ	નાનેઝ.	પા.	પોવા.	ખામણ	મડલી.	મો/ડિયુ
પડું.	નારખુ	પાચી	-----	ખામણી.	મરકુ	મો/ડું
ઉગર વર-એ-	નારી	પાડ.	ફરસખન્ધી.	ખાર	મરકી.	મો/ડો-ડો.
રિયો-વરિયો.	નારુ	પાડી.	ફરસાટ.	ખારણિયો	મરેડી.	મોત.
થોર-રિયો	નાલ	પાડો	ફરસી	ખારવડિયો	મઘાર.	મોતિયુ.
-----	નાવણુ	પાણુ-ભો	ફરસીપુરી.	ખારવડું.	મઘાવડ	મોંમાળું.
દગજ-ઝ	નાવ	પાણિયાન	ફરચુ.	ખારવાસિયો.	મઘાવડો-વો	મોંયડી.
દરાજિયુ	નાસરી	પાણી	ફરાળ	ખારવું.	માયોમાંય.	મોંયડો.
દરા	નાસડ	પાની	ફરેકાળ	ખારશં-સં.	માંય.	મોં/.
દહી-ધ	નેરુ	પાને	ફરેડી.	ખારુ.	માડ.	મોં/રખુ
દહીંતરુ	નેયુ	પિયર-યેર	ફરો	ખારૈયો	માત.	મોં/રી.
દડ	નાય	પિયળ-યેળ.	ફરાદો	ખારોટ.	માતમ	મોં/રુ
દડમ	નોતર	પિયો	ફસકડું	ખાલ	મામેઝ	મોં/દો
દાડમ-ડેમ	નોતરલું	પેડી	ફસલ.	ખાવઝ	માયઝ	મોં/લ
દાડમી-ડેમડી-	નોતરિયો	પેડું	ફસલ.	ખાવડું.	માલ	મોં/લો.
ડેમી	નોતર	પે'રણુ	ફસલ.	ખિકણ-ણું.	માલલું.	મોં/લણ.
દાડી	નો'ર.	પે'રણું	ફળિયું	ખિયામણું.	માલકું.	મોં/વાસો
દાડો	નો'રલું	પે'રણુ	ફાસ.	ખીક	માવત-ખ.	મોલ
દાયકો.	નો'રિયું	પે'રવેશ	ફાસલું	ખીડું.	માવરો	મોસમ
દેરાસર.	ન્યા.	પે'રામણી	ફાસિયુ	ખુડિયો	મુરત.	મોસલ.
દેરી	ન્યાલ.	પે'રાવણુ.	ફાસી.	ખેતાળા.	મુરતી	મોં/ળાઈ.
દેર	ન્યાળલું	પે'રેળીર.	ફાસો	ખેતાળી-સ.	મૂડ.	મોં/લડું
દેની.	-----	પે'રો	ફાસકંસ.	ખેલ	મૂડો.	મોં/લડો
દેયુ.	પગ જમાગ	પે'લ.	ફાસારો-વારો	ખેલકું.	મે.	મોં/વર-વેર.
દેલો.	પગ-જખી.	પે'લવાન	ફાસેડ-વેડ.	ખેલડું.	મે'લું.	-----
દો/ડ	પગ લે-ગ-ઝો	પે'લ	ફસજાસ.	ખે'તર	મે'તર.	રડ.
દો/ડડાણું	પગ ઝેડલું.	પે'લું.	-----	ખે'ન.	મે'તાજ.	રાડ.
દો/ડિયુ	પગ-ઝેડી	પોકિયું	ખનેવી.	ખે'નડ-ડી.	મે'તો	રાળ.
દો/ડું.	પડવી.	પોચ	ખરાડલું.	ખે'નખણી.	મે'ર	રીડ
દો/ણી.	પડધી	પોચલું.	ખરાડો.	ખે'ની.	મે'લ	રીડું
દો/ણું	પડકિતિયું.	પોચી	ખરો.	ખે'બાકું	મે'લકું.	રેમડી.
દો/ણુ	પણે	પોચું	ખલે.	ખે'ર	મે'લો-મે'લો	રેંકળો.
દો/ણુ	પનો	પોચેકું	ખલેયા	ખે'રખ.	મો.	રેંટ
દો/ણુ	પનોતી	પોચો	ખલેયાખેંચવાં.	ખે'રખી.	મોંકણ-કાણ	રેંટમાળ.
દો/ણુ	પનોલું.	પોતલું	ખલેયુ.	ખે'રખો.	મે'લેણું.	રેંટિયો.
-----	પરાણે.	પો'.	ખવાડું	ખે'રિયું	મો.	રેંટડો.
નરાળી-રેણી	પરાણો.	પોડલ	ખરે-સં.	ખે'રુ.	મોંકણ.	રેંટલું.
નવેણુ	પરે	પો'લ	ખળઈ-ળી.	ખે'લું	મોં	રેંણુ
નસાણું	પરેજ.	પો'ર	ખળી	ખે'લું	મોંકણ-કાણ	રેંકળો.
નાણુ.	પરેજ.	પો'રેગીર	ખાચ	ખે'લેર.	મોંકણ.	રેંજ
નાણું	પરેજ.	પો'રેગીર	ખાચધર.	ખે'લુ.	મોંકણ.	રેંજી
નાતીધોતી	પરેડ-ડિયુ.	પો'રો	ખાચધરી	ખે'લું.	મોંકણ.	રેંજી
નાનકડું.	પરેણાખત	પો'ળાઈ.	ખાચું-ખાચું	ખે'લું.	મોંકણ.	રેંજી

રે/વું	હુઠ્ઠિયુ.	લોઠી	વાણુવગી.	વે/હું.	સરાટ-સ.	સુવાળી
રોચુ.	હુઠ્ઠું.	લોડું.	વાણું	વે/શણુ-વાણુ	સર	સુવાળું
રોડો ઢો.	હુટકાટ.	લોથુ	વાર	વેવરાહું.	સવાર	સુમ.
રો/ડ	હુટવું	લોતુ	વાલ	વેવા	સવાર	સેં
રો/ણુ.	હુટવું	લોવો	વાલમ	વેવાઈ.	સવાહ.	સેંકડો
રો/યણુ-ચેણી-હુઠાઈ	હુઠાઈ	વર્ધ.	વાહું.	વે/વાર	સાડ.	સે/
રોચલી [ણી હુટારો.	હુવાર	વઢ-આર.	વાલોળ.	વે/લ.	સા.	સેડો.
લડહુ	લુંદ	વઢ-આર.	વાહું.	વે.	સાહ.	સે/ર
લાંણુ.	લેંકા	વડકથુ	વિહું-વીહુ	વેતર.	સાહકાર	સે/રો
લાણી.	લેંચી.	વડવાડ.	વીવા	વેવટ	સાએલી	મેલ
લાંણુ.	લે/ચી.	વડવાડિયું	વેંચણુ	વો/.	સાનેળ.	સેહ.
લાઈ	લે/.	વડકુ.	વેંચવું	વો/ણુ	સાણકુ	સેહું
લાહલશકર.	લે/કો	વણિયર-ચેર.	વેત.	વો/ણુ	સાણપણુ	સે.
લાણી.	લે/ણાદેણી	વડુ.	વે.	વો/રહું	સામસામા.	સેયડ.
લાય.	લે/ણું.	વરડું	વેડ.	વો/રો	સામે	સેયર.
લાયરી.	લે/ર.	વરહુ	વેડમી	—	સાથે.	સેયાં
લાર	લે/રિયુ	વરિયાળી	વે/ણુક.	સાણુ	સારહું.	સેહું
લાર	લે/રી.	વરેલી-રોઠી	વે/હું	—	સાહું.	સો/ડિયું
લારો.	લે/હુટ	વલોરહું.	વે/મ	સઈ-ચર.	સિઆડી.	સોચહુ
લાવ-વો.	લે/હું.	વવાહું.	વે/રહુ.	સડ	સિઆરહુ	સોરહું
લાવલશકર	લે/યો	વાડ	વે/રો	સડહું.	સિરોઈ.	સોવાસેણુ
લાહું	લો.	વાડહું.	વે/લ.	સડિયો.	સીરી.	સોહું
લાવો	લોઈ	વાડિયો.	વે/લ.	સડિયો.	સીશી.	સોણ
લાળો	લોઈયું	વાડી.	વેશા.	સડડો-રડો.	સુડ	સોળેયો.
		વાણુ.		સરડહું		

જે નામ લિડ્ગપરત્વે મુળ શબ્દથી જૂદાપડે છે તેને મે ગુજરાતીમાં વપરાતાં લિડ્ગેજ દરસાવ્યા છે- જન્મ, વય, તરુ, વૃક્ષ, દેવતા ઇં એ સંસ્કૃતમાં નં, નં, પું, પું, સ્ત્રીં છે ને તેને મે પું, નં-સ્ત્રીં, પું-નં, નં, પું, ઇં. તેમ ત્રણે લિડ્ગે વપરાતા વિશેષણગતિના શબ્દોને મે નપુસકલિડ્ગનેજ રૂપે ઓળખાવ્યા છે-પેહું, ઉતાવળું, બાવરું, નાનું, મોટું ઇં.

૩. વ્યુત્પત્તિ શબ્દનો અર્થ કાશના સમ્બન્ધમાં આટલો છે કે શબ્દના મૂળ ધાતુ, તેની ધટના ને તેનો પ્રથમ નિપજેલો શબ્દ એ દેખાડવામાં. એ અર્થમાં એક રીતે જોતાં મેં આ કાશમાં કંઈજ કાઢ્યું નથી ને બીજી રીતે જોતાં કેટલોક કચું છે એમ પણ છે. સંસ્કૃત, અપભ્રંશ ને પરભાષાના એમ શબ્દોની જાનિ પાડી, પરભાષાના સમ્બન્ધનો વિષય અમણાં પડતોમુકી સંસ્કૃત તથા અપભ્રંશવિષે આ પ્રમાણે કચુંછે-સંસ્કૃત અને સંસ્કૃતના પ્રાકૃત એમ બે પ્રકારના શબ્દો મળીને ગુજરાતી શબ્દો થયાછે અને સંસ્કૃતશબ્દની વ્યુત્પત્તિ સંસ્કૃતભાષાના કાશમાં ખડાવની અવસ્થા છે-ગુજરાતીકાશમાં નહિ એમ જાણી સંસ્કૃતશબ્દોની વ્યુત્પત્તિવિષે મે ધણુંજ થોડું જણાવ્યું છે-અંશ, અક્ષય, અડક એ શબ્દોમાં જેવી વ્યુત્પત્તિ દેખાડાવી છે તેવી બીજા માત્ર સવાસોએક શબ્દની દેખાડી છે સંસ્કૃતના પ્રાકૃત અથવા અપભ્રંશ એમાંના કેટલાએકના શુદ્ધસંસ્કૃતશબ્દ દેખાડ્યાછે-એવા શબ્દો આ કાશમાં ૧૩૩૯ સડૂગ્રહ ને ઉપમડૂગ્રહ બંનેના મળીને છે.*

* ગુજરાતી અપભ્રંશ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનું શોધન, સંસ્કૃતનું થોડુધણુ, જ્ઞની પ્રાકૃતનું વિશેષે, મરેડી હિન્દીનું થોડુ- એક અને ગુજરાતી શબ્દોપાન્તરોનું પુરેપુરું જ્ઞાન હોય તોજ સુલભ થાય-રૂપાન્તરનું રૂપ જોઈ તેકપરથી તર્ક કરતાં, તર્ક કરી સમાન અર્થના સંસ્કૃત પર્યાય શબ્દ ઓળખતાં, એકાદો વીણીકાડી એને પાછો પ્રાકૃતનિયમ પ્રમાણે છે કે નહિ તે નક્કી કરતા અને એ સંબંધને માટે અનેક અન્ય જોતા સો શબ્દના શ્રમના અવેળમા પળેની વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ થવી દુર્લભ છે વિક્રમના કાળની પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દોનો અથવા અપભ્રંશ ભાષાના શબ્દોનો કોશ પ્રથમ થવો અવશ્ય છે, એ અને વરુચિનો પ્રાકૃતપ્રકાશ અથવા હેમચન્દ્રનું અપભ્રંશ ભાષાનું વ્યાકરણ એ બંને વ્યુત્પત્તિ શોધન ખડુંજ સરળ થશે.

આખ્યાન વિષયમાં—

પરલાપાના શબ્દના અર્થને માટે તો ઘણુંકરીને પર્યાય શબ્દોજ આપ્યા છે; સંસ્કૃત શબ્દમાંના કેટલાએકના અર્થને માટે જો શબ્દો અપભ્રંશરૂપે વિશેષ વપરાય છે તે શબ્દના અર્થ જોવાની સૂચના કરી છે, કેટલાક જે પોતાના ખીજા પર્યાય અપભ્રંશ કરતાં ભાષામાં વિશેષ વપરાય છે તેઓના અર્થ કરી દેખાડ્યા છે અને કેટલાકના અર્થને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે. સંસ્કૃત શબ્દના અર્થ મૂળ ભાષામાં ધણા છતાં તેમાંના જેટલા ગુજરાતીમાં વપરાયલા તેજ અર્થ આ કાશમાં રાખ્યા છે પણ વળી કેટલેક ઠેકાણે, મૂળ અર્થોમાંથી રૂડા ને અવશ્ય લેવા જણ્યા તે લખને શબ્દના અર્થની સર્ખ્યામાં વધારો કર્યો છે.

અપભ્રંશ શબ્દોમાં જે મુખ્ય મુખ્ય રૂપાન્તરો છે તેના અર્થ તો અવશ્ય કચ્યા છે ને ખીજાઓને માટે પર્યાય શબ્દો આપ્યા છે અથવા અમુક શબ્દ જોવા એમ જણાવ્યું છે. એ નિયમ રાખ્યા છતાં કાશના ઉપયોગ કરનારને સુવલ પડે માટે ઘણાક શબ્દોના અર્થ તે શબ્દોની પાસેજ કર્યા છે.

૧. અર્થનિરૂપણ, કેટલાએકનું, ઝાળખાવી, સમજાવી, વર્ણવી કચ્યું છે; અને કેટલાએકનું, વ્યાખ્યા કરી (શબ્દના અનેક અર્થ જોતાં તેના પ્રસાર કેટલો છે તે ધ્યાનમાં લઈ અર્થનું સ્વરૂપ ટુંકાં કથનમાં બાંધી દેખાડાવી), પછી અલ્લેખા અર્થવિષે યોગી, એ અલ્લેખા અર્થ વ્યવહારમાં કેવી કેવી રીતે વપરાય છે તે અને તેના સમ્બન્ધમાં દેશી કેવતો તથા પ્રમાણુ વાક્ય ફીઆ છે તે જણાવી, કચ્યું છે. કાશ જોનારે અર્થદર્શનના લખાણમાં જે-તે એ શબ્દો ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવું કેમકે એ ઉપર અર્થનો ભાર રૂયો હોય છે. (કેટલેક ઠેકાણે જૂલ છે)

૨. રૂઢિપ્રયોગ, કેટલાક-ઘણાએક મૂળ અર્થના સમ્બન્ધમાં લક્ષણવાળા છે ને કેટલાક નવા અથવા વિશેષ સંકેતવાળા છે-એ રૂઢિપ્રયોગ ઘણુંકરીને નામની સાથે ક્રિયાપદ જોડાથી અથવા મુખ્ય ક્રિયાને ખીજી સહાય ક્રિયા જોડાથી થાય છે. એ પ્રયોગોમાં ભાષાનું પોતાનુંજ કેવાનું એવું પ્રળ સૌંદર્ય રૂપાયું છે.

૩-૪. દેશીકથન (કેવતો) આ કાશમાં ૩૪૨ અને જૂના પુસ્તકમાંના પ્રમાણુવાક્ય સહ મળીને ૫૫૬ છે. જૂના પુસ્તકોમાંના કેટલાક શબ્દના અર્થ નક્કી કચ્યા છે તે આમ-એક શબ્દ એક અન્યકારે પોતાના અન્યમાં તેનાતેજ કે જૂદા અર્થમાં અને ખીજા અન્યકારે પણ તેજ કે જૂદા અર્થમાં વાપર્યો છે એ જણીલઈ અર્થ લખ્યા છે-એમાંના કેટલાક મને ખડુ રૂડા લાગેલા પણ અર્થને માટે મારી પૂરી ખાતરી નહિ તેથી તેને કાશમાં દાખલ કરતાં હું ખગ-ચાયો હતો પણ શબ્દ, કાશમાં પડી પ્રસિદ્ધિ પામશે તો અર્થ વિષે કાઈ દાડા પણ નક્કી થશે એમ માની તે શબ્દોને તેઓનાં વાક્ય સહિત રાખ્યા છે.

એ પ્રમાણુ આ કાશની સમૃદ્ધિની વ્યવસ્થા છે-શબ્દસૂચક પૂરો નથી, અર્થ લખ્યા છે તે તેની વ્યાસિના પ્રમાણુને વિચારે ખડુધા છે.-મૂળના અર્થ ઉપરથી ઉત્તરોત્તર ખીજા અર્થ થતા ગયલા તે ધારણે યથાસ્થિતક્રમમાં નથી-(વળી તે વેળાએ યોગ પછી હશેજ), અન્યરચનાવિષે સર્વત્ર એકસરખા નિયમો રૂપલા નથી ઈલાદિ દોષ આ કાશમાં છે ને તે હું જાણું છઉ ને ગ્લાનિ પામુછઉ કે બારવર્ષે કાશ પ્રસિદ્ધ કરતાં અજી પણ તે સદોષ છે! પણ પાછો એકરીતે સન્તોષ માનુછઉ કે બાર વર્ષે પણ ગુજરાતી ભાષાના યોગ-ધણા શબ્દોની એકચણા લોકને જોવાનો સમય આવ્યો; વ્યવહારપણે જો કે હું મારી બાલસ્થિતિપરતે કાંઈએક સંકેતિત છઉ તોપણ આન્તરસ્થિતિપરતે વિદ્યાર્થીના મહેચ્છાનન્દનો ને તરણુ યોદ્ધાના પ્રદુલ્લ આનંદનો લાલ પામ્યો છઉ.-કાશ કેમ કરવો, કાશમાં દોષ ગણુ તે ફોને ફોવા, ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્તમ કાશ તે ફોવા થવો જોઈએ એ મેં જાણ્યું અને અન્ય પ્રગટ કરવાના માર્ગમાં નડતાં વિશ્વો સાહસશુદ્ધિયે તોડી ધણેકાણે પણ આ લીટીએ લખવાનો રૂડો દાડો જોઈછઉ. આ કાશ જેવો જોઈએ તેવો નથી જ પણ એવે એ અથવા ખીજે કાઈ મનમાનતો ઉત્તમપ્રકારે રચવો એ ખીજાઓનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. વર્તમાનમાં ગુજરાતી કાશ સમ્બન્ધી મારી આશા આટલી છે કે ગુજરાતી ભાષાની જયશ્રીદર્શવનારો પૂર્ણ જળસૌંદર્ય ગળાંઝળાં કરી રૂપલો એવો કાશ, સરસ્વતીને પ્રસાદે એકવાર જોઉ-એ ઈચ્છા પુરીપાડવાને તે દેવી પૂર્ણ સ્વતંત્ર, રૂડી ભક્તવત્સલ ને પરમ ઉદાર છે.

સુરત-આમલીરાન

સરસ્વતીમંદિર,

સં ૧૯૨૯, પોષ શુદ્ધ ૬ રતેઉ.

નર્મદાશંકર લાલશંકર.

આ કાશ જોવાની રીત

પ્રથમ તો, જે શબ્દનો અર્થ જોવો હોય તે શબ્દના પેલા બે અક્ષર જે પૃષ્ઠ ઉપર હોય તે પૃષ્ઠ શોધવું, પછી તે પૃષ્ઠમાં તે શબ્દ શોધવો. શબ્દ વેલો જાણી આવે તેને સારુ શબ્દ ગોઠવવાનો આ અતુક્રમ ધ્યાનમાં રાખવો—

૧ સાનુસ્વારવર્ણ, ૨ સવિસર્ગવર્ણ, ૩ સ્વરવર્ણ, ૪ વ્યગ્જનવર્ણ, ૫ વ્યગ્જનની એકાદશાક્ષરી માંતોવર્ણ, ૬ પ્રમાણે, ૬ સંયુક્તવર્ણ. ક્ષ ને જ્ઞ એ સંયુક્તાક્ષર છે. ક્ષ એ ક્ પ્ ને અ મળી તેમ જ્ઞ એ જ્ઞ ને અ મળી થયો છે માટે ક્ષને ક્ના અને જ્ઞને જના સંયુક્તાક્ષરમાં જોવા.

ઉપર લખેલી શબ્દ ગોઠવણનો દાખલો.

અંશ, ઓઃહો, અકડખાબ, અકાબ, અકીક, અકૃત્રિમ, અકોટી, અકકડ, અકકેક, અકોધ, અકલેશ તે અક્ષ. એ પ્રમાણે અખ, અગ આદિ શબ્દો વિષે અને વ્યગ્જનના શબ્દો વિષે જાણવું.

સંકેતના વર્ણ

સં-સંસકૃત, ક્ષા-ક્ષારસી, આ-આરખી, અ-અં-અડગરેણ, હિં-હિન્દી, મ-મરેદી, પુ-નામ પુલિંગે, સ્ત્રી-નામ સ્ત્રીલિંગે, ન-નામ નપુસકલિંગે, સ-સર્વનામ, વિ-વિશેષણ, વિં-ધા-વિશેષણ ધાતુસાધિત (કૃદન્ત), કિ-ક્રિયાપદ, કિં-અ-ક્રિયાપદ અકર્મક, કિં-સ-ક્રિયાપદ સકર્મક, અ-અવ્યય, ઉ-ઉપસર્ગ.

ગુજરાતીભાષા

-જાહેર-

મુ અમુદ્રાના સમ્બન્ધમાં ગુજરાતી ભાષાવિષે નિબન્ધ રચી અહીં જો સાથે મુક્યો હોય તો આ કારણે વિશેષ શોભા મળે, પણ પુરતાં સાહિત્ય ન મળવાથી તથા મળ્યાછે તેટલાઉપર પુરતો વિચાર કરવાને સમો અનુકૂળ ન હોવાથી તે નિબન્ધ મારી ધન્યા છતે પણ લખીશકાતો નથી. તોપણ અંદે પછી મારા ને ખીજાઓના શોધને સહાય થઈપડે તેવું થોડુંએક નોંધી રાખુછું.

ગુજરાતીભાષા એટલે ગુજરાતના લોકની ભાષા. કાળકાળે ગુજરાતમાં નવાં નવાં રાજ્યો થયા ને લય પામ્યાં. રાજ્યની સીમામાં વધતટ થવાથી ગુજરાતી કેવાતા લોકની સરખામીમાં પણ વધતટ થયાંકીધી. વળી અનેક ધર્મના લોક અનેક પ્રકારની બોલીયો બોલ્યાછે-‘બાર ગાઉએ બોલી ફરે’ એવી ફેવન પણ છે; તો ગુજરાતી ભાષા તે કેટલા પ્રદેશના કીઆ ધર્મને માનનારા લોકની સમજવી જોઈએ ?-એકાદા મોટા પ્રદેશમાં જૂદાં જૂદાં ઠેકાણાના ને જૂદાંજૂદાં વર્ગના લોક પોતાના સામાન્ય વ્યવહારને અર્થે ધણુકરીને એકસરખી રીતે બોલેછે ને એ સામાન્ય ભાષા તે, તેટલા પ્રદેશનાં નામ ઉપરથી જાળખાયછે. વળી પ્રદેશના નામ લોકઉપરથી પડેછે પણ પાછા લોક, પ્રદેશના નામથી જાળખાયછે, એવો પ્રસ્પર સમ્બન્ધ છે-તેટલામાટે, ગુજરાત એ નામ મળે અમુક બોલી બોલનારા લોકના ઉપરથી પડતું જોઈએ. એ લોક કાણ હતા ને કેવી બોલી બોલતા ? અમણાં આપણે બોલિયે છીએ તેવી કે જુદી રીતની તે જાણવું પ્રથમ અવશ્ય છે.

ગુજરાત એ જ્ઞાન સંસ્કૃતપુસ્તકોમાં ગુર્જરદેશ લખાયોછે. ગુર્જરનોદેશ એમ અર્થ છે તો ગુર્જરલોક તે કાણ એમ પૂછા નિકળે. એવિષે અઘાપિ આપણને ખરેખરી જાણ થઈ નથી. પૂર્વ વૃત્તાન્ત જેટલું જાણ્યામાં આવ્યુંછે તેટલાઉપરથી કેવાઈ શકેછે કે એ જ્ઞાન પગ્યાસરતું રાજ્ય સ્થપાયા પછી પ્રસિદ્ધ પડ્યોછે ને એ રાજ્યના લોકની ભાષા તે ગુજરાતી ભાષા કેવાય.

એ ભાષા કેવી હતી તે જોવાને કાંઈ અન્ય અંશ હાથ લાગ્યો નથી, પણ સાડીતણસો વર્ષ પછી ગુજરાતના સર્વોપર ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષાનું જે સ્વરૂપ હતું તેની ઝાખી ગુજરાતનાજ ને તેજ કાળના પશ્ચિત હેમચન્દ્રે અપભ્રંશભાષાના વ્યાકરણમાં કરાવીછે.† તે કાળના વિદ્વાનો સંસ્કૃતમાં જ પુસ્તક લખતા એટલે લોકભાષા ઝાઝી

* ગુર્જરાબ્દ (ગુર્જર શોભા પામ્યા બ્યાં તે) અથવા ગુર્જરના (ગુર્જરએ નક્ષત્રરેલી એવી તે) એ રાખ્દો કાંઈ કાંઈ મહાકાળમાં સાંભળવામાં આવેછે સંસ્કૃત રાખ્દોના અર્થ પ્રમાણે ગુર્જર કેવાતા લોકોની પૃથ્વી તે ગુજરાત છે ગુર્ધાતું, ભક્ષણ-ઉદ્ધમ, હિસા-ગતિ એ અર્થને વિષે પ્રવર્તેછે ને એમાંથી ઉદ્ધમ-હિસાના અર્થ ગુજરાતના લોકને લાગુ પાડતાં હિસા કરનારા ને ખેતી વણુનવેપાર એ ઉદ્ધમ કરનારા લોક તે ગુર્જર એમ અર્થ ઝાપ, અને એ અર્થ ગુજરાતની પેલી વસ્તી લીધ કાળીની કેવાયછે તેને તથા ગુજરાતના લોકના જે ઉદ્ધમ તેને લાગુ પડેછે-વળી કૃષ્ણદુષ્ટ દેશ તથા પશ્ચિમે સમુદ્ર છે એ જોતા ગુજરાતના લોક ખેતી વેપારનાજ ઉદ્ધમ પરચરાથી કરતા આવ્યાછે એમ સિદ્ધ થાયછે એક સાસ્ત્રીએ ગુર્ધાતું ઉપરથી ‘ગીર્થતે તદ્ ગુ, ગુર્ગ નરતિ ચન્મિન્’ એમ વ્યુત્પત્તિ કરીને જે દેશને વિષે ઉચ્ચારણ છિન્નલિન્નકરે રચા હોય તે, એમ અર્થ કર્યો ને એક શ્લોક ભણ્યો-‘ગુર્જરાણાં મુલં વ્રષ્ટ, ગિવોપિ ગવતા ગત્, તુલસી તલસી જાતા, મુકુન્દોપિ મક્કન્દનામ્.’ † ગુજરાતીઓનું મુખ બ્રહ્મ છે કે ગિવને રાવ, તુલસીને તળસી, ‘મુકુન્દને મકન્દ કહે.’ એ શ્લોક ગુજરાતીઓનું હાસ્ય કરવાને કાંઈએ જોડ્યો હોય એમ જણાયછે, તોપણ તેમાં ક્યયું તે કેવળ અસત્ય નથી વિન્યાયજની ઉત્તરે વાસ કરનારા પાચદેશના બ્રાહ્મણો તે ગૌડ ને દક્ષિણે વાસ કરનારા પાચ દેશના બ્રાહ્મણ તે દ્રાવિડ કેવાયછે ને એ પાચ દ્રાવિડમાં ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની મળના થઈછે અને ગુજરાતી બ્રાહ્મણો યજુર્વેદી છે એવું ચર્ચચૂદ નામના અન્યમાં લખ્યું છે. ગુર્જર રાખ્દ વિષે કેટલુંક નર્મગદ્યમાં ગુજરાતીઓની સ્થિતિ વિષેના નિબન્ધમાં ‡

† સવત ૧૧૬૮ માં-એ નંખીની અળપઝળપ શાસ્ત્રી વ્રજલાલના “ગુજરાતીભાષાના નિબન્ધમાં” છે

હેમચન્દ્રે પોતાના ગુર્જરદેશની જ ભાષાને અપભ્રંશ નથી કહી પણ તે જાળના ખીતપણુ કેટલાક દેગની લોકભાષાને અપભ્રંશ એવું નામ આપ્યુંછે તે કહે કે સંસ્કૃતના અતિબ્રહ્મ રૂપાન્તર થઈ ને આપા બોલાયછે તે અપભ્રંશભાષા, અને જે બે પ્રકારની છે. એકનો સમ્બન્ધ વિશેષે પ્રાકૃત સાથે ને બીજોનો વિશેષે શૌરસેતી સાથે છે. અમણાની ભાષાએ પદ્મ પ્રાકૃત કેવાયછે પ્રાકૃત એ રાખ્દ લોકમાં તો સરળ અર્થમાં વપરાયછે કે ગુદ્ધ-સંસ્કૃત નહિ તે પ્રાકૃત-પોતે ને બોલેછે તે પ્રાકૃત છે એમ તેઓ સમજેછે વળી જુદાજુદા પ્રદેશના લોકે જુદેજુદે કાળે જુદેજુદું પ્રાકૃત લોકેછે તે સમજવી કાળકાળના પરિવર્તોએ કાંઈએક લખ્યુંછે. માટે, પ્રાકૃતવિષે થોડુંક લગભાણુ કહેઈએ -

કેળવાયલી નજ હોય તોપણ રાજ્યના ઉત્કર્ષનો અંશ તેમાં પણ આવેલો હોવો જોઈએ ને તે ભાટ ચારણાદિ માગણીએ લખેલા રાસાઓમાં દેખાય છે. અપભ્રંશભાષા અથવા સંવતશૈકા બારમાં ગુજરાતના લોક જે ભાષા બોલતા તે એકવડી, કઠણ કઠીની ને તે પ્રમાણેજ લખાવી, કઇએક થડાયલી તથા ઢેકાઢેવાવાળી પણ વળી કહી- કહી કુમળી તથા સરળ, વર્ણ સામળી અને કુળમર્જઃ સાચવતાં ચતન્ત્ર વર્તનારી એવી,

લિલ્લરાજકુંચરી સરિખી સોહઈ.

“અન્ન સરિખા સીયલા, જઈસી નમણી કેલિ, પરદુખે જે દુખિક્યા, સહિ તે સજ્જન મેતિ.”

“પડિવનંદ દુર ભલા, પડિવનં પાલંતિ; મેઘ મરંતઈ તે મરં, જીવંતઈ જીવનિ.”

“ઢાલ્લા મઈ તુહુ વારિયા, મા કુર દીહ માણુ; નિદ્યે ગમિહિ રત્તડી, દડવડ હોહિ વિહાણુ”

“કાઠકુસુભો કૃપણુધન, એ તીણુ એક સલાવ, તો રસ મુકમ અપણો, જે ગવ દીજમ પાવ.”

“અઘોતરસુ બુદ્ધી, રાવણતણુ કપાલિ; એક બુદ્ધિ ન સાંપડી, લકા લંજણુકાલિ.”

“મોર ભણુમ અમહ પીછડાં, મઈ મેલ્હીઆં વણુછ, હુ અજિ અગાસો તિહવિણુ, તે સિરિ રાય વહેછ.”†

—“એક અડ્યેજ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે ‘હિન્દુસ્થાનમાં ઇ. સ. ૧૦૦૦ ના આરંભમાં પ્રદેશપ્રદેશમાં બહુની બાષા બોલાતી અને તે બાષાઓ કાળાંતરે બદલાઈ આજની પ્રાકૃતભાષાઓ થઈ છે’—“પછી સંસ્કૃત નાટકોમાં લખાયેલી પ્રાકૃતભાષા બોલાતી”—“અને એ, જેમ પોતાથી અગાડીની પ્રાકૃતના શબ્દ અપભ્રંશ થઈને ઘડાઈ હતી તેમ અમલ્યાની હિન્દી મરેડી સહ સંસ્કૃત નાટકોમાં લખાયેલી પ્રાકૃતભાષામાંથી નિપજ છે.” એક બીજા અડ્યેજ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે “જે કાળે સંસ્કૃત-વિદ્વાનો ઉત્કર્ષ હતો તે કાળમાં લોક જે ભાષા બોલતા તે પ્રાકૃત કેવાતી; એ ભાષા સંસ્કૃતશબ્દના અપભ્રંશ બોલાયાથી થઈ છે”—“મગધદેશની (બડગાળાની પાસે ખાર નામનો પ્રાંત છે તેનો દક્ષિણ પ્રદેશ) તે માગધી અને દિલ્હી આગરાના પ્રદેશની તે શૌરસેની કેવાતી”—“પગ્ગળી, હિન્દી, બડગાળી, સિન્ધી, મરેડી, ગુજરાતી એ સહ શૌરસેનીમાંથી નિકળી છે” દેશીઅન્યકારમાનો એક જણ કે છે કે “પશ્ચિમસમુદ્રને લગતા પ્રદેશમાં રેનારા આબિરાદિ લોકની ભાષા તે અપભ્રંશ”

જ્યાં આર્યજનોના સમન્વયથી પ્રદેશપ્રદેશની પ્રજા પોતપોતાના શબ્દો ટાળતીગઈ ને સંસ્કૃતશબ્દોને અપભ્રંશ કરી કરી પોતાના ઉચ્ચારણમાં લેતીગઈ, અને જ્યાં લોકપણુ વ્યવહારકાર્ય સરળ કરવાને પોતાના સંસ્કૃતને જાણ ઉચ્ચારણે બોલતા થયા. એ મિશ્રણપ્રકારે પ્રદેશપ્રદેશની પ્રાકૃતભાષાઓ ઉત્પન્ન થઈ વિશેષ મૂળ પ્રકૃતિ-સંસ્કૃત ઉપરથી થઈ માટે પ્રાકૃત કેવાઈ મૂળના વાસ્તવ્ય લોકની જે ભાષા તેને પ્રાકૃત શબ્દ લાગે નહિ-તે લોકની ભાષાના કેટલાક ગણપ્રયોગ પ્રથમના પ્રાકૃતમાં આવેલા ખરા

એ પ્રાકૃતભાષાઓમાંથી આરને બોળી વપરાતી જણી વરઝિયે તેના નિયમવિષે વ્યાકરણ રચી દેખાડ્યું છે તે ચારે ધણુકરીને એકસરખે નિયમેજ થઈ છે. બીજી ત્રણ કરતા વિશેષ બોળી વપરાયેલી પ્રાકૃત જે મહારાષ્ટ્રી અથવા પ્રાકૃત (વિશેષ અર્થમાં) કેવાતી તેનેમટિ ૪૨૪) નિયમ છે ને તે બીજી ત્રણને માટે પણ છે પણ શૌરસેનીને ૩૨, માગધીને ૧૭) અને પૈશાચિકોને ૧૪) નિયમો પોતપોતાના વિશેષ છે એ પ્રાકૃતશબ્દના સ્વરૂપ જોવાને સાકુન્તલ વિક્રમેશ્વરી નાટકમાંના થોડાક શબ્દ આ છે-અજ્ઞા [આર્ચા-આર્યજનો], અન્તિ [અસ્તિ-છે], અર્ધ [અર્ધ], અર્ધવધ [અર્ધપથ-અધવય], આણુ [આજ્ઞા], ઇસાણીયે દિસાએ [એશાન્યાદિશા-ઇશાન દિશાએ], કુસમાઈ [કુસુમાનિ-કુસુમ (અનેકવચને)], કેણાપિ [કેનાપિ-કોઇએક, કોઇપણ], ગદી [ગતિ], ગમિરુસે [ગમિયે-હુ જઈશ] ગાઈરુસે [ગાસ્થામિ-હુ ગાઈશ], ગાયતિ [ગાયતિ-ગાયછે], ચિત્તલેખા [ચિત્રલેખા-ચિત્રલેહા], યુગિઆઈ [યુગિતાનિ-યુગ્મન કરેલું એવા], જરુસે [ચસ્ય-જેતું], જુકિપિ [નકિમપિ-કઈપણ નહિ], તવે [તપ-તપ], તહઈતિ [તથેતિ-તપ્રમાણે], દયમાણા [દયમાન-દામણો, દયામણો], દલે [તણે-તળે], દાવ [તાવત-તેમ-ત્રેપ્રકારે], દુદિઆ [દ્વિતીયા-બીજી], પખખાદી [પક્ષપાર્ત], પરિતાઅધ [પરિત્રાયધ્વ-પરિત્રાણુ-રક્ષણુ કરે], પિઅ [પ્રિય], પપઓ [પ્રયોગ], ભમરેહિ [ભમરે-ભમરાઓએ], રડ [જડ-જડ, રડ], સગરુસે [સ્વર્ગસ્થ-સ્વર્ગનું], સરિસે [સદૃશ-સરીણુ, સરણુ, યોગ્ય, ધટતું], સહી [સખી-સહી], સુઉમાર [સુકુમાર], સુંજુદુ [શૃણોતુ-સાબળ, સૂણુ], હાઈરુસદિ [હાસ્યતે-હસેછે] ઇં

એ પ્રાકૃત દેશકાળ પરત્વે પોતાનું રૂપ પાલટતા પાલટતા અગિયારસે વર્ષે નવા રૂપમાં અપભ્રંશ એવે નામે ઓળખાઈ પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશ એ બેનું સ્વરૂપ જોતા જણાય છે કે પ્રાકૃતમાંના કેટલાક શબ્દ શુદ્ધસંસ્કૃત રૂપેજ વપરાતા થઈને, કેટલાક નિજરૂપેજ રહીને, કેટલાએક જાણપ્રાંતરોમાં ઉતરીને ને કેટલાએક સંસ્કૃત તથા દેશીશબ્દ નવા વધીને અપભ્રંશભાષા થઈ હોય એમ જણાય છે અમલ્યાની પ્રાકૃતભાષાઓ અપભ્રંશમાંથી ઉત્પન્ન થઈ દક્ષણી ને ગુજરાતી એ બે, મુખ્યપ્રાકૃત-મહારાષ્ટ્રી અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી અને હિન્દી, મુખ્યપ્રાકૃત તથા શૌરસેની અને એના અપભ્રંશ એઉપરથી ઘડાઈ છે.

* વસ્તુબીપુરનાં રાજ્યમાં બૌદ્ધ જૈન લોક હતા, ગુજરાતમાં ને સમગ્રની પ્રદેશોમાં જૈનની બોળી વસતી હતી અને બૌદ્ધ જૈન ઉપાધ્યાયોની બોધમાણા ધણું કરીને સર્વત્ર સરખી જ હતી. વળી ગુજરાતના રાજ્યને દિલ્હી કનોજના ને બીજા રાજ્યો સાથે સમન્વય હતો. એ સન્વા ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતની અપભ્રંશમાં માગધી તથા શૌરસેનીનો ભેશ હોજ. વળી ગુજરાતના મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના ને ગુજરાતની રીતભાત વસ્તુના કેટલાક દેશી કેસાત શબ્દો પણ હોજ. માગધી શૌરસેની દેશ એ શબ્દોની નિરાનીઓ (વર્તમાન ગુજરાતીમાં) શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શોધારો લ્યારે સ્પષ્ટ જણાયો.

† “ગુજરાતી ભાષાના નિબંધ”માંથી (શાસ્ત્રી પ્રજલાલ કાલિદાસદ્વત)

સત્તરમા શૈકામાં ભાષા, ભક્તિ તથા ચરિત્રકથનમાં કેળવાઈ પણુ તે પોતાનું સમગ્રસૌન્દર્ય તેજ શૈકામાં દેખાડાવી શકી નહિ. એ સૌન્દર્યનો (વિષ્ણુદાસ, ભાલણુ, વસતો, નાકર, આધારભટ્ટ ઇત્યાદિ સહિતના રજતો) ધ્રુવોખરો ભાસ પ્રેમાનંદે અતઃમાં શૈકામાં યથેચ્છ કરાવ્યો. એ શૈકામાં સમયસુન્દર, ઉદયરતન ધ્રુવ ગોરછ-ઓએ રંગીની રાસા લખ્યા પણુ તેમાં ૧૫-૧૬ માં શૈકાની નિશાનીઓ થોડી ઘણી જોવામાં આવે છે. એ જૈનભાષા, ઉત્સાહમાં આવેલા વાણિયા બ્રાહ્મણની ભાષાના તેજમાં અગ્રગ્રંથ. ભાવસાર રત્નાએ યોડામાં પોતાના મણ્ડળમાં થોડાંએક લલિતગીત ગાયાં. એ અરઠમાં શૈકામાં ભાષાએ નવા નિષ્કોષ કથવાનો સમર્થ આરંભ કર્યો. અખો-સામળ-વલ્લભ એઓએ પોતપોતાના વિષય ગાયા. પ્રેમાનંદે વર્તમાનભાષા ભૂતર-રૂપને અનુકૂળ કરી, અખાએ વર્તમાનરૂઢી દુસીકાજાને એક બ્રહ્મનો યોધ કર્યો. સામળે ભૂતને દૃષ્ટાન્તે ઉદયમસાહસ વર્ણી “છવે તેને જોખ” કહ્યું અને વલ્લભે બહુચરને ગાઇ. મુગલાઈના ઉત્કર્ષકાળમાં ભાષા, એકવડી પણુ ભરાવ, પણુ કદી કુમળી ને કદી કઠણ એવી કાઠીની, ધીંવરણી કેંક તેજસ્વી એવી, ઉજમાળી ને હોંસલી, શકે વિપ્રતનયા મગ્ન રસમાં, કથા કેહેતી સોહંત.

૧“જાદવ સ્ત્રી તાળી દર્પદસે, ધન જાડાં આ નર વમે;
હીધાં હશે તપ મન અપાર, તે સ્ત્રી પામી આ ભરથાર.
કો દેહે ઇન્દ્રને કો દેહે કામ, એને રૂપે હારે કેશવ રામ,
બાઈ પતીવ્રતાનાં મોહાશે મન, મર્મવચન બોલે સ્ત્રીજન.
કૃષ્ણકેહે હાઉં આબ્યોનિકાળ, દેખાડો રોતા રહેશે વ્યાળ.”
૨“આબ્યા વર્ષાકાળના દીન, ગાજી વરસે છે પરજન્ય;
વીજળી થાએઆલમાંપૂરી, બોલે કાઠીલા શબ્દમધુરી.
માહા તાપસનાં મન ડોલે, દાદુર મોર પપ્પચા બોલે;
માળતળે રત્નાગર ગાળે, ઓખા અંગે નવસપ્તસાળે.”
૩“અનિરૂદ્ધબાઈપ્રેમનેપાશે, મોહોમોહોચંદનનેવાસે;
મોહોમોહો રનેહને સધે, મોહોમોહો દાર ગળુંધે.
મોહોમોહો હસ્તકમળે, મોહોમોહો ઉરગળસ્થળે,
મોહોમોહો અલકાલટે, મોહોમોહો કેસરી કટે.”
૪“કડાજીવ કટક બે થયાં, ઉનાડાં આઉધ કરમાંગલા;
અખડે એડાં ને ફરે તરવાર, કો કાંઠે શર લાથા બહાર.
તોમર ત્રિસુળ ધરચાં મુસળ, ગાજી રામ ધરી કરદળ;
જપન કોડજાદવ ગડગડઆ, દાનવ ઉપર ત્રુટી પડઆ.”
૫“એવું જાણી મારા નાથજી, કરો દાસીની સંભાળ રે;
હો ત્રિહંગમ વેવીસાળીઆ, મૂને મૂઝી નળ જૂપાળ રે.
હો વજ્રવતી મારી માવડી, મારું ઠાક ઉનાડું ગાત્ર રે;
હો ભીમક મારા તાતજી, શોધી મનાવો જામાત્ર રે.
હો નકશદેશના રાજાઆ, અણુચિત્તુ દીઓ દરગંઢ રે,
રૂપ ભુપને જાઉં ભામણ હો, સહણુ સ્વામીન રે.”
૬“હુતવધકુંઠોગળ ગામરે, હવે તેસરો ફરી થયુનામરે,
જસોદા કેમ બાહાર નીસરસે રે, વંઝા કહી લોક

પાછાં ફરશે રે;
અમો માણુસમાથી ટાળ્યાં રે, દીકરો થઈ કાળજ

બાળ્યાં રે;
અમો ભુદ્યાં આશા આણીરે, પારકા યાપણુ નવ જાણીરે
વાયસ થઈ વાંછળ કીધુરે, ફરી કાએલે બચકું લીધુરે;
વીપ્ર પ્રણુ પરમેશ્વર રે, માહાર ફરી વસાવો ધર રે.”

૭“કામળ શીતળ નીર્મળ સુખકર દુખહર હરીનું નામ
પ્રેમાનંદ પવિત્ર થાવા, ગાઓ રાજવલીચનરામ.
એ મરણુ પગલાં હેઠ છે, ફરે સીચાણો કાળ;
હોડતી ફરતાં કારજ કરતાં, ભભે શ્રીગોપાળ.”

૮“ગુરુ થૈ મેઠા હોંમે કરી, કંઠે પાણુ શકે ક્યમ તરી;
ન્યમ નાર નાનડી હવુ પ્રસૂત, વળની વાધે ને અદ્ભુત
શિષ્યને ભારે ભારે રહ્યો, અખા તેમ મુલગેથો ગયો.”

૯“બ્રહ્માસુધીછે ખંડીતખાન, અખડાંનંદનું નોહેવીખાન;
તેહેનું પાત્ર થાવા કારણ, મહામુનીએ કહ્યું પંચીકરણ,
ત્રીતીર્થે સાંખ્ય કપીલે કહ્યું એહ, ભણે શુભે તેથાય વીદેહ.
જીવનમુક્તિ તે એહેનું નામ, જેણે જાણ્યું કેવલપદધામ.

૧૦“પડિત આગળ મૂઠ, હસ આગળ જ્યમ બગા;
પડિત આગળ મૂઠ, કાકિલા આગળ કગા;
પડિત આગળ મૂઠ, રાય આગળ જ્યમ રાકા;
પડિત આગળ મૂઠ, સિધુ આગળ જ્યમ ટાંકા;
છે પડિતમાં પ્રાક્રમ ધણા, પંડિત સહુ શિર મોર છે,
શામળ જેહે પંડિત આગળે, મૂઠ તો ચાકર ચોર છે.”

૧૧“અરે ધૈરવી અખિકા, કોડે ટાળે કણ;
સક્ષ જનમ તેરો હશે, માધવ દેખે દ્રષ્ટ;
જે દેશ માધવ ગયો, તે દેશનો વાઓ વાએ;
અડે દહેર મુજ અંગમાં, સક્ષ જનમારો થાય.”

૧૨“રમઝમ કરતી રાજસી, ઝમઝમ વાગે ઝેર;
ધમધમ વાગે ધુધરા, મદનતણી સમશેર.
હસતી રમતી હેતથી, કરતી વિવિધ વિલાસ,
ચાલી ચતુરા ચમકતી, પોપટકેરી પાસ.”

૧૩“ગંગોદક નિરમળ જશુ, સદા પવિત્ર જ સાર;
તેહેનું કુળ હોય માહરં, તો પડ પાસા પોખાર.
સીંહમૂઝ ભોરંગમણી, કરપીધન સતિનાર;
જીવ ગએ પર કર ચકડે, પડ પાસા પોખાર.”

૧૪“તોતળા સુખતન, તોતોતો કહે મા;
અર્લક માગે અજ, નિજ માતા મન લેમાં.
નહિ સવ્ય અપસવ્ય, કદી કાંઈ જાણું મા;
કળી કહાવા કવ્ય, મન મિથ્યા આણું મા.
કુળજ કુપાત્ર કુશીલ, કર્મ અકર્મ ભર્યો મા;
પુરખમા અણુપીલ, રસ રટવા વિચર્યો મા
પ્રાક્રમ પરમ પ્રયંઝ, પ્રજાળ ન પળી પ્રીછું મા;
પુરણ પ્રગટ અખંડ, અજયકો ઇંદુ મા.”

૧ પેલી કાલમનાના ઉતારાઓ પ્રેમાનંદ કવિના છે
૬-૭ દશમરૂઢ ૮-૯ અખાના છંદો અને પચીસરૂઢ.
શામળ-નંદબનીસી ૧૪ વલ્લભના ગરબા.

સુદામાચરિત્ર ૨-૩-૪ અખાદુરણ, ૫ નળાખ્યાન.
૧૦ શામળના છંદો. ૧૧ શામળ-માધવાનવ ૧૨-૧૩

સિદ્ધરાજના કાળમાં ગુર્જર દેશની લોકભાષા જે અપભ્રંશમાં ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું ને તે સુસલમાની રાજ્યમાં ગુજરાતી ભાષા એ નામે ઓળખાઈ તેરમાથી તે સોળમા શૈક્ષના અન્તલગીના ગાળામાં ગુજરાતી લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી અમદાવાદ ને સુરત વચ્ચે પશુ પાટણ ને ચાંપાનેર ખરયાં અને જુનાગઢ લખલ્યું. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યાયો પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કંઈ કંઈ કથી લખી રિજવતા. સુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રસારિત અર્ગની, ઠાંકી, લાડકી, કુમળી ને વળું ભરી લીસીતેજમારતી જેવી

ગુરુઅણ્ણકુયરી રૂઅડલી સોહી હરિગુણ ગાતી પ્રભાત સમે.

—“પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનકિ શત્રુ ચન્દ્રગુપ્ત રાજા તેહનકિ પ્રધાન ચાલિક્ય પ્રિગિબયકકિ રાજ્ય ભોગ-વધ, પરંભંસારિ દ્રવ્ય નહીં તેહભણી, દેવતા આરાધી પાસા પાખી સ્વર્ણચાલ ભરી જીવટક અધકુ; જે કે, મઝનઈ જીવક તે થાલ સોનેઈએ ભરિજો દિગિ અનઈ તુમ્હે હારકિ તુ એક દીનાર દિકિ. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીવવા લાગકિ દિવા હરઈ કોઈ દેવતાદત્ત પાસે હુ તે જીવક પશુ માનવજન્મ હારવિકે દોડલકિ પામક” ૧

—“દમદમ વાજઈ દોલ અસંખ, બોલઈ મંગળ વાજઈ સંખ; રેણુ સરણાઈ વાજઈ તૂર, મિલિયા સુભટ ગદગદિયા સૂર ઘોડા સરસા ઘેડા સિંહઈ, પાયક પાયક સરિસો સિંહઈ; રથસેતી રથ જીવઈ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર. ઉડિયા લોક જાઈ એક કોસ, જીવઈ ગઈતિ પૂરઈ રોસ; કાયર ત્રાસઈ સૂરા ધસઈ, રિણુ દેખી તે સાહમાં હસઈ. ખાંડા ઝલકઈ વીજલી જસા, સુદડાતણા મન તવ ઉધસા તેજ તુરિ ન સાહયા રહઈ, પરદળ દેખી તે ગદગદઈ. રથિર પૂરિ રથ તાણા જઈ, સિર તુરઈ ધડધસમસ ધાઈ; દોઈ પહર હુયો સંગ્રામ, પાપશુદ્ધિ રાય હારયો તામ.” ૨

—અનેક જૂગ વીત્યા રે, પંથે ચાલતાં રે; તોયે અંતર રહ્યા રે લગાર; પ્રભુજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડો ને પડ્યો છે આંકાર. અનેક ઈનકર રૂંધ્યા રે, જેમ કાંઈ વાદળે રે; થયું અજવાળું મટ્યો અંધકાર; વાદળુંને મટ્યું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; લાતુ કાંઈ દેખાયો તેવાર. અનેક લોકડીયાની લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મેદેલી કાંઈ કુળનણી વળી લાજ, જાહવાને માથે રે, છેડો લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રભુવર પામી ઝાં આજ. અનેક નાવને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માલમી છે વળી સરજનકાર; ઈનરસઈઆનો આમી રે, જે કાઈ અનસવે રે; ને તારી ઈતારે ભવપાર. અનેક ૪

—“કૃષ્ણરૂપે ગોકુલિ અવતરીયો, ગોવરધનપર્વત કરિ ધરીયો, વરીયુ ગોપી ગોવર્ધેડા. સરવરૂપિ હરિ રંગિ રાગિ, વૃદાવન ગોપીમધ્ય નાગિ, સાગિ સોહિ બ્રહ્મચારી.”

—“દુહાંયો બોલિ આત્મા, સુણિ પરમાત્મા તાત; તૂઝ સમીપ જડાનીયુ, માહરુ શુ અપરાધ. ધરસુખ કાંઈ વીસારીયુ, ભૂલગ્ને કાયાવનમાદિ; કેતલ કાન વિડંબીયુ, શત્રુ કામાદિક હાથિ. એણિ વનિ લોભચી દવ બલિ, વિલસિ પારધી કાલ; માયા મુકી હરણિકી, માડીયું કર્મની જાલ જાલ પડ્યુ હોઈ આટલુ, મોહિયુ જીવ અચેત; પાછલી આગિથી મુષિ નહોં, નહોં એહનિ આપણું ચેત”

—“પરકલ પદ્મનાભ, પરશોતમ પિઠિ નહીં એ; અવિગત ગોવિંદ ચંદ્ર, સાર કરુ શ્રીપતિ ધણીએ. ચત્રલજ સામલવણું, સારંગધર સોહામણો એ; અનિ રૂઅડલો વૈકુંઠનાથ, દુકીત હણુ દામોદર એ. નિરંજન નિરાકારિ, નિકલંક પુરુષ આરાહીયએ; ગામક દ્વારિકેરાયુ, સામલવણું મોહામણો એ. સદા વૈષ્ણવ મનિ ઉજાહ, આનંદ અંગિ હિલકિ એ; ભલિઆયિક પરબ્રહ્મરાય, પીંડારા માદિ પરવરચુએ.” ૩

૧ નાજથી ગાયાનંદ ને ગુજરાતી બાળ્યા એવું “પુષ્પમાળ પ્રકાશ” ૬૫૫ ની ૧૦૬ રચિતું તેમાંથી ઉપકું
અથ લીધું છે—(પ્રવર્ત વસ સંવત ૧૫૨૬).

૨ “મલસિદ્ધ રાજનો રાસ” એમાંથી લીધું છે—(પ્રવ ૧૫૫૬ ની).

૩ પ્રણયિક નાના પ્રકરણેના સહસ્ત્ર એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રંથ છે તેમાંથી પ્રકરણમાં “પદ્મનાભ” એમ લખ્યું છે તે ઉપરથી તે નામગણી કાઢી લેતાં ૧૪
૧૫-૧૬ શ્લોકોમાં સ્વાયો દેવ એમ લખેલું—(પ્રવ ૧૬)

૪ નરસિંહ જેવાની કવિતા દેવાન કાવની લખાઈ

ઐગણીસમા શેકામાં પ્રદેશપ્રદેશની ગીતકવિતાની લાપા, ટીકાલાપા ને પાછલા શેકામાં થયલા અન્ધોની તલાપાએ જોવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવડના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, સૃષ્ટાર-કિતની દયારામે ને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શેકાની લાપા, એકવડી કાઠીની પણ રા ઈસાયલી, ભરેલી, કુમળી, ધણવણું કરતાં કંઈક વધારે ઉજળી ને થોડાંક નાબુક ધરેણીથી સજેલી જેવી-

ગાતી પરબ્રહ્મ શ્યામને, કન્યા નાગરી શોભે,

“જોતાં કડડ થંભ ફાટા કારભોરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નર-

હરીરૂપ, રાગદેવસું જગાડયું જુદું દાનવેર-

ભુવગુટી કાટીકળીદામણી રે, દીસે નયણામાં પાવકની
જવાળ, રાં

||સીકાનો તે ઘોર ધણું ગાજતો રે, તેણે ડાલવા લાગાછે
દિગપાળ, રાં”

“આસાડે અમરિતતણા, વરરયા વરસાદ;

હરિહરિ સધળે થઈ રહ્યું, થાવરજંગમ જાત. સાંભળ શુદ્ધ
ચિતે કરી.

ચિત્ત આનક રંગે રે, બોલે મન મોર;

જ્યાંત્યાં જૈનન બ્રહ્મા, ઉગતાં ચંદ્રાર-સાંમળં

સુખસાગર સેહેજે ઉલટયો, સહિતા શુભસાર,

બ્રહ્મ નિરંતર જળ ભર્યા, કાષ્ઠ પામે ન પાર-સાં”

૨“ખખડદાર મનસુખાળ, ખાંડાની ધારે ચઢડવુ છે,

હિંમત હથિયાર ખાંધી રે, સત્ય લડામ્બે લડવુ છે-

એક ઉમરાવ ને ખાર પટાવત, એક એકનીએ ત્રીસ ત્રીસ;

એક ધણીને એક ધણીવાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ

સો સરદારે ગઢ ઘેર્યો રે, તેને જીતી પાર પાડવુ છે.”

૪“પ્રગટ પુરૂષોત્તમ દેહ, રાજે ગઢપુરમાં શ્રીહરિ જો,

જોને નિગમ નેતિ ગાએ, નીજ ધ્વજાએ દેહ ધરી જો;

અક્ષરપતી અવિનાશ, આઠ્યા કરુણા કરી અતિ જો;

કાષ્ઠા ગઢપુર નિવાસ, વણું વૈશ્ય નૈષ્ઠિક જતી જો.”

૫“દાગણ કેસુ પુટ્યા, હું કરમાણી રે રસીયાળ;

આ વનમાળી પિયુ સોચ્યું ન પૂર પાણી હો, રંગરસીયાળ.

વસતરૂતો તો સહુને વાહાલી લાગે રે-રસીં

આ તમ પાળે સુને બાણ રૂદ્રાં વાગે હો, રંગરં”

—“પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી, બોધવણ છે પ્રીતડી-

ની રીત અતિ અટપટી;

થાવાનો ઉપાય પણ જવાનો જડે નહી, વજ રહેણે

જડી તે જડી”

૬“નંદલાલ સાથે લાગ્યુ છે લગન જો, ઘેલી કીધી મને

ગોવાળીએ જો-

એની કટાક્ષે કારયું છે માઈ કાળજી જો, કામણગારા

રસિક રત્નમે લોચન જો.”

૭“શ્રી વલ્લભનિરૂપ શ્રીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;

સધણું સમજેડો અંતરજાગી નહલાલા રે-

ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સાં, અંતકાળે શી વડે

માહારી-નં

મેવાસમરણ ભાવેના કીધું, સાં, રંક સાંધુને દુખ દીધું.

ચ નં

“પૂર્વે અવંતી નગનો રાજ ચંદ્રસૈન્ય તેને પુત્રી ચંદ્ર-
મુખી નામે તેને પિતાએ કહ્યુ તારો સ્વયંવર કરીયે.
ના પિતા હુતો દેવાંશીવર ધણુ. રાજ કહે આપણુ
મનુષ્યને થેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે
મિથ્યા ધરવો. કન્યા કહે એટલો પોણુ જણે કનકપુરી
જોઈ હોએ તેને હું વડે રાજ કહે તેની લાલ કેમ
જણાશે. કન્યા કહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજએ
પડો વજડાવ્યો. જણે કનકપુરી જોઈ હોએ તે રાજની
પુત્રી પર્ણવા આવજો. એવે તે નગમાં દુર્ગલ બ્રાહ્મણ
એકાકી રહેતો, શક્તિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને
લોકે સીખ્યુ, તું બંધને કહેતી જે કનકપુરી મેં બેઠાં,
તને રાજપુત્રિ મળશે, આ દરિદ્રતાનું દુખ જશે.
એમ ભેભેર્યો બ્રાહ્મણ રાજ્યસમામાં ગયો. કહ્યુ મેં
કનકપુરિ જોઈએ. રાજએ પૂત્રિને મેઠેલે મોકલ્યો.
તેણે ચક લાખી નીસાની પુછવા માડી ત્યારે બ્રાહ્મણ
કહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકના મંદિર છે. હળી
કન્યા કહે કીયે માર્ગ થઈ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં
દીડી. કન્યાએ લખાડ કહી કાઢાડી મેઠેલ્યો.”

“લલિત કહેતાં મનોહર એહેવી જે લવિંગની લતા
જે વેલ તેનું જે શેવડું, તે લતાનાં નિર્કુજ ગૃહને
આછાદી રહેછે તેનો કામળ કહેતા અનિ મધૂર વાસ
છે ને મલયાચલના મંદસુગંધ સુશિતલ વાયુ વેહેછે
ને તે વન કહેલું છે જે બ્રમરના સમૂહ તે ગુંભરવ
કરેછે ને તે મધ્યે કાંકલા સ્વર કરેછે તે બહુએક
સ્વર થાય છે તેણે કરી કુંજકુટીર જે લતાગૃહ શ્રીકૃષ્ણ
રાધાનું વિલાસસ્થાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ
વિલાસ કરેછે.”

“એક મનોહરાનામા ગોપીજનછે નેહેને મંદિર કાંઈ
એક સ્ત્રીને ત્યા રાત્ર રમીતે પ્રભુ પધાગ્યા તે અન્ય સ્ત્રી
સંમંધનાં ચિન્હ જોઈને તે સ્ત્રી કહેછે જે હે નાથ પર જે
ખીજી તેની પલકા જે સજ્જયા ત્યાંહા પેંડોડયાના
અસિક કેં જૂકા સોલ જે સમ તે ક્યાંહાં આઓછો
એટલે શું કરવા આઓછો જોનાં માનો તો દરપણુ લેઈને
જુઓં કે તમારા પલ કેં આખ્યોનાં પોપચા તે પીક
જે તાંબોળનો રંગ તેમાં પગ્યા કેં પચીરલાં જે તીક કેં
સારી પેંકયે તેશી મેં જણ્યુ તે ખડા ત્યારે તમ વૃંદુ
શીદ બોલોડો પ્રાતઃકાલમા તો ઝાઝ સાચુ બોલો.”

સંસ્કારકાળનું પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થય
માંડ્યું-૧૮૮૪માં ‘પ્રસપતીતિ,’ ૧૮૮૬માં વિદ્યાના
ઉદ્દેશ લાઝ ને સન્તોષ અને ૧૮૮૯માં ‘બાળોમત્ર’
(પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં.

૧ વસાવડના કવિદાસના પ્રહાર-આખ્યાનમાંથી. ૨ પ્રીતમદાસ ૩ ધીરા ભટ્ટની કાઠી. ૪ સ્વામીનારાયણ
સપ્રદાયની કવિતામાંથી. ૫ એકાના રત્ના બાવસારના બાર માસમાંથી. ૬-૭ દયારામ ૮ પ્રીતગોવિંદની દીદામાંથી.
૯ દયારામની સતસત્યાની ટીકામાંથી

સિદ્ધરાજના કાળમાં ગુર્જર દેશની લોકભાષા જે અપભ્રંશમાં ગણાતી તેણે પછવાડેથી નવું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું ને તે સુસલમાની રાજ્યમાં ગુજરાતી ભાષા એ નામે ઓળખાઇ. તેરમાથી તે સોળમા શૈકાના અન્તલગીના ગાળામાં ગુજરાતી લોકની સ્થિતિ ઠરેલી નોતી અમદાવાદ ને સુરત વચ્ચેનાં પણ પાટણ ને ચાંપાનેર ખરયાં અને જુનાગઢ લખણ્યું. નિરાશ્રિત થયલા બ્રાહ્મણ તથા જૈન ઉપાધ્યાયો પોતાની નિવૃત્તિમાં પોતપોતાના પ્રદેશના લોકને કંઈ કંઈ કથી લખી રિખવતા. સુસલમાની રાજના ઉત્કર્ષકાળમાં ગુજરાતી ભાષા પ્રસારિત અર્ગની, ઠંઠકી, લાડકી, કુમળી ને વણે ભરી લીસીતેજમારતી જેવી

ગુરુઅણ્ણકુચરી રૂઅડલી સોહી હરિગુણ ગાતી પ્રભાત સમે.

—“પાડલીપુરનગર તિહાં નંદનઈ શત્રુ ચન્દ્રગુપ્ત રાજ તેહનઉ પ્રધાન ચાણુક્ય પ્રતિગિઅથકઉ રાજ્ય ભોગ-વધ, પરંભંડારિ દ્રવ્ય નહીં તેહલણી, દેવતા આરાધી પાસા પામી સ્વર્ણચાલ ભરી જીવટખ અધકુ; જે કે, મજનઈ જીવધ તે થાલ સોનૈધએ ભરિજી દિગિ અનધ તુરહે હારઉ તુ એક દીનાર દિગિ. એમ દેવતાદત્ત પાસે કરી જીવવા લાગઉ ડિવા હરઈ કોઇ દેવતાદત્ત પાસે હુ તે જીવધ પણિ માનવજન્મ હારવિકે દોહલઉ પામધ” ૧

—“ઠમઠમ વાજઈ દોલ અસંખ, બોલઈ મંગળ વાજઈ સંખ; રેણુસરણાધ વાજઈતૂર, મિલિયા સુભટ ગહગહિયા સૂર ઘોડા સરસા ઘેડા સિડઈ, પાયક પાયક સરિસો લિડઈ, રથસેતી રથ જીડઈ અપાર, હથિયારે લાગિ હથિયાર. ઉડિયા લોહ જાઈ એક ક્રોસ, જીડઈ રાઉતિ પૂરઈ રોસ; કાયર ત્રાસઈ સૂરા ધસઈ, રિણુ દેખી તે સાહમાં હસઈ. ખાંડા ઝલકઈ વીજલીજસા, સુહડાતણા મન તવ ઉધસા તેજ તુરિ ન સાહયા રહઈ, પરદળ દેખી તે ગહગહઈ. રુધિર પૂરિ રથ તાણુયા જાઈ, સિરતૂઈ ધડધસમસધાઈ; દોષ પહર હુયો સચામ, પાપજીલિ રાય હારયો તામ.” ૨

—અનેક જૂગ બીયા રે, ધંથે ચાલતાં રે; તોયે અતર રહ્યા રે લગાર, પ્રભુજી છે પાસે રે, હરી નથી વેગળા રે; આડો ને પડ્યો છે આંકાર. અનેક૦ દીનકર રૂધો રે, જેમ કાંઈ વાદળે રે; થયું અજવાળુ મટ્યો અધકાર; વાદળને મટ્યું રે, લાગ્યું જેમ દીસવા રે; ભાતુ કાંઈ દેખાગો તેવાર. અનેક૦ લોકડીયાતી લાજ રે, બાઈ મેં તો નાણીયો રે; મેહેલી કાઈ કુળતણી વળી લાજ; જાદવાને માથે રે, છોડો લઈ નાખીયો રે; તારે પ્રભુવર પામી છો આજ. અનેક૦ નાવને સ્વરૂપે રે, બાઈ એનું નામ છે રે; માલમી છે વળી સરજનકાર; ૪ નરસંખ્યાનો સ્વામી રે, જે કાઈ અનુભવે રે; તે તારી ઉતારે લવપાર. અનેક૦ ૪

૧ માગધી ગાથાઅંધ ને ગુજરાતી બાપ્પા એવું “પુષ્પમાળ પ્રકરણ” ઉપાધ્યાય મેર સુન્દરે રચેલુ તેમાથી ઉપલું અલ લીધું છે—(પ્રત્યું વરસ સંવત ૧૫૨૯)

૨ “અજસિહ રાજનો રાસ” એમાથી લીધુ છે—(પ્રત ૧૫૫૬ ની)

૩ ઘણાએક નાના પ્રકરણોનો સફળ એવો એક વૈષ્ણવ ગ્રંથ છે તેમાથી ઉપલા ત્રણ કકડા લીધા છે કોઈ કોઈ પ્રકરણમાં ‘પદ્મનાભ’ એમ લખ્યું છે તે ઉપરથી તે નામવાળો કોઈ તેનો કર્તા હશે. વિષય ને બાપા જોતાં તે ગ્રંથ ૧૫-૧૬ સૈકામાં રચાયો હોય એમ લાગે—(પ્રત ૧૭૧૫ નીમાંથી).

૪ નરસૈં જોતાની કવિતા તેનાજ કાળની ભાષામાં મળવી દુર્લભ છે.

ઐગણીસમા શૈકામાં પ્રદેશ પ્રદેશની ગીતકવિતાની ભાષા, ટીકાભાષા ને પાછલા શૈકામાં થયલા ગ્રન્થોની ભાષા એ જોવામાં આવેછે. આખ્યાનવાણી વસાવડના કાળીદાસે, વેદાંતવિષયની પ્રીતમ તથા ધીરાએ, શૃંગાર-કિતની દયારામે ને વિરાગની સ્વામીનારાયણવાળાઓએ દેખાડીછે. એ શૈકાની ભાષા, એકવડી કાઠીની પણ રાંદસાયલી, ભરેલી, કુમળી, ધર્મવર્ણ કરતાં કંઈક વધારે ઉજળા ને થોડાંક નાબુક ધરેલાંથી સળેલી જેવી-

ગાતી પરબ્રહ્મ શ્યામને, કન્યા નાગરી શોભે,

“જોતાં કડડ થભ ફટો કારમોરે, પ્રભુ પ્રગટીયા નર-

હરીરૂપ, રાજદૈવસું જગાડ્યું બુદ્ધ દાનવેરે-

ભુવગુટી કાટીકળીદામણી રે, દીસે નયણામાં પાવકની

જવાળ, ૨૦

ાસીકાનો તે ધોર ધણું ગાજતો રે, તેણે ડાલવા લાગાછે

દિગપાળ, ૨૦”

“આસાડે અમરિતતણા, વરરયા વરસાદ;

રિહરિ સધળે યધરહું, થાવરજંગમ જાત. સાલિળ શુદ્ધ

ચિત્તે કરી.

ચેત્ત ચાતક રંગે રટે, બોલે મન મોર;

જ્યાત્યાં ચૈતન બ્રહ્મના, ઉગતાં અંકાર-સાંમળ

કુખસાગર સેહેજે ઉલટયો, સલિતા શુભસાર;

મક્ષ નિરંતર જળ ભર્યાં, કાષ પામે ન પાર-સાં”

૮“ખખડદાર મનસુખાળ, ખાડાની ધારે ચહડવુ છે,

હિંમત હયિયાર ખાંધી રે, સત્ય લડાઇએ લડવુ છે-

એક ઉમરાવ ને ખાર પટાવત, એક એકનીએ ત્રીસ ત્રીસ;

એકધણીને એક ધણીવાણીરે, એમ વિગતે સાતસે ને વીસ

સો સરદારે ગઠ ઘેર્યો રે, તેને છતી પાર પડવુ છે.”

૧“પ્રગટ પુરુષોત્તમ દેહ, રાજે ગઠપુરમાં શ્રીહરિ જો,

જેને નિગમ નેતિ ગાએ, નીજ ધમ્મજાએ દેહ ધરી જો;

અક્ષરપતી અવિનાશ, આઠ્યા કરુણા કરી અતિ જો;

કીધો ગઠપુર નિવાસ, વર્ણ વૈશ્ય નૈષ્ઠિક જતી જો.”

૫“દ્વાગણ કેસુ દુહ્યાં, હું કરમાણી રે રસીયાળ,

આ વનમાળી પિયુ સૌંચુ ન પૂર પાણી હો, રંગરસીયાળ.

વસતરૂપ તો સહુને વાહાલી લાગે રે-રસી

આ તમ પાખે મુને બાણુ રૂદેખાં વાગે હો, રંગર”

—“પ્રીતકીની રીત અતિ અટપટી, બોધવણ છે પ્રીતકી-

ની રીત અતિ અટપટી;

થાવાનો ઉપાય પણ જાવાનો જડે નહી, વજ રહેણે

જટી તે જટી.”

૬“નંદલાલ સાથે લાગ્યું છે લગન જો, ઘેલી કીધી મને

ગોવાળીએ જો-

એની કટાક્ષે કોરયું છે મારૂ કાળજું જો, કામલગારા

રસિક રતનમે લોચન જો.”

૭“શ્રી વલ્લભવિકૃષ્ણ શીજી સ્વામી, સામળીયા વાહાલા;

સધળુ સમજેડો અંતરજમી નંદલાલા રે-

ભય તો લાગેછે મુજને ભારી સાં, અંતકાળે શી વયે

માહારી-૧૦

મેવાસમરણુ ભાવે નાકીધુ, સાં ૦; રંક સાંચુને દુખ દીધુ

૫ ન૦

“પૂર્વે અવંતી નગરનો રાજ ચંદ્રસૈન્ય તેને પુત્રી ચંદ્ર-

મુખી નામે તેને પિતાયે કહ્યું તારો સ્વર્ણવર કરીયે.

ના પિતા હુતો દેવશીવર કહ્યું. રાજ કેહે આપણુ

મનુષ્યને ઘેર દેવ વરવા કેમ આવે એ મનોર્થ તે

મિથ્યા ધરવો. કન્યા કેહે એટલો પોણ જેણે કનકપુરી

જોઈ હોએ તેને હું વડે રાજ કેહે તેની ભાલ કેમ

જણાશે. કન્યા કેહે પુરમાં પાટ ફેરવો. ત્યારે રાજએ

પડો વજડાવ્યો. જેણે કનકપુરી જોઈ હોએ તે રાજની

પુત્રી પર્ણવા આવજો. એવે તે નગ્રમાં દુર્બલ બ્રાહ્મણ

એકાકી રહેતો, શક્તિદેવ નામે. તેની ટોળ કરીને

લોકે સીખ્યું, તું જન્મને કેહેની જે કનકપુરી મેં જોઈછે,

તને રાજપુત્રિ મળશે, આ દરિદ્રતાનું દુખ જશે.

એમ ભંભેરાયો બ્રાહ્મણ રાજ્યસત્તામાં ગયો. કહ્યું મેં

કનકપુરિ જોઈછે. રાજએ પૂત્રિને મેહેલે મોકલ્યો.

તેણે ચક્ર લાખી નીસાની પુછવા માડી ત્યારે બ્રાહ્મણ

કેહે કનકપુરી તે કનકની છે, કનકના મંદિર છે હરી

કન્યા કેહે કીયે માર્ગ થઈ ગયાતા. માહાવનમાં જતાં

દીડી. કન્યાએ લખાડ કહી કાઢાડી મેહેલ્યો.”

૮“લલિત કેહેતાં મનોહર એહેવી જે લલિંગની લતા

જે વેલ તેનું જે શેવવું, તે લતાનાં નિકુંજ શુભને

આજાદી રહેછે તેનો કામળ કેહેતા અનિ મધૂર વાસ

છે ને મલયાચલના મંદસુગંધ સુશિતલ વાયુ વેહેછે

ને તે વન કેહેવું છે જે બ્રમરના સમૂહ તે યુંબરવ

કરેછે ને તે મધ્યે કાઢલા સ્વર કરેછે તે બહુએક

સ્વર થાય છે તેણે કરી કુજકુટીર જે લતાગૃહ શ્રીકૃષ્ણ

રાધાનું વિલાસસ્થાન તેને વિષે શ્રીમદન ગોપાલ

વિલાસ કરેછે.”

૯“એક મનોહરાનામા ગોપીજનછે નેહેને મંદિર કાષ

એક સ્ત્રીને ત્યાં રાત્ર રમીને પ્રભુ પધાર્યા તે અન્ય સ્ત્રી

સંમધનાં ચિન્હ જોઈને તે સ્ત્રી કહેછે જે હે નાથ પર જે

ખીજા હેની પલકા જે સન્નજ્યા ત્યાંદા પોહોડવાના

અલિક કેં જૂઠા સૌંલ જે સમ તે ક્યાંદાં ખાઓછો

એટલે શુ કરવા ખાઓજોં જોનાં માંને તો દરપણુ લેઈને

જુઓ કેં ત્હમારા પલ કેં આખ્યોના પોપચા તે પીક

જે તાઓળનો રંગ હેમાં પચ્યા કેં પચીરલાં છે તીક કેં

સારી પેંકયે તેશી મેં જાણ્યું તો ખરૂં ત્યારે તમે જૂઠું

શીદ જોલોડો પ્રાતઃકાલમા તો કાલ સાચું જોલો.”

સંસ્કારકાળનું પ્રભાત સંવત ૧૮૮૦ પછી થતા

માડયું-૧૮૮૪માં ‘પ્રસપ્તિતિ,’ ૧૮૮૬માં વિદ્યાના

ઉદ્દેશ લાઝ ને સન્તોષ અને ૧૮૮૯માં ‘ખાળામત્ર’

(પ્રથમ ભાગ) એ પુસ્તકો નિકળ્યાં.

એ પ્રમાણે ગુજરાતીભાષાને ઉદ્ભવ તથા સ્થિતિ છે.-(સંસ્કૃત)-પ્રાકૃત-અપભ્રંશ-અપભ્રંશ ગુજરાતી-ગુજરાતી, એ પ્રમાણે ક્રમ છે. એ સ્થિતિક્રમ અને વર્તમાનસ્થિતિ એ જોતાં જણાય છે કે ભાષા અડગકાયે એકવડી હતી ને છે, કામળ હતી ને છે, થોડા વિષયમા ને વિશેષે કવિતામાં રમતી તે આજ વધારે ને વિશેષે ગદ્યમાં ધુમેછે. ભાષા, અર્થઘટ્ટને ધાટીલી-સુન્દર થતી આવી છે ને થાય છે. ભાષા પોતાના પ્રાકૃતકામળ-પણીવડે કાઠ પણ મોટા અર્થને યથાસ્થિત સુન્દર દર્શાવવાને સત્વરે વળી શકે તેવી છે પણ કેળવણીની અછતમા તે પોતાનું ઉત્કૃષ્ટસ્વરૂપ દર્શાવી શકતી નથી.*

ભાષા હિન્દી મરેઠી કરતાં ગાત્રે વધારે લલિત છે ને તેથી તે કામળ સૌન્દર્યમાં વધારે આગળ પડે છે, પણ મોટા મોટા અર્થ સમાવી કઠિણ સૌન્દર્ય દેખાડે ને વળી કામળ કઠિણ બને સૌન્દર્યના સમિશ્રણે એક નવુજ ઉત્તમ સૌન્દર્ય પ્રકાશે વી થવાને તેને કેળવણી મળવી જોઈએ. શબ્દભણ્ડોલ વધારવાને અને અનેક વિષય સેવથી લખાતા થાય તેને માટે સારા સારા ગ્રન્થકારો થવા જોઈએ. એઓ પોતાના કાર્યનેમાટે સરળતાથી નવા શબ્દો જોડશે, પરભાષાના ઈયોગ્ય જણાશે તે સહૃદયે અને રૂઢી રીતે થોજી વપરાતા કરશે. નવા નવા ગ્રન્થોવડે ભણ્ડોલ વધારવો ને કાશવ્યાકરણોવડે ભાષાને શુદ્ધ રાખ્યાં કરવી એજ પ્રકાર ભાષાની કેળવણીના છે †

પૂર્વવર્ણનમાં પ્રદેશપ્રદેશની ને જાતજાતની ભાષાને ગુજરાતી ભાષા કંઈ પણ વર્તમાનભાષા વિષે તેમ સામાનીકરણ કરવાનું નથી. વર્તમાનભાષા તો આગાડીવડે ને છાપખાનાંવડે ગુજરાતના ગુજરાતી બોલનારા સકળજનની ખરેખરી ચમ્પે-સુરતની, અમદાવાદની, કાઠિયાવાડની એમ અમણા ફેવાય છે તે ચાલતેદાડે નહીં ફેવાય. સુરતની ભાષા કદે કંઈક ઠિંગણી નાળુક ને કુમળી છે, અમદાવાદની કંઈક ઉંચી ને

* દ્રવિડ પહિડત વ્યકાટાશ્વરીના વિરવગુણાદર્શનામના ગ્રન્થમા ગુજરાતીભાષાને અમૃત જેવી મીઠી કહ છે. મૂને સાંભરે છે કે ખરખાતવિષે એક ગવર્મેષ્ટરેકાર્ડમા મેં વાચ્યુ છે કે ખરખાતના કોઈ કલ્યાણુરાય નામના લાડવાણિયાના કાળમાં ‘ગુજરાતીભાષા સુન્દર કેવાતી’ (એણે ખરખાતમા પારસીઓનાં વધી ગયલાં જોરને તોડયુ હતું) જયદેવકવિએ અષ્ટપદીમા ગુર્જરીરાગને પણ માન સાથે ગજુનામા લીધો છે ‘સોરઠ મીઠી રાગણી’ એમ કા-ચનીઓ ગાય છે. ગરબી-ગરબાની વાણી ગુજરાતીનીજ છે ને વખણાય છે. હવે બીજે પક્ષે ગુજરાતી તે શુંશાંતી, ગુજરાતીનું ગાણુ તે રોશુજ, સઘળી પ્રાકૃતનો ફુંઓ તે ગુજરાતી, ગુજરાતી તે પોથી-ખાયલી ને હિન્દી તે મરદાની, ગુજરાતીમા તે વળી કવિતા શી? એનાતો રાસડાજ-કવિતા તે ભાષાની, ‘અણતબેકા એક રૂપેયા, અઠે કઠે આણાખાર, ઈકડુન તિકડુન આણે આઠ ને શુ સુ-ચાર’ એમ પણ ફેતી કહીકહી છે એ નિન્દાવાક્યો ગુજરાતી ઉચ્ચારણુ અતિ કુમળુ છે તે ઉપરથી બોલાયા છે હિન્દી મરેઠી ગુજરાતી ભાષા એ એક માની જણેલી બેનો છે-શબ્દ મળતા આવે છે, સંસ્કૃતવર્ણના ઉચ્ચાર ત્રણમા સમાન છે પણ સર્વનામ-વિભક્તિપ્રત્યય-ક્રિયાપદના પ્રત્યય એ ત્રણ પરત્વે ને કાઠકાઠ ભૂદા ઉચ્ચારણુને લીધે તે છેડેની સળી મનાયછે બીજી બધી વાત પડતીસુકી ક્રિયાપદના પ્રત્યય જોઈએ તોજ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ગુજરાતી પ્રત્યય અતિશય કુમળો છે. પૂર્વે ક્યુ છે કે સંસ્કૃત ધાતુ અથવા સંસ્કૃતનામ એ ઉપરથી આપણા પ્રાકૃતધાતુ થયાછે તે સ્મરણુ કરતાં જણાયછે કે ‘કરણુમ્’ એ ઉપરથી ‘કરના’, ‘કરણું’ ‘કરઉ-નું’ એમ પ્રાકૃતરૂપ થયાછે આ, એ, ઉ, એ લેદ પરત્વે હિન્દુસ્થાની, મરેઠી, ગુજરાતી લોક કેવા હતા ને છે તે વિષે અને એ ત્રણ ભાષામાથી કઈ બેનો પરસ્પર સમ્યન્ધ વિશેષ છે (ગુજરાતીને હિન્દુસ્થાની સાથે વિશેષ સમ્યન્ધ છે એમ કેવાયછે પણ દક્ષણી સાથે વિશેષછે એમ અને કેટલીક વાતે જણાયછે) એવિષે અને દક્ષણી ગુજરાતી આર્ય ને હિન્દુસ્થાની આર્ય ક્યારે ને કીએ કાળે ભૂદા પડ્યા એવિષે મનમાન્યા શોધ સાધન હોય તો યઈ શકે તેમ છે ડું બને પ્રકારનુ ઉચ્ચારણુ હિન્દી મરેઠી ગુજરાતીમા સરખુજ છે, જેમ દક્ષણીમા ‘ચ જ જા એ ઉચ્ચારણુ છે તેડું હિન્દીમા નથી પણ આપણા ચરેતરનેા ને તેને કંઈક મળતો આવેછે ભૂતી ગુજરાતીમા ધળીનો પ્રત્યય કહી કહી આ-ચી લખાયછે એ-ના પોળા ઉચ્ચારણુ મારા જણ્યા પ્રમાણે દક્ષણીમા નથી, ‘રેલુ’ ‘રાહાણુ’, ‘રહના’, એ ત્રણ રૂપ જોતાં હતું હુક યઈ હું ઉચ્ચારણુ જેમ ગુજરાતી દક્ષણીમા થાયછે તેમ હિન્દીમા થતુ નથી-દક્ષણી કરતા ગુજરાતીમા વિશેષ ટુકુ થાયછે ને ઉપરથી ને પાછળ આપેલા દાખલાઓ ઉપરથી જણાયછે કે ગુજરાતી ઉચ્ચારણુનુ વલણ રાખને સહક્રાંચવામણી છે ને સહક્રાંચ થયેથીજ પસરલુ કામળ અડગ, ઘટ તથા બળિષ્ઠ બનશે. અનુસ્વારનુ ઉચ્ચારણુ આપણામા જેવુ વિલક્ષણ છે તેડુ બીજી ભાષામા નથી.

† અર્થજ્ઞાન વધે તેમ તેને ક્ષેમ રાખવાને યોગ્યપાત્ર જોઈએ માટે ભાષામા શબ્દનુ ભરણુ તો કણુજ પણ પર-ભાષાના લેવા કે ન લેવા ? સંસ્કૃતમા કેટલાએક પરભાષાના શબ્દો છેજ (ને મેં એક ઠેકાણે વાચ્યુ છે કે મૂર્દાસ્થાનીવર્ણોથી આરંભતા શબ્દો મૂળ વાસ્તવ્ય લોકના છે) અને ગુજરાતીમા કેટલાક ફારસી આરબી એ તો રૂઢ થઈ રયાછે કે તે કદાપિ રાખ્યા રખવાના નથી ભૂનામાથી શોધી, પરભાષામાથી લઈ, નવા જોડી પણ યોગ્ય જાણીને યોગ્ય રીતે શબ્દ વાપરી ભણ્ડોલ વધારવું

‡ દેવનાગરીલિપિમાં પુસ્તક લખાઈ જપાતા થાય તો ભાષાની ક્ષેત્રસીમા વધે ને વિશેષ ઉત્પન્ન થાય હાલમાં કોઈના દ્રવ્યની સહાયતાથી ગ્રન્થ રચાયછે તેથી સાત્રા ગ્રન્થો થતા નથી ને ભાષાની કેળવણીને સ્થાઈ ઉત્તેજન મળતું નથી.

કહાય છે, કાઠિયાવાડની જાડી છે ને શબ્દેશબ્દે ભારસાથે છટી બોલાયછે.* પણ એ ત્રણતું મિથ્યુ થવા માંડ્યું છે ને રૂઠું થશે. સમ્પ્રસારણ ઉચ્ચારણ પરત્વે પ્રદેશપ્રદેશમાં ભેદ છે તે ટપી જશે. ચરોતરના દન્ત-તાલુસ્થાની ચતુ ઉચ્ચારણ તે તરફના અચકારો પણ વાપરતા નથી, પ્રદેશપ્રદેશમાં ધ-એ ના ભેદ રૂપાન્તરો છે તેમાં પણ ફેટલુક નક્કી થતું જાયછે-ખડુજણુ લાખવુ બોલેછે પણ એ શબ્દ પુસ્તકોમાં વપરાતો બન્ધ થયોછે. લેખનશુદ્ધિ વ્યુત્પત્તિ એ વિષયોમાં પણ સુધારો થતો જાયછે.†

હિન્દુસ્થાનમાં વર્તમાનકાળમાં પ્રદેશપ્રદેશની જેટલી પ્રાકૃત ભાષાઓ ‡ છે ને તેમાં જેની જણતી સંસ્કૃત છે, તેમાં શુબરાની ભાષા સ્થિતિપરત્વે કેવુ દર્શન દેછે તે જાણિયે-એ ભાષા બોલનારા લોકની સડખ્યા સાઠલાખ કેવાયછે ને એ રીતે, ક્રમ માંડતા તે નીચે ઉતરે છે-(હિન્દીના બોલનારા ૪) કરોડ, બડગાળીના ૩) કરોડ, પગ-જળીના ૧) કરોડ ને મરેઠીના ૧) કરોડ છે). કેળવણી પ્રમાણે ક્રમ આપીએ તો મારા જણ્યા પ્રમાણે તે માત્ર પગ-જળીથી ઉપર આવે, પણ પશ્ચિમહિન્દુસ્થાનના ધણું કરીને સઘળા દેશી વેપારીઓની અને હિન્દુસ્થાન દેશના દેશી વેપારીઓમાના શ્રેષ્ઠ વેપારીઓની ભાષાદાખલ તે પેલી પ્રતિતી શોભેછે. એ શોભા, ભાષા કેળવણીથી અને છે તેથી વધારે જણના બોલવામાં આવતી થયેથી ધણી ધણી સતેજ થશે એમ બોલવામાં કંઈ જ બાધ નથી.

માટે અંવે, ભૂતસ્થિતિનો જ અથવા ઉત્તમ ભાવિસ્થિતિનો જ વિચાર કરવા કરવાનું પ્રયોજન નથી. ભૂતભાવિ ઉપર અતિશય મોહ રાખતાં એ વર્તમાન સચવાય નહિ તો તે મોહ કેવળ જડપણુ છે અથવા ઘેલાપણુ છે. ભૂત ઉપરથી વિવેક જાણી ભાવિની આશાએ હોંસીલા થઈ એ જવડે આપણે આપણી શક્તિ વધારીશું તો ભાષાનુ બળ પણ વધશે ને સૌંદર્ય પણ વધશે. દ્રવ્યને ઉદ્દેશી નહિ પણ માનને અથવા આનંદને અથવા વસ્તુને જ અથવા પરાપકારને ઉદ્દેશી જ્યારે ફેટલાક જણ હોસઆગ્રહથી પોતાની વિદ્યા વધારશે ને

* વળી સન્ધિપ્રદેશની ભાષામાં સમજાઈ પ્રદેશના ભાષાનો પારા ખેડો હોયછે બજવાડામાં મરેઠીનો, દાહોદમાં માળવીનો, સામળાજીતરફ મેવાડીનો, ડીસાતરફ મારવાડીનો અને પશ્ચિમે કચ્છી સિન્ધીનો પારા છે, (સાઈ-ડુ એ સિન્ધી છે) એ પરભાષાનો પારા કેટલો કેટલો છે તે નક્કી કરવાનો છે મેવાડીશબ્દ આ રીતના છે-કેતા (કેટલા), તીહાં (તા), કહેઠે (કેછે), તીણુરા-તીણુકા નામ (તેઓના નામ), તીણુમાહે (તેમાં), જણીથી (જિનાથી), જણીમાહિ (જેનામાં), ચારદસાડુ આલી, એર (બીજા), તાકો (તેનો), સદાકીરાણી (સદાની રાણી), હુવા (યયા), ફણુકણુ (કાણુકાણુ), બ્રહ્મારો મરીચિ (બ્રહ્માનો મરીચી), તીન (ત્રણ), ઈકશુણુ દાન દસશુણુ પુન, ખાતો (ખાદ), હોસી (યારો)

† સસ્કૃત પ-સને જલ્દે આપણામાં છ વપરાતો એવા થોડાક શબ્દ છે, કોળી ઘેડા સને ઠેકાણુ છ સર્વત્ર બોલે, પારસીઓમાં વપરાતા કેટલાક શબ્દ બી (અપિ), માય (માત), વેક (વેગ), પેવસ (પ્રવેગ), સેજાનુ (શચિ), ગુક (કવલ) ઇં સસ્કૃતના અપભ્રંશ છે ને તે આપણામાં કેટલાંક અતિબ્રષ્ટ રૂપાન્તરો છે તેવા નહિ પણ મૂળની પાસેના છે કેટલાક પારસીશબ્દ આપણાં જૂના પુસ્તકોમાં છે તેજ છે પણ ઉચ્ચારણુકેર છે. હોરાઓ મિલકું, આવો વગેરે બોલેછે તે જૂનાગ્રંથોમાં છે સુરતના વડનગરાઓમાં દૂર, મોગ, પાળ, નસક, ઈં વપરાયછે તે ખોટા નથી. કાઠિયાવાડના નામરો ઘોડવ, ધાવુ એમ રકાર બળેલુ ઉચ્ચારણુ કરેછે તેવા રૂપો જૂનાં પુસ્તકોમાં છે. એ દાખલાઓથી પણ જણાયછે કે મળને મળતાં રૂપાન્તર રાખવાની વાત છોડી દઈ વર્તમાનવ્યવહારનાનેજ લખવામાં લેવાં

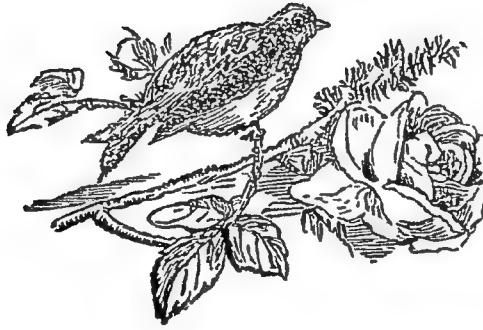
‡ કોઈ કાળે છપ્પનદેશની છપ્પનભાષા આ પ્રમાણે ગણાયછે-અડગ, વડગ, કલિડગ, કાબોજ, કાગિમર, સાંવીર, સૌરાષ્ટ્ર, માગધ, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, નેપાળ, ડેરજ, ચોળ, પાગચાળ, ગોડ, મલ્લાળ, સિદ્ધલ, વડચ, દ્રવિડ, કર્નાટક, મરહટ, પાનાટ, પાંડચ, પુલિન્દ, આન્ધ્ર, કનોજ, ચાવન, જલાન્ધ, ગલ્લજ, સિન્ધુ, અવન્તી, કનકડ, દુણ, દારાણુ, ભોજકોટ, ગાન્ધાર, વિદર્ભ, બાલહિક, ગજ્જર, બખ્ખર, કેકેય, કોગલ, કુતલ, ગુરુતેન, ટડડણુ, કોંકલ, મત્તય, મદ્ર, સંધવ, પારાસય, ગુર્જર, ખચર, સૂચક, ઝલુક, માગ્યૌતિપ, કરાહટ. વળી દરા ભાષા પણ ગણાયછે-પગ જળી, હિન્દી, મૈથિલી, ગોંડ અથવા બડગાળી, શુબરાતી, ઊર્ધ, મરેઠી, તૈલંગી, કર્નાટકી અને તેમજ બોન બીરસે લખ્યુંછે કે સૌરસેનીમાંથી ૧૧ ભાષાઓ થઈછે-હિન્દી, બડગાળી, પગ-જળી, સિન્ધી, મરેઠી, શુબરાતી, નેપાલી, ઊર્ધ, આસામી, કાશ્મિરી અને રાપ્ર (મૈથિલી, ભોજપુરી, ડોગલી, બ્રીજ, કનોજ, રજપુતી, છુદેલખડી એ સૌં હિન્દીની ઉપભાષાઓછે) હિન્દી બડગાળી પગ-જળી મરેઠી બોલનારાની સડખ્યા આપીછે તે એક ‘કાલેદર’માંથી કતારી લેઈને બીરસ આપ્રમાણે સડખ્યા આપેઠે-હિન્દી બોલનારા હિન્દુ ને સમજનારા સુસલમાન મળીને ૮,૦૭,૬૩,૭૭૬ છે, બડગાળી બોલનારા હિન્દુ ને બીજા ભાષા બોલનારા પણ થોડુધણું બડગાળી સમજે તેવા મળીને ૨,૦૫,૮૩,૮૩૫ છે, પગ જળી બોલનારા એક કરોડ ને સાઠ લાખ છે, મરેઠી બોલનારા એક કરોડ ને શુબરાતી બોલનારા ૬૦ લાખ છે. હિન્દુસ્થાનમાં દરદુલાખ બોલનારા ૩ કરોડથી વધારેછે એમ મેં એક ઠેકાણે વાંચ્યું હતુ.

અન્યેા રચશે લારે ભાષા સહજ સુધરશે, પણુ ગુજરાતમા વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો ખીજા પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાધ કરે એ તો વિસ્મય જેવું થાય, તોપણ, સમજના આગ્રહઉત્સાહે વેલું મોડું પણુ શુ નથી બનતું ? અને શૈકાપટ ઉપરથી આપણે જાણ્યું છે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સરકાર પામતી આવી છે. વળી આપણી ઉચ્ચસ્થિતિનો સૂર્યોદય થયે આપણે તેના સુમહાગળ પ્રકાશમા ઉજમાળા રૂઢ કામ કરીએ છીએ- આપણું શુભચિન્તન નિત્ય આજ હોવું-

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અડગપ્રદેશોનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેનો એક અડગપ્રદેશ-ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાયો, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમા પ્રથમ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરંગ વિરાજે!

પોષ-ઉત્તરાયનસંક્રમણ, સં ૧૯૨૯
તા ૦ ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૯૭૩.

નર્મદાશાહકર લાલશાહકર.

જૂની ગુજરાતી ભાષા

—૧૦૦૧૭૭૭—

સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મંડાયું તેવામા તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે પ્રાકૃત સંસ્કૃતની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા દક્ષિણથી થયેલા લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સરદાર વધવાથી મેવાડ, માળવા, લાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા, એ કારણથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલુંક મિશ્રણ થતું ગાદ્ય અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતમાં બોલાતી લોકભાષાને લખાવે એ નામ આપ્યું—જેમ માગધી, શૌરસેની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ;—અને એનું વ્યાકરણ પણ રચ્યું.

સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમા ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમા આવી બાહ્યને ગેરજાએ એવાએ સરકૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આખ્યાન તથા વાર્તા અને રાસા લખ્યા—વિશેષે પદ્ય પણ ગદ્ય પણ ખરું.

એ ગુજરાતી ભાષાનાં આજ લગીમાં મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયાં છે: સંવત ૧૩૫૬ થી તે સંવત ૧૬૫૬ સુધીનું એક; સંવત ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સુધી બીજું તે પછી ત્રીજું પહેલું તે ચોખ્ખું ને બીજું તે ભજ્ય થઈ રૂપાંતર પામવું છે. એ બે મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપ બની ગુજરાતી ભાષાનું તે થોડાએક નિયમરૂપે અહીં દેખાડવું છે.

૧ વર્ણવિવેચન

૧ સ્વર ા, ઇ, ઈ, એ અને ઓંજન હ, વ, ળ,

(* નોંધ આ લખ નિશ્ચયે કાચ રમતી વખતે તયાર કરવા માટે, પણ એને કાચમા સ્થાન આપેલું નહીં, કારણ કે તે વખતે કાચો ખરડો હતો તે પછી ફરીથી લખીને સ ૧૯૩૮ ના “સ્વચ્છતાવિસ્ફોટ”ના પુસ્તક ૬ કાના અક ૯ માં આપાઠ માસના અકમાં પ્રથમની નવ કડિકાઓ સુધીનો ભાગ છપાવેલો અને બાકીનો વર્ણવિકાર વાળો ભાગ રાખી મૂકેલો તે કશે છપાવ્યો જણાતો નથી, માટે એ અત્ર સર્વ એકલું કરીને જાયું છે. સ. ન. ઈ. દેશાઈ)

† નિયમ, પ્રથમ પ્રાકૃત—અપભ્રંશના ચયાસ્થિત દાખની પછી ગુજરાતીના દાખવા એ પ્રકારે અથ રચવાને હજી બહુ વિલંબ થશે અમાણું લોક જૂના ગુજરાતી અથને વાચતા તથા વાચી સમજતા યાય એ પેઢેલું કામ છે અને એ આ વ્યાકરણરૂપ નિબંધમાં વર્તમાનભાષાના સળધમા નિયમ ફેર બતાવી કરવામા આવશે, નિબંધ રચ્યો છે તે કાચ કરવાના પ્રસંગમાં ઘણાએક જુનાં પુસ્તક વાંચવામા આવેલા તેમાંથી કરી લઈ રાજેલી નોંધ ઉપરથી.

એ મુળગા વપરાયા નથી. ક, ઘ, ને જ, એ બાહ્યોના રચેલા અંધમાં કહી કહી છે; ગેરજાએના અંધમાં નથી.

૨ ઇ તથા ઊ એ, હસ્વ દીર્ઘ પરત્વે નિયમમાં નથી.

૩ અ ને ય (કુંઅર, કુંયર), ઇ ને વ (તરુઅર, તરુવર), ઈ ને ચ (ભાઈ, ભાચ; જાઈ, જાચ); જ ને ય (ફરીજન, ફરીયન); ત ને ચ (ધાત, ધાચ), દ ને વ (સંદેહ, સંધેહ; શુદ્ધ, શૂધર); શ ને સ એ આદિ કેટલાક વર્ણુ પર્યાય રૂપે છે.

૪ ઇ એ સ્વર—(અમણાંને એ સ્વર), અવશ્ય વિભક્તિના પ્રસય રૂપે; કેટલાક અવ્યયરૂપ શબ્દોમા; ને ક્રિયાપદનાં રૂપોમાં બેવામા આવે છે: તિળઈ (તેણે), બાગ્રમિ (આગ્રમે), જિમત્તિમ (જેમ તેમ), હનિ (હવે), હુશિ (યશે), હોષ (હાએ, થાએ), થધધ (થપએ), પુથીધ (પૂજાએ).

૫ સ્વર પૂર્વના અકાર સહિત કે રહિત કે એકાર રૂપે એમ ત્રણે રૂપે, કે બંને કે એક જ રૂપે વપરાયો છે. મંણિમઈ, મણિમિ, મણિમે (મણિમય); અનઈ, અનિ, (અને એ નોતો વપરાતો), ઉદઈ, ઉદિ, ઉદે (ઉગે); વિનઈ, વીનિ, વીને (વિનય), રુદઈ, રુદે (હૃદય).

૫ ડ એ સ્વર—(અમણાંને ઓ સ્વર), વિશેષે કરીને પુલ્લિંગ શબ્દના અંત સ્વરૂપે ને ભૂતકાળ પુલ્લિંગાર્થમા બેવામાં આવે છે. પૂર્વછાણુ (પૂર્વજાઓ), તહમાર (તમારો), એકલુ (એકલો), વરંહુ (બેઠો), કીધુ (કીધો), હુદ્ધુ (હુબંધો), રુહુ (રોહો).

૬ નીચે લખેલા વર્ણુ તે વર્તમાનમા વિશેષ વપરાતા વર્ણુને ઠામે આ પ્રમાણે છે.

ઓ તે ડ ને ઠામે. બોયગ (ભુજંગ), અનોપમ (અનુપમ) ઇ.

ક તે પ ને ઠામે વિશેક (વિશેષ).

ઈ તે ર ને ઠામે. રાક્ષા (રાખ્યા), ઓલક્ષ્યો (ઓળખ્યો).

ઋ તે ઈ તથા પ ને ઠામે. લખ (લક્ષ), ઇણુ (ઈક્ષુ), મૂખક (મૂપક), ઉખડ (ઔપધ).

ગ તે ક ને ઠામે. ઉપગાર (ઉપકાર).

ઘ તે જ ને ઠામે. અજ્ઞાન (અજ્ઞાન), આગન્યા (આગા).

ઘ તે હ ને ઠામે. સંહાર (સંહાર), સીવ (સિંહ) ઇં

ળ તે ન ને ઠામે. વધયણુ, વયણુ (વચન), નર્મણુ, નયણુ, નેણુ (નયન)

અન્યેા રચશે લારે ભાષા સહજ સુધરશે, પણ ગુજરાતમા વિદ્યા વધે ને ગુજરાતી વિદ્વાનો ખીજા પ્રદેશના વિદ્વાનોની સાથે સરસાધ કરે એ તો વિસ્મય જેવું થાય. તોપણ, સમૂહના આગ્રહઉત્સાહ વેલું મોડું પણ શુ નથી બનતું ? અને શૈક્ષણિક ઉપરથી આપણે બાણ્યુછે કે ભાષા ઉત્તરોત્તર અધિક સરકાર પામતી આવીછે. વળી આપણી ઉચ્ચસ્થિતિનો સૂચોદય થયે આપણે તેના સુમડગળ પ્રકાશમા ઉજમાળા રૂઠ કામ કરીએ છેએ- આપણુ શુભચિન્તન નિત્ય આજ હોવું-

કે હિન્દુસ્થાનના સમગ્ર ઉત્કર્ષને અર્થે પ્રથમ તેના અડગપ્રદેશોનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્કર્ષ થવો અવશ્ય છે તો તેનો એક અડગપ્રદેશ-ગુજરાતનો ઉત્કર્ષ સત્વરે થાઓ, અને એ ઉત્કર્ષની સામગ્રીમા પ્રથમ ગુજરાતી ભાષાના જયશ્રીરડગ વિરાજો !

પોષ-ઉત્તરાયનસડકમણ, સં૦ ૧૯૨૯

તા૦ ૧૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૭૩.

નર્મદાશાહકર લાલશાહકર.

સંવત ૮૦૨ માં ગુજરાતનું રાજ્ય મેંડાયું તેવામાં તે પ્રદેશની લોકભાષા તે પ્રાકૃત વિશેષે પ્રાકૃત સંગ્રાની હતી. પછી ઉત્તર હિંદુસ્થાન તથા કચ્છભણીથી ધણીક લોક આવી વસ્યા; અને રાજ્યની સરહદ વધવાથી મેવાડ, માળવા, સાટ એ દેશના લોક પણ સંબંધી થયા, એ કારણથી ગુજરાતમાં બોલાતી પ્રાકૃતમાં કેટલોક મિશ્રણ થતુ ચાલ્યું અને પછી પંડિત હેમચંદ્રે સંશોધન કરી પોતાના સમયની ગુજરાતમાં બોલાતી લોકભાષાને અપભ્રંશ એ નામ આપ્યું—જેમ માગધી, શૌરસેની, પિશાચી તેમ અપભ્રંશ;—અને એનું વ્યાકરણ પણ રચ્યું.

સંવત ૧૩૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમાં ગુજરાતની તે ગુજરાતી એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમાં આવી. બાદશાહ ને ગોરખ એઓએ સંસ્કૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આખ્યાન તથા વાર્તા અને રાસા લખ્યા—વિશેષે પદ્ય પણ ગદ્ય પણ ખરૂં.

એ ગુજરાતી ભાષાનાં આજ લગીમાં મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયાં છે; સંવત ૧૩૫૬ થી તે સંવત ૧૬૫૬ સુધીનું એક; સંવત ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સુધી બીજું ને પછી ત્રીજું પહેલું તે ચોખ્ખું ને બીજું તે ભ્રષ્ટ થઈ રૂપાંતર પામતુ છે. એ બે મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપભૂની ગુજરાતી ભાષાનું તે થોડાએક નિયમરૂપે† અહીં દેખાડ્યું છે.

૧ વર્ણવિવેચન

૧ સ્વર ઠ, ળ, ણ, ઈ અને ઓજન ઢ, જ, ળ,

(* નોંધ આ લેખ કવિશ્રીએ કાચ રમતી વખતે તયાર કરવા માડેલો, પણ એને કાચમાં સ્થાન આપેલું નહીં, કારણ કે તે વખતે કાચો ખરડો હતો તે પછી ફરીથી લખીને સ. ૧૯૩૮ ના “સ્વદેશવત્સલ”ના પુસ્તક ૯ હાના અક ૯ માં આપાઠ માસના અકમાં પ્રથમની નવ કડિકાઓ સુધીના ભાગ છપાવેલો અને બાકીનો વર્ણવિકાર વાળો ભાગ રાખી મૂકેલો તે કશે છપાવેલો જણાતો નથી; મટિ એ અત્ર સર્વ એકલું કરીને છાપ્યું છે સ. ન. ઈ. દેશાઈ)

† નિયમ, પ્રથમ પ્રાકૃત—અપભ્રંશના ચચાસ્થિત દાખની પછી ગુજરાતીના દાખવવા એ પ્રકારે ગ્રંથ રચવાને હજી બહુ વિલમ્બ થશે અમણા લોક જતા ગુજરાતી ગ્રંથોને વાચતા તથા વાંચી સમજતા થાય એ પેહેલું કામ છે અને એ આ વ્યાકરણરૂપ નિબંધમાં વર્તમાનભાષાના સબંધમાં નિયમ ફેર બતાવી કરવામાં આવશે; નિબંધ રચ્યો છે તે કાચ કરવાના પ્રસંગમાં પ્રણામિક જુના પુસ્તક વાંચવામાં આવેલા તેમાંથી કરી લઈ રાખેલી નોંવ ઉપરથી.

એ મુળગા વપરાયા નથી. ક, ધ, ને ઙ, એ બાદશોના રચેલા ગ્રંથમાં કહીં કહીં છે; ગોળઓના ગ્રંથમાં નથી.

૨ ઇ તથા ઊ એ, હસ્વ દીર્ઘ પરત્વે નિયમમાં નથી.

૩ અ ને ય (કુંચર, કુંચર), બ ને વ (તડુચર, તડુચર), ઇ ને ચ (ભાઈ, ભાચ; જાઈ, જાચ); જ ને ચ (ફરીજન, ફરીયન); ત ને ચ (ધાત, ધાચ), દ ને ધ (સદેક, સંધેક; ભુદર, ભૂધર); શ ને સ એ આદિ કેટલાક વર્ણુ પર્થાય રૂપે છે.

૪ ઇ એ સ્વર—(અમણાંનો એ સ્વર), અવશ્ય વિભક્તિના પ્રલય રૂપે; કેટલાક અવ્યયરૂપ શબ્દોમાં; ને ક્રિયાપદના રૂપોમાં જોવામાં આવે છે: તિળઈ (તેણે), આત્રમિ (આત્રમે), જિમતિમ (જેમ તેમ), હવિ (હવે), હુશિ (યશે), હોઈ (હોએ, થાએ), થઈઈ (થઈએ), પુથીઈ (પૂછએ).

૬ સ્વર પૂર્વના અકાર સહિત કે રહિત કે એકાર રૂપે એમ ત્રણે રૂપે, કે બંને કે એક જ રૂપે વપરાયો છે. મળિમઈ, મળિમિ, મળિમે (મળિમય); અનઈ, અનિ, (અને એ નોતો વપરાતો); ઉદઈ, ઉદિ, ઉદે (ઉગે); વિનઈ, વીનિ, વીને (વિનય), રુદઈ, રુદે (હૃદય).

૫ ઊ એ સ્વર—(અમણાંનો ઓ સ્વર), વિશેષે કરીને પુસ્તિંગ શબ્દના અંત સ્વરૂપે ને ભૂતકાળ પુસ્તિગાર્થમાં જોવામાં આવે છે. પૂર્વછાણ (પૂર્વજાણો), તહમાર (તમારો), એકલ (એકલો), વંદુ (બેટો), વીધુ (કીધો), દુહવ્યુ (દુહબ્યો), રુદુ (રોહો).

૬ નીચે લખેલા વર્ણુ તે વર્તમાનમાં વિશેષ વપરાતા વર્ણુને ઠામે આ પ્રમાણે છે.

ઓ તે ઊ ને ઠામે. ભોયગ (ભુજંગ), અનોપમ (અનુપમ) ઇ.

ક તે પ ને ઠામે વિશેક (વિશેષ).

ઘ તે ર ને ઠામે. રાક્ષા (રાખ્યા), ઓલક્ષ્યો (ઓળખ્યો).

ચ તે ળ તથા પ ને ઠામે. લખ (લક્ષ), ઇષ્ટિ (ઈક્ષ), મૂખક (મૂપક), ઉખડ (ઔપધ).

ગ તે ક ને ઠામે. ઉપગાર (ઉપકાર).

ઞ તે જ ને ઠામે. અચાન (અજ્ઞાન), આગન્યા (આગ્ની).

ઘ તે હ ને ઠામે. સંહાર (સંહાર), સીંવ (સિંહ) ઇ.

જ તે ન ને ઠામે. વધયણ, વયણ (વચન), નઈણ, નયણ, નેણ (નયન).

ચ તે ગ ને ઠામે, સાયર (સાગર), નયરી (નગરી)
ધં વળી ચ ને ઠામે. વયણુ (વચન), વળી ઈ
ને ઠામે. રીલ (રીતિ), મોરાલ્ય (મોરારિ),
મુન્ય (મુનિ) ધં

રિ તે ક્ર ને ઠામે. રિત (ઋતુ), અઋત (અમૃત) ધં
૭ વ્યજન ર તે તડ તોડ દોડ ઇસાદિ શબ્દોમાં
લળી ઋટ, ઋટ, ઋટ એ રૂપે છે. વળી આશ્રજ,
સુવ્રણ માં છે તે આશ્રય, સુવર્ણ એમાંના રેફ સમજવો

૨ શબ્દનાં રૂપાન્તર

એ વિષે અવશ્ય નિયમ રહેલો જોવામાં આવતો
નથી. સુવર્ણ શબ્દ સુવ્રણ, સુવરણ, સોવ્રણ, સ્ત્રોવણ,
સુન્નું એ રૂપે; આશ્રય શબ્દ આશ્રજ, અચરજ, અચરત
એ રૂપે; સર્વ શબ્દ સર્વિ, સર્વ, સર્વ એ રૂપે, કસ્યો એ
કરચઓ, કરીઓ એ રૂપે; અને એમ બીજા શબ્દના
પણ બહુ રૂપાન્તર થયેલાં જોવામાં આવે છે. એ
વિષે વધારે લખવાને પ્રાકૃત-અપભ્રંશના મૂળ નિયમ
દાખવવા જોઈએ, પણ તે કામ અમર્યા આધુ જ
રાખ્યું છે. તો પણ આટલું કહેવાય કે બ્રાહ્મણના
કરેલા અન્યો ગુજરાતી લિપિમાં લખાતા થયા
સારથી રૂપાન્તરો બહુ વધ્યાં છે; વળી બ્રાહ્મણના
કરેલા અન્યમાં તથા જૈનના કરેલા અન્યમાં કેટલાક
શબ્દો અમુક અમુક રૂપાન્તરમાં વિશેષ વપરાયા છે.

૩ શબ્દ અવિમત્તિક-અવ્યય

૧ ક્રિયાવિશેષણ

કાલબોધક—જિવારિ (જેવારે), તિવારિ (તેવારે),
હેલા-વહેલા, આગઈ-ગિ (આગે, પૂર્વે), પછઈ
(પછી-છે), હવઈ-વા, હવિ (હવે), તેતલિ (તેટલે),
વોર્ગિ-ગિઈ (વેગે), આફણી (તર્તજ), આજ,
હુરાતો (આજલગીતો), જવલગઈ (જંલગી),
તવલગઈ (તાલગી), અહિનશિ (અહનિશ, દહારો
રાત), તતકાલિ (તતકાળ).

સ્થલબોધક—કિહાં (ક્યાં), તિહાં (હાં), જિહાં (જ્યાં),
ઈહાં, આહાં (આહિં), ચુફેર (ચારે પાસ), ચહુદશિ
(ચારે દિશાએ).

પ્રકારબોધક—ઈમ (એમ), જિમ-જમ-યમ (જેમ),
કિમ (કેમ); તિમ (તેમ); પરિ (પરે).

નિષેધબોધક—મ-મો (મા, નહિ); નવિ (નાહ),
વિણ-વિણઈ-વ્યણ-વેણ-વેહોણ-વિહોણ-વેહો-
ણ-બિનુ (વિના), પાખઈ (વિના).

નિશ્ચયબોધક—પઈ (જ; કૃણુ તે આપણુ પઈ લગવાન);
સહી (નક્કી); નિશ્ચિ (નક્કી); હ-હિ (જ, હુ
કૃપા કરે); ઇવ-એવ (એજ પ્રકારે).

અનુકરણબોધક—ધસમસિ; રણુજણિ

૨ શબ્દયોગી—પાસ (પાસે), કન્હિ (કને), વિષઈ
(વિષે), પાપલિ (પાછળ), બાહિરઈ (બહાર),
માહિ (માહે), મઝારી-મુઝારી (માહે), વિચ
(વચ્ચે), ઉપરિ (ઉપર), મધ્યઈ (મધ્યે), ક્યાંથુ-
કહિંથુ (ક્યાંથી), લગઈ (લગી), અહાથુ-અહિ-
સરા (અહિથી), બાણિ (વાસ્તે, માટે), પ્રતિ-
સેતિ (સાથે), કરી-કાજિ (કાળે), કારણિ (કારણે),
શ્યાને (શા સાથે)

૩ સમાયાન્વયી અવ્યય—ઈતરઈ (એટલે), અનઈ
(અને), નઈ (ને), વળતુ-તુ-વરતિ (વળી),
કિઈ (કે), યે (જે), પણિ (પણ), પરં (પણ),
વેતુ (જે), તુ (તો), જ્યઘપિ (જોપણ).

૪ નામ-સર્વનામ

નામશબ્દ જૂના ને અમર્યાના તેમાં લિંગવિભક્તિપરત્વે
કેટલોક ફેર છે.

૧ લિંગમેદ—જૂના ને અમર્યાના નામશબ્દમાં છે.
નપુસકલિંગસૂચક અંત્ય સ્વર ઉ અતુસ્વાર.
સહિત અવશ્યે પ્રથેમાં લખાયેલો નહિ તેથી
તે પુલ્લિંગસૂચક ઉથી સહેલથી ઓળખાતો
નથી—પાકઉ (પાકા), પાકઈ (પાકું), સહિઉ
(સહો), સહિઉ (સહું).

મય, માપ, વેદ, લઙ્ગ, વેણ, અળી એ પુલ્લિંગે છે.

ઉત્પાત, કાજલ, પક્ષ, પ્રશ્ન, જન્મ એ નપુસકે છે

૨ વચનવિષે આટલું કે બહુવચન કરવાને જો પ્રત્યય
(અમર્યાની પેઠે) જ્યારે ત્યારે જોડવામાં આવ્યો
નથી અને સાધારણ નિયમ આ છે કે સાનુસ્વાર
જા હ ત એ અત્યસ્વર અણાય છે.

૩ વિમત્તિકના પ્રત્યય કેટલાક અમર્યાનાજ કે અમર્યાના
રૂપાન્તર કે વળી બીજાં છે.

દ્વિતીયાના પ્રત્યય—નઈ સેવકનઈ કર્યો મયા. જુ—હું
કેશવસું કલુહુ કરઈ, મોટાસુ મ બોલઈરે. પ્રતિ,
કન્હિ, મણિ, પાસે, એ અવ્યયપ્રત્યય પણ જોડાય છે
તૃતીયાના પ્રત્યય—ઈ (અમર્યાનો ઇ). બ્રહ્માઈ સરજિ
ચુકિઉ; વેગિ (વેગે). હું બળસું (બળે), ચુકિતસુ
(ચુકિતે)

કન્હિ, સડ, સિડ, સહ, વઢી, કરી એ અવ્યય
પણ જોડાય છે. લોક સિઉ (સસ્કૃતમાં લોકેન સહ),
પ્રસાદઈ કરી (પ્રસાદે કરી).

ચતુર્થીના પ્રત્યય—તે દ્વિતીયાનાજ. સર્પણુ નહ સાય-
રિયા. કાજિ કારણિ એ અવ્યય જોડાય છે.

પંચમીના પ્રત્યય—વે. પર્વતપૈહરિ ભારે ધણુ, તૈ. સ્વધર્મતે.
સંચુ-ચકુ-ચિકુ-ધો. કારાચહયુ; રિદઈ ચિકુ નિત
કરઈ પ્રકાશ. હેતિ એ અવ્યય જોડાય છે. રથ સેતિ
રથ બુઝઈ અપાર.

પછીના પ્રત્યય—સુ ભાતાસુ વિરોધ; વછ ચાર્યાસુ કામ. તણુ-ણિ-ળું. તેહ તણુઉ નવિ લાભે પાર. નહ. તે હ નહિ પ્રધાન. કેરુ-રિ-રુ સત્તમીના પ્રત્યય—ઈ-ઈ મનિ (મનમાં), રાતિ (રાતે), સંસ્થાનિ (સંસ્થાને), દિસધ (દિશાએ); ઉલટ આગિ ન માધ. માહિ, મજારિ, મુજાર, વિલ્ડ, ઉપરિ એ અવ્યય પણ જોડાય છે. સર્વનામના વિભક્તિપરત્વે રૂપાન્તરવિશેષ આમ છે.

પુરુષસર્વનામ

પ્રથમ પુ દ્વિતીય પુ તૃતીય પુ.
પ્ર. હું-હું હું-તુ સોધ; તધ-નિ, તે, તેહ.
દ્વિ. મઝ, મઝનધ, તઝ, તુઝનધ. તધસિ-સુ, તીમું, તાસ મૂમું, હુતે. તેનધ.
તૃ. મધ-ધ, મિં. તધ-ધં, તિં. તિણિ, તિણુધ, તિણે.
પં મુઝયકુ તુઝયકુ તિસે તેથુ
પ. મુઝ, માહર. તુઝ, તાહર. તસ, તાસ.
પ્રથમાને બહુવચને પ્રથમ પુરુષમા અઘો અમે ને દ્વિતીય પુરુષમાં તદ્દય તુમે એવાં રૂપ છે. તૃતીય પુરુષ સ્ત્રીલિંગે પ્રથમા સા પણ થાય-સા વાણી હરિ સ્તવધ.

દર્શક તથા સંવંધી સર્વનામ

પ્ર ઈ (આ, એ), ઈદસા. પં. ઈસે, ઈયકુ.
દ્વિ ઈમિ, ઈણધ, એહનર્થ પ. ઈસ, અસ, ઈહિ-તુ. ઈણિધ, ઈણુધ, ઈણે. [તણું, ઈહનઉ-જિ(ને)ના ડ ના સરખા છે અને તિ(તે) એના તો ઉપર આપ્યાં છે.

સામાન્ય તથા પ્રસ્થાર્થક

પ્ર. કહિણ, કવણ, કુણ, કુધ
દ્વિ. કિણિસિ, કુણિસુ, કાસ
તૃ. કિણુધ, કુણુધ, કાણિધ.
બીજાં રૂપ ટ ના જેવાં છે.
સર્વનામ અવ્યય સાથે આવી રીતે જોડાય છે.
અસ મનિ (એના મનમાં) અઘપરિ (અમે ઉપર), તદ્દપાસ (તમારી પાસ), તડમિમિ (ને સમે), કેહિ માત્ર (કાણુમાત્ર), કિણવિવ (કેઈ રીતે). કિડ ને કેડ કે જી એનાં અર્થમાં વપરાય છે.

૫ વિશેષણ

વિશેષણ અસું (એવું), કિસું (કેવું), જસુ (જેવું). પુલિંગે અસુ, જસુ-યસો-જમો-જિમો, કિમો અને સ્ત્રીલિંગે અમી, જમી, જિવી, કિમી એ છે. વિશેષ્ય ને તૃતીયા કે સપ્તમિ વિભક્તિમાં તો વિશેષણ પણ તેમાંજ—

નયિ અંકારિ (નવે અંકારે), એકે ચુત્રે, માદરિ મનિ (મારે મને), જિજો ગુનિઅરે (જે ગુનિતરે);

ઘણ એ વિશેષણ વહુના અર્થમાં છે ને તે સ્ત્રી પણ વપરાય છે.

સી એ પ્રત્યયરૂપ શબ્દ જેવી-સરખીના અર પૂર્વ શબ્દ સાથે જોડાય છે. ફુલસી ઉપમેય પુલિ હોય તો સુ.

સંખ્યાવિશેષણના શબ્દ રૂપરેર છે.

ફુલ (ફોલ), મિ-દોધ (મે), તિણિ-તિણુ (ત્રા યિઉ-હુ (ચાર), ચિહુપગિયે (ચારે પગે), વ્યયહુ ખ (ચારે ખાણે), એગુણુપંચાસ (આગણુપચાસ), પાં (પેહેલો), હુચુ-જી (બીજો), કેતસુ (કેટલો).

૬ ક્રિયાપદ

૧ હિહ-હિ (છે) એ, સંવત ૧૫૦૦ પછી થે થોડો વપરાતાં ૧૬૦૦ પછી બહુજ વપરાયો. પ્રથમપુરુષ પ્રથમાના બંને વચનમાં સરખો વપરાય છે-અણિધિ, પામિધિ ઈં
૨ સ્વાર્થવર્તમાન કાળમાં અઘ એ પ્રત્યય સાથે ઘાટ રૂપ હોયછે તૃતીયપુરુષ એકવચનમાં; બહુવચન રૂં હોય. આચરડ, ઉપજડ, ગીલવડ, સેવડ. ૩ (માય-સમાય છે).

દ્વિતીયપુરુષ એકવચનમાં પણ એમ જ ને પ્રથમ પુરુષ એક વચનમાં અડે પ્રસય છે.

૩ સ્વાર્થભૂતકાળમાં જૂના નવા શબ્દનાં રૂપ ફેર નથી.

ઉપના (ઉપ-ના), સાલિલિયા (સાલિલ્ય મિત્રિયા (મળ્યા), કહીઉ (કલો), ચાિ (ચાલ્યો), રાસુ (રાખ્યો), કરાવિઉ (કરાવ્યે બહુ (બેંડો), હીકુ (હીકો), પધકુ (પેકો), (હીધી), કીયિ (કીધી), કીયુ-કિઉ (કીધુ-કરુ

૪ સ્વાર્થભવિષ્યકાળમાં પુરુષપ્રમાણે ક્રિયારૂપ થ છે. પ્રથમપુરુષમાં ડમિ-અમ-ઓગ, દ્વિતીયપુરુષ ડમિ-એજિ ને તૃતીય પુરુષમાં અજિ-ડમિ-અ થાય છે.

(હ) કરીશિ, કરેશિ, કરસ, કરોશ, કર્યોશ (કરીશ [‘કર્યોશ’ એ કેટલેક ઠેકાણે હજી વપરાય છે (તુ) કરેશિ (કરશે).

(ને) કરગિ (કરશે).

(હ) પામીશ, પૂરેશિ, ભરેશિ, ભરીશ, કરોશ માયોશ, છેલોશ, આજેશ ઈં હ આપા માનચું એવાં પણ રૂપ થાય.

(તુ) સાંભળેશિ, આણેશિ, જાડેશિ, જાડેશ ઈં (ને) બાણશિ, પૂજશિ, કિગિસિધ (કરશે, બાણશ્યે, યર્યે, ઈં બહુવચન પ્રથમપુરુષમાં માયથ (માપ્રથ).

૫ વિધ્યર્થ ને આચાર્ય રૂપ જૂનાં નવા વસ્તુત
સરખા પણ દીસવામા જૂદાં છે
કરુ, કરે, કરમ, દિર્ઘ-લૂ, દિઝે, દિધ.
કુંહ-કુંહ, (કહો), આપુ(આપો), બ્યાઉ(બ્યાઓ).
ભર (ભરો), સુણિ (સુણુ).
છોડિ (છોડ, છોડવ), લી (લે), સાંભિ (સાંભળ);
કરિ (કર).

૬ વિધ્યર્થ પ્રથમપુરૂષ બહુ વચનમા આવાં રૂપ
થાય છે
કરીમ, કરમયે, કરિજમ, કીજમ (કરિયે, કીજે),
હરખીઈ (હરખીએ).
ભણિજમ (ભણિયે), પૂચીઈ (પૂચિયે), જોમમ
(જોમએ).

૭ કૃદંત વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળના અર્થમાં તે કરેવા
(કરવા), પામેવા (પામવા), લેવતા; અને ભૂત-
કાળમાં તે કરમ, કરી, કરિનમ; પ્રણમમ(પ્રણમી);
દેખીનમ(દેખીને); છોડી, ભેડી, ઇ. કૃદંતવિશેષણ
રૂપ તે ઉગતુ, આથમતુ, રડતુ, ખેડતઉ ઇ. અને
વળી હસંતુ, સોહતુ, ઇ. ૧૩૫૬ પછીની ગુજ-
રાતીમાં જડવો (જડવાનો), મળવુ (મળવાનું)
એવા પણ રૂપ છે-વિઠલ જડવો નથી, મધરાતે
મળવુ છે અત.

૮ હુ ધાતુ તે આ ધાતુના રૂપ નીચે પ્રમાણે જોવામા
આવે છે:

હુઈ-હોઈ (હોય કે હોયછે કે છે અને થાય
કે થાયછે એ અર્થમા).

{ હુઈ-હુયિ-હૌઈ (હતી કે થમ એ અર્થમા).
{ હુઈ-હોઈ (હતો) ને હુઈ-હુયો-હૌઈ (થયો).
હુશિ-હશિ-હોશિ-હોસઈ (હોશકે થશે એ અર્થમા).
હોહિં (થાય-અનેક વચનમા).

હૌઆ (થયા કે હોતા હતા).

થાઈ (થાય કે થાય છે).

થઉ-થિઉ-થુ-થો (થયો) અને થિયા-થ્યા-
થમયા (થયા).

થૈ-થેમ-થામ (થમ).

થમમ (થમએ).

જા ધાતુના રૂપ તે આ ધાતુનાં સરખાં જ છે.

૭ પ્રયોગ

૧ તૃતીયાન કર્તા તો કર્મ પ્રથમાર્માજ નિરતર
(અમણા પ્રથમાત કે દ્વિતીયાત કર્મ હોય છે)
વસંદેવનિર્ઘ સુલ હસાવ્યુ. હુ આજ કાંધો કૃતાર્થ.
સૃષ્ટિ ચાક ચડાવિઈ.

૨ કટલાક ક્રિયાપદ અમણા અપ્રયોજક મનાતાં તે
પ્રયોજક અર્થમાં વપરાયા છે. બાધી (બંધાઈ),

છોડશે (છોડવશે), લોભ્યા (લોભાવ્યા), કીધાં
(કરાવ્યા-મુરારિને પંચગવ્ય કીધા), ધડવા
(ધડાવવા-મળ્યાં કૌરવને જૂથણુ ધડવા). ધારવા
(ધરાવવા)-રવકુળ ધર્મ ધારવા પ્રગલ્યા હરિ.
રથ તાણા જમ (તણાવા). સૂકમ (સૂકાય).

૩ પદ્યમાં કૈલાસપતિને કામે પતિકૈલાસ ને પ્રગટ
રૂપ તાણુ વારાહ (વારાહનું), એવી રચના જોવામા
આવી છે.

૮ લિપિ

પુસ્તક દેવનગરી લિપિમા શુદ્ધ લખાયલાં છે. જ
ચ છ જ ઢ સ વગેરે વર્ણુ અમણાંથી જૂદી રીતે કરેલા
છે; ષ તે સ્વાયવાનો. ખીર્ણુ આ કે અક્ષરને જમણે
પાસે કાનો હોય તે માત્રાની નિશાની જણુવી-
અકમલુ સ્વદ્દાવાજ (એકમને સેવે દેવેશ). ગુજરાતી
લિપિમાં પ્રત થયલી એવા ગ્રંથ ૧૬૫૬ ની પછીના
ને અશુદ્ધ છે.

૯ વાક્ય મોકલ્યાં

૧ તિણુ જલિ સોહમ પક્ષિની.

૨ સહી સમાણી સોહંતી, વેણુ વાયંતી ગાયતી.

૩ કમળ તણી પરિ વિકસઈ વૈયણુ, હપાનદ ઝિરિ
જલ નૈયણુ.

૪ કાયા કિમ જીવમ વિણુ પ્રાણુ, નેત્ર યથા દરશતિ
વણુ જાણુ.

છણી પરિ ગોખી કરમ વિલાપ, અકૂર દેમ
બહુ શાપ.

૫ ખંજન નયણુ નિરૂપમ દેહ, તુ તે સાધિ કોંધો
સનેહ,

તે માટમ શિર જમ તુ જઉ, અહાં નહિ કિસિ
વિમાસણુ થાઉ.

૬ બ્રહ્માઈ શર્ચો નારી રૂપ, પુરૂપ ખૂડવા કારણુ કૂપ.

૭ ઇંદી કેરૂ સંવર કરમ, દેશિ કાસિ કારિજ આદરમ.

૮ શવિ આધારિ છિ જેહતણિ, સાહિ તે કિમ
મૂકીઈ.

૯ જેથૂ ઉગતુ થાઈ તેણિઈ સહુ આથમિએ.

૧૦ કર્મ અતુસારિ યુદ્ધિ ઉપાઈ, યુદ્ધિ અતુસરે
કર્મ કરાઈ.

૧૧ લાજમ નહિ તે યોધ, બલિદેવ ભરિઉ કોધ.

મારીઉ મુષ્ટિક મહ, શતખડ કીધુ શહ.

વચન સુણી કાળો દેવેશ, મચકિ ચડી સાહ્યા કેશ.

હેહુ લાહુ ઉપરિ હરી, તેહની કાયા છેદનિ કરી.

૧૨ છણીપરિ મોટહ નયર મડાણુ, શ્રીપુર પાટણુ
ગિરઉ ઠાણુ.

રાજ્ય કરમ રા પૃથિવી ચદ્ર, જાણુ કરિ અવ-
તરીઉ ઇંદ્ર.

તાસ પટરાણી પ્રેમાવતી, તાસ પુત્રી નામિશશિકલા
સાંભલિ સહીદર કહિ શિશીકલા, નેહની વાત
કહી નિર્મલા.

જવ લગિ પેખિ વિલ્હણુ થલ, તવ લગિ એ
વીસરીઓ શર્મ.*

૧૩ પરનારી દેખી મનમાહિ, માતા ભગિની પુત્રી સમાહ.
સદા વિવેક વિચારી જેહ, વિપ્લુ ભગત નર ભણીધ
તહ.*†

૧૪ સાહિ કાજિ ભગતિ જે કરઇ, દંભકપણુ મન-
માહિ ધરઇ;
મછર સહિત સદા નર જેહ, તામસ ત્રિવિધ
ભણી જઇ તેહ.

ભોગ પામિવા તણુ ઉદેશ, યશ કારણિ સેવઇ દેવેશ;
અષ્ટ મહા સિધિ વાંછઇ જેહ, રાજસ ત્રિવિધ
ભણી જઇ તેહ

* જ્ઞાનાચાર્યવ્રત બિલ્હણુ-શશીકલા કાવ્યમાળી.

† લીમટ્ટ હરિલીલા પોઠરી કળા ૭ મી. અનમેલનુ
આખ્યાન-વિ. સ ૧૫૪૧.

પાપ નાશવા કારણિ ભજઇ, વિપ્લુ પ્રીત
એકમનુ યજઇ;
અકામ વિવિ આચરઇ જેહ, સાત્તિક ત્રિવિધ
ભણી જઇ તેહ.

૧૫ ભણુઇ પ્રલ્હાદ અજઇ એક સુત, તલો ભણુ છ
તેહ કમ્પત.

સિધ્યો વણુ વ્યાપક નિર્વાણિ, કારઇ નહો તે
અક્ષર ભણિ.*

૧૬ શિષ્ય-કુંડલ નઇ વિષય કાર્ય કારણુ બેહ દેખીઇ
છઇ પણુ દેહ નઇ વિષય દેહ દેખીઇ છઇ પણુ
આત્મા નથી દેખીતુ.

ગુરુ-સાધુ સાધુ તાહાર પ્રશ્ન ધન્ય જે તું
આત્માના સાધન નઇ તત્પર હોઉ. માયાના
કીધા ગુણુ તેનિ સત્ત્વા આત્મા ન જાણુઇ,
યમ સૂર્યનું તેજ સૂર્ય નઇ જાણિ ન સકઇ.

* લીમટ્ટ હરિલીલા પોઠરી કળા ૮ મી.

વર્ણવિકાર

(નોંધ. આવી * કુલકીવાળુ ચિહ્ન જ્યાં છે ત્યાં તે પોઠળો ઉચ્ચાર સુચવે છે, અને આરું † કઠારવાળુ ચિહ્ન છે તે
સાંકડો ઉચ્ચાર સૂચવે છે. સંપાદક ન. ઇ. દે.)

(૧) સ્વર વિકાર

સ. ગુજરાતી

અ નો આ શબ્દ:-સાદ, શર્કરા-સાકર, હસ્ત-હાથ,
રક્તા:-રાતો, અહ્ગ ખાગ, નમ:-નાગો,
શલ્ય-શાલ, અર્ક:-આક, અર્ક:-આક,
લંબા-લાંબી.

અ - ઇ સસતિ:-સિતેર.

અ - ઉ લવણુ-લૂણુ, સ્વપિતિ-સુવે.

અ - એ શપ્પા-સેજ, વલ્લી-વેલ

અ - ઓ અવચ્છાદયતિ-ઓછાડેછે,* અપવરક:-
ઓરડો.

આ - અ તાંબૂલ-તંબોલ, આત્મા-આપ

આ - ઇ હરિદ્રા-હલદી, રક્તા-રાતી, ધવલા-ધોલી,
લંબા-લાંબી, વકા-વાકી, સારા-સારી.

આ - એ ઉચ્ચાર:-ઊચેરો, ઉત્કર:-ઉકેડો, પરા-
પત:-પારવો.

આ - ઓ શ્યામાક:-સામો, આલી-ઓલ્ય.

ઇ - અ દ્વિગુણ:-અમણો, દ્વિગ્નિ-દ્વાપ, ગૌરી-
ગોર, હરિદ્રા-હલદ.

ઇ - ઈ સિદ્ધ-સીદ્ધ, ત્રિગ્ન-ત્રીસ, વિદ્યતિ:-વીસ,

ઉ - અ ઘેટોપરિ-ઘેડાપર, ઘેટોપરિ-ઘડાપર.
ગુરૂચી-ગલો, ગુરુક:-ગરુઓ.

ઉ - ઓ મુદ્દ-મોગ, મુસ્તા-મોથ, પુદ્ગલ-પોખા,
કુદાલ-કોદાલી.

ઊ - એ નૂપુર-નેપુર;

ઋ - અ ગૃહ-ધર.

ઋ - આ નૃત્ય-નાચ, ધૃષ્ટ-ધાડો, કૃષ્ણ-કા-હો.

ઋ - ઈ મૃગકં-સિંગડું, દૃષ્ટ-દીડું.

ઋ - ઊ વૃદ્ધ-વૃદ્ધો, વૃષ્ટ-વૃષ્ટ.

એ - અ સ્નેહ:-સનેહ.*

એ - ઈ દેવર-દિયર

ઐ - એ સૈન-સૈન,* વેર-વેર,* વદિક:-વેદિગો,
દેસાસ-દેસાસ, એકેક-એકેક,* હૈરવ-
ભેરવ.*

ઓ - આ,ય ગો-ગાય.

ઑ - ઓ ધૌર્ય-ધોરસ, ધોપ:-ધોસો-મ, ગૌરી-
ગોરય.

ઓ - ઓ,વ ના-નાવ

ઁ - અ દુઃખ-દુઃખ, સુખ-સુખ, વદ્ય-વગ, કાર્ય-
કાજ.

ઁ - અ વૃદ્ધ:-વૃષ્ટ, ગુડ-ગોલ.*

: - ઓ ઘટ:-ઘડો, નીચ:-નીચો, પિંડાર-પિંડારો
એન્ડ:-એન્ડો.

- ઉ સ્વપ્ન:-સમણ.

ઉચ્ચારણ સમાવના પદ કરીને નવા
ગ્યાન વર્ણની પૂરેલા ધાવ છે

(૨) વ્યંજન વિકાર

- ક નો ખ કસતિ-ખસે, કીલ:-ખીલો.
 ક - ગ કર્કરી-કરગર; કાક:-કાગ.
 ક - ડ વત્સક:-વાહડો, પૃચ્છક:-પુછકું.
 ક - ય સ્ફુર-સૂયર, વૈદિક-વેદિયો.
 ક - લ નવક:-નવલો, એકક:-એકલો, અંધક:-
 અધિલો.
 ખ - હ નખર:-નહર.
 ગ - ઘ ગૃહ-ઘર.
 ગ - મ દ્વિગુણ-મમણો.
 ગ - ય સાગર-સાયર.
 ગ - હ ભગિની-મેહેની.
 ઘ - લ લઘુક:-હલવુ.
 ઘ - હ મેઘ-મેહ.
 ચ - ય મરિચ-મરિયુ.
 જ - ય રાજમન:-રાયણ
 ટ - ડ ખટી ખડી, પટવાસ-પડવાસ.
 ટ - ઢ મઠી-મઢી, પીઠ-પેઠું.
 ડ - લ તડાગ-તલાવ, ગુડ-ગોલ +
 ત - ડ પ્રતિપદા-પડવ, પતાકા-પડામ, બિબી-
 તક-મેહેડો, હરીનકી-હરડો, પતતિ-પડે
 ત - ય કાતર-કાયર.
 ત - ર સમનિ:-સિતર
 ત - લ સાતવાહન-સાત્રવાહન, અતસી-અલસી
 ત - હ વસનિ-વસહી, વિતસ્તિ-વેહેલ.
 થ - ઢ શિથિલ-ઢીલ.
 થ - હ કથયનિ-કહે.
 દ - ડ દર:-ડર, દર્ભ-ડાભ, કેપર્ફ-કાડો.
 દ - ર દાદશ:-દાર, ત્રયોદશ:-તેર.
 ધ - ડ ઔષધ-ઔસડ
 ધ - હ બધિર-મેહેરો.
 ન - જ નમન-નમણ, ધંધન-ધંધણું.
 ન - લ નિષ્ક:-લિખડો, મલિન-મેલુ.
 પ - ફ પટયતિ-ફાડે, પનસ:- ફણસ, પરપ-ફરેસુ,
 પાશ:-ફાસો, પરશુ-ફરસી
 પ - બ પ્રભૂત-બહૂત
 પ નો ર પાપર્દિ:-પારધી
 પ - વ દીપાલી-દીવાળી, તાપ-તાવ, ગોપાલ -
 ગોવાળ, વાપ:-વાવો.
 ભ - બ ભગિની બહેની.
 ભ - હ શોભતે-સોહે
 ય - જ યાન-જન, યવ-જવ, યાતિ-જાય છે;
 યમ-જમ.
 ય - ત યુષ્માદશ:-તમારાસો, યુષ્મત્-તમ.
 ય - લ યષ્ટિ-લાટી.

- ર - ન વારાણસી-વનારસી.
 ર - લ હરિદ્રા-હલદ.
 લ - હ લઘુક:-હલવુ.
 વ - બ વૃદ્ધ:-બુઢો.
 વ - મ સ્વપ્ન:-સમણ.
 વ - ય દેવર:-દિયર.
 શ - સ શબ્દ-સાદ, શર્કરા-સાકર, લશુન-લસણ,
 શકુન-સકન.
 પ - છ પટ-છ, પઠ:-છઠો.
 પ - સ પૌરંપ-પોરસ, પૌષ:-પોસ
 ચ - ર બહિસ્-બાહર.
 હ - ધ સંહાર-સંધાર.
 હ - ર ગૃહ-ઘર

(૩) જોડાક્ષરોના વિકાર

- ક્ય - ક શિક્ષોપરિ-સીકાપર.
 ક - ક વક-વાકું.
 ક્ષ - ખ લાક્ષા-લાખ, દ્રાક્ષા-દ્રાખ, લિક્ષા-લીખ.
 ક્ષ - છ અક્ષર-અછર.
 ક્ષ - ઝ ક્ષીણ-ઝીણું.
 ક્ષ્ય - ખ તિક્ષણ-તીખું
 ત્ષ - ન તીક્ષ્ણ-નીતું
 ગૃ - ધ ગૃહ-ઘર, ગૃહધની-ઘરધણી.
 ગ - જ રાઘી-રાણી, આજા-આજુ
 જ્ય - જ પચ્ચદશ-પત્તર. (શ નો ૨)
 ત - ટ મૃતિકા-માટી, વત્તિ-વાત્ય-(દિવાની)
 ત - ત નિતિર-તેતરો.
 ત્મ - પ આત્મા-આપ.
 ત્વ - ચ નૃત્ય-નાચ, સત્ય-સાય
 ત્ર - ત ત્રિશત-ત્રીસ.
 ત્ર - હ યત્ર-જહિ, તત્ર-તહિ, કુત્ર-કહિ, અત્ર-અહિ.
 ત્ર - ચ ચત્વર્-ચાચર.
 ત્સ - ર મત્સર:-મચર.
 દ - દ દષ્ટ-દીઠું.
 દ - ર સદૃશ-સરખો.
 ઝ - ગ મુઝ:-મોગ, પુઝલ-પોગલ
 દ - દ કુદાલ-કાદાળો
 હ - હ વૃદ્ધ-બુઢો, વર્દમાન-વઢવાણ
 ઝ - ખ કુઝલ-કૂપલ.
 ઘ - જ વાઘ-વાળુ, ખાઘ-ખાળું, અઘ-આળ.
 ઙ - ઙ કપર્દ-કાડો, વિઘર્દ-વિઘડો, મદિત-
 મડિઓ.
 ડ - દ દ્વિમતિ:-દવાઈ.
 ડ - બ દ્વિગુણ:-બમણો
 ધ્ય - ઝ સિધ્ધિ-સીઝે

ધ્વ - ભ ઊર્ધ્વ-ઉર્ધ્વ
 ન્ય - ન સૈન્ય-સેન.
 ભ - ભ ભમિત્વા-ભમી.
 મ - મ તામ્ર-તામ્રું, આમ્ર-આમ્રો.
 ય્ય - જ શય્યા-સેજ.
 ધ્ય - જ કાર્ય-કાજ.
 ધ્ય - લ પર્યસ્ત-પાલટો.
 બ્હ - લ બિંહુ-બિહ, વિંહુળ-વીહલ.
 ર્ય - છ પરિચય-પછિમ.
 બ્હ - ખ પુષ્કર-પોખર.
 દ - ઠ મુષ્ટિ-મુઠયં, દષ્ટ-દીઠું.
 બ્હ - ન્હ ઉષ્ણકાળ-ઉન્હાળો.
 બ્ધ - ક શબ્ધ-શબ્દું, આબ્ધ-આક.
 બ્ધ - મ યુષ્મત્-તમ. યુષ્મત્ તમદે-તમહો-તમે.
 રક - ખ રકષ-આધ.
 સ્ત - ટ પર્યસ્ત-પાલટો.
 સ્ત - થ હસ્ત-હાથ, પ્રસ્તર-પથરો, સ્તંભ-થંભો.
 સ્ત - ન્હ સ્નાતિ-ન્હાય
 સ્મ - મ અસ્મત્-અમ. અસ્મત્.
 લ - ઝ ગુર્ભ-ગૂર્મું.

(૪) કેટલાક નિયમો

સયોગની પૂર્વે ક, ગ, ટ, ડ, ત, દ, પ, શ, ય, સ,
 એટલા અક્ષર આવે તો તે લોપાય છે.
 રક્ત-રાતો, દુર્ગ્ધ-દ્ધ, પટ્પદ-છપો,
 ખર્જ-ખાખ, ઉત્પલ-ઉપલ, મુર્જ-મોગ,
 સુમ-સૂનો, સ્મશાન-મસાણ, ઝાષ્ટિ-
 ગોષ્ઠ, સ્નેહ-નેહ, સ્નસા-નસ.
 મ, ન, ય, એટલા અક્ષર સયોગમા પ્રથમાક્ષર પછી
 હોય તો લોપાય-
 યુગ્મ-ઝૂગ, નગ્ન-નાગો, શલ્ય-સાલ.
 લ, બ, ર, એટલા અક્ષર સયોગમાં ઉચે કે નીચે
 હોય તો લોપાય-
 વદગ-વગ, શબ્દ-સાદ, અર્ક-આક, ચક્ર-
 ચાક.
 રી, અને પ એ સંયુક્ત છે તેમના પૂર્વ અક્ષરમાં ધ,
 યાય છે. આદર્ગ-આરિસો, વર્ષ-વરિમો-
 (પ્રાકૃતમાં)
 ક્રાઇશબ્દમાં ય, સંયુક્તાક્ષર હોય તો તેના પૂર્વાક્ષરમાં
 ર, થાય-
 ભાયી-ભારગ.
 વક્ર આદિક શબ્દોમાં પ્રથમ સ્વરને માથે અનુસ્વાર
 થાય છે-
 વક્ર-નાક, અસ્ત-નાસું, કઠોર-કંઠાડું.

શ, પ, સ, એ અક્ષરોમાં મળેલા ય, વ, પ, શ, પ,
 સ, એટલા અક્ષર હોય તો તે લોપાય
 અને તેની આગળ સ્વરને લીધેના થાય છે.
 શ નો ય, નસ્યતિ-નાસે.
 શ નો ર, વિશ્રામ્યતિ-વીસમે.
 શ નો વ, પાર્શ્વ-પાસુ.
 પ નો ય, મનુષ્ય-માણસ.
 પ નો ર, ધર્પતિ-ધાસે.
 સ નો ય, ત્રસ્યતિ-ત્રાસે.
 સ નો ર, વિશ્રંભ-વિસમ્રો.
 સ નો સ, નિસાર-નીસાર
 કર્મ-કામ, ધર્મ-ધામ, ઉત્પલ-ઉપલ, દુર્ગ્ધ-
 દ્ધ, અત-સાત, આર્દ્ર-આદ્ર,
 કાર્ય-કાજ, આર્ધ-આર્ધું, વાઘ-વાઘું,
 ગાળ્ય-ગાક, વાર્દ-વાદલ.

નિર્ ઉપસર્ગનો રૂપ નિ સરતિ-નીસરે.
 વિશતિ-વિસ, સંસ્કાર-સંકાર
 મહારાષ્ટ્ર-(મરહટ્ટો) મરેડો.

(૫) પ્રકીર્ણ

સ્મશ-મુજ, સ્મશાન-મસાણ.
 મલિન-મેલુ
 ભમિત્વા-ભમી.
 યુષ્મદીય-યુષ્મદકરો (પ્રા.) તુમારો,
 અસ્મદીય-અસ્મદકરો (પ્રા.) અમારો.
 પુલ્લનલ-પુલેલ, અપાર્તલ-અપેલ, ધૃપર્તલ
 ધૃપેલ.
 ષટ-ષડા, એરડા-એરંડા.
 ટુલકાર-ટુંલાર, લોહકાર-લોહાર.
 ખંડિત-પલો, પૂજિત-પૂજો, ખંડિત-
 ખંજો, મંડિત-મંજો.
 શોભતે-સોટ, સેવતે-સેવે, ફલનિ કવે.
 વલતિ-વલે.
 ત્રયોદશ-તેરહ-(પ્રા.) તેર,
 ત્રયોદશિતિ-તેવીસા (પ્રા.) તેવીસ,
 ત્રયશ્ચિંશત-તેતીસા-(પ્રા.) તેતીસ.
 કલ્લી-કેલ્ય, કલ્લં-કેલું.
 કર્ણિકાગ-કર્ણેરા.
 પૂતર-પોરો, બદર-બોર, પૂષ્કર-કેકલ.
 લવણ-લણ, અનુરુણ-આમણ, અનુર્ય-
 ચોથો, અનુર્યો-આપ, અનુર્દ-અંદ,
 મનુર-મોર.
 આગ્ન-આલ, ગાજક-ગાજ.
 ઉદ્ગરક-ઉમરડા.
 પદ્મ, દમસ્ત-ગમ, મનન-મન, શિર-
 મિર.

ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓ

(ગુજરાતી ભાષા વિષે કવિશ્રી નર્મદાશંકરે લખેલો ઉપલો લેખ અમે છાપેલો છે. તે ઉપરાંત જૂની ગુજરાતી ભાષા સંબંધી એક લેખ જે નર્મદાશંકરે છપાઈ ગયા પછી કવિએ લખેલો અને જેના એક ભાગ “સ્વદેશવત્સલ” માસિકના વર્ષ ૬૬, અંક ૯ મો, સંવત ૧૯૩૮, આપાદ માસમાં છાપેલો તે પણ અમે મહા પ્રયાસે મેળવી નર્મદાશંકરની આ આશ્રિતિમાં સંગ્રહાર્થે છાપ્યો છે. તે ઉપરાંત કવિએ કાશ સંબંધી કેટલાક વિચારોનું ટાચણ કરી રાખેલું તે હાથમાં આવતા તેના જીર્ણોદ્ધાર કરીને છાપેલો છે આ સર્વ વિગતો ગુજરાતના વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઈ પડશે જ. કવિશ્રીએ ગુજરાતી ભાષાને એક સુદરી કદખીને સૈકાવાર તેનું વર્ણન આપેલું છે, તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાના મુખ્ય કવિઓની કવિતાસુદરી કેવી લાગે છે તેની પણ નોંધ કરી રાખેલી તે પણ અત્રે અમે છાપીએ છીએ. સંપાદક નટવરલાલ ઇન્દુજીરામ દેશાઈ)

૧ સમય વિ. સં	૨ કવિ	૩ ભાષા સ્વરૂપ	૪ ગુણ	૫ વર્ણ
૧૪૫૦-૧૫૫૦	નરસિંહ મહેતા જુનાગઢ વડનગરો નાગર	પોલાણ કરતાં લંબાઈ કંઠક વધારે (ગેટકી ત્રીના વર્ગમાં આવે તેવી) તેમ નક્કર ખરી	સરળતા ધણી પણ લીસાટનો ભાસ માત્ર.	ધઉવર્ણી સુદર ત્રી, ઝાંઝરના ઝમકાર- વાળી.
૧૫૦૦-૧૬૦૦	ભાલણ પાટણ (ગુ.) મોઢ બાલણ	સ્વરૂપ ધડાતુ, પોલાણ અને લંબાઈ રીતસરના.	સરળતા સારી, સુંવાળી.	ધઉવર્ણ, બાલણકન્યા- ની સુંદરતા, વિનય- શીલા.
૧૬૦૦-૧૭૦૦	વિષ્ણુદાસ ખંભાત મત્સ્યકુલ નાગર	લાંબી, પોહલી, પણ નક્કરપણમાં નરસિંહ- થી ઓછી.	સરળતા ઓછી.	આછી શ્યામ, તેમ તેજવગરની પણ નહિ, ઓછા રસની.
૧૬૫૦-૧૭૦૦	અંબો અમદાવાદ પરજીયો સોની	પોલાણ, લંબાણ પ્રેમા- નંદથી કંઠક ઓછું, નક્કરપણું પણ વધારે	સરળતા પ્રેમાનંદ કરતાં ધણીક ઓછી, તેજળ નહિ.	ઉજળવળતા પ્રેમાનંદ- થી ઓછી; શણગાર ખડો ખાદીનો.
૧૭૦૦-૧૮૦૦	પ્રેમાનંદ ભટ્ટ વડોદરા ચાવીસો બાલણ	લાંબી, પોલી, વિષ્ણુ- દાસથી કંઠક વધારે, નક્કર નરસિંહથી ઓછી પણ વિષ્ણુદાસથી વધારે	સરળતા નરસિંહ જેવી, પણ વિષ્ણુદાસથી કંઠક વધારે.	ધઉવર્ણી, ઉજળી, સે- હજ કનકવર્ણી, પીળા- શ પડતી; મધુરતા અને ચચળ વિશેષ.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	શામળ ભટ્ટ અમદાવાદ શ્રીગોડ માલવી બાલણ	લાંબી, પાટળી, પ્રેમા- નંદથી પણ ઓછી નક્કર.	સરળતા પ્રેમાનંદથી વ- ધારે, પણ લીસાટ નહિ	ધઉવર્ણથી ઉતરતી, પ્રેમાનંદથી ઉતરતી ઉજળી, પણ તેજ પડતી ખરી, સાદી.
૧૭૫૦-૧૮૫૦	વલ્લભ ભાટ અમદાવાદ મેવાડો	પોલાણ કરતાં લંબાણ કંઠ વધારે; નક્કરપણા- માં ઓછી	સરળતા પ્રેમાનંદ અને શામળ કરતાં અધિક.	પ્રેમાનંદથી ઓછી ઉ- જળી પણ તેજનો ચ- મકાર ખરો.
૧૮૦૦-૧૯૦૦	પ્રીતમ સાધેસરા ભાટ	પ્રેમાનંદ કરતાં લંબાણ પોલાણ ઓછું; નક્કર- પણ પ્રેમાનંદ જેટલું પણ બહાર પડતું.	સરળતા સારી છે લીસાટ પણ ખરો.	વર્ણ ગોરી સ્પષ્ટ દે- ખાતી તે તેમાં રતાસ પણ ખરી.

૧ સમય વિ. સં.	૨ કવિ	૩ ભાષા સ્વરૂપ	૪ શુભ	૫ વર્ણ
૧૮૩૩-૧૯૦૮	દયારામ ડોહોઈ સાઠોદરો નાગર	પ્રેમાનંદ કરતાં લંબાણુ, પોલાણુ ઓણુ; કંઈક હુમમી, રસ ઝીલતી, પ્રેમાનંદ કરતાં નકરપણુ ઓણુ પણ છે એમ જણાય.	મોટા ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા આણવાનો આયાસ જણાય, સરળ- તા પદોમાં ઘણી, લી- સાટ પણ ખરો; પણ ટાપટીપ વિશેષ.	ઘઉંવર્ણી, પ્રિતમથી ઓછી ગોરી, પ્રેમાનંદ- થી વધારે પ્રેમાનંદમાં કંઈક પીગાશ તેમ આમાં રતાસની તેજ
૧૮૮૦-૧૯૨૫	દલપતરામ અમદાવાદ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ	દયારામથી લંબાણુમાં વધારે, ને તેનાથી પાત- ળી ને નકરપણુ પણ ઘણું ઓણુ.	પ્રથમ ગ્રંથોની ભાષામાં સરળતા ખરી, લીસાટ નહિ; પાછલી ભાષામાં લીસાટ ખરી	ઘઉંવર્ણીથી કંઈક આછી રંગમાં, પણ લીસાટની તેજ ખરી.
૧૮૯૦-૧૯૪૦	નર્મદાશંકર સુરત વડનગરો નાગર	(કવિશ્રીએ અત્રે કંઈ નોંધ્યું નથી, પણ એ સંબંધમાં “મારી કવિતા વિશે મારા વિચાર” એ નિબંધમાં વાંચકોએ જોવું, અને ગુજરાતી ભાષાના કવિઓ વિશે “કવિચરિત્ર” જોવું.) ન. ઇ. દેશાઈ		

ગુજરાતી ભાષાના નિબંધના પાને ૧૮ મે સ. ૧૨ મા સૈકાની ગુજરાતી ભાષાના જે નમુનાઓ આપ્યા છે, તેની અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામાં જાયા વાંચકોની સુગમતાને માટે નીચે આપી છે. ન. ઇ. દેશાઈ

ચન્દન સરખો શીતળો, જેવી નમણી કેળ; પરદુઃખે જે દુઃખીયો સખી તે સજ્જન મેલ. ૧
પ્રીતિવન્ત દર્દુર ભલાં, પ્રીતિવન્ત પાલન્ત; મેઘ મરતે તે મરે, જીવન્તે જીવન્ત ૨
વાહલા મેં તુને વારિયો, મા કર ગરવુ માન; નિદ્રાએ જશે રાતડી, ઝટપટ વાશે વાહણુ. ૩
ક્રોધ કસુઓ કૃપણુધન, એ ત્રણ એક સ્વભાવ, તો રસ મુકે આપણો, જો ગલે દહ્યે પાવ. ૪
ધૂળોનેરસો બુદ્ધિ, રાવણુ તણે કપાલે; એટું બુદ્ધિ ન સાંપડી, લંકાભંજણુ કાલે. ૫
મોર ભણે, અમ પીંછડાં, મેં મેળીઆ વને, હું અજિ અગાસો તે વિના, તે શીરે રાય વહે. ૬

૧ મેલ=મેળવ; મેળી આપ; ૩ ઢાલો=નાયક, વાહલો, પ્રિયતમ. ૬ અગાસો=કેલાડો

ઉમેરણુ—

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે એક નોંધ રાખી હતી, તેમાં નીચે પ્રમાણે ઉપયોગી હકીકત મળે છે.

“ઉદાહરણુમાં આવેલા કવિઓ અને ગ્રંથકર્તાઓનાં નામ.”

પ્રાચીન	૧૬ છાંટમ	૩૨ લજ્જારામ	૪૮ મોતીરામ	૬૩ શિવાનંદ
૧ અખો	૧૭ જીવણુરામ	૩૩ પ્રેમાનંદ ભટ્ટ	૪૯ રતનદાસ	૬૪ સુરદાસ
૨ અલખબુલાખી	૧૮ ત્રિકમ	૩૪ પ્રેમળદાસ	૫૦ રણુછોડ	૬૫ શામળ ભટ્ટ
૩ ધનંજયારામ	૧૯ તુલજારામ	૩૫ બાપો	૫૧ રવિદાસ	૬૬ શ્રી વલ્લભ
૪ આશારામ	૨૦ થોભણુ	૩૬ બ્રહ્માનંદ	૫૨ રતનીઓ	૬૭ હરિરામ
૫ આત્મારામ	૨૧ દલપત	૩૭ ભવાન	૫૩ રઘુનાથ	૬૮ હરિભટ્ટ
૬ આનંદ	૨૨ દયારામ	૩૮ ભાલણુ	૫૪ રાવો ભક્ત	૬૯ હલુરદાસ
૭ કલ્યાણુ	૨૩ દારકો	૩૯ ભૂખણુ	૫૫ રામદાસ	૭૦ હરગોવન
૮ કબીર	૨૪ દેવીદાસ	૪૦ ભૂમાનંદ	૫૬ રામેઓ	૭૧ ધનદાસ
૯ કૃષ્ણરામ	૨૫ દેવાનંદ	૪૧ ભોજો ભક્ત	૫૭ રામકૃષ્ણ	
૧૦ કાલિદાસ	૨૬ ધીરો ભક્ત	૪૨ ભોવન	૫૮ રાજે	અર્વાચીન
૧૧ ગોરીબાઈ	૨૭ નરભેરામ	૪૩ મયો	૫૯ ઋષિરાજ	૧ દલપતરામ
૧૨ ગિરધર	૨૮ નરસિંહ	૪૪ માવદાસ	૬૦ લક્ષ્મણુ	૨ નર્મદાશંકર
૧૩ ગોવિંદ	૨૯ નિષ્કુલાનંદ	૪૫ મીરાંબાઈ	૬૧ વલ્લભ ભટ્ટ	૩ નંદચંકર
૧૪ ગોરખ	૩૦ પ્રીતમ	૪૬ મૂળદાસ	૬૨ વીરવિજય	૪ મગનલાલ
૧૫ ગોપાલ	૩૧ પ્રેમાનંદ	૪૭ મુકુંદ		

વર્ણાનુપૂર્વી (અથવા અક્ષરજોડણી) વિષે કવિના નિયમો

* [પ્રકાશકની નોંધ: કવિશ્રી નર્મદાશકરે આ નર્મકોશમાં જોડણી (અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુ-પૂર્વિ એમ જેને કહે છે તે) વિષે સુખમુદ્રાના ૭મા પાના ઉપર અક ખીજવાળા લેખનશુદ્ધિ વિભાગમાં પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. કવિશ્રીના અક્ષરજોડણી વિશે સુખ્ય નિયમ તો “જોલવુ તેવુ લખવુ” છે. આ નિયમ બાંધ્યો તે પહેલાં તેમણે ઘણા વિચાર કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૬૧ થી જ્યારથી તેમણે કાશ રચવા માંજો સારથી તેમણે આ વિષયની ચર્ચા ઉપાડી, ગુજરાતી વિદ્વાનો આગળ વિચાર કરવા રજુ કરી છે. પ્રથમ કાશનું કામ આ થી જુ સુધી (તગાર સુધી) કર્યું સારે તેમણે એ વર્ણાનુપૂર્વીના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૬૫ માં બાંધ્યા હતા. તે કેવા હતા તે જાણવા માટે અત્રે રજુ કર્યા છે. કાશના નિયમો ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના છે. એટલે ૧૮૬૫ થી ૧૮૭૩ સુધીમાં જોડણીના સંબંધમાં તેમને શા શા ફેરફારો સ્વચ્છતા તે જાણવાનું સાધન આ ઉપરથી આપણને મળે છે. એટલા માટે તે નિયમો અત્રે ફરી છાપ્યા છે. અત્રે એક વિષય ઉપર ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. હુકાર અક્ષર સાથે જોડવા સંબંધમાં કવિશ્રી નિશ્ચય કરી શક્યા નહોતા; તેઓ પ્રથમ તો આ સ્વર સાથે હુકાર પણ જોડતા:—આ રીતે:—અહુ અને તેવી રીતે કેટલોક લખાણ છપાવેલું, પણ સ્વર અર્ધ હોઈ શકે નહિ, તેથી તે પછીથી કાઢી નાંખી અની નીચે ટપકું (ફેરસી તુકતો) મુકવાનું ધોરણ રાખ્યું હતું. એ નિયમ આ કાશમાં પ્રવર્તે છે. અક્ષરજોડણી અથવા વર્ણાનુપૂર્વી વિશે કવિશ્રી પછી સારામાં સારો વિચાર સદ્ગત નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટીયા એમણે કર્યો છે, છતાં હજી એ વિષયમાં ચોક્કસ સર્વાનુમતથી ગ્રાહ્ય નિયમો થઈ શક્યા નથી, કારણ કે વિદ્વાનોની શુદ્ધિને તથા વિચારને મર્યાદા હોતી નથી, અને વિકલ્પોનું જોર વિશેષ છે, એટલે કેટલીક અનવસ્થા અને અવ્યવસ્થા આ વિષયમાં રહેવાની એમ લાગે છે. તેમા ગુજરાતી ભાષા મૂળે કૂમળી છે, અને તેમાં જૂદી જૂદી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે એટલે જોડણી-વર્ણાનુપૂર્વી સંબંધમાં મતભેદ રહેશે એવું લાગે છે. ન. ઇ. દેશાઈ]

શબ્દ બનાવવા (બોલવા—લખવા) સાર વર્ણોને એક પછી એક એમ સાથે મુકવા (લખવા—લખવા) ત્હેનું નામ વર્ણાનુપૂર્વી અથવા અક્ષરજોડણી.

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોની અક્ષરજોડણી વિષે હજી લગી કશાએ સદા સર્વત્ર ચાલે ત્હેવા નિયમ બંધાયા નથી. જહારે મરાઠાનો ઇતિહાસ છપાવવાનો હતો ત્હારે મિ. હાર્કનેસે મ્હને કહ્યું હતું કે ‘જે જે શબ્દોને સાર તકરાર હોય તે તે જુદા કહાડીને મ્હને આપ કે હું જિલ્લાના વિદ્વાનો ઉપર મોકલાવું’. મ્હં તેમ કિધું ને પોતે જિલ્લે મોકલવાની તૈયારીમાં હતા એટલામાં છપાવવાની તાકિદ થઈ તેથી જિલ્લે મોકલવાનું મોકુફ રહ્યું અને મ્હં લખેલી પ્રત પ્રમાણે યુક્ત તપાસ્યાં. વળી મિ. હાવર્ડે વર્ણશુદ્ધિ નક્કો કરવા સાર સન ૧૮૫૯ ના માર્ચમાં એક મણ્ડળી ઉભી કરી હતી, ત્હેમા હુંપણુ સામેલ હતો—એ મણ્ડળી પણ કંઈ ન ઉકાળતાં એમની એમ ભાંગી પડી. મિ. હોપે પોતાના તાબેના ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોના સમ્મતથી જોડણી વિષે સન ૧૮૫૯ ની જાનેવારીમા કેટલાક નિયમો બાંધી તે નિયમો સાત ચોપડીમાં રાખવાની તજવીજ કરી છે. એ નિયમોમાંના ઘણાએક આગળ થવાનાં પુસ્તકોમાં વપરાય ત્હેવું લાગતું નથી. મ્હારો વિચાર આમ છે કે હજી ઘણા ગદ્ય ગ્રન્થો થયા નથી અને થોડાક ભાષાન્તર કરનારા સિવાયે પોતાના વિચારના ગદ્ય ગ્રન્થો લખનારા અને એવું ઘણુંક લખનારા સને ૧૮૨૧ થી તે આજલગીમાં ભાગ્યે પાંચ હોય હવે ભાષા કેમ સુધરે ? ભાષાના નિયમ શોધવાને પ્રથમ તો સારા સારા ને મ્હોટા મ્હોટા ગ્રન્થો થવા જોઈયે અને એ થયા એટલે રહેજ જાણ્યામા આવશે કે આટલા વિદ્વાનોની વર્ણશુદ્ધિ રાખવાની રીત આવી છે તથા આટલાની આવી છે અને પછી એમાં જે રીત ઘણા જણે વાપરી હોય તે રીત ચાલુ રાખવી. હાલમાં નિયમો બાંધી એ નિયમો પ્હેલા બંધાયા છે માટે ખરાબ છે એમ સમજાવી નવા લખનારાઓને હદમાં રાખવા અને એઓની તરફના વિચાર જહાર ન પડવા દેવા એ મ્હોટો અન્યાય અને એથી મ્હોટો તોટો છે. જહારે ૩-૪ કાશ, ૨-૩ મ્હોટાં બ્યાકરણ અને ૧-૨ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણ જહાર પડશે ત્હારે જોડણીના નિયમો આપોઆપ સુઝી આવશે. માટે લોકોએ એવિષે ઘણી કાળજી રાખવી નહિ; તોપણ,

જે જોડેનો વિચાર તે તેણે ખંદાર કહાડવો ખરો. મિ. હોપની ચોપડીમાં નિયમો છે તેમ કરતલ જેવિસના વખતમાં છપાયેલી ચોપડીઓમાં પણ છે બલકે એ નિયમો મિ. હોપની ચોપડીના નિયમો કર્તા વધારે સારા તથા જોડા સ્વીકારવા જોમ છે. કોલમ્બસનું વૃત્તાન્ત, હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ, મરાઠાનો ઇતિહાસ એ ત્રણ ચોપડીઓમાં પણ કેટલાક નિયમો છે.

જોડણી સમ્યન્ધી કેટલાક નિયમો જે મૂળે હાલ સારા લાગ્યાછે તે જણાવુંછઉં. હાલ કહેવાનું કાચુ આ કે જહામુધી સર્વાનુમતે નિયમ દુર્યા નથી તદ્દાલગી મહારાથી એકજ નિયમે મહારા ગ્રન્થોમાં લખાવાનું નહિ (અલખત ધણે ઠેકાણે ધણોક નિયમ રહેવાનો ખરો) અને વળી કારણ કે આજના નિયમો કાલના શોષ-વિચારથી બદલવા પડે. કેટલાક નિયમનાં મહારી પાસ કારણો પણ છે પણ તે ગ્રન્થ વધવાની ખિંકે અહીં લખતો નથી.

અક્ષરજોડણી મુકરર કરવામાં ચાર વાતનો મુખ્ય વિચાર રાખવો જોઇએ: ૧ તો લોકમાં જોડેવી રીતે ઉચ્ચાર થાય છે તોડેવી રીતે વર્ણુ લખી જોડણી કરવી; ૨ જી, ઘણાક શબ્દો સંસ્કૃત ધાતુ ઉપરથી બન્યા હોય છે માટે ધાતુના વર્ણુ ઉપર શબ્દોની વર્ણુશુદ્ધિ મ્હોટા આધાર રાખેછે; ૩ ત્રિજી એ કે સંસ્કૃત ઉપરથી જે જે નિયમે પ્રાકૃત ભાષાઓ ધષ છે તે તે નિયમો ઉપર ધોરણ રાખવું અને ચોથું એ કે, વહિવટમાં વિદ્વાનના અને ભારી નરમ અવાજની પારખવાળા સુધઃ જનના કાનને સારૂ લાગે તોડેવી રીતે વર્ણુની જોડણી કરવી. હવે,

જે શબ્દો બોલાય છે તોડેવા લખાય છે, મૂળ ધાતુના વર્ણુથી ઘણા બદલાયા નથી, પ્રાકૃત ભાષાના નિયમને અનુસરી કાનને પણ સારા લાગે છે તે શબ્દોની વર્ણુશુદ્ધિને માટે કશીયે તકરાર હોયજ નહિ. પણ જહારે શબ્દો બોલાય છે તોડેવા લખાતા નથી, રૂપમાં ધાતુ વર્ણુથી ઘણા બદલાઇ ગયા હોય છે અને અબ્યાસવનાનાના કાનને કોમળ કઠોર સમજવાની શક્તિ નથી તહારે નિયમો બાંધવા ઘણા અધરા ધષ પડે છે. એવા શબ્દોની વર્ણુશુદ્ધિ કરતા કેટલાક વિદ્વાન મૂળધાતુવર્ણુનેજ ધોરણ ઠેરવે છે; પ્રાકૃત ભાષાના નિયમોને જ ધોરણ ઠેરવેછે; કેટલાક બોલવું તોડેવું લખવું એમ કહેછે અને કેટલાક, કાનને સારૂ લાગે તોડેવું લખવું એમ કહેછે. મહારો વિચાર આ કે જહારે મૂળધાતુવર્ણુથી શબ્દ ધણોજ બદલાઇ ગયો હોય તહારે તોડેવી વર્ણુશુદ્ધિને માટે મૂળ ધાતુ ન જોતાં, પ્રાકૃત ભાષાનો નિયમ ન જોતાં, મિત્તં જે ધોરણ ઉપર જોડણી કરવી-રાખવી; ને એમાં પણ જે ભાગ આધાર, બોલવું તોડેવું લખવું એ ઉપર અને એક ભાગ આધાર, કાનને સારૂ લાગે તે ઉપર. સંસ્કૃતમાંથી ભાષા નિકળી છે માટે અને પ્રાકૃત ભાષાઓના નિયમ છે માટે આપણે તે તે નિયમો પ્રમાણે આપણી ભાષાના નિયમ કરવા અને બોલાય તોડેવું ન લખવું એ જોડુ ભાષા ઉપરથી બ્યાકરણ છે. સંસ્કૃત બ્યાકરણ પણ સંસ્કૃત ભાષા ઉપરથી છે. લોકમાં ન બોલાતું એવાનો કંઇ બ્યાકરણમાં નિયમ હોય નહિ. માટે, બોલાય તોડેવું લખવું એ મ્હોટું ધોરણ સમજવું. હું છું સુરતનો ને મહારે માથે સ. હ વિશેષે વાપરવાનો કેટલાકે આગ્રહી દોષ મુકો પણ તોડેવી દરકાર ન રાખતાં, તેમ વળી સ્વગ્રામનું અને સ્વમતનું અભિમાન ન રાખતાં નિષ્પક્ષપાતે જે વિચાર અને સારા લાગ્યા છે (પછી જોડા તો જોડા ને ખરા તો ખરા) તે અહીં જણાવ્યાછે.

કોઇ પણ દેશમાં શુદ્ધભાષા, રહેરમાં રહેનાર કુલીન વિદ્વાન અને રાજદારી ગૃહસ્થોની જાણવી.—વેપારી ધધાદારીની નહિ. ઘણાં વરસ થયાં આખા ગુજરાતમાં કુલીન, વિદ્વાન અને રાજદારી જન નાગરપ્રાણજો છે માટે એની ભાષા શુદ્ધ. જે વેળા વડનગર વિસનગર ભાગ્યાં તે વેળા નાગરો જુદે જુદે મુકામે જઇને પોતપોતાના જથામાં પોતાની વડનગરી જુની ગુજરાતી રાખી રહ્યા. ને એમજ છે. હાલમાં પણ નાગરની ભાષા બધે ઠેકાણે સરખી છે, અર્થાત્ આખા ગુજરાતમાં નાગર પ્રાણજની ભાષા, મિત્તં પ્રાણજ વાણીયાની ભાષા કર્તા વધારે જુની (ખરી ગુજરાતી), વધારે શુદ્ધ અને વધારે સરસ છે

ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો મુખ્ય ત્રણ* પ્રકારે વપરાય છે.

૧ પોતાને મૂળરૂપેજ વપરાતા સંસ્કૃત અને મિશ્ર ભાષાના શબ્દો. જહેવા કે, કીર્તિ, કૃપા, ચન્દન, સિંહ આદિ લઈ; ખલક, ખુદા, બુલન્દ, અગ્નિમન, આશકમાશુક, ખેવકાઈ, મહોખત વગેરે; સેશન, જેલ, અપીલ, ટેબલ, પ્રેસ, વગેરે.

૨ સંસ્કૃત અને મિશ્ર ભાષાના અપભ્રંશ શબ્દો. એ બે રીતના છે:—

(૧) જે શબ્દ મૂળરૂપથી જરાતરા બદલાયા હોય છે તે. જહેવા કે, જમના (યમુના), ફળ (ફલ), વાઘ (બાઘ) સરવ (સર્વ), સધણું (સકલ), જોગ (યોગ), આજ (અઘ), કવેસર (કવીશ્વર) આદિલઈ; અક્કલ (અકલ), વખત (અખ), આસતે (આહસ્તે), ખુશાલી (ખુશહાલી), દરિયો (દરિયાવ), વગેરે; ગવણ્ડર (ગવર્નર), ઇગ્-જનેર (ઇન્જનીયર), કોચ (કાઠિય) સેકરટાર (સેક્રેટરી) વગેરે.

(૨) જે શબ્દ મૂળરૂપથી ધણાજ બદલાયા છે તે.— જહેવા કે, અગિયારસ (એકાદશી), અજવાળું (ઉજવલન), અઠવાડિયું (અષ્ટવાર ઉપરથી), ખૂનરાધે (ખૂન્ય આરાધ્ય), સૂતાર (સૂત્રધાર), વાડી (વાટિકા), ધરાક (આહક), પાણી (પાનીય), ગાંઠ (અન્ય) આદિ લઈ, ફારસી ઉરદુમાંથી નિકળી ધણાજ બદલાઈ ગયલા

* એ ત્રણના પેઠામાં આવતા મિશ્ર પ્રકારો આ છે —

(અ) અપભ્રંશ અને તળબદા ગુજરાતી શબ્દો, ત્રણ જિલ્લામાં થોડા ધણા ફેરફાર સાથે જુદી જુદી રીતે વપરાય છે તે ઉપરથી જેનાં સુરતી, અમદાવાદી અને કાઠિયાવાડી એવાં નામ આપવા હિંક છે

(ઇ) તેમ વળી અહીં જિલ્લામાં ગામડાના શબ્દો જુદા પડે છે તથા કેટલાક નવા હોય છે, વળી, જુના કવિઓએ પ્રાસાદિકને માટે કેટલાક શબ્દો મરડી મચેડી નાખેલા તથા કેટલાક નવા બનાવેલા હોય છે, વળી પારસીઓએ કેટલાક શબ્દો બગાડેલા તથા કેટલાક નવા કરેલા છે, એ ઉપરથી ગામડિયાના, કવિઓના અને પારસીઓના શબ્દો કહેવાય. એમાં ગામડામાં ચાલતા ધન્ધા સગળંધી શબ્દો ગ્રહણ કરવા, ના મચેડેલા નહિ પણ નવા બનાવેલા ગ્રહણ કરવા, ધન્ધા સગળંધી કેટલાક અને જે ચિન્ને આપણામાં નહિ ન ચિન્નેના કેટલાક, પારસીઓના શબ્દ પણ ગ્રહણ કરવા

(ઉ) અડચેજ શાસ્ત્રકળાના તથા દરબારી કામના કેટલાક નવા દાખલ થયા છે તે અને અન્યમાં લખવાને કેટલાક નવા બનાવવામાં આવે છે તે સહ ગુજરાતી શબ્દોમાં ગણાવાના નવા બનાવવા વિષે કેટલાક કહે છે કે અડચેજમાં છે તેજ રાખવા ને કેટલાક કહે છે કે સંસ્કૃત નામ નવા ધરી કહાડવાં સંસ્કૃત નામ નવાં ધરી કહાડવામાં એક તો ગ્હેનત, બિજુ એ કે, તે અડચેજ શબ્દોના પૂર્ણાર્થસૂચક નહિ થવાના—વળી, એ નવા નામ સંસ્કૃત કોશોમાં નહિ મળવાના અને અડચેજ શિખનારા ઘણી ગુચવણમાં પડવાના—માટે નવા નામ ન બનાવતા અડચેજ શબ્દોજ મૂળ અથવા અપભ્રંશરૂપે વાપરવા.

એવા શબ્દો ધણા જુજ મળી આવવાના, એવા અડચેજ છે ખરા. જહેવા કે, અડચેજ (ઇડગિનશ), કોસલ (કાઉન્સલ), કખાટ (કપબોર્ડ) વગેરે.

૩ મૂળભાષામાં છે તેવા નહિ, અપભ્રંશ નહિ, પણ શુદ્ધ મૂળ—તલબદા ગુજરાતી શબ્દો.

મહોટો જથો અપભ્રંશનો છે તે ઉપરથી કેટલાક કહે છે કે તળબદા ગુજરાતી છેજ નહિ પણ એ કહેવું ખોટું છે. કેટલાક શબ્દ ધ્વનિવાચક નવા હોવા જોઈએ, કેટલીક વસ્તુના નામ નવાં હોવા જોઈએ અને કેટલીક વસ્તુનાં નામ જુદે જુદે ઠેકાણે જુદા જુદાં હોવાં જોઈએ.

૪ અક્ષરજોડણીના નિયમો *

નિયમને કાઈ કાઈ બાધ તો આવેજ તોપણ સામાન્ય નિયમો આ પ્રમાણે હોવા.—

(૧) સંસ્કૃત શબ્દો તો મૂળપ્રમાણે શુદ્ધજ લખવા વિચાર, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ભૂ, ભૂમિ, ભાતુ, સ્વ-યમ્ભૂ, નહિ, રૂઢિ, સ્ત્રી, આદિ લઈ.

(૨) સંસ્કૃતના અપભ્રંશશબ્દો, તળબદા ગુજરાતી શબ્દો અને ઉરદુ ફારસી અડચેજ શબ્દો, આપણામાં જે પ્રમાણે બોલાતા હોય તે પ્રમાણેજ લખવા.

(૩) થોડું રૂપાન્તર થયલું એવા અપભ્રંશોજ જે પણ શુદ્ધ શબ્દ ગણાય તેઓને પણ વાપરવા. જમના (યમુના), રત (ઋતુ), ગરવ (ગર્વ), પ્રીત (પ્રીતિ), કાળ (કાલ), ચન્તા (ચિન્તા), વિખ (વિષ), લખમી (લક્ષ્મી) ઇત્યાદિ.

(૪) થોડું રૂપાન્તર થયલું એવા અપભ્રંશ શબ્દોના પ્રારંભમાં જે ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, તે મૂળ સંસ્કૃત શબ્દો પ્રમાણે જ હ્રસ્વ દીર્ઘ હોવાં. (પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણની દરકાર ન રાખતાં) શિખણું, જિતણું, નિત, રીત, પ્રીત, પૂરું, પૂનેમ, સૂતર, મૂતર, કીડી, વિમ્, તિસ, આળિસ, દીપણું, કૂચો ઇત્યાદિ

(૫) ઘણું રૂપાન્તર થયલું એવા અપભ્રંશ અથવા તળ-બદા ગુજરાતી શબ્દોના અને મૂળ અથવા અપભ્રંશ ઉરદુ ફારસી વગેરે શબ્દોના પ્રારંભ, ઈ અથવા ઉ સ્વરથી અથવા એ સ્વર ભળેલા એવા અક્ષરોથી થતા હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર હ્રસ્વ જ હોવા.

* એ નિયમો કવિતામાં લાગુ પડવાના નહિ. કવિતાની વર્ણશુદ્ધિ સગળંધી વિચાર કાવ્યવિવેકમાં કરવામાં આવશે.

× કેટલાક જણ કહે છે કે એ અપભ્રંશો ન વાપરવા. યમુના લખણું ને જમના ના લખણ, પણ મહારો વિચાર આમ કે બંને રાખવા, નહિ તો, ભાષાનો વિસ્તાર કેમ વધે? સંસ્કૃતમાં પણ પૃથિવિ, પૃથ્વિ, ભૂ, ભૂમિ, અહકુશ, અહકૂષ, અહકુર, અહકૂર, તતુ, તત્તુ; વધુ, વધૂ, વધૂદી, નારિકેર, નારિકેલ, નારિકેલી, નારીકેલ, નારીકેલી, નારિકેર, આદિ લઈ શબ્દો છે ખરા, અલબત્ત, લોક વિક્ષાન થતા જશે તેમ તેમ અપભ્રંશો થોડા વાપરશે એ તો ઉધાડું જ છે

મિત્તું, ત્રિત્તું અથવા તિત્તું, પિલતું, ચિકણું, જિલ્લો અથવા જિલ્લો ધત્યાદિ, (ધી, છ આદિ કેટલાએક એકઅક્ષરના શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પડવાનો નહિ); ઉધ, ઉલ, ખુર, મુઓ, લુવો આદિ લઘ. (જૂ, લૂ આદિ શબ્દોને એ નિયમ લાગુ પડતો નથી) તેમ, શબ્દને છેડે ઈ સ્વર અથવા ઈ સ્વર લગેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર દીર્ઘ હોવા-અધરી, ખેટી, ઘોડી, સોની, લાકડી, દિકરી આદિ લઘ. અને શબ્દને છેડે ઉ સ્વર અથવા ઉ સ્વર લગેલા એવા અક્ષર હોય તો તે સ્વર અથવા તે અક્ષર હ્રસ્વ હોવા.-સામું, નાખવું, બિત્તું, નહાતું, કારમું ધત્યાદિ.

(૬) શબ્દોને વિભક્તિ લગાડતાં શબ્દાન્ત જે ઇ-ઈકાર અથવા ઉ-ઉકાર હોય તો હ્રસ્વ દીર્ઘમાં ફેરફાર કરવો નહિ. શબ્દનું મૂળ રૂપ હોય તેજ રાખવું કીર્તિ, કીર્તિથી; લક્ષ્મી, લક્ષ્મીનું; સોની, સોની-ને; જાંબુ, જાંબુમાં ધત્યાદિ.

(૭) શબ્દને છેડે અથવા વચમાં ઇકારની પછી લગો-લગ અ, આ, ઉ, એ, ઓ અથવા ય, યા, યુ, યે, યો લખવાની રીત છે તેમાં યવાળી ખરી જાણી ચાલુ રાખવી.-પણ એ યથાદિકને ચાંપી બોલવાં નહિ. સહિયર, મહિયારી, ચોધડિયું, કવિયે, ખડિયો ધત્યાદિ. (શબ્દના પ્રારંભની ઇ ની આગળ અ અથવા ય મુકવાની રીત છે તે તો ખોટીજ છે. એ કેદાણે તો ઇ ને અને અથવા ઇ ને યતો યજ થતો. ઇઆદી, ઇયાદી નહિ, પણ યાદી).

એ ઉપરથી જોતાં, ઇ-ઈકારાન્ત શબ્દને, તૃતીયા વિભક્તિના અને ખલ્લવચનના પ્રત્યય લગાડતી વખત (કે કો નિયમ રાખીને) યે ને યો હોવા (એ ને ઓ નહિ), હુરિયે, લખમીયે; કવિયો, ચોપડીયો, નદીયો, સ્ત્રીયો* ધત્યાદિ.

(૮) વચમાં હોય ઉચ્ચાર થતો હોય તેવા સઘળા શબ્દોમાં હોને એના પૂર્વવર્ણ સાથે જોડી રાખવો.

* સસ્કૃતમાં સ્ત્રી શબ્દનું ખલ્લવચન સ્ત્રિય એવું થાય છે માટે કોઈ કહેશે કે સ્ત્રી શબ્દ હ્રસ્વ લખવો પણ ના, મૂળ શબ્દ સ્ત્રી જે દીર્ઘ છે તેનીજ સાથે આપણે કામ છે તેથી ૧૬ા નિયમ પ્રમાણે એજ શબ્દ રાખવો ને પછી ૭ મા નિયમ પ્રમાણે યો જોડવો.

† એ નિયમની ખલિહારી છે-એથી બોલાય છે તેવું લખાય છે, એટલુંજ નહિ પણ એ નિયમથી ઘણી અડચણ ને ઘણા સરેલ કપાઈ જાય છે. જોડાક્ષરની વક્રાર તો હું ખ્હાનું સમજી ઇ, કેમકે આપણી ગુજરાતી લિપિમાં ઘણા ખરા જોડાક્ષર તો વર્ણોને એક બિજની પાસે મુકી રાખ્યાથી બને છે એ નિયમ ઉત્તમ છે મધ્યમ પદ્ધતિનો નિયમ હને જોડો રાખવાનો છે, જેમકે ડાહાઓ, મોહોડો ધત્યાદિ પણ પકાડ કરો, ડહાપણ નાનું એમ લખવું તો સાચું નહિ.

દહાડો, મોહોડું, મોહોડું, નહાતું, મહાડું, મહાડું, કહાડું, રહેડું, કહેડું (એનું ભવિષ્ય રૂપ કહધરા એમ રાખવું) જહાં અથવા જ્યાંહું, જહારે અથવા જ્યારે, રહેર, નહેરણી, હોમત, નહોતું, રહોતું, ડહાડું, મહને, મહે, મહાડું, તહાડું, એને, એનું, એવું, જહેડું, કહેડું ધત્યાદિ.

(૯) અકર્મક અથવા સકર્મકના મૂળભેદ વિધ્યર્થમાં છેલ્લે યું; શક્યભેદમાં છેલ્લે આયું; અને પ્રયોજકભેદમાં છેલ્લે ઘણું કરીને આવયું થાય છે. ખેસયું, લખયું; લખાયું; અને લખાયવું.

(૧૦) ધાતુસાધિત અવ્યયના ભૂતકાળનાં રૂપને નહિ પણ વર્તમાનકાળનાં રૂપને અતુસ્વાર હોવું, અને ભૂત-કાળમાં તેની પ્રથમ દીર્ઘ ઈજ હોવી. ખાઈને, ભણીને, ઉઠીને; ખેસતાં, શિખતાં આદિ લઘ.

(૧૧) ક્રિયાપદમાં ય તથા એ વાપરવાની રીત છે તેમાં ય જ ખરા જાણવો. થાય (થાએ નહિ), જાય છે, ખાય છે ધત્યાદિ. તેમ, ઇની પામે પણ યેજ થાય (એ નહિ)-જોઈયે, કરીયે, ખાઈયે ધત્યાદિ.

(૧૨) ભવિષ્યકાળમાં જે ઈ તે દીર્ઘજ. સેવીશ, જઈશ, ખાઈશ, ધત્યાદિ.

(૧૩) સસ્કૃત શબ્દોના છેલ્લો વર્ણ વ્યજ્જન હોય તો તે ૧ લા નિયમ પ્રમાણે વ્યજ્જનજ થશે; જેમકે અક-સ્માત; નીતિમાન; બુદ્ધમાન, ધનવાન, ખલવાન (સસ્કૃતમાં ઇની પછવાડે માન ને અની પછવાડે વાન પ્રત્યય થાય છે ગુજરાતીમાં એ નિયમ નથી) પણ,

(૧૪) અપત્રજ તથા ગુજરાતી શબ્દોમાં અધારાન્ત શબ્દોના છેલ્લો અક્ષર વ્યજ્જન જોડેલા બોલાય છે પણ તેને તેવો લખવો નહિ. વાધ, તરકટ, આજ, ખેસ આદિ લઘ.

(૧૫) કેટલાક શબ્દની વચમાંના અક્ષરો પણ વ્યજ્જન જોડેલા બોલાય છે પરંતુ તે તેવો લખવો નહિ. છોકરો, ખુરસી, ડગલું, મુલકી, પાઘડી, આંતરો એ શબ્દો, માણસ, ભોજન, કદમ વગેરેની પઠે બોલાતા નથી. કેવલામાં કે, ર, ગ, લ, ઘ, ત એ વ્યજ્જન જોડેલા બોલાય છે.

(૧૬) જહાં બે ડ, ર ડ અથવા ય ડ બોલાય છે ત્યાં બે ડ અથવા ર ડ એ ખરા ને ય ડ ખોટા જાણવા-કહે, કરડો (કયડો નહિ); ઘડું, ઘરડું; મરડો, મરડો, ખરડો, ખરડો ધત્યાદિ.

(૧૭) જહાં બે જુ, ર જુ અથવા ય જુ બોલાય છે ત્યાં બે જુ અથવા ર જુ એ ખરા ને ય જુ ખોટા જાણવા-જોણણી, જોણણી, જોણણી, (જોણણી નહિ), જણણી, જણણી, ખરણી; ગાણું, ગણું, ગરણું ધત્યાદિ.

(૧૮) જે શબ્દો અમ્મ તથા એ એમ બન્ને રીતે લખવામાં આવેછે તેમાં તે બન્ને ખરા. (એ રાખી અમ્મ ન રાખતાં ક્રિયાપદનાં રૂપમાં ઘણી ગરબડ થઇ બન્ય વાસ્તે. જમ્મશનું જૈશ કરવું પડે) બધરી, ખૈરી; પધકું, પૈકું; તધ્યાર, તૈયાર; રધયત, રૈયત ઇત્યાદિ.

(૧૯) ઉરદુ કારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર એ અથવા ઇ જોવા થાય છે ત્યાં માત્ર ઇના ખરા જાણવા. ઇકારાર (એકારાર નહિ), મિલાપ (મેલાપ નહિ); ઇખારત, ઇમારત વગેરે.

(૨૦) ઉરદુ કારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ઇયા, ઇઆ, અથવા યા એમ લખાય છે તેમાં યા ખરા. યાદી (ધયાદી, ઇઆદી નહિ), યાળ વગેરે. (ઉમેા નિયમ જોવો)

(૨૧) ઉરદુ કારસી શબ્દોના ઉચ્ચાર ય અથવા એ જોવા લખાય છે ત્યાં ય ખરા. કાયદો (કાએદો નહિ), કાયદો, વાયદો વગેરે.

(૨૨) કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચાર ઓ અથવા ઓ જોવા થાય છે તેમાં ક્રિયાપદમાં ઓ ખરા ન નામમાં ઓ ખરા. ઓઓ, જુઓ, લહુઓ અને કૂવો, ચુવો, લુવો, ઇત્યાદિ.

(૨૩) દ્વિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય ને (ને નહિ).

(૨૪) ઉલવાન્યથી અવ્યય અને (અને નહિ).

(૨૫) ચતુર્થીનો પ્રત્યય સારુ (સાર નહિ. નિયમ પામે).

(૨૬) વિશેષણ સારું (સાર નહિ. નિયમ પામે).

(૨૭) નપુસકલિંગના ઉકારાન્ત શબ્દને વિભક્તિ લગાડતાં એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં અનુસ્વાર હોવું, છોકરાંને, છોકરાંઓને (કેટલાક જણ એકવચનમાં અનુસ્વાર નથી રાખતા પણ એ ખોટું).

(૨૮) નપુસકલિંગના નામની રહેલા ઉકારાન્ત વિશેષણ હોય તો અને એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં અનુસ્વાર હોવું, તેનાં ઘરમાં (તેના ઘરમાં નહિ), સારું ખારણું, સારાં ખારણાં ઇત્યાદિ.

(૨૯) ગુજરાતમાં અકારાન્ત શબ્દના છેલ્લા વર્ણને ય જોડવાનો ચાલ છે તે ખોટો જાણી ય જોડવો નહિ. વાવ (વાવ્ય નહિ) આંખ, જાત ઇત્યાદિ

(૩૦) કેટલીક ચોપડીમાં જોડાક્ષરને બદલે એકજ અક્ષર રાખવામાં આવ્યા છે પણ એ ખોટું છે; જોડા ક્ષરજ રાખવા. કિલ્લો, (કાલો નહિ), ચિટ્ટી (ચીટી નહિ), ચોખ્ખો (ચોખો નહિ) ઇત્યાદિ.

(૩૧) શબ્દયોગી અવ્યય પણના અર્થમાં જે એ ને એ તેમાં એ ખરા. હુંએ (હુઓ નહિ) આવ્યો હતો.

ખિજા કેટલાક દાખલાઓ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ અગણોતર (ઓગણોતર નહિ, જેમ ઓગણિસ, ઓગણિસ, ઓગણચાગિસ તેમ).

૨ અહો, અહિયાં (બન્ને ખરા)

૩ આંખાવાડી.

૪ આંખાવાડિયું.

૫ આ (આવતાં બતાવે છે)

૬ એ (ગયલાં બતાવે છે).

૭ ઉલ, ઓલ; ઉસિકું, ઓસિકું; ઉસિયું, ઓસિયું (એ સહ ખરા).

૮ કંઈ; કાંઈ (બન્ને ખરા).

૯ કન્સાર, કસાર (કનસાર, કણસાર, કંસાર નહિ).

૧૦ કન્સારો (કસારો નહિ).

૧૧ કરંછઉં, કરંછ; કરેછે, કરેછ (એ રૂપ ખરા છે. તોપણ, કેટલેક ઠેકાણે છ ને કેટલેક ઠેકાણે છે વાપરવો વધારે સારો છે)

૧૨ કરચું (કર્યું, કર્યુ નહિ).

૧૩ કાન (કાંત નહિ). તેમ ઘાણી (ધાણી નહિ).

૧૪ કિજ્યે.

૧૫ કિમતી.

૧૬ કિમત (કીમત નહિ).

૧૭ કુંવર (કુંઅર, કુંઅર નહિ)

૧૮ કેટલાએક, કેટલાક (બન્ને ખરા).

૧૯ કહોણી (કાણી નહિ).

૨૦ કૌવત, કઉવત (બન્ને ખરા)

૨૧ ક્યાંથી, કહ્યાંથી (બન્ને ખરા)

૨૨ ખારવો (ખારવો નહિ)

૨૩ ખુદા (ખોદા નહિ)

૨૪ ખવાખ (ખુવાખ, ખોઆખ નહિ).

૨૫ ગઠ (ધડ નહિ. જુનાગઠ)

૨૬ ગભરાટ (ધખરાટ નહિ)

૨૭ ગાંધી (ધાંધી નહિ).

૨૮ ગુમાસ્તો (ગુમાસ્તો નહિ).

૨૯ ઘઉં (ગહું નહિ).

૩૦ ઘડી (ગઢી નહિ).

૩૧ ચશમાં, ચશમાં, ચસમાં (ત્રણે ખરા)

૩૨ ચાલો, ચાંલો, ચાંલો (ત્રણે ખરા).

૩૩ છિક (છીક નહિ)

૩૪ છિટ (છીટ નહિ).

૩૫ છું, છઉં (છાઉં નહિ).

૩૬ છેયે (છિયે નહિ).

૩૭ જગા (જગ્યા નહિ).

૩૮ જવલે (જવલે નહિ).

૩૯ જવાખ (જવાખ, જવાખ નહિ).

- ૪૦ જલું, જાલું (બન્ને ખરા).
 ૪૧ જાંઘ (ઝાંઘ, ઝાંઘ નહિ).
 ૪૨ જ્ઞાન (ગ્જાન નહિ).
 ૪૩ ઝઘડો (જઘડો નહિ).
 ૪૪ ઝમ્પ (જમ્પ નહિ).
 ૪૫ ઝવેર (જહવેર, જવેર નહિ).
 ૪૬ ઝુટવું (ઙુટવું નહિ).
 ૪૭ થઇ (થયા નહિ.—જેમ થયો થયું તેમ.)
 ૪૮ ઢણડ, ડણડ (મન્ને ખરા).
 ૪૯ ઢાટવું, ડાટવું (બન્ને ખરા). -
 ૫૦ ઢુખ, ઢુખ (બન્ને ખરા).
 ૫૧ ન હોય, નહોય (બન્ને ખરા).
 ૫૨ નાખવું (લાખવું નહિ).
 ૫૩ નાત, ન્યાત, જ્ઞાતિ (મધા ખરા).
 ૫૪ નાતીલો (ન્યાતીલો નહિ)
 ૫૫ નિમવું (નેમવું નહિ).
 ૫૬ પગ, પાગ (બન્ને ખરા).
 ૫૭ પાંચસેં, પહાનસેં, પાંચસેં (બધા ખરા).
 ૫૮ પેદારા, પેદાસ (બન્ને ખરા).
 ૫૯ બજ્યો, બજો, બેડુએ (એ બધા ખરા,
 બેડુએ નહિ)
 ૬૦ બુદ્ધિ, બુધ્ધિ (બન્ને ખરા).
 ૬૧ બહુ (બી, બહિ નહિ).
 ૬૨ મહું, મુહું (બન્ને ખરા).
 ૬૩ માલમ; માલુમ (મન્ને ખરા).
 ૬૪ રૂપિયો, રૂપૈયો (બન્ને ખરા).
 ૬૫ લઈને (લેધને નહિ).
 ૬૬ લાંબુ, લામ્બું (બન્ને ખરા).
 ૬૭ લિધેલાછે, લિધાછે (બન્ને ખરા).
 ૬૮ વરસાદ, વર્ષાદ (બન્ને ખરા).
 ૬૯ વિષે (વિશે નહિ).
 ૭૦ સઉ (સૌ, સહુ નહિ).
 ૭૧ સઘળું (સગળું નહિ).
 ૭૨ સાંઘું, સેહાસું (સાંઘું, સામ્હું નહિ).
 ૭૩ સુવું; સોવું (બન્ને ખરા).
 ૭૪ સેંકડો (સેકડો નહિ).
 ૭૫ સોની (સુની નહિ).
 ૭૬ હેંકાર, અહુડકાર (બન્ને ખરા)
 ૭૭ હુજી, હુજી (બન્ને ખરા).
 ૭૮ હું, હું (હું હું નહિ).

[નોંધ: આ ગ્રન્થના ૨૮ મે પાને લિપિ વિષે કવિશ્રીએ થોડુંક જણાવેલું છે. તે સાથે તેમનો આ લેખ વાચવો. ન. ઇ. દેશાધ]

ગુજરાતી લિપિમાં એક ઈ, એક ઊ, (ઋ, ઌ, ઞ, ય, વ, ણ, ક્ષ ને ઙ તો નહિજ), યને માટે એ, અને વ તથા ક્ષને માટે ખ વર્ણો હતા. ગુજરાતી લિપિ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ હોવાથી તે, માત્ર વેપારીયોના નાના-હામાંમાં, કામકાજના કાગળપત્રોમાં, સરકારી કામના કાગળોમાં અને કવિયોના ગ્રન્થોમાં વપરાતી બેવામાં આવીછે. હાલના જહેવા ગદ્યગ્રન્થોમાં વપરાઈ નથી. કેટલાક સંસ્કૃતનાં ભાષાન્તરો (ગદ્યમાં) બાળબોધ લિપિમાં લખાયાં છે. ગુજરાતી લિપિ, ગ્રન્થ લખવાને અનુકૂળ નહિ તેથી અને બિજા પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થો બાળબોધમાં છે, માટે કરનલ જેરવિસના વખતમાં સઘળાં પુસ્તકો બાળબોધમાં છપાયાં. પણ પછી એ લિપિ, ધનવાન ગુજરાતીયોને તથા રહેંચા ગુજરાતીયોને અને પરદેશી પારસીયોને અધરી લાગ્યાથી (બહેલી વિદ્યા પસરે એવે બહાને) ગુજરાતી લિપિમાં ગ્રન્થ લખાવા માંડ્યા અને વ્યાકરણ, ઇસપનીતિ, પમ્ત્યોપાખ્યાન આદિલઈ કેટલાક ગ્રન્થો એ લિપિમાં લખાયા, પણ અશુદ્ધ ને અપૂર્ણ લિપિમાં ગ્રન્થ શોભેજ નહિ એમ પાછો વિચાર થતાં એવું ચાલ્યું કે ગુજરાતી લિપિને બાળબોધના જહેવી શુદ્ધ તથા પૂર્ણ કરવી પણ ગ્રન્થ તો એજ લિપિમાં લખવા-એ રીતે ગુજરાતી લિપિ (બદ્ગાલી લિપિની જેઠે) ગ્રન્થો લખવામાં બહેળી વપરાવા લાગી.

બાળબોધ લિપિ, ન બદલતાં ચાલુ રાખી હત તો બિજા ભાષા બોલનારને ગુજરાતી શિખવું રહેજ પડત; વળી હિન્દુસ્તાની, મરેઠી આદિલઈ પ્રાકૃત ભાષાના ગ્રન્થોની લિપિ બાળબોધજ છે તહેવી આપણી પણ રહત. યુરપખણના સવળા દેશોની ગ્રન્થલિપિ એકજ છે તેથી યુરપખણને કેટલો લાભ અને માત્ર હિન્દુસ્તાન દેશના જુદા જુદા ભાગોની જુદી જુદી ગ્રન્થલિપિ હોવાથી સર્વ દેશોને તો રહો પણ અછેકા લાગના લોકને કેટલો અલાભ છે!!

ન. લા.

(ઇ. સ. ૧૮૬૫, માર્ચ)

ન મ કો શ.

ગુજરાતી.

(શબ્દાર્થ સંગ્રહ.)

અ—અકર્મી.

અ.

અ, દેવનાગરી (સંસ્કૃત) નથા ગુજરાતી લિપિનો પ્રથમ અક્ષર, સ્વરભૂતિ સૂનાક્ષરમાનો પદો;— એ, ૩ અ આદિ વ્યંજનોમાં લખેથી તે વ્યંજનોનું સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ થાય છે. ૨ વ્યંજન વર્ણવી આરભ્વાતા શબ્દની પૂર્વે જોડાયથી નિષેધ-અભાવ-નહિ-વિનાનો અર્થ રાખે છે, અખોલા, અવાવરું, અપાર ઇ— એજ અર્થમાં એ સ્વર જ્યારે સ્વરાદિ વર્ણસાથે જોડાય છે ત્યારે અન રૂપે થાય છે—અન+અન્ત=અનન્ત, અનાસ્થા, અનાદર ઇં ૩ કેટલાક શબ્દમાં અ, નિર્ધક વધેલો છે—લોપતુ અલોપ, વૃથાતુ અવસ્થા, સ્ત્રીતું અસ્ત્રી, એમ રૂપ થયાં છે. અં, એ અવ્યય ખેરકારી—તુચ્છકારનો અર્થમાં વપરાય છે, ઘણી ન સહન થતા કુખની પાણુ સૂચના કરે છે અંહું, એ આશ્ચર્યમયક અવ્યય છે. અંશ, પુઠ [સંઠ અંશઃ—ભાગ પાડવા, વેચી આપવું] ભાગ; હિસ્સો; વાટો, વિભાગ; કળા એ શબ્દ બીજાની સાથે સહુકત થયેલો, વિશેષે વપરાય છે જવરાંશ, પિત્તરાંશ, જલાંશ ઇં. ૨ જે દૃષ્ટિ, ગુણ અથવા એમાંનો, જે કેટલોક પ્રમાણથી અથવા સંકારથી પ્રાપ્ત થયો હોય તે, પ્રસાદ, સરકાર “જે કાર્ય પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના હિરમા દરે” (દયારામ) ૩ એકાદ ગોળનાં ૩૬૦ ભાગમાંનો અંકકા— (અશ્રાંશ, રેખાંશ ઇં). ૪ અપૂર્ણાકૃમા લીટીની ઉપરનો જે અકૃ તે, જે એમા ત્રણ એ અશ ને ચાર એ છેડ કેવાય છે ૫ લેશ, થોડુંક તે—કથમાં પાણીનો અશ છે. ૬ ખલો. અંશાવતાર, પુઠ જેમા પરબંધતા થોડા થણા અશ હોય તેવો અવતાર પરશુરામ, રામ ઇં, એ અશાવતાર અને કૃષ્ણ તે પૂર્ણકળા અવતાર અંશી, વિઠ અગવાળ, સરકારી, ઉચ્ચપ્રસાદિત, તે અંશી હવ છે દેવામાં એટલે જેનામા દેવનાં તેજ—ગાયત્રી અશ હોય તેવું (જન).

અંશુ પુઠ [સંઠ અંશઃ—ભાગ પાડવો અથવા અંશ— વ્યાપીરેતુ] સૂર્યકિરણ ૨ પ્રકાશ ૩ સર્વ અંશુમાન, પુઠ [સંઠ] સૂર્ય [હોય તે. અન્નુણી, વિઠ [સંઠ અનૂણ] જેને ઝાણુ—કરજ ન અક, નઠ [સંઠ] દુખ, ૨ પાપ. અકલ્પમાજ, પુઠ [હિંઠ] અક્કડ (૨ જન અર્થમાં). અકલ્પઅકલી, સ્ત્રીઠ સરસાસરસી; હોસાનોંસી અકકાઈ, સ્ત્રીઠ ભલકા—તોરથી રેતુ તે ૨ ખેડસાઈ, પતરાઈ; ગદાઈ, રાકી જવું [કામા કરવું—મરડાવું અકકાઈ, કિંઠ અઠ તોરમાં રેતું લાલા-પશાકી થઈ ભલ-અકકાઈ, વિઠ [સંઠ] કાટા વગરતુ, દુસ્મનો વગરતુ. અકથ, વિઠ કથેલુ—કથેલું નહિ તેવું [વતારતુ નામ. અકનિષ્ઠ, વિઠ [સંઠ] સૌથી નાનું નહિ તેવું ૨ અક્ષા અકનોમકનો, નઠ એક જનતું ધાસ. અકબરી, વિઠ [આઠ] અકબર ખાનસાહે કાંટલો (શિશ્નો—કાયદો—ગિલાન વિગેરે) અકર, વિઠ [સંઠ] જેને કાય નહિ તેવા (જન), એક કાયવાળો, આગો અકરમાણ, સ્ત્રીઠ અકરમી સ્ત્રી, નિભાંગી અકરોતિયું, વિઠ [સંઠ અતિક્રાન્ત] ખાના—પીતાં અકળાય તોપણ ખાયાં—પીયા કરે તેવું, ખાના ધરાયજ નહિ તેવું (જન) અકરકેર, પુઠ ધણો જીવમ અકરાતું, વિઠ અકરાંતિયું અકરાણવિકરાણ, વિઠ [સંઠ] કરાલતું અકરાણ ને વિકરાલ] અતિભયાનક, ભયકર, ડગમળ અકરું, પુઠ [સંઠ] સાપ ૨ કાન વગરનો અંકરો. ગાકર્તવ્ય, વિઠ [સંઠ] ન કરવા જોગ. અકતી, પુઠ [સંઠ] કર્તા—કરનાર નહિ તે. અકર્મક, વિઠ [સંઠ] જેમા કર્મ ન હોય તે (ધાતુ—ક્રિયા—પ્રદાન) [૨ અભાગિયા. અકર્મી, વિઠ [સંઠ] અવરિત—હુષ્કર્મ કરનાર

અક્ષલ, સ્ત્રીં [આં] અક્ષલ.

અક્ષલી, વિં બુદ્ધિમાન; તર્કી. ૨ સમબુદ્ધ, શાસ્ત્રી.

અક્ષિપત, વિં ધાં [સં] ક્ષિપત-ખનાવટનું નહિ તે, સાચું ૨ મૂળ; પ્રકૃત; અસલ. [અનુ.

અક્ષ્યાણુ, નં [સં] હુંડું, માકું, નકાર, અથુલ,

અક્ષસ, પું દેશ, કીનો

અક્ષસર, અં [આં] વિશેષે, મુખ્યત્વે, ધાણુકરીને ૨ કદાપિ, વેળાએ

અક્ષસીર, વિં [આં] લાણુ પડે-અસર કરે તેવું, રામ-બાણુ, આબાદ ૨ સ્ત્રીં હીણી ધાતુનું સોનું-રૂપ કરનાર જે રસાયન તે (પારસમણિ).

અક્ષસ્માત, અં [સં] એકાએક, અણુચિન્ત્યું. [તેવું

અક્ષળ, વિં [સં] અક્ષલિત] કળી-સમજ ન શકાય

અક્ષળવિકળ, આક્ષળવિકળ.

અક્ષળામણુ, સ્ત્રીં [સં] આકુલતા] મનમાંનો ગલ-રાટ ૨ ગલરાટથી થતું દુઃખ.

અક્ષળાલું, કિં અં મનમાં ગુચવાલું-ગલરાલું ૨ ગલ-રાટથી દુઃખી થવું

અક્ષળિત, વિં ધાં [સં] અ; કલિત; કલ-ગણુ-ગતિ કરવી] ન સમજાય-ગણાય-પોચીવળાય હોય તેવું

અક્ષાજ-રજ, વિં અક્ષરત, ફેકટ. નં અક્ષ્યાણુ, હાનિ, નુકસાન.

અક્ષાખર, પું [આં] ઓધેદાર, પદવીવાળો ગૃહસ્થ

અક્ષારત, અં [સં] અકાર્ય] મિથ્યા, ફેકટ, નકામું ૨ અધારિત, અયોગ્ય

અક્ષારું, વિં અણુગમતું, અભાવવાળું, નાપસન્દ.

અક્ષાળ, પું યોગ્ય કાળ-સમો નહિ તે, કમોસમ, કરત (એ શબ્દ બિનસાથે જોડાયેલો જ વપરાય છે)

અક્ષાળમૃત્યુ, જે સમયે ન થતું બાકી તે સમ થયેલું થતું

અક્ષાળવૃષ્ટિ, કરતે થયેલો વર્ષાદ, માવડું

અક્ષિચ્ચન, વિં [સં] દરિદ્રી, કંકાલ

અક્ષીક, પું [આં] હલકી કિમ્મતનો રૂઝીન ચળકતો સ્થર, ખોટો હીરો

હિંત, [સં] તીવ્રણુ.

કુલીન, વિં નીચા કુળનું, કુળહીન (જન)

મકૃત, નં [સં] અકૃત્ય] પાપ [કપટવગ્નનું

પૃત્રિમ, વિં [સં] સ્વાભાવિક, કુચ્છી ૨ સાચું

પી, સ્ત્રીં [સં] અકોટ-સોપારીનું ઝાડ અકોટી પારીના ફાડ્યાના આકારની હોય છે] જિયોને કાને

૨ સોનાનું ગોળ ધરણું; કુમખાવાળું મોટું લોળાયું

વિં [સં] અજ્ઞાન; મર્મ.

૧૦ [હિં અકક] ટટાર, છાતીનો સીનો વું બેઠેલું-બેઠેલું-ચાલતું (જન) ૨ છાતીના ખા આકડાથી ને લુગડાલતાથી લપકો રેનાર, છેલ્લે જની લપકો કરનાર.

અક્ષરમી, વિં [સં] અક્ષરમી. પું અ-નહિ અથવા પરાય ને કરમી-નસીબદાર] અભાગિયુ, કમનસીબ ૨ બુદ્ધિ વિનાનું, ઠોઠ “ અક્ષરમીના દડિયા કાંણા, અક્ષરમી નિશાળિયાને વટાણાં ધણા, અક્ષરમી માટી ખેંચર ઉપર ‘શરો,’ એવી કેવતો છે

અક્ષલ, સ્ત્રીં [આં] અક્ષલ] બુદ્ધિ, સમજ ૨ ડાપણું ૩ તર્ક અક્ષલ હોડાવવી-પોચાડવી-ચાલવી-ગૂંમ થવી છં

એમ, અને અક્ષલનો દુમ્મન-સાગરીન-બિધો-એમ પ્રયોગમાં વપરાય છે “ અક્ષલ બડી કે લેસ ” એ કેવત છે

અક્ષલગરો, પું એક જાતના છોડનું મુળિયુ એ ધાતુ-પુષ્ટિના વસાણામાં ગણાય છે એ તોતડા માણસની-પોપ-ટની જીલ વાળવાસાર તેને આપવામાં આવે છે

અક્ષલમન્દ-વન્ત-વાન, વિં [અક્ષલ, ને ફાં મન્દ તથા સં-વાન-વન્ત] અક્ષલવાળું, બુદ્ધિમાન,

૨ ડાણું ૩ તર્ક ઉદ્ધાવનાર ૪ હોશિયાર

અક્ષલ-હોશિયારી, સ્ત્રીં [આં ફાં] એ એ શબ્દો એકજ અથવા સમ્યક્ની અર્થમાં- (અક્ષલ ને

તેવી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાય છે

અક્ષકેક-કું, વિં પ્રત્યેક, દરેક ૨ એક પછી એક.

અક્ષટાખર, પું [અં] અક્ષરેણ વર્ષનો દશમો મહિનો-એકતિસ ફાડનો (આઘો-કારતકમાં)

અક્ષૂર, વિં [સં] દયાળુ, માયાળુ ૨ કૃષ્ણની માના કાકા તથા તેઓના એક ભક્ત.

અક્ષ, પું [સં] રમવાના પાસા ૨ માળાના મણુ-કારુપે વપરાતાં કેટલીક જાતના ખી-રુદાક્ષ, ભદ્રાક્ષ,

ધંદાક્ષ છં ૩ પૈડાની વચમાંનો આંક ૪ અલિ, આંખ (કવિનામાં). ૫ અક્ષવૃત્ત. ૬ ઇન્દ્રી ૭ રાવણનો પુત્ર ૮ આત્મા ૯ જન્મથી આંધળો માણસ. ૧૦ કાર્યદો

અક્ષણિક, [સં] હમ્મેશા રહેનાર, નાશ વિનાનું

અક્ષત, પું [સં] છાલોવાળો ચોખ્ખો, ભાત, ડાંગર,

સાળ ૨ સેકલું અનાજ, ધાણી અક્ષત છાટવા-ફેવ

બ્રાહ્મણને અથવા બ્રાહ્મણે આશીર્વાદ લાણી થજમા-

નને. અક્ષત ઉતારવા-જત વગેરે આડનો સન્દેહ

આવ્યાથી શું છે તે ગુણી પાસેથી જાણી લેવાસાર

સપડાયલા માણસના માથાઉપર અનાજના ફાણા સાત-

વાર ફેરવવા (ને પછી પોટલી બાધી તે ગુટું હોય

ત્યા માથાતથે મુકવી)

અક્ષત, વિં [સં-અ; ક્ષત-ભાગેલું-તુટેલું-નાશ

પામેલું] તુકસાન વગ્નનું, સલામત ૨ આખું, તુટે-

લું-ખાડું થયેલું નહિ તે

અક્ષય, વિં [સં-અ, ક્ષય. ક્ષિ-ધસાર્થ જનુ-બરી

પડવું-થોડે થોડે નાગ પામવો] નાશ ન પામે તેવું-

અભક્ષ; હમ્મેશ રે તેવું, અખટ અલયકીર્તિ-ભાગ

છં. મનુષ્યને પણ કેવાય કે અલય એ

અક્ષય-તુલીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેશાખનુદ તીગ્ર. એ
દિવસે મુએલાને નામે બ્રાહ્મણોને પાણીથી ભરેલાં
તવા માટલા વગેરે આપવામાં આવે છે. [વાસણ

અક્ષય-ખાંડ, ન૦ [સં૦] જેમાંની વસ્તુ કરી ન પુટે તેવું
અક્ષયી, વિ૦ [સં૦] અક્ષય.

અક્ષર, પુ૦ [સં૦ અ, ક્ષર. ક્ષર-પિગળવુ-વેવું-ખરવું]
મોમાંથી નિકળતો સ્વર-અવાજ. વર્ણ એ અથવા
એઓ એકા મળી શબ્દરૂપે એકાદો અર્થ સૂચવે છે
“અદ્યત્ને મોરેયી આવા અક્ષર નિકળ્યા એ ઘટારત
તો નહિ.” ૨ એ સ્વર-અવાજનું જે ચિહ્ન લખવામાં
આવે છે તે, ફક્ત; હરફ. અક્ષર વાળવા-ચુટવા ૩
(વ્યાકરણમાં) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યન્ગ્ય-મૂળા-
ક્ષર, ભેદ. ૪ (છઠ્ઠીના લેખના) “ ભગ્ને અક્ષર
નાખ્યા ભૂમી ” (શિવાનન્દ) ૫ ભણવા ગણવાની
વિદ્યા-“શસ્ત્ર અક્ષરમાં પૂરો” (ન૦ ક૦), એ, અર્થમાં
અક્ષરગણ શબ્દ પણ છે ૬ મેણ; ભાગ. અક્ષર
ઉતારવા-મેણ ટાળવું; માથેથી ભાર ઉતારવો, ઠપકા ન
મળે તેવું કરવું. ૭ અવિનાશી ધ્વજ; અક્ષર.

અક્ષર, વિ૦ [સં૦] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવું; અવિનાશી.

અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોના અક્ષર લખ-
વાની રીત. [પણ મુદ્રી ન દેતાં.

અક્ષરશા; અ૦ [સં૦] અક્ષરે અક્ષર; એક અક્ષર

અક્ષરશત્રુ, વિ૦ [સં૦] જેને લાજવા-લખવા-વિદ્યા-
સાથે શત્રુવટ હોય તે; મર્ખ, ૬ [આવડે નહિ તે.

અક્ષરશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] જેને કંઈજ લાજતા લખતા

અક્ષરી, વિ૦ [સં૦] અક્ષરનું-વાળું-સમ્બન્ધી
પદ્ય-અક્ષરી મન્ય.

અક્ષવૃત્ત, ન૦ પૃથ્વિનાં પૃથ્વીપર દોરેલાં જે વૃત્ત-ગોળ
લીટી થકી અક્ષાંશ જણાય છે તે

અક્ષાંશ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વિના પૃથ્વીપર ઉત્તરદક્ષિણ દુવધી
મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિપુલવૃત્ત)
તે થકી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાએ દરેકાઈ જગાનું
જે અન્તર તે.

અક્ષાણું, અખ્યાણું.

અક્ષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આંખ.

અક્ષિન્દ્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષીવ] જે ભસ્મ-ખાખ,
ગાળેલી હીણી ધાતુમાં મુકવાથી એ સોનું-રૂપ થાય છે તે

અક્ષોટ, [સં૦] અખોડ.

અક્ષોણી, અક્ષોહિણી.

અક્ષોભ્ય, [સં૦] અધર.

અક્ષોહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષ-ગાડી, હિહિણી-સમ-

દાય] મોટું સૈન્ય-જેમાં ૧૨૯૩૫૦ પાયદળ, ૬૫૬૧૦

ઘોડા, ૨૧૮૭૦ રથ તે ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખડ, વિ૦ વાપરવામાં ન આવતું હોય તેવું-વાસણ

કુવો વગેરે.

અખડદારા, પુ૦ કઈ કામ કરવું ગમે નહિ-કેટાળો
આવે તેમ દારા (ઈનામના)

અખડાણું, કિ૦ અ૦ અધરાઈ પડવું, નિષ્કળ થવું
જે એવા આર્થી થયા તો અખડાઈ પડગો

અખખખડ, વિ૦ ખાખ ખંચાવાળું, ટગ ટાળ વગરનું.

અખણડ, વિ૦ [સં૦] આખું, પૂર્ણ, ભગિણ-તુટક નહિ તે
૨ સર્વ કાળ સરખું, હરમેશ અખણ દીવો અખણ
તપજે તારું હોવાનું, તન થજે શરા સાન (શ) પ્રે.

અખણડ-સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય-હેવા-
તન; વૈધવ્યથી ખણિડન ન થતા સન રેવું તે

અખણડ-સૌભાગ્યવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અખણ હવા-
તનવાળી સ્ત્રી-એવો આશીર્વાદ દેવાય છે

અખણિડન, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખાખ ન થયેલું તે, વચમાંથી
તુટેલું નહિ તે આખું; પૂર્ણ ૨ નિરંતર હોય તેવું

અખતરું, વિ૦ નકાર, ખગલ

અખતરો, પુ૦ [ક૦] નવું જાણવાને-જોધવાને-આમ
કરવાને જે જે યુક્ત કરવી તેમાંની એકેક, પ્રયોગ.

અખતર, વિ૦ મેહ, મન્દુ; નકાર

અખતરડાયું, વિ૦ જોધે તેથી વધારે ડાયું, દોરડાયું;
આગળ વધારવું મોક્ષનાર

અખત્યાર, પુ૦ [આ૦] અસુક કામ કરવા સમ્બન્ધી
મળેલી જે સત્તા તે; અધિકાર [પણ, ધારીપણ

અખત્યારી, સ્ત્રી૦ મળેલી સત્તા-છટ. ૨ અધિકારી.

અખખાર, પુ૦ [આ૦] વર્તમાન; સમાચાર ૨ વર્ત-
માન પત્ર [છઠી ૪

અખમ, વિ૦ અસમર્થ હું શુ તે કામ કરવે અખમ
અખર, વિ૦ [સં૦] કોમળ “અખર નખર પાતે, પૃથ

જે આ થવાયું” (પ્રે૦ સસલામાં)

અખરામણ, ન૦ દુધનું દહીં બતાવવા સાત દુધમાં જગક
દહીં, છાસ વગેરે ખરાસ મેળવવી તે; મેળવણ, મોર-
વણ, અગ્રણ; આખરણ

અખરોટ, ન૦ અખોટ.

અખાજ, ન૦ ખાવા જોગ નહિ તે.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુ૦ પદ્મપદ્મા વાન ઉડાવવી તે; દીકું ન
દીકું-સાલજ્ય ન સાલજ્ય એમ કરી નાખવું તે; ન
ગણકારવું-લેખવું અખાડાકાન પણ દેવાય છે. ૨
નજર ચોરાવી ચાલી જવું, નાસીજવું; સરીજવું.

અખાડા કરવા દેવાય છે.

અખાડી, સ્ત્રી૦ આખાડી.

અખાડો, પુ૦ [હિ૦] કસરન કરવાની એકાદી જાહેર
જગા; જોરકુતી કરવાનો-ગાયનનો-અખાસ; કરવાનો

અક્ષર, સ્ત્રી [આ] અક્ષર.

અક્ષરી, વિં બુદ્ધિમાન; તર્કી. ૨ સમબુદ્ધ, શાસ્ત્ર

અક્ષરિપત, વિં ધાં [સં] કક્ષિપત-અનાવદનુ નહિ તે;

સાનુ ૨ મૂળ, પ્રકૃત; અસલ [શુર.

અક્ષર્યાણ, નં [સં] ભુલું, માહુ, નકાર, અશુભ,

અક્ષ, પું દેશ; કીનો

અક્ષર, અં [આ] વિશેષ, મુખ્યત્વે, ધણુકરીને.

૨ કદાપિ, વેળાએ

અક્ષરી, વિં [આ] લાગુ પડે-અક્ષર કરે તેવું, રામ-

બાણ, આપ્તાદ ૨ સ્ત્રી ઊણી ધાતુનું સોનુ-રૂપ

કરનાર જે રસાયન તે (પારસમણ).

અક્ષરમાત, અં [સં] એકાએક; અણુચિન્ત્ય [તેવું

અક્ષળ, વિં [સં] અક્ષલિત] કળી-સમજી ન શકાય

અક્ષળવિકળ, આક્ષળવિકળ.

અક્ષળામણ, સ્ત્રી [સં] આક્ષલતા] મનમાંનો ગલ-

રાટ. ૨ ગભરાટથી થતું હુ ખ.

અક્ષળાચું, કિં અં મનમાં ગુચવાવું-ગભરાવું ૨ ગલ-

રાટથી હુ ખી થવું

અક્ષળિત, વિં ધાં [સં] અ; કલિત; કલ-ગણવું-

ગતિ કરવી] ન સમજાયું-ગણાયું-પોચીવળાયું હોય તેવું.

અક્ષળ-રજ, વિં અક્ષરત, ફેકટ. નં અક્ષર્યાણ,

હાનિ, નુકસાન.

અક્ષળર, પું [આ] ઓષેદાર; પ્રદવીવાળો ગૃહસ્થ

અક્ષરત, અં [સં] અક્ષર્યે] મિથ્યા, ફેકટ; નકાર

૨ અધરિત, અયોગ્ય

અક્ષરે, વિં અણુગમતું, અભાવવાળું; નાપસન્દ

અક્ષળ, પું યોગ્ય કાળ-સમો નહિ તે, કમોસમ, કરત

(એ શબ્દ બિજાસાથે જોડાયેલો જ વપરાય છે)

અક્ષળમૃત્યુ, જે સમયે ન થવું જાય તે સમ થયેલું મૃત્યુ

અક્ષળવૃષ્ટિ, કરતે થયેલો વર્ષાદ, આવડું.

અક્ષિઅન, વિં [સં] દરિદ્રી, કંડાલ

અક્ષીક, પું [આ] હલકા કિમ્મતનો રૂઝીન અળકેતો

પથર, ખોટો હીરો

હિંત, [સં] તીવ્રણ

કુંલીન, વિં નીચાં કુળનું, કુળહીન (જન)

અક્ષત, નં [સં] અક્ષત્ય] પાપ [કંપટવગનું

કૃત્રિમ, વિં [સં] સ્વાભાવિક, કુદરતી ૨ સાનુ

પી, સ્ત્રી [સં] અક્ષેટ-સોપારીનું ઝાડ અક્ષેટી

પારીના ફાડયાના આકારની હોય છે] સ્ત્રીએ કાને

પ સોનાનું ગોળ ઘરેણું; કુમખાવાળું મોટું લોળિયું

વિં [સં] અજ્ઞાન; મૂર્ખ

પો [હિં] અક્ષડ] ટટાર, છાતીનો મીનો

વું ખેડેલું-હીલેલું-ચાલતું (જન) ૨ છાતીના

ના આંકડાથી ને લુગડાલતાથી લપકા

કેનાર, છેલ્લે થતી લપકા કરનાર

અક્ષરમી, વિં [સં] અક્ષરમી. પું અ-તહિ અથવા

પરાય ને કરચી-નસીબદાર] અભાગિયું, કમનસીબ

૨ બુદ્ધિ વિનાનું; ટૂંક “ અક્ષરમીના દડિયા કાંણા,

અક્ષરમી નિશાળિયાને વરાણા ધણાં, અક્ષરમી માટી

જેયર ઉપર શરો,” એવી કેવતો છે

અક્ષલ, સ્ત્રી [આ] અક્ષલ] બુદ્ધિ, સમજ ૨ ડાપણું

૩ તર્ક અક્ષલ દોડાવની-પોચાડવી-ચાલવી-ગૂમ થવી ધં

એમ, અને અક્ષલનો દુસ્મન-સાગરીત-હિધો-એમ પ્રયો-

ગમાં વપરાય છે “ અક્ષલ બડી કે ભેસ ” એ કેવત છે

અક્ષલગરો, પું એક જાતના છોડનું મુળિયું એ ધાતુ-

પુષ્ટિના વસાણામાં ગણાય છે એ તોતડા માણસની-પોપ-

ટની જીલ વાળવાસાર તેને આપવામાં આવે છે

અક્ષલમન્દ-વન્ત-વાન, વિં [અક્ષલ, ને ફાં મન્દ

તથા મં-વાન-વન્ત] અક્ષલવાળું; બુદ્ધિમાન,

૨ ડાણ ૩ તર્ક ઉપવનાર ૪ હોશિયાર

અક્ષલ-હોશિયારી, સ્ત્રી [આં ફાં] એ એ

શબ્દો એકજ અથવા સમ્યન્ધી અર્થમાં- (અક્ષલ ને

તેથી આવતી જે હોશિયારી તે) વપરાય છે

અક્ષકે-કું, વિં પ્રત્યેક, દરેક ૨ એક પછી એક

અક્ષટાખર, પું [અં] અક્ષરેણ વર્ષનો દશમે

મહિનો-એકતિસ દાડનો (આમો-કારતકમાં)

અક્ષર, વિં [સં] દયાળું, માયાળું ૨ કૃષ્ણની માના

કાકા તથા તેઓના એક ભક્ત.

અક્ષ, પું [સં] રમવાના પાસા ૨ માળાના મણ-

કારપે વપરાતાં ફેટલીક જાતના ખી-રુદ્રાક્ષ, ભદ્રાક્ષ

ધદ્રાક્ષ ધં ૩ પૈડાંની વચમાંનો આંક ૪ અક્ષિ, આંખ

(કવિતામાં). ૫ અક્ષવૃત્ત. ૬ જન્મી ૭ રાવણનો પુત્ર

૮ આત્મા ૯ જન્મથી આંધળો માણસ ૧૦ કાંધદો

અક્ષણિક, [સં] હમ્મેશા રહેનાર, નાશ વિનાનું.

અક્ષત, પું [સં] છાલાવાળા ચોખા, ભાત, ડાગેર,

સાળ ૨ સેકડું અનાજ, ધાણી અક્ષત છાટવા-દેવ

બ્રાહ્મણને અથવા બ્રાહ્મણે આશીર્વાદ ભણી યજમા-

નને અક્ષત ઉતારવા-ભૂત વગેરે આડાનો સન્દેહ

આવ્યાથી શું છે તે ગુણી પાસેથી જાણી લેવાસાર

સપડાયલા માણસના માથાઉપર અનાજના દાણાં સાત

વાર ફેરવવા (ને પછી પોટલી બાંધી તે મુઠું હોય

ત્યા માથાતળે મુકવી)

અક્ષત, વિં [સં-અ; ક્ષત-ભાગેલું-તુટેલું-નાશ

પામેલું] નુકસાન વગરનું, સલામત ૨ આખું, તુટે-

લું-ખાડું થયેલું નહિ તે

અક્ષય, વિં [સં] અ, ક્ષય. ક્ષિ-વ્યર્થ જવું-ખરી

પડવું-થોડે થોડે નાશ પામેલો] નાશ ન પામે તેવું;

અલક્ષ, હમ્મેશ ૨ તેવું, અખુટ. અક્ષયકીર્તિ-ભાથા

ધં મનુષ્યને પણ કેવાય કે અક્ષય એ

અક્ષય-તૃતીયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૈશાખસુદ તીજ-એ
દિવસે મુએલાને નામે આહવાણે પાણીથી હારેલા
નર્વો માટલાં વગેરે આપવામા આવે છે. [વાગણ
અક્ષય-પાત્ર, ન૦ [સં૦] જેમાંની વસ્તુ કદી ન ખુટે તેવું
અક્ષયી, વિ૦ [સં૦] અક્ષય.

અક્ષર, પુ૦ [સં૦ અ, ક્ષર. ક્ષર-પિંગળવું-વેવું-ખરવું]
મોમાંથી નિકળતો સ્વર-અવાજ, વણ એ અથવા
એએ એકદા મળી શબ્દરૂપે એકદા અર્થ મળવે છે.
“ગુહસ્થને મોડેથી આવા અક્ષર નિકળવા એ ઘટારત
તો નહિ.” ૨ એ સ્વર-અવાજનું જે ચિહ્ન લખવામા
આવે છે તે, દસકત; હરફ. અક્ષર વાળવા-લુટવા ૩
(વ્યાકરણમા) સ્વર અથવા સ્વરયુક્ત વ્યંજન-મૂળા-
ક્ષર, જોડાક્ષર. ૪ (છટ્ટીના લેખના) “ લગ્નમે અક્ષર
નાખ્યાં ભૂમી ” (શિવાનન્દ). ૫ લાણવા ગણવાની
વિદ્યા-“શસ્ત્ર અક્ષરમા પૂરો” (ન૦ કં૦), એ અર્થમા
અક્ષરગણ શબ્દ પણ છે. ૬ મેણું; ભાર. અક્ષર
ઉતારવા-મેણુ દાળવું, માથેથી ભાર ઉતારવો, કપકા ન
મળે તેવું કરવું ૭ અવિનાશી ધ્વજ, અક્ષ.

અક્ષર, વિ૦ [સં૦] ન ખરે-ક્ષીણ થાય તેવું; અવિનાશી
અક્ષરપદ્ધતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] શબ્દોના અક્ષર લખ-
વાની રીત [પણ મુદ્રી ન દેતા

અક્ષરશઃ, અ૦ [સં૦] અક્ષરે અક્ષર. એક અક્ષર
અક્ષરશત્રુ, વિ૦ [સં૦] જેને લાણવાં-લખવા-વિદ્યા-
સાથે શત્રુવટ હોય તે; મર્ખ; ૬ [આવડે નહિ તે
અક્ષરશૂન્ય, વિ૦ [સં૦] જેને કંઈજ લાણનાં લખતા
અક્ષરી, વિ૦ [સં૦] અક્ષરનું-વાળું-સમ્બન્ધી
પર્યાક્ષરી મન્ત્ર.

અક્ષવૃત્ત, ન૦ પૃથ્વિના પૃથ્વીપર દોરેલાં જે વૃત્ત-ગોળ
લીટી થમી અક્ષાંશ જણાય છે તે.

અક્ષાંશ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વિના પૃથ્વીપર ઉત્તરદક્ષિણ દુવધી
મધ્યભાગે પૂર્વપશ્ચિમ દોરેલો જે ગોળ (વિપુલવૃત્ત)
તે થમી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ-દિશાએ હરકોઈ જગાનું
જે અન્તર તે.

અક્ષાણું, અખ્યાણું.

અક્ષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] આખ.

અક્ષિ-કે, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષીવ] જે ભરમ-આખ
ગાળેલી હીણી ધાતુમા મુકવાથી એ સોનું-રૂપું થાયછે તે
અક્ષોટ, [સં૦] અખોટ.

અક્ષોણી, અક્ષોહિણી.

અક્ષોણ્ય, [સં૦] સ્થિર.

અક્ષોહિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦ અક્ષ-ગાડી, હિહિણી-સમુ-
દાય] મોટું સૈન્ય-જેમાં ૧૦૯૩૫૦ પાપજળ, ૬૫૬૧૦
થોડા, ૨૧૮૭૦ રથ તે ૨૧૮૭૦ હાથી હોય છે.

અખર, વિ૦ લખવામાં ન આવવું હોય તેવું-વાસણું

કુચોવગેરે.

અખરહોડા, પુ૦ કઈ કામ કરવું જમે નહિ-કટાળો
આવે તેમા દાડ (લિનાળાતા)

અખરડાવું, કિ૦ અ૦ અથડાઈ પડવું નિષ્ફળ થવું.
જે એવા સ્વાર્થી થયા તો અખડાઈ પડેજો.

અખરઅખડ, વિ૦ ખાડા ખંચાવાળું; ટગ દાળ વગરનું.

અખરડ, વિ૦ [સં૦] આખુ, પૂણું, લાગેલું-તુટક નહિ ને.
૨ સર્વ કાળ સરખું; હમ્મેશ અખરડ દીવો અખરડ
તપજે તારું હેવાનન, તન થજે શગ સાન (ગ) એ

અખરડ-સૌભાગ્ય, ન૦ [સં૦] સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય-હેવા-
તન, વૈધવ્યથી અણિટ ન થતા સદા રેવું તે

અખરડ-સૌભાગ્યવતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] અખરડ હેવા-
તનવાળી સ્ત્રી-એવો આશીર્વાદ દેવાય છે

અખરિડત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ખાંડ ન થયેલું તે, વચમાંથી
તુટેલું નહિ તે આખુ; પૂણું ૨ નિરંતર હોય તેવું.

અખતરું, વિ૦ નકારું; ખગળ

અખતરો, પુ૦ [કા૦] નવું જાણવાને-શોધવાને-પ્રાપ્ત
કરવાને જે જે યુક્તિ કમ્પી તેમાંની એકેક, પ્રયોગ.

અખત્તર, વિ૦ મેલું, ગન્દું, નકાર.

અખત્તરડાવું, વિ૦ જોડેથી તેથી વધારે ડાચું; દોડડાવું;
આગળ વધારયું ખોલનાર

અખત્યાર, પુ૦ [આ૦] અમુક કામ કરવા સમ્બન્ધી
મળેલી જે સત્તા તે, અધિકાર. [પણ; ધણીપણું

અખત્યારી, સ્ત્રી૦ મળેલી સત્તા-કટ ૨ અધિકારી

અખખાર, પુ૦ [આ૦] વર્તમાન; સમાચાર. ૨ વર્ત-
માન પત્ર [છજી-૨

અખમ, વિ૦ અસમર્થ હું-શુ તે કામ કરવું અખમ
અખર, વિ૦ [સં૦] કામગી. અખર નખર પાતે, પૃષ્ઠ

જે આ ધવાવું” (પ્રે૦ સલ્લાભામા).

અખરામણ, ન૦ દુધનું દહીં બનાવનાં સારું દૂધમા જોડે
દહીં, છાસ વગેરે ખરાસ મેળવેલી તે; મેળવણું, મોર-
વણું, અત્રકણું; આખરણું

અખરોટ, ન૦ અખોટ.

અખાજ, ન૦ ખાવાજેગ નહિ ને.

અખાડ, આખાડ.

અખાડા, પુ૦ પટ્ટામાં વાત ઉડાવેલી તે; દીકું ને,
દીકું-સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું એમ કરી નાખવું તે; ન.

ગણકારવું-લેખવું. અખાડાકાન પણ કેવાય છે. ૨
નજર ચોસની-ચાલી જવું, નાસીજવું; સડીજવું

અખાડા કરવા કેવાય છે.

અખાડી, સ્ત્રી૦ આખાડી.

અખારો, પુ૦ [હિ૦] કેસરન કરવાની એકદી જાહેર
જગ્યા, જોરકુસ્તી કરવાનો-માવનનો-અભ્યાસ કરવાનો

અખાડો. ૨ વ્યસનીઓને મળવાનું ફેફાણું-એ ધણુ-
કરીને સાધુઓના આયમમાં હોય છે. ૩ ગોસાઈમાં
ભુલ ભુલ ભેદ છે તેમાંનો-એકાદો
અખાત, પુઠ [સંઠ અ, ખાત-ખોદેલ] સમુદ્રનો જે
પ્રોટો જમીન તરફ લાગ્યો ગયો હોય તે ૨ તળાવ,
સરોવર, કુણડ (કુફરતી-ખાતવ્યા વગરનું)

અખાત્રીજ, સ્ત્રી. અક્ષયતૃતીયા.

અખાધ, વિઠ [સંઠ અ, ખાધ. ખાદ-ખાવું] ખાવા
જોગ નહિ-ખાઈ શકાય નહિ તે

અખિલ, વિઠ [સંઠ અ, ખિલ-ભુદુપડેલ] આખુ, પૂર્ણ;
સમગ્ર, સર્વે “અખિલ વિશ્વમાં કૃત્ય તાહરા” (નં ૬૦).

અખુર, વિઠ ખુટે-ધટે નહિ તેવું (ભણ્ડાર)

અખે, અક્ષય.

અખેતીજ, અક્ષયતૃતીયા.

અખેનોમ, અક્ષય નવમી-કરતકચુદ નોમ.

અખેપાત્ર, અક્ષયપાત્ર. [જ (મુકામેવો)]

અખોડ, નં. [સંઠ અક્ષોટ-ડ] એ નામનું ઝાડ-૫-

અખોવન, વિઠ [સંઠ અક્ષયવન] જેતું એકપણ છો-
કરું મુઠી ન હોય તેવી મોઘાસણ સ્ત્રી “અખોવન
કીલીબેનની ફેણ” જેને સન્તાન, સમૃદ્ધિ ધનું મુખ
હોય તેવી “અખોવન નાની બેનની ઘાટડી” (એ
વાક્યો બેરોના ગીતમાંનાં છે)

અખખેર, અક્ષર.

અખ્યાણું, નં હરેક ગુલકારજને આરમ્ભે શકુનમાં
જોષી-ગોર-મેતાઈ-માળી-દોલી-હળમ વગેરેને જે
લેટ-અક્ષીસ આપવામાં આવે છે તે અખ્યાણમાં
ધણુકરીને ધણી, નાળિયેર, સોપારી, કકુ, વસ્ત્ર, ગોળ-
ધાણા અને ઈ નાણુ એ હોય છે

અગ, પુઠ [સંઠ] પર્વત ૨ સરજ ૩ સાપ ૪ ઝાડ.

અગમ્મ, પુઠ [સંઠ] ઝાડ

અગડઅમ્મ, વિઠ બેડી ખાધણીનું પણ સફીન જાડુ
દણાણું (જન)

હમ્મઅગડમ, નં લલીવાર વનાનું-સમજાય નહિ
તેવું બોલેલું-લખેલું હોય તે ૨ ગરબડસરખડ, સેળ-
ભેળ, ગોળોપિણ્ડાજો

અગણિત, વિઠ ધાં [સંઠ] જેની સંખ્યા ગણાઈ
ગણાતી નથી તે, અસંખ્ય, પુષ્કળ, અમાપ

અગણું, વિઠ તીજી અગણું ને મગળ વરતીયુરે
(બેરોના ગીત).

અગણોતરો, પુઠ સવત ૧૮૬૯ મા આખા ગુજરાત
કાઠિયાવાડમાં પડેલો જે મોટો દુકાળ તે

અગણોતર, વિઠ [સંઠ એકાનસપતિ હિં ઉનદત્ત]
સિત્તેના એક ગોઠો એટલી જે સંખ્યા તે-૬૯

અગત, અગત્ય.

અગતસર, અંઠ જરૂરને લીધે

અગતિ, સ્ત્રી [સંઠ અ, ગતિ-સદ્ધતિ] અવગતિ,
અસદ્ધતિ, હીણુઓની, નરક

અગતિક, વિઠ [સંઠ] સાધન વિનાનો

અગત્ય, સ્ત્રી [સંઠ અ, ગતિ ગમન-મર્ગ] (જેના
વિના આગળ જવાય નહિ તેવું એટલે ખીજો રતો
નહિ), જરૂરિયાત, ગરજ ૨ દરકાર, તમા

અગત્યનું, જરૂરનું, કામનું, બિપયોગી.

અગધિયો, પુઠ [સંઠ અગસ્તિ] એક જાતનું ઝાડ

એના ફલ શ્રાદ્ધમાં કામ આવે છે, એનાં ફલ સીંગનું
અથાણુ તથા શાક થાય છે [ઓપધ

અગદ, વિઠ [સંઠ] તદુરસ્ત ૨ પુઠ તદુરસ્તી ૩ દવા

અગદુણી, સ્ત્રી એક ઝાડ, અવળ-કણ્ડી

અગન સ્ત્રી [સંઠ અગ્નિ] અતીસાર ગરમીથી થતી
અસર, બળતરા, આગ, લાય, આળ

અગમ, વિઠ અગમ્ય. [પર્વત, ઝાડ

અગમ, સ્ત્રી ભવિષ્ય, ભાવી, હોનાર, થવાનું તે. ૨ પુઠ

અગમચેતી, પુઠ હોનાર વિષે આગળથી ચેતવાની
શક્તિ-સમજ

અગમદારો, પુઠ સવારીના ઘોડાને હાસડીને ફેફાણું
બનાતતી એસેરી ચીપેનો જે સણુગાર હોય છે તે

અગમનિગમ, સ્ત્રી [સંઠ આગમ-આરમ્ભ-ઉત્પત્તિ
અને નિર્ગમ-પરિણામ-અત] આગળપાછળનું તે;

આરમ્ભ ને અનંતનું તે. ઉદ્ધત મનુષ્ય અગમનિગમનો
લેશ વિચાર કરતો નથી

અગમપચ્છમ, સ્ત્રી અગમનિગમ શબ્દ જોવો

અગમબુદ્ધિ, સ્ત્રી [સંઠ અગમ્ય, બુદ્ધિ] અગમ્ય-
હોનાર વિષે આગળથી જાણવાની-વિચાર કરવાની જે
શક્તિ તે. ૧૦ આગળથી જાણના-વિચારનાર.

અગમબુધિયું, વિઠ અગમબુદ્ધિ. એવું ઉલટું પશ્ચિમ
બુધિયું.

અગમ્ય, વિઠ [સં અ, ગમ્ય. ગમ-જવું] જવાય-
પોચાય-સમજાય નહિ તે ૨ જવાને યોગ્ય નહિ તે

અગમ્યાગમન, નં [સંઠ] જેની સાથે ન કરવો જો-
ઈયે તેની સાથે જે સમ્બોગ કરવો તે.

અગર, નં સંઠ [અગર-અગર] એક જાતનું હલકું
મુગધિવાળું લાકડું. “અગર ચદનના દોહિયા.” ૨

[સંઠ આકર-ખાણું] મીઠું પકવવાની દરિયા કાંઠાની જગા

અગર, અંઠ [ફાં] જો. કદાપિ, અગર તેમ બન-

તો ૨ અંથવા, તે અગર તુ આવજો. ૩ પણ,

તેમ ફોજો અગર મારો વિચાર આમ છે

આપા. ૪ નાટકનો એક ભાગ-પ્રકરણ (અકુના ભાગ તે પ્રવેશ કેવાય છે). ૫ સ્ત્રી, આલિંગન; આથ. "સમંત અકુ ભરી અલખેલેલ" (ધ્યારામ). ૬ પ્રસિદ્ધિમા ગણના; ટેક; ૫૨ "વરણ સહુથી રહે, અક રાગથી ઝાઝો" (સામળ).

અમરગણિત, નં ૦ અકુ-આકાશ પડે જે ગણિત થાય તે (અકુરથી થાય તે બીજગણિત) આકાશ મારી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે. અમરગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે પૂર્ણામરગણિત ને અપૂર્ણામરગણિત. અમરપાલી, સ્ત્રી ૦ ભેટવુ તે; કાઠી અમરવિદ્યા, સ્ત્રી ૦ અમરગણિત [કરાવવું. ૨ લીટી દેરાવવી. અમરવનું, કિં ૦ [સં ૦] પરખાવવું; કસ કડાવવું; મલ અમરિત, વિં ૦ કાં ૦ [સં ૦] નિગાની થયલી હાય તેવું; ચિહ્ન-છપવાળુ મુદ્રાકૃત-ખીખાંથી છપાયલું ૨ ગુણ કર્મ ઇં ૦ થી ઓળખાયલું, એ શબ્દ બિન્ન સાથે બહુધા બેસાય છે નામ્નાકૃત, આનાકૃત, પુર્યાકૃત ઇં ૦ [નાટક. અમરી, વિં ૦ અકુ-પાડ્યા છે જેના તેવું પ-આકુ-સમાકુ અકુર, પું ૦ [સં ૦] અકુ-ચિહ્ન કરવું] ખીની ભાષા માથી પ્રથમજા બપર ફરી નિકળી દેખાતો જે અવયવ તે, પ્રણયો ૨ (લાલણિક) મૂળ, બીતપતિ, હેતુ; મર્મ. તે વાતનો અકુર ઈ જણાતો નથી. ૩ ઝીણા નિમાળા; રુઆ. 'તેને મૂઝના અકુર પુટવા માડ્યા છે' અકુશ, પું ૦ [સં ૦] અકુ-ચિહ્ન કરવું] હાથીનાં માથામા મારવાનું માવતનું હથિયાર. એ, લોડાની એકપાસથી વાળેલો આકાશ હોય છે. 'ઘોડાને લગામ તે હાથીને અકુશ' ૨ (લાલણિક) અટકાવ, ડાળ; બંધન. 'તેને માથે કાઢતો અકુશ નથી.' અકુ, અકુ-આકાશમા (આટલા છે એવું) અલરે લખવામા આવે છે કે કાઠી, આકાશમાં ફરપાર ન કરે. ૧૦) અકુ દશ [હોય તેવું. ૨ હારકાન, હારાહા. અકુદાખનું, વિં ૦ અકુદા એક ખીજસાથે વળગારેલા-અકુદોડો, પું ૦ અકુદોડો-દોરા-સાંકળાં વગેરેનો એકેક આકાશ અકુદાર, પું ૦ અકુર, [વપગય છે અકુદાલ, નં ૦ એ નામનું ઝાડ-જળ એ આપધમા અકુદાલિકા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ભેટવુ તે, અકુશ, પું ૦ અકુશ.

અકુ, નં ૦ [સં ૦] અકુ-ચિહ્ન કરવું એ બપરથી અથવા કાઠી મતે અકુ-જવુ એ બપરથી] માસ રુધિર અરિથ ચર્મ ઇં ૦ થી ખતેલો જે ઘાટ તે; શરીર, કાયા, જનન; ખનન ૨ માયું અને ટાટિયા અથવા પુંડરી એ એની વચમાંનું જે શરીર તે; ક-એકાદ ઘાટ-શરીરના જે ભાગ-અવયવ તેમાનો જે અકેકા તે ૪-ઘણું કામનું એવું સહાયકારી-મદદનીસ. 'તે તો મારા અકુ છે.' પ્ર-ખ્યાલુ; દિશા. ૬ વેદને આધાર રચાયેલા છ મુખ્ય વિષય તે. (વેદના છ અકુ દેવાય છે-શિક્ષા, કલ્પ, નિમજ્જન, વ્યાકરણ, છન્દ ને જ્યોતિષ). ૭ કર્મનો ગોણુ ભાગ-વિવાહમા હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિન્ન કર્મ તે અકુ છે. ૮ જનન, પદ્મ, ખુદ્યાણુ. 'તે દોષ તેને અકુ છે.' અકુકીપર આપવું એટલે તેની જનત બપર-તેની પ્રતીત બપર, (માઝ ગખીને નહિ) અકુ વળવું-કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજની દેખાવું. 'અકુ ભરાવું-તાવ આવતો' અકુ વાળવું-કસરતથી શરીરનો ખાધો આણવો અકુ મરણવું-આળસ ખાવું. ૯ બગાળ દેશ. [કરવો તે અકુઉદ્ધાર, પું ૦ [સં ૦] તીર્થસ્નાનથી અકુનો ઉદ્ધાર અકુઉદ્ધાર, વિં ૦ મિલકત-માઝ-જનસ સાનમા રાખીને નહિ પણ વચન-શાખ બપર અથવા ચિદિ લખાવી લખીને ધીરણ-નાગ; એ શબ્દ નાણાનેજ લાગે છે-જનસ ઇસ્ટેને નહિ. [મનની બિલટ-હોસ. અકુઉમર, પું ૦ પોતાની જાતનો ઉમર, શરીર તથા અકુકાઠી, સ્ત્રી ૦ શરીરનું વાન, ખાધો અકુદ, પું ૦ બાલુખંધ ૨ એ નામનો વાનર. રામનો ઠાસ અકુદવિદિ, સ્ત્રી ૦ અકુદે કરેલો રાવણ સાથેનો સવાદ. અકુદશિષ્ટાઈ, સ્ત્રી ૦ કામ કાઠીલેવાસારુ ગાઈ ગાઈ વાતો કરી સમજાવવું તે-અકુદે રાવણની આગળ કરવું હતું તેમ [સ્ત્રી. અકુના, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] સ્ત્રી, મુન્દરી, કામિની ૨ પોતીકી અકુનું, વિં ૦ જનનું, પોતીકું, ગાંઠનું. ૨ ખાતરી-પતી-જનનું. [ન આવે). અકુબળ, નં ૦ શરીરનું બળ-જોર (એમા યુદ્ધિબળ અકુમર્દન, નં ૦ [સં ૦] શરીરને સારીપદે આળાવવું તે. અકુરખા, પું ૦ [સં ૦] અકુરશ્લક] પુરપતે શરીરે પેરવાનું ચિવલું વસ્ત્ર-ગળાથી તે ઘુટણ લગીનું. અકુરખું પણ કેવાય છે. બાળક છેકરાનું અકુરખું તે અકુરખી. [અરગજ ઇં ૦ ના] જે લેખ કરવા તે. અકુરાગ, પું ૦ [સં ૦] શરીરે યુગન્ધિના (ચન્દન અકુરેજ, પું ૦ ઇજ્જલ દેશનો વતની. અકુરેજ, વિં ૦ ઇજ્જલ દેશ સમ્ય-થી ૨ અકુરેજનું રાજ (જેમ મોગલાઈ તેમ અકુરેજ) અકુવસ્ત્ર, નં ૦ [સં ૦] ઓડવાનું વસ્ત્ર-ધાતિયુ, પિછોડી, ખેસ, સુતીવેળા ઓડવાનું વસ્ત્ર તે અને પ્રસજ્જ શાલ શેલા ઓડવામા આવે તે અકુવસ્ત્ર ન કેવાય ૨ રાખેલી સ્ત્રી. અકુરોગ, પું ૦ [સં ૦] ભૂત પિતર આડે-ખેથી રોગ થયેલો મનાય છે તે નહિ પણ કેવળ શરીર સમ્ય-થીજ જે રોગ તે. [લાખરીઓ. અકુખરાં, નં ૦ અકુખરાં એકાદને ખરી થયલી

રચાયેલા છ મુખ્ય વિષય તે. (વેદના છ અકુ દેવાય છે-શિક્ષા, કલ્પ, નિમજ્જન, વ્યાકરણ, છન્દ ને જ્યોતિષ). ૭ કર્મનો ગોણુ ભાગ-વિવાહમા હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિન્ન કર્મ તે અકુ છે. ૮ જનન, પદ્મ, ખુદ્યાણુ. 'તે દોષ તેને અકુ છે.' અકુકીપર આપવું એટલે તેની જનત બપર-તેની પ્રતીત બપર, (માઝ ગખીને નહિ) અકુ વળવું-કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજની દેખાવું. 'અકુ ભરાવું-તાવ આવતો' અકુ વાળવું-કસરતથી શરીરનો ખાધો આણવો અકુ મરણવું-આળસ ખાવું. ૯ બગાળ દેશ. [કરવો તે

અકુઉદ્ધાર, પું ૦ [સં ૦] તીર્થસ્નાનથી અકુનો ઉદ્ધાર અકુઉદ્ધાર, વિં ૦ મિલકત-માઝ-જનસ સાનમા રાખીને નહિ પણ વચન-શાખ બપર અથવા ચિદિ લખાવી લખીને ધીરણ-નાગ; એ શબ્દ નાણાનેજ લાગે છે-જનસ ઇસ્ટેને નહિ. [મનની બિલટ-હોસ. અકુઉમર, પું ૦ પોતાની જાતનો ઉમર, શરીર તથા અકુકાઠી, સ્ત્રી ૦ શરીરનું વાન, ખાધો અકુદ, પું ૦ બાલુખંધ ૨ એ નામનો વાનર. રામનો ઠાસ અકુદવિદિ, સ્ત્રી ૦ અકુદે કરેલો રાવણ સાથેનો સવાદ. અકુદશિષ્ટાઈ, સ્ત્રી ૦ કામ કાઠીલેવાસારુ ગાઈ ગાઈ વાતો કરી સમજાવવું તે-અકુદે રાવણની આગળ કરવું હતું તેમ [સ્ત્રી.

અકુના, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] સ્ત્રી, મુન્દરી, કામિની ૨ પોતીકી અકુનું, વિં ૦ જનનું, પોતીકું, ગાંઠનું. ૨ ખાતરી-પતી-જનનું. [ન આવે).

અકુબળ, નં ૦ શરીરનું બળ-જોર (એમા યુદ્ધિબળ અકુમર્દન, નં ૦ [સં ૦] શરીરને સારીપદે આળાવવું તે. અકુરખા, પું ૦ [સં ૦] અકુરશ્લક] પુરપતે શરીરે પેરવાનું ચિવલું વસ્ત્ર-ગળાથી તે ઘુટણ લગીનું. અકુરખું પણ કેવાય છે. બાળક છેકરાનું અકુરખું તે અકુરખી. [અરગજ ઇં ૦ ના] જે લેખ કરવા તે. અકુરાગ, પું ૦ [સં ૦] શરીરે યુગન્ધિના (ચન્દન અકુરેજ, પું ૦ ઇજ્જલ દેશનો વતની. અકુરેજ, વિં ૦ ઇજ્જલ દેશ સમ્ય-થી ૨ અકુરેજનું રાજ (જેમ મોગલાઈ તેમ અકુરેજ)

અકુવસ્ત્ર, નં ૦ [સં ૦] ઓડવાનું વસ્ત્ર-ધાતિયુ, પિછોડી, ખેસ, સુતીવેળા ઓડવાનું વસ્ત્ર તે અને પ્રસજ્જ શાલ શેલા ઓડવામા આવે તે અકુવસ્ત્ર ન કેવાય ૨ રાખેલી સ્ત્રી.

અકુરોગ, પું ૦ [સં ૦] ભૂત પિતર આડે-ખેથી રોગ થયેલો મનાય છે તે નહિ પણ કેવળ શરીર સમ્ય-થીજ જે રોગ તે. [લાખરીઓ. અકુખરાં, નં ૦ અકુખરાં એકાદને ખરી થયલી

અગ્નિગણી, સ્ત્રી [સં] પૃથ્વી.

અગ્નિગૃહ, નં [સં] પવિત્ર અગ્નિ રાખવાની જગા.

અગ્નિદાહ, પું અગ્નિયે મુડદને બાળવું તે

અગ્નિદિવ્ય, નં તપાવેલા લોખંડથી તપાસ કરવાની

એક પ્રાચીન રીત. [નીકળવું તે.

અગ્નિપરીક્ષા, સ્ત્રી અગ્નિમા પડી પાછા વગર દાઢે

અગ્નિમાંધ, નં ભુખ ન લાગવી તે, અપયો

અગ્નિસંસ્કાર, પું એકાદી વસ્તુને અગ્નિથી વિધિયુક્ત સંસ્કાર કરેલા તે ૨ મુડદને બાળવું તે.

અગ્નિહોત્ર, નં [અગ્નિ; હોત્ર-હોમવાના પદાર્થ હું-હોમ કરવો] પરણેલા બ્રાહ્મણે જીવતા મુધી રાત્રિવસ અગ્નિને સતેજ રાખવો તે તથા સાજસવાર સ્ત્રીસહ-વર્તમાન તેને હોમથી પ્રસન્ન રાખવો એ જે કર્મ તે.

અગ્નિહોત્રી, પું [સં] અગ્નિહોત્ર રાખનારો બ્રાહ્મણ

અગ્ન્યાસ્ત્ર, નં [સં અગ્ન્યાસ્ત્ર. અગ્નિ: અસ્ત્ર]

જે અસ્ત્ર-મંત્રબાણ મુકવાથી અગ્નિ વરષે ને જેનાપર પડે તેને બાળી નાખે તે અસ્ત્ર

અગૂઠ, [સં] ખુદસો, ચોખ્ખો. [છેડો, અણી.

અગ્ર, નં [સં અગ-જવું] છેક આગલો. ભાગ, દોચ,

અગ્ર, વિં મુખ્ય; પ્રેલુ; શ્રેષ્ઠ ૨ આગલુ; બારપડતુ,

અં આગળ; મોખરે.

અગ્રાસન, પું [સં] આગલી બેઠેક; મોટા ગૃહ-સ્થને માનપૂર્વક અપાતી બેઠેક. [ગણાય તેવું

અગ્રગણ્ય, વિં [સં] સહુથી પેલું અથવા આગલું

અગ્રજ, વિં પું [સં અગ્ર; જ-જ-મેલું] પ્રથમ જ-મેલો. સહુથી વડો ભાઈ ૨ બ્રાહ્મણ.

અગ્રભાગ, પું આગલો-બારપડતો ભાગ. સૈન્યનો અગ્રભાગ એટલે હરણ, સોયનો તે તેની અણી, પર્વતનો તે તેનું શિખર ઇં.

અગ્રવર્તી, અગ્રસર. [પડનાર. ૩ મુખી, અગ્રેસર.

વાદી, વિં પ્રથમ વાદ કાડનાર. ૨ વાદમાં આગળ

૨ ગ્રેસર, વિં [સં અગ્ર; સર-જનાર] મુખી,

||ગેવાન, બપરી, પેલ કરનાર; દોરનાર.

ગ્રાહી, વિં [સં] નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (વસ્તુ)

અધ, નં [સં અધ-પાપ કરવું એ ઉપરથી] પાપ, દોષ ૨ સકટ; અધ-શિકારી (પ્રેમાનંદ).

અધઠતું, વિં [સં અધઠિત] ઘટતું નહિ તે, અયોગ્ય; નાલાયક ૨ ન બને તેવું

અધઠમાન, વિં [સં] ન બને તેવું

અધઠિત, વિં [સં] નહિ ઘટિત.

અધણિયો, પું અધરણીરાતનો વર.

અધરણી, નં [સં અગ્રહિણી અથવા અગ્રણી ઉપ-રથી હશે] સ્ત્રીસમ્યન્ધી એક રડો અવસર, સીમ-

ન્ત-પ્રથમ જ ગર્ભ સ્ત્રી હોય તેવી સ્ત્રીપાસે સાતમે મહિને ગર્ભ સમ્યન્ધી શાસ્ત્ર પ્રમાણે ફેટલુક કર્મ કરાવવામાં આવે છે ને એ વેળા તે અનેક પ્રકારના વસ્ત્રાભૂષણનો લાવો લેછે ને સગા સમ્યન્ધી પાણુ રીત વરા કરવામાં માલે છે

અધરાણો, પું ખરેટો, ડાઘો-શરીર વાસણ ઉપર અધરું, વિં [સં અગ્રાહી] અમથી થાય-મળે તેવું, મુશ્કેલ, કઠણ; દુર્લભ

અધવું, કિં અં પેટમાંનો મળ પાછલી વાટે બાર કાડવો; ઝડે જવું-ફરવું-એસવું, દિશાયે-જડૂલ-ખરચું-બ-દર-કળશિયે-પાદર-વાડામાં જવું.

અધહારી, પું [સં] પાપ હરણકરનાર ઇશ્વર.

અધાટ, પું વેચેલી-ઇનામી જમીનની પાસે તે મન-લખતો કાતરેલો જે પથ્થર તે.

અધાટિયું, નં પોતાનો હક ઉઠાવી લઈ જે ખેતર-જમીન બિનને વેચાણુ આપેલી તે, વેચાણિયું.

અધાડો, વિં ભુનો; લાંબા વખતનો; નવો આપ્યા પેલાનો. "ગોળ અધાડો વાવડીગ" (રાજવિદ્યાભ્યાસ).

અધાણુ, નં પેટનો મળ બાર નિકળવો તે; ઝાડો, દસ્ત

અધાણું, વિં અધવાની આઝત થઈ હોય તેવું (જન)

અધાત, અગાધ "છાછળમાછળની નહિ વાત, એ તો રમવી વાત અધાત" (અખો)

અધામણુ, સ્ત્રી વારેકડિયે અધાઈ જવાય તે રોગ; ઝાડો લાગવો તે; પેટ છુટી જવા તે, છેરાડ

અધાણુ, પું પાપ રૂપી જીવતરવાળો (જીવ)

અધાર, સ્ત્રી પડ્ડીની વિદ્યા-ફેટલાએક જિવડાની પાણુ અધાર કેવાય છે

અધારો, પું અધામણુ. [જળી રેતો એવો એક છોડ.

અધોડો, પું ભીની જગાએ ઉગતો ને લાંબસાથે જ વ-

અધોડ, સ્ત્રી વારે વારે અધવું ઓઠવું થયા કરે તે; કાગળિયું, કાલેરો, મરડી.

અધોર, સ્ત્રી શ્વાસ ચાલતો હોય એવા મરનારને જે બેલાનપણુ આવ્યું હોય તે.

અધોર, વિં [સં] લયકુર; બિયામણુ (વન) ૨ અતિ દુષ્ટ, ધાતકી (કર્મ-પાપ) ૩-ધણુજ મોટું; ગાઢ (નિદ્રા)

અધોરી, વિં જેને ને જેના કર્મને જોઈ લય લાગે-ચિતળી ચડે તેવું (જન)-અધોરી બાવા એ, એક હાથમાં માણસની ખોપરી મળ-મૂત્રથી ભરી રાખે છે બિન હાથમાં ધગધગતી સગડી રાખે છે ને નાગા એ એ ઘણાજ મલીન હોય છે અને માણસના હાડકા ચામડા સુસે છે તથા માસ ખાય છે ૨ અધોરીની પેટ જે ઘણું જ ઉંધાં કડે તે.

અકું, પું [સં અકું-ચિહ્ન કરવું] ચિહ્ન; નિશાની ૨ સંખ્યાનું ચિહ્ન; આક; આકકો. ૩ ખોળો; અધનો

થાપો ૪ નાટકનો એક ભાગ-પ્રકરણ (અટ્ટના ભાગ તે પ્રવેશ કેવળ છે) ૫ સ્ત્રી ૦ આલિંગન; આથ સમગ્ર અટ્ટ ભરી અલગેલડેછ (ધ્યારામ). પ્રસિદ્ધિમાં ગણના; રેક, વટ “વરણ સદુથી રક, અટ્ટ, રાનથી ઝાએ” (સામળ)

મહુગણિત, નં અટ્ટ-આકડા વડે જે ગણિત થાય તે (અડરથી થાય તે બીજગણિત) આકડા માડી ગણિત કરવાની જે વિદ્યા તે. અટ્ટગણિતના બે મુખ્ય ભાગ છે પૂર્ણાટ્ટગણિત ને અપૂર્ણાટ્ટગણિત. મહુપાલી, સ્ત્રી ૦ ભેટવું તે, કાટી

મહુવિદ્યા, સ્ત્રી ૦ અટ્ટગણિત [કરાવવું, ૨ લીટી દોરાવવી મહુવવું, કિં ૦ [સં ૦] પરખાવવું; કસ કડાવવો, મૂલ અટ્ટિત, વિં ૦ ધાં ૦ [સં ૦] નિશાની થયલી હોય તેવું, ચિહ્ન-છાપવાળું મુદ્રાકૃત-બીજાથી છપાયલું ૨ ગુણ કર્મ ઇં ૦ થી ઝોળખાયલું. એ શબ્દ બિજ સાથે બહુધા નેડાયછે નામાકૃત, આનાકૃત, પુખ્યાકૃત ઇં ૦ [નાટક મહુડી, વિં ૦ અટ્ટછે-પાડયાછે જેના તેવું પઠ-આટ્ટી-સપ્તાટ્ટી મહુર, પું ૦ [સં ૦ અટ્ટ-ચિહ્ન કરવું] ખીનો ભાય-માથી પ્રથમજ બિપર ફરી નિકળી દેખાતો જે અવયવ ગતે; ૪ણુજો, ૨ (લાલણિક) મૂળ, બિ-પત્તિ; હેતુ, મર્મ. તે વાતનો અટ્ટુર ઇં ૦ જણાતો નથી. ૩ ઝીણા નિમાળા, રૂઆં. તેને મૂછના અટ્ટુર પુટવા માડયાછે.

મહુશ, પું ૦ [સં ૦ અટ્ટ-ચિહ્ન કરવું] હાથીનો સાથામાં મારવાનું માવનું હથિયાળ. એ, લોડાનો એકપાસથી વાળેલો આકડો હોયછે. ઘોડાને લગામ જે હાથીને અટ્ટુશ ૨ (લાલણિક) અટકાવ, રાખ, ખન્ધન. તેને સાથે કાઠનો અટ્ટુશ નથી.

મહુ, અટ્ટ-આંકડામાં (આટલા છે એવું અહિરે લખવામાં આવેછે કે કાઈ, આકડામાં ફેરફાર ન કરે): ૧૦) અટ્ટ દગ [હોય તેવું. ૨ હારદોગ; હારેહાર]

મહુડાખન્ધ, વિં ૦ અટ્ટાડા એક બીજાસાથે વળગારેલાં. મહુડાડા, પું ૦ ઇં ૦ કન્દોરા-સાકળાં વગેરેનો એક આકડો. મહુડાર, પું ૦ અટ્ટુર. [વપરાયછે]

મહુડાસ, નં એ નામનું આડ-પ્રશ્ન એ આપેલો. મહુડાલિકા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ભેટવું તે,

મહુડાશ, પું ૦ અટ્ટુશ.

મહુ, નં [સં ૦ અટ્ટ-ચિહ્ન કરવું] એ બિપરથી અથવા કાઈ મતે અટ્ટ-જવું એ બિપરથી [માસ સ્થિર અસ્થિ અમે ઇં ૦ થી બનેલો જે ધાતુ તે: શરીર; કાપા. જતન; અટ્ટ. ૨ માથું] અતે દાટિયા અથવા પુઠી એ બેની વચ્ચેના જે શરીર તે. ૩ એકાન ધાતુ-શરીરનો જે ભાગ અવયવ તેમાંના જે અટ્ટાડો તે. ૪ વર્ણન કરાવું એવું. પાઠ્યપાઠી-મહત્તીસ. તે તેમાં મારે ને. ૫ બાળનું નિમાળું.

મહુડાસ, પું ૦ [સં ૦] જતન પિતર આડે આવેથી રોગ થયેલો મનાયછે ને નહિ પણ કેવળ શરીર સમજાવીજ ને રોગ તે. [લાંબીઆડ]

રચાયલા છ મુખ્ય વિષય તે. (વેદનાં છ અટ્ટ કેવાય છે-શિક્ષા, કલ્પ, નિરુક્ત, વ્યાકરણ, છન્દ ને વ્યોત્તિષ) ૭ કર્મનો ગોણ ભાગ-વિવાહમાં હોમ એ પ્રધાનકર્મ ને બિગ્ન કર્મ તે અટ્ટ છે. ૮ જનન; પશુ: ખુદ્યાણ. જે દોષ તેને અટ્ટ છે. અટ્ટબિપર આપવું એટલે તેની જાત બિપર-તેની પ્રતીન બિપર, (માત્ર રાખીને નહિ) અટ્ટ વળવું-કસરતથી અથવા ખોરાકથી શરીર ભરાવ ને તેજની દેખાવું. ‘અટ્ટ ભરાવું-તાવ આવવો’ અટ્ટ વાળવું-કસરતથી શરીરનો બાધો આણવો. અટ્ટ મરડવું-આળસ આવું. ૯ બંગાળ દેશ. [કરવા-તે.]

અટ્ટઉદ્ધાર, પું ૦ [સં ૦] તીર્થસ્નાનથી અટ્ટનો ઉદ્ધાર. અટ્ટઉદ્ધાર, વિં ૦ મિલકત-માલ-જનસ સાંતમાં રાખીને નહિ પણ વચન-શાખ બિપર અથવા ચિદ્રિ લખાવી લખને ધીરેલું-નાણું; એ શબ્દ નાણાનેજ લાગે છે-જનસ ઇરેટને નહિ. [મનની બિલટ-હાંસ.

અટ્ટઉમઝ, પું ૦ પોતાની જાતનો ઉમઝ. શરીર તથા અટ્ટકાઠી, સ્ત્રી ૦ શરીરનું વાન; બાધો. અટ્ટદ, પું ૦ બાળુબધ ૨ એ નામનો વાનર; રામનો દાસ. અટ્ટદવિદિ, સ્ત્રી ૦ અટ્ટદે કરેલો રાવણ સાથેનો સંવાદ. અટ્ટદશિપ્રાઈ, સ્ત્રી ૦ કામ કાઠીલેવાસાર ગાઈ ગાઈ વાતો કરી સમજાવવું તે-અટ્ટદે રાવણની આગળ કરવું હતું તેમ. [સ્ત્રી.

અટ્ટના, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] સ્ત્રી. મુન્દરી, કામિની. ૨ પોતીકા અટ્ટનું, વિં ૦ જાતનું; પોતીકું; ગાંઠનું. ૨ ખાતરી-પતી. [ન આવે]

અટ્ટખળ, નં શરીરનું બળ-જોર (એમાં ખુદિયાળ

અટ્ટમર્દન, નં [સં ૦] શરીરને સારીપડે યોળાવવું તે. અટ્ટરખો, પું ૦ [સં ૦ અટ્ટરક્ષક] પુરપને શરીર પૂરવાનું સિવલ વસ્ત્ર-ગળાંથી તે ઘૂંટણ લગીનું. અટ્ટરખું પણ કેવાય છે. ખાળક છોકરાનું અટ્ટરખું તે અટ્ટરખી. [અરગળ ઇં ૦ ના] જે લેપ કરવા તે.

અટ્ટરાગ, પું ૦ [સં ૦] શરીર મુગધિના (ચન્દન અટ્ટરેજ, પું ૦ ઇં ૦ અટ્ટરેજ દેશનો વનતી.

અટ્ટરેજ, વિં ૦ ઇં ૦ અટ્ટરેજ દેશ સમજાવી. ૨ અટ્ટરેજનું રાગ (જેમ મોગલાઈ તેમ અટ્ટરેજ)

અટ્ટવસ્ત્ર, નં [સં ૦] ઓડવાનું વસ્ત્ર-ધોનિયુ, પિછાડી, ખેસ, સુતીવેળા ઓડવાનું વસ્ત્ર તે અતે પ્રસજે શાલ જેવા ઓડવામાં આવે તે. અટ્ટવસ્ત્ર ન કેવાય ૨ રાખેલી સ્ત્રી.

અટ્ટરોગ, પું ૦ [સં ૦] જતન પિતર આડે આવેથી રોગ થયેલો મનાયછે ને નહિ પણ કેવળ શરીર સમજાવીજ ને રોગ તે. [લાંબીઆડ]

અચર્યા-ચુર્યા, પુ૦ [હિ૦] અતિ આચર્ય-
વિગ્રહ પમાડતા અસાધારણ-અસમર્થિત બનાવ-વાન,
અદ્ભુતના; અચરતીની અસર કુમળી થોડી ને થોડી-
વારની અને અચુર્યાની પ્રોટ ઝાઝી ને ઝાઝીવારની
હોય છે. ૨ વિરમયતાથી જે આવગણણ તે
અચર્ય, વિ૦ [સં૦ અ; ચર-વતું] એક દેહાણેથી
બિન ન ખસે તેવું. ઝાડ, પાડ વગેરે.
અચરજ-ત, ન૦ [સં૦ આશ્ચર્ય] કૌતુક, નવાઈ,
અનંગેણપણ ૨ નવાઈની-અનંગેણ જેથી ચીન-વાન
અચરત, વિ૦ આશ્ચર્ય-વિરમય પામેલું-પામતું એવું,
તાબુલ; દગ. નવાઈથી એકદમ ખુશીમા આવી
અટકવું (જન) અચરત થવું-પામવું.
અચરતી, સ્ત્રી૦ અચરજ-ત શબ્દ જોવો
અચલ, વિ૦ [સં૦ અ; ચલ. ચલ-જતાર] ખસે-
નહો-પ્રેરે નહિ તેવું; સ્થિર, ચાઈ કુવનો તાંગ
આકાશમાં અચળ છે. પુ૦ પર્વત [ઉપસક્તિમાં]
અચલ્યું, વિ૦ ધા૦ અચલ્યવ્યું શબ્દ જોવા (આ
અચલ્યો, વિ૦ ધા૦ નહિ ચાખેલો એવો (સ્વાદ)
‘પણ રસના અચલ્યો રસ ચાખ’ (અગો)
અચળપદ, ન૦ ચલિત-ડગમગતી નહિ પણ નિત્ય એક-
સરખી કે તેવી આત્માની જે પ્રકાશમાન સ્થિતિ તે.
અચળા, સ્ત્રી૦ [સં૦ અચલા] પૃથ્વી
અચળિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦ અચલિત] અચળ, અટળ
અચા, પુ૦ પડાસી પ્રત્યે રાખવાના વર્તનના નિયમ
અચા પાળવા (સંયત્તમાં)
અચાનક, અ૦ [હિ૦] એકાએક, અકસ્માત, ઓચીત
અચાર, ન૦ અચાણ. [નહિ તેવું-રોગ નાટી વગેરે
અચિદ્વિસનીય, વિ૦ [સં] પગખાચ-લલણ જણાય
અચિન્ત્ય, વિ૦ [સં] જેને વિષે ચિન્તન ન કરી-
શકાય તે; અજ્ઞા, અનર્થ [થી. શ્રીક્રી
અચિર વિ૦ [સં૦] કુંક, કાલુલકુર, અ૦ ઉતાવળ-
અચીતું, અ૦ [અચિન્ત્ય] આગળથી ન ધારેલું
હોય તેમ, એકાએક, અકસ્માત; અચાનક,
ઓચીત [ભૂલ વગરનું]
અચૂક, અ૦ અચાનક ૨ સૂઝી ન જતા વિ૦ ચૂક-
અચેત, વિ૦ અચેતન.
અચેતન, વિ૦ [સં૦ અ; ચેતન] હવ વગરનું.
શયસ્થ, જડ. ૨ મુહિત, બેભાન
અચેત, ચેત નહિ તે, અસુખ
અચો, પુ૦ ભીડ, અચો નહિ વેડુ આજથીછુડુ હો તો
‘તમારો લગાર’ (તેમ વિવાહ) ૨ ગરકી, કચડો,
વગસાનો અચો ૩ કાઈ કારણથી કામ ધંધાં નહિ
કરતા તે અધ-જાખવો, અણજો, પ્રતિજ્ઞ, અટકાવ
અચરેઅચરેશમ, રામ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર- (પાપટ)

અચ્છત, અ૦ ન માત્રમ પડે તેવી છુપી રીતે
૨ [અલત] નુકસાન બાધા વગર, મલામત
અચ્છું, અ૦ વાર, સાર, હીક વિ૦ [સં૦ અચ્છ-
સ્વચ્છ; પાંદરશક] સાર,
મેઝાનું, શોભીતું, મુન્દર
અચ્છેર, વિ૦ અડધો રોર (માપ ખતાવ છે)
અચ્છેરિયું, ન૦ અચ્છેર સમાય તેવું કામ-વાસણ (માપ)
અચ્છેરિયો-રો, પુ૦ અચ્છેર તોળવાનું ધાતુ વગેરેનું
કાટલું-વજન
અચ્યુત, પુ૦ [અ; ચ્યુત, ચ્યુત-ગળીપડનું-પિગળીવડનું]
ધંધા; વિખળુ અથવા ધૂંપલનું નામ વિ૦ ૧. વિકાર-
ગડિત, નાશરહિત ૨ દુઃ ૩ અવિનાશી;
અચ્છત, સ્ત્રી૦ થોડું હાંપુ તે તફી, તાલુ; ભીડ
અછતા, અ૦ એકાએક, અકસ્માત, ૨ નહિ તે છતાં.
‘અછતા માત્રાગ અવગણ વસશે.
અછતું, વિ૦ છતુ-પ્રગટ નહિ તેવું.
અછત્ર, વિ૦ [સં૦] છત્ર ન હોય તેવું, જેને માથે પિતા-
વરિસ ન હોય તે ૨ મળબટ.
અછળકા, પુ૦ સંયત્તને નામે ઓળખાતો ગરમીનો
એક રોગ-ગરીની ચામડી ઉપર નાના નાના પાણુ
છુટા છુટા ડાહલા થઈ આવે તે.
અછરતું, વિ૦ ઉપર ઉપરથી અડક્યું હોય તે.
અછવાતું, કિ૦ અ૦ થોડા આવના, ઓછા ઉતરવા
પુલ-ગલકાં અછવાઈ ગયાં
અછાડપછાડ, સ્ત્રી૦ અહી તહીં કંકડવું પછાડવું ને
અછાવતું, કિ૦ સ૦ નવું વામણ વાપર્યા ઢાડવું
અછાળતું, કિ૦ સ૦ વાસણ ઉચું નીચું કરી તેમાની
વસ્તુ તથા ઉપર થાય તેમ કંકડવું ગાક-અથાણું
અછિન્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] હેલાયકુ-કપાયકુ-તુટેલું નહિ તે
અછિન્તધારા, સ્ત્રી૦ અભિપેદ કરવાનું છિડવાળું પાત્ર
અછેદ, વિ૦ [સં૦ અછેદ] હેલાય નહિ તેવું.
અછોઅછોકરવું, કિ૦ સ૦ ઘણાં વાનાં કરવાં, ઉમ-
ળાથી આદરસન્ધાર કરવા
અછોડો, પુ૦ જળદત્તી નાથે બાંધેલો હાથમા ગળી
હાકવાના વંડો વણેલો દોરો. ૨ છેડા-તોડા, અવ-
ધરી વગેરે ધરણીનો.
અજ, પુ૦ [સં૦ અ; જ-જ-જમેલું અથવા અજ-જવું,
નાખવું, મોકલવું] અનાદિ ધંધિર, પંમેથર
૨ અકેગ ૩ અભા ૪ વિખળુ ૫ શિવ ૬ કામદેવ
અજગર, પુ૦ [સં૦ અજ-અકરો, ગર-ગળી વતાર,
ગલ-ખાવું, જવું] એક વંતતો મોટો બિંદામણો
સાપ-એથી હોડતું નવી ન એક દેહાણે પેટી
પાસે જે શિકાર આવે છે તેને માંછ છે
જેવા પ્રત્યે છે-સારે દિલનો આગળુ લાગે

પડ્યો હોય તેવો. “અનુસર કરે ન ચાકરી, પગથી કરે ન કામ, દાસ મલકો યુ કહે, સર્વકે કાતા રામ.”

અનુસર, અં [૧૧૦] થી, તરફથી મોટા દરજ્જાના નાના દરજ્જાવાળાને લખે તેમા એ વપરાય છે—અનુસર લખવાનું કે

અનુન્મ, વિં [સં] જેને જન્મ નથી તે; અનાન્નિ-ધર

અનુન્મ, આદિમાયા.

અનુન્મ, નં અપશુકન.

અનુપાજપ, પું [સં] શ્વાસો શ્વાસે ધસરનુ ચિન્તન કરવા કરવું તે રત્નવિધિ પૂજનમા અનુપા નામે અર્ધાકૃતિ પુરુષ ને અર્ધાકૃતિ સ્ત્રી એ રૂપે જે દેવતા તે [ભરેલું, અચરત.

અનુપ, વિં [આં] આશ્રયકારક. અચરતી.

અનુમાયેશ, સ્ત્રીં પું [૬૧૦ અ. ઝમાયેશ] તપાસ, પ્રયોગ ૨ અટકળ, મુમાર

અનુમાવતું, કિંસં તપાસી જેવું; પ્રયોગ કરવો, અનુલવ—ખાતરી કરીલેવી

અનુમાસ, સ્ત્રીં અનુમાયેશ.

અનુમાસદાર, પું અનુમાયેશ કરનારો

અનુમૂઠા, પું [૬૧૦ અ. અનુમૂઠા] અનુમાયેશ, તપાસ કરી લેવી તે, વાપરી જેવું તે.

અનુમો, પું એક વસાણું—એક જાનનાં છોડના તીખાં લાગતા ખી.—ઓસડ તથા રસોઈના મસાલા દાખલ વપરાય છે એના પૂલ પણ ઓસડમા કામ આવે છે.

અનુમોઠ, સ્ત્રીં [સં અનુમોઠા] એ વસાણું ઓસડમા વપરાય છે—એના ખી, અનુમાથી મોટાં હોય છે

અનુયા, સ્ત્રીં માયા, પ્રીતિ.

અનુર, વિં [સં] જેને જરા—ટૂંક પાણુનાં ચિહ્ન નહિ તે.

અનુર, સ્ત્રીં [આં અ. અં] આનાકાની, મસ, આનું

અનુરામર, વિં [સં] જેને જરા ને મરણ નહિ તે

અનુરાલ, વિં મોઠું.

અનુલ, સ્ત્રીં [આં]. આખેર, અંત ૨ મોત ૩ કમોત ૪ કળ

અનુવાળાનું, કિં સં ધસીને સારું—ઉજળું કરવું; ઉટકવું, માજવું, સાજવું (વાસણું) ૨ દીવો કરવો અનુવાળિયું, નં જેમા અન્ની કળા વધતી જાય છે તે પપચાંડિયુ અથવા એમાનો કોઈ દિવસ; શુકલ પક્ષ, સૂદ. ૨ અનુવાળાને માટે છાપરામા—લીતમાં રાખેલી નાનીસરખી બારી, જાળિયુ

અનુવાળી. વિં સ્ત્રીં આદરણવાળી (રાત)

અનુવાળું, નં [સં ઉજળવલન] સર્વ—અગ્નિ—દીવાથી અનુર, પ્રકાશ—ઉજલે તે (અન્ધાર ને અનુવાળું) અનુ-

અનુલી, યા—પાણવાનું. અનુવાળું કરવું—કાપવા સાસ

ગુણુ બાર પાડવા, નામ કરેવું; આખરુ વધારવી, ૨ સન્દેહની સપાઈ કરવી. [સર્વેવ, જાણુકે, નિરન્તર.

અનુસ, અં [સં અ; જસ—છોડીમુકવું] હમ્મેશ, અનુહુલકાણા, સ્ત્રીં [સં અનુહુત, લક્ષણા] મગર

અર્થની સાથે તેના સમ્યન્ધી બારના અર્થનો ખલુ બોધ થાય તેવી લક્ષણા—ધોળાએ સરત છતી—ધોળા ધોડાએ.

પરચીસ કામડીએ ગામ છુટયું—કામડીવાળા કાળીઓએ.

અનુ, સ્ત્રીં [સં] માયા કુદરત ૨ બકરી

અનુએખ, વિં અનુખ.

અનુગત, વિં શસ્ત્ર લાગવાથી, હુખવાથી થયેલું તે; અચાનક—અકાળે થયેલું તે (મોત). [હોય છે તે

અનુગલસ્તન, નં [સં] બકરીને ગળે જે આચાણું

અનુચક, વિં [સં અચાચક] જાચક નહિ તે.

ધર્માદા માગવાની વૃત્તિ ન હોય તે

અનુચી, અનુચક.

અનુડી, સ્ત્રીં હાથીને વડવા સારુ ખોદેલો ખાંડા તોફાની દોરને વશ કરવા, તેના પાછલા પગ મુકવાની

જગ્યાએ ખાંડા ખોદી ઉભુ રાખે છે તે ખાંડા. રજખંડા માણસ રાજથી પીડાતો પડ્યો હોય તે ૩ પાળર

“સાવળ પડ્યો અનુડીએ, કાઢે તેને પાથ” [(માણસ)]

અનુણ, વિં જાણીતું—સમજતું નહિ તે, અણુવાંક

અનુણતાં, અં ન જાણતા.

અનુણયું, વિં [સં અજ્ઞાત] જેને વિષે કંઈ જાણ્યામા નથી તે (માણસ, વસ્તુ, કામ વગેરે). ૨ જે

જાણતું નથી તે (માણસ) “અનુણ્ય ને આશ્રણું ખરાબર” એ કેવત છે.

અનુતશતુ, પું [સં અનુત—જન્મેલો નહિ, શત્રુ] જેને કંઈ કાઈ શત્રુ ન થયો હોય તે (યુધિષ્ઠિર)

યુધિષ્ઠિર એ અનુતશત્રુ હતા

અનુનખાહું, પું [સં આજાનુ—ધુરણુલગી, ખાહું હાથ] જેના હાથ ધુરણુમુખી લાગ્યા હોય તે—એ

મોટા લાગ્યશાલી કેવાય છે ૨ ગમ

અનિત, વિં [સં અ; જિત—જિતેલું] જેને કાંઈયે જિતેલો નથી તે. ૨ જે કાંઈથી જિતાય નહિ તે.

અનિન, નં [સં] હરણતુ ચામડુ, મગચર્મ ૨ વાધતુ ચામડુ.

અનુઠવાડ, પું અહા—એહા વાસણું

અનુહું, વિં [સં જુહ—જમતા વધેલું તે] જમતાનાં લાણામાં જે ધાન રચલું તે અથવા લાણાની આજુ-બાજુએ જે વેરાયેલું તે ૨ એવું ધાન જ્યાં પડ્યું

હોય તે ટુકાણું ૩ દૂધ વગેરેથી નહિ પણ પાણીથી રાધેલું અથ જેને નાયા—હાથ પગ ધોયા વિના અડકાય નહિ તે—ઘોટમાં પાણી પડેથી તે અનુહું થયો કેવાય છે

અનુર, સ્ત્રીં પરસાગ નન્દ નિલય આનંદની આતી,

ઉભા અભર મોઝાર (વિવાશકર)

અભરણ, નંબ [સંબંધ] આપેલું ન. પચવું તે.

અપચો અદ્વિજીવી.

અભરણ, વિંબ [સંબંધ] નંબ. નંબ અભરણ.

અભરણીશ, પુંબ [સંબંધ] થોડુંક અભરણ.

અભરણાત-નંબ, વિંબ [સંબંધ] અચુકત [લુહિતવનાનું,

અવરિત ૨ અયોગ્ય; અવરણ; નાલાએક

અભરણું, વિંબ અભરણ; એક.

અભરણ, પુંબ [સંબંધ] અ, યોગ [નહિ (સારો) યોગ-

જોગ-વખન તે, કસો.

અભરણ, વિંબ [સંબંધ] અ, યોગ્ય [અવરણ; નાલાએક

અભરણ, [આંબ] આભર.

અભરણ-જય, સ્ત્રીંબ ઈ, સ્વરણું ચિહ્ન—[.].

અભરણ, વિંબ [સંબંધ] અ; ડા-જાળનાર [લુહિતીન; અભર-

સમણ; અભરણ, અભરણ, અર્થ

અભરણ, વિંબાંબ[સંબંધ] જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે

અભરણ, નંબ [સંબંધ] જ્ઞાન નહિ તે, અભરણપણ,

અભરણ [સમજ.

અભરણ, વિંબ [સંબંધ] જેને જ્ઞાન નથી તે; અર્થ, જે

અભરણભાવ, પુંબ [સંબંધ] અજ્ઞાનપણ

અભરણી, વિંબ નહિ, જે જાતી તે.

અભરણ, પુંબ ઉઝેડા શબ્દ જેવો.

અભર, આંબ. 'સ્વમસાત્ર જ્યાં નથી પ્રપચ, ત્યાં તેને

કમ લાગે અચ' (અખો)

અભરણ, પુંબ [સંબંધ] અભર-જયું [કેડો, પદર, પદ્યો

અભરણવો, પુંબ આંખે જે એક લાગ્યો હોય તે દોરડો

તેવમાં ભોળી સળગાવી આળી મુકવી તે. અભરણવો

ઉતારવા કહેવાય છે.

અભરણ, નંબ [સંબંધ] અભર-ઓપડું અથવા ગોલાવતું

આખના ડોળાની પાળ ઉપર ઓપડું-લગાડતું તે,

આંબવું તે ૨ જે વસ્તુથી અભરણ કર્યું તે-સુરમો,

અભરણ, આસડ વગેરે.

અભરણ, અભરણ, ૨-જાણનાંબ, સામ્યંબ.

અભરણી, સ્ત્રી [સંબંધ] અભરણ, અભર-જયું [એ હાથની

હથેલી સાથે અખવાથી જે સમુદ્ર આકાર થાય

તે આંખો, પોશ.

અભરણ, અંબ ઉતાવળો તુરંતજ (પ્રિં).

અભરણું, કિંબ અંબ આપડાંબ ધ્રુવ-આખ અજાઈ કંઈ

તાંથી આસડ નહિ અજાય ૨ સોમાનાં કરતા ૨૫

ગુણમાં કંઈ ઉતરવાથી એકએક શરમિન્દો થવું

૩ ઉતરણ; કાણું, કાંઈના પેશમાં આવી જવું.

અભરણ, નંબ [સંબંધ] ધાતુ અભર-અવરણ કર્યું [એ

નામનું એક પ્રજા-જેવો.

અભરણી, વિંબ પાકેલાં અજીંગના રૂઝનું-સરણું.

અભરણી, સ્ત્રીંબ અજીંગનું ઝાડ.

અભરણ, સ્ત્રીંબ એક જરમ માનનાર જે લોક તે સહી

જે સભા તે, કોમનો જમાવ, પજાવેત-(પારમીની)

અભરણ, સ્ત્રીંબ [હિંબ સંબંધ] અભર ધાતુ ગતિ વાચક છે

ને એ ઉપરથી અભર વાળા ગજ્જો થયા જણાય છે]

ત્રેમ; ખતરો 'જિસક મનમે અભર હૈ, મોહી અ-

ભર રહે' ૨ [સંબંધ] અવરણું] આકાશને ચાર ગુણુ કર્મ

ઉપરથી રાખવામાં આવેલું જે નામ તે ઉપનામ,

આખર, ૩ ચિન્હનહી

અભરણાળું, નંબ સામાં માલુસને જાણુ ન પડે તેવી રીતે

તેની જે મજાક કરવી તે, શરમાવવાની-ચિડવવાની

મનઘણથી ક્રોધની જે છેડખાની કરવી તે, અપણું

સળી-આગળી કરવી તે. ૨ કવચ ન રૂંટના ગજ્જ-

મટ્ટી કરવી તે (અર્થ રહેતે-અટકી અટકીને ચાલો

કર્યો તે અટકયાળું) વિંબ અટકયાળું કરનાર

અટકડી, સ્ત્રીંબ છાતીના પડછાની અન્દરના વાયુનું

આજુબાજુથી રસ્તો કરી ઉપર ચડી ચાવી એક-

દમ છૂટ પડવું તે, વાધણી, હેડી.

અટકણું, નંબ જેથી ગતિ બંધ પડે તે (વસ્તુ). ૨ ધ-

ધરીતું કરવું ઉતાવળ અથવા ધીમું કવામાર તેની

તળે લોકડાનો જે કંકડા ગોળવામાં આવે છે તે

અટકણિયું, નંબ અટકણ.

અટકણું, કિંબ અંબ ગતિ બંધ થવી, કામ ચાલતું બંધ

પડવું; ઉભરવું; થોભવું, ખોટીધવું.

અટકણ, સ્ત્રીંબ [હિંબ] કંકડ આધાર ઉપરથી નકે કરી

સોધીકાડવું તે ૨ કર્મનાથી ગણેલું તે, સુમાર, આ-

સરો, અડસટ્ટો, ૩ લુહિત, કુચી; કળ. ૪ કિમળ

રમોવેલો તે; અખ્યાસ, સાવરો. અટકણ કરવી-કા-

વી-આધવી તેમ અટકણ ઓવીવેવી એવા પ્રયોગ

થાય છે [નકી,

અટકણખાજ, વિંબ અટકણ ઓધવામાં ચાલાક-પ્રવીણ;

અટકણવું, કિંબ અંબ સન્દેહ-અન્દેશ-વિચારમાં પડવું.

અટકણી, નિકળીઆ નેટલે; કાળપવન મનમાં,

અટકણીઆ નેટલે ૨ અટકણ કરવી.

અટકાર પુંબ આકાર નાનું જેવો.

અટકાવ, પુંબ [હિંબ] જેથી અટકી પડાય તે, પ્રતિ-

બંધ; હરકત. ૨ જરૂરિયાત અંગત ૩ આધાર નીમ

૪ સ્ત્રીતે ઝડપ આવવો તે. અળણ એમવું-સાથે આવવું-

રાજા આવવું તે સ્તાન. અટકાવ હોવા-પાળવા.

અટકાવવું, કિંબ અંબ બંધ પાડવું; રોકવું. ૨ વધમાં

હરકત ચાલવું

અટકાવું, કિંબ અંબ સ્ત્રીતે ઝડપ આવવો; અળણ એમવું;

અભરણ, મરિતો અથવા-મરિતીને મરિતે મરિતે અંબ

એતે જાને ટકાણે ફરી ન જાય તેવો લોહી જેવો
પદાર્થ જેવો માલમ પડેછે ત્યારે તેઓ ત્રણ દિવસ
દ્રાઈ માણસ-વસ્તુને અડકતા નથી
પટકોમટકો, પુઠ સ્ત્રીને, ચાલવાનો તથા અડ્ડા મર-
ડવાનો જે ચાળો તે.

અટણ, નં [સં અટના-અટ-જવુ] જવુ-પ્રવુ-
ભમવુ-રખડવું તે, ભમણ ૨ મુસાફરી પ્રવાસ
અટની, સ્ત્રી [સં] કામડીનો કાપવાળો છેડા, ધનુ-
પતુ સિંઘડ. ૨ કામડાનો કરો, તટ્ટી

અટપડું, વિં ગુચવણવાળું, ન સમગત્ય તેવું, તગેહ
તરેહના પેચવાળું, સરળ નહિ તે આકુ, કપરુ “પ્રી-
તડીની રીત અતિ અટપટી ઓધવછ છે પ્રીતડીની
રીત અતિ અટપટી”

અટલ, વિં [સં અટનો અર્થ ઘણુ-અતિશય એવો
થાયછે] સારો હોશિયાર, પાકો, પ્રવીણ ગવૈયો-
જુગારી-ચોર ૨ ઘણી અન્ધારી (રાત) અટલ-
બળદેવ-ખાવે પાવે કુસ્તી કરવે જખરો (મયુરાના
ચોખ્ખા જેવા)

અટલરાન, નં મોટું ને ભયકર એવું રાત
અટવાવું, કિં અં અવટાવું શબ્દ જેવો
અટવી, સ્ત્રી [સં] રાત, વન, અરણ્ય, જંગલ
અટળ, વિં છૂટા ન પડાય-ફૂર ન કરીશકાય-ટળે
નહિ તેવું, અનિવાર

અટાઉ, સ્ત્રી ડગાઈ-અટાઉનો માલ અટાઉ (વટાવ)મા
જાય એજ પ્રયોગમા માત્ર અટાઉ શબ્દ વપરાય છે.

અટા, સ્ત્રી [સં] આડી નહી ભમવું તે: મિથ્યા
ભમણ કવુ-રખડવું તે ૨ મેડી

અટાટ, વિં [સં] ઘણું ૨ સાર વગરનું સ્ત્રી
[અટાટય] અટા (૧ લા અર્થમાં)

અટાણ, સાક્ષા, વગેરેનું રડ્યા પેલા જે લુગડુ તે, પોત
અટાપટા, પુઠ શામ્યા પોળા લીટા, આડા અવળા પટા
અટામણ, નં રોટલી-પોળી કરતીવેળા લુવાના બધારણ
સારુ ધોયલા ચોખ્ખાનો અથવા ખીજ કશાનો જે
લોટ લુવાને લગાડવામા આવેછે તે

અટારી-ળી, સ્ત્રી [સં અટાલિકા] ઊંચો માળ,
ઊંચીમેડી ૨ ઝરુખા, ગોખ

અટારો, પુઠ ઉચાળો, સરસામાન, ખટલો (ધરમાનો)
અટાવું, કિં અં છુદાઈને લોહો થવો

અટિઅમર, પુઠ ટગ, હુકુર-કચરા પૂગનો-કામડા
જનો અટિઅમ પડ્યોછે

અટી, પુઠ [સં] કરકર કરતાગ ઋષિયો, બ્રમ-
કરતાગ. અટી થમ્યા થમ્યા જળ

અટરવું, કિં સં કાતેલા સૂતરની આંટીયો બનાવવું
ઓવાળવું.

અટોપવું, આટોપવું.

અટલ, અટલ.

અટહાસ-અટહાસ્ય, નં [સં] મોટું પ્રાડીને-
ફાત કાડીને ખડખડહસવું તે

અટા, પુઠ દાર-દરવાજા અટાખન્ધ કરવા-ઓલતાં
ખન્ધ કરવું, આજ નાખવું, દરાવવું (તકરારમા) અટા
ખન્ધ થવા-ખણે ગળાલગી ખાધું હોય તેવું હેવું
૨ હારીજવું

અટમ, ખીજ, શીજ ને ચોથ, એવા ત્રણ અપવાયનું
નામ છે (જૈનમા).

અટવાડિયું, નં [સં અષ્ટ વાર ઉપરથી] સાત દિવસ
ને સાત રાત એટલો જે કાળ તે-એક વાગ્યી શર-
કરતા પાછો તે આઠમો વાર આવે ત્યાંથી

અટવાડું, નં દોરડાને વળદેવાનો લાકડાનો કંકડો.

અટાસિયાં, નં સ્ત્રીયોને પગે પેરવાનો રૂપાનો એક
ઘાટ એ જોડ હોયછે તોડા. અટાસિયું (એ એક
વચન) ખોલવામા ઝાઝુ આવતું નથી

અટીંગણ, નં અટીંગવાસાર જે ટેકો-તકિયો તે

અટીંગવું, કિંસં શરીરના લાગતે આશમ આપવા
સારુ તેની નીચે-પછવાડે જે ટેકો-ભીત-તકિયો હોય
તે ઉપર પડવું-તડખાવું તાક્યે અટીંગીને મેસવું

અટ, અં અહિંમાં ‘અટ દારકા’

અટલવું, અટલવું.

[૩ અભ્યાસ

અટોડી, સ્ત્રી ગોળની કડામા ખાંદ્રેલુ આદુ ૨ હથોડી,

અટાઈ, સ્ત્રી આઠ ઉપવાસ લાગત કરવા તે (જૈનમા).

અટાણું, વિં [સં અટનવતિ] તેવું ને આઠ એટલી
સરખા તે-૯૮ ૨ (સકંતમા) એની સખ્યા.

અટાખન્ધ, વિં સોકટાની રમતમા અટા ઉપરની
સોકટી છતે દાવે પણ ન મરાય તે. [આઠ-૫૮

અટાવન, વિં [સં અષ્ટ પક્ષાશત] પચાસ ને

અટાવીસ, વિં [સં અષ્ટવિંશતિ] વીસ ને આઠ-૨૮.

અટાસિયાં, નં અટાસિયાં શબ્દ જેવો

અટો, પુઠ સોકટાની યાજના અટોકા પટને છેડે
ત્રણ ત્રણ ખાના હોય છે તેમાનું અટોકું વચલું તે.
૨ ગજીફાના અથવા ખીજ દ્રાઈ રમવાનાં ખાના
ઉપર ચિતરેલા આઠ ફાણાનો જે સમુદાય તે.

તે નાથા વના તેને અડકો; વળગણી ઉપરનું વસ્ત્ર સાથાપરની પાવડીને અડક્યું. ૨ પોચવું, સ્પર્શ કરવાને વચમાનો અન્નર ભરવો વસ્તુ સાથુ વહુની છાતીએ અડકે છે. ૩ હાથમા લેવું, છેડવું. તે કાગળોને તો હાથ હું અડકતોજ નથી

અડકાડકું, અડકે તેમ કરવું.

અડકાયલી, વિં કનુથી અળગી જેણી (સ્ત્રી).

અડકાવ, પું સ્ત્રીને કનુ આવવો તે, અટકાવ, અળગુ અડકાવવું, કિંમત અન્ન કરવું દાકવું, દેવું (બારી બારણા)

અડકાવું, કિંમત અન્ન અન્નથવું; દેવાવું (બારણું) ૨ અડકાથી અગુદ થવું (ડાકવું) ૩ અટકાવ આ-વવો (સ્ત્રીને)

અડગાડિયાં, નં ઘેરાને પેરવાનુ ધરણું.

અડધોદડધો, પું બેસેતે વગેરે મળકામો ઉઠીને ક-ચરાથી ભરેલુ હાથલું ફાંટુકે વળાડતો અને સાથ (લક્ષ્મી) આવે તે અળસ (દળદર) બન્ન એમ બોલતા ચક્રે જઈ તે હાથલુ પ્રોડી નાખવાની વેમ ભરેલી જે રહિ તે ૨ દોપ-કપકાનો લાર (અડધે-દડધો તેને માથે).

અડકો, પું કામ થયા વગર ઉઠવુંજ નહિ એવો આગ્રહ ધરી જેણી રેલુ તે, ધામા ૨ કુસ્તીમા એક તરેહનો પગનો ધાવ.

અડચણ, સ્ત્રીને જે વસ્તુ-અનાધના આડ આવવાથી ચોક્કસ કામ અટકી પડે તે; હરકત, નડતર, રેકાણું ૨ ગભરાટ; સફટ, આપત.

અડણ, નં ગાય ભેંસ વગેરે દધાળા જનાવરના આવ-ગળી ઉપરની દધ ભરાવાની પ્રુલેલી જગ્યા.

અડતલાં, નં આનાકાતી; ગાગાંતલિયાં-ધાં-પાશ

અડતલો, પું આસરો; આથ ૨ મુસારો, અટકળ

અડથલ, વિં કામ કરવે હડે નહિ તે; જળજ ૨ કર્તાર, લડ.

અડથળો, પું મોટી અડચણ, રેકાણું.

અડક, પું કોળા જાતિ અનાજમા ગણાતુ એક (એ જાદુ પ્રયોગમા પ્રાણ કામ આવે છે)

અડકાણું, નં અડવાણુ તે અડના લોટાના લાડ, અડની ઘણમા બીજી એ ત્રણ ઘણ-એકડી સંવેલી હોય તે

અડકાળો, પું છુદાયાથી એકસરખુ નરમ થઈ મળી-જવુ તે, ભંચો, ઘાણ ૨ જળ માં પડ્યાથી લા-ડકાંપાંચળા નરમ થઈ જતાં તે; રાકિત ઉપરાન્ત અનિસ કામ કરાવ્યાથી કામ કરનારે છેકળ વા-કીજવુ તે. [અડનું ખીંચ

અડદિયું, નં અડના લોટની અનાવેલી મિકાઈ. ૨ અડદિયું નં અડકુ તે.

અડધી, સ્ત્રીને વાંજાનો એક શિક્કો; જે-(એક આનાનો બારમો ભાગ) (એ શબ્દ મુખ્યત્વે માત્ર વપરાય છે)

અડધું, વિં [સં અડક] આખી વસ્તુના અગળર સંખ્યસરખા કરેલા એ ભાગમાનો અડકો

અડધુંપડધું, વિં અડધુ અથવા તેથી કંઈક ઓછું અડધો, પું રૂપાનો ચલણી ગિને (એક રૂપિયાના એ અડધો) ૨ (સરકતમા) અડધો થેલો

અડધોઅડધ, વિં અગળર અડધુ

અડનું, પાનેનું (સડું).

અડપડું, નં અટકચાળું. વિં અટકચાળું.

અડકટ, સ્ત્રી [સં અડકાસન] ૪૫૮, ૪૮; આટો, અથડાવું તે. અડકટમા આવવું

અડમ્મડું વિં [હિં] કંઈકે કંઈ તે કરે કંઈ તે, ક્યુ ન લેખવતા પોનાનાંજ છન્દમા મચી રેનાર. ઉઠેલ નખિયતનું; ટકુ વગરનું, હડીલુ, અડાણી, મૂર્ખ

અડમ્મડિયું, નં ગળડીને પડવું તે. લથડિયું.

અડમોટ-અડમોથ, સ્ત્રીને તાણીને મોડાપર હાથ મારવો તે, લપડાક “અડમોથનો ઉવાગ ન હોય” એ કેવલ છે.

અડમોથ, વિં ઠોઠ, મૂર્ખ, બૂધી

અડવડનું, કિંમત અડઅડિયા આવવા, લથડી પડવું.

અડવાણું, વિં અડવું, ઉવાકું

અડવું, વિં સણગાર રહિત, ઉવાકું. અડવી કાટ (કપડી વના), અડવા પગ (જોડા વના) કિં ૨ સણગાર વના અતડુ-નગ્નુ દેખાતુ તેવું દેશા વના પગ અડવા લાગે છે

અડવું, કિંમત અડવું. સ્પર્શ કરવો ‘મુળને અડગો મા આધા ગે અકબેલા છેલા અડગો મા’ (દધારામ) ૨ એકાદ કામ ઉપર મહડી પડવું-લાગુ રેવું

અડવો, પું ચાણિયો (ભવેમા)

અડસદો, પું [હિં] અટકળથી ગણેલુ તે, મુમાર, આસરો. અડસદો કાડવો

અડસડ, અડસેડ.

અડસર, સ્ત્રીને વરતી જે: પાટડી

અડસિયાં, અડાસિયાં.

અડસેડ, વિં સાક ને આક, ૬૮.

અડાઉ, વિં વાવેતર થયા વિના પોનાની મેળે ઉગી નિકળે તે (ડાગેર-લાત), નમાર

અડાડવું, અરકાડવું.

અડાણી, વિં જોલવે ચાલવે જડડી, અસબ્ય; અ-નારી. ૨ સમજ-આવડત વળાનું, મૂર્ખ

અડાણો, પું એ નામનો એક-કામ [ડામીડ આડ,

અડાણીડ, વિં કંઈકે ભથ ઉપજતવતુ એવું માંડું. અ-અડમી, નં લિનમા જડેલાં પાટિયા લગેરે તે

પડાયાં, નં ૨૨માં પડેલા સુકાઈ ગયેલા ગાય લેસના પોષાળા અડાચું, એક વચનમાં પણ એ શબ્દ થોડો વપરાય છે.

મડાર, વિં [સં ૦ અષ્ટાદશ] દશ ને આઠ, ૧૮ અડારવાર વનખતિ, અડાર પુરાણ ૪૦

અડાલી, સ્ત્રીં લાકડાની નાની થાળી-કચરોટ

અડાવણું, કિં સં (ખુશાલી પણ કષ્ટક દાડગાઈ ખતાવે છે) અતિશય ખાવું તેણે આજ પન્દર લાડ અડાવ્યા ૨ બોલવામાં ભુડી વાત ચલાવવી-ધુસારી દેવી તેણે ગપ અડાવી, તેણે કઈનું કઈ અડાવ્યું, તેણે તેની આગળ ભુડુ અડાવ્યું ૩ ભુડો દમ ભરાવવો; ધમકાવવું, સપડાવવું, તેણે તેને ખૂબ અડાવ્યો ૪ સ્ત્રી સાથે સડું કરવો. તેણે તેને અડાવી, અડાવી દેવું. કાઠને એકાદે ટુકાણે તળવીંજથી દાખલ કરી-ધુસારી દેવું. ૨ ન કેવાની વાત કઈ દેવી.

અડાસિયાં, સ્ત્રીં એક ઘરેણું

અડાસે, અં પાસે, લગોલગ ૨ પડછાયે, એણે એની અડાસે ન જતો.

અડાળી, સ્ત્રીં ધરને લગતી એક ભીતને આસરે જે છાપરી બાંધેલી હોય તે, એસરી.

અડિયલ-ચેલ, વિં [હિં ૦] અડ કરનાર, હડીલ, ક્યુ ન માને તે એ શબ્દ વિશેષે પશુને લગાડવામાં આવે છે-અડિયલ ટટટ

અડિયું, સ્ત્રીં નાની અડી

અડી, સ્ત્રીં સોનીતું એક એળવર-કાંસાના જે ખીખા ઉપર ધુધરી વગેરે ઘાટ ધડાય છે તે. ૨ દોડ, ગળડી

વિં જરૂરની, અટકી પડાય તેવી. અડી વેળાયે અડીજડીને, અં ધાં મણડયા-લાડુ રધને

અડીજવું, કિં અં દાખલ થઈ જવું. ૨ અટકી પડવું-થોડો અડી ગયો. [પડવું, રધ જવું

અડીપડવું, કિં અં (કષ્ટક દાડગાઈના લાવમાં) અટકી અડીવેળા, સ્ત્રીં અટકી બેસવાના સમયની લગોલગનો સમય ૨ દુખનો વખત. ૩ અણીની છેલી વેળાએ

અડી, વિં બે ને એકનું અડધું તે, ૨૩ અથવા ૨૪ અડીશરી, સ્ત્રીં અડીશર વળનમાં થાય તેવું તોળાનું કાટલું ૨ અડીગર માથે તેવું સાપ-સમ.

અડકદડકિયું, વિં અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં દોડનાર-માલનાર, ગરબડિયું ૨ બને પલથી છુટો રહી પોતાની મરજી થાય તે પક્ષને મદદ કરનાર, વધારાનો (જોડી દાડની રમતમાં).

અડસી, સ્ત્રીં એક ઔપથી

અડસો, પું એક ઝાડ એનાં પાતરાં ઝોસડમાં વપરાય છે. અરોઅર, અં લગોલગ. છેકળ પાસપાસે, અટકીને રથ હોય તેમ.

અડાલ, વિં ડોલે નહિ તે; અચળ, અટળ, ચિર અડાલી, સ્ત્રીં મોરી-અછોડો-નેતર ખસી ન બધે માટે એડા ઉપર ભેરવેલો લાકડાં વિગેરેનો નાનોમ

ગ્ગો પાનળો જે કકડો તે, અટકણિયું

અડાસપડાસ, પું પોતાના ઘરને લગોલગ અથવા થોડે દૂર પણ તેજ મોલવામાં હોવાનો જે સમ્બન્ધ તે

અડાસીપડાસી, પું પોતાના ઘરને લગોલગ અથવા તેની ચારે બાજુએ જે માણસો રેતા હોય તે, પાડાપડાસી [રૂપુ, બંદરુરત.

અડાળ, વિં ડાળ-આકાર-ઘાટ વગરનું વરવું, કઈ અડાળકાટલું, વિં અડાળ ૨ મનમાનવું કામ ન કરી શકે તે-(માણસ-વસ્તુ) ૩ કામ કર્યા વગર વચમાં નકામો અથડાયા કરે તે (જન) 'અડાળ કાટલાની માકક અથડાયા કરે છે'

અડયું, વિં કચ્ચા વિના ચાલે નહિ તેવું; જરૂરનું(કામ) ૨ અટકી પડેલું-તે કામ કઈક અડધું રેવાનું નથી.

અટળ, વિં ટળી-પડી ન બધે તેવું, અચળ, નિચ, સ્થાયી. અટળ પદ-જે પડે નહિ અથવા બચાવી પડાય નહિ તે ટુકાણું, મુકિતપદ

અટળક, વિં ટળી ન પડે તે, મુકત (જન) અટળક-ટળિયા ૨ બહુ; ઘણુંજ વધારે, એકદમ "ચાળો માટે અટળક ટળીઆ" (દયારામ)

અઠાવણું, કિં ઢોર ચરાવવા લઈ જવા ૨ હાકી કાટવા અઠીવટો, પું એક જાતની અઠી-અડી કાળાની પિછોડી.

અઠેલવું, કિં અં અગીયું કિં સં જોર આપી ખસેડવું-ધંકેલવું (લાકડા વગરને)

અણ, અં [સં ૦ અન] એ શબ્દ વિશેષે નહિનાં અર્થમાં અને પ્રસંગે નરસપણું, કમીપણું વગેરેના અર્થમાં વપરાય છે.

અણકયાગરું, વિં ક્યુ ન માને તે

અણકિસળી, વિં કિસળી નહિ તે

અણકૂટ-કોટ, પું [સં ૦ અનકૂટ-અનનો ટગ] દેવની આગળ મોટા નેવેદમાં જે બોજન પદાર્થો એક ટુકાણે ભુગતીથી ગોઠવી ગળેલા હોય તે મહાપ્રસાદી

અણખત, સ્ત્રીં મનમાં કઈ કઈ ખુશ્કા કનું તે, કઈ કઈ કાળજી થયા કરે તે ૨ અમીનિ, કામગીર ૩ નડતર, આડળીલો

અણખૂટ, વિં ખૂટે નહિ તેવું.

અણગમતું-મું, વિં ધાં ગમતું-પસન્દ નહિ તે.

અણગળ, વિં ધાં ગળેલું નહિ તે-પાણી દૂધ વગેરે

અણગાર, સણગાર.

અણગોડ-ખ, પું જોરનું એક વરત કાનતર સદામ અથવા ભાઈના મુદ્દા અથવા શ્રાવણમાં ૨૨ તેમ નિમેલે દિવસે જોગઓ એકા મળી દેવતાનું-અ

જઈ તુળસી ખીલી વગેરેનાં જોડ નજે ખેસી દ્રવ્યનું ખાચ છે અથવા કૃત્રાદાર કરેછે વાલિયણો કારતક મુત્ત ખીજીલી તે સનિમ મુધીમા ત્રણલાન વગર ખીજી અધુ ખાઈ (ગોસાદછની) ખેદે જઈ અથવા ધરમા અણુ-જોડ કરે છે તે માગસરમા દાકુ ખાઈ કરે છે પણ ભાતદાણ તો નહિ [નહિ તે અણુજોડ્યું, વિં ૬૫૦ ગોખલુ-ગોખીન યાદ રાખેલુ અણુધરતું, વિં [સં ૦ અધદિત] ધરતુ નહિ તે (ચિયાર, કર્મ ૬૦)

અણુધર, વિં ૬૫૦ ધરેલુ-મુન્દર ધરેલુ નહિ તે (લાકડુ ધાર વગેરે) ૨ રુડુ કળવાયલુ-તરખીયત થયેલું નહિ તે સ્વભાવ રીતભાતે સુધડ નહિ તે; જડુલી, ખેવકક કાખ્યાલુ માનારાનુ એક કર જેને મતે જે કર્મ ધરેલુ નહિ તે ધર્યર એવુ છે.

અણુચંચું, વિં ૬૫૦ વણુંધુ-કથેલું-વરેલું નહિ તેવું કવિ થયેને અધકુ ચું કચું, જેતા નહિ અલ્પ અણુ-ચંચું (અખો).

અણુચિતું-નયું-ચીતું, અં ૬૫૦ આગળથી કલ્પના ન કરી હોય તેવા બનાવથી, એકએક

અણુછતું, વિં ૭૭૦-અગત નહિ તે, છાનુ, લોકુ, શુભ ૨ ન હોય તે “અણુછતે છતાનો ખમ, પણ અલ્પ-વેત્તા જાણે એ ખમ,” (અખો)

અણુજાણ, વિં [સં ૦ અજ્ઞાન] જેને જાણ નથી તે, જે (એકાદી વાત) જાણતો નથી તે. ૨ અખ; નાદાન મહુતોળયું, વિં ૬૫૦ તોજ્યા વગરનું “અણુતોજ્યા હોયરે વેચાયે લાભીરે ધર આપણીરે”.

અણુદીક-હું, વિં ૬૫૦ ન દીકલુ-જોયલુ, કાઈ તરડા ન દીકું હોય તેવું. “અણુદીકાનુ દીકું”ને માર મળાને મીકું.” અણુદાયું, વિં ૬૫૦ તોયા વગરનું. [તેલું તે, પણધારયું, વિં ૬૫૦ ધારેલુ નહિ તે, એકએક બ-પણપ્રીછાયું, વિં ૬૫૦ અગળુ વગર સમજતુ મરખ

વધુ થકી અણુપ્રીછણરે, માલરે મથે નાથરે (લાલણ) અણુખનાવ, પું ૭૫૦ બનાવ-સલાહ-સમ્પ નહિ તે, દીલ જુલું હોવા તે. ૨ કચિયો; વાધા; સામસામી

અણુધર, વિં ૬૫૦ ખોટ્યા વગરનું. અણુધર્યું, વિં ૬૫૦ ખોટનું. બન્ધ અથલુ, અપ અખો જે જે કરવા ગયો, ત્યા એમ અણુખોલ્યો રહ્યો.

અણુમાનીતું, વિં માનીતું નહિ તે; નાપસન્દ-અખ-ખામણું કરેલું માનીતી તે અણુમાનીતી રાખી

અણુરાગ, પું ૭૫૦ અનુરાગ-પ્રીતિ. ૨ રાગ-પ્રીતિ નહિ તે, રીસા સુલિક્ષી, વિં વિદેલી વણું ખાધે કર ચાચ ચીક-ગુ, એવા ભેદ અણુવિદીતણું

અણુ, પું [હિં.] ખાલક-છોકરાને પગને અણુ-વણું ધુધરીનાળુ રૂમાનુ કચેલું

અણુવણુ, અણુખેણુ.

અણુવર, પું ૭૫૦ વર-વલુ પરણીને સાસરે જાય તે પ્રસાદે વર-વલુની સાથે જનાર જે તેનું સગુ અથવા મ્નેલી તે. વરની સાથે જનારો દુવાગો મિત્ર હોય છે તે વલુની સાથે જનારી તેની સગી-મેનપણી હોય છે

અણુવરિયું, નં ૭૫૦ અણુવર રૂપે હોય તે ૨ અણુવર અણુવરી, સ્ત્રી. વગર પરણેલી તે ધરમા રાખેલી સ્ત્રી. “અંથી લાખ તો અણુવરી, ગવલુંતે ધેર નાર” (સામળ)

અણુવાદ, પું નિર્મ, અંગ્રોઈ અણુવિચું, વિં સમજ-વિચાર વગરનું, જરમુ ‘જિલા અણુવિચ્યા આહીર’ અણુવિચાયુ કામ કરે છે એમ પણ બોલાય છે

અણુવીંધું, વિં ૬૫૦ વીંધેલું નહિ તે (મોતી) ૨ ખાસી કરેલી ન હોય તેવો (આખો-અખ) ૩ ધડાયલુ-કસાયલુ નહિ તે, અગરયુ, ગિખાઈ (માલસ) સચાર વ્યવાગમા નહિ પડેલો (માલસ)

અણુસખડી, સ્ત્રી ૦ પાણીથી રાધેલી ગસાઈ સિવાયે ખીજત જે ખાવાના પદાર્થો તે, આક્રયા વગરની ઘીમાં તળેલી મીઠાં વગરની જે અન્ન સામગ્રી તે, કાચુ કોરુ, વણુ અણુહ; પ્રસળ

અણુસણ, [અનસન] જમવું નહિ તેવું (વત), ઉપવાસ (વૈતમો)

અણુસમજ, સ્ત્રી ૦ નહિ સમજ તે અણુસમજણું-વલુ, વિં સમજ-સક-અપ્રલવનાનું (જન) ૨ ખાખક, અજાન, નાદાન

અણુસારો, પું ૭૫૦ જ્યાક આખ ફેરવી કાઢતે કર્મ સમ-જવડું-ચતાવડું તે, સાન, ઇસારો

અણુહદ, અનહદ.

અણુથી, સ્ત્રી ૦ અનાથ, આ [ઉપસરગ્રહમાં]

અણુરો, એનો

અણુમા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] આડ સિદ્ધિમાની એક-ઝીણુ તે ન દેખાય તેવું સ્વરૂપ લેવાની-ધારણ કરવાની શક્તિ.

અણુયાળું, વિં. અણીયાળું.

અણી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦ અણિ. અણુ-અવાજ કરવો] એકાદી વસ્તુને ઘણોજ ઝીણો ખુચે તેવો છેવો, માથ, હચિયાર વગેરેની અણી. ૨ સફટમાં આવી પડવાની સન્ધિ; બારીક પ્રખત “અણી ચુક્યો મો વરસ છવે” એવી કેવત છે. ૩ હદ, સીમા ૪ પડાની ધરીમા ખોસવાની ખીલી

અણીદાર, વિં અણી હોય તેવું [હોય તેવું

અણીશુદ્ધ, વિં જેની અણી, ખાડી-ભાગી-જુડો ન થઈ

અણીયું, નં [અં ૦] એક વસ્તુ ખી-વસાય

અણુ, પું [સં ૦ અણુ-અવાજ કરવા] ઘણુંજ ઝીણું

કરે તે. ૨ પદાર્થના ઝીણામાં ઝીણું વિખાર

પૂરો પડે તેવો જે એક જોડો તે-મહારથી. કરતા
વધારે બળિયો

અતિવય, વિં (સં) શ્રદ્ધ, શુદ્ધ.

અતિવિખ, નં [સં અતિવિખ] એક આપધિ અની
કળીયો બાળકને કરમ, ઉધરસ વગેરે રોગ ઉપર આપ-
વામાં આવે છે એ ઝાડની છાલ રૂડા કામમાં આવે છે

અતિવ્યાસિ, સ્ત્રીં [સં] પ્રતિજ્ઞા વાઙ્મય ઉપરથી
જેટલું નિષેધ તેના કરતાં વિશેષ જે અનુમાન કાઢવું
તે; તાણીતૂસીને સામાન્યત્વ આણવું તે; મરડી મચ-
ડીને જે કંચ કરેલો તે. [વધારે

અતિશય, વિં [સં] ધણુજ, પુષ્કળ; બહુજ

અતિશયોક્તિ, સ્ત્રીં [સં] હોય તેના કરતાં અતિ-
શય વધારીને જે કહેલું તે. ૨ એક અર્થસંકુચ-જેમાં
કાઈ વસ્તુને શોભાવવાને તેનું વધારી વધારીને વર્ણન
કરેલું હોય તે ૩ બકવાટ; બડબડાટ.

અતિશાણું, વિં દોડાણું

અતિશૂદ્ધ, પું [સં] શુદ્ધી નીચી જાતિનો પુરુષ
ભણિયો; અમાર વગેરે.

અતિસાર, પું [સં] વારે વારે પાતળો-લોહીનો
ઝાડો થયા કરે તે રોગ; મરડો; સફાઈણી.

અતિસ્નેહ, પું [સં] ધણોજ સ્નેહ

અતિસ્વાર્થ, પું [સં] ધણોજ સ્વાર્થ, ધણોજ
લોભ. ૨ છેકળ એકલપેટાપણું

અતીક્ષ્ણ, વિં [સં] તીક્ષ્ણ નહિ તે.

અતીત, પું [સં અતિથિ] કરતો સાધુ-આત્મા,
ભિખારુ; માંસનાર.

અતીત, વિં ધાં [સં] શુદ્ધપડી છુટું થયેલું. વિપયા-
તીત, મોહાતીત, ઇં. ૨ ત્રીતીગયલું, પસાર થઈ ગ-
યેલું કાલાતીત, સ્થલાતીત ઇં.

અતીન્દ્રિય, વિં [સં] ઇન્દ્રિયોથી કળાય-સસ-
નય નહિ તે; અગોચર

અતીસ-સે, અતિશય.

અતુલ-લ્ય, વિં જેની તુલના-અરેખરી ન થઈ શકે
તે; અતુલમ; અસાધારણ [હિંત. ૨ તૂટે નહિ તે.

અતુલ, વિં [સં તુલિત] તુટેલું નહિ તે; અખ-

અતુલ, વિં [સં] તુલ-ધરાયલું નહિ તે.

અતોલ, વિં [સં અતુલ્ય] જેનું તોલ માપ ન
થઈ શકે તે. ૨ અતુલમ

અતર, અં [સં અત્ર] અહીં અતરમતુ-અહીં
સહી (કર્યા) એમ અલખેલને દેખાવાને એ શબ્દ
નિરૂપ્યો છે).

અતરે, નં [આં] ફલ મુકેડ વગેરેમથી બુંદો.
પાંચલી એમ તેકના અંગનાથી જે સમસુગન્ધ વસ્તુ તે.

અતરુઘડી-યે, અં આઘડી; હમણાં.

અતરદાની, સ્ત્રીં [આં ફાં] અતર રાખવાની સીસી.
અતરસાહત-ઢ, અં આઘડીયે, આઘ લણે; હમણાં.

અત્યન્ત, વિં [સં] ધણુજ, અપાર; અંથાડ.

અત્યય, પું [સં] નાશ ૨ અનિકમ ૩ દુરાચાર.

અત્યાગ્રહી, વિં અતીસે આગ્રહ કરનાર.

અત્યાચાર, પું [સં] ચાલતા આચારથી આડું જે
આચરણ તે; કુમાર; ખસ આચારનું ઉલ્લંઘન કરનાર
અત્યાર, સ્ત્રીં આ વખત, આ લણ, હમણાં વાણાનું
કામ માડ્યું હતું તે પુરું થતાં છેડે અત્યાર થઈ.

અત્યારપછી, અં હવે પછી, આજ પછી.

અત્યારલગી-મુધી, અં આ ઘડી લગી, હમણાં મુધી.

અત્યારે, અં આ વેળા; આ ઘડીયે, આ વખતે

અત્યાસક્તિ, સ્ત્રીં [સં] અતિશય આસક્તિ-રતેહ-
લમ્પટપણું.

અત્યુક્તિ, સ્ત્રીં [સં] અતિશયોક્તિ. [આમા
અત્ર, અં [સં] આ દેશણે-જગાએ, અરિયા,
અત્રાપિ, વિં પારકા; પગથો, બારનો; પોતાની જોલ-
ખાણ કે કુટુંબનો નહિ તેવો.

અત્રપ, વિં નિર્લજ્જ, ખેસરમુ.

અત્રે, અં અત્ર.

અથ, અં [સં] પ્રારમ્ભ દેખાડતો મજ્જલગળ
અથથી તે ઇતિમુધી તે માટે, આ પ્રકારે, વળી,
પછી, વિશેષ એ અર્થમાં પણ વપરાયછે, પ્રમ્ન
પુછનાં, કેઈપણું કેતા તેનો પ્રયોગ થાયછે.

અથડવું, અર્થડવું.

અથડામણું, સ્ત્રીં અથડાયા કરવું તે, અથડાવાની મેહેનત.
૨ કડાકુટ, અડચણ, ૩ રમડપટ્ટી.

અથડાવું, કિં અં જે વસ્તુએ જોરમાં એક બીજાને
અડકવું-લાગવું, અરેખણું, ફોડાવું બીનસાથે માથું
અથડાવું ૨ રખણવું, રખડવું; ભટકવું; ફાડાં મારવા
તે હજી ત્યારેત્યાજ અથડાયા કરેછે ૩ સાંભી અડ-
ચણો નડેથી ધાડીજવું, કપટાણવું

અથર્થ, પું [સં] આગ વેરમાનો એથો

અથર્થણું, પું [સં] શિવ.

અથર્થેદી, પું અથર્થેવ લણેલો તે ૨ માથાકોડિયો;
ફોડ. ૩ ખળ; લુચ્ચા ૪ નાનિક

અથવા, અં [સં] અમાથી એકે એવો અર્થ દેખા-
ડનારો સમ્પદ; કિવા; કે; ય.

અથાડ-ગ, વિં [સં અસ્થાગ.અ; કથા-કિયું રહે-
અટકવું. અગાધ ઉપરથી ખળુ દોલ] તળિયું ન માનુ-

અપરે તેનું; ધણુજ લિપડું; પાદવનાનું; અમાય; અરજિત
અથાણું, નં ન ખગડાં, મણો કાળ જે તિનડાનાં કા-
કરીને સીકામાં અથિલાં જે કાળ હઈને તે એ પોતાનાં

ખાટા-ખાટ-તીણા અથા-સ્વચ્છતા, આગાસા, અંગન

આપે છે અથાણુ સાન પ્રકારનું છે મેથિયાં (કેરી, ગુફા, મરચા), ગોળિયાં-ગોળયાં (કેરી, આદુ, ઘોર, મરચા), ઘોળ (કેરી, આદુ, હળદ, લીંચુ, કર વગેરે), રામતી કેરીનું, જીરિયાં કેરીનું, હિંગ-યાં લીંચુનું, તે બદાણાનું અથાણુ કરવુ એમ કેવાય છે એનો ખીન્ને લાક્ષણિક અર્થ આ કે નિરર્થક રાખી મુકવુ “ નહિજ આપો તે ? સાચવીને અથાણુ કરજો”
અધીર, અસ્થિર.

અથોડી, સ્ત્રી [આથવા ઉપરથી] સેરડીના ઉકળતા રસમા આદાંના કકડાના હારડા પાયલા તે ૨ હુથોડી-હાથમા કિસળ રમી રેવો તે, ટેવ પડેથી સેલથી કરવાની જે આવડત-છટા તે

અથોડી, સ્ત્રી હુથોડી. છેક નાનો અથોડો

અથોડો, પુઠ હુથોડો, લાકડાના હાથાવાળુ સોની હુહાર વગેરેનું એક ઓળખ એ, એણુ ઉપર મુકેલી વસ્તુને ટીપવાના કામમા આવે છે

અદ, [સંઠ અદ] એ શબ્દ ખીજ શબ્દોસાથે જોડાઈનેજ વપરાય છે. અદસસ્તું, અદપડિયાળી (આખ) ઇઠ

અદક, વિઠ અડધી, ઓછી (પાંસળી)

અદકડું, અદુકડું.

અદકું, વિઠ [સંઠ અધિક] વધારે, વધતુ, વિશેષ

અદકેરું, વિઠ અધિક (કવિતામાં)

અદક્ષ, વિઠ [સંઠ] દક્ષ નહિ તે.

અદગ્ધ, વિઠ ધાઠ [સંઠ] દગ્ધ-બળેલુ નહિ તે

અદત્ત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] દત્ત-આપેલુ નહિ તે.

અદતા, સ્ત્રી [સંઠ] કુવારી છોડરી

અદન, નઠ [સંઠ અદ-ખાવુ] જમવુ તે, લાક્ષણુ ૨ ભોજન, જમણુ, ખોરાક

અદના, વિઠ [આઠ] ગરીબ, નીચી સ્થિતિમા હોય તે ૨ નીચ, હલકુ, કજ્જાદ, નકામુ

અદપડિયાળી, વિઠ અદુધાડી (આખ) “અદપડિયાળી આપે ઝીણુ ઝાંખ મા-રે” (દયારામ)

અદખ, સ્ત્રી [આઠ] વિવેક મર્યાદા, માઝા ૨ પોતાની નમ્રતા-મર્યાદા દેખાડી મોટેરાને જ્ઞાન આપવુ તે ૩ અરડોશ, તાખા-હાથમા હોવુ તે અદખ કરવી-વિવેકમર્યાદા દેખાડવી, માન આપવુ ૪ એહુ હાથને ટેણીયી વાળી એક ઉપર એક એમ ચડાવી રાખવા તે અદખ વાળવી પણ કેવાય છે

અદખંદ, નઠ અદભુત તે “અદખદમા ઉપજે તે. છવ છવના કડખા ઇશ્વર શીવ.”

અદખસર, અઠ અદખ રાખીને, મર્યાદાથી, માન રાખીને.

અદમ, [ફાઠ] પેલી દુનિયા.

અદલવિષ, નઠ [યત-જે, લવિષ્ય] થનારુ હશે તે વશે એમ સમજ આગળથી ઉપાય કરવા તે

અદરસ, પુઠ આદાંનો રસ

અદરાવતું, કિઠ [સંઠ] વેસવાળ-વિવાહ કરવો.

અદરાતું, કિઠ અઠ સગાઈ થવી; વિવાહ થવો, લગનાં કાલકાર થવા, ચાલ્યા થવા.

અદર્શ, વિઠ [સંઠ અદૃશ્ય] ન દેખાય તેવુ

અદર્શન, નઠ [સંઠ] નહિ દર્શન તે; ન દેખાવું તે.

અદલ, વિઠ [આઠ] એક ઓછુ તે એક વધતુ એમ નહિ પણ બન્ને તરફ બરાબર હોય તે, પક્ષપાત વિનાનુ; ન્યાયયુક્ત, વાળખી, સત્ય અદલ કરવુ-વાળખી કરવુ, યથાન્યાય વર્તવુ

અદલધાન્ય, નઠ કણસલા-કણ્ડીમા થતુ ધાન્ય (સિંગમા નહિ)-ધઉ, ભાત, જુવાર વગેરે

અદલાખદલ, અઠ [હઠ] એક આખીને ખીજું લીધુ હોય તેમ ૨ ફેરફાર કર્યો હોય તેમ.

અદલાખદલી, સ્ત્રી અદલખદલ કરવુ તે.

અદલોખદલો, પુઠ અદલખદલ કરવાનો પ્રકાર. ૨ જે કંઈ અદલખદલ કરવુ હોય તે ૩ ફેરફાર, ઉલટમુલટ

અદમુઉ, વિઠ અધમુઉ

અદવસો, અડધો વસો.

[રહેલુ, અધમુઉ.

અદસસ્તું, વિઠ અડધુ સસીગયલુ, મરણુતોલ થઈ

અદળ, વિઠ [સંઠ અ, દલ] પાતરા વગરનુ

અદા, સ્ત્રી [આઠ] બળવતુ-અમલમા આણવુ તે.

તેણે પોતાની ફરજ અદા કરી છે ૨ મોકળા-છુટા થવાને આપીદેવુ-દિટાડવુ તે તેણે પોતાનુ ફરજ બધુ અદા કરી દીધુછે. ૩ હાનભાવ. ૪ આખનો આગો;

કટાલ અદા કરવી-આખ મારવી ૫ ચાળા-તખરા કરવા ૬ પુઠ બાપ, વૃદ્ધપુરુષ [અખીવ

અદાતા, વિઠ [સંઠ] દાતા નહિ તે, કૃપણ, સમ,

અદાલત, સ્ત્રી [આઠ] ઈનસાફ કરવાનુ કેકાણું;

ન્યાય મંદિર, સરકાર કચેરી, દરબાર

અદાવત, સ્ત્રી [આઠ] વેર, શત્રુવટ, દુશમનાઈ.

અણુઅનાવ. [વત થાય તેવુ (કામ)

અદાવતીયું, વિઠ અદાવત રાખનાર (જન). ૨ અના-

અદાસ, પુઠ [સંઠ] નહિ જે દાસ તે

અદાદ્ય, વિઠ [સંઠ] સળગી ઉઠે-બળે નહિ તેવુ

અદિથો, પુઠ દાનમા આપેલુ તે ૨ બદીસ, ઈનામ, બેટ.

અદીઠ, વિઠ ન દેખાવુ તે. દેખાય નહિ તે. “મોટ પુત્ર તે પાછળ અદીઠ” (અખો)

અદીન, વિઠ [સંઠ] દીન-ગરીબ નહિ તે.

અદુકડું, વિઠ પ્રકટ બે પગનેજ જમીનનો ટેકો આપી

અને શરીરના પાછલા ભાગને ઉંચકીરાખી બેઠેલુ-બેસા-

ડેલુ તે, ઉપકુ નિરાધાર, ડગડો એવુ, ગાડ માછા વગર

(બેસવુ) ચાપટ-બેસવુ તે અદુકડુ બેસવુ [બગે.

અદુધાડું, વિઠ અડધુ ઉનાડુ બારણુ અદુધાડું રા-

અદૃશ્ય; વિ० [સં०] દેખાય નહિ તે ૨ જોવા લાયક નહિ તે. [ન દિડેલુ-જાણાયલુ]

અદૃષ્ટ, ન૦ [સં०] દેવ, નસીબ, લલાટલેખ. વિ० અદૃષ્ટવિદ્યા, સ્ત્રી० જન-કર્મ, કાંઈના દીક્ષામા ન આવે

તેવી મન્ત્ર તન્ત્ર વિદ્યા, જાદુ

અદેખાઈ, સ્ત્રી० અદેખુ થવું તે. તે તેની અદેખાઈ કરે છે. ૨ અદેખો સ્વભાવ; ઈર્ષા, મત્સર તેનામા ખલુ અદેખાઈ છે.

અદેખયું, અદેખુ.

અદેખીડી, અદેખુ.

અદેખું, વિ० ખીળતી સારી રિચ્છિની જોઈ-સાંભળી મનમાં ખળ્યા કરે તે, ખળિયેલ, ઈર્ષાવાળુ.

અદો, ઉદો. 'અરો ભવાની જે કરે'.

અદલ, [અા०] અદલ.

અદલુત, વિ० [સં०] નિત્ય જોવામા ન આવે તેવું અસાધારણ તે વિસ્મય-ભયાશ્ચયે પમાડતું, અદોલકિક, નવુંજ. ૨ દેવ રાહસ સમ્પન્ની ન૦ જેથી વિસ્મય પમાય તે; અદોલકિક વસ્તુ-કર્મ.

અદલુતરસ, પુ० [સં०] કાવ્યશાસ્ત્રમા વરણેલા નવ-રસમાંનો એક-વિસ્મય એ સ્થાપી ભાવથી ઉત્પન્ન થતો તે ભાવાશ્રયે ઉપજતો જે રસ તે.

અદ્ય, અા० [સં०] આજે. ૨ હમણા.

અદ્યાપ, અદ્યાપિ.

અદ્યાપિ, અા० [સં०] આજસુધી, હજીગીમાં.

અદ્યક, ન૦ [સં०] આદ્યક આદ્ય.

અદિ, પુ० [સં०] પાડ, પવેત

અદોહી, વિ० [સં०] દ્રાહી નહિ તે

અદોહાદ્ય, વિ० [સં०] ચદોહાદ્ય નિયમ-ભટ્ટીવાર વગરનું, પ્રાટેલ; ઉડેલ, આ તે ગમેતેમ-ભાવણું વર્તેલું, કર્મ [નથીજ તે એક; અનુપમ]

અદ્વિતીય, વિ० [સં०] જેના સરખું ખીજું ઠંઠું

અદ્વૈતભાવ, પુ० [સં०] ખીજાપણુનો અભાવ તે એકજપણુ તે; ભેદશુદ્ધિ નહિ તે ૨ અર્થ તે સ્વભાવ એ જે જુના નથી પણ એકજ, છે એવા જે ભાવ તે

અદ્વૈતમત, ન૦ [સં०] આત્મા તે જ્ઞાન-પરમાત્મા જીવ તે ઈશ્વર એ જે જુના નથી પણ એકજ છે એવું જે મત તે. [કર્તારી]

અદ્વૈતવાદી પુ० [સં०] અદ્વૈત મતનો પક્ષ ધરી વાદ

અધ, વિ० [સં०] અધે અડધું ૨ આધુ એ ગળ્

ખીજા સાથે જોડાય છે. અધગત, અધમુદિ ઈં.

અધકચર, વિ० જ્યાંકાં કાળ્યાથી રસ નિકળે તેટલે લગી છુરેનું-આદ્ય વગેરે. ૨ પૂર્વ મેકામલુ-ગીઝેલુ નહિ તેવું ૩ મોટામાં મોટા અડધિયા ભાગ રે તેટલે લગી આરેલું. ૪ અડધપણું-(કાસ) ૫ લાલીવાર વગરનું, અગરનું

અધકું, -ધિકું, અધિક.

અધકોશ, પુ० અડધો કોશ-ગાઉ

અધમોખર, વિ० છેક ઝીણું નહિ, પાવ થોડુવાળું કુટેલું તે (મુઠ્ઠી વસ્તુનેજ લાગે છે); ૨ થોડુક ખોખર (અવાગમા)

અધમોલું, વિ० અડધું ઉધડેલું-ખુદ્ડ.

અધગજ, પુ० અડધો ગજ

અધગણ, વિ० અડધા ગજ જેટલું

અધગાઉ, પુ० અડધો ગાઉ [ધમો વગેરે].

અધગારિયું, વિ० ખમાઈ શકે તેટલું ઉંનું કરેલું (ભા-

અધછેલું, અધુ છેડેલું (અખો)

અધણિયાતું, વિ० ધણી-વાલી વગરનું; નાનાર, નિરા-શ્રિત, અનાથ

અધતમ, પુ० અડધો તમ

અધધધ, અા० એ આશ્ચર્યચક શબ્દ છે. [ચેલુ-

અધપચું, વિ० અડધું પોચું, પાણીપોચું ૨ અડધું પ-

અધપાલી, સ્ત્રી० અડધી પાલી (મુખ્યમર્મ)

અધમળયું, વિ० ઘાં અડધું અજેલું ૨ ખળિયેલ; દાધારણુ, અદેખુ

અધમ, વિ० [સં०] શુંજી-કર્મ-પદમાં ઘણું નીચું-તલ-હું(જન) ૨ ધિ.કારવાળોગ; કુત્સિન, નીચ (કર્મ).

અધમણ, પુ० અડધો મણ વિ० અધમણ જેટલું.

અધમણિયું, ન૦ અધમણ સમાય તેટલું

અધમણિયો, પુ० તોલમા અધમણનું જે વજન તે. ૨ અધમણનું માપ.

અધમા, સ્ત્રી० [સં०] (કાવ્યશાસ્ત્રમા) જે સ્ત્રી પોના-ના પ્રિય સાથે સર્વ પ્રકારની હમગીથી વર્તે છે તે.

અધમાક્ષ, ન૦ [સં०] અધમ ગણેલું જે અક્ષ તે હૃદયથી નીચેનો જે શરીર ભાગ તે

અધમાધમ, વિ० અધમમા અધમ, મહાપાપી

અધમુદિ, વિ० ઘાં અડધતોલ, થોડીવારમાં મરીજાય તેવું (માગી). [રો, ઈશ્વર]

અધમોદ્ધાર પુ० અધમ પાપીનો પણ ઉદ્ધાર કરના

અધર, પુ० [સં०] નીચલો આંહ

અધર, વિ० અાં કાઈ પણ પાસથી આધાર-ટેકવાનું

ન હોય તેમ, દુક્કાયલુ. અતરડું; નિરાધાર; લટકતું.

અધર, [સં०] અધમ; નીચ. ૨ નિરાધાર, નોધાર (જન). અધર ધરત હાર-નોધારને આશ્રય આપ-

નો, ઈશ્વર

અધરડું, અધરડું.

અધરણું, ન૦ જે ઉડજતા પાણીમાં એવા ત્રાજ વગેરે

ઓરવામાં આવે છે તે.

અધરતું, વિ० અધવચ અધ પડેલું. રામીટું

અધરપાન, ન૦ [સં૦] નીચલા ઓહરિ પ્રેમરસ
પીવો તે, ઓહરિ યુગ્મન કરવું તે.

અધરામૃત, ન૦ [સં૦] અધરમાથી ઋતુ પ્રેમરસ
અમૃત, યુગ્મન રસ

અધરોષ, પુ૦ [સં૦] નીચલો ઓહ અધર [યજ્ઞ].

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધી રાત અધરાત મધરાત કેવા.

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે, દુરાચાર, અનીતિ.

અધર્મચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કરનાર.

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મ વર્તનાર, દુરાચારી; દુષ્ટ.

અધર્મી વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર, પાપી.

અધલી, અરધી, અધુરી 'અધલી પેરી કંઝુકી'.

અધલું, વિ૦ અડધું 'અધલું પેરી કંઝુકી'.

અધવચ, અ૦ ન્યાયી બનને બાલુએ સરખો અન્યતર

તે ત્યા, વચ્ચેવચ, મધ્યે, વચ્ચેમાથી

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવી રઈ અટકેલું, નહિ આમ

નહિ તેમ તેવું લટકતું. ૨ ધડમાથા વગરનું; ચોક્કસ

ટુકાણું વગરનું

અધવાર, પુ૦ અડધોવાર (માપ).

અધવારલું, કિ૦અ૦ અડધું વીતી જવું-મહિના વગેરેનું

કિ૦ સ૦ અડધોઅડધ બીજામા ખાલી કરવું, ઓછું

કરવું-હરેલું વાસણું.

અધવારું, ઉપરવાડિયો ન૦ થોડી મુસ્ત પોતાને, ગામ

તે થોડી મુસ્ત બીજે ગામ રહેલું. (ગામગોર, તલાટી,

પટેલ વગેરે) [તોળવાની].

અધવાલા, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું, રૂપું

અધસેર, અરછેર.

અધાધન્ધ સ્ત્રી૦ અન્ધાર, અન્ધાપો, અજ્ઞાન, અન્ધા-

ધુન્ધી "એ અધાધન્ધ ત્યારે ટળે, જ્યારે શુરુગમ્ય

હોયે ખરી" (અખેલ).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિનાનું, અન્યાયી.

અધ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] ઘણુંજ, અતીસે. ૨ હઠની

બાર, ૩ ઉપર, ૪ નીચે ૫ પાસે ૬ તેમાટે ૭

અગાડી ૮ વચ્ચેમા

અધિક વિ૦ [સં૦] વળી બીજું, વધારે, વધતું, વિશેષ.

ન્યૂનાધિક-ઓછુંવધતું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણું.

અધિકમહિનો-માસ, પુ૦ સડકાન્તિ વિનાનો મહિનો.

અતરીસ મહિના સાળ દાડા તે ચાર ધડી, એટલા

કાળને આતરે આતરે અધિકમાસ આવેછે, ને મહિ-

નામાં અધિક એસતો હોય તે મહિનાને નામે અધિક-

માસ ઓળખાય છે-એક નાસના એ મહિના થાય

તેમા પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાંસ-પુરુ-

ષોત્તમમાસ પણ કહે

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] ને ટુકાણું-ને ઉપર-નેમાં

એકદો-મદાર્યે રે છે અથવા એકદિ ક્રિયા થાય છે તે.

૨ (વ્યાકરણમા) સમાસ-અર્થ બતાવનારો સમન્ધિ

વિભક્તિનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય

અધિકાર, સ્ત્રી૦ અધિકપણું, વિશેષત્વ ૨ મોટાઈ,

ચડતી, ઉત્કર્ષ [જે વિશેષ અજૂ તે.

અધિકાર, ન૦ [સં૦] છટ્ટી આગળી અથવા, અનું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર-દરબારથી સોંપવામા

આવેલું કામ, સગદારથી પ્રાપ્ત થયેલી પદવી. કારભાર.

૨ સત્તા, હક ૩ અમુક ગુણ સમ્પાદન-પ્રીધાથી અ-

થવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે,

૪ ધણીપણું, આગિત્વ, અખસાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકદો અધિકાર મ-

ળ્યો હોય તે, કારભારી. ૨ હકદાર ૩ ધણી, ઉપરી, મુખી.

રાજ્યાધિકારી-રાજ્ય ચલાવતું એ જે અધિકાર તેનો

ધારણ કરનારો-રાજા

અધિકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આધકાર સોંપવામા

આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું, જેનો છંદો કરેલો

હોયે તેવું. [વિશેષ

આધકોત્તર વિ૦ [સં૦] શિરસ્તાથી વધારે, ઘણું,

અધિકમણ, ન૦ [સં૦] ચઢાઈ, હુસેલો

અધિગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નાણી લીધેલું ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦] અધિ; પ-રક્ષણકરનારો] રાજા

(લટ્ટાધિપ), મુખી, માધિક, ધણી.

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી, મુખી, રાજા (ગ્રામા-

ધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઈં). ૨ નિય-

મિત કાલે નિકળતા પત્ર-પુસ્તકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આંખ-નાસઅન્ધી એક રોગ.

આધરોહણ, ન૦ [સં૦] ચઢાણું.

અધરોહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સીડી, દાંત.

અધિયો, પુ૦ શુદ્ધિથી પુરુષ, ટોક; હઠદો

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજા, રાજાધિરાજ.

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી. ૨ રેનાર ૩ રેઠાણું,

ધર ૪ ઉપર પેરવાનું વસ્ત્ર ૫ લાથો ધાલવો તે. ૬

મુગન્ધિ લગાડવી-વસ્ત્ર પેરવા તે ૭ એકાદા ગુલ કર્મ

સમ્પન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયા તે

આધિવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે, મા-

નથી બોલાવી બેસાડવું તે ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગ-

મજ સર્વ સામગ્રીને મન્ત્ર લાણી પાણી છાટી પવિત્ર

કરવી તે; અભિસંક્રાંત. ૩ શરીરે મુગન્ધિ લગાડવી-

વસ્ત્ર પેરવાં તે [અથ, તેહવાર

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમ દિવસ, ટાણું, ઓ-

અધિવેદન, ન૦ [સં૦] એકપર બીજી સ્ત્રી પરણવી તે.

અધરપાન, ન૦ [સં૦] નીચલા ઓઠદ્વારે પ્રેમરસ પીવે તે, ઓઠે ચુમ્મન કરવું તે.

અધરામૃત, ન૦ [સં૦] અધરમાથી ઝરતું પ્રેમરૂપ અમૃત, ચુમ્મન રસ.

અધરોષ, પુ૦ [સં૦] નીચલા ઓઠ અધર. [યજ્ઞે.

અધરાત, સ્ત્રી૦ અડધી રાત અધરાત મધરાત કેવા.

અધર્મ, પુ૦ [સં૦] ધર્મ નહિ તે; દુરાચાર, અનીતિ.

અધર્માચારી, વિ૦ [સં૦] અધર્મનું આચરણ કરનાર.

અધર્મિષ્ઠ, વિ૦ [સં૦] અધર્મે વર્તનાર, દુરાચારી, દુષ્ટ.

અધર્મી વિ૦ [સં૦] અધર્મ કરનાર, પાપી.

અધલી, અરધી, અધુરી અધલી પેરી કુંચુકી.

અધલું, વિ૦ અડધું. 'અધલું પેરી કુંચુકી'.

અધવચ, અ૦ જ્યાંથી બન્ને બાલુએ સરખો ચન્તર

રે ત્યા; વચ્ચેવચ, મધ્યે, વચમાંથી.

અધવચરું, વિ૦ અધવચ આવી રહ્યું અટકેલું, નહિ આમ

નહિ તેમ તેવું લટકતું. ૨ ધડમાથા વગરનું, ચોક્કસ

ટુકાણા વગરનું.

અધવાર, પુ૦ અડધોવાર (ભાષ)

અધવારયું, કિ૦અ૦ અડધી વીતી જવું-મહિના વગેરેનું

કિ૦ સં૦ અડધોઅડધ બીજામા ખાલી કરવું, ઓછું

કરવું-ભરેલું વાસણ.

અધવારું, ઉપરવાડિયો. ન૦ થોડી મુદત પોતાને ગામ

ને થોડી મુદત બીજે ગામ રહેતું. (ગામગોર, તલાટી,

પટેલ વગેરે). [તોળવાની].

અધવાલો, સ્ત્રી૦ વાલનું અડધિયું તે. (સોનું, રૂપું

અધસેર, અચ્છેર.

અધાધન્ધ સ્ત્રી૦ અન્ધારું, અન્ધાપો, અજ્ઞાન; અન્ધા-

ધુન્ધી "એ અધાધન્ધ તારે 'ટળે, જ્યારે ચુરુગમ્ય

હોયે ખરી" (અખો).

અધાર્મિક, વિ૦ [સં૦] ધર્મવિતાનું, અન્યાયી.

આધ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] ધણીજ, અતીસં. ૨ હન્તી

બાર. ૩ ઉપર. ૪ નીચે ૫ પાસે ૬ તેમાટે. ૭

અગાડી. ૮ વચમાં.

અધિક વિ૦ [સં૦] વળી બીજું, વધારે, વધતું, વિશેષ

ન્યૂનાધિક-ઓછુવધતું.

અધિકતા, સ્ત્રી૦ અધિકપણ

અધિકમહિનો-માસ, પુ૦ સદ્ગુણિત વિતાનો મહિનો.

-અતરીસ મહિના સાળ દાડા ને ચાર ધડી, એટલા

કાળને આંતરે આતરે અધિકમાસ આવેછે, જે મહિ-

નામા અધિક બેસતો હોય તે મહિનાને નામે અધિક-

માસ ઓળખાય છે-એકે નામના બે મહિના થાય

તેમા પેલો તે અધિક ગણાયછે. એને મળમાસ-પુરુ-

ષોત્તમમાસ પણ કહે.

અધિકરણ, ન૦ [સં૦] જે ટુકાણે-જે ઉપર-જેમાં

એકાદો પદાર્થ રે છે અથવા એકાદિ ક્રિયા થાય છે તે

૨ (વ્યાકરણમાં) સમાસ-રચણ. અતાવનારો સમમિ

વિલક્ષિતનો જે અર્થ તે. ૩ આધાર; આશ્રય

અધિકાર, સ્ત્રી૦ અધિકપણ, વિશેષત્વ ૨ મોટાર્થ,

ચડતી, ઉત્કર્ષ. [જે વિશેષ અડ્ડ તે.

અધિકાર, ન૦ [સં૦] છટ્ટી આગળી અથવા એવું

અધિકાધિક, વિ૦ [સં૦] અધિક અધિક; ઘણું ઘણું.

અધિકાર, પુ૦ [સં૦] સરકાર-દરબારથી સોંપવામા

આવેલું કામ; સરકારથી પ્રાપ્ત થયેલી પદવી, કારભાર

૨ સત્તા, હક ૩ અમુક ગુણ સમ્પાદન ક્રીધાવી અ-

થવા અમુક કામ કરેથી જે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાયછે તે,

૪ ધણીપણ, સ્વામિત્વ, અખતાર.

અધિકારી, વિ૦ [સં૦] જેને એકાદો અધિકાર મ-

ળ્યો હોય તે, કારભારી. ૨ હકદાર ૩ ધણી, ઉપરી, મુખી.

રાજ્યાધિકારી-રાજ્ય ચલાવતું એ જે અધિકાર તેનો

ધારણ કરનારો-રાજા.

અધિકૃત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] આધકાર સોંપવામાં

આવેલો છે જેને તે. ૨ ધારેલું, જેનો ધરિદો કરેલો

હોયે તેવું. [વિશેષ

આધકૌતર વિ૦ [સં૦] શિરમ્તાથી વધારે, ઘણું,

અધિકમણ, ન૦ [સં૦] ચટાર; હુમલો.

અધિગત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જાણી લીધેલું. ૨ પ્રાપ્ત.

અધિદૈવિક, [સં૦] આધિદૈવિક.

અધિપ, પુ૦ [સં૦] અધિ; પ-રક્ષણકરનારો] રાજા

(લકાધિપ), મુખી, માલિક, ધણી

અધિપતિ, પુ૦ [સં૦] ઉપરી, મુખી, ગણ (ગ્રામા-

ધિપતિ, દેશાધિપતિ, રાજ્યાધિપતિ ઈ૦). ૨ નિય-

મિત કાલે નિકળતા પત્ર-પુસ્તકનો મુખ્ય લખનારો.

અધિભૌતિક, [સં૦] આધિભૌતિક.

અધિમાંસ, પુ૦ [સં૦] આખ-દાડસમ્પન્ધી એક રોગ

આધરોહણ, ન૦ [સં૦] ચઢાણ.

અધિરોહણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સીડી, દાદર.

અધિયો, પુ૦ શુદ્ધિહીણ પુરુષ; ઠોઠ; દબ્બો.

અધિરાજ, પુ૦ [સં૦] ચક્રવર્તી રાજા, રાજાધિરાજ.

અધિવાસ, પુ૦ [સં૦] પડોસી ૨ રેનાર ૩ રેકોણ,

ધર ૪ ઉપર પેરવાનું વસ્ત્ર ૫ લાંબો ધાલવો તે. ૬

સુગન્ધિ લગાડવી-વસ્ત્ર પેરવા તે. ૭ એકાદા શુભ કર્મ

સમ્પન્ધી જે પ્રથમ ક્રિયા તે

આધવાસન, ન૦ [સં૦] દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી તે, મા-

નથી બોલાવી બેસાડવું તે ૨ પૂજનાદિ કર્મની આગ-

મંજ સર્વ સામગ્રીને મન્ન લાણી પાણી છાટી પવિત્ર

કરવી તે, અભિસિદ્ધન ૩ શરીરે સુગન્ધિ લગાડવી-

વસ્ત્ર પેરવા તે [અથ, તેહવાર

અધિવાસર, પુ૦ [સં૦] ઉત્તમ દિવસ; દાણું, ઓ-

અધિવેદન, ન૦ [સં૦] એકપર બીજી સ્ત્રી પરણવી તે.

અધિષ્ઠાતા વિં [સં] મુખ્ય કરી થાપેલું એવું તે
(રવ, રાજ, કોરભારી ઇત્યાદિ).

અધિષ્ઠાન, નં [સં] રેવું તે; રેવા-હોવાનું ક્રોધાણું. ૨
ઉપરીપાણું, સંતા. ૩ શહેર ૪ કાયદો.

અધિષ્ઠિત, વિંધા [સં] મુખ્ય કરી થાપી બેસાડેલું,
મુખી થઈ રેવું ૨ વસેલું. [રથ-ભાગ્યું હોય તે.

અધીત, વિંધા [સં] નાચેલું, બળેલું ૨ જેણે પ્રા-
અધીત, વિં [સં] આધીન.

અધીર, વિં [સં] ધીરજ વનાનું, આકળું, ઉતાવળું
૨ વિશ્વાસ ન કરે તે, જેને પતીજ પડતી ન હોય તે.

૩, અવિચારી; મૂર્ખ, ચલિત થયા કરે તેવું.

અધીર, સ્ત્રી [સં અધૈર્ય] અણુપતીજ, અણુવિ-
સ્વાસ. ૨ ઉતાવળ, અકળામણ.

અધીરતા, સ્ત્રી અધીરપણું.

અધીરા, સ્ત્રી [સં] ધણી આકળી-કાપ પ્રગટ કરે
તે સ્ત્રી-નાયિકા કાવ્યશાસ્ત્રમાં અધીરા બે પ્રકારની

છે-મધ્યાધીરા, પોતાના પ્રિયનો દોષ જોઈ તેને
દોષ ત્રાપીથી મેળા મારે છે અને મૌઢાધીરા, તેને

તિરુકારથી પાણીથી પાતળો કરી નાખેછે તથા વળાએ
ઉછળી ઉછળીને બળગાડુમાં કરેછે.

અધીરાઈ, સ્ત્રી ધીરજ-સજ્જરી નહિ તે ૨ અણુવિશ્વાસ.

અધીર, વિં [સં અધીર]. [અધિરાજ.

અધીશ-ધર, પું [સં] મુખ્ય ઉપરી; રાજ; રા-

અધુના, અં [સં] આ વખતે; હમણા, હવે.

અધુર, નીચલો એક. [અધુ.

અધુર, વિં અપૂર્ણ, ઓછું, કમી ૨ તૂટક, વચમાયી

અધુરે ગયું, અધુરેજયું.

અધુરેજયું, કિં અં પ્રાનવ મહિનાની મુક્ત થેલાં સ્ત્રીના

ગર્ભનું ગાર નિકળી પડવું, ગરલ પડવો, કસુવાવડ થવી.

અધેડ, વિં ઉતરતી બુવાનીચાળ-તીસની ઉપર તે

આળીસ યુધીનું (માણસ), અધડ; આધેડ, અધેડ

અધેલી, સ્ત્રી અડધો રૂપિયો.

અધેલો, પું અડધો પૈસો; અડધો જો.

અધૈર્ય, નં [સં] ધૈર્ય-ધીરજ નહિ તે, ઉતાવળ.

અસ્થિરતા, અક્ષળતા.

અધોગતિ, સ્ત્રી [સં અધઃ-નીચે; ગતિ] મરણ

પછી નરકવાસ થવો તે-ભંતપોનિમાં જવું તે ૨

ચડતી હાલત. [સ], અધેડ

અધીર-ડ, વિં ઉતરતી બુવાનીમાં આવેલું (માણ-

અધોડું, નં મુએલું-ટોર લાઈ જઈ તેના બંધવામાં

આમડું આપવું તે

અધોમિન્દુ, નં [સં] આપણે બધા બિલા હોઈએ

ત્યાથી સિદ્ધ આક્રમણ નીચલાં ગોળાદેમાં ને મિન્દુ

તે (એનું ઉલટું શિરોમિન્દુ).

અધોમુખ, વિં [સં] મોઢું ઉપર હોય તેવું. ૨ નીચે
જોતું (જાળ વગેરેથી).

અધોવાયા, પું દોરને વેચવા લેવાનો ધન્ધો કરનારા.
૨ ગાડીયાને લાડે કરવે તે.

અધોવાયુ, પું [સં] પાછલી-ગુદા વાટેથી નિકળતો
પવન; વા છુટવો તે; પાદવું તે, અપાન

અધોલોક, પું [સં] પૃથ્વીની નીચે રેનાર લોક
(માતાળવાસી).

અધોળ, વિં એક ગેરના સોળમાં અથવા નવટાકના
અડધાભાગ જેટલું-હિસાબ ગણતરીમાં એક આના-

ભાર ગણાય છે

અધોળી, સ્ત્રી અધોળ જેટલું વળન-કાટલું

અદ્ધર, અં એકાદ આધારથી અળગું, અતરડું, લટકતું.

અધ્યક્ષ, પું [સં] ઉપરીપાણું કરનાર, ઉપરથી તપાસ
રાખનાર. (સલાતો અધ્યક્ષ, તે પ્રમુખ-સરનશીન

પણ કેવાય છે.) ધર્મા-ધના-સંન્યા-ગ્રામા-ગૃહ-શાલા-
કર્મા-ન્યાયાધ્યક્ષ વિં નવર આગળ હોય તેવું; સમક્ષ.

અધ્યક્ષર, પું [સં] ઈશ્વર; પ્રણવ [અભ્યાસ; પાઠ

અધ્યયન, પું [સં] લણવું-પાઠ કરવો-ગોળવું તે ૨

અધ્યાત્મ, નં [સં] આત્માની જ્ઞાનશક્તિ અથવા

તેનું સાધન અધ્યાત્મજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન. ૨ જ્ઞાનજ્ઞાન

અધ્યાત્મિક, વિં [સં] આત્મા-પરમાત્મા સમ્યન્ધી-

અધ્યાપક, પું [સં] અધ્યયન કરાવનારો; વેદ

શાસ્ત્ર લણાવનારો ગુરુ.

અધ્યાપન, નં [સં] લણાવવું તે

અધ્યાય, પું [સં] અન્યનો એક ભાગ, પ્રકરણ,

સર્ગ, પર્વ, બાળ [સ્ત્રીના ગોર; મોખેદ.

અધ્યારુ, પું લણાવનારો, મેતાજી, ગુરુ ૨ પાઠ

અધ્યારોપ, પું [સં] એકના શુભ બીજનામાં આ-

ણવા તે. ૨ વધા લાસવું તે; નિમિત્ત, આગરણ

“ જુકત લલી સમજવા મેન, એજ અખા અધ્યા-

રોપ અન્ય ” ૩ જુક આળ.

અધ્યાસ, પું [સં] મિથ્યાભાસ, બ્રમ “અખા

આલ્યો મન માયા તણો, દ્વિત અધ્યાસ સહુને છે

ધણો ” ૨ સમ્યન્ધલાવ સહિત-ઉપડો વિચાર તે.

૩ નિરન્તર ને એકજ ધ્યાન-લક્ષ તે.

અધ્યાહાર, પું [સં] સ્પષ્ટ ન દેખડાવેલું પેણું

મુકી દિધેલું તે (વાક્યનો અર્થ પૂરો સમજવાને

પોતાની સમજથી નવો શબ્દ ઉમેરવો પડે છે).

અધ્યો, પું [સં અધ્યાય].

અધ્રેકણ, નં જે ખાડી વસ્તુથી દૂધનું દહીં થાય તે,

મેળવણું, આખરણ દહીં, ઘાસ, લીમ્મુ વગેરેનું અધ્ર-

કણ હોય છે. [મેળવું, આખરવું

અધ્રકણું, કિં સં દહીં બનાવવા-સારુ દૂધમાં અધ્રકણું

અનાદિ, વિ૦ [સં૦] જેને આદિ-આરંભ-શરૂઆત નહિ તે; જેને મૂળ-જન્મ નથી તે અનાદિસિદ્ધ-કથારથી ને કથારી આરંભ છે તે ન સમજાય તેવું; ધણા કાળથી જે સિદ્ધ છે તે. ઈશ્વર.

અનાદ્યન્તય, ન૦ [સં૦] આરંભ ને અન્ત ન હોવા-પણુ; નિરન્તર હોવું તે; હમ્મેશગી.

અનાધ્યાય, [સં૦ અનધ્યાય].

અનામત, વિ૦ [આ૦ અમાનત] પ્રાપ્તવા નહિ પણ રાખી મુકવા સારુ ભરોસા ઉપર આપેલું-લીધેલું હોય તે (માલ-ચીજ). ૨ સલામત, હલુ તેવું.

અનામત-તી, સ્ત્રી૦ અનામત આપેલું લિધેલું તે, થાપણુ

અનામિક, વિ૦ [સં૦] નામ દેવાભેગ નહિ તે-ટેડ, ભક્તિયો, ખાલયો વગેરે. [જે આંગળી તે.

અનામિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ટચલી આંગળીની પાસેની

અનામિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] માસ વગરનું. ૨ ઉપભોગ-લાભ વગરનું

અનાયાસ, પુ૦ [સં૦] નહિ આયાસ-શ્રમ તે.

અનાયાસે, અ૦ મેનત વગર, સહજ, સેલથી.

અનાર, ન૦ [પ્ર૦] તરોમ કળ. ૨ આતશખાશમાં જોડવાની કોડી.

અનાર્થ, વિ૦ [સં૦] આર્થ નહિ એવા જે લોક તે.

૨ આખરુ વનાનું; અધમ; નીચું.

અનાવૃત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઢાંકેલું નહિ તે, ખુલ્લું.

ઉઘાડું-૨ રક્ષણવનાનું

અનાવૃષ્ટિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વૃષ્ટિ ન થવી તે, બિલકુલ વરસાદ ન પડ્યો હોય તેવો કાળ, દુકાળ, ટિપણી.

અનાસર, ન૦ [આ૦] તવો એ ચાર છે-આતશ, પાણી, પવન તે જમીન.

અનાસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસ્થા નહિ તે, ભરોસો ઉડીનેવો તે. ૨ ખેદરહી, ચુસ્ત ન રેતાં ખેપરવા થવું તે.

અનાહાર, પુ૦ [સં૦] આહાર નહિ તે. ભુખ્યાં રેવું તે; ઉપવાસ; લાઘણ. [૨ ન ધારેલું

અનાહૃત, ૧૫૦ ધા૦ [સં૦] વગર તેડેલું-મોલાવેલું

અનિચ્છ, વિ૦ [સં૦] જેને ઇચ્છા નથી તે, નિરુપદ, ખેપરવા.

અનિચ્છપ્રારબ્ધ, ન૦ [સં૦] આમ થાય તો સારુ એવી ઇચ્છા ન કરી હોય ને તેમ બને એવું જે પ્રારબ્ધ તે.

(સ્વેચ્છા પ્રારબ્ધ ને પરેચ્છા પ્રારબ્ધ પણ ક્રેવાય છે)

અનિત્ય, વિ૦ [સં૦] નિત્ય-હમ્મેશનું નહિ તે, અલ્પ કાળનું, ક્ષણિક. ૨ મિથ્યા; જૂઠું.

અનિન્દિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] નિન્દાયલું નહિ તે.

અનિન્દ્ય, વિ૦ [સં૦] નિન્દા કરવા ભેગ નહિ તે, નિષ્કલક; નિર્દોષ

અનિમિષ, વિ૦ [સં૦] જેની આંખ કોઈ વાર પણ

મિચાતી-પલકારી ફરતી નથી તે-અન્દ્રાદિ દેવ-મા-છલું ઈ૦ [મિચર, અનિયમિત.

અનિયત, વિ૦ [સં૦] ફરેલું નહિ તે; ચક્ષુ; અ-

અનિયમિત, વિ૦ [સં૦] નિયમ પ્રમાણે ન હોય તેવું.

અનિર્વચનીય-વ્યાચ્ય, વિ૦ [સં૦] વર્ણન ન કરી શકાય તે ૨ બોલવા ભેગ નહિ તેવું.

અનિર્વાહ, પુ૦ [સં૦] નિર્વાહ ન થતો હોય તે સ્થિતિ.

અનિલ, પુ૦ [સં૦] વાયુ, પવન.

અનિવાર, વિ૦ [સં૦ અનિવાર્ય] ફર કરી-ટાળી શકાય નહિ તે. ૨ અનિશય, ધણજ, અપાર; અનન્ત

અનિવૃત્ત, વિ૦ [સં૦] નિવૃત્ત નહિ તે.

અનિશ્ચિત, વિ૦ [સં૦] નિશ્ચય વગરનું

અનિષ્ઠ, વિ૦ [સ] વાહુ-સ્થિકરનું નહિ તે ૨ અ-લાગ્ય ૩ અલાભ, હાનિ ૪ અપરાધ

અનીક, ન૦ [સં૦] સૈન્ય; ફોજ. ૨ સમુદાય, જથો. ૩ મોડાનો-આગલો ભાગ

અનીક, વિ૦ નીટું-ધટું નહિ તેવું, અપાર. “ મોડે કુલ ને પાછળ અદીક, ખપે ખરુ ને રહે અનીક ”

અનીત, વિ૦ [સં૦ અનિત્ય]. ૨ [સં૦ અનીતિ].

અનીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] નીતિ નહિ તે; દુગચાર, દુર્ગુણ, અવિવેક

અનીશ્વર, પુ૦ [સં૦] ઇશ્વર નહિ તે ૨ જગત્કર્તા કાષ્ઠ ઇશ્વર ન હોવો તે અનીશ્વરભાવ-વાદ.

અનીસું, અણીસું.

અનુ, અ૦ ઉ૦ [સં૦] પછી, પછવાડે. ૨ સાથે ૩ તેમજ. સરખું ૪ નીચું; ઉતરતું-પ ભાગમા. ૬ નચેક.

૭ પામે ૮ નિયમસર. [ગ્રહ.

અનુકરમ્પા, સ્ત્રી૦ [સં૦] દંપત; કૃપા, કરુણા. ૨ અનુ-

અનુકરણ, ન૦ [સં૦] એકના જેવું ખીણું કરવું તે; નકલ. જનવરતી બોલી બોલવી, પડ્યા વાગવા વગેરે

એ સહ અનુકરણ છે. ધખાધમ, સડાસડ, ભડાભડ, તડતડ, ખડખડ, એ અનુકરણ શબ્દો છે ખળખળનું,

ખડખડનું, ખટખટનું વગેરે, એ અનુકરણ ક્રિયાપદો છે.

અનુકાક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇચ્છા, આશા.

અનુકૂળ, વિ૦ [સં૦ અનુકૂલ] મળતું આવતું તે;

સરખું-(તે) પ્રમાણે હોવું તે નમારુ બોલવું શાસ્ત્રના મતને અનુકૂળ છે ૨ સ્થિતિ-સમય પ્રમાણે ઘટનું-

બન્ધ એસતું હોવું-આવતું ત્યા જવાનું તેને અનુકૂળ નહિ પડે, આ વખત નાણું કાડવાનું કાઢતે અનુકૂળ નહિ આવે ૩ ગમતું; પસન્દ પડતું. તે વાત તેને અનુકૂળ પડવાનીજ. ૪ કૃપાળુ; મહેરબાન. ઈશ્વર તેને અનુકૂળ છે અનુકૂળનાયક-મન, વાણી કર્મથી એકજ

સ્ત્રીને વિશેષે પ્રણિયત સ્ત્રીનેજ પ્રેમથી વગડી શરૂઆત પુરુષ તે (કાવ્યશાસ્ત્રમા)

અનુકૂળતા, સ્ત્રી [સં] અનુકૂળપણું સ્થિતિ-સમય-નાણું વગેરેની અનુકૂળતા.
 અનુકંત, વિં [સં] ઉકત-કેયેલું નહિ તે, અકથિત. ૨ અસાધારણ.
 અનુકંમ, પું [સં] એક પછી એક એમ ત્રણતાં ઉતરતાં અથવા આગળ પછવાડે રેવાનો જે સમ્બન્ધ તે ૨ પદ્ધતિ, ગોઠવણ ૩ એ નામનો અર્થાલકાર “તે અબળાને, મમ લગિનીને, હ દેખુ તે, હરિ લઈ જવા, મનમાં ધારે” (નર્મકવિતા).
 અનુકંમણિકા, સ્ત્રી [સં] ગ્રન્થમા પ્રવાણી બાજત પ્રવાણે પાને છે એ દેખાડનારી જે યાદી-ટીપ તે, સાકળિયુ; સૂચિપત્ર [વારે
 અનુકાણુ, અં [સં] કાણું કાણું, પળે પળે, વારે
 અનુપું, વિં અસલ પોતાનું ખરું હોય તેથી જૂદું નોખું, અનુખો વેશ.
 અનુગમન, નં [સં] પાછળ જવું તે. ૨ સ્ત્રીયે સતિ થઈ ઘણી પછવાડે બળી મરવું તે, સહગમન.
 અનુગામી, વિં [સં] પાછળ જનાર-રેનાર. ૨ એકની મતિ-ધ્વજા પ્રમાણે જે બીજાને વર્તે તે ૩ દાસ, સેવક; આશ્રિત.
 અનુગ્રહ, પું [સં] દેવ-ગુરુએ કોઈના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને પોતાનું કરવું તે, સ્વીકાર, કૃપા, હાથ આલવો તે. ૨ વરદાન, ઉપદેશ. ૩ સહાય, સમ્બન્ધ, સાથે હોવું-રેવું તે
 અનુગ્રહી, વિં [સં] જેનો અનુગ્રહ થયો હોય તે
 અનુગ્રહક, વિં [સં] અનુગ્રહ કરનાર.
 અનુગ્રહી, વિં [સં] અનુગ્રહ કરવા બોલ
 અનુચર, પું [સં] સેવક, દાસ.
 અનુચિત, વિં [સં] ઉચિત-ઘટતુ-યોગ્ય નહિ તે.
 અનુચિન્તાન, નં [સં] વારે વારે ચિન્તાન કર્યાં કરવું તે.
 અનુછ, નં સીતાપ્રજા.
 અનુછી, સ્ત્રી સીતાકળી.
 અનુજ, પું [સં] પાછળથી જન્મેલો તે; નાનો ભાઈ, કનિષ્ઠ બન્ધુ અનુજા-પાછળથી જન્મેલો તે (બેન.)
 અનુજીવી, વિં [સં] કોઈને આધારે પોતાનું ભરણું પોષણ કરનાર-સ્ત્રી, પુત્ર, દાસદાસી ઇં, આશ્રિત, તાબેદાર.
 અનુજા, સ્ત્રી [સં] એકાદી આસા, હુકમ, પ્રમાન ૨ અનુમતિ, રૂબા ૩ એ નામનો એક અલકાર દોષમાથી પણ ઘણું કરીલેવાને દોષ ઇચ્છવો તે-પ્રભુ વિપત્તિમાં નાખ કે તારુ સ્મરણ કરિયે
 અનુતાપ, પું [સં] પશ્ચાત્તાપ, પસ્તાવો, છવ બળ્યાં કરવો તે.

અનુતમ; વિં [સં] સહુથી સરસ, શ્રેષ્ઠ
 અનુતર, વિં [સં] ઉત્તર આપવાને જે અશક્ય તે (જન). ૨ ઉત્તર ન આપી શકાય તેવું (ગ્રન્થ) ૩ જેના સરખું બીજું ન હોય તે, શ્રેષ્ઠ
 અનુત્પત્તિ, સ્ત્રી [સં] ઉત્પત્તિ ન હોવી-થવી તે
 અનુત્સાહ, પું [સં] એકાદા કામમા-વિષે ઉત્સાહ ન હોવો તે.
 અનુદાત્ત, વિં [સં] નીચે સ્વરે ઉચ્ચારેલો (વર્ણ) ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ને સ્વરિત
 અનુદિત, વિં [સં] ઉદય ન પામેલું; ઉગેલું નહિ તે.
 અનુદિન, અં [સં] પ્રતિદિન, દરરોજ
 અનુદ્ભુત, વિં [સં] અનુ; ઉદ્ભુત [વારે ઉગી નિકળેલું નહિ તે, થયલું નહિ તે
 અનુધ્વનિ, સ્ત્રી [સં] વાજન વાગતું બન્ધ થયા પછી પણ જે આછી ધ્વનિ નિકળ્યા કરે તે.
 અનુનાસિક, વિં [સં] મુખ તથા નાસિકા એ બેથી જિઆર થતાં હોય તે (અક્ષરો)-ડ, ખ, ભ, ન, મ.
 અનુપ, વિં અનુપમ.
 અનુપકારી, વિં [સં] ઉપકાર કરી જાણે નહિ તે, જેની, કોઈનું સારુ કરવા ઉપર વૃત્તિ નહિ તે ૨ થયલા ઉપકાર ન માને તે, પાડ ન વાળતા ઉલટું ખોટું કરે તે; કૃતદ્વી, નિમકહરામ ૩ નકામું, પ્રાયદો ન કરે તેવું
 અનુપમ, વિં [સં] જે બીજા કોઈ સાથે સરખાવી શકાય નહિ તે, જેને સારુ કોઈ ઉપમા ન હોય તે, અનુદય, સર્વોત્કૃષ્ટ, અપૂર્વ
 અનુપમેય, વિં [સં] અનુપમ. [નિરર્થક]
 અનુપયોગી, વિં [સં] નહિ ઉપયોગી, નકામું,
 અનુપસ્થિત, વિં ધાં [સં] લાણેલું યાદ ન હોય તે, વિસ્મરણ થયલું-વિદ્યા, કિસખ વગેરે.
 અનુપણ, નં [સં] પળનો સાકમો ભાગ
 અનુપાન, નં [સં] જે વસ્તુની સાથે-સારકતે, અથવા જે વસ્તુમા મેળવીને ઝોસડ ખાવા-પીણામાં આવતું હોય તે વસ્તુ-ખાડ, મધ, પાણી વગેરે ૨ કરી, પ્રરેણ, પથ [કરવો તે.
 અનુપ્રવેશ, પું [સં] એક પછી એક એમ પ્રવેશ
 અનુપ્રાસ, પું [સં] શબ્દાલકાર સ્વર-વર્ણ-શબ્દની જે પુન પુન આવૃત્તિ થયા કરે તે એના પાંચ ભેદ છે છંદાનુપ્રાસ-વ્યક્તોનું સરખાપણું એકબે વેળા અનુક્રમે અથવા વ્યુત્ક્રમે આવ્યું હોય તે (વ્યક્તોનાની વચમાં એકબે સ્વરનું અન્તર ન્તેષએ) નમન, મનન, રસ સર. વૃત્તનુપ્રાસ-અનેક વ્યક્તોનાની ક્રમથી અથવા ક્રમભેદથી ઘણી આવૃત્તિ થાય તે શ્રુત્યનુપ્રાસ-વર્ણ જુદા પણ એકબે સ્થાનના (દંત, તાણુ

અનુસાર, વિં [સં] પ્રમાણે, સરખુ, તેવું શ્રમા-
નુસાર લાલ, આજ્ઞાનુસાર-આજ્ઞાપ્રમાણે; કર્મનુસાર-
કર્મપ્રમાણે.

અનુસ્વાર, નં [સં] અક્ષરનો ઉચ્ચાર કીધાપછી
નાકમાથી જે અવાજ નિકળે છે તે જે બિન્દુરૂપે
દર્શાવવામા આવે છે તે અશ, સિહ, સવત, આક,
આસુ, રાક ઇં અક, ગજ, કક, દત, લંપ, એમાં જે
અનુસ્વાર છે તે ચમ્પાઈને બોલાય છે તે તે શુદ્ધ
રીતિયે તો આ પ્રમાણે વ્યક્તરૂપે બીજાની સાથે
જોડીને દેખાડવાય છે-અકુ, ગજુ, કુકુ, દન્ત, લંપ.

અનુહત, વિં [સં] વચમાં અટકે-તૂટે નહિ તે,
નિરંતર આલ્યાંજ કરે તે અનુહતગજર-નાદ-જ્વનિ
અનુહત તે આપણામા અનુહત છે.

અનૂઠું, વિં [હિં] નવુંજ, અપૂર્વ
અનૂઠ, વિં [સં] પરણેલ નહિ તે અનૂઠા-કુવારી
અનૂપ, વિં [સં] અનુપમ. ૨ કિનારો, તીર
૩ પહાડી પ્રદેશ.

અનૃણ, વિં [સં] અન; ઋણુ જેને ઋણુ-દેવુ નથી તે.
અનૃત, નં [સં] જુદું, અસત્ય એ શબ્દ વિશે-
પણુ પણુ છે.

અને, અં એ શબ્દ-વાક્યને જોડે છે તે એવો અર્થ
રાખે છે કે જે પ્રથમ કહેલું છે તેમાં બીજી વધાર-
વાનું છે જમુ અને રામુ મુખ્યર્થ ગયા, તારે બોલવું
અને મારે લખવું.

અનેક, વિં [સં] એક નહિ પણુ ઘણા, એકથી
વધારે, ઘણુએક, કેટલાંએક. અનેકધા-ઘણી ઘણી
રીતે અનેકવાર-ઘણી ઘણી વાર

અનેકવચન, નં [સં] (વ્યાકરણમા) એક નહિ પણુ
વધારે વસ્તુઓ છે એવો જે સર્ગ્યા બોધ તે ઘોડા
એ એક વચનમા તે ઘોડા-ઘોડાઓ એ અનેકવચન

અનેકવર્ણસમીકરણુ, નં [સં] (બીજગણિતમા)
જે સમીકરણમાં બે અથવા વધારે અજ્ઞાયાં બીજ-
અક્ષરો હોય તે

અનેકાર્થ, વિં [સં] જેના અનેક અર્થ હોય તે-
(શબ્દ), અનેક અર્થવાળા શબ્દ છે જેમાં તેવો
(કાશ). [અનાસ.

અનેનાસ, નં એક જાતનું ફળ, એક લીલો મેવો,
અનેરું, વિં બીજી, અન્ય

અનેકય, નં [સં] એકય નહિ તે, જુદાઈ. ૨
અણુજનાવ, કુસમ્પ, વિરોધ

અનેયણુ, સ્ત્રીં અન્યાય કરનારી (સુડાઓતેરી)

અનેધર્મ, નં [સં]. ધર્મરપણુ ન હોવું તે, ઐશ્વ-
ર્યનો અભાવ

અનાપું, વિં [હિં] અનપૂર્ણ જેવું; અપૂર્વ, અદ્ભુત

અનૌરસ, વિં [સં] ઔરસ નહિ તે, દત્તક
અથવા આંગળિયો.

અન્નમ, ફાં પરિણામ, અન્ત

અન્ત, પું [સં] છેડો; પાર, સમાપ્તિ, આખર.
૨ સીમા, હદ ૩ મોત, કાળ. ૪ (ગણિતમાં) શ્રેઢીનું
છેલ્લું પદ. ૫ પરિણામ, શેવટ, હાસલ. ૬ આખ-
રનું બાકી રહેલું જોર, જીવ, દમ. હવે શું તારે
મારો અન્ત લેવો છે? [રણુ લખ્યો છે

અન્ત, અં [સં] લગી, સુધી એ લાખ્યાન્ત વ્યાક-

અન્ત; અં [સં] માંહિ, અન્દર, વચમા, મધ્યે

અન્તકરણુ, નં [સં] જીવ, આત્મા ૨ વિચાર,

સ્થાન-મન, રસવૃત્તિઆન-હૃદય ૩ કેવળ શાન્ત-

નિવૃત્ત સ્થિતિમાં ગયેલો જીવાત્મા-કેવળ ચૈતન્ય

અન્તકરણુચતુષ્ટય, એટલે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત,

અહકાર, એ ચાર રૂપે રેતો-કાથે કરતો જીવાત્મા.

અન્તકરણુપચ્ચક્ર એટલે અન્ત કરણુ (૩ જા અર્થમાં),

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહકાર, એ પાંચને સયોગે થયેલો

તે પ્રવૃત્ત રેતો જીવાત્મા અન્ત કરણુ-માત્ર ચૈતન્યજ્ઞાન

મન-ઉસકેરાયલી સ્થિતિ, ઈચ્છા ચિત્ત-સંકુલ્પ વિક-

લ્પ, વાદ, યુક્તિ, વિચાર બુદ્ધિ-નિશ્ચય, સંકુલ્પ

અહકાર-આત્માનું હ છર્ણ, મે કીધું એ રૂપે બાર પ્રગટ

થવું તે વ્યવહારમાં અન્ત કરણુ, મન, દિલ, બુદ્ધિ,

ચિત્ત, રદ્ય, જીવ, આત્મા, એ શબ્દ ધણુ કરીને

એકજ અર્થમા વપરાયછે

અન્તકરણુશુદ્ધિ; મનમા મળ ન હોવો તે, દિલ

સાકે રાખવું તે

અન્તકરણુ, નં [સં] સ્ત્રિયોને ખેસવાનો અન્દરનો

ઝોરકો, જનાનખાનું ૨ રક્તમોલ, રણુવાસ

અન્તક, પું [સં] કાળ, યમ

અન્તકાળ પું [સં] આખરનો વખત, મરણનો

સમય, મોત

અન્તકાળીયો, પું માણસના મરતી વખતે લાડુ કરીને

અન્દર રૂપાનાણુ ધાલીને બ્રાહ્મણને આપે છે તે

અન્તર, અં [સં] અન્દર, માય, ભિતર ૨

મધ્યે, વચમાં

અન્તર, પું [સં] વચમાંનું છેડું (જગા અર્થવા

વખતનું)-એ અર્થમા નપુસકલિંગે પણ વપરાય છે.

૨ અન્ધ પડવું તે, વિરામ, તહકુખી. ૩ જુદાઈ, ભેદ.

૪ ફેર, તદ્રાવત નં અન્ત કરણુ, મન; દિલ ૨ (ગણિ-

તમા) બાકી રહેલી સર્ગ્યા ૩ બીજી. એ અર્થમા

અન્તર શબ્દ બીજા સાથે જોડાયછે-દેશાન્તર, લાપાન્તર,

સ્થાનાન્તર, જન્માન્તર, ગ્રન્થાન્તર ઇં ૪ [સં]

અનન્ત-આંતરકું] તે એ ઉપરથી અન્તરગણી.

અન્ટરંગી, પુઠ્ઠીને લગતી ગોળીમાં આતરડું ઉતરેથી અથવા પાણી ભરાયાથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી ગોળી મોટી થવી-વધવી તે.

અન્ટરક્ષ, વિઠ [સંઠ] પાસેનું સમ્યન્ધી; સચુ ૨ જેની સાથે મન મળ્યું હોય ને પડદો ન હોય તે (અન્ટરક્ષનું ઉલટું બહિરક્ષ). ૩ પોતાનુજ, ખાસ.

અન્ટરછાલ, સ્ત્રીઠ અનંગની કુમળી છાલ (આડની)

અન્ટરંગમી, વિઠ [સંઠ અન્ટર્યામી] સાક્ષીભૂત આત્મા. ૨ અન્ટ કરણ, મન.

અન્ટરજા, વિઠ [સંઠ] જેને અન્ટર્જાન હોય તે.

અન્ટરપટ, પુઠ્ઠી [સંઠ અન્ટપટ] વચમાં આડું રાખેલું વસ્ત્ર, પડદો ૨ હાથ મળે ત્યાંસુધી વરકન્યાની વચમાં જે વસ્ત્ર આડું રાખવામાં આવે છે તે.

અન્ટરવેલ, સ્ત્રીઠ દોરા જેવો તથા વળ વાળો એક ભાતનો છાડ; અમરવેલ; આકાશવેલ

અન્ટરસાક્ષી, વિઠ [સંઠ અન્ટસાક્ષી] મન-ભીતરનો વિચારનો સાક્ષી, આત્મા

અન્ટરસ્થ, વિઠ [સંઠ] અન્દર રચલું, અન્દરનું.

અન્ટરસાત્મા, પુઠ્ઠી [સંઠ] જીવાત્મા.

અન્ટરાપટ, અન્ટરપટ.

અન્ટરાય (ઈ), પુઠ્ઠી વિઠ [સંઠ] હરકન. નડતર, અટકાવ, આંધ.

અન્ટરામણ, એકાદાં બાંધાને લીધે જે જરૂરીઆત વેઠવી પડે તે.

અન્ટરાળી, નઠ [સંઠ] વચમાંની જગા, અન્ટર ૨ આકાશ.

અન્ટરાલું, કંઠ અઠ વચમાં હરકત આવી પડેલી હોય તેવી હાલતમાં આવ્યું. ૨ વચમાં પડદો પડવો, જુદું પડવું. ૩ ધરણવયુ; મુઠાવયુ; ગભરાવું

અન્ટરિક્ષ, નઠ [સંઠ] આકાશ અઠ આકાશમાં; અન્દર રચેલું હોય તેમ.

અન્ટરિયાળ, અન્ટરિયાળ. [ગયેલું.

અન્ટર્ગત, વિઠ [સંઠ] અન્દરનું ૨ વચમાં આવી.

અન્ટર્ગોળ, પુઠ્ઠી [સંઠ] માથેથી થોલો એવો જે ગોળ આકાર તે. એવું ઉલટું બાહ્યગોળ.

અન્ટર્થક્ષુ, નઠ [સંઠ] લિતર જેઈ શકે તેવા ચક્ષુ વિઠ લિતરનો ભેદ જ્ઞેનાર.

અન્ટર્જ્ઞાન, [સંઠ] લોકના અન્ટ કરણ-લિતરની વાતનું જે જ્ઞાન તે ૨ સાહજિક જ્ઞાન અન્ટરજ્ઞાની-અન્ટર્જ્ઞાનવાળું (જન)

અન્ટર્દશા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] લિતરની ખરી હાલત. ૨ માણસની સ્થિતિ ઉપર, એક ગ્રહની જે લાગ્યી મુદતની મોટી સત્તા (માહાદશા) હોય તે મુદતમાં બીજા ગ્રહોની થોડી થોડી મુદતની જે જે સત્તા (દશા) છે તે તે અમેકી.

અન્ટર્દોહ, પુઠ્ઠી [સંઠ] અન્દરની ગરમી (તાવની)

૨ અન્દરનો બળાપો (કામ ક્રોધ શોકથી થતો)

અન્ટર્દૃષ્ટી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] પોતાનું લિતર જોવું-ગનણવું તે ૨ અન્દરથી સહજ જાણવું તે

અન્ટર્દાર, નઠ [સંઠ] માથલું બારણું ૨ અન્ટ પુરનું બારણું. ૩ ગુપ્ત સાધન, ગુપ્ત રહીને કામ પાર પાડી આપનાર મધ્યસ્થ

અન્ટર્ધાન, નઠ [સંઠ] એકાએક ન દેખાતું થયું; અદર્શન; અલોપ-જેઈ થઈ જયું તે (નારજી અન્ટર્ધાન થયા)

અન્ટર્ધ્યાન, નઠ [સંઠ] લિતર-મનમાં ધ્યાન ધરવું તે; ઉણું ધ્યાન; સમાધિ [યે, ચારે પાસથી

અન્ટર્બાહી, અઠ [સંઠ] અન્દર તે બાર. સર્વ દિશા-

અન્ટર્ભાવ, પુઠ્ઠી [સંઠ] અન્દર સમાવેશ થવો-હોવો તે. ઘોડાનો પશુમાં ને પશુનો પ્રાણીમાં અન્ટરભાવ થાય છે ૨ મનનો ભાવ-અભિપ્રાય. ૩ નિલની જુદાઈ, ભિન્નભાવ

અન્ટર્ભૂત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] મધ્યે રચલું ૨ અન્દરથી ઉત્પન્ન થયેલું “અન્ટર્ભૂતને પ્રેરે માલ, સકુલ્ય વિકલ્પ મન કરતું જાય” અર્થો

અન્ટર્ભેદ, પુઠ્ઠી [સંઠ] અન્દરનો ભેદ; લિતરની છાની વાત. ૨ લિતરને ભેદી જાણી લેવું તે.

અન્ટર્થામી, પુઠ્ઠી [સંઠ અન્ટર; યામી-અટકનાર-અટકાવનાર] અન્ટરંગમી.

અન્ટર્લાપિકા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] વાક્યની અન્દર અક્ષર એવી રીતે ગોઠવેલા કે તેમાંના કેટલાકને એકા કરતા એકાદું નામ નિકળે તે યુક્તિ (ધણુ કરીને કવિતામાં) અન્ટર્લાપિકા ને બહિર્લાપિકા અથવા બાહ્યલાપિકા

અન્ટર્વેદી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ગૂઢા ને જમના એ એની વચમાંનો જે પ્રદેશ તે, દ્વાબા

અન્ટર્વેળા, અઠ મરવાના સમય ઉપર ૨ અટકી એસવાના વખત ઉપર.

અન્ટર્સકરણ, નઠ અન્ટર્સકરણ.

અન્ટસ્થ, વિઠ [સંઠ] છેડે અથવા વચમાં રચલું-હોય તે ૨ ગુપ્ત; છાનું; ખાંતગી ૩ ય, ર, લ, વ, એ અક્ષરો તે.-(એ અડધા સ્વર ને અડધા વ્યંજન છે).

અન્ટિક, અઠ [સંઠ] પાસે વિઠ પામે દેનારે-હજીરિયા, ખવાસ, બાળમેવક. (બાળમિત્રમાં અન્ટિકની વાત છે)

અન્ટુરી, સ્ત્રીઠ સ્ત્રી

અન્ટે, અઠ છેલ્લે, છેલ્લીવારે; આખરે.

અન્ટ્ય, વિઠ [સંઠ] એક કરોડને દશ કરોડે ગુણ્યાથી જે સરખા આવે તે. ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

અન્યજ, વિં [સં૦] છેક નીચી જાતનું તે, અતિ-શર-લકી વગેરે

અન્યાક્ષર, પું [સં૦] છેલ્લો અક્ષર.

અન્યાવસ્થા, સ્ત્રીં [સં૦] આખર અવસ્થા.

અન્યેષ્ટિ, સ્ત્રીં [સં૦] મુએલાની ક્રિયા, પ્રેતકર્મ.

અન્ત્ર, ન૦ [સં૦] આતરડું.

અન્ત્રસે-ત્રાસે, આડી વાટે-ઉતાવળમા પાણી પિધાથી વેળાએ તે પેટમા ન ઊતરતાં નાકની વાટે બાર પાછું નિકળે છે, તે અન્ત્રસે ગયું કેવાય છે.

અન્ત્રાસણુ, ન૦ અન્ત્રસે-ત્રાસે.

અન્ત્રિયાળ, અ૦ જ્યા કાંઈની મદદ ન મળી શકે તેવે ભયવાળે ઠેકાણે; વગડામા, અધવચ્ચ ર આસરા-વગર; એકલું.

અન્ત્રો, પું ગાયન-ગીતનો આરમ્ભે ગાવાનો જે ભાગ તે સિવાયેનો જે બીજો તે. મોરો-અસ્તાઈને અન્ત્રો ધ્રુવદત્તા ગાયનમાં અન્તાઈ, અન્ત્રો ને અભોગ એ ત્રણ ભાગ હોય છે ખ્યાલ, ટપા, દાદરા, હુમરીમા અન્તાઈ ને અન્ત્રાજ હોય છે અને પદ ગરબી વગેરેમા અસ્તાઈ-ટેક અને ઘણા અન્ત્રા હોય છે મોરો ને અન્ત્રો.

અન્દર, અ૦ [ફાં૦] માયના ભાગમાં-તે ઓરડાની અન્દર ખેંચો છે, દીલની અન્દર દરદ થાય છે ર જગા-વખતની એકાદી હદની આણી પાસના ભાગમાં ત ગામ અહીંથી ત્રણ ગાઉની અન્દર છે, ચાર વાગાની અન્દર આવશે ૩ દયાણુમાં-હવે તે મારા કબજાની અન્દર આવ્યો છે કેવા જશે ?

અન્દાજ-જો, પું [ફાં૦] માપ, વજન, ગણતરી, સુમાર ર હદ, મર્યાદા; વિવેક.

અન્દેશો, પું [ફાં૦] વિચાર, મનન ર ધારણા, કલ્પના ૩ ચિન્તા, ગભરાટ. ૪ સન્દેહ, અણપતીજ, શક, અન્દેશો પોચાડતો-કરવો.

અન્ધ, વિં [સં૦] આધળું

અન્ધક, વિં [સં૦] આખું, તેજ વનાવું

અન્ધકાર, પું [સં૦] પ્રકાશનો અભાવ, અન્ધાર.

અન્ધકૃપ, પું [સં૦] અન્ધારો કુઓ ર પુરાઈ ગયેલો કુઓ ૩ એક નરક

અન્ધત્વ, ન૦ [સં૦] અન્ધાપો.

અન્ધપરખરા, સ્ત્રીં [સં૦] એકાદી લુડી ચાલતું પરખરાથી જે ચાલુ આવતું તે (ગાડરિયો પ્રવાહ) એકની પાછળ એક એમ અન્ધાયલી આધળાંઓની જે હાર તે

અન્ધરાણું, કિં અ૦ કાળા વાદળા ખીચોખીચ ચડી આવવા (અન્ધાર થવું)-વરસાદ અન્ધરાયો.

અન્ધાધુન્દ-ન્દી, સ્ત્રીં [હિં૦] અવ્યવસ્થા, અસ્તાવ્યસ્તા; અન્ધેર; ગેર બદોળસ્ત ર ઉપાત, ઉપદ્રવ.

અન્ધાપો, પું [સં૦ અન્ધત્વ] આંધળા હોવું તે, આંખે ન દેખાવું તે, પડળ.

અન્ધારપિછોડો, પું કામ કાડી લેવાને આડુંઅવળ સમજાવી દેવું તે, સામાની અક્ષલ છેતરાય તેમ કરવું તે; ભુરકી નાખવું તે, કાઈ ન દેખે તેમ થવું

અન્ધારાં, ન૦ એકાએક આંખે ઈઈ દેખાય નહિ તેવું થઈ આવે તે-ઘણી ભૂખ લાગવાથી, પિત્ત ચડી ગયેથી વગેરેથી (અન્ધારા થોડીવાર રહે). અન્ધારા આવવા કેવાયછે

અન્ધારિયું, ન૦ જેમાં ચન્દની કળા ઓછી થતી જાય તે પખવાડિયું; વદ, કૃષ્ણપક્ષ

અન્ધારી, વિં ચાંદરણા વનાની-કૃષ્ણપક્ષની (સત) ર જ્યા અન્ધાર હોય તેવું-અન્ધારી કોટડી (કેદખાનું).

અન્ધારી, સ્ત્રીં અન્ધારા; આંખ. ર થોડા-મળાની આંખે જે કપડું-ચામડું બાધવામા આવેછે તે. ૩ ચપડિયાઓ ઓરણનો આભ ઓછો કરવાને લાકડાની જે નાની પાટલી આડી મુકેછે તે.

અન્ધારું, ન૦ પ્રકાશનો અભાવ, રોશનીની ગેરહાજરી. ર કાંઈ ઓળખે-જાણે નહિ તેવી સ્થિતિ; ગુણપ્રકાશ થાય નહિ, તેવી સ્થિતિ ૩ વિચાર-સ્તો ન મુકે, તેવી મનની હાલત ૪ અન્ધેર, અવ્યવસ્થા; કામ બરાબર ન ચાલતું તે. ૫ અજ્ઞાન દીવા પછવાડે અન્ધારું એટલે નામાડકિત પુરુષના મરણ પછી તેના કામ વગેરેની જે અવ્યવસ્થા-ખરાબી થઈ જાય તે અથવા તેનો વશજ અન્ધારામા પડી રે-નકારો નિકળે તે. સો મણ દીવિલે અન્ધારું એટલે ઘણા જણ કારભારમાં છતા અન્ધેર-ગેરબ-દોષસ્ત-અગાડ થાય તે. અન્ધારે અક્કલ વેચાઈછે એ કેવલ દોડડાયા-ખરી-સૂઝ અથવા અક્કલ ન છતા અક્કલવાળો છડી એમ અભિમાનથી દેખાડનારને માટે વપરાયછે અથવા જેને જે કામ કરવું ઘટતું નથી તે તે કામ કરેછે તેને વિષે પણ. (પશ્ચરે લોકમા અક્કલની વેચણ કરી છે, તે અન્ધારામાં એટલે જેનામા જોઈયે તેનામા પણ). અન્ધારે પણ ગાળ ગાળ્યો લાગે, અન્ધારે પણ કોળિયા મોડામાંજ જાય ઈં કેવતો છે. અન્ધારે અજવાળે-છાતી રીતે અથવા જાહેરમા, દાવ-લાય મળે તેમ ને ત્યા અન્ધારુ ઘેર એટલે ભય ઉપજાવે તેવું અન્ધારુ.

અન્ધું, આધળું

અન્ધેમૂલ, વિં હેયાફૂંક; કમઅક્કલ.

અન્ધેર, ન૦ ગેરબ-દોષસ્ત; અવ્યવસ્થા; નિમય-હક નહિ તે. અન્ધેર કારખાનું, અન્ધેર નગરી ઈં તે કામનું અન્ધેર વળ્યું એમ પણ કેવાયછે ર ભ્રમ. 'સમજે અખા ટળે અન્ધેર'.

અન્યથા, પુઠ પારસીયામા જેઓ ધરમની ક્રિયા કરાવે છે તે, પારસીના ગેર, મોખેદ.

અન્ન, નઠ [સંઠ અન્ન-પાણી] અનાજ.

અન્નકૂટ, પુઠ [સંઠ] અણકૂટ.

અન્નજન, નઠ [સંઠ અન્ન, સત્ર] બ્રાહ્મણ-મગનારને, અન્ન આપ્યા કરવાનો જે ધર્મ માર્ગ તે; સમાવત. ૨ જેને સારુ બધેલું મુકર કરેલું જે ધર તે.

અન્નજળ, નઠ બ્યા જે અન્નપાણી મળવાનાં ત્યાં તે મળી આવવાં એ જે સહેત-યોગ સમ્યન્ધ તે; મણીપાણી, રજક. તેનું અન્નજળ હવે અહીંથી ઉઠ્યું; તેનું અન્નજળ અહીંજ સહેત. અન્નજળપાણી પણુ દેવાય છે. [રાન ચલાવનાર

અન્નદાતા, પુઠ અન્ન પૂરુ પાડનાર, પેટ ભરનાર, ગુજ-અન્નદેવતા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] અન્નની અધિષ્ઠાતા દેવતા. અન્નપાણી, નઠ અન્ન તે પાણી. [અન્ન ભરપૂર હોવું તે અન્નપૂર્ણ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] અન્ન પૂરું પાડનાર દેવી ૨ અન્નપ્રાશન, નઠ [સંઠ] બાળકને જન્મ્યા પછી પ્રથમ-જે અન્ન ખવડાવવું તે; ખોટણુ (ફેટ અથવા હ મે મહિને).

અન્નમયકોશ, પુઠ [સંઠ] પક્ષીકોશમાનો એક, સ્થૂલ-દેહ-આમડી, હાડકા, માંસ, નસ, લોહી, રેત, કષ્, મળ, મૂત્ર ઇં.

અન્નરસ, પુઠ [સંઠ] અન્નનો રસ; અન્નનું સત્વ.

અન્નવસ્ત્ર, નઠ [સંઠ] અન્ન ને વસ્ત્ર.

અન્નાન્નજ્ઞાન, નઠ [સંઠ] અન્ન અને આન્નજ્ઞાન-વસ્ત્ર આવા પેરવાનું

અન્નાશય, પુઠ [સંઠ] પેટમાં બ્યાં અન્ન પચે છે તે દેહાણુ; જઠરાગ્નિ.

અન્નાશ, નઠ અનેનાસ.

અન્નોદક, નઠ [સંઠ] અન્ન ને ઉદક-પાણી.

અન્ય, વિઠ [સંઠ] બીલુ. ૨ લુટું; સિંચ

અન્યત્ર, અઠ [સંઠ] બીજે દેહાણુ; બીજે કહી. ૨ નહિતર, સિવાયે.

અન્યથા, અઠ [સંઠ] બીજે પ્રકારે; લુહી રીતે. ૨ આડું; ઉલટું; વિપરીત; ખોટું.

અન્યાય, પુઠ [સંઠ] ન્યાય-મનસાફ નહિ તે, અની-તિ; અધર્મ; અવિચાર ૨ દોષ. પાપ, વાંક, ગુન્હો.

અન્યાયી, વિઠ [સંઠ] અન્યાય કરનાર

અન્યારી, સ્ત્રીઠ બાળવાનાં લાકડાંની હેલ-ગાલ્લી

અન્યોક્તિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] હોય તેથી લુહુ બોલવું તે, આગલી ને પાછલાં બોલવામાં જે ફેર પડેલો તે. ૨ બીજાનું જે બોલવું તે. ૩ સ્તુતિના શબ્દોમાં ભિન્ન અને ભિન્નતા શબ્દોમા સ્તુતિ જગ્યાવી તે (અર્થાલકાર)

અન્યોન્ય, વિઠ [સંઠ] પરસ્પર; અસ્તપરસ્પર. ૨ એક

અર્થાલકાર-“સરોવરથી કમળ ને કમળથી સરોવર ચોભે છે”.

અન્યથ, પુઠ [સંઠ] સમ્યન્ધ. ૨ (વ્યાકરણમા) ક્રિયાપદનો કર્તા કર્મે સાથે અથવા વિશેષણનો નામ-સાથે એમ જે સમ્યન્ધ તે. ૩ અર્થને સમ્યન્ધે વા-ક્ય યોજના કરવી તે. ૪ પ્રતિજ્ઞા અનુમાનનો જે નિયમ પુરસ્કાર સમ્યન્ધ તે. ૫ વચ, ટુળ

અન્યથી, વિઠ [સંઠ] સમ્યન્ધ રાખનાર

અનિવત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] સંયુક્ત, જોડાયેલું, સ-મ્યન્ધયુક્ત. શકેરાનિવત, લોભાનિવત, ક્રોધાનિવત ઇં

અપ, નઠ [સંઠ] પાણી [નકાર. ૪ ઉલટું

અપ, ઉઠ [સંઠ] નીચ. ૨ દૂર ૩ નીચ; અધમ;

અપર્ધ-પાર્ધ-પૈ, વિઠ બણીતું; સમગ્રય તેવું.

અપર્ધ પુઠ [સંઠ] તોડીપાડવું-તાણવું તે ૨ ગુણ-મ-લમા ઘડીજવું તે, પડતી હાલત (ઉર્ધ્વનું ઉલટું) ૩ ઝાઝાપણ.

અપકાર, પુઠ [સંઠ] સારાના ખર્ચામા નરસુ કરવું તે. ૨ કાઢને તુકસાન-દુ ખ-હાનિ કરવી તે (ઉપ-કારનું ઉલટું)

અપકારક-રી, વિઠ [સંઠ] અપકાર-માહુ કરનાર

અપકીર્તિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] એઆપરુ, એકજિત, ખર્-નામી, અપ્રતિષ્ઠા, અપજસ.

અપકૃષ્ટ, વિઠ ધાઠ [સંઠ] તોડીપાડેલું ૨ પડતી હાલ-તમાં આવેલું, ઉતરતું; નકાર (ઉર્ધ્વનું ઉલટું)

અપકવ, વિઠ [સંઠ] પકવ-પાકેલું નહિ તે

અપક્ષ, વિઠ [સંઠ] પાખ વિનાનું જેને કાઢેનો પક્ષ-આસરે ન હોય તે.

અપક્ષપાત પુઠ [સંઠ] પક્ષપાત-તરફારી નહિ તે; સમાન લાવ, રાખગાવટ નહિ તે.

અપગા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] નદી. ગંગાનદીનું નામ.

અપઘાત, પુઠ [સંઠ] અકાળ મૃત્યુ, કમોત, કળ

અપક્ષ વિઠ [સંઠ] અપાક્ષ જેને એક અથવા વધારે અક્ષ નથી તે અથવા શરીર ખોડ હોય તે. લુહુ, તુણુ, આધળું, બેરુ વગેરે. ૨ સદાય વિનાનું.

અપચાર, પુઠ [સંઠ] ખાવા પીવામાં કરી-પટરેઠ ન રાખતા તુકસાન કરે તેવી વસ્તુનો જે ઉપયોગ કરેલો તે. ૨ આડે રસ્તે-દુગચારે વર્તવું તે.

અપચિહ્ન, નઠ [સંઠ] નકારાં ચિહ્ન; અપવક્ષણ, મરણનાં ચિહ્ન, વેલજાનાં ચિહ્ન, દુર્ગુણ આવવા માડના તે ભાય ખોતગ્યા કરવી ને પાણીના લીટા કોઝા કરવા, તણુખવાં તોડા કરવાં એ અટકચાણ ને પાંપુ અપચિહ્ન દેવાયછે

અપચો, પુઠ અધેલું ન પચવું-દુગ્ધમ થવું તે ખેટમાં ભારે હોય તે અપચો.

અપચ્છાયા, સ્ત્રી [સં.] જે છાયા-ઓળા નેવાથી નકાર થાય તે. ૨ ભૂત, પ્રેત ઇં
 અપછાર, સ્ત્રી [સં.] અપ્સરા.
 અપજય, પુ [સં.] પરાજય, હાર.
 અપજસ, પુ [સં.] અપયસ.
 અપજસિયું, વિં અપજસવાળુ (કામ). અપજસિ-
 યો-જેના કરમમાં જસ ન હોય તે
 અપઝાડ, વિં ખરાબ; નુકસાન-ખિગાડવાળુ; બિંધુ.
 અપઝીકૃત, વિં ધાં [સં.] પઝીકૃત નહિ તે.
 અપઠ, વિં [સં] અ; પઠ-અતુર-હોશિયાર] સમજ
 વનાતુ, અડાણી. ૨ મૂર્ખ ૩ હડીલુ. ૪ દરરોજ, હમેશાં.
 અપઠ, વિં [સં] અપઠ] ભણેલ નહિ તે. ૨ ભણે-
 લુ વાંચેલું નહિ તેવું.
 અપત, વિં [સં] અપત્ય] કબજ સમજે નહિ તેવું
 છેક નાનું. અપત બાળક કેવાયછે
 અપતિપ્રતા, સ્ત્રી [સં] છિનાળ-આઝડી સ્ત્રી.
 અપતીજ, સ્ત્રી [સં] અ; પ્રતીતિ] પતીજ-ખાતરી
 ત્રહિ તે, અણુવિશ્વાસ.
 અપત્ય, નં [સં] સન્તાન (પુરુષ અથવા સ્ત્રી).
 ૨ બાળક, છોકરું.
 અપથ, પુ [સં] ધર્મ સમ્યન્ધી જે આડે માર્ગ
 તે. ૨ આડી વાટ-રીત.
 અપથ્ય, નં [સં] પથ્ય-કરી-પહરેલું નહિ તે
 અથવા અવગુણ કરે તે [સ્તુત. ન હોવું તે].
 અપદાર્થ, [સં] (ન્યાયશાસ્ત્રમાં) અભાવ, વ-
 અપદેશ, પુ [સં] બાતુ, મસ, ભુક્તિ, છળભેદ.
 ૨ વેશ બદલી ગુપ્ત રાખવું તે [ગાંડ.
 અપદાર નં [સં] પાછલું-આકુ, બારણું તે. ૨
 અપભ્રંશ, પુ [સં] મળશબ્દનું જે અંશુદ્ધ રૂપા-
 ન્તર તે, ભ્રષ્ટ થયેલો શબ્દ
 અપમાન, નં [સં] માન નહિ તે; અપ્રતિષ્ઠા.
 અપમૃત્યુ નં [સં] મૃત્યુનું ભય હોય તેવો મન્દ-
 વાડ, તેવું સફટ ઇં માંનું કાઈ
 અપયસ, પુ [સં] યસ નહિ તે, ખોટો યસ.
 અપયશી, વિં [સં] જેના કરમમા અપયશજ
 હોય તે. ૨ અપયશવાળુ.
 અપર, વિં [સં] બીજી ૨ પાછલો ભાગ-એ
 અર્થમા અપર બીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે. અપર-
 રાત્ર, પૂર્વાપર-આગલુ તે પાછલું. અપરઉદર, બીજી-
 ઓરમાન મા, 'સાચા લોક કથન કે, અપર ઉદરમા ન
 હોય તેહ કશો' માતા. બીજી મા.
 અપરમાતા, સ્ત્રી બીજી મા
 અપરમ, વિં [સં] અપરમ] બીજી, વિશેષ (કા-
 ગળ પત્ર લખવામા).

અપરમ્પાર, વિં [સં] પાર વિનાનું (શુભ-શુદ્ધિ-
 મહત્વ-સામર્થ્ય ઇં). [પવામા
 અપરસૂર્ય, પુ [સં] બીજો સૂર્ય-ઉપમા આ-
 અપરસ્વસ્તિક, નં [સં] દિગ્ગન્તલીટીનું પશ્ચિમ-
 બિન્દુ. [ય તે, અજિત.
 અપરાજિત, વિં ધાં [સં] પરાભવ ન પામ્યું હો-
 અપરાધ; પુ [સં] દોષ, ગુન્હો, તકશીર, વાક;
 અધર્મ
 અપરાધી, વિં [સં] અપરાધ કરનાર.
 અપરાહુણ, પુ [સં] અપોરપછી એક ને ચાર ક-
 દ્વાકની વચમાનો કાળ, પાછલો પોર.
 અપરિમિત, વિં ધાં [સં] મપાયલું નહિ તે,
 વિશાળ, મોટું [માસલો કાચા વગરનું.
 અપરીક્ષિત, વિં ધાં [સં] તપાસેલું નહિ તે;
 અપરોક્ષ, વિં [સં] અ, પર, અક્ષિ,] આખ
 આગળ બન્યું હોય તેવું જણાય તેવું, પાસેનું, સમક્ષ.
 અપરોક્ષ તે પરોક્ષ એમ ક્રમ છે. [કચાળુ.
 અપલક્ષણ, નં [સં] નકારાં લક્ષણ, દુર્ણણ; અટ-
 અપલ્યા વિં કમળેર (સ્ત્રી)
 અપલાયન, નં ન નાસી જવું તે, એ મૂળ અર્થ છે
 પણ આપણામા નાસી જવું-પલાયન કરવું એ અર્થમાં
 વપરાયછે.
 અપવર્ગ, પુ [સં] મોક્ષ; મુક્તિ.
 અપવાદ, પુ [સં] ભુલું આળ; ખોટી બદનામી.
 ૨ રીત લાગુ ન પડવી તે, બાધ આવવો તે ૩ રહિયો,
 જવાબ.
 અપવાસ, પુ [સં] ઉપવાસ. [તેવું.
 અપાવત્ર, વિં [સં] પવિત્ર-શુદ્ધ નહિ તે અથવા
 અપશકુન, નં [સં] નકારા શકુન, અમઙ્ગળ-
 સૂચક ચિહ્ન.
 અપશબ્દ, નં [સં] વ્યાકરણ પ્રમાણે અશુદ્ધ
 અથવા અમઙ્ગળ અથવા નીચ લોકમાં વપરાતો અથવા
 રસ ભક્ત કરે તેવો શબ્દ ૨ ભુટી ગાળ; તુચ્છકાર
 અપસંધ, વિં [સં] જમણું (ડાણ નહિ તે)-
 (જનોઈ ડાબી બાધે રેછે ત્યાંથી જમણીબાધે લેવું તે).
 ૨ ઉલટું
 અપસુકન, નં [સં] અપશકુન]. ૨ [સં] અપ
 અને ક્રાંત સમુત્ત-બોલ] ભુટો બોલ-શબ્દ.
 અપરમાર, પુ [સં] ફેરુ, વાઈ ૨ (કાવ્યશાસ્ત્ર-
 મા) એક અલિચારી ભાવ [ડુ; દરકરવું.
 અપહરણ, નં [સં] છિનવી-લુટીલેવું તે ૨ ખસેડ-
 અપનહુતિ, સ્ત્રી [સં] નિષેધ કરવો તે, નાણામા
 છતાં છુપાવવું-ના પાડવી તે ૨ એ નામનો એક
 અલકાર-નિષેધ લાગી એ વસ્તુને સરખાવવી તે.

“તમે તેને ચંદ્ર કોછો પણ તે ચંદ્ર નથી, આકાશ-ગણ્ડનું કમળ છે”.

અપાકર, ન૦ [સં૦] નિવદ્ધ

અપાક, અપકવ,

અપાત્ર વિ૦ [સં૦] પાત્ર-યોગ્ય નહિ તે, ગુણહીન.

અપાદાન, ન૦ [સં૦] (વ્યાકરણમાં) પક્ષમી વિલ-ક્તિનો અર્થ વિભેગ, સીમા, આછુવધનુ ખતાવે છે તે

અપાન, પુ૦ [સં૦] પાત્ર આણવાયુમતિ એક; શ-રીરની પાછલી વાટેથી નેવા છુટે છે તે; પાદ.

અપાકરણ, કિ૦ [સં૦] આકરણું (છોકરાં માટે વપરાય છે).

અપામાર્ગ, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો છોડવો ઝઝઝેટો એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞમાં કામ આવે છે.

અપાય, પુ૦ નકારક કળાં થાય તેવો કારણરૂપ ને સ-મ્યન્ધ તે. ઉપાય કરતાં નકાર થાય ત્યારે તે ઉપાય તે અપાય કેવાય. ૨ નાશ; હાનિ; ગેરફાયદો ૪ દુ.ખ

અપાર વિ૦ [સં૦] પારવિનાનું; અમાપ; અસમ્ય, અનન્ત. [દેખાય નહિ તે.

અપારદર્શક, વિ [સં૦] જેમાંથી આરપાર સ્વચ્છ અપાવણું, કાઈ આપે તેમ કરવું. [દેખાણું

અપાસરો, પુ૦ [સં૦] ઉપાશ્રય]ગોરછતે રેવાનું

અપિ, અ૦ [સં૦] પણ. અઘાપિ-આગપણ.

અપીલ, સ્ત્રી૦ [અં૦] નીચલી કારટના, ફેસલા ઉપર નારાજ અર્થ ઉપલી કારટને જે ફરી અરજ કરવી તે.

અપુચ્છ, વિ૦ [સં૦] પુછડાં વગરનું, બાકું.

અપુત્ર, વિ૦ [સં૦] જેને પુત્ર-સન્તાન ન હોય તે

અપુત્રિયો, પુ૦ પુત્ર વગરનો, વાઝિયો ‘અપુત્રિયાનું ધન નિર્વાણ, મુએ પુત્રિકે જાણુ.’

અપૂજ, વિ૦ [સં૦] અપૂજિત] પૂજા ન કરી હોય અથવા પૂજા વના રેતા હોય તે (દેવતા). [નહિ તે

અપૂજ્ય, વિ૦ [સં૦] પૂજાને-માન આપવાને યોગ્ય

અપૂર્ણ, વિ૦ [સં૦] પૂર્ણ-પર નહિ તે; અધુરું

અપૂર્ણકાળ એ શબ્દ વ્યાકરણમાં વર્તમાન તથા ભૂતકાળના વિશેષ અર્થમાં વપરાય છે

અપૂર્ણીની, ન૦ [સં૦] નીજ ગણિતમાં જે અપૂર્ણાંક તે

અપૂર્ણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપૂર્ણ એવી જે સ્થિતિ તે.

અપૂર્ણાંક, ન૦ [સં૦] જેમાં એકાદ પૂર્ણ અકૂતું

નહિ પણ તેના ભાગવિભાગ સમ્યન્ધી જે ગણિત તે

૨ નહિ જે પૂર્ણ અકૂ તે. અગ્ર્યો-ફી, તીજે હિન્ડો-

૩ એ પ્રમાણે.

અપૂર્વ વિ૦ [સં૦] પૂર્વ ન ખન્યુ હોય તેવું, અસા-

ધારણ; અજાણ્ય જેવું ૨ કાઈ વાર દીકામાં ન આવ્યું

હોય તેવું સાર; નૂતન; નવાઈ જેવું. આશ્ચર્યકારક

અપૂસાન, ન૦ [સં૦] આપોશન] ભોજનને આરમ્ભે તે અન્તે જે આયમન કરવું તે.

અપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] હાથે ભેઈ રેવું તે; ઇચ્છા-આશા, ઉમેદ. ૨ ગરજ; જરૂરિયાત; આતુરતા.

અપેક્ષિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] ઇચ્છિત; ઉમેદ રાખી હોય તે.

અપેક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] અપેક્ષા-ઇચ્છા કરવાં યોગ્ય

અપેખ, વિ૦ [સં૦] અપેક્ષ્ય] ન દેખાય તેવું, ન દીઠું, અજાણ્ય.

અપેય, વિ૦ [સં૦] ન પીવા ભેગ.

અપેક્ષણ, વિ૦ [અં૦] અપીલ કરનાર.

અપોશાણુ, ન૦ [સં૦] મન્ત્રવંદ જળનું આયમન કરવું તે (જમતાં પેલાં).

અપર, વિ૦ કમઅક્ષત: એવડું

અપાસ, પુ૦ ઉપવાસ. અપાસી. વિ૦ જેણે અપાસ કર્યો હોય તે. ‘અપાસીને ઘેર ટોકળા’ એ કેવંત છે.

અપ્રકટ, વિ૦ [સં૦] પ્રગટ નહિ તેવું; યુમ, જાનુ.

અપ્રકૃત, વિ૦ [સં૦] ચાલતા પ્રકરણ-નિય સાથે સમ્યન્ધ ન રાખતુ હોય તેવું, આકું; પ્રસક્તીપારનુ તે.

અપ્રગલ્ભ વિ૦ [સં૦] કેળવાયલું-પાકું ન થયુ હોય તેવું (શરીર-મન) હિમ્મતથી બાઝ પડ્યુ હોય તેવું નહિ. નમ્ર; શરમાળ. [તેવો ભેદો

અપ્રતિભટ, પુ૦ [સં૦] જેના સરખો બીજો નહિ

અપ્રતિમ, વિ૦ [સં૦] જેના સરખુ બીજું નહિ તે; અતુલ્ય.

અપ્રતિષેધ, પુ૦ [સં૦] નહિ અટકાય તે.

અપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અપમાન; બેઆખર

અપ્રતીતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અણપતીજ, ખાતરી ન હોવી તે.

અપ્રધાન, વિ૦ [સં૦] મુખ્ય નહિ તે; ગૌણ; ઉત્તરુ.

અપ્રમાણ, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણ-સાખીતી-ખાતરી વિનાનું ૨ અસન્ય, મિથ્યા

અપ્રમાણિક, વિ૦ [સં૦] પ્રમાણિક નહિ તે, એવ ચની, જેનો સાચો તે સૂઝો વેવાર નહિ તે

અપ્રમિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અમાપ, અથાગ ૨ સાખીત ન થયેલું તે

અપ્રમેય, વિ૦ [સં૦] ન મપાય તેવું, અમાપ; અપાર.

અપ્રયોજક, વિ૦ [સં૦] નિરુપયોગી; નકામું.

અપ્રવાસી, પુ૦ [સં૦] જેને પ્રવાસ કરવો પડતો નથી તે, જે કરતો નથી-જેણે જાણો નથી તે.

અપ્રવૃત્ત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રવૃત્ત થયુ નથી તે-નૈનુ.

અપ્રશસ્ત, વિ૦ [સં૦] પ્રશસ્ત-મોટું નહિ તે;

નિન્નાર વગરનું ૨ અવધારમાં આવેલું નહિ તેવું;

અગત્ય, હાંક્યુ. ૩ ગુણ-ભાલ વગરનું.

અપ્રસન્ન, વિં [સં] પ્રસન્ન નહિ તે. [મેહેરખાની
અપ્રસાદ, પું [સં] પ્રસાદ નહિ તે, અકૃપા; ગેર-
અપ્રસન્ન, વિં [સં] પ્રસિદ્ધ નહિ તે.
અપ્રસ્તુત, વિં [સં] પ્રસ્તુત નહિ તે

અપ્રાપ્ત, વિં ધાં [સં] પ્રાપ્ત નહિ તે.
અપ્રિય, વિં [સં] પ્રિય નહિ તે. [પટાળો
અપ્રીતિ, સ્ત્રીં [સં] પ્રીતિ નહિ તે, અભાવ; ક-
અપ્રેસરા, સ્ત્રીં [સં] અપ-પાણી, સ-જનુ સમુદ્રમ-
ન્યન વેળા નિકળી હતી મારે] સ્વર્ગમાં-ઈન્દ્રસલામાં
ગાયન નૃત્ય કરનારી ધણીજ રૂપવન્તી ગુણક, દેવાજના
અપ્રરાતકરી, સ્ત્રીં [આં] અહીંનુ તહી ને તહીનુ
અહીં એમ કંઈ થઈ ગયું હોય તે, ફેરવદલ તે, ગર-
બડસરખડ.

અપ્રરાતન-લાતન, પું [આં] એ નામનો એક
ગ્રીક ફિલસૂફ, (પ્લેટો). (ઘણો અભિમાની-આગ્રહી
એવા માણસને ઠપકા આપતી વેળા એ શબ્દ બોલવામાં
આવે છે-જેમ નવલસાહિરજી તેમ)

અપ્રવા-ઈ, સ્ત્રીં [આં] ઉડતી અખર, લોકમાં
એકાએક ચાલેલી વાત, ગપ, ખોટી ખૂમ.

અપ્રસોસ, પું [ફાં] શોક, હાય, દલગીરી. ૨
પસ્તાવો અં બહાય, અરે.

અપ્રજ, વિં [સં] અપ્રજ [નિષ્પ્રજ, વ્યર્થ, ફેગટ
અપ્રજાત પું અપ્રજાતુ તે ૨ અપ્રજાવાથી જે અવા-
જ-ગરખડ થાય તે.

અપ્રજાકૂટ-ઝીક, સ્ત્રીં અપ્રજાતુ તે ૨ માધાફાડ
અપ્રજાવું, કિં સં અવાજ થાય તેવી રીતે એકાદિ વસ્તુ-
ને જોરથી જોરથી નીચે-દૂર ફેંકી દેવી

અપ્રીણ, નં [સં] અપ્રીણ, અથવા ફાં અપ્રીણ
ખસખસના દોડામાંથી નિકળતો જે ચિકણો રસ
તે-એ ઝાસડમાં ને કંક કરવામાં વપરાય છે

અપ્રીણી, વિં અપ્રીણના બન્ધારણવાળું (માણસ),
અપ્રીણનો અંમલ-કેફકરનાર. ૨ સુસ્ત, આળસુ; એદી.

અપ્રીમ-ફૂ, નં અપ્રીણ.

અખખોરો, પું [ફાં] પડધીવાળું ને પોળામોડાંનું
પીવાનું એક નાનું વાસણું

અખખડી, અં [ફાં] આ ધડીએજ, હમણાંજ.

અખખજ, વિં [સં] અખખજ [સો કરેડ જેટલી
સરખ્યા તે

અખખાગીરી, સ્ત્રીં નં [ફાં] સવારીમાં રાજ-કર-
ભારીને માથે જે સુંદર શાભીતુ છત્ર ધરવામાં આવે છે તે

અખખૂત, પું [સં] અખખૂત [રાત્રદિવસ પોતાની
દીક્ષામાં મગન એવા જે ભટકતો જોગી-સન્યાસી-
વેરાગી તે, અં અરે છટ.

અખખદ, વિં ધાં [સં] બાધેલું નહિ તે; નિરુદ્ધ;
છૂટ; સ્વતન્ત્ર ૨ સમ્યન્ધ રહિત; મનસ્વી. ૩ વાંહ
ગયલું, વણેલું, છટેલું. અખખદમુખ-જેની છલ છૂટી
હોય તે, કાટેલ-ભુકું ભાણુ કરનાર.

અખખનાલ, સ્ત્રીં [ફાં] તલવારના આનની મૂં
આગળ જે મીનાનો સણગાર હોય છે તે.

અખખરક-ખ, નં [સં] અખખરક [એક જાતનો ચળ
કતો ધણુ કરીને પારફસંક ને પતરાંના આકારમાં કપાય
તેવો ધાતુ એ અડકાયથી હાથને ચોટી આવે છે ને
પુક, માચ્ચાથી ઉડે છે એ સંકેત અથવા પીળું અથવા
કઈક લીલું હોય છે.

અખખર, સ્ત્રીં [ફાં] આખની ઉપેર જે નિમાળા-
વાળું કમાન હોય છે તે, છ; બ્રમર; ભૂકટી

અખખકી-ખી, વિં [આં] કાળો ને સંકેત અથવા
રાતો ને સંકેત અથવા બે ત્રણ રજૂ એકઠા હોય તેવા રજૂતુ,
બદામી રજૂતુ, પચેરજૂ, કાળચીતર ૨ અખખખી ઘોડા.
“આગળ અખખખ અથપર, પોતકિરો પુત્ર”-સામળ

અખખળ, વિં [સં] બળવિનાનું; નખળું

અખખળા, સ્ત્રીં [સં] અખખલા [સ્ત્રી [દોષ વગરનું

અખખાધ-ધિત, વિં [સં] બાધ-અટકાવ વગરનું ૨
અખખીર-લ, નં [હિં] એક તરેહનો ખુશખોદાર
ઝાંખો, કાળો અથવા સફેત લાલરો. ભૂકા.

અખખુદિ-ધ, વિં [સં] બુદ્ધિ વગરનું; મૂર્ખ, બેવકુફ.

અખખુવો, પું એક જાતનું કપડું ૨ એક જાતનો ફાફડો-

સીંગ, જેતુ અથાણુ થાય છે, (આખુવો) હિંચતે

અખખૂઝ, વિં અખખસમખૂ; જેને ખૂઝ-કદર-પારખ ન

અખખોખા, પું કન્યાવાળાં વરવાળાને ત્યાં લગનને દિવસે

નોણિયા-(નાના દોચકા)માં પ્રથમ પાણી લઈ

જઈ વરને નવરાબ્યાં પછી ખીજ વાર ખાણું ને

ખાડ વરને ખાવા લઈ જાય છે તે

અખખોર, નં છાણુ મટોડીથી પાતળું લીપવું તે. જમવાને

ટુકાણું, સાથિયો પ્રવો હોય ત્યાં વગેરે અખખોર દેવું

કેવાય છે ૨ જમવાને સારુ નાયાપછી વગર નાયાલાને

અથવા સૂતર વગેરેને ન અડકાય એવી જે સ્થિતિ

તે. ૩ જ્યાં નાયાવના અડકાય નહિ તે ટુકાણું, અથવા

જેને અડકાય નહિ તે વસ્તુ (ખીજા ત્રીજા અર્થમાં

એ શબ્દ વિશેષણરૂપે પણ વપરાય છે)

અખખોરિયું, નં જમતીવેળા ખેરવાનું એક જાતનું

રેશમી વસ્ત્ર

અખખોધ્ય, વિં [સં] બોધ કરવાને યોગ્ય નહિ

તે, બુદ્ધિહીન ૨ ન સમજાય તેવું

અખખોલા, પું જેના ઉપર રીસ હોય તેની સાથે લા

પણ ન કરવું તે (એ, અનેક વચનમાંજ વપરાય છે).

અખખોલા લીધા-રાખ્યા છે એમ કેવાય છે

અમળ, નં [સં૦] કમળપુલ, ૨ સો કરોડની જે સમૃદ્ધિ તે.

અમળ, નં [સં૦] પાદળ, ૨ વર્ષ

અમિત્ર, પું [સં૦] સમુદ્ર, સાગર

અમિત્રજ, પું [સં૦] અમિત્ર, સમુદ્ર જ-જ-મેલો] સમુદ્રમાંથી જ-મેલો તે-ચંદ્ર.

અમખાશાઈ, વિં [હિં૦] જાણતી અન્દરની રતાસ જેવો અથવા ભૂરામા ખારપડતો સંતો એવો (સ્ત્રી)

અમ્મ, નં [દ્ર.] પાદળ.

અમલક, સ્ત્રીં એલક.

અમલક, વિં [સં૦] લકત-લગત નહિ તે ૨ જુદું પડેલું નહિ તે. અલકત કુટમ્બ, અલકત મિલકત વિગેરે

અમલક્ય, વિં [સં૦] લક્ષણ કરવાને થાય નહિ તેવું નં જે ખાવાની મના હોય તે.

અમલક, વિં [સં૦] લાગેલું-ખણિત નહિ તે; આખું પૂણું; અતૂટ.

અમલક, પું મરેડી કવિતાની એક દેશી-આલ-રીત

અમલકેટ, સ્ત્રીં આલકેટ.

અમલકોળો, પું અડકાઅડકાથી જે અલકેટ થાય તે.

અમલકવાજલું, કિં અં (જેને ઘેર મરણ થયું હોય તેને ત્યાં રાવો કુટવાસાર જવું-જેરાંએ (આલકવાજલું)

અમલકાયલી, વિં અટકાવવાળી; અળગી, ઝડપવાળી (સ્ત્રી).

અમલકાવું, કિં અં (મરણ સ્નાનવાળાને, અળગી-સુવાવડીને, ઘેડા વગેરેને) અટકાયાથી અપવિત્ર થવું.

૨ વગર નાયલાને અટકાયાથી અખોટ ભ્રષ્ટ થવું ૩ (સ્ત્રી) અળગ્ય એસવું-સાથે આવવું; મહિનો થવો; અટકાવ આવવો.

અમલણ, વિં લણેલું નહિ તે; મૂર્ખ

અમલ, નં [સં૦] અકર્યાણ; અમજૂળ, અગુલ. (વિશેષણરૂપે પણ વપરાય)

અમલનવું, વિં અમલનવ.

અમલય, વિં [સં૦] નિલય, નિહર, ખેવડક, હિસ્મત-અતીવાળું ૨ લય ન રે તેવું

અમલય, નં [સં૦] લય નહિ તે. ૨ જે વચન-ખાતરીથી લય ન રે તે. અલયવચન-મન કેવાયછે

પત્રદણ્ડની વાતમાં અલય દણ્ડનો અર્થ આ કે જે દણ્ડ-લાકડી હાથમાં આવેથી પછી કાઢતો લય ન રે તે

અમલર, વિં લરેલું નહિ તે; ખાલી. ૨ ગરીબ; દીન

અમલલેખ-ખા, સ્ત્રીં અમલિલાપ. એક અલલેખ ઉપર આગ પૂરો (શુકલેષઆખ્યાન)

અમલાર્ક, સ્ત્રીં જ્ઞાનથી હિં બીતસાથે લગોલગ રાખી ટાલસાથે જોડેલું પાટિયું, જે ઉપર વસ્તુઓ મેલી ગણવામાં આવે છે.

અમલરામરણ, નં (અમલ-રીનનું આમરણ-ધરણી), અનાથનો નાય, દીન દીનનું ભરણપોષણ કરનાર.

અમલરામનદાવા, [સં૦ અભ્રમ, નં દેવ ?] હવે કાઠરીતનો દાવો નહિ એવો અર્થ રાખેછે; કાગળની;

છટાછેડા (લેણદેણનો હિસાબ મારીવાળેછે ત્યારે એ શબ્દ વપરાયછે).

અભાગણી, સ્ત્રીં જેનું ભાગ્ય સાર નહિ તે સ્ત્રી

અભાગિયું-ગી, વિં [સં૦ અભાગ્ય અથવા હુતભાગ્ય] ભાગ્યહીન, કમનસીબ, કરમપ્રદય અકરમી.

અભાવ, પું [સં૦] ન હોવું-થવું તે; અવિદ્યમાન-પણું, નારિત્વ; ગેરહાજરી. ૨ અપ્રીતિ; અરુચિ

૩ ન ભાવવું-સવાદ લાગવો તે

અભાવા, પું ગલ્લવતી સ્ત્રીને કટલાક ખાવાના પદાર્થો ઉપરથી મન ઉઠી જાય છે તે, અભાવા થાય છે,

અરજ પડ છે એમ કેવાય છે.

અભાવું નં ન ભાવવું તે; અભાવા

અભાવો, પું અભાવ (૨ જનને ૩ જ અર્થમાં)

અભિ, અં ઉં [સં૦] પ્રતિ, નરપ્ર, સામું ૨ ચાર-મેર ૩ સરખું ૪ સાથે ૫ જુદું જુદું; પામે; આગળ

અભિચાર, પું મનપ્રસાધના.

અભિજિત, નં [સં૦] ૨૧ મા નક્ષત્રનો ચોથો પાદ તે ૨૨ માંના પન્દરમો ભાગ એટલો જે કાળ તે-એને જુદું

નક્ષત્ર ગણવામાં આવે છે ત્યારે ૨૮ નક્ષત્ર કેવાય

અભિજુ, પું ન ખીલે એવો

અભિજ્ઞ, વિં [સં૦] સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવેલું હોય તે; ધણુ વાગેલું તે અવલોકન કરેલું તે, કળાકુશળ, કાગેલું હોશિયાર

અભિધાન, નં [સં૦] નામ ૨ ઓળખને માટે પદાર્થની જે સજ્ઞા તે ૩ ઉપનામ; અટક.

અભિનય, પું [સં૦] (કાવ્ય નાટકમાં) રસને પ્રગટ કરનાર જે હાવભાવાદિ કર્મ તે ૨ કાઠની પણ હાલનની

નકલ કરવી તે [ગત જેવું.

અભિનય, વિં [સં૦] નવું; અનવઝેળ જેવું; અચ-

અભિન્ન, વિં [સં૦] જુદું નહિ તે, એકલું; મળેલું;

ભેદ રહિત; એકરૂપ, સરખું.

અભિપ્રાય, પું [સં૦] મનની ધારણા-મતલબ, હેતુ ૨ વિચાર; મત.

અભિમનત્ર, નં [સં૦] મનપ્ર. ભણીને પવિત્ર અથવા વશ કરવું તે ૨ બોલાવવું-તેડવું તે

અભિમનત્રપ્રોદક, પું [સં૦] મનપ્રેલ પાણી.

અભિમાન, નં [સં૦] અનિસ જે આત્મસ્તુતિ તે; હુપદ; ગર્વ, મગરથી ૨ ગુણ-સ્થિતિનાં મોટરખની

ખાતરીથી મોતાને વિં જે સારું મત આપવું હોય

તે. ૩ પ્રેમ-પરમાર્થ શુદ્ધિથી હૃદય પ્રવૃક્ષિત હોય તે (દેશાભિમાન).
અભિમાની, વિં [સં] અભિમાનવાળું.
અભિમુખ, વિં [સં] સામેનું, સન્મુખ ૨ તાકી-ધારી રચલું.
અભિયા, આ ભાષ. “અભિયા પરણશે દમયન્તીને, અરે પાપણી આશા” (પ્રેમાનન્દ)
અભિરામ, વિં [સં] મનોરંજક, ખુશ કરતું; આનન્દ પમાડતું. [કાડ, ખુશી]
અભિરુચિ, સ્ત્રીં [સં] મનને ગમતું તે, પ્રસન્નતા,
અભિલાખ, પું [સં] અભિલાખ
અભિલાષ, પું આતુર થઈને ઇચ્છતું તે, કાડ, કામના, ઉમેદ, હોસ. [મેદવાર]
અભિલાષી, વિં [સં] હોસીલું, કાઠીલું, આતુર, ઉ-
અભિવન્દન, નં [સં] નમન ૨ આસક્તિ
અભિવાદન, નં [સં] લાખ્યા થઈને નમસ્કાર કરવા તે, પ્રણામ.
અભિવ્યાપ્તિ, સ્ત્રીં [સં] સધળે ઠેકાણે પસરીવ-
 ણતું તે, સર્વત્ર વ્યાપી રેવું-લાગુપડતું તે
અભિશાપ, પું [સં] અભિશાપ
અભિશાપ, પું ખોટું તોહોમત; જુલું આળ ૨ સ-
 રાપ, બદ દુવા
અભિષેક, પું [સં] દેવ ઉપર અથવા ગાદિયે બે-
 સતા નવા રાજા ઉપર પાણી, દુધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે, શાન્તિ સ્નાન ૨ માથા ઉપર પાણી રેડી નવડાવતું તે ૩ ધારા થવી અથવા ટીપા પડવા તે.
અભિષેકપાત્ર, નં જેમા પાણીવગેરે ભર્યાથી અ-
 ભિષેક થાય તેવું છિડવાળું વાસણ
અભિસારિકા, સ્ત્રીં [સં] આઠ નાચિકામાંની એક-સમભોગને માટે પ્રીતમને મળવા સારું સરકેત સાધી રાખનારી સ્ત્રી
અલીપ્સિત, નં [સં] ઇચ્છેલું, ૨ ચાપલું
અલીષ્ટ, વિં ધાં [સં] ઇચ્છેલું, ગમતું; વાહ ૨ અનુકૂળ, મેહેરખાન
અભુક્ત, વિં [સં] ભોગવેલું-વાપરેલું નહિ તેવું ૨ ભુખ્યા આધા વગરનું. ૩ જેણે ભોગવ્યું અથવા વાપર્યું નથી તે
અભેદ, વિં [સં] આખું, અખણિત ૨ જુદાઈ-
 ફેર-તફાવત વગરનું, એકતાવાળું.
અભેદાન, નં અભયદાન.
અભેદ, વિં [સં] કપાય-જુદું પડી શકે નહિ તેવું
અભેદ, નં [સં] અભયપદ જ્યાં ભય નથી તેવું ઠેકાણું, સુક્તિ.
અભોગ, પું કુવપદ નામના ગાયનમા ત્રણ ભાગ હોય છે તેમાંનો જે છેલ્લો તે (અસ્તાઈ, અન્તો ને અભોગ)

અભોગવાળવો, કિં સં કવિતાની પછવાડે નામની ડાખ મારવી ૨ છેડો લાવવો, માડી વાળવું, સમાપ્ત કરવું
અભ્યક્ષ, પું [સં] નાતાં પેલા તલ, મોગરેલ, તેલ, ઉટાણુ વગેરેનો જે લેપ કરવો તે
અભ્યન્તર, નં [સં] અન્દરનો જે ભાગ તે. ૨ દીલ, મન, અન્ત કરણ ૩ અન્તર, વચમાની જગો.
અભ્યસર્વું, કિં સં અભ્યાસ કરવો ‘વસ્તુ વિચાર વિના અભ્યસે, જેમ કક્ષન તે કથિરે ધમે’ (અખો).
અભ્યાખ્યાન, નં કાઢતે માથે દોષ મુકવો તે
અભ્યાગત, પું [સં] વગર તેડે એકાએક લિલા-
 ભોજન લેવાને આવેલો તે, અતિથિ. ૨ પરોણો, મેમાન
અભ્યાસ, પું [સં] વારે વારે તેવું તેજ કામ કરવું તે, માવરો, કસરત, રક્ત ૨ અધ્યયન, ચિન્તન, મનન ધ્યાન, ધ્યાસ.
અભ્યાસસારિણી, વિં [સં] અભ્યાસે આવડે અથવા રે તેવી (વિદ્યા) [નતું, ઉદ્યોગી
અભ્યાસી, વિં [સં] જે અભ્યાસ કરે છે તે, મે-
અભ્ર, નં [સં] વાદળ ૨ આકાશ
અભ્રચના, સ્ત્રીં [સં] નિર્ભત્સના અપ્રીતિ, બેદ-
 રકારી, કષ્ટદાણો
અભ્રમાતૃ, પું [સં] ઇંદનો ઐરાવત હાથી
અમ, અમે
અમકું, વિં [સં] અમુક, ચોક્કસ, ફલાણું
અમક્ષણ, વિં [સં] અશુભ, અપમુકનિયુ, પ્રતિ-
 કૂળ ૨ અપવિત્ર, મેલ
અમણાહિ, અં આ વખતે, હમણા
અમથું, વિં [સં] મિથ્યા ફોગટ, નકામું, કારણું
 અથવા ફળ વતનું, નિરર્થક
અમદાખાદી, વિં અમદાખાદ શેહેરનું-સમ્યન્ધી (લોક, સાડી વગેરે).
અમન, નં મનને ગમતું નહિ તે
અમનચમન, નં મોજ શોખ, એહેનખાશ, રૂઝગુસાલી
અમર, વિં [સં] મરે નહિ તે, નિલ, ચિર, સ્થાયી
અમર, પું [સં] દેવ, દેવતા ૨ મરે નહિ તે, ચિરજિવી
અમરત, નં [સં] અમૃત.
અમરવેલ, સ્ત્રીં એક જનતો વેલો
અમરાઈ, સ્ત્રીં [હિં] જે જગાએ ઘણા આખ્યાનાં
 ઝાડ પાસે પાસે ઉગેલાં હોય તે, આખ્યાવાડી
અમરીચમરી, સ્ત્રીં સ્ત્રિયોને માથે ધાલવાનું રૂપાનું
 ઘરેણું માથા ઉપર દેરાધાટો જે રૂપાનો-ગઢો તે
અમરી અને તેનીજ સાથે વળગાડી લટકતી
 રાજેલી રૂપાની ચમર આકારની જે ફૂમતી તે ચમરી.

અમ્મળાવલું, કિં સં મરડી મચરડી નાખવું
અમ્મા, સ્ત્રીં જનુની, માતા (કવિતામાં) [યાય છે
અમ્માડાં, નં એક જાતના ખાટા ફળ. - એનું અથાણું
અમ્માડિયું, નં ઉખાડિયું.

અમ્મ્યાડી, સ્ત્રીં [આં] હાથી ઉપર બેસવા સારું
બનાવેલી છતરીવાળી પુરસીધાડી શોભીતી સોના-
રૂપા-લાકડાની જે એકક તે

અમ્મ્યાવું, કિં અં પોચાવું, અડકી શકવું તે ત્યા
અમ્મ્યાતો નથી ૨ ખાટું ખાધાથી અસર થવી; અમ-
ળાવું, ખટાવું (દાંત) દાંત અમ્મ્યાત્રા એમ કહેવાય છે

અમ્મ્યાર, ડગલો, ઢગ

અમ્મ્યુ, નં [સં] પાણી

અમ્મ્યુજ, નં [સં] કમળફલ.

અમ્મ્યુદ, નં [સં] મેઘ, વાદળ

અમ્મ્યુધર, પું [સં] મેઘ, વાદળા.

અમ્મ્યુધિ, પું [સં] સમુદ્ર; સાગર

અમ્મ્યોડિયાં, નં મીઠામાં આથીને મુકવેલા કાચી કેરીના
કકડા; આમોળિયા

અમ્મ્યોડી, સ્ત્રીં નાનો જે અમ્મ્યોડો તે

અમ્મ્યોડો, પું સ્ત્રિયો પોતાના માથાના વાળને હોળીને
માથા પછવાડે તેની જે ગાઠ વાળે છે તે, કેશપાશ
અમ્મ્યોરડો, પું અમ્મ્યોડો. 'નાગદેણુ અમ્મ્યોરડો'
(સામળ)

અમ્મ્યોરવું, કિં અં થાં ઉમેરવું

અમ્મ્યોજની, સ્ત્રીં [સં. અમ્મલસ-પાણી] કમ-
લિની, કમળની નાળ

અમ્મર, નં સ્ત્રિયોને પેરવાનું એક કસખી વસ્ત્ર, અમ્મર.

અમ્મ્રખ, અમર્ષ, 'જેનો આશાપાશ ગયો અમ્મ્રખ
(અખો) ગુસ્સો-જેઠ્ઠો

અમ્મણી, સ્ત્રીં અરણિ.

અમ્મન, પું માર્ગ, રસ્તા ૨ સૂર્યનો છ મહિના મુઠી
ફરવાનો જે માર્ગ તે (ઉત્તરાયન અને દક્ષિણાયન)
૩ છ મહિના, અડધું વરસ. નં ધર

અમ્મનવૃત્ત, નં [સં] જે કલ્પિત લીટી સૂર્યનો
માર્ગ બતાવે છે તે

અમ્મલ, સ્ત્રીં [કાં] ઘોડાની ગરબ ઉપર જે વાળ
હોય છે તે, કેશવાળી

અમ્મિ, અં [સં] અરે (સ્ત્રીને સમ્બોધનમાં વપરાય છે)

અમ્મુક્ત, વિં [સં] જોડાયેલું નહિ તેવું, છુટું પડેલું.
૨ અધટલું, નાલાયક.

અમ્મુત, વિં [સં] દશ હજાર

અમ્મોગોલક, પું [સં] લોડાંતો ગોળો. [અમુક્ત

અમ્મોચ્ચ, વિં [સં] અધટલું, નાલાયક, અપાત્ર,

અમ્મોનિસમ્ભવ, વિં [સં] ગર્ભસ્થાનમાં ન ઉત્પન્ન
થયેલું; યોનિદ્વારે ન આવતરેલું - રામ કૃષ્ણ.

અરક, પું [સં] અર્ક.

અરકચો, પું અરગળે.

અરકાડ, પું ચોડકાર.

અરકાડવું, કિં સં અડકાડવું, લગાડવું [કરેલું

અરક્ષિત, વિં ધાં [સં] સમ્ભાળ વનાવું, રક્ષણ ન

અરગળે, પું [હિં] ઘણી જાતની મુગધી મેળ
વીને તૈયાર કરેલો જે પીળો ભૂદ્ધ તે.

અરઘ, [સં અર્ધ]

અરઘવું, કિં સં પૂજવું; માન આપવું એ શબ્દ

ધાણું કરીને વાંકું બોલતી વેળા વપરાય છે - મારે 'શુ

તેને અરઘવો છે ?

અરઘિયું, નં ધાતુ વગેરેનાં જે વાસણું કરીને અરઘ

આપવામાં આવે તે.

અરઘવું, કિં સં [સં અર્થન] પૂજા કરવી;

માન આપવું.

અરજ, સ્ત્રીં અલાવા. (મહિનાવાળી સ્ત્રીને) અરજ

પડે છે એમ કહેવાય છે

અરજ, સ્ત્રીં [આં અર્જ] કાઠપણ કામ સારું પો

તાનાથી મોટાને નમનતાથી હકીકત કહી માગ-

વું તે, વિનંતિ; પ્રાર્થના

અરજદાર, વિં અરજ કરનાર [તે કાગળ;

અરજ, સ્ત્રીં અરજ. ૨ જેમાં અરજ લખી હોય

અરકુસો, અડુસો. એ એક જાતનું ઝાડ છે.

અરણ, નં અરણ્ય.

અરણિ, સ્ત્રીં [સં] એક જાતનું ઝાડ-એના લાક-

ડાને એક બિંત સાથે ધસ્યાથી અગ્નિ પેદા થાય છે

એના પાતરાની લાજ અને ફૂલની કડી થાય છે. હુ-

કાના તેજ એના લાકડાના બનાવે છે. એ ઝાડનાં ફૂલ

અમ્મોલીના જેવા ધોળાં હોય છે ૨ અરણિ ઝાડનું

લાકડું અરણિપાત્ર-જે લાકડું ધસ્યાથી યજ્ઞનો અગ્નિ

ઉત્પન્ન થાય તે

અરણાભેંસાં, રાનીભેંસ. 'રાંસાંડ રૂ અરણાભેંસા, જળે

વિદ્યે તળ કરનાકિસા, લેં શુધુ તે કર મુધુ'

અરણ્ય, નં [સં] ઝાડવાળું અથવા ઝાડ વનાવું

જે મોટું મેદાન તે, જંગલ, રાન, પન

અરથ, પું [સં અર્થ] કામ, ઉપયોગ 'પેલો બાહુકી-

ગોશી અરથ આવશે, એટલે વણસાડે અન્ન' (નળાખ્યાન).

અરથારત, અં અર્થાત.

અરથે, અં વાસ્તે, કાળે, માટે, સારું, થકે.

અરધિયું, વિં અડધું તે.

અરપણ, નં [અર્પણ]

અરપવું, કિં સં અર્પણ કરવું, આપવું.

અરખ, પું આરખ.

અરખી, વિં આરખનું-સમ્બાળવી

અરબી, સ્ત્રી ૦ પટેલ, બટાટા; એગોકડુ. વિ ૦
આરબ સમ્યન્ધી ૨ આરબસ્તાનનું

અરમાન, સ્ત્રી ૦ ધંધા; ઉમેદ, તોસ. [કલો-જ્યો

અરમાર, સ્ત્રી ૦ [પોર્ટુગાલી] લડાઈના વાણીનો કા-

અરમારી, સ્ત્રી ૦ લીનની અન્દર પોલાણ રાખી તેમા

પાટિયા મુઠી ખાતા દરી પંદરથી વારણા જરી ને

પેટી બનાવેલી હોય તે; દોલાખ, લણ્ડારિયું

અરર, અ ૦ બીક, ગુરુઓ અથવા ગોઠથી એકાએક

નિકળતો શબ્દ

અરવિન્દ, ન ૦ [સં ૦] કમળફલ

અરવું, અતડું.

અરસિકં, વિ ૦ [સં ૦] રસિક નહિ તે. ગાયન કવિનાનો

રસ સમજ ન શકે તેવો.

અરસિયો, પુ ૦ અરેઓ

અરસો, પુ ૦ [આઈ અરસહું] અવકાશ; વચમાંનું

છેડું; અન્નર; દરમિયાન ૨ વખત; નેગવાઈ; ટાણું

અવસર.

અરસ્પરસ, અ ૦ માંચમાંચ એક ખીજમા, આપચ

આપસમા, પોતાપોતીકામા

અરાજક, ન ૦ [સં ૦] (થોડો કાળ) રાજ ન હોયો તે.

અરાડવું કિં ૦ સં અડકાણુ ૨ આરડવું; અગડવું

અરાહ, વિ ૦ દશ ને આઠ (૧૮)

અરાખો પુ ૦ [કાં ૦] સંસાર ખટલો—કુટુંબ પરિવાર,

ચાકર, પંથુ, માલમિલકત વગેરે.

અરિ, પુ ૦ [સં ૦] શત્રુ, રિપુ; વેરી, દુશ્મન, દરીક

અરિગણ, પુ ૦ [સં ૦] શત્રુઓનો સમૂહ

અરિગંજન, પુ ૦ [સં ૦] શત્રુને દસવનાર

અરિષ્ટ, ન ૦ [સં ૦] સકુટ; આપત્તિ, ઉપદ્રવ, ક્રિયાન

૨, મોત, કળ

અરીકાં ન ૦ એક ઝડના ફળ-લુગડાં ધોવાનાં અને

ઘોટલા યોળવાનાં કામમાં આવે છે [ઝડ.

અરીઠી, સ્ત્રી ૦ જેને અરીકાં નામનાં ફળ થાય છે તે

અરીડું ન ૦ અરીકાંનું એક વચન. પણ ક્યારેય વપરાય છે

અરીઠા, પુ ૦ અરીઠી. [અનુ દેખી બળવું તે

અરીશ્યા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ઈર્ષ્યા અદેખાઈ, મત્સર, ખી-

અરીષા-સો, પુ ૦ મો જોવાનો તખતો, મોટી આરસી

અરુચિ સ્ત્રી ૦ [સં ૦] નહિ રચિ તે [પસન્દ-

અરુચિર, વિ ૦ [સં ૦] અતમનું; અણુગમનું; ના-

અરુણ, પુ ૦ [સં ૦] સૂર્યનો સારથી ૨ સૂર્ય ૩

પ્રાંત કાળ; ભોર, વાણ; આમદાદ

અરુણ, વિ ૦ ઉગતા સૂરજના રક્ત જેવું શત્રુ

અરુણોદય, પુ ૦ [સં ૦] સૂરજ નજરે પડે છે તેની

ત્રણ ધડી અગાઉ તેનું જે ઉગવું તે-સૂર્યના તેજનો

જે લાક્ષણિક પડતો લાગ, સૂર્ય ઉઠ્યા અગાડી જણાય છે

તે. ૨ એ ત્રણ ધડીતો જે કાળ તે

અરુન્ધતી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] એ નામનો આકાશમા

દેખાતો એક તારો (સમ નરિની સાથેનો)

૦ વસિષ્ઠ મુનિની સ્ત્રી

અરુપરું, ન ૦ કર્મ આ કર્મ તે; પરચૂરણ કામ ૨

અ ૦ આમ તેમ, થોડું થાડું, કાંઈ કાંઈ.

અરુપ, વિ ૦ [સં ૦] જેને રૂપ નથી તેનું રૂપ-આકાર

વનાવું

અરે, અ ૦ [સં ૦] પોતાથી નીચી પદવીના માણસને

બોલાવવાનો શબ્દ ૨ ન ખમાતા હુ.ખને અથવા શુન્નાને

લીધે નિકળતો શબ્દ-રાટી, મન સંતાપ

અરે, સ્ત્રી ૦ કાળજી, ચેવટ; બળત્રા. ચિન્તા ૨ મનમા

અરર એવો સન્તાપ થાય તે

અરેરાટી, સ્ત્રી ૦ મનમા અરર એવો સન્તાપ થાય તે.

અરેરે, અ ૦ [સં ૦] શોક અથવા લયથી એકાએક

નિકળતો શબ્દ ૨ ધ્રુવથી ભૂલ એકાએક સાંભરી

આવેથી નિકળતો જે શબ્દ તે [યસો કપાન.

અરોહું, ન ૦ ગયા વરસના કપાસના છોડવગેરે ૨-

અરોગ, વિ ૦ [સં ૦] રોગ વનાવું; તનદુરસ્ત

અરે, પુ ૦ [સં ૦] ગરમીના નેસથી યત્નથી મારકતે

નિકળવું પાણી જેવું જે સત્વ તે ૨ સૂર્ય. ૩ આકેશ.

૪ પીવાનું સત્વરુપ ગોસડ.

અર્ધ, ન ૦ [સં ૦] પૂર્ણ કરવાની એક રીતિ, સૂર્યાદિ

દેવને અથવા પોતાથી મોટા પુરુષને માન આપ-

વાસાર ખોખાથકી અથવા ખોખા આકારના વાસણથી

પાણી સમરપવું તે ૨ ભેટ-આદરસતકારની એક રીત

અર્ધવું, વિ ૦ [સં ૦] પગ ધોઈ માન આપવું,

સત્કાર કરવો. 'ઉમિયા આવ્યા વર અર્ધવારે, મરતક

મેલ્યો છે મોડ' (ગેરં ગીત)

અર્ધદાન ન ૦ [સં ૦] વિધિયે જે અર્ધ આપવા તે (સન્ધ્યા

કરતી વેળા આહારો બ્રહ્મને-સૂર્યને અર્ધદાન આપે છે)

અર્ધપાદ, ન ૦ [સં ૦] હાથમા અર્ધ આપી પગને

ધોઈ ચન્દન ધ્રુવે જે પૂજા કરવી તે.-કાઈ મોટા

પુરુષને આદરસતકાર કરવાની એક રીત.

અર્ધ, વિ ૦ [સં ૦] પૂજા-માન આપવા યોગ્ય

અર્ચન, વિ ૦ [સં ૦] દેવની અથવા પોતાથી મોટાની

જે પૂજા-સેવા તે

અર્ચનભક્તિ, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] નવ પ્રકારની ભક્તિ કવી

છે તેમાની એક (પૂજન વિધિથી).

અર્ચના, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] અર્ચન.

અર્ચનીય, વિ ૦ [સં ૦], પૂજ્ય, માન આપવા જેવો

અર્ચા સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ચન્દન પૂજા વગેરેથી જે પૂજા કર-

વા તે ૨ આખે કપાળે જે ચન્દન લગાડવું તે

અર્થિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જ્યોતિ, જ્ઞેત, જ્ઞાણા; લડકા
અર્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પૂજેલુ, માન પામેલુ
અર્ઝી, વિ૦ [કા૦] સસ્તુ, પુષ્કળ
અર્ણવ, પુ૦ [સં૦] દરિયા, સમુદ્ર.

અર્થ, પુ૦ [સં૦] સમજણ; માપનો, ખુલાસો, લા-
વ; અભિપ્રાય ૨ ધારણા; ઉદ્દેશ, હેતુ, મતલબ, ધરિત્રો.
૩ દોલત, પૈસો, નાણુ, ધન, ૪ વસ્તુ, વિષય ૫
સાર, તાત્પર્ય, કળ, હાંસલ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને
મોક્ષ એ ચાર કેવાયછે તેમાં અર્થ એટલે દ્રવ્યજ
“અર્થ વા સાધયેત, દેહ વા પાતયેત”-ધારેલો વિચાર-
વિષય પાર પાડવો અથવા શરીરને પાડવું.

અર્થ, અ૦ [સં૦] વાસ્તે, કાળે, સારુ, માટે

અર્થગૌરવ, ન૦ [સં૦] શબ્દના અર્થનું વજન-મોટા-
પાણુ, ધણી-ઉણી સમજણ.

અર્થશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] પોતાની અથવા દેશની દોલ-
ત ઉભી કરવા અથવા વધારવા સમ્યન્ધી જે શાસ્ત્ર તે

અર્થસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ધારેલી મતલબ પાર પડવી તે.

અર્થાત, અ૦ [સં૦] એ કારણસર, એવું છે માટે,
તાત્પર્ય એટલુજ કે ૨ વસ્તુત, વાસ્તવિક

અર્થાલકુર, પુ૦ [સં૦] શબ્દનો (અનુગ્રાસ વગેરે-
નો) નહિ પણ અર્થનો જે ચમત્કાર તે, શબ્દ વા-
ક્યનો જે અર્થ હૃદયમાં ઉતરી આનન્દ પમાડે તે

અર્થા, વિ૦ [સં૦] માંગનાર, જાયક, અરજ કર-
નાર ૨ મતલબી, ગરજી [લક્ષિતનો પ્રત્યય

અર્થ, અ૦ વાસ્તે, કાળે, સારુ, માટે-અર્થથી વિ-

અર્થ, વિ૦ [સં૦] એક આખી વસ્તુના અપાખર ક-
રેલા એ લાગમાનો એક, અડધું.

અર્થગોળ, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ગોળ તે

અર્થચન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] અડધો જે ચન્દ્ર તે, સાતેમ-
નો ચાંદો, ચન્દ્રમાનો જે અડધો લાગ પ્રકાશ કરેછે.

તે ૨ અર્થચન્દ્રના જેવો આકાર તે

અર્થરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મધરાત

અર્થાઙ્ગ, ન૦ [સં] અરધુ જે અઙ્ગ-શરીર તે ૨
સ્ત્રી, પ્રિયા, મિત્ર ૩ રોગચક્રી અડધું અઙ્ગ મરી ગયું
હોય તે; પક્ષાઘાત

અર્પણ, ન૦ [સં૦] આપીદેવું તે, દાન, ભેટ, બક્ષીસ
આપવી તે, ભોગ આપવો તે [પવો

અર્પવું, કિ૦ સ૦ આપી દેવું; ભેટ કરવી; ભોગ આ-

ર્પિત, વિ૦ ધા૦ આપી દીધેલું.

અર્પુદ, વિ૦ [સં૦] દશ કરોડ

અર્લક, ન૦ [સં૦] બાળક, બચ્ચુ, છોકરું અર્લકી-
બાળકી, છોક નાની છોકરી.

અર્વાચીન, વિ૦ [સં૦] હાલના વખતનું, હમણાનું,
તાલુ; નવું (પ્રાચીનથી ઉલટું તે.)

અર્શી, પુ૦ [સં૦] હરસ, મસા. [પામેલો જીવ
અર્હન્ત, પુ૦ જૈનમતવાદી પરમ સાધુ-લક્ષત; મોક્ષ
અલક, પુ૦ [સં૦] નિમાળાનો ગુચ્છો; કેશપાશ, ચો-
ટલો, અમ્મોડો ૨ અલખ.

અલકાખ, પુ૦ [આ૦] ખેતાખ, કાગળપત્રોમાં જે
ચોગ્યતા લખવામાં આવેછે તે, દરજ્જો દેખાડનારો શબ્દ

અલકાવલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેણી, ચોટલાની ગુથેલી લટ.

અલક્ષિત, વિ૦ [સં૦] લક્ષિત નહિ તે.

અલક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ધ્યાન-ખ્યાલમાં ન આવે તેવું,
અગોચર, અદૃશ્ય, ન સમજાય તેવું

અલખ, પુ૦ [સં૦ અલક્ષ્ય] ખલ, પરમાત્મા, શિવ
જોસાઈ ભીખ માગતી વેળા એ શબ્દનો ઉચ્ચાર

કરે છે. અલખનિરજન-અલક્ષ્ય અને નિર્મળ-
માયાથી પર જે પરબ્રહ્મ તે [ટ, ધન

અલખત, સ્ત્રી૦ દોલત, સમૃદ્ધિ; માલમિલકત; ધરિ-
ટ-અલગ, અ૦ [હિં૦] અહર, આધાર રહિત, લ-

દંદવું ૨ દૂર, છેટે ૩ જુદું, ન્યારું; પૃથક્

અલગત, સ્ત્રી૦ અગત, જરૂર. ‘અગતની વાતછે’ એમ
વપરાયછે પણ ‘તેની અલગતછે’ એમ કાઈ બોલતું નથી.

અલગાર, હાર, ન્યાતની પકિત (ધણી જમનારની)

અલગોળ, ન૦ [આ૦] પીપી સરણુઈની તરેહનું
એક મોડેથી વળાડવાનું વાળું.

અલકુર પુ૦ [સં૦] શોભા; સજીવાર; ભૂપણ-સા-
રા ધરેણા, લુગડા, રમકડા વગેરેની જે શોભા તે ૨

બોલવા લખવાનો, ચમત્કારી અર્થ અથવા શબ્દથી
જે શોભા મળેછે તે-એ અલકુર ત્રણ રીતના હોય-

છે-જેમાં અર્થની ચમત્કૃતિ હોયછે તે અર્થાલકુર;
શબ્દની (અનુગ્રાસ વગેરેની) ચમત્કૃતિ હોય તે

શબ્દાલકુર; અને જેમાં શબ્દ અર્થ બન્નેની ચમ-
ત્કૃતિ રઈ હોય તે ઉલયાલકુર. શબ્દાર્થ ચમત્કૃતિ

સમ્યન્ધી જ્ઞાન આપનાર જે શાસ્ત્ર તે અલકુરશાસ્ત્ર.

અલકુરી-અલકુરયુક્ત-સુંદર અલકુર સમ્યન્ધી
(શાસ્ત્ર-અન્ય અથવા જ્ઞાન ધરાવનાર જન)

અલકુર, વિ૦ ધા૦ [સં૦] અલકુરવાળું, સજી-
વારેલું, શોભાવેલું, દીવાવેલું, ભૂષિત.

અલકું, અ૦ દૂર, છેટે ૨ ન લાગે વળગે તેવી રીતે

અલકું, સ્ત્રી૦ બાળુ, હાર; તરફ અલકુંપર-તૈયારી
ઉપર થોડી અલકુંપર આવી છે એટલે સવાણુથાણુમાં.

અલક્ષ્ય, વિ૦ [સં૦] ઝોળકાય નહિ તેવું

અલધાર, પુ૦ વૈભવ સ્ત્રી૦ હાર; પકિત, ઝોળ

અલકાઉ, વિ૦ ન વપરાતું, ઉપયોગ-કામમાં ન આવતું,
નકામું ૨ મક્કાતય

અલખત-તાં-તે, અ૦ [આ૦] ખરેખર; એમજ;
ખપીત, બેશક, મુકરર, ખસુસન એન્દરીતે.

અલખેલકું, વિં અલખેલું (કવિતામાં)

અલખેલું, વિં [૧૬૦] કંકડું, મુન્નુ કુટકું; દેખા-
વડું; ઈશકી; જેવ, રૂપીયુ (અવળેલી ગધા) નિર્કળ
હેતાળ ધાતાળ આનન્દી છપીયું (અલખેલી અખ્યા).

અલખ્ય, વિં [સં૦] ગ્રામ થાય-મળે નહિ તેનું ૨
અમળ હાય તેનું.

અલમ, અં [સં૦] યસ; પુરુ, યસુ હવે

અલમસ્ત, વિં (હાલ મન્ન ઉપરથી) જોરાવર, મલના
જેવો, ૨ જોરામાં આવેલું; ઉચ્છેદાયલું; મદમાતું

અલપણ, વિં મીઠા વતીનું, મોળું.

અલપાન, નં [આં૦] એક જાતની કોર, વનાની
સાદી શાલ

અલાકો-ખો (ઈલાકો), પું [હિં૦] સમ્યન્ત-
વેવાર ૨ હક; દાવા.

અલાપ, પું [સં૦ આલાપ] રાગ રાણીનું સ્વરૂપ
દેખાડવાને અર્થ વિનાનું આ આ તનનન વગેરેનું
ગાયન તે-૨ સ્તુતિનું ગાયન

અલાપચારી, સ્ત્રીં [સં૦ આલાપચર્યા] અલાપ
જે રૂપ ક્રિયા તે.

અલાપયું, કિં સં અલાપ કરવો ગાવું, અલાપવું
અલાખલા, સ્ત્રીં ભૂત ડાકણ વગેરેથી થતી જે પીડા
તે, ૨ સકુટ; વિધ્ન. લમ

અલામત, સ્ત્રીં નિગાન, ચિત્ત

અલાવડું, વિં મોડાણ, વગર ખોલાવે વચ્ચેમાં ખોલ-
નારું-હાથ ધાલનારું

અલાવો, પું [કાં૦] મોઢોરમતા મારામાં ખાડામાં
જે અગતી પેટવેલો હોય છે તે જેની આસપાસ
મુસલમાન નાચે છે તે [હુ-અહુ-]

અલાહિદું, વિં [આં૦] જુદું; તોણું છેટે રાખે-

અલિ, પું [સં૦] એક જાતની કાળો મોટી માખી
ખમર ૨ વીણું કે કોકાલ ૪ કાગડા ૫ મરિચ

અલિજહાં, વિં આલીજહાં.

અલિદિ, વિં વિદેલી.

અલી, સ્ત્રીં [સં૦ આલી] સખી, સાહેલી.

અલી, અં બંગાળી શાવાળી સ્ત્રી થીલ સ્ત્રીને
અથવા ગાંડીને ખોલાવતા એ જાગડ વાળે છે

અલુખડું, નં અખોલકું.

અલુખાં, નં [સં૦ અલખાણ] મીઠાં વગરનું જે
ખાઈ તે. ૨ જ્યાર મહિનામાં મીઠાં વગરનું મોળું આગળ
રવાન કરત. આખાએ પ્રાણ હતું ને ઉચ્ચલી

અલુચાઈ, અલુચાઈ અલુચાઈ એક સ્ત્રી જેનાં અભિ-
ધનથી તમારાની એક રીત આજ ને અગતી વાળી

અલેક, વિં કાકેન માંડુ રોપું હોય તે (વિદ્ય)
જામતું ને અખાં

અલેખ-ખું, વિં અખરતે માખી નહિ તેનું; અખ-
તરી-સુમાન-દિસાળ વગરનું

અલેખેલ, આ ફેરે.

અલેચો, પું એક જાતનું દેગમી (તાંબો દેગમતો
ને વાળો સુતરનો) કપડું.

અલેલ, વિં દિસાળ-નિવમવાનાનું, ૨ અન્ધેર (કાગળાનું)

અલેલરૂપુ, વિં અલકળથી કાકેનાર, આલગથી દેનાર

અલેયાંખલેયાં નં [હિં૦] આચારણાં.

અલોપ, પું જનુ જેવું-ત દેખાવું ને સદી-નાસી જનુ
તે અલોપના ખરે અર્થ તો દેખાવું એવા સમજૂતયા
થાય છે પણ સુજરાતીમાં લોપ ને અલોપ એકજ
અર્થમાં વપરાય છે

અલોલપલોલ, વિં [સં૦ અનુલ્યપિતુલ્ય] અન્યન્ત,
પુષ્કળ, અપાર

અલોલિક, વિં [સં૦] લોક-વચાનમાં ન હોય તેનું,
અસાધારણ. અન્યથેય જેનું, અદ્ભુત

અલ્ય, વિં [સં૦] થોડું, નાનું, સધું, કિશિનું. કંઈ.

અલ્યવીર્ય, વિં [સં૦] થોડા બળવાળો, નમળો

અલ્યાણ, વિં [સં૦] થોડા આવરનાળા, હુટી
જિન્દગીનું.

અલ્યાણું કિં અં આણું-લીણું-જાણું થયું અમ-
મહાતેજે અસ્થાય, ઈશ્વરના ના કાટી જાય (અખો)

અલ્યાહાર, પું [સં૦] થોડું ખાઈ તે.

અલ્યા, પું પોતાનાથી ઉતરતા દરજ્જાવાળાને ખોલા-
વવાની રીત —સંખ્યાધન અર્થમાં ૭ અદાળગીયા વાલાને
લાડથી ખોલાવવાની રીત.

અલ્લક કલ્લક, વિં નિરાશય. આગળને અલ્લક દલ્લક
જોનું ગળવું. સ્ત્રીં આગળની એક અમન બે આગ
જળવાના દાવ ભાયપર મુકાની તેના ઉપર એક મમજનું
કોટરો અથવા કોઈ મોટું પોતાની આગળથી અગરજનું
ગય ને આ પ્રમાણે ખાસતું ગય —અલ્લક દલ્લક,
ગાગર અલ્લક ગાગરને લે આતપાન પૂનર્જાએ જમાડી
જાન, એક અલ્લકા બુગચા યાળા ધારતે જેને,
થાળીયે પારી સીન, બાઈ મળ્યા પચ્ચીસ પચ્ચીસના
કોપરડાં, બાઈ તમાગ કોટરડા ક્રિયા દાહતા રોગે,
પોતાનાજ પગલાં પાડે, રાત જાગત નરીયા તોળત,
માણે મોતી, અગરજું પદનાળું ન જમાતી નરગદા
એ છેલ્લા રાત્ર સાંખગી સ્વચ્છા ભોગ લાય ડેગી
લઈ પાડા બાપસાથે જાયે.

અલ્લેચારી, સ્ત્રીં નામ ૭ કહેને માંડે જાગે તે
આનુંથી પાકડા થાનનાં એકદંડે અગરજું જાયે ને

અલ્લેખલેલ, સ્ત્રીં નં અલખલેલે.

અલ્લેચો, પું પાનું જે પાન આગળથી ને પાનું
જે નિર્મલ નામ અલ્લેચો ને પાનું જે કંઈ

રૂપિયો ને એક આતો. ૧૧ = એમાં ૧૧ એ પરે
આકડો નથી

અલ્પે, વિં મોટું, નિયમ-અવસ્થા ન રે તેવું (કાર-
ખાતું) રસજીવ થયાકરે-ધીમેધીમે ચાલ્યાકરે તેવું (કામ)
અલ્પહુડ, વિં દુનિયાદારીમા ન પડ્યો હોય તે, મુખ્ય,
(જન).

અલ્પહુડ, વિં દુનિયાદારીની ખખર ન હોય તેવું
અવ, અં ઉં [સં] થકી ૨ નીચે ૩ ઓછું
અવકાળા, સ્ત્રીં [સં] જેવી નહારૂં જળ થાય તેવી
ભુક્તિ-તજવીજ. ૨ વાકુ-આકુ બોલવું તે, ભેદ વ-
ચન ૪ શરીર મનને એહેન ન પડવું તે

અવકાત, સ્ત્રીં [આં] ધલાજ, સાધનગણ, જોર
(પછી પૈસાની કે શરીર મનની)

અવકાશ, પું [સં] એ જગા અથવા વખતની વ-
ચમાતું છેડું, અન્તર, દરમિયાન ૨ પુરસદનો વખત,
નવરાશ, જોગવાઈ ૩ વાચતા લખતા અટકવાની
જે ટાપ તે, વિરામચિહ્ન.

અવકૃપા, સ્ત્રીં [સં] ઓછી જે કૃપા તે, ગેર મે-
હેરખાતી, ધતિરાજ, કરડી નજર

અવખોડવું, કિં વખોડવું

અવગણના, સ્ત્રીં [સં] એ કાણુ? એમા શુ ?
એવી રીતનો જે અનાદર તે, ન લેખવવું તે, અગ્રીતિ,
કુણાજો ૨ દોષ બોલવો તે, નિન્દા

અવગત, સ્ત્રીં અગતિ, વિં બળેલું

અવગતિ, સ્ત્રીં [સં] મુઆ પછી નરકમાં અથવા
ભૂત યગેરે યોનિમાં જે પડવું થાય તે. ૨ પડતી હાલત

અવગતિક, પું કાળી કણી વિગેરે નીચ બનિમાથી
થયવો ભૂત. [હુ; અપવિત્ર, પાપી.

અવગતિયું વિં જેની અવગતિ થઈ હોય તે. ૨ મે-
અવગાહવું કિં અં નાવું, તરવું, ડબકી મારવી

અવગુણ, પું [સં] નકારાગુણ-સ્વભાવ, દોષ ૨
ગેરશાયદો, નુકશાન, ખોટ, ટોટા

અવગુણી, વિં નકારા ગુણવું, અનીતિમાન ૨ તુક-
સાન કરનાર; દુઃખદાયક. ૩ ઉપકારના બદલામા
અપકાર કરનાર.

અવધક, સ્ત્રીં [સં] અવ; ધર]ખ નવાને જે મુસી-
બત પડે તે, મુશ્કેલિયત, અધરૂં પડવું તે- ૨ હરકત,
અડચણ, અટકાવ.

અવધક, વિં મુશ્કેલ, અધરૂં

અવચિહ્ન, નં [સં] અપશકું; અગુલસૂચક
ચિહ્ન ૨ અપવશણ અટકચાળું. [તેવું

અવચિહ્ન, વિં ધાં [સં] કાપેલું-ભુદું પાડેલું હોય

અવચ્છેદ, પું [સં] કાપવું-ભુદું પાડવું તે ૨
કાપ; કાપો. ૩ ઓળખાઈ આવે તેવી અથવા ખાસ

ગુણ ૪ હક, સીમા ૫ ભુદું પડેછે એમ દેખડાવ-
નારી નિશાની (શબ્દ વાક્ય સમ્બન્ધી).

અવજોગ, પું કમુદ્દત, ખરાબવખત.

અવજા, સ્ત્રીં [સં] હુકમ ન માનવો તે, યોગ્યતા
પ્રમાણે માન ન આવવું તે, અપમાન; અનાદર; એ-
અજ્ઞી.

અવટાવું, કિં અં વગર કામે ગુથાઈ રેવું, ગુચવાવું
૨ કાચર થવું, થાકી જવું ૩ અટાઈ-રોળાઈ જવું.

અવડ, વિં અવાવર, ન વપરાવું

અવતરણ, નં [સં] અવતરવું તે ૨ ભાખ; ડી-
કા, સમજણ.

અવતરણચિહ્ન, એકનીશાની-“—”ખીજ પુસ્તકમાંથી
ઉતારી કરવા વખતે વાપરવામા આવેછે

અવતરવું, કિં અં સાનાં પેટમાંથી-છોકરાંએ ખા-
૨ આવવું, પ્રસવ થવો, જન્મ થવો

અવતાર, પું [સં] અવ-નીચે, ત-ઓળકવું]
માણસ અથવા જતાવરના આકારમાં ધ્વિરવું જે
પ્રગટ થવું તે, જન્મ, દેહધારણ ૨ એક રૂપ અ-
દલી ખીજ રૂપમાં આવવું તે ૩ ઉતરવું તે ૪
અશી ભકત-વિદ્વાન-યોદ્ધા ૫ આર્યલોકના ધર્મશાસ્ત્ર
પ્રમાણે એ ૧૦ અને ૨૪ માન્યા છે

અવતારી, વિં [સં] અસાધારણ ૨ ધ્વિર જે
પુરુષ રૂપે અવતાર લીધો હોય તે ૩ અશીજન

અવદશા, સ્ત્રીં [સં] પડતી હાલત, કમખખી; દુર્દશા.

અવદાત, અં નિશ્ચય, નક્કી

અવદાહ, પું [સં] વિધિ પ્રમાણે ચિતાસરકાર ન
થવો તે, મુઆ પછી ચિતામા ભુકી ક્રિયાએ બળવું
અથવા અડવું બળવું રેવું તે

અવદીય, પું ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતછે.

અવધ, અવધિ.

અવધાન, નં [સં] ધ્યાન લક્ષ, સાવધાની, ચો-
કસાઈ ૨ ઉદ્દેશ, ધારણા, વલણ.

અવધારણ, નં [સં] ખચીત અથવા ખરેખર-
નક્કી કરવું-ઠેરવવું-તે. ૨ અવધાન

અવધિ, પું સ્ત્રી [સં] છેડો, સમાપ્તિ, હક, શેવડ;
આખર ૨ મુદત, દરમિયાન. ૩ ધોરણ; મુખ્ય
પ્રમાણ. ૪ પ્રારમ્ભ અથવા અન્ત ૫ પરાક્રમ, અતિ-
શય, હદથી જ્યાંહે ભાઈ તે તે અવધિ કરી

અવધૂત, પું [સં] અખધૂત.

અવધ્ય, વિં [સં] વધ કરવાને-ભોગ આપવાને
યોગ્ય નહિ તેવું [નવીન.

અવનવું, વિં વિશેષે કરીને નવું, અમનએજ જેવું.

અવનિ, સ્ત્રીં [સં] શુધ્ધિ.

અવનિત, વિં કાઈની સેવા-ચાકરી નહિ કરનાર
 અવયવ, પું [સં] એક આખી વસ્તુનો જે અમુક
 અમુક ભાગ તે, અડ્ડા, હાથ, પગ વગેરે શરીરના
 અવયવ છે.
 અવયવી, વિં [સં] જેને અવયવ હોય તે
 અવર, વિં બીજી, અન્ય.
 અવર, પું [અ] કલાક, અડી ઘડી
 અવરથા, અં [સં] વૃથા કોકટ, મિથ્યા, વ્યર્થ, નકામ
 અવરનવર, ફેરફાર.
 અવરાર્થ, સ્ત્રીં અસરાર્થ.
 અવરાર્થ, કિં અં ટકાવું; રોકાવું વિવિધ વૃત્તિને
 આંતરે, અવરાર્થે અનીત (પ્રીતમદાસ)
 અવરોધ, પું [સં] અટકાવ, નડતર, અન્ધ પડવું
 તે; આધ. ૨ સૂતક. ૩ જનનાં ખાતું
 અવરોહી, વિં ઉતરવું ૨ ગાયનમા છેક ઊંચા સુરથી
 માંડીને ઉતરતા ઉતરતા છેક નીચાં સુર લગી આવવું તે.
 (આરોહીનું ઉલટું તે—સા, ત્રી, ધ, પ, મ, ગ, રી, સા).
 અવર્ગી વિં [સં] વર્ગી નહિ તે.
 અવર્ણ, વિં [સં] રજૂ વગરનું. ૨ અત વગરનું, નીચું
 અવર્ણ, પું [સં] અ તથા આ એ બે સ્વર
 અવર્ણ, વિં [સં] જેનું વર્ણન કરવાની અથવા
 જેને વિષે બોલવાની મતલબ નથી તેવું. ૨ વર્ણન
 કરવાને અયોગ્ય અથવા અશક્ય.
 અવર્થ, વિં [સં] શ્રેષ્ઠ નહિ તે, કનિષ્ઠ, નરસુ, નીચું,
 ઉતરવું, હલકું
 અવલ, વિં [સં] આં પેલું, મુખ્ય; સહુથી
 મોટું—ઉચ્ચ ૨ સહુથી સરસ—સારું ૩ જરૂરનું ૪ પેલી
 પ્રતની—ધણી પાકે તેવી (જમીન)—એક સરખા કુમાસની
 ને ભરાયી માંડીને તે છેક કાળા સંધીના રૂઝની હોય છે.
 અવલક્ષણ, નં [સં] નકાર લક્ષણ, —ચિહ્ન, અપલક્ષણ
 અવલથી, અં પેલેથી; શરૂઆતમાં. ૨ અસલ; પેલા;
 અગાઉ
 અવલમજ્જલ, સ્ત્રીં [આં] મુએલાને દાટવા—આ-
 ણવા—તડકે નાખવાની જગા તે; મુડાંની જે છેદી
 કિયા કરવી તે.
 અવલમ્બ, પું [સં] આશ્રય, આસરો; આધાર
 અવલસાલ, નં [આં કાં] વરસની શરૂઆત
 અથવા બેસતું વરસ. ૨ જે પેલે વરસથી કાઠ પાણી
 ગણતરી કરવી હોય તે.
 અવલેપ, પું [સં] ચોપડવું તે; લેપ.
 અવલોકન, નં [સં] જોવું તે, જોઈ વિચારવું તે.
 અવલોકવું, કિં સં અવલોકન કરવું, જોવું
 અવશ, વિં [સં] જે કાઈને તાબે નથી તે. સ્વતં-
 ત્ર; આપઅભિચાર.

અવશેષ, વિં બાકી રૂપ
 અવશ્ય, વિં [સં] વશ ન થાય તેવું
 અવશ્ય, અં [સં] જરૂર, અચીત, અરેખર; અલખન
 અવશ્યમેવ, અં જરૂર, અસૂસ, નકી.
 અવસર, પું [સં] જોગવાઈ, તક, ટાણું; કામ
 કરવાનો જે ખરા સમય તે. ૨ રૂઝું પગરણું ૩ મુ-
 આનો દારો અવસર પાણી પણ કેવાય છે.
 અવસાન, નં [સં] જોગવાઈ; સન્ધિ. ૨ છેડો,
 અન્ત, સમાપ્તિ. ૩ મોત. ૪ લખાણમા દમ ખાવાનું
 જે ટૂંકાણું તે, અટકવાની ટાંપ; યતિ, વિગમ. ૫
 અન્ધ પડવું તે. ૬ હલકું; સીમા. ૭ બારીક વખત
 અવસ્તા, સ્ત્રીં [અં] પારસી લોકોનું મુખ્ય ધરમ પુસ્તક
 અવસ્થા, સ્ત્રીં [સં] હાલત, હાલ, દશા, સ્થિતિ
 ૨ ઉમ્મર સમ્યન્ની જે સ્થિતિ તે ૩ છવતી જે
 હાલત તે—એ ત્રણ કેવાય છે. બ્રમ્હવસ્થા, સ્વમા-
 વસ્થા અને મુમુક્ષવસ્થા
 અવહિત, નં [સં] ખોટા દેખાવ; મનમાં ઝંઘ
 ને મોડે ઝંઘ તે ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમા ૩૩ વ્યક્તિચારી
 ભાવ કેવાય છે તેમાંનો એક—મોડાનો રજૂ બન્ની
 અથવા વાણીથી અથવા બીજી કાઈ પણ રીતે મનની
 વાત છુપાવી રાખવાની જે તજવીજ તે.
 અવળચણું, વિં કંઈકે કંઈ તારે કંઈ તેવું અવળું—
 ઊંધું—ઉલટું કરનાર, ગાયને ખવાડી આવ કંઈકે તારે
 ગંધેડાને ખવાડી આવે તેવું (જન)
 અવળચવળ, વિં આકું અવળું, વગર વિચારું,
 ખોટું (ખોલવું)
 અવળાઈ, સ્ત્રીં આડાઈ, કંઈકે તેથી આકું અવળા
 અવળું કરવાની જે હડીલી તબિયેત તે
 અવળીયું, નં ઘડાપર ઢાંકવાનું ઉડું ને પટોળા મ્હોતું
 હાકણું.
 અવળું, વિં ઉલટું; ઉધું; કંઈકે અથવા જોઈ સાલ-
 ખેલી જે હાલત તેથી બીજી અથવા તેથી ઉલટી હાલત
 હોય તેવું (એવું ઉલટું સવળું)
 અવળો, સ્ત્રીં ઘણાં એક વસાણા એકકા કરી તેનો
 જે ખાડલો ભૂંડા મુવાવડીને મધમા ચાટવા આપે છે
 તે એને અતરીયું પણ કહે
 અવળાઈ, સ્ત્રીં ઉડતી ખખર, અગ્રવા શુભાટો, ગવગંવા.
 ૨ ગપ, ભુડી ખખર
 અવાગર, વિં અવાવર; જે વાપરવામા ન આવતું હોય
 એવું.
 અવાચક, વિં [સં] બોલી શકે નહિ તે, મુન
 જેની છલ દુડી થઈ હોય તે ૨ બેલાન; મગ્યા
 પડણું
 અવાચ્ય, વિં [સં] બોલાવ—વાર્તાવ નહિ તેવું

અવાજ, પુઠ [કાંઠા આવાજ] કાને જે પડે તે, હવાના ધસારાથી-હિલવાથી સાલજવાની ધ્વનિ. ઊપર જે અસર થાય તે, શબ્દ; ધ્વનિ. બોલવાથી, ધસારાથી, પડવાથી, ભેરમાં છુટુ થવાથી અવાજ પેદા થાય છે કાંઈ અવાજ સાફ સમજાણાઈ સમજાય તેવો અને કાંઈ સાફ ન સમજાણાઈ ન સમજાય તેવો હોય છે અવાજ, પુઠ અવાજ થવા તે; આર. જેમકે, તોપના અવાજ

અવાજ, વિઠ અવાજ કરનાર એ અવાજ ફટાકા.

અવાજો, પુઠ અવાજ.

અવાર, સ્ત્રીઠ વાટ નહિ તે; ઉગડ રસ્તો.

અવારું, હવાકુ.

અવાડો, [સંઠ આહવાય] હવાડો બુવો.

અવાણુ, નઠ ગુણુ, ચાલ.

અવાણુવું, કિઠ હાકી ભેવું (બળદને); તપાસી ભેવું, પરીક્ષા કરવી

અવારનવાર, અઠ એક પછી એક, વારાફરતી ર સામ-સામે આપ લે કરવી

અવાવરું, વિઠ વાપરવામાં આવતું ન હોય તેવું ધર, કુલો વગેરે (જગાનેજ લાગે છે)

અવાસ, પુઠ [સંઠ આવાસ] રેવાની જગા, રેઠાણુ, સુકામ

અવાણુ, નઠ દાતના પાળા-પીડિયા અવાણુ આવવા કેવાય છે.

અવિગણુવું કિઠ માનવું

અવિગત-તિ, વિઠ [સંઠ] જે જતું રચલું નથી પણ છે, તેજેમય છે, અખણિત છે તે (સર્વવ્યાપી-બ્રહ્મ-જગદીશ્વર)

અવિચળ, વિઠ [સંઠ] જેનો દેરદાર ન થાય તેવું, ખસીપડે નહિ તેવું, સ્થાયી; સ્થિર.

અવિચાર, પુઠ [સંઠ] ખોટો અથવા ઉદ્ધત જે વિચાર તે. સારુ નરસુ સમજવાની જે અશક્તિ તે, ભૂલ, અન્યાય, અધર્મ

અવિચારી, વિઠ જેને વિચાર-વિવેક નહિ તે

અવિચિત્ર, વિઠ [સંઠ] લાગ-ભુદ પાડેલું નહિ તેવું. અઠ તોડ્યા-અટક્યા-આચકો ખાધા વગર, સફાઈથી; કઈ પણ જોણું વધતું નહિ તેમ

અવિજનધારા, સ્ત્રીઠ અલિપેકપાત્ર

અવિદ્યોની, સ્ત્રીઠ [સંઠ] સાસરે આરડો ન થયો હોય તેવી-પુરુષની સોડ દીડી ન હોય તેવી સ્ત્રી

અવિદ્યમાન, વિઠ [સંઠ] જીવતું ન હોય તે, મરી ગયલું, નાશદ થયલું

અવિદ્યા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] જગતની ભુડી માયામા લપ-ટાઈ જે ખોટા તર્ક આપવા તે, અજ્ઞાન, માયાનો બ્રમ

અવિધાર, અઠ નફી, ખચીત

અવિધારવું, કિઠ સઠ વિશેષે-અવશ્ય ધારવું, નફી માનવું 'હું વચન સુણી અવિધાર, આઈ મોડું લાગ્ય તમારું.'

અવિનાશ, પુઠ જેનો કદી નાશ નથી તે

અવિનાશી, વિઠ [સંઠ] નિત્ય-હમ્મેશ છે તેવું, અમર ર પરમાત્મા, બ્રહ્મ

અવિલાન્ય, વિઠ [સંઠ] જેના વિલાગ ન થઈ શકે તેવું.

અવિરલ, વિઠ [સંઠ] ધન, નફર, વચમા છિડ-અવકાશ ન હોય તેવું. ર વચમા બન્ધ પડે-અટકે નહિ તેવું, સરળ તેવું, 'અવિરલ વાણી આપે' (શુકદેવ આખ્યાન) 'અવિરલ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય' (અખો)

અવિવક્ષિત, વિઠ [સંઠ] ખામુખા બોલવુંજ છે એવો વિચાર ન હોય તેવું, ધારેલું નહિ તે [કુવાર.

અવિવાહિત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] પરણેલું નહિ તેવું, અવિવેક, પુઠ [સંઠ] વિવેક નહિ તે

અવિવેકી, વિઠ [સંઠ] અવિચારી, અસભ્ય, અમ-યાદ, બેઅદબ.

અવેજ, પુઠ [આઠ એવજ] વસ્તુ આપી અથવા લઈ બદલામાં જે વસ્તુ લેવી અથવા આપવી તે; બદલો ર નાણું, ઉત્પન્ન, કિમતી માલ ડ સરવાળે જે નરો તે.

અવેજી, પુઠ [આઠ] એકને બદલે ચોક્કસ મુદત સુધી કામ કરવા ચલો જે બીજો તે, બદલી

અવેડો, પુઠ હવાડો.

અવેરવું, કિઠ સઠ સાચવી રાખવું, સમજાણી લેવું.

અવેવ, પુઠ અવચય. 'સિદ્ધિશુદ્ધિ નાયક, ઉત્તમ સર્વ અવેવ (રેવાશકર).

અવ્યક્ત, વિઠ [સંઠ] ખુશલું-ઉઘાડું-દેખાઇતું-સમજા-નાતું-સમજતું નહિ તેવું; અગણ્ય—૧, આત્મા, ઈશ્વર. ર માયા ડ સર્વજ્ઞ, પદ—(ખીજ ગણિતમાં)

૪ ધ્વનિ, અવાજ

અવ્યય, પુઠ [સંઠ] જેને લિફ્ફ, વચન અને વિલકિત લગાડાની નથી તેવો શબ્દ—એની મુખ્ય ચાર જાતી છે શબ્દયોગી, ઉલયાન્વયી, ક્રિયાવિશેષણ અને કેવળપ્રયોગી.

અવ્યય, વિઠ [સંઠ] અવિનાશી.

અવ્યયીલાવ, પુઠ વ્યાકરણમાં એક સમાસ પછી વિલકિતવાળું નામ અને અવ્યય જનરે પાસ પાસે આવે છે તારે વિલકિતનો પ્રત્યય ઉડી જઈને નામ અવ્યય બે બેઠાઈ રેછે થોડાની ઉપર-થોડાઉપર

અવ્યવસ્થા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ગેરબ-દોખરત, ધાલમેલ, બેતાલી

અવ્યવસ્થિત, વિં [સં] અવ્યવસ્થાવાળું.
 અવ્યામિ, સ્ત્રી [સં] સ્વેદ લાગુ ન પડે તે.
 અવ્યામી, જે દોષ તે, અપ્રાપ્તિ.
 અવંદુરણ, પું અવંશયણ; ગલરામણ.
 અવંદુર, વિં આવર; ગમરાયણ.
 અવંદુર, સ્ત્રી એક તરેહની આતશખાણ.
 અવશક્તિ, વિં [સં] શક્તિ વગરનું; નબળું; કમ-
 નેર; નરમ ૨ અસમર્થ; નાલાયક.
 અવશક્તિ, સ્ત્રી [સં] શક્તિ નહિ તે.
 અવશક્ય, વિં [સં] ન બને-થાય તેવું, અસમ્ભ-
 વિત, અસાધ્ય.
 અવશન, નં [સં] ખાવું-જમવું તે. ૨ ભોજન.
 અવશનયાનક, નં ભોજનશાળા પીથી.
 અવશરણ, વિં [સં] જેને કોઈનો આસર ન હોય
 તે; નિરાધાર અશરણશરણ-અશરણને શરણે રાખવું તે.
 અવશરદી, સ્ત્રી [સં] એક તરેહનો સુનાનો શિખો,
 સુનાની મોર; ૧૫ રૂપિયા.
 અવશરોડ, વિં [સં] લહું, સાલસ; માયાળું, પાડ
 માનવારુ; સમ્ય ૨ પ્રમાણિક; સધુ; ક્રિમાનદાર.
 અવશરદી, સ્ત્રી [સં] લલમનસાઈ; સાલસાઈ,
 સમ્યતા ૨ ક્રિમાનદારી.
 અવશાડ, પું અવશાડ.
 અવશાતા, સ્ત્રી શાતા-નિવૃત્તિ મુખ નહિ તે; અમુખ.
 અવશરવન, વિં [સં] નિત્ય-હમેશનું નહિ તેવું;
 કાણુલકુર. ૨ નહી નહિ તે.
 અવશસ્ત્ર, વિં [સં] શસ્ત્રવિરુદ્ધ [કેળવાયકુ-
 અશિક્ષિત, વિં [સં] નહિ શિખવેલું; ન
 અશુચિ, વિં [સં] અપવિત્ર.
 અશુદ્ધ, વિં [સં] અપવિત્ર, નાપાક. ૨ ખોટું.
 અશુભ નં [સં] અકલ્યાણ; માટું, ભુકું. ૨ મુ-
 એલા માણસ સમ્પન્ની જે કંઈ કરે તે.
 અશેષ, વિં [સં] સધળું; સમ્પૂર્ણ; કંઈજ બાકી
 નહિ તેવું નં ન્યાનનું કેટલજ બાકી ન રહી જાય તેવી
 રીતનો જે ન્યાતવશે તે.
 અશોક, પું [સં] શોક નહિ તે; મુખ ૨ આ-
 સોખાલવતું આડ વિં એક વ્રત ન આનંદ થાય
 તેનું-વન).
 અશૌચ, નં [સં] અપવિત્રતા ૨ સ્પર્શ.
 અશૌચી, સ્ત્રી [સં] શ્રદ્ધા-આશ્રય નહિ તે.
 અશુ, નં [સં] આંતુ.
 અશુભ, વિં [સં] જેણે કલ્યાણેનું નથી તે ૨
 સમ્પન્નતાનું નહિ તેવું. ૩ પેદ ન બનેલું તે ૪ વ-
 ણી કંઈ નહિ તેવું.
 અશુભારા, સ્ત્રી [સં] આતુની ધડ.

અશુભાત, પું અશુભ જે પદ્ધતિ-ચેતુ તે નહિ તેવું
 અશલાઘ્ય, વિં [સં] વખાણુ-તપીત કરવા જેગ
 અશ્લેષા, મિત્ર [સં] ૨૭ માનું નવમું નક્ષત્ર પાંચ
 તારીનો સમુદાય.

અશવ, પું [સં] ઘોડો; ૯૫ નોખાર.

અશવગતિ, સ્ત્રી [સં] ઘોડાની ચાલ.

અશ્વગન્ધા, સ્ત્રી એક જાતની વનસ્પતિ-ઓપધિ

અશ્વેન્દ્ર, પું પીપળો.

અશ્વધારી, સ્ત્રી [સં] કવિતાનું એક જાત-નભ-
 યજ્ઞસરન, ગ) એ ગણનું શર થતા અક્ષરનો અન્ય-
 સ્થગ અને ખીજો અક્ષર, આક્રમા નવમા, પન્દરમા
 મોળમા અક્ષરને દેશણે આસરપે આવે છે-માત્ર એક
 ચરણમા નહિ પણ ચાર ચરણમાં એ વ્રતમા મુક-
 ગચાર્ય અને જગત્પાથપણિત એ એ જણે ૪૮ દનન
 કર્યુ છે.

અશ્વમત્ર પું [સં] જે મન્ત્રથી ઘોડા આસપા-
 નમા ઉડે તે, જે વિલાપે ઘોડા વગ ચઢે તે.

અશ્વમેધ, પું [સં] ઘોડાનો જળન. [૧૮૨૨.

અશ્વમેવ, અં [સં] અવશ્યમેવ [નદી; અશુભ-
 આપાંગુલા, સ્ત્રી [સં] ઘોડાને જળવવાની અથવા

જળીવેને ચલાવવાની વિદ્યા

અશ્વાર, વિં ચાર.

અશ્વિની, સ્ત્રી [સં] એ નામનું ૨૭ માનું પેલું

અશ્વિનીકુમાર, પું [સં] અશ્વિનીના એ જોડે

અવતરેલા પુત્ર-જેઓ સ્વર્ગમા દેવતાનું વંદુ કરે છે

તે ૨ ધણોજ પ્રવીણ વૈદ અથવા ધર્મજ્ઞ રૂપાનો

પુરુષ. ૩ એક જાતની ગ્રાસડ મેળવણી.

અપ્ર, વિં [સં] આક-૮

અપ્રક, નં [સં] જેમાં આક સ્લોક-અધ્યાય છે

હોય તે. ૨ આકનો જે સમુદાય તે

અપ્રકોણ, વિં [સં] આક ખુંખાવાળું.

અપ્રજન્ન, નં [સં] આક વાતાની મેળવણીનું

સુચનિધવાળું સુચન-કથાશિપ-સદ્ગુણ સમ્પન્નતામાં

બેધ શબ્દ જોવા)

અપ્રજન, નં [સં] આક પાયાનું (કમળ, મણિ તિરંગ)

અપ્રદિક્ષણ, પું [સં] કથાકોષ પું ૧૩૩

મુ જોવા)

અપ્રધાન, પું [સં] કથાકોષ સમ્પન્નતા શબ્દ

સર્ગમા ધાતુ ચાલ જોવા

અપ્રધી, સ્ત્રી [સં] જેમાં આક પદ-કડીઓ હોય

તેવું ગીત. ૨ એ નામનો જગત્કવિદ્ધ સમ્પન્ન

વિદ્યામગ્નિ-અન્ય.

અપ્રધાન, પું [સં] આક પ્રજન / કથાકોષ-

સમ્પન્નતા સમ્પન્નતા પ્રધાન શબ્દ જોવા

અષ્ટભાવ, પુ૦ [સં૦] (કથાકોષ-સૂત્ર્યાત શબ્દ-
વળીમાં ભાવ શબ્દ જોવો.

અષ્ટમ, વિ૦ [સં૦] આઠમું.

અષ્ટમપષ્ટમ, અ૦ આઠું અવળું, ખોટું સાચું, ગડબ-
ડગોટા (સમજાવવું).

અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સં૦ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] સિદ્ધિ
શબ્દ જોવો.

અષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠમ, પંખવાડીયાનો આ-
ઠમો દાડો.

અષ્ટાક્ષરી, વિ૦ [સં૦] આઠ છે અક્ષર જેમાં તેવો
મન્ત્ર જેમ કે, શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ

અષ્ટાક્ષપ્રણામ, પુ૦ [સં૦] આઠ અક્ષે કરીતે નમન
કરવું તે; લાગ્યાં થઈ પગે પડવું તે, દણ્ડવત—
છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ,
ધૃંટણ, એ આઠ

અષ્ટાક્ષયોગ, પુ૦ [સં૦] જોગી લોકે મોટું તપ કરવા-
ને યોગ્ય થવાસાર ક્રેતલીક સાધના—દેહકષ્ટ કરે છે
તે આઠ પ્રકારે છે, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણા-
યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ.

અષ્ટાદશ, વિ૦ [સં૦] અડાર-૧૮.

અષ્ટાવક, પુ૦ [સં૦] એ નામનો ઋષિ આઠ ઠેકા-
ણેથી વાકો હોય. ૨ જેને શરીરે ધણીક ખોડ હોય તે

અષ્ટાવિધાની, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ, અવધાન] એકજ
વખતે ઘણે ઠેકાણે લક્ષ રાખી શકે અથવા ઘણા કામ
કરી શકે તે ૨ મોટો ખટપટી, ચતુર (અખો આમ
ભણે છે—“અષ્ટા વિધાની પિઝળ કવી, મેનત્રભેદ
ઔપધ અતુભવી”)

અષ્ટાવું, કિ૦ અ૦ ઈશ્વરવું, ઓશિયાળાં જેવાં થઈ
અષ્ટોત્તરશત, વિ૦ [સં૦] સો ઉપર આઠ એટલે
એકસો આઠ—જપ.

અસંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સરકાર—શુદ્ધિ વિનાનું ૨
પ્રાકૃત.

અસતુળ, ન૦ ખેતરની ચારે બાજુની હદ.

અસત્ય, ન૦ [સં૦] જુઠાણું, ખોટું. [જણા

અસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] સન્તોષ નહિ તે, લોભ; ત-

અસખ્યા, પુ૦ [આ૦] સામાન, જડ્ડમ મિલકત.

૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી)

અસભ્ય, વિ૦ [સં૦] સભા શોભતું નહિ તે, તોછડું
ઉદ્ધત, ફાટેલ, અપાત્ર

અસમર્થ, વિ૦ [સં૦] સમર્થ નહિ તે

અસમાતું, વિ૦ વાસણમાં સમાય નહિ તેવું ‘ભાત
અસમાતો થયો’ ૨ એક ઠેકાણે ઠાવકેપણે ખેસી ન રે
તેવું; સખાણું નહિ તે (છોટક) ૩ કૃથે હળીમળીતે
ન ચાલે તે (માણસ)

અસમાન, વિ૦ [સં૦] સરખું નહિ તેવું, આણું
વધતું, નાનું મોટું ૨ અપૂર્વ, અલૌકિક.

અસમાન, ન૦ [કા૦ આસમાન] આકાશ.

અસમાની, વિ૦ આસમાની.

અસમ્ભવ, પુ૦ [સં૦] ન બનેલું તે, થવાનો જે
જોગ નહિ તે ૨ મળતાં ન આવવું તે, વિરોધ.

અમ્ભવિત, વિ૦ [સં૦ અસમ્ભવી] ન બને—ધોરે
થાય તેવું, અશક્ય

અસમ્ભાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળતું-એસતું ન આવવું તે
અધટિતપણું ૨ અશક્યતા, ન બનેલું તે (અખાએ
વાપર્યો છે)

અસમક્ષસ, ન૦ [સં૦] મળતું ન હોવું તે; અધ-
ટિતપણું, સરખું ન હોવું તે વિ૦ સમજમા ન આવ-
તેવું ૨ વગર વિચારતું ૩ સરખું નહિ તે. (એ
શબ્દ અખાએ વાપર્યો છે)

અસમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] મળતું ન આવે તેવું
અધટિત ૨ આચર વનાતું, નીચ, હલકું

અસમ્ભાવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું, અશક્ય

અસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાની, પાસ ૨ મનમાં વાત
અનિવાર્ય પ્રાપ્ત.

અષ્ટભાવ, પુ૦ [સં૦] (કથાકોષ-સર્વજ્ઞાત શબ્દ-
વળીમાં ભાવ શબ્દ જોવો)

અષ્ટમ, વિ૦ [સં૦] આઠમું.

અષ્ટમપષ્ટમ, અ૦ આઠુ અવળુ, ખોટું સાચુ, ગડબ-
ડગોટા (સમજાવવું).

અષ્ટમાસિદ્ધિ, [સં૦ અષ્ટમહાસિદ્ધિ] સિદ્ધિ
શબ્દ જોવો.

અષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] આઠમ, પાપવાડીયાનો આ-
ઠમો દાંડો.

અષ્ટાક્ષરી, વિ૦ [સં૦] આઠ છે અક્ષર જેમા તેવો
મન્ત્ર જેમ કે, શ્રીકૃષ્ણ શરણુ મમ

અષ્ટાક્ષરબ્રહ્મા, પુ૦ [સં૦] આઠ અક્ષર કરીને નમન
કરવું તે; લામ્યા થઈ પગે પડવું તે, દણ્ડવત —
છાતી, માથું, નજર, વાણી, મન, પગ, હાથ,
ધંટણુ, એ આઠ

અષ્ટાક્ષરયોગ, પુ૦ [સં૦] જોગી લોક મોટું તપ કરવા-
ને યોગ્ય થવાસાર કેટલીક સાધના-દેહકષ્ટ કરે છે
તે આઠ પ્રકારે છે, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણા-
યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ
અષ્ટાદશ, વિ૦ [સં૦] અડાર-૧૮.

અષ્ટાવક, પુર [સં૦] એ નામનો ઋષિ આષ્ટાવકા-
લેથી વાકો હોય. ૨ જેને શરીરે ઘણીક ખોડ હોય તે

અષ્ટાવિધાની, વિ૦ [સં૦ અષ્ટ, અવધાન] એકજ
વખતે ઘણે ઠેકાણે લક્ષ, રાખી શકે. અથવા ઘણા કામ
કરી શકે તે ૨ મોટા ખટપટી, ચતુર (અખો આમ
ભણે છે—“અષ્ટા વિધાની પિકુળ કવી, મન્ત્રભેદ
ઔપધ અનુભવી”) [અભ્યા કરવું]

અષ્ટાવું, કિ૦ અ૦ ઈશ્વાર, ઓશિયાળા જેવા થઈ
અષ્ટાત્તરશત, વિ૦ [સં૦] સો ઉપર આઠ એટલે
એકસો આઠ—જપ.

અસંસ્કૃત, વિ૦ [સં૦] સમ્પ્રદાર—શુદ્ધિ વિનાનું ૨
પ્રાકૃત.

અસંક્યામત, સ્ત્રી૦ [ક્રી૦] માલ મિલકત, ધરોટ

અસર્જ્ય, વિ૦ જેની ગણતરી થઈ ન શકે તેવું, અન-
ન્ત, ઘણુંજ, એ સુમાર; અતિશય

અસર્જ્યાત, વિ૦ [સં૦] જેની સર્જ્યા—
ગણતી કાઢી શકાયલી નથી તેવું

અસંજ્ઞત, વિ૦ [સં૦] અધરિત; અનુચિત, અયોગ્ય

અસત, વિ૦ [સં૦] જુહુ, ખોટું ૨ અધર્મી;
અન્યાયી

અસતર, અસ્તર.

અસતરી, સ્ત્રી૦ ઈસી.

અસતરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] સ્ત્રી.

અસતરો, અસ્તો.

૪૪

અસતુળ, ન૦ ખેતરની ચારે બાજુની હદ.

અસત્ય, ન૦ [સં૦] જુઠાણુ; ખોટું. [જુણા

અસન્તોષ, પુ૦ [સં૦] સન્તોષ નહિ તે, લોભ, તં-

અસખાખ, પુ૦ [આ૦] સામાન; જૂઠું મ મિલકત.

૨ સાહિત્ય; સામગ્રી (યુદ્ધ સમ્બન્ધી)

અસભ્ય, વિ૦ [સં૦] સલા શોભતું નહિ તે, તોછડું;
ઉદ્ધત; ફાટેલ, અપાત્ર

અસમર્થ, વિ૦ [સં૦] સમર્થ નહિ તે

અસમાર્ત, વિ૦ વાસણમા સમાય નહિ તેવું ભાત

અસમાતો ધયો. ૨ એક ઠેકાણે કાવકેપણે ખેસી ન રે

તેવું; સખાણુ નહિ તે (છોકરુ) ૩ ક્યે હળીમળીને
ન ચાલે તે (માણસ)

અસમાન, વિ૦ [સં૦] સરખું નહિ તેવું, ઓછું
વધતું, નાનું મોટું ૨ અપૂર્વ, અલૌકિક.

અસમાન, ન૦ [ક્રી૦ આસમાન] આકાશ.

અસમાની, વિ૦ આસમાની.

અસમ્ભવ, પુ૦ [સં૦] ન બનવું તે; થવાનો જે
જોગ નહિ તે ૨ મળતાં ન આવવું તે, વિરોધ

અમ્ભવિત, વિ૦ [સં૦ અસમ્ભવી] ન બને-ધરે
જાય તેવું; અશક્ય

અસમ્ભાવના, સ્ત્રી૦ [સં૦] મળતું-ખેસતું ન આવવું તે
અધરિતપણું ૨ અશક્યતા; ન બનવું તે (અખાએ
વાપસ્યો છે)

અસમક્ષસ, ન૦ [સં૦] મળતું ન હોવું તે; અધ-
રિતપણું, સરખું ન હોવું તે વિ૦ સમજમા ન આ-
તેવું ૨ વગર વિચારતું ૩ સરખું નહિ તે (એ
શબ્દ અખાએ વાપસ્યો છે)

અસમ્ભાવિત, વિ૦ [સં૦] મળતું ન આવે તેવું
અધરિત ૨ અખરુ વતાનું, નીચ, હલકું

અસમ્ભાવ્ય, વિ૦ [સં૦] ન બને તેવું, અશક્ય.

અસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] નિશાની; પાસ. ૨ મનમા વાત
ઊતરવી તે ૩ ફળ; હાંસલ; પરિણામ, કાર્ય

અસલ, વિ૦ [આ૦] પેલું, મૂળનું, પ્રથમનું; અવલ-
૨ જુનું ૩ ખરું; સાચું ૪ જિંચ કુળનું, જુનિયાત.

અસલ, અ૦ અગાઉના વખતમાં, પ્રાચીન કાળમાં.

અસલી, વિ૦ [આ૦] જુનું, અગાઉના વખતનું

અસવાર, સ્વાર, અસ્વાર

અસવારી, સ્વારી; અસ્વારી

અસહ્ય, વિ૦ [સં૦] ન સહન થાય તેવું

અસાધવી, વિ૦ સતી-પતિવ્રતા નહિ તે, પરેસાન સ્ત્રી.

અસાધારણ, વિ૦ [સં૦] સાધારણ નહિ તે, વિશેષ

૨ અપૂર્વ, અલૌકિક

અસાધુ, વિ૦ [સં૦] સાધુ નહિ તે, અધર્મી; પાપી.

અસાધ્ય, વિ० [સં०] મેળવાઈ-વશ કરી શકાય નહિ તેવું. દુઃપ્રાપ્ય ૨. ઉપાય-ગુણ થઈ ન શકે તેવું.

અસામણ, ઓસામણ.

અસામાન્ય, વિ० [સં०] અસાધારણ.

અસામી, આસામી.

અસાર, પુ० [સં०] સાર નહિ તે રસ-માત્ર-ગુણ-મતલબ-સસ નહિ તે. વિ० ખોટું; માટું.

અસારત, સ્ત્રી० ઇસારત

અસારો, પુ० રેશમની વણેલી પાતળી દોરી ૨ ઇસારો.

અસાવધ, વિ० [સં०] સાવધ નહિ તે.

અસાવરી, સ્ત્રી० એક રાગણી—શ્રીરાગની કદવેલી રિંચો મધ્યેની એક—એ સવારના દશ વાગે ગાવામાં આવેછે

અસાવલી, એક જાતનું કપડું.

અસાવયું, ઓસાવયું.

અસાલે વિ० [સં० અસહાય] સહાય-મન્ત-આસરા વગરનું; એકલું.

અસાળિયો, પુ० ગાંધીને ઘેર મળતી એક જાતની ઔપધિ

અસિ, પુ० [સં०] અણ; તરવાર

અસિદ્ધ, વિ० [સં०] સિદ્ધ નહિ તે-તેવું.

અસિલતા, સ્ત્રી० [સં०] તરવાર ૨ તરવાર ઉગામી આમ તેમ ફેરવવી તે

અસીકરમ, ન० [સં० અસિ, કર્મ] ખુન કરવા તે, કાઠના પ્રાણ લેવા એ જે ધાતકી કર્મ તે

અસીલ, વિ० [આ०] ઊંચા કુળનું; ખાનદાનનું, કુલીન ૨ લાડુ, સાલસ ૩ જેની વતીનો વફાવ તે, ધણી; કુળ

અસીસું, ન० સુતી વખત માથાં તળે મુકવાનું જે સ્ત્રી ભરેલું ગાંધુ તે, માથું મુકવાનો તકિયો

અસું, વિ० એવું (એ શબ્દ અખાયે બહુ વાપર્યો છે).

અસુ, પુ० [સં०] પચપ્રાણ ૨ જીવગી.

અસુખ, ન० [સં०] સુખ-ચેત નહિ તે; દુઃખ.

અસુર, પુ० [સં०] દૈત, મનવ, રાક્ષસ, દુર્ગુણી પાપી જીવ

અસુર ન૦ મોકુ, વાર, વિલગ્ન ૨ સંધ્યાકાળ, સાંજ

‘અસુર સવારાં જતાં વળતા’.

અસુરી, વિ० આસુરી.

અસુરું, વિ० મોકુ; ઘણી વાર લગાડી હોય તેવું.

અસુરારી, વિ० [સં०] પ્રાણધાતક; જીવલેણ

અસૂયા, સ્ત્રી० [સં०] અદેખાઈ, ઇર્ષા ૨ અદેખાઈ, નિંદા, ચાડી

અસેમસે, અ० બાનાં કાઠી કાઠીને, ભુકિત્યો કરી કરીને; તળવીજથી, કળાથી

અસો, ધાઓ, હો; થવા-હોવાદો

અ-ઈ-સ્કામત, મિલકત.

અસ્ત, પુ० [સં०] સૂર્ય ચન્દ્ર તારા વગેરેનું આકાશમાં ન દેખાવું તે; આથમવું તે ૨ નાશ, હઠાઈ જવું તે. ઉદયનું ઉલટું તે અસ્ત

અસ્તજ્ઞત-દ, વિ० ધા० [સં०] અસ્ત પામેલું; આથમેલું

અસ્તમાન, વિ० [સં०] અસ્તજ્ઞત

અસ્તર, ન० [કા०] અન્દરની બાજુ જેથી ટાંકવી અથવા જેથી જાડી કરવી અથવા જેથી રક્ષવી તે (કપડું, રક્ષ વગેરે) ડગલા ટોપીનું અસ્તર; પક્ષીના માળાનું અસ્તર વગેરે

અસ્તાઈ, સ્ત્રી० હર કોઈ ગીતનો જે પેલો મુખ્ય ભાગ તે, ટેકથી ઓળખાતો જે ભાગ તે

અસ્તાવ્યલ, પુ० જે પર્વતની પેલી પાસ જવાથી સૂર્યાદિ અસ્તમાન થાય છે એમ દેવાય છે તે—પશ્ચિમદિશા

અસ્તાવ્યસ્તા, વિ० [સં० અવ્યવસ્થિત] વેરણ ખેરણ થઈ ગયલું; જેર બન્દોઅસ્તથી જેમતેમ પડેલો ૨ જો હોય તેવું.

પાણી કું [સં०] છે (તે).

માંસુડાં, ન૦ [સં०] છે એવી જે હાલત તે; હે-માંસુડાળી, જે

૨. માંસુ અને તે થાઓ, હો, બનો, ૩. જાં જાંની સૂચના ૩. ૪. ૦ પાંચ; આમીન.

અસ્ત્રો, સ્ત્રી [સં०] મન્ત્રના ચોરસ, ન છુટવું જે બાણ તે સર્પાસ્ત્ર એટલે સર્પનો મન્ત્ર લાણી ધનુષ માથી બાણ છોડેલું તે—જેથી શત્રુને સર્પની પીડા થાય

અસ્ત્રી, સ્ત્રી.

અસ્ત્રી, ઇસ્ત્રી.

અસ્ત્રો, પુ० માથાના વાળ મુકવાનું હળમનું લોડાનું ઓળર.

અસ્થાચી, વિ० [સં०] હમેશનું નહિ તેવું, અનિત્ય; ક્ષણભંગુર

અસ્થિ, ન૦ [સં०] હાડકું; હાડ.

અસ્થિપક્ષર, ન૦ [સં०] હાડકાનું પાજરું; હાડકાનો માળો

અસ્થિર, વિ० [સં०] સ્થિર નહિ તે.

અસ્થિસકાય, પુ० [સં०] મડકું બળી રહ્યા પછી માથાની ખોપરીનાં હાડકા વીણીને તેને જુદે ફેકણે દાટવાની જે ક્રિયા તે

અસ્નાત, વિ० [સં०] નાથા વગરનું; જેણે સ્નાન કર્યું ન હોય તે

અસ્વસ્થ, વિ० [સં०] સ્વસ્થ નહિ તે.

અસ્વાર, પુ० [કા० સ્વાર] ઘોડા, હાથી અથવા જીંટ ઉપર બેઠેલો પુરુષ ૨ લશ્કરી ઘોડેસ્વાર. વિ० ધા० ઉપર બેઠેલો.

સ્વારી, સ્ત્રી [સં] સ્વારી] ઘોડા ઉપર બેસી
ફરવું તે ૨ ઘોડા હાથી-ઉંટ વાળ તાસા માણસો
વગેરેને સાથે રાખી મોટી ધામધુમે કાઠિ રાજાએ અથવા
કામદારે કામસર અથવા અમસ્તા ફરવા નિકળવું તે
મહફાર, પુ [સં] હુપાણુ-પદ, ઈશ્વર થકી હુ,
ભુદો છર્ચા તે હુજ સધળું કરુ છઉ એવી જે સમ-
જણુ તે ૨ અભિમાન, ગર્વ.
અહફારી, વિં મગરૂબ, ગર્વિષ્ઠ, હુજ મોટો-સારજ
ખરુ એમ અભિમાન રાખનાર
અહનીશી, અહનિશ
અહનતા, સ્ત્રી [સં] હુપાણુ-પદ, અભિમાન, આ
ત્મસ્તુતિ.
અહમ, સં [સં] હુ-(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાતુ
એક વચન).
અહમેવ, પુ અહફાર, અભિમાન, હુપદ.
અહમ્સાવ, પુ [સં] હુપાણુ.
અહનિશ, અં [સં] દાડોરાત, હમ્મેશ
અહહ, અં આશ્ચર્ય-શ્રમ સૂચક શબ્દ.
અહિયાં, અં અહિ.
અહિસા, સ્ત્રી [સં] હિસા ન કરે
અહિ, પાકો હો ?] સાપ
અહિનશાની, અં અહનિશ] દાડો
અહીં, અં આ હાથે-જગાએ; આતરફ
અહીકણુ, અં અહીકને; આણીપાસ, અહીયાં.
અહીકણુ આવે છે, 'રમવા સારગ પાણીજી' (લાલણ)
અહીંતહીં, અં આ ટુકાણે ને પેલે ટુકાણે; ગમે ત્યા
અહીંથી, અં આ ટુકાણેથી
અહુણાં, અં [સં અધુના] હમણાં. 'જે માગે તે આપુ
અહુણાં, અં ગણપતિ ! મારા'—દ્રૌપદીહરણ
અહો, અં કાઠને માનથકી બોલાવવાનો શબ્દ, ઓ-
અહોનિશ, અં અહનિશ.
અહોરાત્ર, અં [સં] આખો દહિને આખી રાત
૨ નિત્ય, હમ્મેશ
અળખત, સ્ત્રી ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત
તે, દોલત, સમૃદ્ધિ.
અળખામણું, વિં અળગમણું, નાપસન્દ, જેનાપરથી
પ્રીતિ ઉડી ગઈ હોય તે
અળગાં, વિં ઉપર.
અળગીબેઠી, -જતુપ્રાપ્ત.
અળગું, નં અટકાવ, ઝડતુ, હાથ નાંપાક થવા તે.
અળગું અં દૂર, છોટે, આંધ.
અળગં, સ્ત્રી નિર્વંતતા
અળતી, સ્ત્રી પંરાણને બીજે છેડે તવેથાના જેવું જે
પૂળું હોય તે.

અળતો, પુ [સં અલક્ષતક] ઉકાળેલી લાખ લાલ
સાંદીને ટુકાણે કાંમમાં આવે છે તે; લાખનો રંગ
અળદાણું, કિં અં શક્તિ ઉપરાત કામ કરતા થાંકેલી
હાલતમાં હોવું, પિલાવું
અળવ-વિનું, વિં અટકયાળુ.
અળવિયું, મોરિયા-કુચપરતુ ઢાકણું (કિકરાતુ).
અળવી, સ્ત્રી એક જાતનું કન્દ મૂળ; અળનાં પાત-
રાંનો કન્દ.
અળણું, વિં હળવું
અળસાણું, કિં અં આળસી જવું ૨ બન્ધ પડવું;
અટકવું
અળસિયું, નં વરસાદના દાડામા લાખ્યા ને પાતળા
નાના સાપના જેવા જન્તુ થાય છે તે
અળસી, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ અને તેના બિયાં
અળાઈ, સ્ત્રી ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી
ઝીણી ફાલ્લીયો થાય તે
અળાચો, પુ અલ્લાચો
અળુ, પુ એક જાતનો છોડ અથવા તેના પાતરાં
અળુખડાં, નં અળુની જે નાની-નાની ગાંઠ તે. ૨
અળોકડાં.
અળોકડાં, નં એક જાતનો કન્દ, પટેરો, બટારો,
અરખી.

આ.

આ, પુ [સં] બીજે મૂળાક્ષર, પેલો દીર્ઘસ્વર
(અ ટુકો ને આ લાખ્યો).
આ, અં [સં] ઓછુ. ૨ વિસ્તાર ૩ હલ, સીમા
આં, અં આ ટુકાણે; અઈ
આં, નં ફરિયું, જે
આંઉં, અં બસ, થયુ ૨ વારુ, હો
આંઉંસ, પુ [આં] તોળવાતુ અડ્ડરેજ એક માપ
એક પૌણ્ડ-રતલનો સોળમો ભાગ (ગાંધીને ત્યાં
અથવા એક પૌણ્ડનો બારમો ભાગ (વૈદ, મોની
એવેરીને ત્યાં)
આંક, પુ [સં અક] સરખાની નિશાની, આ-
કહો-૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે. ૨ સરખાના ગુણકો
રના વર્ગ, જેમકે વીસ આંક ૩ લાવ, મૂલ-સરખા
રૂપે. જેમકે સાકળાંના સોનાનો ૧૭ નો આંક પડે-
છે. આખપાડવો-મૂલ નક્કી કરવું, કિમત કેવી ૪
નિશાની, ચિહ્ન ૫ સુમાર, અડસટ્ટો, એસ્ટિમેટ. ૬
[સં અક્ષ] ગાંડીની નીચે જે લાખ્યાં લાકડાંને
બેહુ છેડે પૈડાં ભેરવેલા હોય છે તે, ધરી, આસ.
સ્ત્રી આકાશવાણી-આંકે ચાળેલો લોટ.
આંકવાળણી, સ્ત્રી આળવાસારુ, જે થાળીમાં ઝીણું
કાણું હોય છે તે

અસ્વારી, સ્ત્રી [સં] રવારી] ઘોડા ઉપર બેસી
ફરવું તે ૨ ઘોડા હાથી ઉટ વાળ તાસા માણસો
વગેરેને સાથે રાખી મોટી ધામધુમે કોઈ રાજ્યએ અથવા
કામદારે કામસર અથવા અમરતા ફરવા નિકળવું તે
અહકાર, પુ [સં] હુપણ-પદ; ધસ્વર થકી હુ
બુદ્ધો છર્જો ને હુજ સધણુ કરુ છઉ એવી જે સમ-
જણુ તે ૨ અભિમાન, ગર્વ
અહકારી, વિં મગરુખ, ગર્વિષ્ઠ, હુજ મોટો-મારુંજ
ખરુ એમ અભિમાન રાખનાર.
અહનીશી, અહનિશ
અહનતા, સ્ત્રી [સં] હુપણ-પદ, અભિમાન; આ
ત્સમ્બુતિ.
અહમ, સં [સં] હુ-(પ્રથમ પુરુષ પ્રથમાનુ
એક વચન).
અહમેવ, પુ અહકાર, અભિમાન, હુપદ.
અહમ્ભાવ, પુ [સં] હુપણ.
અહનિશ, અં [સં] દાડારાત, હમ્મેશ
અહહ, અં આશ્ચર્ય-અમ સૂચક શબ્દ.
અહિયાં, અં અહિં.
અહિસા, સ્ત્રી [સં] હિસા ન કરું
અહિ, પાકો હો] સાપ
અહિનશાની, અં અહનિશ] દાડો
અહીં, અં આ ઠેકાણે-જગ્યાએ; આતરફ.
અહીકણ, અં અહીકને; આણીપાસ, અહીયાં.
અહીકણ આવે છે, રમવા સારગ પાણી (લાલણ)
અહીંતહીં, અં આ ઠેકાણે ને પેલે ઠેકાણે, ગમે ત્યા
અહીંથી, અં આ ઠેકાણેથી.
અહુણાં, અં [સં] અધુનાં હમણાં જે માગે તે આપુ
અહુણાં, અં ગણપતિ! મારાં—ઢૌપદીહરણ
અહો, અં કાઠને માનયકી બોલાવવાનો શબ્દ, આ
અહોનિશ, અં અહનિશ.
અહોરાત્ર, અં [સં] આખો દાડો ને આખી રાત.
૨ નિત્ય; હમ્મેશ
અળખત, સ્ત્રી ધાન્ય, ધન, પશુ, પુત્રની જે છત
તે, દોલત, સમૃદ્ધિ
અળખામણું, વિં અણગમતુ, નાપસન્દ, જેનાપરથી
પ્રીતિ ઉડી ગઈ હોય તે
અળગાં, વિં ઉપર
અળગીબેડી, -ઋતુપ્રાપ્ત.
અળગું, નં અટકાવ, ઋતુ, હાથ નાપાક થવા તે.
અળગું અં દૂર, છેડે, આધે.
અળછ, સ્ત્રી નિર્ધનતા
અળતી, સ્ત્રી પરાણને ખીજે છેડે તવેથાના જેવું જે
પૂજ હોય તે.

અળતો, પુ [સં] અલકતક] ઉકળેલી લાખ લાવે
સાંહીને ઠેકાણે કામમાં આવે છે તે, લાખનો રૂઝ
અળદાણું, કિં અં શક્તિ ઉપરાત કામ કરતા થઈલી
હાલતમા હોવું, પિલાવું
અળવ-વિરું, વિં અટક્યાણ.
અળવિયું, મોરિયા-કુચપરતુ ઢાકણુ (ફિકરાનુ).
અળવી, સ્ત્રી એક જાતનું કન્દ મૂળ; અળનાં પાત-
રોનો કન્દ.
અળવું, વિં હળવું
અળસાણું, કિં અં આળસી જવું ૨ અન્ધ પડવું;
અટકવું
અળસિયું, નં વરસાદના દાડામા લામ્યા ને પાતળા
નાના સાપના જેવા જન્તુ થાય છે તે
અળસી, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ અને તેના બિયા
અળાઈ, સ્ત્રી ગરમીને લીધે શરીર ઉપર જે ઝીણી
ઝીણી ફેલ્લીયા થાય તે
અળાચો, પુ અણાચો
અળ, પુ એક જાતનો છોડ અથવા તેના પાતરાં
અળખડાં, નં અળની જે નાની નાની ગાંઠ તે ૨
અળોકડા.
અળોકડાં, નં એક જાતનો કન્દ; પટેટો, અટોટો;
અરખી

આ.

આ, પુ [સં] ખીજે મૂળાક્ષર; પેલો દીર્ઘવર
(અ ટુકો ને આ લાગ્યો).
આ, અં [સં] આણું. ૨ વિસ્તાર ૩ હક, ખીસા
આં, અં આ ઠેકાણે; અર્ધ.
આં, નં ફકિયું, જે.
આંઉં, અં બસ, થયુ ૨ વાર, હો
આંઉંસ, પુ [આં] તોળવાનું અડ્ડેજ એક સાપ
એક પૌણડ-રતલનો સોળમો ભાગ (ગાધીને ત્યા)
અથવા એક પૌણડનો બારમો ભાગ (વેક, મોની
અવેરીને ત્યા)
આંક, પુ [સં] અકું] સડખ્યાની નિશાની, આ
કડો-૧, ૨, ૩, ૧૦, વગેરે ૨ સડખ્યાના ગુણકા
રના વર્ગ, જેમકે વીસ આક ૩ લાવ, મૂલ-સડખ્યા
રૂપે જેમકે સાકળાના સોનાનો ૧૭૭ તો આંક પડે
છે. આખપાડવો-મૂલ નક્કી કરવું, કિમ્મત કેવી ૪
નિશાની, ચિહ્ન ૫ સુમાર, અડસદો, એસ્ટિમેટ ૬
[સં] અક્ષ] ગાડીની નીચે જે લામ્યા લાકડાને
બેહુ છેડે પૈડા ભેરવેલા હોય છે તે, ધરી, આંમ.
સ્ત્રી આંકચાળણી-આંકે ચાળેલો લોટ.
આંકચાળણી, સ્ત્રી ચાળવાસારુ જે થાળીમાં ઝીણા
કાણા હોય છે તે

આસો, પુ૦ આશિવન. 'આસો માસો શરદ પુની-
મની રાત જો'

આસોપાલવ, પુ૦ [સં૦] અશોક એ નામનું ઝાડ,
એની ધટ્ટ છાયા ધણી રણિઆમણી લાગેછે.

આસ્કન્દ, પુ૦ એક જાતનો કન્દ

આસ્તરણ, ન૦ [સં૦] પાથરવું-ખિછાવવું તે ૨
પાથરેલી અથવા ખિછાવેલી જે વસ્તુ તે-સાદડી, સેત-
રણ, ખિછાનું વગેરે

આસ્તિક, વિ૦ [સં૦] જગતને કરનાર પરમેશ્વર
છે એમ માનનાર પરમેશ્વરને અને ભવિષ્યસ્થિતિને
જે સત્ય માનેછે તે-અસ્તિ-છે એ ઉપરથી
(એનું ઉલટું નાસ્તિક)

આસ્તિક્ય, ન૦ [સં૦] આસ્તિકપણું

આસ્તે, અ૦ [ફા૦ આહસ્તે] હળવે, ધીમે, ધીરજ-
થી, ઘણી દોડથી નહિ

આસ્થા, સ્ત્રી૦ [સં૦] આસકિત, પ્રેમથી વળગી
રેવું તે ૨ ભાવ, વિશ્વાસ

આસ્થિક, વિ૦ [સં૦] આસ્થાવાળું, ભાવિક

આસ્પદ, ન૦ [સં૦] જગા, ટેકાણું

આસ્ફોટાણુ-ન, ન૦ ચાખડવું, પોલે હાથે ટોકવું 'આસ્ફો-
ટાણુ સ્કન્ધ કીધુ શ્રીહરી'-(પે૦ ૬૦).

આસ્થ, ન૦ [સં૦] મુખ, વદન

આસ્વાદ, પુ૦ [સં૦] રચિ, સવાદ, ગળકો, રસ.

આંહુ અ૦ અહીયાં ૨ નહિ, ના

આહલેકરમ, પુ૦ [ફા૦] મેહેરબાની કરે સાહેબ

આહલેકાર, પુ૦ [ફા૦] કારભારી.

આહા-હા!, અ૦ આશ્ચર્ય, હુ ખ, ઈન્ની સૂચના કર-
નારો શબ્દ

આહાર, પુ૦ [સં૦] જે ખાવાનું તે, ભોજન, ભક્ષણ
૨ ખાવાનું માપ (એને ખાવાનો આહાર ધણો છે)

આહારી, વિ૦ [સં૦] આહાર રાખનાર-ફલાહારી
ઝોટલે ફલાદિકનો આહાર રાખનાર, મત્સ્યાહારી-માછલા
વગેરે ખાનાર

આહીર, પુ૦ [સં૦ આહીર] ગોવાળિયાની જાત,
ગોવાળિયા, ગ્વાલ, ગોપ

હીરડાં, ન૦ આહીર જાતિનાં માણસ (કવિતામાં)

આહીરી-રી, સ્ત્રી૦ આહીર-ભીલ વગેરેની સ્ત્રી 'માખી
મધનો સજાય કરે, પણ આહીરી લુટી સાંચરે'

આહુતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] અગ્નિમાં હોમવાની જે વસ્તુ
તે ૨ હોમવું તે

આહીડી, પારધી.

આહિક, ન૦ [સં૦] ધર્મસમ્બન્ધી કરવાનું નિયકર્મ

આહાદ, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય સાથે જે આનન્દ તે.

અખ, ન૦ શબ્દ, કલ્લોલ

અખાછ, સ્ત્રી૦

અખતી, સ્ત્રી૦

ખૂણ હોય તે.

આહુવત, હજમ, ઘોખી વગેરેને બાર માસના કામ
બદલ આપવાનો કરાવ.

આળ, ન૦ વાક ન છતા વાક છે એમ જે કેવું તે,
તોહામત, ખટ્ટો, વગર કારણે દોષ બોલવો તે, ખૂતાનો
આળ સુકવું-ચડાવવું. મિથ્યાભાસ, ઝોહુ, નિમિત્ત,
વસ્તુત નહિ પણ માની લીધેલું કારણ-'અખા અખાણ્ય
બોલે આળ' ૨ અટકચાળુ-'વળી વાનરના પુછાં બોલે
આળે રે'

આળપખાળ, વિ૦ મિથ્યા, ફેગટ

આળય, આલય.

આળવાળ, પુ૦ ક્યારે

આળસ, ન૦ [સં૦ આલસ્ય] ઉદ્યોગ કરવાનું મન
ન થવું તે. ૨ મન્દ સ્થિતિ, સુસ્તી આળ આવવું-કરવું-
થવું. આળસ ખાવું-બગાસુ ખાવું.

આળસવું, કિં૦ અ૦ બન્ધ રેવું, અટકી પડવું 'તે ત્યે
જતો આળસ્યો' ૨ મટવું, ટાળવું, જતું રેવું-'આળ પપાળ
જેને આળસ્યુ, સમ દૃષ્ટિ સમજ્યા તે સમુ' (અખો).

આળસીજવું, કિં૦ સ૦ ફિલ ન લાગેથી કામ કરવું
બન્ધ રાખવું.

આળસુ વિ૦ આળસવાળુ-થી ભરેલું

આળી, સ્ત્રી૦ સોનીની અડ્ડી (સગડી) ઝોટલીમાં
જે લાખી ગોખલી હોય છે તે. ૨ વિ૦ ખીજ શબ્દની
સન્ધીમાં બોલાતો શબ્દ. વાળી, 'લોહીઆળી' ૩ જરા
અડવાથી કે ઘસાવાથી ઘણી નરમ તે રોગી થયેલી
શરીરની જગા 'આળી ચામડી' ૪ ભીનાસવાળી, સુ-
નહિ પણ લીલું.

આળીગાળુ, વિ૦ અટકચાળુ-'વારો રે જસોદા મૈયા
કહાનને, આળીગાળો આમ કરે છે'

આળીજવું, કસણું, ઝીણું આવવું.

આળું, વિ૦ વાળું, ભરેલું-એ પ્રત્યય શબ્દની પાછવાડે
લાગેછે સુખાળું, ઊંચાળું ૨ જરા અડક્યાથી પણ
દુખ થાય તેવું થઇ ગયલું-(ન્યા દર્દ હોય તે ટૂંકાણું)
૩ લીલું; 'આળું ચામડું' ૪ ભિનાસવાળું, સૂકું નહિ
પણ તાજું

આળે, આલય. (કવિતામાં).

આળેખવું, કિં૦ સ૦ આકવું; ચિતરવું-ખરવા-લખ-
વાનું ઝોહું કરવું, સાદું ચિતરવું.

આળોટવું, કિં૦ અ૦ સુતા સુતાં એક મુથી બીજે
ટૂંકણે એમ ગળ્યાં-લોટના કરવું.

ઇ.

ઇ, પુ૦ [સં૦] મૂળાક્ષરનો ત્રીજો મૂળાક્ષર

ઇ, અ૦ [સં૦] ક્રોધ, દયા, હુ ખ વગેરેની સૂચના
કરનારો શબ્દ

મક્રો, પુ૦ [અ૦] ત્રણ જ્યને પાસપાસે ઉભા મુકેથી
ને લગ્યાઈ થાય તેટલુ માપ, પુટનો બારમો ભાગ
મક્રવું, ખાવું.

મક્રનેર, પુ૦ [અ૦] હિસાબ, સજ્જા અને નકશા,
એ ત્રણ સમ્યન્ધી જેને માહિતી હોય તે

મક્રિયાણુ મળવું, કિં૦ કકલાણુ મળી રેવું

મક્રી, સ્ત્રી૦ દોરતી તોડવી તે, ઉચ્ચ મન કરવું-એસવું તે,
કુદા.—(ચલ, તારી સાથે મક્રી-એમ છોકરાંઓ બોલેછે)

મક્રોતેર, વિ૦ સાત વખત દશ અથવા સિતેર અને આઠ, ૭૮

મક્ર્યાસી, અક્ર્યાસી

મક્રા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગાડની કુડી ઉપરનું જે હાડકું
ત્યાથી તે માથાલગી હવાને જવઆવ કરવાના જે ત્રણ
રસ્તા કહ્યાછે તેમાનો એક, નાલિયક-ફટી આગળ-
થી ઉત્પન્ન થતો શ્વાસ નાકની વારે બાર પડેછે તે
જે જમણા નસકોરા તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો
હોય તો મક્રા નાહી જોરથી ચાલતી કેવાય, છે-ડાયાં
નસકોરા તરફથી વધારે જોરમાં નિકળતો હોય તો
પિફ્ફલા નાહી જોરથી ચાલતી કેવાયછે અને બને-
માથી સરખી રીતે નિકળતો હોય તો સુષુમ્ણા નાહી
ચાલેછે એમ કેવાયછે-એ ત્રણ સરોદાની નાહી
કેવાયછે ૨ પૃથ્વી ૩ ગાય.

મક્રીપીડી, સ્ત્રી૦ જે લીજવેલી રાખોડીની ગાળીએ
વરવહના ઉપરથી (નજર ન લાગે તેટલાસાર) ઉ.
તારી આળુઆળુએ ફેંકી દેવામા આવેછે તે, લગનમાં
ડાહી શાસતરની એક વેમી રીત.

મત, અ૦ [હિં.] અહીયાં; આ જગ્યાએ, આણીકાર
મતબાર, પુ૦ [આ૦] ભરૌસો, વિશ્વાસ, પતીજ,
ખાતરી

મતબારી, વિ૦ [આ૦] મતબારવાળુ; ભરૌસાદાર,
વિશ્વાસ, પતીજ-ખાતરીનું.

મતમામ, પુ૦ [આ૦] ખટલો; સવારી; લાયકી. પર-
ને સાથે રાખેલા માણસ, ઘોડાં વગેરે સામગ્રી
તે; અસખાખ, સરસરજામ.

વ૦ [સં૦] બીજું; અન્ય. ૨ જુદું, દુરનું
પતરાજ, ફલાસ ૨ છેલાઈ.

રાજ, સ્ત્રી૦ [આ૦] નાખુશી, ગેરમેહરબાની ૨
આપવડાઈ, ગર્વ

મતલાખ, વિ૦ [આ૦] જુદું જુદું એ બોલ ફોજ-
ના સિપાઈઓને લાગેછે મતલાખ સિપાઈ અને સર-
જામ સિપાઈ-મતલાખ સિપાઈઓને સરકારી ખરએ
મોટા મોટા સરદારો પોતાની પાસે રાખેછે સરજામ
સિપાઈઓનો ખરય તેઓને આપેલી જમીનની પેદાશ-
માંથી ચાલેછે.

મતસ્થિત, અ૦ [સં૦] અહી તહી

મતિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે પૂરું થયું-છેડા આવ્યો
એવું જણાવનારો જે શબ્દ તે, સમાપ્તિબોધક શબ્દ
મતિશ્રી થયું એટલે પૂરું-સમાપ્ત થયું

મતિફાક-તિફાક, પુ૦ [આ૦] બનવું-થવું તે, બનાવ
મતિહાસ, પુ૦ [સં૦] દેશ, રાજ્ય લોક ઉપર જે જે
ગુજર્યું હોય તે તે બનાવોની જે લખેલી અથવા વ-
શપરપરા મોડે ઉતરતી આવેલી કથા-હકીકત તે,
તવારીખ, ખબર, બયાન, પ્રાચીન વૃત્તાન્ત ૨ કોષ
પણ બાબતનું વિગતવાર કેવું તે

મતિહાસરૂપ, વિ૦ [સં૦] મતિહાસના આકારમા
હોય તેવું; મતિહાસ સરખું

મત્યાદિ, અ૦ [સં૦] એ પ્રમાણે બીજાં પણ, વગેરે,
એ આદિ લખેને

મત્યાદિક, વિ૦ એ પ્રમાણે બીજાં પણ હોય તે.

મદડાં, ઢોકળાં.

મદરતિદર, અ૦ [હિં.] અહી તહી.

મનકાર, પુ૦ [શ૦] ના પાડવી-કેવી તે, ના, નિષેધ.

મનશાલ્લતા તાલ્લતા, [આ૦] જેમ મુલન્ન ખોદાની
મરજી હોય તેમ, જેવું ખોદાનું ચાવું. મધિરેઅજા.

મનસાન, ન૦ [આ૦] આદમી, માણસ, માણસજાત

મનસાનિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] આદમીયત, માણસાઈ,
લલમનસાઈ, વિવેક

મનસાફ, પુ૦ [આ૦] જેને જેટલું ઘટવું તેને તેટ-
લું અપાવવાની જે સારી ચાલ-દરજ તે, અપક્ષપાત;
નહિ જે તરફારી તે, ન્યાય ૨ વાજબીપણું, સાચ-
વટ, પ્રમાણિકપણું ૩ સરકારમાં જે હરકાઈ કામની
તબવીજ ચાલે તે ૪ મુકદ્દા; ફેસલો

મનસાફી, સ્ત્રી૦ [આ૦] મનસાફ કરવાની જે રીત
તે ૨ વાજબીપણું

મનામ, ન૦ અદલામાં પાછું કામ કરવાની અથવા કઈ
લેવાની કચુલાત કરાવ્યા વના એકદમ ખુશી થઇને
જે આપી દીધેલું તે, ગરાસ, ભેટ, બક્ષીસ, જમીન,
ધર, માલ વગેરે.

મનામમજદત, ન૦ એકાદ કામ કરેથી આપેલા મના-
મમાં જે વધારો કરી આપવો તે

મનામદાર, વિ૦ જેને મનામ મળેલું હોય તે, મનામનો
ભોગવટો કરનાર.

મનામી, વિ૦ મનામવાળું-સમ્યન્ધી, મનામ લખલ
હોય તે. માથી-મનામમા, મળેલી (જમીન)

મનાયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] મેહરબાની, માયા, કૃપા. ૨
પ્રીતિની નિશાનીમા આપેલું જે બક્ષીસ તે

મન્કમટાફસ, પુ૦ [અ૦] કમાઈ ઉપર જે સરકારી કર તે.

મન્ડિયા, સ્ત્રી૦ [અ૦] હિન્દુસ્તાન.

શાન્તિખામ, પુ૦ [આ૦] સાર, તાત્પર્ય, દૂકામાં જે સતલખ તે.

શાન્તિભર, વિ૦ [આ૦] આતુર; અધીર; આરભુ-મન્દ, આરાતુર.

શાન્તેભમ, [કા૦] અન્દોષમન્ ગોડવણ.

શાન્તિભરી, સ્ત્રી૦ આતુરતા, અધીરાર્થ; આતુર ઇચ્છા.

શાન્તેભર, શાન્તિભર.

શાન્દિરા, સ્ત્રી૦ [સં૦] લક્ષ્મી.

શાન્દિવર, ન૦ [સં૦] આસમાની રૂઝુ જે કમળ પુત્ર તે; નીલકમળ, નીલોત્પલ-એ સુરમથી પ્રદુષિત થાય છે.

શન્દુ, પુ૦ [સં૦] અન્દ; ચાદો.

શન્દુવાર, પુ૦ સોમવાર.

શન્દુ, પુ૦ [સં૦] દેવતાઓનો રાજ, સ્વર્ગનો અધિ-પતિ. ૨ રાજ, મુખ્ય-જેમકે મૃગેન્દ્ર, કપીન્દ્ર ઇં.

શન્દુગોપ, પુ૦ [સં૦] પેલે વરસદે જે રાતાં રાતાં હાલના જમીનપર પેદા થઈ ઉભરાયછે તે.

શન્દુગોપ, ન૦ [સં૦] શન્દુધનુષ્ય

શન્દુજવ, પુ૦ એક જાતનાં કડવા ખીયાં; આપધિ

શન્દુજળ, સ્ત્રી૦ ન હોય તે દેખાય તે હોય તે ન દેખા-

ય ઇચ્છાદિ અમરકાર દરશાવનાર મન્ત્રવિદ્યા, અદુ. ર માયા, ઇળ; જુદુ પણ અદ્ભુત દેખાવું તે

શન્દુધનુષ્ય, ન૦ [સં૦] વરસાનાં ટીપામાં સૂર્યનો પ્રકાશ પડવાથી આકાશમાં જે રૂઝીત કમાન-ધનુષ્ય દેખાય છે તે-એ ધનુષ્ય સવારે પશ્ચિમ દિશાએ અને સાંજે પૂર્વ દિશાએ જણાયછે.

શન્દુનીલ, પુ૦ [સં૦] નીલમણી, લીલમ

શન્દુવજ્ર, (વૃત્ત) ન૦ [સં૦] ચરણમાં અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું વૃત્ત-(તંજન, ગગ)

શન્દુવાણુ-વાયણું, ન૦ [સં૦] શન્દુવારણું એક જાતનું બાગી મુન્દર દેખાતું પણ ખાતા અતિસે ક-રુ લાગતું ફળ ૨ પુટકું પણ દુર્લભી માણસ

શન્દુણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] શન્દુની સ્ત્રી

શન્દુણુધ, ન૦ શન્દુધનુષ્ય ૨ વરસાદની કમાન-જુદા જુદા રંગની આકાશમાં દેખાય છે તે

શન્દુસન, ન૦ [સં૦] શન્દુ સિદાસન

શન્દિય, સ્ત્રી૦ [સં૦] જે જે શક્તિવંદ આરના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે તે. ૨ શરીરના જે દારિ-રતે-અવયવે આરના પદાર્થનું જ્ઞાન થાયછે તે દારિ-રતો-અવયવ શન્દિયો જે પ્રકાશની ગણાયછે, જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય. જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં ત્રિ-ન્દ્રિય (આમડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (હાલ) અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક) અથવા અડકવાની, જોવાની, સાંભળવાની, આપવાની

અને સુધવાની ઇન્દ્રિયો આવી. એ અદ્રેકી ઇન્દ્રિયોનો અદ્રેકી વિષય છે તે આ સ્પર્શ, રૂપ, રાગ, રસ અને ગન્ધ, એ પ્રમાણે છે. કર્મેન્દ્રિયમાં-વાગિન્દ્રિય (મોઢુ), હસ્તેન્દ્રિય (હાથ), પાદેન્દ્રિય (પગ), ગુદેન્દ્રિય (ઝાડાની વાટ) અને ઉપસ્થેન્દ્રિય (પિશાબની વાટ) એ આવી કેટલાક વિદ્વાન એ દશમાં મન મુકીને અગિ-યાર ગણેછે. વળી કેટલાએક વિદ્વાનો ઇન્દ્રિયના ત્રણ વર્ગ કહેછે જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને અન્નરિન્દ્રિય અન્નરિન્દ્રિયમાં-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અદ્ભુત. ૩ જે અવયવે સૂત્રાય છે અથવા પિશાબ થાયછે તે. ઉપ-સ્થેન્દ્રિય.

શન્દિયગમ્ય, વિ૦ [સં૦] શન્દિયગોચર.

શન્દિયગોચર, વિ૦ [સં૦] ઇન્દ્રિય પોતી વળે તેવું, જ્ઞાન પામી શકાય તેવું

શન્દિયજિત, વિ૦ [સં૦] જેણે ઇન્દ્રિયોને જીતી હોય તે; મન મારેલું-મારી જાણતું હોય તે.

શન્દિયદમન, ન૦ [સં૦] ઇન્દ્રિયને જીતવી-વશ કરવી તે, મન માગ્વું તે, ઇચ્છા નોડી પાડવી તે

શન્દિયનિગ્રહ-નિયમ, પુ૦ [સં૦] શન્દિયદમન.

શન્દ્રી, [સં૦] શન્દિય.

શન્દ્રીજીલામ, પુ૦ વારે વારે અને ઘણું મત્રાય તે ૨ વારેવડીયે ઘણું પિશાબ થાય તેવું જે ઓસડ તે.

શન્દ્યણા, બાળવાનાં લાકડાં.

શન્દ્યન, ન૦ [સં૦] બાળવાનાં લાકડાં. ૨ બળતણ

શન્દ્યેદર, પુ૦ [અ૦] તપાસ કરનાર, ઉપરી.

શક્ષો, અ૦ આ તરફ આણીમેર

શક્ષે અમીર, પુ૦ [કા૦] અમીરનો છોકરો.

શખાદત, સ્ત્રી૦ [આ૦] પૂજા, લજ્જન; લક્ષિન; અન્ગી

શખારત, સ્ત્રી૦ [આ૦] બોલવા લખવાની ધપ-રીતિ નરેહ-ભુક્ષિન.

શલ, પુ૦ [સં૦] લાથી, ગજ

શલાનન, પુ૦ [સં૦] ગણપતિ

શમ, એમ.

શમલો, પુ૦ અમલો.

શમાન, ન૦ લાવ, વિશ્વાસ, ધર્મ ઉપર જે આસ્થા તે. ૨ ધર્મ; દાન; ૩ સાયવટ; પ્રમાણિકપણ

શમાનદાર, વિ૦ શમાનથી વેપાર ચલાવનાર, પ્રમાણિક, વિશ્વાસુ

શમાનદારી, સ્ત્રી૦ પ્રમાણિકપણ, સાયવટ.

શમાની, વિ૦ શમાન ઉપર રેનાર, વિશ્વાસુ, સાચું.

શમામ, પુ૦ [આ૦] ધર્મ સમ્બન્ધી કામકાજમાં જે આગેવાન તે; કાજ, મુલાં.

શમામદાંડગો, પુ૦ ધર્મનું નામ રાખી મોટી હુચ્ચાઈ કરનાર; ધર્મની પણ તમા ન રાખી અતીસ પાપનું કામ કરનારો.

ધમારત, સ્ત્રી [આ૦] બાંધવુ-ચણવુ તે, બાંધણી
૨ પથ્થર, ચુનો, ઇંટ, સંટોડી, લાકડુ વગેરે સાધનોથી
બાંધેલું જે મોટું ઘર તે; કિલ્લો, હવેલી ૩ ભુક્તિ;
તદ્બીર

ધયાળ, સ્ત્રી એક જાતનો ઝીણો લાંબો લીસો કીડો—
અનાજ શાક વગેરેમાં હોય છે.

ધયા, અ૦ યા; અથવા.

ધયાદ, યાદ.

ધયાદગારી, યાદગારી.

ધયાદદાસ્ત, યાદદાસ્ત.

ધયાદી, યાદી.

ધયાને, યાને.

ધયાર, યાર.

ધયારબાજ, યારબાજ.

ધયારી, યારી.

ધયાહુદી, યાહુદી.

ધયાળ, અયાલ.

ધરશા-રયા, ધર્ષા.

ધરદો, પુ૦ [૧૦] મનની ધારણા, મનચુખો, વિ-
ચાર, ઉદ્દેશ

ધરાની, વિ૦ ધરાન દેશ સમ્બન્ધી.

ધલકાબ, પુ૦ [આ૦] કાગળપત્તરમાં લખવાનો એ-
કાદો મોટો ખિતાબ, યોગ્યતામાન. ૨ સરકાર-રાજા
તરફથી આપવામાં આવેલી પદવી.

ધલમ, પુ૦ [આ૦ ધલમ] હરકોઈ વિદ્યા, શાસ્ત્ર,
કળા. ૨ મેલી ભદ્રા, જાદુ ૩ ધલાજ, તજવીજ.

ધલમી વિ૦ ધલમ જાણનાર, કાબેલ, હોશિયાર ૨
લુલો, ગુણી.

ધલા, સ્ત્રી [સં૦] પૃથ્વી

ધલાકો, પુ૦ રાજ્યકારભાર કરેલો સુતરો પહે તેને
માટે કરેલો રાજ્યનો વિભાગ રૂપ જે પ્રદેશ તે. ૨
તાબો; ધણીપણું

ધલાચો, અલેચો.

ધલાજ, પુ૦ [આ૦] ઉપાય, તજવીજ, યુક્તિ, જેથી
કઈ કામ પાર પડે તે રીત ૨ ઓસડ, દવા.

ધલાયચી, એળચી. ૨ એક જાતની ડાંગર

ધલાયચો, અલેચો.

હલાયજ, હોળીમાં રમવાને કરેલું પુતળું

લેફ્ટિકેટલીઆક, પુ૦ [અ૦] વિજળીની મા-
રફતે મોકલતો સન્દેશો, તારમાં મોકલેલી ખબર.

લેફ્ટિસિટિ, સ્ત્રી [અ૦] વિજળી, વિદ્યુત, ૨ વિજ-
ળીથી થતા બનાવેલું જ્ઞાન આપનારી વિદ્યા.

અ૦ ધિકાર સૂચક શબ્દ

ધ, પુ૦ [આ૦ ધરક] એકાદી વસ્તુ અથવા એ-
કાંઈ કર્મ ઉપર અતીસે ચાપના તે. ૨ સ્ત્રીનો પુરુષને

માટે ને પુરુષનો સ્ત્રીને માટે જે ઉલ્લસાનો પ્રેમ તે ૩
સ્ત્રી પુરુષનો ગતિસમ્બન્ધ, સમ્બોગ; સોખત.

ધશકબાજ, વિ૦ [ધરકબાજ] પ્રેમી, રસિક ૨ છિના-
ળવો, રણીબાજ.

ધશકબાજ, સ્ત્રી પ્રેમરમણ ૨ રણીબાજ

ધશકપેચ, એક જાતનું ફૂલ-ઝાડ

ધશકી, વિ૦ સૌન્દર્ય ભોગી, શોખી; કાડીલું ૨ છેલ,
પ્રકડ; ધશકી ટકુ, ધશકબાજ.

ધશારત, સ્ત્રી [૧૦] એકાદા જાનાં ચાળાથી ચેન-
વવું તે, સડકેત, સાન ૨ ચિત્ત, નિશાની (ખબર
આપવાને)

ધશારો, પુ૦ [૧૦] સડકેત, સાન ૨ સક્ષેપમાં
મર્મ જણાવવો તે

ધષ્ટ, વિ૦ [સં૦] વાલુ, પ્યાર ૨ ધષ્ટેલું, ધારેલું ૩
અનુકૂલ, મેહેરબાન

ધષ્ટદેવ, પુ૦ [સં૦] જોતાપર આસ્થા ખેડી હોય તે
કુળદેવ.

ધષ્ટમિત્ર, પુ૦ [સં૦] વાલો મિત્ર, પરમસ્નેહી.

ધષ્ટરાશિ, સ્ત્રી [સં૦] ખોટી ધારેલી-કલ્પેલી
સામ્રાજ્ય ઉપરથી ખરો ઉત્તર કાઢવાની એક રીતિ-
અકુગણિતમાં

ધષ્ટાપત્તિ, સ્ત્રી [સં૦] ધષ્ટેલું પ્રાપ્ત થવું તે

ધષ્ટિ૦ સ્ત્રી [સં૦] કાઈ પણ હોમ-યત્ન કરવાની
અથવા બલિદાન-ભોગ આપવાની ક્રિયા

ધસ્કામત, સ્ત્રી૦ માલ મિલકત

ધસબગોળ, પુ૦ [૧૦] એક જાતના બિયા-ઓસડ
દાખલ વપરાયછે

ધસમવાર, કામવાર, કામ પ્રમાણે ૨ જનવાર, માણસ
પ્રમાણે

ધસવી, વિ૦ ધંસુ સમ્બન્ધી. ધસવીસનનો આરમ્ભ
ધંસુ ચાર વર્ષનો હતો ત્યારથી ગણાયછે.

ધસારત, સ્ત્રી૦ ધશારત.

ધસારો, પુ૦ ધશારો

ધસ્કરુ, પુ૦ [અ૦] ગોળ ફેરવાતો જે ખાલો-
આકારો તે ૨ આપવા-દાખવાનો જે સાચો તે

ધસ્કોલ, સ્ત્રી [અ૦ સ્કૂલ] નિશાળ

ધસ્કાકિલ્લ, ન૦ [અ૦] પગે પેરવાના મોજા.

ધસ્કેટ, ન૦ [અ૦] સ્થાવર મિલકત-ધર જમીન વગેરે

ધસ્તલાહ, સ્ત્રી [આ૦] લાપાની ખાસ મદિ; શુદ્ધ,
ચાકુ રીત, ખાસ ધપ-ચાલ ૨ મિસલ, ઉપમા

ધસ્તેહાર, ન૦ [આ૦] જાહેર-મશહૂર થવું તે

ધસ્તી, સ્ત્રી૦ અકારા ભરેલી જાળીવાળી લોડાની જે
પેટી હાર ભરેલા આલાલીલા કપડા ઉપર ફેરવેછે

તે—એનું તળિયું પિત્તળનું હોય છે—ધસ્તી કરવી

કેવાય છે ઈસ્તિપતાલ, કપડા એટલે ઈસ્તિપતાલ—
કરેલી એવા કરચલી વનાના સાફ ને અઘડ કપડાં
ઈસ્તિપતાલ, સ્ત્રી [અં] ન્યા દરદીને મકત દવા
મળે, તેની તપાસ થાય અને તેને રેવાનું મળે તે
દેકાણું, દવાખાનું, ઔષધશાળા
ઈહાં, અં અહીયાં, આ જગામાં, આ તરફ, આ બાજુ
ઈહી, અં એની સાથે.

ઈ.

ઈ, પું [સં] એથો મૂળાક્ષર, ખીજો દીર્ઘસ્વર
ઈ, અં કાઠને ચીડવતી વેળા મોડાંમાંથી નિકળતો શબ્દ.
ઈકાણુ, નં [સં] જેવું તે; નજરે ર આખ; અણુ, નયન.

ઈક્ષિત, વિં ધાં [સં] નેયણ, દીરૂણ
ઈટ, સ્ત્રી [સં ઇટિકા] બીન-કરો ચણવાને મટો.
ડીના ચીકલનો ચોખ્ખણ ઘાટ કરી તડકે સુકંત્રી અગ્નિમાં
પકવી બનાવેલો જે પદાર્થ તે. ૨ ટેખાળો.

ઈટકા, પું ઇટનો કકડો; રાકું.
ઈટી, સ્ત્રી ઇટ.

ઈટરડી, સ્ત્રી ઇટ ૨ એક બતલુ જિવડું
ઈટારો-જો, પું ઇટ ચૂનાનો થયેલો જે પથ્થર તે,
છારાંનું ટેકું.

ઈઠ, સ્ત્રી [આં] મુસલમાનનો તેહવાર.
ઈનમીન, વિં આ એક ને તે ખીજો એટલાં-માણસ
વગેરે (છોકરાઓમાં વપરાય છે)

ઈનમીનસાડેતીન, વિં ધણાંજ થોડાં-ત્રણ ચારથી વ-
ધારે નહિ તેટલાં-માણસ; ભુજ, નેષ્ટિએ તે કરતાં આછાં
ઈખિસત, વિં [સં] ઇષ્ટેશું

ઈર્ષા-ઈર્ષ્યા, સ્ત્રી [સં] એકનું સારુ નેષ્ટિ
તેના જેવું થવાનો-કરવાનો ખીજના મનમાં જે નેષ્ટિ
થઈ આવેલો તે; સંસ્કાર, હોસાતોંચી, દેખાદેખી;
સ્પર્ધા, બરોબરી, ચડાચડી. ઈર્ષાના એ ઉપલા
અર્થમાં સામાનું સારુ દેખી તેમ કરવાનો ભાવ
અને યત્ન હોય છે અને મત્સર, અદેખાઈમાં સામાનું
ન સહન થતા તેનું ખરાબ કરવાનો ભાવ અને યત્ન
હોય છે. ૨ મત્સર; અદેખાઈ; દ્રેશ.

ઈશ, પું [સં] મોટા ધણી-સાહેબ-શેકે-વામો,
રાજ, ઇશ્વર, પ્રભુ. ૨ અમલ ચલાવનારો-કરનારો
(ન્યાયાધીશ).

ઈશાન, સ્ત્રી [સં ઐશાની] ઉત્તર અને પૂર્વ એ
બે દિશાની વચમાંની જે દિશા અથવા વચમાંનો જે
ખુણો તે ઈશાનકોણ. ૨ શિવ અથવા વિષ્ણુનું નામ
ઈશ્વર, પું [સં] જગદર્તા પ્રભુ: ૨ શિવ ૩ વિષ્ણુ
૪ સદૃશી મોટા એ ખીજા શબ્દ સાથે જોડાય છે-જગ-

દીશ્વર, રામેશ્વર, કવીશ્વર, યોગીશ્વર ઇં તેમ ઈશ્વ-
રકર્તૃત્વ, ઈશ્વરકૃતિ, ઈશ્વરકૃપા, ઈશ્વરકૃત, ઇં
રાખેલો ઈશ્વર એટલે જગદીશ્વર.—ઉપર ચિહ્ન:
ઈશ્વરનો આધાર.—માથે રાખીને, ઈશ્વરનો ડર રાખીને,
પ્રનિતા પૂર્વક;—ની ચિહ્ન, દેવધોગે જે બની આવે
તે;—ની દોરી, આયુર્દાની દોરી,—ના ધરતું, કુદ-
રતી;—ના ધરતું તેડું, મોત આવવું તે,—ના ધરનો
ચોર, ઈશ્વરનો અપરાધી, પાપી,—ના હાથમાં દોરી,
આ જગત જાણે નાટકશાળા છે, ઈશ્વર સૂરધાર છે,
તે દોરી હલાવે છે તે પ્રમાણે જગતનાં પ્રાણી વર્તે
છે તે પરથી;—ની હુબુરમાં જવું, મરી જવું,—ને
વેર જઈ આવવું, મોતમાંથી બચવું, મરણ પથારીમાંથી
ઉઠવું,—રે સામું જોવું, નહારામાંથી સારુ થવું

ઈશ્વરી, વિં [સં] ઈશ્વરનું-સમ્બન્ધી
ઈશ્વરી, સ્ત્રી [સં] શક્તિ; માતા, લક્ષ્મી, સરસ્વતી ઇં
ઈશ્વરીનિયમ, પું, ઈશ્વર કરેલો જે નિયમ તે; કુદર-
તનો ધારો.

ઈશ્વરીન્યાય, પું [સં] ખરેખરો ઇનસાફ (જાણે
ઈશ્વરજ કરેલો હોયતી)

ઈશ્વરીપુરુષ, પું [સં] ઈશ્વરના જેવા ગુણો જેનામાં
હોય તે, અવતારી-ગણી પુરુષ ૨ ભોળો, ઓલિયો

ઈશ્વરેશ્વા, સ્ત્રી [સં] ઈશ્વરની જે ઈશ્વા તે

ઈસ, સ્ત્રી ખાટલા-ટોલિયાના જે આડાંબિલા લાકડા
તે અથવા એમાંનું એક ચાર પાયા ને ચાર ઈસ
ખાટલાની લખાઈવાળા પાયામાં નાંખવાના બે લાકડા
તે. નાના પોળાઈના લાકડાં તે ઉપજાં-ઉપજિયા
કેવાય છે.

ઈસકોતરિયો-રો, પું ધણાં ખાનાં હોય તેવી એક
તરેહની નાની પેટી.

ઈસકોતરી, સ્ત્રી નાની ખાનાવાળી પેટી

ઈસેસ, પું એક બતલો ગુર, સેરીલોખાન

ઉ.

ઉ, પું [સં] પાંચમો મૂળાક્ષર; ત્રીજો હમ્વસ્વય
ઉ; અં દુઃખ કષ્ટાણાની સૂચના કરે છે. ૨ તમે
કોણો તે કીક છે-હું સાંભળું છું એ અર્થમાં

ઉમાં, અં તરત જ-મેલાં છોકરાઓનું જે રડવું તે.

ઉગણુ, પું પેડામાંનો કીવ

ઉઘટ્ટું-જુસી, વિં ધણુંજ ઉધ્યા કરે તે; જેને બહુ
ઉઘવાની ટેવ હોય તે ૨ એદી, સુરત; આળસુ.

ઉઘવું, કિં અં ઉઘવાળી હાલતમાં હોવું, જીવ લેવી,
નિહા કરવી ૨ લમરડાનું ચુલ થવું

ઉધાખળું, વિં ઉઘટ્ટું-જુસી

ઉચ્ચ-સુ., કિં સં નીચે પડેલ ઉચ્ચ-ઉપર લેવું. ૨ ઉપરનો ભાર ઝિલ્લો, તોળી રાખવું

ઉચ્ચ, સ્ત્રી સપાટીની ઉપરની જે ઉભી લગ્નમાં તે, તળિયાથી તે ટોચ સુધીનું માપ.

ઉચ્ચ, નં ઉચ્ચ: ૨ ઉચ્ચ જગો, ટેકરી

ઉચ્ચ, સ્ત્રી ઉચ્ચ તે. ૨ ઉચ્ચાની રીત, ઝાડો પીછી, ઉચ્ચ નાખવી.

ઉચ્ચ, કિં સં ચિત્તથી વસ્તુ ધાવી અન્દર સધળે ફેરવવી (પૈડામાં તેલ ઉચ્ચ). ૨ મન્ત્ર લખી પીછી વતે વા નાખવો-ઉપર હેઠળ આપટવું (ગુણી ઉચ્ચ) ૩ મન્ત્ર લખી દરદ ઉપર લોકું ફેરવવું (ધાવરુ ઉચ્ચ)

ઉચ્ચ, પું પીળા પુલતો કાઢવાળો એક છોડ

ઉચ્ચ, સ્ત્રી ઉચ્ચ માદા. ૨ ધડવાના કામમાં આવતુ સોનીનું કાસાનું એક ઓળર

ઉચ્ચ, નં અન્ય લખ્યા વિના જે ઉપરચોટિયું વૈદુ કરવું તે, વગર આવડતે વૈદ કેવડાવવું તે.

ઉચ્ચ, નં બાળકને આંકડી ને ઉધરસ આપ્યાં કરે તે રોગ.

ઉચ્ચ, નં એક ઔષધિ

ઉચ્ચ, સ્ત્રી બાથ. “જેને ચાલે ધરતી ધ્રુવે, આલ ઉડળમાં ભરતા, જેની પુકે પર્વત ફાટે, તે નર દીકા-મરતા” (પ્રીતમ)

ઉચ્ચ, ગોળા પિડાળો, ગોટાપોટા. “વાંકુ-મુખ ને મરતક મોહું, પાધડી ઉચ્ચગુડળ” નલાખ્યાન

ઉચ્ચ, વિં ઉચ્ચ.

ઉચ્ચ, ઉંઘણી.

ઉચ્ચ, નં ન્યાંથી શિગડા પુટવાનાં હોય તે-ઉપરેલો ભાગ-માથાનો (વાછરડો ઉચ્ચિયા મારે છે)

ઉચ્ચ, સ્ત્રી હુગડા-ધાસનો જે નીટા ગોળ વાળેલો પ્રથમ માથા ઉપર મુકી તેના ઉપર ઘેરાંઓ પાણી મર્યાં વાસણ મુકે છે તે

ઉચ્ચ, નં ઉચ્ચિયુ

ઉચ્ચ, નં ઉચ્ચિ.

ઉચ્ચ, પું [સં ઉચ્ચ] એક જાતનું ચાર પગનું પુવડ પ્રાણી-એ ધરો, વાણના લણડારમાં રહે-અનાજ ખાય છે, કપડા કાગળ કરડે છે.

ઉચ્ચ, સ્ત્રી ૧ વનસ્પતિનું નામ. ૨ ઉચ્ચની પેઠે ધોમે ધોમે-ફાળી ફાળી-તુકસાન કરવું તે.

ઉચ્ચ, સ્ત્રી ઉચ્ચ માદા.

ઉચ્ચ, સ્ત્રી ઉચ્ચ પડવાનું પાળરું

ઉચ્ચ, નં ઉચ્ચા જે-તન્ત્રસાન કરનાર. ૨ ઉચ્ચ

ઉચ્ચ, સ્ત્રી માથા ઉપર જે ફેલી ફેલી હોય ને અજવાળેથી ધોળો ભૂકા નિકળે તે

ઉચ્ચ, ઉચ્ચ. ગાડાનાં ધરીમાથી હડા (હડડા) સુધી લગ્યાલા જે લાકડાં હોય છે તે.

ઉચ્ચિયાં, ઉંઘણિયાં.

ઉચ્ચિયું, વિં બપુ ‘આજનો દીન ઉચ્ચિયો’

ઉચ્ચિયું, નં ઉચ્ચિયું.

ઉચ્ચિયું, વિં બરીક બિનુ-ગરમ (પાણી)

ઉચ્ચિયું, વિં ઉચ્ચિયાળુ-આપનાર, થોડુંક ગરમ.

ઉચ્ચિયું, ઉચ્ચિયું.

ઉચ્ચિયું-રો-મરો, પું બાળાની જે ઉભી આરશાખોની વચમાં જમીન સાથે મેસાડેલ જે પાટીયુ તે. ૨ આંગણું, ધરતો આંગલો ભાગ. ઉચ્ચિયું ‘ઉચ્ચિયું તો ફુડર થયારે, પાદર થયાં પરદેશ’

ઉચ્ચિયું, ઉચ્ચિયું: ગુદરતુ ઝાડ

ઉચ્ચિયું, ઉચ્ચિયું-સર ‘ઉચ્ચિયું એસી લઘુશકુ કરે’

ઉચ્ચિયું સ્ત્રી ઉચ્ચિયું જે છોડે-આરશાખની તળે જે ટાલ્લાને આકારે નાનો લાકડાનો આરશાખનો અવયવ હોય છે તે.

ઉચ્ચિયું, કિં ઉચ્ચિયું, અળવાળનું, માળનું; સાફ કરવું.

ઉચ્ચિયું, પરચ્યા પછી માંડવાને દાંડે કે ગલાલ રમવાને દાંડે વરતો ગોર બેલુ પક્ષના પૂર્વેને વગેરેના નામનો જે કાગળ વાચે છે તે

ઉચ્ચિયું, પું કાઈ વસ્તુની દરેજની ખરીદીનું નાણું રોજરોજ ચુકવી આપાને બદલે કાઈ મુદતસર એક-દમ ચુકવી આપવાનો કરાવ કરી રોજ રોજ તે વસ્તુ લઈ કરવી એવો વેચનાર સાથે જે બન્દોખસ્ત તે, રાતમ (દુધ, પાન, ફૂલ વગેરેનો ઉચ્ચિયું)

ઉચ્ચિયું-ચડો-રડો, પું [સં ઉચ્ચિયું] છાણ પૂળનો દગલો-ન્યા કચરો એકદો થયા કરે તે દેકાણું. ૨ કાઈ પશુ ગન્ધ-વાસ મારતું દેકાણું, નહારી જગા.

ઉચ્ચિયું, સ્ત્રી નાનો ઉચ્ચિયું-રડો. ૨ ઉચ્ચિયુંનાત-રવી. જતોઈ લગનમાં ઘેરાઓ ગાતાં ગાતા ઉચ્ચિયું આંગળ પાણી છાટી પાંપડ, પુરી, સોપારી પેસો મકે છે તે મૈયારી-વહુવાર ઉચ્ચિયું લે છે ને એ વેળા સહુ પેલીને હડે હડે કરે છે

ઉચ્ચિયું, કિં અં ઓળખાવું, વજાવું; સમન્નય તેવું હોવું (અક્ષર ઉચ્ચિયું નથી) ઉચ્ચિયું, એની મેળે ઉચ્ચિયું. ૨ અકળાવું.

ઉચ્ચિયું, કિં અં પાણી અને પાણી જેવા પદાર્થો ધણુ ગરમ થવું, ખળખળ શબ્દ થાય તેવું હું થવું. ૨ કામ થવું (તેમાંથી કંઈ ઉચ્ચિયું નથી).

ઉચ્ચિયું, પું ગરમી-તાપથી થતી જે અકળામણ તે; અપ્રાઈ જવું તે; ધામ

ઉકારી, જેમ તેમ: 'ઉર્વશીને ઉકારી ઉકારી' પ્રે.
કસ્યશુભ.
ઉકારો, પુ. આરત, ઉત્કર્ષ. 'ઉકારો અતિશે ઘણો રે,
ઉર અવેલાકને આપ રે' (લાંલણ). ૩ કમકમી; કંટાળો.
ઠ ગોઠારી આવવી.

ઉકાળવું, કિં સં ઉકળે તેમ કરવું, ગરમીથી પ્રયા-
લીને ખળખળ થાય તેવું કરવું. ૨ કાયદો-લાલ કરવો;
સારું કરવું (નિષે કઈ તારુ ઉકાળવું). ૩ તૈયાર કરવું,
કામ પાર પાડવું (તે શું ઉકાળવાનો છે?).

ઉકાળો, પુ. ઓસડનો કાવો ૨ મોતી હુલાર જે આ-
મેલી ઉકાળે છે તે. ૩ ગરમી. આક; કામ

ઉકરો, પુ. ઉકરોડો.

ઉકલ, પુ. ઉકલવાની શક્તિ—સૂઝ—સમજ—દેવ (તેને
કામનો ઉકલ નથી). ૨ નિકાલ; ફર્યો.

ઉકલવું, કિં સં [સં ઉકલન] ઉકલે તેમ કરવું:
ઓળખવું; વાંચી શકવું. ૨ ગૂંચ કાઢવી; ઉખેળવું ૩
ન ગૂંચવાતાં સહેલવી કામ કરવાં જવું; કામ પતે તેમ
કરવું; નિકાળ આણવો.

ઉકા, વિ. [સં.] ક્યલું, ખોલેલું; કથિત.

ઉકિત, સ્ત્રી. [સં.] ફેરવું-ખેલવું-વંદવું તે; કથન.

ઉખડવું, કિં અં અન્નરથી ખાર નિકળી પડવું;
ખોલવું; ખોપડો નિકળવો ૨ ઉખડી જવું, ધૂળધાણી
થઈ જવું, પાપમાલ થવું (તેનું ધર ઉખડી ગયું).

ઉખડી, ઉખડી.

ઉખડ, સ્ત્રી. નવૈ.

ઉખમા, તાકાત: હાંમ.

ઉખર, નં માંસ. સ્ત્રી. જ્યાં પાક સારો ન થતો હોય
તેવી જમીન; ન ખેડાય તેવી જમીન; ખાડી, કાંતર
ફુગર વગેરે.

ઉખળ, નં ઉખળું.

ઉખળી, સ્ત્રી. ખાંડણી (ગોલાની)—'પ્રભુ તાણી આંધ્યા
ઉખળી' (પ્રેમાનન્દ).

ઉખળું, નં [સં ઉલખલ] ખાંડણી. ૨ ખળદનું
આંધ્યું ૩ સાંખેલું.

ઉખળો, પુ. ઉખળું. ૨ વ્યવસ્થા પ્રમાણમાં ધણ જ લાખું
વધી ગયલું માખસ તે.

ઉખાંગવું, કિં અં આગવું, બગડવું (ગોવાળો)

ઉખાળું, નં વસ્તુ ઓળખી કાઢવાને તેને મળતું
આવતું એવું સમજાયા ના જે કથન તે, કાંઈ તકા-
વડમ દોડ મૂલ્ય પોલ, ઉપર છત્તર કાયા સારુ ઉખાળું
કે તેને, આંધું સુનાના પાયા, એ ઉખાળું પાળીના
ટાંકેને ખાટ છે.

ઉખાયણ, અં આટલા વિના જમીન પર સ્થિત રહે તે

ઉખેડવું, કિં સં [સં ઉખનન] ઉખેડ તેમ કરવું—
આછો ખેડવું; ખોપડો કાઢવો ઉખેડી નાંખવું—
પાપમાલ કરવું; ફુદ્દશામા આણવું.

ઉખેળવું, કિં સં ગૂંચવાયલું છૂટું કરવું ૨ વિટા-
ળેલું પાછું ફેરવવું.

ઉગર, નં પુ. માઝવા પછી પાછું અગ્રીક-વાળાકુની
વગેરેથી ધસી ચળકાટ લાવવો તે. ૨ ગાડીનાં પેડા
સરી ન જાય તેને સારું જે પથ્થર લાટકું વગેરેનું
જે અટકણ આપેલું તે.

ઉગતું છરું, નં એક જાતની ઓપધિ

ઉગમ, પુ. [સં ઉર્ગમ] મૂળ, ઉત્પત્તિસ્થાન, પેદા-
શનું અસલ ટુકાણું—નદીનો ઉગમ એટલે જ્યાંથી નદી
પ્રથમ વેળા માંડે તે ટુકાણું સ્ત્રી. ઉગમણ.

ઉગમણ, સ્ત્રી. પૂર્વ દિશા

ઉગમણું, વિ. પૂર્વદિશા તરફનું.

ઉગરણું, નં ઉગટ કરવો તે. આવતા ચન્દન ઉગટણું
કીધું (સુરેખાદરણ)

ઉગર, સ્ત્રી. ઓગાળા. 'આમે જાની કાટ વીના, તેના
અન્ય મોટા મરમ; તેહ તાણી ઉગર સાલરી, મોઘ કો
હુ શરમ.' (શુ. આં.)

ઉગરવું, કિં અં કાઈ સંકુટ-દુ ખમાથી ખાર-સજા
મત નિકળી આવવું, ખમી જવું. નુકસાન-ખરચમા
ન આવવું, ન ખમી જવું, રેવું; અચવું, (પેમાં). ૨
લાલ ખાંતે ખામી રેવું 'આપણો ચીતળ્યો અથ કા.
નવ સરે, ઉગરે એજ ઉદ્દેવેગ ધરવો' (નૃસિંહ) 'વેદને
શું ઉગરે, જે શરણ આપ્યું પાછું કરે (પ્રે.) ખેતરમા
થયેલા પાકનું વડાઈ ટુકાણું પડવું (ઘઉં મગ ઉગરી ગયા).

ઉગવું, કિં અં [સં ઉર્ગમન] જમીનમાંથી ખાર
વધી આવવું—(અનાજ વગેરે). ૨ ખાર દેખાવું
નજરે પડવું (તારો-સૂરજ ઉઘેા) ૩ ઉગી નિકળવું-
સારે રૂંતે વપગયાથી લાલ થવો, ફળવું.

ઉગવવું, કિં સં નુકવવું. જગત્તઅર ઉગવિયાં યથા'
(ભાં.) ૨ ઉગે તેમ કરવું

ઉગમણું, કિં સં મારવાને સારું જાયવું; ઉપાડવું,
દાથ ઉગમવા: તરવાર ઉગમરી ધં

ઉગાર, પુ. જે. ઠંઠ ઉગરેલું તે, અચાવ; ન ખપતા
ખામી રચવું ને. ૨ કાયદો; લાભ.

ઉગારવું, કિં સં સંકુટ-દુખમાંથી બચાવન-ખાર
કાઢવું. ૨ ન ખપતી દેવ; ખામી સખવું. બગાડવું.

ઉગારીનાંખવું-મૂકવું. ખેડાડવું-ખેડાડી નાખવું.

ઉગારો, પુ. ઉગાર. ૨ વરસાદ વગેરેના ખાણીથી
ઉગારા જે નાના ઊંડાંમાં સ્થપ ન

ઉત્તરકાવું, કિં અં છોલાવું, સોરાવું.

ઉત્તરકા, પું ઉત્તરકા.

ઉત્તરકાવું, નં ઉત્તરકાવું તે.

ઉત્તરકાવું, કિં સં [સં ઉત્તરકા] વિધિયુક્ત પૂર્ણ કરવું. પાણેલા વ્રતને પૂજનથી સમાપ્ત કરી, બન્ધન છોડી દેવું (તેણે વ્રત ઉત્તરકા) ૨ મુકી-છોડી દેવું, જિયું મુકવું, ત્યાગ કરવો (તેણે ભણવાનું ઉત્તરકા છે) ૩ મુઆ પાછળ સારો ખરવ કરવો (તેણે માછને ઠીક ઉત્તરકા)

ઉત્તરકાવું, કિં સં નખ દયા કરી ઉત્તરકાવું; કોઈ પણ રીતે ધસી ધસીને છાલ કાડવી; સોરી નાખવું; નેરથી ખજવાળવું

ઉત્તરકા, પું શરીર ઉપર નખ, કાટો વગેરે નેરથી ધસાવાને લીધે જે લીસોટો પડે છે તે; નખોરિયું; કાપો.

ઉત્તરકા, સ્ત્રીં નેશમા સામી તકરાર કરવી તે; હં કરવી. (ઉત્તરકા છોડતો નથી)

ઉત્તરકાતી, વિં તકરારી, નિહી; હડીલ (માણસ).

ઉત્તરકાવું, કિં સં સાફ કરવું; માંજવું; સાંજવું; અજવાળવું (વાસણ).

ઉત્તરકા, નં [મં] શરીર-ચોળવાની ખુશખોદાર ચીત્તેની જે મેળવણી તે.

ઉત્તરકા, નં આધાર વતાની વાત; થડ ચૂળ વગરની ગપ. ૨ કંપના, તુરફ, અટકળ, સુમાર

ઉત્તરકાવેસતાં, અં વારેધડીયે; સજસજ.

ઉત્તરકા-સ, સ્ત્રીં વારેવારે ઊઠવું અને વારેવારે બેસવું તે છોકરાઓને શિક્ષા કરવાની એક રીત. ૨ તાલે-મમા નેર કરવાની એક રીત.

ઉત્તરકાવું, નં ઉત્તરકાવું.

ઉત્તરકા, કિં અં [સં ઉત્તરકા] પગ ઉપર ભાર દઈ થોડું અથવા ખૂબ ઊંચું થવું—સુતેલાએ બેસવું અથવા ઊંચું થવું અને બેઠેલાએ ઊભું થવું તે ઊંચું ૩ નગવું, શુદ્ધિમાં આવવું; સાવધ થવું જીવ-ગફલતમાંથી ઉઠવો. ૪ નિકળવું, પેદા થવું.—શરીરમાં આગ ઉઠે છે. ૫ કોઈ પણ કામ કરવાને એકદમ તૈયારી કરવી.—તે રણમાં જવાને—મારવાને ઉઠવો ૬ કામ બન્ધ કરી જવું.—કચેરી ઉઠી. ૭ એકાએક થઈ આવવું.—અણ ઉઠવું, બળરમાં ખૂમ ઉઠી છે ઈ. ૮ નકાર નિપજવું—છોકરો નકારે ઉઠવો. ૯ ખસીજવું, ઉતરી જવું—દીલ ઉઠવું ૧૦ ખીચુ પડવું.—છાપ ઉઠી ૧૧ ખાર જણાવું, ફાલેલો ઉઠવો, ગાલે દાંત ઉઠવા ૧૨ મરણથી ખચવું—તે મરતો ઉઠવો. ૧૩ પડતી દશા આવવી—તેનો દી ઉઠવો. ૧૪ જવું બન્ધ કરવું.—છોકરો નિશા-જોથી ઉઠવો—દી ગયો ઉઠી જવું—ઉઠીને જવું; જવું

બન્ધ કરવું. ૨ વર્ષજવું, બગડી જવું તેને કચાપછી પણ શુદ્ધ તે તો ઉઠી ગયો છે. ઉઠી બેસવું—એકાએક ઉઠીને બેસવું. ૨ કમાઈને તરત ખોવું, ચડીને તરત પડવું; ૩ તુષ્ટમાન થવું, વરસવું ‘દૂધ ઉઠે મેહ’. ઉઠવેઠ, સ્ત્રીં ઉઠવા, ઉઠાડવા બેસવા—બેસાડવાની જે મેહેનત તે ૨ સમભાળ લેતાં જે દુખ પડે તે. ૩ કષ્ટાળો આવે તેવી આકરી.

ઉઠાડવું, કિં સં ઉઠે તેમ કરવું. ઉઠાડી મેલવું—કાંડી મુકવું.

ઉઠાન્તરી—ત્રી, સ્ત્રીં ઉઠવું તે. ૨ ખીજે મુકામે જવાને પેલું મુકામ છોડવું તે, હોય તે જગા છોડી દેવી તે ઉઠામાણું, નં જે દાંડે માણસ મંરી ગયું હોય તે તે દાંડે અથવા તેને ખીજે અથવા ત્રીજે અથવા નવમે દાંડે તે ધરના માણસોનું અને ખીજા ખારના બેસવા આવેલાં માણસોનું શોક નિમિત્ત જે છેલ્લું મળવું થાય તે સહુ ‘ઉઠી જાય તે—પાથરણ ઉઠાવવું તે.

ઉઠાવ, પું જિયકાઈ જવું તે ૨ ખપ; માગણી; વાપર. ૩ તુકસાન કરવાની મતલબથી તૈયારી કરવી—ઉઠા થવું; ચડાવ, ચડાઈ. ૪ વધવાપણું તે.

ઉઠાવણી, સ્ત્રીં ઉઠાવ એ સખ્દ નેવો. ૨ શરઆત—રાગની ઉઠાવણી સારી છે

ઉઠાવવું, કિં સં નીચે હોય તે ઉપર આવે તેમ કરવું, જિયકવું; ઉપાડવું ૨ આસરો—ટોકા આપવો—ઉઠાવી લેવું.

ઉઠકવું, ઉઠકવું.

ઉઠગણ, પું [સં ઉઠગણ] નક્ષત્રગણ; તારા.

ઉઠણ, વિં ઉઠે તેવું—(ઉઠણ દણ્ડ—સામળની પક્ષ દણ્ડની વાતમા).

ઉઠતાળીસ, વિં ચાળીસ ને આઠ; ૪૮.

ઉઠવું, વિં ઉઠે તેવું; હવામાં અદ્ધર રેવું (પક્ષી) ૨ ખરા આધાર વગરનું; ખોટું; લોકમાં સરભળાવું (ઉઠતી વાત) ૩ અસ્થિર; ચલિત; ફેરબદલ કરે તેવું. ૪ એક ટુકાણેથી બે માલમ દોડી આવીને ખીજે ટુકાણે કરી બેસવું—(ઉઠતો રોગ).

ઉઠખજા—લજા, અઠખજા.

ઉઠવું, કિં અં [સં ઉઠાન] પાંખની મદદથી હવામાં હાલચાલ કરવી, વાને નેરે તણાવું (પક્ષી) ૨ હલકી વસ્તુ પવનને નેરે હવામાં ઉઠવું જવું—રેવું—ચગવું—તરવું—હાલવું—ફરફરવું (કનકવો, સડ વગેરે) ૩ કોઈ પણ રીતના નેરને થોડો હવામાં જવું (તોપનો ગોળો). ૪ નેરમા ચાલવું અથવા દોડવું (ધોડો) ૫ એક ટુકાણેથી દોડીને ખીજે ટુકાણે આવવું (ચુંક, આનર ઉઠશે) ૬ નાસી જવું;

પોળાસ ગાયવા; ઓડમેક જનુ રેવું. ૭ માથે આવેલો
દોષ જવા. જનુ રેવું (નોરોમન ઉડ્યું-ઉડી ગયું)
૮ ઓડમેક ફાઈ જઈ અથવા શરમાં આવી કામ કરવું.
૯ ફાઈ ૧૦ ચડવું ૧૧ ધસારો કરવા. ૧૨ શીક
પડવું, જનુ રેવું (૨૩). ઉડી જવું—૧ (૨૩ ઉડી
જશે). ૨ ઉડતરવું—(તે તો જધાની પ્રાચડી લઈને
ઉડી જાય તેવો છે) ૩ અન્ધમાથી છટકી જવું ૪ વપ-
રાઈ જવું; ખપી-ખરચાઈ જવું (તેનો પગાર જોત
જોતામાં ઉડી જાય છે).

ઉડાઉ, વિં બરામ મારમે—નગર વિચારે જે વાણ
ઉડાવે—વાપરે—ખરચે તે.

ઉડાઉડ, સ્ત્રીં દોડાદોડ; ઘણીજ ઉતાવળ (બોલવા—
કામ કરવામાં)

ઉડાડવું, ઉડાવવું.

ઉડાણ, નં [સં] ઉડન; ઉડવું તે.

ઉડાન, નં [સં ઉડાન] ઉડાની રીત; ઉડવું તે.
ઉડાનશેડે, સ્ત્રીં સેતજની રમતમાં બાદશાહને રોક-
યાનો-શેડે આપવાનો એક દાવ. વચમાંનું પોતાનું એક
મોર ઉઠાવી પોતાનાં બીજાં મોરોથી સામંવાળાના
બાદશાહને જે શેડે આપવી તે.

ઉડાવવું, કિં સં ઉડે તેમ કરવું (પક્ષી—પતંગને).
૨ ખરુ ન કેતા આમતેમની વાત કહીને લમાવવું. ૩
વાપરી નાખવું. ૪ સારીપેટ ખાવું

ઉડીજવું, કિં અં બુધ હેવું બધું પડવું (મારી ગાય
ઉડી ગઈ છે).

ઉડ, યું [સં] નક્ષત્ર; તારા.

ઉડલ, વિં જેનો વિચાર વારે વારે પ્રત્યા કરે તે;
અણ જિતિનું. ૨ શરેલ; છેલ. ૩ નકાર; ટોર ન
ખાય તેવું (ધાસ).

ઉડલીઉ, [સં] માથુ મારવું.

ઉડળગુડળ, ઉડળગુડળ.

ઉડઝાઈ, સ્ત્રીં ઉડઝાપાણું ૨ જેટલું ઉડડું હોય તેટલું તે.

ઉડઝાણ, નં ઉડડું હોવું-તે. ૨ જેટલું ઉડડું નેટલું તે.

૩ આસપાસની જગોના મુકાબલામાં ખાડામાં પડકી
જે જગો તે. ૪ છેક અંદરનો ભાગ

ઉડડું, વિં સપાટીની અંદર સીધું નીચું જવું-ગયલું
(લાગ્યાનું ઉડડું) ખાડા પગાલોય તેવું. લામ્બુ,
ખોળું તે ઉડડું. ૨ ઉપર ઉપર પહોંચવાની અંદર
મેસીને વિચાર કરનાર ૩ જલદીથી સમેજમાં ન આવે
તેવું. ઉડડો વિચાર; ઉડડી નજર થઈ

ઉડાંમ; [સં] ન્યૂનતા.

ઉડાં, વિં કોણે આકાશમાં હોય તેવું.

ઉડાવું, ઉડાવું.

ઉતપત, ઉતપત. ઉમીયા અડૂ ઉતપત હોય.

ઉતપતવું કિં અં સધાવું, ચાલવું થવું 'આજા માગી
ઉતપતો' (શુ). ૨ ફરવું; ઉડવું 'અથ આદારે ઉત-
પતા, ઉચીથવા સમાન'—નલાખ્યાન

ઉતરચડ, સ્ત્રીં વારેધડિયે ઉતરવું ચડવું તે.

ઉતરડ, સ્ત્રીં એક ઉપર એક મોટા નાના એમ જે
વાસણ વગેરેની ગોઠવણ તે.

ઉતરડવું, કિં સં સીવેલુ યુગલું ઉખેળવું, સીવણ તોડી
ઉતરડીનાખવું, કિં સં ઉપરની છાલ કાઢવી, સો
રી નાખવું

ઉતરણ, સ્ત્રીં ઉતરતી—તીચે જતી એવી જે જમીન
તે, દાખાવ

ઉતરતી, વિં મૂલ સરખ્યામાં ઓછી થતી ૨ ધડતી,
નકારી, ઘસાતી. (દશા). ૨ ધડપણવાળી (ઉમ્મર)

ઉતરતીલાંજણી, સ્ત્રીં લાંબે કિમ્મતની સરખાને
ઓછી કિમ્મતનું રૂપ આપવું તે (ગણિન). ૨ પિ-
યાની પે કરવી તે ઉતરતી અને પૈના રૂપિયા કરવા
તે ચડતી લાંબણી કેવાય.

ઉતરતીશ્રેદી, સ્ત્રીં જે શ્રેદી-દાગમાં સરખ્યા એક
પછી એક ઉતરતી આવે તે.

ઉતરતું, વિં સારુ નહિ તેવું, હલકું, ઓછું; નીચું-
નરસું—(શુલ કિમ્મતમાં મુકાબલે) ૨ નાનું. (ઉમ્મરમાં)
૩ છેક ઘરડું.

ઉતરુંપાતરું, વિં ઘણી વાર વાપરીને ખીત ઉપયોગનું
કરેલું અથવા નકામા તરીકે મુકી છાડેલું (વસ્ત્ર,
ધરણું).

ઉતરવું, કિં અં ઉપરથી નીચે જવું. ચડવું તે ઉતરવું.
૨ ઓછું થવું (ખાવામાં). ૩ ઓછી કિમ્મતનું થવું
(માન ઉતરવું). ૪ મુકાય—વામો કરવો (ધર્મશાળામાં).
૫ આખર થઈ જવું (રમતાં ઉતરી ગયો). ૬ અગ્રી
જવું, (છાસ ઉતરી ગઈ) ૭ છેડા આવવો (રમતમાં—
દાવ ઉતરી ગયો) ૮ પેટ કરવી, આગેવાન થવું.
(રમતમાં). ૯ ઓળાડવું, પાર કરવું (નદી) ૧૦
અનવું; બગાવવું થવું (મેરનાં ૧૦ પેડા ઉતર્યા).
૧૧ પડવું. નરમ થવું (લાવ). ૧૨ જોડા નરમ
થવો (લાગ). ૧૩ સમેજ જવું, ખાનમાં આવવું
(મનમાં). ૧૪ ઉગવું, થવું, આવવું (ગેજ પે
ટાપલા મુકાબલો ફલ ઉતરે છે) ૧૫ એકપરથી
ખીનું થવું (નકલ ઉતારી) ૧૬ પડવું, અનવું
(શ્રેષ્ઠ સારો નથી ઉતર્યો) ૧૭ રમતનું ખાન
દેખાવું (નરજો માથે ઉતર્યો) ૧૮ પડવું જવું
રેવું (વાવ ઉતર્યો). ૧૯ મારવી કાઢવી (ફે-
ડવું નેલ, ઉતારવું) ૨૦ અંબર ઓછી મરી, જવું—

(દશા ઉતરી) ૨૧ શીકુ થવું (મોકુ ઉતર્યું). ૨૨ નિકળી પડવા, મુડવું (કેશ) ઉતરીજવું—(જલ-દીથી) ૨ શીકુ પડી જવું (મોકુ) ૩ (તેજ-મલમા) ૪ ઉતરી પડવું—હલ મુકી બોલવું, તપીજવું; ઓછે પાટલે બેસવું—(વાતચિતમા)

ઉતરાણુ, સ્ત્રી ૦ ઉત્તરાયણુ. ૨ નીચો ભાગ (ચડાણુ ને ઉતરાણુ)

ઉતરાવવું, કિં ૦ સં ઉતરે તેમ કરવું ૨ લખાવવું, નકલ કરાવવી ૩ ધડાવવું ૪ કડાવવું, મુડાવવું (કેશ)

ઉતરી, સારતી વેળા જનોઈ ને ટેકાણે ધાલવામા આવે છે તે (શદ્રમા).

ઉતરીજવું, કિં ૦ અંગડી જવું, સ્વાદ રહિત થવું (કરી-જાસ ઉતરી ગઈ.) ૨ ટેકાણેથી ખસી જવું (હાડકુ ઉતરી ગયું)

ઉતળો, વિં ૦ ઊંછરો, ઉડાણુ નહિ તે. “ગામ વચે દૂવો, તે કોઈ કહે ઉડો ને કોઈ કહે ઉતળો.”

ઉતાપ, પું ૦ [સં] અંતીસ જે તાપ તે, તીત તડકો.

ઉતાર, પું ૦ પાણીનું જે ઉતરી જવું-ખસવું-ઓછું થવું તે. ૨ કેક-અમલ વગેરેની ખુમારી ઓછી કરવી-થવી તે. ૩ પાછ-હલકા સ્વભાવનું માણસ ૪ સકત

ઓસડની અસર કરી કરવી તે, પાછુ વાળવું તે ૫ ભૂત પ્રેત વગેરેને કાડવાસાર માથે ઉતારેલું જે ધાન વગેરે થકલે મુકવામાં આવે છે તે (ઉતાર મુકવો) ૬ પાર, ધાગ ૭ ગાડી, વાણુ વગેરેમા બેસવાનું જે ભાડુ ને

ઉતારત, વિં ૦ માલ વગરની; સહેજસાજ, અમરથી (વાટ)

ઉતારવું, કિં ૦ સં ઉતરે તેમ કરવું. ૨ એક ઉપરથી બીજી લખવું ૩ ધડવું. ૪ કાડવું (વેશવાળ) હેંટ લાવવું (લાંચ નાખવાને). ૫ આ પારથી પેલે પાર લઈ જવું ૬ ફેરવવું (માથેથી ઉતારવા દાણા) ૭ ઉતારી પાડવું-કોઈનું બોલવું તોડી પાડવું, કોઈનું ખરાબ બોલી તેના માનમા ઘટાડો કરવો

ઉતારું, પું ૦ વાણુ-ગાડીમા બેસી એક ટેકાણેથી બીજે ટેકાણે જનાર તે (જન).

ઉતારો, પું ૦ એક લખાણુ ઉપરથી તેના જેવું તે ઉપરથી બીજી જે લખાણુ કરવું તે. ૨ પ્રવાસ-મુસાફરીમા મજલે મજલ જ્યા મુકામ થાય તે. ૩ કોઈ પણ ટેકાણે જે થોડા ફાડા મુકામ કરવો તે.

ઉતાવળ, સ્ત્રી ૦ કરવું-મેળવવું એ વિષે વખત ન લાગવો તે, ત્વરા, જલદી, તાકીદ, ઝડપ

ઉતાવળું, વિં ૦ ઉતાવળવાળું, અધીર, આતુર ૨ ખાવર, ગાલર.

ઉતેડવું, કિં ૦ સીવેલા તાર-દોરા ઉપેડી નાખવા-છુટા પાડી નાખવા

ઉતકટ, અતિ, ઘણું; વિશાળ. ૨ શક્તિવાળું. ૩ અબ-યમ જેવું ૪ ઝનૂની. ૫ અતિશય.

ઉતકણા, સ્ત્રી [સં] અતિશય જે ઇચ્છા તે; આતુરતા, અધીરાઈ, અલિલાપા

ઉતકણિત, વિં ૦ [સં] ઉતકણવાળું.

ઉતકણિતા, સ્ત્રી ૦ [સં] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) અષ્ટ નાચિકામાંની એક—પ્રીતમ કેમ આવ્યો નહિ, કોઈ બીજીને ત્યાં ગયો હશે કે કેમ એવી ચિન્તાથી પીડિત અને ક્યારે આવે એવી ઇચ્છાથી અધીર જે સ્ત્રી તે

ઉતકર્ષ, પું ૦ [સં] ચડતી, ખડતી; આખાદી, બીચી સ્થિતિ, શ્રેષ્ઠતા

ઉતકા, સ્ત્રી ૦ [સં] ઉતકણિતા.

ઉતકૃષ્ટ, વિં ૦ [સં] ઘણું સારું; સુંદર, તોરે, સરસ, ચડવું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ

ઉતક્રમ, પું ૦ [સં] નિયમનું જે ઉલ્લૂન તે; વ્યતિક્રમ

ઉત્ક્રેપણુ, નં ૦ [સં] ઉપેડી નાખવું તે, ફેડી દેવું તે.

ઉત્તમ, વિં ૦ [સં] સહુથી ચડવું-સારું, સરસ, શ્રેષ્ઠ; મુખ્ય, પેલું ત્રણ જણને સરખાવવા હોય તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને ક્રનિષ્ઠ એમ કેવામાં આવે છે.

ઉત્તમગતિ, સ્ત્રી ૦ [સં] મુખ્યાં પછી જીવને દુઃખ ન પડતા સુખ થાય એવી જે હાલત તે, સ્વર્ગવાસ ૨ મુક્તિ, મોક્ષ. - ૩ પવિત્ર જગાએ અથવા પવિત્ર દિવસે જે મરણુ તે.

ઉત્તમપુરુષ, પું ૦ [સં] પ્રથમપુરુષ સર્વનામ જે હું અમે તેને કહે. ૨ પુરુષમા જે ગુણાદિકથી ઉત્તમ તે ૩ ધૈર્ય

ઉત્તમાર્જ, નં ૦ [સં] મસ્તક, માથું, શિર

ઉત્તમોત્તમ, વિં ૦ [સં] ઘણુંજ ઉત્તમ, ઉત્તમમા ઉત્તમ, સારામાં સારું

ઉત્તર, સ્ત્રી ૦ [સં] સૂર્યની સામા ઉભા રેતા ડાખા-હાથ તરફની જે બાણુ-દિશા તે

ઉત્તર, પું ૦ નં ૦ [સં] કોઈએ કઈ પુછેલું હોય તેને તે બાળત પાછું જે કેવું તે; જવાપ, પ્રતિવાક્ય—વચન. ૨ જવાબ—પુરાવામા જે કઈ કેવું તે ૩ શબ્દ, વાક્ય (તેણે એક ઉત્તર કાડવો નહિ). ૪ (ગણિત-શ્રેદીમાં) બે સંખ્યાની વચમાનું જે અન્તર તે.

ઉત્તર, વિં ૦ વધતું, વધારે, ઉપર અષ્ટોત્તરશત એટલે સો ઉપર આઠ ૨ બાકીનું રચલું, બીજી, પાછલું-ઉત્તરાર્ધ એનું ઉલટું પૂર્વાર્ધ

ઉત્તરઅક્ષાંશ, પું ૦ વિપુલ વૃત્તની ઉપરના જે અક્ષાંશ તે

ઉત્તરોત્તર, વિં ૦ આગળ ને આગળ, વધારે ને વધારે

ઉત્તરકથા, સ્ત્રી ૦ કથા—બાળત—વાતનો પછવાડેનો અથવા છેલ્લો જે ભાગ તે

ઉત્તરકાળ, પુ૦ લવિષ્ય; આવવાનો જે વખત તે. ૨
છન્દગીતો પાછલો વખત. ધરડપણ, જેથી ૩ પછીનો
જે વખત તે.

ઉત્તરખણ, પુ૦ છેલ્લો અથવા પાછલો ભાગ. ૨
હિમાચળની ઉત્તરમાં આવેલો પ્રદેશ.

ઉત્તરક્રિયા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મરણ પછી મરી ગયેલાની
જે ક્રિયા તે.

ઉત્તરદશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તરદિશા. ૨ પછવાડેની હાલત ૩
પછી જે કરવાનું તે.

ઉત્તરદિશા, સ્ત્રી૦ ઉત્તર.

ઉત્તરધ્રુવ, પુ૦ [સં૦] પૃથ્વીના આસનો ઉત્તર તર-
ફનો જે છેડો તે. ૨ પૃથ્વીની ઉત્તરે આકાશમાનો
એક તારો છે—એ ખડું પ્રકાશ આપે છે.

ઉત્તરપક્ષ, પુ૦ ઉત્તર બાજુ. ૨ કૃષ્ણપક્ષ. વદિ. ૩
તકરારનો પાછલો ભાગ. એનું ઉલટું (પૂર્વ પક્ષ).

ઉત્તરપૂજા, સ્ત્રી૦ દેવ વગેરેનું વિસર્જન કરતી વેળા
પટકામાં જે પૂજા કરેલી તે.

ઉત્તરભાગ, પુ૦ પછવાડેનો—શેષટનો જે ભાગ તે
ઉત્તરભિમાંસા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ભિમાંસાનો પાછલો
ભાગ; વેદાત.

ઉત્તરરાગિણી, સ્ત્રી૦ [સં૦] પાછલી રાતે ગાવાની
જે રાગણી તે.

ઉત્તરરાત્ર, સ્ત્રી૦ [સં૦] મંધરાત્રી તે વાળું વાય
ત્યાંસુધીનો જે વખત તે, પાછલી રાત.

ઉત્તરવય, ન૦ [સં૦] ઘડપણ.

ઉત્તરસાધન, ન૦ મળવુંને માટે અથવા મુઆ પછીને
માટે જે ક્રિયા—પુણ્યના કામો—તજવીજ કરવી તે. ૨
ઉપાયો કામે લગાડી-કામ પાર કરવું તે.

ઉત્તરાકાલ્યુની, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવી-
સમાનું બારમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાભાદ્રપદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એ નામનું સત્તાવી-
સમાનું છઠ્ઠીસમું નક્ષત્ર.

ઉત્તરાયણ, ન૦ [સં૦] સૂર્ય અથવા ખીજ કાઠ તારનું
ઉત્તર તરફ જે જવું તે. ૨ મકરરાશી-સરકાન્તિમા
ન્યા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જે જવું થાય તે.
૩ સૂર્યનો ઉત્તર તરફ ફરવાનો જે છ મહિનાનો માર્ગ—
કાળ તે. ઉત્તરાયણ પોષ મહિનામાં થેસ છે, તે છ મહિના
સુધી રહે તે પછી દક્ષિણાયણ થાય છે.

ઉત્તરાર્ધ, ન૦ [સં૦] પાછલું—ખીજનું અર્ધું એક
સોડનું જે આગલું અર્ધું તેને પર્વાર્ધ અને જે પાછલું
અર્ધું તેને ઉત્તરાર્ધ કહે.

ઉત્તરાલકાર, પુ૦ [સં૦] એક જાતનો ભાપાલકાર
છ—પ્રવત્તા જ્યાંખમા નખણ પોતાની તરફનું
વિશેષ કંનું થાય તે.

ઉત્તરાપાદા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ૨૧ મું નક્ષત્ર

ઉત્તરાસંગ, ન૦ [સં૦] ઉપલુ વચ્ચ.

ઉત્તરીય, ન૦ [સં૦] ઉત્તરાસંગ.

ઉત્તરોત્તર, અ૦ [સં૦] વધતી વધતી; આગળ
આગળ; જેમ જેમ વધીયે તેમ તેમ, અનુક્રમે

ઉતાન, વિ૦ [સં૦] મોડું અને પેટ ઉચે આકાશ
તરફ હોય તેવું; ચવું, ઉન્નમ્બ.

ઉત્તીર્ણ, વિ૦ થા૦ [સં૦] પાર કરેલું; ઓળંગેલું
૨-ઉદ્ધારિત.

ઉત્તેજક, વિ૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપનાર.

ઉત્તેજન, ન૦ [સં૦] કાઠ પણ કામ કરવાને મન
કરાવનાર—ઉત્તેજનાર જે જોડેસો તે, પ્રેરણા; ઉત્તેજ-
સ્વ તે ૨ પુષ્ટી, આસરો, સહાય, મદદ.

ઉત્તોજત, વિ૦ થા૦ [સં૦] ઉત્તેજન આપેલું

ઉત્થાન, ન૦ [સં૦] ઉઠવું-ઉભુ થવું તે ૨ ઉઠાવ ૩ ઉઘોગ

ઉત્થાનિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] અન્થ રચનાનું કારણ,
ઉઠાવ, ઉપડવું, અવતરણ

ઉત્થાપન, ન૦ [સં૦] ઉઠાવવું-ઉભુ કરવું તે, નવું
બાંધવું તે. ૨ કાઠને મળવાને ઉભું થવું તે ૩ કાડી—
ખસેડી મુકવું તે; બરતરશી ૪ દેવમંદિરમાં પાછલા
પારે થતાં પેલાં દર્શન.

ઉત્પત્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] જન્મવું-પેદા થવું—નિકળવું
તે, જન્મ; પેદાએશ; મળ, ઉદભવ, આદિ.

ઉત્પન્ન, ન૦ [સં૦] જે કંઈ પેદા થયેલું તે, પેદારા;
આવક ૨ નફો, પ્રાપ્તો. વિ૦ પેદા થયેલું; જન્મેલું,
ઉગેલું

ઉત્પલ, ન૦ [સં૦] કમળફલ.

ઉત્પાત, પુ૦ [સં૦] ત્રિય ઉપર અસર કરે તેવો
અસાધારણ કુદરતી નાશકારક બતાવ-ધરતીકમ્પ,
મોટી રેલ-આગ. ૨ તોજાન; બરડા ૩ તાડગાઈ,
મસ્તી; ધાધલ

ઉત્પાતિયું, વિ૦ તોજાન-ધાધલ કરનાર

ઉત્પાદક, વિ૦ [સં૦] ઉત્પન્ન—પેદા કરનાર.

ઉત્પાદન વિ૦ [સં] ઉત્પન્ન કરનાર.

ઉત્પેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકદલ સુરખા ગુણ પરથી
એક વસ્તુને શક્યથી અથવા તરફથી ખીજ વસ્તુને
નામે વરણી શોધાવવી તે. (તેના નેત્ર તો બાણે કમળ
જે). એકાદું કારણ—જે બતાવી સંસાધના કરી
હાય ત્યાં પેલું ઉત્પેક્ષા દેવાય

ઉત્પેક્ષિત, વિ૦ થા૦ [સં૦] ઉત્પેક્ષા કરી હાય તેવું.

ઉત્સક, પુ૦ [સં૦] બોળો

ઉત્સર્ગ, ન૦ [સં૦] છોડી દેવું-મુકવું તે; ભાગ

ઉત્સવ, પુ૦ [સં૦] આનંદ.

ઉત્સાહ, પુઠ [સંઠ] કાઈ મોટું કામ કરવા વિશે
અથવા પાર પાડ્યા પછી મનનો ઉમ્મડુચકત જે લાવ
તે, હોંશભરી વૃત્તિ. ૨. આનન્દ, હર્ષ, આનંદ. ૩
સપરમો દાડો, રડો અવસર

ઉત્સાહશક્તિ, દૃઢપણુ ૨ ખત.

ઉત્સાહસંપન્ન વિઠ ઉત્સાહ ધરાવનાર; ચક્ષુ.

ઉત્સુક વિઠ [સંઠ] હોસીલ; ઉમ્મડી; કાડથી આતુર
ઉત્સુકું, કિંઠ અઠ અથડાવું, હોડર ખાવી 'મર્મ ન
સમજે ભરમે પંખા, કરે અહકાર હિંડે ઉચકા' (અખો)
૨ ઉલટે માર્ગે જવું

ઉત્સુકુરં, નઠ એક ઔપધિ

ઉત્સાપાથલ, સ્ત્રીઠ રીતસર નહિ તે, ભેળસેળ, બિધુ-
ચતુ, ઉલટપાલટ, ફેરફાર ૨ નાણાનો જે શરારી
વહિવટ તે

ઉત્સાવું, કિંઠ અઠ ઉધુ-ઉલટુ ચતુ, પાણુ પડવું-
ફરવું ઉચલી જવું-પડવું

ઉત્સાવવું, કિંઠ સઠ ઉધુ કરવું, ફેરવી નાખવું; ખદ-
લવું, ઉત્સાવી નાખવું—પાડવું

ઉત્સલો, પુઠ પાછલા વાક્યના જે શબ્દો ખીજ રાગમા
પાછા આણવા તે (આખ્યાનમા) ૨ ફેર પડ્યા
પછી પાણુ માંડુ પડવું તે (ઉત્સલો ખાવો) ૩ સામો
જવાબ વાળવો તે, ચટકો લાગે તેવું સામું કેવું તે,
ઉલટાવીને કેવું તે. (તેણે ઉત્સલો વાળ્યો.)

ઉત્સાપ, સ્ત્રીઠ ઉત્સાપવું—ખસેડવું તે ૨ સામી થાપ,
ઉચલો

ઉત્સાપન, નઠ [સંઠ ઉત્સાપન] ઉચકવું-ઉલુ કરવું
તે ૨ ઉલટું તે ૩ મન્દિરમા દેવ ઉઠે તે વેળાનાં જે
દર્શન તે

ઉત્સાપવું, કિંઠ સઠ હોય તેને ઉલટાવી નાખવું,
થાપેલાને—ખસેડેલાને ઉઠાડી મેલવું ૨ ન માનવું,
સામા થવું (વેણુ ઉત્સાપવું.)

ઉત્ક, નઠ [સંઠ] પાણી, જળ

ઉત્કમ્બલ, પુઠ કણે કણે પીસાળ વાટે પાણી વેનારો રોગ

ઉત્કધિ, પુઠ [સંઠ] સમુદ્ર, સાગર.

ઉત્કમ્તી, સ્ત્રીઠ અગરખતી.

ઉત્કમાત, પુઠ [સંઠ ઉત્કમાત] તોફાન; મસ્તી, ધાધલ,
ધિગાણ

ઉત્કમાતિયું, વિઠ તોફાની, ઉછાછળું.

ઉત્કય, પુઠ [સંઠ] ઉગવું તે, આકાશમાં આવવું—
દેખાવું-ચડવું તે (કાઈ પણ તારા ગ્રહ વગેરેનું)
૨ નિકળવું-ખુણામાથી બાર પડવું-પેદા થવું તે (કા-
મોદય, પુષ્પોદય) સારી—ઉજળી સ્થિતિમાં આવવું;
પ્રખ્યાત થવું

ઉત્કયગિરિ-ચાચલ, પુઠ [સંઠ] એ નામનો પૂર્વ
દિશાએ પર્વત છે એની પેલી પાસથી નક્ષત્ર ઉગવા
માટે છે એમ કેવાય છે.

ઉત્કર, અઠ [હિંઠ] ત્યા, તે જગાએ, તે તરફ

ઉત્કર, નઠ [સંઠ] પેટ ૨ જઠરાણિ ૩ ગર્ભસ્થાન

ઉત્કરચન્ધિ, પેટની તલ્લીને થનારો એક જાતનો રોગ.

ઉત્કરણી, સ્ત્રીઠ ગર્ભવન્તી, મેજવવાળી સ્ત્રી.

ઉત્કરનિર્વાહ, પુઠ ગુજરાન ચલાવવું તે, પેટ ભરવું

તે, આણવિકા.

ઉત્કરપોષણ, નઠ ઉત્કરનિર્વાહ.

ઉત્કરવો, પુઠ [સંઠ ઉત્કરવો] ચિન્તા, શિકર, કાળજી,

ખટક.

ઉત્કવસ્ત, વિઠ ઉજડ 'લકુ ઉત્કવસ્ત કરી હરણુ વાસુ.'

(સામળ)

ઉત્કયું, ઉત્કય થવો, ઉગવું (કવિતામા)

ઉત્કાત્ત, વિઠ [સંઠ] પોણું; ખુલ્લું. પુઠ બીએ સ્વરે

કરીને બોલાતો જે વર્ણ તે

ઉત્કાન, પુઠ [સંઠ] શરીરમા પાચ વાયુ કેવાય છે

તેમાનો જે કણ આગળ ઉત્પન્ન થઈને મસ્તકે જાય

છે તે; પ્રાણવાયુ

ઉત્કામ, વિઠ [ઉત્કામ] અતિ ઉગ્ર ૨ પ્રતિજન્ય સહિત,

સ્વતન્ત્ર

ઉત્કાર, વિઠ [સંઠ] કાઈનું સારુ થાઓ એવું જાણી

આપવે જે કાઈ મનમા આચકો ખાતું નથી તે;

દાતા, ધોતાળ; હાથનું છુટું-મોકળું, મોટા મનનું,

સખી, દાનશર.

ઉત્કારતા, સ્ત્રીઠ ઉત્કારવૃત્તિ. ૨ ઉત્કાર થઈ આપેલું તે,

સખાવત

ઉત્કાલ્ય, નઠ સાર વિનાનો વેપ (અખામા).

ઉત્કાસ, વિ, [સંઠ] દલગીર, ગમગીન; શોકાતુર,

હોસાવિનાતું, શીકું; નાઉમેદ, દુખી ૨ સાચું કંઈ

નથી એમ સમજી સધળાપરથી પ્રીતિ ખસેડનાર,

લાગી, વિરાગવૃત્તિવાળું

ઉત્કાસી, સ્ત્રીઠ શોક; દલગીરી, નાઉમેદી. વિઠ

ઉત્કાસ પુઠ એ નામનો એક નાનકે ગુરુનો ધર્મમાર્ગી

અથવા એમાનો કાઈ એક જાણુ

ઉત્કાસીન, વિઠ ઉત્કાસ.

ઉત્કાહરણ, નઠ [સંઠ] સમજાવવાને અથવા કૃપણ

સાખીત કરી આપવાને જે કંઈ કરી-કંઈ ખતલાવવું

તે, દાખલો, સામેતી, દૃષ્ટાન્ત, પ્રમાણ

ઉદિત, વિઠ ધાઠ ઉદય પામેલું, ઉગેલું. ૨ ખુલેલું,

ફૂલેલું. ૩ જાગેલું. ૪ ઉસકેરાયલું

ઉદ્દીચી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] ઉત્તર દિશા.

ઉદ્ભવ, નં [સં] ઉદ્ભવ (વૃક્ષ)

ઉદ્ભવ, પું ઉદ્ભવ

ઉદ્ભવ, વિં [સં] ઉદ્ભવિતિ જે નિર્ધિમા સૂચનો

ઉદ્ભવ થયો હોય તે સમ્યક્

ઉદ્ભવ, વિં ધાં ઉદ્ભવ પામેલું, ખિલેલું. 'જેમ અદે

ઉદ્ભવ કમળ શમે' (અગ્નિ)

ઉદ્ભવ, પું ઉદ્ભવ. 'ઉદ્ભવ ઉદ્ભવ મા જગતમે'

ઉદ્ભવ, વિં [ઉદ્ભવ] અગત્ય; અગત્ય. 'આભરણ અતિ ઉદ્ભવ'

ઉદ્ભવ, વિં ધાં [સં] ઉદ્ભવ-નિરુદ્ધ-આર પડેલું.

૨ ઉદ્ભવ.

ઉદ્ભવ, પું [સં] આચર્ય, દુ.ખ ધિં તુ જે એકા-

એક આર પડેલું તે ૨ એ જોડાની આણ કરનારો શબ્દ.

ઉદ્ભવ, વિં ધાં [સં] જોડે સ્વરે ગાયલું

ઉદ્ભવ, નં [સં] સ્પષ્ટ-અસ્પષ્ટ કરવું તે, સમ-

જાણવું તે

ઉદ્ભવ, વિં [સં] અપરિમિત, અસમ્ય.

ઉદ્ભવ, વિં ધાં ધારેલું, ધરેલું. ૨ કપલું, દેખાડાવેલું.

નં અતાવેલું રૂપ, ફેટલામો પ્રસ્તાર છે તે કેવાની

રીત—(પિંજી શાસ્ત્રમાં).

ઉદ્ભવ, નં [સં] સળગાવવું-પેટવવું તે, અન્યક્ષત

૨ ઉદ્ભવ ને; ઉત્તેજન ૩ પુષ્ટિ, સ્પષ્ટ હોવું તે

ઉદ્ભવ, પું [સં] મુખ્ય ધારણા, અસલ મતલબ;

મૂળ લક્ષ ૨ દેખાડાવવું તે.

ઉદ્ભવ, આશરો; ઉદ્ભવ; અસસરી

ઉદ્ભવ, વિં [સં] ઉન્નત અર્થ વર્તનાર; અસમ્ય,

એઅદ્ય, જોઈએ તેના કરતા વધારે ઘટ લેનાર, જડ્ડી.

ઉદ્ભવ, સ્ત્રીં ઉદ્ભવ જે વર્તણૂક-આલ તે

ઉદ્ભવ, કિં અં [સં] ઉદ્ભવ આત્માસીના

ફેરથી ગયો હતું; પાંચથી મુકાવું-છુટવું, મુક્તિ થવી

૨ ઉગરવું; પાર પડવું. ૩ સારે ટેકાણે જઈ બેસવું.

ઉદ્ભવ, પું [સં] મુક્તિ, મોક્ષ; ત્રાણ; છુટકારો

ઉદ્ભવ, કિં સં ઉદ્ભવ કરવો; તારવું ૨ અગા-

વવું; ઉગરવું; સલામત કરવું. ૩ સારી સ્થિતિમાં આણવું

ઉદ્ભવ, પું [સં] અર; જોડો

ઉદ્ભવ, પું [સં] જન્મ; ઉત્પત્તિ; પેદાશ ૨ આગ

નિકળવું—અદેર પડવું—ખુલવું તે.

ઉદ્ભવ—દ, નં [સં] ઝાડ, છાડ, લાલ્લ

પાલો વગેરે જમીનમાંથી ઉગતો જે પદાર્થ તે ૨ આર

આણ કેવાય છે તેમાંની એક

ઉદ્ભવ, પું [સં] કોઈ પણ કામમાં લાગવું તે,

કામ. ૨ ધન્યો, રાજ્ય; રાજગાર. ૩ મેહેનત, તબીબ,

ચત્ત.

ઉદ્ભવ, વિં ઉદ્ભવ કરવું; મેહેનત.

ઉદ્ભવ, નં [સં] વાડી, ઉપવન, આગ ૨ હેતુ,

ઉદ્ભવ

ઉદ્ભવ, નં [સં] કોઈ પણ ધર્મ કર્મની સમાપ્તિ,

વિસર્જનવિધિ, વ્રતસમાપ્તિ.

ઉદ્ભવ, વિં [સં] ઉદ્યોગમાં લાગેલું હોય તેવું.

૨ ઘણો ચક્ષુ; કામકાજમાં મંડી રહેલો; કોઈ પણ

કામમાં આગ્રહપૂર્વક લાગેલો, કામમાં ઘણો ગેરાયલો

ઉદ્યોગ, પું [સં] અમ, મેહેનત ૨ ધન્યો; રાજ-

ગાર; કામ

ઉદ્યોગશાળા, સ્ત્રીં નવા નાના પ્રકારના ધન્યો શિખ-

વવામાં આવે છે તે ટેકાણું

ઉદ્યોગી, વિં [સં] ઉદ્ભવ ૨ ધ્યાન લગાડી કામ

કરવું. ૩ રાજગાર લાગેલું, રાજગારી, અવસાઈ. ૪

મેહેનત; અમ કરનાર

ઉદ્યોત, પું [સં] પ્રકાશ, તેજ; અજવાળું,

ઉદ્ભવ, વિં ધાં શોકાતુર; દીલગીર ૨ દુ:ખી ૩

આતુર. (પ્રિય વસ્તુની ગેરહાજરીથી). ૪ નિરાશાવાળો

ઉદ્ભવ, પું [સં] લય, ગોઠ, ચિન્તાધકી મનમાં

જે અકળામણ તે ૨ ચિન્તા, કાળજી, શોક ૩

૪ બ્યાકુળતા, નિરાશ ૫ પ્રિય વસ્તુના વિયોગથી

દુ:ખી થવું

ઉદ્ભવેલું, સપડાવવું-વાણી, હાથ કે લખાણથી, સામા

માણસનું સાંભળ્યા વગર ધમકાવવું; કપકા દેવો.

ઉદ્ભવ-ધિયા, ગાડીના ધોરિયા.

ઉદ્ભવ-કું, વિં ઉદ્ભવ આપ્યો લીધો હોય તેવું; છુટી

કિમ્મત નહિ કરી, પણ સામગ્રી જ કિમ્મતે લેવું તે

૨ જથ્થાખન્ય, એકદમ

ઉદ્ભવેલું, કિં અં એકાએક ચોંકવું. 'ઉદ્ભવેલી ઉદ્ભવો,

વેગે વેદુષકપતી, ગરુડ ક્યા ગરુડ ક્યા વન્ત વાણી.'

ઉદ્ભવમાખન્ય, સ્ત્રીં વિદ્યોતી ન ટેરવતા એકદમ ઉદ્ભવ

મુકર કરેલો આંકડો સરકાર ગામ ઉપર લે તે.

ઉદ્ભવ, પું ઉદ્ભવ આપેલું—લીધેલું તે. ૨ એકદમ—

(ઉદ્ભવ લેવો) વાણી, લખાણ—હાથથી ખીનના પર

રીસમાં ઉતરી પડેલું તે, ધમકાવવું તે.

ઉદ્ભવ, કિં અં ઉદ્ભવ, મોટું થવું, પાલણપોપણ

થવું ૨ કોઈને આપેલું નાણું હિસાબની ચોપડીમાં

લખાણ—રકમ ઉદ્ભવી. ૩ ઉદ્ભવ થવો

ઉદ્ભવ, [સં] ઉદ્ભવેલું હવાની નળીમાં લોહીનો

જમાવ થયેથી ત્યા જે રસ થાય છે તેવું, હવાની

આવજવની શેકાણને લીધે જોડેથી આ નિકળવું થયા

કરે તે; ઠાસો; ખોખલો

ઉદ્ભવેલું, વિં નામે લખાયેલું, ઉદ્ભવેલું. ૨ ઉદ્ભવેલું મોટું

થયેલું.

ઉધાર્ઠ; ઉધૈ.

ઉધાણુ, ન૦ તોફાન

ઉધાધણું, ઝાખુ, ઉધાર્ઠી આણું એવું 'આબનો' દિન ઉધાધણો.

ઉધાન, ન૦ પુનેમ, અમાસ પછી જે સહુથી મોટી ભરતી થાય છે તે ૨ ત્રણની સરખાનો સફેત. (વેપારીઓમાં). ૩ એક ભતનો ઉધરસનો રોગ.

ઉધાનચક્કર, વાયલ, અક્કલ વગરનું, ઉડેલ; સાડા ત્રણ પાયા.

ઉધાનપડી, સ્ત્રી૦ તેરની સરખાનો સફેત.

ઉધાનપાયા, વિ૦ વલવલતુ, ચવિતર; સાડાત્રણ પાયા, અધકપાસળી; અક્કલ પનાતુ, ચસ્કેલ.

ઉધામા, પુ૦ મિથ્યા પ્રયત્ન, મુવેલુ સાંભરી આવતું તે, તેના ભણુકારા વાગવા તે ૨ માઠા તરફ ૩ ફરી ફરી થતા મનસુખા

ઉધાર, વિ૦ નાણુ પંછી અપાસે લેવાસે એવા વિશ્વાસ ઉપરથી લીધેલુ આપેલુ હોય તેવું-(માલ વગેરે). પતીજ ઉપર હોય તેવું, ઉછીનું. ઉધાર કરવું-રાખવું; રોકડું નાણુ ન આપતા માલ ખરીદ કરવો.

ઉધારણુ, સ્થિતિ ૨ ઉદ્ધાર કરનાર

ઉધારપાસું, ન૦ ઉધાર આપેલુ હિસાબની ચોપડીમાં જે (ડાખી)આબુએ લખાય તે આબુ.

ઉધારવું, કિં૦ સ૦ ઉધાર આપેલી વસ્તુ ચોપડામાં (ડાખી આબુએ) લખવી, નામે લખવું

ઉધારિયો, પુ૦ વારે વારે રોકડું ન આપતા ઉધાર લઈ જતો હોય તે.

ઉધારો, પુ૦ લેવા આપવાનું આડી રાખવું તે; વાયદો ૨ વાર, વિલંબ ૩ ઓશિયાણુ, પાડ

ઉધેડવું, કિં૦ સ૦ ખાલ-આમડી કાડવી

ઉધૈ, સ્ત્રી૦ કાળ લુગડામાં જે ઘોણું લીસુ જીવડું થાય છે તે

ઉદ્ધર, વિ૦ ધડ વગરનું, ધડીમાં આમ તે ધડીમાં તેમ બોલે તેવું, ફરીકામ વિનાનું ૨ સામટી રીતે લઈને-ઉદ્ધડલાવ

ઉધ્યો, પુ૦ ઉધિયો, ધોરિયો

ઉન, [સં૦] ઊન.

ઉનમ, સ્ત્રી૦ ન્યૂનતા. ઓછાપણુ, 'ઉનમ કાઈ રાખી નથી' (સામળ)

ઉનમદા, સ્ત્રી૦ ઉત્કણ્ઠા, હાંસ અન્તરમાં અધિકી ઉનમદા

ઉનમન, ન૦ ઉનમ.

ઉનવા, પુ૦ વારે વારે પિંચાળની આજત થાય ને થતા અગન બળે તે એક રોગ. (સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને)

ઉનામદાણા, પુ૦ ગાધીને ધેર મળતી એક ઔષધિ.

ઉનામણો, પુ૦ ઊનુ પાણી કરવાનો જે દેગડો-ચરુ તે.

ઉનાવું, ઇઝરાવું. (ઉનાઈ જવું).

ઉનાળો, પુ૦ [સં૦] ઉણકાળ [વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાળમાંનો એક-ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ તે જ્યેષ્ઠ-એ ચારે ગરમીના માહનાં.

ઉતું, ગરમ. ઉનીઆંચ-જોખમ, નુકસાન, ૩ ભય ૪ અપયશ, ડાઘ. ઉનીવરાણ, દિલનો જુસ્સો ગુસ્સે થવાથી ખાર કાડવો

ઉત્ત, વિ૦ [સં૦] -જીયુ

ઉત્તિ, સ્ત્રી૦ સારી સ્થિતિ; ઉચે ચઢવું તે, આખા દીએ પોચવું તે

ઉન્મત, વિ૦ [સં૦] તાતા મિનજનું, કોઈને પત ન કરે તેવું જીદી ૨ વ્યસની; ફેરી; અમલી ૩ અભિમાની, મગરૂખ ૪ ઘેલજાવાળું, ગાંડ. ૫ ઝડુની. ૬ ભૂત પિશાચ ઈન્ધી વલગાડવાળું

ઉન્મત્તાઈ, સ્ત્રી૦ ઉન્મત એવી જે હાલત તે; મદ; જીદ, મગરૂખી.

ઉન્મતી, સ્ત્રી૦ [સં૦] માયાથી વિમુક્ત થઈ બ્રહ્મમાં સમાઈ રેવું તે, પાચ અવસ્થામાંની એક-જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરિયા તે ઉન્મતી.

ઉન્માદ, પુ૦ [સં૦] તોર; જીદ; મદ, મમત, અભિમાન ૨ (રસ પ્રકરણમાં) ચેતના ને અચેતના એ વિષે સરખું વર્તાય તેવા જોરસો. ૩ ભૂતપ્રેત, જોસડ, ધન વગેરે કારણથી વાને ઘેર જવું તે, એક પ્રકારનો સનેપાત ૪ ગાંડો.

ઉન્માર્ગ, પુ૦ ઉલટો-આડો-ખોટો માર્ગ

ઉન્મીલન, ન૦ [સં૦] ફૂલવું-ખુલવું-ખીલવું તે. (ફૂલ) ૨ ઉધડવું (આખ). ૩ છુટવું (ગ્રહણ)

ઉન્મુખ, વિ૦ [સં૦] બિધર્મમુખ, ઉપર જોતું હોય તેવું. ૨ વિપરીત

ઉન્મૂલન, ન૦ [સં૦] મૂળથી ઉખેડી નાખવું તે.

ઉન્મેષ, પુ૦ [સં૦] આખ ઉધડવી તે. (નિમેષથી ઉલટું). ૨ જ્ઞાન, શુદ્ધિ

ઉપ, અ૦ ઊ૦ [સં૦] પાસે, સમીપ, નિકટ ૨ ઓછું, ઉતરતું. ૩ અતિશય, અપાર ૪ સરખાપણું, મળતું આવતું તે પં એ શબ્દ અર્થ વનાનો પણ હોય છે.

ઉપકણ્ઠ, પુ૦ વિ૦ [સં૦] નગર પાસેનો પ્રદેશ 'પુરોપકણ્ઠે રમણીય લાગતા' ૨ પાસેનું, ઉપકથા, સ્ત્રી૦ ટુંડી વાર્તા નિકટ

ઉપકાર, પુ૦ [સં૦] કોઈનું સામ-કલ્યાણ કરવું તે; પાડ, આભાર ૨ કૃપા; સહાયતા; મેહેરયાની.

ઉપકારક, વિ૦ ઉપકાર કરનાર; મદદ કરનાર.

ઉપકારી, વિ૦ [સં૦] ઉપકાર કરનાર ૨ ઉપકાર બાણનાર; પાડ માનનાર, આભારી ૩ જેમાં કોઈના પર ઉપકાર થતો હોય તેવું (પરોપકારી 'કામ').

ઉપક્રમ, પુ૦ [સં૦] આરમ્ભ, શરૂઆત ૨ ઉદ્બોધન.
કર્ત્ત્વ્ય.

ઉપશુરુ, પુ૦ [સં૦] વડા-શુરુ-મેહેતાજી-શિક્ષકના
હાથ નીચેનો શિક્ષક તે; ઉપશિક્ષક; વડા નિશાળિયા.

ઉપગ્રહ, પુ૦ [સં૦] નાનો ગ્રહ એક મોટા ગ્રહને
એક અથવા વધારે ઉપગ્રહ હોય છે. ગ્રહ, સૂર્યની
આસપાસ ફરે છે અને ઉપગ્રહ, ગ્રહની આસપાસ
ફરે છે. આ પૃથ્વીગ્રહને એક ઉપગ્રહ છે જેને આ-
પણે ચંદ્ર કહે છે.

ઉપક્રમ, ન૦ એક નાનું વાદ્ય.
ઉપચાર, પુ૦ [સં૦] કામે લગાડવું તે; તજવીજ
કરી તે, સેવા. ૨ ઉપાય; તજવીજ; સાધન. ૩ ચોપ-
ડવું તે. ૪ ચોનાના અથવા દેવતા શરીરના અવ-
યવોને મન્ત્ર બણી હાથ અરકાડવો તે-ચોડશોપચાર.

ઉપજ, સ્ત્રી૦ ઉત્પન્ન થવું તે, પેનશ; આવક ૨ જન્મ,
મૂળ; ઉત્પત્તિ

ઉપજણ, સ્ત્રી૦ ઉપજ-ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ અથવા
સામર્થ્યમાં ઉપજણ ધણી (અખો)

ઉપજનિપજ, સ્ત્રી૦ ઉગવું અને વધવું તે; પેદા થવું
તે રેવું તે (જે કે એ શબ્દો અવહારમાં એકજ
અર્થમાં વપરાય છે તોપણ એ એ શબ્દોના અર્થ
બુદ્ધ પાડી શકાય છે ઉપજમાં મૂળ ઉત્પત્તિ તે
નિપજમાં છેલ્લી સ્થિતિ અથવા ફળનો ભોધ છે).

ઉપજવું, ક્રિ૦ અ૦ ઉત્પન્ન થવું, પેદા થવું; જન્મવું
૨ તૈયાર થવું. ૩ ફળ-પ્રાપ્તિ થવી.

ઉપજવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપજ-પેદા થાય તેમ કરવું

ઉપજવિકા, સ્ત્રી૦ આજવિકા; જવિકા; વૃત્તિ, ગુજરાત.
ઉપજવી, વિ૦ કાષ્ટના ઉપર આધાર રાખી જીવનાર,
અવસરખી; આશ્રિત

ઉપકરું, ક્રિ૦ અ૦ રડવું પડે જતા રેવો ઉપરી
જવું, પાણું કેવાય છે

ઉપક્રમણી, સ્ત્રી૦ વરઘોડાની માંડવને દાડે કન્યાના
જીવના સુઆ સગાનો જે સમ્મન્નપદ પેરામણી
પેરવા આવેલા વેવાઈની આગળ વાચવામાં આવે છે
તે (સુરતની નાગરી ન્યાનમા)

ઉપક્રા, ઘોડાનો સામાન

ઉપકરું, ક્રિ૦ અ૦ ઉપકરી આવવું; મૂળીયુ આર-
નિકળી આવવું ૨ પાયમાલ થવું, સલામતાશ જવું (એવું
ઉપકરી જવું) ૩ ઉપકરવું; ઉપર આવવું; દેખાવું (અક્ષર
ઉપક્રા નથી) ૪ આચકા ખાધા વગર ખોટા જવું
૫ નાગળ ખેતી લીધેથી ચાલવું થવું; કઠારાવું (ચાણ
ઉપકરું).

ઉપકરવું, ક્રિ૦ સ૦ ઉપકરે તેમ કરવું

ઉપજીવું, ક્રિ૦ સ૦ [સં૦ ઉત્પજીવું] ગ્રિયા હિલા રધ
ટોપવા-સુપડાંમાથી નાણા ધીમે ધીમે નીચે નાખના
અર્થ વાયે છાલાં દૂર ઉતારવા, ઝાડકવું-રડવું; વા દેવો

ઉપજીયા, ઉપજીવાના ટોપલા.
ઉપદિષ્ટ, વિ૦ ધા૦ [સં૦] જેને ઉપદેશ થયો હોય તેવું

ઉપદેશ, પુ૦ [સં૦] ભોધ, શિક્ષા; શિખામણ; નાન.
૨ સન્નિધાન.

ઉપદેશક, વિ૦ [સં૦] ઉપદેશ કરનાર; શુરુ.
ઉપદવ, પુ૦ [સં૦] કાષ્ટના સમ્પન્ન થઈને જે પીડા
થાય તે; ઇન્ન, દુ.ખ. (રોગ, ભૂત, ચાકર, તોફાન-
અણ વગેરેનો ઉપદવ)

ઉપદ્વીપ, પુ૦ [સં૦] નાનો દ્વીપ અથવા દ્વીપનો
એક પડેલો ભાગ

ઉપધાત, ઉપધાતુ.
ઉપધાતુ, પુ૦ સ્ત્રી૦ હીજો-નરમો-ભેગવાળો જે ધાતુ
તે, હલકી કિમ્મનનો ધાતુ ૨ મિશ્રધાતુ

ઉપધાન્ય, ન૦ હલકા જે અનાજ તે-કાંગ; રાગગિરો, મકે
ઉપનયન, ન૦ [સં૦] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્ય એ
ત્રણના છોકરાને આઠમે વર્ષે વેદના અધિકારી કરવા

સારુ જે સસ્કાર કરવામાં આવે છે તે, જનોઈ દેવું
તે જનોઈની જે ક્રિયા તે-સોળ સસ્કારમાંનો એક.

૨ જનોઈ ક્રિ૦ અ૦ ઉપનયન; ઉપજવું

ઉપનામ, ન૦ [સં૦] મુખ્ય નામની સાથે જે બીજું
નામ જોડાયલું હોય તે, કુળનામ, ગુણકર્મ ઉપરથી

જે નામ મળ્યું હોય તે; જે નામથી ઓળખાઈ
આવે તે નામ; અટક; ઓખર; આડનામ

ઉપનાયક, પુ૦ મુખ્ય હાથ નીચેનો ઉપરી-આગેવાન
૨ નાટ્યશાસ્ત્રમાં સૂત્રધારના હાથ નીચેનું પાત્ર. ૩

ચાર; સ્ત્રીનો રાખેલો પરપુરુષ.

ઉપનિષદ, ન૦ [સં૦] વેદાન્તશાસ્ત્ર; એક ઇશ્વરજ્ઞાન
ઉપન્યાસ, પુ૦ કુટ્ટી વાર્તા; વાર્તા ૨ પ્રસ્તાવના;

ઉપોદ્ધાત

ઉપનેત્ર, ન૦ આંખે બરાબર ન દેખાવાથી જે કાચોની
મદદ લેવી પડે છે તે; ચશ્મા.

ઉપન્યું, ઉપન્યુ (કવિતામાં)

ઉપપતિ પુ૦ [સં૦] સ્ત્રીને જે પરપુરુષ સાથે પ્રીતિ-
લગણ હોય તે; ચાર

ઉપપત્તિ સ્ત્રી૦ [સં૦] સાખીતીમાં જે તકરાર કરવી
અને દાખલા ખતાવવા ને

ઉપપત્ર, વિ૦ [સં૦] સિદ્ધ, સાખીત-ત્રી થયલું
ઉપપાતક, ન૦ [સં૦] હલકું-નાનું પાપ.

ઉપપાદન, ન૦ [સં૦] કેવું-ખતાવવું તે. ૨ સાખીતી-
ખાતરી કરવી તે ૩ સમ્પાદન; સંસ્કરણ

ઉપપુરાણ, નં ૦ પુરાણથી ઉતરતું, નાનું પુરાણ (કથાકાપ-સંખ્યાત-સંખ્યાવળીમા જોવું)

ઉપભોગ, પું [સં.] 'અનુભવ-વહિવટ કરવો તે, ઉપયોગમા લેવું તે' અનુભવ; વીતેલું હોય તે ૩ સુખ; વિલાસ, ૪ તૃપ્તિ; સતોપ

ઉપમર્દ, પું [સં.] ધસારો. ૨ પ્રાલવ, નાશ. ૩ દંપક ૪ અપમાન.

ઉપમા, સ્ત્રીં [સં.] જે પદાર્થનું કોઈ વાતે સરખું થવું-મળતું આવતું તે; સાદૃશ્ય; દૃષ્ટાન્ત; મિસલ ૨ એ નામનો અલકાર-લાઇ, તેનું પેટ તો દરિયા જેવું છે ૩ ઉપમાન જેની સાથે તુલના કરવી હોય તે. ઉપમા આપવી-કરવી-પામવી.

ઉપમાતા, સ્ત્રીં [સં.] ધવાડનારી મા, દાઇ, માત્રી ઉપમાન, નં [સં.] જેની સાથે સરખાવતું હોય તે.-તેનું મોડું ચન્દ્રસરખું છે-એમા ચન્દ્ર એ ઉપમાન.

ઉપમેય, નં [સં.] જેને સરખાવતું હોય તે-તે સ્ત્રી હરણીના જેવી ચક્ષુ છે-એમા સ્ત્રી એ ઉપમેય

ઉપયુક્ત, વિં [સં.] ઉપયોગી, કામનું ૨ યોગ્ય, સમર્થ, ઉચિત

ઉપયોગ, વિં [સં.] એકાદી વસ્તુને પોતાના કામમાં લેવી તે અથવા તે કામમાં આવવી તે ૨ કામ, કાયદો, લાભ.

ઉપયોગી, વિં [સં.] કામમાં આવતું; અગત્યનું, જરૂરનું. ૨ કાયદો કરે તેવું; લાભકારી.

ઉપર, અં જોયે (ખુરશી ઉપર) ૨ પેલી પાસ, વધારે; વધતું (સો ઉપર દશ બીજા). ૩ પછી (તેના ગયા ઉપર વિચાર) ૪ ઉત્તર દિશાએ (સુરન મુખધની ઉપર છે) ૫ શુભમા વધારે. (તે તેની ઉપર છે). નં ઉપરાણ; પક્ષ 'માહારુ ઉપર કોણુ કરે, એને વશ સર્વે સાથ.' (લાલણ). 'ઉપર આલ ને નિચે ધરતી'-આધાર વગરની-લટકતી હાલત-સ્થિતિ 'ઉપર થવું'-બીજાનું ન માની મરજી પ્રમાણે કરવું. 'ઉપર નીચે થવું'-અધીરા થવું, ઉતાવળા-આતુર થવું 'ઉપર પગ દેવો'-મુકવો, -અનાદર, અવગણના કરવી 'ઉપર રેવું'-જાતે દેખરેખ રાખવી. 'ઉપર હાથ'-ચડી-ચાતાપણ

ઉપરઉપરથી, અં છેક અન્દર સમજેલું હોય તેમ નહિ પણ જેટલું ઉપરથી દેખાયલું હોય તેટલાપરથી ઉપરચોડિયું, વિં ઉપર ઉપરથી જેટલું જણાય હોય તેટલું-તેવું. ઉપર ઉપરનું; જેવુંતેવું, થોડુંએક; કંઈક, ઝાંખું.

ઉપરછલું, વિં ઉપરનું; ઉપરચોડિયું

ઉપરપેકે, અં ચોપડા-દફતરમા ખમુસે નોંધવા જેવું નહિ પણ ફક્ત યાદ રાખવા સારું સંકેતમા માડી

રાખેલું હોય તેમ, ઉપર ટપકાવેલું હોય તેમ. ૨ ઉપર ઉપરથી, ઉપલક; ઉબળક

ઉપરાણું, નં ખાધે ચોડવાનું જે વસ્તુ તે. ૨ પ્રસાદીમા મળેલું જે વસ્તુ તે-મન્દિરના અધિકારિયો સેવકની સેવાના બદલામા જે લુગડુ આપે છે તે

ઉપરણો, પું ઉપરાણ, ખેસ.

ઉપરતિ, સ્ત્રીં [સં.] શાન્તિ, વૈરાગ્ય. ૨ બન્ધ પડવું તે; વિરતિ

ઉપરવટ, અં ઉલટું, વિરુદ્ધ, મરજી ઉપરાન્ત ૨ વિં ચડે એવું, ઉતમ, સારું

ઉપરવાડિયો, પું જે ખેતર જે ગામને લગતું હોય તે ખેતર તે ગામનો. ખેડૂત ન ખેડે પણ બીજા ગામનો જે ખેડૂત ખેડે તે.

ઉપરવાડી-ડે, અં વચમા વાડ, વણી, ભીત હોય ને જે બાળુએ ઉભાં રહી એક બીજાને બોલાવવું-કંઈ આપવું લેવું તે ઉપરવાડી ક્રેવાય છે. 'તેને ઉપરવાડીથી બોલાવ-લે' "ઉપરવાડે સૈયર કરે છે સાદળે"

ઉપરવાસ, પું ઘરને ભોંયતળિયે ન રેતા માળપર જે વાસ કરવો તે

ઉપરાઉપરી, અં એક પછી એક એમ જલદીથી આવ્યાં-વધ્યા કરે તેમ; સાથેનું સાથે; લાગલાગટ.

ઉપરાચાપરી, અં ઉપરાઉપરી.

ઉપરાટી, ઉપર ઉપરથી, સારુ સારુ (લેવું અનાજ વં). ઉપરાણું, નં ખેતી લડાઈમા એકનો પક્ષ લઈ તેની મદદમા રેવું તે, કુમક કરવી તે; પક્ષ, તરફધારી. ૨ ઉપરાણું.

ઉપરાણવું, પેદા કરવું.

ઉપરાન્ત, અં વધારે હોય તેમ, આટલું છતાં વધારે; વળી બીજું. ૨ પછી, પછવાડેથી

ઉપરી, વિં હર કોઈ કામ ઉપર તપાસ રાખનાર, ઉપરથી જોનાર, પોતાના હાથ તળેના માણસોની ચોકસી રાખનાર, મુખી, મુકદમ. ૨ અં (સં) ઉપર, ઉપર

ઉપલક, વિં ચોપડામા નોંધેલું નહિ તેવું ૨ ઉપર ઉપરનું ૩ ખાટી, વધેલું.

ઉપલકિયો, પું જે પોતાનું વળન ન છતાં કારભારી કોળ કાલે છે તે ૨ ઉપર ઉપરથી કોણનાર; ૨ વગરની વાત કરનાર.

ઉપલક્ષણ, નં આખાનું તેના લાગથી જે વર્ણન થાય તે, એક જાતનો અલકાર-તેને શ્રીકાંડતા આવડ નથી એટલે લખતા આવડતું નથી

ઉપલક્ષ્ય, વિં થોડા ઉપરથી થયું સમજાય તેવું

ઉપલગ, વિં ઉપલક.

ઉપલખ્ય, વિં ધાં મેળવેલું, જોયેલું.

ઉપલાણ, ન૦ ઉપલો લાગ (ગામની જમીનનો.)
 ઉપલાણે, પુ૦ ઉપરનો લાગ-પાણુ. ૨ પલાણ વગર
 ઉપલિયું, ન૦ ઉઠાંદિયું.
 ઉપલી, સ્ત્રી૦ મટેલી પાણુ.
 ઉપલું, વિ૦ ઉપરનું; ઉપર ક્યલું-લખેલું-જણાવેલું.
 ઉપલેક-અલેક, ઉપલક.
 ઉપલેર, ન૦ એક જાતના ઝાડનું મૂળિયું; ઔષધિ
 ઉપવન, ન૦ [સં૦] નાનું વન, વાડી; આગ; ઉદ્યાન,
 આરામ
 ઉપવસ્ત્ર, ન૦ અમ્મવસ્ત્ર. ૨ પશ્ચિમત સ્ત્રીવગર રાખેલી
 ખીછ સ્ત્રી, વેશ્યા.
 ઉપવાસ, પુ૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવું તે; અત અથવા
 ક્ષણ આધાવતા અઠાવડું તે, અપાસ ૨. વત; નિયમ.
 ઉપવાસી, વિ૦ [સં૦] ઉપવાસ રાખનાર.
 ઉપવિદ્યા, સ્ત્રી૦ [સં૦] નાટક ચેટકાદિક જે વિદ્યા
 તે. મોટી યાદ વિદ્યા કેવાય છે, તેથી જે ખીછ તે.
 ઉપવીત, ન૦ [સં૦] જનોઇ.
 ઉપવેદ, પુ૦ નાના વેદ-એ ચાર છે. આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ,
 ગાન્ધર્વવેદ, સ્થાપત્યવેદ અથવા સિલ્પશાસ્ત્ર અથવા
 અથર્વવેદ
 ઉપશમ, પુ૦ શાંતિ; સમાધ જવું તે, સમના.
 ઉપશાસ્ત્ર, ન૦ [સં૦] નાનું શાસ્ત્ર.
 ઉપશિક્ષક, પુ૦ [સં૦] વડા મેતાછનો મદદનીસ
 ઉપશાષણ, શુદ્ધાવલું તે,
 ઉપસંહાર પુ૦ [સં૦] દૂક્ષમા આરોપવું તે; સારાશ,
 તાત્પર્ય કઇ જઇ સંપૂર્ણ કરવું તે. (ઉપક્રમ ને ઉપસહાર).
 ઉપસર્ગ, પુ૦ [સં૦] શબ્દના ધાતુની પૂર્વે જે અવ્યય
 જોડવામાં આવે છે તે પ્ર-પ્રથન; પરા-પરાલવ
 વગેરે ૨ ઉપદ્રવ, દુઃખ; ઇર્ષા ૩ અપસકુન,
 અમકુળ. ૪ વિસ્તાર
 ઉપસર્ગ, કિં૦ અમ૦ ફૂલવું; અસલ હોય તેના કગતા
 કદમાં બારથી વધેલું જણાવું—(બાકી અદરથી પોહું)
 ઉપસાગર, પુ૦ જે સમુદ્ર પોણે મોટે જમીન તરફ
 ઘુસેલો હોય તે.
 ઉપસ્કર, પુ૦ [સં૦] સુખ્ય વસ્તુને લાગતી વળગતી
 જે વસ્તુ તે, સાહિત્ય; સામગ્રી-જરૂરનું એવો કંઇ
 મેળ નહિ.
 ઉપસ્ત્રી, સ્ત્રી૦ પશ્ચિમત નહિ પણ રાખેલી જે સ્ત્રી તે.
 ઉપસ્થ, ન૦ [સં૦] સ્ત્રી પુરુષ જેથી જોળખાઈ
 આવે છે તે ચિહ્ન; શુભેન્દિય.
 ઉપસ્થાન, ન૦ [સં૦] ઉભા થઇ હાથ ઉભા રાખી
 મંત્ર લાણી દેવની જે સ્તુતિ કરવી તે.
 ઉપસ્થિત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પહે-મોટે-દેવે હોય
 તેવું; નિહાઇ હોય તેવું.

ઉપહાર, પુ૦ [સં૦] અર્પણ કરવું તે; ભેટ સુકવી
 તે ૨ અર્પણ ભેટની સામગ્રી. ૩ ખાવાનું, બલિ
 ઉપહાસ, ન૦ [સં૦] મસ્કરી, મજાખ, હાસી. ૨ કોઇને
 હસી-હસ્યામાં કાડવું તે ઉપહાસક, વિ૦ સં૦
 વિદુષક, મસ્કરે વિ૦ ઉપહાસ્ય-હસી કાડવા ભેગ
 ઉપજાં, ન૦ સુવત્તા ખાટલાને જે આડી તે જે ઉભી
 હોય છે તેમાંની જે જે આડી તે, માથું ને પગ રે છે
 તે. (જે ઇંસ અને જે ઉપજાં)
 ઉપાકર્મ, ન૦ [સં૦] જનોઇ ધારણ કરનાર જે
 આહાણુ કાત્રી વેશ્ય તેને દરવર્ષે જનોઇ પેરી રચા
 પછી તરત કરવાનું એક કર્મ; શ્રાવણી.
 ઉપાખ્યાન, ન૦ [સં૦] કાણી, નાની કલ્પિત વાત
 ઉપાગસર, વિ૦ [સં૦] પાછલું. ૨ અગ્રસરની પાસેનું.
 ૩ લાજક, છેદરૂપ—(સરખા—આંકડા).
 ઉપાગ્ર, ન૦ [સં૦] અપ્રધાન લાગ, ઉતરતું જે
 અગ્ર તે.
 ઉપાડ, પુ૦ કોઇને ત્યાં લેવડ દેવડ રાખીને નાણાં ઉપા-
 ડવા તે ૨ ગ્રાહકી (માલનો ઉપાડ) ૩ અનાજ
 વનસ્પતિનું ઉગવું.
 ઉપાડવું, કિં૦ સ૦ નીચેથી ઉચે લેવું, ઉચકવું ૨ થાપ-
 લુંમાંથી લેવું—(નાણું). ૩ મૂળથી ઉખેડવું ૪ જૂદું
 પાડવું; ઉપાડવું. ૫ ખમ્બેડવું, લઇ જવું.
 ઉપાડો, પુ૦ ઉપડવું તે; ખપ, ઉકાવ, ૨ સળકાંપર
 લેવાય તેટલો જે કાટા વગેરેનો જથ્થો તે
 ઉપાદાન, ન૦ [સં૦] કમૂલ-ગ્રહણ કરવું તે
 ૨ તરત-પામેનું કારણ.
 ઉપાધિ, પુ૦ [સં૦] દુખ દેવું-હરકત કરવું જે
 કામ, માણસ વગેરે તે, ઉપદ્રવ ૨ ઓચીતુ આવી
 પડેલું સફટ ૩ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ફેરફાર કર-
 નાર જે કારણરૂપ સબ્ધ તે—આકાર વિશેષરૂપ
 ઉપાધિથી સોનાનું ઘરેણું થાય છે ૩ કારણ; હેતુ,
 પ્રસક્ત
 ઉપાધ્યાય, પુ૦ [સં૦] દરએક કુટુંબમાં—ગામમાં
 શુભ અશુભની ક્રિયા કરાવનારો જે બ્રાહ્મણ તે, કુળ-
 ગોર; ગામગોર.
 ઉપાધ્યો, ઉપાધ્યાય એ શબ્દ જોવો
 ઉપાન, ન૦ ખાસડા. “ઉપાન રણએ અગ્ર છાંયો,
 જોજન કાટકાટ” (પ્રેમાનંદ).
 ઉપાન્ત, અમ૦ [સં૦] પાસે; સમીપ. નિકટ.
 ઉપાન્ત્ય, વિ૦ [સં૦] ચેવટની—છેલ્લાની પૂર્વનું—
 ઉપાન્ત્ય અક્ષર એટલે છેલ્લા અક્ષરની પ્રથમ જે અક્ષર
 આવેલો હોય તે.
 ઉપાય, પુ૦ [સં૦] નાસી હાલતમાંથી સારી હાલ-
 તમાં લાવવા સાર જે તજવીજ—ક્રિયા—કુદિન તે,

સાધન એ ચાર કેવાય છે. સામ, દામ, ભેદ ને દણ્ડ મીઠું મીઠું બોલીને સમજવવું—મનનું સમાધાન કરવું તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવું તે દામ, સમ્પત્તિ, સાથીઓને પરસ્પર ન બને, એઓ બુદ્ધિ પડે તેવી જે યુક્તિ કરવી—ધમકી આપવી તે ભેદ; અને શિક્ષા કરવી—મારવું તે દણ્ડ કેટલાક આમાં ત્રણ વધુ ગણાવે છે માયા-ઠગાઈ, ઉપેક્ષા-કપટ, ઇન્દ્ર જળ-જાદુ ર ઇલાજ; એસડ ઉપાજ્ઞન નં [સં૦] સડાઈ; કમાઈ; સક્ષય; પ્રાપ્તિ. ઉપાજ્ઞના, સ્ત્રી૦ [સં૦] દ્રવ્ય, દરજ્જાને મેળવવા માટે લોકોની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા ઉપાયો કામે લગાડવા તે; ૨ ઉપાજ્ઞન ઉપાજ્ઞિત, વિં૦ ધા૦ [સં] મેળવેલું; કમાવેલું; વડિ-લોપાજ્ઞિત—આત્મોપાજ્ઞિતે ધન. ઉપાવતું, કિં૦ ઉપજવવું. ‘સાસુ નાણુંદ પૂછે મને ઉત્તર ઉપાવ’ ‘મન લાવે મોહન વેરે સમાર, લોક-લીયાં સુખ ઉપાવ’ ઉપાસણ, નં ઉચ્ચરણી (લડાઈનું, રમવાનું, ગામ જવાનું ઉપાસણ). ઉપાસક, વિં૦ [સં૦] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર; સાધના કરનાર ઉપાસના, સ્ત્રી૦ [સં૦] ઇશ્વરના એકાદ સાકાર રૂપ—મૂર્તિને પૂજા હોમ જપ ઇં થી ઇચ્છેલુ પ્રાપ્ત કરવા સારુ સેવવા તે ૨ શુરુ પાસે મંત્ર લઈ આજ્ઞા પ્રમાણે જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છે આત્મોપાસના, કર્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના, અથવા ધ્યાન, અનુશાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે સ્વરૂપ ઓળખવું તે. ‘૩ વેદપ્રતિષ્ઠા ધર્મનાં ત્રણ અક્ષર છે તેમાંનું જે બીજું તે’ (કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન) કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવા—નીતિ પાળવી તે. ઉપાસના—અન્ત કરણથી ઇશ્વરનું સ્મરણ—પૂજન કરવું તે, ભક્તિ, ધ્યાન જ્ઞાન—તત્ત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન ઉપાસરું, નં અપાસરો. ઉપાસવું, સેવવું, ઉપાસના કરવી ઉપાસિત, વિં૦ ધા૦ જેની ઉપાસના કરી હોય તે. ઉપાસિત, વિં૦ ધા૦ બીજાપર આધાર રાખનાર ઉપાસ્ય, વિં૦ [સં૦] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય; આરાધ્ય; પૂજ્ય. ઉપાહાર, નં સક્ષમ—થોડું ભોજન ઉપેક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ન કાંઈ તો શું ન ચાલે?, એમા શું? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે ૨ એતમા; મનપર વાત ન લેવી તે; વાતને ઉડાવી દેવી તે. બેદરકારી, કાળજીથી ન બેવું તે. ઉપેન્દ્ર, પું૦ [સં૦] વિષ્ણુ, કૃષ્ણ

ઉપેન્દ્રવજ્ર, નં [સં૦] એ નામનું ચરણમા અગિયાર અગિયાર અક્ષર આવે તેવું એક વૃત્ત (જતજ, ગગ). ઉપેર, અં૦ ઉપર. ઉપોદ્ધાત, પું૦ [સં૦] ગ્રન્થમાં શો વિષય છે, તેનું રૂપ અને ઉપયોગ કેવા છે? એ વિષે જે સારાશ તથા મત વિચાર, ગ્રન્થનો આરમ્ભ કરવાની આગમ્ય લખેલો હોય તે, પ્રસ્તાવના, દિખાવો ૨ વાદનો વિષય, પૂર્વપક્ષ, પૂર્વરક્ષ ૩ શરૂઆત, પ્રારમ્ભ ઉપોસણ, નં [સં૦] ભુખ્યાં રેવું તે, ઉપવાસ ઉકુણાઈ, સ્ત્રી૦ મોટાઈ; બડાઈ; હલકાઈ. ઉકરાઈ, વિં૦ પાસાપડવું, મોડું ફેવેલું એવું ‘ઉકરાઈ કીધી સુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નગ્ન કરી’ (ત્રેમાનન્દ) ઉલુ કરવું ‘ખાટલો ઉકરાટો કર’ ઉકરાડીયું, વિં૦ ઉપરટપકું. ઉકરો—રું, વિં૦ ઉકરાટો (ખાટલો) ૨ માયાભેદ ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયેલો ‘અખા તેજ નર ચેત્યો ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉકરો.’ ૩ ઐષ. ‘તે માટે તત્ત્વ દર્શો ખરો, અખા જેહ સર્વે ઉકરો’ ઉકાન, નં ઉકળીને ઉભરાવું તે. ઉખ, સ્ત્રી૦ ખારની ટાપડીપ, ઉખરોડા ડાક, કાંડ, ડોળ ‘પુછ ધરી ને ઉખ વધી.’ ઉખક સ્ત્રી૦ ઉછાળો, ઉલાળો. ૨ હુખનો ઉભરો. ૩ ઓકારી. ઉખક આવવી. ઉખકું, વિં૦ પાકુ અન્ન બગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય તેવું (પરી-ઉખટ્ટી થઈ ગઈ) ઉખાડકું, નં ઉખાડિયાં. ઉખાડિયું, નં પાપડી વગેરે સીંગને, માટલામા ધાલી તેનું મોંડું બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલું તે, ઉખયુ ઉખડું, વિં૦ અહુકડું ઉખાડિયું, નં વારે વારે સળગાવવું અને હોલવવું તે, ૨ સળી, સળેકડું, સરોડું સળગાવી હાથમા રાખેલું તે (છાકરાઓની એ ટેવ સુકાવવાને તેઓના વડીલો તેમને એવી ધમકી આપે છે કે તમે એમ કરશો તો શતે પથારીમા વારે વારે સુતર્યા કરશો). ઉખાણુ, અં૦ એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તે પગ રસ્તે, વરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાંધ સીધાં ચાલ્યા જવું તે (ઉખાણુ ગાડી હાંકો) ઉખાળો, પું૦ છાણાના કંકડા સરોડા વગેરે જે એક વારે ભરી સળગાવવા તે ૨ પરીતાપ, ખાફ. ઉખેલવું, ઉખેળવું, ઉલ, સ્ત્રી૦ ખેતરમા આડને કણસલા આવ્યા પછ પક્ષીઓ તે ખાઈ ન જાય તે માટે લુગડાં બાંધે તે—ઉલ અને આડ ૨ વિં૦ સીધો, પાસરો (ખાઈ

ઉલ્લેખો, કાયમ વમેદો નહિ તે
 ઉલ્લેખ, સં [સં] બન્ને; બન્ને. બેબાણાં.
 ઉલ્લેખતાં, સં [સં] ઉલ્લેખત —બન્ને બાબુ ઉપર]
 ઉલ્લેખ.
 ઉલ્લેખપક્ષ, પું બન્ને બાબુ—તરફથી—પક્ષ
 ઉલ્લેખલોક, પું જે લોક—આલોક ને પરલોક—આ
 દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં
 ઉલ્લેખવિધ, વિં [સં] જે પ્રકાર—રીતનું ૨ જે
 ધાતુ, અર્થર્થ ને સર્થર્થ બન્નેમા વપરાય તે—તે
 હમે છે, તે તેને હમેછે—હસ ધાતુ. ૩ જે મોડે
 બોલનાર; ધરીમાં આમ ને ધરીમા તેમ.
 ઉલ્લેખાત્મક, વિં જે પક્ષને લગતું
 ઉલ્લેખાન્વયી, વિં [સં] જે પદ—અર્થ—વાક્ય—
 પક્ષ—બાબુને જોડનાર—ઉલ્લેખાન્વયી અન્વય—
 પું જે અન્વય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમાં અથવા
 બહુ અર્થમાં જોડે છે તે—અને, નયા, પણ છં
 (વ્યાકરણમાં)
 ઉલ્લેખાન્વિત, વિં ધાં [સં] જેતર જોડાયેલું—
 સંધાયેલું તેવું
 ઉલ્લેખાર્થ, વિં [સં] જેમાં જે અર્થ હોય તેવું,
 શકેલરેલું ૨ જેમાંથી જે અર્થ થના હોય તેવું.
 ઉલ્લેખાલકાર, પું [સં] જેમાં શબ્દઆતુરી અને
 અર્થઆતુરી બન્ને હોય તે અલકાર.
 ઉલ્લેખણી, સ્ત્રીં ધરના દરેક ચોક—ગાળાની જે ઉચાર્થ તે.
 ઉલ્લેખણ, કિં અં બધીગથેથી ઊંચું આવવું—માયથી
 બાર નિકળીપડવું ધણી ઉલ્લેખણ, અધરણ ઉલ્લેખર્થ
 જાયછે, કોડી ઉલ્લેખર્થ છે, ધં.
 ઉલ્લેખો, પું ઊંચું આવવું—જીએઆવી નીચેપડવું તે.
 ૨ દિલમાનો લેરોમાં બાં પડવાની તૈયારીપર આવવા—
 બાર પડવો તે. ૩ મદવાડમા મોં ઉપર ભાર આવે તે.
 ઉલ્લેખણું, કિં અં વળી પાછું—ખીજવાર થવું (ગિગ)
 ૨ અન્દરથી પાછું બાર આવવું. ૩ ઉખડી જવું—
 પડવું; નિકળી આવવું. ૪ વળ ઉખળવો.
 ઉલ્લેખણી, અં બલદીથી, તાડીદીથી; અં; એકદમ,
 તરતજ, દોડતા દોડતા.
 ઉલ્લેખો, પું રાખેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા ૨ તે.
 ઉલ્લેખણી—રણી, સ્ત્રીં ઉચાર્થ, (ધરની બાધણીમા)
 ઉલ્લેખાર, વિં અલકા પદાર્થનું વર્ણનમા થોડું ને તે દેખાવું
 થયું તે (રૂ, ધાસનું વર્ણન થોડું પણ ઉલ્લેખાર થયો).
 ઉલ્લેખણો, પું લાંબ લંચા વગરની ધુધરી.
 ઉલ્લેખ, ઉલ્લેખ.
 ઉલ્લેખ, વિં ઉલ્લેખ (અન્વયમાં) ૨ ઉલ્લેખ હોય તેવું
 (રોળાવ વગેરે). ૩ ભીત

ઉલ્લેખતાં, ઉલ્લેખ.
 ઉલ્લેખ પડવું, કિં અં જેતરમાં અનાજ વગેરે ઓચું
 હોય તે પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસણનું ન
 ઉગવું ને ફરીથી ઓરવું પડવું
 ઉલ્લેખણું, કિં સં ભાતને માત્ર છાલા નિકળી જાય
 (કુસકી નહિ) તેટલું ખાડવું; કરડ કરવી ૨ વણેલું
 પાંછું, ઉખેળવું ૩ ડાખાવી વાત પાછી કાડવી.
 ૪ ખેડેલું જેતર ખરાબ કરી નાખવું
 ઉલ્લેખો, પું અડધું ખરડાયેલું ભાત.
 ઉલ્લેખામર્ગ, પું સીધો માર્ગ, નાકસાનો વાટ, ધોરી
 રસ્તો, ગલી કુચીવાળો આડો માર્ગ નહિ તે.
 ઉલ્લેખ, પું [સં] આતંક, હર્ષ; ખુશી ૨ હાંસ,
 કાડ; ઉલટ; આતુર, ઠગ.
 ઉલ્લેખી, વિં ઉલ્લેખણ
 ઉલ્લેખણ, કિં પદ થવું. “માવડે મેલ વરસે” ગણે,
 ૫જી ન ઉલ્લેખે તે લાગી પડે” (અખો) ૨ ઉલ્લેખવું,
 ઉલ્લેખણવું. “કાંઈ કહે-કટકે દળ ઉલ્લેખ્યા, કાંઈ કહે
 આવ્યા ૨ વાડનો સવ” (સ્ત્રીગીત).
 ઉલ્લેખમડ, અં ધુમટ જેવું વળી છવાઈ ગયું.
 ઉલ્લેખણ, નં ઉખડિયું.
 ઉલ્લેખણ, નં ઉખડના જે કળ તે
 ઉલ્લેખણ, પું [સં] ઉલ્લેખણ અછરના ઝાડ જેવું
 એક ઝાડ થાય છે.
 ઉલ્લેખ, વિં [આં] ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સહુથી સરસ; તોફ.
 ઉલ્લેખ, સ્ત્રીં ઉમા.
 ઉલ્લેખ, ઉખર.
 ઉલ્લેખ, સ્ત્રીં [આં] ઉલ્લેખ; વય. [પથ્ય
 ઉલ્લેખણ—ઉપરવટણો, નિગા ઉપર વાટવાને માટેનો
 ઉલ્લેખ, પું [આં] અમીર; શ્રીમત, ખડેલોક.
 ઉલ્લેખણદો, પું અમીરનો છોકરો
 ઉલ્લેખ, પું ઉલ્લેખ. ૨ ઉખર. ઉલ્લેખ થેકવા—કામ વગર
 થેર થેર કરા—થકા ખાવા; ઉલ્લેખ ઉડવો—નિર્વેશ જવો,
 સત્યાનાંશ જવું, ધનમાલનો તારા થવો, દેવાળું પુકવું,
 ઉલ્લેખો ખોદવો—માગતું લેવાને નામીદ કરવી. વારેવારે
 ઉલ્લેખણી કરવી, ઉલ્લેખો તજવો—જવું આવવું અન્ધ કરવું,
 એ સ્ત્રી વાક્યો છે.
 ઉલ્લેખણ, પું પ્રેમનો ઉલ્લેખ, અંત કરણનું હેતુ; બાર
 પડવું તે દુટીનો ઉલ્લેખણ દેવાય છે
 ઉલ્લેખ, સ્ત્રીં [સં] માહાદેવ—શિવ—મંહાર કરનાર
 ધુધરી શકિતની સ્ત્રી; જંગળ્યા, પાર્વતી
 ઉલ્લેખણ, નં ઉખડિયું.
 ઉમામાહૈયર, નં મરી ગયલાં નામે સ્ત્રી પુરુષના
 જોડાં—સાસરને જે વસ્ત્રાભૂષણનું નામ આપવામાં
 આવે છે તે.

સાધન એ ચાર કેવાય છે. સામ, દામ, ભેદ ને દુષ્ટ
મીઠું મીઠું બોલીને સમજવલું—મનનું સમાધાન કર-
વું તે સામ; પૈસા વગેરેની લાલચ આપી વશ કરવું
તે દામ, સમ્યક તુટે, સાથીઓને પરસ્પર ન બને,
એઓ ભુલ પડે તેવી જે યુક્તિ કરવી—ધમકી
આપવી તે ભેદ, અને શિક્ષા કરવી—મારવું તે દુષ્ટ
કેટલાક આમાં ત્રણ વધુ ગણાવે છે માયા-હાથ,
ઉપેક્ષા-કપટ, ઇન્દ્ર જાળ-જાદુ ૨ ઇલાજ; એસડ
ઉપાજ્ઞન નં ૦ [સં૦] સરઘલ, કમાઈ, સજાય; પ્રાપ્તિ.
ઉપાજ્ઞના, સ્ત્રી ૦ [સં૦] દ્રવ્ય, દરજ્જા મેળવવા માટે
લોકોની ખુશામત, ચાકરી, કાલાવાલા વગેરે જે હલકા
ઉપાયો કરી લગાડવા તે. ૨ ઉપાજ્ઞન.
ઉપાજ્ઞિત, વિં ૦ ધાં ૦ [સં] મેળવેલું; કમાવેલું, વડિ-
લોપાજ્ઞિત—આત્માપાજ્ઞિતે ધમ્.
ઉપાવયું, કિં ૦ ઉપજવયું. ‘સાસું નાણું પૂછે મૂને
ઉત્તર ઉપાવું’ મન લાવે મોહન વેર સમાર, લોક-
લીલાં સુખ ઉપાવું’
ઉપાસણ, નં ૦ ઉરકરણી (લડાઇનું, ગમવાનું, ગામ જવાનું)
ઉપાસણ
ઉપાસક, વિં ૦ [સં૦] ઉપાસના—સેવા—ભક્તિ કરનાર,
સાધના કરનાર
ઉપાસના, સ્ત્રી ૦ [સં૦] ઇશ્વરના એકાદાં સાકાર રૂપ-
મૂર્તિને પૂજા હોમ જપ ઇં થી ઇચ્છેલુ પ્રાપ્ત કરવા
સારુ સેવનાં તે ૨ શુરુ પાસે મન્ત્ર લઈ આસા પ્રમાણે
જે દીક્ષા પાળવી તે. ઉપાસના ત્રણ છે આત્માપા-
સના, કર્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના, અથવા ધ્યાન,
અનુક્રાન અને વેદશાસ્ત્રથી મેળવેલું જે જ્ઞાન તેથી જે
સ્વરૂપ આજખવું તે. ૩ વેદપ્રતિપાદ ધર્મના ત્રણ
અક્ષર છે તેમાં જે બીજી તે: (કર્મ, ઉપાસના અને
જ્ઞાન) કર્મ—ઉત્તમ કર્મ કરવા—નીતિ પાળવી તે.
ઉપાસના—અન્ત કરણથી ઇશ્વરનું સ્મરણ—પૂજન કરવું
તે; ભક્તિ, ધ્યાન જ્ઞાન—તત્ત્વ વિચાર ને સ્વરૂપ દર્શન
ઉપાસરું, નં ૦ અપાસરો.
ઉપાસવું, સેવવું, ઉપાસના કરવી
ઉપાસિત, વિં ૦ ધાં ૦ જેની ઉપાસના કરી હોય તે
ઉપાસિત, વિં ૦ ધાં ૦ બીજા પર આધાર રાખનાર
ઉપાસ્ય, વિં ૦ [સં૦] ઉપાસના કરવાને યોગ્ય;
આરાધ્ય, પૂજ્ય.
ઉપાહાર, નં ૦ સક્ષમ—થોડું ભોજન
ઉપેક્ષા, સ્ત્રી ૦ [સં૦] ન કીધું તો શું ન ચાલે ?
એમાં શું ? એવી રીતની જે મનની વૃત્તિ તે ૨ એતમા,
મન પર વાત ન લેવી તે, વાતને ઉડાવી દેવી તે,
એદરકારી, કાળજીથી ન જોવું તે.
ઉપેન્દ્ર, પું ૦ [સં૦] વિષ્ણુ, કૃષ્ણ

ઉપેન્દ્રવજ્ર, નં ૦ [સં૦] એ નામનું ચરણમા અગિયાર
અગિયાર અક્ષર આવે તેવું એક વૃત્ત (જતન, ગમે)
ઉપેર, અં ૦ ઉપર.
ઉપોદ્ધાત, પું ૦ [સં૦] અન્યમાં શા વિષય છે, તેનું
રૂપ અને ઉપયોગ કેવા છે ? એ વિષે જે સારાશ તથા
સત વિચાર, અન્યનો આરમ્ભ કરવાની આગમ્ય
લખેલો, હોય તે, પ્રસ્તાવના, દિશાઓ. ૨ વાદનો
વિષય, પૂર્વપક્ષ; પૂર્વરક્ત. ૩ શરૂઆત, પ્રારંભ
ઉપોસણ, નં ૦ [સં૦] ભુખ્યાં રેવું તે, ઉપવાસ
ઉદ્ગડાઈ, સ્ત્રી ૦ મોટાઈ, બડાઈ, હલકાઈ.
ઉદ્ગરાડું, વિં ૦ પાસાપડું, મોકુ ફેરવેલું એવું “ઉદ્ગ-
રાડી કીધી મુન્દરી, નળ ચાલ્યો કાયા નગન કરી”
(પ્રેમાનન્દ) ઉલ્લ કરવું “ખાટલો ઉદ્ગરાડો કર.”
ઉદ્ગરાડીયું, વિં ૦ ઉપરપડેલું.
ઉદ્ગરા—રું, વિં ૦ ઉદ્ગરા (ખાટલો) ૨ માયાભેદ
ખોટો જાણી નિવૃત્ત થયેલો “અખા તેજ નર ચેત્યો
ખરો, જે ચાલ્યો માથે ઉદ્ગરા.” ૩ શ્રેષ્ઠ “તે માટે તત્ત્વ-
દર્શી ખરો, અખા જેહ સર્વે ઉદ્ગરા”
ઉદ્ગાન, નં ૦ ઉદ્ગાન—ઉલ્લારવું તે.
ઉખ, સ્ત્રી ૦ બારની ટાપડીય, ઉપરનો ડમાક, કાંઠ, ડાળી
“પુછ ઘડી ને ઉખ વધી”
ઉખક સ્ત્રી ૦ ઉછાળો, ઉલાળો; ૨ દુખનો ઉલ્લારો.
૩ ઝોકારી. ઉખક આવવી.
ઉખકું, વિં ૦ પાકુ અન્ન બગડી, ઉપર ફૂગ વળી હોય
તેવું. (પૂરી ઉખકી થઈ ગઈ)
ઉખાડકું, નં ૦ ઉમાડિયા.
ઉખડિયું, નં ૦ પાપડી વગેરે સીંગને, માટલાંમાં ઘાલી
તેનું મોંકું બન્ધ કરી ચારે પાસ અગ્ની પેટવી બાફવી
તે. ૨ એવી રીતે જે બાફેલું તે, ઉધયુ
ઉખડું, વિં ૦ અડકડું.
ઉખાડિયું, નં ૦ વારે વારે સળગાવવું અને હોલવવું તે.
૨ સળી, સળકડું, સરોડું સળગાવી હાથમાં રાખેલું
તે. (છાકરાઓની એ ટેપ મુકાવવાને તેઓના વડીલો
તેમને એવી ધમકી આપે છે કે તમે એમ કરશો તો
સતે પથારીમાં વારે વારે મુતરચા કરશો).
ઉખાણ, અં ૦ એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તે
પગ રસ્તે, ઘરેડે ન જતાં ગામની નીસાન બાધ
સીધાં ચાલ્યા જવું તે (ઉખાણ ગાડી હાંકો)
ઉખાળો, પું ૦ છાણાના કકડા સરોડા વગેરે જે એક
વારે ભરી સળગાવવા તે ૨ પરીતાપ, બાધ.
ઉખેલવું, ઉલેખવું,
ઉલ, સ્ત્રી ૦ ખેતરમાં ઝાડને કણસલા આવ્યા પછી
પક્ષીઓ તે બાધ ન જાય તે માટે લુગડા બાધ
તે—ઉલ અને આડ ૨ વિં ૦ સીધો, પાંસરો (માર્ગ)

ઉલડિયો, કાયમ વસેલો નહિ તે.
 ઉલય, સં [સં] બન્યો; બન્ને, બેબાણાં.
 ઉલયતાં, સં [સં] ઉલયત —બન્ને બાણુ ઉપર]
 ઉલય.
 ઉલયપક્ષ, પું બન્ને બાણુ—તરફ—પક્ષ
 ઉલયલોક, પું બે લોક—આલોક ને પરલોક—આ
 દુનિયાં ને પેલી દુનિયાં
 ઉલયવિધ, વિં [સં] બે પ્રકાર—રીતનું. ૨ જે
 ધાતું, અકર્મક ને સકર્મક બન્નેમા વપરાય તે—તે
 હસે છે, તે તેને હસે છે—હસ ધાતુ. ૩ બે મોડે
 બોલનાર; ધડીમાં આમ ને ધડીમા તેમ.
 ઉલયામક; વિં બે પક્ષને લગતું.
 ઉલયાન્વયી, વિં [સં] બે પદ—અર્થ—વાક્ય—
 પક્ષ—બાણુને જોડનાર—ઉલયાન્વયી અવ્યય—
 પું જે અવ્યય, શબ્દ—વાક્યને એક અર્થમા અથવા
 બુદ્ધિ અર્થમા જોડે છે તે—અને, તથા, પણ ઇં
 (વ્યાકરણમા).
 ઉલયાન્વિત, વિં ધાં [સં] બેતરફ જોડાયેલું—
 સન્ધાયેલું તેવું
 ઉલયાર્થ, વિં [સં] જેમાં બે અર્થ હોય તેવું,
 શકલેલું. ૨ જેમાંથી બે અર્થ થના હોય તેવું.
 ઉલયાલકાર, પું [સં] જેમાં શબ્દચાતુરી અને
 અર્થચાતુરી બન્ને હોય તે અલકાર.
 ઉલરણી, સ્ત્રીં ધરના દરેક ચોક્ક—ગાળાની જે ઉચાઈ તે
 ઉલરાયું, કિં અં બધીગથેથી ઊંચું આવવું—માયથી
 બાર નિકળીપડવું ઘડા ઉલરાયો, અધરાણુ ઉલગઈ
 નીચે, કીડી ઉલરાઈ છે, ઇં
 ઉલરો, પું ઊંચું આવવું—ઊંચેઆવી નીચેપડવું તે
 ૨ દિલમાતો જોડેમા બાર પડવાની તૈયારીપર આવવો—
 બાર પડવો તે ૩ મદવાડમાં મોં ઉપરે લાર આવે તે
 ઉલળવું, કિં અં બળી, પાણુ—ખીલવા થવું (શિગ).
 ૨ અન્નથી પાણુ બાર આવવું ૩ ઉપડી જવું—
 પડવું, નિકળી આવવું ૪ વળ ઉખળવો.
 ઉલાઉલા, અં બલદીથી; તાકીદથી, ઝટ; એકદમ;
 તરતજ, હોડનાં ફોડનાં.
 ઉલા, પું રાખેલા ચોખામાં જે દાણા કાચા રે તે.
 ઉલાણી—રણી, સ્ત્રીં ઉચાઈ, (ધરની ખાંધણીમા)
 ઉલાર, વિં અલકાર પદ્યરૂપ વગ્નમાં થોડું ને તે દેખાવું
 થયું તે. (સ્ત્રી દાસનું વગ્ન થોડુંપણુ ઉલાર થયું).
 ઉલારિયો, પું લાખ લચ્યા વગરની ધુધરી.
 ભું, ઊભું.
 ભું, વિં ઊભું (કાવ્યમાં). ૨ ઊભું હોય તેવું
 (દોળાય વગેરે). ૩ ભીલ.

ઉલેતાં, ઉલય.
 ઉલેળ પડવું, કિં અં બેતરમાં અનાજ વગેરે ચોસ્યું
 હોય ને પછી તરત વરસાદ થાય તેથી કરસણનું ન
 ઉગવું ને ફરીથી ચોરવું પડવું
 ઉલેળવું, કિં સં ભાતને માત્ર છાલાં નિકળી નીચ
 (કુસકી નહિ) તેટલું ખાડવું, કરડ કરી. ૨ વણેલ
 પાણુ ઉખેળવું ૩ ડબાયલી વાત પાછી કાડવી.
 ૪ ખેડેલું બેતર ખરાબ કરી નાખવું
 ઉલેળો, પું અડધું ખણાયેલું ભાત.
 ઉલોમાર્ગ, પું સીધો માર્ગ; નાકસામી વાટ; ધોરી
 રસ્તો; ગલી કુચીવાળો આડો માર્ગ નહિ તે
 ઉમડ, પું [સં] આનંદ; હર્ષ, ખુશી ૨ હોંસ,
 ક્રોડ, ઉલટ; આતુર, ઇચ્છા.
 ઉમડી, વિં ઉમડવાળું
 ઉમડવું, ફળવું; પેદા થવું. “માવહે મેલ વરમે ગડગડ,
 ફળ ન ઉમટે ને લાગા પડે” (અખો) ૨ ઉલટવું,
 ઉલરાવવું “કાઇ કહે કટક ફળ ઉમટયા, કાઇ કહે
 આવ્યો રે વાડતો સધ” (સ્ત્રીગીત)
 ઉમડધુમડ, અં ધુમટ જેવું વળી છવાઈ ચલેલું.
 ઉમડિયું, નં ઉખડિયું.
 ઉમડકાં, નં ઉમડના જે ફળ ને
 ઉમડો, પું [સં] ઉદુરખર] અંધરતા ઝાડ જેવું
 એક ઝાડ થાય છે.
 ઉમદા, વિં [આં] ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સહુથી સરસ; તોફે.
 ઉમયા, સ્ત્રીં ઉમા.
 ઉમર, ઉંખર.
 ઉમર, સ્ત્રીં [આં] ઉમર; વય. [પથગ.
 ઉમરવટો—ઉપરવટણો, નિશા ઉપર વાટવાને માટેનો
 ઉમરાવ, પું [આં] અમીર; શ્રીમત, ખડેલોક.
 ઉમરાવજોડો, પું અમીરનો છોકરો
 ઉમરો, પું ઉમરાવ. ૨ ઉંખર. ઉમરા થેકયા—કામ વગર
 ઘેર ઘેર દેરા—ધન ખાવા, ઉમરો ઉડવો—નિર્વશ જવો,
 સત્યાનાશ જવું, ધનમાલનો નાશ થવો, દેવાળું પુકવું,
 ઉમરો ખોદવો—માગવું લેવાને તાકીદ કરવી, વારેવારે
 ઉઘરાણી કરવી; ઉમરો તળવો—જવું આવવું બન્ધ કરવું,
 એ સ્ત્રી વાકયો છે.
 ઉમળકો, પું પ્રેમનો ઉલરો, અંતઃકરણનું હેતુ, બાર
 પડવું તે ફૂટીતો ઉમળકો દેખાય છે
 ઉમા, સ્ત્રીં [સં], માહાદેવ—શિવ—સહાર કરનાર
 ધૈર્ય શક્તિની સ્ત્રી, વળદ્યા; પાર્વતી.
 ઉમાડિયું, નં ઉખાડિયું.
 ઉમામાહેધર, નં મરી ગયલાં નામે સ્ત્રી પુરુષના
 જોડા—સાસરને જે વચ્ચાળપણનું દાન આપવામા
 આવે છે તે.

લેખ, પુ૦ ચન્દ્રવા; ૨ પાણીના ઘાસણ ઉપર તેને દુધ થવાને જે હીના રમાલ યાધિવામાં આવે છે તે. “ઉલેચ બાંધ્યા છે, કે સલમલના.” ૩ બાર ફાડવું. “અખા અન્ધારે ઉલેચે ન લખ.”

લેચવું, કિં ૨૦ ઉલેચવું; ઉલેચવું; બાર ફાડવું ‘ઉલેચે અન્ધારે ન લખ’ એ કેવળ છે

લેચવું, લેચવું.

ઉલેકાપાત, પુ૦ [સં૦] આકાશમાંથી કિંવા જ્વાળા મુખીમાંથી બળતા પથ્થરોનું પડવું તે.

ઉલેકું, ન૦ માણસોના મોઢા સમુદાયમાં કાષ્ટ ખોટી વાતથી ગભરાટ થવો તે.

ઉલેલકુત્ત, ન૦ [સં૦] ઝોળાકુત્ત તે; વચમાંનું મુઠ્ઠી ખીજી તરફ નિકળી જવું તે. ૨ ન માનવું તે, ના કબુલ કરવું તે. ૩ આડે રસ્તે જવું તે

ઉલેલસવું, કિં ૨૦ [સં૦] ઉલ્લાસ પામવો; હરખાવું. ૨ શોભવું.

ઉલેલાણ, ન૦ સ્ત્રી૦ સમતોલ ન હોવાથી વધારે ભાર વાળી પાછલી બાલુ નીચે પડી જવી તે.

ઉલેલાળવું, કિં ૨૦ પાછળ પાડી નાખવું; ભાસ્તી નીચે લખ તેમ કરવું.

ઉલેલાસ, પુ૦ [સં૦] હર્ષ; આનન્દ, ખુશી ૨ પ્રસન્નતા; પ્રસન્ન પડવું—ગમવું તે; કાડ. ૩ અંધના વિષયના જૂઠા જૂઠા વિભાગ, પ્રકરણ.

ઉલેલાળ, ન૦ ગાડી—દમણીમાં પછવાડે જે ભાર થવો તે. એક જણ આગળ જોસો, ઉલ્લાળ પડે છે. (આગળ જે ભાર થયો તે ધરાળ કેવાળ છે).

ઉલેલીજવું, કિં ૨૦ ભારથી નીચે આવવું.

ઉલુણાં, અલુણાં.

ઉલેલુ, વિ૦ મૂર્ખ; ગયાર; ગમે તે ગમે તે યોગનાર; અડખડ.

ઉલેલેખ, પુ૦ [સં૦] કેવું તે, વર્ણન. ૨ પ્રસન્ન પ્રમાણ; નિયમ. ૩ ઘણું જણ ધણી રીતે એકેજ બળને લેખ તે અથવા એક જણ ધણેરુપે જણાય તે—એ નામનો અલકાર.

ઉલેલેખવું, કિં ૨૦ વર્ણન કરી ઝોળાખાવવું; પ્રસન્ન કરવી. કિં ૨૦ ઝોળાખવું.

ઉલેલેવવું, કિં ૨૦ રક્ષ—ખુશીમાં રાખવું; લાડ લગવું. એની પાસે તો ઉલ્લાવી ફલાવી કામ લેવું.

ઉલેલાસ, ઉલેલાસ.

ઉલેલાસ, સ્ત્રી, આડા—અરજો મારો.

ઉલેલાસ, પુ૦ અનાદર; નિન્નવું તે. ગપાગેરે ઉપનાનો જે લેખ. વેગને ક્યો તે જ ઉલેખ. (અખો)

ઉલેલાસ, કિં ૨૦ ઉખેડવું, ઉપાડવું. ૨ અજવાળવું નિન્ન કરવી. ‘દમે તે વાર વર ચલા, કળ ફરવું’

ઉલેખારે’ (જિરાંતો ગીતમાં) ૪ અનાદર કરવો; નરોહાડવું. ‘કાલાવાલા કોડ કગવે, ઉલેખી કમ લખે’ ‘વચન ઉલેખું માતનું, ધિક્ક પડો શરીર’ ‘ઉખેગીને ન ઉલેખીએ, તારુ વરઁ અંભાર’ (દ્રોપદી દર્શન) ૫ આગળ ધરવું, સુવાસ પ્રસારવો ‘કસ્તુરી કેસર છંટાણા, અગર ધૂપ ઉલેખણા’

ઉશાપ—શ્રાપ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છાપ] શાપ—જાણી કરવો અથવા અદ્વલો તે.

ઉશિકળ, ઓશિકળ.

ઉરપાસ, પુ૦ [સં૦ ઉચ્છાસ] ઉપરો શ્વાસ

ઉપકાળ, પુ૦ [સં૦] પરાં યતા પેલાં જે બે ધરીતો કાળ તે.

ઉપીર્મ, યુદ્ધવિદ્યા, રાજનીતિ.

ઉપ્પ, પુ૦ [સં૦] જાંટ.

ઉપ્પકક, ન૦ [સં૦] જાંટનું ટોળું, ઉડતી પત્તણ.

ઉખણ, વિ૦ [સં૦] બિન; ગરમ, તપેલું. ન૦ ગરમી, તાપ, ધામ—(સૂર્યથી, હવાથી, શરીરના વિદ્યારથી)

ઉખણકટિખન્ધ, પુ૦ વિપુલવૃત્તયથી રડા અસ ઉપર તે રડા નીચે મળીને જળ અંશ જેટલો જે પ્રદેશ તે—એ ટુકાણાંની પેલી પાસ સૂર્યનું કમણ નથી. એ ટુકાણે જેવો તાપ પડે છે તેવો પૃથ્વીના ખીજા કાષ્ટ પણ ભાગમાં પડતો નથી.

ઉખણતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરમી; તાપ, ધામ. ૨ અગત; બળતરા.

ઉખણમાન—યન્ત્ર, પુ૦ [સં૦] ઉખણ માપવાનો યન્ત્ર.

ઉખણદક, ન૦ બિનું પાણી.

ઉસકેરણી, સ્ત્રી૦ ઉસકેરવું તે; ઉત્તેજન. ૨ મદદ, સાંસણી.

ઉસકેરવું, કિં ૨૦ ઉત્તેજન આપવું, પ્રેરણા કરવી, જગાડવું, ઉચ્ચ કરવું. ૨ સાંસણી કરવી.

ઉસર—ડવું, ઉસેડવું.

ઉસરડવું, ઉસેડવું.

ઉસરવું, કિં ૨૦ નિકળી જવું. ધરી જવું. ધ્યાન વાળી ગુણને કે હરી, તે માયા ચિત્ત લખ ઉસરી. ૨ ટળવું, ઝાઝગવું ‘સાગે ચેરથી ઉસયો, લાં વિવાદ મંગલો’.

ઉસરીએક, ઉપરગણિયો

ઉસારવું, કિં ૨૦ ઉપાડવું—પથારી ઉમારવી. કદી ઉપારી લેવું—ચન્નન ઉસારવું.

ઉસેડવું, કિં ૨૦ બેસ કરવું; સાંભરવું. ૨ સાંભરી દેખી દેવું. (મિટલા કચરો વગેરે). ૩ નચવું ખાઈ જવું તે ચાખીમાનું ઉસેડી મણ.

ઉસેતવાર, વિ૦ [કાં૦] જોગવાર; મજાજીવ. ૨ વાં વિચારમાં કરે નહિ તેવું, દદ નિમગ્ન.

હાથેલા નહિ, તેવું તૈયાર (ખેતર) ૪ ચાલતુ; આખુ, પેલું (ઊભા વરસતી રીતે, તે ઊભાં વરસતો ખરચ).

૧ લા અર્થમાં એ શબ્દ અવ્યયરૂપે પણ વપરાય છે. ઊભું કરવું—રાખવું—ઊંચું કરવું; સીધું કરવું, ખેંચેલું હોય તેને ઉઠાડવું; ઉપાડવું. ૨ જનુ અટકાવવું, બંધ પાડવું. ૩ નવું ઉપજાવવું—ખતાવવું—તૈયાર કરવું. ૪ કાંઈની સામા કાવી મુકવું ઊભું થવું, ઊભું રેવું એ શબ્દોના પ્રયોગ સહજ સમજી શકાય તેવા છે. ઊંચું, નં [સં] કાશ કુપાને લગતો ફળતો ખાડો જેમાં બળદ ઉતરે છે તે, ઓલાણુ

ઊંચું, નં [સં] બધા; બળ. ઊંચુંનાલ, પું [સં] કરેળિયો. ઊંચું—તનુ, બળ. “ઊંચુંનાલ જેમ ઊંચું મહે, મહે તે પાછી લખે.” (અખેગીતા).

ઊર્ધ્વ, ઊર્ધ્વ. ઊર્ધ્વ, અં [સં] ઊપર; ઊંચો, ઉચ્ચ. ઊર્ધ્વખાડું, પું [સં] ઊંચા રાખ્યા છે હાથ જેણે તે, તપસ્વી.

ઊર્ધ્વવાયુ; પું [સં] શરીરના ઉપરના ભાગમાં રહેતો વાયુ.

ઊર્ધ્વરેતા; પું [સં] જે પોતાનું રેત ખલિત થવા દેતો નથી તે; જિતેન્દ્રિય, જેનું રેત બહારપડેલા—તાળવે—ઊંચો હોય તે.

ઊર્મિ, સ્ત્રી [સં] પાણીમાં થતી લેહર; મોજો. ૨ એકાએક જે ઘેરણા થઈ આવે તે, તરફ. ૩ સુખેકા ભોગ—કુધા, વૃષા, શીત, ઉષ્ણ, દર્પ, શોક—એ છ ઊર્મિ કેવાય છે.

ઊસ, પું સ્ત્રી એક જાતનો ખાર લુગડા ધોવાના કામમાં આવે છે તે. ૨ આકળ જેવું મોતીરે ઊસતું, એવો ખોટો સસાર. [મં] સેરડી.

ક.

ક, પું [સં] મૂળાક્ષરનો સાતમો અક્ષર—સ્વર કહે, કહેવેદ.

કકથ, નં [સં] ધન; માલ ગીલકત ૨ સોનું. કકથ, નં [સં] રીઝ ૨ તોરો; નક્ષત્ર. ૩ સખત, કહોર (કલ વચન—શબ્દ)

કકેદ, પું [સં] ચાર વેદમાંનો જે પેલો મોટો તે કકેદદી, પું કકેદ લાણુનારો અથવા તેનો વશજ.

કકયા, સ્ત્રી [સં] મન્ત્રનો એક ભાગ—(વેદની કકયા)

કકણ, પિં [સં] નમ્ર, વિવેકસર, વિનયયુક્ત. સરલ

કકણ, નં [સં] કરજ; દેણુ, બંધન કકણ ત્રણ કે દેવાય છે—દેવકણ, કપિકણ, પિતૃકણ. ૨ ખાદ કરવાનો આકેડો ૩ ખાદ કરવાનું ચિહ્ન—૪-૧=૩.

કલાનુબંધ, નં [સં] દેવાનું—કરજનું બંધન; લેણાદણી, સમ્યન્ધ.

કલિક, દેવાદાર

કલ્પી, પિં [સં] કલિક દેણુદાર, કરજદાર

કતુ, પું [સં] મોસમ એ મહિનાનો જે કાળ તે એ પ્રમાણે વર્ષના છ કતુ કેવાય છે—વસન્ત, ગ્રીષ્મ (ઊનાળો); વર્ષા; શરદ (ચોમાસ), હેમન્ત, શિશિર (શિયાળો) ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને જે અટકાવ આવે છે તે; અળથ ૩ ચોટસ કાળ. ૪ જનાવરોની માદાઓને વિચાવાના જે લુપ્ત લુટા કાળ તેમાંનો એકેકા પ વનસ્પતિને ફળવાનો જે એકેકા કાળ તે કતુકાળ, પું [સં] કતુનો જે સમય તે ૨ સ્ત્રી જાતને મહિને મહિને અટકાવના આવવાનો સમય. ૩ ગર્ભ ધારણ કરવાનો સમય

કતુદર્શન, નં [સં] અળથ ખેસવું તે, અટકાવ જણાવો તે

કતુપ્રાપ્તિ, સ્ત્રી [સં] કતુનું જે આવવું તે, અળથ ખેસવું તે

કતુમતી, સ્ત્રી [સં] અટકાવતી—અળગી સ્ત્રી કતુરનાન, અટકાવ ગયા પછી નાહી પવિત્ર થવું તે

કતુરાજ, પું [સં] વસન્ત કતુ.

કતે, અં [સં] વિના ખાલી

કત્યિક, જ, પું [સં] હોમાદિ કર્મ કરાવનારો, ગોર, પુરોહિત

કકિ, સ્ત્રી [સં] ધન; સમ્પત્તિ ૨ આખાદી, ઉત્કર્ષ

કપલ, પું [સં] બળદ ગોધા ૨ સા ગી ગ મ પ ધ ની, એ જે સાત સૂર છે તેમાંના બીજા સૂરને એટલે રી તે કપલ કેછે ૩ શ્રેષ્ઠ જે કપિ તે ૪ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય (ભરતર્પણ) ૫ વિષ્ણુના ચોવીસ અવતારમાંનો એક. ૬ જૈનનો એક તીર્થંકર

કપલધ્વજ, પું શિવ, માહાદેવ.

કપલી, સ્ત્રી [સં] ગાય, ૨ મરનાની સ્ત્રી ૩ વિધવા.

કપિ, પું [સં] બ્રાહ્મણ. ૨ તપસ્વી, મુનિ; યતિ, સાધુ એના ત્રણ વર્ગ છે—મહર્ષિ, દેવર્ષિ અને રાજર્ષિ. ૩ વેદના મન્ત્રને કપિ છન્દ અને દેવતા એ ત્રણ હોય છે, તે ત્રણે કપિ ગ્રંથલે જે કપિએ પ્રથમ મન્ત્ર કર્યો—સ્મરણ રાખી લખ્યો હોય તે

કપિપક્ષ્મી, સ્ત્રી ભાદરવા સુદ પાચમે—એ દિવસે આખુંમેડયુ ધાન ખાઈ વ્રત થાય છે. મુગ્યત્વે કરી, એ વ્રત કપિ તથા પુત્રવતુ છે એ દિવસે સામે ખાવાનો મહિમા છે તેથી સામા પાચમે દેવાય છે

કપિપત્ની, સ્ત્રી [સં] કપિની સ્ત્રી

કષ્ટિ, સ્ત્રી તરવાર.

એ.

એ, પુ૦ [સં૦] મળાક્ષરનો આડમો અક્ષર એને સત્ર દીધે—લામ્બો સમજવો. એ તે ઇ—ઈ મળીને એ થાય છે—(પરમ—ઈશ્વર=પરમેશ્વર).

એ, અ૦ અરે, ઓ.

એ, અ૦ એક વાર ન સલળાયાને લીધે ખીજવાર સાલળવાને જે શબ્દ બોલી કાન માડવા તે. ૨ ધમ-કાવવાનો શબ્દ.

એંચમએંચા, સ્ત્રી૦ ખેંચાખેંચી; તાણાતાણ.

એંચવું, કિ૦ સ૦ ખેંચવું; તાણવું. (કનકવો એંચવો).

એંચાએંચી, ખેંચાખેંચી, તાણાતાણ (પતંગ અથવા કનકવા મોટે વપરાય છે.)

એંચાતાણો, વિ૦ ટુકી દૃષ્ટિના—ખાડી આંખનો (પુરુષ).

એંટ, સ્ત્રી૦ ટેક, વટ, આંટ ૨ ધીર, સાહુકારી. ૩ મમત, આગ્રહ, છદ્.

એંટાળ, વિ૦ હડીલ, મમતી, જિદ્દી; અડિયલ.

એંટી, વિ૦ એંટવાળુ [છે; ૮૦.

એંસી, વિ૦ ૮ વખત ૧૦ એંટલી સખ્યા બતાવે

એ, સ૦ આ, પામેનાંને એ અને છેક જ પામેનાંને આ એમ પ્રયોગ કરવો ઉપર લખે ગયલું દેખડાવવાને એ અને ત્રીએ આવવાનું દેખડાવવાને આ એમ પ્રયોગ કરવો.

એઉ—એા, સ૦ એના ઘણા અર્થમાં—બહુવચનમાં બોલાતો શબ્દ એ આવ્યો ને એઓ આવ્યા

એક, વિ૦ [સં૦] સઘળી સખ્યામાં પેલી જે સખ્યા તે, ૧. ૨ જેની બરાબરી કરનાર ખીજો કોઈ પદાર્થ નથી તે (ઈશ્વર એક છે) ૩ કોઈ પણ એક પછી ગમે તે—(કોઈ એક વાણિયાએ). ૪ કોઈ એક ચોક્કસ, અમુક; ફલાણો (માત્ર તે એક નહારો નિકળ્યો) ૫ સરખું; મળતું, અભેદ (તમે અને સહુ એક છીએ) ૬ આસરે; સુમારે (તે ગામ સોએક કદમ દૂર હશે). ૭ તેજ, તે, ફરે નહિ તેવું (વચન એક) ૮ ખીજું, અન્ય (એક તે ને એક આ) ૯ શબ્દની આગળ સ્ત્રીથી મુકવામાં આવે છે તેનો અર્થ ૩ પ્રમાણે થાય છે પણ જરૂર કરીને તેમ કરવો એમ નહિ—(એક છોકરો હતો વગેરે). કેવતો—એક ઉજળે સહુ ઉજળા, 'એક ધાયે કુવો ન ખોદાય', 'એક હાથે તાળી ન પડે', 'એક હાથ ને ખીજું હસવું', 'એક કાને સાંભળી ખીજો કાને કાઢી નાંખવું'—(સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરવું), 'એક ગાઠ' (સપ), 'એક છવ'—(મન મળવું, ધણો સ્નેહ), 'એક લવમા બે લવ'—(જિત્ત વણું—જાતની સ્ત્રીએ નીચ જાત સાથે નહારે સમ્બન્ધ કરવો—રાખવો), એક વેત સ્વર્ગ ખાડી—દૂર'—(ઘણો અહંકારી, મજરૂર)

એક એક—ક, વિ૦ દરએક, જુદા જુદા ગણતા એક એક, એકએક, પુ૦ ૧, ૨, ૩ વગેરે ૧૦ મુખીની સખ્યા સાથે, ૧ એ સખ્યાને ગણતા જે ગણાકારે આવે તેનો પાડો

એકાલિક—લી, વિ૦ એક—તેજ વખતનું, સમકાલીક.

એકકું, વિ૦ એક એક હોય તેવું

એકકોરે, અ૦ એક તરફ, એક બાજુએ

એકગાર, વિ૦ સુકું લીલું એક થઈ જાય તેવો (વરસાદ.)

એકચકવે—કે, અ૦ એક છત્રે.

એકચિત્ત, વિ૦ એક જ વાતમાં ચિત્ત—ધ્યાન—મન છે જેનું તે. ૨ પરવારેલું; કામ કરી રયલું.

એકછત્રે, અ૦ ઘણા મોટા પ્રદેશ ઉપર એક જ જાણુ રાજ હોય તેમ, ઘણા રાજ્યો ઉપર એક જ રાજાની સત્તા હોય તેમ

એકજ, વિ૦ નક્કી એક ખીજું કોઈ નહિ.

એકજણુ, ન૦ કોઈ પણ એક માણસ

એકજથા—થા, પુ૦ પસરેલું—વેરાયલું હોય તેને એક ટૂંકાણે એકકું કર્યું હોય તે; સરૂઠ

એકજાત, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી નહિ પણ તે જ—એક જ જાત. વિ૦ એક જ—તે જ જાતનું.

એકકું, વિ૦ [સં૦ એકન] જુદે જુદે ટૂંકાણેથી આણીને એક ટૂંકાણે કરેલું હોય તેવું, જુદું જુદું હોય તેને ભેળી નાખી એક કર્યું હોય તેવું.

એકડખેકડ, છૂટક છૂટક.

એકડેએક, પુ૦ એકથી તે સો લાંબી બોલવા લખવાનો એક આક (વીસમાંનો). ૨ એક એ સખ્યાનું નામ. (એકડેએક, બગડે બેય).

એકડો, પુ૦ એકડો કરીને કબૂલાત—સમ્મતિ આપવી તે, હા પાડવી તે ૨ એક એ સખ્યાનો અકૃ અથવા આંકડો, ૧. એકડો કરવો—સહી કરવી; મત કરવું, કબૂલાત આપવી; નક્કી કરવાની નિશાની આપવી એકડો લેવો—કોઈની પાસે એકડો કરાવવો સહી લેવી કેવત, 'એકડા વગરનું મોકું', (નકામું) લેખામાં નહિ એવું—(આધાર વિનાનું) 'એકડા વિનાનું મોકું ખોટા', 'એકડો કાઢી નાખવો, (ગણતરીમાં ન લેખવું), 'એકડો કાપવો, (સમૂહમાંથી દૂર કરવો)

એકઠાળિયું, વિ૦ એક જ (જે નહિ) ઢાળ હોય તે—જાપ

એકતરફ, અ૦ એક જથ્થે, એકઠાં મળીને. ૨ ૬ પક્ષા વગર, લાચુ રહને; સાંધણુ વગર

એકતરફ, અ૦ એક બાજુએ.

એકતરફી, વિ૦ બને બાજુ બરાબર જોયા—તોલ વગરનું; એકનો પક્ષ ખેંચ્યો હોય તેવું (ઇનસાફ ૨ સામ સામાનું નહિ પણ એકનું જ (પ્રીત).

એક તાર-રી-રું, વિં પેલેથી તે શેવડ મુઠી એક-
સરખું હોય તેવું તદલીન; મળી ગયલું. “એકતાર
ચિત કરી, નિર્મળ મુખ પાજી” (નં ૬૦). ૩
એક જ છદમાં ચુકતાન.

એકતારો, પું જેને એક જ વગાડવાનો તાર હોય તેવું
વાળું—(માગતારી-ભીખારી-ઓ વગાડે છે તે)

એકતારી પણ ક્રેવાય છે.

એકતાલ, પું ગાયનમાં તાલ લેવાનો એક ભેદ છે.

એકતાળીસ, વિં આળીસ ને એક; ૪૧.

એકત્રીસ, એકત્રીસ. [૩ સરખું.

એકત્ર, વિં એકત્રું. ૨ ભાગમાં-પત્યાળામાં હોય તેવું.

એકત્રીસ, વિં ત્રીસ ને એક, ૩૧.

એકત્વ, નં [સં૦] એકપણું

એકદશો, પું મરતી વેળા જે શ્વાસ—દમ ચાલે છે
તે. ૨ વિં એકજ દશ—થાંભલો હોય તેવું (એક
દશો મેલ).

એકદત્ત, વિં એકજ છે દાંત જેને તે—(ગણપતિ, હાથથી)

એકદમ, અં વચમાં વિસામો ન લેતાં એક દમે. ૨
જુદી જુદી વ્યવસ્થા ન કરતાં આખું એક જ વખતે;
એકીવારે, સામકુ. ૩ તરતજ, તાકીદથી; ભેરસામાં.

એકદળા, એક પાખડીનું (ફલ).

એકદા, અં [સં૦] એક દાડો ૨ દાઢ વખત. ૩
એક વખત. ૪ તેજ વખતે

એકદાં, અં દાઢ વખત—સમે—વાર; દદાપિ.

એકદાણી, વિં બધા દાણા એક સરખા હોય તે.

એકદિલ, નં [કાં૦] બે અથવા તેથી વધારે મા-
ણીના જુદા જુદા વિચાર એક જ થઈ ગયા તે. ૨
એક—પ્રેમથી બે ટળી એક જણાય તેવું.

એકદિલી, સ્ત્રીં એક દિલવાળી જે હાલત તે. સમ્પ.

એકદિપ્તિ, સ્ત્રીં [સં૦] પેલેથી તે છેલ્લે લગી જે
એક સરખી નજર તે.

એકદેશી, વિં [સં૦] તે જ દેશનું. ૨ દાઢ આખા
વર્ગને લાગુ પડે તેવું નહિ પણ તેના દાઢ ભાગને
લાગુ થયું—(ભાષણ, વાદ; કામ). ૩ અધુર; એકજ
વાત જાણનાર (એવું કિલકું સર્વવ્યાપક-સર્વદેશી)

એકધારી, વિં એકજ-સરખા છે ધાર જેને તે (દધિધાર).

એકનિશ્ચય, પું [સં૦] કરીથી કદિ બદલાય નહિ
તેવો જે કાય તે.

એકનિષ્ઠા, સ્ત્રીં [સં૦] એકના ઉપર જ સર્વશય
જે બંધિત—ચઢા—પ્રીતિ તે.

એકનુંએક, વિં તેનું તે જ. ૨ એક જ ખીજું નહિ
(એકનો એક દાડો, એકની એક દાડરી)

એકન્દર, વિં [સં૦ એકત્ર] એકત્રું, જગ્યામાં હોય
તેવું. ૨ સરવાળા લીધેલું ૩ અન્દર સઘળું આવી
ગય તેવું.

એકપગાયલું, આતુરીથી તૈયાર થઈ રહેલું, અધીર.

એકપદો, પું ઉપરણું.

એકપત્ની, વિં એક પોતાની પહિયન સ્ત્રીના ઉપર
ફેનારો (પુરુષ) ૨ જેને એક સ્ત્રી હોય અથવા જે
એકજ વખત પરણેલો હોય તે. [એક લેખે.

એકપારગી, અં એક રીતે; એક પાસથી ભેતા,

એકખાલ, નં ઈકખાલ.

એકમ, સ્ત્રીં પખવાડિયતોને પેચો દાડો તે, પડવો. ૨ એક

એકમત, વિં એક વિચાર, એક દિલ

એકમતા, એકમન—દિલ હોય તેમ

એકમાર્ગી, વિં એક જ રસ્તો જાણતો હોય તે,
સધુ; આડી અવળી વાત ન જાણે તેવું, એક જ
રસ્તે જતા. [અન્યોન્ય

એકમેક, અં એક બિનતે, પરસ્પર; અસ્પર્શ,

એકમેર, અં એક બાજુએ, એક તરફ, એકઠાર

એકર, પું [અં૦] જમીન—જેતરનું એક ચારસ
માપ છે. જેમ અહીં જમીનની માપણી વીંધામાં થાય

છે તેમ વિદ્યાતમા એકરમાં થાય છે ભરત્ય જિજ્ઞાસા
૧ વીંધુ ને ૧૪ વસાનો અને સુરત જિજ્ઞાસા પાણા બે

વીંધાનો એક એક ગણાય છે. દાઢ દુકાણે ૧ વીંધુ
ને ૧૨ વસાનો, દાઢ દુકાણે ૧ વીંધુ ને ૮૬ વસાનો

ને દાઢ દુકાણે ૧ વીંધુ ને ૬૨ વસાનો પણ ગણાય છે.
એકરકમ, અં જુદી જુદી રકમે નહિ પણ એકજ
રકમે (આપેલું)

એકરડી, વિં એકજ રકતું

એકરસ, વિં જુદાપણું ટળી એકજ રસ થઈ રયું
હોય તેવું (દાળ ગળીને એકરસ થઈ).

એકરાર, પું ઇકરાર.

એકરારનામું, નં જેમાં એકરાર હોય તે લખાણ

એકરાસ, વિં રૂપજુલુ વગેરેમાં મગ્નું દોષ તેવું;
એક જાતનું ૨ એકત્રું કહેલું; એકન્દર. ૩ તેજ-મગની
ગણિનું (નામ).

એકરૂપ, વિં એક જ રૂપ—એક સરખું દોષ તે.

એકલ, વિં એકલું.

એકલમ્એકલા, વિં એકલું જ; એક એકની સામા
એક જ એક.

એકલક્ષી, વિં એક જ વચ છે જેનો તે.

એકલકું, વિં એકલું. (કવિતામાં).

એકલોકલ, વિં એકવો અથવા જાનને જોઈ એકજ
સાથી હોય તે.

એકલપેદું, વિં એક પોતાનું જ માત્ર પેટ ભરે તે; માત્ર પોતાનું જ હિત—કલ્યાણ, ધન્યનાર, સ્વાર્થી, આપમતલખી.

એકલમલ, વિં વિરલા, ન્યારા, તેજ એકલા ૨ શર, એકા. “નહિ પાપી ને નહિ પુણ્યવત, એકલમલ તે સાચા સત” “એકલમલ અણલિંગી એજ, ચિદ અચાનક પામી એજ” (અખો)

એકલવાઈ-વૈ, સ્ત્રી ૦ વાકું વાળવાનું સોનીનું એક એજાતર. ૨ વિં એકલું જ

એકલવાયું, એકલવાઈ.

એકલવાયું, વિં એકલું, છોકરાં છંયા વગરનું.

એકલગૂરો, પું આપમતિયો ૨ એકજ શરો

એકલું, વિં બીજી કાંઈ સાથમાં ન હોય તેવું; સાથી વગરનું, માત્ર એક પોતેજ હોય તેવું છકું, જાતે, પશ્ચે ૨ એકનું એક જ, ફક્ત, માત્ર. ૩ અલગ, એકાતમા હોય તે

એકવખત, અં એકવાર.

એકવગરું, વિં એકવારિયું—જમ્યાનુ [સાથેલાયું.

એકવર્ણું, વિં એકમ, એકીવારે—ફેરે, સામકું;

એકવચન, નં ફેરે નહિ તેવું વચન—બોલવું તે ૨ એકજ વસ્તુનો જે બોધ તે (વ્યાકરણમાં)

એકવચની, વિં વચનમાં ફરી ન જાય તે, એક બોલી રાખનાર, પ્રમાણિક.

એકવડ, વિં ધડી—પડ ધડીને સલકું લાંમ્બું કચ્છું હોય તેવું. (એવડનું એકવડ કર).

એકવડિયું, વિં પાતળું; નખળા બાધાનું—(શરીર)

એકવડું, વિં પાતળું—ધણા માવા—દળ—માસ વગરનું—(શરીર). ૨ ઉપરા ઉપરી પડો ન વાળ્યા હોય તેવું, અસલ જેવું હોય તેવું (લુગડું)

એકવર્ણું, વિં જુદા ધર્મ જુદી ન્યાત ટળીને એકજ ધર્મ એકજ ન્યાત થાય તે.

એકવર્ણું સમીકરણું, નં બીજ ગણિતના જે સમીકરણમાં માત્ર એક જ અવ્યક્ત પદ હોય તે.

એકવાર, અં એક-વખત. [તેવું (ડાગર)]

એકવારિયું, વિં એક વખતવું ૨ એક જ વખત થાય

એકવિચાર, પું ફેરે નહિ તેવો જે વિચાર તે ૨ ઘણા જણનો વિચાર જુદો ન પડતા મળતો આવવો તે. વિં જેઓ એક વિચારના હોય તે

એકવીતીતું, વિં એકવારિયું—જમ્યાનુ

એકવીસ, વિં વીસ ને એક, ૨૧.

એકવીસા, પું ત્રણએકામીના એકવીસનો પાકો (જેમ અગિયારા, એકવીસા, એકતીસા ૪૦) [તેવું

એકસટ, વિં એકસેટ. ૨ એક જથ્થા—સટમાં હોય

એકસંપ-મ્પ, વિં ઘણા જણ સાથે મળી વિચાર કરતા હોય તે

એકસર, અં એકમ, એક સપાટે, સામટા ૨ એક સરખા, એક લીટી—અવાહમાં

એકસરખું, વિં રૂપગુણ વગેરેમાં મળતું આવતું—જુદું ન પડતું ૨ પેલેથી તે છેલ્લે સુધી તેની તેજ રીતનું.

એકસાન, વિં એકરૂપ.

એકસેટ, વિં સાઠ ને એક, ૬૧

એકસો, વિં સોની ગણતરી કરતાં જે પ્રથમ સો તે. ૨ સો (૧૦૦).

એકહથું, વિં એક જ જણના હાથથી થયલું (કામ)

એકહાથે, અં એકજ માણસના હાથથી કામ ચાલું હોય તેમ

એકાંતરે, અં વચમાં એક મુખી દબને પછી, ત્રીં

હોય તેમ, એકનો આતરો હોય તેમ એકાંતરે—

જાઉ છું.

એકાંતરો, પું એકાંતરિયો.

એકાએક, અં અણુચીત્તુ, વગર ધારે, અકસ્માત.

એકાકાર, પું [સં] જુદી જુદી વસ્તુઓ જે એક થઈ ગઈ હોય તે; એકકું; મિશ્રણ, સકુરવ ૨ ૫ ૫ ધરમ—ન્યાત ટળી એક ધરમ—ન્યાતના થવું તે ૩ એક આકારનું, એકરૂપ ૪ એકવિચાર, એકમ

એકાકી, વિં એકલું

એકાક્ષરી, વિં એકજ અક્ષર હોય તેવો (મત).

એકાત્ર, વિં [સં] એકજ વસ્તુ ઉપર લાગે વળગેલું—ગોરેલું (ધ્યાન, મન, પ્રીતિ વગેરે)—એકા અચિત. [એકાકાર

એકાચાર, પું [સં] એક આચાર—ધર્મ ૨

એકાણું, વિં તેવું ને એક, ૯૧.

એકાદ, વિં એકાદું.

એકાદશ, વિં [સં] અગિયાર.

એકાદશા, સ્ત્રી ૦ અગિયારમું.

એકાદશી, સ્ત્રી ૦ [સં] અગિયારસ.

એકાદું, વિં કાષ્ટએક, એક યા એ

એકાન્ત, નં [સં] જ્યાં પ્રાણી ને વસ્તુની બી ન હોય તેવું ટેકાણું, નિરાતની જગા. ૨ ખાનગી કોટડી. ૩ ખાનગી મસલહત અં ખાનગી—છુટી રીતે ૨ જ્યાં બીજી કઈ ન હોય તેવું ટેકાણું

એકાન્તરા (એકાન્તર), પું અકેકેક મડાને આં જે ભોજન કરવું તે

એકાન્તરિયો, પું એક એક નામને આન્તરે આ ભરાતો જે તાવ તે

એકાન્તવાસ, પું એકાન્ત

એકાન્તિક, વિ. સ્વતંત્ર; સર્વથી જુદું. ૩. ખાનગીમાં; ખીજથી જુદો.

એકાન્તો, એકાન્તરિયો.

એકાવત, વિ. પચાસ ને એક, ૫૧.

એકાવળહાર, પુ. એકજ સેરનો પણ ઘણાં મૂલનો મોટા-હીરા, મોતીનો હાર.

એકાસણું, એક, પેલો આવતાર

એકી, સ્ત્રી. જે સખ્યાને એએ લાગતાં બાકી કંઈ પણ વધે તે. ૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, વગેરે ૨

પિશાળ કરવા જવાનો સડકેત. (એકીનું ઉલટું એકી એકી જવું એટલે પિશાળ કરવા જવું ને એકી એટલે એ જંગલ જવું) ૩ એક આંગળી ખતાવવી તે. (એક એ આંગળી ખતાવવી એ પિશાળની સમસ્યા).

એકીખોળો, લગનને ચોથે દાંડે માડવગારને દાંડે વરની એતરફના જમતી વળત જે રૂપિયા યાળીમાં નાખે છે તે

કીન, નં. આકીન.

કીવારે, એકદમ; સામરું.

એકીએકી, સ્ત્રી. વસ્તુની સખ્યા એકી છે કે એકી એટલે અટકળથી કેવાની રમત.

એક, વિ. દોષએક, એકાદું.

એક, એકદર. [તેટલા સઘળા એકએક, વિ. એક એક એમ ગણતાં જેટલાં હોય એકે, અં. એક પછી એક એમ વિ. એક એક. એકું, અએકું.

એકએક, અં. એકએક, એકછત્રે.

એકો, પુ. એકને એક, એને એએ, ત્રણને ત્રણ એમ ગુણવાથી જે ગુણકારો આવે તેનો પાડો. ૨ એકો.

એકોતર, વિ. સિતર ને એક, ૭૧.

એકોદિષ્ટ, વિ. [સં.] જેમાં એક ચટ ને એક પિણ્ડ હોય તેવું—(શ્રાદ્ધ).

એકોન, વિ. [સં.] એક એછો—એકાન્તવિશતિ એટલે વીસમાં એક એછો—એગણીસ

એકો, વિ. સઘળામાં એક જ હોય તેવું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, સદુથી સરસ.

એકો, પુ. જે રમવાના પાના—પાસામાં એક ચિહ્ન નિશાની હોય તે. ૨ જે ગાડીયે એક બળદ બેસતો હોય તે ૩ સમ્પ; એકથ, એકમત. એકો બાંધવા.

એકધારી, વિ. એસી ને એક; ૮૧.

એખરો, પુ. ગાંધીને ઘેર, મળતુ એક એસડિયું. ૨ ખાતક કરેલો—નકામો રચેલો જે નીચેનો કચરો તે અથવા નરમો માલ તે

એખલાસ, ઇખલાસ.

એખ, નકા એ

એખન, નં. ઇખન, અં. ઉપર પ્રમાણે; તેજ.

એખચુકેશન, નં. [અં.] કેળવણી.

એટલામાં, અં. એ વખત—દરમિયાનમાં; આ થોડા વખતમાં, તરત જ. ૨ આ થોડામાં, આ આટલી ચીજો.

એટલા માટે—સારું, અં. ઉપર કયુ તે પ્રમાણે હકીકત છે વાસ્તે—તે ઉપરથી.

એટલું, વિ. આટલું. એટલું બધું—આખું.

એટલે, અં. કલાણનો અર્થ આ છે એમ જણાવનારો જે શબ્દ તે, ખીજી રીતે ૨ એ ઉપરથી, એટલા માટે, એ વાસ્તે, એ કારણ છે માટે ૩ પછી, સારે

એટલેલગી—સુધી, અં. આટલુ એવી હદ ખતાવે છે.

એકવાડ-ડો, પુ. [સં. ઉચ્છિષ્ટ] જેમાં રાધ્યુ બાધ હોય તેવા અજાણ વાસણો. ૨ અજાણ, એકું, વિ. નં. અજાણું. એકુંબુકું પણ દેવાય છે

એક, સ્ત્રી. એકી, ૨ થોડાને મારવાનો એકીમાં બેર-બેલો જે ખીલો તે કાટો ૩ ખેડવું તે, ખેતી.

એક, સ્ત્રી. અન્યાય—દેહીઓના પગ ધાકી રાખવાનું જે મોટા વીંધવાળું લાડકું તે. (એને તાળુ દેવાય છે) ૨ ગાય લેસ, મેતીવખત મસ્તી કરતાં હોય તો તેને સારુ લાકડા દાટી, બાંધી બન્દોબસ્ત કરવામાં આવે છે તે. ૩ ઉત્તર પૂર્વ તરફથી જે ઘણા મોટા બળદ, વાછરડાનો સમુહ આવે છે તે (એડ આવી).

૪ આડખીલી, જેની મર્યાદા રાખવી પડે એવું માણસ

એડક, પુ. [સં.] મેટો; ઘેટો

એડકી, સ્ત્રી. જ્ય જતી વેળા જે જોરજોર આવકા આવે છે તે એડકા. ૨ આવકા આવી ગળામાંથી પવન નિકળતો તે, વાધણી.

એડવડું કિં. સં. સામેલ કરવું, બેસવું; લાચ પાડી દેવું, ગોઠવી દેવું; ટેકાણે પાડવું (નોકરીમાં). તેણે તેને તે ટેકાણે એડવી દીધો.

એડિર, પુ. [અં.] ન્યુસપેપર—વર્તમાનપત્રનો મુખ્ય લખનારો, તત્તી. ૨ ગ્રન્થો શુદ્ધ કરી સમજણ આપી છપાવનારો; સંશોધક.

એડિયા, પુ. એડમાના જે બળદ તે (એક વચનમાં એડિયા, ૨ એડ—બળદના સમુહના ઘણી; રખેવાળ વિ. એડવાળા.

એડિયું, નં. એરડિયું.

એડી, સ્ત્રી. ખગની પાટલીતો જે સદુથી પાછલો ભાગ તે. ૨. સાની હાહાનું એક એખન

એડો, પુ. અતીત જે પ્યાર તે; સ્નેહ, લગવાડ; ઘણો જ સખ્યન્ધ—“લાગો મને પરખ્યાની સાથે એડો”.

એડો પુ. છોકરા, બચ્ચાનો ને માનો જે એડસહિત સખ્યન્ધ ને. એ ગાયને વાછરડીનો એડ છે. એ છોકરાને એની માનો બનુ એડો છે. (લેતા વના બસા લેતા નથી) ૨ સ્નેહ, પ્રીતિ.

એકાણી, સ્ત્રી એકાણ-ણી.

એણીકાર-ગમ-મર, અં એ બાળુએ, એ તરફ

એણીવિગતે, અં એ વિગત પ્રમાણે

એણે, સં એ સર્વનામ તૃતીયા વિભક્તિમાં.

એતદેશી, વિં આ દેશનું-સમ્યન્ધી

એતેખાર, પું [કાં] ભરેસા

એદી, વિં સુરત, આળસુ, મુઠ રેનાર, વ્યસની
(ધણુ ખાધેથી, અરીણુ ખાધેથી વગેરે)

એદીખાનું, નં બ્યાં એદીયો પડ્યા રેતા હોય તે.

એદીનું પાથરણું એટલે ધણીવાર સૂધી ખસે નહિ
તેથી હાલત

એકાણ-ણી, સ્ત્રી નિશાની, ઓળખ; ચિહ્ન. ૨
દાખલો, દૃષ્ટાત

એધી, એદી.

એન, નં એક જાતનું આડ અથવા તેનું લાકડું. સ્ત્રી
જરૂરનો-ખારીક વખત, ટાકણું, સલાબ્યા વગર ન
ચાલે તેવો વખત ૨ આખરુ, સાખ, વટ વિં સકાર્થ,
સરસ ૨ અસલ, જેવું પ્રથમ હોય તેવું. ૩ નક્કી, ખરુ,
૪ જમીનનુજ, ખાસ (ખજુરા વગેરે સાચેર નહિ)

એનઉપજ, સ્ત્રી સાચેર સિવાયેની જમીનના પાક
સમ્યન્ધી જે ઉપજ તે.

એનકરજ, નં મુદ્દલ કરજ (બ્યાજ ચડાવ્યા વિનાનું).

એનકિમ્મત, સ્ત્રી અસલ-ખાસ કિમ્મત

એનખરચ, પું મોટો-ખાસ ખરચ. (પરચૂરણ
નહિ) ૨ જમીન સમ્યન્ધી ખરચ.

એનધેન, સ્ત્રી છોકરાઓની એક રમત.

એનચોમાસું, નં ભર-ખર ચોમાસુ, ધણો જ વર-
સાદ આવવાનો જે વખત તે.

એનજમીન, સ્ત્રી સાચેર સિવાયની વાવેતરવાળી
જમીન અથવા એ સમ્યન્ધી જેટલું તે ૨ જે
કિતામાં ફક્ત એક જ જાતની જમીન હોય તે,
પછી ક્યારી તો ક્યારી, ગોરાટ તો ગોરાટ ને ખ-
રાઓ તો ખરાઓ એ બધી જાત જેમા હોય તે
એનજમીન ન કેવાય

એનજમે, નં સાચેરનું નહિ પણ જમીન સમ્યન્ધી
જે ખાસ જમે તે ૨ નક્કી જે જમે-પેદાશ તે

એનજુવાની, સ્ત્રી ભર જુવાની

એનવસુલ, નં નક્કી જે વસુલ તે

એનવાવેતર, નં ખજુરાં સિવાયનું જમીનનું જે
સવળું વાવેતર તે ૨ જેમા એકજ જાતનું જે વાવવું
થાય તે ભાત, તલ વગેરેનું

એનવેલપ, નં [અં] લખેલો કાગળ જેમા ખીડ-
વામા આવે તે, પરખિડિયું

એપ્રમાણે, અં એ રીતે, એ મુજબ.

એપ્રિલ, પું [અં] અકુરેજી વરસનો જાનેવારીથી
ગણતા જે ચોથો મહિનો તે

એખ, સ્ત્રી [આં] ખોડ, ખામી, કસર પૂર-
સારુ થવામાં જે કંઈ અધુરું પડેલું તે ૨ છાની
છન્દી એખ જેવી-ટાંકવી-દેખાડવી

એખદાર, વિં એખવાળું

એખિએલ, એખદાર.

એલક, સ્ત્રી ઓચિન્તા લય-માઠા સમાચારથી એક
દમ ચિત્ત સડોડાઇ જાય તે, મનની વૃત્તિ દીલી
પડી જાય તે એલકખાવી, એલકીજનું એમ
પ્રયોગ થાય છે.

એમ, અં એ રીતે, એ પ્રમાણે

એમકરતાં, અં એમ જનશે તો.

એમતુંએમ, અં જેમ હોય તેમ-તે પ્રમાણે

એરજેરિયાજમીન, સ્ત્રી જે જમીન ઉપર સરકારનો
હક લેવાતો નથી અથવા થોડોક લેવાય છે અને જે
ઉપર માલીકનું ધણીપણું હોય છે તે, ખાર ખાલી
જમીનનો એક ભેદ

એરણ, સ્ત્રી સોની લુહાર વગેરે લોક, જે ઉપ-
અથોડો મારી ઘાટ ઘરે છે તે

એરણમૂળ, નં એરણ-દિવેલાનું મૂળિયું.

એરણિયું, નં દિવેલ

એરણી, સ્ત્રી નાનું એરણ-દિવેલાનું આડ ૨ જે
આડનાં ખી-જેમાથી દિવેલ નિકળે છે, દિવેલી

એરણડા, પું એક જાતનું આડ જેના ખીમાંથી દિવેલ
નિકળે છે તે ૨ ઐરાઓને ધરમા અખોટમા પેરણું
સણનું જાડું જે વચ્ચે તે; ચિકટો.

એરવાદસ, પું ગાંધીને ઘેર મળતું ઓસડિયું-એ
માના કરતા મોટા દાણા હોય છે

એરા, પું જ મુધી પોંચી વળાય તેટલો જે અન્ન
તે, કળ્લો, મીન, હલ; પોંચ, પકડ

એરાફેરા, પું ધણીવાર જ આવ કરવી તે 'ધરણી
ધણીયાણી તમે એરા ને ફેરા, તો ખારિયેને
મારી બેનડી રે'

એરાદો, ધરાદો.

એરં, અં આ તરફ, આણીમેર, અહી

એર, પું સાપ.

એરો, પું આવજવ, પગરવ-મારે ઘેર ધણા લોકોને
એરો છે ૨ નુકશાન "તેના તરફનો દસ રૂપી
એરો લાગ્યો." એરોએરો-રૂપા સુનાની ભા
તુટેલી જે જનસ તે.

એરો, પું અવાડો, હવાડો.

એલકી, સ્ત્રી એલચી

એલચી, પુ૦ [તુરકી] એક રાજની તરફથી ખીજ
પરજામાં રૂબે અથવા કામસર મોકલેલો જે કારભારી
તે, રાજની તરફનો વકીલ—દિવાન—પ્રતિનિધિ ૨
હત, હલકારો; સન્દેશો લઈ જઈ લાવનાર

એલતેમાસ, પુ૦ [આ૦] અરજ, વિનંતિ. ૨ કરમાસ.
એલફેલ, વિ૦ વગર વિચારતું; જેમવાદ, અમલ્ય,
લાંડ, અપ—નહારા શબ્દો.

એલમ, પુ૦ ઇલમ.

એલાયચી, સ્ત્રી૦ એળચી એ શબ્દ જેવો

એલાહિદું, અલાહિદું.

એલી, સ્ત્રી૦ વરસાતની હેલી

એલીવાર, એણે સાસ. ૨ આ વખત.

એલેત-તું, વિ૦ દુનિયાદારીથી અણવાડિક; નાનન,
ખાજેષ્ટ કરનાર.

એલો, પુ૦ આચો, ધ્રુવો.

એવડું, વિ૦ આવડું. (કદમા)

એવમ, અ૦ [સં૦] એ પ્રકારે—રીતે.

એવ, એ પ્રમાણે, એમ

એવજ, પુ૦ [ફા૦] બદલો.

એવા, પુ૦ ટેવ; આદત, અભ્યાસ.

એવાતણ-ન, ન૦ ધણીની હૈયાતી લગીની સ્ત્રીની જે
પરણેલી હાલત તે, સૌભાગ્ય; હેમુપણું.

એવાન, ન૦ [ફા૦] મોટું દિવાનખાતું; મોટો આગલો
મળવા હલવાનો ઝોરડો.

એવામાં, અ૦ એટલામાં, તરત જ પછી.

એવું, વિ૦ એ રીતનું—પ્રકારનું ૨ આના સરખું—જેવું
એશ, સ્ત્રી૦ [આ૦] મોળમઝા, રજૂઆત, ખુશી;
અમન. [નિરાતનું સુખ.

એશઆરામ, એશ અને આરામ ૨ મોળ મઝા તે
એશક, ઇશક.

એશિયા, પુ૦ પૃથ્વીના જુના મહાદ્વીપમાં એ નામનો
સહુથી મોટો એક ખણ્ડ છે. હિન્દુસ્થાન એશિ-
યામાં છે.

એસાણું, ન૦ સોનીનું નાનું અગીકું; સગડી.

એસતેકખાલ, પુ૦ આદરમાનથી સામા જઈ તેડી
લાવતું તે; સામેયે જવું તે.

એસારો, પુ૦ ઇશારો.

એસરતું, કિ૦ હવા, બીનાશ લાગવાથી મીકું, ખાંડ
વગેરે પદાર્થમાં પાણી થાય છે તે; એસરી જવું.

એસ્ટિમેટ, પુ૦ [અ૦] અડસટો, સુમાર, આસરો—
પણ નહીં જેવો

એહ, સ૦ એ (કવિતામાં).

એહમક, વિ૦ [આ૦] એવકુક, મૂર્ખ, હોદ

એહવાલ, પુ૦ [આ૦] અવસ્થા, હકીકત; હાલત,
સ્થિતિ [મિહરમાની.

એહસાન, ન૦ [આ૦] ઉપદાર; આભાર. ૨ કૃપા,
એહસાનમન્દ, વિ૦ આભારી, ઉપકારી, ઓશિયાળું,
ઑસીંગણું.

એળ, સ્ત્રી૦ ઇયળ.

એળચી, સ્ત્રી૦ [સં૦ એલા] તેજનાતે નામે એળખાતો
એક મસાલો; અન્દરથી કાળા દાણાવાળું મુગન્ધીદાર
એવું એક વસાણું પાન દૂધ વગેરેમાં ખાવામાં આવેછે.

એળવણી, સ્ત્રી૦ નવી ચરવા જતી ગાય લેસને એળ-
વવા સાર ગોવાળને આવડતું તે

એળવડું, કિ૦ સ૦ એકમેકને—પરસ્પરને ગોઠ તેમ કરવું.
એ પ્રાણીમાં સહવાસ કરાવવો તે

એળવું, કિ૦ અ૦ એળવાયલું થવું; હળવું

એળિયો, પુ૦ એક જાતનું અતીસં કડતું ઓસડિયું

એળે, અ૦ કાગડ, મિથ્યા; વૃથા, નકામું ૨ સહજ,
સ્વદપમાં. 'એવું આખાદ એળે જડયું.' (અળો)

એ.

એ, પુ૦ મળાકરનો નવમો અક્ષર—એ દીર્ઘ જ ગણાય છે

એઆમ, પુ૦ [આ૦] વખત, ટાકણું; સન્ધિ

એચારી, સ્ત્રી૦ [ફા૦] લુચ્ચાઈ, કિતુરીપણું

એક્ય, ન૦ ધણાઓએ એક વિચારના—એક થવું
તે, સમ્પ, એકત્રપણું, એકઠાપણું

એચિક, વિ૦ [સં૦] આપખુદી, અવેચકાથી, મરહ
પ્રમાણે

એડ, કાછતું કહ્યું ન માનનાર, આડો, ઉલટે રસ્તે જનાર.

એતેરિય, વિ૦ ઇત્રા ઋષિના વશમાં થયલા ન૦ એક
ઉપનિષદ.

એતિહાસિક, વિ૦ [સં૦] ઇતિહાસ સંબંધી.

એમ, ન૦ [સં૦] સરસ્વતીને આરાધવાનો ખીજમન્ત્ર.

એશવત, ન૦ ઇન્દ્રના હાથીનું નામ ૨ ઉત્તમ હાથી,
સારો હાથી

એશ્વર્ય, પુ૦ ઇશ્વરપણું, શ્રીમાનપણું ૨ ધન, સમ્પત્તિ;
વૈભવ

એહિક, વિ૦ [સં૦] આ દુનિયા સમ્મન્ધી, આ લેક
સમ્મન્ધી ૨ સ્થાનિક.

ઓ.

ઓ, પુ૦ મળાકરનો દશમો અક્ષર—એ દીર્ઘ જ ગણાય છે

અ તે ઉ મળીને ઓ થાય છે પરઉપકાર—પરોપકાર.

ઓ, અ૦ કાછતે બોલાવતાં અથવા વ્યાથી નિદ્રાગતો
અન્દ; અરે. ૨ પણ (તુ તો સને ઓ વાય છે).

ઓ:હો, અં આશ્ચર્યથી નિકળતો શબ્દ.

ઓઃધ્યા, અં મોડામાથી નિકળતો વાયુનો શબ્દ. ૨
યથેચ્છ આધાથી નિકળતો સન્તોષસૂચક શબ્દ. ઓઃ-
યાંકરવાં-આધ જવું; પચાવી જવું; અડાવી જવું.
(ધન માલ વગેરે) [આગ્રમ.

ઓઃ, સ્ત્રીં ઓઃકવું તે, ઓઃકારી. નં [સં] આન,
ઓઃકવું, કિં સં પેટમાથી બારે કાડવું, પાછું નાખવું
ઓઃકળી, સ્ત્રીં ભોય ઉપરની લિપણમાં અડગુકાથી
પાડેલી એક તરેહ-નકશી, એક તરેહનું લિપણ
ઓઃકળી પાડવી

ઓઃકારી, સ્ત્રીં ઓઃકવું તે, ઉલટી. ૨ ઉલાળો

ઓઃકાવવું, કિં સં ઓઃકે તેમ કરવું ૨ કડાવવું
(રૂપિયા)

ઓઃકાડવું, છાની વાત બાર પાડવી, યુક્ત વાત
જાહેર પાડવી.

ઓઃખડ, નં ઓઃસડ.

ઓઃખણવું, ખાંડવું.

ઓઃખદિયાં, ઓઃસડિયાં.

ઓઃખર, સ્ત્રીં જેથી ઓળખાયામા આવે તે નામ,
ઉપનામ, અટક. ૨ ઓઃખરવું તે

ઓઃખરવું, કિં સં ગાય ભેંસ વગેરેએ નરક ખાવું

ઓઃખરાયલું, વિં નરક ખાધેલું (પથુ) ૨ ઉખેડેલું

ઓઃખલીપડવું, સારી હાલતમાથી નળળી હાલતમા
આવી પડવું

ઓઃખવવું, કિં સં ઓઃલવું, ઉખેડવું

ઓઃખાણો, શમસ્થા

ઓઃખાણું, નં ઉખાણું.

ઓઃખાંગવું, ખરાડવું (ગાંધાએ)

ઓઃગઠ, ઓઃધાસ.

ઓઃગણુચાળીસ, વિં ચાળીસમા એક ઓઃછો, ૩૯.

ઓઃગણુતીસ વિં તીસમા એક ઓઃછો; ૨૯

ઓઃગણુપચાસ, વિં પચાસમા એક ઓઃછો, ૪૯.

ઓઃગણુપડાયો, પું ઓઃ એ શબ્દ ('કહું ઓઃગણુ
પડાયોની કર્મકથી' પ્રહલાદાખ્યાન)

ઓઃગણુસાઠ, વિં સાઠમા એક ઓઃછો, ૫૯.

ઓઃગણું, નં અનાજના જે દાણા સેકાઈને પુટી
ધાણીરૂપે ન થયા હોય તે, વગર પુટેલી ધાણી;

ડોળવા ૨ ઘણીમા દળાતા આખા રધ ગયેલા દાણા

ઓઃગણીસ, વિં વીસમાં એક ઓઃછો, ૧૯.

ઓઃગણુએસી-સી, વિં એસીમા એક ઓઃછો, ૭૯

ઓઃગણુપ, નં એક તરેહનું કાનનું ધરેણું

ઓઃગણિયમાવે પું તાંબાનું અથવા પિત્તળનું દક્ષા દાંડનું

ઓઃગણો, અં ડાનું દુધપાક વગેરે રેડવા મુકવાનું

અને પોળા મો

વાસણ; ડૂંધો ૨ મોડાંપર અથવા રાંધવાના વાસણ
પર જે અલ્ગો ડાંધો પડેલો હોય તે.

ઓઃગલો, પું તળ ભાત વગેરે રાંધવા ચડાવેલાં અન્ન
વાસણના એક ખુણા, બાહુપર કાચું રમણું તે

ઓઃગળવું, કિં અં [સં] ઉદ્ગમન] પાણી
થઈ જવું, પિગળવું, ગળવું. (સાકર, બરફ વગેરેનું

ઓઃગાળી, સ્ત્રીં દાંતે ચાવી ખાધેલાં ઘાસ વગેરે
અમળાન્યાં કરી લાળ પાડ્યાં કરવી તે (ઢોર)
ચાવીને પાછું ફોડેલું તે; યુકની સાથે ભળેલો આધાં
કુચો ૩ ઓઃધાસ.

ઓઃધ, પું [સ] પાણીનો વેગ, પાણીની દોડ. ૨ રથે
દડુડો ૩ જલ્થો; સમુદાય

ઓઃધરાળો, ઓઃગરાળો.

ઓઃધલો, પું એક દેહણેથી કુચો અને ખીન્ને દેહ
ણેથી બદલાઈ ગયેલો એવો જે ભાત તે. ૨ ઓઃધો.

ઓઃધવું, કિં સં કસણાવાળા પુળાનો ફળવો સીં
વો, ઓઃધો વાળવો.

ઓઃધાવું, કિં અમુકવું ૨ ભાત, મગ વગેરેને છડ
(કાઢિયાવાડ). [જે ઘાસ તે; ઓઃધ

ઓઃધાસ, નં ઢોર વગેરેને ખાતા ખાણી પેડી ૨

ઓઃધો, પું અનાજના દાણા સહિત છોડવાઓની પૂ
ખાધીને કરેલો જે દળ તે ૨ ઘણા લોકોનું સાં

જમવાનું તે, ધરખારી, મહાજનભૂત. ૩ લાકડી સાં
ગુથેલી જતીની જે સાવરણી તે.

ઓઃધાખાળવો, પું ઓઃધાને ખાળવો ૨ છાનીવાત ઉખા
કરવી-ફોડી દેવી ૩ કહું હોય તેથી ઉલટું કરી બચાવું

ઓઃધોડાધો, અડધોઢાડધો.

ઓઃચકજવું, અલાવ થવો.

ઓઃચમ્મો, અચરમ્મો-મ્મો, એકાએક. 'ઓઃચ
આવી જગજીવન સાહી મને હાથે.'

ઓઃચર, નં ઓઃચરિયાં.

ઓઃચરવું, કિં સં ઉચ્ચાર કરવો; ઓઃલવું, વધવું

ઓઃચરિયાં, નં જે કાગળમા કોઈ પલ્લુ વાતની કા
ભાત થઈ હોય તે, દસ્તાવેજ; લેખ.

ઓઃચિનું-ચીનું, અં અચીનું. અચાનક, એકાએક

ઓઃચવ, પું [સં] ઉત્સવ] મોટી ખુશાલી, મોટો
૨ આનંદનો દાડો. ૩ તેહેવારનો-સપરમો દાડો, શં

ટાણું (લાક્ષણિક, નહારુ થવું)

ઓઃછ, સ્ત્રીં ઓઃછું રેવા દીધેલું તે, ખાડી, ખી

ઉણું; કસર ઓઃછ મુકવી, ખાડી રાખવી, ખાડી

પેની કરવી, અધુરું રાખવું, કચાશ રાખવી

ઓઃછકું, પું ખાળો, ગોદ.

ઓઃછંડયો, તૂટી ગયો, રદ થયો (વિવા)

ઓઃછપ, નં ઓઃછાપણું

ઓઝાડ, પુ૦ તળાઈ. ઉપર પાથરવાનું લુગડુ; ચાંદર
૨ ઝાપો. ૩ ઓઝો; ઓઝટ (ભિરવના ઓઝાડ)

ઓઝાડનું, કિ૦ સ૦ તળાઈ ઉપર લુગડુ પાથરવું
ઓઝાપો, પુ૦ ઓઝો; પડઝાપો.

ઓઝિતું-તું, વિ૦ ઊઝિતું-તું

ઓઝીઆ, ન૦ ઘાડ. (કાઠિયાવાડી)

ઓઝી પાંસલી, ધેડઝાવાળું, અન્ધ પાંસલી.

ઓઝું, વિ૦ જોડ્યે તેથી થોડું—તાનું—દલકું ૨ ઉત-

ગુ ૩ ખાટી; શેપ રથલું, અધુરું ઓઝુંઆણવું—

પોતાને વિષે હલકા વિચાર આણી કરામતા—દલગીર

થવું. તેને ઓઝું આપ્યું એમ પણ કહેવાય છે. ૨

સામાનું સુખ જોડીછરાનું ઓઝેપારલે ખેસવું—

જ્યારે કોઈ પોતાને ઓછું આવેથી રીઝમા આધું જઈ

ખેમે છે ત્યારે સામે ધણી કહે. કે સેજ સુજમાં

ઓઝે પારલે શું ખેમે છે? ૨ તપીને. ઓલવું, હદ

મુકી ઓલવું.

ઓઝુંપાત્ર, વિ૦ જેના પેટમાં યાત ન રહેતું. ૨ બડા-

ધખાર; અભિમાની; પાછ, જેના પેટમાં સુખ

વાત ન રહે તે. (અધુરો ધડા છલકાય છે તે ઉપરથી)

ઓજ, ન૦ સ્ત્રી૦ [સં૦] ઐતન્ય, શક્તિ; તેજ; પર-

ક્રમ. “એકલમેલ અણુલિંગી ઓજ, ચિદ અચાનક

પાની ઓજ.” (અખો.)

ઓજસ, ન૦ લાપાતી ઉત્કૃષ્ટતા—મુન્દતા.

ઓજર, ન૦ [આ૦] જેણે કરીને કંઈ કારિગીરી થાય-

ધાટ બને તે, કુદાર ધડિયાલી વગેરેના જે રાંચ તે.

ઓઝ, હોજ.

ઓઝ, સ્ત્રી૦ ઉધમાં માગમાંથી જે લાળ ગળે તે

ઓઝટ, સ્ત્રી૦ લપડાક. જોડ્યો ખેંચીને જે તમાચો

માવે તે. ૨ ઝપટ, કડી નજર; પડકાચો (બન

ઝડેણુ જોગણી વગેરેની)

ઓઝપવું, કિ૦ અ૦ ઘરમાંવું

ઓઝખો, પુ૦ શરમ; લાજ.

ઓઝમ, પુ૦ નાના ઝાડ, ઊડવા ઉપર ઉઘે જે આ-

ચકાદન તે એ ઊડ ઝાડને, વડનો ઓઝમ નહે છે

માટે એની નીચેથી કાડી આથો રોષ

ઓઝરી, સ્ત્રી૦ પેટમાં જે દેડાણે ખાધેલું પ્રથમ એકડું

ધાય તે, પેટ એ શબ્દ પણને વિશેષ લગાડવામાં

આવ છે.

ઓઝરું, ન૦ પેટ.

ઓઝડ, સ્ત્રી૦ પડદા; ડાંકણ, ૨ જોરાંજોને દૂર ખેસવા

ઉડવાનો ઓઝડો—જ્યા કોઈ અણુજણો મરદ જઈ

શકે નહિ; અન્તપુર, જનાનો; જનાનખાનુ, રણવાસ

ઓઝવું, ખાલી કરવું, બહાર કાઢવું

ઓઝા, વિ૦ એ નામની બ્રાહ્મણોમાં એક અટક છે.

જેમ દેવ, ત્રવાડી, નિહિત, પાંડક તેમ ઓઝા.

ઓઝાડ, ઓઝમ.

ઓઝાડ, ઓઝડ.

[સામાન ૨ કુહાર.

ઓઝો, ન૦ પુ૦ લાર, ઓળે, માથે ઉંચકવાનો

ઓટ, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરેનું ઉતરી જવું—ઓછું થવું—

ધરવું તે (એનું ઉલટુ ભરતી) ૨ પડદો “ખીજ

માગ્ય કાટકાટ, રહે આવચા ગુણની ઓટ” (અખો)

ઓટકાર, ઓડકાર.

ઓટલી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓટલો

ઓટલો, પુ૦ [સં૦ આસ્થલ] ધરને લગતી પણ ખાર

પડતી અથવા ધરની અન્દર લાયથી ઉચી કાંચ, છો,

પથરા વગેરેની બનાવેલી જે ખેડક તે, લાયની સપાટીથી

કોઈ પણ ઉચી કચેલી જે જગા તે; ઓતરા, ઓગ.

ઓટલે ખેસવું—કુંડળ ધનમાલ ન હોય—ખાઈ ના-

ખ્યુ હોય તેવી હાલતમાં આવવું, ‘મારી છોટરીને ઓટલે

ખેસાડી રે’ એમ સાન્ન રહે છે. ૨ ઉધરાણી—તકાળે

કરવાને ખાંચે ખેસવું. “ચાર મઠે ઓટલા લા લાગે

ઓટલા” ઓટલે ધર લાગે—વાણસે—નુકસાન કરવું

૩ ગુણકાઓ જે છોટરીઓ રાખે છે તેને નહારે ધધે

લગાડવી. ઓટલો ઉઠવો—ખેસવો—વાળવો—નુક-

સાન થવું, કરવું, એ અર્થમાં

ઓટવું, કિ૦ સ૦ ઝીણું સીવવું, અખીયા દેવા.

ઓટી, સ્ત્રી૦ ધંજર અથવા ધોનિયાનું કમ્બર આગળ-

ની ખાલુએ જે પડ વાળેલું તે (ઈ સીજ મુકવા

સાર). ઓટીમાં ખેસવું—ધાલવું.

ઓટીલો, ધરની બારનો ચોક.

ઓઠ, પુ૦ [સં૦ ઓઠ] ખાવાના મોઝાંની ઉપરની અ-

થવા તળેની જે ખાલું તે. ઉપરનીને ઉપલો ઓઠ

અને તળેનીને નીચલો ઓઠ અથવા અધર કહે

ઓઠ ઉધડવા, ખોલવાની શક્તિ આવવી.—કરડવા,

આશ્ચર્ય પામવું—થવું; પસ્તાવું—પીસવા, ગુસ્સે થવું.

ઓઠવવું, કિ૦ સ૦ લુકું ખેસવું—ધકલવું—ગોડની દેવું.

૨ ધાલમેલ કરવી.

ઓઠીકણ, ન૦ અઠીકણ.

ઓઠું, ન૦ ખાનુ, મિશ; મસ; લુકું કાગણું ૨ નમુનો;

ખીણ. ૩ મુરખ જન, નામનું દરજ્જે ખેસારેલું જે

માણસ તે ૪ ગમે નહિ તેવું તે ધાલ્લા સરખું તે

ઓઠું, ઓઠું લાગવું. વિ૦ ભોઠું

ઓડ, પુ૦ માટીના ધર કરનાર અને તળાવ વગેરે ન-

વાણ ખોદનાર એક જાતના લોક. ઉત્તર ગુજરાતમાં

ધણ વસે છે. ‘ધન રે જમો મા ઓડણી.’

ઓડવું ઓડ, કરવું—વેતરવું—કરવાનું ન કરવું તે ન

કરવાનું કરવું; ઉલટું—નુકસાનકારક કામ કરવું.

ઓડકાર, પુ૦ વાણનું, મોની વાટે અવાજ સાથે જે

ખાર નિકળવું થાય તે.

ઓહવું, કિં સંધવું, લગ્યાવું, રાખવું. 'અમૃત-
ફળ કે સજીવન મણી, હરી ઓડે છે હસ્ત' (સુદામા
ચરિત્ર). 'કેટલીએક પોતાના બાળક, મેહેતા આગળ
ઓડેલ', 'પછે મેહેતાલ વિધાય માગે, ઓલે એહુ કર
ઓડીલ'. (મીસાળ). ૨ આડાં વળીને રોકવું; ખાળવું

ઓહવું, ઓહવું.

ઓહાવું, કિં અં ઇહવું, ચાહવું મરવાને ઓહાયો ?
માર ખાવાને ઓહાયો ?

ઓહા, પું અડચણ, પ્રત્યવાય [જે દુકલુગદું તે.
ઓહણી, સ્ત્રીં છોકરીઓને દીલે અને માથે ઓહવાનું
ઓહણું, નં નાની ઓહણી. ૨ ઓહવાનું વસ્ત્ર. ઓહ-
ણીનો પતે દુકા ને ઓહણાનો પતે મોટો.

ઓહવું, કિં સં [સં અવદેકન] શરીર માથું ઢાકવું.
૨ પેરેલું હોય તે ઉપર ખીજું નાખવું—રાખવું

ઓહવું, નં અચાણામાં નાખવાનું ફળ
ઓહો, પું કઇ પણ વસ્તુનું જે ઢાંકણું તે. ૨ બળ-
દને ઓહવા સારુ સીવેલું જે કપડું તે

ઓણ, અં આ—ચાલુ વરસમા

ઓણણી, સ્ત્રીં ઓરવું તે જીવારની ઓણણી ચાલી.
૨ ઓરવાનો જે વખત તે. આસોમા ધોની ઓણણી
ચાલશે ૩ ઓરતી વખત જેમાં દાણા લાખવામાં
આવે છે તે કાણાવાળુ લાકડું, ચાકું.

ઓણણી, ઓહણી.

ઓતણી, સ્ત્રીં ઓતવું તે. ઓતવાની જે રીત તે.
ઓતપ્રોત, પું તાણાં વાણાં. "ખીંખી ખીંખી ભરાતુ જાય,
ઔદ લોકની નીપજ થાય, થાય ભાત પણ સામરથ
પ્રોત, એમ અખા જાણુ ઓત પ્રોત"

ઓથો, પું વચમાં જે ઉભુ પડેલું તે ૨ પડદો ૩
છાથો, ૪ સહાય, મદદ, ટેકા.

ઓદન, પું [સં] રાધેલા ચોખા, ભાત.

ઓદર, ઉદર.

ઓદારવું, નાગરવું. [એમાનો એક.

ઓદીચ, વિં ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતિ અથવા

ઓદીચી, ખોટો વિવેક

ઓધ, સ્ત્રીં કુળ, વંશ, વેલો, પેઢી, પરીવાર; ઓધ-
વાડો. "ઓધે આક્રો ને શાખે ધતુરો," "ખાળ તારી
ઓધ હુ તો પોળે જઈશ," "એની ઓધજ એવી,"
"બધા ઓધ ઉતર્યા"

ઓધરવું, કિં અં ઉદ્ધાર થવો. ૨ ઉછરવું

ઓધવું, કિં અં ગમ. પડવી, ગમવું—છોકરી સા-
સરે ઓધતી નથી, એટલે તેને સાસરે રેવું ગમતું નથી.

ઓધાન, નં [સં આધાન] ગર્ભ રેવો તે, મહિના;
દાડા (સ્ત્રીને)

ઓધાર, ઉદ્ધાર.

ઓધારવું, કિં સં ઉદ્ધાર કરવો. [રોગ, ગુણ

ઓધે ઉતરવું, કિં અં વશપરમ્પરા ચાલુ આવવું—

ઓધેદાર, ઓદ્દેદાર. [લાકડું ઉચકતાં]

ઓધેલેવું, કિં સં ધકલવા—ખસેડવાને ખાધ દેવી

ઓદ્ધાવાળું, વિં જેને ઓદ્ધો હોય તેવું

ઓદ્દેદાર, વિં જેને ઓદ્ધો—પદવી—દરજીને હોય
તે; કામદાર.

ઓદ્ધો, પું અખત્યાર; પદવી, દરજીને, સત્તા. ૨

ઔડા ઉપરથી નાનાં છોકરા પડી ન જાય તેવી રીતની
જે તેના ઉપર એકે તે.

તેના ઉપર એકે તે.

કરનારી શક્તિ—વિષ્ણુ; ઉ એટલે સહાર કરનારી શક્તિ (મદેવ) અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ, (અહા) એને પ્રભુવં પાણુ છે. ૨ એ તણ છે શક્તિ જેની તે અહ.

આય, અં આશ્ચર્ય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે; હાય
આર, સ્ત્રીં એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે; અં- સાચડસી; દેખાદેખી તેની આર કા કરે છે, તે તો પૈસાદાર છે

આર, વિં [હિં] બીજી; અન્ય. ૨ વળી—આડા- અવળા વિચાર કેતા આર મરકરી થાય

આર, સ્ત્રીં ગર્ભને પોપણ કરનારો તેની એક બાજુએ એવો લોહી વગેરેનો જે ગદ્દો ગર્ભ બાર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી બાર આવે છે તે. ૨ તરફ, બાજુ. ૩ ફેરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે

આરકાડ, આરકાર.

આરગણા-બગણા, પું લક્ષિયો

આરગો, પું કુસ્તીનો એક પેચ—દાવ ૨ ગપાટો

આરડી, સ્ત્રીં નાનો આરડો.

આરડો, પું ધરનો ચાર પાસ અંધિયાર એવો જે કાંઈએક ભાગ તે. આરડો કરવો—સ્ત્રી પુરુષ ઉભરે આવેથી તેઓને જુદા સુવાડવાં—આરડા સામું જોવું—ધન સંપત્તિનો સારો ઉપયોગ ન કરતા તેને રાખી મુકવી—આરડે અજવાળું—પૈસા દેક લરપૂર—આરડે એસવું—વિધવાએ જુલો પાળવો, ધરમા બીજા મરદના જીવામાં ન આવે તેમ છુપા રેવું.

આરણી, સ્ત્રીં ખેતરમાં અનાજ આરવાનું જે કામ અથવા આરવાનો જે વખત તે ૨ આરતી વખત જેમા દાણા લખાય છે તે કાણાવાળું લાકડું; ચાકું
આરત, સ્ત્રીં [હિં] સ્ત્રી જાત; બાંયડી, ઘેરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની.

આરતો, પું આરિયો. ૨ દાંતે રૂઝ દાળવો તે
આલોદાલો, વિં કાંઈને હેતરવામાં અશક્ત, ભોળા, નિષ્કપટી

આરમાઈ—ન, વિં [સં અપર માતૃક] અડધાં સગપણવાળું, સાવકું. એક પુરુષની બે સ્ત્રીઓના જે છોકરાઓ તે, એક એકનાં આરમાન લાણું કેવાય ને એક સ્ત્રીનાં છોકરા પોતાનાં બાપની બીજી સ્ત્રીના આરમાન કેવાય

આરમું, નં મોટા લરડેલો સાતળીને સીરાની પેટ કરેલો કન્સાર; તણધારી લાખી.

આરવણી, સ્ત્રીં હુગડાં મુકવવાને અથવા રાખવાને જે ત્રાસ અથવા દોરી લંટકાવી ગએથી તે, વળગણી

આરવણું, કિં આમાસામા ખેતર નં ખેડાયાથી, તે કાણુ થઈ જવાથી, પાણી પાછને ખેડવું તે

આરવું, કિં સં ઉછળતા પાણીમાં—અધરણમાં અનાજ નાખવું. ૨ ધણીના ગાળામાં અનાજ નાખવું. ૩ ખેતરમાં ધાન્ય વાવવું

આરવો, પું લકુરવાર કરવાની જગો

આરસ, પું મુસલમાનોનો એક તેવાર.

આરસડી, સ્ત્રીં નાનો આરસિયો

આરસિયો, પું મુખડ વગેરે ધસવાને સારુ જે પથ્થ- મો ગોળ કકડો તે આરસિયા જેવું કપાળ એટલે ડીલું—ચાલ્યા વગરનું સાદું.

આરાડવું, આરાહવું.

આરાહવું, કિં સં કાંઈને પેરાવવું ૨ ઉપરથી ઢાંકવું
આરિયો, પું ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે; લાવો; આરિયો વિતવો ૨ નદીનું પાણી માંય આવે તેવો નદીકાંઠો જે કુવો તે.

આરી, સ્ત્રીં છેક નાના સૈયડ; ગોખઝ.

આરીયો, લહાવો.

આર, અં અરે.

આરો, પું આરનાગ. ૨ પાસે; નહક, આતરફ
“ઓગે આવ રે સલુણા પ્રભુ સામળા જે”

આલ, સ્ત્રીં જીલ ઉપર વળગેલી વામી થૂક આલ ઉતારવી. ૨ એ થુક—ખોખાર કાડવાને દાંતણની ચીરી વગેરે કપ હથિયાર તે. ૩ સમ્ભાળ. ૪ શત્રુના કિધેલા કોલકરારપર લસેમો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ આવે તેવું કપ તેનું માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના સ્વાધીનમાં રાખવું તે; આલમાં રાખવું

આલાં, નં કાં; ફરી ગયલું પાણી વરસાદ રૂપે પડે છે તે
આલા, ચામડું; ખાલ

આલાણ, નં કાસ ખેંચી ચાલનારા બળદોને ઉતર- વાનો ઢળતો ખાડો ઉર

આલાદ, સ્ત્રીં [આં] જે કુળ—વંશમાં પેદા થયલું હોય તે. ૨ પેન થયલાં છોકરા, વંશજ.

આલાવું, કિં અં હોલાવું

આલિયું, વિં ભોળું; સાદું, ગાડા જેવું, આલિયો, આલિયેલું.

આલિયો, ભોળો; કપટ નહિ સમજે તેવો, કુઝા વિચારનો.

આહું—હયું, સં પેલું, તે આલીમેર—તે તરફ.
આલે છેડે—પેડે છેડે

આવણી, નોછાવર જેવું ફરી પૈસા રૂપીયા ઉડાડવા.

આવરણ, સ્ત્રીં વળગણી

આવારણા, નં પોતાના વાલાને જોઈ તેને કાંઈ મારો સફટ ન થાય, થયું હોય તે જાણ અને રોજ સુખમાં જે એવો આશીર્વાદ દેતા અથવા હેમકુશળ આવ્યું તેના હરખમા તેની તરફ લાગ્યા હાથો ફરી ને જે દાચની મુઠ્ઠીમાં લમણા આગળ ગમી તેના દાચડા કાડવા તે; વાલાને સળવાની રીત—(ઝેરાઓમા)

ઓહવું, કિં સં ધરવું, લખ્યાવવું, રાખવું. 'અમૃત-
દ્રુષ્ટ સળવન મણી, હરી ઓહે છે હસ્ત' (સુદામા
ચરિત્ર). 'કટલીએક પોતાનાં બાળક, મેહેતા આગળ
ઓહેલ', 'પછે મેહેતાલ વિદાય માગે, બોલે બેહુ કર
ઓહીલ'. (મોસાળ). ૨ આડ વળીને રોકવું; બાળવું

ઓહવું, ઓહવું.

ઓહાવું, કિં અં ઇછવું, ચાહવું. મરવાને ઓહાયો ?
માર આવને ઓહાયો ?

ઓટા, પું અડચણ, પ્રત્યવાય [જે દુકું લુગડું તે.

ઓહણી, સ્ત્રીં છોકરીએને દીલે અને માથે ઓહવાનું
ઓહણું, નં નાની ઓહણી. ૨ ઓહવાનું વસ્ત્ર. ઓહ
ણીનો પને દુકા ને ઓહણીનો પને મોટા.

ઓહવું, કિં સં [સં અવકેન] શરીર માયુ ઢાકવું.
૨ પેરેલુ હોય તે ઉપર ખીલું નાખવું—રાખવું

ઓહવું, નં અથાણાંમાં નાખવાનું ફળ

ઓહો, પું કષ્ટ પણ વસ્તુનું જે ઢાકણું તે. ૨ બળ-
દને ઓહવા સાર સીવેલુ જે કપડું તે

ઓણ, અં આ—ચાલુ વરસમા

ઓણણી, સ્ત્રીં ઓરવું તે ભુવારની ઓણણી ચાલી.
૨ ઓરવાનો જે વખત તે આસોમાં ધોની ઓણણી
ચાલશે ૩ ઓરતી વખત જેમાં દાણા લાખવામાં
આવે છે તે કાણાવાળુ લાકડું; ચાકું.

ઓણણી, ઓહણી.

ઓતણી, સ્ત્રીં ઓતવું તે. ઓતવાની જે રીત તે.
ઓતઘોત, પું તાણા વાણા 'બીએ ખીલુ ભરાવું બધું;
ઔદ કોઢની નીપજ થાય, થાય ભાત પણ સામરથ
પોત, એમ અખા બાણુ ઓત ઘોત."

ઓતમ, ઉત્તમ.

ઓતરકું, પું સોભાગવટા ઉપર જે ખીલુ આકું લાકડું
ઓતલવું, વિસરવું. [હોય છે તે.

ઓતવું, કિં સં કોષ ખીયાં—ઓહામાં રેડવું. ૨
કોષ ધાતુનો રસ બનાવીને તેનું કોષ પણ ખીલુ પાડવું

ઓતાર, પું ધુળટ ધુળરો. (માતાનો ઓતાર)

ઓતાર, ઉત્તર.

ઓથ, સ્ત્રીં મદદ, આસરો ૨ ટેકા, ટેકણું ૩ છાયડો.
૪ ઓથો. ઝાડની ઓથમા ઉભો છે

ઓથાર, પું ચતા સુતાથી ને હાથ છાતીપર આવી
ગયેથી, સુનારતી છાતી બન્ધ થઈ બચ છે અને
તેનાથી ઉડી શકાવું નથી એવો જે બનાવ બનવો તે
(ઓથારે ચાંધો એમ કહેવાય છે)

ઓથું, નં વચમાં જે ઉલુ અથવા આડુ પડેલું—ચલ-
હોય તે. તે ઝાડના ઓથામા ઉભેલો છે ૨ પડ-
છાયો, ઓથો.

ઓથો, પું વચમાં જે ઉલુ પડેલું તે ૨ પડો. ૩
છાયો. ૪ સહાય, મદદ, ટેકા

ઓદન, પું [સં] રંધેલા ઓખા, ભાત

ઓદર, ઉદર.

ઓદારવું, નાગરવું. [એમાંનો એક.

ઓદીચ, વિં ગુજરાતી બ્રાહ્મણની એક જાતિ અથવા

ઓદીચી, ખોટો વિવેક

ઓધ, સ્ત્રીં કુળ; વશ, વેલો, પેદી, પરીવાર; ઓધ-
વાડો. "ઓધે આકડો ને શામે ધતુરો," "બાળ તારી
ઓધ હુ તો પોજો જઈશ," "એની ઓધજ એવી,"
"બધા ઓધે ઉતર્યા"

ઓધરવું, કિં અં ઉદાર થવો ૨ ઉધરવું

ઓધવું, કિં અં ગમ પડવી, ગમવું—છોકરી સા-
સરે ઓધતી નથી, એટલે તેને સાસરે રેવું ગમતું નથી.

ઓધાન, નં [સં] આધાન] ગર્ભ રેવો તે, મહિના,
દાડા (સ્ત્રીને)

ઓધાર, ઉદાર.

ઓધારવું, કિં સં ઉદાર કરવો [રોગ, ગુણ

ઓધે ઉતરવું, કિં અં વશપરખરા ચાલુ આવવું—

ઓધેદાર, ઓદેદાર. [લાકડું ઉચકતા]

ઓધેલેવું, કિં સં ધકેલવા—ખસેડવાને ખાંધ દેવી

ઓદાવાળું, વિં જેને ઓદો હોય તેવું

ઓદેદાર, વિં જેને ઓદો—પદવી—દરજાને હોય
તે, કામદાર.

ઓદો, પું અખત્યાર; પદવી, દરજા; સત્તા. ૨
ઘોડા ઉપરથી નાનાં છોકરા પડી ન બચ તેવી રીતની
જે તેના ઉપર ઘેઠક તે.

ઓપ, પું ઓપવું તે ૨ ચળકાટ, તેજ.

ઓપણી, સ્ત્રીં ઓપ. ૨ જેથી ઓપ ચડે તેવું ઓળર

ઓપટી, જરૂર, અડીવેળા ૨ અડકાવ (આપતિપરથી)
દુ ખ. 'અડી ઓપટીએ કામ આવે તે મિત્ર.'

ઓપવું, વિં ચળકવું, સાફ થયેથી પ્રકાશ કરવું,
તેજદાર.

ઓપદાર, વિં ઓપવાળું.

ઓપવું, કિં સં ધસીને સાફ કરવું, ચળકે તેમ
કરવું

ઓખાળ, નં બળતણ.

ઓભા, સ્ત્રીં દુ ખ, પીડા, મુંઝવણ "શોભા એટલી
ઓભા"

ઓભાવું, કિં દુ ખી થવું, મુઝાવું, સલવાવું.

ઓમ, પું [સં] એ શબ્દ, વેદના મન્ત્રોને આર-
મ્ભે મુકવામાં—ખેલવામાં આવે છે એ શબ્દ, અ
ઉ ને મ એ ત્રણ મળીને થયો છે. અ એટલે પાલન

કરનારી શક્તિ—વિષ્ણુ, ઉ એટલે સહાર કરનારી શક્તિ (મદિવ) અને મ એટલે ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ, (પ્રહા) એને પ્રણવ પણ કહે. ૨ એ ત્રણ છે શક્તિ જેની તે પ્રહા.

આય, અં ૦ આશ્ચર્ય અથવા શોકનો શબ્દ; અરે; હાય. આર, સ્ત્રી ૦ એક કરે તેમ બીજાએ કરવું તે, અડ-સાયડસી, દેખાદેખી. તેની આર કાં કરે છે, તે તે પૈસાદાર છે

આર, વિં [હિં] બીજું, અન્ય. ૨ વળી—આડ-અવળા વિચાર કેતા આર મશ્કરી થાય

આર, સ્ત્રી ૦ ગર્ભને પોપણ કરનારો તેની એક બાજુએ ક્યલો લોહી વગેરેનો જે ગરો ગર્ભ બાર નિકળ્યા પછી નકામો થઈ પડેથી બાર આવે છે તે. ૨ તરફ બાજુ ૩ કરી વગેરેને પાકમાં નાખવી તે

આરકાડ, આડકાર.

આરગણા-બગણા, પુ ૦ ભક્તિયો

આરગો, પુ ૦ કુતીની એક પેચ—દાવ ૨ ગંપાટો.

આરડી, સ્ત્રી ૦ નાનો આરડો.

આરડો, પુ ૦ ધરતો ચાર પાસ અન્ધિયાર એવો જે કોઈએક ભાગ તે આરડો કરવો—સ્ત્રી પુરુષ ઉભરે આંધળી તેઓને બુદ્ધિ સુવાળા—આરડા સામું જોવું—ધન સમ્પત્તિનો સારો ઉપયોગ ન કરતાં તેને રાખી મુકવી—આરડે અજવાળું—પૈસાં ટકે ભરપૂર—આરડે એસવું—વિધવાએ ખુણા પાળવો, ઘરમાં બીજા મરદના ભેવામાં ન આવે તેમ છુપા રેવું.

આરણી, સ્ત્રી ૦ ખેતરમાં અનાજ આરવાનું જે કામ અથવા આરવાનો જે વખત તે. ૨ આરતી વખત જેમાં ત્રણ લખાય છે તે કાણવાળું લાકડું, ચાકું

આરત, સ્ત્રી ૦ [હિં] સ્ત્રી જાત; આયડી, ઘેરી. ૨ ધણિયાણી; વહુ; સ્ત્રી; પત્ની

આરતો, પુ ૦ આરિયો ૨ દાંતે રક્ત દાળવો તે

આલોદાલો, વિં ૦ કાઠને છેતરવામાં અચક્ત, ભોળો, નિષ્કપડી

આરમાઈ—ન, વિં [સં] અપર માનક અડધા સગપણવાળું; સાવકું. એક પુરુષની બે સ્ત્રીઓના જે હોડરાગ્યા તે, એક એકનાં આરમાન લાપડુ કેવાય તે એક સ્ત્રીના હોડરાં પોતાનાં બાપની બીજી સ્ત્રીના આરમાન કેવાય.

આરમું, નં ૦ મોટા ભરડેલો સાંતળીને સ્ત્રીની જે કરેલો કનસાર; ત્રણધારી લાપસી

આરવણી, સ્ત્રી ૦ લુગડાં મુકવવાને અથવા રાખવાને જે વાંસ અથવા દોરી લટકાવી રાખેલી તે, વળગણી.

આરવડું, કિં ૦ ચોમાસામાં ખેતર ન ખેડવાથી, તે કંઈ થઈ જાયથી, પાણી પાછને ખેડવું તે.

આરવું, કિં ૦ સં ૦ ઉછળનાં પાણીમાં—અધરાણમાં અનાજ નાખવું ૨ ઘણીના ગાળામાં અનાજ નાખવું. ૩ ખેતરમાં, ધાન્ય વાવવું.

આરવો, પુ ૦ લક્ષ્મણ કરવાની જગો.

આરસ, પુ ૦ મુસલમાનનો એક તેવાર.

આરસડી, સ્ત્રી ૦ નાનો આરસિયો

આરસિયો, પુ ૦ સુખડ વગેરે ઘસવાને સારુ જે પથ્થરનો ગોળ કકડો તે આરસિયા જેવું કપાળ એટલે ટીલું—ચાંદલા વગરનું સાફ

આરાડવું, આરાડવું.

આરાડવું, કિં ૦ કાઠને પેરાવવું ૨ ઉપરથી ઢાંકવું

આરિયો, પુ ૦ ગમતી વસ્તુનો ઉપભોગ કરેથી જે સુખ—આનન્દ તે, લાવે; આરિયો પિતવો. ૨ નદીનું પાણી માય આવે તેવો નદીકાંઠો જે કુવો તે.

આરી, સ્ત્રી ૦ છેક નાના સૈયડ, ગોખરુ.

આરીયો, લહાવો.

આર, અં ૦ અરે

આરો, પુ ૦ આરનાર. ૨ પાસે, નજીક; આતરફ. “આરો આવ રે સહુણા પ્રભુ સામળા જે”

આસ, સ્ત્રી ૦ છલ ઉપર વળગેલી વામી થૂક આસ ઉતારવી. ૨ એ થૂક—આપાર કાડવાને દાનણની ચારી વગેરે કઈ હથિયાર તે. ૩ સરલાળ. ૪ શત્રુના કિથેલા કોલકારપર ભરોસો ન પડવાથી શત્રુને જેના વના નજ આવે તેવું કઈ તેવું માણસ, રત્ન વગેરે પોતાના સ્વાધીનમાં રાખવું તે; આસમાં રાખવું

આસાં, નં ૦ કરાં; કરી ગયલું પાણી વરસાદ રૂપે પડે છે તે આસાં, ચામડું; ખાસ

આસાણ, નં ૦ કાસ ખેંચી ચાલનારા બળદોને ઉતરવાનો ઢળનો ખાડો ઉર

આસાદ, સ્ત્રી ૦ [આં] જે કુળ—વશમાં પેન થયલું હોય તે. ૨ પેન થયેલાં હોડરાં; વશન.

આસાડું, કિં ૦ અં ૦ હોડાડું.

આસિયું, વિં ૦ ભોળું; સાદું, ગાંડા જેવું, આસિયો, આસિયેણું

આસિયો, ભોળો, કપટ નહિ સમજે તેવો; કુટ્ટા વિચારનો.

આસું—દયું, સં ૦ પેલું, તે. આસીમેર—તે નરક. આલે છેડે—પૈસે છેડે.

આવણી, તોછાવર જેવું કરી પૈસા રૂપીયા ઉડાડવા.

આવરણ, સ્ત્રી ૦ વળગણી

આવારણા, નં ૦ પોતાનાં વાસાને જોઈ તેને કોઈ ત્રાડ સફેદ ન થાય, થયું હોય તે જાળ અને રોજ મુખમાં રે એવો આસીવાંદ જેનાં અથવા કોમકુશળ આવ્યું તેના હરખમાં તેની નરક લાગ્યા દાયો કરી ને બે દાયની મુઠીઓ લમણા આગળ રાખી તેના રાચના ડોડના તે; વાસાને મળવાની રીત—(વેરાઓમાં).

ઓળવાવું, કિં ૨૫૦ કોઈએ છુપાવેલું હોય તેથી હાલતમાં હોવું

ઓળવું, કિં ૨૦ કાંસલાથી સાફ કરવું (વાળ ઓળવા).

ઓળા, પું લીલા ચણા, ૨ સેકેલા ચણા (કાઠિયાવા-ડમાં). ૩ ધાસનુ બળતું કરી તેમાં લીલા ચણાના છોડ (ચણા સાથે)ની કાળી કરી ધરી રાખેથી દુદી પડી, બકાઈ—સેકાઈ તૈયાર થયલા જે ચણા તે.

ઓળામણાં, ઓવારણાં.

ઓળિયા, પું એક જાતનું કોળ-વાલ

ઓળિયાપટ્ટી, સ્ત્રી ૦ ચક્રર ખેસાડવા સારુ દાટાને વિટાળેલી લુગડાંની જે પટ્ટી તે.

ઓળિયું, નં આકળીતા આકારમાં વિટાળેલો જે કાળા તે. ૨ ટીપણુ, પક્ષાડું.

ઓળી, દાર, પ્રકિત.

ઓળે ઉતરવું, નહારી વસ્તુ—પદાર્થ—માણસના સજ્જ-માં—છાયામાં—તે જવું હું તો નહારાને ઓળેએ ન ઉતરું.

ઓળે છેળે, વિં સફોર વગર, પુષ્કળ, છુટે હાથે (પૈસા વગેરેનો વાવર).

ઓળો, પું જે ચીજથી પ્રકાશનો અટકાવ થાય તે ચીજના આકારનું બીજી પાસ જે બાજુ પડવું થાય તે; છાયા ૨ અપવિત્ર વસ્તુની છાયા પડેથી જે ખરાબી થાય તે (અથાણાને અડકાયેલીનો ઓળો પડ્યો). ૩ આકાર

ઓ.

ઓ, પું [સં] મુળાક્ષરનો ૧૧ મો અક્ષર—સ્વર. નં ગાય, લેસ વગેરે દૂધાળા જનોવરને પેટની નીચે દૂધ રહેવાની આંચળાની આસપાસની જે જગ્યા તે ઓઠ, વિં સાડાત્રણ “ઓઠ હાથમાં સહુ કો રમે, જગ જગ એટલામાં લમે” (અખો)

ઓત્સુક્ય, નં [સં] ઉત્સુકતા, ઉત્સાહ, આતુરતા, ચિન્તા; ચિન્તાતુરપણુ; ઉદારીનતા

ઓદાર્ય, નં [સં] ઉદારતા; સખાવત; ધાતાળપણુ, દાતૃત્વ. ૨ મોટાપણું; શ્રેષ્ઠતા.

ઓદાસ્ય, નં [સં] ઉદાસી હાલત, ગોક, ગમી.

ઓદીચ, ઓદીચ.

ઓરસ, વિં [સં] પશ્ચિમત સીપુરથી ઉત્પન્ન થયેલું છોકરું (કાચદાસર ઉત્પન્ન થયેલો છોકરો વા છોકરી)

ઓપધ, નં [સં] ઓસડ.

ઓપધી, સ્ત્રી ૦ [સં] વનસ્પતિ ૨ ઓસડનો ગુણ ધરાવતી વનસ્પતિ; જરીશુદી

કે.

કે, પું [સં] મુળાક્ષરનો આરમો અક્ષર, ૩૪ માંનો પેલો વ્યક્ત વર્ણ ૨ વાળ; તુ જેમ કે, આ જગત પશ્ચાત્તાત્મક છે એટલે પાંચ તત્ત્વવાળું—પાંચ તત્ત્વનું બનેલું—છે. ૩ પ્રથમ—મુખ્ય હોય તેવું, સાથે. ૬ અગ્ર-વંક એટલે ધ્વજા પ્રથમ છે જેને તેવું; ૬ અગ્ર સાથે, આનન્દ વિષયક વાક્ય એટલે મુખ્ય વિષય આનન્દ છે જેમાં એવું વાક્ય. ૪ પ્રસારે શબ્દને નકામો બેટ-વામાં આવે છે—જેમ કે, બાલ, દણ, પુત્રને બદલે બાલક, દણક, પુત્રક. ૫ શબ્દની પેલા મુકવામાં આવે છે ત્યારે તેનો અર્થ નકાર એવા થાય છે—જેમ કે, કપુત, કષુદ્રિ, કમત, કબેડ વગેરે—એ કે, સંસ્કૃત કૃતો અપભ્રંશ છે.

કંઈ—કંઈએક, વિં [સં] કિંચિત્ થોડુએક, જરાક, લગભગ કંઈ શબ્દ નિરર્થક આચણી પ્રાપ્ત પણ વપ-રાય છે તે અર્થ કાઢવા ધારિયે તો કોઈએક એવા નિદેશે. “કંઈ સમી સાંજે ચોર પળા, કંઈ—લાઈ તમે જીવો છો કે જાગો છો”

કંઈક, વિં કંઈ ના કરતા પણ વધારે ઓછો અર્થ રાખે છે, જરાક, લેશ, રૂત.

કંઈનહિ, અં થોડું—જરા જેટલું પણ નહિ ૨ ફિકર નહિ; અગત જેવું નથી

કંઈપણ, અં જરાક, વધારે નહિ પણ કંઈ તો ખરું (નોંધ—નજ આવે તેવા અર્થ રાખે છે)

કંસારી, સ્ત્રી ૦ કણસારી.

કંઈ, સં કાણુ (જી) ૨ કેવી, શી જાનતી, કંઈ ઓપડી ? ‘તમને કંઈ વહિ ગોરાં ગમશે લાડ’

કંઈક, વિં કેટલાએક ધણુએક

કંઈસણી, છોડાને બાંધવાની ધરણ, કસણ.

કંઈવત, કોવત.

કં—કંઈ, પું કં—રત.

કંઈતું, વિં ઉજળતું, ગરમ (તેલ) ૨ ઠંડીવાળું તે તરૂં આવતું (અડગમ્)

કંઈતું, કિં ૨૦ ધુજતા ધુજતા અવાજ થયો (ટાંડે અથવા ગુસ્સાથી દાન કહે છે). ૨ અનીસ ગરમ થઈ જવું; ઉજળવું (તેલ કંડી ગયું). ૩ ટાંડથી સરકાયાઈ જવું (સરી)

કંઈકાટ, પું એવા સરસળાનો અવાજ.

કંઈકાવડું, કિં સં કહે તેમ કરવું—૧ અવાજ કરવો. ૨ ઉજળવું, છેડાં ગરમ કરવું [હોય તેવું]

કંકડી—કંકેર, વિં થોડુંક, જરા. છેક નાનો કંકેર

કંકડીને, અં ધણુ બેસથી—બેસમાં. કંકડીને જુબ લાગવી, કંકડીને પડવું (કે ખ)

કકડો, પુ૦ આખી વસ્તુનો કરેલો એકાદો ભાગ સોપારી-
કાગળ—કપડા—જમીન વગેરેનો.

કકડોકોર, વિ૦ નાનો સરખો કકડો અને છુટો, હોય
તેવું (ખાવાનું)

કકણાટ, પુ૦ કણકણો, કમ્પ. ૨ કણટાળો

કકણો—ણાટો, કણકણો.

કકરો, વિ૦ કકક ખરખરકું

કકલવું, કિ૦ અ૦ દુ. એ દીન થઈ બોલવું—માંગવું
૨ રીસમા બળવું—દરિયાદ કરવી ૩ કાગડાનું
બોલવું ૪ મળસફ કાગડાએ બોલવું

કકલાટ, પુ૦ કકલવું તે ૨ ગોંધાટ; ગરબડ. શોર. ૩
કાળીચોદમે પેણામા વડા સુરણ વગેરે તળવા તે

કકળાટ, કકલાટ.

કકળાણુ, ન૦ ખૂમ, ગોંધાટ. ૨ ખૂમ પાડી રડવું તે.

કકુડો, પુ૦ નાના છોકરાને લાડથી બોલાવવાનો શબ્દ.

કક્ષ, પુ૦ [સં૦] કાખ; બગલ, ૨ બાંજું, તરફ

કક્ષા, સ્ત્રી૦ [સં૦] માર્ગ અથવા માર્ગરેખા (અહ અથવા
ઉપયહનો—તી) કક્ષાંશ—માર્ગરેખા ઉપર જે અન્તર
સૂચક અશ—ભાગ તે, પટ—કામળી કુટવી તે

કખ, સ્ત્રી૦ એક જાતનો રોગ—છાતીને લગતા ભાગમાં
ઝીણી ઝીણી ફાક્ષીઓ થઈ આવે છે

કખડમાકડી, સ્ત્રી૦ એક જાતની ખડમાકડી, છવડું
કખાય, (કપાય), સ્ત્રી૦ કોષ, લોભ, મોહ, માન એ
ચારેમાનુ પ્રત્યેક (જૈન)

કગ, કઈ, કઈ પણ કરતા હોય તે કીછએ, અવર ન
કીજે કગ, મુડી રઈ મેવાળમાં, ઉચ્ચા રઈ ગયા પગ

કગરવું—લવું, કરગરવું;

કગરસ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ ચોખ્ખી કરના સારુ અન્દરથી
છાલી કાઢેલી કરચો તે, કરગસ

કકુ, પુ૦ [સં૦] બગલો ૨ યુધિષ્ઠિર રાજાએ વેરાટને
ત્યાં ગુપ્તવેશે દેવા ધારણ કરેલું નામ

કકુણુ, ન૦ [સં૦] કાચની ચપટી બજડી, —જેના ઉપર
સકેત કોગરા હોય છે તે, કાકણુ—પંજુતી વખત
કન્યાને હાથે ઘાલે છે ૨ વરાયલા—વરુણી થયલી
એવા આદાણને હાથે જે નાકુ બાધે છે તે. ૩ સુના
રૂપાનું, કાડા ઉપર પેરવાનું જે કાગરાવાળુ ધરેણું તે

કકુર, પુ૦ કાકરો ૨ કાંકરી, રેતી સાથે ભળેલી. ૩
નાના પથ્થર—“નર્મદાના જેટલા કકુર તેટલા શકુર”

કકુસ, પુ૦ અણબનાવ, કળિયો, બોલચાલ, લડાઈ
૨ રડી લડીને માંગવું તે, હક, છફ કકુસનું મૂળ
એટલે કારણ—પ્રસન્ન—જન—વસ્તુ

કકુસિયું, વિ૦ કકુસ કરનાર

કકુડા, કાંકીડા.

કકુ, ન૦ [સં૦ કુકુમ] હળદ ટકુણખાર વગેરે
મેળવણીથી થયેલો જે લાલ ભુંકા તે—કપાળે ચા
ટીલુ, પીયળ વગેરે કરવાના કામમાં આવે છે.
શુભ કારણમાં જ રહે ટાણે અને સારા શકુનમાં
રાય છે. ગોકમાં એનો ઉપયોગ થતો નથી. કકુના
કરવાં એટલે વિવોહ—વેસવાળ—સારા શકુન કર
કકુને પગલે પધારો એટલે ભારમાં જતારો. ક
પગલાં, સારાં—શુભ પગલાં. કકુનો ચાંદલો,
પણ કામમાં જશ—કંતે એથી ઉલટુ મેશને
ળીનો ચાંદલો.

કકુડો, કનકવો.

કકુડી, સ્ત્રી૦ કણટાલાનું મૂળિયું. ૨ એક જ
મુગધીવાળા મૂળિયા; કપૂર કાચલી ૩ કણટાલા
વેલી “કાચલીમા કકુડી તે વાડકીમા પાણી, ના
વર નવડાવા બેડી સમડી લઈ ગઈ તાણી—લાલ કેમ

કકુડું, ન૦ એક જાતનું ફળ ૨ કણટાલું. [કરીયે]

કકુડી, સ્ત્રી૦ કકુના છાટાવાળી શુભ વર્ત
પત્રિકા, લગનની કકુડતરી

કકુડાલ, ન૦ ચિત્તિકપાલા.

કકુણુ—ન, ન૦ કાગરાવાળુ સોના રૂપાનું કાડા ઉપર
જે ધરેણું તે—કકુણુ કકુડી, —સ્ત્રી૦ કકુણુ

કકુડાલ, વિ૦ [હિં૦] જેની પાસે ખાવા એડવા
કઈ જ ન હોય તે; લાચાર, છેક ગરીબ, દરિદ્રી

કકુડાલિયત, સ્ત્રી૦ કકુડાલ હાલત [તુચ્છ] હી

કકુરો, પુ૦ [કા૦] મીનારા ઉપર જે નક્સી તે.
કચ, સ્ત્રી૦ કચકચ. ૨ તકરાર, બોલચાલ, હક, છફ [સં

પુ૦ કચાવાળ “પાછળ કચલટ લટકતીરે.” (લા)
કચકચ, સ્ત્રી૦ વગર મતલબનું બળવડું તે, નક્ક

ટાયલું, માયાદોડ ૨ તકરાર, કળિયો ૩ પક્ષીનું બો
કચકચવું, કિ૦ અ૦ કચકચ કરવી, કઈક

બોલચાલ કરવી ૨ કકલવું
કચકચાટ, સ્ત્રી૦ કચકચ કરવી તે; બળડાટ, લવાઈ

૨ બુમાશોર, ગરબરાટ
કચકચાવડું, કિ૦ સ૦ જોર કરીને—કરીને—હાંત

સીને બાધવું ૨ કચકચે તેમ કરવું
કચકચિયું, વિ૦ કચકચ કરનાર—વાળુ, માથા કો

કચકકું, ન૦ કાચખાની પીકું હાડકું.
કચકકચડ, અ૦ (હાતથી) એવો શબ્દ થાય તે.

કચકડું, કિ૦ સ૦ ડાખી નાખવું, છુદવું; ભચડવું; ચા
કચકકચડી, સ્ત્રી૦ પુરતો સમાસ ન હોવો તે; ભિડ

કચકડવું, કિ૦ અ૦ જગાની તક્કીને લીધે ચરી
ડગાવું, ભચડાવું.

કચપચ, સ્ત્રી૦ ઘણાં માણસથી જે ભીડ નથા કલ
તે છોકરા છંયાની કચપચમાંથી તે બિચારી

પરવારવાની છે? ૨ તકરાર થવી. તેને જાણે
મળ્યું કચ્છપચ થઈ.

ચામડું, નં ૬૨૧ ગાળવું.

ચરધાણું, પું કચ્છરાઈ—છુદાઈને જે નારા થયા હોય
તે. કચ્છરાણું ધળ્યો—(માનુષ-પ્રાણાદુણી—ઉતરડનો)
ચરવું, કિં સં કચ્છડવું. કચ્છરી મારવું—દુર્-
શામાં લાવવું (પૈસા, આખર).

ચરાવું, કિં ચપ્પં છુદાવું; ચમ્પાઈ જવું

ચરિયું, નં ધાણીમાં પીલાતાં ચમ્પા કચ્છા (તેલ-
ખાળ). જે દોરને ખેવડવવામાં આવે છે તે. ૨ કચ્છમર
ચરો, પું [પ્રાં કચ્છરો] ધૂળ, તણખલા, પાતરાં
વગેરેનો જે ભેળ તે. ૨ કાંઈ વસ્તુમાં જે નદારો
વીણી કાડવા જેમ જે ભેળ હોય તે; કચ્છર વગેરે
ક ચરખડ; વાધો (કિસાખતો કચ્છરો). ૪ ચણવાના

કામમાં આવતો ગારો—કાદવં કચ્છરાની ટોપડીમાં
નાખવું—નિરકચ્છરથી—હલકું—નિર્જવ—નકામુ ગણી
ફેડી દેવું.

ચવાટ, પું ચુથાડો, ગભરાટ, જવ ઘોળાવો તે;
જવને ધલરાટ થવા તે (જવને ઘણો કચ્છાટ થાય છે)

ચવાણું, સ્ત્રીં ચુથાઈ—અગેરી જવુ તે, ભેળખેળ
ખંડાળી. ૨ ગભરાટ; છાં; મુસીખત. કચ્છાટ.
ક મનની ધારણાને ધકકા કાઢવો તે, મન દુખાવુ
તે, મુઝવણ. ૪ વચમાં ધુસવું—પડવું તે; અણ
ખોલાવ્યા ખોલવું તે.

ચવાવડું, કિં સં કાંઈ કચ્છવાય તેમ કચ્છુ

ચવાવું, કિં ચપ્પં મનની ધંચાને સામેથી આંચકા
કાઢાવો; જરાક દલગીર ચવું. પાછુ આપતા જવ
કચ્છવધ છે.

ચવું, વિં સકાઈ વનાવું. ૨ આડું અવળ વળી કંઈ
ભેળી નાખેલું તેવું તેણે સાથિયામાં કચ્છવું-કચ્છવું કરી
મુકવું છે.

કચ્છાટ, સ્ત્રીં કચ્છકચ્છ; નકામી—નિર્જવ ખાખત મારે
પુછપરછ કરવું તે ૨ જી.

કચ્છાટિયું, વિં કચ્છકચ્છ કરનાર; જી.

કચ્છાલ, સ્ત્રીં નકરી ચાલ.

કચ્છિનું, વિં ચુંથી નાખેલું; ભેળસેળ; કચ્છવું.

કચ્છિયાણું, નં લીડાળીડ.

કચ્છિયું, વિં કચ્છ—કચ્છકચ્છ કરનાર.

કચ્છીઆરો, પું જે કુટખમાં ઘણાં જણાનાં નાના
છોકરાં હોય તેને પણ કચ્છીઆરો કહે છે. એ તો
કચ્છો કચ્છીઆરો મુકાને મરી ગયો છે. ૨ કચ્છી
કચ્છીને પાકી કરવાને એક મામરી રાખવી તે. ૪
ગાલ્લી કચ્છીઆરો ભયો.

કચ્છુંકચ્છું, કિં સં અન્ન પાણી નાખી આળવું (કળા
વગેરેને)

કચ્છુકો, પું ચિચુકો.

કચ્છુમર—ચમર, સ્ત્રીં છેડ કીળી કચ્છી કચ્છી કરી હોય
તે. (કરી આદાની કચ્છુમર). કચ્છુચમર કરવી—પગખા
પછી ગોરવને દાંડ પરણેલા નેડાએ, ખાળ વગેરે કાંઈ
પદાર્થને સાથે ખેસી સગા સખધી સમજ લાંગવો તે

કચ્છુરો, પું એક વસાણું ૨ એરકચ્છુરો

કચ્છરી, સ્ત્રીં [હિં] સરકારી કામદાર પેતિકા થંકા
ધણા માણસા સાથે જ્યાં ખેસી કામકાજ કરે તે
કેકાણું. ૨ ચાર સારા ગુરુચોનુ કામસર મળવું થાય તે
કચ્છારી, સ્ત્રીં એક જાતનો ભાજન પદાર્થ. એ ઘઉં-
નો લોટ અને અડધ અથવા મગની માળની મેળવણીથી
બને છે.

કચ્છાલું—જું, નં પાણી પીવાનું ચાલું—ચલાણું. ૨
ધુપેલ—કુલેલ કાડવાનું નાનું વાસણ 'સાના તે કરા
કચ્છાલડાં, રતન કાસરી છે રાજન રે'

કચ્છાઈ, કચ્છાઈ.

કચ્છર, સ્ત્રીં કરચ, કચ્છરી

કચ્છરધાણું, કચ્છરધાણું. [અછરાયું.

કચ્છાઈ—સ, સ્ત્રીં કાચુ હોય તેવી હાલત. ૨ અપચો.

કચ્છ્યાં પચ્છ્યાં, નં નાના નાના છોકરા, કીયાં છોકરા
જીડકસ.

કચ્છ્યાખાર, તણ પાસાનો ખારનો અટ્ટ (૧+૫+૧=૭)
૨ કાંઈ કામ કરતે ન થાય તે (જીતે તે પોખાર)

કચ્છું, વિં [હિં] કાચું.

કચ્છ, પું [સં] કછોટો, કછોટો, કાછો ૨ કાચખો.
૩ સીમાડાનો પ્રદેશ; કિનારો; હં.

કચ્છપ, પું [સં] કાચખો. [ચવું વગેરે]

કચ્છી, વિં કચ્છ દેસ સખધી—નુ(માણસ, ભાષા
કચ્છો, પું કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કચ્છલું, કિં સં કાંઈ બીડનો—વાળવો

કછોરી, સ્ત્રીં હુગડાની તણ જેત લાગ્મી ને તણ
તણ પોળી ચીદરી, લૂગોરી

કછોટીખન્ધ, વિં જનોઈ દીઠ, કચ્છન પુરન. ખાલાયું
જે હોય તેવું (નોતર). ૨ સ્ત્રીસકુ કરી કચ્છો ન હોય
તે, ખાળખલચારી.

કછોટો, પું કચ્છ (૧ લા અર્થમાં).

કચ્છ, પું કમળ. ૨ અમત ૩ ખલાનું નામ

કચ્છર—સ, પું [હિં] કાચળ.

કચ્છલ, સ્ત્રીં સોદરાની જે પાયાની એક રમત. દાવ
નાખી કચ્છલેલા કચ્છી ત્રિહ સોદરીને કચ્છલેલી કાચરી
કુદી ખાર જવું.

કચ્છલો, પું એ નામનો પદ્ધતી.

કનકલલુ, કિં અં સોકટાની રમતમા માયાના ઠેર-
વેલા ધરમા પેલવેલી જુગ બન્ધાવી, પછી જુગીઆ.
કનકળલુ, ઉપર રાખની છારી વળવી; ઢકાયલુ થવું.
કનકળાઠ જલુ પણ કેવાય છે (દિવતા કનકળયો—
ગાઇ ગયો)

કનક, સ્ત્રી [અા] સર્જિત; લખિત, નસીબ, ૨ મોત.
૩ આકૃત, હાણુ (એ શબ્દ નકારા બનાવવાને જ
લાગે છે) જુગતી, નદખીર

ક-ગત, વિં હીણા-નકારા ગુણુ; અવિવેકી, ઉદ્ધત.
૨ નીચ તુકમનુ.

કનકરળએ, અં કનકથી, નકારા ભાયગને લીધે ૨
મરણ થયેથી

કનિયાખોર, વિં કનિયો કચા કરે તેવું, કટ્ટાસિયુ.
૨ તોફાની, મસ્તીખોર

કનક્યાદલાલ, વિં ખેની વચમાં કનક્યા કરાવનાર
કોઇ ત્રીજી, અવળ સવળ—ખરુ ખોડુ સમજાવી
લડાઇ-કનિયો કરાવનાર, લડાઇ સળગાવી ખસી જનાર
કનિયારનિયા, કનિયા કટ્ટાસ

કનિયો, પું [અા] રાઠ, કલેશ, કટ્ટાસ ૨ તકરાર,
વાધો, લાંબગડ ૩ સામસામી ખેલી મારવી તે;
મારામારી, લડાઇ ૪ ધનસાફ કરવાની ખાખત.—
કનિયો પતાવવો—માડી વાળવો એમ કેવાય છે,
કનિયાનું કાલખૂટ—તકરારી કનિયાનું મૂળ
રોપનાર—હર વાતે તકરાર—કનિયો કરનાર.

ક-જોડ, વિં રૂપ, રજૂ ને વિશેષે કદમા સરખુ નહિ તે
ક-જોડ, નં નાનો વર ને મોટી વહુ એ ખેતુ જે
જોડુ તે, હિણવરુ ૨ સ્વભાવ રૂપમાં મળતુ ન
આવે તેવું વર વહુતુ જોડુ.

કનજલે, નં [સં] (આખમાં આંજવાનો ઘી-દીવેલના
દીવામાંથી નીકળેલો કાળો પદાર્થ કાળજી, મેસ

કનન, નં [સં] ચોખ્ખુ સોનું ૨ એ નામનું
એક પુષ્પવૃક્ષ ૩ ધન, દોલત, લક્ષ્મી

કનની, સ્ત્રી [હિં] જે સ્ત્રીનો નાચી ગાઇ ગુજ-
રાન કરવાનો ધન્ધો હોય તે; રામજની.

કનવો, પું કમખો, કાચળી, કાપડું

કનકાલું, કિં સં (સ્ત્રી) લોળવાઇને પરપુરુષની સોખત
કરવી—કરાવવી.

કનક, પું [સં] કમખો; ચોળી. 'સાધે સાધે
જતા રે છે ખેન કનક કો શુ કીજિયે.'

કનકી, સ્ત્રી [સં] કાચળી પું દારપાળ, રણવા-
સના સ્ત્રીઓના ખોરડાનો તોફાર (નાટ્ય શાસ્ત્રમાં)

કનકોળું, નં સુગન્ધીદાર વનસ્પતિ, સડકચોરા ૨ પડલી
વાળો વાડકો; પ્યાલુ.

કન, કમળ.

કનકસ, વિં જેને હાથે પૈસા છુટે નહિ તે, જે પેરે
પણ ખાય નહિ તે, સઠ, બખીલ, સૂમ, કૃપણ.

કનકસાઈ, સ્ત્રી બખીલાઈ, કૃપણતા

કનક-રી, પું સ્ત્રી લાગી ડોકનું કાબરચિતરુ પક્ષી
—ધણ, ચણાના ખેતરમા વધારે ફરે છે

કટ, સ્ત્રી [સં] કટિ, કમ્મર, કેડ.

કટ, અં એવો અવાજ થવો તે.

કટક, નં [સં] લસકર; ફોજ 'કીડી ઉપર કટક',
'કટકની હાંસલી કટકમા ડોડવી' [ટણે]

કટકટ, સ્ત્રી કચકચ; ટકટક, માથાફોડ ૨ કનિયો,
કટકલું—યું, વિં જલદીથી ભાગી તુટી જાય તેવું, ખા
(લાકડું)

કટકિયું, નં છાપરી. ૨ માળ.

કટકો, પું કકડો, કકડા.

કટલું, નં કરાંડીનો ખપેડો, કમાડ વગરના ખુલ્લા
ખારણા હાકવામા આવે છે તે.

કટલું, વિં કેટલું.

કટાકટ-ટી, સ્ત્રી ઘણીજ દુસ્મનાઈ, અતિશય શત્રુત્વ
૨ મારામારી, કાપાકાપી.

કટાક્ષ, સ્ત્રી [સં] ઝટ લઈ વાકી નજરથી સાન
કરી લેવી તે, નેનની અદા. ૨ ગુસ્સા ભરેલી આંખ
કરી નજર.

કટાણું, વિં [સં] કષાયિત] કલે વનાના વાસણમા
ખાટો પદાર્થ ભચ્યાથી એનો (કાટના પાશથી) જે
નકારો સ્વાદ થાય તે ૨ કણ્ટાળા ભરેલુ, ન પાલવ્યાથી
કચલીવાળુ થયલુ (મોડું) 'મોડુ કટાણુ કરીને મૂળ
નેણી ચાલી.' ૩ નરસુ ટાણું; કવખત

કટાર-ટી, સ્ત્રી [હિં] એપાસ ધાર અને છેડે ટોચ
એવું મૂક ભેરવીને મારવાનું એક નાનું હથિયાર.

કટાવ, પું કટિબન્ધ (૨ જા અર્થમાં)

કટાવલું, કિં સં કાટ ચડે તેમ કરવું

કટોલું, કિં અં કાટ ચડવો ૨ કટાણુ થવું, કપાલું.

કટાસરી, સ્ત્રી ધરણુ

કટિ, સ્ત્રી [સં] કમ્મર, કેડ.

કટિબન્ધ, પું [સં] કમરપટો, કન્હોરો. ૨ એ
નામની એક કવિતા રચના.

કટિમેખલા, સ્ત્રી [સં] સ્ત્રીયાનું કમ્મરે બાધવાનું
ધરણુ કહોરો પુરુષનો અને સ્ત્રીની શેર. 'કાંડેલી
રાત્રે કટિમેખલાતે.' [દોરો, કહોરો]

કટિસૂત્ર પું [સં] કરે બાધવાનો સુતર-રેશમનો
કટિરનાન, નં પગથી તે કમ્મર લગીજ માત્ર નાવું તે.

કટીક, જરાક, લગાર.

કટુવચન, વિં [સં] કડવું વચન; સામાને દુખ
લાગે એવું વચન.

કંઠક, વિં કંઠકું (ભાષણ)

કંઠનાથ, સ્ત્રીં કંઠવાસ.

કંઠેરો, પું હસ્તે તાર લાકડાંનાં ડાગથી અથવા લોહના સળિયા—ગળથી કરેલો જે આકાર તે. ૨ ગોખ; ધરના માળનો ચાર પડતો જે લાગ તે; ઓટલાની કિનારે ૩ ઓઠીગણ ૪ [હિં] ખાવા મોંનું ધાતુ કે લાકડાંનું ખાલું. (લાંબ પીનાર—લીલા માંગનારનું.)

કંઠેરી, સ્ત્રીં વાડકી; ખાલી. ૨ મોનાં રૂપા અથવા પિત્તળના પતરા ટીપીતે નાની નાની બનાવેલી તુચ્છેરની દાળ જેવડી ચળકતી જે ટપકીયો તે; તાર ટપકી, ટીકી. [જે વાસણ તે, ખાલો.

કંઠેરો, પું [હિં] યોળા ઓડાનું પડઘીમાણું પીવાનું કંઠકું, વિં વેર લેવાને અતીસ આતુર હોય તેવું; ધણું જ ખારીકું—કંઠેરો દુસ્મન ૨ આકર, ખારીક (વખત).

કંઠ, પું સાદડાંની ગુણ જેમા વેચવાના સોવારી લક્ષ્યાં હોય છે તે. ૨ ગોળ આમલી તે ખાકેલી ફેરી નથા ગોળને વાણીમાં યોળી ઉકાળેલું જે રગડ તે ૩ વાણીમા આમલી યોળી તેમાં જુવાર—ખાજરી—ચોખાનો લોટ નાંખી ઉકાળેલું તે

કંઠણ, વિં [સંં કંઠિન] જેને કાપવું અથવા જેની અંદર પેસાડવું મુશ્કેલ થઇ પડે તે; પોચું નહિ તે, સકત, મજબૂત; મજબ. (પથર). ૨ સમન્વય નહિ —કરાય નહિ તે, અધર (અન્ન; ડામ). ૩ ઉપાય ચાલે નહિ તેવું. (તે બચવો કંઠણ છે) ૪ કંઠ અસર ન થાય તેવું (કંઠણ છાતીનું) ૫ કપર, આકર, ખારીક. (હવે કંઠણ વખત આવ્યો). ૬ દુખ લાગે તેવું, કડવું (ભાષણ) ૭ નખલો દાડો (કંઠણ રેખા)

કંઠણાઇ, સ્ત્રીં કંઠણપણું.

કંઠરાઇ, સ્ત્રીં અકળામણું, અસુચું.

કંઠવું, કિં અં ધણીજ ગરમી પડવી; ધામ થવો. આજ બહુ કંઠ છે એટલે ધામ—ઉકળાટ થાય છે.

કંઠવો, વિં તડનાર; ડક્કનાર. (પગનો જોડો).

કંઠવો, પું તેલનું વાસણ

કંઠામ, કંઠકાણું. વિં નઠારી જગ્યા; નઠાર ધર ૨ આજર વગરનું કુટુંબ. ૩ શરીરનો ગુમ લાગ —કંઠામ ગુમકું તે સસરો વેદ.

કંઠારો, પું ધામ; ઉકળાટ; ગરમી પડવી તે.

કંઠિન, વિં [સંં] કંઠણ.

કંઠિનતા વિં [સંં] સખતપણું, દૃઢપણું; ૨ ધાન ટીપણું; હૃદયનું સખતપણું. [ભારી વેચનારો.

કંઠિયારો, પું કાકડાં ચેરનારો, ચિરનારો. ૨ કાકડાંની કંઠ, અં કયા. 'અકંઠક' (ભારવાડી શબ્દ)

કંઠકાણું, નં ધણીજ કુમળી—નાણુક જગ્યા (શરીરની) ૨ છાતી દોડી રાખવાની જગ્યા; કંઠી અથવા કંઠીની પાસેની જગ્યા.

કંઠડો, પું કંઠેરો.

કંઠેરો, પું કંઠેરો ૨ માલ ભરી લઇ જવાનું મોડું ગાડું.

કંઠાડી, સ્ત્રીં નાનું કંઠાડું.

કંઠાડું, નં એક અથવા વધારે ખાનાની લાકડાંની, રાધવાના મસાલા અથવા અથાણું ભરવાની જે પેટી તે. એ ગોળ કે ચોરસ હોય છે. [લાગ.

કંઠાડો, પું એસવાનો ગોખ, કંઠેરો ૨ વાણનો પાછલો કંઠાદર, નં પેટમાં થતી એક ગાંઠ.

કંઠાર, વિં [સંં] કંઠણ, કડવું; સકત લાગે તેવું—(ભાષણ) ૨ નિર્દય; ધાતકી (માણસ).

કંઠારતા વિં [સંં] મનનું સખતપણું.

કંઠાળ, નં જે અનાજની જે કાડ થઇ શકે—જેની દાળ પડે તે (મગ, ચણા, લાલ વગેરે)

કંઠણ, વિં કંઠણ.

કંઠ, અં એવો થતો અવાજ.

કંઠ, સ્ત્રીં કંઠ. ૨ ગણતરી બન્ધ વેચાતી વસ્તુના સેકડા ઉપર ખરીદારને જે બસતી મળે છે તે. ૩ કંઠડ.

કંઠક, વિં [આં] અદક પાસળી, વેલછાવાળું

કંઠક, નં કંઠકિયાં.

કંઠક, વિં પુરુ બકાઇલું નહિ તેવું, કાચુ. ૨ જેની પાસે કંઠ ન હોય તે; ખાલી. ૩ બૂખ્યું; અખાસી. ૪ સખત (ખોલનારો) (ભાષણ, વિચાર).

કંઠકડ, અં એવો થતો શબ્દ—નગારાં વગેરેનો

કંઠકડવું, વિં કંઠકડ એવો અવાજ કરતું—(ખાવાનું—અજીરણું). ૨ ઉકળતું; ધણું તપી ગયલું.

કંઠકડવું, કિં અં એવો અવાજ કરવો. ૨ ઉકળવું.

કંઠકડાટ, અં સકાષ્ઠી, આચકો ખાંધા વના; એક સરખી રીતે (તેણે કંઠકડાટ વાંચ્યું)

કંઠકડાવવું, કિં સંં એવો અવાજ થવો. ૨ ઉકાળવું. વિં ૩ ધમકાવવું (તેણે કંઠકડાવીને લીધો)

કંઠકાડન, વિં સકાષ્ઠી ધોયલું (અજીરણું). ૨ ધણી જ સકાષ્ઠી વાચેલું

કંઠકડીને, અં ધણા જ જોરથી, જોશમા, સપાટાબન્ધ

કંઠકણું, વિં કંઠકણું.

કંઠકખડાલી, વિં છુટાં લત્તાંથી અથવા ખોલવાથી ધણો ધોતાળ લાગતો પણ પાસે કંઠજ નાણું ન હોય તે. ૨ ધણો કચ્છસ.

કંઠકિયાં, નં મરદને કાને પંચવાનું મોતીનું ધરણું. વાળા; મોતી.—મોનાંના જે તારમાં જે અથવા ત્રણ મોતી બાંધેલાં હોય તે.

કણ્ઠ, કરડીઆણું.

વિં. કરડું.

પું. કરડો.

પું. નકારી ચાલ—ચર્મલક—રીત.

વિં. નકારી રીતનું—ચાલનું; આડું અવળું;

ધણુ રીતે નીમસર નહિ તેવું. ૨ બેડાળ; હંસુરતે. [ઉભી ટેકરી

, સ્ત્રી. પાડ—ખડકની જે સીધી કારણુ તે;

કિં. સં. ઉડાળવું.

ન. કડાઈ.

કણ્ઠ—કઠિયલું, વિં. બહુ ઉડાળીને બહુ કરેલું.

“કઠિયેલા દૂધ તે કણ્ઠ પીશે.”

કઠાપો, પું. બકરો; ધામ. ૨ શોક; દલગીરી. ૩ કડી.

કઠાયું, નં. કડાયું. કઠાયાં એ બહુવચન.

કઠારો, પું. ઉધડ ધનરો; ઉઠાકા વેવાર.

કઠી, સ્ત્રી. કડી. [છે તે; મોટા પેણા.

કઠેલું, નં. માટલાનો નીચલો ભાગ જેમા કંઈ સેક

કણ્ઠ, પું. [સં.] અનાજના ઢાંણા “કણના મણુ થાય”

૨ અનાજના છેક ઝીણા ભાગ જેટલું જે છે. તે,

કરમ, કીણી કકડી; ૨૦; પરમાણુ ૮ બ્રાહ્મણ,

ભીખારીને જે શેર અચ્છેર ઢાંણા આપવા તે

(મારાજને કણ કરાવ)

કણકં, કણેકં. ૨ કણ (૮ જ અર્થમાં)

કણકણ, અં. એવો થતો અવાજ.

કણકણા, પું. ભય શોક વગેરે કારણથી અથવા વેળાએ

શરીરમાં વિક્રિયા થયાના કારણથી ઓચિંતી જે

ધુનરી થઈ આવવી, રંધ જવી, ચળી થઈ આવવી

તે. ૨ કણ્ઠાળો.

કણકણાટ, પું. એવો થતો અવાજ. ૨ કણકણા.

કણકણા, પું. કણકણાનું એકવચન. ૨ ટાડિયા નાવનો

શરીરમાં પ્રવેશ થવો તે.

કણકી, સ્ત્રી. ભાત—ડાગેર ખાડતો ભાગી ગયેલા

આખાનો જે ઘણો ઝીણો ભાગ તે.

કણજરો, એક જાતની ભાજી.

કણજીયું—જીયું, નં. કણજીનાં ખીજનું તેલ—ખસ

ખુજલી ઉપર ઓસડ દાખલ લગાડવામાં આવે છે.

કણજી—જી, સ્ત્રી. એક જાતનું ખાંડ.

કણદિયો, પું. કણરાવાળું રૂપાનું સિયોને હાથે ધાવ-

વાનું ધરણું.

કણપીઠ; સ્ત્રી. જે ટુકાણે અનાજ વેચાતું હોય તે;

ઢાંણાબજાર.

કણખી, વિં. જુની એક જાત—એઓ ધણુ કરીને

અતીવાડીનું કામ કરે છે.

કણવટ—રિયું, નં. બ્રાહ્મણને દાનમાં આવેલું અનાજ,

એકું થઈ ગયેલું જુદી જુદી જાતનું અનાજ

કણવીર, નં. એક જાતનો યુવનુ ખાંડ.

કણવું, કિં. અં. દુ. ખ—ટાડ વગેરેથી ઊં ઊં કર્યાં

કરવું “કીકાએ કાલ આખી રાત કળ્યા કીધું”

કણમ, નં. [સં. કણિશ] જુવાર ખાજરીના સાદ

જીપર પેદા થતો અનાજનો જે દોડા તે; કસણ, કુકું

કણસણું, નં. કણસ; અનાજનું કુકું.

કણસારી, સ્ત્રી. એક જાતનું છવડું. ૨ કણસારાની સ્ત્રી

કણસારો, પું. [સં. કંસ્યકાર] તાણું. પિત્તળ વગેરે

ધાતુઓના ઘાટ ધડનારો—વેચનારો એ ધાસણને

કહે પણ દે છે.

કણસું, કણસ.

કણિકા, સ્ત્રી. [સં.] છેક ઝીણો જે કણ ને

૨ જરાક, થોડું “પરસાદની કણિકા”

કણિયારો, ખાજરીને ખાડીને છાસમાં રાંધે છે તે

કણિયું, નં. મોઢું

કણિયો, પું. અનાજનો ધન્યો કરનારો. દાણા વેચનારો

કણી, સ્ત્રી. છેક ઝીણો જે કણ તે ૨ હીરાની છેક

ઝીણી કકડી—કરચ. ૩ તેલ અથવા ઘીમાં કંઈ વસ્તુ

તળી કાડ્યા પછી જે અન્દર ઝીણી બુકી રે છે તે—

મુઠિયા અથવા ભજિયાં વગેરેની ૪ પગને નળિયે

કોટા ભાંગી રચાથી તેની જીપર કઢણ ચામડી ખાંચે

છે તે; કપાસી.

કણુ, પું. કણ (૨ જ અર્થ મુધી)

કણેકં, સ્ત્રી. ભિજવેલો લોટ—આટો ૨ ભિખારીને

જે અન્ન આપે છે તે.

કણેલું—ભાવનું, નં. દરબારમાંથી દર મામે મળતા દાણા.

કણો, પું. થોડા દિવસનું જન્મેલું, વેંત મોડ વેંતનું લા-

ચ્છુ ને પાતળું જે સાપનું બચ્ચુ તે (ગાયનો વાછ-

રડો તેમ સાપનો કણો).

કણોઈ, નં. કાંઠાના સ્ત્રી.

કણટક, પું. [સં.] કોટો (ખાવળિયા વગેરેનો) ૨

નડનાર તે, વિં. જ્યાં કંઈ સનમાન્ય ખાવા પીવાનું

ન મળે તે, દરિડી (રેશ) ૨ દુ. ખદાયક, માથુ કા-

ડવનાર; જેનું નડતર હોય તે.

કણટકીઆ, વિં. કણિટ્યા.

કણટલ, નં. [સં.] ખાવળનું ખાંડ.

કણટવાડ, સ્ત્રી. કાટાની વાડ.

કણટાળવું, કિં. અં. કાંટા સરખું દુ. ખ દેતું સમજવું;

નાખસન્દ પડયું—ન ગમ્યુ હોય તેવું. દેખાવું ૨ બે-

બર—દુ. ખી. ચવું. ૩ આખસી—થાકી—હારી જવું.

કણટાળો, પું. નાખસન્દ પડયું તે; કાટા સરખું લાગતું

તે. ૨ સીડ; ચિ. કાર. ૩ એક જાતનું કાટાનું ખાંડ.

કડકી, વિં નાના કડકા જેટલું

કડકો, પું કડકો.

કડકોચલી, સ્ત્રીં કરચલી.

કડખે, ડકતા જેવું એક વાળું

કડચ, સ્ત્રીં કરચ.

કડચલી, સ્ત્રીં કરચલી.

કડછી, સ્ત્રીં હલાવવાના અને પીરસવાના કામમા આવતું, છેડે વાડકીવાળું લાખી દાડીનું લોડા, ત્રાખા કે પિત્તળનું જે વાસણુ તે.

કડછો, પું મોટી કડછી

કડડડ, અં ઝાડના પડવાથી થતો અવાજ. ૨ આકાશમા ઉપરા ઉપરી જે ગર્જના થાય છે તે

કડદો, પું ઘડાડો, કાટલું તે સો આપવાનો હતો પણ પછવાડેથી તેણે કડદો કર્યો

કડપ, પું હાક; ત્રાસ, ભાર; કરખ.

કડપલું, નં મગ, તુવેરના છોડ તથા કપાસની કરાહી કાપી ખેતરમા થોડે થોડે અન્તરે જે હળલી વાળવામાં આવે છે તે ૨ ચોટેલા-ભાત ખિચડી વગેરેનો ચોપડો.

કડખ, નં એક જાતનો દોરનો ચારો—જુવાર, આજરીના જે મુકાઈ ગયલા સાંટા તે ૨ કરખ; હાક.

કડલી, સ્ત્રીં નાનું ને પાતળું કલ્લુ ૨ ઝાનીનું એક રાચ.

કડલું, નં કલ્લું.

કડવાડ, સ્ત્રીં કડવાસપણું [કડવાટતા જેવું].

કડવાડવું, કિં સં કડવું ઓસડ પાતું (ખાળકને તો

કડવાસ, સ્ત્રીં કપક કડવો સવાદ.

કડવી, સ્ત્રીં એક જાતની વેલી.

કડવું, નં એક આખા આખ્યાનનો અક્ષેપ જે ભાગ તે,—પછી નાનો મોટો ગમે તે કડવાની બહી કડીયો એક જ રાગમા ગવાય છે.

કડવું, વિં એળિયા ઇન્દ્રજવ વગેરેના સવાદ જેવું તે ૨ પસન્દ ન પડે તેવું; અગ્રિય (ભાષણ) ૩ કડવું એર—અકાર; અલખામણ; કપટાળો ઉપજાવનાર કડવી આંખ—ગેરમેરખાની, નાપસદગી કડવી જીભ—ખીજને દુખ લાગે તેવું જોલવું.

કડવું, કરડવું.

કડસલો, પું પડભીતિયું.

કડા, પું એક જાતનું ભાત કડાના ચોખા. ૨ ઇન્દ્રજવનું ઝાડ—કડાના કુલ (કેડી રાષ્ટ્રતા વગેરેમાં કામ આવે છે) કડાછાલ—ઇન્દ્રજવનાં ઝાડની છાલ (એક ઓસડીયું).

કડા-ઈ, સ્ત્રીં [સં કડાહું] ઉઝળવાનું—તળવાનું—લોડા—પિત્તળનું જે વાસણુ તે—એને ઝાલવાને જે પાસ કડા હોય છે, કડાઈ. કડા મોટી ને કડાઈ નાની.

કડાક, અં એવો થતો અવાજ.

કડાકડ, અં એમ થતો અવાજ

કડાકડી, સ્ત્રીં એક ખીજનામા એક ખીજથી સરસ થવાનો જે જોરસો તે, હોસાતોસી, સરસા સરસી ૨ દુસ્મનાઈ, શત્રુવટ. ૩ મારામારી, કતલ ૪ નાતણ પણ નહિ તેવી લાઘણુ

કડાકુટ, સ્ત્રીં માથુ દુખવા આવે તેવી જે મેનત તે. ગભરાઈ જવાય—જલદીથી રસ્તો ન સુઝે તેવી રીતનું જે કામ તે [તેવું (માણસ—કામ)]

કડાકુટિયું, વિં માથુ ફાડાવ્યા કરે—કપટાળો આપે

કડાકો, પું એવો એકાએક થતો જે અવાજ તે ૨ આખો દહાડો જુખ્યા જેવું તે, અપવાસ; લાઘણુ

કડાખીડ, અં ધમધોકાર, જોસમા, સપાટાખન્ધ

કડાખીનું, સ્ત્રીં નાની બન્ધુક, જે ઘોડેસ્વાર રાખે છે તે

કડાયું, નં મોટી કડાઈ.

કડાવું, કિં અં જવું, દૂર થવું તું અહીંથી કડા

કડિખન્ધ, વિં જેમાં કડીઓ એક પછી એક એમ વળગાડેલી હોય તેવું. કડિયું, નં અજ્ઞરણુ (કિલગી આવે તેવું). કડિયો, પું છો ચૂનાથી લીત વગેરે ચણે તે

કડી, સ્ત્રીં કાઈ પણ ધાતુનો થોડો અથવા ધણો વાળેલો જે પાતળો કકડો તે, આકડી ૨ કાઈ પણ ધાતુની સંજીનો ગોળ વાળેલો આકાર તે; નાનું કકુ. ૩ આખ્યાનમા અથવા ગીતમા, ચાર ચાર અથવા બે બે ચરણનો જે કકડો તે ૩ લાકડાનો લાખ્યો સોટો.

કડી, સ્ત્રીં [સં કડર] ચણાનું અથવા ચોખાનું વેસણુ ચોખી મીઠું મરી હળદ વગેરે મસાલો નાખી ઉકાળેલી જે છાસ તે.

કડીતોડ, કડી—સાકળને એક સપાટ તોડી નાખે તેવું (પાણી વગેરે) ૨ રકમે રકમ દાખલ કરી હોય તેવો (હિસાબ) ૩ જોશવાળી, ભારે (મેનત).

કડીમાલી, ચોકકું; લગામ

કડું, નં ગોળ વાળેલો ધાતુનો બડો કકડો ૨ મન્ત્રીને કાઈ પણ ગોળ વાળેલી જે ચીજ તે. ૩ સોનાં રૂપાનું ગોળ વાળેલું ધરણું ૪ (આતશબાજીનું) ૫ (ખાડનું)

કડું, વિં કડવું. [વપરાય છે.

કડું, પું એક જાતનો ધણો કડવો છોડ—ઓસડમા

કડું, વિં જરાક કડવું, કડવાસવાળું

કડું, અં પાસે, સોડે ૨ તરફ, લણી

કડુંધડે, અં કડાખીડ, ધુમધોકાર. સપાટાખન્ધ

કડોળ, વિં ડોળ—ધાટ વનાનું; બદસુરત

કડાકી, સ્ત્રીં મિળજ, તોર ૨ જે કેવું હોય તેથી ઉલટું—મળક—ઇપકામાં કેવું.

કણ્ઠી, કરડીઆવું.

વિં કરડું.

પું કરડો.

પું નકારી ચાલ—વર્તણુક—રીત.

વિં નકારી રીતનું—ચાલનું, આડું, અવળું;
પણ રીતે, નીમસર નહિ તેવું. ૨ બેડાળ,
મુરત. [ઉભી ટેકરી

સીં પાડ—ખરડની જે સીધી ઠારણુ તે,
કિં સં ઉકાળનું

કઠાઈ.

કણ્ઠ—કઠિયલું, વિં બહુ ઉકાળાને બહુ કરેલું.

“કઠિયેના દૂધ તે કાણુ પીશે.”

કઠાપો, પું બકારો, ધામ. ૨ શોક; દલગીરી. ૩ કડી

કઠાયું, નં કઠાયું, કઠાયાં એ બાહુવચન

કઠારો, પું ઉધડ કઠારો; ઉછીકા વેનાર.

કઠી, સીં કડી. [છે તે; મોટો પેણો.

કઠેલું, નં મારલાનો નીચલો ભાગ જેમાં કંઈ એક

કણ, પું [સં] અનાજનો દાણા “કણના મણુ થાય.”

૨ અનાજના છેક ઝીણા ભાગ જેટલું જે કંઈ તે;

કરચ, ઝીણી કકડી; રજ, પરમાણું ૩ આહાર,

ભીખારીને જે શેર અચ્છેર દાણા આપવા તે

(મારાજને કણુ કરાવ).

કણક, કણક. ૨ કણ (૩ બ. અર્થમાં)

કણકણ, અં એવો થતો અવાજ.

કણકણો, પું ભય શોક વગેરે કારણથી અથવા વેળાએ

શરીરમાં વિક્રિયા થયાનો કારણથી ઓચિની જે

ધુનરી થઈ આવવી, રંધ બની, વળી થઈ આવવી

તે. ૨ કણાગો.

કણકણાક, પું એવો થતો અવાજ. ૨ કણકણા.

કણકણો, પું કણકણાનું એકવચન. ૨ દાડિયા નાટનો

શરીરમાં પ્રવેશ થવો તે.

કણકી, સીં ભાત—ડાંગેર આડતાં ભાગી ગયલા

સોખાનો જે ધણે ઝીણો ભાગ તે.

કણજરો, એક ગંતની ભાળ

કણજીયું—ઝીયું, નં કણજીતા પીળનું તેલ—ખસ

મુજલી ઉપર ઓસડ દાખલ લગાડવામાં આવે છે

કણજી—કી, સીં એક જાતનું ઝાડ.

કણદિયો, પું કાકરાવાળું રૂપાનું સ્થિતિને હાથે ધાલ-

વાનું ધરણું.

કણપીક, સીં જે દેકણે અનાજ વેચાતું હોય તે;

દાણુબજાર.

કણખી, વિં શરતી એક જાત—એજા ધાણુ કરીને

એતીયાડીન કમ કરે છે.

કણવર—ઝીયું, નં પ્રાણણને દાનમાં આવેલું અનાજ;

એકડું થઈ ગયેલું ભુદી ભુદી જાતનું અનાજ.

કણવીર, નં એક જાતના પુલનું ઝાડ.

કણવું, કિં અં દુ ખ—ગાડ વગેરેથી જે કા કસાં

કરવું. ‘પીકાએ કાલ આખી રાત કસ્યા ઠીકું’

કણસ, નં [સં] કણિશ] ભુવાર ખાજરીના સાદા

બિપર પેદા થતો અનાજનો જે દોડો તે, કસણ; કુંડું

કણસલું, નં કણસ, અનાજનું કુંડું.

કણસારી, સીં એક જાતનું છવડું ૨ કણસારાની સ્ત્રી

કણસારો, પું [સં] કાંચકાર] તાણુ, પિત્તળ વગેરે

ધાતુઓના ધાટ ધડનારો—વેચનારો. એ વાંસણને

કલે મણુ દે છે.

કણસું, કણસ.

કણિકા, સીં [સં] છેક ઝીણો જે કણ તે

૨ જરાક, થોડું. ‘પરસાની કણિકા.’

કણિયારો, ખાજરીને ખાડીને હાથમાં રાધે છે તે.

કણિયું, નં ગોદડું

કણિયો, પું અનાજનો ધન્ધો કરનારો; દાણા વેચનારો

કણી, સીં છેક ઝીણો જે કણ તે ૨ હીરાની છેક

ઝીણી કકડી—કરચ. ૩ તેલ અથવા ઘીમાં કંઈ વસ્તુ

તળી કાડ્યા પછી જે અન્દર ઝીણી ભુકી રે છે તે—

મુડિયાં અથવા લાલિયાં વગેરેની ૪ પગને તળિયે

કાંટો ભાંગી રચાવી તેની ઉપર કટણ ચામડી ખાંચે

છે તે; કપાસી

કણ, પું કણ (૨ બ. અર્થ સુધી)

કણક, સીં લિજવેલો લોટ—આટો ૨ લિખારીને

જે અન્ન આપે છે તે.

કણિયું—ણાયતું, નં દરખાસમાંથી દર મામે મળતા દાણા

કણો, પું થોડા સ્થિતનું જન્મેલું, વેત દોડ વેતનું લા-

મ્બુ તે પાતળું જે સાપનું અમ્બુ તે (ગાયનો વાછ-

રડો તેમ સાપનો કણો.)

કણાઈ, નં કામના ખી.

કણક, પું [સં] કાટો (આવળિયા વગેરેનો) ૨

નડનાર તે, વિં જ્યાં કંઈ મનમાંનું ખાવા પીવાનું

ન મળે તે, નિરી (દેશ) ૨ દુ ખદાયક; માયુ કો-

ડવનાર; જેનું નડતું હોય તે.

કણકીઆ, વિં કણિયા.

કણલ, નં [સં] બાવળનું ઝાડ

કણવાડ, સીં કાંટાની વાડ.

કણાણવું, કિં અં કાટા સરખું દુ ખ જેનું સમજનું;

નાપસન્ન પડ્યું—ન ગમ્યુ હોય તેવું દેખાયું. ૨ જે-

નર—દુ ખી, થવું. ૩ આજસી—ચાકી—હારી ૪વું.

કણાગો, પું નાપસન્ન પડ્યું તે; કાટા-સરખું લાગ્યું

તે. ૨ ચીડ; પિ કાર. ૩ એક જાતનું કાંટાનું ઝાડ

કંદરી, વિં [સંં કંદરી] કૃષણ, કન્નુસ; જખીલ, લોભી. ૨ કંદર ઉપરથી કંદર જાણનાર.

કંદરપું, વિં વરુ; દેખાવડું નહિ, બદ્ધસ્ત; એડાળ કંદળી, સ્ત્રીં [સંં કંદલી] કેળ.

કંદા, અં [સંં] ક્યારે, કંઈ વખતે. ૨ કોઈ વખત, કો દી, કંદાય, કંદાયિત.

કંદાય, કંદાયિત.

કંદાયિત, અં [સંં] કોઈ વખતે; કંદી; વેળાએ; દૈવયોગે ૨ જો; એમ બને—હોય તો.

કંદાપિ, અં [સંં] કોઈ દાડો પાણુ—(નહિ)

કંદાવર, વિં [અં કાં] શરીરે લામ્બુ પોળું, કંદમા મોટું; સુનાસિખ, જાડાઈમાં છતે, જિંચુ, દેખાવડું, ભંચ, પ્રોદ.

કંદાસ, કંદાય, કંદાપિ.

કંદાસણ, સ્ત્રીં કંકાસિયણ સ્ત્રી [ક-મોસમે.

ક-દાડે, અં ન જોયે તેવે—અધરિત વખતે, કરતે,

કંદી, અં કોઈકોઈ દાડે, કોઈ વેળા ૨ કોઈ દાડો પાણુ—(નહિ) કંદીમદી—કોઈ કોઈ વેળા. (હમ્મેશ નહિ)

કંદષ્ટિ, સ્ત્રીં [સંં કંદષ્ટી] નહારી—બદનજર ૨ ગેર-મેહરખાની, અવકૃપા ૩ કોઈ સ્ત્રીના ઉપર નાલાએક વિચારથી જોતું તે

કંદક, પું પુરુષનો ગુપ્ત રાખેલો જે અવયવ તે.

કંધાન, નં અલકી જાતનું અનાજ—કોદરા બપ્પી વગેરે. ૨ બગડેલું અનાજ કંધાનને કળવીને ખાતું, એ દેવત-જેનાથી છુટાય નહિ તેવા નહારાં માણસના સમ્બન્ધમાં લાગુ પાડવામાં આવે છે

કંધાણુ-ણી, સ્ત્રીં રોજ બરોબર ન ધોવાયાથી એટલું તો મેલ થયલું કે પછી ખુબ ધોયેથી પણ સાફ ન થાય તે.

કનક, નં [સંં] સોનું. ૨ દોલત ૩ ધનતુરો.

કનકમય, વિં [સંં] તમામ સોનાનું

કનકરસ પું [સંં] ગંધક.

કનકસંજ, સુનાના ટોચકાવાળા (કાસિસા).

કનકવી, સ્ત્રીં નાનો કનકવો

કનકવો, પું જે ચોખ્ખા કાગળનો એક ઊભી (કયડો) તથા એક કમાનદાર (કામ) કામડીનો આધાર આપી વચમાંથી દોરી બાધી આકાશમાં ઉરાડવામાં આવે છે તે

કનકુડો, કનકવો.

કનજર, કંદષ્ટિ.

કનડગત, સ્ત્રીં દુ.ખ, હરકત

કનડલું, કિં સં દુ.ખ દેવ, માથાફાડ કરાવવી

કનડાટ, પું દુ.ખ.

કનંદલ, નં સ્ત્રીએને કાને ધાલવાનું એક ધરેણું.

કનવોર, સ્ત્રીં એકનીએક નકામી વાત વારેવારે કર્યા કરવી; પક્ષાત, દરકાર, ખણખોળ.

કનસાર, પું [કંણસાર] ભરડેલા ધર્મીમાંથી થયું તથા લોટ કાડી નાખી શુદ્ધ જે કણ દાણા જે તેને ગોળ-ખાડના પાણી સાથે ખાસી જે પદાર્થ ખનાવવો તે; લાપસી.

કનસારી, કણસારી.

કનસારો, કણસારો. [ડાંતો કરેલો પડો]

કનાત, સ્ત્રીં તમજૂની કપડાંની ભીત ૨ જાડા કપ

કનાસ્તર, નં નેતર અને વાસની સળીનું ખનાવેલું.

કરણ્યા જેવું પોણુ-લામ્બુ કામ—જેમા વેચવાની ખાડ ભરી હોય છે તે. ૨ ચાર ચાર હજાર પરિચાનો

જે જથ્થો તે ૩ ચિને લોડાના પતરાનો દાખડો ૪

શરીરે જાડી સ્ત્રી કે જાડો પુરુષ.

કનિષ્ઠ, વિં [સંં] ઉમ્મરમા નાનું ૨ ગુણ કર્મમા

ઉતરતું—ઓછું. ૩ સહુથી નાનું (વયમા) અથવા

ઉતરતું (ગુણ કર્મમા) ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ

એમ સુકાખલે ગણના થાય છે

કનિષ્ઠપક્ષ, પું [સંં] છેક ઉતરતો પક્ષ; હલકી રીત

કનિષ્ઠપક્ષ, અં નિદ્રાને, શેવડે; ન ચાલતા; ખીછ

કોઈ રીતે ન ફાવે ભારે. ૨ ઓછામા ઓછું.

કનિષ્ઠિકા, સ્ત્રીં [સંં] સહુથી નાની—ટચ્ચી—

ટચ્ચી આગળી.

કનીનિકા, સ્ત્રીં [સંં] આખની કીકી.

કને, અં પાસે; સોડે; નજીક

કનેરી, સ્ત્રીં કાળ—આગળી, માણસને પાવા સામે

૨ છાપરાને લગતા કરાની, મોલથી બે પાસ ઢળતી

કારણમાની એકેકી. ૩ કોર, કોરણ. ૪ સોના રૂપાની

કિનારી. ૫ એક પક્ષી.

કુનેયો, પું કૃષ્ણ ૨ રૂડીલો—છેલ પુરુષ.

કનોચાં, નં કાનની લાળીના નીચલા ભાગ

કન્ત, પું [સંં કાન્ત] સ્વામી; ભરથાર; ધણી, વર

કન્તરેહ, પું અણખનાવ.

કન્તાણુ-ન, નં સણનું બનેલું જડું કપડું

કન્તાણું, કિં સં સૂકું—પાતળું થઈ જવું

કન્થ-ડો, પું કન્ત (કવિતામા) કામળી ૨ અલ્પો.

કન્થા, સ્ત્રીં [સંં] પ્રાડી તુડી ગોદડી—ધાલણી—

કન્થાર-ળ, નં કાટાવાળું એક જાતનું ઝાડ—એને

મરીકન્થાર પણ કે છે

કન્થારાં, નં કન્થારના ફળ

કન્થાળ, સ્ત્રીં ખચ્ચર જાંટ વગેરે જનાવરની પીંક

ઉપર બે પાસ માલની જે ગુણ લટકાવવામાં આવે

છે તે કણકાળ.

કન્દ, નં [સંં] મૂળ, મૂળિયું; જડ. ૨ ઝાડ—

છોડના મૂળિયાને ટુકાણે જે ગોળ અવયવ હોય છે

તે—રતાળ, સ્વરણ વગેરે ૨ સ્ત્રી અથવા પુરુષની

જે ગુપ્ત લાગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે તે લાગ.

નંદરા, સ્ત્રી [સં] ગુણ, ખોહ.
નંદર્પ, પુ [સં] સ્ત્રી પુરુષમાં રતિ સમ્યન્ધી
કિડા કરવાનો જે જોરમાં તે; કામ
નિલ, કહિલ.

નંદુક, પુ સ્ત્રીમાંનો દોડ. 'કંદુક ફેલી વિવિધ કરતિ'
નંદાઇ, પુ ગેલર ખાળ વગેરે મોઢાઇ. બનાવીને
વેચનારો; સુખડિયો.

નંદારો, પુ પુરુષની કૂડે પેરવાનો રૂપાં સોનાનો
આંકડા—ગુંથણ—શેરનો ડાગિતો. ૨ કૂડે વિટાળેલો
સુતર-રેશમનો દોરો. ડાંધરની આસપાસ ઘેટની કિનાર

નંદપ, કંદર્પ.

નંધરા, સ્ત્રી [સં] ડોક, ગરદન; શ્રીવા
નંધાડું, નં કટલીએક સરતથી ખેતર ખેડવાને ઢોર
ભાડે રાખવાં તે.

નં, નં કનકવાનો કપડા અને કામ એ ખેતું જે
જગોપર મળવું થાય છે ત્યાં અને તેથી થોડેક ફર
કપડા સાથે બાંધેલી એ દોરીના છેડાની જે ગાંઠ
વાળવામાં આવે છે તે.

નં સ્ત્રી સગતા કનકવાની નમતી બાલુને સમતોલ
રાખવા સારૂ તેની સામેની બાલુએ જે ચિધરડી
કામ સાથે બાંધવામાં આવે છે તે.

નં, નં કપાં રાખવું એકવચન.

નંકા, સ્ત્રી [સં] બાળક—કુવારી છોકરી (કન્યા
કરતા નાની).

નંયા, સ્ત્રી [સં] આઠ નવ વરસની કુવારી છોકરી,
કુવારકાં. ૨ મેપથકી ગણતાં છટ્ટી રાસી.

નંયાકાળ, પુ ન્યાં સુધી કુવારી રાખી શકાય તેટલો
વખત.

નંયાદાન, નં [સં] વિવાહના વિધિયે કન્યાનું
દાન કરવું તે; છોકરી પરણાવવી તે; લગન કરવું તે.

નંયા-પુત્ર, કુવારી કન્યાથી થયેલો પુત્ર, કાનિન.
નંયાહરણ, કુવારી છોકરીનું હરણ કરવું તે (આઠ
પ્રકારના લગ્નમાનો એક પ્રકાર).

નંયારાશી, વિં બાંધેલો; જનાની (પુરુષ).

નંપ, પુ ચક્રમક લોડાથી પડતો તનખો જે બાજેલાં
રૂં બેર ઝીલી લઈ એ સળંગાવવામાં આવે છે તે.
૨ કંદ. ૩ [અં] ખાલ

નંચી, સ્ત્રી રસ્તામાં પુરવાનો પથ્થરનો ભુકા; તાસ
નંપટ, નં [સં] લુચ્ચાઈ; કઠાઈ, ભેદપ્રપન્ન. ૨
ખેતાનું હોય તેથી ભુદું બતાવવું તે.

નંપટી, વિં [સં] કપટિક કપટથી ભરેલું
નંપઠર, સ્ત્રી લોકડાનો ગોળવાની કાડ; લોકડાની ગાંઠને
સીરી જે અડધિયું કરેલું તે.

કપડછાણ, વિં કપડા—લુગડાંથી છાણેલું હોય તેવું
કપડછાણ કરવું કેવાય છે

કપડું, નં [સં] કપટ) રૂ, રેસમ, બિન, સણ વગે-
રેનો બનાવેલો લામ્બો પોળો જે ઘાટ તે.—પેરવા,
ઓડવા, ઢાંકવા, પાથરવાને લુગડું; વસ્ત્ર

કપટરું, નં ફેરી કોણ દુધી વગેરેની કાપેલી જે બડી
છાલ તે; ગામડું

કપતાન, પુ [અં] વાણ—આગબોટ ચલાવનારા
ખલાસી વગેરેનો ઉપરી.

કપરું, વિં અધરું, મુશકેલ, કઠણ

કપરોડ, સ્ત્રી ખાડાની અન્દરનો આડો ખારો; અન્દ-
રનું આડું પોલાણ

કપરિકા, સ્ત્રી [સં] કપરું કાઢી છેક જ હલકી
કિમ્મતનો શિક્ષો. [રિયુ તે.

કપાટ, નં [સં] ખારણું; ઉઘાડવા દેવાનું જે પા-
કપાતર, કપાત્ર. ૨ નહારી સ્ત્રી.

કપાલ, નં [સં] ખોપરી ૨ ભિક્ષુકનું ભિક્ષા માગ-
વાનું એક વાસણ, ખાલ

કપાલિ, શિવ.

કપાલી, ભિક્ષુક; જે કપાલ લઈ ભીખ માંગે તે

કપાલું, કિં અં કાઈ કાપતું હોય તેવું થવું, ઉઘાડવું
૨ કળિયો કરવો; મારામારી કરવી.

કપાસ, પુ [સં] કપાસ] રૂનું ગાંડ, વણ ૨ કપા-
સિયા સાથે જે રૂ તે.

કપાસિયા, પુ રૂનું ખી—ખીજ. ૨ માસના સોચા
(માથાની અન્દરના)

કપારી, સ્ત્રી કાંટા વાગ્યાથી પગના તળીયાની તે
ભાગની ચામડી બડી થાય છે અને જરા જરા દુઃખ્યા
કરે છે તે, કણી. ૨ જોરડીમાં થતો એક રોગ.
૩ પુ કપાસ વેચનાર.

કપાળ, નં [સં] કપાલ] જે પાંચેણની ઉપરનો
માથાનો આગળ પડતો—જોહેરાનો જે ઉપલો ભાગ

તે;—લલાટ, ભાળ. ૨ નસીળ, દેવ, ભાએગ (કપા-
ળમાં નસીળ—છટ્ટીના લેખ લખાય છે એ કલ્પના
ઉપરથી) ૩ કઈ નહિ; ઘૂળ તે શુ ગિખવાનો છે

કપાળ ? કપાળ કુટવું—કપાળમાં સારવું ૨ માથા-
ફેડ—ધણી મેહેનત કરવી ૩ નુકસાન થયેથી દલગીઝ
થવું; હાથ ધસવા. કપાળ ઘોઈ જોવું—કર્મના શુભા-
શુભ લેખ અનુભવવા નસીળ અજમાવવું કપાળ

કુટવું—કપાળમાં વોગેથી તેમાંથી લોટી નિકળવું. ૨ ધણ
નુકસાન થવું; દુઃખમાં આવી પડવું; આશા ઘૂળ મળવી.

કપાળમાં કામ—તિરસ્કારથી કઈજ આપવાનું નથી
તે બતાવવા હાથનો અકુટ્ટો ઉભો રાખી સામેને બતાવવો
કપાળે કાળજી—નહાર કામ કીધાથી થયેલી એઆ-

બરુ, કાળીટીલી, અપયશ, ખોડુ આળ કપાળે
મોટવું—પાલવે પડવું, માથે લાંગવું-પડવું. કપાળે
લખેલું—ધ્વજે-નસીળે નિર્માણ કીધેલું કપાળે
હાથ—આશાભક્ત થવું, શોક અતાવવો, પસ્તાવો કરવો.
કપાળકૂટ, સ્ત્રી ૦ માથાફેડ, તેની તેજ મેહેનત

કસ્યા કરવી તે, નકામી મેહેનત

કપિ, પુ ૦ [સં ૦] વાનરો, વાદરો.

કપિજલ, ન ૦ [સં ૦] એક જાતનું પક્ષી

કપિતાન, સેતાન, તોફાની, ખન્ધો (છોકરો)

કપિલ, વિ ૦ [સં ૦] પીળાસ મારતુ કાળ—જેમકે

સડકો ખાધેલું આદમી

કપિલા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] તદ્દન એક જ રંગની જે ગાય

તે ૨ નરદમ કાળી ગાય. ૩ ગાય ૪ કેટલાંક સુકા

ફૂલનો લાલ ભૂકો

કપિલાપટ્ટી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] જે દિવસે છ યોગ એકઠા

આવે તે—લાદ્યક માસ, કૃષ્ણ પક્ષ, હસ્ત મહા-

નક્ષત્ર, વ્યતિપાત યોગ, મંજુળવાર અને રોહિણી

નિનિયુ નક્ષત્ર. એ સુપરે કપિલાના દાનનું મોટું મા-

હાત્મ્ય કેવાય છે. [ખુજલીપર કામ આવે છે

કપીલો, પુ ૦ [સં ૦ કપિલા] એ ઓસડ—લાલ ભૂકો

કપીન્દ્ર, પુ ૦ વાનરોનો રાજ. ૨ હનુમાન

કપીજલ, પુ ૦ ચાતક પક્ષી. ૨ તીતર પક્ષી.

કપીશ, વિ ૦ ભૂરો, રતાશ પડતો ભૂરો ૨ ભૂરો રંગ

કપૂત, પુ ૦ [સં ૦ કુપુત્ર] નકારા આચરણ કરનારો

છોકરો, કુળને બદલો લગાડે તેવો.

કપૂર, ન ૦ [સં ૦ કપૂર] સુગન્ધીવાળો તરત સળગી

ઉઠે એવો ઝાડમાંથી મળતો એક પદાર્થ એ દેવની

આગળ આળવામા અને ઓસડમાં કામ આવે છે

‘કપૂરનું વહીતર’ ‘કપૂરના કાગળા’ એ કેતી છે.

કપૂરકાચલી, સ્ત્રી ૦ એક સુગન્ધીદાર ભૂળિયું

કપૂરચીની, એક ઔષધી

કપૂરિયાં, ન ૦ કાચી કેરીનાં લાગ્યા કકડા અથાણા

દાખલ કામમા આણેલા તે.

કપૂરિયો, પુ ૦ પુરુષની પિશાબ કરવાની ઇન્દ્રી

કપૂરી, વિ ૦ એક જાતનું ખાવાનું પાન.

કપેચાં, ન ૦ ગાંધીનું એક વસાણું.

કપોટી, સ્ત્રી ૦ રોટલા-રોટલીની પોપડી

કપોટું, ન ૦ લાખરા-મુઠિયાંને ખાડી ચાળતાં જે કાકગ-

ઓગણા રે તે ૨ ચાદુ-શુમકુ સુકાઈ ગયા પછી જે

ઘોર લેખાય તે

કપોલ, પુ ૦ [સં ૦] ગાલ

કપોળ, કપોલ.

કપોળ-કલિપત, વિ ૦ ભુકું, ખનાવટનું; મનનાં ફાટ, લ

કપોળું કાઢવું, આળકના કપાળના ઉપરના ભાગના

વાળ કાઢવા

કપ્પડ, કપડું. [ભરવાનાં].

કપ્પા, પુ ૦ સાદાંના સીવેલા કાથળા (ખજુર વગેરે

કપ્પી, સ્ત્રી ૦ નાનો કપો.

કપ્પો, પુ ૦ સેલથી ભાર ઉચકાઈ આવે તેને સારું

એક યન્ત્ર. એ યન્ત્રમાં, લાકડા—ધાતુના કકડામા

ખેસાડેલું પણ ફરતું એક નાનું પૈકું હોય છે તે એ

પૈડાની ઉપર વચ્ચોવચ એક જરા ઉણ્ટો કાપો હોય

છે. એ કાપા ઉપર દોરકું નીચે ઉપર લપસતું રેખને

જ આવ કરે છે. કુવાનો કપ્પો, વાણ ઉપર અને

અને ડાકા ઉપર કપ્પા હોય છે.

કફ, પુ ૦ [સં ૦] છાતી ગળાને રુધિતો એક રોગ, વાત

પીત ને કફ એ ત્રણ કેવાય છે તેમાંનો એક ૨ કુખ

દેતા રસને બાર કાઠી નાખવાની ફેફસાની જે તળ-

વીજ તે ૩ ગળામાંથી જે મળ બાર પડે છે તે.

૪ ચક્રમક શળગાવવાનો બળેલો રૂ, ગુલ, કપ.

કફ-જવર, પુ ૦ [સં ૦] કફ થઈ આવતો જે તાવ તે.

કફન, ન ૦ [આં ૦] મુડદાંને ઓરોડેલું જે લુગડું, તે,

શબને ઢાકવાનું વસ્ત્ર.

કફની, સ્ત્રી ૦ જોગી ફકીરનું કુટી બાપનું જે પેહેરત તે.

કફરું, કપરું.

કફ, નારાજ, ગુસ્સો.

કફરું, કપરું.

કફાયત, કિફાયત.

કફેલું, ન ૦ રોજ માથાકૂટ કર્યા કરે તેવું—અભાગિયું

જોડું (સ્ત્રી પુરુષનું)

કફેલું-રું, વિ ૦ અધરું; મુશકેલ, કઠણ.

કખજ, વિ ૦ કખજમા હોય તેવું. ૨ ઓડો ન આવતો

હોય તેવું—પેટ કખજ છે.

કખજન, ન ૦ કખજો

કખજિયત, સ્ત્રી ૦ કખજ હોય તેવી હાલત.

કખજો, પુ ૦ [આં ૦] પકડી—ધરી—ધેરી પોતાની

સત્તામા રાખવું તે, તાળે, દબાણ; હવાલો, કખજો

કરવો; કખજમા લેવું—કખજો રાખવો વગેરે એમ

પ્રયોગ થાય છે. ૨ બાહે વગરનું બોરિયાવાળું બાન.

કન્દરા, સ્ત્રી [આં] નાટલાં માણસના ખાડા ઉપર
 કન્દરાં ચણતર કચ્છુ હોય તે; દેવડી; સમાધ.
 કન્દરાનાં, નં મલેચ વગેરેના મરણ પોમેલાને
 નાટવાની જગા. ૨ જ્યાં કન્દરાં હોય તે દેવડાણું.
 કન્દરા, નં [અં કપખોડ] સામાન મુકવાનો ખાના-
 વાળો—મે બારણાવાળો લાકડાનો ખનાવલો ઉભો જે
 ઘાટ તે, દોલાખ; મોટું લાકડારીઠું.
 કન્દરા, પું ઘાસની ગુચ્છ.
 કન્દરાડિયું, વિં બંદુ અને જોરવાળું.
 કન્દરાડી, પું લાકડાં કાપનારો, કઠિયારો.
 કન્દરાડું, વિં નળણું; નંકાર.
 કન્દરામ, ક્વામ.
 કન્દરામચીની, સ્ત્રી [કાં] ચીનીક્યાલા.
 કન્દરાલો, પું [આં] જેમા આપવા લેવા મચ્છની
 કન્દરાત—સરત—કાચ હોય તે કાચળ; લખત; ખત.
 (વેચાણ—ગીરાના ક્યાલા, માલતો ક્યાલો વગેરે).
 કન્દરાલો, પું [આં] જોરી છોકરું, કુટુંબ; પરિવાર.
 ૨ જોરી; સ્ત્રી.
 કન્દરી, કન્દરી.
 કન્દરીચની, વિં કન્દરીનાં ધર્મ મનને માનનારો.
 કન્દરાલદાર, વિં કુટુંબવાળો; ગૃહસ્થ, પરણેલો.—
 પુરુષ.
 કન્દરીલું, નં સચવાલું—કુટુંબકન્દરીલું.
 કન્દરાધયું—દ્વી, વિં [સં કુચુડિ] નંકારી—આડી-
 ખોટી સમજણવાળું; કોથો વિચાર કરનાર.
 કન્દરી, અં [હિં] કદી, કન્દરી; કોઈ દેવડો.
 કન્દરાતર, અચુતર.
 કન્દરાલ, વિં [આં] ખાતરીથી હા ક્યલી હોય તેવું;
 નક્કી માનેલું. મજૂર.
 કન્દરાલત, કન્દરાલત.
 કન્દરાલતું, કં સં કન્દરાલ આપવી; વચન આપવું.
 કોઈ વાતની હા પાડવી.
 કન્દરાલત, સ્ત્રી [આં] ખાતરીથી જે કેલું—લખી
 આપવું તે, વચન, કંકાર, કાર, કાચ; કાલ,
 નક્કીની વા.
 કન્દરાલતનામું, નં લખાણમાં જે કન્દરાલત તે.
 કન્દરાલિયત, કન્દરાલત.
 કન્દરા, પું પછાની વખત, પુલેઈ વખત પેરવાનું કી-
 નખામનું કડિયું—અપુરુષ ૨ અમું.
 કન્દરાય, પું જામે “કન્દરાય કોને પામરી પટકા, નામ
 ન જાય મણિપાળ” (પ્રેમાનંદ) સ્ત્રી જાય “કન્દરા
 વધો પેરવો, દોલતી જેડ ક્યાય” (પ્રેમાના ગીત)
 ખોટી ક્યાય કરો જોડતી, ઘટે તાકા દો દોરો” (કેન)

કન્દરા, વિં [કાં] ઝોણું; થોડું; જાણું [અચ્છ.
 કન્દરા-અક્ષત, વિં ઝોણી અક્ષત ૨ સ્ત્રી થોડી
 કન્દરા-કન્દરા, વિં ઝોણી કન્દરા કરનાર સ્ત્રી થોડી કન્દરા.
 કન્દરામલું, કિં અં કુચુવું; કાંપનું. ૨ કુચુક્યા આવવા.
 કન્દરામાર, પું કન્દરામવું તે ૨ કન્દરાજો, પિંકાર.
 કન્દરામી, સ્ત્રી કન્દરામી.
 કન્દરા-કોવત, વિં શક્તિ—જોરવાળું; નળણું.
 કન્દરા-અચ્છ, પું ઝોણો અચ્છ.
 કન્દરાજો, પું કાંચળી; કાંચડું; ઝોણી. “કન્દરા પતના
 ગુથેલ કન્દરાને” (સાકુનક)
 કન્દરા-ખોરાક, પું ઝોણો ખોરાક. [ચાખડ; મોરી.
 કન્દરાચી, સ્ત્રી ચાખડને છેડે જે દોરી હોય તે. ૨
 કન્દરા-જાખાન, વિં થોડું જાલનાર. ૨ લીલું જાલનાર.
 કન્દરાજે, અં નિર્ણય, અરબાદ; કાકડ.
 કન્દરા-જાત, વિં લુચ્ચુ, દરામી ૨ ઝોણાપેટનું. ૩
 તુકમદેર, વર્ણસૂતર, લીલાં કુળમાં ઉછરેલું
 કન્દરા-જાદે, વિં ઝોણું વધતું. [દિયકાં; કાચ
 કન્દરા-જુરત, વિં ઝોણી શક્તિ—દિમ્મતનું; અસક્ત;
 કન્દરા-જોર, વિં ઝોણા જોરનું; અસક્ત, નળણું.
 કન્દરા, પું [સં] કાચળો. “કન્દરા પલું મોરાર,
 ચોદ રત્ન કાચાં સમુદ્ર મોનર” (પ્રેમાનંદ)
 કન્દરાણ, નં [સં કન્દરાણું] લાકડાં અથવા ધાતુ-
 નું પાણી પીવાનું નાળાંવાળું વાસણ—ધણું કરીને
 સન્યાસી બ્રહ્મચારી વાપરે છે.
 કન્દરાતર, વિં [કાં] વધારે ઝોણું; ધણું થોડું.
 કન્દરાતરીન, વિં [કાં] સવુથી હલકું—સામર—રકુ—
 કાકાલ—ગરીબ—તુચ્છ—લીલું; ત્રાસાનુભસ (લાં
 તમારો કન્દરાતરીન સેવક). [ધટ્ટ.
 કન્દરાતી, સ્ત્રી [કાં] ધટ્ટ, ખુટ, ખુટકા. વિં ઝોણું;
 કન્દરા-તોલ, વિં ઝોણા તોલનું.
 કન્દરા-મનનું, વિં મન—ખાર—ખુશી વગરનું; જોર જુ-
 લમનું; બધાકાનું.
 કન્દરા-નજર, વિં [કાં] ઝોણી—કુશી નજરનું ૨
 ઝોણી મેહરઆની
 કન્દરા-તરીયા, વિં ઝોણાં—ગાઠા નસીખનું અવગિયું.
 કન્દરા-પાક, પું ઝોણો પાક.
 કન્દરા-પેશ, વિં [કાં] ઝોણું વધતું; કાકાનું વધારવાનું તે.
 કન્દરા-અખત, વિં [કાં] અલખિયું; નસીખવાનું;
 લાગ્યકીન. ૨ અન્નું લુચ્ચુ—કપકા આપતી વેળા
 વધાય છે. [કન—ક્યા.
 કન્દરા-અખતી, સ્ત્રી [કાં] કુદર, વિષતિ; પતની દો
 કન્દરા, સ્ત્રી [કાં] કદ; કદ; કદ ૨ કન્દરા અ-
 પા. કન્દરા કસવી—ઝાંઝવી ઝોરો કન્દરા પાળું

પટકા આધવો ૨ હાંમ લિડવી, તૈયારી કરવી. કમર
લાંબી જવી—આશા લજ્જ થવું; નાહિમેદી થવી.
કમર તોડવી—સખત મેહેનત કરવી ૨ પુષ્કળ માર
મારવો ૩ સ્ત્રી સાથે સખધ કરવો (લાક્ષણિક). કમ-
રમા જોર એટલે હિમ્મતવાળું. કમરનું લીલું એટલે
છાતી—હિમ્મત વગરનું, પોચું, કાચર

કમર-કસ, નં કમરમા કસ આવે તેવું ઓસડીયું.
કમરખ, નં [સં કમરખ] એક જાતનું લીલું પીળું
રતુમું એવાં લેળવાળું ખટમધુર ફળ.

કમર-પટો, પું કમરે આંધવાનો પટો. ૨ ઘરેણું,
કન્દોરો; કટિમેખલા.

કમર-ખન્દ, પું કમરપટો

કમલા, સ્ત્રી [સં] લક્ષ્મી.

કમ-સુખન, પું [ફાં] ઓછા—ખરાખ—નાલા-
એક—ભુડા બોલ; મેણું, ગાળ, અપશબ્દ.

કમ-સુખન-ની, વિં [ફાં] થોડું—મતલબ જેટલું
બોલનાર ૨ અઘટતા શબ્દ કાડનાર

કમળ, નં [સં કમલ] પાણીમાં પેદા થતું લામ્બી
દાડીનું એક ફૂલ. ૨ એ આકારનું દેવને બેસાડવાનું જે
વાસણ તે ૩ ગર્ભસ્થાન ૪ કમળકાકડીનું ફૂલ
૫ પૂજના ધીમાથી તેવો આકાર કોતરી કાઢવો અને તે
ચડાવવો વા મસ્તક ચડાવવું તે.

કમળકાકડી, સ્ત્રી કમળનું બી; એક ઔષધી.

કમળકોશ, કમળનો દોડો.

કમળલોચના, સ્ત્રી કમળના જેવી આંખવાળી સ્ત્રી.

કમળવદના-ની, સ્ત્રી કમળના જેવાં મોડાંવાળી સ્ત્રી.

કમળા, સ્ત્રી [સં કમલા] લક્ષ્મી.

કમળી, સ્ત્રી કમળના જેવા વાદળી રંગનાં એક
જાતના ફૂલ.

કમળો, પું બહુ શરીર પીળું થઈ જાય અને રોગી
બધી ચીજને પીળા રંગની જ દેખે તેવો એક રોગ.
૨ મીઠા લીંબુની જાતનું એક ફળ. ૩ (લાક્ષણિક)
અદેખાઈ; ધર્મી. એની આંખમાં બહુ કમળો છે.

કમાઈ, સ્ત્રી કમાવું તે. ૨ કમાયલું તે, પ્રાપ્તિ;
પેદાશ, નફો.

કમાઉ, વિં કમાવું હોય તે, પેદા કરનાર, રળતું, ઉઘમી.

કમાડ, નં [સં કપાટ] આરણ્ય, આર; દરવાજો.

કમાડું, નં ખેતરમાં ક્યારે ક્યારે પાણી જવા સારું
ક્યારાની પાળની બાધ તોડ કરવી તે.

કમાણી, કમાઈ.

કમાન, સ્ત્રી [ફાં] ચડાવેલું કામદું, ધનુષ. ૨
કડિયા સુધાર વગેરે કારીગરે પાડેલો જે ધનુષ આકાર
તે, મેહરાખ. ૩ આકાશમાં જે ધનુષ—મચ્છ તણાય

છે તે ૪ ધડિયાલ, ગાડી, કાચ વગેરેમા સ્થિ
પક ગુણુ રાખનારી જે લોડાની સાંકળી આકડા
હોય તે.

કમાનદાર, વિં [ફાં] કમાન—મેહરાખવાળું.

કમાલ, વિં [આં] ખુબસુરત, સુંદર ૨ પાણ
સારું; ઉત્કૃષ્ટ. ૩ પૂર્ણ. ૪ વિદ્યોદીનો પૂરેપૂરો જે દર
સરકાર લે તે

કમાલયા, પું બહુચરાણમા માનતામા મુકાયલા છોક-
રાઓ જે પાવે સાથે ફરે છે તે.

કમાવિસદાર, કમાવિસદાર.

કમાવું, કિં સં ધન, યશ, વિદ્યા વગેરેની પ્રાપ્તિ
કરવી; મેળવવું, પેદા કરવું, ઉઘમ—વેપાર કરવો,
રળવું ૨ નફો—લાભ—ફાયદો કાડવો

કમી, વિં [ફાં] ઓછું, બીજું; બાકી.

કમીજસ્તી, સ્ત્રી ઓછું કેટલું ને વધતું કેટલું તે
બાળેની તપસીલ—હિસાબની જે વિગત તે.

કમીન, વિં [આં] કપટી; હૈયામેલું [(પુરુષ).

કમીનો, વિં [ફાં] છેક હલકો; પામર, કંજાલ

ક-મોત, નં શિરસ્તા મુજબ વખત અને રીતસર જે
મોત ન થવું તે, અકાળમૃત્યુ, ખુનથી—કુખ્યાથી—
વગેરેથી જે એકાએક મોત થાય તે.

કમોદ, સ્ત્રી ખુશબો આપતું ઉત્તમ જાતનું જાત
અથવા તેના ચોખા. ૨ કલ્યાણરાગનો એક ભેદ. ૩
કુમુદ કમોદ આપવી—ઝિલાવવી એટલે માર મારવો;
કેસરી કરવી.

કમોદની, સ્ત્રી કુમુદિની.

કમોદિયો, પું એક જાતનું લાકડું—પાતળી સાગડી
જેવું થાય છે. ૨ એક જાતનો કન્દ—ખાંધામાં આવે છે
ક-મોસમ, સ્ત્રી મોસમ નહિ તે, ખોટો—અયોગ્ય સમો
કમ્પ, પું [સં] હાલવું—ધુજવું તે (સાધારણ
રીતનું). ૨ હાલ્યા કરવું તે; ધુળરી, કમ્પારી (ભંય,
શોક, રોગ, વગેરેથી) ૩ કણકણ, કણટાળો.

કમ્પન, નં [સં] હાલવું—ધુજવું—કમ્પવું તે.

કમ્પની, સ્ત્રી [અં] મણડળી, જથો. ૨ ભાગી-
દારોની રાણી, પત્ન્યાળ. ૩ સજ્જત, સોખત

કમ્પવાયું, પું [સં] શરીર ધુન્યા કરે એવી જે
વાતવિકૃતિ તે

કમ્પાણ, નં [સં કમ્પન] લાકડાના તોળાટો
તાણવા વગરની દાડીનો જે કાટો વાપરે છે તે.—

એમા કાટાની ઝાંચ દાડી ઉપર અધવચ બરોબર,
નથી હોતી પણ લાખે ટુકે અન્તરે હોય છે. ૩ તડ-
કામા ફચાથી થતો એક રોગ

કમ્પાણી, વિં તોળાટની એક જાત

કમ્પાયમાન, વિં કાંપવું, ધુજવું, હાલવું; કમ્પવાળું.

૧, સ્ત્રી૦ કમ્પ.

૧, પુ૦ કમ્પ.

૧, પુ૦ [અ૦] અન્તર તપાસવાનું—જમીન પાતું ધરતરનું એક ઓળર. ૨ દિશા જોવાનો હોડામન.

૧, વિ૦ ધા૦ [સં૦] કાંપતું—હાલતું—ધુળતુ હોય તેવું

સ્ત્રી૦ [અ૦] હાવણી. ૨ લશ્કરી ટુકડી; ફોજ

૩, પુ૦ [સં૦] કામગી; ધાલણી

૧, પુ૦ શસ્ત્ર ૨ સંખ્યા ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦,

૧ કમ્પુ બાવન નિશાયર પાળનારી.

શ્રીવા,—શક્તિ જેવી ગરદનવાળી (સ્ત્રી). જેમ ક્રને ત્રણ રેખા તેમ ગરદન ઉપર ત્રણ ત્રણ રેખા.

૨, કમર.

૧, પુ૦ કનકયાની જે બિબી કામડી—સળી તે (વાકીને મ ક છે). ૨ કરડો (૧ લા અર્થમાં).

મત, સ્ત્રી૦ [આ૦] સરવે મુએલાનું પાણું ઉડતું

૧, સરવે મુએલાં પ્રાણીઓનો સામટો ઇનસાફ થવાનો હોય, છેલ્લો દાડો.

૧, પુ૦ [આ૦] કલ્પના; અટકળ; ધારણા.

૨, સં૦ [હિ૦] નપુસકસિક્કના નામને યોગળી ક્રેવાને સારું પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે, ક્રાણુ.

૧, ફેલુ એનો ભૂતકાળ. ૨ કંઈ છુટતું—કંઈને ન કેવાના વાંકમાંથી નિકળી જવું.

૧, પુ૦ [સં૦] કિરણ ૨ હાથ. ૩ રાજ્યના ખરચને

સારું સરકાર, રૂપપાસેથી જે વેશ લે તે; કાપો.

૪ ધમ્મનો લાગો. ૫ જગાત; માણુ; મેહેસુલ. ૬ કરનાર

એવો અર્થ રાખે છે—સુખકર, પ્રકાશકર ૭ (દહાણીમાં)

રેનાર, વસનાર એવો અર્થ રાખે છે—પુણેકર; ચાણેકર.

રક, કર્ક.

રકડી, સ્ત્રી૦ મુઠાને લઈ જવાની વાંસની સાંકડી

નિસરણી. એમાં ઉભા સલકું ને આડી વાસની ચીપ

દોરડીથી બાંધેલી હોય છે; કાંકડી, ખાટલી

રકડોળ, ન૦ પરચુરણ કંઈ કંઠાળ તે.

કરકડ-વડી, સ્ત્રી૦ ખારી તીખી દડકડ કરતી-જે વડી

તે—(ચોખા વગેરેની બને છે)

કરકડાટ, અ૦ સ્પષ્ટતાથી અને ઉતાવળથી (વાંચતું).

કરકર, વિ૦ [સં૦ કર્કર] છેક મેદા જેવું લીસું—

સુવાળું નહિ તેવું, વચમાં વચમાં ઝીણી ઝીણી

કાકરી જેવું લાગતું હોય તેવું (લોટ વગેરે), બમ્કું,

ખડખડકું. ૨ તીવ્ર, ચક્ષુળ (છોકરું) ૩ કરકું, ગહિણ.

કરકશ, કર્કશ.

કરકશા, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્કશા] વડવાડિયેણુ; કોર

લાવણ કરનારી, નિર્દય (સ્ત્રી) 'ધન ધનરે પુરુષ તારે લાયેગ, કરકશા નાર મળી.'

કરકસર, સ્ત્રી૦ હાથ રાખીને—સમભાષીને—જરૂરનો જ ખરચ કરવો તે, મિતવ્યય.

કરકારિયું-વિ૦ ફક્ત હાડ આમ ગહેલા હોય તેવું, છેક પાતળું.

કરકાયલી, કરચલી.

કરખ, પુ૦ દુ ખ, શોક. "હરખે કરખે અનુભવ કશા,

આકાશ ઉદરમાં વરતે દશે દિશા; ત્યારે જેનું રાજજ

જાણ, ત્યારે માનવી તેની આણુ" (અખો).

કરખી, પુ૦ ખેડત.

કરગરતું, કિ૦ અ૦ ઘણી જ ગરીબાઈથી રડવા સરખું

મોકું કરીને કાઢાવાલા કરવા—માગી લેવું, આહાહા

કરતી.

[રજ કરગસ, સ્ત્રી૦ કરચ ૨ મેલ. કરચે ૩ ઝીણામાં ઝીણી

કરચ, સ્ત્રી૦ છેક જ નાની પાતળી કડકડી, ઝીણો મુકા

કરચલી, સ્ત્રી૦ હર કાઈ સુવાળી—સાફ વચ્ચતું સફો-

ડાઈ અથવા વળી જવું તે—(લુગડા, આમડી વગે-

રેની કરચલી). ૨ કરચલાની માદા

કરચલું, ન૦ પાણીમાંનો એક છવ એના ગરીર ઉપર

અડધે અડધે તમુને છેટે આડા આકા હોય છે. કર-

ચલો, કરચલી.

કરચાવતું; કિ૦ સ૦ ચીડવતું.

કરચો, પુ૦ સાફ ન મુડાયાથી આછા કેશ રંધ બપ

તે (અનાડી હળમે કરચા રાખ્યા).

કરજ, ન૦ [આ૦ કર્ક] કાંઈની પાસથી વ્યાજે લિધેલું

જે નાણું તે; દેવું, હેણું. કરજ કરવું, કરજ વાળવું—

અદાકરવું એમ ક્રવાય છે. કરજે કાડવું—કરજ કરવું.

કરજદાર, વિ૦ કરજ કરનાર. હેણદાર.

કરજાળી-ઝાળી, સ્ત્રી૦ દીવા ઉપરના જે કોડિયામાં

કાળજ પડે છે તે; મેસ પાડવાનું કોડિયું.

કરજ, ન૦ [સં૦] એક જાતનું ઝાડ.

કરજ-જળે, પુ૦ [હિ૦] પુવારે

કરડ, સ્ત્રી૦ ભરડેલું ભાત—એમાંથી નિકળેલા ચોખા

તે કરડના ચોખા ફેવાય છે ૨ ચલાની અન્દરની

બળેલી માટી. ૩ ફેરી, ફેળા, ધાસ વગેરે ખરીદી

કરનારને સેંકડા ઉપર જે પાચ, દશ બસતી મળે તે

કરડકણું, વિ૦ કરડવાની ટેવ હોય તેવું

કરડપાચેમ, સ્ત્રી૦ શ્રાવણ સુદ પાચેમ. એ દાંડ જોગ-

ઓ કરડની ખિચડી ખાય છે.

કરડતું, કિ૦ સ૦ કાંઈની આંમડી ઉપર મંત દેવા—

પાડવા; ખચકું ભરવું, કરડી ખાવું.

કરડાપાટી, સ્ત્રી૦ મોતીનું એક ઓળર.

કરડી-નગર, સ્ત્રી૦ બીક લાગે તેવી—આકરી નગર

૨ ગુએ; જુલમ; શકિત. ૩ ગેર મેહેરવાની, અવદૃષ્ટા

કરંદરા, સ્ત્રી, સ્ત્રી [આં] ભાગ્યશાળીપણું
કરંદરા, પુત્ર, ઉદારતા ૩ ક્ષમા.

કરંદરા, કરંદરા.

કરંદરા, પુત્ર માથા દીઠ આપવો પડતો જે કરે તે.
(સરકારને), જાણ્યો. ૨ નસીબમા લખાવેલી જે વેઠ તે.

કરંદરાણી અજમે, પુત્ર ગાંધીને ઘેર મળવું એક
કડવું એસડિયુ (અજમેદની જાત)

કરંદરાધરમી, અંત નસીબમાં હશે અને પૂત કીધું
હશે તે પ્રમાણે. 'સાદો' તો કીધો છે હવે નફો
કરંદરાધરમી છે.

કરંદરાયું, કિં ૨૦૦ તેજ—રસવનાનું ચર્મજવું, મુક
ચવુ ૨ સફોડાવું; ખીડાવું.

કરંદરાળા, સ્ત્રી આંગળીના કાપા ગણીને જપ કરવો તે
૨ હાથમાં રાખેલી જપ કરવાની માળા.

કરંદરા, વિં નસીબદાર, ભાગ્યશાળી, સકરમી

કરંદરા, પુત્ર રાધલા ભાતમાં દહીં ભેળી છુર મીઠું
નાખી માતાને જે નૈવેદ્ય ધરે છે તે.

કરંદરાડવું, કિં ૨૦૦ ઘી—દીવેલ વગેરે પદાર્થ થોડોક
લંછને અનાજ સાથે ચોળવો—મસળવો, મોવું.
૨ ચોળવું. 'દહીં ને ભાત કરંદરાડીને ખાજે.'

કરંદરાડિયા, પુત્ર ટોરને થતો એક રાગ.

કરંદરા, સ્ત્રી ચિત્રણ; કેણું મટોકું (અડકના ભાગવાળું)
કરંદરા, પુત્ર તાપા પિત્તજનુ—ધણું કરીને—મટોકીનું
વાસણ જેને કુક નાળવું હોય છે તે.

કરંદરા, સ્ત્રી [સંં કરંદરા] લાકડું ઘેરી પાટિયા
ખાડવાનું દાનાવાળું લોડાનું હથિયાળ કરંદરા મુકાવવી
એટલે જિંધે માથે ટટાર બન્ધાઈને શુભ આગળથી કરંદરા
મુકાવી લાકડાની પેટા વેરાઈ જવું—એમ કીધાથી
આવતે જન્મ મનમાન્ય સુખ મળે છે એવી એક ધર્મ
ધેલાઈ અસલ ચાલતી હતી. 'કાશીનું કરંદરા' એ કેતી છે
કરંદરા, સ્ત્રી નાની કરંદરા ૨ મોનીનું એક ઓળર.
૩ એક જાતની થોડાગાડી. [છેડો તે.

કરંદરાકીર, સ્ત્રી કરંદરાના આકારની જે કાર—
કરંદરાકીર, પુત્ર કુરતી કરવાનો એક પેચ - [હોય તે.

કરંદરા, વિં જે વરસનો પાક આઠ આનીથી ઓછો
કરંદરાવર્ષ, નં જે વર્ષમાં આઠ આનીથી ઓછો પાક
થયો હોય તે.

કરંદરા, નં [સંં] એક જાતનું ફલ; કરંદરાનું ફલ.

કરંદરા, કિં ૨૦ [સંં ક] હરેક વસ્તુ—વિચારીને
ધારેલી હાલતપર લાવવા સારું તે ઉપર મેહનત લેવી.

૨ મેહનત લઈ ધાણુ કામ પાર પાડવું; પૂર્ણ હાલ-
તમાં લાવવું; જાળવવું. ૩ નવું ઉપજાવવું, નવી
દશામાં આણવું; ખંતાવવું. ૪ પાળવું, વત લખલ
ગણવું. તે મક્કળવાર કરે છે.

કરંદરા, નં જર—ખાજરીનું કુંડું; કણસુ ૨ ખેતી.
૩ ખેતરમાં ઓરેલા અનાજના જે છેડો તે, મોલ.
'ઓણ કરંદરા સારું છે'

કરંદરાણી, પુત્ર [સંં કરંદરા—ખેતી] ખેડત 'પડિત
તે તે વિદ્યા કરંદરાણી, સત તો છે તે કળના ધણી'
(અખો)

કરંદરા, પુત્ર [આં] ખડિયામાં લાલવાના મુતર રેસ-
મના જે રેસા તે ૨ અડકાયલી ખેરી જે ચિથરા
કામમાં આણે છે તે.

કરાં, નં [સંં કરં] હવામાથી છુટું પડી બન્ધાઈ
ગયલું અતિ ટાકું પાણી જે નાના મોટા પથ્થરના
આકારમાં વરસે છે, એક પ્રકારનો ખરફ.

કરાંજવું—જવું, કિં ૨૦૦ જાડે જતા વાર લાગતી
હોય તો જલદીથી ખુલાસો કરવા સારું દસ જિંધો
રાખી પેટને જોર આપવું.

કરાંદી—દી, સ્ત્રી કપાસ તુવર વગેરેના મુકાઈ ગયલાં
જાડવાં—ડાળાં.

કરાઈ, પુત્ર પાટિયાં વેરનારો.

કરાંએલ, વિં શોભી રમણ. કળા કરી હોય તેવું—
મોર પોતાના પીછા, ઉભા મુગટના આકારમાં કરે
છે ત્યારે તે કરાંએલ કેવાય છે. [કાખી

કરાંખી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓની કાચળીનો અગલ લાકવાનો ભાગ,
કરાંડ, પુત્ર પર્વતના કરાડ.

કરાંડી, સ્ત્રી નદી અથવા ખાડીના કિનારા આગળની
જે જમીનમાં ખાડો—ખોલાણું હોવાને લીધે જ્યા
ધણું પાણી રે તે. ૨ મોનીનું એક ઓળર

કરાંડો, પુત્ર નદીના કિનારાનો જે ભાગ જિંધો અને
છેક સીધો આવી રયો હોય તે, ભેખડ. ૨ જે આડાં
લાકડાની ઉપર વેરવાનું લાકડું જિલું કરવામાં આવે છે તે

કરાંણી, પુત્ર વાણના ધણીની તરફથી વાણમાં તપાસ
રાખવાને નિમાયલો જે પુરુષ તે, એ, વાણની દરએક
સફરે સાથે જાય છે તે આવે છે.

કરાંમત, સ્ત્રી [આં] મુક્તિ, કળા. ૨ કિસળ,
હુધર ૩ જાડું મોહ; અચગતી.

કરાંર, પુત્ર [આં] કળલાત, વચન ૨ કરાવ, પાકો
વિચાર. ૩ એહેન, નિરાત; આસાએશ ૪ રાગ-
થપી છુટું—સારું થવું 'એને કરાર થયો—વળ્યો'

કરાંરદાદ, પુત્ર [આં] કળલાતનો કાગળ ૨ દબ્દો
માડીવાળવા સમ્યન્ધી જે કાગળ તે

કરાંડિયો, પુત્ર કરાંડિયો. [મણ

કરાંળ, વિં [સંં કરાંડ] વિકરાળ; લયકૃત; બિચા-

કરાંળિયો, પુત્ર કરાંળિયો.

કરિણી, સ્ત્રી [સંં] હાથણી

કરિપુચ્છ, નં હાથીનું પુછકું.

કરિરદ, પુ૦ હાથીના દાત [વગેરે ને ચીજ તે.
કરિયાણું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતી ઓસડ મસાલા
કરિયાતું, ન૦ ગાંધીને ઘેર મળતું એક કડવું ઓસ-
ડિયું—એ તાવ ઉપર આપવામા આવે છે. કરિયા-
તાની પાંદડી

કરી, પુ૦ [સં૦] હાથી

કરી, સ્ત્રી૦ માદા—આમરી માણસે ખાવા પીવામા
કેટલીએક ચીજની બન્ધી રાખવી તે, બન્ધી, પરેજી,
પથ્થર. [કરીને આમ થયું

કરી-કરીને, અ૦ થી; વડે. છરીયે કરી કપાયું, તેણે
કરીમ, વિ૦ [આ૦] મેહુરખાન, સખી; ઉદાર, પુ૦
દુનિયાનો ધણી; ઇશ્વર.

કરીયાવર, પુ૦ કરીયા વ્યવહાર, રીતભાત ૨ સ્ત્રીઓને
પિહેરથી સાસરે મોકલતાં ને ભૂગડા ધરેણાં કરે છે તે

કરીર, ન૦ [સં૦] કરાતું ઝાડ

કરુણા, સ્ત્રી૦ [સં૦] પારકાનું દુઃખ જોયાથી અથવા
સાંભળ્યાથી ફિલતું ને પિગળવું થાય તે; દયા; કૃપા

કરુણાકર, વિ૦ દયાની ખાણ

કરુણાપાત્ર, વિ૦ કરુણા—દયા કરવાને યોગ્ય

કરુણારસ, પુ૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમા) નવરસ
કેવાય છે તેમાનો એક—જેથી શોક થઈ દયા ઉપજે તે.

કરુણાસાગર, વિ૦ દયાનો સમુદ્ર—થી ભરેલો

કરુણાળું, વિ૦ કરુણાથી ભરેલું.

કરુવર, અ૦ વડવડ કરવું, વારે વારે કે કે કરવું

કરુપ, વિ૦ [સં૦] કરુરુપ. દેખાવમા નહારું; રુપ
વગરનું, બદસ્તરત, એડાળ, વરવું.

કરુર, કંર.

કરેડી, સ્ત્રી૦ કળોટી.

કરેડું, ન૦ ગાય—લેસનું વિચાર્યા પછીનું તરતનું દુઃખ,
ખરેડું. ૨ વિધારાની સોયનો આથો

કરેડા, રેડિયાની ખેસણીમાં જે બે ઉભાં લાકડાં હોય છે તે
રેણું, સ્ત્રી૦ એ નામનું ઝાડ [ફૂલ તે

રેણું, ન૦ [સં૦] કરવીર કરેણું નામના ઝાડનાં જે

કરેણું, પુ૦ કરેણનું ફૂલ અથવા ઝાડ.

કરેલું, ન૦ કારેલું.

કરૈ, પુ૦ પાટિયા ઉતારવા સારુ કરવતથી જેઓ લા-
કડા ઘેરે તે, પાટિયા વેરનાર

કરૈયાં, ન૦ છાપરાનો લાળ ઉતારવા બાળુના કરાપર
જે ખુણાનું ચડઉતર ચણુતર.

કરૈ, પુ૦ ધરની બાલુએ છટ તથા છો—મટોડું
અથવા પથ્થર ચુનાતું જે જીવું ચણુતર તે, દીવાલ.
એકલા મટોડાનું ચણુતર ત ભીત

કરૈય, પ૦ કૂકડો (જૈન ગ્રન્થ)

કરૈય, ન૦ [કાખની વચમાનું].

કરૈય, ન૦ [કાખની વચમાનું].

કરૈડું, ન૦ એકાદા ધર્મ કર્મ—વ્રત-પાળવાનો વરસો-
વરસનો જે ધારો તે 'તેને ઘેર માતા માડવાનું કરૈડું છે.'

જો કંઈ વધારે ખટપટ કરવા જઈશ તો કરૈડું પડશે

કરૈડ, સ્ત્રી૦ ખરડાનું હાડકું, ખરડાની સાડ. ૨ કરૈડ
કરૈડ, વિ૦ [સં૦] કેટિ] સા લાખની સહુખ્યા

બતાવે છે; ૧૦૦૦૦૦૦૦.

કરૈડપતિ—હાધિપતિ, વિ૦ કરૈડ રૂપિયાનો ધણી;

ધણાળ પૈસાદાર; તાલેવાન

કરૈડા; વિ૦ ધણા એક કરૈડ, અસહુખ્યાત; પુષ્કળ.

કરૈડાન, જખો; જેમાં કંઈ પદાર્થ દહાય તેવું દાકણા-

વાળું વાસણું

કરૈધ, વિ૦ કૌધ.

કરૈળિયો, પુ૦ એક જાતનો જીવડો—એ પોતાના

શરીરમાથી લાળ કાઢીને જળા બાધે છે. એ પડ

બાધી તેમા વિચાય છે ૨ શરીરના એકાદ ભાગની

ચામડી ઉપર જે આછા સફેદ ડાઘ જેવું થાય તે

(એક રોગ) ૩ માટીનાં વાસણું વેચનાર ૪ એક

વેલો ને તેનાં બી એ બી ચણોડીના જેવાં પણ કાળાં

ને મોડું ઘોળું એવાં થાય છે [રાશિ.

કર્ક, પુ૦ [સં૦] કરચલો. સ્ત્રી૦ ખાર મધ્યેની ચોથી

કર્કશ, વિ૦ [સં૦] કઠોર—સખત લાગે તેવું કંઠણું (શખ્ત

વગેરે). ૨ કડવાળોલું, ચિડિયું; નહારા સ્વભાવનું

કર્કશ, સ્ત્રી૦ લડાઈ-કૂકાશ કરનારી સ્ત્રી; વડવાડિયણું;

નહારી સ્ત્રી, 'કર્કશ વાણીવાળી'

કર્કર્ક, પુ૦ [સં૦] કર્ક રાશિનો સૂર્ય.

કર્ન્ય, વિ૦ દુઃખ દેવા યોગ્ય

કર્ણ, પુ૦ [સં૦] કાન, સાંભળવાની ઇન્દ્રી ૨ કાટખુણું

ત્રિકાણમા કાટખુણાની સામેની જે બાલું તે. ૩ સુકાન.

કર્ણધાર, પુ૦ સુકાની

કર્ણપરમ્પરા, એક કાનથી બીજે કાન, સાંભળેલી વાત.

કર્ણપિશાચ, પુ૦ [સં૦] મત્રથી વશ થતો એક

પિશાચ (એક જાતનું ભૂત) છે જે તાપે થયો

તો તે ભૂત, વર્તમાન કાળની વાતો ઉપાસકના કાનમા

અદશ્ય રુપે કે છે

કર્ણફૂલ, ન૦ કાને ધાલવાનું ઝેરાઓનું ધરેણું

કર્તરિપ્રયોગ, પુ૦ [સં૦] જે પ્રયોગ—વાક્યમાં કર્તાના

લિંગવચનનો સમ્બન્ધ ક્રિયાપદ સાથે થાય છે તે એ

ત્રણ હોય છે; અકર્મક કર્તરિ, સકર્મક કર્તરિ અને

ભાવ કર્તરિ—'જમુ સમજી બેઠો,' 'ગજા ખાતી

નથી,' 'પેટમા દુખે છે'

કર્તરી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાતેર. [કરજ.

કર્તવ્ય, ૧૦ [સં૦] કરવાને ધારેલું—જરૂર હોય તે

કર્તવ્યતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ, કૃતિ, કર્મ ૨ કરજ, ધર્મ.

કલકુ, ન૦ [સં૦] નહારુ કામ કીધાથી જે બેઆખરુ થાય તે; બટ્ટો ૨ નહારુ કામ કર્યાનું જે આળ ચડે તે. ૩ ડાઘ, ખોડ; લાગ્ગન—ધણુ કરીને ચન્દ્ર-ખિચ્ચમાં જે કાળો ડાઘ દેખાય છે તે.

કલકુટી, વિ૦ કલકુવાળુ. ૨ કલકુટી.

કલકુલ, વિ૦ તોફાની, મસ્તીખોર. ૨ હડીલુ, લડકણું, વાળ્યુ ન વળે તેવું (ખાળક).

કલકુલર, જુદી જુદી-મિશ્ર-જાતિયોના ભેળા થયલા માણુ-સામાનો, કોઈ પણ. ૨ પુ૦ [કા૦] વાંદરા રીંછની રમત કરનાર, મદારી. ૩ એક પેલવાન (પારસી) ૪ મોટા જાડા શરીરનો માણસ [કલત્ર]

કલત્ર, ન૦ [સં૦] પશ્ચિમત સ્ત્રી; પત્ની, ભાણી (પુત્ર

કલપ, પુ૦ કલક. ૨ કલપ

કલપના, કલપના.

કલપણું, કિ૦ અ૦ શોક કરવો; ધણુ કુ ખથી ગલ-રાવું; રડવું.

કલપણું, કિ૦ [સં૦] ધારવું.

કલપાન્ત, ન૦ અતીસે આકળા પડીને શોક કરવો તે, આકન્દ, રડાપીટ

કલક, પુ૦ [આ૦] બાલે લગાડવાનો રજૂ. જેથી બાલ કાલા થાય છે. 'દારીયે કલક લગાડયો છે'

કલખલ, સ્ત્રી૦ કલકલ; ગોધાટ.

કલખલાટ, પુ૦ કલખલ, કલકલાણુ.

કલમ, સ્ત્રી૦ [સં૦ આ૦] જે ઘડેલા બરુ—છત્રીની સળી વગેરેથી લખી શકાય છે તે, લેખણુ, કલેમ ૨ નવું ઉપજવેલું લખાણુ, મુસદ્દો. ૩ અક્ષર, ફસ-કત. ૪ ખોલી; ભાષા તે દશ કલમ જાણે છે. ૫ ચિતરવાની રીત—છટા. ૬ કોઈ લાગ્યા લખાણુ—વિષય—આખરનો નાનો ભાગ; પ્રકરણનો વિભાગ.—કાયદામાં બાબ, કલમ, અને રકમ એમ ઉતરતા અનુક્રમે હોય છે ૭ કોઈ પણ આડની ડાળી, કલમ આકારે છરતી કાપી, રોપ લાગવાને—ઉગવાને જમી-નમાં ધાલવી—રોપવી તે ૨ (એક આડના ઉપર ખીજના ફળ લગાડવા સારું) એક આડની ડાળી સાથે, તેના સરખી ખીજ આડની ડાળ જોઈ, તે બેને જે જગોપરથી મેળવી દેવી હોય તે જગોપર વચ-માનો ગરલ દેખાય ત્યાં સુધી ઊલી, બન્નેને મેળવી, એકબેકના છેદમાં બેસતી કરી તેપર છાણુ માટીનો લોચો વળગાડી ઉપર કપડું લપેટી દોરી બાંધી, તેની પર પાણી ટપકવા કરે તેવું નીચે છેદવાળું પાણીના વાસણનું સીકું બાંધવું, એમ કચ્ચાથી તે સન્ધાર્થ જઈ તૈયાર થાય ભારે, જે આડ કાયમ રાખવું હોય તે રેવા દઈ પેલાં ખીજ આડની ડાળીના સાધા નીચેથી કાપી મુકવી ને પછી જે પેલી વળગી—સન્ધાર્થ

રચવી ડાળી તે (કલમ) ૩ કોઈ પણ આડની ડાળીને છાણુ માટીનો લોચો વળગાડી-ઉપર કપડું બાંધી તેનીપર પાણીનું ટપકતું સીકું બાંધવું, એમ કચ્ચાથી તે ડાળીને તે જગોપરથી મુળ પુટયા પછી તેને કાપી બીજ જગોએ રોપવી તે (કલમ) કલમ કરવી—બરુ વગેરે ધડી કલમ બનાવવી; કલમ ધણી, કલમ રોપવી—આડની ડાળી કાપી ભોંયમાં રોપી દેવી. ૨ કાપી નાખવું કલમ કાપવી—ફરીથી કોઈ બાંધ રીએ ન રાખે તેવી રીતે ચાકરીથી બરતરફ કરું કાડી મુકવું.

કલમતરાશ, પુ૦ [કા૦] ચપ્પુ; ચાકુ, છરી

કલમ-દાન, ન૦ કલમ રાખવાનું લોકડા, પીત્તળ વગેરેનું ધર—ખડીયો.

કલમ-બન્દી, સ્ત્રી૦ [કા૦] સરકારની સત્તાથી જપતી લઈ જઈ દેણદારની મિલકતની યાદી નોંધી લઈ રાખવી તે. એને કાચી કલમબન્દી પણ કે છે, જપતી, ટાય. ૨ જુદી જુદી કલમ બાંધીને—ભાગો પાડીને લખવું તે કલમી-ન, સ્ત્રી૦ વાણુમા એટા કુવાની પાછળનો જે કુવો અથવા તે કુવા ઉપરનો જે સડ તે, મુક્કન તરફનો જે નાનો કુવો અથવા સડ તે.

કલમો, પુ૦ [આ૦ કલામ] કુરામનું એકાદુ વાક્ય, મુ સલમાનના સરેલ-શાસ્ત્રનું એકાદુ વચન, દીનનો ફરમાન કલરવ, પુ૦ કુમળો મધુરો સ્વર (કાયલ અથવા હસનાં બચ્ચા વગેરેનો) ૨ આંજરનો અવાજ, બુધરિયોનો વમકર. 'કલરવ કલ હસોના, કલવર કેરો કરે તિરસ્કાર' (ચ)

કલવાર, વિ૦ શેઠાથી સફેત દેખાય ને ખાધેથી ફૂં જેવી મીઠી લાગે તેવી તોફે—લાલ સોપારી (કાશિ) ૨ કાયલી, કાળજીવાળી સોપારી (મુર૦)

કલવો, કલોવો.

કલશ, સ-પુ૦ [સ૦] પાણીનું સાકડા મોંનું અને નીચેથી પોળા ધાટનું વાસણુ; પાણીનો લોટો, ૨ એક માપ ૩ દેવાલયના શિખરપર સોના રૂપાના ગોળ ધાટની અણીદાર મુકવામાં આવતી વસ્તુ.

કલહ, પુ૦ [સં૦] કળિયો, કડ્ડાશ; લડાઈ. ૨ એક ખીજ વચ્ચે ગાળાગાળી, મેણાટોણુ.

કલહાન્તરિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં). અથ ન ચકામાની એક,—કોઈ કારણસર ખૂબ રિસાય અને પ્રિય કાલાવાલા કરે તોપણ મનાય નહિ ને ઉલટી તેને બે વચન કે તેવી પણ પછવાડેથી ઘણી પસ્તાઈ અને વીરહથકી પીડિત થઈ છેક ગરીબ થઈ અ તેવી જે સ્ત્રી તે એને અલિસન્ધિતા પણ કે છે.

કલાઈ, કલૈ.

કલાક, પુ૦ [અ૦] નાહો રાત મળીને જે કાળ ગુજરે તેને જે ૨૪ મો ભાગ તે, અવર, ૬૦ મિનિટ, ૨૫૫ ધડી

કલ્પાદ, પુ૦ સોની

કલ્પાપ, પુ૦ [સં૦] માથાની લટોને ઉપરા ઉપરી વિદાળેથી મુગટના જેવો જે ઘાટ દેખાય તે—(જટા-કલાપ), સમહ; જથ્થો—તન્તુકલાપ, પદ્મવકલાપ, કારણ-કલાપ, ઈ૦. ૨ મોરનું પુચ્છ બામી નવો બહુકલાપ પેરો. ૩ ચન્દ્ર ૪ એકજ છન્દ-રાગમાં લખાયેલુ કાવ્ય ૫ વાંસનું બી. ૬ કમલનું બી. ૭ બાણ મુકવાનું લાથુ; તુણીર

કલ્પાપક, ન૦ [સં૦] એકજ વિષયપર એકજ અન-વચ્ચા-રચવામાં આવેલા ચાર શ્લોક-કડીનો સમુદાય. ૨ એક છન્દમાં ગ્રંથી લાગ્ની કવિતા પુ૦ હાથીના ગળાનો દોરો. સ્ત્રી૦ દોરી.

કલ્પાપી, પુ૦ [સં૦] મોર. ૨ કાવ્ય. ૩ ચન્દ્ર. ૪ સ્ત્રી કલ્પાપીટ, સ્ત્રી૦ માથાફોડ. ૨ આક્રન્દ, રડી કુટી ગાઘાટ કરવો તે

કલ્પામ્વૃ, પુ૦ [શ્લ૦] રેશમના દોરા ઉપર વિદાળેયો સોનાં રૂપાનો જે તાર તે.

કલ્પાળો, પુ૦ [શ્લ૦] અકુરખા વગેરેની બાથોને મુકા-વેલા જે કાપ તે ૨ એવા કાપવાળી જે જમિન તે—એ ઉપરથીજ કુલાળો કેવાય છે કુલાર, એક જાતનું નાનું ઝાડ—એ ઝાડ અથવા એના પાતરાં ઉગારિયું કરવામાં વપરાય છે. એ શિવને ચડે છે ને બહુ વાલુ છે.

કલાલ, પુ૦ [આ૦] નરુ ગાળનારો અથવા વેચનારો, પીકાવાળો એ શબ્દ સમૃત કલ્યાપાલનો પણ અપભ્રંશ કેવાઈ શકે.

કલાલી, સ્ત્રી૦ કલાલનો બન્ધો

કલાવર્ણ, ફેસલાવર્ણ

કલીમલ, ન૦ [સં૦ કલિમલ.] ૧ અપરાધ ૨ રોગ ૩ પાપ. 'ત્રેતાપ કલીમલ કાપે' (શુ).

કલિ, [સં૦] કળજીવ શબ્દ જોવો.

કલિક, ન૦ એક જાતનું માસાહારી પક્ષી જે સિહના માથા ઉપર બેસીને સિહના મુખનું ભક્ષ લઈ જાય છે કલિક-કું, કાલિકુંડ. ૨ એક દેશ. ૩ એ દેશમાં રેનાર

કલિન, વિ૦ ક્ષા૦ [સં૦] જાણેલ; સમજેલ

કલિન્દ, પુ૦ હિમાલય પર્વતનો એક ભાગ જેમાંથી સુમના નદી નિકળેલી છે તેથી કલિન્દી-કલિન્દ કન્યા વગેરે નામો પડ્યા છે.

કલિચાર, પુ૦ હરણના ટોળામાં જે સીંગડાવાળો મુખી હરણ તે; હરણ.

કલિયુગ, [સં૦] કળજીવ શબ્દ જોવો

કલુપ, ન૦ [સં૦] પાપ ૨ ક્રોધ સ્ત્રી૦ લેસ વિ૦ કાદવવાળું; મન્દ; મલથી ભેળાયેલું. ૨ ઘાતકી, દુષ્ટ

કલુપિત, વિ૦ પાપી, ઘાત કરનાર, અપવિત્ર ૨ નહાર વસ્તુથી ભેળાયેલું

કલેંડ, કલકુંડ.

કલેકટર, પુ૦ [અ૦] જમીન સમ્પન્નથી કુલ વચ્ચે મેહેસુલ, કર વગેરે ઉધરાવનારો તે એ સમ્પન્ન તમામ કામની તપાસ રાખનારો સરકારથી નિમાયક જે મુખ્ય અધિકારી—કામનાર તે

કલેળું, કાળળું.

કલેડી, સ્ત્રી૦ વેતર ન થયુ હોય તેવી ગાય, ભેર ૨ નાનું કલેકું.

કલેકું, ન૦ કલેકું.

કલેકું, ન૦ શાટલા વગેરે કરવાની કિરારાની તાવડ (લેચી પણ એ ઉપર થાય છે) ૨ ધાણીચણા સેકવા કીપ. "સામુ ભાગે તે કલેકા ને વહુ ભાગે તે કીકરા."

કલેમ, કલમ.

[શરીર, ખોળિર

કલેવર, ન૦ [સં૦] માણસ—જનાવરનું ચૈતન્ય વિના

કલે, સ્ત્રી૦ સકેત પણ જરા પિળાસ મારતી એક ધા-કલે કરવી—દેવી એટલે તાંબા પિત્તળના વાસણ કલે લગાડવી. ૨ કાચની પાછળ પાશાના ભેગ સા કલે લગાડવી (કે મોડું દેખાય) કલે કરાવવી (લ ક્ષણિક અર્થમાં)—માયું મુડાવવું

કલેગર-કડ-કડો, કલે દેનાર અથવા કલેના ઘાટ ઘડનારે

કલેયું, છાશ, ફહી વગેરેને માટે તામડીના આકાર કલેનું વાસણ.

કલેસપેતા, પુ૦ ગાંધીને ત્યાં મળતો એક જાતનું ભૂકા—એ ક્રોહ—પાકી ગયેલા સૈયડ ઉપર ચોપડવામ આવે છે.

કલોડી, વાછરી.

કલોકું, ન૦ રાકું.

કલોલ, કલોલ.

કલોલો, પુ૦ પણનાર—વર—વરરાજ પણવા જત પેલા—વરઘોડે ચૂક્યા પેલા કન્યાની તરફના ઘેરાએ થાળીમાં લાકુ—ખાન વગેરે લઈને વરને ખવડાવવ આવે છે તે 'કલોલો આન્યો નથી'

કલ્કી, પુ૦ [સં૦] વિખ્ખતો દશમે અવતાર (થવાનો). ૨ લીલો થોડો.

કલ્પ, પુ૦ [સં૦] બ્રહ્માનો એક રાત દાડો, આપણ ૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ વરસ, જગતની હેચાતીનો અને પ્રલય થયા પછી પાછી ઉત્પત્તિ થાય ત્યાં સુધીનો જે કાળ તે ૨ બ્રહ્માનો દાડો, જગતની ઉત્પત્તિ અને તેનો નાશ, એ બેની વચ્ચેનો કાળ ૩ જગતનો પ્રલય; સૃષ્ટિનો નાશ. ૪ છ વેદકું કેવાય છે તેમનું એક,

ધર્મ સમ્પન્ધી કર્મ ક્રિયાનાં વર્ણન અને ફળો વિશે જાણ કરનાર શાસ્ત્ર; નિયોગ શાસ્ત્ર.

કલ્પતરુ-દ્રુમ, નં [ધ્રુવ] આપે તેવું સ્વર્ગનું ઝાડ. એવા પાંચ છે—પારિલદ્ર અથવા લિમ્બ, મન્દાર, પારિજાતક, સન્તાન અને હરિચન્દન. ૨ જે ઝાડને ધણો ફાલ આવતો હોય તે. ૩ જે ધન્ધામાંથી ધણો લાભ થતો હોય તે

કલ્પના, સ્ત્રી [સં] હરેક વાતનો મનસા પેલો જે આકાર બન્યાય તે; મનસા જે પ્રથમ વૃત્તિ ઉઠે તે; ધારણા. ૨ પ્રથમ વૃત્તિ ઉપરથી ઝટ લઈને બીજી નવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તે, તર્ક, તુરજ, ભુટા ૩ કાઈ વાત કરવા સમ્પન્ધી મનસા જે રચના કરી—ધાટ ઘડ્યો હોય તે, જુગતી; કળા. ૪ મનમાં ધારેલી મૂર્તિ. ૫ અટકળ, સુમાર, અદમાસ; અતુમાન ૬ શક, બ્રાન્તિ કલ્પનાશક્તિ, સ્ત્રી [સં] કલ્પના—કરવાની જે શક્તિ તે.

કલ્પનાસૃષ્ટિ, સ્ત્રી [સં] કલ્પનાથી જે પેદા થયેલું તે; નવા નવા તુરજ—ભુટા ઉઠાવીને રચેલી જે રચના—વાત તે.

કલ્પનીય, વિં કલ્પના કરવાને યોગ્ય [(સ્વર્ગની). કલ્પલતા, સ્ત્રી [સં] ધ્રુવેલી વસ્તુ આપનારી વેવી કલ્પવૃક્ષ, કિં સં કલ્પના કરવી, ધારવું.

કલ્પવૃક્ષ, કલ્પતરુ.

કલ્પાન્ત, પું [સં] કલ્પનો અન્ત—છેડો; જગતનો પ્રલય. ૨ મોટી હાનિ, મોટો નાશ; અતિશય અસહ્ય એવું જે દુઃખ તે ૪ અતિશય જે રડવું—કંકલવું—કુટવું—શોક કરવો તે.

કલ્પિત, વિં ધાં [સં] તર્ક—કલ્પના—અતુમાન કરેલું, મનમાં ધારેલું ૨ ખાટું (સાચાનું ઉલટું).

કલ્મષ, વિં, પાપ; ૨ મલીન; મેલો.

કલ્યાણ, નં [સં] સારુ થવું—હોવું તે; કુશળ; ક્ષેમ, સુખ; શુભ, મજૂળ; સુદૈવ. ૨ એ નામનો રાગ—એની ધણીએક જાતિ છે; એ દીવા થયા પછીથી તે છેક ૯ વાગા સુધી ગવાય છે

કલ્યાણી, સ્ત્રી કલ્યાણ કરનારી દેવી. ૨ સોહાસણ સ્ત્રી. “પીડી યોગેરે પક્ષ કલ્યાણી” ૩ ઘેર ઘેર નકામી ભટકનારી સ્ત્રી તે “બાઈ કલ્યાણી” ૪ ભાગ્યશાળી, સુખી (સ્ત્રી)

કલ્હા, પું [હિં] લમણાં અથવા ગાલ ઉપર જે વાળના ગુચ્છા તે. (મૂછને લગતા ગાલ ઉપર હોય તેને થોભિયા પણ કહે છે)

કલ્હા, સ્ત્રી હાથને કાંડે ધાલવાનું સોના—રૂપાનું ધરેણું ૨ ચાર આંગળા અને અકુટો એ થકી વળેલી જુગડાની જે ધડી તે.

કલ્હું, નં હાથને કાંડે ધાલવાનું સોના—રૂપાનું ધરેણું. ૨ જોરાંજોને પગે ધાલવાનું રૂપાનું ધરેણું.

કલ્હો, પું જૂમ, ગોધાટ ૨ મુઠીમા સમાય તેરસો ધાસ વગેરેનો જથ્થો તે, કોળો, કોળી ૩ જળના રીની ચાર નિકળતાં ચડી ન જાય તેને માટે તેને પેટ જોરથી હાથ ડાળી રાખવો તે—કલ્હો દેવો કેવાય છે.

કલ્હોલ, પું [સં] પાણીનું જે જીનું નીચું થયું તે, મોળ; તુરજ, ઘોડા, ઓડા, લેર ૨ ખુશીનો અવાજ, હરખમાં ગાવું, પોકારવું, મજો કરવી તે, આનંદ

કલ્હાર, નં [સં] મુગન્ધ આપતું એક સફેદ ફલ કવખત, ધરિત સમો નહિ તે

ક-વર્ણ, વિં વળ વગરનું ૨ ક-ટેકાણું હોય તેવું, કવર્ણ, કવર્ણ.

કવચ, નં [સં] શરીરનું રક્ષણ કરવા સારું કુદરતી અથવા બનાવેલું જે ઢાકણું તે—(ઝાડની છાલ અથવા અક્કરખો) ૨ વર્મ; બખતર, ચિલખત ૩ ભૂત, પિશાચ, જાદુ ન નડે અથવા નડતાં હોય તે જાય તેને સારું ભોજનપત્ર વગેરે ઉપર લખેલા મન્ત્રની જે ચિટ્ટી માદળિયા વગેરેમાં રાખી હાથે અથવા કાંટે બાંધી રાખવામા આવે છે તે. ૪ ભૂત પિતૃની પીઠા ટાળનારું એકાદ દેવનું સ્તોત્ર; પાઠ—નારાયણકવચ, શિવકવચ ઈં ૫ એવા પાઠનો અકેકો ભાગ તે—ચણ્ડીપાઠનાં કવચ

કવચ, કૌવચ.

કવચાં, નં ધાતુ પુષ્ટી ઉપર કામ લાગતું ઓસડિયું, કવણ, સં કોણ, કિયુ, યુ. (કવિતામા.)

કવન, નં [સં] કવિતા જોડવી તે. ૨ જે કવિતા કરી હોય તે [કવરધુ] (નળાંખ્યાનો)

કવરધું, વિં વાંક; આકુ, કડવું. “કોણે વચન કયુંરે કવર્ગ, પું [સં] ક. ખ, ગ, ધ, અને ૩ એ પાંચ અક્ષરોનો જે વર્ગ તે

કવરું, કિં સં કવિતા કરવી—“કયું કવે તે શેનો કવિ, અને શિખી વાત તે શેની નવી”. ૨ કેવું, કથવું.

કવસ, સ્ત્રી નહારી સોખત ૨ સ્ત્રીને રજસ્વળા આવવી. અતુશ્રાવ, અટકાવ

કવળાં, નં અપરા ઉપર નળિયાની જે એકેક આંગળો—હાર તે.

કવાએત, સ્ત્રી [આં] લશ્કરી માણસોને લડાઈનાં કામ સારું તરખિએત કરવાં—શિખવવાં તે ૨ જુ ગતી, કળા; રચના.

ક-વાટ, સ્ત્રી નરસો માર્ગ—રસ્તો. ૨ નહારી—આડી રીત. કવાખ, પું [કાં] છુદી કચુમર કરેલા ગોશના સેંકો

અથવા તળી કાંડેલા જે નાના ગોળા તે—“કવાખમા હાડકું”—સારા કામમા નડતર કરનાર

કર્વાલ, પુ૦ [આ૦] ખ્યાલ ગાનાર. ૨ ખ્યાલ
 કર્વાલી, વિ૦ ખ્યાલતુ (ગાણું) ૨ કર્વાલ-ખ્યાલ ગાનાર
 કર્વાસ, પુ૦ નંદારે ઠંકણે રેવું થાય તે ૨ દુર્ગન્ધ, ઓ.
 કવિ, પુ૦ [સં૦] કું—શબ્દ કરવો—સ્તુતિ કરવી ક-
 વિતા—કાવ્ય કરનાર; શાયર—જ્યાં ન પોંચે રવિ ત્યાં
 પોંચે કવિ. વિ૦ વિદ્વાન, પશ્ચિત, ડાચુ, વિચારવાન.
 કવિત, ન૦ [હિં૦] એક રીતની કવિતા—એમા ૩૧
 અથવા કર અક્ષરોતુ. અક્ષરુ ચરણ હોય છે.
 કવિતા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રસ ઉત્પન્ન કરનારી વાણી ૨
 અર્થ રસરૂપી હવવાળી અને અક્ષર—માત્રા—તાલના
 નિયમથી કરેલી જે શબ્દરચના તે, કાવ્ય; શાયરી
 ૩ નિયમવાળી શબ્દ રચના, પદ્યન્ધ. ૪ કવિતા કરનાર
 કવિ—“કહે કવિતા કરજોડ” (સામળ), અને કેટલાક
 લોક હાલ પણ કવિને કવિતા કે છે—તે તો કવિતા
 છે. કવિતારૂપ, વિ૦ કવિતામા હોય છે તેવી
 ચમત્કૃતિવાળી.
 કવિત્વ, ન૦ [સં૦] કવિતા કરવાની શક્તિ ૨ કવિતા.
 કવિયા, સ્ત્રી૦ સ્ત્રીઓને ભોળવવા સારુ જુક્તિતુ આકું
 પણ મીઠું મીઠું બોલવું તે, ૨ આઈ હુઆઈ, હૈયામેલ.
 કવિરાજ, પુ૦ બીજા અથા કવિઓમાં ગણતો જે કવિ
 તે, કવિઓમાં રાજા.
 કવીન્દ્ર, પુ૦ દેવતાઓમાં ધન્દ તેમ કવિઓનાં જે ઈન્દ્ર—
 મોટા—શ્રેષ્ઠ—હાશિયાર—વિદ્વાન તે.
 કવીન્દ્ર, પુ૦ [સં૦] કવિઓમાં જે સહુથી મોટો તે;
 સર્વ લોકને માન્ય તે.
 કવું, કિ૦ વર્ણન કરવું.
 કવેન્દ્ર—સર, પુ૦ કવિ, મોટો કવિ
 કવેળા, સ્ત્રી૦ યોગ્ય સમય નહિ તે; ઓટી—નંદારી વળા,
 સંધ્યાકાળ વેળા કવેળા આવી નડે છે.
 કવ્ય, ન૦ [સં૦] પિતૃને પિણ્ડ ભોજન વગેરે આપવું
 તે (અગ્નિનાં બલિદાનને કવ્ય કે છે)
 કશ, સ્ત્રી૦ નરાજ, ક્રોધ; બોદવાનુ લોડનું હથિયાર.
 કશ, પુ૦ કસ.
 કશણું, ન૦ કણસ, કુંકું. (અનાજનુ)
 કશલી, સ્ત્રી૦ નાનો કળશિયો, કળશિયાની ઉપર બરો.
 બર બેસતુ મુકામ તેવું નાનું ગોળ સાકડા મોનુ વાસણ.
 કશણું, કસણું.
 કશું, વિ૦ કાઈ, કઈ.
 કપાય, પુ૦ [સં૦] કપો, ઉકાળો; કાટો ૨ કટાણો
 સવાલ. ૩ રાત્રી મટોરીના જેવો રક્ત કપાય, [સં૦
 કપાયતિ)—રક્ત, રક્તના—વૃત્તિનાં વાસવાળું—જે
 પ્રતિયે જે કપાય કર્યું, તેથી કામ ત્યાં તેવું સમુ.
 સુખે બોલ બોલે છે બહુ, અને કહે બોલે તો નન્દે સદું

(અખો). ૨ કાટ, મેલ, કળક. ૩ કપો ૪ રક્ત ‘અખા
 ફલનો ચડશે કપાય’ ૫ પ્રપક્ષમાં આસક્તિ. ૬ મનનો
 સંતોષ; અપ્રતા.

કષ્ટ, ન૦ [સં૦] શરીરને જે મેહેનત—પીડા પડે તે
 ૨ કુખ; પીડા; કષ્ટ પડવું—પામવું.

કષ્ટજન્યા, સ્ત્રી૦ વિ૦ કષ્ટ ભોગવવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી.
 કષ્ટભોગ્યન, વિ૦ કષ્ટજનું એક નામ; ૨ કુખમાથી
 છોડવનાર

કષ્ટાણું, કિ૦ અ૦ જણતા પેલાં પીડાવું (સ્ત્રી) તે બહુ
 કષાય છે. કષ્ટાણું તે વિશેષ અર્થમા છે ને કષ્ટ પામવું
 એ સાધારણ અર્થમા છે.

કષિત—કષ્ટી, વિ૦ ધા૦ કુખી; પીડિત.

કષ્ટો, સ્ત્રી૦ દેવા પેટે કરાવેલી મુદતે પૈસા આપવા
 તે, કંધા; હરતા.

કસ, પુ૦ [સં૦] કસોટી ઉપરથી નક્કી કરેલુ માના—
 રૂપોનુ સરસ—નરસપણુ તે, માનાં—રૂપાની પરીક્ષા.
 ૨ કસોટી. ૩ [કપાય ઉપરથી] વસ્તુનું સત્ય—તત્વ,
 ખાસ રસ. ૪ બળ, જોર ૫ બતાવવું—જોર કસ.
 ૬ ચાબુક મારવી—ધોડાને કસ’

કસ, સ્ત્રી૦ અક્ષરગ્રામાં, કાચળી વગેરેનો બન્ધ; કેસ
 કેસઈ, કેસાઈ.

કસકત—સગણ, અપશકુત, ૨ અપશબ્દ.

કસકસતું, કિ૦ વિ૦ ખૂબ તાણીને પેરેકુ બીડતું
 ‘કસકસના કસખા પીળી પટોળી’ (આ. કા.).

કસકસાવડું, કિ૦ સ૦ ખૂબ તાણવું—ખેંચવું. ‘કસક-
 સાવીને બાધજો’

કસરિયો, પુ૦ ધીરેલાં નાણાં સવાયા દોઢા લેનાર—
 સવેનો ધન્યો કરનાર

કસડો, પુ૦ કન્દોરો—રૂપા સુનાનો

કસણું, કસણું.

કસણું, ન૦ કણસ; કુંકું.

કસદાર, કસવાળું; જોદવાળું; સ્થિતિમા મગજુત, દકાકિ

કસખ; પુ૦ [આ૦] રેશમ સાથે વજેલા માના—રૂ-
 પાનાં નાનું તે. જર ૨ ધન્યો; રાગવાર, ઉલ્લમ, ૩

વેસ્થા—પાનરનો જે લીણો ધન્યો તે ૪ દુરન્ધ; કિસખ;
 કળા; જુજતી. ૫ જુજ્જઈ; કળ્યાલ.

કસખચોર, વિ૦ પોતાનો દુર ખીજને પુરો ન દેખડાવે
 ને ૨ કસખ ધન્યમા કરાડના માલમાથી ન પડડાવ તેવી
 રીતે થોડું ધણું કિચુ મેકનાર ૩ કાઈ પોતાનો કસખ
 ન સિખવતો હોય તો તેને છેનરીને જે શીખી ભય તે
 કસખચોરી, સ્ત્રી૦ કસખ ચોરનું જે કામ તે.

કસખણુ—ખાનણુ, સ્ત્રી૦ માન નીચ ધન્યથી ન મુજ-
 ગન ચલાવનારી વત્યા; પાનર રાંડ (નળી મર્દ
 મુજરાવ કરનારી તે વેસ્થા—સુધિશ—મસજીની).

કસબાતી, પુ૦ [આ૦] કસબાનો ભોગવટો કરનાર, ઠાકરડો, પટેલ વગેરે. ૨ માહાલનો ધણી, અથવા ધણીઓ, ભાગીઆ વિ૦ કસબાની જમીન, ખેતીની જમીનના વર્તમાન વર્ગીકરણ વખતે જેનો દર મોળણી પ્રમાણે નહિ પણ તે જે કસબાની હોય તે પ્રમાણે લેવાતો હોય તે જમીન

કસબી, વિ૦ હુવર—કળા બાણનાર ૨ હોશિયાર. ૩ કિનખાખનુ, જર—જરીનુ.

કસબેણુ, કસબણુ.

કસબો, પુ૦ [આ૦] માહાલ—પરગણાનું જે મુખ્ય ગામ તે, જે ગામમા મામલેદારની કચેરી હોય તે—ગામકુ—ગામ, કસબો, શેહેર એમ ચડતે અનુક્રમે છે ધણુ કરીને શેહેરની આસપાસ કોટ હોય છે તે કસબાને હોતો નથી.

કસમ, પુ૦ [આ૦] સમ, શયત, સોગન—કસમ ખાવા—ખવાડવા,—લેવા—દેવા.

ક-સમઝ, સ્ત્રી૦ ઓછી—નરસી સમઝ. [વખત તે ક-સમો, પુ૦ નહારો સમો, ઘટતો નહિ એવો જે કસમોડા પુ૦ થોડુ થોડું દુખ તથા આકર્ષણ થયા કરવુ તે (જણવાના કસમોડા) ૨ કણકણ વગેરે તાવના જે ચિહ્ન જણાય તે (તાવના કસમોડા)

કસમોડાવું, કિ૦ અ૦ કસમોડા થવા

કસમ્બો, કસુમ્બો

કસર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ઓછુ તે; ઘટ; ખુટકો, ખુટ, કમી. ૨ ખોડ; ચુક, ભૂલ ૩ કર્યા વના નજ ચાલે તેટલો જ અથવા તેથી પણ જે ઓછો ખર્ચ કરવો તે; કજીસાઈ. ૪ પેટમા પાચન શક્તિ ઓછી થવી તે; અપચો, અજરણુ. ૫ રોગ—આજરનુ બદનમાં કષ્ટક ખાડી રેવુ તે.

કસરત, સ્ત્રી૦ [આ૦] અભ્યાસ, માવરો. ૨ શરીરને મેહેનત કરી વાળવુ તે, જોર કરવુ તે; તાલિમ ખેલવી તે. ૩ તાલિમ. ૪ આગની મેહેનત સમ્બન્ધી જે ચતુરાઈના ખેલો તે

કસરતશાળા, સ્ત્રી૦ કસરત કરવાનુ ઠેકાણુ ૨ અખાડો, તાલીમ, રૂઝબિમ [જુસ, ખખીલ

કસરિયું, વિ૦ કસર કરનાર, કસરથી રેનાર. ૨ ક-

કસલિયું, ન૦ કોગળીયુ થયા પછી જે આરામ થાય તે કસલી, સ્ત્રી૦ કસલી.

કસવું, કિ૦ સ૦ ખૂબ ખોચવું—તાણવું. ૨ કસોટી ઉપર તપાસી જેવું; પરીક્ષા કરવી ૩ દુખ દહને તપાસ કરી નફી કરવું 'તે તેને કસે છે' "સોનુ નોંધ્યે કસીને માણસ નોંધ્યે વસી" ૪ ત્રાજવાના પહાંનુ ઊચુ જવું. 'કસવુ અને નમવુ' ૫ રકઝક કરવી. 'કસીને આપવુ'

કસવાળો, પુ૦ લાકડાની લાખી મેખ, જે હળપૂરણી તથા ચવડા ને તુકડાની નીચે ઠોકી ખેસાડવામા આવે છે તે કસાઈ, પુ૦ [આ૦] ગાય બકરા ઘેટાને છરીથી મારી તેનો માસ વેચવાનો ધન્ધો કરનાર, ખાટકી. વિ૦ નિર્દય, ધાતકી, કૂર

કસાઈવાડો, પુ૦ કસાઈ રેતા હોય તે મોલ્લો; બ્યાં કસાઈ જનાવર કાપે છે અને વેચે છે તે ઠેકાણુ.

કસાકસી, સ્ત્રી૦ ચડસાચડસી, સોદો કરવામા કિમ્મત વધાર્યા જવુ.

કસાણું, કટાણું.

કસાર, કનસાર.

કસારકણા—ખાકુણા, ન૦ બળતણ, લાકડા.

કસારી, સ્ત્રી૦ એક કુદતો—ઠેકડા મારતો કુવડો. એ ચાંદા—ચાંદીપર આસન મુકે છે.

કસાવું, કિ૦ અ૦ કસાયલુ થવુ, મજબૂત થવુ કસીદો, પુ૦ [કા૦] સુનાં—રૂપાંનુ અને રેશમનુ જે ભરત કામ તે, તરેહ તરેહનુ કસખનુ ભરત ૧ છટ અથવા નળિયાને ભટ્ટીમા ખૂબ તાપ લાગ્યાથી તેના રસનો જે ગદ્દો બાકે છે તે, છાંગળ, કીટા.

કસું, કસું.

કસુએ, વિ૦ કસુ, કષ્ટ પણ, કોષ્ટ પણ.

ક-સુઝ, સ્ત્રી૦ કમ—ઓછુ સુઝવુ તે ૨ ખોટી સમજણુ.

ક-સુતર-રુ, વિ૦ સેલ નહિ તે, અધરુ, મુશકેલ. ૨ હસમી, તેજાની—(ઊકરુ, માણસ, ઠોર) ૩ બગડી ગયલ 'ગાડું કસુતરું થઈ ગયુ.' ૪ સુતર—સીધુ પાધરુ નહિ તેવુ, આડુ, વાકુ; ઉલટુ 'આ ઊકરો બો કસુતર છે,' 'ગાડુ કસુતર થઈ ગયુ'

કસુમ્બી, કાસમ્બી.

કસુમ્બી, વિ૦ કસુમ્બાના રૂઝવું, રાવું; લાલ

કસુમ્બુ, ન૦ કસુમ્બી રૂઝવું લુગડું (સ્ત્રીઓને પેરવાનુ)

કસુમ્બો, પુ૦ [સં૦ કસુમ્બલ ઉપરથી] કાસમ નામના રાતા ફૂલમાંથી નિકળતો લાલ રૂઝ.—પાધડી સાણુ વગેરે લુગડા ઉપર ચડાવવામાં આવે છે તે ૨ કસુમ્બી રૂઝનો જે સાણુ તે ૩ પાણી સાથે થોળેલુ અરીણુ 'કસુમ્બો ફાડવો'—મસલત કરવી; સલાહ કરવી ૨ તુટેલી દોસ્તી પાછી સાધવી 'કસુમ્બો પીવો' પણ કેવાય છે

કસુર, સ્ત્રી૦ [આ૦] ચૂક, ભૂલ, ખામી, ખોડ. ૨ તકસીર, ગુન્હો, ખેદરકારી

ક-સુવાવડ, સ્ત્રી૦ અધુરે મહિને કાચો ગરલ પડવો—ગળવાતે ૨ એમ થયેથી શરીરને જે નુકસાની હોવી તે.

કસોટી, સ્ત્રી૦ જે પથરી ઉપર સોનાં—રૂપાની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે તે ૨ જેથી કોષ્ટ જાતની પરીક્ષા થઈ શકે તે—(માણસ, વાત વગેરેની)

કસ્તર, નં ૦ કણસારાઓ, ભાગા તુટા વાસણુ સાધતી વેળા જે કથીર વગેરેનો લેપ કરે છે તે ૨ ઝીણું તણખલાં—(ધર્જી, ભાજી વગેરેમાં હોય છે). ૩ ઘણી વસ્તુઓનો ભેળાઈ ગયેલો ઝીણો ભુકો, રજકણ; ઝીણો કચરો.

કસ્તી, સ્ત્રી ૦ પારસીમાં પુરુષ સ્ત્રીની કમ્મરે, દીનના પ્રમાણથી, ત્રણ આટાની ઊંચની જે દોરી રાખેલી હોય છે તે આઠાણુ ધારી વૈશ્યની ખાંધે જતોઈ અને પારસીની કૂટે કસ્તી.

કસ્તુરિયામૃગ, કસ્તૂરીમૃગ

કસ્તૂરી, સ્ત્રી ૦ [સં૦] તીક્ષ્ણ મુગન્ધી આપતી કાળા-સપર પડતી ભૂરી એક ચિકણી વસ્તુ એ, એક જાતનાં હરણની દૂરીની પાસેની કાચળીમાંથી મળે છે, એ, ઘણી જ કિમતી ગણાય છે, એ, ઓસડમાં, મસાલા માખલ અને કપાળે ટીક્કી કરવાના કામમાં આવે છે, એ, ઘણી ગરમ છે.

કસ્તૂરીમૃગ, પુ ૦ જે હરણની (નરની) દૂરીની પાસેની કાચળીમાંથી કસ્તૂરી મળે છે, તે. એને સિંગડાં હોતા નથી પણ આગળ મોડામાંથી બાર નિકળતા એ પાસ એ અણિયાળા દાંત હોય છે—માદાને હોતા નથી એના આગલા પગના ધુંટણને સાધા નથી. એ ત્રણ ફૂટ લગ્યાછં હોય છે. [જગાએ.

કહી, અ ૦ કિયે દેકાણે, ક્યાં. ૨ કાષ્ટ દેકાણે—કહું, કું ૦ કહેલું તે. ‘અમલ કહું કરતી નથી’—અચરતી પેદા થવી, અભયમ થવું ‘આખ કહું કરતી નથી’—કાષ્ટ પણ પદાર્થ જોઈને દિડમ્મ થવું; નજર ન ઠરવી, સારું જોઈને મનમાં ઈર્ષ્યા થવી ‘કાળજી કહું કરતું નથી’—મનમાં એકદમ અસર થઈ આવવી; દુખથી લાગણી થવી ‘છાતી કહું કરતી નથી’—ધીરજ ન રહેવી. ‘છવ કહું કરતો નથી’—દુખથી મનમાં બહુ ગુચવાયા-ગભરાયા કરવું ‘પગ કહું કરતા નથી’—ચાલતા થાડી જવું, વધારે ચાલવાની શક્તિ ન રહેવી ‘મગજ કહું કરતું નથી’—સમજણ ન પડવી; કાંઈ ભરાવું ‘મન કહું કરતું નથી’—નિશ્ચય ન થવો અથવા તો ખુશી ન હોવી

કળ, સ્ત્રી ૦ કળા, ભુગતી. ૨ પેટી વગેરેને જડેલો, પિત્તળ અથવા લોહનો સજ્જો—જેમાં કૂચી ફેરવેથી પેટી વગેરે ઉઘડે છે ને દેવાય છે. ૩ હાડકામાં અથવા પેટમાં એકાએક વાગવાથી દુખ થઈ ગૂમ થઈ જવાય તે.—‘તેને કળ ચડી છે—આવી છે’ ૪ પુ ૦ ઘણેજ ટાડો લાગતો ચિકણો કાઢવ—ઘણું કરીને નદી તળાવને તીરે હોય છે તે ૫ માત્રા; કળા (કવિતામાં) ૬ અથોડી, અટકળ. ૭ તીરાંત, ચેહેન. ‘તેને હવે કળ વળી’ ૮ જેથી સજ્જો ઝટ ચાલુ થાય

અથવા ચાલતો બન્ધ થાય તે અડ્ડ—ભાગ ‘કળ ફેરવવી—મરડવી’

કળકળવું, કિ ૦ અ ૦ કલેશ કરવો; તકવતુ, કફાસ કરવો ૨ કકલવુ ૩ ખળખળવું.

કળભુગ, પુ ૦ [સં૦ કલિયુગ] આ યુગમાંનો છેલ્લો (સત, ત્રેતા, દ્વાપર ને કલિયુગ). એ, ૪૩૨૦૦૦ વર્ષનો ગણાય છે. તેમાં ૫૦૦૬ ગયા છે. કપેલુ છે કે એ યુગમાં લોક બહુ અધરમી ને પાપી થશે ૨ કોષ, કપટ, કલહ ભુદ્ધિ ઈં ૬ ઘુણુ તે ‘આટલા દાડા નોતો પણ હવે નેનામાં કળભુગ આવ્યો—લગ્યો છે,’ ‘તે કળભુગનું માણસ છે’ એમ બોલાય છે.

કળણ, ન ૦ જ્ઞાન, જાણવાપણુ (અખામી).

કળણિયો, પુ ૦ વાસની સળીનો કણિયો ૨ શદની સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું ધરેલું

કળતર, ન ૦ શરદી—પવનને જોરે શરીરના કાંઈ ભાગમાં જે દુખ થયા કરે તે. ૨ ગુમકું પાકતી વેળા જે અન્દર ગટકા ભરે છે તે ૩ ઉભાં અના-જની અજમાશ—અટકળ ફાડવી તે (કે આટલું ઉતરશે)

કળતાણું, ન ૦ સફાક થયેથી ખેડુને જે રહેમ મળે છે તે

કળત્ર, કલત્ર.

કળથી, સ્ત્રી ૦ એક જાતનું પ્રાન્ય—અનાજ

કળપવું, કિ ૦ સ ૦ મુએલાંને નામે માટલાં ભુગડા વગેરે આપતી વેળા આઠાણુના હાથમાં પાણી મુકવું; સફૂલ્પ કરવો ૨ ખપવું, ઉપયોગમાં આવવું (આવકામાં) ૩ કળપીએ કરીને ખેતર સાફ કરવું

કળપવું-ખવું, કિ ૦ સ ૦ ખેતરમાં—ચાસની વચમાં કળખ ફેરવવો

કળપી, સ્ત્રી ૦ ખેતરમાંનાં તુલ—કરશણના ચાસની વચમાંનું ખડ—ધાસ વગેરે સાફ કરવાનું—કાડી નાખવાનું તથા કરશણ કાપી લઈ લીધા પછીના મુળિયા કાડી સાફ કરવાનું ખેડુતનું એક હથિયાર.

કળખ, સ્ત્રી ૦ મોટી કળપી

કળખવું, કિ ૦ સ ૦ ખેતરમાં કળખ ફેરવવો

કળસી, વિ ૦ શદની એક જાત—એ ઘણું કરીને ખેતીવાડીનું કામ કરે છે. ૨ દેરીની એક જાત (કળમી ને આપુસ)

કળવકળ, સ્ત્રી ૦ ભુગતી, તદખીર. [(માણસ)

કળવકળિયું, ન ૦ તદખીચી કામ કાડી લેનાર.

કળવું, કિ ૦ સ ૦ જાણી—સમજી જવું.—‘હું તારી વાત કળી ગયો.’ ૨ અટકળ કરવી. ૩ દુખવું—‘કળ્યા કરે છે’

કળવું, કિ ૦ અ ૦ કળતર—દુખ થવું. ૨ કાઢવમાં દટાઈ રેવું

કળવૈજયં, કિં અં કળ આપવી ૨ ફેસલઈ જવું;
ભોળવઈ જવુ ૩ ગભરાઈ જવું

કળશ, પું ધાતુ ગોળ વાસણ; પાણીનુ વાસણ;
ઉદકપાત્ર ૨ દેરાં ઉપર કળશના આકારનુ ધાતુ
અથવા છોતું શિખર તે.

કળશિયો, પું પાણી પીવાનુ તાંબા પિત્તળ રૂપાં વ-
ગેરેનુ વાસણ—એની ઘણી જાત છે. [ખાર જવુ

કળશે—શિયેજયં, કિં અં ઝાડે જવુ, જડુલ જવું,
કળસ, કળશ.

કળસી, સ્ત્રીં સોળ મણનુ માપ.

કળાહીણ, કળાહીણ.

કળાંસી, સ્ત્રીં કળ (૧ લા અને ૮ મા અર્થમાં)

કળા, સ્ત્રીં [સંં કલા] શરીરની મેહેનતે અને ચપ-
ળતાએ થતુ ચમત્કારિક જુગતીવાળુ જે કામ તે,
હુનર, કિસમ ૨ તર્કચુદ્ધિ. ૩ જુક્તિ, હિકમત,
ચતુરાઈ ૪ ચન્દના વ્યાસસૂત્ર—ખિચ્ચનો સોળસો
ભાગ. ૫ સોળ એ સરખાનો સડકત. ૬ આઠ
સેકડડ જેટલો કાળ ૭ એક અશનો સાઠસો ભાગ.
(કળાના સાઠમા ભાગને વિકળા કેહે) ૮ લેશ;
છેક નાનો ભાગ. ૯ કાન્તિ; તેજ, તુર, શોભા. ૧૦
માત્રા, ઉચ્ચારણ કાળ (કવિતામાં). ૧૧ પક્ષી પોતાનાં
પીછા ઉભાં કરે—રાખે તે—મોર કળા કરે છે.

કળાકૌશલ્ય, નં કળા—હુનર—કિસમ અને કુશળ-
તા—માહિતી—ચતુરાઈ.

કળાણ, નં પગ મુક્યો કે તરત પેસી જાય તેવી ભીની
જગા, ગારો, કાદવ.

કળાધર, પું ચન્દ્ર.

કળાનિધિ, પું [સંં કલાનિધિ] ચન્દ્ર.

કળાપો, પું કકલવુ, રડવું, શોક કરવો, આકન્દ.

કળાવન્ત, વિં કળા—કાન્તિવાળુ ૨ અનેક કળા—
ખેલ જાણનાર પું ક્રપદ ગાનારા ગવૈયા અથવા
સારંગી અથવા પખવાળ વગાડનારા

કળાવન્તિણી—ન્તી, ગાયન—નૃત્ય કળા જાણનારી
રામજની, તાયફો.

કળાવાન, વિં કળાવાળુ ૨ કળા જાણનાર.

કળાહીણ, વિં કળા વગરનુ.

કળિંગકુંડ, નં એક જાતનુ ફળ, તંડુલ્ય.

કળિત, કલિત.

કળિયો, પું ફૂલની મોટી કળી ૨ ફળનુ ખી, ઠં—ચળિયો.

૩ જિયા ફળનો પુરુષ, ફૂલીન.

કળી, સ્ત્રીં [સંં કલિકા—કલી] ફૂલની ખીલ્યા વગ-
રની જે રિથિતિ તે, ન ઉર્ધ્વેક્ષુ ફૂલ. ૨ ચણાના
લોટની, કળીના જેવી જે સેવ તે, ભોજનનો પદાર્થ,—

કળીના લાડવા વગેરે. ૩ અકુરખાના ઘેરાને ત્રિકા-
ણાકાર જે કકડા હોય છે તેમાનો અષ્ટક. ૪ અન્ત-
કરણની સ્થિતિ. 'એની કળી ખીલી છે.'

કળીચુનો, પું લીસા પથ્થરનો ખતેલો જે ચુનો તે,
સરસ ચુનો પાનમા ખાવાનો

કળીજયં, કિં અં સમજા જવુ. ૨ કીચડમાં દ્યોઈ
જવુ ૩ ઘણી જ. શરદી થઈ જવી.

કળેવળે, અં કળા—તજવીજથી, તદખીરથી.

કળો, પું કલહ, કલેશ. "કહે અખો ભપળવ્યો કળો"

કળોટી, સ્ત્રીં એક જાતની રેતી—એ મેકાયાથી ઉગળી
થાય છે અને સાથિયા—ચોક પુરવાના કામમાં આવે છે.

કળોઠં, સ્ત્રીં કરોઠં.

કળોટી, કળોટી.

કળોડું, કરોડું.

કક્ષા, સ્ત્રીં ધરનો મધ્ય ભાગ. ૨ ભીત. ૩ સ્ત્રીની
કમર. ૪ કાષ્ઠ અથવા ખગલ પ વાડ. ૬ સરખાપણું

કાં, અં એ શબ્દ કાઢને પુછતી વેળા વપરાય છે,
પણ પોતાનામા કઈ વિશેષ અર્થ રાખતો નથી,

કેમ—'કા લાઈ શીદ જશો કે' ૨ શા સારુ—વાસ્તે,

કેમ; શુ.—'તુ હવે એમ કાં ખોલે છે?'

કાં, અં કઈ જગ્યાએ, કિયે ઠેકાણે ૨ કેમ, શા સારુ.

કાંઈ, કંઈ.

કાંઈએક—કં, કંઈક.

કાંકડ, નં એક જાતનુ ફળ છે

કાંકડે, કાંગડુ

કાંકણ, નં કકુંણ.

[વાનું કાંગરીવાળુ] ધરણ
કાંકણી, સ્ત્રીં સ્ત્રીઓને ડાખે હાથે વાકની નીચે ધાલ-
કાંકરી, સ્ત્રીં છેક નાનો જે કાકરો તે. ૨ કાકરાનો
ખુંચતો ભુકો, રેતી.

કાંકરીચાળો, ધ્રુવની સાન ૨ મક્કરીમાં કાકરા મારવા.

કાંકરીદાવ, પું કાંકરીયો માંડીને રમવાની એક રમત

૧૬ કાકરી ને એક વાધ. અથવા ૩૨ કાંકરી ને એ
વાધ

કાંકરીયું, દેવું. 'કાંકરીયું ધણું વધે ત્યારે દેવાળુ કાઢે.'

અર્થશાસ્ત્ર. અખાં પા પૃ

કાંકરો, પું [સંં કકુર] પથ્થર—મટોડીનો જે નાનો

કકડો તે "કાંકરે કાકરે પાળ બધાય ને ટીપે ટીપે

સરૌવર ભરાય" એ કૈવલ. 'કાકરા કરવા'—ખરાખી

કરવી (આખરુની) ૨ સન્દેહ; શક, ભાન્તિ, હરકત,

અડચણ. ૩ ખટકો, વેમ; મનની લાગણી. કાકરો કાઢી

નાંખવો.

કાંકીડો, પું એક જાતનું પ્રાણી, સરડો, કાચણડો.

કાંકે, અં કારણ કે, એમ છે માટે, કેમકે

કાંકેચડાવવું, કિં સંં ચિડવવું ખિજવવું.

કાંકોટિયું, ખલાપર ગરદન નાંખી બેસવું તે. વિં
દુર્બળ, પાતળું.

કાંકોલ, પું એક જાતનો કાંકોનો છોડ.

કાંગ, પું [સં. કંકુ] એક જાતનું પીળાસ મારુ
ધાન્ય.—ગરીબ ગરબા આવે છે.

કાંગડ, પું કાંગળમાં ન બાધા તેવા જે દાણા તે
કાંગરી, સ્ત્રી નાનો કાંગરો. ર નાં સોનીનું એક રાગ.
કાંગરુ, પું આફ્રિકામાં થતું એક જનાવર જેના
પાછલા પગ લાંબા અને આગલા પગ ટુંકા હોય છે.

કાંગરો, પું વસ્તુની કારણ ઉપર થોડે થોડે અંતર
જે કાપા પડેલા હોય તેમનો અંગ્રેક. ૨ ભરત ભર-
વામાં એક તરેહ. ૩ કોટની કારણ ઉપર ગોળ ચપટું
તે ઉપરથી કંઈક અણી જેવું ચણતર તે

કાંગરી, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ—એને ગોળ કાંગરા-
વાળા ફળ હોય છે; કાંસડી. એ દવાના કામમા

કાંગાઈ, સ્ત્રી કાંગાપણું; નાળુંકાઈ. [આવે છે.

કાંચું, વિં માકોવતી દેખાડવતું; નાળુંક; લાડકું; સુંવાળી
સુંકું—કાચ માણસ રાગી—નિર્બળ નથી હોતુ પણ
લાડમાં—મોટાઈમાં પોતે નાળુંક છે એમ દેખાડવે છે.

કાંચુંસુંકું, કાંચું.

કાંચવું, કિં સં છેતરીને કાઈ સ્ત્રી સાથે—સોંપત
કરવી. ૨ છેતરવું

કાંચળિયા પન્થ, પું નીચ વરણ લોકમા એક ધર્મ-
વેલાઈનો માર્ગ છે. એ પન્થના પુરોહો એ પન્થની
સ્ત્રીઓ સાથે મા દિહરી બેનતું સગપણ ન વિચારતાં
પથેચ વરતે છે કેટલાએક. પોતાના તેહેવારને ઘડે
એક ટુકાણે મળી ઉગાળી જમે છે અને પછી ત્યા
આવનારી સવળી સ્ત્રીઓની કાંચળી એક વાસણમા
એકડી મુકે છે; પછી કોઈ મહાન્ત, મન્ત્ર લખીને
એકેડી ઉઠાવી એકદા પુરુષને આપે છે. જે સ્ત્રીની
કાંચળી જે પુરુષને નસીબે આવે તે સ્ત્રીની સાથે તે
પુરુષ તે રાત્રિયે નજરમાં આવે તેવી રીતે વરતે છે.

કાંચળી, સ્ત્રી [સં. કંચુકી] સ્ત્રીઓને છાતીયે પેર-
વાનું બેસતું તકુ સીવેલું કપડું; કમખો, કાપડું. ૨
સાપ સાપેણીની આમડીની ખોલ, વરસે વરસે સાપ
પોતાની છુની પ્રાકી આમડીની ખોલ ગુછળુ વળીને
પોતાને મોડવતી કાડી નાખે છે. 'કાંચળી પેરવી,'-
હિચકામ બનવું; હિમત તણ દેવી; શરમ ન રાખ-
વાની જગે શરમ રાખવી.

કાંચીડા, કાંચીડા.

કાંચ, સ્ત્રી [હિં. ૦] આગરી માણસને સારુ દુધ પાણી
તથા આરસ—એકલા ચોખા ધનની બનાવેલી પ્રવાહી;
કતેરી, રાખડી, પેન્. ૨ ચોપડવાની લાઈ.

કાંજે, અં. કાંક; કારણ કે; કેમકે.

કાંટલી, સ્ત્રી સ્ત્રીઓને કાંટલાલવાનું મોઢાર પુતળિ-
યાનું ગોઠું સોનાનું ધરણું

કાંટલામોલિયાં, કાંચળીના લાગ; ગળા આગળનો
આહેના છેડાનો લાગ

કાંટલો, પું ગળાને બેસતો આવતો એવો અડ્ડરખાનો
જે કાપ તે ૨ પોપટ વગેરેની ઠોડનાં પીછાને જે
નવો રડું આવે છે તે. કેટલાક કહે એ રાગ છે
૩ થડા ગાગર વગેરેના પેટાંની ઉપરનો જે લાગ તે
૪ સાળવી વણકરતુ વાણો—આડા દોરા ભરવાનું
દોડવેતનું કાટિયા આકારનું લોડાની કડી અને મોખા-
વાળું લાકડાનું જે ઓળખ તે

કાંટારખા, જોડા.

કાંટાસરિ-ળિયો, પું સિન્દુરિયા રડુંતુ પણ વાસ
વગરના ફૂલનું એક જાતનું કાટાવાળું ઝાડ

કાંટી, સ્ત્રી એક જાતની માછલી.

કાંટો, પું [સં. કંકરક] ઝાડની ઝાળીમાંથી લાકડાનો
જે સખ્ત અણીદાર ફણગો પુટી નીકળ્યો હોય તે,
છાલમાંથી અથવા પાતરામાંથી જે અણીયો અથવા
કાણું ખુંચતી સ્વાંટી બાર નિકળી હોય તે ૨ જેણે
વતી વસ્તુ તોળાય તે—એ ધણી જાતના હોય છે
પણ સાધારણ આવા હોય છે; એ પાસ ત્રાજવા
અને ઉપરથી તે જોને જોડનારી એક લાકડાની અથવા
લોડાની દાંડી હોય છે; એ દાંડીની વચ્ચેવચ્ચ એક
સોય હોય છે અને એ સોય સ્થિર થોભી રઈ એટલે
તોલ થયું સમજાય છે એ ત્રાજવાં તે મધ્યે એકમા
તોળવાની વસ્તુ અને ખીછમાં તેની બરાબરીનું
વજન—જેખ મુકવામાં આવે છે. ૩ ત્રાજવું ૪
ધડીઆલમા પ્રેરતી અને વખત દેખાડવતી ધાતુની
જે સળી તે—એ, અવર કાટિ, મિનિટ કાટિ અને
સેકન્ડ કાટિ એ નામે ઓળખાય છે. ૫ કાંઈ પણ
દુખ દેતું—વચમાં હરકત કરતું માણસ વગેરે
બરાડનું હાડકું, કશો ૭ ટેબલપરનું માંસ વગેરેનું
ખાનું ખાવાનું કાંટા સરખું જે દુધિયાં તે. ૮ સવા-
રીના ઘોડાને મારવાનો પગની એડીમાં બેરવેલા કાટા
સરખો લોડાનો જે ખીલો તે ૯ જનાવજનો કસીરનો
ખુંચતો આંકડા આકારનો બિંબો અણીદાર જે લાગ
તે (વીછી ભમરી વગેરેનો) ૧૦ સ્ત્રીઓને ઝાળા
નસ્કોગમાંથી ધાલી ઉપર રાખવાનું એક નાનું સગું
ગોળ મોતી જડિત ધરણું. ૧૧ કાંઈ પણ માછલીનું
તીણું ધારવાળું હાડકું—૧૨ ગુણાકારનો તાળો મેળ-
વતી વેળા આવે ૫ જે આકાર પાડે છે તે; નાળો
૧૩ ઘોડાના તકુમાંની કડીમાં જે ખીલો જોડેલા

હોય તે ૧૪ શરીરમાં જે એકાએક કમ્પારી થઈ આવે તે, કણકણો ૧૫ ટાડ અથવા રોગથી શરીરનાં જે રુવા ઊભા રહી પડછટ જેવાં લાગે તે ૧૬ દુઃખ દેતી છતે પણ મીઠી લાગતી એવી, વસ્તુ (પ્રેમનો કાંટો) ૧૭ ઘોડાની લગામનાં ચોકડામાં જે લોડાનો ગોખરુ તે ૧૮ માછલી પકડવાનો ગલ-૧૯ વટ. ૨૦ શૌર્ય, નેસ્સો, પાણી (કાંટાદાર આદમી) ૨૧ ખતરો, સન્દેહ, ભ્રાન્તિ “કાંટો મનનો કાંડી નાખજો, તમે તમારી લલાઈ રાખજો” (પ્રેમાનંદ). ગરમી વાતરસથી જીલ ઉપર લૂખા જેવી અસર થવી તે ‘કંઠે તો રે કાટા પડ્યા, મુખે પડિયો શોષ’ (પ્રેમ) ‘કાંટો કાઢવો’-નડતર-પીડા દૂર કરવી.

કાંડલી, કાંડલી.

કાંડલો, કાંડલો. કન્યાને થોડુએક ઘરેણુ પરણતા પેલા કરવુ—ચડાવવુ તે, આદરણી ૨ હાંસડી

કાંડિયો, પુઠ જળરુ, સપડાસ.

કાંડું, ઘોડાનો એક સામાન.

કાંઠો, પુઠ દરિયા સરોવર વગેરેનાં પાણીને લગતો જમીનનો જે ભાગ તે; પાણીની હદ બાધતી જમીન; કિનારો. ૨ કુવાનાં મોડાની આસપાસ જે થાળુ બાધ છે તે ૩ ધડા ગાગર વગેરેનો કાંટલો ૪ વાસણનો કાનો; છેક મોડાપરનો ભાગ ૫ હવાલા ચાણુ વગેરેમા જે ગોળ લાકડું—ધાતુનું પતરુ હોય છે તે **કાંડું, નઠ** હાથના જે સાંધા આગળ પશ્ચો પૂરો થાય તે, પોચો ‘કાંડાં કાપી આપવા’—સહી—મતુ આપી કબૂલ થવુ—કબૂલ કરાવવું. ‘કાડા કાપી લેવા’—કબૂલ કરાવવુ, સહી કરાવી બાંધી લેવુ ‘કાંડું પકડવું’—કાંધને આશરો આપવો.

કાંણુંકાંડી, સ્ત્રી બાળકને રમાડવાની એક રીતી.—એમા મોટી ઉમરનો માણસ સમજતા બચ્ચાને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ કાંટો વળગાડી ધીમે ધીમે અહી તહી ફરે છે તે આ પ્રમાણે બોલે છે—“કાંણુ કાંડી મણમણ મીઠું તેલ ભરી કાંઈ લેશે રે.”

કાંણું, નઠ કાંઈ પણ નફર નાની વસ્તુમાં છેક નાનો જે આરપાર ખાડો તે. વે, છીદ્ર; નાક, સુરાખ, ભોંક. આરપાર ન હોય તેવાને પણ કે છે

કાંણું, વિઠ જેમાં કાણુ હોય તેવુ (વાસણ), આરપાર અવકાશ હોય તેવુ, એક બાબુએથી પેસી બીજી બાબુએ નિકળાય તેવુ (ધર)—‘તે ધર કાણુ છે’ ૨ ડોળો પુટી ગયેથી અથવા ફૂલ, ફળ, વગેરે એક આખે દેખાતુ ન હોય તેવુ ‘કાંણું બીજું, અનાથિયુ ને ઉખાડું, ‘કાણુ નામસ્કર’ કે લડાઈના ચાળા’, ‘કાણુને કાંડું રૂતા, કડવા પાગે

વેણુ; પેરે પેરે પુછિયે, કેમ ગયુ તુજ તેણુ’, ‘કાણુ કાંણુ ને ચઢસો મકવાણુ’ એ કેવત

કાંત, સ્ત્રી રેટિયાની તરાક ૨ ઓસડિયુ

કાંતવું, કિં સઠ સુતર બેન રેશમ વગેરેને ખેંચીને તેના વળવાળા દોરા બનાવવા—(આગસજાથી, રેટિયાથી, પ્રસ્તી તાકડીથી, ચમ્પીથી, હાથથી) ૨ ઓછું કરવું, ઘટાડવું. ‘કાંત્યુ પીળ્યુ કપાસ થયું’—કેહુ ધુળ મળવુ, મેહેનત નકામી થવી

કાંતીલોડું, કલે ચડાવેલા લોડાના પતરાં

કાંતો-કાંતો, અઠ અથવા, અગર. ‘કાંતો નારી કુભા રજા, કાંતો કન્ય ગમાર”

કાંતોડિયું, નઠ જે વર્ષમાં વરસાદ મોડો (આવણુ વદ ભાદરવામા) થાય તે ૨ ખેડુ

કાંદું, નઠ રેટિયામાં તરાકના બે છેડા જેની અન્દર ધાલવામા આવે છે તે—એ ચામડાનુ અથવા છાલના રેસાનુ બને છે

કાંદો, પુઠ [સંઠ કન્દ] એક જાતનો ઘણા પડવાળો કન્દ—એ રાતો અથવા સફેત હોય છે, કુગળી, પ્યાળ ૨ કન્દ, હરકોઈ મૂળિયાની ગાંઠ—જડ તેલિયો કાંદો—એ કડવો હોય છે તે ઓસડમા વપરાય છે. ૩ કાયદો, લાલ, નદો ‘કાંદો કાડવો’—કાયદો કાડવો, ફળ પ્રાપ્ત કરવું

કાંધ, સ્ત્રી બાધ (અખામા)

કાંપ, સ્ત્રી કમ્પારી

કાંપ, પુઠ નદીમા રેલ આવેથી ખાતરને લાયકતુ જે તણાઈ આવેલું મટોકુ, રેલ ઉતરી ગયા પછી જે ઠરી રે છે તે, ચયુ ૨ ધરેણુ

કાંપ, સ્ત્રી [અઠ] જ્યાં લશ્કર પડયુ હોય તે જગા, જાવણી

કાંપવું, કિં અઠ કમ્પ થવો; હાલવું; કુજવુ ૨ બીવુ, ડરવુ

કાંબડી, કામડી.

કાંબળી, સ્ત્રી હલકા બેનનું આછું વણેલું ઓડવા વાપરવાને કામ આવતુ કપડું; ધાખ-લળી.

કાંબળો, પુઠ [સંઠ કમ્બલ] મોટી કાંબળી; ધાલળો

કાંબી, સ્ત્રી જોરાઓને પગે ધાલવાનુ રૂપાનુ ધરેણુ ૨ કોશના મોડાંપર લાકડા લોડાનુ જડેલુ હોય છે તે **કાંય, અઠ** કેમ, યુ.

કાંરે, અઠ કેમ, શા સારુ.

કાંસ, પુઠ ખેતરને પાણી પાવા સારુ ખોદેલા જે ખાડા તે, તળાવડી—એમાં વરસાદનું પાણી ભર્યું રે છે ૨ નદીમાથી ખેતરમા પાણી જવાની ખોદીને પાડેલી નીક—નેહેર.

કાંસકાં, કાંસિયાં.

કાંસડી, સ્ત્રી ૦ એક જાતનો છોડ, કાફૂસી ૨ ખાલ—
વાળ હોળવાનો દાંતવાળો લાકડા—હાથીદાંત—ધાતુનો
એક ધાર.

કાંસાં, કાંસિયાં, ૨ ડાલનાં મૂળ

કાંસિયાં, નં ૦ કીરતનિયા; વાગ, ઝાગ.

કાંસિયો, પુ ૦ કાસાનો મોટો વાડકા—વખતે પિત્ત-
ળાને પણ કે છે. ૨ પિત્તળની કડકી.

કાંસું, નં ૦ [સં ૦ કાંસ્ય] તાંબુ અને કલઈ એ બેના
બેગથી થયેલી જે ઉપધાતુ તે—ત્રણ અથવા પાચ
લાગ તાંબાના તે એક લાગ કલઈનો, પણ એમાં
પિત્તળની અથવા જસતની થોડીક મેળવણી હોય છે ખરી.

કાઈજલું, કિં ૦ અં ૦ હારીજલું—એસવુ. “હું તારાથી
કાઈ ગયો”

કાઈમસગ, પુ ૦ ઉલાં ઉલાં કે બેઠાં બેઠાં હથેળીપર
હથેળી ચિત્તિ રાખી પરમેશ્વરનું એક ચિત્રે ધ્યાન
ધરવું તે (જૈન મતમાં)

કાએદો, કાયદો.

કાએમ, કાયમ.

કાએર, કાયર.

કાક, પુ ૦ [સં ૦] કાગડો. ૦ ઉમ્મરનું ગાડ.

કાકડાસીફ, નં ૦ એક જાતનું ગાડ.

કાકડી, સ્ત્રી ૦ એમાંસાનું એક શાખ; એને કુંમળા
કાટા હોય છે. એ કાચી પણ ખંવાય છે, શાખ ને
રાઈનાં કરવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ ચિથરાને વળ
દઈ ખનાવેલો જે કાગળો પણ નાનો આકાર તે—
સળગાવવાના કામ સારુ ૩ બત્તીની વાટ.

કાકડો, પુ ૦ સળગાવવાની ચિથરાંની જે મોટી કાકડી
તે ૨ દીવા બત્તીની બડી વાટ. ૩ ગળાની બારી
આગળ માસનો જે લોચો તે; જીલનો પાછલો
લાગ ‘કાકડા મળી ગયા’ એમ કેવાય છે.

કાકતાલીય, વિ ૦ [સં ૦] એક જ ક્ષણે જે બનાવ
ખન્યા હોય તેવું; ક્ષણમાં—તરત જ થયલું; અણ-
ચિન્યું એકાએક આવી પડતું—કાકતાલીય ન્યાય
એટલે મેહેનત ન કરતા એકાએક ક્ષણેલી વસ્તુ મળી
આવવી તેવો જે લખલો તે કેવત પણ છે—“કાગ-
ડાનું બેસવું ને તાડતું પડતું.”

કાકપદ, કાન ઉપર પડતા વાળના જીલકાં, કાનછેડીઆ.
૨ નાના બાળકના માથાના આગલા કે પાછળા લાગ
પર કાગડાના આકારના રાખેલા હુકા ને થોડા વાળ,
અક્ષા-ચોટલી

કાકપત્ર-નું, નં ૦ [સં ૦ કાકપદ] લીટી—ઓળમાં
અક્ષર લખેલો રજ ગયેથી લીટીની નીચે કાગડાના
પગ જેવી આકારી ૮ નિશાની કરવામાં આવે છે. તે.

કાકમ, પુ ૦ શેલડીના રસનો ગોળ બનાવતા ઉકળતા
રસમાંથી જે રસ ભરી લે છે તે એ રસના ગાંગડા
બાજે છે. ગરમ બહુ છે તે અલ્લને પાવા ને માણુ-
સના ખાવામાં આવે છે.

કાકર, પુ ૦ કરવતના જે દાતા તે

કાકરિયાં, નં ૦ ગોળની આસણીમાં તલ નાખી બના-
વેલા નાના નાના જે લાકુ તે

કાકરિયા, વિ ૦ ગોળની આસણીમાં એકી એકકા
કરેલા (ધર્મી વગેરે).

કાકરિયાકુંભાર, પુ ૦ એક કાખરચિતરું પક્ષી, એને
માથે લામ્બી ચોટલી હોય છે. ૨ એક રમત એમાં
બે ત્રણ બાલક મુઠ્ઠી ઉપર મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી બોલે છે,
‘કાકરિયા કુંભાર તારો કેટલો ભાર, એક ઉતાર,
એમ રમનાર બાળકાની મુઠ્ઠીઓ ઉતરાવે છે.

કાકરિયું, નં ૦ કાકરિયાનું એક વચન ૨ કાકરીવાળું ખેતર

કાકલિયા, પુ ૦ સંયડ, સંયડકાકા.

કાકવંઝયા, કાગડીની માકક એક જ વાર પ્રસ્તુતા થઈ

જેનું જનન બધ થાય તે સ્ત્રી.

કા કા, પુ ૦ કાગડાનો સ્વર.

કાકા, પુ ૦ આપનો લાઈ. ૨ કાઈ પણ ધગડા પુરુષને

એ નામે બોલવવામાં આવે છે.

કાકાકૈઓ, પુ ૦ માથે કલગીવાળું પોપટના જેવું એક
સફેત પક્ષી એને લોકો પોપટની પેઠે પાળે છે

કાકાજી, પુ ૦ સસરાનો લાઈ એ શબ્દે સ્ત્રી જ બોલાવે

છે (પુરુષ નહિ)

કાકાઠૈઓ, કાકાઠૈઓ.

કાકાપુરી, વિ ૦ થોડીવાર ટકે તેવું, જરજર થયલું,

જીવું પુરાણ, લાણ તુંડ.

કાકાખળિયા, પુ ૦ સંયડ, સંયડકાકા, શીતળા

કાકાખાસી, નં ૦ હલકા પાણીનું—એખવાળું એક

જાતનું મોતી

કાકી, સ્ત્રી ૦ કાકાની બેરી

કાકીજી, સ્ત્રી ૦ કાકીસાંસુ. ૨ પાછ સ્ત્રી. (હલકા

કાકીડા, કાંકીડા. લોકમાં)

કાકીસાંસુ, સ્ત્રી ૦ કાકા-સસરાની બધરી

કાકું, પુ ૦ છોકરો, કીલો (ભાટીયાઓમાં).

કાકુરથ, સર્પવંશી કુટુંબના વંશમાં જન્મેલો ૨ રામ

કાકો, પુ ૦ આપનો લાઈ.

કાકોકૈઓ, કાકાકૈઓ.

કાકોસસરો, પુ ૦ સસરાનો લાઈ.

કાખ, સ્ત્રી ૦ [સં ૦ કદા] ખલાની નીચેનો-પડખું અને

ખાલુકું એ બેની વચમાંનો ખારો; ખગલ.

કાખખલાઈ-ખિલાડી, સ્ત્રી ૦ કાખ—ખગલમાં જે

શુભકું થાય તે.

કાબલીકુટવી, ધણા ખુશ થવું (હલકા લોકમાં)
કાખી, સ્ત્રી કાંચળીમાં કાખ આગળનો જે કાખ-
લક્ષ્ય ત્રિકાણુ ભાગ તે.

કાગ, કાગડો. 'કાગનો વાધ'—નજીવી નાની વાત મોટી
કરવી

કાગજ, પુઠ [કાઠ] કાગળ.

કાગડાકેરી, સ્ત્રી એક જાતનું કેરીના આકારનું કાળું
ફળ—એ અથાણું તથા સાંખ પરમાણુ કામમાં
આવે છે.

કાગડા સાણસી, સ્ત્રી સોનીનું એક ઓળર—કુડલી
ઉંપાડવાનું.

કાગડી, સ્ત્રી ગાડાના બે ઉધિયા—ધોરીયાના મોડા-
પરતુ પિત્તળ—લાકડાંનું જે તે; ૨ કાગડાની માદા

કાગડો, પુઠ [સંઠ કાક] કાળા રંગનો કા કા કરતો
એક પક્ષી. 'કાગડાને હાથે કકોતરી આવી એટલે
તે છુપી ન રહે.' 'કાગડાને સરાધ સોળે દાડા'
'કાગડા ઉડવા'—સત્યાનાશ જવું. 'કાગડા કકલવા'—
અપશકુન થવા. ૨ ચકોર પુરુષ.

કાગદ, કાગજ.

કાગદી, પુઠ [કાઠ] કાગળ વેચનારો; ચોપડા ખાંધ-
નારો, ૨ કાગળ બનાવનાર ૩ એક જાતનું લીધુ
કાગદી, વિઠ પાતળી છોલવાળું (એલચી વગેરે) ૨
નાળું; તકલદી; કાવળું.

કાગદીલુવાન, પુઠ ધણો નાળુંકે પુરુષ, જેનાથી
ધણુ કામ ન થઈ શકે તે.

કાગપત્ર, કાકપત્ર.

કાગમાળો, પુઠ કાગડાને રેવાનો માળો ૨ હલકી
કિમ્મતનું થોડીવાગ ટકે તેવું કામ ૩ કામડાનું ધર
કાગવન્ધ્યા, સ્ત્રી એક છોકરે આવ્યા પછી દાડા ન
રયા હોય તે સ્ત્રી. ૨ ફળ "દમયતીની જન્મા દેખી,
ફળ રહી કાગવન્ધ્યા" (પ્રેમાનંદ)

કાગવાસ, પુઠ પ્રેત અથવા પિતૃ નિમિત્ત કાગડાને
કા કા અથવા કાગવાસ એમ બોલીને જે બળિદાન—
ખાવાનું આપવું તે ૨ કાગડાને ખાવા બોલાવતી
વખત જે શબ્દ ઉચ્ચારવો તે.

કાગવિદ્યા, સ્ત્રી ભવિષ્ય કેવું તે, તેલિયા રાજની
જે વિદ્યા તે, કર્ણપિશાચવિદ્યા; જાદુ.

કાગળ, પુઠ [કાઠ કાગળ] ચિથરાંને પલાળી કોવાડી
કુટી બનાવેલાં જે સફાઈદાર કારાં પતરાં તે—એની
ઉપર પછી અક્ષર—આકૃતિ કાડવામાં આવે છે. ૨
લખેલા કાગળ—સગાં સ્નેહીને લખેલા અથવા બીજા
કોઈ જરૂરનાં લખાણનો 'કાગળની કાથળી'—શરીરે
નખળું; ધણુજ નાળુંકે.

કાગળપત્ર—ત્ર, પુઠ વેવાર ઉપયોગી એક બિંબને
લખેલા જે કાગળ તે

કાગળિયાં, નઠ કામના કાગળો (લખેલા.) [અનર્થ.
કાગળ, નઠ ગાડાના ઊંટડા ઉપર જ્યાં ઘુસરે બન્ધાય
છે તે ભાગ.

કાગારોળ, પુઠ રડાપીટનું કલકલાણું ૨ કેર; મોટો
કાકોળ, નઠ કાટાનું એક ઝાડ.

કાક્ષો, સ્ત્રી [સંઠ] ધરિયા; મરજી.

કાક્ષિત, વિઠ ધાઠ [સંઠ] ધરિયેલું,

કાચ, પુઠ [સંઠ] રેતી અને મટોડીનો, લઢીની માર-
ફતે થયેલા ભેળથી બનેલો જે ચળકતો કઠણ પાતળો
અથવા જાડો પારદર્શક પદાર્થ તે. એની મુખ્યત્વે
જાતી છે. ખિલોરી કાચ, ચિનાઈ કાચ, અને છેક સાદો
ગામડી કાચ. વાસણો, આરસા, બુઝડી વગેરે કાચના
બને છે ૨ આરસી. ૩ અસુક ખુણુ આકૃતિવાળો
ચળકતો મિશ્ર ધાતુ; ખાર વગેરેનો 'કકડો' ૪
આખનો એક રોગ જે મરતી વખતે આખની
કીકીપર જણાય છે—'કાચ હળ્યા', 'કાચનો કુપ્યો'—
જેત જેતામાં નાશ પામે તેવું (શરીર); "કાચ
તારી કાચનો કુપ્યો" (દયારામ).

કાચકી, સ્ત્રી એક કાંટાવાળું ઝાડ. ૨ ગળે ઉતરે નહિ
તેવો એક રોગ. ૩ પાણીની તરસ ધણી લાગવાથી
ગળાના અન્દરના ભાગનું સુકાવું ને કાટા પડવા તે
કાચકો, પુઠ કાચકીનું ફળ. એ કરમના રોગ ઉપર
ઓસડ દાખલ આપવામાં આવે છે; કાચકું પણ
કેવાય છે.

કાચડ, સ્ત્રી શુભડાની આસપાસની જે જગા સુકું
આવે છે તે; દડળું.

કાચડોડો, કાંકીડો.

કાચળી, સ્ત્રી ગળે કઈ ઉતરે નહિ તેવો એક રોગ
૨ કાચખાની માદા.

કાચળો, પુઠ [સંઠ કચ્છ] પાણીમાં રેવું એક પ્રાણી—
એની પીઠની ઢાલ અને કચકડાં બને છે, 'કાચખાન
આખ'—ચક્ષુ આંખ, ધખ્યાળું

કાચર, સ્ત્રી કકડી; કચર, કરચ.

કાચરકચર, નઠ આકસ બાકસ, પરચુરણુ. એ શબ્દ
ધણુ કરીને પરચુરણુ ખાવાને અને ધરના ભાગાતુર
પરચુરણુ સાંમાનને લાગે છે.

કાચરિયું, કચરિયું.

કાચરી, સ્ત્રી બે ફાડ કરી મીઠાની અન્દર આથી
સુકવેલું ફળ, સાખ, વગેરે—એક જાતની સુકવણી,
કોડીમડાં, નીકા વગેરેની કાચરી

કાચલી, સ્ત્રી નાળિયેરનો ભાગેલો કકડો—કોપરા
સાથેનો અથવા કોપરા વગરનો

કાચલું, ન૦ નાળિયેરમાંથી કોપરું અથવા કંઠેણી છાલના
ફળોમાંથી મીઝ કાઢી લીધા પછી રચલી જે કંઠેણી
વાડકી અથવા છોડું-તે.

કાચીજપતી, સ્ત્રી૦ હુકમનામાની પેલાં સરકારમાં
માલ અનામત રાખવા સારુ જે જપતી તે.

કાચીજમાખન્દી, સ્ત્રી૦ માહાલની પેનાશની અજમાસ
કાઢવી તે.

કાચીનોધ, સ્ત્રી૦ ખપડો; નકી—પાકી નોધ નહિ તે
કાચીબુટ્ટી, વિ૦ મૂર્ખ; ગારીલ, છેતરાય—ભોળવાય તેવું.
કાચીબુટ્ટિ, સ્ત્રી૦ નાદાની; ખેસમજ, જાધી બુદ્ધિ,
છોટવાદી.

કાચું, વિ૦ પાકાને તૈયાર ન થયું હોય તેવું—(ફળ—
શુભકું). ૨ પૂરું અથવાં નહિ તેવું (ચાખા દાળ ૬૦).

કાચું રંધેલું નહિ તેવું (અનાજ) ૪ વિદ્યા ગુણ ચાતુ-
રીમાં અપૂર્ણ હોય તે (માણસ) ૫ નકી નહિ તેવું

(કાચો મોઢો—હિસાબ વગેરે) ૬ વાપરવાથી વસાઈ
જાય તેવું (કાચો રૂકું). ૭ માપ ગણતરીમાં નાનું

(કાચો-ગાઉ). ૮ થોડીવાર ટકે તેવું (કાચો પાંચો—
મનસુખો) ૯ પેરુ ન હોય તેવું (શુભકું) ૧૦ જેવું

જેમકે તેવું તૈયાર ન થયેલું; અધુરું (કામ). ૧૧
થોડી આવડતનું; નવું; તાજુ (આ નિશાળિયો હજી

કાચો છે). ૧૨ પોચું (હેયુ).

કાચુંકરું, વિ૦ રંધેલું નહિ તે. રોકેલું અનાજ અથવા
મિકાઈ. પાંચા, ધાણી, ચણા, ગોળપાંપડી, ખરરી

વગેરે; અણસખડી; વણઅથડું.
કાચુંસોનું, વિ૦ કુશળ જમીન

કાચ, પુ૦ કાંઠો.

કાંછડી, સ્ત્રી૦ પેરેલાં ધોતીયાનો છેડાં તરફનો જેટલો
ભાગ ચીપીને પાછળ ખોસવામાં આવે છે તે. 'કાંછડી

છુટી જવી'—હિમ્મત હારવી.
કાંછડીધુટો, વિ૦ છિનાજવા પુરખ, પરસ્ત્રી લમ્પટ;

વર્ણસચારી; લાગો; ખેશરમ. ૨ હિમ્મત હારી ગયેલો—
કાંચર પુરખ.

કાંછડો, પુ૦ જૈરાચો પેરેલું લુગડું હુટથુટકી જાયું
થઈ તાણીને જેટલું પાછળ ખોસે છે તે.

કાંછિયેલું, સ્ત્રી૦ કાંછિયાની સ્ત્રી.
કાંછિયો, પુ૦ શાઝ ભાથ કન્દ વગેરે વચનાર.

કાંછો, પુ૦ જેત જોડવેન ખોળાઈતો જે લાગ્યો પટકો
તાણીને શુભને કાંકે છે તે કમ્મરે રે છે તે. ૨ વાડો—

ખળી કરવા સારું.
કાંછોટો, પુ૦ પુરખ પોતાનાં પેરેલાં ધોતીયાને જાયું

થઈ જેટલો ભાગ પાછળ ખોસે છે તે.
કાંજ, અ૦ કાંજો.

કાંજ, ન૦ [સં૦ કાંજ] કામ, કૃત્ય ૨ મુઝાં પછવા-
ડેની ક્રિયા. ૩ નાનરું.

કાંજખરું-ગરું, વિ૦ જુવાન જોધ ૨ ઘણું પ્યારું;
લાડકું. ૩ નાજુક, તકલદી

કાંજળા, પુ૦ [સં૦ કંજળા] ચિકટ બળેથી નિકળના
ધુમાડાનું જે એકડું થઈ રેવું તે; મેસ. ૨ થીના

દીવાનો એકડો થયેલો ધુમાડો—જેને બરાસ વગેરે
થણડાં સુગન્ધીદાર વસાણા સાથે મેળવણી કરી આખે

આજવાના કામમાં આણે છે 'કાંજલની કોટડી'—
નઠારી જગ્યા, કુસકૂતી સફ.

કાંજળી, સ્ત્રી૦ છારી, મેસ, કાંજળ ૨ કાંજળ પાડ-
વાનું ગણિયું ૨ સોપારી કોપરુ વગેરે બગડી જવાથી

તેની અન્દર જે કાળી વસ્તુ દેખાય છે તે ૪ ચો-
વાસણને કરવાનું એક વ્રત (શ્રાવણ વદ તૃતીયા)

૫ ચોરાયલી વસ્તુ સમ્યન્ધી જાણવાને જુદુગરો
ચાળીમાં પાણી ભરી દેખાડાવે છે તે; હાઝરાત

કાંજગરી, વિ૦ કાંજવાળી. 'પરખમ્મા કાંજગરી વાત,
નીપજ નોય તેથી સાક્ષાત' (અખો).

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાંજ, પુ૦ [આ૦ કાંજી] કુળનાં કરમાન મુજબ
ધનસાફ કરવાને નિમાયલો અમલદાર. ૨ ધનસાફદાર.

કાટકો, પુઠ બિળળીથી આકાશમા જે અવાજ થાય છે તે.
કાટકોણ-ખુણ, પુઠ એક સીધી લીટી ઉપર બીજી
સીધી લીટી લમ્પ રૂપે પડેથી જે ખુણો થાય તે,
L ૯૦ અશનો ખુણો ૨ ખેતર દિવાલ વગેરેની બાજુ
સરખી—ઘોરસ છે એ બાજુવા સારુ ઉપલા આકા-
રનુ લાકડા લોડાં પિત્તળ વગેરેનુ જે સાધન તે.

કાટખુણચોખુણ, પુઠ ચાર ખુણાની જે આકૃતિના
ચારે ખુણા કાટખુણા—નેવુ નેવુ અશના હોય તે
કાટખુણ ત્રિકોણ, પુઠ ત્રણ ખુણાની જે આકૃતિમા
એક ખુણો કાટખુણો હોય તે

કાટપીટિયો, પુઠ ધર બાધવાના લાકડાં—પાટિયા
વેચનારો.

કાટલાં, ન૦ (૧ લા અર્થમા) કાટલું તેનુ અનેક વચન
કાટલાંદાસ, પુઠ વચમાં પડીતે ઓછુ—નુકસાન કરાવનાર
કાટલિયો, પુઠ અગિયારમાંને દાડે શરને સરાવતી
વખતે ત્યાં પિણમાં પિણ મેળવનારો જે પુરુષ તે,
કાટલિયો

કાટલું, ન૦ લોડા, સીસા, પથર વગેરેનુ ઠેરવેલુ જોખ,
વળન. ૨ નુકસાન; ઓછુ કરવું તે ૩ સુવાવડી
બઢીરતે ચુદરના લાડુ વગેરેનુ જે ખાવાનું આપવામા
આવે છે તે. 'કાટલુ કરવું'—નુકસાન કરવું; ગેરફાયદો
કરવો; ઓછુ કરવું, હિસાબમા કાપકુપ કરવી; કાપવું
'કાટલા સાંખવા'—જોખ મેળવી જોવા ૨ સ્ત્રી સાથે
સોખત કરવી (બહુધા પરસ્ત્રી)

કાટાકાટ, કાંપાકાંપ.

કાટ્ટી, સ્ત્રી૦ અગિયારમાંને દાડે શરને સરાવવું તે, કાસડુ
કાઠડી—કુંડો, ઘોડા ઉપરની લાકડાની જે ખેસણી તે
કાઠલો, પુઠ કન્યાને પણતા પેલા થોડું ધરેણુ ચડાવવું તે.
કાઠાઘઉં, પુઠ લાલાસપર પડતા એક જાતના ઘઉં
કાઠાડલી, સ્ત્રી૦ ઘોડાપરનો સામાન ન પલળે તેને
સારુ ઉપર નાખેલી જે બનની ગોદડી તે.

કાઠિન્ય, ન૦ [સં૦] કંઠણપણ, મજબુતાઈ, કઠોરપણ,
નિષ્કુરતા ૨ ધૂપો અર્થ. ૩ મેહનતથી સમજાય એવું
ક્રિયાવાડી, વિ૦ કાઠિયાવાડ પ્રાન્ત સમ્યધી, કાઠિયા-
વાડી રહીશ.

લાકડી, દાડી (નિશાન અથવા વાવટાની)
કાગવિદ્યા, સ્ત્રી લાકડાની ભારી ૩ ખેતર—ધર માપ-
જે વિદ્યા તે; ૩, ૩૫ મુઠ્ઠી, વીધાનો ૪૦૦ મો ભાગ.

કાગળ, પુઠ [કાંઈ જાત, —કાઠિયાવાડમા રે છે પશરી-
કુટી બનાવેલા જે (એકવડી, બેવડી કાઠીનુ માણસ)
ઉપર પછી અક્ષર—પાટ—બાધો ૨ હવાલા, ચારણા,
લખેલો કાગળ—સગ લાકડાનો જે ભાગ તે ૩ કલમ
કાઠ જ

નળા

[બુક. ૧ કણેક, કાંડુ લાકડું ૪૦).

કાડ, પુઠ પુરુષનો ગુપ્ત અવયવ

કાડધાલ, સ્ત્રી૦ વારે વારે કાડવું ને ધાલવું તે
કાડનાર, વિ૦ કાડી મુકનાર ૨ પ્રગટ કરનાર, બાર
લાવનાર

કાડવું—(કાઠવું), કિં સ૦ માયથી બાર ખેંચી લેવું.
૨ પાસેથી દૂર ખસેડી મુકવું. ૩ ચિત્ર, નિશાની,
અક્ષર વગેરે કરવા, લખવું ૪ શોધવું, મનમાં સન્તા-
યલુ બાર તાણવું, જીતી કરવી. ૫ બાદ—બાતલ—
રદ કરવું. ૬ સારાશ લેવો, ફળ—હાંસલ જેવું ૭
મુસીબતથી સહન કરવું, ધણે દુખે નિભાવવું ૮
અવાજ—સાદ વગેરે મોટો કરવો. ૯ લખાવવું,
વાચક કરવા, ૧૦ પૈસા વગેરે બાર વાપરવા
કાડી મુકવું—પાસેથી દૂર કરવું

કાડો—(કાઠો), પુઠ [સં૦ કષાય] ઉકાળો, કયાથ, કવો.
૨ ખેતરની અન્ધર વરસાદનુ પાણી ભરાઈ રહેથી તે
ખોદાઈ ન જાય તેને સારુ ખેતરની સીમમાં જે
જીદી નીક—ગટર કાઢેલી તે
કાઠવું, કાઠવું. પેલા અર્થમાં. ૨—'કાઠી જવું'—મુડાને
સ્મશાન લઈ જવું 'કાઠી નાખવું'—ફેંકી દેવું, ૨
કરવું 'કાઠી મુકવું'—નોકરીથી રજા આપવી; શરી
રપરથી ઉતારવું

કાણુ, સ૦ કાણુ, કિયુ.

કાણુ, સ્ત્રી૦ મોઝાણુ, કાણુ જવું—પરગામથી રડવા
આવવું કાણુ કરવી—માંડવી એટલે રડવું કુટુંબ.
કાણુ કરાવવી—ગવડાવી કુટાવવું.

કાણુ, સ્ત્રી૦ સન્દેશો, ખબર, ફેણુ, સમાચાર ફેવડાવવા
તે, તેકુ

કાણી, સ્ત્રી૦ જોડી કાઢેલી વાત, કિસ્સો, ગાથા.

કાણું, ન૦ કાણું.

કાણું, વિ૦ છિદ્રવાળું ૨ એક આંખે આંધળું.

કાણુંક કાણુંક, કાઈ વેળા.

કાણુ જવું, બીજે ગામ મરણુ થયું હોય ત્યાં માણુએ
લઈને રડતા જવું

કાણડ, પુઠ [સં૦] ખે ભાગની વચમાંનો સાધો. ૨
ઝાડનુ ડાણુ, ડાળી ૩ તીર; શર, બાણુ ૪ ભાગ;
પ્રકરણુ, બાખ (બાલકાણડ, અયોધ્યાકાણડ).

કાત, સ્ત્રી૦ દુટીની નીચેનો ભાગ, મિકું. ૨ આંખ, રામ;
હોસ; દેવત.

કાતડી, સ્ત્રી૦ માણસ—દોરની ચામડીની જે જોલ તે
૨ સોરાયાથી ઉખડી ગયેલી થોડી વણી જે ચામડી તે
કાતડી, સ્ત્રી૦ પાતળા કિરોનો ગોળા કકડો.

કાતણણી, કાતરણી.

કાતર, સ્ત્રી૦ [સં૦ કર્તરી] બુઝાં નિમાળા વગેરે કા,
વાનુ વચમા ખીલીવાળુ ખે પાનાનુ હથિયાર

મુકવી—નુકસાન કરવું, ખરાબી કરવી. ૨ દગો દેવો.
૩ હાથ રોડ હાથનો છેલેલો લાકડાનો કટકો. ૪ ખાડા-
માંના ભંખરાને વાંગ્યા વગર કતરાનો કતરાતો જે ભંખ-
રડો ફરે છે તે [ગભરાઈ ગયેલો; અધીર
કાતર, પિંડો હિચકારો; જિંકણ, હિન્મત વગરનો. ૨
કાતરણી, સ્ત્રીં છોડવા ઉપરથી કસણા કાપી લેવા
તે ૨ કસણાં કાપવાનો વખત. ૩ (એ વેળા) બ્રાહ્મ-
ણોને જે લવાજમ આપવામાં આવે છે તે. ૪ કસણા
કાપવાનું હથિયાર.

કાનરવું, કિંડો સંડો કાતરથી કાપવું. ૨ ઓછું કરવું—
'કાતરે' કાતરે'. ૩ કસણાવાળા જુવારે ખાજરીના
પુળાપરથી દાતરેથી કસણા કાપી લેવાં.

કાતરા, પુંડો ચીરા; લીસાટા, કાપા. (છલ, હાથ, પગ
વગેરે ઉપર પડતા) ૨ છેક પાતળા નાના કકડા
(કપડું કાગળ સોપારી વગેરેના). ૩ કાતરેનું બહુ
વચન (આંબલી કેરાના કાતરા) ૪ એક જાતની
આતરાખાટ; પંખડું આગળ જાળના સાંધાનો જે
લાગે તે.

કાતરિયું, નંડો વરનો, છાંપરાને લગતો છેલ્લો જે માળ-
મેડા તે ૨ એક જાતનું લાકડાનું હથિયાર. ૩ જે
ચુડીની વચમાંનું લોડાની પાતળી ચીપનું કડું ૪
મગજ (લાલણિક) —'એનું કાતરિયું જેવું થયું
છે'—'કાતરિયું લાડે આવ્યું છે.'

કાતરી, સ્ત્રીં ફળની પાતળી કકડી તે (આપાની વગેરેની)
કાતરો, કાતરાનું એક વચન. ૨ (આમલી—કળાનો) હ-
મખો. ૩ હાથે ધાલવાનું ધરણું. ૪ પકિલા અનાજમાં
પડતો એક જન્તુ.

કાતલી-ખી, સ્ત્રીં કાતરી; ચીરી. ૨ કેળાના ઝીણા
કકડા ૩ વાંસ—શેરડીનો જે ગાંઠ વચેનો લાગ.

કાતી, સ્ત્રીં લોડું. ૨ પેટમાં છરી—દગો ૩ કરવત
પાળી. [વગરની]

કાતું, નંડો છરી, પાળી (કામમાં ન આવે તેવી ને ધાર
કાતેર, કાતર.

કાતેસડો, હુમખું (નારાનું).

કાથરોડ, કથરોડ.

કાથાકબલા, પુંડો ડાટા તુટા કપડા અથવા લાગા
તુટા લાકડા ૨ નકામી ખીજ માણસની વાતો—
નિન્દા કરવી. (સ્ત્રીઓના કાથાકબલા.)

કાથાજાળી, સ્ત્રીં વસાણા ભેળીને જનાવેલી કાથાની
જે જોળી તે (પાનમાં ખાવાની).

કાથા, પુંડો જે વગેરેની છાલમાંથી કાઢેલો અરક,
જેને મુકવીને પાનમાં ચુના સાથે ભેળવામાં આવે
છે. ૨ નાંખિયેરના છાલાના રેસાઓ જે વણેલા હોય
તે કાથાની દોરડી

કાદમ્બરી, સ્ત્રીં (ખાણુલટકૂત કાદમ્બરી ઉપરથી)
કલ્પિત કથા. ૨ દારુ; શરાણ.

કાદવ, પુંડો [સંડો કદંમ] ખાણી મળવાથી ધૂળ—મટા-
ડીની જે હાલત થાય તે; કિચ્ચડ; ગારો

—'કાદવ ફેડવો'—કાઈનું વગર કારણે નકાર
જોલવું, સાગ માણસની નિન્દા કરવી.

કાન, પુંડો [સંડો કણ] સાલજવાની ઈન્દ્રી, જે જે
કુલતા અડ્ડની વચમાં માયું હોય છે તે ૨ સાં
અસાર સમજવાની જે અશક્તિ તે; સાંભળીને ભમાઈ
જવાય તે. 'મુરખને કાન હોય પણ સાન ન હોય.'
૩ બન્દુક—પિસ્તોલના જે કાંણામાં જામગરી સળ-
ગાવી મુકવામાં આવે છે તે

—'કાન ઉઘડવા—ખુલવા' એટલે વાત મનમાં
આવવી, ચેતવું; જાગૃત થવું

—'કાન ઉઘાડવા—ખોલવા' એટલે ચેતવવું,
જાણીતું કરવું; સમજાવવું.

—'કાન કાપવા' એટલે વધારે સરસ થવું ૨ કંગવું.

—'કાન ખોતરવા' એટલે કાનમાંથી મેલ કાઢવો

—'કાન ચિમટવા—મરડવા—આમળવા' એટલે
કપકો દેવો, શિલા કરવી, સુધારવું

—'કાન દેવા'—માંડવા' એટલે ધ્યાન દઈને સાલજવું

—'કાનનું કાચું' એટલે અડધું પડધું સાંભળે તેવું;
થોડું બેરુ. ૨ ભોળું, સાલજતાં જ તરત ભોળવાઈ
જાય તેવું.

—'કાન પકડાવવો—ઝડાવવો' એટલે બૂલ દેખા-
ડવી. ૨ પરત્તાવો, કરાવવો

—'કાનપર હાથ મેલવા—રાખવા,' કાને હાથ
દેવા, 'કાનેથી કાડી નાખવું' એટલે ન સાલજવું, ધ્યા-
નમાં ન લેવું; ઉડાવવું.

—'કાન કદડાવવા' એટલે બંધ ઉરાડવી (કુતરો કાન
પ્રકડાવે છે—થોડો કાન ઉલા કરે છે)

—'કાન પુકવા' એટલે મન્ત્ર આપવો, ઉપદેશ
કરવો. ૨ ચેતવવું; ધિરાલ કરવી ૩ ભમ્બરવું, ભોળ-
વવું; ભમાવવું [જેનું થયું.

—'કાન પુટી જવા' એટલે બેરાં અથવા બેરાં

—'કાન ભરવા' એટલે ભમાવવું, વાતે સમજાવીને
પોતાની તરફનું કરાવવું

—'કાન વનાવું' એટલે બેરું.

—'કાને ચડવું' એટલે કાઈની વાત સાંભળીને
પોતાની તરફનો વિચાર ન કરતાં તેમ કરવું.

—'કાને ઝાઝ્યા હાથિયા ન રહે' એ દેવનું

—'કાને પડવું' એટલે કાન ઉપર અવાજ આવવો;
સમજાવા.

—'કાને વાળિયો'—ચેતવા

—‘કાનોકાન’—તીજ સખસની મારફત વગર

—‘કાનોકાન સાલબયુ’—જાતે—પોતે સાલબયુ;
જાલુવુ ૨ એક કાનેથી બીજે કાને, ત્રીજે કાને એમ
(વાત ફેલાવી).

—‘આખ આડા કાન કરવા’—ઉડાવવું

કાન-તુડો, પુઠ કૃષ્ણ. “કાનુડો કામલુગાજો રે”
(ધ્યારસ)

કાનકંડિયું, નઠ રાતે દેખતુ ઉડતુ, વનવાગળની જાતનું
એક પક્ષી, કાનચિમડિયું; છાપુ (કાડિયાવાડ)

કાનકેચિયા, પુઠ કાને બાંધવાનું કપડું

કાનખલુરો, પુઠ સાપના આકારનો ધણુ પગનો
પાતળો જન્નુ—એ લગ્નાઈમા એકથી તે સવા
વેંતનો ને ઝેરી હોય છે.

કાનચિમડિયું, વાગોળ. ૨ વાગોળના જેવું ધરેમા
રેતુ એક પક્ષી (વાગોળ ઓપર ટિક્કઈ રે છે)

કાનચિમોરી, વાગોળ.

કાનડી, વિઠ કરણાટક દેશ સગ્ગન્ધી-ભાપા, રીત ઈં.

કાનકું, કાંકું.

કાનડો, પુઠ રાતે ગાવાનો એક રાગ

કાનઢાકણી, વિઠ કાનને ઢાકનારી (ટોપી).

કાનન, નઠ [સંઠ] વન. ૨ ઝાડી

કાનપટો, પુઠ કાને બાંધવાનો લુગડાનો પટો

કાનફટો, પુઠ કાનને વીંધીને માથ મુઢા—કડી ધાલતો
હોય તે જોગી, ગોરખપન્થી

કાનસ, સ્ત્રીઠ ધાતુને ઘસી સાફ કરવાનું તીખા લોડાનું
ઝીણા દાંતાનું ઝોજર; રેતરડી

કાનસિયા, પુઠ લમણાની પાસે કાનને લગતા વાળના
જે ગુચ્છા તે “દોકરીયોનાં દામ; હૃદયે લાગ્યાં રસિયા,
કરે કારમા કામ, કેશ ધરે કાનસિયા” (કૃષ્ણારામ)

નીન, પુઠ કુવારી કન્યાને પેટે જન્મેલો પુત્ર.

નસિયાળ, સ્ત્રીઠ કાન ખલુરાની જાતનું રાતુ જીવકુ
નનૂ, નઠ એક પ્રકારનું વાદ્ય—વાળુ.

કાનૂન, પુઠ [આઠ] કાપડો, ધારો. ૨ રિવાજ

કાનો, પુઠ આઠ સ્વરની નિશાની, અક્ષરની પાસે ઙ
એવો જે ભેલો લીટો કાડવામા આવે છે તે ૨ વાસ-
ણના મોડાની કોર.

કાનોમાત-ર-ત્રા, કાનો અને માત્રા, ે, ૈ.

કાન્ત, પુઠ [સંઠ] વર, પતિ, સ્વામી, ધણી, નાથ
૨ વિઠ રમણીય, સુદર; દેખાવડો; મનોહર ૩ કાન્તિ,
તેજ, પ્રકાશ “અન્દ સૂર્ય વિષે જે કાન્ત, તે તેવું
જાણે સિદ્ધાન્ત.” (નરઠ ગીતા) ૪ અહુ પ્રિય; અભીષ્ટ.

કાન્તા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] પોતીકી વહુ; ઝેરી, પત્ની ૨
કાન્તી સ્ત્રી. જાતની (જાડી) પાણિયત ૩ ગાંધેલી ૩

કાન્તિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] તેજ, ચળકાટ, નૂર, ૨ પદાર્થ
માત્રનું જે તેજ વિશેષ તે, ખુબસુરતી, શોભા; પ્રભા,
સૌંદર્ય ૩ સ્ત્રીનું સૌંદર્ય; સુંદર સ્ત્રી. ૪ ધરેણાદિથી
શરીરને શોભાવવું તે.

કાપ, પુઠ કાપવું તે ૨ કાપો, ચીરો ૩ કાપલી. ૪
સ્ત્રીઓને કાને ધાલવાનું એક ધરેણું.

કાપકુપ, સ્ત્રીઠ કાપવું કાડવું તે.

કાપટય, નઠ [સંઠ] કપટ.

કાપડ, નઠ કપડું, લુગડું; થાન

કાપડિયો, પુઠ કાપડ વેચનારો [ચોળી

કાપડું, નઠ સ્ત્રીઓને છાતીએ પેરવાનું વસ્ત્ર, કાચળી,

કાપણી, સ્ત્રીઠ જેતરમા અનાજ, છોડવા સુદાં કાપી
નાખવું તે ૨ અનાજ ઢાળવાનો વખત. ૩ સોના
રૂપા વગેરેનાં પતરાં કાપવાનું હથિયાર

કાપથ, પુઠ નહારો માર્ગ

કાપલી, સ્ત્રીઠ કાપવાથી પડેલો છેક પાતળો અને
નાનો કંકડો (કાગળની કાપલી) ૨ કણ (તીરનું).

કાપલો, પુઠ મોટી કાપલી ૨ કાફલો.

કાપવું, કિંઠ સઠ કાઈ વસ્તુ ઉપર લોડાનું હથિયાર
વાપરી ધા—ભાગ કરવો, ચીરવું, ખણિડત કરવું ૨
લવાજમમાથી ઝોણું—કમી કરવું.

કાપા, પુઠ લીસોટા, આડા અવળા લીટા.

કાપાકાપ-પી, સ્ત્રીઠ હથિયારથી જોસમા કાપી નાખવું
તે; ખુનરેણ, કતલ ૨ અદાવત, મારામારી ૩ જોલા-
ચાલી; જોશમા તકરાર કરવી

કાપાકુપા, પુઠ કાપા.

કાપાલિક, પુઠ માથાની જોપરીમાં ખાવા પીવાનો વ્ય-
વહાર કરે છે તેવો એક યોગી. ૨ એજ નામથી પ્રસિદ્ધ
યોગીઓની એક જાત ૩ વામાચારી ૪ શિવલક્ષ્મ.

કાપિસ, નઠ [સંઠ કાપીસ] એક જાતનો દારુ

કાપી, સ્ત્રીઠ [અઠ] નકલ, કિતારો, એક ઉપરથી
બીજું કિતારવું—કિતારેણું તે

કાપુરુષ, પુઠ નીચ, બાયલો, બીકણ, નિઘ, ખરાબ

કાપુસ, નઠ [સંઠ કર્પાસ] રૂ [કાપ

કાપો, પુઠ લીટો, લાખી નિશાની; છેકા ૨ ચીરો;

કાફર, વિઠ [અઠ] દીનનો દુરમાન ન માનનાર;
નાસ્તિક, અધર્મી. ૨ લુચ્ચુ; ચોદું, ખન્ધુ, હરામખોર.
એ શબ્દ ગાળ દેવાય છે. [સિદ્ધી

કાફરી, વિઠ [આઠ] આપિસિનિયાનો રેનાર, હથસી;

કાફલો, પુઠ [આઠ] સમુદાય—સફ, જથ્થો (લોક—
ગાડી—વાણુનો).

કાફિયો, પુઠ [આઠ] કવિતાની તુક—લીટીનો છેલ્લો
શબ્દ—જે અવાજમા કાઈ બીજી તુક—લીટીના

કાફી, સ્ત્રી [અં] યુન, યુન—એ દાણાને સેકીને પાણી સાથે ઉઘાળી લોકો પ્રીવામાં લે છે.

કાફી, પું એ નામની એક રાગણી

કામરચીતરું, વિં ઘણુ કાળ ને થોડું ધોળુ એવું, કાળો ને સફેદ એવા બે રંગનું. ૨ જેમાં તરેહ તરેહવાર પણ વિશેષે કરીને કાળો રજૂ હોય તેવું

કામરું, વિં [સંં કમરું] કામરચિતરું. [કચરો કામરસ, પું તેલ દિવેલ વગેરેનો મેલવાળો તળેનો કામો, પું ભીલની એક જાત—એ ઘણુ કરીને આખામણમાં રે છે અને અમલાતની ખાડીમાં ચોરિયો કામ કરે છે.

કામુલી, વિં કામુલ સમ્મન્ધી. પું કામુલનો રેવાસી. કામૂ, પું [આં] સત્તા; અખસાર; હુકમ, હાક, ફેર. ૨ વળન; વગ.

કામેર, સ્ત્રી એક નુખરા કાળા રંગનું અને પીળી આંચ તથા પગવાળુ મેના જેવું પક્ષી ૨ તિપ્પણ. ઘટિ જોલનાર (સ્ત્રી)

કામેલ, વિં [આં કામેલ] પ્રવીણ; નિપુણ, હોશિયાર (પુરુષ) ૨ અનુભવથી ધડાયલો.

કામેલિયત, સ્ત્રી નિપુણતા, હોશિયારી.

કાલા, સ્ત્રી કફાસીણી—કુપાત્ર (સ્ત્રી).

કામ, નં [સંં કર્મ] કરવાનું—કરેલુ તે, કૃતિ; કાર્ય. ૨ ધન્યો, રોજગાર, ૩ ખાખત; વિષય; પ્રકરણ. ૪ કારભાર, દરજો. ૫ જરૂર, અગત્ય ૬ ઉપયોગ, પ્રયોજન; અનુકૂળ—માફક આવવું તે. ૭ બનાવેલી ચીજ.

—‘કામ કરી આપવું’—લાલ કરી આપવો. [લિયો

—‘કામ ફાડી લેવું’—(તળવીજથી) સ્વાર્થ સાધી

—‘કામ થવું’—મરણ પામવું

—‘કામનું’ એટલે જરૂરનું, ઉપયોગી

—‘કામમાં કામ કરી લેવું’ એટલે એક કામ કરતાં

બીજું કામ કરી લેવું; એ કામ સાથે—માથ મળતાં કરવાં, “એક પન્થ દો કાળ.” [થવું

—‘કામ લાગવું’ એટલે ઉપયોગી પડવું; અગત્ય

—‘કામે લાગવું’—ઉદ્યોગ કરવા મણ્ડી પડવું; ધન્ય રોજગારે રોકાવું.

કામ, સ્ત્રી કનકવામાં આડી વાળેલી કામડી તે.

કામ, પું [સંં] સ્ત્રીએ પુરુષ સાથે અથવા પુરુષ સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાની જે ઇચ્છા અથવા તેનો જે ભસ્મો તે; મૈથુનેચ્છા ૨ એ અગ્નિથી ગરીરમાં જે વિકૃતિ તે. ૩ કામદેવ ૪ ઇચ્છા; પ્રીતિ; હોંશ, મન. ૫ કોઈ પણ ઇન્દ્રિય ભોગ, વિષયવાસના. ‘ધર્મ, અર્થ, કામ તે માત્ર’ ૬ ઇચ્છાત-વાલી—ખારી પડતી અભિલાષા.

કામકળા, કામની કળા ૨ રતિ; કામદેવની સ્ત્રી. ૩ સ્ત્રીના અક્ષમા વાર કે નિધિપરવે નેત્ર, મન ઈં અક્ષમા જે કામ વિકારની કળા થાય છે તે.

કામકાળ, નં કોઈ પણ કામ. ૨ ધન્યો; રોજગાર, વેપાર ૩ ખટપટ; મોટું કામ.

કામકૂટ, પું વેશ્યાનો પતિ; છિનાળવો

કામકેલિ, પું સ્ત્રીસગ, મૈથુન; સ્ત્રી સાથે વિલાસ.

કામગરું, વિં કામવાળું, કામમાં ગુણાયલું.

કામચલાઉ, વિં ઘણું સારું—મનમાનવું તો નહિ, પણ હરકત ન પડતા કામમાં આવી શકે તેવું, ચાલી જાય તેવું; ચલાવી લેવાય તેવું; સાધારણ, હલકું. ૨ થોડીવાર કામ ચલાવવાને દરજ્જાપર રચું હોય તે.

કામજવર, પું [સંં] કામના જોસ્સાથી જે નાવ આવે—પીડ થાય તે.

કામઠું, પું કાચખો.

કામઠી, સ્ત્રી વાકી વળતી—વળેલી કામડી જેને ખેંચાથી તીંગ મરાય છે તે; ધનુષ્ય, ખપાટિયું

કામઠું, નં કામઠી.

કામકેટિયું, વિં કામગાનું બનેલું—નકલેદી (ધર)

કામડી, સ્ત્રી વાંસની ચીપ; પાતળો વાંસ

કામડું, નં કામડી અથવા એનો કંકડો

કામડું, વિં સારી રીતે કામ કરનાર (કામિયાવાડ)

કામણ, નં વશીકરણ વિદ્યા; મોહિત કરી ભોળવી નાખવું તે. ‘કામણુ દિસે છે અલખેલા તારી આખમાં રે’ (દયાં)

કામણગારું, વિં મોહકારક; વશ કરે—ભોળવી નાખે તેવું; સુન્દર. ‘કાનુડો કામણગારો રે, સાહેલી આ તો’ (દયાં)

કામણટમણ, નં કામણ અને બીજા દુચકા (નદ સમ્મન્ધી) ‘કામણટમણ શીખેલી’ (ભાં)

કામદાર, વિં સરકાળની તરજનું કામકાળ કરનાર ૨ મોટો કારભારી; દિવાન, વહર

કામદુધા-ગાં, કામધેનું; કામનાઓ પુરી કરવાવાળી.

કામદૃષ્ટિ, સ્ત્રી કામદેવની દૃષ્ટિ, સમ્ભોગ કરવાની તનત કામધન્યો, પું કામ ને ધન્યો.

કામધેનું, સ્ત્રી [સંં] ઇચ્છા પુરી પાડનારી—મન-કામના પ્રણું કરનારી સ્વર્ગની ગાય ૨ જે પુરુષ—વસ્તુ પામેથી ધણીએક મુરાર હાસલ થાય તે.

કામના, સ્ત્રી [સંં] ઇચ્છા, મુરાર; ઉમેદ, વાસના. કામની, કામિની.

કામરસિક, વિં વિલામી. [એક પ્રદેશ

કામરુ, પું બહાળની પતિએ આસામ પ્રાંતમાં આવેલો

કામરૂપ, વિં ઇચ્છામાં આવે તે રૂપ ધારણ કરી શકે તે “કામરૂપ મહાધર, મનુષ્ય માંગ બદાક”

કારસિયો, પુ૦ હિચકાની સાંકળ જાંચે ભેરવાનો
જે આકડો તે

કારસી, સ્ત્રી૦ રુ. ૨ લાકડાં વગેરે જોખવાનું એક જાતનું
લોડાનું સાધન. [મસ્તી; તોશન.

કારસ્તાન, ન૦ લુચ્ચાઈનું કામ, કાળાં ધોળાં. ૨
કારસ્તાની, વિ૦ કારસ્તાન કરનાર

કારાશુહ, ન૦ [સં૦ કારા—ખન્દી, શુહ—ધર] સખત
ખન્દીખાનું, કેદખાનું, તુરંજ, જેલ.

કારાપેરા, પુ૦ યુથાયુથ ૨ વફાઈને કાઢીનું ભુકું બોલવું
તે. ૩ આધુ પાછું—વધતું બોલવું તે ૪ કુડકપટ.

કારિકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] જેમા સમજણ આપી—ખુલાસો
કચ્છો હોય તે ક્ષેત્ર—વાક્ય; જે ક્ષેત્ર કે પદમા
થોડા અક્ષર છતાં બહુ અર્થ સમાયલો હોય તે ૨
નટની સ્ત્રી. ૩ હળમનું કામ, હળમત કરવી તે (લાક્ષ-
ણિક) વૃત્તિ, વિવરણ, ટીકા

કારી, વિ૦ [શૌ૦] ઠેક પેરેલું, ઉણકું—‘કારી જખમ.’

કારી, વિ૦ [સં૦] કરનાર—ચુલકારી

કારી, વિ૦ જુવાન ૨ અગત્યનું હોય તેવું—‘કારીનું
મરણ’ સ્ત્રી૦ બેરાઓની ચોળીને મુકવામાં આવતો સાધો.

કારીગર, પુ૦ [શૌ૦] હુમરી ધન્ધો કરનાર—સુથાર
લુહાર વગેરે ૨ (લાક્ષણિક—હોશિયાર) હળમ.

કારીગરી—ગીરી, સ્ત્રી૦ કારીગરનું જે કામ—ધન્ધો તે.
૨ ચતુરાઈ, કિસમ, જુક્તી.

કારીપારી, સ્ત્રી૦ કારાપેરા

કારુણિક, ક્યાણ.

કારુણ્ય, ન૦ [સં૦] કરુણા. ક્યા

કારે, [અ૦] કઈ વખતે

કારેલી, સ્ત્રી૦ શાખતો એક વેલો

કારેલું, ન૦ કારેલીનું જે ફળ તે ૨ કરેલું ૩ એક હાથે
ફેરવાનું મોટું મગદળિયું

કારોખાર, કારભાર.

કાર્તિક, પુ૦ [સં૦] કારતક.

કાર્પટિક પુ૦ તીર્થ યાત્રા કરવાને તૈયાર થયેલો. ૨
પારકા અન્નથી પેટ ભરનાર.

કાર્પણ્ય, ન૦ [સં૦] યોગ્ય ખર્ચ ન કરી ધન એકઠું
કરવાની ઈચ્છા કરવી તે, કૃપણતા; ખખીલાઈ;
કઠરીપણ; કઙ્ક્રુસાધ

કાર્મુક, પુ૦ ન૦ [સં૦] ધનુષ્ય, કામઠું ૨ કામ
કરવામાં ચતુર

કાર્ય, ન૦ [સં૦] કરવાનું તે, કામ ૨ ઉદ્યોગ, ધન્ધો.

કાર્યકારણ, ન૦ કાર્ય સમયે જે નૈમિત્તિક હેતુ ઉત્પન્ન
થાય છે તે. [સમ્યન્ધ તે.

કાર્યકારણભાવ, પુ૦ [સં૦] કાર્ય અને કારણનો જે

કાર્યપ્રયોજન, ન૦ [સં૦] લગન વગેરેનું કામ તે,
રૂડો અવસર, પગરણ ૨ મતલબ [યશ.

કાર્યસિદ્ધિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કામ પાર પડવું તે; ફતે,
કાર્યકારણ, અ૦ જરૂર—કામને લીધે વિ૦ મતલબ

કાલ, [સં૦] કાળ. [જેટલું.

કાલ, સ્ત્રી૦ ચાલતા—વર્તમાન દિવસનો આગલો કે
પાછલો દિવસ. ગઈ કાલ, આજ અને આવતી કાલ.

કાલયુત, ન૦ જોડાની અન્દર ટોકવાનું જોડાના અથવા
પગના આકારનું મોટીનું લાકડું. ૨ સાચો, ધાટ,

ખીચું ૩ મૂળ, પાંચો, ઓઠું (કનિયાનું)

કાલભાત્રી, પુ૦ [સં૦] કાળના જેવી કાન્તિવાળો તે,
ડરામણો પુરુષ [જેવી વસ્તુ મેળવવી.

કાલવવું, કિં૦ સ૦ એકાદ લુકામા ચિકણી—પાણી
કાલવેજવું, કિં૦ અગ્નિના અક્કારા ઉપર રાખ કરવી,

ઓલવાઈ જવું, કંજલઈ જવું.

કાલાં, ન૦ કપાસનાં સૂકાં ડિડવા

કાલાવાલા, પુ૦ કોઈ વાતને સારુ છેક ગરીબાધથી
બોલવું તે, આજીજી, પ્રાર્થના, કરગરવું તે.

કાલાષ્ટમી, સ્ત્રી૦ [સં૦] કારતક વદ અથવા માગસર
વદ અષ્ટમ

કાલિક, વિ૦ [સં૦] વખત સમ્યન્ધી (સમકાલિક).
કાલિન્દી, સ્ત્રી૦ [સં૦] જમના નદી ૨ કૃષ્ણની સ્ત્રી.

કાલી, સ્ત્રી૦ [સં૦] હલેતી, લાડકી, સમ્યોધન, ‘કાલિ
કાગળથી વેલી આવ’ (લા.) ૨ નવા વાદળાની

માળા—હાર. “કાલી ઘટા કેવળ ખન છાઈ” ૩ રાત્રિ.
“કાલી ઝમકારા કરી રહી છે.” ૪ અગ્નિની જ્વલ,

અગ્નિની જ્વાળાની અણી.

કાલીશ, કોટનું એક ધરેલું.

કાલું, વિ૦ જાણે સમજાતું ન હોય તેવું ગાડું ઘેલું;
કાલું ઘેલું ‘કાલો થઈને કાંચળીમા’ હાથ ધાલે’ ૨

ખાર ઉપજાવે તેવું તોતલું અને કુમળું (કાલું કાલું
બોલવું)

કાલું, ન૦ જે ડિડવામાંથી પાકેલો કપાસ ખાર દેખાય
તે; રૂ રેવાનું પ્યાલાને આકારે જે ડિડવું તે.

કાલૂ, પુ૦ એક જાતનું દરિયાઈ પ્રાણી એ છબ્બખ્યા
પાણીમાં અથવા નદીના મુખ આગળ ખડક અથવા

લાહોડાને વળગી રે છે ૨ દરિયા કાઠાના ધારવાળા
પથ્થર

કાલેરો, પુ૦ રાગ વિશેષ [કલ્પિત.

કાલ્પનિક, વિ૦ [સં૦] કલ્પનાથી શોધેલું; ખનાવટી,
કાવડ, સ્ત્રી૦ પાણી વગેરે ખાધ ઉપર જીંચકી લઈ

જવાનું એક સાધન—વચસા કામડીને એને જે
છેડે સીકા હોય છે

કાવડિયું, નં દોડિયું; સવાકા; પૈસો.

કાવડિયો, પુઠ કાવડ ઊંચકનાર.

કાવતરાંખાર-ખાજ, પુઠ કાવતર કરનાર

કાવતરું, નં કપટ; દગો; છળ; કળ્યાણ, કુચ્ચાર્ધ
કાવરું, વિઠ ધણું આવરું; ધણુ બેળાકણ (લય, કોષ,
આશ્ચર્યથી). [ભાંગી જાય તેવું]

કાવલું, વિઠ ધણુ નાણુક ને શોભીતુ (પણુ તરન
કાવળ, કુટ; કપટ.

કાવળી, સ્ત્રી નાણુક. ૨ કાવળી બુઝડી

કાવાં, છાપરાં ઉપર નળિયાની જે અકેટી ઝોળ તે.

કાવાદાની, સ્ત્રી બુન વગેરેનો કાવો કરવાનું વાસણ,
કાવેતર, નં કાવતર. [કિટલી

કાવો, પુઠ ઘોડાને જે ગોળ ચક્કરમાં ફેરવવો તે કાવો
દેવો—ફેરવવો ૨ ખન્ધાર્ધ; કપટ; કુચ્ચાર્ધ કરવાની
ભુગતી કાવોદાવો પણુ કેવાય છે.

કાવો, પુઠ બુન વગેરેને ઉકાળવા તે અથવા ઉકળેલાં તે
કાવો, નં [સંઠ] કવિતા ૨ કાવ્ય શાસ્ત્રમાં કવલાં
અક્ષરવાળી રસાલકારવાળી ઉત્કૃષ્ટ કવિતા ૩ ગદ્ય
અથવા પદ્યનો જે ગ્રન્થ તે.

કાવ્યચોર, વિઠ ખીજની કવિતામાંથી તેના વિચારની
અથવા તેનાં વાક્યોની ચોરી કરી તે પોતાનામાં
દાખલ કરનાર

કાવ્યચોરી, સ્ત્રી ખીજની કવિતામાંથી જે ચોરી તે.

કોશ, પુઠ પોતાની મેળે ઉગતું એક જાતનું ધાસ.
૨ કાશળ; નડતર, લપ; બલા, ગડબડ. ૩ ખાંસી,

—‘કાશ કાડવી’—પીડા દુર કરવી. [ઉધરસ

કાશર્ણ, સ્ત્રી [સંઠ] અકેચણુ, નડતર, પીડા.

—‘કાશળ કાડવું’—હરકત—અડચણુ દુર કરવી

૨ મારી નાંખવું

કાશ્મીર, સ્ત્રી એક જાતનું કપડું નં હિન્દુસ્તાનની
ઉત્તરે હિમાચળની તલેટીમાં આવેલો એક પ્રદેશ.

કાષાય, ગેરવા રગનું

કાષ્ટ, નં [સંઠ] લાકડું, ઈન્ધન

કાષ્ટવૃક્ષ, સ્ત્રી [સંઠ] લાકડાની ઘણટી ૨ હરામી
ટોરને મળે ખાંધવાનું લાકડું; ડાણુ, હેડ

—‘કાષ્ટવૃક્ષ વિટખણુ’—મેહેનત ફોકટ ગઈ હોય
તે માટે—એવો દાખલો આપવામાં આવે છે.

કાષ્ટોષધિ, સ્ત્રી [સંઠ] ઝાડ પાનમાંથી તૈયાર કરેલી
દવા, વનસ્પતિ, જડીભુટી (એનું ઉલ્લેખ રસાયન)

કાષ્ટુ, વગર લાલની મેહેનત કરતી તે

કાસડું, નં કાટી.

કાસડ, પુઠ [આઠ] સન્દેશો લઈ આવનાર જનાર,
જાસુદેવસ, ખેપિયો, દૂત. ૨ ટપાલ—ડાક—પોસ્ટ
આવનાર જનાર.

કાસદિયું—દું, નં કાસદનું જે કાસ તે ૨ નકામી
ગયેલી મેહેનત.

કાસની, સ્ત્રી એક જાતનું ગાંધીનું વસાણું.

કાસન્દ્રી, સ્ત્રી મોટા પેટનો પડવીવાળો કળશિયો—
કાટા; ગડ

કાસળ, કાશળ.

કાશીદારિયો, પુઠ એક જાતનું સુતરાઉ કાપડ

કાહળ, પુઠ [સંઠ] એક જાતનું વાળું

કાહિલી, વિઠ [કાઠ] આબરી; માદુ, કળ ન વળતી
હોય તેવું; રિયાનું, ભેચન. ૨ કાપર, કશ્ટાળનું, આળમુ
(કામનું કાહિલી)

કાળ, પુઠ [સંઠ કાલ] જારી રેવું—ચાલ્યા જ કરવું
તે, ૨ જારી રેવાનો જે એકાદો ભાગ તે—વખત,
સમય, કાળ. હતો—છે—આવશે ગયો તે જૂત
કાળ, છે તે વર્તમાન કાળ ને આવશે તે ભવિષ્ય
કાળ, એમ કેવાય છે પળ, ધડી, કલ્લાક, નાડો,
મહિનો, વરસ એ સદુ પણુ કાળ કેવાય ૩ નાશ,
મોત. ૪ યમ અથવા એનો દૂત ૫ જેથી મોત
થાય તે પદાર્થ—પ્રાણી, રોગ વગેરે. ૬ દુકાળ
(લીલો—મુકો). ૭ દુર્દશા, આફત ૮ સહાર કરનાર
શક્તિ; ક્ષિય

—‘કાળ બુટવો’—આપત આવવી, મોત આવવું.

—‘કાળના કોદરા’—જૂની લામ્યા વખતની વાતો

—‘કાળના કોદરા ખાધેલો’—લામ્યા આયુષ્ય ભોગ-
વનાર; પાકે અનુભવી, જુની વાતો જાણનાર

—‘કાળમાંથી આવવું’—વારંવાર ખાખા કરનાર
(‘જાળક’) ભુખાળવો.

—‘માથે કાળચક્કર ભમે છે’—આસમાની સુલતાની
આફત આવવી, માથે મોત ભમવું

કાળક, સ્ત્રી કાળાપણુ. ‘કાયામાં કાળક છેદાણી’

કાળકા, સ્ત્રી [સંઠ કાલિકા] એક દેવી; કાળશક્તિ;
સહાર કરનાર શક્તિ

કાળકમાણુ, નં [સંઠ] વખત ગુજરવો તે.

કાળક્ષેપ, પુઠ [સંઠ] નિરર્થક કાળ ગુમાવવો તે.

કાળકૂટ, પુઠ નં ઝેર (એ વિષ—ઝેર પૃથુમાલી
નામના દૈત્યના રક્તથી ઉત્પન્ન થયેલું ફે છે)

કાળચક્ર, નં કાળનું ચક્ર—કાળનો ફરકાર થયા કરવો
તે; કાળ પરત્વે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય એ થયા કરવા
તે; જિન્દગીની હાલત બદલાયા કરવી તે ૨ સત્-સર
ચક્ર ૩ જૈનમત પ્રમાણુ બાર ચર પ્રમાણુ કાળ.

કાળચન્દ્ર, પુઠ જે રાશીના ચન્દ્રથી બધી વાતે દાનિ

—નુકશાન થાય તે રાશિ—ચન્દ્ર; અશુભ ફળદાતા
ચન્દ્ર, વાતચન્દ્ર કાળચન્દ્રથી વણું ને વાતચન્દ્રથી
થોડું નુકશાન.

ચોધરિયું, ન૦ અક્કે ફાડના આઠ આઠ ચોધ-
ડયાં અને અક્કે વારનું અક્કે વારને નામે ચોળ-
ખાતુ અક્કે ચોધરિયું હોય છે ને એ સાત વારના
ચોધરિયાંમા શનિવારનું જે ચોધરિયું તે કાળચોધરિયું.
ળજડું, કાળળું (કવિતામા).

ળજવર, જે તારથી મરણ થાય તે.

ળજ, સ્ત્રી૦ કાઈ વાત વિષે તે કેમ થશે? કેવી થશે?
કારે થશે? એવા એવા જોરસાવાળી દુઃખ દેતી જે
કલ્પના તે, ફિકર, ચિન્તા, ધારતી ર સમ્ભાળ;
ખબરદારી, હોશિયારી, સાવચેતી. ૩ આનંદ, તુકસા-
નતી બીકે મેહેનત જરી રાખવી તે, ખેપ; ખાંત,
ખન્ત

કાળળું, ન૦ [સં૦ કાલકં, કાલેયં] પેટની જમણી
બાજુએ માસનો ચોટો કકડો છે કે જેમાંના લોહી-
માંથી પિત્ત બાર પડે છે તે, પિત્તાશય; જ્યાં પ્રેમ,
શોક, લય ઈન્તી અસર થાય છે તે—લાગણીનું
ટુકાણું. એ અંકુરેણ મત પ્રમાણે છાતીની અન્દર
રક્તાશય છે ત્યાં છે

—‘કાચુ કાળળું’—બીકણું, હિમ્મત વગરનું, પોચી
છાતીનું, ઝટ અસર થાય તેવું.

—‘કાળળની કાર’—ઐટલે ધાણુજ વાલુ, ગ્રાણુ
સરખુ જરૂરનું ને વાલુ

—‘કાળળનું ખસવું’—અદક પાસળી; વાયલ,
થેલુ, ઉડેલ તખિયતનું, અસ્થિર મગજનું, દાધારિયું

—‘કાળળનું નચું’—ઐટલે સાવધ; અક્કલ હોશિ-
યારીવાળું, ખબરદાર; ચોક્કસ, ભૂલી ન જાય એવું.

—‘કાળળનો ડખ’—કાળળમા થયલી જળ્યરી
અસર, કારી ધા. ૨ હાડવેરી, જળ્યરી દુસ્મનાઈ

—‘કાળળમાં કટારી’—આર દેખીતો નહિ પણ
અદરખાતેથી તુકશાન કરવાનો ભુસ્સો.

—‘કાળળમા કોતરવું’—વિસરી—ભૂલી ન જવાય
એમ યાદ રાખવું ૨ કાળળમાં લખવું, યાદ રાખવું;
ન વિસરાય એમ કરવું; મનમાં હસાવવું ૩ વારેવારે
મેણું મારવા; હલકા શબ્દો કેવા.

—‘કાળળ વિનાનું’—હિમ્મતવાળો, સાહસિક

—‘કાળળ કપાવું’—ધણું દુઃખ થવું.

—‘કાળળું કોતરવું’—સંતાપવું; રીખાવ્યા કરવું,
કનડવું, કાંચર કરવું; દુઃખ દેવું

—‘કાળળું રહવું’—‘કાળળું ચણું થવું’—ઐટલે
સન્તોષ થવો; ઈચ્છા પૂરી પડવાથી ધરાવું, નિરાંત
વળવી; સુખી થવું.

—‘કાળળું તપી આવવું’—ગુસ્સે થવું ૨ અતિ
ઉગ્ર લાગણી થવાથી કલેજના લોહીનું ગમ્મ થવું

—‘કાળળું ધડકવું’—લયભીત થવું, ગભરાઈ જવું;
હિમ્મત છોડી દેવી

—‘કાળળું ફાડી જવું’—લય ચિન્તા વગેરેથી
ગભરાઈ અકળાઈ જવું ૨ આશ્ચર્યકારક જોઈ અબકી
જવું, ખેહલ વિસ્મિત થવું.

—‘કાળળું ફૂટવું’—અક્કલ જવી, ભાન વગરના હોવું.

—‘કાળળું બળી ગયું’—દલગીરી થઈ દુઃખ થવું.

—‘કાળળું ભરાઈ આવવું’—રડાય બોલાય નહિ
તેવી રીતની શોકની અસર થઈ આવવી.

—‘કાળળું સવામણું ને સાત શેરનું છે’—જરા
પણ ભોળવાય નહીં તેવું; પાકું (જન). ૨ કંઠણું છાતિનું;
હિમ્મતવાન

—‘કાળળે હાથ’—નિરાંત, ધીરજ.

—‘તેવું કાળળું ફટકી ગયું’—ખસી, ગયું, ઐટલે
તે થેલો થયો.

—‘રીડું કાળળું’—કાંઈ અસર ન થાય તેવું પાકું
કાળળજડ, પુ૦ યમનો જે દણડ તે, મૃત્યુ.

કાળળનિદ્રા, સ્ત્રી૦ મરણુ રૂપ જે ઊંધ તે, મરણ.

કાળળધર્મ, પુ૦ ઋતુધર્મ ૨ સમયનો સ્વભાવ ૩ મોત.

કાળળ, ન૦ કાળાંપણું (અખામા).

કાળળપરત્વે, અ૦ વખતને લીધે, વખત પરમાણે.

કાળળપાશ, પુ૦ મૃત્યુ.

કાળળપુરુષ, પુ૦ યમ; યમહત. ૨ અતિધણું દુઃખ દેનારો.

કાળળપૂંછી—પૂછી, વિ૦ પુછડાના વાળ બધા જ કાળા

કાળળપ્રસક્ત, પુ૦ કાળ અને પ્રસક્ત. [હોય તે (લેસ)]

કાળળભાતિ, પુ૦ કાળનાં જેવી કાન્તિવાળો પુરુષ

કાળળમાન, ન૦ વખતનું માપ. ૨ વખતના માપનો

યન્ત્ર—ધડિયાળ, ધડી વગેરે [(યન્ત્ર).

કાળળમાપક, વિ૦ વખતનું માપ કરનાર—દેખાડનાર.

કાળળમીઠ, કાળો કઠિણ પાણો ૨ મૂર્ખ ૩ જેના

અન્ત કરણમાં કઈ પણ લાગણી ન થાય તેવું (જન);

લાગણી વગરનું.

કાળયાતના, સ્ત્રી૦ યમ—જમની શિક્ષા

કાળરાત્રિ, સ્ત્રી૦ સિત્તોતેર સિત્તોતેર વરસે આવતી
આસો સુદ આઠમની (અથવા કેટલાકને મતે શ્રાવણું

વદ આઠમની) જે રાત તે; કાળીની જન્મ રાત્રિ. ૨.

કલ્પની જે છેલ્લી રાત તે ૩ સઘળા જીવોનો નાશ

કરવાવાળી મૃત્યુ દેવી, યમની બેન. ૪ ઘોર અન્ધારી

રાત ૫ માણસના સિત્તોતેરમા વર્ષના ૭ મા મહિનાની

૭ મી રાત્રી ૬ આસો વદ ૧૪—કાળીચૌદસ.

કાળવેલિયો, પુ૦ ભુરકી નાખનારો, છોકરાં ચોર,
ધુતારો બાવો.

કાળાં મરી, ન૦ એક જાતનું ઝાડ અને તે

જેવાં ફળ—એ સસાવાની ગણતીમાં આવે છે, એનો સવાદ તીખો હોય છે.

કાળા અક્ષર કુટીમારવા, લખતાં વાંચતા ન આવડતુ, કેવળ મૂર્ખ હોય.

કાળાશિ, પુઠ અહાપડનો નાશ કરતારો અશિ તે

કાળાછેલ, [સંઠ] કારોચ્છલ.

કાળાદે, સ્ત્રીઠ કાળાપણુ; કાળાસ. ૨ કાળી જમીન (ગેરાટનુ ઉલટુ)

કાળા તલ, પુઠ કાળા રૂઝના તલ ૨ ચરીરની ચમડીપર કાળા તલના જેવા જે ઝીણા કાળા ડાઘ ને.

કાળાનતરે, અઠ કાળતા કાળ વહી જાય તોએ. ૨

કાકળે; કેટલોક કાળ વીત્યા પછી. ૨ આવનારો અથવા ગયેલો કાળ.

કાળાસે, સ્ત્રીઠ કાળા રૂઝનો અશ—લેશ; થોડુક કાળાપણુ કાળિક, કલિક.

કાળિકુડે, કાચુ તડખુચ—એનું શાક થાય છે

કાળિકુડા, પુઠ પાછલી રાતે જાવાનો એક રાગ.

કાળિયાર, પુઠ કલિયાર

કાળિયું, વિઠ કાળા રૂઝનું.

કાળિયું, નઠ કાળીગાંડી. ૨ અરીણ.

કાળિયા, પુઠ તરખાટની એક જાત ૨ વાદ્ય—‘કાળિયાને જોના જ મારા પગે લથકા.’ ૩ જળદ.

કાળી, કાળકા.

કાળીગાંડી, સ્ત્રીઠ એ સ્ત્રીની કાટનુ એક ઘરેણુ. અલગરી.

કાળીચાહે, સ્ત્રીઠ કાળા રૂઝની પીવાની ચાહે.

કાળીચૌદસ, સ્ત્રીઠ આશો વદ ચૌદસ, દીવાળીનો આગલો તરો, નર્કચતુર્દસી, કાળરાત્રી એ રાતે માહા-

કાળી દેવીની આરાધના—સાધના કરવામા આવે છે, ભૂત પિશાચ વગેરેની સાધના થાય છે.

કાળીજમીન, સ્ત્રીઠ જેમા જુવાર, કપાસ, ઘઉં, ડાહુર, દિવેલા, ગતા તલ, અગ, તુવેર વગેરે થાય છે તે.

કાળીજીરી, સ્ત્રીઠ એક જાતના ઝીણાં કડવાં ખીચા—કરમ અને તાવ ઉપર ઝોસડ દાખલ વપરાય છે

કાળીલીલી, સ્ત્રીઠ અપજશ; જટો, જનનામી; ઘણુ લીણ કામ કરવાનો કપકા, કલકુ. (તેને માથે કાળી લીલી આવી)

કાળીદરાખ—દ્રાક્ષ, સ્ત્રીઠ કાળા રૂઝની મીઠી ખાવાની દગખ કાળી ને લીલી એવી બે જાતની ઘણું કરીને દરાખ હોય છે.

કાળીદરાખ—દાધર, સ્ત્રીઠ કાળા રૂઝની જે દગખ—દાધર તે; ચામડીપર થતો એક રાગ કાળી ને રાત્રી એવી બે જાતની હોય છે.

કાળીપરજી, સ્ત્રીઠ દુખળા વગેરે હલકા જનના લોકોનો વસ્ત્રો.

કાળી ૧૯

કાળીમુસળી, સ્ત્રીઠ ગાંધીને ઘેર મળતી ધાતુપુટીના ઉપયોગમાં આવતી એક આંધિ.

કાળું, વિઠ [સંઠ કાલ] કાળજાના જેવો રૂઝ દેખાડે છે; રાતના રૂઝ જેવુ, અન્ધાર—કાળું હોય તેવું. ૨

પાપ—દોષ—ગુન્હાવાળુ, ઘાનટી (કામ)

—‘કાળા અક્ષરને કુટી માનવા’—મૂર્ખ રેવું, વાચતા લખતા ન આવડતુ.

—‘કાળા ધોળાં’—ઉધા ચત્તા, સારા નવતા કામ કરવાં.

—‘કાળી ઘોડીએ ચડવું’—નિગો કરવો, અગ્રીણ પીવું

—‘કાળુ કર’—જતો રહે (નિસ્તદારમા)

—‘કાળુ કરવું’—જનનામી લેવી.

—‘કાળુ કુતરો નથી પુછવું’—ગણત્રી વગરનુ. હલકું

—‘કાળું ગોરુ’—સારુ નરતું—‘વિગેય નરનામા’

—‘કાળુ પેરવું’—વાલા સગાના મરણના યોગ માટે કાળાં હુગડાં પેરવા

—‘કાળુ મોકું’—એ, નીચુ કામ કરનારને વિગે જોડતા જોડાય છે કે જે ભુકું કર્યો તેને શરમાઈને નીચુ જોવાનુ છે (કાઠમા છોકરોને પણ કેવાય છે)

—‘કાળે પાણીયે ચડવું’—એટલે ગુન્હેગારે દેશ નિકાલ થવું; દરિયાં ઓળંગી ખીજે દેશ જઈ જવના મુધી ત્યાજ રેવું.

—‘કાળો ડાઘ’—તહારું કામ કીધાથી ઠગજાત—આચર જવી, અનનામી થવી, અપયશ—કલકુ આવતું

—‘કાળો નાગ—ણ’—ખારીલો, વેરીલા—પુરપ—સ્ત્રી સાટે વપરાય છે.

“કાળા માથાનુ માનવી રું નહિ કરે” અને “કાળી રાતને કલે લાન” એ કેવતો છે.

કાળું, નઠ કલકુ, ડાઘ ૨ ગુન્હો; પાપ ૩ ગુન્હો કરેથી લાજ—શરમ લાગવી તે

કાળુંરોણું, આંધળુધુધળું

કાળોકોપ, પુઠ મોટો જુલમ—નાશ—અનર્થ—કેર.

કાળોચાર, પુઠ કાળેવેળે અન્ધારે ચોરીનુ કાળું ઝર્મ કરનારો, કુકર્મી.

કાળોતરી સ્ત્રીઠ મરી ગયાની ખગરનો કાગળ કાળોવાળો, પુઠ ગાંધીની એક વસ્તુ

કાળોસરસ, પુઠ એક જાતનો સરસ.

કાળોસામલ, પુઠ એક જાતનો સામલ

કિંગલાલુ, દખાવુ (અળકે).

કિંગલાલે ચડવું; ઘણા દરખાસ આવી જતુ કિંગલાલું, કિંઠ અઠ ઘણુ ગુસ્સો થતુ દરખ ઉભરાઈ જાય (પણ કાવચપણથી) તેવી લાલનમા આવતુ—

કુલકુ

કીકો, પુ૦ જે વરસની ઉમ્મર લગીનો જે બાળક
છોકરો તે ૨ નામ ન પાડેલું તેવા બાળક છોકરાને
કીકા કઈ બોલાવે છે ૩ સહુથી મોટા છોકરાનું નામ
માઆપથી બોલાવ નહિ (શસ્ત્રમાં કયા પ્રમાણે) તેથી
કીકા કઈ બોલાવે છે.

કીચ, પુ૦ કાદવ.

કીજે, કરિયે (કવિતામાં).

કીટ, પુ૦ [સં૦] જિવડા, કીડો.

કીટ, વિ૦ કાબેલ, પૂરૂ માહિતગાર, પ્રતીણ (તે કાર-
સીમા કીટ છે).

કીટનાં લાકડાં, ગાઠ ઘણી હોય તેવાં લાકડા જેનો તાપ
ઘણો સખત થાય છે

કીટી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રી અન્દર જે કાળો ભુદ્રા વળગેલો હોય
તે, કપાસિયાની કચ્ચ ૨ ખાખ તળતા પેણીમાં
ખરેલો જે ભૂદ્રા તે

કીટું, ઘીને તાગ્યા પછી નીચે જે કચરો ઠરી રે છે તે
કીટો, પુ૦ નળિયા ઈટ પાકતી વખત ઘણો જ તાપ
લાગેથી રસ થઈ બન્ધાર્થ જઈ ગૂઢા થઈ બળ્ય તે
(હથિયાર ઘસવાના કામમાં આવે છે) ૨ ધાતુના
પદાર્થો ઘણા તાપને લીધે રસરૂપ થઈ બન્ધાર્થ બળ્ય તે.
૩ બાળવાનાં ગાઠાવાળા લાકડા (બાળ જોરનો કીટો)
... ..

કીર્તનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તનદ્વારા—મારફતે જે
ભક્તિ તે—નવધા ભક્તિમાની એક.

કીર્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે,
આબરુ, યશ ૨ સ્તુતિ; વખાણ.

કીર્તિમાન, વિ૦ [સં૦] કીર્તિવાળું; નામાક્રિત, આબ
રહાર, યશસ્વી.

કીસ, પુ૦ ગાડી—ગાડાનાં પૈડાની અન્દર દિવેલ—
તેલ ઊંળ્યા પછી લોડું ઘસાવાથી માય જે કાળો
મળરૂપ પદાર્થ બન્ધાય છે તે

કીસી, સ્ત્રી૦ કીકી, બાળક છોકરી ૨ તિબેરી;
ખળતો, નાણાની પેટી ૩ કુચી.

કીલો, કીકો.

કીમું, વિ૦ કોના જેવું, ફેવું જમુ તમુ તેમ કીમુ
(ભુતી કવિતામાં)

કુંકડી, કોકડી.

કુંકણી, વિ૦ કોકણમાં થતું, કોકણ સમ્યન્ધી ૨ કુંકણી
કુંકરી, સ્ત્રી૦ નાનો કુંકરો

કુંકરીદાવ, પુ૦ કુંકરીની રમત, કાકરી દાવ

કુંકરો, પુ૦ કાંકરો ૨ કિંકરાના નાના કંકડાને બાબુ
ઘમી ગોળ બનાવેલો હોય તે, કિંકરી. ૨ ખાગડો,
કુકો ૩ જીવડાના ઘરો (શરૂના, કોડી, કુંકાએ છોક-
રીઓ રમે છે) ૪ જીવાર વગેરે અનાજનો પાક

કુન્દો, કુન્દો.

કુન્દો, પુ. ચડેલાં મોડાંને; શુરમે થયેલા હોય તે.

કુન્દો, કુપણ; અકુર

કુન્દળી, સ્ત્રી [સં. કુન્દલી] નાનું કુડણુ ૨ જે કુડણા—ચોકડીમાં બાર રાશિના બાર થર પાયાં હોય તે (પક્ષાકુમાં) એ થર અથવા સુવનના નામ તનુ, દ્રવ્ય, પરાક્રમ, સુખ, સુત, સત્ત્વ, કલત્ર, સ્વયુ, ભાગ્ય, રાજ્ય, લાલ અને વય.

કુન્દાળું, નં. ચાર પાસ ફરતી લીટી સાદુ દેખાઈ આવે તેવી ગોળ આકૃતિ

કુન્દી, સ્ત્રી નળિયુ નાનું અને મોડું થણુ જ પોણુ એવું તાંબા પિત્તળનું વાસણ, તાંબા કુડી (ચાનીતી) ૨ તપખીર ભાગ વાટવાનું કિરારનું કામ ૩ ઘી ભરવાનું ચામડાનું કામ, સ્પષ્ટી ૪ ટોરને પાણી પીવાની જે હવાડી તે, ટાંકી, ટાંકલી ૫ ટોરને ગવા-તેક—ધાન ખાવાની જમીનમાં કાટેલી જે કુડી અથવા છોની બનાવેલી ટાંકી તે ૬ વીસની સખ્યાનો સફેત; ૨૦

કુન્દું, નં. માટીનું પોળા મોનું કામ જેમા રાખ વગેરે ભરે છે અથવા ફૂલ વગેરેના છોડ વાવે છે. ૨ ઘી ભરવાની મોટી કુડી, સ્પંકું ૩ ટોરને સારુ ધાન ભરી રાખવાનું કામ ૪ તાંબા પિત્તળનું વાસણ. ૫ કોચનું કામ જેમા કુલના છોડ વાવે છે તે ૬ કુરડાળુ એકા ફરતે કુડે મળી (ભાં.)

કુન્દવું, નં. ધાસની ગચ્છ. [નવપક્ષવ.

કુન્દપણ-ગિયું, નં. ઝાડને નવું કુટતું કુમળું પાતર,

કુન્દપળો, પુ. નવો અકુર

કુન્દી, શીશી, પ્રવાહી રે તેવું વાસણુ 'સવણના પેટમાં અચૂતની કુપી હતી'.

કુન્દભાર, પુ. [સં. કુન્દભાર] ચોડીના ઘાટ બનાવવાનો—વેચવાનો ધન્યા કરનાર.

કુન્દભારિયો, કાંકરિયો કુન્દભાર.

કુન્દભુ, નં. જમીન ખેતર ભગવાનુ એક માપ છે; ત્રણ વીધુ અથવા ૨ વીધાંમા એક વડો બોલો (એ શબ્દ ભરુચ જિલ્લામાં વપરાય છે.)

કુન્દવર, પુ. [સં. કુન્દાર] નિકરો, બેટો; પુત્ર ૨ રાજ-કુમાર. સ્ત્રી એ શબ્દ સ્ત્રીઓના નામની પછવાડે મુકાય છે ઉત્તમકુન્દવર—વેર

કુન્દવરી, સ્ત્રી [સં. કુન્દારી] નિકરી, બેટી.

કુન્દવળ. નં. પડનું ધામ.

કુન્દાલિયો, પુ. ચોમાસામાં થનાં અને ચોમાસા પછી ચોમાસા જતાં એવા એક જનનના જટલાં એના પાંચાળાં વાંદ જાતનું કો ૭.

કુન્દાર, સ્ત્રી એક બનનો કડવો છોડ પાતરાં વનના ને કિરકારે કુમસા કાઢા હોય છે એના પાતરાંના રસનો એળિયો બને છે. એનું પાતર તે લાણું દેવાય છે.

કુન્દારકા, સ્ત્રી ૧૨ વરસ લગીની કુવારી છોકરી, કન્યા

કુન્દારું, વિ. પળેપુ નહિ તે

કુન્દવર, કુન્દવર.

કુ, [સં.] ખરાબ, હલકુ એવો અર્થ રાખે છે કૃપાણુ, કૃપાત્ર ઈ. એ કુ નો ગુરુત્વાનીમાં કે થાય છે. કલત્રના, કપાતર, કનન વગેરે ૨ પાપ ૩ નિન્ના સ્ત્રી ૦ પૃથ્વી; ભૂમિ

કુન્, સ્ત્રી નાનો કુઓ. ટાંકલી, ટાંકી

કુઓ, પુ. [સં. કૃષ] પાણીને સાઝ જનીનની અન્દર ખોદેલા ઉરેલા ખાડો.—મોડું ફરતુ ચાપી લીધેલું હોય અથવા ન હોય. ૨ પાણીનો કુદરતી ખાડા, મ્ત્રો. ૩ વાણુમા વચ્ચાવચ જે સદૃશી કૈયુ બનુ બનું લાકડું તે—એને આધારે મોટા મડ છે 'આગબોટને બે મોટા કુઆ હોય છે'

કુન્દન્દરા, સ્ત્રી ૦ પૃથ્વીની ગુપ્તઓ

કુન્, નં. કુડાનું બોલવું તે ૨ પછવાડેથી અનન્યના આવી એકએક બાળક છોકરાને રમનમા ખિવડાવાનો શબ્દ [ગીતે

કુન્કડલાગે, નીમે હિરમે, સરખા બે ભાગ હોય તેવી

કુન્કડવેલાંદળી, નં. તુરિયાના જેવા જ પણુ નાના કડવા

કળ કાપડાવાળા કળટોડાના આકારનું અને મધ્ય

ભાગમા કાણુનાળુ જે કળ હોય તે આના ખીથી

જુલામ થાય છે ને ડવા કરવાના કામમા આવે છે—

ખરડ વગેરેમા

કુન્કડાં નં. કુન્કડા કુટડી

કુન્કડી, સ્ત્રી કુકડાની માદા, મરઘી ૨ રાખણના મુકા

કળ ૩ લાડનો શબ્દ (કોકડાં પ્રત્યે)

કુન્કડેકુન્કે, નં. કુકડાનું બોલવું

કુન્કડો, પુ. [સં. કુન્કડ] એક જાનનો પક્ષી, મરઘો

એ વાનું વાવાની લગભગમાં બોલ છે. 'કુન્કડો હતો

ત્યાં જ વાણુ વાગે કે'

કુન્કર્મ, નં. [સં.] નકાન કર્મ, અન્યાય. પાપ

કુન્કર્મી, વિ. કુન્કર્મ કરનાર.

કુન્કડપના, સ્ત્રી ૦ નાગી કપના.

કુન્કવા, પુ. આપનાં જે આચર્ય—જાનાકાની કન્યા

કન્યા તે, કોનારને ટટગીવવું તે.

કુન્કવો, પુ. મરી ગયેલાને નામે વરુને એ બમ પાડીને

જે મરુ તે કુન્કવો કરવા—પાક મુકવી ૨ અન્નક

ખરચ ન કરવા—'તે નો આપને નામ કુન્કવો કરવા.

કુન્કડે, મરઘી; જમણી મરઘી

કુન્કડા, ખાંગડો. કીરમતો કુન્કડા (મામ કુન્કડા)—કોકડા

ગની રમત

કીકો, પુ૦ એ વરસની ઉમ્મર લગીતો જે બાળક છોકરો તે ૨ નામ ન પાડેલું તેવા બાળક છોકરાને કીકા કઈ બોલાવે છે ૩ સહુથી મોટા છોકરાનું નામ માઆપથી બોલાવ નહિ (શસ્ત્રમાં કયા પ્રમાણે) તેથી કીકા કઈ બોલાવે છે

કીચ, પુ૦ કાદવ.

કીજે, કુરિયે (કવિતામાં)

કીટ, પુ૦ [સં૦] જિવડો, કીરો

કીટ, વિ૦ કાખેલ, પૂરુ માહિતગાર, પ્રેનીણ (તે કાર-મીમા કીટ છે).

કીટનાં લાકડાં, ગાઠ ઘણી હોય તેવાં લાકડા જેનો તાપ ઘણો સખત થાય છે.

કીટી, સ્ત્રી૦ રત્ની અન્દર જે કાળો બુદ્ધ વળગેલો હોય તે, કપાસિયાની કચ્ચ ૨ બાળ તળતા પેણીમા ખરેલો જે બુદ્ધ તે

કીટું, ઘીને તાગ્યા પછી નીચે જે કચરો ઠરી રે છે તે કીટો, પુ૦ નળિયા ધટ પાકતી વખત ઘણો જ તાપ લાગેથી રસ થઈ બન્ધાર્થ જઈ ગઢા થઈ જાય તે (હથિયાર ઘસવાના કામમા આવે છે) ૨ ધાતુના પદાર્થો ઘણા તાપને લીધે રસરૂપ થઈ બન્ધાર્થ જાય તે. ૩ બાળવાના ગાકાવાળા લાકડા (બાળ ખેરતો કીટો) ૪ તેલ, દીવેલની નીચે જે મેળ કરે છે તે.

કીટો, વિ૦ નકાર, નિરુપયોગી, નકામ.

કીડી, સ્ત્રી૦ [સં૦ કીટિકા] એક ઝીણો છવ-એ જે જાતની હોય છે—કાળી ને લાલ લાલ કીડીનો ચટકો વધારે હોય છે

—‘કીડિયાર ઉભરાયુ’—કઈ લાલચ—આશાથી ભેગા થવું.

—‘કીડીનો કુજર’—નજીવી—નાની વાંતને ભારે મોટી બતાવવી.

—‘પગે કીડિયો ચડવી’—કામ કરવાથી કણ્ટાળેલા માણસને માટે વપરાય છે, આજસુ, ખેમી રેવું

કીડો, પુ૦ [સં૦ કીટક] પેટે આવનારો નાનો જિવડો-એ ઘણી જાતના હોય છે

કીધુ, કચ્ચુ (કવિતામાં)

કેરવું એનો ભૂતકાળ, કચ્ચુ. ૨ કેવું એનો ભૂત-કાળ, કચ્ચુ (કાકિયાવાડમા)

કીનો, પુ૦ [કી૦] મનમા ડાઘ રાખવો તે, અતીસ વેરલાવ, ખાં

કીર, પુ૦ [સં૦] શુક, પોપટ

કીર્ણ, કિરણ.

કીર્તન, ન૦ [સં૦] ઇશ્વરના યશનું ગીત—ગાયન, ગાયનમા ઇશ્વરના વખાણ કરવા તે, ગુણ વર્ણન.

કીર્તનભક્તિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તનદ્વારા—મારફતે જે ભક્તિ તે—નવધા ભક્તિમાની એક.

કીર્ત, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગુણ—કર્મ ઉપરથી જે પ્રસિદ્ધિ તે, આબરુ; યશ ૨ સ્તુતિ, વખાણ.

કીર્તિમાન, વિ૦ [સં૦] કીર્તિવાળું, નામાકૃત, આજ-રુદાર, યશસ્વી.

કીલ, પુ૦ ગાડી—ગાડાના પૈડાની અન્દર દિવેલ—તેલ ઊંળ્યા પછી લોકુ ઘસાવાથી માય જે કાળો મળરૂપ પદાર્થ બન્ધાયછે તે

કીલી, સ્ત્રી૦ કીકી, બાળક છોકરી ૨ તિબેરી, ખમતો, નાણાની પેટી ૩ કુચી.

કીલો, કીકો.

કીમું, વિ૦ કોના જેવું, ફેવું જેમ તંસુ તેમ કીમું (જુની કવિતામાં)

કુંકડી, કોકડી. [કલા

કુંકણી, વિ૦ કોકણમાં થતું, કોકણ સમ્યન્ધી ૨ કુંકણી

કુંકરી, સ્ત્રી૦ નાનો કુંકરો

કુંકરીદાવ, પુ૦ કુંકરીની રમત, કાકરી દાવ

કુંકરો, પુ૦ કાકરો ૨ કિકરાના નાના કકડાને બાળુ ઘસી ગોળ બનાવેલો હોય તે, કિકરી ૨ ખાંગડો, કુંકો ૩ જીવડાના ઘરો (શક્કલા, કોડી, કુંકાએ છોકરીયો રમે છે) ૪ જીવાર વગેરે અનાજનો પાક તૈયાર થયા પછી માથે રચલા મોટો જડો જે કસણા વગેરેનો ભાગ તે

કુંકાપગો, પુ૦ જેના પગલાથી શુભ—સારા શકુન થાય તે પુરુષ

કુંકાવટી, સ્ત્રી૦ કુંક પલાળી રાખવાની ચલાણી

કુંકાવટો, પુ૦ એ ત્રણ ખાનાનું હોડીના આકારનું ચન્દન કુંક વગેરે ભરવાનું લાકડાનું પાત્ર

કુંકાવરણું વિ૦ કુંકાના રૂડું જેવું—રાત્રી

કુંકું, ન૦ [સં૦ કુંકુંમ] કુંકું—એ કાશિમર દેશમા નિપજે છે.

કુંકો, કુંકરો. કુંકે રમવું—ખાંગડે કોડે રમવું

કુંખિયાં, કાપડાનો વાસાપર આવતો ભાગ

કુંગરો, કાકરો.

કુંચડી, કુંચડી.

કુંચડો, કુંચડો.

કુંચલી, સ્ત્રી૦ કુંચડી, કુંમરી, ધાળળા—અનાતને એક છેડેથી કરચલી વાળી સીવી લઈ માથે આડવામા આવે છે તે

કુંચવાણું, કિં૦ અ૦ સફોચ પામવો, આવકો ખાવો ૨ મનમા ને મનમા બળવું—ચિડાવું

કુંચી, સ્ત્રી૦ તાણુ ઉચાડવાની ચાવી, ૨ જુગાન, કળ, આકળ, અથોડી

કુંચેન, નકારા ચેન

કુંજરો, પુ૦ શાક ભાજી ફલ પાન વેચનારો, [માળી]

કુણ, કોણ, ૨ નવ (વેપારીનો સફેદ શબ્દ).

કુણિકત, વિં. ધા. [સં.] બન્ધ થયેલું, નકારમાં હોય ગયેલું—ગભરાયેલું.

કુણ, પુ. [સં.] ચારે પાસ પ્રગથિયા હોય તેવા કુવો. ૨ લાયમાંથી નિકળતો થોડો ઉપડો કરો. ૩ યત—હાથ—દબનના અગિને માટે અંગેલો ખાડો.

કુણળ, ન. [સં.] કુણલ અને કાલવાનું એક ધરેલું.

કુણળિયો, પુ. [હિં.] કવિતા કરવાની એક રીતિ—માત્રો નિયમે.

કુણળી, કુણળી, ૨ નાનું કુણળું. ૩ હંસ્વ ઈ—અનળું.

કુણળું, ન. સપાટી ઉપર જો ગોળ લીટી તે; ચક્રકુ.

કુતકારો, પુ. કુદી પડતું તે; હેકરો; ભુસકો, છલકું.

કુતકું, ન. હાથમાં લઈ મારવાનો મોડ એ હાથનો લાકડાનો અથવા વાંસનો બોડો કકડો, સોટો. ૨ તપ.

ખીરલાંગ કુતવાનું લાકડું.

કુતકો, પુ. કુતકારો ૨ કુતકું.

કુતરાની ટોપી, સ્ત્રી. ઉકરડા અથવા લીની જગામાં પહેલાં લાકડા ઉપર છતરના આકારના સફેદ નાના છોડ પટ્ટી નિકળે તે.

કુતરી, સ્ત્રી. કુતરાની સાદા.

કુતરો, ન. કુતરો અથવા કુતરી.

કુતરો, પુ. એક જાતનો પશુ, ગ્રામસિલ એ રૂંડ કાળા, તેખમીરિયા, સફેદ, રાખોડી હોય છે. એ ઘરની ચોક્કા કરે છે, શિકારમાં સસલાં હરણની પછવાડે દોડે છે; આધુનાને રસ્તો દેખાડે છે વગેરે. કુતરાની પુછડી મો વર્ષે લાંબમાં રાખો—સા. ગજ લાંબમાં દારે તોયે વાંકીની વાંકી એ કુવન અને તેને તો કુતરાની ઉંઘ છે એ પ્રયોગ ૨. ઘાસની ચમરી, જે કપડાને વચગી નળ છે અને ચામરીને ખુચે છે તે ૩ અનાજના ઉગતા રોપાને ખાઈ જનારો એક તંતુ સાથો વાળવાળો જીવડો.

—કુતરા બિલાડા જેવું—એક ખીમને ન અને તેવું.

—કુતરા બિલાડાને અવતાર—રખડતા મહી ગુજરાન કરતું, ખીમના આધાર ઉપર પડી રહેલું; રથવાયા ખનડું; કામમાંથી પુરસક ન મળવી.

—કુતરા ભસાવવા—કામકામ ભટકવું, લડાવી મારવું, ઘણી બાબતમાં મન ધાલવું.

—કુતરાની ઉંઘ—ઘણા સાવધ રેવું.

—કુતરાની પુછડી—નકારો સ્વભાવ ન હોડે તેવું માણસ, એમતી; હડીયા.

—કુતરાને નાખવું—ફાકટ ગુમાવવું, ખોટે રસ્તે વાપરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

—કુતરાને મોતે મરવું—કાકી રસણ ન કરે એવી ખાંડનારમરવું.

કુતકું, નકારી કલ્પના. ૨ વિતણ.

કુતુહલ, ન. [સં.] જોતું, વિરમય, અજ્ઞ ૨ આતુરતા. ૩ આનંદ, ખુશાલી.

કુતોહળ, કુતુહલ.

કુતી દેવી, દોરી કે માળે જલદીથી તુટી જાય તે માટે માંત કે નખવડે ખાડો પાડવો.

કુતો, પુ. [હિં.] કુતરો (તિરકારમાં).

કુતિસત, વિં. [સં.] નિન્દા કરવા ભેગ, નીચ મેલુ; ગન્દ; ખરાબ, હલકું.

કુથલી, સ્ત્રી. નકામુ ટાયલું; સાર વનાની લાખી વાન.

કુથલો, કુથલો.

કુથો, પુ. ગચ્છાગોડા, ગચ, ગુચરાડા; માથાકોડ, બેળશોળ, પિટ્ટપેપલ ૨ કુથલી.

કુતકારો—કાકડો, કુતકારો.

કુતકું, કુતકારો.

કુતરત, સ્ત્રી. [આ.] ઇશ્વરી શક્તિ ૨ ઇશ્વરે બનાવેલા કામ, જગતની લીલા; માયા ૩ જ્ઞાન સ્વભાવ, પ્રકૃતિ ૪ તાગત, ભેર, સત્તા.

કુતરતી, વિં. કુતરતવું (રક્ષા, રક્ષા ને રક્ષા અર્થમાં).

કુતરું, કિં. અ. [સં.] સપાટી ઉપર પગ—પગોને એકદમ જોડા કરી નીચે પડતું ૨ પગ જાય અને વચમાંના ખાડાની પેલી વાસ જવું, ઓળકવું ૩ જોડી જગાપરથી નીચે પડવું, ભુસકો મારવો ૪ ઘણી ધામધુમ કરવી. ૫ તોર—પતંગલમાં જેવું.

—કુદી જવું—ઓળકવું.

—કુદી પડવું—સાહસ કરવું; અપવાદ.

કુદાકુદ, સ્ત્રી. વારંવાર કુદા કરવું તે ૨ વચસલાટ.

કુદાળિયાં, ન. કેટલીક જાતનાં વરની જાતના આવેલાં લોકને બપોરે જે ઘણા લાન જમાવવામાં આવે છે તે.

કુદશિ, નકારી નજર. ૨ કરડી નજર.

કુતલ, પુ. ચોટલી.

કુતાર, પુ. હાથી હાકનારો, માવત (જૂનાં પુગનકમાં).

કુત, પુ. [સં.] એક જાતનો કલ્પના વેલા. ૨ મોગરો.

કુત નામણી શિરીપ ધરી શીપ.

કુતન, ન. મહુથી જોડા ટચતું સન્ધ સોનું.

કુતી, સ્ત્રી. ધોયલાં લુગડામાં કરચલી ન કે અને સફાઈ આવે તેને સાર તેને જોક બીનાં લેઈ લેઈ ધરી કરી ને જોપર લાકડાને ધાક દોઢતું તે—કુતી કરવી, કેવાય છે. ૨ પુગડાની, ઘડીના ખેગપર સળ એસાડવાનું ધાળીનું લાકડાનું એક ઓગર. ૩ કુત કલ્પના વેલા.

—કુતી કરવી—ખુશ માર મારવો.

—કુતીપાક આપવો—લાકડી કે મુઠ્ઠાપાકે મારવું.

કુતું, ન. લાકડાની દળદળ, હાથ સવા હાથ લગ્યાને નો મોડા કકડા ૨ મન્દકની પછવાડના હાથમાં જાયવાનો.

જે તેનો કુમરો ભાગ તે, બન્દુકનો હાથો. ૩ ચપ-
ડિયાનું સવાળજનું ગોળ લાકડું.

કુન્દો, પુઠ બન્દુકનો હાથો

કુપથ, પુઠ [સંઠ] અનીતિનો માર્ગ, આડો-ખરાબ રસ્તો.

કુપથ્ય, નઠ [સંઠ] પરેહણ ખરાબ ન પાળતા ગમે
તે ગમે તે ખાવા પીવામાં લેવું તે.

કુપાત્ર, વિઠ [સંઠ] નાલાયક, બેઅદબ, વર્ષ ગયલું,
છકી ગયલું

કુપુત્ર, કુલને કલકુ લગાડનારો પુત્ર

કુપ્પી, સ્ત્રીઠ નાનો કુપ્પો

કુરપો, પુઠ તેલ ઘી વગેરે ભરવાનું પુલેલા પેટાનું અને
સાકડાં મોડાનું આમડાનું ઠામ

કુકરાન, નઠ [આઠ] જુલું તોહોમત, આળ ૨
ધાધલ, તોપ્રાન

કુખળ, સ્ત્રીઠ વરવી—બદ્ધસુરત ઝેરી ૨ કસની દાસી,
શ્રીકૃષ્ણની પ્રિયા

કુખડું, વિઠ [સંઠ કુખજ] જેને વાંમે મોટો ઢેકો
નિકળી આવેલો હોય તેવું, ખુધુ, વાકુ વળેલું ૨ કદ-
રૂપુ, વરવું, બદ્ધસુરત.

કુખાવાળી, સ્ત્રીઠ કુખો વેચનારી સ્ત્રી. ૨ કુખો કુદ-
નારી સ્ત્રી

કુખુદ્ધિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] નકારી ખુદ્ધિ ૨ ખન્ધાર્થ,
લુચ્ચાર્થ, કપટ.

કુખો, પુઠ લાખ્યા પાતરાનો એક છોડ, એની લાણ,
શાક દાખલ અને પડીમાં વપરાય છે ૨ જનાવરે
પોતાને રેવા સારું પોતાની મેળે બનાવેલું જે ટૂંકાણુ
તે ૩ ઢોરને સારું સારો આરો હોય તેવું ટૂંકાણું
આરણુ લોકો નાના ઝુપડા ખાંધીને પોતાના ઢોર સાથે
રે છે તે અજેકું ઝુપડું ૪ જોનો કોલ પથરાવી તેને
ઊપરથી ટોકીને ખુબ સકાઈથી બેસાડવો તે, કોખો

—‘કુખો કરવો’—(૨ જ, ૩ જ ને ૪ થા અર્થમાં)

—‘કુખો બેસાડવો’—(૪ થા અર્થમાં)

કુખોધ, પુઠ નકારો બોધ

કુલા, સ્ત્રીઠ [સંઠ કુ—પૃથ્વીની છાયા લા—રોશની,
કાન્તિ] પૃથ્વીની છાયા.

કુલાણડ, નઠ તરકટ, તૂટ ૨ જુલું તોહોમત

કુલારબ, સ્ત્રીઠ [સંઠ કુલાયા] નકારી સ્ત્રી, કુકારિ
યલું ઝેરી, કરકશા

કુમક, સ્ત્રીઠ [ફાઠ] મંદ, ટેકો ૨ તરફદારી, ૫
પાત, ઉપરાણુ ૩-મંદ દાખલ ગયલું લસકર
નાણું વગેરે.

કુમચી, પાતળી સોટી

કુમતિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] નકારી મતિ

કુમળાસ, સ્ત્રીઠ કોમળપણ, નરમાસ.

કુમળું, વિઠ [સંઠ કોમલ] કઠૂણ નહિ તે, નરમ, સેહ-
લથી ડખાય—ચમ્પાય તેવું ‘કુમળી કાયા’, ‘કુમળું
ફૂલ—પાતર’, ‘કુમળી (તાણ) દૂધી’. ૨ જટ અસર
ર્થ જાય તેવું, પોચું ‘કુમળું મન’.

કુમાર, પુઠ [સંઠ] પાચ વર્ષનું બાળક, પુત્ર, દિકરો
એ શબ્દ મોટા પુરુષના પુત્રને લાગે છે રાજકુમાર,
નન્દકુમાર, યુવરાજ (નાટકમાં).

કુમાર, સ્ત્રીઠ કુંવાર.

કુમારિકા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] પાચ વર્ષની વિવાહ રહિત
કન્યા; લગન ન થયા હોય તેવી છોકરી. કન્યા

કુમારી, સ્ત્રીઠ બાર વર્ષની ન પરણેલી કન્યા ૨ પરણી
જ ન હોય તે સ્ત્રી.

કુમાર્ગ, પુઠ [સંઠ] નકારો—આડો રસ્તો ૨ અધર્મ,
ખાખણમત ૩ કુલ્લ [અધિકારી.

કુમાવિસદાર, પુઠ [ફાઠ] માંમલતદાર, પરગણાનો

કુમાસ, પુઠ [આઠ] ઘટપણ, પોત ૨ ગળજાના
પાનાનો એક રડ્ડ [ખિલે છે.

કુમુદ, નઠ [સંઠ] ધોળ કમળ પુલ—એ ચન્દ્ર પ્રકાશથી

કુમુદિની, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કુમુદ પુલનો વેલો, દાંડી
સાથેનું પુલ, કમળની એક જાત ૨ જેમાં કુમુદ ઊગે
છે તેવી તળાવડી.

કુમ્ભ, પુઠ [સંઠ] ઘડો; કળશ. ૨ હાથીના મસ્ત-
કના જે માસના ગોળા, હાથીનું ગણદસ્થળ ૩ બાર
સાશિમાની ૧૧ મી ૪ પ્રાણાયામ કરતા શરીરનો
આસ શેકવાવાળી ચેણ

—‘કુમ્ભ મુકવો’, નવા ધરમા વાસ કરતી વખત
મુરતમા આગળથી ત્યા એક જગાએ સાથિયો પુરી
તે ઉપર ઘડો નાળિયેર મુકવો. ૨ માનાના કુમ્ભનું
સ્થાપન કરવું

—‘કુમ્ભકરણની ઉધ’—એટલે ઘોર નિદ્રા.

કુમ્ભક, પુઠ આસ પ્રશ્નાસને છોડી પ્રાણ વાયુ શેક-
વા રૂપ પ્રાણાયામનું અક્ષ; જેમાં વાયુ બાર પલ
નિકળતો નથી તે અદરે જતો નથી—અર્થાત્ મધ્યમ
વાયુ રહે છે (જેમ પાણીનો ભરેલો ઘડો વાયુ
ઠાલતો નથી તેમ)

કુલકરિયું, કુલકરિયું.

કુલકુટ, પુઠ [સંઠ કુલ્લુટ] કુલકો.

કુલકુર, અઠ એ શબ્દ, કુલકોના બોલીવાને બોલાવવામાં આવે છે.

કુલકરિયું, નઠ કુલકોનું બચ્ચું; બોલીલું.

કુલકો, નઠ [સંઠ] હરણ, મુગ.

કુલડી; કુલડી.

કુલતની; સ્ત્રીઠ પલકની છતરી ઉપરથી નાખેલું તે ચાર પાસ પડેલ કરતુ જે ગ્રીણુ કપડું તે; મન્દરદાની.

કુલખાન, અઠ [આઠ] ભાગ—અળી દાખલ આવેલું—

અર્પણ કરેલું એવું, આધીન ર દિશા, ખુશખુશ

કુલખુક, નઠ [કુલખુક] કાલ્દાસગિથો છાડ—કલ્પ વિશેષ

‘કિયુક કુલખુક પુછિયા વટ કહે રે શ્રીહરીજીની ભાળ’—

(લાઠ) ‘કુલખુક હામે હામે રે’—(પ્રેઠ).

કુલર, (કુલર) એક જાતનું વૃક્ષ

કુલરી, સ્ત્રીઠ ડીટાડી નામે એક જાતનું પક્ષી. ‘ગરડ

આગળ પથા કુલરી.’ [કુટેવ

કુલસ, પુઠ ખરાબ રસ, દાર, શરાબ. ૨ કુલ્લુન્ડ.

કુલન, નઠ [આઠ] મુસલમાન લોકનું ધર્મ શાસ્ત્ર.

કુલિયા, ગ્રીણુ બાણીનાં ચોખા.

કુલિયો, પુઠ જીવારને ભરડીને જે ભરડામાંથી છાડા તે

લોટ જુદો કાડી બાકી ગયેલા જે કણુ—દાણુ—તેને

પાણીનાં અધરણુમાં બાકી બનાવેલો જે પદાર્થ તે.

કુલરૂપ, વિઠ [સંઠ] નહારા રૂપનું; અનુસરત; વરત.

બેઠાળ. એળીબલ.

કુલ, નઠ [સંઠ] કુળ; વંશ ૨ પોતાની જાતના લોક

—‘કુલનો અકાશ’—આપદાદાની આપરને કલક

લગાડનાર.

—‘કુલમાં દોવો’—ગુણકર્મ વિદ્યાથી અપ્રસિદ્ધ

વંશને પ્રસિદ્ધિમાં આણનાર

કુલ, નઠ [અઠ] જેની વંતીનું વજીવ કામ કરતો હોય

તે; અસીલ.

કુલ, વિઠ [આઠ] તમામ; બધું; સર્વગુ, જુમલે: કુલ

જમા—ખરચું—અખલાર.

કુલકંન્યા, ગિય કુળમાં જન્મેલી બાળકી

કુલકુલાં, પુઠ [આઠ] જેને કુલ અખલાર હોય તે,

મુખ્ય કારણારી ૨ ખાસ મિત્ર—સ્નેહી—સલાહ

આપનાર. [કિટેવ

કુલકાણુ, નઠ [સંઠ] નહાર લક્ષણુ—ટેવ; નહારી રીત,

કુલકાય, કુળનો નાગ.

કુલકુરુ, કુળની ધર્મ સંબંધી ક્રિયા ‘કરાવનાર’

કુલટા, સ્ત્રીઠ બ્યલિચારિણી સ્ત્રી, અસતી; હરહટી

છિનાળ. ૨ સમ્બોગ અથવા લીખને માટે ધ વર

કુલકુલારી સ્ત્રી.

કુલડી, સ્ત્રીઠ કશલી જેનું બનાવેલું માટીનું હામ; કુડી.

૨ મોનીનું સોનું રૂપ ગાળવાનું પોળાં મોડાનું પણ

નાનકડું હામ. કે એવું દેકાણુ તે (ગાંડની કુલડી)

—‘કુલડીમાં ગોળ લાંગવો—ખાવો’—એટલે એક

ખીનમાં સમજી વાંધાનો નિવેડો લાવવો, ધગમૂણે

પતાવવું; માહોમાંદે સમજી જવું.

કુલધર્મ, વશપરમ્પરા—પેડી દર પેડીથી ચાલતો આવતો

કુટુંબ—આનિતો જે રિવાજ તે ૨ કુટુંબનો રિવાજ.

કુલધાર, પુઠ મુખ્ય ૨ ચૌરસ પુત્ર

કુલપતિ, પુઠ દશ હજાર અપિ મુનિયોને અન્નાદિથી

પાલન કરનાર અને વિદ્યા લણાવનાર ૨ મેનાનો

નાયક.

કુલપરમ્પરા, વશવેલો. ૨ પેડી દર પેડી ચાલતી રીત.

કુલપુરુષ, મળપુરુષ, મદાત્મા પુરુષ.

કુલમ, પુઠ એક જાતના ચોખા. ૨ એક જાતનું ચોસડ

કુલમર્ચાદા, કુટુંબની આપર—રીતરિવાજ

કુલવધૂ, ખાનદાન અને સદ્ગુણવાળી સ્ત્રી ૨ પોતાના

કુટુંબની વતુ

કુલવિદ્યા, આપદાદાથી ચાલતું આવતું જ્ઞાન.

કુલસંતતિ, વશવેલો; વંશ

કુલહાર, સ્ત્રીની કોટનું ધરણુ

કુલો, નઠ કુલ એ જાતનું અનેક વચન

—‘કુલો કુટવો’—હરખાધને કુટવું—નાચવું

કુલાચાર, પુઠ કુલનો ધર્મ—રીતભાત. ૨ મલ, પ્રકૃતિ—

તત્ત્વ, દિશા, કાળ, આકાશ, પૃથ્વી, જળ, નેજ અને

વાયુ એ અધ્યાને કુલ કહે છે તેમાં અક્ષતી શુદ્ધિથી

વિકલ રહિત વેવાર કરવાનું જે જ્ઞાન તે

કુલાળો, પુઠ [આઠ] જમીનનો જેટલો ભાગ દર-

યામાં લાગ્યો ગયો હોય તે

કુલાલ, પુઠ [સંઠ] કુલાળ.

કુલીન, વિઠ [સંઠ] કાચા કુળનું, ખાનદાનનું; અસલ—

આખરદાર ધનુ, અસગક ને મુઘડ

કુલીનતા, સ્ત્રીઠ કુલીનપણુ.

કુલું, નઠ ગાંડની બન્ને બાજુએ કાચા આવેલા જે બે

અવયવો તેમાંનો અકેક, ઢગર.

—‘કુલો ગોઠવવો’—આદરેલા ધન્યાપર લાગવું;

મન માનવું, ઠરીહામ પડવું.

કુલે, અઠ તમામ, બધું. ૨ એકન્દર; જુમલે.

કુલેર, સ્ત્રીઠ ગોળ—ખાડ અને ધી ચોગેલા એવો

ખાજરી—ચોખાનો જે કાચો લોટ તે.

કુલ્લી, સ્ત્રીઠ ધી નેલાદિ પ્રવાહી ભરવાને ચામડાને ગાળીને

કુલડીના—જાતકના જેનું બનાવેલું નાનું વાસણ; અર્ધ-

પાત્ર વિશેષ, ૨ કુલડી.

ગોચરે, પુઠ કુળનો ઉગ્રેષ્ઠ; સલીનાશ—નસન્નાન
જુલુ તે.
ગોદાર; પુઠ કુળનો હિદાર.
કેરેકુંડ, કુડાની વાણીનું નામ. ૨ ચૂપાચૂપ.
ચી, સ્ત્રી જેથી તાણુ—કળ ઉપડે તે સાધન. ૨
યુક્તિ; કળા ડાકળને; મડી; મનનુ વલણુ—એની
કુચી તેને હાથ છે. કુચી ફરવવી—ફરવી—સાગવી.
—કુચી હાથ સાગવી—ભે—મર્મ જાણવો.
અતરતી ચમ વાત જાણવી
—કુચી હાથ હોવી—શીળ માણસપર પોતાનો
કાણુ હોવો
કૂખ, સ્ત્રી [સંઠ કુક્ષિ] પાંસળાની નીચેની પેટની
ખાણુ; પેટનું પામુ. ૨ ગભીશય.
—કૂખ ફાટવી—સતાન થવો. [કુચ કરવી]
કૂચ, સ્ત્રી [હિંઠ] સુકામ ઉઠાની આગળ ચાલવું તે.
કૂચ, સ્ત્રી ઊંઠી વાત.
કૂચ, પુઠ ખાણી ભરી રાખવાનું સોડા મોડાનું માટીનું
ઠામ; ભોટવો; કુચો.
કૂચ, પુઠ તરણ અથવા કુવારી સ્ત્રીનાં સ્તન.
કૂચો, પુઠ ચાવી—હુંદી—કુટીને રસ પનાતા રેસા જેવું
કરેલું હરકઈ તે. સરડી દાતણ વગેરેનો કૂચો ૨
સમજી સારી પેટે સંમજી—અભ્યાસ કરી લીધું હોય
તેવું કઈ (તેણે તે ચોપડીનો ચાવીને કૂચો કીધો છે)
૩ એકની એક વાત બીજાં—ચાવ્યાં કરવી તે.
(કૂચો કરતો પરવારે ત્યારે કે) જ અતિસે નિન્દા
કરવી—ભુંડું ખોલવું તે.
—કૂચા કાડવા—ધણું કામ કરાવી થકવી નાંખવું.
૨ માર મારી હાડકા પાંસળાં નરમ કરવાં ૩ બીજાની
સ્ત્રી સાથે લાગ્યો કાળ નીતિ મહિત સમ્યન્ધ રાખવો તે.
—કૂચો વાળવો—ચીપી ચીપી—ચાવી ચાવીને
ખોલવું; સમજ ન પડે તેમ વાત કરતાં અટકી પડવું
૨ રખપટ ઉચ્ચાર કરવા સંગે જીભને ટેવવી
—કેવત, ટોરના ચાવ્યાંમાં કૂચો પડે પણ માણુ
સના ચાવ્યાંમાં નથી પડતો.
કૂળ, પુઠ કૂચ.
કૂટ, સ્ત્રી [સંઠ] કડાકટ; માથાકટ; માથાકાડ; સુશ-
ક્રવી. ૨ ગુચવણુવાળો હિંસાળ—પ્રેશ—સવાલ,
ઢોપડો. ૩ ખોટું ૪ ઓખાણુ. ૫ સમજવાને સુશકેલ
ઓવું વાક્ય-કવન (કુટલોક, કુટવચન). ૬ પાડની
ટોચ; ટેકરી. ૭ ચમકવું પર્વત
—કુટનાની—ખોટી તકરારથી ગાની છઉં એમ
જણાવનારો.
—કુટ પોચગેરી—પત્થર—સમજાવ્યું ન સમજે

—કુટો કરવો—વાળવો—સંહાર કરવો, વણો
માર મારવો.
કુટસ્થ, પુઠ જે લોડાની એરણના જેવો નિશ્ચળ છે
તે. ૨ સર્વ કાળમાં એક સરખો રેનાર ને કદી પણ
નહિ બદલાનાર. ૩ બ્રહ્મ (અચળ, વિક્રિયા રહિત અને
નિચ એવો) ૪ (વ્યકુમાં) માથા કોડિયો; કડાકુટિયો.
સમજાવ્યો નહિ સમજનાર
કૂડ, નંઠ છળ પ્રપચ; મેલ; આટી, કપટ “કૂડ કપટનાં
ખે કાટલાં વણુઆરે” (પ્રેં) ૨ વચકા, વાંધા, ૩
જેસ; જેમ; જ. ‘કાળીનાગ કુણુ કૂડે ચચારે’ (પ્રેં)
કૂડ-કૂડ, વિંઠ નકાર, ભુક. ૨ હંચામેલ; કપટ ભરેલું.
૩ નંઠ પાપ
કૂપ, પુઠ [સંઠ] ખાણીનો કુવો. ૨ ખાડો
કૂપમણકુંડ, પુઠ સલા વગેરેમાં ન જતા ધરમાં જ
જેસી રેનારો પુરુષ.
કૂર, પુઠ [સંઠ] રાધલા ચોખા, લાત.
કૂર્મ, પુઠ [સંઠ] કાચળો ૨ વિષ્ણુનો ખીજી અવતાર.
કૂર્મચક, નંઠ કાચળાની આકૃતિનુ જ્યોતિષનું એક ચક.
કૂળ, નંઠ [સંઠ કુલ] એક મૂળ પુરુષ ને તે થકી
ચાલેલો વેલો, વશ, ખાનદાન એકાદા નામાકૃત
મૂળ પુરુષને નામે કળ ઓળખાય છે. ૨ સમુદાય;
જથો; ટોળ
કૂચ્છ, નંઠ કચ્છ; કુ ખ. ૨ કહથી ધનાર પ્રાણપત્ય આદિ
વન ૩ પિસાળનો એક રોળ—મૂતકૂચ્છ.
કૂત, વિંઠ ધાંઠ [સંઠ] બન, બનાવેલું, એ, રાખની
આગળ અથવા પાછળ સુક્યામાં આવે છે કૂત સકરપ
એટલે કીધો છે કસવ જેણે તે કૂતાપગથ—કીધો
છે અપરાધ જેણે તે રામચન્દ્રકૂત એટલે રામચ-
ન્દ્રનું કંરેલું
કૂતકર્મ, જેણે સારાનરસાં કર્મ કીધેલાં છે તે. ચતુર;
૨ હોશિયાર.
કૂતકામ, ૧૫૦ જેની ધરખા—કામના પૂર્ણ થઈ છે તે.
કૂતકાર્ય, વિંઠ જેણે પોતાનું કાર્ય—કામ પૂર્ણ કીધું છે તે
કૂતકૃત્ય, વિંઠ [સંઠ] કરવાના કામ કરીને પાર પડ્યો
હોય તે. ૨ કૂતાર્ય; ધન્ય.
કૂતમ, વિંઠ [સંઠ] કૂત—કરેલું, ક્ષ—નાશ કરનાર
ઉપકારના બદલામાં અમકાર કરનાર; અનુપકારી,
નિમકહરામ, નશુણું; નધરુ; ગુરુ.
કૂતમતા, સ્ત્રી [સંઠ] કૂતમણ, નિમકટમની.
નિરૂપકારીપણું
કૂતમી, વિંઠ કૂતમ.
કૂતસ, વિંઠ [સંઠ] કૂત—કરેલું અને જ—જાણનાર
કીધેલા ઉપકારને જાણનાર; ઉપકારી; આભારી; નિમ-
કટવાલ; વકાદાર.

કુલું, નં ધી તેલ વગેરે પદાર્થ ધાલવાનું સાકડાં મોડાંનું પણ કુલેડા પેટનું ચામડાનું કામ.

—‘કુલેડાપર હાથ મેલાવવો’—લાકડામાં નાખવો; આંશા—કાચદો બતાવી કામ કાઢી લેવું.

કુલેલે, કુલે, તમામ

કુવારી, સ્ત્રી પરણ્યા વગરની કન્યા, કુવારકા

કુવચ, કૌવચ.

કુવચની, વિં નકાર—કડવું—અસલ લાપણ કરનાર

કુવત, કૌવત.

કુવાથ, પું [સંં કુવાથ] જુદાં જુદાં વસાણાને પાણીમાં નાખી એકઠાં ઉકાળી જે આસડ તૈયાર કરેલું તે, આસડનો કાડો—કાવો

કુવાડી, સ્ત્રી ઝાડ કાપવાનું—લાકડાં ચીરવાનું લાકડાંના હાથાવાળું એક હથિયાર.

—‘કુવાડીનો હાથો’—પોતાના જ લાગતાવળગતાને

નુકસાન કરનાર.

કુવાડો, પું મોટી કુવાડી ૨ કડવાં બોલો

કુવાસના, સ્ત્રી [સંં] નહારી ઇચ્છા

કુવૃત્તિ, સ્ત્રી નહારી રીતભાત. ૨ હલકી રીતે ઉપલ-વિકા ચલાવવી તે.

કુવેણુ, નં નરસુ—કડવું વેણુ.

કુવેતર, નં પ્રાવણી કરવા સારું કુવાના પાણીથી જે જમીન તૈયાર કરવામાં આવે તે. વિં જેને કુવાના પાણીનો લાભ મળતો હોય, તે જમીન. ૨ પશુ માદાને અધુરે જવું તે

કુવેતી, પું કાસ કાલવનારો

કુવો, પું [સંં કુપ] જમીનને તળિયેથી પાણી નિકળે એટલો ખોદેલો જે ખાડો તે ૨ ખાડો (જાતી, પડ કુવામાં) ૩ વાણુમાં મોટા સડનો જે થમ્મ તે, ડોળકાડી

—‘કુવામાં નાખવું’—નહારો—કુલ વગરના ઘેર કન્યા આપવી. નહારી દશાએ પહોંચાડવું.

—‘કુવામાં ઉતારવું’—આડું અવળું સમજાવી ફસાવવું

—‘કુવાનો દેડકો’—એક જ વસ્તુના જ્ઞાનવાળો, થોડું લાણેલો—જાણનાર, સલા વગેરેમાં ન જતાં ધરમાં જ બેસી રેનારો.

—‘કુવો કરવો’—પૂરવો’—આપઘાત કરવો.

—‘કુવો હવાડો કરવો’—કુવા કે હવાડામાં ધૂખી મરી આપઘાત કરવો.

—‘કુવાની છાયા કુવામાં સમાય,’—દુ ખને સમ-જવા છતાં નિરુપાયે તેને સહન કરવું તે. મનનું મન-સા જ રાખવું તે

‘આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા એમે,’ એ ડેતી છે.

કુશ, પું [સંં] એક બનવું કંઠે ઘાસ જે ચડયાગ વગેરેના કામમાં આવે છે. ડાલ. ૨ રામનો પુત્ર

કુશળ, વિં [સંં કુશલ] સુખરૂપ, ક્ષેમ, નિપુણ, પ્રવીણ, ચતુર, શાણો, સુખી; આનન્દી.

કુશળતા—સ્ત્રી સુખાવસ્થા સુખી હાલત તે.

કુશાગ્રબુદ્ધિ, સ્ત્રી [સંં] ધણી જ તીક્ષ્ણ એવી જે બુદ્ધિ તે પું ઝટ સમજી જનાર.

કુષ્ટ, નં [સંં] કડ ૨ એક રોગ—કેડ

કુષ્માણ્ડ, નં [સંં] કોણ; છુર કોણ

કુસકા, પું ભાત—ડાંગેરના છાલા.

—‘કુસકા કાઢવા’—ધણી મેહેનત કરાવવી, માર મારી કે ધણી કામ કરાવી ચકવી નાખવું કુ ખ દબી અશક્ત કરવું.

—‘કુસકા કુટવા’—ખાડવા’—મિથ્યા પ્રયાસ કરવો, નકામી માથાફેડ કરવી

કુસકી, સ્ત્રી કરડ ખાડવાથી જે લોટ જુદો પડે તે.

કુસકું, પું [સંં] નહારો સજ્જ.

કુસકુંત, કુસકુંતિ.

કુસકુંતિ, સ્ત્રી [સંં] નહારી સજ્જતિ—સોખત

કુસતી, સ્ત્રી [કાં] એ રાખસાએ એક બિળને વળગી એક બિળને ચતા પાડી નાખવાની જે રીત તે, મદનબુદ્ધ ૨ કસતી (પારસીતી).

કુસતીખાલ, સ્ત્રી કુસતી કરવી—ખેલવી—રમવી તે, કુસતીની રમત.

કુસમ્પ, પું અણખનાવ, ગિગાડ, લૂટ, કૂટ ૨ નહારી વાતમાં એકઠાં મળવું તે.

કુસુમ, નં [સંં] પુલ; પુષ્પ.

કુસુમલતા, પુલનો વેલો.

કુસુમેષુ, પું ફૂલના બાણવાળો, કામદેવ.

કુસ્વભાવ, પું નહારો સ્વભાવ

કુંડું, નં પેટના બે પાસામાં એકેક પાસુ.

કુંડું, પું કાપડનો આધાર (કૂદ કૂદ).

કુંડુંકાંથવાં, કિં અં ભૂખે મરવું, અલ વના ટટળવું

કુંળ, કુંળ.

કુંળકરણી, પું તલાટી

કુંળક્ષય, પું કુંળનો લય—ખે.

કુંળતારક, વિં કુંળને તારનાર

કુંળદીપક, કુંળને દીપાવનાર.

કુંળદેવી, સ્ત્રી કુંળની ઇષ્ટ દેવતા, વંશના લોકો પરમ્પરાથી જે દેવીને માનતા આવલા તે

કુંળભૂષણ, નં કુંળનું ભૂષણ.

કુંળલગ્નમણું, વિં કુંળ લગ્નવાય તેવું [ખાનદાનનું.

કુંળવન્ત-વાન્, વિં બીચા કુંળનું, કૃત્રીન; સારા

કુંળાચાર, પું કુંળનો આચાર કુંળની રીતભાત

કેડ, સ્ત્રી૦ શરીરનો વ્યવસ્થા પાતળો લાગ; કટિ, કમર; કેડ
૨. સુસ્ત, આળસ; હરામ હાડકાનું.

—કેડાં ગાલથી—કામ થવા કે સફટમાંથી
ઉગરવા આશય લેવો. ૨ વા કે રોગથી કેડ સ્ત્રી જવી

—કેડના કંકડા થવા—કેડમાં દુ.ખ થવું, કેડ
ફાટવી.

—કેડના મકાણ મરડાઈ જવા—કામ કરી
થાકી જવું

—કેડનું લાગું—કમર લુધી થયેલી હોય તેવું
(ટકારનું ઉલટું)

—કેડમાં લાકડું ધાલવું—એકની એક સ્થિતિમાં
લાંબા વખત સુધી ઉભા રેવાથી એકદમ કેડથી
ઉભું ન થઈ શકવું.

—કેડે પડવું—પૂઠે પડવું, ખતે પડવું, કાયર કરવું,
સતાપવું 'માડી નન્નતો કુવર મારી' કેડે પડયો રે'
(દયારામ).

—કેડે લાગવું—પૂઠે—પાછળ—પછવાડે લાગવું તે
—કેડે લેવું (છાકરતિ). [ખજવું

—કેડા લેવો—આગ્રહથી પૂઠે પડવું; નકાસ
કેડિયું, ન૦ કેડ લગી આવવું એવું સિવેલ કપડું;
ખંન; કુડવું.

કેડી, અ૦ પછી; પાછળથી. સ્ત્રી૦ પગરસ્તો.

કેડે, અ૦ પછવાડે; પૂઠે; પાછળથી, વાંસી.

કેડો, પુ૦ પૂઠે, પછવાડે લાગવું તે, ખ્યાલ; પીછો. ૨
મારગ; રસ્તો (વગેરેનો). ૩ પાર, છેડો.

કેણ, સ્ત્રી૦ તેડું; સન્દેશો; કેવડાવેલું તે. કેણ આચું—
કાચું.

કેણી-તી, સ્ત્રી૦ કેડું તે, કેવાનો પ્રકાર કેણી તેવી રેણી
ભેઈયે. ૨ ખંનમાં. 'તને માથે-કેણી ઝઈ મળ.'
૩ કેવત. [ક્યાં

કેણીગમ-તરફ, અ૦ કઈ દિશાએ? કઈ બાજુએ?

કેતકકેવડો, પુ૦ કેવડાના આકારનું ત્રીજોને માથે
ધાલવાનું એક સોનાનું ધરેલું—કેતક, ચાક, નાગ.

કેણ, અન્નમાં, પાન, ખોરીયા એ પ્રમાણે સ્ત્રીના
માથાનાં જ્ઞાનાનાં ધરેણું છે

કેતડી, સ્ત્રી૦ [સં૦] એક જાતનાં સુગંધીદાર પુલનું
આડ. ૨ એ આડનું પાતર.

કેતી, સ્ત્રી૦ લોકમાં નિત્ય લાંબકો રહે કેવાનું તે.
'કાળ ગયો ને કેતી ઝઈ મળ.' [ક્યાં

કેટ, પુ૦ [સં૦] જ્યોતિષમાં ગણના નવ ગ્રહમાનો
તવમો ગ્રહ. ૨ ધન; વાપડો, નિશાણ્ય - ૩ પુછડિયા
તારો; ધૂમકેતુ. ૪ સીધી શ્રેષ્ઠ—અતો

કેટલો, અ૦ કાઈ દેકાણે. કાઈ પણ જગાએ.

કેટ, સ્ત્રી૦ [આ૦] સ્વનન્ત્રી—હટ બન્ધ પડવી તે,
બન્ધી, અટકવ. ૨ મુન્હેગારને મરકારે એટ દેકાણે
ગોંધી રાખવો તે, બેડી બાંધવી તે. ૩ ગોંધી રાખ-
વાની જગા; કેડખાનું, બન્ધીખાનું, હેડ ૪ મર્યાદા;
અદબ 'કેટ કરવું,' કિસ્મા ગણવું.

કેટ, વિ૦ ધા૦ કેડમાં—બન્ધીખાને નાખેલું, દેડી.

કેટમાંલું, ન૦ કેડ રાખવાનું ચારપાસ બન્ધાયસ્તવાળું
જે દેકાણું તે; બન્ધીખાનું; વેલ; તુરફ; ડારાગદ

કેટારો, પુ૦ એક રામ એ રાતે ગવાય છે.
—કેટારો કરવો—ખાળકે વગર કારણે રડવું ૨
પરાક્રમ કરવું; નામ કરવું.

કેડી, વિ૦ [આ૦] બન્ધીખાને પડેલું—(માણસ)
બન્ધીવાન ૨ મુન્હેગાર; અન્યાય.

કેન્દી, ક્યે દાડે, કીએ વખતે—સમયે.

કેનું, કેનું. 'કેના આપની સુગમન'.

કેન્દ, ન૦ [સં૦] ગોળનું મધ્યગિન્દુ; મધ્ય ૨ સૂર્ય—
અગ્નિ—દીવો વગેરેના કિરણો નુ એકદા મળે તે
ગિન્દુ. એ દેકાણે અતીસં ગરમીનો જમાવ થયેથી
એકાદી વનુ, રોશની આપતી સીજથી દૂર હોય તો
પણ સળગી ઉઠે છે. ૩ વાદ તકરારમાં જે મુખ્ય
વાત—મર્મ તે ૪ ગ્રહના માર્ગનો વિલાગ.

કેડ, પુ૦-સ્ત્રી૦ [આ૦] લાકડું, ઘર વગેરે વસ્તુમાં
રચના જે ગુણ—ખાસિયતથી તે વસ્તુના ખાના
પીનારના શરીર મનની પ્રકૃતિમાં ઘેન, આયસ, જોમ
થેલછા વગેરેની વિક્રિયા થાય તે. ૨ એ જે વિક્રિયા—
અસર તે, કેકવાળી હાલત ઘેન, મુન્ની વગેરે. ૩
એવી જે વસ્તુ તે—ચપકુલ, તાડી વગેરે.

કેકિયત, સ્ત્રી૦ [આ૦] હપીકત. વિગતવાર વાત,
વિસ્તાર પૂર્વકે વર્ણન.

કેડી, વિ૦ [આ૦] કેકવાળો (પર્યય). પુ૦ જેણે કેક
કર્યો હોય તે; અમલી (માણસ). ૨ અચની, છન્ડી.

કેડીન, સ્ત્રી૦ [અ૦] વાણમાં તવડની નીચે સુવા
જેસવાની ઓરડી.

કેમ, અ૦ કઈ રીતે. શી રીતથી. ૨ શા તાર. ૩ શું
કેમકરતાં-કરીને, અ૦ માર્ગ પણ રીતે ૨ શી રીતે.

(પુછવામાં)—કેમ કરતાં થયું
કેમકે-જે, અ૦ કારણ કે, સખખ કે.

કેમરે, અ૦ (વગડાવવાના અર્થમાં પુછતી વગા) શા તાર.

કેમે કરતાં, અ૦ [સં૦ કિમપિ] 'કાઈ' પણ રીતે.

કેયર, હાથે બાંધવાનું ધોણું, બાલુ. (બાલુ કોળીના
ઉપરના ભાગમાં અને મરખા કાઠની ઉપરના ભાગમાં
બાંધવામાં આવે છે)

કેર, ન૦ [સં૦ કરીર] એક જાતનાં કાળ—એ અણ
ખામાં વપરાય છે; કેમ.

કૃતજ્ઞતા, સ્ત્રી૦ કૃતજ્ઞીપણુ, નિમકહલાલી; વફાદારી.

કૃતજ્ઞી, કૃતજ્ઞ.

કૃતયુગ, પુ૦ [સં૦] સસયુગ; સતયુગ

કૃતાન્નલિ, સ્ત્રી૦ એ હાથ ભેડવા તે.

કૃતાન્ત, પુ૦ [સં૦] મુએલાની તપાસ રાખનારે
દેવ; યમ ૨ કાળ, નાશ ૩ પાપ.

કૃતાર્થ, વિ૦ [સં૦] કરવાના જે ધર્મ—પુણ્યના કામ
તે જે કરી ચુક્યો હોય તે, પાર પડેલું, જેણે જનમ
સફળ સાર્થક કર્યો હોય તે, કૃતકૃત્ય—કૃતકાર્ય.

૨ સુખી.

કૃતાર્થતા, સ્ત્રી૦ કૃતાર્થપણું, સાર્થકતા.

કૃતાર્થી, કૃતાર્થ.

કૃતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાઈ એક કામ કરવું—કરવાનો
પ્રકાર તે ૨ કાઈએ જે કંઈ કરેલું તે ‘આ કવિતા
તો દયારામની કૃતિ લાગે છે?’ ‘કૃતિ, હા’ શી
વિધિના વિપાકની’ (ન૦).

કૃત્તિકા, સ્ત્રી૦ અશ્વિનીથી ત્રીજો તારો.

કૃત્ય, ન૦ [સં૦] કરેલું તે, કામ, કર્મ ૨ કરી બતા-
વેલો સિદ્ધાન્ત—(ભૂમિતિમાં)

કૃત્યા, સ્ત્રી૦ [સં] ધન્ટર મન્ટર—જાડુની એક દેવી;
માતા મેલડી. ૨ ડાકેણ; વન્ટરી. ૩ કટ્ટાસણી—
કલણક બાઈડી; નેસપગી ઘેરી. [જુકાણું.

કૃત્રિમ, ન૦ [સં૦] કપટ, કીતો, હેયામેલ, દગો,

કૃત્રિમ, વિ૦ [સં૦] નવું બનાવેલું—કરેલું, બનાવડી,
અસલ—કુદરતી—સ્વાભાવિક નહિ તે, અસત્ય ૨
બાર પ્રકારમાંના પુત્રોમાંનો એક.

કૃત્રિમી, વિ૦ બનાવટનું, કપટ ભણું ૨ વેષધારી,
દગલબાજ.

કૃદન્ત, પુ૦ [સં૦] ક્રિયાપદના મૂળ—ધાતુને પ્રત્યય
ભેજ્યાથી જે નવું નામ—વિશેષણ—અવ્યય પેદા
થાય તે (વ્યાકરણમાં)

કૃપણ, વિ૦ [સં૦] બખીલ, કલ્લુસ, ધણ જ કસરિયું,
દીન; સૂમ.

કૃપણતા, સ્ત્રી૦ બખીલાઈ; કલ્લુસાઈ

કૃપા, સ્ત્રી૦ [સં૦] કાઈનું કદયાણ કરવા તરફનું જે
મલણુ તે, ફળની ઈચ્છા વગર ગરીબોપર અનુગ્રહ
કરવાની જે ઈચ્છા તે; મહેરબાની; મહેર ૨ પ્રસાદ
બહીસ; મહેરબાનીમાં જે કંઈ આવેલું તે. ૩
માયાળુપણું, દયા

કૃપાણ, પુ૦ તલવાર ૨ છરી, ચપ્પુ [નીની ખાણ
કૃપાનિધાન, વિ૦ [સં૦] કૃપાનો લણડાર; મહેરબા-
કૃપાપાત્ર, વિ૦ [સં૦] જેના ઉપર કૃપા રાખવી—
કરવી ધરિત હોય તે; મહેરબાની કરવા ભેગ ૨
જેના ઉપર કૃપા થઈ હોય તે

કૃપાવન્ત-વાન, વિ૦ કૃપા—મહેરબાની કરનાર.

કૃપાસિન્ધુ, પુ૦ કૃપા—દયાનો સાગર.

કૃપાળ, કૃપાળુ.

[માયાળુ; ક્યાળુ.

કૃપાળુ, વિ૦ [સં૦ કૃપાળું] કૃપાથી ભરેલું, મહેરબાન,

કૃમિ, પુ૦ [સં૦] કીડો ૨ પેટમાં જે પાતળા ને
લામ્યા ઘોળા કીડા—કરમ થાય છે તે

કૃશ, વિ૦ [સં૦] મુકાયેલું, નાબુક, પાતળું

કૃશાંજ, વિ૦ [સં૦ કૃશ—પાતળું; અંજ] પાતળાં—
નાબુક શરીરવાળું.

કૃશાંગી, સ્ત્રી૦ પાતળા શરીરવાળી.

કૃશાન, પુ૦ [સં૦ કૃશાણ, કૃશાનન] અમિ.

કૃષિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] ખેતી.

કૃષ્ણ, વિ૦ [સં૦] ગળી—સાઈના રક્ત જેવું કાળું,
ઘેરા આસમાની રક્તનું

કૃષ્ણકર્મ, વિ૦ પાપકર્મ કરનાર, નહારુ કામ કરનાર,

કૃષ્ણપક્ષ, પુ૦ [સં૦] જેમાં ચન્દ્રની કળા ઓછી
થતી બય છે તે પખવાડિયુ; અધારિયુ, વદ, વદી
(યુકલપક્ષનું ઉલટું)

કૃષ્ણયુગ, પુ૦ કળિયુગ

કૃષ્ણવાણ, પુ૦ કાળો, કાળા રક્તનો

કૃષ્ણાગર, એક જાતનું સુગન્ધીદાર લાકડું.

કૃષ્ણાજિન, ન૦ કાળા મૃગનું ચામડું

કૃષ્ણોત્પલ, ન૦ [સં૦ કૃષ્ણ—કાળું, ઉત્પલ—કમળ]
કાળું કમળ

કેસ, સ્ત્રી૦ અક્કરખા બદન કાચળી વગેરેના બુન્ધ, કસ.

કે, અ૦ આગળ કારણ આવે છે—લખેલું છે એવી

સૂચના કરનારો શબ્દ, એ શબ્દની પૂર્વે, કારણ—

એમ—કેમ એ શબ્દો ભેડાય છે—કારણ કે, એમ કે,

કેમ કે વગેરે (કારણ ઉભયાન્વયી) ૨ અથવા; વા,

યા—તે કે તું આવે તો સારું. (પદાન્તર ઉભયાન્વયી) ૩ ખાતરી કરી લેવા સારું પુછતી વખત

સર્વનામની સાથે ભેડવામાં આવે છે ‘તમે કેતા
હતા તે એ કે?’

કેઈ, સ૦ કંઈ, કી

કેકા, સ્ત્રી૦ [સં૦] મોરનું બોલવું તે ‘કેકા સ્વરે
ગાજત થઈ રહેલા.’

કેકાણ, પુ૦ ઘોડો, હથ

કેકાણ, સ્ત્રી૦ ગોઘાટ; ખૂમ; શોર. ‘હો હો શબ્દ થાય
કેકાણ’ (પ્રે૦)

કેકિન, મોર; મયૂર

કેટલાંએક-કે, વિ૦ એક અને વળી તેવા બીજા
થોડાંએક—ધણાંએક.

કેટલું, વિ૦ સહજા અથવા માપનું પરિમાણ પૂછતી
વેળા એ શબ્દ વપરાય છે—કેટલા રૂપયા, કેટલી
મોહોર, કેટલો આટો, કેટલું કામ વગેરે.

૧. પુઠ સિંહની એક ભાતિ. [કરવું તે
તી, સ્ત્રીઠ ખુબ મારમારવા તે; મુખી મારી અદમુદ
—કેસરીપાકે આપવો—જમાડવો—મારમારવો.
નાઈ, કેશવાળી.

[હાં, નંઠ કેમડી—ખાખરાનાં ફૂલ—અને ઉઝળી
નીચાવીને જે રૂઝાણું પાણી નિકળે છે તેથી લોક
હાળીમાં કપડાને પીળાં રૂઝે છે.

સુડી, સ્ત્રીઠ કેમડાંનું ઝાડ; ખાખરા.
હેર, પુઠ [આઠ] એકએક આવી પડેલી આકૃત;
લયકુર દુ.ખ, મોટો નાશ—બુલમ; કોપ—ગળબ.
કેળ, સ્ત્રીઠ [સંઠ કદલી] મોટાં લીલાં પાંદડાંનું કેળાંનું
ઝાડ. એ ગોળ—તે ખલુ કોમળ હોય છે એ એક જ
વાર ફળે છે. 'કેળ વચ્ચા' એટલે જેને એકજ વાર
સતતિ થઈ હોય તેવી સ્ત્રી.

કેળફલ, નઠ કેળ ઉપર જે ફૂલ—દોડો આવે છે તે
કેળવણી સ્ત્રીઠ કેળવવાની જે રીત તે. ૨ વિદ્યા
જ્ઞાન. ૩ કેળવવાનું જે કામ તે, શિક્ષા; તાલીમ.

કેળવણું, કિં [સંઠ] અક્ષલ ખલે તેમ કરવું; જ્ઞાન
શક્તિ વધારવી. ૨ ઘણું ઘણું જ્ઞાન સમ્પાદન કરાવવું.
શિખવણું, તરખીયત કરવું. ૩ મુંઝવે તૈયાર કરવું
(કણેક કેળવણી). ૪ પાળી-પોપી મોટું કરવું, ઉછેરવું
કેળવાણું, કિં અઠ કેળવણી લીધી હોય એવું થવું
૨ ઉછેરવું

કેળું, નઠ કેળવું જે ફળ તે. ૨ કંઈ નહિ એવા અર્થ
રાખે છે.

કે, વિં કંઈ.

કેક, વિં કેકલાએક; ધણુએક.

કૈલાસ; પુઠ [સંઠ] એ નામનો ખાડ નઠ શિવ અને
કુમેરની નગરી. જેમ દેવતાઓનું સ્વર્ગ, વિખલુનું વૈકુણ્ઠ
તેમ શિવનું કૈલાસ

કૈલાસવાસી, વિં કૈલાસ—શિવના ધામમાં રેનાર
૨ મરી ગયલાં માણસને એ શબ્દ લગાડે છે જેમ
સ્વર્ગવાસી, વૈકુણ્ઠવાસી, તેમ કૈલાસવાસી.

કૈવલ્ય, નઠ અલ્પસ્વરૂપ. ૨ સુકિત, મોક્ષ.

કૈશિકીવૃત્તિ, સ્ત્રીઠ [સંઠ] શૃંગાર હાસ્ય અને
કરુણા એ ત્રણ રસ એકઠા મળ્યા હોય તે.

કે, સંઠ કોઈ. ૨ કોણ [આમાં પડવા તે
કો, પુઠ એક જનનો. રોગ—ધણું સુમડા, થવાં ને
કોઈ, સંઠ અમુક—કલાણુ—આ—તે એમ નહિ પણ
મળસ બતાવેલું જે હઈ તે, નામ પાડ્યા વગર જેને
વિં બોલવું તે. એક વચનમાં અને અનેક વચનમાં
અનેમાં વપરાય છે.

કેક, વિં અમુક—એકસ નહિ પણ અમો તે

કોઈકળે—સમે, અઠ ઘણું કળે એકાદવાર. ૨ સવિ-
ધમાં એકાદી વખત, કોઈ વખત, કદિ: એની સાથે
પણ જોડાય છે. 'તે કામ કોઈ કળે પણ બનનાર નથી.'

કોએલ, સ્ત્રીઠ કાચલ.

કોએલો, કાચલો.

કોક, વિં કોઈ એક એ શબ્દ જોવો. પુઠ [સંઠ] અક-
વાક પક્ષી: સારસ. ૨ વસુ ૩ વિખલુનું નામ.

કોકડી, સ્ત્રીઠ તરાક ઉપર જે સુતર, પતાસાના પડાના
આકારમાં વિટાળેલું હોય તે. ૨ સિંચવાના દોરાની
દડી ૩ ડરચલી. કોકડીવાળી બોળકરી વરચુલ વગેરે.
૪ મુકાવલી (રાયણ કોકડી).

કોકડું, નઠ કોકડી (૧ જા અર્થમાં). ૨ દૂધ ન પચેથી
નિકળ્યા થવી તે. 'દશ દાડમાં છોટરાને દૂધ ન આવતું,
પેટમાં કોકડા બન્યા—વળે.'

—કોકડું ગુચવાવું—ગોટાગામાં પડતું, નિકાળ
ન થાય તે રીતે ગુચવાઈ જવું.

કોકણી, કોકણુ દેશનું.

કોકનંદ, નઠ [સંઠ] રાત્ર કમળ ૨ સોનું

કોકળાણુ, નઠ કામદેવનું ખાણુ, ઈશકનું તીર

કોકમ, નઠ એક જાતના ઝાડનાં ખાટાં પાનરા ને ફળ.

—એ, ખટાસ દાખલ દાળ લાકડામાં નખાય છે

કોકરવાણું, વિં જરાતરા લીનુ ઉંઘાણું (પાણી—નાવાનું)

કોકરવું, નઠ કાનના છેક ઉપલા ભેમા ઘાડવાની ત્રણ

ગોતીવાળી મુનાની કડી

કોકલાલ, પુઠ લડવો.

કોકલાલી, સ્ત્રીઠ લડવાઈ.

કોકશાસ, નઠ સ્ત્રી પુરુષોએ રૂઝ વિલાસ કરવાના

પ્રકારો સમજાવીને એ અન્ય તે (કોઈ ગમના કોક

નામના અતુર વગરે પ્રથમ એવો અન્ય રચ્ચો તે

ઉપરથી).

કોકા, પુઠ સારાં મોટાં કપડાં. જમા કોકા એ શબ્દ

મસ્કરીમાં બોલાય છે. 'આજ તો લાઈ કોકા

પેચ્યા દેણું!'

કોકિલ, પુઠ [સંઠ] કાચલનો નર

કોકિલા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] કાચલ.

કોકીલુ, કોકરવાણું.

કોકીરાં, નઠ કમગાના છેડા—ગાળિયા. ૨ તીર—

ગાળા મારવાને કિડામાં ને ગાડાં ફોંચે ને.

કોકો, પુઠ જલણું; ખાળક છોટરાને સારુ જે બહુરખી તે

કોમળિયું, નઠ એ ચાર વાગે અધવુ બોલવું થયા પછ

તરત જે મરણ થાય તે; અગ્રીક.

કોમળો, પુઠ મોડાંમાં ભરી રાખેલું—ભરી રખાય નેલ

પાણી

કાર, પુઠ અનાજ રાખવાનો ચાર, પાસ પાટિયાનો
અનાવેલો અથવા માટીનો જિયો ઉભો ને પેટારો
તે. ભણાર.

કારિયું, નં નાનો દ્રાર

કારી, પુઠ કોઠારનો રખેવાળ, જેને સ્વાધીન કોઠાર
હોય તે, ભણારી

કાઠિરામ, પુઠ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી
તે, જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદુ જુદુ ખાવાનું અતુદ્ગળ
આવ્યું તે

કોઠિમડી, સ્ત્રી એક જાનનો વેલો.

કોઠિમડું, નં કોઠિમડીનું ફળ એની કાચરી થાય છે.

કોઠી, સ્ત્રી માટીનું અનાવેલું અનાજ ભગવાન ને
મોઢું કોચું કામ તે, કીલ 'કોઠી ધોરે કાંઈ નીસરે'
ર આતશખાલમા વપરાતો એક પદાર્થ—એ દાના
આકારનો માટીનો અનાવેલો હોય છે ને એમા ગન્ધક,
દારુ ભરી રાખેલા હોય છે—જેને સળગાવેથી
માંયના તનખા-જિયે પુવારાના આકારમા ઉડે છે
કોઠી પુટી દેવાય છે. ૩ પારકા રાજમાં નેપારનો
માસ રાખવા સાર બાંધેલી ને જગા તે ૪ પારકા
ગજની ખેનશમાંથી હિસ્સો લેવા અથવા તે રાજ
ઉપર નીના રાખવા સારુ ત્યો કરેલું ને થાણું તે.

કોઠી, કોઠું કાઢ.

કોઠું, નં કોઠ—એક ફળ ૨ મોઢું; એટલે—તે
પોતાનું કોઠું દેખાડતો નથી. ૩ પક્ષીનો માળો

કોઠો, પુઠ પેટ, દેહ—'કોઠો અપવિત્ર થયો.' ૨ ખાનુ,
વર—'કોઠો પાડીને લખજે.' ૩ માટી કોઠી, વખાર
—'નવલસાનો કોઠો' ૪ અક્ષરખાનો, પેટથી ઉપરનો
છાતીથી તે ગળાં સુધીનો ને લાગ તે.—'કોઠો ચડાવવો'
દેવાય છે. ૫ જર, પેટમાં જ અન્ન પાચન થાય છે તે.

—'કોઠો લાગી'—નહારી—કોઠો ખાળનારી—
ચિન્તા કરાવનારી (સ્ત્રી)

—'કોઠો ખીકવો—લાગવો—મનની થયી ચિન્તાથી
ખળાપો થયા, કાળજીનું ખળખળ થયા કરવું

કોઠ, નં હોસ, ઈચ્છાનો મલાવડો

કોઠ, સ્ત્રી ગાય લેસ બાંધવાની જગા ૨ ગુહાર
સુધાર વગેરે જેટલી જગામા પોતાનું કામ કરવા
એસ તેટલી જગા

—'કોઠ કરવી'—કોઠ સાક કરવી

કોઠ, પુઠ [સંઠ કુદ] આમડીનો એક રોગ—સઘળી
અથવા કેટલેક કોઠાણીની આમડી સફેત અથવા રતા-
સવાળી સફેત થઈ જાય તે.

કોઠાં, નં શક્તિમાં ખાંગડાં વગેરે

—ખં. વિઠ વરણાગિયુ: પ્રટકું દેખાતું ૨ કોઠીલું

કોઠામણી, વિઠ હામીલો.

કોઠારું, નં ઠોર બાંધવાની જગા; કોઠ

કોઠિયું, નં દીવા કરવાનું ધાતુ—માટીનું કામ

—'કોઠિયા જેવું—જેટલું કપાળ'—ફેટેલું નસીખ,
નસીખ વગરનો

કોઠિયું, નં ગાય લેસ બાંધવાની જગા

કોઠિયું, વિઠ કોઠના રોગવાળું

કોઠિયું લોખાન, નં એક જાતનો ગુદર—એ બળેલી
સુગન્ધ આપે છે (ખીજું શેરી લોખાન.)

કોઠિયા સાપ, પુઠ એક જાતનો સાપ—એના શરીર-
પર સફેત દાઢા હોય છે

કોઠિલું, વિઠ કોઠ—હોસ ભચ્યુ (માણસ)

કોઠી, સ્ત્રી એક જાનના દરિયાઈ જીવડાનું ઘર 'કોઠીયે
ગમ્બુ' ૨ એક જાનનું પૈસાનું ચલણ—ધણી ને એાછી
કિમ્મતનું.

કોઠું, નં કોઠી (૧ લા અર્થમા)

કોઠો, પુઠ માટી કોઠી (૧ લા અર્થમા). ૨ એક જાતનો
સક્ષ્ જરણનો ખાડો; વેળો.

કોઠી જાર, સ્ત્રી સફેત જીવારની એક જાન

કોઠડો, કોરડો (મારવાનો).

કોઠડો, પુઠ ગુચવણવાળો હિસાબ, કાપડો, કોંટી
(હિસાબનો).

કોઠ, સ્ત્રી કોઠ.

કોણ, સંઠ જાળખવા—જાણવા સારુ પુછતી વેળા એ
શબ્દ વપરાય છે, કિયો, કઈ, કયું [આટ્ટિ.

કોણ, પુઠ [સંઠ] જુણો, ત્રિજાણ—ત્રણ ખુણની
કોણી, સ્ત્રી જાણી હાય ત્રીજો જિયો વળે છે ને
સાધો—(હાડકાનો)

કોતક, કોતક. 'કાઠા રે મેં કોતક દીકું' ઈં.

કોતર, નં [સંઠ કોટર] નદી—વાધે—ખાડીને કાઠું ને
ઉણા ખાડાઓ અને બખોલો તે એકેક ૨ પાડમા
ને લાગ્યો થોળો ઉણા ખાડો તે.

કોતરકું, નં છેક નાની ખાડી.

કોતરણી, સ્ત્રી કોતરવાનું જોગર ૨ કોતરવું તે.
કોતરવાની રીત. ૪ કોતરેલું તે, નકશી.

કોતરકું, કિંઠ સંઠ લાકડાં પથરા ઉપર જોગરથી
આકાર કાઢવા—અક્ષર લખવા. ૨ આજુ આજુ ખોદવું.

કોતલ, નગર સવારીમાં શણગારેલું ઘોડું.

કોતારી, સ્ત્રી [કોઠ] તક્ષી; ખૂટ, ખુટકો; કસર.

કોતુક, કોતુક.

કોથમી-મીર, સ્ત્રી ધાણાની લાલ—કડી અને
ચટણીમા વપરાય છે.

પુઠ અનાજ રાખવાનો ચોર પાસ પાટિયાનો નાવેલો અથવા માટીનો ઊંચો ઊંચો ને પેટારો લખાર.

રિયું, નં નંનો કોઠાર

રી, પુઠ કોઠારનો રખેવાળ, જેને સ્વાધીન કોઠાર હોય તે, લખારી.

કાવિરામ, પુઠ શરીરની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોવી તે; જુદી જુદી પ્રકૃતિને જુદુ જુદુ ખાવાનું અનુકૂળ આવતું તે

કાઠિમડી, સ્ત્રી એક જાતનો વેલો.

કાઠિમડું, નં કાઠિમડીનું ફળ એની કાચરી થાય છે

ની સ્ત્રી માટીનું બનાવેલું અનાજ ભરવાનું જે કે ઊંચું હામ તે, કીલ કોઠી ધોયે કાંઈ નીસરે

આતશખાલમા વપરાતો એક પદાર્થ—એ દડાના

કાઠારનો માટીનો બનાવેલો હોય છે તે એમાં ગન્ધક,

રુ, ભરી રાખેલા હોય છે, જેને સળગાવેથી

માવના તત્ત્વનાં ઊંચે પુવારાનાં આકારમા ઉડે છે

કાઠી પુટી દેવાય છે. ૪ પારકા રાજમા વેપારનો

માલ રાખવા સારુ બાધેથી જે જગા તે ૪ પારકા

ગંજની પેદાશમાથી હિરસો લેવા અથવા તે રાજ

ઉપર નીધા રાખવા સારુ ત્યાં કરેલું જે ચાણું તે.

કોઠી, કોઠું જાડ.

કું, નં કોક—એક ફળ. ૨, મોકુ, ચેહેરો—તે

પોતાનું કોઠું દેખાડતો નથી. ૩ પક્ષીનો માળો

કોઠા, પુઠ પેટ; દેહ.—‘કોઠા અપવિત્ર થયો’ ૨ ખાનુ;

ધર—‘કોઠા પાડીને લખજે’ ૩ માટી કોઠી, વંખા

—‘નવલસાનો કોઠા.’ ૪ અકૂરખાનો, પેટથી ઉપરનો

છાતીથી તે ગળાં સુધીનો જે ભાગ તે.—‘કોઠા ચડાવવો’

દેવાય છે. ૫ જર; પેટમા જ અજ પાચન થાય છે તે.

—‘કોઠા લાગી’—નહારી—કોઠા, ખાંજનારી—

ચિન્તા કરાવનારી (સ્ત્રી).

—‘કોઠો ધીકવો—લાગવો’—મનની વણી ચિન્તાથી

ખળાપો થવા, કાળગતું ખળખળ થવા કરતું

કોઠ, નં હોસ, ઈચ્છાનો મલાવડા

કોઠ, સ્ત્રી ગાય લેસ બાધવાની જગા ૨ જુહાર

સુથાર વગેરે જેટલી જગામાં પોતાનું કામ કરવા

ખેસે તેટલી જગા

—‘કોઠ કરવી’—કોઠ સાક્ર કરવી.

કોઠ, પુઠ [સંઠ કુષ્ઠ] ચામડીનો એક રોગ.—સઘળી

અથવા કેટલેક ફેકાણેની ચામડી સફેત અથવા રતા-

સવાળી સફેત થઈ જાય તે.

જુડાં, નં સમ્રાજા ખાંજડાં વગેરે.

—‘જુડાં વિઠ, વરણાગિતુ, પુટકું દેખાતું ૨ કોઠીલું

કોઠામણ, વિઠ હાસીલો.

કોઠાર, નં ઢોર બાધવાની જગા; કોઠ

કોઠિયું, નં દીવા કરવાનું ધાન—માટીનું હામ

—‘કોઠિયા જેવું—જેટલું કપાળ’—ફટેલું નસીબ, નસીબ વગરનો.

કોઠિયું, નં ગાય લેસ બાધવાની જગા.

કોઠિયું, વિઠ કોઠના રોગવાળું

કોઠિયું લોખાન, નં એક જાતનો ગુદર—એ બળેથી સુગન્ધિ-આપે છે (ખીજી ગેરી લોખાન.)

કોઠિયો સાપ, પુઠ એક જાતનો સાપ—એના શરીર-પર સરેત દાવા હોય છે.

કોઠિલું, વિઠ કાઠ—હાંસ ભરતું (માણસ)

કોઠી, સ્ત્રી એક જાતના પ્રિયાર્થ યવડાનું ઘર ‘કોઠીયે રમવું’ ૨ એક જાતનું પૈસાનું ચલણ—ઘણી જ ઓછી કિંમતનું.

કોઠે, નં કોઠી (૧ લા અર્થમાં)

કોઠો, પુઠ માટી કોઠી (૧ લા અર્થમાં). ૨ એક જાતનો સફ્ત ઝરણનો ખાડો, વેળો

કોઠી જર, સ્ત્રી સફેત જુવારની એક જાત

કોઠડો, કોરડો (મારવાનો)

કોઠડો, પુઠ ગુચવણવાળો હિસાબ, કાચડા, કોટી (હિસાબનો).

કોઠ, સ્ત્રી કોઠ.

કોણ; સંઠ ઓળખવા—જણવા સારુ પુછતી વેળા એ શબ્દ વપરાય છે, ક્રિયા; કઈ, કયું [આકૃતિ કોણ, પુઠ [સંઠ] ખુણો, ત્રિકોણ—ત્રણ ખુણની કોણી, સ્ત્રી જ્યાંથી હાથ નીચે ઊંચો વળે છે તે સાંધો—(હાડકાનો)

કોતક, કોતુક. ‘કાઠ રે મેં કોતક ફીકું’ ઈં

કોતર, નં [સંઠ કોટર] નદી—વાઘે—ખાડીને કાઠ ને ઉણા ખાડાઓ અને ખખેલો તે એકેક ૨ પાડમા જે લાખો પોળો ઉણો ખાડો તે.

કોતરકું, નં છેક નાની ખાડી.

કોતરણી, સ્ત્રી કોતરવાનું ઓળર ૨ કોતરતું ને.

કોતરવાની રીત. ૪ કોતરેલું ને, નકશી.

કોતરયું, કિં સંઠ લાકડાં પથરા ઉપર ઓળરથી આકાર કાઢવા—અક્ષર લખવા. ૨ આપું આપું ખાંડું.

કોતલ, નગર સવારીમા ગણુગણેલું ધાંડું.

કોતાર્થ, સ્ત્રી [કોઠ] નક્કી; ખુટ; ખુટકો, કસર

કોતુક, કોતુક.

કોથમી-મીર, સ્ત્રી ધાણાની ભાડ—કડી અને ચટણીમા વપરાય છે

—‘કોગળો કરવો’—ગોડામાં પાણી ભરી પાણુ ફાડી નાખવું; મોડું સાફ કરવું ર કુકવો કરવો, મરી ગયલાને રડવા જવું.

કોચ, પુઠ [અઠ] એસવા મુવાને સારુ લાકડાની જે ઊંચી બેઠક તે નેતરનો, પાટીઆની ફળીનો અથવા અન્દર કાથો ભરેલો હોય એવો કોચ હોય છે. કોચરાંની સાલ, સ્ત્રીઠ એકાદુ ચોકસ નહિ પણ ગમે તે જુના કાળનું કોઈ વસ્તુ. ર જુનું, પુરાણું.

કોચરુ—ચું, વિઠ છિદ્રવાળું

‘કાણો (શુક) કુખડો (સૈયડકાકો) કોચરો (ઈન્દ્ર), માકડ (હતુમાન) બટુક (વામન) બિલાડ (નરસિંહ), એ સહુ તમ રક્ષા કરો’

ભાંડ (શિવ) દાંડ (નારદ) ભરવાડ (કૃષ્ણ)

કોચલું, નઠ ફળનું ઢાકણ, જે છોડાની અન્દર મીચ—જ—ફળ રચલું હોય તે, કોટલું.

કોચલું, કિઠ સઠ આરપાર ભોકવું, કાગળ વગેરેની અન્દર સોથો ભોકવો. ર વારે વારે કંઈને સતાવવું, દુખ દેવું

કાળગરી, સ્ત્રીઠ [સંઠ] આગ્રા સુદ પૂનેમ, માણેકઠારી કોટ, પુઠ [સંઠ] શત્રુથી શહેરમા ન અવાય તેને સારુ તેની ચારે પાસ ફરતી બાધેલી જે ઊંચી મજ-શુત ભીત તે; કિલાને લગતી જે કિવાલ તે ર જેને શત્રુ ન ભેદી શકે અને જ્યાંથી શત્રુના ઉપર ખૂબ મારો ચાલે તેવી સૈન્યની જે રચના તે. ૩ કોટની માંથો શહેરનો જે ભાગ તે. (કોટ ને બારકોટ મુખઅર્થમા)

કોટ, સ્ત્રીઠ કોક, ગરદન, ગળુ ર મરી ગયલાને નામે જૈરાંએ જે (કોટે વળગીને) રડવું તે

—‘કોટ કરવી’—કોટે વળગવું એટલે જૈરાંઓએ એક બીજાની કોટે વળગીને રડવું

—‘કોટે ધાલવું’—કોટે ધરેણું પેરવું. ર પોતાને માથે આવેલું નુકસાન—આળ બીજાને માથે જાય તેમ કરવું ૩ પોતે કરવાનું કામ બીજાને સોંપવું (જવાબદારીમાં).

—‘કોટનું માદળિયું’—ધણવાલું; પાસે રેનારુ; લાડકું; પ્યારુ, અગસનું

—‘કોટે બાધવું’—બંધન; પાપ, લશ્કર વગેરે દુખ ઉપજાવનાર કંઈ ર પાલન પાપણુ કે દેખરેખ રાખવાનું સ્વીકારવું.

—‘કોટે કોડિયું’—ભીખ માગવી.

કોટ, પોતાની મસતમા એકે સપાટે સાત હાથ કરવા તે કોટડાં, નઠ ધરનો કરો ને પછિત

કોટડી. સ્ત્રીઠ એરડી.

—‘કોટડીમા પુરવું’—કેદ કરવું [છિ તે કોટર, પુઠ મોટા નડા ઝડપા થડમા જે પોળાણુ હોય

કોટલું, નઠ કોચલું ર જેની અન્દર કંઈ સાર ન હોય તેવી ચીજ

કોટવાલ, પુઠ શહેર—ગામના લોકનો સમ્પ તથા તેઓની મિલકત સાચવનારો—ચોરી ધાડ હગ્યાછ વગેરે ગુન્હાઓ શોધનારો સરકારી કામદાર, ફેજદાર

કોટવાલી, સ્ત્રીઠ કોટવાલનું જે કામ તે.

કોટા કોટ, વિઠ કોટિ કોટિ, કરોડ કરોડ (પ્રેમાનંદ ને અપામા).

કોટિકા, સ્ત્રીઠ કોટિયું, નાની હોડી.

કોટી, ગુચાળો હિસાબ કરવાની હુકી રીતિ, કુચી.

કોટો, ખારેકું બારદાન. ર અફુક

કોટિ, વિઠ [સંઠ] સા લાખ અથવા એક કરોડની સંખ્યા તે.

કોટિધ્વજ, પુઠ [સંઠ] કરોડ રૂપિયાનો ધણી છે એમ બતાવનાર નિશાણ જેને મન્દિરે હોય તે પુરુષ.

કોટિયું, નઠ છેક નાની હોડી, હોડકું એમા ૩—૪ આદ-મીઆ જ ઘેરો શકે ર બળદની કોટનો એક સાજ. ૩ સ્ત્રીનું એક ધરણું.

કોટિલી, સ્ત્રીઠ કાળા રૂઝેલા કપડાંપર ઢોકવાનો લાકડાનો જે ઘાટ તે—છીપાની કોટિલી.

કોટિલો, પુઠ તાત ઉપર મારવાનું લાકડાનું ઓળર—પિનરાનું. ર બન્ધારાનું કપડા ઉપર ઢોકવાનું ઓળર.

કોટી, સ્ત્રીઠ વાલ—પ્યારમા ગળાંની સાથે ગળુ લગાડવું તે, પ્યાર બતાવવાની એક રીત, એક બીજાને છાતી સરસ ચાંપવું તે, ભેટવું તે—કોટી કરવી. ર વાદ વિવાદ—તકરારમા પોતાની મતલબ પાર પાડવા સારુ કોઈ પણ શત્રુ મેટાડવા સારુ જે જુકતી શોધવી અને ગોઠવવી તે, નર્ક.

કોટીશ, કરોડાધિપતિ.

કોટું, નઠ સામા ધણી છેતરાય ને પોતાને ફાયદો થાય તેવું કામ ર વચ્ચે કોઈ પણ ઉભુ કરેલું તકરારી—બતાવટનું—ખટપટનું કામ ૩ ગુચવણુવાળું કામ પાર પાડવાને જે ત્રણ જણે મળી જે જુકતી પેચ ગડબડ સડબડ કરી જે તૂટ ઉભુ કરેવું તે, ૪ હિસાબની કુચી, કોચડો પ કેટલાક પક્ષીનો માળો ૬ ગોરિયું; અડોલી ધાલવાનું ગાળિયું.

કોટેકોટ-ટે, અઠ શહેરનો ફરતો કોટ હોય તેની બાબુએ થઈને, કોટની પાસે થઈને.

કોટચાવધિ, વિઠ કરોડો, કરોડે લેખા હોય તેવું.

કોઠ, પુઠ એક જાતનો સાપ.

કોઠ, નઠ એક જાતનું ગોળ ખાડું—ખટમધુરું ફળ.

એની ચટણી થાય છે

કોઠલો, પુઠ દહી દૂધ વગેરે મુકવાને માટી અથવા લાકડાનો એક ઘાટ, કોઠા

રિયું, નં ૧૦ વાંસની મોટી ચીપ—પ્રાડ, ખુંપરા શેડાની ચીપ.

હવું-વવું, કિં ૨૦ ખપે તેમ કરવું (નણ અર્થમાં).
જવું, ખપવું (૧ લા ને ૨ ના અર્થમાં).

૫, નં એક જાતનું પોળા પાનાવાળું દધિપાર.
વો, પું એક શસ્ત્ર ખપુવા ખજર કેવાય છે.

ડી, સ્ત્રી ૦ જાતી બુવાર ધઉ વગેરેને નુકસાન
રનાર એક જાતનું છવડું ૨ નાકની અન્દર મળતો

પાંજેલો જે ચોપડો તે, ગંગો—યું
ડા, પું કામડાંની જે તટ્ટી—સાદી તે

શરી, સ્ત્રી ૦ એક જાતની રેતી. ૨ લિગડું
૨, નં (દેવીનું) ભોજનપાત્ર. ૨ અલક કરતા

વા ઝેરી નારિયેળના હોદકાં જેવા કાચલાના જે
મમા લોટ માંગે છે તે ૩ ઇતિરાજ; કરડી નળર—

—‘દેવીના ખખરમાં આંચો’—દેવીનો ભોગ
ઈ પડ્યો.

—‘ખખરમાં લેવું’—ખાઈ જવું; કરડી ખાવું.
રૂમી લેવું. ૨ મારી નાખવા—નુકસાન કરવાના હેતુથી

પાનાના કબજામાં—પોતાની દોડમાં લેવું
૫, વિં [કિં] શુરમે હોય તે; ત્રીડાયલું.

પડદાર, વિં [આં ૦ ખખર; કિં ૦ દાર] ચોકસ;
સાલ, પાસ ખખર રાખવું હોય તે ૨ વણી

ના જાણ—મારિતી ધરાવનાર, હોશિયાર; કાંચલ.
ભણેલું, કિસમી; વિદાન; પોંચેલું.

ખરડારી, સ્ત્રી ૦ ચોકસી, સાવધાની; સાવચેતી ૨
કાંચલિયત, હોશિયારી; કિસમ. ૩ સમ્ભાળ; ઉપરીપણ.

ખર, સ્ત્રી ૦ [આં ૦] આથે ખનેલી અન્નણી હકીક-
તની જે જાણ તે, અન્નણી વાતનું માલમ પડવું

તે; સમાચાર; વર્તમાન. ૨ સન્દેશો; કેણુ. ૩ ઉડતી
વાત; ગપ. ૪ સહુને જાહેર કરવું તે, જાહેરખખર.

૫ નળર, સમ્ભાળ; નીધા વિં માલમ; જાણીતું.
—‘ખખર આપવી—કરવી’—સમાચાર કેવા,

જાણાવવું.
—‘ખખર રાખવી’—જે જે હકિકત થતે તે ઉપર

નળર રાખવી—વાંકે અર્થ રેવું; ચોકસી—સમ્ભાળ
રાખવી.

—‘ખખર લેવી’—સમ્ભાળ રાખવી. ૨ કાઈ ને
વિં પુછવું; સમાચાર જાણવા ૩ માર મારવા અથવા

નુકસાન કરવાની તજવીજમાં રેવું. ૪ કાઈ માદુ હોય
તેને વિં પુછવું.

—‘ખખર કાડવી’—પુછપાછ કરવી; સમાચાર
ખખર લાવવી—કાઈ નવા સમાચાર જાણાવવા.

ખખરઅન્તર, સ્ત્રી ૦ કાઈની નનદુસ્તી સમ્બન્ધી જે
જાણ તે. ૨ હરકાઈ ખાખતની જે જાણ તે; વર્ત-

માન; સમાચાર.
ખખરદાર, ખખરદાર.

ખખુતર, નં [કિં] એક જાતનું પક્ષી; કપોત
ખખુતરખાનું, નં [કિં] જ્યાં ખખુતરને દેવા સાર

ખાનાં કરેલાં હોય તે કિંકાણું
ખખો, ખખો.

ખખોચિયું, ખાખોચિયું.
ખખળવું, કિં અં ૦ અહીં તહીં આજુબાજુએ પાસ

મરજો કરવું (દુ-ખથી) ૨ ડોળાવું (પેટમાં). ૩
ઝાચીતા ગભરાવું.

ખખળાટ, પું ખખળવું તે, ગભરામણ; ઉચલપાચલ
ખખો, પું [સં ૦ સ્કન્ધ] લાંબનું શરીર સાથે જ્યા

સન્ધાવુ થાય છે તે સાધા ઉપરનો—ખગલ ઉપરનો
જે લાગ તે, ખાધ, કાધ

—‘ખલાપર માથું’—જેખમ ભાર ટકાવી ગખ
વાની શક્તિ ૨ દિમ્મત “ખલાપર માથું હોય તો

આવી જા”
—‘ખબા ચલાવો’—સંકેતમાં ના કેવી. ૨ ના

પસન્ગી ખતાવવી
ખમ, સ્ત્રી ૦ ભુજ, બાહુ; ભુજનો નીચલો ભાગ ખમ

ટોટવી—ચામડવી (કુસ્તી પેલાં)
ખમખમ, અં ૦ ધુવગ—ધુવરીમાંથી નિકળતો અવાજ.

ખમચાવું, ખમચાવું, ખમચવું, થોભવું, સંકોચાવું
ખમણ, નં નાળિયેરની કાચલી—વાટીમાંથી સોરી

કાંડેલો કાપરાનો જે ચૂરો તે.
ખમણહોકળાં, નં કાપરાની છીર વગેરે મસાલાવાળા

ચણાની વાટીલાળાં હોકળા
ખમણવું, કિં ૨૦ ખમણીના ખીલાથી કાપરાનું

ખમણ કરવું
ખમણી, સ્ત્રી ૦ કાપરાનું ખમણ કાડવાનું જે ઝાગર

તે—લાકડાંને કાંચરીવાળો ગોળ ચપટો મોટો
કાંટાવાળો ખીલો જડેલો હોય છે તે.

ખમતખામણું, કિં કામા માગવી (જેન).
ખમતી આસામી, પું સ્ત્રી ૦ કાઈ જાળે—નુકસાન

માથે આવી પડ્યાથી તે ખમી શકે તે આન્મી;
સદ્ ૨ માણસ

ખમવું, કિં ૨૦ [સં ૦ ક્ષમ ઉપરથી] શરીર અથવા
મનને જે દુ ખ થાય તે અથવા જે અણુગમત હોય

તે સાખવું ૨ ધીરજથી સેવું; ગગળી ન જવું પણ
હિંમતથી રેવું; ભોગવવું, વેઠવું ૩ માથે વેઠવું; ડખા-

ણમાં આવવું (નુકસાન ખમવું) ૪ મનો ન કરતા
જેવા કરવું; આમોશથી જોવું; થાય તે થવા દેવું,
(તે જેટલું કરે છે તે બધું દુ ખમુ છ)

અરપતું, કિં સં ખલુનું, બાલુચ્ચથી ધીમે ધીમે ખોદવું, સોરી કાઢવું—(ધા મારીને નહિ).

અરપી, સ્ત્રીં ખેતર નિહવાતું એક ઝાંઝર. ૨ નાનો જે અરપો તે.

અરપો, પું આમડાં ઉખેડવાનું હાથાવાળું વાંકું મોચીનું ઝાંઝર. ૨ દૂધ દુધપાક વગેરે હલાવવાનું તવેથા જેવું થણ નાકું લોડાં—પિત્તળનું જે ઝાંઝર તે.

અરપચડું, ખડખચડું.

અરમચિયું, ચૂડી

અરવ, અર્વ.

અરવાડ, સ્ત્રીં અરવાડ.

અરવું, કિં અં વળગી રચલી વસ્તુએ તુટી ભુદુ પડવું (ઝડનાં પાતરાં—ફલ, નિમાળો વગેરે એ) ૨ સુકાઈને પડી જવું, કરમાઈ જવું. ૩ જવું રેવું, ફર થવું. (તે અહીંથી ખચ્ચો). ૪ તનખાની જેટ ઊંચેથી નીચે પડી જવું-રેવું. (આકાશમાંથી તારો ખચ્ચો) ૫ દરદથી આંગળી વગેરેનું ભુદુ પડી જવું.

અરસણું, એક ઝાડ ૨ એક ઝાસડ

અરસણું, અરજણું. ૨ એક નતતો ખાવાનો કન્દ અરસાણી, સ્ત્રીં જૂજ નાના પાતરાંનું ને અન્તરથી દૂધ નિકળતું એવું એક ઝાડ, એક નતતની યુવર—ઝાસડમાં કામ આવે છે. [રેલા—ઝાધા તે

અરંટા, પું વાસણ ઉપર અજિઠવાડ વગેરેના જે અરંધારખાં, નં સાચાં જુઠાંની તપાસ—પરીક્ષા ખંરાખર, અં નક્કી, ખચ્ચીત; ખામુખા ખંરાખરી, સ્ત્રીં ખરાપણુ દેખાડવો નેચો ૨ ખરાપણુ; સચ્ચાઈ. ૩ ખારીક વખત, આદત, અડીવળા

રાદ, સ્ત્રીં જે હથિયાર—ચરકાથકી લાકડું હાથીદાત પિત્તળ વગેરેની ચીજો ગોળ અને સપાઈવાળી ઉતરે છે તે.

રાદી, પું ખરાદ—સિંધાડા ઉપર ઘાટ કિતારનાર—દાતના રમકડા ખનાવનાર, ખાટલાના પાયા ઈસ વગેરે કરનાર

રાપણું, નં સચ્ચાઈ, વાજખીપણું

રાખ, વિં [આં] સારાનું ઉલટું, ભુદું, નંદાર, નરસુ એ શબ્દ માણસ અને ચીજોની લિતર ખારની ખોડ દેખાડે છે

—‘અરાખ (નીતિમાં) માણસ’—કામ, નાશ કરવો;

પડવું હાલવું

અરાખ

અરાખ (અ

અરાખ (નુકસાન

હવા

વિચાર વગેરે.

—‘અરાખ કરવું’—ખગાડવું; નંદારું કરવું, અની-તિમાન કરવું ૨ નુકસાન કરવું; દુ ખ દેવું, ૩ પાય-માલ કરવું;

—‘અરાખીનો ખાટલો’—ધણીજ-અરાખી

અરાખખસ્તા-ખાસ્તા, વિં થણ જ અરાખ; છેક નંદાર. ૨ પડતી હાલતમાં આણી રાખેલું—આવી રચલું.

અરાખપોર, પું સૂર્ય આકાશમાં બરોબર મધ્યે આવે તે સમય, મધ્યાહ્ન ‘અરેખપોરે બહુયુ ને યોપા ખાઈનું રાજ.’ [નાશ. ૪ દુ.ખ

અરાખી, સ્ત્રીં ખિગાડ. ૨ નુકસાન; નેખમ. ૩ અરાખેહાલ, વિં જેના હાલ અરાખ થઈ ગયા હોય તે, માડી દશામાં આવેલું તે

અરાખો, પું પાણીથી ઢંકાયેલો ખડક ૩ ખેડવા લાયક ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન.

—‘અરાખે પડવું’—મિથ્યા જવું, ભાગીદૂરી હાલ-તમાં આવી જવું.

અરાવાડ, પું ગામને પાદરે જ્યા ખળીયો હોય તે જગો

ખરી, અં ખર; ‘હા, ખરી’ (તુ જે વાત કે છે તે)

ખરી, સ્ત્રીં [સંં] કુર-ખુર ગાય લેસ ઘોડા ગધેડા વગેરે વાગોલ-જનારા પશુના પગના આંગળાને ટુકાણે જે નખ જેવું હોય છે તે

ખરીદ, વિં ધાં [ફાં] વેચાતું લીધેલું, મૂલ—કિમત આપીને લીધેલું. ખરીદ લાવ એટલે જે લાવે—મૂલે વેચાતું લીધેલું હોય તે લાવ. ખરીદ કરવું—મૂલ આપીને લેવું

ખરીદદાર, વિં ખરીદ કરનાર. ૨ કિમત કરનાર, ખૂખી બાલુનાર

ખરીદવું, કિ સં વસ્તુને બદલે નાણુ આપી તે લેવી, સોદો કરવો

ખરીદી, સ્ત્રીં ખરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતું લીધેલું તે ૩ જે લાવે ખરીદ કરેલું તે

ખરીફ, સ્ત્રીં ચોમાસામાં વવાતા જે ધાન્યો તે.—જુવાર બાજરી ડાંગેર મકાઈ કાંદરા વગેરે. એ ચોમા-સામાં વવાય તે શિયાળામાં ઉતરે.

ખરું, વિં સાચુ, જુઠાંનું ઉલટું, જેવું નેચુ સાલણુ હોય તેવું ૨ થણુ સેકેલુ ૩ મોડે—પાટું—તૈયાર કરેલું.

—‘ખરા કરવા’—મદવાડમાંથી સાગ થવું. ૨ સલામત રેવું.

—‘ખરુ કરવું’—મોટે-પાટે તૈયાર કરવું

—‘ખરા પરસેવાનો’—ધણી મેહેનતથી પેદા થીધેલું.

—‘ખરા બપોર’—સંપૂર્ણ આખાદી—બંદતી.

ખરું, અં હા, સાચુ; કીક; વાર.

ખરું, નં સાચુ તે ૨ તીખુ હોડું, યોલાદ. ૩ ખળી, ખળુ

ખમા, સ્ત્રી [સં૦ ક્ષમા] સાંખી રેવુ તે, સહન કરી
જવુ તે; ખામોશ; દરગુજર ૨ માણી અખશવી તે
૩ સચુરી, ધીરજ. ૪ રક્ષા, કપ્ડ દુઃખ ન થાઓ—
અધી તરફથી ક્ષમા મળે એવા અર્થનું આશીષ
વચન—‘ભાઈ ને ખમા’

ખમાવવું, કિં ૦ માણી ક્ષમા માગવી જૈનમા પચુસ-
ણને ખીજે દિવસે એક સ્ત્રી ખીજી સ્ત્રીને ઘેર જઈ
એક ખીજની હાથેલીઓ ભેગી કરી આ પ્રમાણે
બોલે છે; ખાર માસ, ચોવીસ પક્ષ, અડતાળીશ
આદિતવાર, ત્રણસે ને સાઠ દિવસ બોલ્યુ ચાલ્યુ માફ
કરજો, એમ બોલી નાના મોટાને પગે પડે છે

ખમાસણું, જૈનોમા બેસતે વર્ષે વહુ સાસુની ક્ષમા
માગી જે ભેટ આપે છે તે.

ખમાચ-ચી, પુ૦ રાતે ગાવાનો એક રાગ.

ખમીર, ન૦ [આ૦] તાડી વગેરે શીણવાળા જે ખાટા
પદાર્થથી ઢીલો આટો ચડીને હલકો થાય છે તે ૨
આદત, ટેવ, સહવાસ, જેરવવાની શક્તિ. ૩ જોસ—
સ્ત્રી. વિ૦ જેરવી શકે તે, અભ્યાસવાળું

ખમ્યાલી-ળી, સ્ત્રી૦ ખેડુતનું એક ઓળર, પહેટી.

ખમ્મ-મ્મ, [સં૦ સ્તમ્મ] થાંભલો, ખામ્મ.

ખમ્મલાતી, વિ૦ ખમ્મલાત શેહેરનું. ખમ્મલાતી તાળાં
એટલે જલદી ન ઉઘડી શકે તેવાં જંખરાં લઈ તાળા
—‘ખમ્મલાતી તાળા દેવાવા’—નિર્વંશ જવો.

ખય, ક્ષય.

ખર, પુ૦ [સં૦] ગધેડો.

ખરખડિયાં, ખડખડિયાં.

ખરખર, અ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે—કપ્પા,
કપ્પી, ગાડી વગેરેનો ૨ દોડ દેખાડે છે—ખરખર
આસુ ચાલ્યા જાય છે,—તે બોલ્યા વગર ખરખર
ચાલ્યો ગયો.

ખરખરવું, ખખરવુ ૨ છર્ણુ થવુ, ધસાઈ જવું,
ડડળી જવુ

ખરખરી, ખખરી.

ખરખરો, ખખરો. ઉઘાસી, દલગીરી. ૨ શકૂ, અ-દેશો

—‘ખરખરે જવું’—મરી ગયલાને ‘રડવા જવું’

—‘ખરખરો કરવા જવું’—શોક કરવા જવું,
રડવા જવું

ખરચ, પુ૦ [ક્રી૦] કાઈ કામને સારુ નાણાનું વપ-
રાઈ જવુ તે. ૨ કાઈ કામને અર્થે વખત, મહેનત
વગેરેનું જે ગુજરવુ તે ‘તે કામમા મારી મહેનત
અને મારા વખતનો ધણોજ ખરચ કચ્ચો છે’ ૩
નાણાની મોટી રકમ વાપરવાનો જે સારો નરમો
અવસર તે.—જનોઈ, લગન, અધરણી, તેરસુ, જન-

મગાઈ, છ માસી, વગેરે ઉપર જમાડવા વગેરેને
ખરચ તે ખરચ કરવું—વો.

—‘ખરચ પાણી’—મુવાની પાછલ તેને મિલિ
જે વરો—ભોજન કરાવવામાં આવે છે તે, ઘડો પાણી
ખરચ ખુટણુ, પુ૦ વાપરવું—વાવરવુ તે, ખરચ કરવો
ખરચવું, કિં ૦ સ૦ ખરચ કરવો.

ખરચાઉ-ળા-ળુ, વિ૦ ખરચ કરે તે, સારો ખર્ચ
કરનાર, કલ્પસ નહિ તે. એ શબ્દ, ઉડાઉને લાગતો નથી.

ખરચી, સ્ત્રી૦ ખરચવાને સારુ જે નાણું તે; વાપર-
વાની રકમ. ૨ ગુજરાનને માટે અન્ન વગેરેની સામગ્રી
તે ‘ભાઈ આજની ખરચી તો છે’ કાલની વાત કાલે,
વિ૦ સાધારણ, હલકું

ખરચીખાવું, કિં ૦ સ૦ નાણું વાવરી નાખવું; ઉડાવું
દેવુ ૨ વટાવીને ખાવુ

ખરચીચૂનો, પુ૦ સાધારણ કામમાં વાપરવા જેમ
ચૂનો. (ધણી સફાઈનો કળીચૂનો નહિ)

ખરચીપાણી, ન૦ ખરચવાને નાણું—ખાવાને માટે જે
ભાણુ તે ૨ હક વગર કોઈની પાસેથી તેની ખુશી
ભરખે જે માગી લેવુ તે. ૩ ઉડાવી જવુ, ધણીને
ન આપતાં ખારોખાર ખાઈ જવુ તે ખરચી પાણી
કાઠાં—કરાવ્યા.

—‘ખરચી પાણી ખુટવા’—પૈસાટકા ઘટી જવા.
ખરચુજવું, કિં ૦ અ૦ ઝડે કરવા જવુ.

ખરજ, સ્ત્રી૦ ચામડીનો એક રાગ—ચામડી ઉપર
પાણીવાળી ઝીણી ઝીણી ફેલીઓ થઈ આવે તે
ખજનાળ ધણો થાય તે

ખરજ, પુ૦ [સં૦ ૫૪જ] ગાયનમાં જે પેલો—છેડે
નીચો સ્વર—ચૂર તે [કરીને પગે થાય છે]

ખરજવું, ન૦ એક જાતનો ચામડીનો રાગ—ધ
ખરડ, સ્ત્રી૦ ઓસડિયાનો રગડો ઉતો કરી શરૂ.
દરદવાળા ભાગ ઉપર ચોપડવો તે, લેપ. ૨ ખેતી-
માંનું ધાસ

ખરડવું, કિં ૦ સ૦ ચોપડવુ, લગાડવુ. ૨ ખરાખ કર
ખગાડવું ૩ આખરને નુકસાન પોચાડવુ. ૪ નર
કામમા સામેલ કરવુ (ખરડવું) [લાગવે

ખરડાવું, કિં ૦ અ૦ ખગડવુ ૨ નહારી સફાઈથી ડા
ખરડો, પુ૦ નમુના છુટવાના અક્ષરોનો કાગળ.
મુસદ્દો, અસલ લખાણ (જેની નકલ થાય છે તે,

ખરતાન, ગધેડાનું બાળક

ખરતું કરવું—મુકવું, કિં ૦ સ૦ દર કરવુ ૨
જવા દેવુ

—‘ખરતા તારો દેખાડવા’—મરણતોલ કરવુ, મર-
નાંખવુ.

ખરપડી, સ્ત્રી૦ ખરપી (૧ લા અર્થમા).

મરખું, કિં સં ખલું, બાળુએથી ધીમે ધીમે
ખાદુ, સોરી કાદુ—(ધા મારીને નહિ)

મરખી, સ્ત્રી જેતર નિદવાનુ એક ઓળર. ૨ નાનો
જે અરખો તે.

મરખો, પું આમડાં ઉખેડવાનુ હાથાવાળુ વાંકુ મોખીનું
ઓળર. ૨ દૂધ દુધપાક વગેરે હલાવવાનું તવથા
જેવું પણ જાડુ લોડાં—પિત્તળનું જે ઓળર તે.

મરખચું, ખડખચું.

મરમચિયું, ચૂડી.

મરમ, ખર્વ.

મરવાડ, સ્ત્રી અરાવાડ.

મરચું, કિં અં વળગી રમલી વસ્તુએ તુટી જાડુ
પડવું (ઝાડનાં પાતરાં—ફલ, નિમાળા વગેરે એ) ૨
સુકાઈને પડી જવું, કરમાઈ જવું. ૩ જવું રેવું, ફર
વવું (તે અહીંથી અચ્ચો). ૪ તનખાની પેટું જાંચેથી
નીચે પડી જવું રેવું (આકાશમાંથી તોરો અચ્ચો)
૫ દરદી આગળી વગેરેનું જાડું પડી જવું.

મરસલું, એક ઝાડ ૨ એક ઝોસડ

મરસવું, અરજવું. ૨ એક જાતનો ખાવાનો કન્દ

મરસાણી, સ્ત્રી જૂજ નાના પાતરાનું તે અન્દરથી
દૂધ નિકળતું એવું એક ઝાડ, એક જાતની યુવર—
ઝોસડમાં કામ આવે છે. [રેલા—ડાધા તે

મરંડા, પું વાસણ ઉપર અનિદવાડ વગેરેના જે

મરંપારખાં, નં સાચાં જુઠાંની; તપાસ—પરીક્ષા.

મરાખર, અં નક્કી, ખચીત, ખાંખા

મરાખરી, સ્ત્રી અરાપણું દેખાડવાનો જોસો ૨
ખરાપણું, સચ્ચાઈ. ૩ ખારીક વખત, આશત,
અડીવળા.

મરાદ, સ્ત્રી જે હથિયાર—ચરકાયડી લાકડું હાથીદાંત
પિત્તળ વગેરેની ચીજો ગોળ અને સપાઈવાળી
ઉતરે છે તે.

મરાદી, પું મરાદ—સિલાડા ઉપર ઘાટ ઉતારનાર—
દાંતના રમકડાં ખનાવનાર, ખાટલાના પાયા ઈસ
વગેરે કરનાર

મરાપણું, નં સચ્ચાઈ, વાજખીપણું

મરાખ, વિં [અપાં] સારાનું ઉલટું, જુડું, નકાર,
નરવું એ રાખડ માણસ અને ચીજોની સિતર ખારની
ખોડ દેખાડે છે.

—‘મરાખ (નીતિમા) મા’—કામ; નાશ કરવો,

પડવું હાલત

મરાખ

મરાખ (અ

મરાખ (નુકસાન

હવા

વિચાર વગેરે.

—‘મરાખ કરવું’—અગાડવું, નકાર કરવું; અની-
તિમાન કરવું ૨ નુકસાન કરવું; દુખ દેવું, ૩ પાવ-
માલ કરવું;

—‘મરાખીતો ખાટલો’—ઘણીજ ખરાખી

ખરાખખસ્તા—ખાસ્તા, વિં ઘણુંજ ખરાખ; છેક
નકાર. ૨ પડતી હાલતમાં આણી રાખેલું—આવી
રચલું.

ખરાખખોર, પું સૂર્ય આકાશમાં ખરાખર મધ્યે આવે
તે સમય, મધ્યાહ્ન “ખરાખખોરે જાણું ને પોખા
ખાઈનું રાજ.” [નાશ. ૪ દુ.ખ.

ખરાખી, સ્ત્રી ખિગાડ. ૨ નુકસાન; જોખમ, ૩
ખરાખેહાલ, વિં જેના હાલ ખરાખ થઈ ગયા હોય
તે; માડી દશમાં આવેલું તે.

ખરાખો, પું પાણીથી ઢંકાયેલો ખડક ૩ ખેડવા લાયક
ન હોય તેવી પથ્થરની જમીન.

—‘ખરાખે પડવું’—ચિથ્થા જવું; ભાગીદૂરી હાલ-
તમાં આવી જવું

ખરાવાડ, પું ગામને પાદરે જ્યાં ખળીયો હોય તે જગો
ખરી, અં ખર, ‘હા, ખરી’ (તું જે વાત કે છે તે)

ખરી, સ્ત્રી [સંં કુર—ખુર] ગાય ભેંસ થોડા ગધેડા
વગેરે વાગોલ—ખનારા પશુના પગના આગળાને ટુકાણે
જે નખ જેવું હોય છે તે.

ખરીદ, વિં ધાં [ફાં] વેચાતું લીધેલું, મૂલ—
કિંમત આપીને લીધેલું. ખરીદ ભાવ એટલે જે ભાવે—
મૂલે વેચાતું લીધેલું હોય તે ભાવ. ખરીદ કરવું—
મૂલ આપીને લેવું

ખરીદદાર, વિં ખરીદ કરનાર. ૨ કિંમત કરનાર
ખળી જાણનાર

ખરીદવું, કિં સં વસ્તુને ખરલે નાણું આપી તે લેવી,
સોદા કરવો

ખરીદી, સ્ત્રી ખરીદ કરવું તે. ૨ વેચાતું લીધેલું તે
૩ જે ભાવે ખરીદ કરેલું તે

ખરીફ, સ્ત્રી ચોમાસામાં વસાતા જે ધાન્યો તે. —
જુવાર ખાજરી ડાંગર મકાઈ ડોદરા વગેરે એ ચોમા-
સામાં વસાય ને શિયાળામાં ઉતરે.

ખરું, વિં સાચું, જાણનું ઉલટું; જેવું જોયું સાંભળ્યું
હોય તેવું ૨ વણ સોકેલું ૩ મોડું—પાઉં—તૈયાર કરેલું.

—‘ખરા કરવા’—મદવાડમાંથી સાગ થવું. ૨
સલામત રેવું.

—‘ખરું કરવું’—મોટે પાદે તૈયાર કરવું.

—‘ખરા પરમેવાનો’—ઘણી મેહેનતથી પેદા કરેલું.

—‘ખરા મખોર’—સંપૂર્ણ આખાટી—ખટતી.

ખરું, અં હા, સાચું; ઠીક, વાર.

ખરું, નં સાચું તે ૨ નીચું જોડું, પોલાદ ૩ ખળી; ખળું.

ખરે, અં સાચે; હા.

ખરેખર-રૂં-ખાત, અં સાચે, નકી, ખચિત
ખરેટા, પું વાસણ ઉપર પડેલા સુકાઈ ચોટેલા જે
અછાકા અથવા જાડા પ્રવાહીના જે ડાઘા તે
ખરેટી, સ્ત્રીં ચોખાસામાં થોડા દાડા વરસાદ બન્ધ
સ્થાથી રસ્તાપરનો કાદવ સુકાયાથી લોંચ ફાટી ખુચે
તેવી થાય તે.

ખરેટું, નં તરત વિચાયલી ગાય ભેસતુ જે ત્રણ દાડા-
સુધી નિકળતુ જે જાડુ દૂધ તે

ખરેટા, પું અધરાણો.

ખરેડો, ખરેડો.

ખરેરી, સ્ત્રીં ચીકણી પદાર્થ કે સોપારી ખાવાથી
ગળામાં ડચુરો ભરાય છે તે-એથી સ્વર ખોખરો
નીકળે છે

ખરેરો, પું બળદ-ઘોડાનુ આંગ સાક કરવાનુ લોડાનુ
ઓળર, હાથિયો

—‘ખરેરો કરવો’—હાથિયો ફેરવવો.

ખરેખર, ખરેખર.

ખર્ષ, વિં [સં] દશ અખજની અથવા હજાર કરો-
ડની સંખ્યા તે ૨ નીચા, હલકા.

ખલ, પું [સં] ખળ.

ખલ, પું ઓસડિયા વગેરેનુ ચૂરણુ કરવા સારુ વચ્ચા
ખાડો પાડેલો એવો જે પથરો તે.

—‘ખલ કરવો’—ખલમાં સુકી ઝીણુ વાટવું—ધુટવું

ખલક, સ્ત્રીં [આં] દુનિયા, જગત, માણસ જાત,
આલમ.

ખલતો, પું સુડી સોપારી તમાકુ વગેરે રાખવાની
મોટી કાથળી; વાટવો

ખલખત, સ્ત્રીં [કાં] ધૂપી મસહલત, ખાનગી

ખલમલિ જવું, જીર્ણ થવું, ઘસાઈ જવું; ખખળી જવું.

ખલલ, ખલેલ.

ખલવાં, નં નાના કુમળા વેગણુ વગેરેની મોટી ચીરી-
યોને, મસાલાવાળા પાણીથી ઢીલા કરેલા ગ્રણાના

હોટ સાથે તળી કાઢેલી હોય તે ખલવું એક વચ્ચન
ખલવાડ, સ્ત્રીં ખરાવાડ.

ખલાસ, અં [આં] પૂર, પાર—છેડો આણેલો
હોય તેવું. ૨ વાપરી—ખપાડી નાખેલું હોય તેવું
૩ છોડવેલું; બન્ધનમાંથી મોકળું—મુક્ત કરેલું, ખલાસ
કરવું—થવું.

ખલાસી, પું [આં] વાણમાં નોકરી કરનારો ખારવો.

ખલિત, વિં ધાં [સં] સમ્મોગથી વીર્ય ખાર પડ્યું
હોય તે વેળાની સ્થિતિનું (જન).

ખલિતો, પું ખલિતો.

ખલીફ, પું [આં] મુસલમાનના મહમદ પેગંબર
ખરતી પછી તેની ગાદી ચલાવનારામાંનો એક

ખલુ, અં [સં] નિશ્ચયે; નકી.

ખલેચી, સ્ત્રીં પાન સોપારી રાખવાની કાથળી; ચમચ.

ખલેડી-રી, સ્ત્રીં ખિસકાલી.

ખલેલ, સ્ત્રીં [આં ખલલ] નડ, હરકત, વચ્ચા
કઈ આકું પડવું તે. ૨ તુકશાન, ઈન્ન.

ખવડાવવું, કિં સં એક જણે ખીજના મોઢામાં
ખાવાનું ધાલવું. ૨ ખાય તેમ કરવું ૩ પાલાણુ પોણું
કરવું ૪ ઝેર, કંદ વગેરે કઈ ખાવામાં આવવું,
લાચ ખાવવી.

ખવળવું, કિં અં લાંચ—ખિજાનાપર પડી અંક
તહી ગખડવું, પાસુ મરજા કરવું; આળોટવું

ખવાઈજવું, કિં અં ઘણો જ કાટ ચડી જવો. (કાંક
તાણું) ૨ ખરી જણ (ઘણી) ૩ જરજર થવું (લુગડું)
૪ જલમાં—અગ્નિ ખાવું (ખવાવું).

ખવાડવું, ખવડાવવું.

ખવાખ, પું સપત, સાણ.

ખવાર, ખુવાર.

ખવાવું, ખાઈ શકવું. ખાઈજવું શબ્દ જોવો

ખવાસ, પું [આં] ચીજની અન્દરની ખાસિયત,
પદાર્થનો ધર્મ ૨ સ્વભાવ, પ્રકૃતિ, ખસલત, તળિ
થેત, મિજબ. ૩ રાજ, ધરમશુર, શ્રીમન્ત વગેરેનો
જે ખાસ—હજુરિયો ચાકર તે.

ખવીસ-બ્વીસ, પું [આં] અવગતીને પામેલો
મુસલમાન, જે જીવ પિશાચ—જૂત વચો હોય
(મુસલમાનમાં) ૨ આકૃતિથી ને જોસ્સાથી ખિલ
મણો દેખાતો પુરુષ, રાખસ ‘માથાવનાનો ખવીસ

ખશ, પું હિન્દુસ્તાનની ઉત્તરે રેનારી એક જાત

ખશિઆણું, વિં વાક, મેણાં, અપમાન વગેરે
એકાએક શરમાઈ ગયલું હોય તેવું, અખવાઈ જ
માનભક્ત થયેલું, શીકું પડી ગયલું

ખષ્ટ, વિં ખીસીઆણું

ખષ્ટપડવું, કિં અં ખશિયાણું પડવું.

ખસ, સ્ત્રીં [સં] ખરજ, ખુજળી, ધવડો ૨ ૩
ન્ધી વાળો. એના પખા તથા ટટ્ટીઓ થાય છે

ખસખસ, સ્ત્રીં જેમાંથી અગ્રીણુ એકદુ કરવા
આવે છે તે રોષો—છોડવો ૨ એ ઝાડના દિડવ
માંથી જે ઝીણા ઘોળા ખીચા નિકળે છે તે.

ખસખસિયા, વિં ખસખસ જેટલું ઝીણું હોય
ખસખો, ખુશખો.

ખસમ, પું [આં] ઘણી; પિય, ખાવન.

૨, સ્ત્રી સુતાર કાપવા વેરવાને જે દોરીને ગેરમાં
ળી અથવા સફેદો લગાડી લાકડાંપર ઉચકીને
શાણી કરે છે તે, ૨ તે નિશાણી. 'ખસર માર'
મ કે છે.
રપસર, વિં ધસરપસર, જોડા દુરી ગયા હોય
પર પગમાં બેરોયર ન રેતા લોપપર ધસડાય છે તે
રવું, કિં સંખેતરમા વાયેતર ક્યા પછી ન્તાળીવડે
મીન સરખી કરી ક્યારા કરવા તે.
રિયું, નં લાકડામાં આંકો પાડવાનું સુતારનું હથિયાર.
લત, સ્ત્રી [આં] રેવ, આંલત, ૨ ખાસિયત.
વું નં ધાસનુ પાત.
વું, કિં અં, સરકનાં—અડ્ડા ધમેડતાં આથે
જવું, ૨ એક ડેકાણેથી બીજા ડેકાણે—હર—આથે
જવું ૩ કાદામાંથી નિકળવું.
—ખસતું કરવું—હર કરવું; કારી મેલવું, જવું
કરવું, ૨ અળખામણું કરવું.
સિયાણું, ખશિયાણું, ખસિયાણું પડવું.
સી, ખાંસી (અળદ ઘોડાને કરવી).
સુસન, અં વિશેષે કરીને; જરૂર; મુખ્યત્વે. ૨
ખચીત, નકી, ખાસુખા
સોડું, કિં સં હર કરવું; ખસતું કરવું
સોડી, સ્ત્રી ઘોળિયાની કેડ—કમ્મર, આગળની
ખાંલુએ દાખડી પેસા વગેરે મુકવા—રાખવા સાર
કરેલી મોલ તે; ઝોટી
મસોટ, અં ખસોટીમાં. ૨ કેડે, કમ્મરે, દાખડી
ખસોટ ખાસ
ખળ, ૧૫૦ [સં ખલ] દોડો; લુચ્ચો; હરામી; કમ,
કપડી, છળસેદ કરનાર
ખળકતું, કિં અં ઘોડું અજળાવાથી અજ થાય તે
ખતાવે છે. 'હાથે કંકણ તે ચૂલી ખળકે રે'.
ખળકે, ખલખળે. 'કંકણ કરચૂલી ખળકે', નળાં
ખળકા, પું ખળખળ અંવો અવાજ કરીને દોડી આવી
અટકેલો પાણીનો જે રેલો—પ્રવાહ તે.
ખળખળ-ખાટ, અં અટકવા વગર મેતું હોય
તેમ (પાણી) ૨ અગિ ઉપર મુકેલું પાણી ગરમ
અંધાથી જે અવાજ થાય છે તે પાણી ખળખળે છે
ખળખળવું, કિં અં ઘણું ઉકળવું, ખખળવું ૨
ધરપણથી છેક ધસાઈ જવું. (ખળખળી જવું)
ખળખળ, સ્ત્રી ગરખડ; ગોધાટ. ૨ ધાક—બોધી
જે ગલરાવું—જવતું જાણુ થવું તે.
ખળખળવું, કિં અં અંધાથી પાસું મરજાં કરવું.
૨ જવતે ગમરામણ થવી
ખળખાટ, ખળખળ.

ખળી, [સં ખલીની] ખળું.
ખળું, નં ખેતરમા—વાડમા—ગામને પાદરે કણસા-
માંથી અનાજ ખુડવાની એકકા ધણીની જે જગો
તે, ૨ જ્યાં જ્યાંખન્ય ખળીયા હોય છે તે.
ખાં, પું [ખાં ખાત] મુસલમાન ગૃહસ્થોને અને
અમીરોને મોઢાવવાનો ખિતાબ; સરદાર; ગાહનદા—
'ખાં સાહેબ' ૨ ખૂબી ધિછાનનાર, રસર, સમજુક,
કર જુગનાર. 'એ ભાઈ સાહેબ તો કવિતા—ગાય-
નના ખા છે'.
ખાંખળું, નં જોળવાનું એક ઝોસડિયુ
ખાંખત, સ્ત્રી ગાનક; ધ્યાન ૨ છીત; અલખત.
૩ ચૂક જોળ્યાં કરવાની રેવ.
ખાંખાંખોળાં, નં ખુલ્લેખાતરે અહીંતહીં આમ તેમ
જોળવું—જોધવું તે
ખાંગડ, પું ખાંગડા. ૨ છંદ નળિયા વગેરેના જે
ખાત્રી ગયલા કીટા તે.
ખાંગડી, સ્ત્રી નાતો ખાંગડો
ખાંગડો, પું ત્રિયા કાંડ જે સીપ શરૂલા કાડી વગેરે
છત્રડાનાં ઘર હોય છે તેમાંની એકકી જાત ૨ છોક-
ગીયો રમવાને માટે, નળિયાના કીકરોને ધસી જોળ
કરી પોળિયા જેવો જે આકા બનાવે છે તે; કુકા
ખાંજું, નં ખાંજું.
ખાંજું, વિં ભેદ, મળતિયો; અન્દરની પાનતો જણીતો
'જોરતો ખાજુ'
ખાંચ, સ્ત્રી સાંકડ, ગુંચવણ. ૨ ખોટ, તોટા; તુક-
સાન. ૩ ખરાખર સકાઈ નહિ પણ જરા તરા ચપલી
જે ખોલ—જાંચુનીચુ વળેલું તે. ૪ દિમાખતો તાળો
ખરાખર ન મળવો પણ થોડી વધઘટ હોવી તે
ખાંચખંચ, સ્ત્રી ખાંચ.
ખાંચખંચવાળું, વિં ગુચવણવાળું ૨ વાંકું; જાંચું નીચુ
ખાંચડ, સ્ત્રી ટેકરીની ખાંલુએ જે લાય—ગલી તે; ખીણ.
ખાંચડું, કિં સં ખંચી રાખવું, પાણું હકાવવું.
ખાંચાખંચી, પું—સ્ત્રી ખુણા ખોચરા; ગલીકુચી.
ખાંચો, પું સાંકડા ગતો, રસ્તાનો કાટિ. ૨ ખુણો;
ગરી, વાસ ૩ કાંઈ વસ્તુનો વાં. ૧ થયલો—આડો ગયલો
જે લોગ તે. ૪ અટકાવ, બન્ધી 'અગામાં મોત થયું છે
તેથી જમવા જવાનો ખાંચો છે' ૫ વાંધો; હરકત
ખાંજણ, સ્ત્રી જ્યાં ત્રિયાનું પાણી આવી થોડુંક મચી
રેતુ હોય તે મેદાન.
ખાંજણું, નં ખુણું જોચરો. અહજ નજરે ન પડે
જાવી ખુણાની અંધારી જગ્યા. ૨ ખેદકારીથી રેવા
દેવું. ૩ જાંચુક તે
ખાંડ, સ્ત્રી [સં ખણડ] મેરેડીના રસને ઉકાળીને
તેમા ચૂના વગેરેથી મેલ કાડી માખીને ગાળતાં રેતી

જેવા આકારમા જે પદાર્થ પડે છે તે—એ મીઠો હોય છે. જેવી જેવી જેની સફાઈ તે તે પ્રમાણે તેને તેવાં ઠામમા ધાલે છે અને તેવા તેના નામ આપે છે. સુરખાની, કાથળીની, વગેરે ૨ તરવાર, પાળી, ચાકુ, સુડી વગેરેના પાનાપર જે ખાડો પડેલો હોય તે

—‘તેના મોમાં તો ખાંડ જ ભરી છે’ એટલે તે મોયેથી મીઠું મીઠું જ ખોલે છે

—‘જા જા ખાંડ ખા’ એટલે તુ કે છે તેમ નથી ખાંડણિયું, નં ખાંડણિયો. ખાંડણિયું છૂટું હોય છે અને ખાંડણિયો જમીનમા દાટેલો હોય છે

ખાંડણિયો, પું ભાત પૌઆ વગેરે ખાડવા સારુ લાંચમા દાટેલો જે ખાડવાળો પથરો અથવા ખાડવાળું લાકડું હોય છે તે

—‘ખાંડણિયામાં ધાલીને ખાડવું’—કાઈ ન જાણે એમ સતાપવું, તાખામાં લઈને દુખ દેવું; કનડવું

—‘ખાંડણિયામા માથું’—ભયફૂર સ્થિતિમાં રેવું

—‘ખાંડણિયામા માથું મુકીને સુવું’—સાવધ ન રહે તો જોખમમા આવી પડાય એવી સ્થિતિમા રેવું

—‘ખાંડણિયામા માથું ને ધબકારે બીવું’ એ કેતી છે

ખાંડણી, સ્ત્રી ભોડાં પિત્તળ અથવા લાકડા પથ્થરના જે ઠામમા ઉપરના દસ્તો સાળેલું મુસળું વગેરેના ધાથી વસ્તુ કુટાય છે—ખણાય છે—છુદાય છે તે, ખાણ્ણી

ખાંડવું, કિં સં [સં ખણ્ણન] વસ્તુ જુદા જુદા ભાગમા થઈ જઈ ઝીણી અને તેવું કરવાને ઉપરથી દસ્તા વગેરેના ધા મારવા; સાળેલું કે પરાઈથી કુટવું

ખાંડિયું, નં જે પશુનું શિંગડું ખાંડું હોય તે. ૨ એકાદ ભેસ—પાકુ (ધરમા હોય ભારે કેવાય છે કે એક ખાંડિયું છે)

ખાંડી, સ્ત્રી એક જાતનું વજન—તોલ સુરતમા ૨૦ મણની અને મુખ્યર્થમા ૨૮ મણની એક ખાડી કેવાય છે. ૩, લાકડા વગેરે જીનસોનું વજન એ તોલથી થાય છે

ખાંડીખન્ધ, અં જેમા ધણીક ખાંડી હોય તેવા જથામા ૨ ખાડી ખાંડીને હિસાબે ૩ જથાખન્ધ, એકદમ, પુઠકળા, ધણું જ

ખાંડું, વિં ખાંડ પડેલું, વચમા ખાડો પડ્યો હોય તેવું ખાંડું, નં જે ધારની મીઠી તરવાર.

ખાંડું, નં તરવાર; સમશેર, અસિ ૨ ગરાસીઆઓમા વરતી તરફથી કન્યાને પરણવા જતા વરના સગા વાલાઓ વરના નામની એક તરવાર લઈ કન્યાને ઘેર લાય છે તે ૧૫૦ ટુટક, ગોણ, કમ “ગાયનું એક શિંગડું ખાંડું થયું”

ખાંણ, ખાણ.

ખાંણું, નં મુઝેલા સગાનો શોક પાળવો તે.

ખાંત, ખન્ત, ૨ હોંસ; ઉમડું.

ખાંધ, સ્ત્રી [સં સ્કન્ધ] ડોકની આજુબાજુનો જે ભાગ તે, ખલાનું હાડકું અને ડોકી એ બેની વચમાનો ભાગ ૨ બળદ વગેરેની ગરદન; મોડાને પાછલો ભાગ. ૩ મદદ.

—‘ખાંધ આવવી’—પાડા—બળદને ગાડીએ બેઠાથી તેની ખાધપરની ચામડી ધસાઈ ધસાઈને પાકી જવી

—‘ખાંધ દેવી’ (મુડદને).

ખાંધિયો, પું મડદુ ઉચકનાર, ખાધે ઉચકીને લઈ જનાર (પારસીઓના નસેસાલાર) ૨ ખુશામતિયો; હાળિયો—હા જ હા કરનાર ૩ મદદ કરનારો; સાથી.

ખાંડું, નં કરજનું નાણું થોડી થોડી મુદતને અન્તરે જે કકડે કકડે આપ્યા કરવું તે; અકેશી મુદત, અકેશી વાયદો, હફતો. ‘તેણે પોતાના દેવાના ચાર ખાંધા કર્યા છે.’ (જમીનની વસુલ ભરવાની મુદતને કિસ્ત કે છે.)

ખાંપણ, સ્ત્રી ખોટ, કસર, ખામી, એખ, દોષ, ૨ મુડદા ઉપર ચોરાડવાનું લુગડું, કફન

ખાંપવું, કિં સં થોડું થોડું ખોદવું

ખાંખ—લ, પું થાખ—લલો, સ્તંભ

ખાંલી, સ્ત્રી કમોતથી મરી, ગયલાં માણસની પાછળ તેને બાળવાની—દાટવાની જગાએ જે પથરો ચોતરો વગેરે તેની યાદગારીને સારુ બિભો કરેલો હોય તે ૨ જે પાસ થોડી થોડી દારેલી એવી લાકડાની જાડીચીપોમા ફરેકાળના પાટિયા બેસાડવામા આવે છે તે ૩ મસાણામાં ચિતા ખડકતાં જે લોખણના ઉભા થાલલા દાટે છે તે

ખાંણું, નં ખાતર પૂજે નાખવાનો જે મોટો ખાડો તે ખાંસું, નં ખામણું ૨ હળતી જગા ૩ સ્ત્રિયોન ચણિયાના ઘુટણ આગળથી ફાટેલા ભાગને દેવ ઠીંગડાનો કટકો

ખાંસવું, કિં અં ઉધરસ આવી

ખાંસી, સ્ત્રી ઉધરસ; ટાંચો. ૨ વાહરડા—પાડ થોડાના વૃષણ કાપવા તે.—‘ખાસી કરવી’

ખાઈ, સ્ત્રી કોટની પડખે ખાદેલી જે ખાડી તે; ચ ૨ ગામનું પાણી જે વાટે ખાર કાઢેલું હોય તે ઊંડી વા

ખાઈ, સ્ત્રી ખાવાની ચીજ. ‘ખાઈ વાલી કે ખાઈ

—‘ખાઈપીને મણડવું’—કાઈ પણ કામપર મણ

રેવું, કાલજ રાખવી, કોઈની લુલ—દોષ ગોઠ્યા કર

—‘ખાઈ બગાડવું’ ખાનારો જખરો પણ કા કરવે અશક્ત થવું તે ‘ખાઈને ખોસ કરવું’—નિ

હરામ થવું

—‘ખાઈને ખાઈવું’—ઉપકારને ખાઈને અપકાર કરવો, નિમકદહારની કરવી. નયણુ થવું

—‘ખાઈને ખાઈ મારવી’—ખાઈ પછી એવાડ વગેરે કારવો તે. ૨. કાઈ—સારું કામ કીધા પછી પાછળથી તેની કાઈ ખીજા નરે તે.

ખાઈ જવું, કિં સં ખાઈ. ૨ કાઈનું કાઈ લઈને તે પાછું ન આપવું. ૩ મારવું, સપડાવવું, ખિવડાવવું, ખિલે છે શેણું, તે તને નથી ખાઈ જવાનો.

કાઈ જોવું, કિં સં ખાઈને પરીક્ષા—તપાસ કરવી કાઈ પી લેવું, કિં મં ભોગવવું, ઉપભોગ કરવો, સસારમા ખાવા પીવા વગેરેની મોજ મઝા મારી લેવી ઉ, વિં એ, શબ્દની પછવાડે. ખાનાર—સહન કરનાર એવા અર્થમા લાગે છે—લાંચખાઉ, માર-ખાઉ, ખાસડાંખાઉ વગેરે.

કાઈડ, વિં જેને ગમે તે, ગમે તે વારે વારે ખાવાની ટેવ હોય તે ૨ ભુખ્યા થયલા ને કાઈ પુછવા જતા ગુસ્સે થઈ જવાખ દે તે. ‘ખાઈકડ’ શેનો કરે છે.

કાઈવર, વિં ખાતાં ધરાય જ નહિ તે; અકરાંતિયુ ૨. ‘ખાઈકડ’.

કાપાત્ર, વિં જેને ખવડાવવાની—આપવાની દાનત નહિ, પણ ખાવાની—લેવાની દાનત હોય તે.

કામેશ, સ્ત્રીં [કાં] ધ્રુવ; મરણ; ચાહેના.

કાં, સ્ત્રીં [કાં] રાખ, ધૂળ ૨ ખાળીને ગમ્ય કરેલી એવું જે રસાયન તે, ‘મારેલી’ ધાતુ

કાંડી-ખડી, સ્ત્રીં આખાનો મરવા.

કાંસાર, વિં [કાં] આસાદિત, તમનતાઈ લરેલું. ૨ નીચું, હલકું

કાં, સ્ત્રીં [કાં] વસ્તુ ખળી ગયા પછી જે શેષ રે છે તે, રાખ ૨ માટી; ધૂળ. ૩ મારેલી ધાતુ

કાંખર, પું એક જાતનું જાડ. —એનાં પાંતરાનાં ચતરાંવળી ઈડિયાં ગાય છે તે એના ફૂલને કેસુડાના ફૂલ કરીને કે છે. (એળો ખાખર, કિમિયો કરવાના કામમાં આવે છે એમ કહેવાય છે)

—‘ખાખરની ખાંડોડી’—ઉંચા સુખ—કામનો ખીન અનુભવી ૨ એક જ જાતનું સુખ અનુભવ્યું હોય તેવું (જન).

કાંખરી, સ્ત્રીં નાનો ખાખરો (ખાવાનો) ૩ તખાકુનાં સુકાઈ ગયેલાં ફૂમળાં પાતરાં.

કાંખરો, પું ઉપમાને સારી પેઠે સંકાયેલી રોટલી. ૨ ખાખર (જાડ)

કાંખરસ, અં ખામુખા. ખચીન, જરૂર.

કાંખીવીખી, વિં હેરાન હેરાન; દુ:ખી દુ:ખી ૨ જેનું સર્વેસ ધૂળ મળી ગયું હોય તેવું

કાંખી, વિં જેણે ખાખ—રાખ એળી હોય તે; જોગી, ખાવો. ૨ જેની પાસે કાંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે

કાંખી, વિં જેણે ખાખ—રાખ એળી હોય તે; જોગી, ખાવો. ૨ જેની પાસે કાંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે

કાંખી, વિં જેણે ખાખ—રાખ એળી હોય તે; જોગી, ખાવો. ૨ જેની પાસે કાંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે

કાંખી, વિં જેણે ખાખ—રાખ એળી હોય તે; જોગી, ખાવો. ૨ જેની પાસે કાંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે

કાંખી, વિં જેણે ખાખ—રાખ એળી હોય તે; જોગી, ખાવો. ૨ જેની પાસે કાંઈ જ ધન—માલ ન હોય તે

—‘ખાખીખાવો’—પૈસાટકા ઉડાવી દીધા હોય તેવો ૨ કોંધી

ખાખાખાલા—ખી. વિં પાસે કાંઈ ન હોય તે કશકી થઈ ફેરે તે. ૨ કકડ, ઘડ

ખાખ, નં [સં ખાખ] ખાવાની જે વસ્તુ તે, લકડા ખાખલી, સ્ત્રીં ખાટલાની ધમ્મા પાસે જે કાણું કાણું હોય છે તે ૨ ખાવાની એક વસ્તુ. ૩ મેંઠો વણતી વખતે મેંઠોના તાતણા રેવા માટે કાઈ

વાસણ ઉપર લૂગડું બાંધી કરે છે તે ૪ કાખલી ખાખલી, સ્ત્રીં નાનું ખાખું

ખાખલું, નં ખાખું

ખાખું, નં પરસુદીનો તથા ચોખાનો લોટ એમા પુષ્કળ ઘી લાલી તળીને બનાવેલું એક જાતનું પકવાન.

ખાટ, સ્ત્રીં હિચકે બાધવાનો પાયાવાળો—વનાનો જે નાનો ખાટલો તે, છપરખાટ ૨ લાલ, દાયદો.

ખાટકી, વિં જનાવરોને કાપીને તેના માસને વેચે તે, કસાઈ ૨ નિર્ધય, ધાતકી; હિસક, ફર.

ખાટકીવાડો, પું બધા કસાઈ રેતા હોય’ અથવા જનાવરોને કાપતા હોય તે મોલ્લો

ખાટખટુંમડું, નં એક જાતનાં પાંદડાં—એ સ્વાદે ઘણું ખાટા હોય છે. ૨ એક જાતના ખોર જેવા ડ્રગ જે સ્વાદે ખટમધુરા હોય છે.

ખાટલી, સ્ત્રીં મરી ગયેલાં માણસને મસાણું લઈ જવા સારું જે જે કાખા વાસ ઉપર કામડીઓ બાંધી લઈ મુવાડે છે તે, ગાંઠડી, કરકટી ૨ નાનો ખાટલો.

૩ ખાચી

—‘હુત તારી ખાટલી જાય’—એટલે તું મરી જાય.

ખાટલો, પું [સં ખટલા] ચાર પાયાવાળું જાંચું મુવાનું જેને વચગાળે પાટી—પજાસીની દોરી લગેલી હોય તે; ટોલિયો

—ખાટલો ભરવો—ખેંચવો—તાણવો.

—‘ખાટલે પડવું’—ખાટલો ભોગવવો—એટલે મન્દવાડ આવવો—ભોગવવો ‘તેણે છં મહિનાનો ખાટલો ભોગવ્યો’

—‘ખાટલો ખાટલો’—પુરુ થતા ધણો કાળ કાગે ને ધણી માથાકોડ પડે તેવું કામ ૨ ધણી માથાકોડ કરાવે તેવું માણસ

—‘ખાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયોજ નહિ’

—એક દુર્ગુણ એવો કે બધા સદ્ગુણને ઢાકે

—‘ખાટલો આવવો—હોવો’ (મુવાવડ—મદવાડનો)

ખાટલું, કિં સં કાચદો મેળવવો; કમાવું.

ખાટું, વિં આમલી, દહી વગેરેના સવાદનું (છ રસ—સવાદમાનો એક) ૨ ખગડી ગયેલું ૩ નુકસાન પામેલું

—‘તેનું મન ખાટું થઈ ગયું’ કચવાયલું, —નારાજ

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—દલગીર થઈ ગયું

—‘ખાટુંખાર ચાખવું’—તડકા છાયો જોવો, સુખદુ ખનો અનુભવ લેવો.

—‘ખાટુંમોળું થઈ જવું’—ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય એવી સ્થિતિમાં આવવું (ખાધાનો પદાર્થ). કોઈ ભરાવું ‘આટલા બધા ખાટા મોળા કોનાપર થાઓ છો?’ (સત્યભાષા નાં)

ખાટુંખડચ-સ, વિં અતીસ ખાટું.

ખાટુંવડું, સ્ત્રીં છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે.

૨ પરણવાના સુકરર કરેલા દિવસનો આગલો દાંડો

ખાટોડી, સ્ત્રીં એક જાતની ખાટી લાજ.

ખાડ, સ્ત્રીં ખાડી, ખાઈ, ખાડો

ખાડી, સ્ત્રીં નદીના જેટલા લાગમા ભરતી આવે તેટલો

તે લાગ ૨ દરિયાનો લાગ સાકડો થઈને જમીન

તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનું પાણી ખાર કાડવા સારુ જે ઉણ્ટો ને લાગ્યો ખોદેલો ખાડો તે.

ખાફ, નં ભેંસનું ટોળું

ખાડો, પું મંદર વસ્તુને ખોદેથી—કાતરેથી જે ઉણડાણ થાય તે—‘જમીનમાં ખાડો ખોદ’. ૨ નુકસાની, ખોટ

—‘ખાડામાં ઉતારવું—નાખવું’—નુકશાન કરવું; નુકસાનીમાં આણવું

—‘ખાડો પડવો’—મોટું નુકશાન જવું; ધન્યમાં મોટી ખોટ આવવી

ખાણ, સ્ત્રીં [સંં ખાનિ—ખનિ] જમીનની અન્દર

ખોદેલો ખાડો જેમાંથી કાત ખોદી કાડવામાં આવે છે

તે ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમાં ખોદેલો જે

ખાડો તે ૩ જ્યાંથી—જેની પાસથી પુષ્કળ દ્રવ્ય—

સુખ મળ્યા કરે તેવું ફેંકાણું—કામ—માણસ ૪ જે

ચાર જાતના પ્રાણીમાત્રની વેચણ કરવામાં આવી છે

તેમાંની એકેક—સ્વેદજ, અણજ, ઉદ્દલિજ ને જરા

યુજ. ૫ ખાફેલું અનાજ જે ઢોરને ખવડાવવામાં આવે

છે તે

ખાણિયું, નં ખાંડણિયું.

ખાણું, નં જમણું, ભોજન. ૨ કોઈ મોટાંને જમવા

તેડવું તે ૩ ખાણું; મુઆનો શોક.

—‘ખાણું ખરાય થવું’—મોટું નુકશાન થવું. ધન્યો

રાજગાર બન્ધ થવો ૨ ખાવેપીવે હેરાન થવું.

ખાણણાં, નં છોકરીઓ હિચકે ખેસી એક પછી એક

સામસામાં ખોલ જે રાગમાં ગાય છે તે ખોલ પણ

ખાણણાં કેવાય. “વીરા વરણાગિયા ઝોસીસેરે ફળાં,

હકિમ દરબારના તેડા રે, મારા વીરને વીરા વરણાગિયા

ઝોસીસે રે સડી, એ વરણાગી રડી રે, આપણા ફળની”

ખાણણી, સ્ત્રીં ખાંડણી.

ખાતમુરત, નં [સંં ખાતમુહર્ત] ધર, હવેલી વગે-

રેનો પાયો નાખવાનું જે રુકું મુદ્દત તે.

ખાતર, નં ધાસ છાણ વગેરે કોઈ ગયેલો કચરો

૨ પાક સાગે કરવા સારુ ખેતરમાં ધાસ છાણ વગે

રેનો જે કોઈ ગયેલો કચરો નાખવામાં આવે છે

તે—કેટલાક ઝાડ—છોડને કોયલા માછલાનું, કેટલાં

કતે ખોળનું એમ ખાતર માફક આવે છે ૩ ધરમાં

પેસવા સારુ ચોરલોક ભીતમાં જે બાકારું પાડે તે—

‘ખાતર પાડવું’ કેવાય છે

ખાતર, સ્ત્રીં [આં] આગતાસ્વાગતા, સરભરા

‘પરોણાની ખાતર કરવી જ નેઈયે.’ ૨ શરમ; દરકાર—

‘શુ કરુ મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે.’ ૩ તર

પ્રદારી, પક્ષ. ‘તુ તેની ખાતર કરે છે એ કીક નહિ’

ખાતર, અં વાસ્તે, કાળે, માટે.

ખાતરજમા, સ્ત્રીં નક્કી કરી આપવું તે, સામેતી

સાથે મનનું સમાધાન કરવું તે, ખાતરી, પતીજ

‘ખાતરજમા કરવી—કરી આપવી’

ખાતરણી, સ્ત્રીં છાણાની ભરેલી ગાડી—હજાર છાણાની

ખાતરદારી, સ્ત્રીં તરકદારી; પક્ષ ૨ શરમ, દરકાર.

ખાતરનીશાં, સ્ત્રીં ખાતરજમા.

ખાતરખુંજે, પું ધાસ છાણ ને વાસીદાની કચરો.

ખાતરવું, કિં સંં ગાળ દેવી—‘તે સહુની માથેનને

ખાતર તો આવે છે’ ૨ ખાતર નાખવું.

ખાતરી, સ્ત્રીં ખાતરજમા, સામેતી, નિશ્ચય ૨ વિશ્વાસ

પતીજ, ઇતિબાર ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતરિયું, નં ચોર લોકોનું ખાતર પાડવાનું કોશન

આકારનું હથિયાર; ગણેશિયું

ખાતાંપીતાં, યુજાન કરતાં છતાં ‘તેને ખાતાંપીતાં

વરસદાડે સો રૂપિયા પડ્યા રહે’—અયે છે.

ખાતાંપોતાં, નં હિસાબકિતાબ ૨ લેણદેણની

ચોપડીયો.

ખાતાંખન્દી, સ્ત્રીં અકેકે ખેડુતે સરકારને આટલું

આટલું ભરણું ભરવું એવું જે નામ પાડી આપે

તે ૨ ખાતા પાડી આપવા તે

ખાતાખાડી, સ્ત્રીં ખાતાંમાં જમે ઉધાર બાદ કરતાં

જે બાકી રઈ હોય તે

ખાતાવહી, સ્ત્રીં રાજમેળમાં જમેઉધાર થયેલી રકમો

તેરીખ અને મેળનાં પાનાં જે ચોપડીમાં ખાતાંવા

ટાંકી જમે ઉધાર કરવામાં આવે છે તે.

ખાતાવાર, અં અકેકેનું ખાતું બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, નં ખાતાવહીમાં અકેકે રાખસનો લુદો બુંદ

પાડેલો જે જમે ઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણ

હિસાબ ૩ પ્રકરણ, કામ, વિષય. ૪ કામકાજ

વેચણ—સરકારી ખાતું, વેપારી ખાતું વગેરે

ખાતેદાર, પું જમાખન્દીમાં જેનું ખાતું હોય તે

આનોપીતો, વિં. સારી પેઠું ગુજરાન કરી શકેલો હોય તે, એક કુળના હાલમાં નહિ તેમ પેસાદાર પણ નહિ તે ખાદી, સ્ત્રી એક જાતનું થાય જ મહુ સુતરાઉ કપડું, ઉતરતી જાનની દોડી.

ખાધ, સ્ત્રી ખાટ; નોટો, નુકસાન. ૨ ખોરાક; ખાવાનું. ૩ ખોડ; ખાંપણ—હીરા માતી વગેરેમાં હોય તે.

ખાન, પુ. [દ્રા. ૦] સુસજ્જમાનમાં શાહજહાં અમીર ખોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે.

ખાનગી, વિં. [દ્રા. ૦] જુપુ, જાહેર—પ્રગટ નહિ તેવું; મનમાં—ગુપ્ત—રાખવા ભેગ.

ખાનદાન, નં. [દ્રા. ૦] વંશ, કુળ, ઓલાદ, કુટુંબ. વિં. કુળવાન, જિયા—સારા ધરતું.

ખાનપાન, નં. ખાવું પીવું તે; ખાવા પીવાની તજવીજ—સામગ્રી, તેવું ખાનપાન સારું છે.

ખાનું, નં. [દ્રા. ૦] ઘર; જગા, ટેકાણું.—(શબ્દની પછવાડે મુકવામાં આવે છે.)—ખાધીખાનું, દારૂખાનું, છાપખાનું, મોદીખાનું, કિવાનખાનું, વગેરે ૨ પેટીની ખાલુએ અથવા વસ્ત્રો જે જુદા જુદા ભાગ દેખાડેલા હોય તેમાંનો એકેક. ૩ કપડામાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે ભાગો તેમાંનો એકેક—કાંઈ જુદા પડતા હોય તે કાંઈ જડેલા જ હોય, ૪ કાચળી, અમીની વગેરેમાં કપડાના પડદાઓથી કરેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક.

કોઠા; ઘર. ૫ જુદી જુદી ખાખત લખવાને કાગળપર સાંધેથી આકા કરી જુદા જુદા ભાગ દેખાડેલા હોય તેમાંનો એકેક. ૬ ભોજન, ખાવાનું; જમણું.

—ખાતેઆખાંદે એટલે આવેપીવે સુખી.

—ખાતું ખરાય થાય—ખાવે પીવે હેરાન થાય.

ખાય, પુ. સ્ત્રી. મોહું જેવાનો કાચ; આરસી, દરપણ.

ખાખણ, નં. મુઝડને ઓસડવાનું કપડું; ખાંખણ.

ખાખરિયું, નં. કુખતી આખમાં જે જસતનું ભરણ ભરવામાં આવે છે તે.

ખાખરી, સ્ત્રી. નોકમાં મળતો જે પોપડા બાંહે છે તે; ગૂગો.

ખાખરી, વિં. ખુંજ; જુઝો, કાળાધોળા—ઉધાંચતા કરનાર; કાંઈથી ગાંજ્યો ન ગય એવો માણસ.

ખાખરીકોરિયા, પુ. એક ખીજની સાંસણીથી તંબાકુ કાચ કરનારામાંનો જે એકક તે ૨ ઘડીમાં કાંઈ ને ઘડીમાં એક થાય એવો જે એ તેમાંનો એકક જણ. ૩ સરખે સરખા હડીકામાંનો એકક.

ખાખરી, વિં. સં. થેડું થોડું ખોદણું.

ખાખરી, નં. નાનું ખાખરિયું.

ખાખરિયું, નં. પાણીથી ભરેલો નાનો ખાખરી.

હો, પુ. સ્ત્રી. આંચકો; ૨ ખોળો.

ખામણું, નં. પાણિયાગર અથવા ખાળની કોર ઉપર ગોળી—પાણીનું વાસણ મુકવા સારુ ચાર પાસ કોર-ણવાળો જે ખાકો સમેલો હોય તે ૨ ઝડની આગળ પછવાડે જે છાછરો કપારો તે.

ખામસ, ખામોશ.

ખામી, સ્ત્રી [દ્રા. ૦] ખોડ, કસર, અપૂર્ણતા—‘પડવાથી ખામી આવી’ ૨ કાચી સમજ, મૂખાઈ ૩ નફી, અછત.—‘શાકમાં ગોળની ખામી છે’ ૪ એમ ‘એવા ન થતાં એના ઘરને ખામી આવી.’

ખામુખા, અ. [દ્રા. ૦] નફી, ખરેખર, ખચિત.

ખામોશ-શી, સ્ત્રી [દ્રા. ૦] ખમી જવું તે; સાખી રેડું તે, ક્ષમા ૨ ધીરજ, સહુરી ૩ શુદ્ધતા દેખાવી રાખવો તે ‘હું ખામોશ ખાઈ ગયો.’

ખાયકી, સ્ત્રી. પેદાર, મળતર. ૨ કોઈના માલમાંથી અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવું તે.

ખાયો, પુ. અપડ, વૃષણ, બારદાન ૨ સિફ.

ખાર, પુ. [સં. દાર] મીઠું—લૂણ; એની જાન—ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—પાપડખાર, ટટુણખાર, નવસાર. ૭ ખાર શરદીથી પિગળે છે—ઑસડમાં કામ આવે છે કેટલાક ખાર, ધાતુને જલદી ગાળે છે, કેટલીક વનસ્પતિની ગમ્મ પણ ખાર કેવાય છે.

૨ જે જમીનમાં મીઠા સિવાય બીજું કંઈ જ ન થાય તે; ખારી જમીન ૩ વેર; અભવત; કીનો, દેપ. ૪ અરીસ્યા, અદેખાઈ ‘ખાન રાખવા’.

ખારપાટ, પુ. ખારવાળી—મીઠું—પાકનું હોય તે જમીન.

ખારપારિયું, સ્ત્રી. આખો દોડો મનમાં ગળ્યાં દેખાથી શરીરે નળળી પડી ગયલી જે સ્ત્રી ને. નં. જે કામ હાથમાં લીધું હોય તેપર મજા ઝેનાર.

ખારવાન, ખારવું.

ખારવું, નં. તળાઇ ગોઠડાને સાર જે જાકુ રડોજી કપડું તે.

ખારવો, પુ. વાણ ખેડનારો, અંદાસી (પછી ગમે તે જનને). ૨ છાપરા ચાળનારો ૩ એક જનનો ગાળ.

ખારાટ-સ, સ્ત્રી. વસ્તુમાં જે ખારપટ તે; શાકું ખારુ તે.

ખારાજ, વિં. ત્રિયાતાં પાણી આવવાથી ખેડણ ન થાય તેવી ખારવાળી જમીન.

—ખારાજ કરવું—જ કરવું, ઉપયોગમાં ન લેવું.

ખારિયાં, નં. ગિજરડા અગ્રિકા પગેરેન મીઠામાં આથી મુકાવેલા તે. ખારિયું એક વચન. ૨ સુખેમરવું તે; ભુખ્યાં રેવું પડવું તે. ‘ખામજ તો તારાં ખારિયાં થયાં.’

ખારિહું, વિં. ખાર—વેર રાખનાર; એરીફ.

—‘ખાટુંખાર ચાખવું’—તડકા છાયો જોવો, મુખદુ ખનો અનુભવ લેવો.

—‘ખાટુંમોળું થઈ જવું’—ઉપયોગમાં ન લઈ શકાય એવી સ્થિતિમાં આવવું (ખાધાનો પદાર્થ). કોઈ ભરાવું. ‘આટલા બધા ખાટા મોળા કોના પર થાઓ છો?’ (સત્યભામા નાં)

ખાટુંખડચ-સ, વિંઠ અતીસ ખાટું.

ખાટુંવડું, સ્ત્રીં છોકરો પરણ્યાની જે નાત જમાડવી તે. ૨ પરણવાના મુકરર જરેલા દિવસનો આગલો દાંડો.

ખાટોડી, સ્ત્રીં એક જાતની ખાટી લાછ.

ખાડ, સ્ત્રીં ખાડી, ખાઈ, ખાડો.

ખાડી, સ્ત્રીં નદીના જેટલા લાગમાં ભરતી આવે તેટલો તે લાગ. ૨ દરિયાનો લાગ સાકડો થઈને જમીન તરફ ગયો હોય તે. ૩ ગામનું પાણી ખાર ઝાડવા સારુ જે ઉણ્ડો ને લાંબા ખોદેલો ખાડો તે.

ખાડું, નંઠ લેસનું ટાણું

ખાડો, પુઠ નર વસ્તુને ખોદેથી—કાતરેથી જે ઉણ્ડાણ થાય તે—‘જમીનમાં ખાડો ખોદ’. ૨ નુકસાની ખોટ.

—‘ખાડામાં ઉતારવું—નાખવું’—નુકશાન કરવું; નુકશાનીમાં આણવું

—‘ખાડો પડવો’—મોટું નુકશાન જવું; ધન્યામાં મોટી ખોટ આવવી.

ખાણ, સ્ત્રીં [સંઠ ખાનિ—ખનિ] જમીનની અન્દર ખોદેલો ખાડો જેમાંથી ધાતુ ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે ૨ અનાજ ભરી રાખવાને જમીનમાં ખોદેલો જે ખાડો તે ૩ જ્યાંથી—જેની પાસથી પુષ્કળ દ્રવ્ય—મુખ મળ્યા કરે તેવું ફેંકાણું—કામ—માણસ ‘૪ જે ચાર જાતના પ્રાણીમાનની વૈયણ કરવામાં આવી છે તેમાંની એકેક—રવેદળ, અણ્ડળ, ઉદ્ભિલજ ને જરા મુજ. ૫ ખાંડેલું અનાજ જે ટોરને ખવડાવવામાં આવે છે તે.

ખાણિયું, નંઠ ખાંડણિયું.

ખાણું, નંઠ જમણું; ભોજન ૨ કાઈ મોટાને જમના તેડવું તે ૩ ખાણું મુઆનો શોક.

—‘ખાણું ખરાય થવું—મોટું નુકશાન થવું’—ધન્યો રોજગાર બન્ધ થવો. ૨ ખાવેપીવે હેરાન થવું.

ખાણણાં, નંઠ છોકરીઓ હિચકે ખેસી એક પછી એક સામસામાં ખોલ જે રાગમાં ગાય છે તે ખોલ પલ ખાણણાં ફેવાય. ‘વીરા વરણાગિયા ઝોસીસેરે ફળા, હાકેમ દરખારના તેડા રે, મારા વીરને વીરા વરણાગિયા ઝોસીસેરે રૂડી, એ વરણાગી રૂડી રે, આપણા કૂળની

ખાણણી, સ્ત્રીં ખાંડણી.

ખાતમુરત, નંઠ [સંઠ ખાતમુહર્ત] ઘર, હવેથી વગેરેનો પાયો નાખવાનું જે રૂઢું મુદ્દત તે.

ખાતર, નંઠ ઘાસ છાણ વગેરે કોઈ ગયલો કચરો

૨ પાક સાગે કરવા સારુ ખેતરમાં ઘાસ છાણ વગેરેનો જે કોઈ ગયલો કચરો નાખવામાં આવે છે

તે—કેટલાક ઝાડ—છોડને ફેવાયા માંછલાં, કેટલાં

કને ખોળનું એમ ખાતર માફક આવે છે ૩ ઘરમાં

પેસવા સારુ ચોરલોક ભીતમાં જે બાકાર પાડે તે—

‘ખાતર પાડવું’ ફેવાય છે.

ખાતર, સ્ત્રીં [ખાંઠ] આગતાસ્વાગતો: સરભરા

‘પરેણાની ખાતર કરવી જ જોઈયે. ૨ શરમ. દરકાર—

‘શું કરું મારે તેની ખાતર રાખવી પડે છે.’ ૩ તર-

ફદારી, પક્ષ ‘તું તેની ખાતર કરે છે એ કીક નહિ’

ખાતર, અંઠ વાસ્તે, કાળે, માટે

ખાતરજમાં, સ્ત્રીં નહીં કરી આપવું તે; સાથેતી

સાથે મનનું સમાધાન કરવું તે, ખાતરી; પતીજ

‘ખાતરજમાં કન્વી—કરી આપવી’

ખાતરણી, સ્ત્રીં છાણાની ભરેલી ગાડી—હજાર છાણાની

ખાતરદારી, સ્ત્રીં તરફદારી; પક્ષ. ૨ શરમ; દરકાર.

ખાતરનીશાં, સ્ત્રીં ખાતરજમાં.

ખાતરયુંજે, પુઠ ઘાસ છાણ ને વાસીદાનો કચરો;

ખાતરયું, કિંઠ સંઠ ગાળ દેવી—‘તે સહુની માખેનને

ખાતર તો આવે છે.’ ૨ ખાતર નાખવું

ખાતરી, સ્ત્રીં ખાતરજમાં સાથેતી; નિશ્ચય ૨ વિશ્વાસ

પતીજ. હતિખાર ૩ વણકરની એક જાત.

ખાતરિયું, નંઠ ચોર લોકોનું ખાતર પાડવાનું કાસન-

આકારનું હથિયાર ગણેશિય.

ખાતાંપીતાં, મુજરાન કરતાં છતાં ‘તેને ખાતાંપીતાં

વરસાડે મો રૂપિયા પડ્યા રહે—અમે છે.’

ખાતાંપોતાં, નંઠ હિસાબકિતાબ. ૨ લેણદેણની

ચોપડીયા

ખાતાંખન્ધી, સ્ત્રીં અકેક ખેડુતે સરકારને આટલું

આટલું ભરણું ભરવું એવું જે નામ પાડી આપેલું

તે ૨ ખાતા પાડી આપવાં તે

ખાતાખાકી, સ્ત્રીં ખાતામાં જમે ઉધાર બાદ કરતો

જે ખાકી રઈ હોય તે

ખાતાવહી, સ્ત્રીં રોજમેળમાં જમેઉધાર થયેલી રકમો;

તેરીખ અને મેળનાં પાના જે ચોપડીમાં ખાતાવાર

ટાંકી જમે ઉધાર કર્યામાં આવે છે તે.

ખાતાવાર, અંઠ અકેકનું ખાતું બતાવ્યું હોય તેમ.

ખાતું, નંઠ ખાતાવહીમાં અકેક રાખસનો ભુદો ભું

પાડેલો જે જમે ઉધાર—હિસાબ તે. ૨ લેણદેણનું

હિસાબ ૩ પ્રકરણ. કામ, વિષય. ૪ કામકાજનું

વેચણ—સરકારી ખાતું. વેપારી ખાતું વગેરે.

ખાતેદાર, પુઠ જમાખન્ધીમાં જેન ખાત હોય તે

પાતોપીતા, વિં સારી પડે ગુન્દાને કરી શકતો હોય
ને, છેક કક્કાળ દાંડવતમાં નહિ તેમ પૈસાદાર પણ નહિ તે.
પાદી, સ્ત્રીં એકે જાતનું ધણુ જ નહુ મુતરાઉ કપડું;
હિતરતી જાતની દોટી.

પાધ, સ્ત્રીં ખોટું, તોટું, નુકસાન. ૨ ખોરાક, ખાવાનું.
૩ ખોડ, ખોપણ—દીરા મેતી વગેરેમાં હોય તે
પાન, પું [કાં] મુસલમાનમાં શાહનવા અમીર
મોટા ગૃહસ્થ વગેરેને એ ઉપનામ હોય છે.

પાનગી, વિં [કાં] જૂપુ, જાહેર—અગટ નહિ તેવું,
મનમાં—ગુપ્ત—રાખવા જોગ.

પાનદાન, નં [કાં] વંશ, કુળ; ઓલાદ; કુટુમ્બ.
વિં કુળવાન, જાયા—સારા ધરતું.

પાનપાન, નં આવુ પીવું તે; આવા પીવાની તજ-
વીજ—સામગ્રી, તેવું પાનપાન સારું છે.

પાતું, નં [કાં] ધર, જગા, ફેકાણું. (શબ્દની
પછવાડે મુકવામાં આવે છે.)—ખાધીખાતું, દારુખાતું,
કાપખાતું, મોઢીખાતું, દિવાનખાતું, વગેરે ૨ પેટીની
ખાતુએ અથવા વસ્ત્રો જે જુદા જુદા ભાગ કચ્ચા હોય
તેમાંનો એકેક. ૩ કપાટમાં મેલવા મુકવાને કરેલા જે
ભાગે તેમાંનો એકેક—કોઈ જુદા પડતા હોય તે કોઈ
જોડેલા જ હોય, ૪ કાચળી, અમચી વગેરેમાં કપ-
ડામાં પડાવ્યાથી કરેલા જે ભાગ તેમાંનો એકેક.
કોઠો, ધર. ૫ જુદી જુદી ખાતત લખવાને કાગ-
ળપર સાઈથી આંકા કરી જુદા જુદા ભાગ કચ્ચા
હોય તેમાંનો એકેક. ૬ જોજન, ખાવાનું, જમણું.
—ખાતેઆખાંદ એટલે ખાવેપીવે સુખી
—ખાતુ ખરાબ થાય—ખાવે પીવે હરાન થાય.

પાપ, પું-સ્ત્રીં મોઢું જોવાનો કાચ, આરસી;
ફરપણ.

પાપણ, નં મુડાને ઓરાડવાનું કપડું; ખાંપણ.
પાપરિયું, નં દુખતી આંખમાં જે જસતનું ભરણ
ભરવામાં આવે છે તે.

પાપરી, સ્ત્રીં નાકમાં મળતો જે પોપડો ખાડે છે
ફેતે; ગુગો.

પાપરો, વિં ખજ, લુચ્ચો; કાળાધાળા—ઉધા
ચતા કરનાર, કોઈથી ગાન્યો ન જાય એવો માણસ
પાપરોફોડિયો, પું એક ખીજની સાસણીથી
નોકર કામ કરનારામાંનો જે એકેક તે. ૨ ધડીમાં
લોડે તે ધડીમાં એક થાય એવા જે જે તેમાંનો
એકેક જણ ૩ સરખે સરખા હરીફમાંનો એકેક.

પાપવું, કિં સં શોકુ થોકુ ખોદવું.

પાપ્પડું, નં નાનું ખાખોચિયું

પાપોચિયું, નં પાણીથી ભરેલો નાનો ખાડો

પાપુ પું સ્તંભ, ચાલલો, ૨ ખેખો

ખામણું, નં પાણિયારાપર અથવા ખાળની કોર ઉપર
ગોળી—પાણીનું વાસણ મુકવા સારુ ચાર/પાસ કોર-
ણવાળો જે ખાડો રાખેલો હોય તે ૨ આડની આગળ
પછવાડે જે છાછરો કપારો તે.

ખામસ, ખામોશ.

ખામી, સ્ત્રીં [કાં] ખોડ; કસર, અપૂર્ણતા—‘પડવાથી
ખામી આવી’ ૨ કાચી સમજ, મૂર્ખાઈ ૩ તક્લી;
અછત.—‘શાકમાં ગોળની ખામી છે’. ૪ એવ
ન થતાં એના ધરને ખામી આવી.’

ખામુખા, અં [કાં] નક્કી, ખરેખર, ખચિત

ખામોશ-શી, સ્ત્રીં [કાં] ખમી જવું તે, સાખી
રેવું તે, કામા. ૨ ધીરજ, સહુરી. ૩ ગુસ્સો દબાવી
રાખવો તે ‘હું ખામોશ ખાઈ ગયો’

ખાયડી, સ્ત્રીં મેદાશ, મળતર. ૨ કોઈના માલમાંથી
અથવા વેપારમાંથી જે છાની રીતે ખાવું તે.

ખાચો, પું અણ; વપણ, ખારાન ૨ લિફ્ફ

ખાર, પું [સં] ક્ષાર] મીઠું—લણ; એની જાત—
ખાસિયતની જે વસ્તુ તે—પાપડખાર, ટકુણખાર,
નવસાર ઈં ખાર શરદીથી પિગળે છે—આસડમાં
કામ આવે છે. કેટલાક ખાર, ધાતુને જલદી ગાળે
છે. કેટલીક વનસ્પતિની રાખ પણ ખાર કેવાય છે.
૨ જે જમીનમાં મીઠા સિવાય બીજું કંઈ જ ન થાય
તે; ખારી જમીન ૩ વેર, અદાવત, ઈર્ષ્યા; દ્રેપ. ૪
અરીસ્યા, અદેખાઈ ‘ખાર રાખવો’.

ખારપાટ, પું ખારવાળી- મીઠું—પાકતું હોય તે
જમીન.

ખારપાટિયું, સ્ત્રીં આખો મોટો મનમાં ગળ્યા કચ્ચાથી
શરીરે નળણી પડી ગયલી જે સ્ત્રી તે નં. જે કામ
હાથમાં લીધું હોય તેપર મઝા કેનાર

ખારયાન, ખારવું.

ખારવું, નં તળાઈ ગોદડાને સારુ જે જાડું રંગેલું
કપડું તે.

ખારવો, પું વાણ ખેડનારો; ખલાસી (પછી ગમે તે
જાનનો) ૨ છાંપરા આળનારો ૩ એક જાતનો ગોળ
ખારાટ-સ, સ્ત્રીં વસ્તુમાં જે ખારાપણુ તે, થોકું
ખાર તે.

ખારાજ, વિં ત્રિયાતા પાણી આવવાથી ખેડાણુ ન થાય
તેવી ખારવાળી (જમીન)

—ખારાજ કરવું, —રદ કરવું, ઉપયોગમાં ન લેવું.

ખારિયાં, નં ચિલકા કળિકા વગેરેને મીઠામાં આથી
મુકવેલાં તે. ખારિયું એક વર્તન. ૨ બુખેમગરુ તે;
લુખ્યા રેવું પડવું તે ‘ખાજ તો તારા ખારિયાં થયા’

ખારિહું, વિં ખાર—વેર રાખનાર; એરીહું.

ખારી, સ્ત્રી૦ એક માપ—એક દાણો તે સાળ દોણની
અરાઅર ૨ લોટ જેવું હલકા પ્રકારનું મીઠું—નદી કે
દરિયાના ભાકાની ખારી માટીમાથી કાઢેલું ૩ ખારા
સવાદવાળી વસ્તુ

ખારું, વિ૦ ખારે સવાદ હોય તેવું ‘ખારું ખારું બિસ’—
ધણું જ ખારું ૨ અદેખું, ઝેરીલું.

ખારેક, સ્ત્રી૦ એક સૂકા મેવો, સૂકું ખજૂર

ખારેકપાક, પુ૦ ખારેકને ખાડી તેમાં બદામ વગેરે
મસાલો તથા ધી નાખી, જે પદાર્થ બનાવવામાં
આવે છે તે

ખારેકી ઘેર, ન૦ ખારેક જેવાં મોટા ઘેર

ખારો, પુ૦ સન્ધ્યારો; પાપડખાર

ખારોડ, વિ૦ ખારવાળી.

ખાલ, સ્ત્રી૦ ચામડી; ત્વચા ૨ છાલ; છાલ ૩ પૂઠ;
કૂટો. ‘હવે મારો ખાલ છોડતી’

ખાલપો, પુ૦ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમાં
આણવા ભેગ તૈયાર કરી આપનારો ૨ જુના જોડાને
શીવનાર—ફીંગડા મારનાર ૩ એક જાત.

ખાલવણું, કિ૦ સ૦ ખાલી કરવું, કાલવણું

ખાલસા, પુ૦ [ખા૦] સરકારની જ પાસેથી લઈને
ખેડવા રાખેલી જે જમીન તે; જે જમીન—ગામની
પેદાશ વસુલનો લેનાર માલેક સરકાર છે તે ૨ સરકારી
૩ ખીજી રાજ્ય—દેશને છતી લઈ પોતાના રાજ્ય—
દેશ સાથે જોડી દેવું. ‘ખાલસા કરવું’

ખાલી, સ્ત્રી૦ શરીરનું એકાદુ અડ્ડું ડાખાણમાં આવેથી
(ત્યા લોહીનું દ્રવ્ય અન્ધ અથેથી) તેનું થોડીવાર જે
ઘેર મારી જવું—ખેંચાઈ જવું તે, ઝઘણી ‘ખાલી
આવી’ એમ કેવાય છે

ખાલી, વિ૦ [ખા૦] કાલું, જ્યાં કંઈ જ ન હોય તેવું
(ટુકાણું) ૨ ભરેલું ન હોય તેવું ૩ નકામું, અમ-
સ્તું, વ્યર્થ, વગર મતલબનું. ૪ માત્ર, એક જ.—
‘ખીજી તો કોઈ નથી ખાલતા, ખાલી એક તે અ-
ખડ કરે છે’ ૫ પૈસા વગરનું, જેની પાસે કંઈ ન
હોય તે (માણસ).

—‘ખાલી હાથે જવું’—સારું—પુણ્યનું કામ કીધા
વિના મરી જવું તે

ખાલીપડવું, કિ૦ અ૦ કોઈ ન વાપરે તેવું થવું, ન
વપરાવું ૨ કોઈ દરજ્જાપરથી તેના અધિકારીનું
ખીજું ટુકાણું જવું થયેથી તે દરજ્જા ખીજના આવતા
સુધી અધિકારી વગરનો રેવા ૩ શરીરે નખણ થઈ જવું.

ખાલીપીલી, અ૦ વગર કારણે, વ્યર્થ, અમય્ય.

ખાલું, ન૦ જોડાનું ઉપલું ચામડું ૨ વણતરના કાંઠા-
લામાં ભેરવી રાખવાનો નેતર—અરુનો કકડો ૩
અનાજના ઢગ ઉપર પરાળ—તાડછાં વગેરેનું જે
ઢાકણ તે—‘ખાલા વાળ્યાં’ કેવાય છે. ૪ ક્યારો.

ખાલું, વિ૦ ભરેલું નહિ તે

ખાલેશ, વિ૦ [ખા૦] સાપ, ખુલ્લું, નિર્મળ, કૂં-
કપટ વગરનું. ‘ખાલેશ દીલ’

ખાવન્દ, ખાવિન્દ.

ખાવરું, વિ૦ જે તે ખાયા જ કરે તે, ખાયા ઉપર
વિશેષ લલ્લતા હોય તે

ખાવાનું, ન૦ ખાવાની કંઈ ચીજ, ખાઉ ૨ ખોરાક,
ખાનપાન

ખાવિન્દ, પુ૦ [ખા૦] ધણી; શેઠ, સરદાર, હાકેમ,
ધક્ષિર ૨ ધણી, પિયુ, વર, ભરતાર

ખાવું, ન૦ કાર્યકાર ખાવાનું, ટીમણ—લાડુ મેવો વગેરે

ખાવું, કિ૦ સ૦ [સં૦] ખાધ ખાદ્ય—ખાવું અન્ન—
ફળ—માસ મોડામાં સુકી દાતથી ચાવી ગળી જવું
૨ રાધેલું જમવું, ભોજન કરવું

—હક વગર ધૂપી રીતે કાઠની પાસેથી, લેવું
‘લાંચ ખાવી’

—સોપેલા માલ—નાણાંની ચોરી કરવી; ઉચાપત
કરવી ‘શેઠ—સરકારનો નાણા ખાધા—ખાઈ ગયાનું
તેને માથે તોહામત છે’

—વગર હકે પોતાના ઉપભોગમાં લેવું. ‘તે તેને
ખાવા બેઠો છે—તે તેનું સર્વસ ખાઈ જાય છે’

—વાપરવું, ભોગવવું ‘આપદાકાનું રજેલું છે તે બેઠો
બેઠો ખાય છે—ખાયાં કરે છે’

—ખરેચ કરાવવો, કામમાં લેવા—‘તે હવેલીએ
૧૦૦૦૦ રૂપિયા ખાધા,’ ‘તે મુકરદમો હજારો રૂપિયા
ખાઈ ગયો.’

—ખમવું—તાળે થવું—વેઠવું—‘તે માર ખાય
છે.’—‘તેણે ટાડ તડકો બહુ ખાધો છે’

—ખુલ્લી હવા, ફેરસામાં લેવી—‘તે હવા ખાવા
ગયો છે’

—મોડેથી સુકન બોલવા—‘કુસમ ખાવા’

—ઓસડકામમાં લેવું—‘તે દવા ખાય છે’

—ચિડિયાં કરવા, બિવડાવવું—‘તે મને ખાવા
ધાય છે.’

—નિરાંત ધરવી—‘દમ સાસ—થાક ખાવો.

—ફરવું, આવવું—‘ફેરા ખાવા,’—છીક ખાવી’

—ખાવા લેવા—છાકરીના પાચ હજાર ખાવા લીધા
શિરસ્તા કરતાં વધારે રૂપિયા લેવા (કન્યા
પરણાવવાને).

—ખુલ્લું મૂકવું—‘તડકો ખાવો.’ [ખાધો છે]

—જીદગીના ફેરફાર જોવા—‘ટાડ તડકો બહુ

—‘ખાનાર પીનારને ધક્કર આપનાર,’ ‘ખાધેપીધે
દિવાળી’ એ કુવંતો છે

ખાવો, પુ૦ સીમ—ખેતરમાં ઘણાં ઉપડા ગયેલા મૂળનું
એક જાતનું ઘાસ ‘ખાવા ખોદી કાડવો’

ખાસ, વિ૦ [ખા૦] પોતીકુજ, પોતાનું ૨ વિશેષ
અગતનું, ખસુસ કરીને, જરૂર ‘હતી આંખાની આજી’
ખાસ દીપોતસવી પ

ખિલવવું, કિં સં ખિલે તેમ કરવું ૨ ચડાવવું,
અકાવવું, ઉસકેરવું.

ખિલવું, કિં અં ઉઘડવું, પુલવું, મોડું થવું. (પુલની
કળી વગેરેનું) ૨ શોભવું, રૂપે સુદર દેખાવું; દીપવું
૩ ખુશીમાં આવવું; ખુશી—રૂઝમાં આવી વાતો
કરવી ગાવું ખળવવું વગેરે. ૪ કાઠના કેવા શિખવવા
ઉપરથી બેરસામાં આવી ઉસકેરાઈ કાઠના ઉપર
ઉતરી પડી મેણા મારવા ગાળો દેવી વગેરે, ફાટવું.
ખિલાડી, વિં રમત—ખેલ કરનાર ૨ બોળને રમ્મડી—
ખુશ કરી પોતાની મતલબ સાધી લેનાર ૩ ચતુર,
કિસમી, કળાકુશળ.

ખિલાપાટી, સ્ત્રીં હુહાર—ધડિયાળીનું પેચ પાડવાનું
ઓળર

ખિલાવવું, ખિલવવું.

ખિલિખટકો—ખટ, અડ; હરકત, નડતર (ફાળાંનાં)
ખિલિપસિયારાં, ખીલી અને પસિયારાં, (કલા સાક-
ખિલોડી, ખિસકોલી.

ખિલોહું, નં [હિં] રમકડું.

ખિલો, પું મશકરીમાં અથવા કાઈને ચિડવતી વેળા
મુઠ્ઠી વાળી અડુઠો દેખાડવો તે; ડેચુ

ખિસકોલી, સ્ત્રીં ચાર પગનું, લામ્બુ, શરીરે લામ્બા
આલવાળું અને ગુચ્છાદાર પુછડીવાળું નોખિયાના
આકારનું જનાવર—ઝાડપર દોડે છે, ખલેડી—રી.

ખિસમિસ, સ્ત્રીં [ફાં] સારી પેટ પાકી નય ત્યાં
સુધી માંડવાપર રેવા દીધેલી અને પછી તડકાથી—
બઢીની મારફતે સુકવેલી ફરાખ તે.

ખિસર, સ્ત્રીં સડકાન્ત, ઉતરાણું

ખિસવું, ખસવું.

ખિસાકાતરું, પું માલમ ન પડે તેમ ખીસાં કાતરી
માયની વસ્તુ લઈ જનાર, ચોર.

ખિસાખરચ, પું દિલને પસન્દ કરતી ચીજ ખરીદ
કરવા સારુ ખીસામાં રાખેલું જે જૂજ નાણું તે. ૨
માયાંપ—વાલી—ઉપરી તરફથી સાધારણ વપરાસ
માટે મહિને મહિને આપવામાં આવતું નાણું તે.

ખીખી, અં દાત કાઢીને હસે તેને 'ખીખી હસે છે
શુ' એમ કેવાય છે [લોટ તે.

ખીચી, સ્ત્રીં પાણીથી બાંધીને બાણેલો જે જુવારનો
ખીજ, સ્ત્રીં ચીડ, રીસ, ગુરચો ૨ જેથી કાઠને
ચીડ ચડે તેવો તેની મશકરીમાં વારે વારે વપરાતો
જે શબ્દ તે.

ખીટી, સ્ત્રીં પાઘડી લુગડાં વગેરે ભેરવવા સારુ ભીતમાં
ચણેલો ફરેકળમાં જડેલો લાકડાનો જે કકડો—
લોડાનો જે આકડો તે.

—'ખીટીએ પોતિયું'—જેખમ—ઉચાટ વગરનો
ધન્ધો—નોકરી—સ્થિતિ તે, નિરાંત, ચિન્તા વગરનો
હાલત.

—'ખીટીએ મૂકવું'—વિસરી જવું ૨ દૂર રાખવું,
ઠેકાણે મૂકવું

ખીટો, પું લાંબની અન્દર દાટેલો લાકડાનો કકડો
૨ ભાગી ગયેલી ડાળીનો ઝાડ સાથે વળગી રયેલો
જે ભાગ તે, ખુટો

ખીણું, ખિણડ.

ખીણું, ક્ષીણું.

ખીમો, પું [આં] છુદેલું—કચુમર કરેલું માંસ-
ગોશ—'ખીમો કરવો'—માસનો છુદો કરવો, ધણો
માર મારવો

ખીર, સ્ત્રીં [સં] ક્ષીર ઉપરથી] પાણીમાં ચોખ્ખા
બાફી તેમાં થોડું દૂધ તથા ખાડ નાખી બનાવેલો
જે પદાર્થ તે. ૨ ઉકળતા દૂધમાં ચોખ્ખા નાખી એ
બફામાં પછી ખાડ નાખી બનાવેલો જે પદાર્થ તે,
દુધપાક.

ખીરું, નં (પૂડા જલેખી લગિયા કરવાને) મસાલો
નાખી પાણીથી ઢીલો કરી ચોળી તૈયાર કરેલો જે
આટો તે. ૨ કાઠિપણું જાડો રગડો (કામ્વતુ ખીરું)
૩ સુવાવડું દૂધ, લેંસ ગાય વગેરે વિયાય ત્યારે જે બે
ત્રણ દિવસ સુધી દૂધ નીકળે છે તે. એ ધણું ચીકણું
હોય છે. ૪ ચણા મગ મઠ વગેરેના લોટમાં મરચું
મીઠું નાખી પાણીથી કરેલો જાડો ડૂઓ

ખીલ, પું જુવાનીમાં આવતાં કેટલાક સ્ત્રી પુરુષોનાં
મોડાંપર થતી જે ફેલ્લી તે. ૨ આખ દુખવા આવ્યાથી
આખના પાળાની અન્દર જે ચિપડા—મસા બન્ધાય
તે ૩ ઘણીના હેલવા પ્રડમાં વચ્ચેવચ્ચે જે ખીલી
હોય છે તે (ખિલમાફડી).

ખીલારખું વિં એકને એક ખીલે બન્ધાઈ રે તે
(ઢોર)

ખીલવું, કિં અં પ્રયુક્તિ થવું, ફૂલવું, ૨ રગમાં આવવું
લેહેરમાં આવવું, ૩ પ્રકાશમાં આવવું, સુશોભિત થવું
રૂપદાર બનવું. ૪ સાધવું (ગોદડું), ચાદરને બખિયા
મારવા—ખાદીના બે પાટને બખિયા મારી—સાધીને
ચાદર બનાવવી, ગોદડાને ટાંકા મારવા

ખીલી, સ્ત્રીં બે વસ્તુ જોડાઈ રે—એક બીજીથી છુટી
ન પડે તેને સારુ વચસા મુકેલી લાકડા—ધાતુની સળી
૨ જમીનમાં મુકેલો જે ખીલો તે

ખીલીખટકો, પું હરકત, નડતર, વિદ્ય, આડ

ખીલી ઠાકવી, કિં સં જમીન—ભીતમાં ખીલી
દાટવી. ૨ પાંચો નાખવો ૩ મુકામ કરવો ૪ અ-
ચણ આ

ખીલો, પુ૦ [સં૦ કીલ] ઉપર ચપટું માથું હોય
અતે નીચે આણી હોય તેવી ધાતુ—લાકડાંની સળી.

—‘ખીલાના ભેરે કુદવું’—કોઇની કુમક—સહા-

યથી ખીલનની દરકાર ન કરવી; સ્વતંત્રપણે માલવું.

ખીસી, સ્ત્રી૦ બાળરી, બુવાર, ચોખા વગેરેના બાફેલા

લોટ; ખીમી

ખીસું, નં૦ [કા૦] અકુરખા, ડંગલા, બદન વગેરેને

ને કાચળી ટાંકેલી હોય તે, ગળવું, ગુઝું

—‘ખીસામાં ધાલવું’—તુચ્છ ગણવું

—‘ખીસાકાતર’—ચોર.

—‘ખીસા તર કરવાં,’—કોઇનું કામ કરી આપી

પૈસા દેકે તાળા થવું; લાંચ ખાઇને પુષ્કળ પૈસા મેળવવા.

—‘ખીસુ લાવું’—અગ્રભાણિકપણે પૈસા લેવા,

વગર હકે પારકું નાણું ઉપયોગમાં લેવું; લાચ લેવી.

ખુંખારો, ખફારો.

ખુંચવું, કિં૦ અ૦ અણીદાર—કાંકરી જેવી ચીજ ચામ-

ડીમાં—આખમાં લાગેથી—પડેથી દુ.ખ થવા કરવું

૨ એકાદી વાત દિલમાં ખટક્યાં કરવી (ખુંચ્યા કરવું)

ખુંચાવવું—વી લેવું—ચી લેવું, કિં૦ સ૦ કોઇની ચીજ

તેની પાસેથી ખેંચીને લઈ લેવી; કુટારી લેવું, કોઇના

કબજામાંથી પોતાની પાસે તાણી લેવું ૨ હરણું

કરી લેવું.

ખુંટડી, સ્ત્રી૦ પગનું ઠેસણ.

ખુંટડો, ખુંટો.

ખુંટવું, કિં૦ સ૦ લાચ સાથે વળગેલી ચારને થોડે

થોડે ઉખેડી કાડવી ૨ નિમાળાને વિધિયેવતી એક

પછી એક એમ ઉખેડી નાખવા.

ખુંટિયું—થો, બળતા લાકડાંનો નાનો કકડો.

ખુંડી, સ્ત્રી૦ લુગડાં સુકવાની ખીટી; થોડી. ૨ કપાળની

ઉપલી આલુચે બનને પાસ માથાના નિમાળાને ટુંપાવી

કાઢાવેલો જે અકેકો ખુણો તે. ૩ અકુરખાની કળી

૪ લાકડાંની મેખ [લાકડું તે; કુંડું.

કુંડું, નં૦ કાપી નાખેલા ઝાડનું થોડું જમીનમાં રચલું જે

ટિા, પુ૦ લાયતી અન્દર દારેલી ખીલી; મેખ ૨

ઝાડની લાંગેલી ડાળીનો થોડો ભાગ જે ઝાડ સાથે

વળગી રચેલો હોય તે ૩ ઝાડ મરી ગયાથી અથવા

ભાગી પડ્યાથી લાંબપર રચેલો થડનો જે થોડો ભાગ

તે. ૪ અન્દરમાં નાગરતાં વાણોના ધણી પાસેથી

સરકારથી જે કર લેવામાં આવે છે તે.

—‘ખુંટો ધાલવો,’—પગ પેસાડવો—દાખલ થવું,

૨ પાવો નાંખવો

—‘ખુંટો ઠાકવો’—એકને એક ઠેકાણે લાગ્યા

પર ન સુધી રહેવું. ૨ નિશ્ચય કરવો.

—‘ખુંટો ઠીલો થવો’—અશક્ત થવું, નરમ પડવું.
ભેર કમી થવું.

ખુંદવું, કિં૦ સ૦ પગ ઉચકી ઉચકાને ડાખવું; પગે

છુદીને નરમ કરવું. ૨ ગાતાં ને તાળી વગાડતાં કુંદતા

કુંદતાં ફરવું (ઝેરા, માડ ખુદે છે)

ખુંદાળવું, ખાઈપીને મંજો મારવી.

ખુંદાં ખમવાં, દીવેલા દુ.ખ ખમવા. જેમ ખુંદી ખમુ

છુ રે, નચાવી નાચું છુ’ (દયા)

ખુંપડો, પુ૦ અનાજ, રૂ વગેરેની ગાંસડી બાંધ્યા

પછી ગાંઠની આલુઆલુ જે ઉઘાડાં પડખા રહે છે તે.

ખુંપરો, પુ૦ ઝાડ—છોડ કાપી લીધાથી અથવા ભાગી

પડ્યાથી તેના થડનો જે થોડો ભાગ રચેલો હોય તે.

૨ ડાળી કાપાથી અથવા ભાગી ગયાથી તેનો ઝાડને

વળગી રચેલો જે ભાગ તે. ૩ બેસતા ઉઠતાં ચાલતાં

એકાદા ખીલા વગેરેથી એકાએક લુગડામાં જે કાણું

અને ચીરો પડે તે—‘ખુંપરો આવ્યો’ એમ કેવાય છે.

ખુઆર, ખુવાર.

ખુજલી—ખી, સ્ત્રી૦ ખરજ; ખસ ૨ લવડાટ, ખજવાળ

ખુટકો, પુ૦ ખુટવું—ધરી પડવું તે; ખૂટ; કમી.

ખુટડો, પુ૦ બળતા લાકડામાંથી ભુદો પડેલો ધગધ-

મતો કકડો.

ખુટવું, કિં૦ અ૦ એણું થવું—હોવું, ધરી પડવું. ૨

ટાંચ—ચેમ પડવી. ૨ કઈજ ન હોવું, સમુળથ થઈ

ચુકવું; ખપી જવું, ‘ખાવાનું ખુટી ગયું’ ૩ તકરારમાં

ખાલવાનું ન મુઝવું, હારવું. ૪ કુટવું; દગલખાણ કરવી,

ભેદ કેવો.

ખુટાડવું, કિં૦ સ૦ ખુટ—ઘટે તેમ કરવું.

ખુટલ, પુ૦ જેણે દેવાણું કાડયું હોય તે ૨ પુટેલો.

ખુટલો, પુ૦ [કા૦] રૂપાનાણાના બદલામાં જે ધણા

તાખાના પૈસા મળે તે.—ખુટલો વટાવવો—કરાવવો.

—‘ખુટલ કરવા’—વેચી નાખવું; વેચીને નાણું કરવું.

૨ ઉડાવી દેવું.

ખુડી, અ૦ બાળકને ઉધરસ આવતી હોય તે વખત

તેની મા બેન વગેરે તેને વાસે હાથ દેરવતા એ શબ્દ

બોલે છે—ખુડી, ખુડીખુડી અથવા ખુડી રાડ.

ખુણ, સ્ત્રી૦ [મ૦] નિશાની, ચિહ્ન

ખુણ, સ્ત્રી૦ ખુણો.

—‘ખુણખોચરે—ખોતરે’—ખુણામાં.

ખુણિયાળું, વિ૦ ખુણાવાળું

ખુણો, પુ૦ [સં૦ કોણ] જ્યાં બે દિશા—ખાલુ—

લીટી મળતી હોય તે જગા અથવા તે બેની વચ્ચેમાની

જગા. [કાંટાખુણો, < પોળો ખુણો, < સાંકડો

ખુણો.

પુરાહાલી, સ્ત્રી [કાં] ચુપી કાલત—તનુરસતી,
પુત્રી

પુરામત, સ્ત્રી [કાં] મનલગને સાર હૃદયી બદ
તારી કરવી તે; કાલાવાલા; હાજી હા

પુરામતિયું, વિં બુચામન કરે તે (માણસ.) ૨
પામતવાળું—નું (કામ.)

પાલ, પુરાહાલી.

પાલી, પુરાહાલી.

પા, સ્ત્રી [કાં] મરજી, ઇચ્છા; લાવના, રચિ
આનન્દ, હર્ષ, સન્તોષ. વિં બુચા તનુરસત;
કુમરુપ, આનન્દમાં હોય તેવી કાલતવાળું 'પુરા
રત્ન'—યવું

પરો, વિં જેને મજ ન હોય તે પુરુષ

પામત, પુરામત.

પેચો, પું વધણ; પેળિયો, ખાચો; અપ્પ.

પ, ખેંચ (૩-૪ અર્થમાં), ચુકિત, ૨ હુપો
બેઠ; મર્મ; બારીખાથી ખોળી કાઢવું તે.

પ, સ્ત્રી જમીન—ખેતરની સીમા દેખાડવાને નિશાની
નાખલ મારેલો જે પથ્થર તે.

પ, વિં પૂરેપૂરું, બરાબર. 'એ ઘોતિયું બાર હાથ
ખૂટ લામું છે.'

પંથ સ્ત્રી વાંસાનો બાર ઉપરી આવેલો બાગ

પંથું, વિં જેને ખૂંધ નિકળી હોય તે (માણસ)

પંથ, પું પાણવા જની વેળા વરની પાછડીયે જરકો-
શનાં પતરાં, હીંગમોતી વગેરેથી સજ્જાગરેલો અર્ધચન્દ્રા-
કાર જે કાગળ બાંધવામાં આવે છે તે. એ ફુલના હારના
જથ્થાથી અથવા હિરા મોતીથી બનાવવામાં આવે છે.

'માથે ધરેલ સુર સુમન ખૂંધવાળા, બેબે કુમારવર
ધોડાલએ ચડેલા' (પુ.)

પંથ, સ્ત્રી કમી, કસર, ખોટ

પાન, નં [કાં] કાળને છવથી મારી નાખવાનો જે
જેસમો તે. ૨ છવથી મારી નાખવું તે, લપા. ધાન
૩ મારી નાખવાનો જે ચુકો તે. ૪ વેર લેવાની
તરસ, ઝેર ૫ લોહી. [ધણું]

પાળ, વિં [કાં] મુન્દ; સરસ. ૨ પુષ્કળ, અનિશે.
—પાળ કાપી—ખેડેલે કીક—સાર કીધું.

પાશ, વિં [કાં] રાજ, હૃદયવાણ; આનન્દી, સન્નુદ.
૨ હેમ; સુખી.

પાશ, સ્ત્રી આગત, તાણુ તેજે બહુ ખેંચ કરી ભાર
ધો. ૨ ખેંચવું—તાણવું તે

પાણ, સ્ત્રી ખેંચાખેંચ. ૨ આગત; કાલાવાલા
પાણું, કિં સં જોર કીતે પોતાની તરફ આજીવું
નાખવું (મરડાં, સાંકળથી, લાપ પકડીને) ૨ હીલું—

પાણું—તરમ દોમ તેને સખત—સખમ—નહુ કાડું.

ખેંચાખેંચ—ત્રી, સ્ત્રી તાણનાણ મુમત્સુ ખેંચવું
તે; ધણાજાણે ધણી બાલુથી ખેંચવું તે ૨ તાણ.

ખીડ, તડી—(તાણાની)

ખે, પું [સંક્રમ] તાણ; પાપમાલી, કીણ ચર્ચાવું ૨
૨ એક જાતનો રાગ—ક્ષયરાગ

ખેચર, નં [સં] આકાગમાં કરનાર પ્રાણી; પક્ષી
પું દેવતાના ગણ વર્ગ જન

ખેચરી, સ્ત્રી સમડી (પક્ષી). ૨ એક જાતની યોગમદા.
બેગીયોનું એક રીતનું આસન

ખેટક, પું શિકારી

ખેટલી, સ્ત્રી યુવેલા ખેટલા વચ્ચે જે ખાલી લીટી તે,

ખેટ, અં છેડે; દર. [સિંચો—ધી]

ખેડ, સ્ત્રી ખેતરને ખોદી, આખી, તળી, કળખી, સાક
કરવાની જે ક્રિયા તે. ૨ ખેડવું તે. ૩ પડતર જમીન—

'બીજડ ખેડે' વાગે ટોલ ૪ કાટવાળો એક મેંધા
ખેડતર, નં ખેતી થાય—ખેડાય તેવી જમીન (પડ-
તર નહિ).

ખેડવું, કિં સં જમીન—ખેતરમાં વાવખીથી વાક
ઉપજાવવા સાર તેને હળવને આખી ખોદી ખેડી

કરવી ૨ ખેતીનો ધન્યો કરવો. ૩ દરિયામાં વાણ ચલા-
વવાનો ધન્યો કરવો, —'વાણ ખેડવું', 'દરિયા ખેડવો.'

૪ મેહેનત—મહાવરાથી એકાદ માંડ કામ કરવું, મેળા
ચલાવવો; થોડ ખેસી પથ કાપવો.

ખેડાણ, નં ખેડાતી એવી જે જમીન તે ૨ ખેડાવું તે.

ખેડું—ક નં ગામડું ૨ એક શસ્ત્ર; ખાડુ.

ખેડ—કાં, પું ખેડનારો, જમીન ખેડનારો. કાણી
કાણી ને દેડકાક જગપુત આઠાણ ખેડવાનો ધન્યો કરે છે.

ખેડો, પું ખેળો. [ખેડા પેટમે]

ખેત, નં [સં ક્ષેત્ર મંશેત] ખેતર. 'ધકો ખેતમે,

ખેતર, નં [સં ક્ષેત્ર] અનાજ વાવવાને ખેડી સાક
કરેલો જમીનનો જે કહેવા તે. ૨ ને ધન્યો:—ઉર્વા-

ગથી ચૂવું—કમાવું તે. ૩ અપાદ જમીનનો એકાદો
કહેડો. 'નાખીની તીરે ખેતર ખેડાં રવાદે, વાવી છે

ઝાગમઝક રવાદે'

ખેતરપાળ, પું ખેતનું સંસ્કાર કરનારો દેવ—ગમન
વારે જે દેવ તે; આમ દેવતા.

ખેતરવું, કિં સં છેતરવું, કાવું; ચાવું, કાપવું નં
એકાદ ખેતર વેડવું જે અતર તે. તે જગા ખે
ખેતરવા દર છે.

ખેતરાં, નં નાની નાના ખેતર

ખેતરાઈ, સ્ત્રી કાણું ખેતર એક જ જાતની કાંઈ વસ્તુ
હોય તે જાતી જમીન.

ખેતરાઈ, વિં ખેતર મમન-ધી.

ખેતી, સ્ત્રી [સં] કૃષિ] ખેડવાનું કામ ૨ વેપાર—
‘ખેતી કરે હર નામની’

ખેતીવાડી, સ્ત્રી અનાજના ખેતર અને ફળોની વાડી
૨ જમીન ખેડવાનો ધન્ધો.

ખેદ, પુ [સં] વાલી વસ્તુના વિભેગથી અથવા
અણગમતી વસ્તુ મળી આવેથી મનમા જે દુઃખ થાય
તે, શોક, દલગીરી, પરતાવો, ‘ખેદ કરવો—પામવો.’

ખેદચુક્ત, વિ [સં] ખેદવાળું, દુઃખથી ભરેલું.

ખેદાનમેદાન, ભાગી દૂટી જવું તે, ધૂળધાણી ૨ પાય-
માલ થઈ જવું તે.

ખેઘો, પુ હઠ, મમત, શુદ્ધ ‘ખેંગાર તુ ખેઘા મ કર’
(રાસમાળા). ૨ કેડો, પૂઠ. ‘તે મારો ખેઘો છોડતો
નથી,’ ‘તે મારે ખેઘે પડ્યો છે.’

ખેન, નં નડતર, આડ, કષ્ટાળો આવે—માથુ શેડાવે
તે (માણસ—કામ)

—‘ખેનતો ખાટલો’—અડચણ આણનાર, મુશ્કે.

લીમા લાવનાર; પળવનાર.

ખેનખાટલો, પુ મોટું ખેન

ખેપ, સ્ત્રી કોઈ દૂરની જગોએ જઈને પાછું આવવું
તે.—દરેક આવજવ તે.—પછી પગે ઘોડે વાણે કોઈ
પણ રીતે (કાસદની ખેપ—કાસદનું જવું અથવા
તેને આપવાનું નાણું) ૨ લાગળી મુસાફરી, સફર
૩ મોસમે મોસમ વેપારની ચીજોનું એક દેશથી બીજે
દેશ આવવું જવું તે. ૩ એકેક વારી—વારો, વખત
‘ભાઈ ખેપ હાથ્યા પણ જનમ તો નથી હાથ્યા’
એવી કેવલ છે. ૪ આક્ષેપ, પછવાડે લાગવું તે;
મેહેનત, અભ્યાસ, ચાનક, ખનત ‘ખેપ કરવી’

ખેપન, નં [સં] ક્ષેપણું કાડવું તે.

ખેપિયો, પુ એક જગોપરથી બીજી જગોપર ઝડપથી
સન્દેશો લઈ જનારો, દૂત, કાસદ.

ખેપી, વિ આક્ષેપી, ખેપ—ચાનક—ખનતવાળું

ખેમ, ક્ષેમ.

ખેમકુશળ, ક્ષેમકુશળ.

ખેમખુશાલી, સ્ત્રી સુખી હાલત, આરોગ્ય, તનદુસ્તી.

ખેર, નં એક જાતનું ઝાડ એનાં લાકડા બાળવાના
તથા પેટી પાટલા વગેરે કરવાના કામમા આવે છે.

ખેર, અં [આ] કઈ ચિન્તા નહિ; હશે, હોય.
સ્ત્રી પીડા, બસા. ‘ખેર ગઈ’ કેવાય છે.

ખેરખાહ, વિ [આ] કાં] ભલું ચાહનાર, સમ્ભાળ
લેનાર; દોષ સામું ન લેતાં રુકું ધંચનાર ૨ કુશળ.

ખેરખાહી, સ્ત્રી ખેરખાહપણું; સંજ્ઞાનતા

ખેરખેર, જ્યા ત્યા પડેલું, વેરણખેરણ ‘વાસીદુ વાળ્યા
વગર બધે કચરો પુજો ખેરખેર થઈ રહ્યો હશે.’

ખેરણ, ખરી—છુટું પડેલું, વેરણખેરણ.

ખેરવણું, કિં સં તળવીજથી દૂર કરવું—કાઠી મુકવું
૨ માથું ફેડાવવું; કષ્ટાળો આપવો, પળવવું

ખેરસદ્ધા, સ્ત્રી [આ] સમાધાન, સુખરૂપતા—
કઈ કનિયો ફિતુર નથી પણ બધું સ્વસ્થ—સુલેહ
વાળું હોય તેવી હાલત.

—‘ખેરસદ્ધા કરવા’—વાવરી નાંખવું, ઉડાવી

દેવ ‘ખાનાપીના ખેરસદ્ધા’ એ કેતી છે

ખેરસાલ, પુ ખેરનાં લાકડામાંથી નિકળતો એક
ભુકો—ઓસડ દાખલ કામમા આવે છે.

ખેરાત, સ્ત્રી [આ] ગરીમને આપી જે ધરમ કરવો
તે, ભીખ, દાન.

ખેરાતી, વિ ખેરાતને માટે જૂદું ફાંડેલું.

ખેરિયત, સ્ત્રી [આ] કાં] સુખરૂપ તે, ક્ષેમ
૨ સમાધાન, સ્વસ્થતા, સુલેહ

ખેરી, અં સંદેહ (અખામા) ૨ દાત ઉપર પીળો એ

ખેરીજ, વિ [આ] વધારાનું, અન્દર આવી ગ
ન હોય તે અં વગર, વિના, સિવાય

ખેરો, પુ પોખ પાડવાનો જે ડાડિયો તે. ૨ અ-
ટાગેલી વાકની દોરીની ગુથણવાળી જે ઝાળીમ
કેરી પાડવામાં આવે છે તે. ૩ અડાયા છાણાને
ભુકો, ગોર, ગોખર ૪ કરચ, ભુકો. ‘ઘડતાં ખેરે
પાડતા ના.’

ખેલ, પુ [સં] રમત, ગમત, ક્રીડા. ૨ તમારો
નાટક, ભવાઈ. ૩ પ્રપક્ષ ‘એણે નવા નવા ખેલ કરવ
માઝા છે.’

ખેલવું, કિં અં રમવું, ક્રીડા કરવી, ગમત કરવી

ખેલાડી, વિ ખિલાડી.

ખેવ, અં તતખેવ.

ખેવના સ્ત્રી કાળજી; ચાનક, ખનત ૨ સમ્ભ

ખેસ, પુ ખાધે નાખવાની સારી પિછોડી, દુપટ્ટા
અડવચ

—‘ખેસ ખખેરવો’—જોખમમાંથી છુટા થવું

—‘ખેમે વળગવું’—આશ્રયે રેવું ૨ ન છુટે

કોઈ લપ્પરે લાગવું

ખેહ, પુ કાય.

ખેહ, સ્ત્રી રજ; ધુળ

ખેળ, સ્ત્રી ધર્મનું સત્વ, ધર્મના લોટની લાઈ જે
વાણાને પાત્રામા આવે છે તે, આર.

ખેળવું, ખેલવું.

ખેળો, પુ નાટક—ભવાઈમાં વેશ લેનારો જે
તે; ભવાયો, ભાડ ભવાયા જેવી દેખાતી સ્ત્રી. (તિર-
રમાં—મશકરીમાં) ‘હળવે હળવે પુખ મોટા
સાડી વરને વાગે છે’ સ્ત્રી ગીત

૧, સ્ત્રી ૦ ખર્ચ, હાથ રોગ
ખોખારું, ખરખારું.
ખોખારો, પુ ૦ ખોખારવાથી જે અવાજ થાય તે.
ખાચ, સ્ત્રી ૦ ફાડ; ચીરા, કાણુ; છાછર ખાડો. ૨ કમી-
પણુ; કસર (મુલ હિસાબમાં) ૩ ખાચો ૪ ગુચવણ.
ખાચાવી-ચીલેયું, કિ ૦ સં ૦ ખેંચી લેવું, ઝુટાવી
લેવું, જખરદસ્તીથી લઈ લેવું
ખા, સ્ત્રી ૦ [ફા] ટેવ, આદત.
ખા, સ્ત્રી ૦ ચુકા, બખોલ, કોતર, ખાડો.
ખાઈ, સ્ત્રી ૦ છાકરાંને સુવાડવાને ઘોડિયે આધેલો
કપડાનો જે-કકડો તે; ઝોળી; ખોચુ.
ખખરાટ, પુ ૦ ખોખરો અવાજ.
ખખરું, વિ ૦ તડ પડવાથી જાડો ને પોલો અવાજ
નિકળે તેવું (વાસણ). ખોખરો—જેલો ને પોલો
(અવાજ)

—‘ખોખરું કરવું’—ઘોડો ધણો માર મારવો

—‘ખોખરું નાળિયેર’—લાલ વગરનું કામ—
વિચાર—તે

ખખલી, સ્ત્રી ૦ ધણી યુદ્ધ થયલી શિયાળની માન
ખખલો, પુ ૦ [મ] ઉધરસ, ખાંસી; હાંસો
ખખારું, ખરખારું.

ખખું, ન ૦ નાણુ ચોચું એવી સહીવાળો હુડીનો જે
કાગળ કીલીનર પોતાના હિસાબના દખલાને માટે
પોતાની પાસે રાખે છે તે; નાણાં આપી ચુક્યા
એટલે હુડી ટળીને તે ખોખુ થાય છે ૨ આકારને
માટે જે સાદો-પોલો ધાટ તે, નમુનો, ખીખું; સાચો.
૩ જીવ વગરનું ટાડ તડકે સુકાઈ ગયલું માસ વગ-
રનું જે શરીર—ખોળિયું તે. ૪ નરવ—માલ વગરનું
તે. ૫ મદવાડને લીધે લોહી માંસ ચુકાઈ ગયલું હોય
તેવું શરીર. ૬ કપડાને લાધથી એવું વળગાડેલું કે પેચ
છુટી ન જાય એવી માથાની જે હલકી પાઘડી તે. ૭
રસકસ જતો રચા પછીનો ખાટી ચણેલો જે ભાગ તે.
૮ પૈસે ટકે પાચમાલ થઈ ગયો હોય તે. ‘એની પાસે
પૈ પછુ ક્યાં છે, એ તો ખાલી ખોખુ છે.’

ખાખીર ન ૦ [ફા]—ઘોડાની ઉપર મુકવાનું ગાદલું.

ખાખ, પુ ૦ [હિ] શોધખોળ

ખાખલું, કિ ૦ સં ૦ શોધવું; ખોળવું

ખાખમણ, ચાળા પાડવા તે

ખાખે, પુ ૦ [ફા] પુરુષમાં પછુ ન ગણાય તે સ્ત્રીમાં
પછુ ન ગણાય તે, જેને અણ ન હોય અથવા
જેના અણ કાપી નાખ્યા હોય તે પુરુષ ૨ મદાઈ—
પુરુષાર્થ ન હોય તે પુરુષ, દિગડો ૩ હિન્દુમાંથી વટ-
લીને મુસલમાન થયલા એવાની એક જાતમાનો એક
પુ ૦ માટીનું મોટું રહિયું—દેડુ

ખોટ, સ્ત્રી ૦ ચૂક, ભૂલ.—‘તેને ૧૦ ખોટ પડી છે’
૨ તુક્કાન; તેટો ‘તેને ૧૦૦ રૂપિયા ખોટ ગઈ’
૩ કમીપણું, અપૂર્ણતા, પૂરુ થવામાં જેટલું વિશેષ
જોઈતું હોય તેટલું ને, અછત ‘ગુજરાતીમાં દેશાલિ-
માન સમ્યન્ધી ગ્રન્થોની બહુ ખોટ છે,’ ‘બજારમાં શું
ખોટ પડી છે કે તે નહિ મળે.’

ખોટાઈ, સ્ત્રી ૦ આળસાઈ. ૨ મેહેનત ન કરવા સારુ
ખાનાં કાડવાની જે તળિયત ને.

ખોટારવો, પુ ૦ છાણા બળી ગયા પછી રચલો જે
રાખનો ગોટો તે.

ખોટારું, ન ૦ જુદાપણુ ૨ જુદું; તરકટ; ખતાવટ
ખોટી, સ્ત્રી ૦ કોઈને સારુ વાટ—ગઢ જોઈ રેવું તે,
ઢીલ, વાર, વિલમ્બ

—‘ખોટી કરવું’—વાટ જોવાવવી, ખાળવું

—‘ખોટી થવું’—વાટ ભેળી.

—‘ખોટી રેવું’—ખોટી થવું, અટકી બેસવું

ખોટું, વિ ૦ ખરાનું ઉલટું; સાચું નહિ તે, જાડું (તે
ખોટું ખોલે છે). ૨ જૂઠું—ચૂકવાળું (હિસાબ ખોટો
છે). ૩ ભેગવાળું; ચૂક નહિ તે, હિણુ, મિશ્રિત
થયલું. (રૂપિયા ખોટો છે) ૪ ખેવચની; ખેવડા
(આખરે તે માચુક ખોટી નિકળી) ૫ આળસ, મેહે-
નત કરવી ન ગમે તેવું અથવા મેહેનત કરવાને ખાના
કાડે તે (હાડકાનો ખોટો)

ખોટો, પુટો ૨ બળિયાની ખોડ આવે તે

ખોડ, સ્ત્રી ૦ નઠારી ટેવ—આદત ૨ જેવું જોઈએ
તેવું થવામાં જે ઝોણુ હોવું તે અથવા ઝોણાપણું
દેખાવનારું જે ચિહ્ન તે, કસર; ખામી, એખ
(તેને પગે આંખે ખોડ છે) ઘોડા, બજા, લેસ,
વગેરે જતાવરોને ફટલીક ખોડ હોય છે તે ઉપરથી
તેનાં જુદાં જુદાં નામ પાડેલા હોય છે. ૩ ડાઘ,
કલકું, ખટો; નામેશી.

—‘ખોડ કાડવી’—ખામી ખતાવવી ૨ નિન્ના—

અદગોઈ કરવી.

—‘ખોડ લાગવી’—નઠારી ટેવ—આદત મુકા-
વવી—દૂર કરાવવી—માર મારવા.

ખોડ, ન ૦ લાકડું.

ખોડખાંપણુ, સ્ત્રી ૦ શરીર સમ્યન્ધી ખામી, એખ.
૨ ભલચૂક.

ખોડખાંલું, કિ ૦ અ ૦ ખોડાલું ચાલવું, લકડાલું.

ખોડાલું, કિ ૦ અ ૦ ખોડુ ચાલવું; લકડાલું; અટકવું
ચાલવું.

ખોડિખારું, ન ૦ જેનરની વાડમાંથી જવા આવવા
જ્યાં છીડું ગમેલું હોય ત્યાં જે પાંખાંવાળું દોરેલું જે
લાકડું તે. ૨ એ દોરેલા લાકડા સાથે જે છીડું તે

ગોળગોળ, પુ૦ [મ૦] વાર—વખત લાગવો તે; ઢીલ.
'કામ ગોળગોળ નાખી મુકવું.'

ગોળગું, કિ૦ સ૦ શોધવું; તપાસવું.

ગોળાંખડોળાં, ન૦ ખુણે ખોતરે છાની રીતે જોડું
તે; કાઢાં મારવાં તે.

ગોળાધર, પુ૦ (વંચારમા) હુડીનાં નાણાં લેનાર,
આપનારની ખાતરી થાય તેવું ગોળખીતું જે માણસ
ખતાવતું તે; જમીન.

ગોળિયું, ન૦ તળાઈ વગેરેને સારૂં રૂં ભરવાનો સીવીને
તૈયાર કરેલો છીટ વગેરે જડાં કપડાનો જે કાથળો
તે. ૨ જીવ વનાવું શરીર.

—'ગોળિયામા જીવ આવવો'—નિરાત વળવી.

—'ગોળિયામાથી જીવ ઉડી જવો'—ગભરામણ

થવી.

ગોળો, પુ૦ પગમા પગ ભેરવીને—પલાડી મારી બેઠાથી
ખન્ને બધ ઉપરનો હુંટણ લગીનો જે બધો ઉપડો
લાગ તે. ૨ એ ઉપર આવવી અક્કરખાની જે આળ
તે; એ ઉપર, રાખેલું જે કપડું તે. ૩ શોધો ('ગોળ
ધાતું આનર્થ ૩૫)

—'ગોળો ખડ્ડરવો'—જેખમદારી કાઢી નાખવી.

—'ગોળે માથું મુકવું'—શરણે જવું; તાબે થવું,

સકટમાંથી બચવાને કોઈની ઓથમા જઈ ભરાવું

—'ગોળે મુકવું'—અવરણીરાત સ્ત્રીનો ગોળો ભરતી
વખતે સાસરા નરણી જે લુગડા ધરેણું મુકવામા
આવે છે તે.

—'ગોળે લેવું'—હતક લેવો.

—'ગોળે સોપવું'—વિશ્વાસપૂરું રાખવું, સંભાળ
નીચે સોપવું, ભલામણ કરવી

—'ગોળો પાથરવો'—નમવું, આહુતી કરવી,
કાલાવાલા કરવા

—'ગોળે બેસાડવું'—કન્યાને તેનાં સાચું સસ-
રાના ગોળામા બેસાડવી;—વિવાહ—આલ્લા નાળયેર
આપતી વેળાની એક રીત

—'ગોળો ભરવો'—અવરણીરાતને દેવ આગળ
બેસાડી સાસુએ, ચોખા નાળયેર રૂપાનાણુ એ સહુ
પ્રથમ પોતાના ગોળામા લઈ પછી તે વહુના
ગોળામા આપવું. 'આજ તેને ત્યાં ગોળો ભરે છે.'

—'ગોળો ભરાવો'—શ્રીમન્ત રેવું, દાડા રેવા.

ખ્યાત, વિ૦ ધા૦ [સં૦] પ્રસિદ્ધ—નામાકૃત થયેલું,
પ્રખ્યાત, નામીયું, પકાયેલું ખ્યાત પ્રતાપ કાવ
વશ જ રામ રાજ

ખ્યાતિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ

ચાલ, પુ૦ [કા૦] વિચાર, કપાસ, દરિઆફ ૨
કેડો, પૂક, પછવાડે લાગવું તે (તે તેનો હજી

ખ્યાલ મુકતો નથી) ૪ ગવિયાતું એક જાતનું ગાયન—
પેલે હુવપદ પછી ખ્યાલ ને પછી ટપ્પો એમ તેઓ
અનુક્રમે ગાય છે ૫ એક તરેહની કવિતા રચના,
લાવણી (કલગી—તોરાના ખ્યાલ). 'ખ્યાલ ટપ્પા,
ખ્યાલ અને ટપ્પા એ ગાયન. [તરફી

ખ્યાલી, પુ૦ ખ્યાલ—લાવણી જોડનારો. ૨ તરફખાજ
ખ્યાલીખુશાલી, સ્ત્રી૦ [કા૦] નાચરફૂં ગાનતાન
હકા મરાકરીથી ખૂશ રેવું તે

ખિસ્તી, વિ૦ ધસુખિસ્ત સમ્યન્ધી (શક, ધર્મ ઈત્ત).

ખ્યાખ, પુ૦ [કા૦] સ્વપ્ન, સાણુ.

ખ્યાર, ખુવાર.

ગ.

ગ, પુ૦ [સં૦] ચૌદમો મૂળાક્ષર, ત્રિજ્ઞે બ્યજનવર્ણ
૨ ગાયનમાં મૂળ જે સાત સ્વર તેમાંનો ત્રિજ્ઞે જે
ગન્ધાર—ગાન્ધાર તેને બદલે મુકતો અક્ષર—સા,
રી, ગ, મ, પ, ધ, ની.

ગ, વિ૦ જનારો, ગમન કરનારો એવો અર્થ રાખે
છે અને શબ્દની પછવાડે મુકવામા આવે છે ખગ—
આકાશમા ગમન કરનારો, પક્ષી. ઉરગ—છાતી
ઉપર—છાતી ધસી ચાલનારો, સાપ વગેરે

ગઈ, સ્ત્રી૦ જૂત કાગમા ખતેલી—ગુજરી ગયેલી જે
વાત—હકીકત—ખિતા તે ગઈગુજરી પણ કેવાય
છે. વિ૦ ગયલું.

ગઈ કાલ, સ્ત્રી૦ તરતનો ગયેલો જે પેલો દારો તે
ગઈરાતરે—તે-ત્રે, અ૦ ગઈ એવી જે પેલીજ રાત
ગઈ, ગૌ. [તેટાણે

ગગડવું, ગડગડવું.

ગગડાર, ગડગડાર.

ગગરાવવું, ગડગડાવવું.

ગગન, ન૦ [સં૦] આકાશ, આસમાન. ૨ જ્યોતિ-
પમા—કવિતામાં શુન્યની સખ્યા

ગગરી, પુ૦ એક જાતની નાની ગાગર

ગગરું, વિ૦ દાણા પડતું—જડું ફળેલું (અનાજ)

ગગરો, પુ૦ ધડો.

ગગળવું, કિ૦ અ૦ નરમ થઈ જવું, પાણી પાણી
જેવું થઈ જવું (પ્યારથી, ધમકાથી) ૨ આશિ-
યાળ—શીકું પડી જવું. (ગગળી જવું)

ગગો, પુ૦ છોકરો, કોકો.

ગક્ક, ગક્કો.

—'ગક્કા નાલા'—પાપ—નુકસાન—દુઃખમાંથી
હટવા. 'એનો હથેલાળો મળી બચ' એટલે ગક્કા
નાલા'

—‘નાત તો ગઝલનો પ્રવાહ’—ન્યાતમા જે કાઈ થાય તે પવિત્ર ગણાય.

‘ગઝલનો પ્રવાહ’—વાગ્ધારા; સડસડાટ બોલવાની છટા.

—‘ગઝલ ભાગીરથી’—વિધવાને લખતાં લખાય છે.

—‘ગઝલ સ્વરૂપ’—ગઝલના જેવી પવિત્ર એ વાક્ય વડિલ સ્ત્રીઓને માનાયે લખવાની રીત છે (ધણ કરીને વિધવાને).

ગઝલની ધ્યાનશીલ, સ્ત્રી પુલ સ્ત્રી.

ગઝલગોળી, સ્ત્રી પાણી પીવાની જે ગોળીમાંથી ધણુ જણે તેની તે જ લોટી ગોળીને પાણી પીધું હોય તે, પવિત્ર ગોળી—(મશકરીમા)

ગઝલજળ, નં ગઝલ નદીનું પવિત્ર પાણી વિં ૨ પવિત્ર; કપટ વગરનું. ‘ગઝલ જળ સરખા રે આ સાંભળો સાસુજી’ ૩ જે દાળમા દાળ આછી ને પાણી વધારે હોય તે. ૪ દાળ ખૂટે સારે અદર પાણી રેડવામાં આવે છે તે પ અપવિત્ર પ્રવાહી—ગદુ પાણી દારૂ વગેરે (મશકરીમા).

ગઝલજળી, સ્ત્રી—યુ, નં પાણી ભરવાનું ઉપરથી સાકડા મોડાનું અને નીચેથી પોળા ઘાટનું વાસણ.

જોધર, પું [સં] મહાદેવ

જોરીપાન, નં એક જાતના ખાવાના પાન.

જોદક, નં ગઝલનું પાણી

ચકકું—કિયું, નં પાણીમા કુખતા માણસે ગભરાટમા નીચે જવું ને ઉપર આવવું તે; પાણી પીધાથી કુખતા માણસે જે ગભરાવું તે. ૨ અછરણ વગેરે કારણથી ખાધેલું જોરથી ખાર આવવાનું કરે પણ અટકી પાછું માય જાય તે, ગચરકુ

ચિયું નં ઇંટ ચુનો સાથે બાઝી ગયેથી બનેલું જે દેખુ તે, છા મટાડી ઇંટ પથરા વગેરેનો સાથે બાઝી રચેલો જે ગઢો તે

ચંચ, પું [સં] પ્રમાણ અને શ્રેણીમાં ક્યલા અફોની જે સમુદાય સરખા તે. ૨ વર્ગ, જથ્થો; તડ; તુકડી (અમુક આવક અમુક ગચ્છના છે).

ચંચળી કરી જવું, નાસી જવું, પોખારા ગણવા, જવું રેવું

ગછી, સ્ત્રી ઇંટ.

ગછે, કિં બચ

ગજ, પું [સં] હાથી; હસ્તી; કરી

ગજ, પું [ફાં] લખ્યાઈ ભરવાનું માપ, ચોવીસ તસુ એટલી લખ્યાઈનો લોડાં—લાકડાંનો જે સળિયો તે. જુદે જુદે ટેકાણે ને જુદા જુદા ધન્ધામા ગજની લખ્યાઈ જુદી જુદી હોય છે સુચારી ગજ બે ફૂટની બરાબર થાય છે ૩ બારી—બારણામા આડો મુક-

વાનો જે લોડાનો સળિયો તે. ૪ લોડાનો લાખ્યો સળિયો (હિચકા—ચોપાળાના ગજ)

—‘ગજગજ કુદવું’—આનન્દમા—મસ્તીમાં આવવું ૨ ગુસ્સાથી જોયા નીચા થઈ કઈ પણ બોલવું ૩ પતરાજી બતાવવી

—‘ગજ વાગવા’—ચોગ્ય ટેકાણે ચોગ્ય રીતે શક્તિ કામે લાગવી; જોર ફાવવું ૨ ધારેલું સિદ્ધ થવું ૩ પગ નમવો

ગજકરણ, પું [સં] ગજકર્ણ હાથીનો કાન.

ગણપતિ. ૩ દરાજ, દાધર [વાળી રૂ

—ગજગામા, સ્ત્રી હસ્તીના જેવી મન્દ લલિત ગા.

ગજગામિની, સ્ત્રી [સં] હાથીના જેવી લેકા લેકાતી ચાલનારી સ્ત્રી

ગજછાયા, સ્ત્રી [સં] ૧-હાથીની છાયા ૨ શ્રાદ્ધ દિવસની પાછલા પહોરની છાયા—એ છાયામા ખેસી શ્રાદ્ધ કરવામા પુણ્ય છે. ૩ ભાદરવા વદી ૧૩ ને દિન મધ્યા નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસ; જે પર્વસંધિમા પ્રહણ થાય તે દિવસ, ભાદરવા મહિનામા જેટલ દિવસ હસ્ત નક્ષત્ર રે તેટલા દિવસ ગજછાયાના ફેવા છે—એમા શ્રાદ્ધનો દિવસ આવેથી ને મહાલયશ્રાદ્ધ થયેથી મોટું પુણ્ય થાય છે

ગજજન્ત, પું [સં] હાથી દાંત. ‘ગજજન્ત સિંહલદ્વીપ મુખઈ હેમની છે હાલમા’ ૨ ગણપતિ.

ગજપીપર, સ્ત્રી [સં] ગજપિપલી એક જાતનું આસડિયું

ગજખ, પું [આં] મોટો જીલમ, કેહેર. ૨ મોટું ખ, અનર્થ, વિપત્તિ, આકૃત ૩ આશ્ચર્ય, વિસ્મય તાજીખી, ગભરાટ (અણગમતિ વસ્તુ એકાએક આ પડ્યાથી) અજખનું ઉલટું

ગજર-ઝર, પું [હિં] પોર પોરને આતરે—ચોર બદલાતી વખત ધડીનો જે ટકારો થાય તે ૨ દિન ચોથા પોરની સમાપ્તિયે જે ટકારો વોગે તે, સન્ધ કાળ—સમીસાજનો વખત, રાત્રિનો પ્રારંભ.

ગજરાજ, પું મોટો હાથી.

ગજરું, નં જે ગુથેલા પુલ હાથને કાંડે ઘાલવામા આવે છે તે. ‘ગજરા કરભોર ધરી સ્વકરે, શરદે વારુ વિલાસ કરે’ ૨ હાથની પોચીનું મોતીનું ધરે

ગજલ, સ્ત્રી [ફાં] એક જાતની ફારસી ગાયન કવિ. એમા પાચથી વધારે બેત હોય છે—એક બેત સ્તાઈ—ટેકની અને બીજી બેત અન્તરા દાખલ અન્તાર્ધની બેતના બે મિસરા—લીટીના કાફિય અનુપ્રાસ મળવા જોઈએ અને પછી અન્તરાની દરે બેતોની બીજી બીજી લીટીના કાફિયાઓ અસ્ત બેતના કાફિયાને મળતા આવવા જોઈએ. જેને ફારસી ગજલ કહે તેને ઉરદુ ભાષામા રખતા કહે.

ગજલગોષ્ઠિ, સ્ત્રી૦ હંડા પોહારના ગપાટા; વાતચિત; ગપાં.

ગજવદન, ન૦ [સં૦] હાથીનું મોં. ૨ વિ૦ હાથીના મુખવાળું ૩ પુ૦ ગણપતિ.

ગજવડું, કિ૦ સૌથી મૂંઝ પાડીને ફેરવું; જાહેર કરવું; દોડી પિટવી, કપડેટો પિટવો; ડકો વગાડવો. ૨ શોર ખંકાર—ગોધાટ કરવો. ‘એણે તો આખો મોહલો ગળતી મુક્યો.’

ગજવું, ન૦ ખીસુ, ગુસ્સું.

—‘ગજવામાં ધાલવું’—તુચ્છ ગણી કાડવું; દરકાર ન કરવી. ૨ હુશિયારીમાં ખીનના કરતાં વધુ, સામાને છેતરવામાં વધી જવું.

—‘ગજવાનો વર’—ધણી પેરામણી લઈ પરણનારો કુલીન ઘરનો વર.

—‘ગજવું ભરવું’—લાંચ આપવી. ૨ બદલાનતથી પૈસા એકઠા કરવા ‘આવ્યો આવ્યો રે સુરતી લાલ, ગજવું ભરવાને.’

ગજેલ, સ્ત્રી૦ ખરું લોહું; પોલાદ, ૨ એક જાતના ચોખા.

ગજાળા, સ્ત્રી૦ હાથીખાનું

ગજર, સ્ત્રી૦ જમવા બેસવાનો ખરડ—ગોરડો.

ગજવડું, કિ૦ સ૦ ગોધાટ કરી મેલવો; ગજવડું

ગિયા; વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું (લુગડું)

ગિયાણી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું રેશમી લુગડું.

ગિયું, વિ૦ માપમાં ગજ હોય તેવું

ગિયો, પુ૦ લોડાનો સળિયો ખારણું દેવાનો.

ગજ, પુ૦ એક ગજ પનાવાળી રજુદાર ગળ—એના

ધાવરા, તળાઈઓ વિગેરે થાય છે સ્ત્રી૦ ગિયાણી—

ગજ પનાનું રેશમી લુગડું. ૨ એક જાતનું ગજ પનાનું

મોડું ખાદ્યનું લુગડું.

ગ, ન૦ શક્તિ; પૌંચ; તાકાત, ગુજાસ.

ગંદ, પુ૦ મોટો હાથી.

ગર, પુ૦ મુથારનો ઉપરી—મુખ્ય સ્ત્રી૦ પરોઢિયું—

(અહીં—બડી ગજગર).

ગ, પુ૦ [કા૦] ઢગલો. (અનાજ, ઘાસ, લાકડાં,

ખાસડી વગેરેનો). ૨ એક જ તરેહનો જે જથ્થો તે—

એક તરેહના પાંચ—સાત વાડકા એક ધિન્નામાં એકઠા

મુકાઈ શકે તે—વાડકાનો ગજ (હિં૦) અનાજ વેચ-

વાની ખજાર. ૨ ખજાનો.

ન, વિ૦ નાશ કરનાર (ગર્વ ગજન—ગર્વ તોડનાર).

હરાવડું તે.

ફેરું, ન૦ ગજમાંનો એક વાડકો.

ગાજવું.

ગોરડો, વિશાળ.

ગજાવર, વિ૦ મોડું; વિશાળ.

ગજી, સ્ત્રી૦ જથ્થાબંધ લરી રાખેલા ઘાસનો ઢગલો અથવા જ્યાં એવા ઘણા ઢગલાઓ હોય તે જગો.

—‘ગજીમાંનો સાપ’—ઉપરથી મીઠું બોલનાર પણ અન્ધરથી વેર રાખનાર

ગજીફરાક, પુ૦ ઊંનનું—સુતગાંધી એક જાતનું ગુથેલું કપડું.

ગજીફિ, પુ૦ [કા૦] એક જાતના રમવાના પાના

૨ પાને રમવાની એક રમત—એમાં આઠ રજૂ હોય

છે ને એકેકા રજૂના આર આર લેખે સહુ મળીને ૯૬

પાના હોય છે. એ રમત ત્રણ જણથી રમાય છે

ખરાત, ખુમારા, અશરરી, ચક્કુ, સમગેર, રૂ પેશો, તાજ,

ને ગુલામ. ધળી દસ અવતારના ગજીકામાં ૧૨૦

પાનાં હોય છે.

ગટ—ગટક, અ૦ એકદમ ઝડપથી પીવું—ગળી જવું

તે—ગટ—ગટક કરી જવું ફેવાય છે. ૨ પ્રવાહી પદાર્થ

ગળે ઉતરતાં જે અવાજ થાય છે તે

—‘ગટ કરી જવું’—પચાવી પડવું ઉગ્રાપત કરવું,

ખાઈ જવું; હરામનું ખાઈ જવું.

ગટપટ, સ્ત્રી૦ ઘણે ધીમે કાઈ ન સાંભળે તેમ છાની

વાન કરવી તે. સલાહ, મસલત ૨ દોસ્તીમાં જે છાની

વાતો થાય તે.

ગટર, સ્ત્રી૦ કચગવાળું પાણી જે રત્ને જતું કચ્ચુ હોય

તે; મોરી, નીક.

ગટરપટર, સ્ત્રી૦ ગટપટ ૨ પોનાનું કામ કાઢી લેવ

સાર કાઢતે ઊંધુ ચતુ સમજાવવું તે

ગટ્ટ, ગટ—ગટક.

ગટ્ટે વિ૦ ઠિંગણું પણ હથપુટ, ગેટકો

ગટ્ટો, પુ૦ ધાતુના રસનું ખરખરડા ગોળ આકારમાં એક

ટુકાણું જે બાકી રેવું ને ૨ લાકડી લાકડા વગેરેમાં

જે ગાંઠો તે ૩ જાડું લોહી (તેના શરીરમાંથી લોહીના

ગટ્ટેગટ્ટા નિકળ્યા). ૪ શરીરમાં ટુકાણું ટુકાણું લોહી બન્ધાઈ

જવાથી તે તે ટુકાણું જે ઢટ્ટણુ ગાંઠો બાગ નિકળેલો

દેખાય તે. ૫ મોટી કડાઈ—કુટી જેમાં કલઈ—

સીસું ભરેલું હોય તે ૬ ગચિયુ. ૭ વેટે

ગડગડ્યો, પુ૦ ભેળભેળ થઈ જઈ વેરાળ પડેલું એવી

હાલત, બીડ; સફૂડાસ ૨ ઘણું ખાવાથી શરીર અક-

ડાઈ જાય તે.

ગડગડ, અ૦ એવો અથો અવાજ દેખાડે છે ૧ આજ-

શમાં વિજળીથી જે થાય છે તે ૨ તોપ પુટવાથી

જે થાય તે. ૩ એકદમ પગથીયાંપરથી ગચડી જવાથી

થાય તે ૪ ઝડપ ને જોશ બતાવે છે

ગડગડવું, કિ૦ અ૦ પૈડાંની પેટું ગળતો ગળડો

અવાજ થવો—આકાશમાં—હવામાં—દાદગપર ૨

(લાક્ષણિક) જ્યાં હક ન હોય ત્યાં દાખલ થઈ જવું

ગતપ્રાણ, કિંમં મરી જવું,
ગતાગત, સ્ત્રીં કવિતાની એક ભત.
ગતાગમ, સ્ત્રીં સમજણ 'એને કશી વાતની ગતા-
ગમ નથી'

ગતાનુગતિ, વિં એકે કરેલું તે જ પ્રમાણે ખીજાએ
કરે તે.

ગતિ, સ્ત્રીં [સં૦] હાલત, અવસ્થા. ૨ શક્તિ, બળ.
૩ પોય, ભુદ્ધિ, સમજ ૪ ચાલ, ગમન; વેગ—
પવનગતિ, અશ્વગતિ, ગ્રહગતિ વગેરે ૫ જીવની
મુખ્યાં પછીની જે હાલત તે; મુક્તિ ૬ સૂર્યાદિ ગ્રહ
રાત્રે અને દિવસ રાશિ ચક્રની કળા ઓળટ્ટી નાંચ તે.
૭ આશ્રય; શરણાર્થાન [હોય તે

ગતિભક્ત, વિં-શક્તિહીણ; કામ કરવાને કોવત ન
ગતિમાન, વિં [સં૦] ગતિવાળુ; ગતિમા હોય તેવું
ગતિયું, વિં ગતે ગયલું; મુવા પછી ભૂત વગેરે યોગિને
ન પામેલું પણ સદ્ગતિને પામેલું ૨ ગતવાળું; ભુગ-
'તીથી સ્વારથ—મતલબ કાઢી લેનાર.

ગતિહીણ, વિં શક્તિ વગરનું.

ગતેગત, નં જેટલું વાપર્યું—ગયું હોય એટલું પાછું
આવે તે, ધરની મુડી.

ગદ, નં ગુપ્ત મર્મની વાત, છાતું કેવાનું તે ૨ પું
ચોપદાર (ગદિન—છડીદાર ઉપરથી) ૩ રોગ

ગદગદ, અં શોક લય પ્રીતિને લીધે ગળામાથી જે
અચક્રતો અચક્રતો ગળળતો શબ્દ-નિકળે તે દેખાડે છે,
અસ્પષ્ટ ભાષણ

ગદગદિત, વિં ધાં ગદગદ—ગળળતો સ્વર નિકળતો
હોય તેવું. [લાડુ, વગેરે]

ગદગદું, વિં અન્દરથી કંચુ અને પોચું (ઈંદ્રિય,
ગદગદું, કિંમં સંઘોળી નાખવું, છુદવું, કચરવું.

ગદગદિયાં, નં ધણા નાણાનું ઉછળવું તે, પુષ્કળ
પૈસા.—'તેની પાસે આજ કાલ ખૂબ ગદગદિયા થયા
છે' (એ શબ્દ એક વચનમાં વપરાતો જ નથી)

ગદવાર્તા, સ્ત્રીં દાડી પીટનારે કહેલી વાર્તા; લોકાના
મુખથી કહેવાતી વાર્તા. જનવાર્તા (ગદ—બોલવું)

ગદા, સ્ત્રીં [સં૦] એક ભતનું લોડાનું આયુધ—
હથિયાર એને માથે નાળિયેરના જેવો ગોળો અને
એ ગોળાને કમરખના જેવા કાગરા હોય છે (ભીમની
ગદા) ૨ જ્વાળામુખી પર્વતમાથી પથરાયો ઉડે
તેમાનો એકેક, શીળા

ગદાધાત, પું ગદાનો ધા.

ગદાઈ, વિં ગોલા ધાત્રી મોચી હજમ દુખળા વગેરે
જે લોકો તે

ગદિયાણી, સ્ત્રીં પીળાં પુલનો એક છોડવો ૨ એક
ભતની કાંસડીનો છોડ.

ગદાધર, પું ગદાનો ધરનાર—વિજય, કૃષ્ણ.

ગદિયાણો, પું સોનું રૂપું તોળવાનું એક વજન, અડધું
તોલો, સાળ વાલ.

ગદેલું, નં એક જણ સુવે તેટલી નાની જે તળ
તે, ગોદડી ૨ એક જણ બેસે તેટલી જે ગાદી ૨

ગદગદ, અં [સં૦] ગદગદ એ શબ્દ બનેવો.

ગદ, નં [સં૦] કવિતાના નિયમ વગરનું જે સ
લખાણુ તે. [ખન્ને હોય તેવું (લખાણુ

ગદપદાત્મક, વિં જેમા ગદ અને પદ્ય (કવિતા

ગદેડી, સ્ત્રીં ગદેડાની માદા. 'ગદેડીના—ગદેડ
જણેલા.' (એ શબ્દ ગાળ છે તોપણ સાધારણ
આપતા એ શબ્દ કેટલાક લોક વાપરે છે)

ગદેડું, નં ગદેડા અથવા ગદેડી

ગદેડા, પું [સં૦ ગદેડા] લામ્યા કાનનું, ટુકડા
ડાનું અને રાખોડીના રૂડું એક ચોપડું જન
ખર. એ પોતાની પીડપર ઘણો જ ભાર લખે
ધીમે ચાલે છે; એનું પગલું સરતું નથી એ ધ
માર ખાય છે તોપણ તે પોતાની હઠ ને સુસ્તી મુ-
નથી. ૨ સુસ્ત હડીલો ને અક્કલ વનાનો પુરુષ
છોકરો. મૂરખ માણસને લગાડવામાં આવે છે

—'ગદેડા ઉપર અમ્ખાડી,'—સારી વસ્તુનો ન
જગે ઉપયોગ કરવો

—'ગદેડાનું મો કુતરે ચાડ્યું,'—એકેક કરતા
નકારાને માટે વપરાય છે.

—'ગદેડા બનવું'—મૂર્ખ બનવું.

—'ગદા વૈતરું'—ગદેડાની પેઠે વગર સમજે ૨
ધણું કામ કર્યા કરવું તે [ના]

—'ગદેડાનું પૂછકું પકડવું'—લીધેલી હઠ દે

—'ગદેડાનો પાછલો પગ'—સમજ વિના
તેમ ઓટું ડાપણું બતાવી બોલનાર, દોડ ૩
મૂરખ, બેવકુફને વિષે બોલતા વપરાય છે.

—'ગદેડે ગંવાવું'—ઘણી છત હોવાથી
સસ્તે ભાવે વેચાવું. ૨ ફજેત થવું બેઆખર થ

—'ગદેડે ચડવું'—બેઆખર થવું, ફજેત
વગોવાવું.

ગદેવાન, ગદેડાં હાકનાર

ગદો-દ્વો, ગદેડો. (તુચ્છકારમાં)

ગતિમત, સ્ત્રીં [ફાં] ઈંધિરી કૃષા; સારુ ભા
લાવો, ખુશી, પુષ્કળ, ધણું ધણું.

ગનીમ, પું [આં] મોગલ, મુસલમાન.

ગન્દકી, સ્ત્રીં નકારી ગન્ધ, બદબો ૨ ખરાબ
આવે તેવી કાદવ—ઉચ્ચડાની જગો.

ગાન્ધવાહ, પુ૦ ગન્ધરી. ૨ અંજીકુ ખાન વેરાયલું પડયુ હોય તે જગો ૩ સાફ—સ્વચ્છ ન હોય તે, અહી તહી પડેલો જે કચરો તે.

ગાન્ધુ, વિ૦ ગન્ધકીવાળુ ૨ મેલુ, ગોળુ

ગન્ધ, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાસ; ખો, સોરમ. એ શબ્દ સારા અને નરસા બન્ને વાસને માટે છે. તોપણ નહારા વાસને જેમ ઘણી વાર લગાડવામા આવે છે, તેમ સારા વાસને લગાડવામાં આવતો નથી વળી એ શબ્દની આદિમાં સુ અને હુર મુક્યાથી મુગન્ધ—સારો વાસ અને દુર્ગન્ધ—નહારો વાસ એવા શબ્દો થાય છે ન૦ ચન્દન. ૨ ડીલુ; ચાંદલો.

ગન્ધક, પુ૦ [સં૦] પીળા રંગની, ઝટ, લાંગી નળ તેવી તે પાણીમાં પિગળે નહિ પણ ગરમી લગાડ્યાથી રસ થઈ નળ તેવી એક ધાતુ. એ બળે છે ત્યારે આસમાની રંગુતુ ભડકુ થાય છે અને ગુગળાવી નાખે એવો વાસ નિકળે છે. ૨ જેમા ગન્ધકની મેળવણી હોય તેવુ આસડ; રસાયન.

ગન્ધવાણુ, સ્ત્રી૦ નહારા વાસનું ચોપાસ ફેલાવુ તે

ગન્ધપુષ્પ, ન૦ [સં૦] ચન્દન અને ઝુલ.

ગન્ધરપ, પુ૦ [સં૦ ગન્ધર્વ] ગવૈયાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત—એને જનોઈ હોય છે.

ગન્ધર્વ પુ૦ [સં૦] સ્વર્ગનો ગવૈયો. ૨ સારો ગવૈયો. ૩ ગવૈયાની એક જાત, ગન્ધરપ.

ગન્ધર્વનગર, ન૦ [સં૦] ગન્ધર્વનું નગર ૨ ધડીમાં દેખાય તે ધડીમાં જતુ રે, વળી ગમે ત્યા દેખાય એવુ જે માયાવી નગર તે, ૩ જડી પાતળી હવાને લીધે સૂર્યનાં કિરણો મરડાયાથી હવામા કેટલોક ફેરફાર થાય છે તે એ ફેરફારથી પૃથ્વીપરના શહેરો વાડીઓ વગેરે ઉપે હવામાં દેખાય છે તે.

ગન્ધર્વવિવાહ, પુ૦ [સં૦] વર કન્યા પરસ્પર સ્નેહથી એક બીજાનાં ધણીધણિયાણી થઈ ગેવાની પરસ્પર કબુલાતે એક બીજાની સાથે પરણી ધર માટે તે, ગાન્ધર્વવિવાહ

ગન્ધર્વવેદ, પુ૦ [સં૦] ગાયન શાસ્ત્ર; ગાવા બળવવાનો હુતર.

ગન્ધસાર, પુ૦ [સં૦] ચન્દન ૨ કોઈ પણ મુગન્ધિવાળો લેપ. ૩ મુંશબોદાર ચીજ. —અરક આતર વગેરે ગન્ધાતું—ચંદુ, વિ૦ નહારો વાસ આપતુ, બદબોદાર ૨ કોઈ ગયલુ ૩ ચીડિયાં સ્વભાવનું (જન).

ગન્ધાર, પુ૦ [સં૦] ગાયનના સાત સૂરમાંનો ચરતો તીજો. સા રી ગ મ પ ધ ની. ગાન્ધાર.

ગન્ધારું, કિ૦ અ૦ નહારો વાસ આવવો, બદબો નિકળવી. ૨ કોઈ ગયલુ થવુ. ૩ મનમાંનું મનમાં જે રી ચીડવું—શાળા દેવી.

ગન્ધાષ્ટક, ન૦ ચન્દન, કપૂર, કેશર, વાળો, નાગરમોથ, ગોરોચન, દેવદાર, ફૂલ—એ આઠ મુવાસિત પદાર્થોનો બધો તે.

ગપ, સ્ત્રી૦ [હિ૦] જુડી ઉડની—પાયાવનાની લોટમા ચાલતી વાત—ખથર ૨ જુકાણુ; વાતના ખોટા તડાકા. ગપ-ગપગપ, અ૦ ધીમે ધીમે કાણામાં ઘાલતા તે પછી તેમાથી ફાડતા જે ધ્વનિ તે દેખાડે છે.

ગપસપ, ગપ.

ગપાંસ, સ્ત્રી૦ મોટી ગપ. ૨ વખત ગુબરવા અથવા મનરંજન કરવા જે ગપ ચલાવવી, કાણીયા દેવી તે ગપાસ મારવી—ઠોકવી—હાકવી—ચલાવવી.

ગપાગપ, અ૦ એક પછી એક; વગર અટકાવે, ઉપરા-ઉપરી. (તેને ગપાગપ મુકા પડવા માધ્યા).

ગપાગપી, સ્ત્રી૦ એક બીજાને ઉપરાઉપરી મુકીનો સાર પડવો તે.

ગપાષ્ટક, ન૦ જુકા તડાકા, ગપ.

—‘ગપાષ્ટક ગોળો’—એક કાતેથી બીજે કાતે સાથી ત્રીજે કાતે એમ સપાટાબન્ધ પસરી જતી વાત. ‘ગપાષ્ટક ગોળો ને લેસનો ડોળો’ એ કેતી છે.

ગપોલિયું, ન૦ ધીમે ધીમે કાણામા ઘાલવુ તે

ગપ્પાં, ગપ.

ગપ્પાંગોષ્ટી, સ્ત્રી૦ જુડી જુડી વાતો—કિસ્સાઓ—કાણીઓના દાખલાઓ આપીને વાતચિત ચલાવ્યા કરવી તે.

ગપ્પી—ગપ્પીદાસ, વિ૦ જુકા તડાકા મારનાર, ગપ ચલાવનાર

ગપું, ગપ.

ગફલત, સ્ત્રી૦ [અા૦] બેપરવાઈ, વિસ્મૃતિ, આળસ વગેરે કારણથી કામમા બરાબર ધ્યાન ન અપાય તે ૨ ભૂલ, ચૂક; સુરતે ભૂલ. ‘ગફલત કરવી—ખાવી.’

ગફલતી, વિ૦ ગફલત કરે—થઈ નળ તેવું

ગફા, ગુફા.

ગફુલ, જાડો.

ગખ-ગખગખ, ગપ-ગપગપ. (બાર પડતી ધ્વનિ).

ગખગખ, સ્ત્રી૦ કોઈ કંઈ વાતચિત કરતુ હોય ત્યાં વચમા જે બોલતુ તે.

ગખડગણડ, વિ૦ સાન નહિ પણ કાન હોય તેવું; સાલગેલું નરત ખરુ માને અને પછી ઘેલાની પેક સાદસ કામ કરે તે. ‘અન્ધેરી નગરી ગખડગણડ રાગ, ટકે ગેર ભાણ ટકે શેર ખાગ.’

ગખડવું, કિ૦ અ૦ બિચેથી પૈડાની ગતિમા નીચે પડવું. ૨ ભોંયપર અઘગતિમાં ઘરોરનું પાસુ ફેરવ્યા કરતુ. ૩ પેટમા અમળાવું—સુવાવું—વા દોડવો. ૪ એકદમ ઝાડાની દાજત થવી.

ગમ્યસમ્યક્, ગમ્યસમ્યક્

ગમ્યડી, સ્ત્રીં એકદમ—વગર અટકાવે—જલદીથી દોડી જવું તે. 'ગમ્યડી મારવી' ર નાશી જવું, છટકી જવું, દોડી જવું. ૩ જેનો પાયો જ ન હોય તેવી વાત લખ્યા-વીને કેવી.—હીરાભાઈએ વાતમાં ને વાતમાં ખૂબ ગમ્યડી મારી'

ગમ્યરુ, વિં માસથી ભરેલું અને દેખાવડું 'ગમ્યરુ ગાલે પડતા ફૂપ' ર ભરેલું (પૈસા વગેરેથી). પું માસથી ભરેલો ગોરા ને ડુટડો જીવાન

ગમ્યલ, ગુલાબ અથવા ગુલાબદાસ—રાય—શકુર એ નામનો અપભ્રંશ

ગમ્યાગમ, ગપાગપ.

ગમ્યાગમી, સ્ત્રીં મુક્કામુક્કી.

ગમ્યાર, સ્ત્રીં ખાડો. ૨ કપરોટવાળો જે ખાડો તે.

ગમ્પી, સ્ત્રીં લખોટીએ રમવાનો ખાડો, અગલ, બદી.

ગમ્પોગમ, અમં ઉપરાઉપરી મુક્કીનો માર પડે તે.

ગમ્પ, અમં જોરથી, ધમ્પ લઇને

ગમ્પર, વિં ભરેલું. ૨ પૈસાથી ભરપૂર.

ગલરાટ, પું અકળામણ; મનમાં જે ગુચવણ હોય તે ૨ ફૂખ.

ગલરાવું, કિં અમં રસ્તો ન મુકે તેવી હાલનમાં

આવવું, ગુચવાવું, બાવરા થવું, અકળાવું ૨ ફૂખી થવું.

ગલા, પું ખેને આજરે ગળામાંથી જે બળખા પડે તે.

ગલાણ, સ્ત્રીં ઢોરના ખીલા આગળ આડું, લાકડું મુકી જ્યાં ચાર નાખવામાં આવે છે તે જગા. નં ગામને પાદરે જે સફેત જમીન તે.

ગલીર, વિં [સં] ગમ્લીર. ૨ ઉકું, વિશાળ. 'ગલીર નાભીની'

ગમ, સ્ત્રીં ખાણ, પાણી, તરફ. ૨ મનનું વલણ; પસન્દ

પડવું તે. ૩ ભાન, સૂજ, સમજણ — 'તેને કશામાં

ગમ પડતી નથી' ૪ સાખી રેવું તે, ખામોશ. 'તે

ગમ ખાઈ ગયો' ૫ ધીરજ રાખવી, સચુરી રાખવી.

પું [આં] શોક, દલગીરી; હાય, અફસોસ. અમં તરફ, લાણી — 'તેણી ગમ ન'

ગમગીન, વિં દલગીર; શોકાતુર, ઉદાસ, દુઃખી

ગમણાગમણી, સ્ત્રીં [સં] ઉઠાકૂરી-તરી, કુચકરવી

ગમત, સ્ત્રીં ખુશીમાં વખત કાઢવા તે, રમુઝ. ૨ રમત, ખેલ

ગમતિયાળ-તી, વિં ગમત—ખુશી કરે તેવું, રમુઝી; આનન્દ પમાડે તેવું.

ગમતું, વિં પસન્દ પડવું; ગમે તેવું; લાવવું, મનને ચેહેન—ખુશી પમાડે તેવું

ગમન, નં [સં] જવું—ચાલવું તે, ચાલ, ગતિ ૨ સ્ત્રીની પાસે જવું, સ્ત્રીપુરુષનો સજ્જ થવો—સીસજ્જ.

ગમનાગમન, નં જવું આવવું તે.

ગમતું, કિં અમં પસન્દ પડવું; લાવવું, ખૂશ કરવું હોવું, માફક આવવું. ૨ ચેહેન પડવું; મનમાનવું, જોહવું.

ગમા, પું આય, શક્તિ અમં તરફ. ચોગમાં—ચારે તરફ.

ગમાણ, ગલાણ.

ગમાર વિં અવિવેકી, અસભ્ય, જક્કલી. ૨ ગામરિયું રોચું, ખેવકુશ

ગમાવતું, ગુમાવતું.

ગમી, સ્ત્રીં દલગીરી; શોક અમં તરફ; લાણી. જનાર

ગમેટી—ડી, લિલ્લના ગામનો પટેલ

ગમે તે, પસન્દ પડે તે, ચાહે તે.

ગમે તેમ, અમં કાઈ પણ રીતે; જેમ થાય તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે, મરજી મુજબ

ગમ્લીર, વિં [સં] કપક લય ને ધણું આ-ઉપજાવે તેવું મોટું-વિશાળ-જીયું-ઉણું; મહત્વવાળા પ્રોહ. (દેખાવ—નાદ, સમુદ્ર, પર્વત, આકાશાદિ સુદ્ધાદિ). ૨ પુક્ત, ડરેલ; ભારેખમ. (મા-વિચાર). ૩ ધીર, સહનશીલ (સ્વભાવ). ગામ્ભ (ગમ્ભીરતા, ગમ્ભીરાઈ).—ગમ્ભીરપણું

ગમ્ય, વિં [સં] જવાય—પોંચાય—જણાય—જા થઈ શકે તેવું ઇન્દ્રિયગમ્ય—ઈન્દ્રિયોથી સમજા તેવું વિચાર—શાસ્ત્ર—તર્ક—ગુરુગમ્ય, એવા ને યલા શબ્દો હોય છે

ગયણ, નં ગમન, આકાશ

ગયવર, પું હાથી

ગયું, જવું-જાવું એ શબ્દનો ભૂતકાળ

ગર, પું કેટલાક ફળની અન્દરનો વચગાળાનો પોચો—રસ ભર્યો ભાગ તે.—અન્દરનો માવો જમરખ વગેરેનો. કેટલાક ફળમાં એ પોચા ખીયા સાથે હોય છે કાકડી ચિલડું કોળું વગેરે સીંગની અન્દરનો જે ભાગ તે—ગરમાળો, મેકટા સીંગ વગેરેનો ૨ ઝાડના લાકડાંની વચમાંના પોચા ભાગને આધારે તે ઝાડને ખોરાકી મળે તે. ૩ મનનો ભેદ; મર્મ; દીલનો ભરમ; છા વાત—'તેના મનનો ગર મેં જાણ્યો.' ૪ કિવલ વગેરેમાં જે પોચો તાતરો હોય છે તે. ૫ અધાર, ગલ.

ગર, એ શબ્દની પછવાડે મુકાઈને કરનારો એવો રાખે છે—સોદાગર, ખુરસીગર, કારીગર વગેરે

ગરક, વિં [આં] ડુખી ગયણ, કુખેણ, જવું ૨ લીન થયણું, લગન લાગી રું હોય તેવું.

ગરકનું, કિં ૨૫૦ કાંચ વગેરેની અન્નર પેસી જવું
રં ડુબી જવું, ૩ લીન થઈ જવું.

ગરકાચ, વિં ૯૨૫૨; લેરેલું-ધરેણાં પુલ વગેરેથી-
૨ લીન થઈ ગયલું.

ગરગડી, ધરેલી.

ગરગવું, કિં ૨૦ અકરાનિયાની પેટા ખા ખા કર્યા
કરવું, ઈંચો કરવું.

ગરજ, સ્ત્રી ૦ [આં] કોઈ કામ કરવામાં જે વસ્તુની
જરૂરિયાત હોય તે વસ્તુ મેળવવાની જે ધસી ઈચ્છા
રાખવી-હોવી તે; આવશ્યકતા; ખપ, અગત; જરૂર.
૨ અડીવળા; જરૂરનો વખત, તરૂની. ૩ પોતીકી
મતલબ; સ્વાર્થ. ૪ ખોલવું. ૫ મેલનો ટોંકાર.

—‘ગરજ સારની.—તરૂની મટાડવી; મતલબ
પાર પાડવી. કેવલ—‘ગરજવાનને અપ્રક ન હોય’.

‘ગરજે મધેડાને બાપ કેવો પડે.’

ગરજણ, સ્ત્રી ૦ એક જાતનું પક્ષી.—ગીધની માદા.

ગરજના, [સં] ગળના.

ગરજવન્ત-વાન, ગરજાઉ.

ગરજવું, કિં ૨૫૦ આકરામાં ગડગડાટ થવો, ગાળવું.
૨ સિદ્ધ વગેરે જનાવરોએ મોટે અવાજે બરાડવું

ગરજાઉ-ભ-ભુ, વિં ૦ જેને ગરજ હોય તે. ૨
આપમતલબી, સ્વાર્થી.

ગરજ, ગરજી. ‘ગરજ તે દરદી બરાબર.’

ગરડગપ, અં ૦ જટ દહને અથાનક જતુ ગયલું—
કુખીગયલું—ખોવાઈ ગયલું હોય તેમ ‘ગરડગપ ગયા
પોહોતાના પરમાણુ કાઢીને ન મોકલ્યા.’

હ, ધરડ.

હ, ધરડ.

હીં, સ્ત્રી ૦ જાન મનની આગળ—સાલુડી.

હું, ગરજું.

થ, પું ૦ નાણુ, પુછ; ગાયો, પૈસા. ‘ગરથ તે ગાંઠ,
વિદ્યા તે પાઠ, અસ્ત્રી તે સાથે તે જાન તે હાથે’

હ, વિં ૦ [પ્રાં] ખિચોખિચ—સાદો આવી ગયલું
૨ ખૂણ મચેલું, મરન બનેલું ૩ ધૂળ.

હન, સ્ત્રી ૦ [કાં] ગળાનો જે પાછલો ભાગ તે,
ખાંચી, ડોડી.

—‘ગરદન મારવું’—હવે લેવો, મારી નાખવું, દોચકું
ડાકું—હિડાવી દેવું. ૨ ઘણું જ તુકસાન કરવું

—‘ગરદન નમતી’—ખાખર જવી; તીચા પડવું. ૨
ખેટ આવવી; થવું. ૩ પડતી દસા આવવી;

નમણું પડવું કાડવું. ૫ મરી જતાં ગરદન
ની દેવી—મરી જવું.

નમણી, નમણી. સિદ્ધાંત, ખિચોખિચ હોય

ગરદો, પું ૦ તમ્બાકુનાં ખાતરાનો વપરાતા રૂપો જે
મુકો મુકો તે.

ગરનાળ, સ્ત્રી ૦ ઇરાના ગોળા વગેરે લરવાની ખાખ્ખી
જેની જે તોપ તે.

ગરનાળું, નં ૦ તળાવ અથવા કુણ્ડામાં પાણી આવવા
જવાને માટે તળાવ અથવા કુણ્ડામાં ફરેલો જે અડગ તે
૨ પાણી જવાનો છંટ ચુતાથી બાંધેલો સાકડા મારગ.

ગરખડ, ગરખડ.

ગરખડગોટો, પું ૦ ગરખડ દરી મેળમેળ કરવું,
હિંચવું કરવું બગાડી નાંખવું ૨ જોડવામાં ખાખ્ખા
ખાવા; ન સમજાય તેવું બોધવું. ૩ હિસાબમાં કોચા
વાળવા. ૪ કલાથી ઉતરું કરવું.

ગરખડવું, ગખડવું.

ગરખડસરખડ, સ્ત્રી ૦ હિંચવું; ફેરાર, મેળમેળ;
ગરખડગોટો

ગરખડાટ, ગરખડાટ.

ગરખી, સ્ત્રી ૦ સ્ત્રીઓમાં ગવાની એક જાતની દેશી કવિતા.

ગરખો, પું ૦ મોટી જે ગરખી તે ગરખામાં ઘણું કરીને
વારે વારે ટેક ગાવામાં નથી આવતી ૨ ગરખી—
ગરખા ગાતાં તાળીયો વગાડતા દીવા—માડવીની
આસપાસ ફરવું—કુન્તા કરવું તે. ‘ગરખો ખુંદવા’—
રમવો એમ કિવાય છે ૨ એવા પ્રસન્નને સાત્ર જે
માટલીમાં કાણા પાડીને અન્ન દીવો મુકેલો હોય તે.
૪ દેવી—માનાના નવ રાત્રમાં ધર—દેવળમાં કાણા
કાણાવાળા દીકરના વાસણમાં દીવો મુકવામાં આવે
છે તે વાસણ—ધડો

ગરલ, પું ૦ [સં ગલ] સ્ત્રી પુરુષ—નર માદાના
સન્મોગથી પુરુષ—નરનું જે વીર્ય, સ્ત્રી—માદાના
ઉદરમાં જઈ ફરી વધી સર્વ અવયવો સાથે મચે.
તત થાય છે તે એ ત્યાંનુધી માતા ઉદરમાં છે
ત્યાંનુધી તે ગરલ કેવાય છે ૨ કેળ વગેરેની
અન્નનો કુમળો જે ભાગ તે કિંગના ગરલ જેવા
છોકરા’ ૩ માંહલીઓમાં તેના ઝીણા ઝીણા મંડ-
ઓનો સમૂહ જે લામ્યા આકાશમાં હોય છે તે ૪
ક્ષત્રકળ. ખેતર—જમીનનો જે વિસ્તાર તે ૫ મધ્ય;
વચ્ચોવચ્ચ

—‘ગરલ કેવો’—ગરલવાળી દાસન, મસેલ, દાડ.

—‘નેતેગરલ છે’—એટલે તે ગરલવાળો દાસનના જે

—‘ગરલ પડવો’—રેગરે લીધે અથવા જોડાઈ

ગરમ ગળવો; ચાકુરે જવું. કનુવાવડ થવી.

—‘ગરલ ગરલો’—ગલ તરે ગરમ રોગપિ વગેરેથી
ગરલનું ચોલી કરી નાખવું—એને ગરમતામાં ફેંચી
ખાવું રહે.

ગુરુ આં] ગર્વ, અહકાર; મગરૂરી; પત-
 વાદ અ
 ૨ ર
 કિં ૩. ૨ કણી વગરનો—જેની કાટમાં
 વિં ૩ ગુરુ વગરનો; નગરો.
 રાડાવાળી; ખે જીવવાળી; હમેલવાળી
 રી.
 નર ગરજવું તે. 'નિશામુખે ગર્જન સંભળાય'
 આંતી સાદવું ગાજવું તે. ૨ સિદ્ધ વાંધવું
 રડતો અવાજ, કોઈ ભયો અવાજ.
 ગા-ટડો, વિં
 ગયકંક
 વિં જરાક ગળાડો.
 પું પુરુષને ગળે ધરતી અન્દરનો ઓરડો,
 એસવું જે ધરેણી અન્દરનો ઓરડો ન્યા
 મા માવે છે તે, ગાભાર ૪ ચોમા-
 નું હાથ વરસનારી આઠ માસ સુધી
 વરસે કણી થયેલી પૃથ્વી ઉપરની વરાળ
 ને જનાતેપીઓએ અવલોકન કરીને શિયાળામા
 ઉનાળામા ઠણ્ઠી અને તાપથી જિંદગી ચંદતી
 અને 'વર્ષાગર્ભ' ગણી તે ક્યારે ક્યારે ચાતુર્માસમાં
 રશે તે અનુમાનેલું છે. શિયાળું માવડાં અને
 તી વાદળા થાય તો "વર્ષાગર્ભ ગળી અથ"
 મ કહેવાય છે. "શ્રેયે દશ નક્ષત્ર જો, વાદળ
 યળી હોય; લડલિ તો એમ જ લણું કે ગર્ભ ગળ્યા
 કે કાય" શિયાળામાં વર્ષાગર્ભ બંધાય છે, ઉનાળામાં
 રેપકવ થાય છે અને ચોમાસામાં વરસાદરૂપે વરસે
 માસ, યોગ ઇલાદિને અનુસરી જે ગર્ભ ગળી
 થો હોય તે વરસતો નથી એમ મનાય છે.
 કેશ, પું ગર્ભાશય, ઉદરના જે ભાગમાં ગર્ભ રે
 તે, ગર્ભશય્યા.
 અહલુ, નં સ્ત્રીએ પુરુષનું ખીજ ગ્રહણ કરી
 રલ ધારણ કરવો તે.
 ધારણ, ગરલ રેવા તે.
 મનાડી, સ્ત્રીં ગરલનો નાળ; નાભીનાળ (વેદક).
 મંપરિસ્તવ, પું ગરલના ઉપર જે પાતળી આમડી
 હોય છે તે, ગરલની ખોળ.
 મંપાત, ગરલ પાડવો તે.
 મંપાતના, સ્ત્રીં [સં] ગરલને જે દુખ સહન
 કરવું પડે તે.
 ભંવતી-વન્તી, સ્ત્રીં [સં] દાડાવાળી સ્ત્રી.
 ભંવાસ, પું [સં] ઉદરમાં ગર્ભ થવો તે ઉછરવો તે.
 રૂવાસી, વિં ગર્ભમાં અથવા ગર્ભરૂપે ઉદરમા
 રનાર.

ગર્ભશાય, પું [સં] ગરલનું ગળવું તે
 ગર્ભશ્રીમન્ત, વિં [સં] જન્મથળી શ્રીમન્ત તે;
 શ્રીમન્તને ધેર જન્મેલો તે.
 ગર્ભસ્થાન, નં [સં] જ્યાં ગરલ બંધાય છે ને
 મોટા થાય છે તે ટેકાણું; કમળ; કૃષ્ણની અન્દરનો ભાગ.
 ગર્ભાકુ, નં નાટકમાં અકૃતો પેટા ભાગ, પ્રવેશ
 ગર્ભાધાન, નં [સં] ગરલ રેવો ને ઉછરવો તે.
 ૨ કમળ શુદ્ધ રે અને ગરલ જલદીથી વધે એ
 હેતુથી દાડાવાળી સ્ત્રીને (ધણું કરીને પાંચમે મહિને)
 જે ધર્મસરકાર કરવામાં આવે છે તે.
 ગર્ભાશય, પું સ્ત્રીના શરીરના જે ભાગમા ગર્ભ રે છે
 તે જગ્યા; ગર્ભશય્યા.
 ગર્ભાણી, [સં] ગર્ભવતી (પશુ કે મનુષ્ય ગમે તેની
 સ્થિતિ ખતાવે છે).
 ગાભત, વિં ધાં [સં] જેમાં કઈ ખીજ વસ્તુ
 રઈ હોય તેવું ૨ જેની અન્દર કોઈ અર્થ—ભાવ
 રથો હોય તે
 ગર્ભાગાર, નં ધરનો વચલો ભાગ—ઓરડો. ૨ જના-
 નખાનું; રણવાસ; અન્ત પુર. ૩ દેવલનો મધ્યનો
 મુક્તિ પધરાવેલો ખણ; ગાભાર. ૪ ગર્ભાશય. ૫ જે
 ઓરડામાં ખાળક જન્મે તે ઓરડો, સૂતિકાગૃહ
 ગર્વ, પું [સં] અભિમાન; અહકાર, મગરૂખી;
 ગુમાન; પતરાજી, માન.
 ગર્વિષ્ઠ-ર્વિ, વિં [સં] અહકારી, મગરૂર, અભિમાની
 ગલ, પું માછલાં પકડવાનો આકડો. ૨ કુવામા પડી
 ખોવાયથી ચીજ ફાડવાને કોડાના આંકડાઓનો જે
 જથ્થો તે; ખિલાડી. ૩ સાપ, ધિલોડી વગેરેની ઝેરી
 અધાર. ૪. લાય, લાયમાં જે કઈ આપેલું—ખતા-
 વેલું તે. 'ગલ આપવો'—લાલચ દેખાડવી; લાય
 આપવી. ૫ પુલનો છોડ, ગુલખાસ.
 ગલકી, સ્ત્રીં એક જાતનો વેલો—એનાં ફળનું—
 ગલકાનુ-શાક તથા લજળા થાય છે.
 ગલકું, નં ગલકીનું ફળ.
 ગલગલિયાં, નં ગિલિગિલી, ગિલિપચી.
 ગલગોટો, એક જાતના પુલનો છોડવો અથવા તેનું પુલ
 ગલત, વિં [આં] પાયાવનાનું; ઠામ ટેકાણું વગ-
 નું; ખોદ, જુદું. ૨ [સં] ગલિત] ખાણુપર ફાડી
 નાખેલું, નકામું બંધી ફાં દીધેલું, રદ કહેલું.
 ગલથુથી, ગલહુતી. [નિસ્તેજપણું
 ગલાનિ, સ્ત્રીં [સં] ગલાનિ.] દીનતા, ખેદ, આક;
 ગલપટો, પું ગળે રાખવાનો બિન વગેરેનો જે પટો તે.
 ગલખા, પું ફાડકા.

ગરભણાં, સ્ત્રી એક જાતનો દારુ સાથે ફેડવાનો ગોળો એ પોલો હોય છે. એમા પેલે નો દારુ ભરે છે અને તેના કાણુમાં એક લાકડાંની નળીથી (જેમા ખીલા પથરા છરા અને સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થો હોય છે) ગળે છે. એ ગોળો જ્યાં પડે છે ત્યાં ઘણા જોરમા ફાટે છે અને મોટું નુકસાન કરે છે. ૨ એવો ગોળો ઉરાડવાની ખાણુથી ઘાટની જે તોપ તે.

ગરભસૂતર, વિં [સં ગર્ભસૂત્ર] તાણુમા રેશમ ને વાણુમા સુતર આવ્યુ હોય તેવું (કપડું)

ગરમ, વિં [સં ધર્મ અથવા ફાં] બિનું, ઉષ્ણ, તપેલું (થણાંનું ઉલટું). ૨ જોરસામા આવેલું, ગુસ્સામા આવી ગયલું, ગરમ થવું, કોઈ ભરાવું ૩ આતુર, જલદ; તીવ્ર

ગરમમસાલો, પું તજ લવજૂ વગેરેની મેળવણીનો જે મસાલો રસોઈના પદાર્થમા નાખવામાં આવે છે તે

ગરમાગરમ-મી, વિં બિનું બિનું, તરત બિનું કરેલું ૨ જોર ભરેલું, ગુસ્સા ભરેલું. ગરમાગરમી તકરાર-વાતચિત—જોરભરી અથવા ગુસ્સા ભરેલી તકરાર-વાતચિત

ગરમાળો, પું એક જાતની શિંગ. એ ઓસડ દાખલ વપરાય છે

ગરમી, સ્ત્રી [ફાં] ગરમ—બિના પદાર્થને અડક્યાથી જે કંઈ આપણને લાગે છે તે; અથવા તે પદાર્થમાથી જે કંઈ આપણા શરીરમા દોડી આવી લાગે છે તે કારણ કાર્ય બન્નેને એ શબ્દ લાગે છે, સૂરજ—અગ્નિથી થતી જે અસર તે ઘણું કરીને ગરમીથી પદાર્થનું કદ વધે છે અને એથી બાષ્પ અને પાણી થાય છે. ગરમી, ઝાડ જનાવરને ઘણી જરૂરની છે. ૨ સૂર્ય અગ્નિ વગેરેથી જે ગરમ હવા થાય છે તે, તાપ, ધામ, ૩ તાવ વગેરેથી શરીરમા જે બિનાસ આવે તે. ૪ તોર; જોરસો. ૫ ટાકી પરમિયાનો જે રોગ તે ગરમું, નં બશીર ત્રણ શેરના તપેલા જેવડો પડધી વનાનો કાંસાનો મોટો વાડકો.

ગરમેલ, સ્ત્રી રવાડીવાળો એક જાતનો નાનો છોડ એના મૂળનું તથા એની ઉપરના ભાગનું અથાણું કરવામા આવે છે.

ગરવ, ગર્વ.

ગરવું, વિં [સં ગુરુ] મોટું, વિશાળ 'ગુજરાત દેશ ગરવો ધણો' ૨ શ્રેષ્ઠ, ભારે, આખરદાર, માન આપવા લાયક.

ગરવું, કિં અં બરી પડવું, ખરવું, પડવું. ૨ મગ-રુખ ૩ અન્દર પેસવું.

ગરળ, પું વિપ, ઝેર ૨ સર્પનું વિષ, ગલ

ગળગળું, વિં રડવા જેવી સ્થિતિમાં

ગરાડ, વિં મોટું પું ખાડો.

ગરાડી, વિં ઘણો જ વ્યસની, વ્યસનમાનો વ્યસન મા જ મચ્ચો રેનાર (ભાગ અરીણુ ગાંબ વગેરેનો ગરાડી)

ગરાડો, પું ધર—ધમારતની ભીતનો પાયો નાખ્યા સારુ જે લાખ્યો ને લાખ્યો ખાડો ખોદવામા આવે છે તે ગરાણું, નં રાવ, પ્રિયાદ 'તમે ફાડી ગરાણુ લાવતો' ગરાસ, પું [સં ગ્રાસ] ગામનું રક્ષણ કરવાના બદલામા અથવા વશપરમ્પરાથી જમીનની માલિકી હોય તે લઈ લઈ તેના બદલામા સરકાર તરફથી જે રાકડ હક કરી આપ્યો હોય તે. ૨ ગરાસિયાનું ગામોમા લુટફાટ ન કરે અથવા ન થવા દે તેને સારુ ગામવાળાઓએ રાજની મજબુરિયતથી જે જમીન લુટફાટ કરનારાને હમેશને માટે આપી દીધી હોય તે

—'ગરાસ જવો'—મોટું-ભારે-ઘણું નુકસાન થવું. ગરાસિયો, પું રાજવશી લાયાત રજપુતોને હિંમત આવેલી જે જમીનો તે જમીનોની ઉપજ ખાનારાને ખીલ ગામના લોક પાસથી કર લેનારા, વળ થોડો ધણો એ ઉપર અમલ ચલાવનાર જે રજપુ તેમાંનો એકેકા.

ગરિયો, પું ભમરડો

ગરીબ, વિં [આં] નિર્ધન; પૈસા વગરનું. ૨ કંડા દળદરી, બાપડું, દુ ખી. ૩ લલુ, સાલસ, સહનરી થણા મિળજનું

ગરીબ ગરબાં-ગુરબાં, નં ગરીબ—કંડાલ એ માણસો. ૨ લિખારઓ

ગરીબડું, વિં ગરીબ, રાક

ગરીબપરવર, વિં [આં ફાં] ગરીબની પર કરનાર—સમ્ભાળ લેનાર ૨ પોતાનાથી જોં દરજ્જાવાળાઓને એ વિશેષણ જોડવામા ૨ છે. અરજીઓમાં 'ગરીબપરવર સલામત' લખાય છે

ગરીબાર્ધ, ગરીબી.

ગરીબી, સ્ત્રી નિર્ધનપણું. ૨ કંડાલિયત, ૬ ૩ લલાઈ, સાલસાર્ધ.

ગરુ, પું ગુરુ.

ગરુડ, પું [સં] દ્વાડીખાનાર એક મોટો પક્ષ બધા પક્ષીઓમાં જોરાવર છે માટે એ રાજ કેવાય ૨ વિષ્ણુનું વાહન

ગરુડગામી—ધ્વજ-હારુદ, વિષ્ણુ.

ગરુડો, પું ઢેડા-ભક્તિયાનો ગોર, ગરોડો

ગરુડવૃહ, એક જાતની સૈન્ય રચના

ગરુર, વિં મગરુર; અહુકરી, મિગ

2014年12月15日

ગરુડી, સ્ત્રી ૦ આખેલી સ્ત્રી ૦ વસ્તુનો મોડમાં રહ
રાજ; સ્વાદ અથવા તેને પાછો તાજો કરવાની જે
ગરો, પુત. ૨ સ્ત્રી; ભાવ, સ્વાદ

ગરોડો, ૧, કિં ૦ અં ગળગળ થવું; ગળગળી જવું.

કણી, વિં ૦ ચિહ્ન પ્રવાહીથી નિગળતું (ગળગળતો
ગરોદર, ૧ ર પાણી પાણી જેવું; હેયું પિગળી ગયું
ગરોળી; ૧; નરમ. ૩ દીર્ઘ; ગરીબ. (તે ગળગળો. યદ
જન, ૧, છાતી ભરતી આવેથી નિકળે તે (ગળગળો
જના, રૂતો

ગરોડો, ૧, કિં ૦ ગાળ; ગાળ આકાર.
ગરોડું, ગરોડું.

વિં ૦ જરાકે ગળ્યું—મોડું હોય તેવું.

પું ૦ પુરુષને ગળે ધાલવાનું સોનોના તારનું
ગરોડું જે ધરણું તે, દોરો. (એ જોડો તે અકડ
અપ્રતિમા

નં ૦ કુખતો પેટમાં પાણી જવું તે. ૨ કુખતો
સામાનું ઉપર નીચે આવવું જવું તે. ૩ ગોચીમાથી
આગળે ધરો મારવો તે.

મીઠી, સ્ત્રી ૦ ગળાનો પાછલો ભાગ, ડાકી; ગરદન
અણી, ગણણી.

તકોડ, પું ૦ [સિં ૦ ગલકુકડ] એક જાતનો
રાગ—શરીરની આમડી કંઠકાને સંકેત થઈ જાય તે.

મીઠી, સ્ત્રી ૦ જોમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ગળ્યાં—
પચા કરે તે ધડો (મહાદેવના ઉપર ટાંગી ત્રાપેલો
સ હોય છે).

ગળથુથી, ગલહુતી.

ગળધાઈ, સ્ત્રી ૦ અછરણું લીધે—અરકાડથી—અથવા
એમને એમ ગળામાં જે જળતરા થાય તે; ગલધાઈ.

પટો, પું ૦ ગળે બાંધવાનો પટો

પણ, નં ૦ ગળ્યો સ્વાદ આપે તેવું ઝંઝ (ગોળ
ખાંડ વગેરે). ૨ ગળ્યો સ્વાદ.

ગોદો, પું ૦ દમ વગેરેના આગળથી ઉધરસ ખાતા
મોડામાંથી જે જોડો ચિહ્ન પદાર્થ અલાદકરે ખાર
નિકળે તે; જળજો.

ગળમાણું—વાણું, નં ૦ ઘઉંના લોટને સેકીને સેમા
ગોળ—ખાડતું પાણી અથવા દૂધ જેડી ખૂંચ ઉકા
ળ્યાથી જે ખાવાનો પદાર્થ બને છે તે.

ગળું, કિં ૦ અં વાસણ—ઠામમાંનાં પ્રવાહી પદાર્થ
નું કાણામાંથી ધીમે ધીમે ખાર નિકળી આવવું;
છાપરપરના વરસાદના પાણીનું કાણું વારે ધરમાં
આવવું, ચૂવું. (વાસણ, છાપરુ ગળે છે). ૨ કૂળનું

ખાકવાની ત્યારીપર આવવું—પાણીને મિઠાસવાણ

વગેરે પદાર્થોનું હવા પાણી લાગ્યાથી પાણી રૂપ
થઈ જવું; ઓગળી જવું. ૪ પુરુષકાષ્ટને એક રસ
થવું (આગની દાળ પુરી ગળી, નથી) ૫. ધાતુનું

અગ્નિથી રસ રૂપ થવું. (હળુ સોનું ગળ્યું નથી)

૬ શુદ્ધ થવું, મળરહિત થવું. ૭ રસકસ જતો રેવો;—

ગેળાઈ તલ્લારી જવું. ૮ દર-જવું, રેવું, ખરકુ, નાશ

થવો (તેના થવું-સરવે ગળ્યો)

ગળું, કિં ૦ સં ૦ કાઈ પણ વસ્તુને ગળાની વાટે

એકદમ પેટમાં ઉતારી દેવી. ૨ કપડો—કાગળની

અથવા કાંજાવાળા વાસણની-સારકતે પ્રવાહી પદાર્થને

ખીજ વાસણમાં શુદ્ધ કરી આણવું; ગાળવું (ગાળીમા

પાણી ગળ-ગાળ).

ગળહુતી, ગલહુતી.

ગળાનું, કિં ૦ અં નક્કર ધાતુનું અગ્નિથી રસરૂપ

થવું. ૨ સુકાષ્ટને નિર્મલ થઈ જવું. (તે શરીરે-જવું

ગળાયો.) ૩ ગાળ્યું હોય—ગાળી શકાય હોય તેવું થવું.

ગળિયારો, પું ૦ ગળીથી કપડાં સુતરે વગેરે રૂંડનારો.

ગળિયર, વિં ૦ ગળી વાળું. ૨ ગળીના રૂંડનું નીલું.

ગળિયો, પું ૦ કાંડાનો જથ્થો—ઉપાડો. ૨ કાદવ—

કચરાનો પિણો. (કુસારે આકપર ગળિયો મડાલ્યો)

વિં ૦ ગાડીએ જોડી ચલાવનાં એસી જાય તેવો—

(અળદ).

ગળા; સ્ત્રી ૦ એક જાતનો છોડ અથવા એનાં ખાંડાંનો

રસ એમાંથી ઘેરો આસમાની રજૂ પેદા થાય છે

ગળીના છોડવાના પાંતરાને અને ડાખળીએને પેલે

ત્રો પાણીમાં કુળાડી રાખે છે—જા સુધી તેની

અન્દરનો કુમળો ગર ખાર આવે છે ત્યાંસુધી જ્યને

પછી તે જોડાં પાણીને હલાવ્યાંજ કરે છે એટલે રજૂ

જાન્યાંને ગોંગડા આકારે થઈ જાય છે. ૨ અવાજ;

કળ; હલક; ગળું. (તે ગાનારની ગળી સારી છે)

—ગળી ખાવી—નાખવી, અરીણ વગેરેન

સડામાં તેજ મન્દી ઉપર અમુક રકમ લેવાની અમુક

રીતની, સરત મારવી.

—ગળી જવું—ગળે ઉતારી દેવું ૨ ખામોશ

ખાઈ જવી; સાખી રેવું. (તેના વચન તે ગળી ગેયો).

ગળીવેડમી, સ્ત્રી ૦ પ્રણયોળી.

ગળું, નં ૦ [સિં ૦ ગલ] એ ખલાની વચસાનો ભાગ

—‘ગળામાં જીલ ધાલવી’—બહુ બોલતાં બધ રેવું.

—‘ગળામાં જોતર આવવું’—નવાને જજાળના કામમા પેલવેલું જોડવું—નાખવું, પીડા વળગાડવી. ૨ પોતાના કામમાં નડે એવું કોઈ ખીજનું કામ માથે આવવું.

—‘ગળામાં ટાંટિયા’—જીવ સટોસટની સ્થિતિમાં આવી પડવું, ધણુ જોખમમાં આવવું.

—‘ગળા લગી’—ધણુ, પુષ્કળ ૨ સપૂર્ણ, પૂરે-પૂરું—‘મને તારો ગળા લગી લેશે’ છે.

—‘ગળું કરવું’—રડવાથી, જોચેથી પડવાથી કે ગરમીથી આળકના ગળાનો કાકડો આડો ખસી ગયો હોય તેને તર્જની આંગળીથી સીધો કરે છે તે.

—‘ગળું પડવું’—ધણુ રડવાથી, જોચેથી પડવાથી અથવા ગરમીથી આળક છોકરાંના ગળામાનો કાકડો—ગળાંની ખારીનો પડદો લુલો થઈ આડો ખસી જવો—જેથી અચ્ચાંથી રડાવું નથી તે.

—‘ગળું ખેસવું’—અવાજ જાડો, ખોખરો થવો. (રડવા—મોટે બોલવાથી)

—‘ગળું રેસવું’—ગળાં કાપુના અર્થમાં વપરાય છે. ૨ ગરદન મારવું. ૩ વિશ્વાસ આપી નુકસાનમા લાવવું.

—‘ગળે આવવું’—ધર્મ, ફરજ, ચિન્તા, હરકત વગર કારણે પીડા ભોગવવી તે. [સમજવું]

—‘ગળે ઉતરવું’—મનમાં વાત ઠસવી; ખરાખર

—‘ગળેગળું મળી જવું’—તરસને લીધે ગળું સુકાઈ જવું.

—‘ગળે ધાલવું’—કોઈ ખીજને સોંપવું; જવાબ-દારી કોઈ ખીજને માથે નાંખવી ૨ હાથે કરી ગળામા શસ્ત્ર મારવું. ૩ પોતાને હાથે વારવું.

—‘ગળે છરી મૂકવી’—ધણુ જ નુકશાન કરવું; પાપમાલ કરવું, વિશ્વાસઘાત કરવો.

—‘ગળે ઝલાવું’—આકૃત કે સફાડસમાં આવી પડવું. ૨ ગરમીથી ગળામા બલતરાં થવી.

—‘ગળે નાખવું’—પોતાની જવાબદારી—જોખમ કોઈને માથે નાખવી.

—‘ગળે પડવું’—તોહોમત મુકવું, આળ ચડાવવું ૨ કોઈ કામ કરાવી લેવાને કાલાવાલાથી—ખાનાથી જોર જીલમ—ખળાતકાર કરવો. ૩ અથાવી પડવું, પારકું તે પોતાનું છે એમ દાવો કરવો. ‘અરીણું ને અખળા છે સરખી, ગળે પહ્યાં નવ છુટે રે.’ (દયારામ)

—‘ગળે પાણી પડવું ન દેવું’—અતીશય દુખ દેવું, નિરાત વાળી ખેસવા ન દેવું.

—‘ગળે ફાસી’—જીવના જોખમમાં આવી પડવું; ફાસાવું, સપડાવું.

—‘ગળે બાંધવું’—કબુલત આપવી ૨ બસનું રાખવું. ૩ કોઈ ન વારસનું પાલણુ પોપણુ કે દેખ રેખ રાખવાનો હવાલો લેવો.

—‘ગળે હાથ નાખવો’—(ત્રિમના આવેશમું ભેટવું; આલિંગન કરવું)

—‘ગળે હાથ મુકવો’—સોગન ખાવા.

ગળુંબન્ધ, પુઠ ગળામા પેરવાનો એક દાગીનો. ગળેપક, પુઠ પારકું પોતાનું કઈ દાવો કરનાર, અથા પડનાર; ૨ આળ ચડાવનાર. ગળેપકુ ગોકલદાસ ગળો, સ્ત્રીં એક જાતની ઔષધિ.

ગળુંથું, વિં સકર ગોળ ખાંડ મધ વગેરેના ૨ જેવું મીઠું. ૨ પાકીને તૈયાર થયેલું, મિઠાસવાણું. (ગળી છે ખારી નથી.)

ગાંગડી, સ્ત્રીં નાનો ગાંગડો.

ગાંગકુ, વિં ન બદાય—ચડે તેવું (કઠોળના દાણા). ગાંગડો, પુઠ હરેક નફર—સુકાયેલી વસ્તુનો ગો નાનો કકડો. (સકર—ગોળનો ગાંગડો).

ગાંગાંતદલાં, નં જરા વારમાં હા ને જરા વારમાં કેવી તે; બોલતાં ગુચવાઈ જવું તે, અરપટ—જાણતો જવાબ. આનાકાની; ખાના.

ગાંગો, પુઠ તેલ દિવેલ વગેરે સામાન, ટોપલામાં ધા તે માથે મુકી વેચનારો. (ધણુ કરીને ધાચી). રાગ ભોજ ને ક્યાં ગાંગો તેલી, એ કેવત.

ગાંજવું, કિં સં છેતરવું, કંગવું ૨ ઉપર હાથ ૨ જવો, હરાવવું ‘કાલિ ચૌદશનો આંજ્યો ને કા ન જાય ગાંજ્યો,’ એવી કેતી છે.

ગાંજખોર, પુઠ ગાંજે પ્રકારો.

ગાંજો, પુઠ એક જાતનો લાગના જેવો છોડ ૨ તેની જે કળી તે. એ ખિલતી નથી ને એની અંજ બિયાં પણ કોઈ કોઈ જ હોય છે.

ગાંઠ, સ્ત્રીં [સંઠ અન્થિ] દોરી, કસ, રુમાલ વગેરેનું એક છેડેથી ચકરડું વાળી તેમાં તે છેડા જેવેથી જે બંદું બન્ધન થાય તે ૨ ઝાડને જ્યાંથ ડાળા પુટે તે ટેકાણું ૩ લાકડાના મૂળનો—લમ વાળો એકાદો લાગ તે. ૪ મનમા જે આકું આ જવું તે, અપ્પરસ; આટી; દુશ્મનાઈ બન્ધાઈ રેવી વેર, કીનો. ૫ પોતાની જાત—સોડ, પોતાનો કબજો (ગરથ તે ગાંઠ) ગાંઠનું—પોતીકું—જાતનું ૬ સં એકા (તે જોની એક ગાંઠ છે.) શરીરમાં રોગ રેથી લોહીનું એક ટેકાણું બન્ધાઈ જઈ ગોળી રેવી તે. (પેટમા ગાંઠ, ઝાંઠ ગાંઠ)

—‘ગાંઠનું ગોપીચદન’—પોતાનો જ ખર્ચ

—‘ગાંધી મરવી’—હૈયામા આંટી રાખવી; અક્ષ-
પતે-કોનો-વેર રાખવું. ૨. ચૈક્ય થવું; સ્નેહ બંધાવો.
(તે બેની-ગાંધી એક છે)

—‘ગાંધી-બાધવી-વાળવી’—એટલે અપ્રદસ રાખવો
૨ સ્મરણ રાખવું.

—‘ગાંધી મારવી’—પતક—(કનકવા)ની નીચે કે
કેપર તે વધારે લોટતો હોય તો એછા લોટ તે માટે
ગાંધી બાધવી.

—‘ગાંધી કરવું’—પૈસાનો સંગ્રહ કરવો.

હા, ગાંધી. [ગણતરુ તે.

પણ, નંબરો જે તાર સાથે જોડાયેલા હોય તે;

કરું, કિં સં દોરી દોરડા ધાતુના તાર વગેરેને
એક બીજા સાથે ગાંધી વાળી સાંધવા, એક બીજા સાથે
ગણતરુ તેમ કરવું. ગુથવું ૨ તાબે રહે તે હુકમ
માનવો; અહવું, પત કરવું, લેખવું

કર્યો, પુઠ સુકવેલી આખી હળદનો લાગ્યો કકડો.

૨ અણના લોટની તળાઈને બનેલી એક લાગ્યો
ખાવાની વસ્તુ ૩ હુચ્ચો.

હી લેવું, છિનાવી લેવું.

હા, પુઠ ગાંધી (૨ જા. ને ૩ જા. અર્થમાં). ૨
ચીજનો કઠણ લાગ—વાંસ, સીરડીનો.

હ, સ્ત્રી [સંઘ ગુંદા] શરીરની પાછળના જે દાર-
માંથી મળ—નરક—અધાર ખાર નિકળે છે તે;
અપદાર ૨ અપદ તળિયું (આ દુડિયાને ગાડ નથી).
ગાંધીપર હોય તે જગત્ત્રાય, એમ કેવાય છે.

—‘ગાંધી આગળી કરવી,’ એટલે છેલ્લા કરવું;
અડક્યાં કરવું, મળક કર્યાં કરવી; ચિડવવું.

—‘ગાંધી ચાલવી’ એટલે ઝાડો લાગવો; ધણીવાર
ઝાડે કરવું.

—‘ગાંધીપર હાય સુકવો,’ એટલે બેફિકરાં—
ચન્ત—બેદરકાર રેવું.

—‘ગાંધીમા ભરાવું,’ એટલે ખુશામત કરવી;
સુકાઈ પાછળ ભરક્યાં કરવું, ખુશામતથી વાલાં થવું.
પ્રાધામ્યાં, નંબર સરકાટ, આમુદગી, આનાકાની.

પ્રાધી, સ્ત્રી ગાંધીપણ, ઘેલાઈ.

ગાંધી, વિં ગાંધી ઘેલું. આમાં ડાયલરિ ગાંધીમાં
બી મરે વેલય.

ખાવવાણી, પુઠ અર્જુન ગાંધી ધનુષ્ય હાથમા છે એવો.

સ વિં સુદિમા બગાડ થયો હોય તેવું, ભેળ

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

પ્રાધી, ડાગળી, અસહી—પાસળી ખસેલી—હોય

—‘ગાંધી ઘેલું થવું’—હર્ષ અથવા પ્રેમના આવે-
શમા ચકિત. અર્થ જવું

ગાંધી, પુઠ ઘેલો એવકુક પુરુષ.

ગાંધીપર, પુઠ ઘેલો જ ગાંધી, છેક જ ઉડેલ; વાયેલ.

ગાંધી, નંબર ગાંધીમાં ગાંધી આગળની અથવા એથી
થોડીક દૂરની જે જગા તે; જગા દોર ઉભાં રેતાં
હોય તે.

ગાંધી, પુઠ ગાંધી.

ગાંધી, પુઠ કરિયાણું—વસાણું—ઓસડિયાં વેચનારો

ગાંધીવડું, નંબર ગાંધીનો જે ધન્ય તે. ૨ થોડું થોડું
પણ બધીયે જાતનું જાન હોવું તે.

ગાંધી, ગાંધી.

ગાંધી, પુઠ હળમ; વાળન્દ.

ગાંધી, સ્ત્રી અનાજ વગેરે એકાદાં કપડાંમાં બાંધેલું
હોય તે. ૨ હુગડાને એકાદાં સાથે બાંધી રાખેલા

હોય તે. ૩ રૂનો કેટલોક જથ્થો એકઠો કરી બાંધાં

તાપડાં કન્તાન વગેરેથી મજબુત બાંધી રાખેલા તે

૪ રૂપણ (તેની ગાંધી વધી છે.) ૫ દલો, પૂજ.

(તેને તો તેનો બાપ ગાંધી સુકી ગયો છે).

ગાંધીપોટલી.

ગાંધી, પુઠ મોટી ગાંધી, હુગડાંલતા—સામા-
નનો ગાંધી

ગા, કિં સં વખાણુ કર (ગાણનો આગાર્થ).

ગાંધી, પુઠ અન્તર—છેડું—લખ્યાંનું એક માપ, કાસ;
હોડ અથવા પોણા બે મૈલ.

ગાંધી-ગાંધી, સ્ત્રી [સંઘ ગાંધી] સાકા મોડાંનું
મોટી તાંબા પિત્તળ વગેરેનું પાણી ભરવાનું જે
ગાળ વાસણુ તે.

—‘ગાંધી જેવું પેટ’—કોઈની ગમે તેવી ચુમ
વાત છાતી રાખવી. ૨ ગમે તેવા કોઈના શબ્દ
સહન કરી જવા.

ગાંધી, સ્ત્રી નાની ગાંધી

ગાંધી, પુઠ [અંબ] નેટની જાતનું ગ્રીણ સુતરાઉ કપડું.

ગાંધી, નંબર સ્ત્રી ઓરિયાનું નાકું. ૨ ગાંધી તે; ગળના.

ગાંધી વિજ થઈને વરસાદ આવ્યો. ગાંધી મેહ

વરસે નહિ.

ગાંધી, પુઠ એક જાતનો છેડ તથા તેનો કાંદો

ગાંધીની પીપી વાગી ત્યાંસુધી વાગી ને, નહિ તો

પછી કરડી બાધી

ગાંધી, પુઠ એક ઉભો ને એક આડો એવો

ત્રિસુળ આકારનો જે કપાળે ટીલો તે. વેવાઈને

ગાંધી કાંદો

ગાંધી, ગાંધી અને વિજળી.

ગાજીયું, કિંઠ અંઠ ગરજના કરવી; આકાશમા ગડ-
ગડ અવાજ થવો ૨ મોટી યુમ પાડવી; તકુકુ
—(વાધસિંહે). ૩ મોટું નામ કરવું: [વૈયો સ્વાર.
ગાજીમરદ, પુઠ. બાહાદુર લડવૈયો; પેહેલવાન, લડ-
ગાડું, વિઠ ધસાયલું, મળણ પડી ગયલું. ૨ હારેલું
૩ ડાયલું, નકામા ડાપણના બોલ બેલનાર ૪ જૂઠી
પચાત કરનાર વિઠ ગરીબ, છેતરાયાથી દીન થયેલું.
'તે તો રાજ થઈને બેઠો, હુ રહી ગાડી.' (ભાંઠ)
'માહારે હાથેથી શેના નાહો, હલ્યા ગરુવો થઈને શું
ગાક્યો.' (ત્રે)

ગાઠો, વિઠ વસાયેલો.

ગાડદી, પુઠ [અઠ] કિલ્લા, કોટ વગેરેની રખેવાળી
કરનારો લશ્કરી સિપાઈ

ગાડર, નઠ ઘેટા, મેઠા

ગાડરી, પુઠ ગારૂડી.

ગાડરિયા પ્રવાહ, પુઠ ગાડરની પેઠે એકે કચ્છુ તેમ
બીજાએ કરવું એવી જે રીત તે—એવો જે ન્યાય તે.

વિચાર કર્યાં વિના એકની પાછળ બીજાએ ધસડાવું.

ગાડરું, નઠ ઘેટું, મેટું

ગાડરું, કિંઠ સઠ દાટવું; જમીનની અન્દર ખાડો
કરીને સુકવું.

ગાડવો-ઢવો, ધાડવો.

ગાડિયું, નઠ જે ચાર પૈડાની નાની ગાડી ઉપર તોપ
બેસવામા આવે છે. તે.

ગાડી, સ્ત્રીઠ જેમાં બેસીને દૂર જવાય છે તે વાહન
ગાડીએ બળદ ને ઘોડા બેડાય છે. ગાડીને બે અથવા
ચાર પૈડા હોય છે રેકબો, દમણી, ચારઠ, ભગી,
સગરામ, કાષ્ટન, બ્રોમ વગેરે જાતની ગાડીયો હોય
છે ગાડી—ગાડાનો હાકનાર તે ગાડીવાન. 'ગાડીતળે
કુતરુ ચાલે તે જાણે હુ જ ભાર તાણુ છઈ.'

ગાડીત, પુઠ ગાડીવાળો—વાન.

કું, નઠ માલ ભરવાની જે મોટી બળદની ગાડી તે.

—'ગાડાના પૈડા જેવો'—મહત્ત્વ બતાવવાને એ
વિશેષણ રૂપિયાને લગાડાય છે.

—'ગાડું ગળડાવવું'—કામ ન અટકવા દેતાં ધીમે
ધીમે અડચણ દૂર કરી તે આગળ ચલાવવું.

—'ગાડું ચાલવા દેવું'—કામને આગળ ને આગળ
વધવા દેવું ૨ થોમવું-અટકવું નહિ.

—'ગાડે ગાડો' આખરું—ફિસિયારીખોર ને
લુચ્ચાને માટે બોલતા વપરાય છે, જેની આખરુ કઈ
ન હોય તેને માટે બોલતા વપરાય છે

—'ગાડે જોડાવું'—પીડામાં પડવું, નવા મેહેન-
તના ને કષ્ટાળો આવે તેવા કામમા પડવું. ૨ દેખા-
દેખી કરવું તે (નકારા કામમાં).

ગાઠ, વિઠ [સંઠ] ભરું; ભારી, ધોર, ઘણી જ (શિથો)
૨ ધોર; ઘણુજ (અન્ધારું) ૩ અતિશય; છેક જ,
જરા પણ પડદો ખુલેલો નહિ તેવું (અજ્ઞાન).

—'ગાઠ આલિગન'—અતિશય હેતથી બેટવું તે,
જેરથી—જે શરીર વચ્ચે અંતર ન રહે એવી વીરે
બેટવું તે.

ગાડું, વિઠ ધાડું.

ગાજીયું, ગાયન.

ગાતડી, સ્ત્રીઠ ગ્રોટાણું, ચોડી—વિટાળી—જાતીફ
ગાંઠ વાળવો તે (સ્ત્રીયે), ધાટડી.

ગાત્ર, નઠ [સંઠ] શરીરના સાંધા—સ્નાયુ (તેમ
ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં છે).

ગાથા, સ્ત્રીઠ [સંઠ] એક તરેહની કવિતા. ૨ કવિ
તામા અથવા સાદી ઉપારતમા લખેલી જે કાણી
વારતા તે

ગાટડી, શેરડીની પેરાઈ.

ગાદલું, નઠ એક જણથી બેસાય તેવું અન્દર રૂકાયો
ભરેલું ચામડાનું અથવા કપડાનું જે નાનું, બેસવાનું
તે ૨ ગાદકું.

ગાદી, સ્ત્રીઠ જિંચી બેઠક; ફળદાર બિજાનું ૨ આસને
પાટ; તપ્ત; સિદ્ધાસન.

—'ગાદીએ બેસવું'—નવા, રાજાની આણુ ફર
નવો અમલ ચાલુ થવો, નવા રાજાનો રાજ્યાલિપેક થવો

ગાન—નું, ગાયન. પુઠ નાદ; શબ્દ; સ્વર.

ગાફેલ, વિઠ [અઠ] ગફલત કરનાર; અસાધ-
એ અખર

ગાખડી, સ્ત્રીઠ ભીત પાટિયાં વગેરેમાં પડેલું જે

તે ૨. તે કાણુ જેથી પુરાયું હોય તે ૩ સિફા

રતુ પતરુ ઉખડી ગયેથી જે આછો ખાડો

રચો હોય તે (ગાખડીદાર રૂપિયો). ૪ એ

ગેરહાજર થઈ રહેલું તે અથવા ખાનું કાડીને

રેલું તે (તે ગાખડી મોરી ગયો)

ગાખંડું, નઠ (ગાખડી ૧ લા ૨ જ તે ૪ થા અર્થ

'વાણુ ગાખડુ નિકળી ગયું છે તે પાછું મારો'

(૧ લો ને ૨ જો અર્થ આવી જાય છે): ૨ જે

નુકસાન, ખાડો તેનું એ—કરજ સમ્પન્ની

પુરાવું સુફેલ છે.'

ગાલ, ગરલ. (ગાલ એ શબ્દ ધણું કરીને ૫૦

માદાને જ લગાડવામા આવે છે)

ગાલણી, સ્ત્રીઠ ગાલ—ગરલવાળી (પશુની માદા

ગાલરુ, વિઠ અકળાયલું, ગૂચવાયલું, ચિત્ત ૨

નહિ તેવું

—'ગાલરા-રું પડવું'—એટલે આવરાં થવું

ગાલલું, નઠ પિંજેલા રૂનો જે ગોઠે તે. ૨ વાદ

૧૧. યુંથા, પુઠ ફટેલાં તુટેલાં કપડાના કંકડા,
ટાટુટા કાગળ વગેરે તે.

૧૨. પુઠ પાઘડીની અન્દર લુગડાનો જે લામ્બો
રોતુટો અથવા આખો કંકડો વિટાળવામાં આવે
તે ૨ પાઘડીમાં જે ગાલાયુંથા ડાંખી ધાલવામાં
આવે છે તે. ૩ પોલા કંકડાં હાસડી વગેરે ઘરેણાની
અન્દર તાળા પિત્તળની જે સળી મુકવામાં આવે છે
૪ લાકડાં—ઝાડની અન્દરનો જે પોચો ભાગ
ગર. ૫ મનમાં કંઈ શક રેવો તે.

—‘ગાલા કાઢી નાખવા’—માર મારી કે ધણુ
મ કરાવી શરીર નરમ કરી નાખવું.

—‘ગાલો બાધવો’—વગર બોલાવે જવું.
, ન૦ [સં૦ ગ્રામ] જ્યાં કેટલાંક ઘરો અને
હી ધણી વસ્તી હોય તે ટુંકાણુ ગામડું, ગામ,
ખોલ, શેહેર, પરગણું, પ્રાન્ત, દેશ, એમ ચડતો
મુક્રમ છે. ‘ગામમાં પેસવાના સાસા ને પટેલને
ર જોતાં પાણી,’ ‘ગામ વચ્ચે રહીને પોતાનું ઘર
ખળાય,’ ‘ગામ ગયુ મુતુ બજે,’ ‘ગામ ગયુ સોંતુત
જે’ એ કેવતો.

—‘ગામનું પાપ’—ધણીને દુ.ખ દેનારું માણસ
—‘ગામનો ઊપાર’—(ઉપરના જ અર્થમાં).

—‘ગામ માથે કરવું’—કંઈ બોવાયું હોય તેને
ટિ ધણી શોધખોળ કરવી.

—‘ગામે ગામનાં પાણી પીવાં’—મુસાફરી કરી
શિયાર બનવું, ગામે ગામ ફરી ધણો અતુલવ
પ્રવેશ.

ગુંદરે, ગામની ભાગેળો.

હી, વિઠ ગામડાં સમ્બન્ધી ૨ સ્વદેશ સમ્બન્ધી;
યાં જન્મ—ઉત્પત્તિ હોય તે ટુંકાણું સમ્બન્ધી; દેશી

—‘ગામડી નિશાળ’—સરકારની મદદથી નહિ પણ
કના જ આસરાથી ચાલતી અને નામ તથા હિસાબ
પટલ જ શિખવવામાં આવતું હોય તે; જે નિશાળમાં
ની રીત પ્રમાણે આક, ગણિત, વેપારી નામ
ખવવામાં આવે છે તે.

—‘ગામડી તાળું’ વગેરે—એટલે આ દેશની
રીગરીનું (ગામડી ને વિલાતી.)

ડિયું, વિઠ ગામડાંમાં ચાલેલી રીત પ્રમાણે હોય
વું; શેહેરી—મુંઘરેલું નહિ તેવું, જડ્ડલી

ડિયો, પુઠ ગામડાંનો જે રેનાર તે. ૨ મહેરી
હતી રીત ભાત ન બાંજુનારો, જડ્ડલી.

હું, ન૦ નાનું ગામ ગામડે ભેસ ને ઘેર ઝડકા
પોખો પુઠ ગામથી જુદા પડવું તે. ગામ—દેશનો

પીડી પોગ તે.

ગામતી, પુઠ પોતાના બળ—હંદુમત—સત્તાથી ગામની
વસ્તીને પોતાના હાવમાં રાખી સરકારી દરવાજા કામમાં
તથા ગામ સમ્બંધીના બીજા કામમાં આગેવાન થઈ
પટેલો માણસ

ગામીર, પુઠ ગામડાંના લોકને શુભાશુભ કર્મ કરા-
વનારો પ્રાણી

ગામીરું, ન૦ ગામમાં વસનારા લોકોના ગોર અર્થ
ગામ, લોક સમ્બન્ધી જે કામકાજ કરવાં ને શુભા-
શુભ કર્મ કરાવવાં તે. ૨ ગામીરનો જે ધન્યો તે.

ગામીર પુઠ ગામનો ખારવડિયો.

ગામલીય, ન૦ [સં૦] ગમ્મીગમ્મણુ.

ગાય, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગો, ગૌ] એક બનના વાગોલનારા
એક જાત પશુની માદા. ગાય ને ગોધો—બળદ એમ
કેવાય છે. ગાય દૂધ આપે છે, ગાયના છાણુ મૂતર
આપણામાં ધવિત્ર ગણાય છે. “ગાયે ગળ્યુ રતન,”
“ગાયને દોહીને ગદ્દાને પાવું,” “ગાય, વાળે તે ગોવાળ;”
એ કેવતો

—‘ગાયના લાઈ જેવો’—મૂર્ખ; સમજાવ્યું ન
સમજે તેને માટે વપરાય છે.

—‘તે બચારો ગાય જેવો ગરીબ છે’—સાલસ-
ગરીબ સ્વભાવ વિષે બોલતાં ગાયનો દાખલો આપ-
વામાં આવે છે.

ગાયક, પુઠ ગાનારો; ગવૈયો.

ગાયકા, સ્ત્રી૦ ગાનારી સ્ત્રી.

ગાયત્રી, સ્ત્રી૦ [સં૦] વેદમતિ એક મન્ત્ર—એ
મન્ત્રોપદેશથી પ્રાણી કાત્રી ને વૈશ્યને નવો સરકાર—
જન્મ થયો ગણાય છે; જનોઈ દેવાયા પછી એ
ત્રણ જાત એ મન્ત્રનો નિલ જપ કરવાને યોગ્ય
થાય છે; એ મન્ત્ર એ ત્રણે જાતનું દેવત છે. એ
મન્ત્રને શક્તિ—દેવીરૂપે કલ્પી એની સ્તુતિ કરવામાં
આવે છે. ૨ ચોવીશ અક્ષરનો એક છન્દ એ છન્દનાં
કાઈ વ્રતમાં છછ્ છના ચાર ને કોઇમાં આઠ આઠ
અક્ષરનાં ત્રણ ચરણ હોય છે—મન્ત્ર આ છે—
ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં । સર્ગદેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો
ત પ્રચોદયાત્ ।

ગાયત્ર, ન૦ [સં૦ ગો-ગાયત્ર] ગાયું તે. ૨ ગાયક
તે, ગીત ૩ ગાવાની વિદ્યા—કળા

ગાર, સ્ત્રી૦ પાણી રેડી દીકું (લીપવા જેવું) કરેલું
માટી સાથે ભેજેલું જે છાણુ તે. વિઠ ગાર જેવું.
૨ ધણુ જ થણુ. ‘ધણુગાર’ કેવાય છે. ૩ ખાડો.

ગાર, પુઠ [કાં૦] એ પ્રલય, કરનાર એવો અર્થ
રાખે છે.—મદદગાર, ખિદમતગાર, જીલમગાર વગેરે.

ગારવો, પુઠ ગર્વ ‘શામળ કહે મૂંખ કરે મન્દી
દેહનો ગારવો.’

ગારદી, પુ૦ [અં] ગારદી; સાથે રેનાર—હજુરિયો
સિપાઈ અથવા પાયદલાની ટુકડી.

ગારિયું, ન૦ ગાર. ૨ રાધેલુ અથવા રોટલી વગેરે
ઉપર ઢાંકવાનું ટોપલાના આકારનું, કાદવ—માટીનું
વગર પકવેલું જે ભારે હામ તે.

ગારડી, પુ૦ [સં૦ ગારાડક] સાપને પકડી જાણ-
નારો, સાપને પકડી તેની તથા બીજી હાથચાલાકીની
તથા ધણીક કસરતની રમત કરનારો, બાળગર
૨ મેલી વિદ્યા—ધનંતર મન્તર જાણનારો.

ગારો, પુ૦ ગાર; માટી સાથે ભેળેલું છાણુ. ૨ પલાળી
કાસણેલું મટાડું; કાલ; કોવડાવેલો ચુનો.

ગાર્હપત્ય, સં૦ ગૃહસ્થાશ્રમીને પોતાના વંશપરમ્પરાથી
મળેલો અગ્નિ-જે અગ્નિથી યજ્ઞ યાગાદિક ક્રિયા કર-
વામાં આવે છે તે.

ગાલ, સ્ત્રી૦ તેજ વખતે સાથે જમવા બેઠેલી જે
પૂજીત તે, ધાલ મુઠો બીજી ગાલે આવીશ.

ગાલ, પુ૦ [સં૦ ગલ્લ] ચેહરોની આંખોનો આંખથી
નીચેનો ભાગ તે.

—‘ગાલપર ગાલ ચઢવા’—હુષ્પુષ્ઠ થવું, શરીર
માતેલા બનવું.

—‘ગાલમાં હસવું’—મન્દ મન્દ હસવું, હાસ્યથી
ગમ્ભીર ચહેરો રાખી મનમાં હસવું તે.

ગાલમમ્સરિયું, ન૦ સૂતાં ગાલ નીચે રાખવાનું નાનું
ગાળ ઓસીકું. ‘મખમલનાં ગાલ મમ્સરિયાં રે.’

ગાલી, સ્ત્રી૦ જે કુકરોની વચમાંની જે જગા તે, ખિણડ
ગાલીચો, પુ૦ [ફા૦] પાથરવાનું ઉતનું બિછાનું,
ઉતની સેતરજી.

ગાલ્દી, સ્ત્રી૦ ગાડી ૨ તીસ મણનું એક માપ.
(તેણે સાત ગાલી ધઉ ભર્યા.)

ગાલ્લુ, ન૦ મોટું ગાડું; ખિજગાલ્લુ

ગાલ્લો, પુ૦ મોટા પાટલાના આકારની, નીચે ચાર
પૈડાંવાળી, હોફરતે રમવાની જે ગાડી તે.

ગાવડી, સ્ત્રી૦ ગાય [સમજીક; મૂર્ખ.

ગાવડી, વિ૦ ગોઝા, ધુન્ડ; ગન્ડુ. ૨ જાણી; અણ-

ગાવું, કિં૦ સ૦ કાનને સારું—મીઠું લાગે તેવો અવાજ
કાડવો, રાગ કાડવો; અલાપવ. ૨ કવિતા બોલવી
૩ કવિતામાં કોઈના વખાણ કરવાં ૪ ઉપકાર વગેરે
કચ્છુ હોય તે ક્ષી બતાવવું. ‘તે કઈ કરશે તે વારે-
વારે ગાયા જ કરશે.’

ગાળ, સ્ત્રી૦ [સં૦ ગાલિ] રીસ ચડે તેવું ભુકું
ભાપણુ, મરમો ચચ્યો; માથેન વગેરેને ખાતરવી તે
ગાળ ખાવી—દેવી—ચોપડવી. ૨ કુવામાંનો કચરો.
૩ સીસુ, ત્રાંચુ ગાળતા નિકળેલો મેલ.

ગાળવું, કિં૦ સ૦ કુવા વગેરેમાં બન્ધ થઈ ગયલાં

ઝરણુને પાછા ચાલતાં કરવા સારું તેમાંથી કંઈ
કાડવો. ૨ સોનું રૂપુ વગેરે ધાતુને અગ્નિથી તે
રૂપ કરવી. ૩ જીવ જનત કચરો વગેરે દૂર કાઢ
સારું કપડાંની મારફતે એક વાસણમાંથી બીજા વાસ-
ણમાં પાણી વગેરેને રેડવું ૪ કાંણાંવાળા વાસણ
વગેરેની મારફતે ઘી વગેરે શુદ્ધ કરવું ૫ રૂપ
પોળિયાંમાં અશીણુ ભિજવી તેનો રસ કાઢી
(કસુમ્બો બનાવવા સારું) બનાતના કકડામાં રેડવો
ફિકર—અન્તા વગેરેથી શરીર અશક્ત—ખાતણુ
નાખવું (ફિકરમાં ને ફિકરમાં તેની દેહ ગળાઈ
છે) ૭ વખત કાડવો—ગુજારવો (તેણે તેની પા-
ચાર કલાક ગાળ્યા. ‘તે શુ કરવા પોતાનો વખ
ગાળી નાખે છે?’). કેવત—‘એ કઈ સેજ માને તે
નથી, સાત ગણે ગાળીને પીયે તેવો છે’.

ગાળિયું, ન૦ છાશને કપડાની ઝોળીમાં રેડ્યા પછી
માથથી અથવા પાણી નિકળી જઈ રૂચલો જે દઈ બેવે
પદાર્થ તે ૨ કામ, કરતા વચમાંથી જતું રેવું
(ગાળિયુ કાઢી નાંખવું) ૩ વાછરડા પાડા વગેરેના
ડોકમાં ધાલવાનો દોરડાનો ગાળો તે.

ગાળું, ન૦ વચમાંનો વખત.

ગાળો, પુ૦ ઘેરાઓને પેરવાનું એક જાતનું રેશમી
અથવા સુતરઈ કપડું. ૨ અતી દિવેટ કરવાને લાવ
કતુ પિજેલું જે રૂ તે. ૩ દલાલને જે ભાવે
વગેરે ખરીદ કરવાનું કંઈ હોય તે ભાવ કરતા દબ
જે ઓછે ભાવે ખરીદી કરી શકે તે. ‘લેનાર’
કયલો ભાવ બન્ને ટુકાણે મણાવી ભાવમાં જેટ
ફેર હોય તેટલાનો જે નફો વચમાં પોતે દલાલ
ખાઈ જાય તે, ફેર; વટાવ ૪ આખા ધરના લા-
લાખ્યા જે ભાગો તેમાંનો એકેકો. (ધરનો વર
ગાળો) ૫ વચમાંનો અન્તર—(જે સ્થળ—સમય
મોહોસમ, રત—(કેરી—લગન ગાળો) ૬
(દારડાનો ગાળો). ૭ સાફ કરેલા રેશમની અ
‘કામી નરને બાંધવા, હીરતાણુ યમ ગાળા.’ (ભાગ)

ગિગલાવું, કિં૦ અ૦ ગભરાવું

ગિગોડા, જડોડા; કુતરાને બાજેલાં જીવડાં

ગિચોગીચ, વિ૦ સફુડાઈ ગયેલું, છેક પાસ
આવી રયલું, ભિડાઈ ગયેલું

ગિદડ, વિ૦ આળસુ, સુસ્ત, પડી રેનાર (ધણુ બાધો)

ગિદો પુ૦ ઘા (એકના ફરતા ભમરડા ઉપર બીજો
પોતાનો ભમરડો મારવો તે). ૨ જોરથી; હડમોલો
ધકકો મારવો તે.

ગિની, સ્ત્રી૦ [અં૦] ઇંગ્લંડ દેશનો ચલણી
શિકકો (૧૦૦ રૂપિયાનો).

ગિમ્ત, સ્ત્રી [આં] આળ; તોહામત, નિન્દા, ગિલ્લા ૨ ચાડી.

ગિમ્તું, કિં. સં. મુકીથી માર મારવો: ધિઓવું.

ગિમ્તોગીમ, અં. ઉપરા ઉપરી મુકી પછા કરે તેમ.

ગિમ્તો, પુ. મુકાનો જે માર તે.

ગિરળ, સ્ત્રી [સં.] પાર્વતી, શિવની સ્ત્રી.

ગિરફ, સ્ત્રી [કાં] ધૂળ; રજ. ૨ હવામાં ધૂળની જે ફૂલો ઉડે તે.

ગિરદી, સ્ત્રી ગરદી. [કચરો તે.

ગિરદો, પુ. પછવાડેથી રથલો અથવા તળે ઘેરેલો જે

ગિરનારા, પુ. બ્રાહ્મણની એક નાંત. (ગિરનાર પર્વતની તળેટીમાં પ્રથમ એ બ્રાહ્મણો રથલા તે ઉપરથી)

ગિરફતાર, વિ. [કાં] સપડાઈ—ગુંથાઈ ગયલું; ધૂળી—મચી રૂણ; લિન થયલું.

ગિરફતારી, સ્ત્રી ગિરફતાર એવી જે હાકત તે

ગિરવી, વિ. ધરણે આપેલું—લિધેલું હોય તેવું.

ગિરા, સ્ત્રી [સં.] વાણી; વાગ્યા, ભાપા; વાફસરસ્વતિ

ગિરિ, પુ. [સં.] પાડ, હુકર, પર્વત. ૨ સાધુ વેરાળી ગોસાઈના જે દશ આશ્રમ છે તેમાંનો એક.

એ આશ્રમના સાધુના નામને છેડે પણ એ અત્યથ લગાડાય છે: પર્વતગિરિ, નારાયણગિરિ વગેરે.

ગિરિકન્દર, સ્ત્રી પર્વતની ગુફા—ઝો—કાંતર

ગિરિરાજ, હિમાલય પર્વત. ૨ વૃન્દાવનમાં આવેલા એક હુકરનું નામ—એ હુકરને શ્રીકૃષ્ણે ટચળી અક્ષુ-ળીપર લીધો હતો.

ગેરિસુતા, સ્ત્રી પાર્વતીનું નામ.

ગેરીશ, પુ. મહાદેવ ૨ હિમાલય પર્વત.

ગેરેખાજ, નં. એક નાંતનું ગુલાંટ ખાનાર ખણ્ણતર

ગેરેખાન, પુ. [કાં] પોશાકનો જેટલો જે લાગ મહાક-ગરદનને ઢાકતો હોય તેટલો તે

ગેરખત, નં. ધરણે મુક્યાનું જે લખત તે.

લેતાન, સ્ત્રી પુ. મોલ વગેરેને ત્રિસુળ આકારનો જે ટેકા તે.

લિ, સ્ત્રી શરીરની કુમળી આમડી ઉપર થોડે ભેરે પણ ઉતાવળી આગળીયો ફેરવ્યા ફરેથી જે ચળવળાટ થાય તે. ૨ વેત અથવા વેતથી ઓછો એવો લાકડીનો કકડો જેને દણ્ણની મારફતે દૂર ફેંકવામાં આવે છે તે.

લિગિલિ-પચી, ગિલિ. (૧ લા અર્થમાં).

લી, સ્ત્રી ગિલિ (૨ જા અર્થમાં) ૨ કઈ પણ રહેને લીધે તેની પામે લાગ્યો ગિલિ જેવો જે

લણુ સોને લગઈ આવે તે, વેળ.

લો, પુ. [કાં] કાંઈને વિષે આખર જાય તેવી ગાડી જે કચડવી—ઉડવી તે, આળ; તોહમત;

ભુડી ફરિયાદ ઉડાવવી—ઉડવી તે; ગીખત; નિન્દા.

‘તેના ગિલા ગણાય છે.’ તેણે તેના ગિલ્લા ઉડાવ્યા.

ગિલ્લા ગણવા—કરવા પણ ફેવાય છે

ગિસોડાં, નં. તુરિયાં.

ગિસ્ત, છુટારાઓની પાછળ સિપાઈઓ પકડવા જાય તે.

ગીગા, પુ. છોકરો, કાકા.

ગીગી, સ્ત્રી છોકરી; કાકા.

ગીચ, વિ. પામે પામે સફાડાઈને આવેલું—ભરાયલું હોય તેવું. ૨ ભીડવાળું.

ગીત, નં [સં.] રાગમાં ગવાય તેવા પદનો સમૂહ.

૨ ગ્રેરાંઓ જે ગરબી, ધોળ વગેરે ગાય છે તે

૩ લગન વગેરેમાં ગરબી વગરના જે ગાય છે તે

—‘ગીત ગાયા કરવું’—ઉપકાર ક્યો હોય તે વારવાર

કહી ખતાવવા. ૨ પોતાના વખાણુ વારે વારે ક્યાં કરવા.

૩ એકની એક વાત વારે વારે ક્રેવા કરવી.

ગીતા, સ્ત્રી [સં.] જેમા જ્ઞાનબોધ હોય તેવું સમ્યા-

સ્થ પવિત્ર શ્લોક-કવિતાનું પુસ્તક—ભગવદ્ગીતા,

શિવગીતા, અખેગીતા, અર્જુનગીતા, ઈં. ૨ ભગ-

વદ્ગીતા.

ગીતિ, સ્ત્રી [સં.] આપાં છન્દનો એક ભેદ—

એમાં પૂર્વાધ ને ઉત્તરાર્ધ એવા બેજ ચરણો હોય છે

તે અંકેકામાં ૧૨, ૧૮, ૧૨, ૧૮ એમ માત્રા હોય છે.

ગીદ, ગીધ.

ગીધ, નં [સં. ગૃધ્ર] કાડી ખાનારાં, ધરાય નહિ

તેવાં મોટાં પક્ષીઓની એક નાંત—એઓને મોટી ને

જળરી આંચ, ચપટા નસફોરા, પીછાં વગરનું માથું

અને ગરબનની નીચે લામ્યા પીછાનો કાઠલો હોય છે.

ગીર, (ગિરિ ઉપરથી) ગોસાઈની એક નાંત. એનો

અપભ્રંશ ગર.

ગીર, [કાં] કારસી લાપાનો એક પ્રલય છે—એ

શબ્દની પછવાડે મુક્યાથી ધરી લેનાર, રાખનાર,

ભેતાર એવો અર્થ ગમે છે—દરતગીર—હાથ જાલી

રાખનાર, તમાસગીર—તમાસા ભેનાર, દલગીર—

જેનું દીલ ગ્રોક વગેરે કારણથી સડકાડાઈ ગયલું

હોય તે, વગેરે.

ગીરણી; સ્ત્રી [મં] કાપડ સુતર વગેરેનું સજ્જાથી

આલતું કારખાનું

ગીરિ-રૌ, વિ. ગીરવી.

ગીરણું, વિ. પોતીક; પોતાનું, ગાંઠનું, પોતાની નાંતનું

ગીર્વાણ, વિ. [સં.] દેવ સમ્પન્ધી; ઈશ્વરી. ૨

સસ્કૃત (લાપા)

ગુઆગરી, પોલા કહાં

ગુંગણું વિ. નાકમાંથી જોલતું, જેનું, જોલવું સાફ સ્પષ્ટ

નહિ પણ નાકની મારફતે જાણ કરવું હોય તેવું.

ગુંગળાણું, કિં ૨૫૦ હવા બન્ધ થયેથી શ્વાસ ન
લેવાય તેવી હાલતમા હોય. ૨ અકળાયુ, ગભરાયુ
ગુંગું, ન૦ નાકનો ગુગો
ગુંગું, વિં ૦ ગુગાણું. ૨ મૂચ
ગુંગો, પું ૦ નાકના સળતો બન્ધાઈ ગયેલો પોપડો
૨ ગોખડો ૩ ગુગણું; નાકમાંથી બોલનારો
ગુંચવણ, ગુંચવણ.
ગુંછળી, સ્ત્રી ૦ દોરીની આડી અવળી આંટી
ગુંછળું, ન૦ ગોળ આકારમા વળેલું હોય તે (સાપ,
દોરડી વગેરેનું)
ગુંતાણું, કિં ૨૫૦ હર કાઈ કામ કાજમાં રોકાયુ
ગુંથણું, કિં ૨૦૦ [સં ૦ અન્ધન] એક દોરા—તારને
બીજ સાથે, બીજને ત્રીજ સાથે એમ ભુક્તીથી
મેળવી એક બડો દોરો—તાર કરવો. ૨ એક
દોરા—તાતારને બીજની સાથે બીજને ત્રીજની
સાથે એમ વળ હેતા જઈ બળી કરવી.
ગુંથાયુ, કિં ૨૫૦ કાઈએ ગુંથેલું હોય તેનું થયું—
“દોરી—સેર—બળી ગુથાઈ છે.” ૨ ગુંચવણમા
આવી પડયું, રોકાયું.
ગુંદર, પું ૦ ઝાડની છાલમા થઈને બાર નિકળી આવતો
અને પછી બડો થઈ બન્ધાતો એવો જે ચીકણું રસ તે.
ગુંદરપાક, પું ૦ ગુંદરની સાથે મસાલો મેળવી તૈયાર
કરેલો જે પુષ્ટિપાક તે.
ગુંદણું, કિં ૨૦૦ મુઠ્ઠી મુઠ્ઠીએ ડાખી નરમ કરવું,
કેળવવું. (આટાની કણેક ગુંદી) ૨ મારવું, ઠોકવું,
નરમથેસ કરવું
ગુંદી, સ્ત્રી ૦ એક જાનનું ઝાડ.
—“ગુંદીપાક”—મુઠ્ઠીએ મુઠ્ઠીએ મારી નરમ થેંસ કરવું
ગુંદુ, ન૦ ગુંદીના ઝાડનું જે ફળ તે—અથાણા કર-
વાના કામમા આવે છે.
ગું, ગૂ
ગુંખાડી, સ્ત્રી ૦ બ્યા નરક હોય અથવા બ્યાથી નરક
—ગન્દુ પાણી જવું હોય તે ઢેકાણું
ગુંગળ, પું ૦ [સં ૦ ગુંગુલ] સુગન્ધ આપતો એક
જાતનો ગુદર
ગુંગળી, પું ૦ ગુંગરાતી બ્રાહ્મણમા એક જાત છે—
ધણુ કરીને એ મન્દીરમા પુજારી હોય છે ૨ જેને
હાથેથી છુટે નહિ અને જે પૈ પૈને માટે ઝેર ખાય
તેવો પુરુષ તે, બખીલ, કન્બુસ ૩ મેક્ષો, ગન્દો
ગુંજ, ગુંગણું. [કરવી તે
ગુંચપુચ—છ, સ્ત્રી ૦ છાની વાત, ધીમે સાદે, વાત
ગુંચપુચ, ૨૦૦ છાનામાના, છુપી રીતે; ગુંચ હોય તેમ
ગુંચવણ, સ્ત્રી ૦ એક ચીજ—વિચારનું બહુ ચીજ—
વિચાર સાથે મેળસેળ થઈ રેવું તે; આટી, પેચ,

ગરબડ ૨ ઉકેલ—ખુલાસો ન માલમ પર લે
જે કઈ તે.
ગુંચવાડો, પું ૦ ગુંચવણ.
ગુંચવાણું, કિં ૨૫૦ ગુંચવણમા આવવું, મેળસેળ થઈ
જવું. ૨ સપડાઈ જવું, ગુથાઈ જવું ૩ ગભરાવું
ગુંચ, પું ૦ [સં ૦] ગુંચો (ફલ, કિનારી વગેરેનો)
૨ બત્રીશ સેરનો હાર ૩ મોતીનો હાર ૪ મોતીનો
પીછાનો બથો.
ગુંચેદાર, વિં ૦ ગુંચવાણું
ગુંચો, પું ૦ [સં ૦ ગુંચ] ઝાડના મોર અથવા તેના
માજરનો જે સમુદાય—જથ્થો તે, છેક જ પાસ પાસે
ઉગીને મેળો દેખાતો જે મોર તે ૨ નિમાળા—
વાળનો બાર નિકળતો—શોભતો જે વળેલો જથ્થો તે.
૩ છેક જ પાસ પાસે ઉગીને ખિલેલી પુલની કળીયા.
ગુંછળું, ન૦ ગુંછળું.
ગુંજરણું, કિં ૨૫૦ જવું, વઈ જવું, ક્ષય થવું, વંદવું
(કાળ—વખત ગુંજરવો). ૨ નાશ પામવું, મરી
જવું; જીવ જવો (તે ગુંજરવો—ગુંજરી ગયો) ૩
ખતવું, વિતવું, આવી પડવું—(જોગ, ખનાવ, આફત).
૪ ક્ષમા—માફ—થવું ‘ગુંજો નહિ એ ગુંજરે’ (સામળ)
ગુંજલડી, સ્ત્રી ૦ ગુંજરીની પેરનારી, ‘જોતીતી ગુંજલ-
ડીર’ ૨ ગુંજર વાણિયાણું. ૩ ગુંજરાતણું.
ગુંજરાતી, વિં ૦ [સં ૦ ગુંજર]—ગુંજરાત દેશ] ગુંજ-
રાત સમજાવી, ગુંજરાતમા રેનાર (માણસ) ૨ ગુંજ-
રાતમાં બોલાતી (ભાષા) ૩ ગુંજરાતમા રેનાર લો-
સમજાવી (રીતભાત)
ગુંજરાન, ન૦ [કાં ૦] જીન્દગીનો નિભાવ—કાવ થો-
તે, નિર્વાહ; ગુંજરો. ૨ જ્યે જિવાય—જીન્દ-
સલાસત રે તેવી ખોરાકી પોશાકીની જે તળવીજ
ગુંજરી, સ્ત્રી ૦ સ્ત્રીને હાથે પેરવાનું એક પ્રક
ધરેલું. ૨ ગૈહર—કસબામા સાજ સવાર ભરાતો
ખજાર તે ૩ ગુંજરાત દેશની સ્ત્રી “પીકી કરે
પદમતી, ગુંજરી સહુ ગોરી ગાય—સીતાજીનો એ
ગુંજરી જવું, ભૂતકાળનો વિચાર રાખતા ગુંજરણું
શબ્દનો અર્થ સમજવો, મરી જવું
ગુંજરણું, કિં ૨૦૦ [કાં ૦] કામદાર—ઉપરીની આ
દેખાડવું—કાડવું (અરજ ગુંજરવી) ૨ કાડવું,
મન કરવું. (તેણે પોતાની જીન્દગી ભણવામા
ગુંજરી) (તે પોતાનો વખત સારી રીતે ગુંજરે
ગુંજરો, પું ૦ [કાં ૦] ગુંજરાન.
ગુંજર, પું ૦ એક જાતનો ગુદર ૨ ખાવળની
જાત વિં ૦ સુથાર—વાણિયાની એક જાત.
ગુંજ, સ્ત્રી ૦ ગુંજા. ૨ છાની વાત ૨૦૦ લામ
ભમરડાથી થતો જે શબ્દ તે.

ગુણ, સ્ત્રી [સં] ચણાડી. ૨ કાંકરજીને પુરાવવાની માણા. કે એક વજન. એ એક એનના રૂદ્ધ ભાગ જેટલું હોય છે.

ગુણર, અં બ્રમર, લીંગારા, મધમાખ વગેરેની પાળાથી થતો શબ્દ (બ્રમર ગુણર કરે છે).

ગુણરવ, પું [સં] ગુણર.

ગુણરા-સ, સ્ત્રી [કાં] ગળુ; શક્તિ.

ગુટકા, પું આડાં લખેલા છુટાં છુટાં નાનાં પાનાં એને એકઠાં રાખી બાંધેલું જે પુસ્તક તે (ગીતાનો અપ્પીપાઠનો પદ્ધતિનો ગુટકો). (મોટા પાના હોય તો ગુટકો ન કેવાય)

ગુટિકા, સ્ત્રી [સં] નાની ગોળી (વૈદ્યો ગ્રાસડમાં આપે છે તેવી). [કર્મનો પુત્ર.

ગુડ, પું [સં] ગોળ (ગુડવાના). ૨ વિધવાનો નર ગુડકી, સ્ત્રી નાની સરવાલ.

ગુડવું, કિં સં કાપવું, વાડવું.

ગુડા, પું મરી ગયા પછી મરનારને રેવા જવું તે ગોઠ, નં શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાઠ તે; ગુમડું, કઠણ હોય ત્યાં સુધી ગોઠ અને પાકવા માટે અથવા પાકે તારે ગુમડું કેવાય

ગુણ, પું [સં] હરકાઈ ચીજની દુદ્ધરતી અથવા તેમાં આણેલી અથવા કલ્પેલી જે આસિચ્છેત તે, ધર્મ. —“સામલનો ગુણ એવો છે કે તે આધાથી માણસ મરી જાય છે,” “તાંયાનાં વાસણમાં ઘણી વાર ખટાસ ગેખવાથી તેમાં ઝેરના જેવો ગુણ આવે છે,” “અમરતનો ગુણ એવો કેવાય છે કે તે છાંટવાથી મુએલું પાણું સંજીવન થાય છે અને તે પીધાથી કોઈ દાહો મરણ થતું નથી.” ૨ માણસ જાતમાં જે લક્ષણો, શક્તિ, કામેચિચ્છેત, ડાપણ, આચરણ વગેરે ક હોય છે તે. —સારા ને નરસા બનેને લાગે છે —“આ લાઈના ગુણ સારા છે પણ પેલી બાઈના ગુણ ર સારા નથી.” ૩ સારાં લક્ષણ, આચરણ; મોટી કામેચિચ્છેત —શક્તિ; વિદ્યા —અનુભવના ધરા પું (એમ સારા જ અર્થમાં વપરાય છે) ૪ કાયદો, લાભ. “આ ધન્ધામાં તમને ઝાંઝો ગુણ નહિ થાય.” ૫ તળિયત ઉપર સારી અસર; પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવવું. “પાઠશાળામાં લણેલા વૈદના ગ્રાસડથી ઘણા જળુને ગુણ થાય છે.” ૬ અસર કરે —માફક આવે ૭ —કાયદો કરે તેવી હરકાઈ ચીજની આસિચ્છેત, દમ ૮ સાચસની પ્રકૃતિ તણ પ્રકારની છે તેમાંની એકીક —સવ, રજ તે તમ અથવા સાલિકગુણ, રજગુણ ને ગણુ. ૯ નિરાકાર પ્રશ્નનામાં ઉપત્તિ, સંકલણ તે કરનારી શક્તિ છે, તેમાંની અથવા રજ, તેમ જીવ એમાંની જે એક છે તે. —તે એ ઉપચી

ત્રિગુણાત્મક એ શબ્દ છે. એ ગુણોની વ્તરે ધ્વિરને વિશે કલ્પના નથી હોતી તારે તેને ગુણાત્મક છે છે. ૯ દોરી. ૧૦ ધનુશ —કામડાની સાથની જે ચીપવડે તીર ફેંકવામાં આવે છે તે. ૧૧ ગુણુ; ગુણીને વધારેલુ એવો અર્થ રાખે છે. આવૃત્તિ —દ્વિગુણ, શતગુણ, અશ્વગુણ ૧૨ (બુદ્ધિમાં) ઝેસની —દોરી; ન્યા ૧૩, રૂપ, રસ, ગન્ધાદિ ચોવીસમાનો એકેક. ૧૪ તણની સંજા ૧૫ રાજકાજમાં યુક્તિ પ્રયુક્તિ —તદખીર વાપરવી તે (એ જ છે. —સન્ધિ. વિગ્રહ, યાન, આસન, સર્જહ અને દ્વીલીલાવ) —ગુણુઆગળો —સાગ ગુણુથી (સ્વભાવ —પરા —જાન —થી) બાર પડેલાં તે; પ્રખ્યાત, નામાકૃતિ [૨ નાશી જવું —ગુણુ, ભરી જવા —સધળો સામન ઉપાડી જવું

ગુણ, સ્ત્રી ગણુ. ગુણક, વિં જેથી ગુણવું તે. ગુણકા, ગુણિકા. ગુણકાકુક, પું જે આંકડાવડે ગુણવું હોય તે ગુણકારી, વિં ગુણ કરનાર —કાયદો કરનાર. ૨ ગ્રાસડ વગેરેથી સારી અસર થાય —કેર પડે તેવું કે ઉપકાર કરનાર ગુણગાન, નં વખાણુ —સ્તુતિ ગુણુઆલક, પું પારકાના ગુણુની યોગ્યતા જાણનાર. ગુણુગુણ, અં એવો થતો અવાજ. ગુણુજ, વિં ગુણુને જાણના ગુણુધર, ગન્ધર્વ. ગુણુપાર, સ્ત્રી નાર. ગુણુપાર, પું સપાકું; આભાર; ઉપકાર. ગુણુવન્ત-વાન, વિં [સં] સારા લક્ષણવાળુ; જેણે વિદ્યા —અનુભવ —પરા પ્રાપ્ત કર્યા હોય તે ગુણુવાસક, નં ગુણુ બનાવનાર ૨ વ્યાકરણમાં નામ —વિશેષ્યનો સારો ખોટો અથવા તેના વૈચિત્ર્ય વિશેષ સમ્બન્ધી ગુણુ —વર્ત્ત બનાવનાર વિશેષણ નામનો શબ્દ. ગુણુવું, કિં સં એક સરૂપ્યાને, ખીજ કોઈ સરૂપ્યામાં જેટલી વાર એક આવેલા હોય તેટલી વધારવી. જેમકે ૧૪ ને ૧૧ એ ગુણુવા હોય તો ૧૧ વાર ૧૪ માડી સરવાળો કરવો ગુણુસમ્પત્ત, સ્ત્રી [સં] ઘણા સારા ગુણુવાળો ગુણુસાગર, સર્વ ગુણુથી ભરેલા; સર્વ ગુણુસમ્પત્ત. ગુણુવિશેષણ, નં [સં] જે શબ્દ, પદાર્થના ગુણુ હોય તેખાડે તે (વ્યાકરણમાં, રાતો ઘોડો, કાઈ છોકરી, મુરખ જેવી ઈં) ગુણુનુ, વિં ઘણુ જાણુને ટીગણુ ગુણુકાર, પું [સં] એક સરૂપ્યાને ખીજ સરૂપ્યાએ ગુણુવાથી જે ગદસ ઉપજે તે. ૨ એક સરૂ

ખ્યાને બીજાએ ગુણવાની—દુકી રીતે સરવાળા કરવાની જે રીત તે
 ગુણાતીત, વિં [સંં ગુણ-અતીત] રજ, સવ ને તમ એ નણે ગુણોની કલ્પના સહિત ધ્યાયેલો જે નિરાકાર ધર્મીર તે.
 ગુણાનુરાગ, પું [સંં] પારકાના સારા ગુણો ઉપર પ્રીતિ ગુણાનુવાદ, પું [સંં] ગુણનું કીર્તન.
 ગુણિયો, પું તાંબાનો ઘડો
 ગુણી, વિં સારા ગુણવાળો—ખી, સદ્ગુણી; સદાચારી. ૨ કાબેલિયત—શક્તિ ધરાવનાર; વિદ્વાન
 ગુણી, પું ભૂત પ્રેત પિશાચ વગેરે મેલુ—આકું કાડનારો—ઉતારનારો; ભુવો.
 ગુણિકા, સ્ત્રીં નાય કરનારી સ્ત્રી; રામજણી (એમાંની કેટલીકો વેશ્યાનો ધન્ધો પણ કરે છે). (નાય—ગાયનનો ભેદ બાણનાર—સમજદાર ને તે પ્રમાણે કામ કરનાર તે ગુણિકા; કેવળ ધર્મીર ભજન કરનાર ને ભજન જ ગાનાર તે રામજણી)
 ગુણીજન, પું ચતુર—ભણેલો—જ્ઞાની—રસિક—સદ્ગુણી પુરુષ.
 ગુણોત્તર, નં એક જાતની જે સડખ્યાને પરસ્પર ભાગ્યાથી જે ભાગાકાર સડખ્યા આવે તે. (ભૂમિ-તિપ્રમાણ—થ્રેહીમા).
 ગુણડલ, ગમે તેમ આડા અવળા આંટા લઈ ગોળ વિટાળેલું તે (કપડું)
 ગુણઠો, એક સાકળ, સોળ આના (માપમા).
 ગુણથું, નં ધણું તેલ પિધેલું એવા લુવાના છેક પાતળા પાપડ વણતા તુટી ગયેલા જે તેલ ભર્યા કકડા કાચા ને કાચા (સિક્યા કીધા વગર) જેરા છોકરા ખાય છે તે. ૨ પાપડના લુવા.
 ગુણ્યાકું, પું [સંં] જે આંકડાને બીજા કોઈ સાથે ગુણીને વધારવો હોય તે.
 ગુતાવું, ગુંતાવું.
 ગુત્તો, એક હથેલો ધનિરો (દારુ તાડીનો)
 ગુદરવું, મુકવું—છોડી દેવું 'તે તેને ગુદરનાર નથી'
 ગુદસ્ત, નં [ફાં] ગયું વરસ—સાલ ગુદસ્તે—ગમે સાલ, પોર
 ગુદા, સ્ત્રીં [સંં ગુદ] અપાનદાર; ગાડ. [વાવે તે.
 ગુદલી, ખેતરમા ધણી પાસપાસે કડખ માટે જે જર ગુનાહ, પું [ફાં] તકસીર, વાક, અપરાધ, અન્યાય ૨ પાપ [૨ પાપી
 ગુદનેગાર, વિં [ફાં] અપરાધી, તકસીર કરનાર ગુદનેગારી, સ્ત્રીં તકસીર, ગુનાહ ૨ સજા, દણડ.
 ગુનો, ગુનાહ.
 ગુપચુપ, અં છાનાંમાંના, કોઈ ન જાણે તેમ.

ગુપત, ગુપ્ત.
 ગુપતી, ગુપ્તી.
 ગુપ્ત, વિં [સંં] છાતું, કોઈ ન જાણે—જાણે તેડું. સન્તાડેલું ગુપ્તદાન—ધન ધં. ૨ વેશ્યાના નામ પાછળ લગાડાતો શબ્દ. ચન્દ્રગુપ્ત, સમુદ્રગુપ્ત વગેરે —'ગુપ્તગજા'—જેના મનનો પાર ન પમાય એવી ગુપ્તચર, પું જસુસ; દૂત. [સ્ત્રી કે પુરુષ.
 ગુપ્તી સ્ત્રીં [સંં] લાકડીની ખોલીમાં ધારવાળી લાખી લોડાની જે ચીપ—છુરી તે, ખારથી લાકડી દેખાય પણ અન્દર હથિયાર હોય તે. ૨ હોડીનું નીચલું તુટક. ૩ છુપી રીતે ધર્મ—પન્થ—સમપ્રદાયથી ઉલટા ધર્મને જ્ઞાનનાર (જે હિન્દુઓ આગાખાનને માને છે તેઓને એ નામે આગાખવામાં આવે છે). ૪ લાણમા કાણ પડી ન માલમ પડે તેવી રીતે પાણી અર્ધ છે તે જગ્યા.
 ગુફતેગુ, સ્ત્રીં [ફાં] છાતીછપની વાત; એકાન્ત ૨ વાતચીત
 ગુફ, સ્ત્રીં [સંં ગુહા] પાડમાં જે પોલાણ હોય તે. ગુમજ, પું [ફાં] કળશના આકારની કમાનદાર બાધણી તે; ધુમટ.
 ગુમકું, નં લોહીના બગાડને લીધે ચામડી ઉપર જે કદાચ અને મોડાવાળો ફાદો થઈ આવી પાકવા માંડે છે તે; ગોડ —'ગુમડે ઘસી ચોપડવાનો'—જે જન જરૂરને પ્રસંગે કામમા ન આવતું હોય તેને માટે વપરાય છે, નકાસુ ગુમાન, નં [ફાં] અહકાર, ગર્વ ૨ તોર; પતરાજ ફાંફા ૩ મોટાઈ.
 ગુમાની, વિં અહકારી; ગર્વિષ્ઠ ૨ તોરી; ફાં રાખનાર.
 ગુમાર, વિં [ફાં] જરૂરી; ઉદ્ધત; અણસમજ સભ્યતા—અદ્ય વનાવું. ૨ પુઅડ; મલીન; સુરુ ગુમાવવું, કિં સંં ખોવું, પાસેથી જવું કે તેમ કે (પૈસો, જોર વગેરે) ૨ નકાસુ કાડવું, વ્યર્થ જ દેવું (વખત).
 ગુમાસ્તગીરી, સ્ત્રીં ગુમાસ્તાનું જે કામ તે, મેહેતાગી ગુમાસ્તો, પું [ફાં] સાહુકાર—નાણાવટી—વે રીતે ત્યા જે લખનાર નોકર તે, મેહેતો. ૨ શે વતીનો પરગામ—મુલક જે આડતિયો—મુનીમ ૩ મોદો લઈ આવનાર તથા હિસાબ રાખ અથવા હરકાઈ લખવાનું કામ કરનારો નોકર ગુમિફત, વિં ધાં [સંં] માળાના આકારમા ગું ગુરજ, નં [ફાં] સસ્ત્ર વિશેષ એ લોડાનું, વાની જગેથી પાતળું ને માથેથી ગોળ હોય

ગુરુદા પુઠં લોહીમાંથી મૂત્રનું ઝેર છૂટું પાડનારા - એ પિણ્ડ, ('એ પેટની ડાખી જમણી બાજુએ આવેલા છે') મૂત્રપિણ્ડ.

ગુરુ, પુઠં [સંઠ] વિદ્યા—વેદશાસ્ત્ર વગેરે ભણાવનારા, શિક્ષક; મહેતાશ. ૨ ધર્મનીતિનો ઉપદેશ કરનારા. ૩ નવો ધર્મ સ્થાપનારા, નવો પંથ ચલાવનારા. ૪ જન્મમાનને ત્યાં ગોરપણુ કરતો આવેલા જે બ્રાહ્મણ તે; પુરોહિત. ૫ કોઈ પણ વિશેષ બોધ આપનારા અથવા દીક્ષા દેનારા. ૬ એ નામનો અટ. અને ચાર ચન્દ્ર અથવા ઉપગ્રહ છે. ૭ (કવિતામાં) એ માનતો અક્ષર. —દીર્ઘ, અનુસ્વારવાળો, વિસર્ગવાળો, લ્લેડાક્ષરની પ્રથમનો—હ્રસ્વ, અને (કામ પડેથી) ચરણની અન્તનો—હ્રસ્વ એટલાંને ગુરુની સંજ્ઞા છે. ૮ ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓનો માનીતો પિણ્ડત, જેમ દાનવનો શુક તેમ દેવતાઓનો ગુરુ—ગૃહસ્થતિ. ૯ વડીલ—કુટુમ્બમાં જે પૂજ્ય પુરુષ તે ૧૦ ગાયત્રી મન્ત્રનો ઉપદેશ આપનાર. ૧૧ સમ્પ્રદાયવાળાઓ કાનમાં મત્ર મૂકી કણ્ડી પેરાવે છે તે. ૧૨ સ્વિધી ત્રોથો વાર. વિઠ મોટું, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ (કદમાં). ૨ ભારે (વજનમાં). ૩ અધરુ; મહેનતથી પ્રાપ્ત થાય તેવું. —‘ગુરુઆદેશ’—નાથ પંથના બાવાઓ—કાનકા-રાઓ—એક બીજને મળતાં બોલે છે. ૨ કોઈએ બીજને ભમ્બેરવો (તે માટે બોલાય છે)

—‘ગુરુગમ’—ગુરુનો સક્ષુ; સહવાસ.

—‘ગુરુગમ્ય’—ગુરુપાસથી સમજણુ લીધાવના આવડે નહિ તેવું—(ગ્યાક, અન્ય ઈત્યાદિ).

—‘ગુરુજન’—કોઈ પૂજ્ય પવિત્ર પુરુષ. ૨ કુટુમ્બનો વડો.

—‘ગુરુતત્વગ’—ગુરુની સ્ત્રી સાથે સક્ષુ કરનારા.

—‘ગુરુમન્ત્ર’ મુકવો—ઉફકરવું, ચેતાવવું; સાવધ કરવું, સંભેરવું.

—‘ગુરુ મળવો’—એટલે પોતાથી ગુણુ વિદ્યામાં ચઢિ-વાતો કોઈને છેતરી જનારા—હગને પણ હગનારા—હોશિયારને પણ દસાવનારા, એ અર્થમાં વપરાય છે. તત્વ, નઠ [સંઠ] વજન; ભાર, બોળ.

તત્વમધ્યખિન્દુ, નઠ [સંઠ] હરકોઈ ભારનું વચલુ ખિન્દુ—જ્યા સધળો ભાર ગિજાઈ રેતો હોય તે.

તત્વાકર્ષણ, નઠ [સંઠ] સધળા પદાર્થ—વજન—ભારનું પૃથ્વી જે મોટા ભાર છે તેના મધ્ય ખિન્દુ તરફ જે ખેંચાયું તે; નાના વજનનું મોટા વજનના મધ્ય તરફ ખેંચાતું તે

દક્ષિણા, ગુરુને તાં લણી રયા પછી, ગુરુને સિધ્ધ-લિણા—પેસા—ધ્વિછેલી વસ્તુ આપે છે તે.

ગુરુ—ભાઈ, પુઠં [સંઠ] એક જ ગુરુના જે માત્રી તેમાત્રી એકેકા—પરસ્પર સમ્યન્ધમાં.

ગુરુમાન, નઠ [સંઠ] પ્રિયનું પ્રિયાં ઉપર અથવા પ્રિયાનું પ્રિય ઉપર લાડમાં રિસાવું થાય તે માન અને એ ધણી વાર રે અને એમાં વાંકા વેણુ વધારે નિકળે સારે તે ગુરુમાન કેવાય (કાન્ય શાસ્ત્રમાં). ગુરુમાન, મધ્યમાન અને લઘુમાન વિઠ મોટું.

ગુરુનાર, પુઠં [સંઠ] સાત વારમાત્રી એક; ગૃહસ્થતવાર.

ગુરુર, પુઠં [સંઠ] ગુજરાત દેશ—પ્રાન્ત.

ગુરુરી, સ્ત્રીઠ એક રાણી.

ગુરુરગિરા, સ્ત્રીઠ ગુજરાતી ભાષા.

ગુલ, નઠ [કાઠ] ફૂલ; પુષ્પ. પુઠં—સ્ત્રીઠ દીવાને મોગરો; બત્તીની ઉપરનો બળેલો ભાગ.

—‘ગુલ કરવું’—ધેર કરવું; વડું કરવું; હોલવી નાખવું.

ગુલકન્દ, પુઠં [કાઠ] ગુલાબના ફૂલને સાકરમાં ઘણા દાડા મુધી રાખી મુધી તૈયાર કરેલો જે પદાર્થ તે.

ગુલછડી, સ્ત્રીઠ [કાઠ] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલનાર—ઝાર, પુઠં [કાઠ] ફુલવાડી; બાગ; ગુલસ્તાન.

ગુલતરાશ, સ્ત્રીઠ [કાઠ] દીવાનો મોગરો કાતરનારી કાતર.

ગુલતાન, વિઠ [કાઠ] લીન—મસ્ત થયલું; રસમસ.

ગુલદસ્ત, પુઠં [કાઠ] ફૂલનો તોગ, ગોટો.

ગુલદાન, નઠ [કાઠ] ફૂલ મુકવાનું શોભીતું કુંડું.

ગુલદાવરી, સ્ત્રીઠ એક જાતના ફૂલનો રોપો—છાડ.

ગુલબાન, ગપ્પ. ૨ કલબલાટ, સુમરાન; ગરબડ

ગુલબાસ, નઠ [કાઠ] એક જાતનું ફૂલ તે છાડ.

ગુલમોહાર, સ્ત્રીઠ [કાઠ] એક જાતનું ફૂલ.

ગુલસ્તાન, સ્ત્રીઠ [કાઠ] ફુલવાડી; બાગ, ચમન.

ગુલ્મ, સેનાનો એક ભાગ—કુકડી. જેમાં નવ હાથી, નવ રથ, સત્તાવીસ થોડા તે પીસતાલીસ પાયદળ હોય છે તે ૨ પેટની ડાખી બાજુએ થતો એક રાગ. ૩ તલ્લી-પર સોજતે આવવો તે, પ્લીહા. ૪ ગોળો. વાતગુલ્મ, પિત્ત ગુલ્મ વગેરે.

ગુલ્મર, નઠ ઉચ્છેદ અથવા તેનું ફળ એનું અનન્ત બ્રહ્માંડરૂપે દૃષ્ટાત આપવામાં આવે છે.

ગુલાં, સ્ત્રીઠ જમીન સાથે માંથુ ટેપી ટાટિયા ઊંચા કરી ફેરવી તે પાછુ ઝટ ઉભુ થઈ જતું તે; ‘ગોઠિ-મડું; ઉભડું કરી પડવું તે, ‘ગુલાટ ખાવી’—મારવી.’ હર કોઈ વાતને ફેરવી નાખવી (સફુતમાં). ‘તે વાતમાં તેણે ખૂબ ગુલાટ મારી’

ગુલાબ, પુઠં [કાઠ] એક છોડવો અથવા એનું ફૂલ.

ગોટો તે ખરો એમ જે જાતના ગુલાબ કેવાય છે.

ફૂલના અર્થમાં નપુસક લિંગે વિશેષ વપરાય છે.

ગુલાબજળ, ગુલાબનું અતર ઈંઠ સખ્તો છે.

—‘ગુલાબી ઉલ’—મીઠી—સેજસાજ ઉલ.

શુભાખદાન-ની, સ્ત્રી [કાં] શુભાખતુ પાણી ભરી રાખવાની અને લોકના કપડાપર છાટવાની જે સીસી અથવા રૂપા સુનાની ઝારી તે—એના મોડાપર ઝીણા ઝીણાં કાણાં હોય છે.

શુભાખી, વિં શુભાખના જેવા રક્તનુ—એ રક્ત જે ભૂતનો હોય છે એરો શુભાખી ને પ્રલ—ખલતો શુભાખી

શુભામ, પું [આં] જે ચાકર પોતાની ઈચ્છા પર માણે કઈક કામ કરી શકતો નથી ને ધણીનો બુલમ વેઠે છે તે, જે પોતાની હલકી તાળેદારીમાંથી છૂટો થઈ શકતો નથી તે; સધળી રીતે તાળેદાર. ૨ અધમ—નીચ પુરુષ, વેશ્યાપુત્ર. એ શબ્દ વિશેષણ રૂપે પણ વપરાય છે.

શુભામગીરી, સ્ત્રી દાસપણ; શુભામની જે હાલત તે. ૨ છેક જ હલકી તાળેદારી; ખુશામત.

શુભામડો-ખન્ધો, પું શુભામ (૨ જ અર્થમાં)

શુભામી, શુભામગીરી.

શુભાલ, શુભાલ.

શુભાલા, શુભાલા.

શુદી, સ્ત્રી જીવડાનુ, સપેત અથવા કાખર નાનુ ધર. —‘શુદીગાય’—એ ધરમાં રેતું જીવડું.

શુદલાલા, પું માહા ફાગણમાં થતું એક ભતનુ નાનુક શાલીનું ફૂલ

શુવાર, સ્ત્રી એક ભતનું શાખ શુવાર સીંગ—ફળી (ગવાર). ૨ એના છોડ. ૩ એના દાણા.

શુસ્સો, પું [આં] કાઠથી કંઈ દુ ખ થયુ તો તેની સામાં થવાનો અથવા વેર લેવાનો દિલમાં જે ભેસ્સો—ઉભરો થઈ આવે તે, કોધ; રીસ; ચીડ

શુહક, પું ભિક્ષુની એક ભત. એ ભત નાની નદીમાં હોડી ચલાવવાનું કામ કરે છે.

શુહા, સ્ત્રી [સં] પાડનુ પોલાણ; શુદ્ધ ૨ ઝાડની ખખોલ.

શુદ્ધ, નં [સં] શરીરની છુપી ઈન્દ્રી. ૨ છાની રાખવા ભેગ વાત—મનલગ્ન ૩ અપ્રગટ અર્થ, ગૂઢ (મન્ત્ર તન્ત્ર આદિ), રહસ્ય, મર્મ, ભેદ. વિં છૂપુ; શુભ ગૂંચ-છ, સ્ત્રી આટી પડીને જે ગાંઠ બન્ધાઈ ગઈ હોય તે. ૨ કોઈ કામમા સમજણ નહિ પડતી હોય તે; (હિસાબની ગૂંચ).

ગૂ, નં (સં) શુવતિ—મળ-ફાડવો) મનુષ્યનુ અધેલુ તે; વિષ્ટા એ શબ્દ પશુ પક્ષીના નરકને લગાડવામા આવતો નથી

ગૂબું, ગળવુ

ગૂદ, વિં [સં] છૂપુ, સન્તાઈ રચલુ. ૨ અધરુ; કઠણ, ન સમજાય તેવું; ઉવડું.

ગૂણ, સ્ત્રી અનાજ, સામાન વગેરે ભરવાનો ના જે કાથળો તે, બેટ ઘોડા ગવેડા ઉપર માલ વાના જે પાસ ગુહતાં જે નાંખવામાં આવે છે ગૂસેણું, નં ગૂ કાડી નાંખવાનુ ભાંગેલું ઠીકરું.

ગૂં, પું ગીધ પક્ષી.

ગૂહ, નં [સં] ધર (માણસને રેવાનુ)

ગૂહપ્રવેશ, (ધર પ્રવેશ) શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય તે પ્ર શુભ સુદર્ત ચોપડીમે નવા ધરમાં દાખલ થવું

ગૂહસ્થ, પું [સં] ધર સસાર માંડીને રચવો પુ ૨ સારા કુળનો પ્રતિષ્ઠિત પુરુષ. ૩ બ્રાહ્મ-યાતમાં જે વર્ગ, કોઈનું આપેલુ દાન લેતો ન (ભિક્ષુક ને ગૂહસ્થ એવા બે વર્ગ હોય છે).

ગૂહસ્થાઈ, સ્ત્રી ગૂહસ્થપણુ, સુધડ રીતભાત

ગૂહસ્થાશ્રમ, પું [સં] ચાર આશ્રમમાનો ખ

ગૂહસ્થી, વિં ઘેરી છોકરાંવાળો, સસારી

ગૂદ, ધર સમન્ધી. [પરેણેલી ધર ચલાવનાર

ગૂદિણી, સ્ત્રી [સં] ગૂહસ્થની સ્ત્રી, ધર્મશાસ્ત્ર

ગેડો, પું [હિં] પગે ખરી હોય પણ ગાયની

વાળોળે નહિ તેવુ, જાડી ચામડીનુ અને નાક ઉ

એકજ સિફ્ટું હોય તેવું એક પશુ એના ચામડા

લાલ બને છે. [વચનમ

ગેણાં-ણિયાં, નં નાના બળદ; વાછરડા. ગેણું, (

ગેદ, સ્ત્રી [હિં] દડી—(ફૂલ—રેશમની)

ગેડો, નં તાડછાં

ગેડી, સ્ત્રી એક પાંસેથી વાડી વાળેલી લોડાની

વાસની હાથમા ઝાલવાની લાકડી. ૨ દડો ફેંકવા

એક પાસ ગાડો હોય તેવી લાકડી.

ગેણી-ની, સ્ત્રી [અં] સુનાનો એક તરેહ

સિંહો—(સવા દશ રૂપિયા)

ગેડો, ગેડો.

ગેડળ, નં હાથીનું ટોણ “પામ્યો પામ્યો રાજન

સન આહી, હેડળ ગેળ પેડળ પાલખી” (મીટા

ગેળ, વિં [આં] ન દેખાય તેવું; અણુછતું; ૨

ગેળ થઈ જવું—અલોપ થવું, ન દેખાવું, ખીજ

નજર આગળથી એકાએક જતુ રેવું

ગેળી, વિં [આં] ન દેખાય તેવુ, છૂપુ. ગે

અવાજ એટલે કા ને કોણુ કરે છે એ ન સમજ

તેવો છુપે ઠોકણેથી નિકળતો અવાજ ૨ અકસ્માત

ગલાર, નં [સં] ધૃતવર પરસુદીના લોટને સ

પડે કળવી તેનો પાતળો રંગોડો જેવીની ધ

આકારના વાંસણમાં ધીમાં તળી ફાડી એ જે

થાય તેને પછી ખાંડની આસણી સારી પેટે

જે પકવાન તૈયાર થાય તે

[કો] ઉપસર્ગ, નહિ, નિષ્ક્રમ, અભાવ અવા
રમાં વપરાય છે. ગેરવાળખી, ગેરહાજર, ગેરશિ-
તે વગેરે.

ખર, સ્ત્રી ૦ નહિ જે આખર તે, અપમાન.
સ્ત્રી ૦ આખર ગમવાની સમજ—કાળજી, લાજ,
મ [સાન; ખગાડ,

યદા, પુ ૦ કાયદો નહિ તે; ખોટ; તોરો, નુક-
ન્દાખરત, પુ ૦ અન્ધર કારભાર; ધાલમેલ;
અવસ્થા.

રજી, સ્ત્રી ૦ [કો] નાનુશી, અપ્રસન્નતા ૨
રાજી; ગેરગેહરખાની.

હુરખાની, સ્ત્રી ૦ અકૃપા; ઇતરાજી.
તે, અ ૦ આડે—ખરાખ રસ્તે; અધરિત રીતે,
ત્રાયદે.

તે-દલે, અ ૦ દેરવેલે—સુકરર—ગોક્ષ દુકાણે નહિ
પુ ગમે ત્યાં, આંકું અવળું મુકાયું—ગયું હોય તેમ;
વાયલું હોય તેમ. કાગળ ગેરવેલે પડ્યો છે.

જખી, વિ ૦ અધરતું; જે ઇનસાફ; અયોગ્ય.
રિ, અ ૦ આડે રસ્તે; ખરાખ—અનીતિને મારગે
પુ ૦ ધર્મના ખેતરમાં ઉત્પન્ન થતો એક રોગ.

રસ્તે, અ ૦ કાયદો—ધારા—રહિ—રસમ—
લેતી રીતથી ઉલટી રીતે અથવા તેમાં ફેરફાર
રિને, ખેડાયદે; આડે રસ્તે [ગાફલ.

જખર, વિ ૦ હાજર ન હોય તે. ૨ અસાધ્ય;
જખરી, સ્ત્રી ૦ હાજર ન થવું—હાવું—રેપુ તે.
રત, ગેરત.

ન ૦ ઘઉંને લાગતો એક રોગ, ગેરવો.
પુ ૦ [સં ૦ ઐરિક] એક જાતની લાલ મટાડી
ફેતીને સારા જેમ ચાક કામમાં આવે છે તેમ

ખી રતાસને સારુ ગેર કામમાં આવે છે. ૨ એક
તત્ત્વો વનસ્પતિ રોગ ઘેઉને એ રોગ થાય છે સારે
ઉત્પન્નથી છાડી હોય તેવા વધ જાય છે.

ગરેલો ભૂદો, ધડતા તે ગેરો પશ્ચો.
સ્ત્રી ૦ લાડવું તે, લાડ; રમત (કુતરો ગેલ કરે
જે. ૨ રમત; ખેલ.

ગાફર.
ખારગ.
ધર, ન ૦ ધામ.

કું, વિ ૦ સુધાયલ, ગન્દું, પુએકાધનાળું.
તે, પુ ૦ ગન્દું કરી મેલનારો, પુએડ. ૨ હનમ.

રું, ન ૦ ગામના આપાની નજીકની જગા; જ્યા
ર ચરે છે તે, દેકાણું, પાંદર.
લો, પુ ૦ ગોઠરું; ધરમ ખાતાનું ગોચરણ.

પો ૦ એકલા કરેલા જમવાના પદાર્થ તે. ગોંદા

ધાલવો—દાળલાંત વગેરે એકદું કરવું.
ગોંધવું, કિ ૦ સં કાઈ પણ પ્રાણીનો શ્વ રંધાય
તેમ કરવું, કળજ કરવું; કેદ કરવું. ચારને કોટડીમાં

ગોંધ ૨ સાંકડમાં—મુસીખતમાં—કળજનમાં આણી
રાખવું. ૩ એક દુકાણેથી—એક કામમાંથી ખીને
દુકાણે—કામે ન જવાય તેમ કરવું.

ગોંધજો, પુ ૦ હનમ.
ગો, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] ગો, ગાય.—એ અર્થમાં શબ્દની
પૂર્વે જોડાય છે.—ગોડુલ, ગોમુખ, ગોકર્ણ, ગોમય,

ગોપુચ્છ પ્રસાદિ, ૨ ઈન્દ્રી—ગોચર, અગોચર. ૩ પૃથ્વી.
૪ સ્વર્ગ. ૫ કિરણ. ૬ સૂર્ય. ૭ સરસ્વતી. ૮ પૃથ્વી.

ગોકર્ણ, ન ૦ [સં ૦] ગાયના કાન જેવા જે કાળાં—
કાળાં કાળાં વોળાં ફૂલ થાય છે તે (એને કુતંગના
કાન કે છે અને એ ગોમાસામાં ઉગે છે)

ગોકળગાય, સ્ત્રી ૦ પેટ વસતુ ગોમાસાનું એક શ્વડું—
એને જે સિફડા હોય છે અને અણેકાં સિફડાંને છેડે
સિફડાંમાં ચલી અણેકી આંખ હોય છે, જેને તે

પોતાની મરજી મુજબ ટુંકી કરી અન્દર લે લે છે;
પરમેશ્વરની ગાય
ગોકળઆઠેમ, સ્ત્રી ૦ શ્રાવણ વદ ૮ વલ્લભી વૈષ્ણ-
વોએ માનેલી તે.

ગોકુળ, ન ૦—ગો—ગાય+કુળ—ટોળું (ગાયનું ટોળું).
ફા સહસ્ર ગાયોનું ટોળું (જૈન) ૩ કૃષ્ણના જન્મનું

ગામ (એ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના પ્રજામાં જન્મના નદીના
કિનારા પર આવેલું છે).
—‘ગોકુળપુરી’—જે સ્થાનમાં પૈસો ટકો ચાકર

વખરે એ પુત્રનું સમ્પૂર્ણ મુખ હોય છે તે.
—‘ગોકુળી ધુમવી’—શ્રાવણ વદિ અષ્ટમીએ કાળી
વગેરે હલકા લોકો રમે છે તે.

—‘ગોકુળીયા રોગ’—વિરહાશિથી થતી પીડા.
ગાખ, પુ ૦ હવેલી—ધરની આગલા માંગની રવેસ ઉપ-
રતી ગાર-નિકળતી કટેરાવાળી—જગા ૨ ગોખલો

ગોખર, પુ ૦ ગાયમાં ઉછરેલો ગંધેડો.
ગોખરું, પુ ૦ [સં ૦ ગોખર] ગાયની ખરી જેવો એક
જાતનો કાંટાવાળો છોડ. એ આસડમાં ધાનુપુષ્ટિને

માટે વપરાય છે. ૨ અપરેલા તારને ત્રણખુણી કરી
ખાધેલા તે ૩ એક તરેહની શીત.
ગોખલી, સ્ત્રી ૦ નાનો ગોખલો.

ગોખલો, પુ ૦ હરકંઈ ચીજ સુકવાને અથવા ખેસવાને
અથવા દેવ વગેરેને ખેસાડવાને દિવાલ—ખીતમાં જે

પોલાણ રાખેલું હોય તે, ખારણું વગરનું નાનું તોડું.
ગોખવું, કિ ૦ સં [સં ૦ વોખ] સ્મરણ શંખ્ય સારુ
તેનો તેજ શબ્દ ઘણીવાર લખ્યાં કર્યા; મોટે—
પાંદે કરવું. ૨ મારવું.

ગોઠાઈ, સ્ત્રી ૦ અનાદર; નચુરાઈ, ગોઠાઈ. 'લાલણપ્રભુ
ચુનાય ન કીજે મળતા સુ ગોઠાઈ.'

ગોઠિમડું, નં ૦ માયુ નીચું રાખી પગને કિચા કરી કરી
જવુ તે; ગુઝાંટ, 'ગોઠીમડું ખાવું.' ૨ ગોઠિમડીનું ફળ
ગોઠિયેણું, સ્ત્રી ૦ સૈપણી, બેનપણી.

ગોઠિયા, પુ ૦ સાથે રમનારો ફરનારો; દોસ્ત, સાળતી,
સાથી. ગોઠ-અન્નરની વાતચિત સાલળનારો-કેનારો.

ગોઠી, પુ ૦ જૈનના દેરાના પુજારી-નોકર.

ગોઠીલ, પુ ૦ લાલણિય; મિત્ર, ગોઠિયા.

ગોઠા, પુ ૦ [સં ૦ ગોઠ] ન્યાં ગાય દોર બન્ધાતાં
હોય તે જગો-છાપરી-ટુપડું; કોડ. ૨ જમ્પ,
નિરાંત. ૩ પક્ષીનો માળો. 'સુગરીનો ગોઠો.'

ગોઠ, નં ૦ શરીર ઉપર રસ વિકારથી થતી જે ગાંઠ
તે, ગુમડું કંઠય હોય ત્યાં સુધી ગોડ અને પાકવા
મંડે અથવા પોંકે તારે ગુમડું કેવાય.

ગોઠુમર, નં ૦ ગોડ અને ગુમડો

ગોડવું, કિં ૦ સં ૦ તમ્બાકુ વેગણ મરચો વગેરે છોડવા-
ઓતી આસપાસની જમીન થોડી થોડી ખોતરી-
ખોદી ખોતી ખાડવી. ૨ ખોદવું

ગોડસારક, પુ ૦ સાગર રાગનો એક બેદ.

ગોડકિન, નં ૦ [અં ૦] સાલ કરી રાખવાની વખાર
ગોડી, સ્ત્રી ૦ પાછલે પોરે ઢાપ વાગતે ગાવાનો
ગોડી, સ્ત્રી ૦ [મં ૦] મિઠાસ, મધુરતા [એક સંગ
પીડી, સુતર

ગોડ, અં ૦ પેટ, માદક, તેમ; મિસાલે.

ગોડણી, સ્ત્રી ૦ જે સોવામણ આલણીને મુએવાને
મામે જમવા તેડેલી હોય તે. ૨ મત નિમિત્ત જમ-
નારી થાઈ પણ સોવાસણ ઘેરી-કાઈ પણ નાતની
પણ નાતરું ને કર્યું હોય તે.

—'ગોણણી માળવી'—સોવાસણને જમોડવી.

ગોત, નં ૦ ગોત્ર, કુળ

ગોતર, નં ૦ સીંગ કસણાં કરી વગેરેમાંથી અનાજ
કાઢી લીધા પછી રચેલા જે વૃક્ષ તે; મઠ, મગ વગેરે
કરોળની પાટડી.

ગોતરજ, ગોતરેજ.

ગોતરી, વિં ૦ એકજ—તેજ ગોત્રનું જે કાઈ ને, કુ-
ટુંગી (પુરુષ અથવા સ્ત્રી).

ગોતરેજ, સ્ત્રી ૦ કુળસ્ત્રી.—સગનમાં એને કેટલોક કર
કે આપવો પડે છે. ૨ રજાદેવ.

ગોતડું, કિં ૦ સં ૦ ખોળવું; શેધવું. દુદડું

ગોતું, નં ૦ દોવાણું, શાશ્વવાળી જમીનમાં ઉગેલું ઘસ.
૨ ગુવાર દુદસાં વગેરે જે હાં ટોરને સારુ બાંધેલું
જાય તે. ૩ છેકર દાંડું સવાદ પનાવું તે. 'ધાન દાંડું
ખોડી' એવું છે.

ગોત્ર, નં ૦ [સં ૦] વસતો મૂળ પુરુષ જે પ્રાપ્તિ તે;
એથી જે મળ્યાણુ તે.—'નર્મદાશકરનું ગોત્ર આંધ્ર-
ણુ છે. ૨ ગોત્રમા ઉત્પન્ન થયેલા જે મનુષ્ય
સમુદાય તે.—'તેનું ગોત્ર મોટું છે'—થણું વધુ છે.

ગોત્રજ, વિં ૦ [સં ૦] એકજ—તેજ ગોત્રમા ઉત્પન્ન
થયેલું (માણુસ), ગોતરી—પણ, બાપ, બાપનો બાપ,
તેનો બાપ, લાઈ, કાકા, ભતરીએ એ પાસેનાં સ-
ગાઓ જે શ્રાદ્ધમાં વળતાં નથી તેઓને ગોત્રજ અ-
થવા ગોતરી નથી કેતા. ગોતરી શ્રાદ્ધમાં ખપે છે,
પણ કન્યા આપવે લેવે ખપતા નથી

ગોત્રખંટુ, પુ ૦ [સં ૦] પરસ્પર સૂતક પાળવાનો ૨-
અન્ધી ન છતા એક ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા—
થયેલા તેમાંનો એકક.

ગોત્રી, ગોત્રજ.

ગોથ, સ્ત્રી ૦ કનકવાનું કિંધે માથે જે નીચું વળી જવું
—સુઈ જવું તે 'ગોથ ખાવી-મારવી.'

ગોથ, વિં ૦ ચારની સરખાનો સરકત છે—વેળારી ને
દલાલોમા.

ગોથણા, પુ ૦ રેવાને છેડે ધાલેલા ખીલો તે—જેની
સાથે ધુસરી નાડવામાં આવે છે.

ગોથપડી, વિં ૦ ચૈત્તની સરખાનો સરકત

ગોથું, નં ૦ અથડાવું તે, શાંખા મારવા તે. ગોથાં મા-
ગ્યાં—ખાવાં. ૨ છેતરાવું—બદ કરવી તે 'તેણે ને
કામમાં જબરુ ગોથું ખાધું.' ૩ કિંધે માથે પડી રેવું
તે 'ગોથું મારીને સુઈ જા.' ૪ પશુના માથાનો હડ-
સેલો—ધકો. 'ગોથે ગોથું માર્યું.'

ગોદ, સ્ત્રી ૦ [હિં ૦] ખોળા.

ગોદડિયું, નં ૦ સંયડતી એક જાત.

ગોદરી, સ્ત્રી ૦ નાનું અને પાતળું ગોદડું

ગોદડું, નં ૦ પાથરવા ઓડવાનું, કપડાના ખોળિયામાં કે
ભરેલું એવું તે.

ગોદરું, ગોત્રર.

ગોદી, સ્ત્રી ૦ કામ પડે ત્યારે ખાડીનું પાણી અન્નર આવે
એવી નજવીજનુવાણો બાંધવા—સમારવાનું જે ટુકાણું
ને. ૨ સમુદ અથવા નદી કીનારે માલ ઉતારવા
ભરવા, અને ઉતારને ચડવા ઉતરવાની તળાવના
આકારે બાંધી લીધેલી જગ્યા. વાણ વગેરેને જગ્યા
આવવા સારે તેમા એક દગ્યાને બાંધવામાં આવે છે.

ગોદો, પુ ૦ જોરમાં મુઠા મારવો તે; ઘોડો. ૨ જળને
જોરથી પડેણો મારવો તે. ૩ વચર વપણીની ઢાઢ
વળવું અચાનક પાળવું તે. 'મને લાકડીનો ગોદો
વાળો.' ૪ નુકસાન થવું 'મને કોકરમાં સાં શંપવાનો
ગોદો સાળો.'

ગોદોલત, નં ૦ આપને દય કરવા—કોળવોનો વચન

ગોધણી, નં ૦ ગાયનું ચરવા જતું ટોણું, ગાયનું
ધુવારુ-ગોવારુ.

ગોધમ, [ગોધુમ] ધઉં

ગોધલી-ધાલગન, ગોધુલગન.

ગોધું, નં ૦ નાનો બળદિયો; વાછરડો

ગોધુલગન, નં ૦ [ગોધૂલ લગન] સૂર્ય અસ્ત થવાની
પેલાની અડધી ધડી ને અસ્ત થયા પછીની અડધી
ધડી મળીને એક ધડીના કાળમા જે લગન કરવા
તે, સમીસાંજના જે લગન તે.

ગોધુમ-ધૂમ, પુ ૦ [સં ૦] ધઉં

ગોધે આવવું, કિં ૦ અં ૦ ગાયે સવાણે આવવું.

ગોધો, પુ ૦ ગાયની જાતમાં જે નરપશુ તે, સાક, આ-
ખલો નાના વાછરડાને-ગોધાને ખાસી કરે છે
ત્યારે તે ગાડીએ જોડવાને અને ભાર વેવાને લાયક
થાય છે. ખાસી-ખસી કરેલા ગોધાને બળદ કે છે.
ગોધો ધણો મસ્તાન હોય છે ને એ ઉપરથી-જેને
લણવા રળવાની કાળજી નથી અને જે હરામનું ખાઈ
મસ્ત રહે તે નફરો ગોધો-સાંડ કેવાય છે.

ગોધ, પુ ૦ [સં ૦] રક્ષણ કરનાર ૨ ગુપ્ત રાખવું, છાતું
રાખવું. ૩ ગોવાળિયો ૪ પુરુષની કાટે ધાલવાનું
સુનાનું એક ધરેણું, દોરો.

ગોધતિ, પુ ૦ [સં ૦] ગાયોનો ધણી-માલીક ૨
બળદ, ૩ સેનાનો નાયક.

ગોધદ, નં ૦ [સં ૦] ગાયનું પગલું

ગોધન, નં ૦ [સં ૦] સરક્ષણ ૨ ગુપ્ત રાખવું તે

ગોધવું, કિં ૦ સં ૦ ગુપ્ત કરવું; છુપાવવું 'પાવક લ-
રમે ઠાકિયો, તેમ ગોધવીયું તેજી'

ગોધહાર, પુ ૦ સ્ત્રીના કાટનું એક ધરેણું

ગોધાલ, પુ ૦ [સં ૦] ગાય દોર પાળનારો, ગોવાળિયો.
૨ શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે ૩ રાજા

ગોધી, સ્ત્રી ૦ ગોવાળિયાની સ્ત્રી એ શબ્દ ખાસ કરીને
ગોકુળ વૃન્દાવનની સ્ત્રીઓને લાગુ પાડવામાં આવે છે.

૨ દૂધ દહી વેચનારી સ્ત્રી 'ગોરસવાળી ગોધિકા'
ગોધીચન્દન નં ૦ [સં ૦] કારકામા ગોમતી નદીની

પીળાસ પડતી સરેત અને ચિકણી જે મટોડી તે, એને
પાણી સાથે ધસીને વેરાળીઓ દીલા કરે છે

ગોધુર, નં ૦ દેવડી; રાજ્યમેલના આગલા દરવાજાપરની
મેડી-છલ્લું 'નવ્યે નદન ગોધુરે મુદિત ચૈ વારાગનાઓ'

ગોધ્ય, વિ ૦ [સં ૦] ગુપ્ત રાખવા જોગ (મન્ત્ર,
વિચાર ૪૦)

ગોધુણ-ફેણ, સ્ત્રી ૦ વયમા ગાજો તે એ પાસ છેડા
એવી-સુતર-સણ-ચામડાની ગુથેલી જે દોરી તે.
એ ગાળામા કાઢવતો સુકો ગોજો ઘાલીને તે ખૂંધ.

ફેરવી એક છેડા તાકીને મુકી દીધાથી તે ગોજો
પક્ષીઓને આપાદ લાગે છે

—'ગોધુણ્યાલાહુ'—ગોધુણમાના ગોજા જેવા નાના
નાના થોડા ઘીના ગળ્યડા લાહુ

ગોધુણી-ણા, સ્ત્રી ૦ સ્ત્રીઓને અમ્મોડે લટકતું રાખવાનું
મુના—રૂપાનું ધુધરીવાળું ધરેણું. ૨ કેટલીક વૈશ્ય-
વાણિયાની નાતોમા વિવાહ કરતી વખતે કન્યાને પૈસા
ધરેણાં આપવાની રીત કરવામા આવે છે તે

ગોધુણો, પુ ૦ પુઝાની ઉપર જડેલો લાકડાનો એ
અવયવ; ગોથણો.

ગોખર, નં ૦-પુ ૦ અડાયાં—છાણાનો ભૂકો, 'ધી
ગોખર મીઠું.'

ગોખરી, સ્ત્રી ૦ ગન્દી.

ગોખરું, નં ૦ છેક ઝીણા પણ ખિચોખિચ એવા સૈંધ

ગોખરું, વિ ૦ ગન્દુ.

ગોખરો, પુ ૦ હોળની દાડીના આગલા ભાગ તર
એટલે જ્યાં ઝુસરી નાડવામાં આવે છે ત્યાં જે
ત્રણ લાકડાની ખીલી હોય તે [ખાડો પડવો]

ગોખા-લાવું, કિં ૦ અં ૦ ગોખો પજો હોય તેવું થવું

ગોખો-લો, પુ ૦ ધાતુનું વાસણ અથવા ધરેણું જ્વેરમ
અડાયાથી તે ઉપર જે આછો ખાડો પડે તે

ગોમ, સ્ત્રી ૦ થોડાના આગલા બે પગ નીચે-તકુ તે
ભમરી દબાય તે ખોડ 'ગોમ તળવે ભોમ'

ગોમટો, પુ ૦ ઝીણો પાકો દોરો

ગોમણડલ, નં ૦ [સં ૦] પૃથ્વીનો ગોજો ૨ ગાયોનું ટોણું

ગોમય, નં ૦ [સં ૦] ગાયનું છાણ ૨ ગાયથી ભર

ગોમાયુ, પુ ૦ [સં ૦] શિઆળ; કાલું 'સિંહ કે
લક્ષમાં ગોમાયુનો નહિ લાગ.' (ભા.)

ગોમાંસ, નં ૦ [સં ૦] ગાય—બળદનું માંસ

ગોમુખ, નં ૦ ગાયનું મુખ ૨ એ આકારનું એક વા
૩ પાણી નિકલવાની એ આકારની જગા 'ગ્ય',
માથી ગોદાવરી ગોમુખમાંથી વે છે'

ગોમૂત્ર, નં ૦ [સં ૦] ગાયનું મૂત્ર

ગોમૂત્રિકા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] બળદના મુતરવાથી જ
ઉપર જે આકાર થાય છે તે આકારમા રચેલી
કવિતા તે, એક પ્રકારનું ચિત્રકાવ્ય

ગોમેદ, પુ ૦ [સં ૦] પીળારંગનો હીરો, પોખરાજ.

ગોમેધ, પુ ૦ [સં ૦] ગાયનો યજ્ઞમા જે ભોગ આપવો

ગોર, પુ ૦ [સં ૦] ગુરુ લગન અધેરણીના કર્મ
મુઆની ક્રિયા કરાવનારો આહાણ. ૨ શરૂને કર્મ ક્રિયા
કરાવનારો અને રોજ સીધાં પક્ષલાગ લેનારો વા

પરમ્પરાનો ધરનો જે આહાણ તે, કુળગોર ૩ જાતના
તીર્થ-ક્ષેત્રમાં જે આહાણ ક્રિયા કરાવતો હોય

૪ ગોરજી 'ગોર પરણાવી આપે પણ કુંધર'

કાવી આપે; 'વર મરે ક કન્યા મરે પણુ ગોરનુ
સ્થાણુ ભરા' એ કેવતો. ૫ હાથે (જગ્યાડામાં)
સીંં [ગોરી] ખાંતી માતાનુ એક વસ્ત્ર—
હરીથો કરે છે.

અગ્નિમહી, સીંં એક જનનુ આડ
૪, વિં [સિંં] સમીસાંજના મુર્તવાણુ (વગન).
ગાવના ચાવનાથી ઉડતી શીળી ધૂળ
૭, પું [સિંં] જન—કાવક લોહને ધર્મજા
નારો.

૧, વિં ગોર.
૧, સીંં ગોરી સી. ૨ સી.
શી, સીંં સોભાગ્યવતી સી; ગોખણી.

શી, સીંં ગોવાળાણી
હું, પું જગમગને કમ ક્રિયા કમવધાતો જે
ધા તે; ગોનુ ને કામ તે

હી, સીંં પીળી મટોડી [૨ પુષ્પનું
લાલું, હિં અં ૨૨તો ન નિકળે—કામમાં સ
પો તેવી દાગળમાં—સાંકઠા આવી પડું
ભો, પું નિકાલની ગાય ને ગોરી હુડ તે.
ચોકો; હાલવાડો "મોટે કે પ્રભાતે માંદે દારી સીં
મા, જગજો ગો ગોરજો કાલોડ" (દયાગમ)

—ગોરજો સાલવો—કામમાં સહ ન પડે
વી સુવપણુ કરી મુકવી. ૨ વરસાનું ચડી આવવું—
(સાક્ષાત્તિક) હુવવાડ મોડું મખવું—કમુ.

૧, પું કન્યાગાળા, વેવાઈને નથા તેઓની તર
ાને વગતને બીજે વિજે ફાટે જમાડે તે.

૧, નં [સિંં] ગાવના કમનું દહીં "મીકા ગોરસ
ગોરસ લો". ૨ જે ફાડિલામાં કમ આખરવામાં
વતું ગાય તે; દહીંનું મોટકુ. ૩ કનિયતો રસ.
સેયું—નું, નં ગોરસ. (૨ ન અર્થમાં)

૧—હું, વિં પીળીથી માંડીને તે ભરી લગીની
વિં એક રેતીવાળી (જમીન) એમાં પછરખિલ-
નહિ, એ પાણી ચૂસી લેછે, ઉનાળામાં ચિરાડ
તા નથી, ચોમાસામાં પાણી દાદવવાળી થતી
સી. એમાં યાજરી દોઢ આવડો બુગર દવાસ
તુવેર નક વગેરે થાય છે.

૬, પું એક જાતનો કન.

શી, સીંં ગોરની સી

૬, સીંં ગોર દેહવાળી સી "ગોગદે તારા શુણુ
વિસરે" (ક. દ. ડા)

૧, સીંં ગોરાપણું, સફેતાઈ.

૧, ગોરા, ગોરી. સાડસમ્બોધનમાં
કે, ૨ ગોરા શરીરવાળી.

ગોરુ, વિં [સિંં ગોર] કાળુ—પીળુ—રાતુ—લીલું
વગેરે રુક્ષાર નહિ પણ ચન્દના પ્રકારા જેવું, પોળુ,
સફેત. ૨ સાક, ગ્રચ, ૩ ગુન્દર, પુળમરત

ગોરુચન્દન, નં [સિંં ગોરોચના] ગાયના મન-
માંથી યનાવેલા અગ્નિ ગાયનાં ગોદયામાંથી બાર
નિકળેલાં વળકતો પીળા રુક્ષો એક મુગનીના
પદાર્થ. એ ચન્દન, દીના કનવાના, રુક્ષાના અને
ગોસડનાં કામમાં આવે છે. આપણા સાક કેછે કે
તે ગાયનાં મનમાં પેદા થાય છે.

ગોલ, પું [સિંં] ગોળ, ભૂગોળ, ખગોળ, ચન્દ-
ગોલ, સૂર્યગોલ ઈં

ગોલક, પું [સિંં] ગોડાં—કાકડાંનો નં ગોલ—
તે. ૨ કન્યા—વધવને વરકર્મથી પેદા થયલા
છોકરા તે ગોલક જનિ દેવાય છે ૩ ગરબો, ખજના.

ગોલનદાજ, પું [કાં] તોપ ભરી વજ્રક મુટી
કોનાર ને માખસ તે.

ગોડાં, નં મજગોડાં જનાનામાં તોફરી કરનાં
માખસ (આપ વેચ્ય અને મા કાઢણી એ બેથી
પેદા થયલાં) ૨ જગ્યાડાની વડારણુ—ઉત્તરી જનની
દાસીને ઉત્તરી જાતના મરતી ગોખતથી ઉત્પન્ન
થયેલો છોકરો.

—ગોડાં ગણી' અથ શુણુ વગરના સૂર્યના
સમ્બન્ધમાં વપરાય છે.

ગોલાર્ધ, પું [સિંં] ગોલનો જે અર્ધ તે; અરધો ગોળ.
ગોલી, સીંં ગોવાની સી ૨ દાસી, અવાસણ
ગોલો, પું રાજગોલા જનાનામાં ચાકરી કરનારો
મરદ. ૨ બાત ડાંગર ખાડીને ચોખા કરવાનો—
અનાજ મમારવાનો ધન્ધો કરનારી એક જાત.

ગોલો બેસવો—ગોલાએ ઘેર આવી કામ કરવું
ગોવધ, પું [સિંં] ગાયને કાપી—મારી નાખવી તે.
ગોવર્ધન, નં મન્દાવનની નડકતો એક હુક્કર. આ
હુક્કરને શ્રીકૃષ્ણે ગોર આગળી ઉપર ઉચકી ગોપ
ગોપીનું મેધરૂઢિથી સ્થાણુ કીધું હતું

ગોવાંદરું, નં ગોંદરું, પાંદર.

ગોવારું, નં ગાય—ટોરનું ટોળું.

ગોવાળ, [સિંં ગોપાલ] ગાય ટોર ચગવનારો

ગોવાળિયો, પું ગોવાળ, ગાય ટોર ચરાવનારો

ગોવ્રજ, ગાયને મખવાની જગા

ગોશ, નં [કાં ગોશત] માસ.

ગોપ, પું [સિંં ગોપ] ભરવાડવાડો.

ગોષ્ટ, નં વાત ૨ વાડો.

ગોષ્પદ, ગાયનું પગલું [કાં] જનાવર.

ગોષ્ટી, સીંં [સિંં] વાતચીત; સમ્બાવણુ, ગોઠ
ગોસ, ગોશ; માસ.

ગાસ, અં ૦ જમણીતરફ (વાણુ—હોડીના સુકાનનું લા-
કડું ફેરવતી વખત)

ગાસાંઈ, પું [ગાસ્વામી] ચોટલી યોડાવી લગવા વસ્ત્ર
ધારણ કરી વેરાગી થયેલા હોય તે, આવો, ભેગી,
જટાધારી. ૨ વધલાચાર્યના વશનો પુરુષ, મહારાજ.

ગાસ્વામી પું [સં] ગાયોતો માલીક. ૨ પૃથ્વીપતિ,
રાજા ૩ એક જાતના ધાર્મિક બીખારીઓ. ૪ એ
શબ્દ એક પદવી તરીકે વાપરવામા આવે છે જેમ
'રૂપ ગાસ્વામી,' બોપદેવ ગાસ્વામી'

ગોહ, સ્ત્રી ૦ ગુકા.

ગોહાવું, કિં ૦ અં સુઝાવું, ગુગળાવું

ગોહોર પું [આં] ઉણકો વિચાર. દરિયાકાંઠા. ગોહોર
કરવો—કરવું

ગોહોર, સ્ત્રી ૦ [કાં] જે ખાડામા મડદાને દાટવામાં
આવે તે

ગોળ, પું [સં ૦ ગોલ] સપાટી ઉપર જે આકૃતિના
મધ્યગિ-દુધંકી તે હલ્લીટી—પરીધ સુધી સધળેથી
સરખા અન્તર હોય તે. ૨ એ આકારનો અથવા જેનો
પૃથ્વલાગ કાપેથી એવા આકાર પેદા થાય તેવો જે નક્કર
પદાર્થ તે—બુગોળ, ખગોળ ૪. વિં ચક્રાકાર,
વર્તુળાકાર; લીંચુ—નારડી—દડાના આકારનું.

ગોળ, પું [ગુડ] સેરડીનો રસ સારીપટ ઉકાળી ધાંડા
કઠણ કરેલા પદાર્થ 'ગોળ' ધાલે તેવું ગળ્યું થાય',
'ગોળે મરે તેને વીએ ન મારિયે' એ કેવતો

—'ગોળ ખાધા - સાથે કામ'—આડી અવળી
વાતને બાબુએ સુકી પોતાનું કામ કાઢી લેવું તે.

—'ગોળના પાણીએ નાવું'—છેતરાઈ જવું, ભૂલ
થાપ ખાવી, ભૂલમાં પડવું. 'આવ્યા એવા જાઓ
અને ગોળને પાણીને નાઓ'.

—'ગોળનું ગાંડું'—કાઈ મોટો લાભ. 'ગોળનું
ગાંડું દામે રે, કર્મકુટ કેતી કહું' (ધીરો)

—'ગોળમટોળ'—ઈ નહિ, શત્રુ 'તેણે પરી-
ક્ષામા ગોળમટોળ મેળવ્યું હતું.'

ગોળકેરી, સ્ત્રી ૦ ગોળની ચાસણીમા ફેરીના બાફેલા
કકડા નાખેથી જે મિકાઈ બને તે

ગોળગોળ, વિં મતલબ ન સમજાય તેવું અડધપડધું
અંહિનું તહીનું—ગરબડિયું (બોલવું) ૨ લલચાવવાને
મીઠું મીઠું લાગે તેવું (બોલવું) ૩ પિંગળેલું. ૪ ગોળ
જેવું નરમ

ગોળધાણા, પું ગોળ અને ધાણા. સારી ખખરની
વધામણીમાં—સારા કામના આરમ્ભમા ખુશખખતી
દાખલ ગોળધાણા વેચવામા આવેછે—કે સહુના
મોડા મળ્યા આવ્યું.

ગોળપાપડી, સ્ત્રી ૦ ગોળધીની ચાસણીમા સંકેતો
નાખ્યાથી જે મિકાઈ બને તે.

ગોળવા-ળા, પું ગોળ કરેલા—'માટીના—આમણી.
ગોળવા' ગોણુ ગોલોલે ફેંકવાના નવટાક—પાશે
માટીને પલાળી બનાવેલા ગોળવા—ળા. ચલ
ગોણુના ગોળા

ગોળાકાર, પું ગોળ આકાર. વિં ગોળ આકાર
ગોળાઈ, પું અડધો ગોળ

ગોળાયત્ર, ખગોળ વિદ્યા જાણવાનું એક જાતનું ચ
ગોળયાકેરી, સ્ત્રી ૦ ફેરીની, છુટી ન પડી જાય
ચાર ફાડ કરી તેમા ગોળ રાઈ બને મસાલો .
બનાવેલું જે અથાણું તે

ગોળિયો, પું ગોળ વધરાઈ ગયા વધી આલી ૪
જે ગોળનું માટલું તે

ગોળી, સ્ત્રી ૦ [ગોળ આકારની નાની વસ્તુ] બ
પિસ્તોલમા ગડખી મારવાની સીસાની જે થાંધ છે તે
મીઠું પાણી ભરી રાખવાનું ઠિકરનું કામ. ૩ ઠિકરાન
કામમા દહી વલોવી માખણ કાડવામાં આવે છે
વેદ જે ઝીણું ગોળ આણું ૫ ગળી જવાનું એ
આપે છે તે. ૫ વૃષણ, માયો. ૬ ધક્કો, નુકસાન
તેને ઘેર ગોળી ખેડી એટલે તેને આદમી અથવા
તરફથી મોટું નુકસાન થયું.

—'ગોળી વાગવી'—નુકસાન થવું.

—'ગોળીનું પાણી સુકાવું'—માણસ પૈસા ત
નુકસાન થવું—કેતી—'કકડાસથી ગોળીનું
'પણ સુકાય'

ગોળો, પું તોપમા ગડખી મારવાનો સીસાનો
પાણી—અનાજ ભરી રાખવાનું મોટું ઠિકરાનું
૩ પેટમા પવનનું આમ તેમ દોડવું તે, પેટમાં ક
ભેડુ થઈ જવું તે. ૪ પૃથ્વીનો કૃત્રિમગોલ (નિ
માં છોકરાઓને પૃથ્વીનો આકાર વગેરે શિ
હોય છે તે) ૫ ગપ, જુદો તડકો—'ગોળો
વવો' ૬ બોલીને અથવા ફેરીને બિધુચતુ ફેરી
તે—'તેણે આવીને ગોળો વાળ્યો' ૭ ગોળ આ
કાઈ પણ ચીજ—ગોણુનો ગોળો

ગોળોપિંડાળો, પું બિધુ ચતુ—સથરવથર ફેરી
તે, અગડખગડખ

ગો, સ્ત્રી ૦ [સં] ગાય

ગોચર, નં ગામને સિમારે દોરને ચરવા સારુ જે
જમીન તે, જે જમીન એડવા ન દેતા ઘણા વ

પડતર રાખી દોર ચારવા દેવામા આવે છે
ગોડ, વિં બજાલાના મધ્યમા એક પ્રાન્ત છે તે
તે સમ્યક્થી ગોડ બ્રાહ્મણ પાત્ર જાતના કે
સારસ્વત, કાન્ધકુબ્જ, ગોડ, હિન્દલ અને

આસ, પુ૦ [સં૦] જેટલો જોરાક એક સવાટે મોડામાં ધાલી શકાય તેટલો તે, કાળિયો ૨ અહણુ—ધરણુથી સૂર્ય—ચન્દ્ર ખિમ્બતો જેટલો લાગ વેરાયલો હોય તે આમસિંહ પુ૦ [સં૦] કુતરો.

આહ, પુ૦ [સં૦] મગર

આહક—હી, વિ૦ [સં૦] લેનાર, અહણ કરનાર, ધરાક, ખરીદ કરનાર ૨ કદર જાણનાર, રસ સમજનાર.

શુણુ આહક, રસ આહક, ઇલાદિ

આહિ, વિ૦ [સં૦] અહણ કરવાને યોગ્ય. [લાગ

ગ્રીવ—વા, સ્ત્રી૦ [સં૦] ગરદન, ગળાનો પાછલો

ગ્રીભ, પુ૦ [સં૦] વૃષભ અને મિથુન એ જો રાશિમાં

સૂર્ય હોય ત્યાં સુધીનો જે સમય તે, જેઠ તે આપાડ

પણુ આપણા પ્રાન્તમાં મોટી વૃષ્ટિ આપાડમાં થાય

છે માટે તેથી ખીજી રતમાં પણ ફેર પડે છે માટે

ખરેખરે ગ્રીભ તો વૈશાખ અને જેઠ જાણવો.

ઉનાળાના ચાર મહિના તેમાં પેલા એ તે વસન્ત-

ઋતુના અને પાછલા એ તે ગ્રીષ્મઋતુના મે ને જૂન

ગૃહગિરિ, પુ૦ અમ્બાડીવાળા હાથી (ગૃહ—અમ્બાડી.

ગિરિ—હાથી)

ઝેલું (ઝેલેલું), કિ૦ સ૦ લેવું, અહણ કરવું.

ઝલાનિ, સ્ત્રી૦ [સં૦] કુખ, રોગ, મેહેનત, શોક, લાજ

વગેરે કારણથી મોડાની કાન્તિ ધટવી તે, નિસ્તેજ-

પણુ, ક્રિકાસ, ચેહેરો ઉતરીજવો તે, નાખુશી; મેહે-

રખાની નહિ તે

ગ્વાલ, પુ૦ [હિં૦] ગોવાળિયો

ધ

ધ, પુ૦ [સં૦] પન્દરમો મૂળાક્ષર, ચોથો વ્યક્ત્રન વર્ણ, ગતો મહાપ્રાણુ—ગતે આપીને કષ્ટકે હ બેળી ઉચ્ચાર કરેથી ધ થાય છે

ધર્તિ, પુ૦ [સં૦ ગોધૂમ] શિયાળામાં પાકતું એક અનાજ—એ આસો કારતકમાં વવાયે છે અને ફાગણમાં તૈયાર થાય છે—એના લોટની રોટલી—રોટલા અને નાના પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો અને છે. એની ઘણી જાત છે, કાઠા, પોટા, વણુજર, હાસિયા વગેરે.

ધઉલો, પુ૦ સરૈયા તથા ગાંધીને ત્યાં મળતી એક જાતની સુગન્ધી. કુપુરકાચલી તે ધઉલા એ બેને સુકડ સાથે ધસીને બ્રાહ્મણોને કપાળે આરચા કરે છે.—સુગન્ધીને માટે શરીરે પણ લેપ કરવામાં આવે છે ૨ ધાસમાં ઉગતો એક જાતનો છોડવો ૩ એક જાતનો ધઉના રક્તનો સાપ.

ધઉવરણું, વિ૦ ધઉના રક્ત જેવું; શામળું નહિ તેમ જોરુ નહિ તે.

ધખતું, કિ૦ સ૦ ઠપકો દેવો; લંકુ

ધચરકો, પુ૦ અજીરણથી જે ખાટો ઓટકાર આવે તે ધચુમડો, પુ૦ ધણાકતું ખિચોખિચ મળી રેવું તે.

ધટ, પુ૦ [સં૦] ધડો; દોરિયો, (ધાતુનું અથવા મ ટોડીનું વાસણું) ૨ (ઈશ્વરે) ધડેલો કાઈ પણ ક્ષ-ટ—સ્થાવર જન્મ નક્કર પ્રવાહી વાયુરૂપ કાઈ પણ 'ધટધટમાં વ્યાપી રહ્યો'. ૩ હૃદય; અન્ન કરણ, પાણી ભરીને પૂજેલો અથવા પૂજા કરવાના સાધનનું લિધેલો જે ધડો તે; કુમ્ભ નવરાત્રિમાં ધરમાં ધટસ્થાપન કરેછે સ્ત્રી૦ ઓછું—કમી હો તે; ખૂટ; કસર.

ધટ, વિ૦ પાસ પાસે દોરા હોય તેવું, જાડું (જુમાં સાડીનું પોત ધટ છે) ૨ જાડું, ઘાડું.

નરમ—પાણી જેવું પાતળું નહિ તેવું (જે કઈ તે ધટકો, પુ૦ સૂજીને પાકતાં દરદમાં કાંટા ભોં હોય તેવું જે કઈ રઈ રઈને થઈ આવ્યાં કરે તે—'કાનમાં ધટકા ભરે છે'.

ધટતું, વિ૦ [સં૦ ધટિત] લાયક; જોઈએ તેટલું તેવું, યોગ્ય, માફક—અનુકૂળ આવતું ૨ ઓછું કમી થતું, ખુટતું.

ધટના, સ્ત્રી૦ [સં૦] એકડું મેળવણું—જોડાવું તે. બનાવટ, કારીગરી ૩ બનાવ બનવો તે.

ધટમાંન, વિ૦ [સં૦] ક્રિયા ચાલતી હોય તેવું ૨ તેવું, જેનો સમ્ભવ હોય તેવું ૩ યોગ્ય, ધટતું ઓછું, કમી, ખુટતું

ધટમાળ, સ્ત્રી૦ કિકરાના ઘડા અથવા ઢોલકાની કં ચક્કરની માફક ગોળ ફરતી જે હાર તે, રેંટ.

ધટતું, કિ૦ અ૦ યોગ્ય—લાયક થવું—હોવું 'ઈ પ્રદારને લાય લેવી ધટતી નથી' ૨ ઓછું કમી થવું, ખૂટ પડવી.—'હિસાબમાં ૭ રૂપિયા'

ધટસ્થાપન, ન૦ નવરાત્રિના પ્રારંભમાં દેવીને થવા જે કળશની સ્થાપના કરવામાં આવે છે

ધટસ્ફેટ, પુ૦ [સં૦] મડદાને આળીને ચિતા પછી છેલ્લીવારે તે ટૂકાણે મોઢું ફેરવી તોડી નાખવી તે. ૨ ફરીથી નજ કરવો એવા નિ સમ્પન્ધને છેલ્લો તોડી નાખવો તે.

ધટા, સ્ત્રી૦ [સં૦] વાદળાંઓનું છેક પાસે પાં વી ઝુમી રેવું તે; વરસાદ ચડી આવ્યાથી જે રમણીય દેખાવ થાય છે તે; ધટારોપ ૨ જાણા ડાળા પાતરાં ખિચોખિચ આવી રચેથી તેમ મોટા ભરાવ તે. ૩ ધણા ઝાડનો જે સમુદાય

ધટાશુભ—ધુમ ન૦ ઘણી ધટાવાળું, ધનધોર. ધટારોપ, પુ૦ કાઈ પણ વસ્તુ ઉપરનું ચ

વરમાનું ચડી આવવું ને તેથી જે રમણીય દેખાવ
ફિં છે તે

હું, કિં સં. ગોહું—કમી કરવું. ૨ ઉતારી—
ડી પાડવું (માન).

૧, પું ગોહું—થોડું હોવું તે. ખૂટ; કમર, કમતી.
ત, વિં ગોહું, ઘટવું, લાયક

૧, સ્ત્રીં [સંં] ૬૦ પળ અથવા ૨૪ મિનિટનો
કાળ તે, ધડી

ધડિકા યન્ત્ર, નં ધડી-૨૪ મિનિટ-૬૦ પળ
પાવતો પાણીમાં મુકવા જેવો ઝીણાકાણાંવાળો વાડકો.

૧, વિં [સંં] ગોહું, લાયક, જેવું બનવું
ઈયે તેવું

વિં ઘટ, જડું (પોતમાં)
ગદ.

૨, નં જે કઈ ધડકું તે ૨ ઘડવાની જે રીત તે.
જુ, નં જુદાપણ; જુદાવસ્થા, જરા.

વિં, સ્ત્રીં પાણીના ગોળા મુકવાની માળી.

૧, સ્ત્રીં ૨૦—૨૫ એડાની જે ટાંકડી તે. પું ગાળણ.
ગદ—નાના કિલાને સાચવનાર.

, કિં સં કાપી ટાંકા મેળવી વગેરે ક્રિયા કરીને
ઈ પણ આકારમાં ઉતારવું, ઘાટ બનાવવો ૨

નાવવું; ઉત્પન્ન—પેદા કરવું.—‘ઈધરે-નાના પ્રકા-
|| ઘાટ ધડવા છે.’ ૩ લખાણ કરવું; મુસદ્દો.—ખ-

તેયાર કરવો. નેણે ઝડપથી ચરણનો ખરડો
એ—ધડી કાડવો’ ૪ કાપણી વગેરેથી ખેતર, મો-

ગુ ઘસા પછી ખેડુને કળપી નામનું હથિયાર ફેરવી
ગિયા કચેરા વગેરેને ચણી કાડવા.

—મણ-ણી, સ્ત્રીં ઘડવાની મેલેનત; મળુરી.

‘ઘડાઈ ઘડાઈને ટેકાણે આવવું.’ અનુભવી બનવું.
ખાઈ ખાઈ સુધરવું; ઘણા ધન્યા રોજગાર કરી,

નુકસાન વેડી ચોકસ સારે ધન્ય પડવું
કિં અં કોઈયે ધડકું હોય તેવું થવું, બન-

—‘આ વાક સારો ધડાયો છે.’ ૨ ટોકર ખાઈ
ઈને ટેકાણે આવવું, સમરવું, અનુભવી બનવું, પુકત

‘ભાઈ ઘડાઈ ઘડાઈને-હવે ટેકાણે આવ્યા છે’.

લ-ળ, સ્ત્રીં નં જેથી ખરાબર વખત માલમ
તેવો એક યન્ત્ર—એ ઘણી બનતાં હોય છે

તખતીપર, ૧ થી તે ૧૨ અક્ક તથા જે કાંટા
છે નાનો કલ્લાક અને મોટો મિનિટ બનાવ

મોટો કાટો અધી તખતી ફરી રહે ત્યારે નાનો
ખારમાનું એક ધર ચાલી થયેલો કલ્લાક બતાવે

કલ્લાકને એક તાડાની અને કલ્લાકને આક
કુચી હોય છે. ૨ ધડી (૨ બ અર્થમાં),

ધડિયાલી-ળી, પું ધડિયાલ લાવનારો અથવા તેને
દુસ્ત કરનારો.

ધડિયું, નં નાળિયેરી—ખલુરીની તાડી કાડનાસારુ
તેને કાતરી છે નીચે તાડી ઝમી ભરાઈ રે તેને સારુ

લામ્બી ટાંકના જે ગિંચા દોચકાં—વાડવા લટકાવી
રાખવામાં આવે છે તેમાંનું એક

ધડિયાં પડિયાં, ડાસા ડગરા (પહુવ્યનાત નપુંસક).

ધડી, સ્ત્રીં [સંં ધડિકા] રાત ઘડાનો જે ૬૦ મો
લાગ તે, ૬૦ પળ, ૨૪ મિનિટ.—૨|| ધડીનો ક-

ધાક ૨ ઘાતુની જે જડી તખતી ઉપર ધડીના ટ-
કાગ વાગે તે, મન્દિરમાં ઉથાપત આરતી વખત

ઘાતુના ચન્દા ઉપર ટેકરા માળવામાં આવે છે તે,
આવર ૩ તળે પડધીમાં ઝીણું છિડ—કાણું હોય

તેનો પાણીમાં તરતો મુકેલો જે વાડકો ખગખર ૧
ધડિયે પૂરો ભરાઈ રૂખી જાય તે (જોધીની) ૪

જે કડું તડકામાં રાખ્યાથી પોતાના ઓળાપરથી વ-
ખત બતાવે તે ૫ હુગડાના એક લાગતે ખીજ

ઉપર, ખીજને ત્રીજા ઉપર એમ વાળી મુકવા તે
અથવા કપડાની એવી જે દાલત તે. ધોતિયાની,

શાલની, અક્કરખાની ધડી કંવી—વાળવી. ૬ ગદી;
નાનો કિલ્લો.

—‘ધડીઓ ગણવી’—આતુરતાથી રાહ જોવી ૨
મરવાની તૈયારીપર હોવું

—‘ધડીઓ ગણવવી’—અનકાલ નજીક આવવો.
—‘ધડીના છટા લાગમાં’—જેતજેતામાં; થોડી

વારમાં

ધડીએક—ક, અં આસરે ૧ ધડી જેટલો વખત બતાવે છે.
ધડીધડી, અં વારે વારે, ઘણી વખત

ધડી નાખવું, માર માગવો (ખાળકને ધમકાવતા)
‘તે મને ઘણી પળવી તો ધડી નાખીય’

ધડીખન્ધ, વિં ધડીના આકારમાં હોય તેવું, ધડીવાળ
ધડીભર, અં એક ધડી મુધી,

ધડ, ધડુલો. ૨ કાઠી. ૩ ધવટ [ગાળવું.
ધડુડવું, ધડુડુ એવો અવાજ થવો (સમુદ્રમાં), ગર્જવું,

ધડુકાર, અં એવો થતો અવાજ.
ધડુલી, સ્ત્રીં છેક નાનો ધડો.

ધડુલો, પું નાનો ધડો
ધડો, પું [ધટ] પડધીવાળ મોટા પેટનું અને સાક-

ડા (ઘણું નહિ) મોડાંનું પાણી ભરવાનું જે વાસ-
ણ તે (ઘાતનું અથવા માટીનું) માટીના ઘડાને

ખગખર પડધી હોતી નથી ‘પાપનો ધડો પુટયો’
એટલે છુપું રપણું પાપ જાહેર થયું ‘અધુરો ધડો છ-

લકાય’ એટલે જેમ અધુરો ધડો છલકાય તેમ થોડું
લણેલા બહુ અભિમાન રાખે. ‘ધડો ભરાવો’ એટ-

શિક્ષા મળવાનો સમય નહીંક આવવો અથવા મરી
જવાની અણીએ પોચવુ.

ધડો લાડવો, ગોટાપિડાળો. ૨ મારી નાખવુ

—‘ધડો લાડવો કરવો’—મોટી તુકસાનીમાં લાવી
નાખવુ ૨ જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવવુ.

ધડું, ધરડું.

[થોડો તે

ધણુ, પુઠ [સંઠ ધન] લુહારનો ધણુજ મોટો જે અ-
ધણુધણુ લુણુ, અઠ ગાડી, ધણડી વગેરેનો અવાજ
દેખાડે છે. [તે સમજાવવુ તે

ધણાવાનાં, નઠ ધણી ધણી ચીજો ૨ ધણી ધણી રી-
ધણાધણી, સ્ત્રીઠ ધણો સ્નેહ—વેવાર

ધણિયું, નઠ કાટનુ એક ધરેણુ.

ધણું, વિઠ માપ—વજનનુ ઝાંઝું પરિણામ ખતાવે
છે, ખહુ ‘મારે ધણુ કામ છે’, ‘લાડુમા વી ધણુ
છે’ વગેરે (થોડાનુ ઉલટું) એનુ ખહુવચન ધણાં
ને એ શબ્દ મોટી સરખા પણુ દેખાડે છે. ધણા
માણસ, ધણા થોડા, ધણી સ્ત્રી તેને ત્યાં ધણુ
માણસ ભેગુ થયુ હતું’ એ વાક્યમા ધણાં માણ-
સનો સમૂહ હતો એમ અર્થ લેવો

—‘ધણુ કરવું’,—ખહુ રીતે—વારેવાર સમજાવવુ,

—‘ધણુ હોવું’—ધણુ માહુ પડવુ, ‘હાલમા, તેને

‘ધણુ છે, માટે જોવા જાઉ છું.’ [રાખે છે.

ધણુંક, વિઠ ધણું એ શબ્દથી જરાક ઓછો અર્થ

ધણુંકરીને, અઠ મુખ્યત્વે કરીને; વિશેષે કરીને, ખ-
સસ, જરૂર. ‘તમે અધ્યક્ષ છો એટલે તમારે તો
ધણુંકરીને નિખન્ધને અન્તે લાપણુ કરવુજ જોઈશે’
૨ પૂરેપૂરી નહિ પણ થોડીક ખરી એવી ખાત-
રીનો અર્થ રાખે છે, એસી વસા ‘ધણુંકરીને
મારાથી પરમ દાડે તમારે ત્યાં અવાશે’, ૩ ધણુ-
એને લગાડતા તો, સાધારણ રીતે જોતાં. ‘ધણુ કરીને
આજકાલ હિન્દુઓમાં શૌર્ય ને સાચો સ્નેહ એ
જોવામાં આવતા નથી’. ૪ ધણીકવાર—વખત

ધણુંખરું, અઠ ધણુંકરીને (૪ થા અર્થમાં) ‘તે મારે
ત્યાં ધણુખરુ આવે છે’. ૨ એકાદ જથામાંનો વિશેષ
ભાગ ખતાવે છે [ઝાંઝુ

ધણુજ, અઠ અતીસં, વધારે, ખહુજ, જોઈયે તેથી

ધણુંસં, વિઠ (કવિતામા) ધણુ, ખહુ, અતિશય

ધણડું, પુઠ દેવ દેરામા જાયે લટકતો મિશ્ર ધાતુનો જે
ધાટ વગાડવામા આવે છે તે.—એ અન્દરથી
ખુદલો હોય છે ને તેની આભુખાભુએ ઠોકવાને
ધાતુની એક નાની લગડી હોય છે જેને જીભ ફેંકે અને
મથાળે ઉપરથી એક કડી હોય છે કે જેમા ધાલેલા
દોરડાં અથવા સાકળવતે તે જાયે લટકાયેલો રહે.

—‘ધણડું વાગવો’—પૈસેટક ખાલી થઈ જવું.

ધણડી, સ્ત્રીઠ ધણુજ નાનો ધણડું—દેવપૂજનમા લેવ
છે તે, ખળદની ડોકે અને કાવડે જે ખાધે છે તે
ધણડી—ધણડા નાની ને ધણડ મોટા;

—‘ધણડી વગાડો’ એટલે ભીખારીઓ ધણડી વગા
ભીખ માગે છે તેમ ભીખ માગો.

ધણડરવાળ, નઠ એક જાતનુ શિકારી વાળુ.

ધણડા, સ્ત્રીઠ [સં] ધણડી, “કાણુ ધણડા વિ
અણા” ૨ કઈજ નહિ એવો અર્થ રાખે છે. વિશેષ

આવીશ તો હીક છે નહિ તો પછવાડેથી ખાજે ધણડા
ધણિયો, પુઠ થાળા સાથે જડેલી નહિ પણ
નીચે મુકવાની દાળ વગેરે લડવાની ધણડી.

ધણડી, સ્ત્રીઠ અનાજ દળવાનો પથ્થરનાં જે પડવો
જે યન્ત્ર તે ૨ કોઈ પણ ફરતો યન્ત્ર, ચક્કી, ધણ
ધણી જાતની હોય છે કેવત—‘ધરના છોકરા ધ
ચાટે ને ઉપાધ્યાતે આટો’.

ધણડીચોર, પુઠ માયનો માંચ ને ખારનો ખાર એવો જે
ધણડીટકુરો, પક્ષી વિશેષ ૨ ધણડી ટાકનારો

—‘ધણડીટકુરો કરવો’—કાંઈને વારેવારે ૨
ટોક કર્યા કરવું તે.

ધન, પુઠ [સંઠ] વપાઈ; મેઘ ૨ કોઈ એક સરખ
તેની જ સાથે એવાર ગુણ્યાથી જે નવી સડ
આવે તે—જેમકે ૪ એ સરખાનો વર્ગ ૧૬,
ધન તો ૪X૪X૪=૬૪ થાય છે (અઝુ ગણિતમાં
છ સરખી—ખરાખર ચોરસ ખાલુઓનો (જેમા
છ ખુણા આવેલા જ હોય તેવો) જે કોઈ
નફા પદાર્થ તે. (ભૂમિતીમા). ૪ લુહારનો
અથોડો. નઠ વાદળ પ લોડાની ગદા.

ધન, વિઠ [સંઠ] ભરેલુ, નફર, જડું.

ધનધોર, વિઠ [સંઠ] વાંદળાનો જમાવ થયેથ
સાદ ચડી આવેથી અન્ધકાર થઈ રૂંથો હે
અન્ધરાયલુ.

ધનચક્કર, વિઠ વાયેલ; વળવળતું, ચરકેલ, ઉ

ધનફલ-ળ, નઠ જેમ સપાટી ઉપરની

માયના વિસ્તારને ક્ષેત્રફળ કહે તેમ ધન—ન

ર્થમાં જેટલુ હોય તેટલાને ધનફળ કહે,

ખોળાઈ ગુણ્યાથી ક્ષેત્રફળ નિકળે તે લખ્યા

ને જોયાઈ અથવા ઉણાઈ ગુણ્યાથી ધનફ

ધનમૂલ-ળ, નઠ ધનનુ મળ,—૨૭ નુ ધ

છે—કેમકે ૩ નો ધન ૩X૩X૩=૨૭ થા

ધનસાગર, પુઠ કપુર. ૨ પાણી. ૩ પારો.

ધનરથામ, વિઠ [સંઠ] પાણી ભર્યા કાળા

રડું જેવુ. ૨ એવો રડું ઈશ્વર—પરમાત્માનો

છે તે પ્રભુ—ઈશ્વર.

ખરાટ-ભરાટ, પુઠ ગભરાટ.

ખરાટું-ભરાટું, ગભરાટું.

ભાણ, ગભાણ.

ભમ, ધઉ. ૨ ધઉની ભમીન

ભમમ, અઠ એવો ધતો અવાજ દેખાડે છે. ધુધરા-વાળી ગાડી વગેરેનો.

ભમધોર, ધનધોર.

ભમીચક્રહો, સ્ત્રીઠ છોકરાંઓની એક રમત—એ હાથ લાગ્યા કરીને ફેર ફરવા—ચક્ર ભમર ફરવું તે.

ભમણ, નઠ ગર્વ; અહંકાર.

ભમરમર ફરવું, કિંઠ અઠ ફેર ખાવા; પુઠ્ઠી પ્રવી.

ભમસાણ, નઠ ઊંધુ ચતુ—ભેળમેળ કરી મેલી કામને બિગાડી નાખવું તે; ધુળધાણી કરી મુકવું તે. ધમસાણ વાળવું. ૨ કાપાકાપી; કતલ, નાશ. ૩ જુદા ૪ ગોંધાટ.

ધમાધમ, સ્ત્રીઠ દોડદોડ, ધાલમેલ

ધમાધમ, અઠ ઉપરા ઉપરી મુકાનો માર મારવો તે.

ધર, નઠ [સંઠ ગૃહ] માણસ પોતાને રેવાને સાટે જે

મકાન બાંધે તે—ગુપ્ત, હવેલી; પાકલી, મેહલ ૨

ધરનાં માણસ, કુટુંબ, સંસાર. ૩ કુળ; ખાન-

દાન.—‘વર જાને સારો છે, ધર સારું છે પછી જેમ

મળે’. ૪ જમીનમાં ખોદેલા જે ખાડ—દર—

કોતરમાં જનાવરો રહે તે. ૫ નવ ગ્રહમાંનો અમુક

ગ્રહ, જે અમુક રાશિ સાથે સમ્યન્ધ ધરાવતો હોય

તે તે ગ્રહનું ધર કહેવાય. એક ગ્રહ પોતાની અસલ

રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં બાય લારે તે પોતાનું ધર

મુકી બીજા ગ્રહનાં ધરમાં ગયો કહેવાય. ૬ દિલની

કાલત. ‘તે ઉઠાસીના ધરમાં છે’. ૭ આન, દેહાણું—

પાકટી—સંતરજીના મોહોરાના ધર. ૮ શરીરમાં જે

ગળા કરણે—હિપનિ સ્થાનમાં રોગ થયો હોય તે—

ધરને પિત્તના ધરનું દર છે. ૯ જે લાલતમાં રોગી

માણસ હોય તે—‘તે હમણાં વાયુને ધેર ગયો છે’.

૧૦ રાગની જાત—‘તે ધણુ ખરા રાગના ધર

ખાળખી શકે છે’ ૧૧ શક્તિ, બળ. ‘તે પોતાનું ધર

જીતે પગલાં ભરે છે’. ૧૨ અચાવ; નિકળી જવાનું

રૂ. ‘તે પોતાનું ધર રાખી વાત કરે છે’. ૧૩

ધમમાંથી જુદા જુદા રાગ નિકળે તેનાં કાંણાં—

ધણાંમાંનું એકેક ૧૪ હરકેઈ સીજ મુકવાને સારુ

દરથી પોલી એવી જે વસ્તુ તે.—અરમાં—ચાક

ગોરેનું ધર.

—‘ધર આજુણું કરવું’—કાઈની આવવાની વાત

ધીરાઈથી જોવા કરવી, ધણી ઠંતેજરી રાખી

કામા જવું ને ખારણે આવવું તે, આતુરતાથી રાહ

જોવી ‘હું તો નુજ પાછે ધર આજુણું કરતી હતી રે’

(ધ્યારામ)

—‘ધર ઉપડી જવું—નાખવું’—વંશમાં કોઈ ન રહેવું. ૨ પાપમાલ કરવું

—‘ધર ઉધડવું’—વશવેલો વધવો; ધુન પ્રાપ્તિ થવી. ૨ લાલ—દાયદો થવો.

—‘ધર ઉપાડી લેવું’—સસાર વેવાર ચલાવવો સાસરાના ધરનું સધળું કામ નવી વાલ્યે કરવામાં હોશિયાર થવું.

—‘ધર કરવું’—રોગે શરીરમાં હમ્મેશનો જમાવ કરવો. ૨ દુર્ગુણ વાસ કરવો ૩ જાન્યુનો પ્રવેશ કરવો ‘તે તો ધટધટમાં ધર કીધું, વાલમ વરણાગિયારે.’ (ધ્યારામ). ૪ નાતરે જવું

—‘ધર કુકડો’—ધરમાં ભરાઈ ખેસી ખાર—દુનિયામાં શું થાય છે તેથી કેવળ જ અભણ

—‘ધર ધાલવું’—દાખલ થવું; પ્રવેશ કરવો; ધુસવું. ‘રોગે ધર ધાલ્યું’ ૨ ધરની ખરાખી કરવી; તુક-સાન કરવું.

—‘ધર ચલાવવું’—સસાર ચલાવવો.

—‘ધર જોડવું’—બીજા કુટુંબ સાથે સગાઈથી વેવારમાં વધાગે કરવો.

—‘ધર તરવું રાખવું’—ધરનો મોખ્ખો જાળવવો.

—‘ધર ધોવું’—ખાપદાદાની માલમતા ઉડાવી ઘઈ બીખારી અર્થ જવું.

—‘ધર કાડવું’—ખાતર પાડવું, ચોરી કરવી.

—‘ધર પુટવું’—ધરમાં કુસમ્પ થવો ૨ ધરની ગુપ્ત વાત બાર પાડવી કેતી—‘ધર પુટે ધર જાય’.

—‘ધર ફાડવું’—ધરના એકાદાં માણસને લાલચ વગેરેથી પોતાનું કરી લઈ બીજાઓનું જોર તોડવું ૨ મતલબ પાર પાડવાને જાનના ધરમાં કટ્ટાસ ધાલવો ૩ કુસમ્પ કરાવી નખણું કરવું.

—‘ધર બગડવું—વણવું’—ધરની ખરાખી થવી; આખર જવી. ૨ કુટુંબના માણસો નીતિબ્રષ્ટ થવા

—‘ધર ખેસવું’—ધરની પડતી આવવી, ૨ વશની સમાપ્તિ થવી. નસનતાન જવું, કુળનું નિકન્દન થવું; વશનો નાશ થવો. ૩ કસનરીબથી ધરની પડતી આવવી—‘તું તો લાડકવાયા કુંવર, કયા ખસાડવું મારું ધર’ (પ્રેમાનન્દ).

—‘ધર ભગવું’—બીજાને તુકસાન કરી પૈસે ટક સુખી થવું. ૨ જનાપર હક નથી તેવો માલમતા—પૈસા ટકો લાવી પોતાના ધરને—શણગારવું ૩ લાય લેવી

—‘ધર લાગવું’—કુટુંબમાં કુસમ્પ કરાવી ધરની ખગખી કરાવી. ૨ માણસના મરી જવાથી ધરની ખગખી અર્થ જવી ૩ જોનાથી ધરનો વેવાર ચાલતો હોય તેવા આદમીનું મરણ થવું

—‘ધર માથે કરવું’—આખા ધરમાં ખોવાયલી વસ્તુની શોધ કરવી

—‘ધર માડવું’—પરણીને સંસાર ચાલતો કરવો

—‘ધર મારવું’—ધરમાંથી ચોરી—હુટ કરી લઈ જવું. ૨ ધરની ખેરાળી કરવી. ૩ પરાયી સ્ત્રી સાથે નૃદાસ સમ્બન્ધ રાખવો.

—‘ધર લાગવું’—એકનો એક કાળગરો દીકરો મરણ પામે છે ત્યારે તેની મા રોતા રોતા મારુ ધર લાગી ગયું, એમ રહે છે તે.

—‘ધર વસાવવું’—નવું ધર લેવું અથવા નવોસંવો સંસાર માંડવાને ધરમા સરસામાન આણવો

—‘ધર વાળો’—ધરનો ધણી. ૨ વર

—‘ધરને ઉમરે’—પોતાના ગામમા કે દેશમાં જ, ઘણું નજીકમાં.

—‘ધરને ખૂણે’—છાની રીતે, ઘણાના દેખતા નહિ તે

—‘ધરનું’—ધરમા રેનાર, ધરમાંનું, પોતીકુ, પારકું—પરાયું નહિ તે.—‘દેવજી તો ધરનો છે એ જાણુશે તેની ચિન્તા નથી’, ‘અનાજ લાકડા ધરના હતા તે ખીજી બધું તેનું હતું.’ ૨ ધર—સંસાર સમ્બન્ધી

—‘ધરનું નાક’—જેના વડે ધરની આખરુ જળવાઈ રહે તે

—‘ધરનો થમ્ભ’—જેને આધારે ધર ચાલતું હોય તે

—‘ધરનો દીવો’—જેના વડે ધરની આખરુ રેતી હોય તે.

—‘ધરમા પૂછી જોવું’ ધરના કોઈ માણસને અથવા ખેલનારની સ્ત્રીને પૂછવું તે

—‘ધરમાં રન્ધાવું’—લાલ થવો, કામ પાર પાડવું કેવતો

—‘ધર જાણે પડોસી ને કુળ જાણે વેવાઈ,’

“ધરના છોકરાં ઘણી ચાટે ને ઉપાધ્યાને આટો,”

“ધર બાળીને તીરથ કોણુ કરે,” “ધરની ફૂટે શરૂ

પ્રાવે,” “ધરમા ભૂત ભૂરકા મારે ને હવેમાનજી હડિયા

કાડે” “નહિ ધરનો ને નહિ ખારનો”—કામ ઠેકાણાં

વગરનો, એ વાક્ય રખડતા આદમીને લગાડવામા

આવે છે અથવા જેણે ધર તરફનો ને ખારનો બન્ને

તરફના લાભ ખોયા હોય તેને પણ લગાડવામા આવે

છે. “પાણી પીને ધર પુછે” એટલે આગળથી વગર

વિચારે કામ કરે તે પછી પસ્તાય “ઘેર ઘેર માટીના

ચૂલા” એટલે કેટલીક નરસી રીતલાતમા—ચાલ

ચાલણમા સઘળા લોક સરખા હોય છે અથવા ધણા

ખરા લોક ભૂલમા હોય છે “ધરનું ધૂડોળિયું થઈ જવું”

એટલે સારી આખરના ધરની લોકમા વાતો વધી,

વૈજે ટકે પાચમાલ થવું.

—‘ધરમા હાંલે હાલ્યાં લડે’—ખાવા પી વાંધા પડવા; ધરમા કંઈ પણ માલમતા નહિ હોવી.

—‘કોણુ ધર’—ધરની ધૂપી વાત ધરના

ખાર કરવી—પાડવી

—‘તે ધરનો સુખી છે’ એટલે ખાવે પીવે હો

નથી—સારી હાલતમા છે

—‘નીચું ધર’ એટલે હલકું કુળ.

—‘રોગે શરીરમા ધર કીધું’—ધર ધાલ્યું—

આવવો અથવા રોગે તબિયેત બગાડવી

ધરખટલો, પુઠ ધરનો ખટલો, સંસાર ભાર.

ધરખરચ; પુઠ ધર ચલાવવા સમ્બન્ધી જે ખરચ તે

(ન્યાતવરા, વરધોડા, ધર્મદાન, મોજ મંડા વગેરેનો નહિ)

ધરધરાઉ, પોતાની તરફથી—જાતથી—પદરથી (એ શ-

ગીશે લેતા આપતા ખતમા લખવામાં આવે છે)

ધરગતુ—થાઉ, વિઠ બળરમાંથી નહિ પણ આડોશી

પાડોશી સગારનેહી પાસથી મળેલું—ખરીદ કરેલું-

ધરગોટી—ઘોટી, સ્ત્રી જમતી વખત પેરી ખેસવા

રેશમી કપડું.

ધરચોળું, નં સ્ત્રીયોને પુરવાનું એક પ્રકારનું રેશમી કે

ધરજમાઈ, પુઠ વહુના આપને ઘેર—સાસરાના જ ધ

સંસાર માંડી રચલો જે જમાઈ તે

—‘માથે પડવું. ૨ ધરમાં સહ્યા કરવું. ૩ કે

માલ પદાર્થ ધરમા પડી રે અને તેનો કાઈ બદલો

મળે તે અર્થમાં એ વાક્ય વપરાય છે.

ધરડ, સ્ત્રી ગાડાં ગાડી જે રસ્તે જાય આવે તે રસ્

પડેલી જે જીણી વાટ તે, ચીલો ૨ અવાય જ

તેવો રસ્તો—મારગ

—‘ધરડ પડવી’—નવો મારગ ઉઘડવો—નિકળ

—‘ધરડમા પડવું’—હાર પડવું, ચાલતું થવું,

ધરડવું, કિં સં ખેતરમાંના જીના પાકના

કાડવાનું કામ તે.

ધરડું, વિઠ ધણી વયને લીધે કેશ ઘોળા થયા

અશક્તિ આવી હોય તેવું, વૃદ્ધ ૨ જૂનું ‘ધરડ

એટલે અશક્ત શરીરવાળું, ધણુ ધરડું

ધરણ, નં [અહણ] પૃથ્વીની છાયાથી સુ

પ્રકાશ આપો થવો તે ૨ આંખુ થવું—લજવાવ

—‘ધરણ વેલું’ એટલે સાડા ત્રણ પાયા; ૩

સમજે તેવું; નકામી માથાગીક કરનાર, ૨

—‘ધરણ લગાડવું’ એટલે કોઈ બે જણને

સાચું સમજાવી લડાવના.

—‘ધરણ લાગવું’ એટલે એક ખીજ વચ્ચે

—તકરાર થવી ૨ કામગીરા માણસને માથા

પ્રસન્ન પડવો

—‘ધરણુ વળગવું’ એટલે એક યીન વચ્ચે ખટપટ—
અણખનાવ થવો. ૨ માયાકુટિયા—નવરા માણમે
કામ દાડી લેવાને કાઠની પાછળ કાગી તેનો સમય
રોકી કપટાળો આપવો.

—‘ધરણુ વેળા સાપ કાડવો’ એટલે કાસને વખતે
નહિ ધારેલી અડચણ આણવી.

ધરણી, સ્ત્રી [સં. ગૃહણી] ધર ધણિયાણી. ૨
ધણિયાણી

રધણી, પુ. ધરનો મલિક; ધર અલાખનારો મુખ્ય પુરુષ.
રધન્ધો, પુ. ધરમાંનું કામકાજ—ધણકરીને ખેતરોમાં
રનાળું, ગરનાળું. [કરવાનું.

રખાર, ન. ધર તથા આકૃણ. ૨ માલ મિલકત; મિલકત.
તેના ધરખાર વેચ્યા તરીકે આવ્યો. ૩ કુળ; ખાનદાન,
રખારી, પુ. સંસારી, ધરકુટુંબવાળો; ગૃહસ્થ. ૨
સંઘળ વેચ્યોને સાથે જમાડવા તે; માંજાનું જમણ
(સુખાઈમાં).

રમેળો, અ. મંથોમાંથ—પોતપોતીકામાં સમજીને
(કહ્યો મારી વાળવો—સરકારમાં ન જતાં) ૨
દોસ્તીની રાહ; ધરતો—પોતકા બંધીને. —આ હું તો
તને ધરમેળે કડે છઉં, પછી જેમ નજરમાં આવે તેમ
કરજે. ૩ ખાનગી; ધરમાં (ખાર નહિ). ‘એ વાત
ધરમેળે કરવાની છે, ખજાસદાર, ખાર ન બધ’

રવટ, સ્ત્રી. એક ધરને ખીન ધરસાથે એક કુટુંબનાં
હોય તેવો જે સ્તેક ભરેલો પરિચય તે; ધણાં યોગ-
આણનો વેવાર. ૨ પોતીકાવટ; સ્તેકલાવ.

રવાખરો, પુ. જે જે વસ્તુઓથી ધર સંપાદિત થાય
હોય તે; રાચરચીલું તે.

રસસાર, પુ. ધરને તેમાં જે કુટુંબ. ૨ સસાર વેવાર.

સારી, પુ. પસંદી ધર માંડી સસાર વધાવનારો પુરુષ.

સાંતેક, સ્ત્રી. ન. અહુશાન્તિ.

સ, ન. [સં. ગૃહસ્થ] કુટુંબ કળીવાવાળુ ધર;
૨ સંસાર. “મરણુ ખામ્યા, ૨ પત્ની ને પુત્ર મેહેતાનું
મારણું ધર મર” (સોસાળું).

કે, વિ. ખાનગી, ધરનું.

ન. [સં. ગ્રાહક] માલ ખરીદ કરનાર, લેનાર.

રોળનો ખરીદ કરનાર ૩ ખુબી પિછાનનાર, ગુણ—

સમજનાર ગુણ ગ્રાહક વિક્રમે ભોળ ગયા,

વેતાતણી કિમ્મત જે કરતા (દહપત).

ની, સ્ત્રી. ધણાં ધરાકસાથે જે વેવાર હોયો તે.

લા રેશમવાળાને ધરાકી સારી છે.

ધણ્યાં, વિ. ધરણુ—ગીગ મુકેલી (જમીન)—

જે લીધેલા રૂપિયાનું બ્યાજ નહિ અને ખેતરનો

ધરાર, અ. સાતકેરો; અલખત
ધરણી, સ્ત્રી. ગૃહણી; પત્ની. ૨ નારી; સ્ત્રી.

ધરે, અહ.

ધરેડ, ધરડ.

ધરેડી, સ્ત્રી. નાનો કર્યો. ૨ ધરડ ધરડ એમ બોલને.
ધાસ (મરતી વખતનો).

ધરેડા, પુ. ધરેડી (૨ જ અર્થમાં)

ધરેણાઉખત, ઝીરખત.

ધરેણું, ન. શરીરને ગોભાવવાને મારું સોના મોતી હીરા
વગેરેના જે ઘાટ તે, દાગીના, અલકાર; આભૂષણ-
એ શબ્દ એકવચન અને અનેકવચન બન્નેમાં વપ.
રાયછે. ૨ ગોભા, ભૂપણ; સણગાર.

ધરેણું, વિ. ગીરા મુકેલ હોય તેવું; ગિરવી (વર, જમીન
દાગીનો વગેરે), રૂપિયા લઈ માલ મુકવો અથવા માલ
લઈ રૂપિયા આપવા અને થોડું બ્યાજ આપવું—
લેવું એવી રીતના વેવારવાળું. ધરેણું મુકવું—લેવું,

ધરેડ, સ્ત્રી. ધરેડ.

ધરેખો, પુ. ધરવટ.

ધરેણી—લોડી, ધિલોડી.

ધર્ધર, પુ. ધોધરો, શબ્દ. ૨ હાસ્ય વિનોદ.

ધર્મ, પુ. [સં.] ધામ, બાક; ગરમી.

ધર્પણ, પુ. [સં.] ધસવું તે.

ધલાઈ જવું—કુ, કિ. અ. ધણી નુકસાનીમાં આવી પડવું
કસવું; ખરાબે હાલ થવું—ધણ કરીને નાણાની વાતથી
ધલોડું, ધિલોડું.

ધવડવું, કિ. સ. નખેવતી ચામડી ઉપર ધસવું ૨ વેકવું

ધવાડું, ધાવલ થવું.

ધસધસાર, વિ. ધોર આલી રઈ હોય તેમ જીંધવું;
નચિન્તાઈથી જીંધવું.

ધસડવું, કિ. સ. જમીન અડેલી રયાં કરે એવી
રીતે કાઈ પણ નિર્જીવ અથવા સહવ પદાર્થને સારી
પટે ખેંચવો—તાણવો ૨ પકડીને લઈ જવું.

ધસરકો, પુ. નખે કરીને જોરમાં જે લીટો—છેકા પડેલો
તે. ૨ એક વસ્તુને ખીછ ઉપર જોરમાં ધસવી તે.

ધસવું, કિ. સ. [સં. ધર્પણ] એક વસ્તુને ખીછ
ઉપર—સાથે જોરમાં અંદી તરી ખેંચ્યા કરવી. —‘ચાર-
સિયાપર મુકેડ ધસ’, સરાણ ઉપર ચાકુ અસ્તરા વગેરે
ધસવો. વાસણને ધસવો—ધસીધસીને માંજવાં.

—‘ધસીને ગુમડે ગોપડવાનો’—જરૂરને કામ
પ્રસજે પણ કઈ ન કરે તેવો.

—‘ધસી પીવું’—દરકાર ન રાખવી; ગણકારવું નહિ તે
ધસારો, પુ. ધસાયાથી થયેલી જે નિસાણી તે. ૨ ધસા-

છોકરાઓ આજની પડેથી જે હરડે સુઠ સજ્જળ વગેરેની મેળવણીની દવા પાચછે તે. ૪ નુકસાન, તોટો.

ધસાતું, કિં ૨૦ કોઈએ ધસ્યુ હોય તેવુ થવુ ૨ ધસેથી ઓછુ થઈ જવુ—‘મુકડ ધસાય છે પણ ઓરસિયો ધસાતો નથી’ ૩ શરીરે અશક્ત થઈ જવુ ૪ પૈસાની ભીડમા આવવું, નાણાંની તક્કીમા આવવુ. ‘હાલમા પ્રેમચન્દભાઈ પૈમે ટકે ધસાઈ ગયા છે, ૫ ખરચ કરવો, મદદ કરવી ‘તે તેની પાછળ પાંચ પૈસા ધસાઈ છૂટે છે’

ધસિયો, પુઠ આજની ધઉ વગેરેનો દુધથી કરમોડી સેકેલો જે લોટ તે.

ધસોટિયો, પુઠ ધઉના સેકલા લોટને ખૂબ ધસી શીણીને નરમ કરી તેમા ખાડ નાખી તૈયાર કરેલો તે. ધસોટિયો લાડુ

ધાંચ, સ્ત્રી ૦ ખાંચ (જૂની કવિતામા). ૨ ગાડાના ચીલામા બિણકો ખાડો પડેલો હોય તે.

ધાંચલુ, ધાંચેલુ.

ધાંચી, પુઠ તેલ દિવેલી વગેરેને ઘાણીમા પીલી તેલ કાડનારો ૨ તેલ દિવેલ વેચનારો, તેલી.

—‘ધાંચી ખૂટવો’—દીવામા તેલનુ પૂરુ થવુ આવી રેવુ

—‘ધાંચીની ઘાણી જેવું’—ઘણુ મેલુ—ચીકટા-યલુ—ડાધાડુધીવાળુ

—‘ધાંચીની ઘાણીએ જોડાવું’—જજાળમાં ફરી પડવુ, પીડામા આવી પડવું, સસારના કામકાજમા જોડાવું-રગડાવુ.

—‘ધાંચીનો બળદ’—એક જ રીતે ઘણુ કામ કર્યો કરે તે, સસારના કામકાજમા ગુચવાઈ ગયેલો મનુષ્ય

ધાંચેલુ, સ્ત્રી ૦ ધાચીની બૈરી ૨ ઘણાં મેલા ને ડાધા-કુધીવાળા લુગડાં પેરનારી સ્ત્રી (મર્મમા).

ધાંચો, પુઠ વાસણેડો.

ધાંટી, સ્ત્રી ૦ જુવાની આવ્યાથી ગળાના ઉપલા ભાગમાં જે નાનુ સરખુ હાડકુ બાર પડતુ દેખાય તે; હાડી, ૨ એવે સમે અવાજનુ બદલાવુ થાય છે તે ઘાટી પુટતા પેલા અવાજ કેળવાઈ શકેછે પણ પુટ્યા પછી તે ઘણુ કરીને તેવો ને તેવો જ રહે

—‘ધાંટી પુટવી’—જુવાની આવવી.

ધાંટો, પુઠ ગળામાથી નિકળતો અવાજ; સાદ

—‘ધાંટો ઉઘડવો—ખુલવો’—મોટો ને સારો અવાજ થવો ૨ ખરાડો, મોટો સાદ

—‘ધાંટો બેસવો’—અવાજ જડો થવો

ધાંધી, ગાંધી.

ધા, પુઠ [હિં ૦] જિયથી જ્ઞરમાં પડી અથડાવુ તે, પ્રહાર ‘હથોડાનો ધા’. ૨ જખમ; ઝટકો. ૩ ચોવીશ

તાનો જથ્થો, દસ્તો (કાગળનો) ધા મારવો—ડરો—લાગવો—પડવો—થવો—ખમવો. મોટુ નુકસાન કરવું. ૨ દુઃખ લાગે તેવો પણ બધાએસ્તો બોલ જોલવો. ૩ તન દબને કામ કરવુ તે ‘એનાથી મ મારીને કામ થતુ નથી’

—‘ધા લાગવો’—છાતીમાં જખરી અસર થવી ૨ વાલાનાં મરણથી ઘણુ દુઃખ થવુ

ધાએલ, ધાયલ.

ધાધરી, સ્ત્રી ૦ નાનો ધાધરો (નાની બાળકીઓને પેવાની) ૨ મકરસંક્રાન્તિને પર્વે પાંચ સાત વરસની છોકરીઓને જે ઠીકરાને વાસણે નવડાવે છે તે.

ધાધરો, પુઠ સ્ત્રિયોને કેડથી તે પગ સુધી પેરનાર ઘેરવાળુ સિવેલુ લુગડું (એને કમ્મરેથી બે આખુ જેટલુ બેવડું વાળી ચિણુ ભરેલી હોય છે ને તેમ દોરો પરાવે છે, જે દોરાવડે કમ્મરે ધાધરો કે છે, ચણિયો

ધાટ, પુઠ સ્ત્રિયોને પેરવાનુ એક જાતનું રેશમી કપડુ ગાળો; કલગેર. ૨ જે આકારમાં ધડાધુ—બને હોય, તે; આકૃતિ, ડાળ. ૩ શિકલ, સુરત, એહેરે સીનો. ૪ નદીને તીરે નાવા ધોવા ને પાણી ભર્યા બાંધેલી જે ઢળતી—પગથિયાંવાળી જગો તે; ઓવારે આરો પ બે દેશની વચમાં જે લામ્બો પડેલો પાડ તે ૬ સલાદિ પર્વતની પૂર્વ તરફનો જે દેશ તે. ૭ પાડિચડવા ઉતરવાનો જે રસ્તો તે ૮ જે ભુક્તિ—તળવીને—પ્રકારે એકાદુ કામ પાર પાડવુ હોય તે અથ તે કામ ‘એ ઘાટ તમે કોહોછો તેમ નહિ પણ તો ઉતરશે ખરો’.

—‘ધાટ ધડવો’—નફર વસ્તુને હરકોઈ આપવો ૨ ભુગતી—તળવીજ—કરવી—કરી મુક મનસુથો કરી રાખવો. ‘રાજ કહે ધડે સો ધા ઉવાડ બાર જવા દે વાટ’ (નંદખત્રિશી) ૩ ઘણુ નુકસાન કરવુ. ૪ મારી નાખવું ‘પછિ અગદ ખી અગમા, પ્રથમ ઘાટ એનો ધડું’ (અગદવિષ્ટિ)

—‘ધાટ ધાલવું’—ઠેકાણે પાડવું, ઉપયોગમ યોક્સ રીતે પૂર્ણ કરવુ ‘અમો બેસી રહ્યા માટ, અહી આવો તો ધાલીએ ઘાટ’ (પ્રેમા ધાટી, સ્ત્રી ૦ સિન્દુરિયા—રાતા રક્તનુ ચુદડીની વાળ ચાર પાંચ હાથનુ જે રેશમી લુગડું તે —કન્યાને મોડ ઉપર ઓરાડવાની ધાટી. ૨ સણ સ્ત્રીના મુડમાં ઉપર જે રાતુ રેશમી લુગડું ડવામા આવે છે તે

ધાટપોત, ન ૦ એક જાતનુ રેશમી કપડુ

ધાટી, વિ ૦ ઘાટ—પાડ સમ્યન્ધી—ધાટી

વગેરે. પુઠ ઘાટના ઝેનાર શૂદ્ધની એક

દક્ષણી આકરો પાણી ભરવા વાસણ માળવા વગેરેનું
ધરકામ કરે છે સ્ત્રીઓ સુરેલી; આકૃત.

ધાટીલું, વિંદ દેખાવકું; રૂપાણુ; ખુણસુરત.

ધાડવું, નંબ જેમા ગોળ ભરી વેચવામા આવે છે તે
માટીનું કામ

ધાડવો, પું ધી—તેલ ભરવાનું માટીનું કામ

ધાડાસ, સ્ત્રીઓ ધાડાપણું; ધણું જાડુ.

ધાડું, વિંદ છેક નરમ—પાણી જેવું ન હોય તેવું, લચકા—

માંવા જેવું ટીલી દાળ એટલે નરમ પાણી જેવી દાળ

અને ધાડી દાળ એટલે લચકા દાળ. ૨ જાડું ૩

દુ.ખ સહીસહીને કંઠણુ છાતીનું થયલું—થઈ રયલું

ધાણુ, પું જાડુ અનાજ શાક વગેરેને એકદમ—એક-

સપાટે તૈયાર ન બની શકે માટે તેના ભાગ ધાડી

અથવાને જુદો જુદો તૈયાર કરવો તે—‘ચાર ધાણુ

લજિયાં તળી કાડજે.’ લજિયાનો ધાણુ, લાડનો ધાણુ

વગેરે. ૧ લો ધાણુ, ૨ જે ધાણુ વગેરે. ૨ ધુળધાણી,

ખરાખી; ખગાડ, સથરવથર, ભાંગી કચરી ભેળમેળ

કરી મુકવું તે—‘તેણે ધાણુ વાળી મુકવો છે’ ૩

ધાણીમાં પિલાયાથી જે હાલત થાય તે હાલતમાં આણી

મુકવું તે, કચરી—છુંદી નાખવું તે, સહાર; ડાટ ‘દુષ્ટ

નો ધાણુ કાડી નાખ્યો.’ ધાણુ વાળવો—નુકસાન કરવું.

જુહારનો મોટો અથોડો.

—‘ધાણુ ધાલવો’—ખરાખી કરવી. ૨ ભેળમેળ

ખગાડી નાખવું.

—‘ધાણુ નીકલી જવો’—સંહાર થવો; ઘણી

ખ સ્થિતિમાં આવી પડવું; સંકટમણમાં આવવું,

નુકસાનીમાં આવવું; કચડાઈ—છુંદાઈ જવું.

—‘ધાણુ પેસવો’—શરીરમાં રોગે જાયકોનો

વ કરવો.

સ્ત્રીઓ જે ધન—સાંચાવડે ધાંચી—તેલી તેલ

છે તે.

—‘ધાણીમા ઘાલી પીલવું’—ધાણુ દુઃખ દેવું,

શીખાવવું, કમળેર કરવું

ધા, પું—સ્ત્રીઓ [સં] મારી નાખવું—કાર કરવું તે,

દલા; ખુન—આત્મધાત; પ્રાણધાત ઈં ધાત કચ્ચો

—કરી. ૨ અકાળમૃત્યુ—જળધાત, સસ્ત્રધાત ઈં

ધાત પું કરકો; ધા; ક્ષત. ૪ પ્રહાર; પ્રદકો;

પ્રપાટો; કોકવું તે. આધાત, પ્રભાધાત ઈં પ

એકદિ સડખ્યાને પોતાની જ સાથે (પછી ગમે તેટલી

પાર) ગુણીને વધારવી તે. જેમ કે ૪ એ—સડખ્યાનો

ધાત—યજ્ઞ ૧૬ છે, વિધાત—ધન ૬૪ છે,

ધાતુધાત ૨૫૬ છે ઈં.

—‘ધાત જખી’—મરતાં મરતાં બચી જવું. ‘તેને ચા

ધાતક—કી, વિંદ [સં] ધાત કરનાર; ખુતી, પાવ-

માલી—ખરાખી કરનાર. ૨ નિદ્ય, દુષ્ટ, કર

ધાતચન્દ્ર, પું [સં] હાનિ—નુકસાન કરે તેવો

જેટલામો ચન્દ્ર જે રાશિને હોય તે રાશિને તેટલામો

જે ચન્દ્ર તે ધાતચન્દ્ર કેવાય

ધાતયું, કિં સં ધાલવું (જૂના પુસ્તકોમાં)

ધાળરું—ભરું, ગાભરું.

ધાલ, ગાલ.

ધાલલી, સ્ત્રીઓ સોનીએ તાર વિટાળવાની.

ધામ, પું [સં ધર્મ] પરસેવો, પ્વેદ, ૨ ઉપારો;

ગરમી; ખાફ. ૩ તડકો.

ધામચ-છ-ટ, નંબ તડ—કાણામાંથી-વાણનાં પેટા—

ભણ્ડારમાં જે થોડું થોડું પાણી ભરાય તે.

ધામોટ, પું ગામડામા લોકને સરાવવા પૂજા કરાવવા

વગેરેનું કામ કરનારો, ગામગોર.

ધામોટું, નંબ ધામોટનો જે ધન્યો તે, ગોરપદ.

ધાય, ધાવ.

ધાયડમલ, વિંદ ખાહાદુર; શર; પહેલવાન.

ધાયલ-ચેલ, વિંદ [હિં] જેને ધા લાગ્યો હોય તે;

દરદી; જખમી; દુઃખી.

ધાયાપુડયા, વિંદ સસ્ત્રથી વાયેલ થયેલા અથવા

પાણીમા ડુખી ગયેલા. ભાંડવા વફ ચાંદસે ધાયાખૂ-

ડ્યાના સરાવ થાય છે

ધાયો, પું ચોવીસ કાગળ—તાવનો જે જથ્થો તે, કયા-

ચર; દરતો ૨ ધાયલ થયેલો અથવા ધાયલ થઈને

મરી ગયેલો ૩ હેયુ ભેંચ—દીલપર અસર થાય

તેવો જે દુકા લેખ તે, સૂતેતનું લખાણ. “ક્યાં

ક્યારે ને કેમ, પ્રીત ખન્ધાયે પહેલી, ક્યા ક્યારે ને

કેમ, પ્રીત નીભેછે રહેલી; ક્યા ક્યારે ને કેમ, પ્રીત

દુટેછે વહેલી, ક્યાં ક્યારે ને કેમ, પ્રીત ડાહી ને

વેલી, હું જિંચ સરોવર કમળની, ખિલવા માહુછુ દવે;

ઓ ચત્રર ખ્રમર વરજે મને, સુખ માત્ર તુ આ

ભવે” (ચાંદખાની ચાત) “ક્યાં અંદન મળિયા-

ગરી, ક્યા સાહેર ક્યા નીં, જ્યમ જ્યમ પડે વિપ-

તરી, લમ ત્યમ-સહું શરીર” (મહાપદ્મીસી)

ધારણુ, નંબ કઈ જ લાન—જખના—સ્વખ નહિ તેવી

જે જિંચ તે, ધોરનિદા.

ધારણુ, પું ધારણુ નાખનાર, સાચાવી ‘રાજરૂપ મદા

ભારી ગણે મોટો ધારણુ’ (વલ્લભ)

ધારી, સ્ત્રીઓ કાપરા ખાડનું અથવા કાપરાં ખાડ ને

દુધના માવાનું અથવા દાળ ગોળનું તૈયાર

કરેલું પરણુ કણેકમાં વણીને તળી કાટેલી જે બારી

પરી તે ૨ અડંતની—મગની દાળનું જે ગાંડું તે. ૩

ચોટલીની ચારે બાજુએ ફરતા રખાવેલા જે થોડા

થોડા કેશ તે; ઘેર ૪ પાણીમાં છરતી ડીકરી મારવાથી જે ચકરડાં થાય તેમાનુ એકેક ૫ ચણાના લોટની રોટલી કરી સુકવી તળેલી તે, નાના થાપડા.

ધાલ, સ્ત્રી૦ જુદી જુદી વખતે જમવા બેઠેલી પકૂત તેમાની એકેક પકૂત; ગાલ. ૨. ધીરધારમા નુકસાન નય તે.

ધાલજીવાસ, પુ૦ લોકનાં નાણાં ધાલી બેસનારો, દેવાળિયો ધાલમેલ, સ્ત્રી૦ વસ્તુ—હિસાબ—કામકાજમા જે ગરબડ સરખડ તે ૨ ખટપટ ૩ ઉતાવળ

ધાલમેલિયો—ગરબડિયો. ૨ ખટપટિયો ૩ ઉતાવળિયો

ધાલવું, કિં૦ સ૦ અન્દર—માય મુકવું; પેસાડવું ૨ ઉપર મુકવું—રાખવું—વળગાડવું. 'તે પોતાના શરીર ઉપર ૨૦—૨૫ હળ્લરનો ડાગીનો ધાલેછે'. ૩ (લાલ-શુક અર્થમા) અન્દર પેસવું—માથુ મારવું—'તેણે તે કામમા જખરું માથું ધાલ્યુંછે' ૪ કોઇના નાણા ખાધ જવાં—લઈને પાછા ન આપવાં—છુપાવવા. 'તે દલાલ લોકનાં નાણા ધાલીને નાસી ગયો'.

ધાવ, પુ૦ [હિં૦] શસ્ત્ર—હથિયારનું કાઈ વસ્તુ ઉપર લાગવું—પડવું—ધસાવું તે. ૨ શસ્ત્ર જેરમાં લાગ્યાથી જે ઊઠેા કાપે—ખાડે પડવો તે; જખમ ધાશિયો, પુ૦ થોડા ઉપર સામાન નાખ્યાપછી છેલ્લી વારે જે ખનાત—બુલસ નાખવામા આવેછે તે

—'ધાશિયો શુકાલવો'—કાઈ ઠેકાણેથી ઉપડી જવું, ઉઘાળા ભરવા.

ધાસ, ન૦ [સં૦] પોતીકા મેળે ઉગી નિકળતા એક જાતના છોડવા—જેને ગાય દોર ખાયછે, ખડ. એ લીલું તે કુમળું હોયછે ત્યારે ચાર કેવાયછે. ૨ જે પરચુરણ છોડવા માણસના કામમા નથી આવતા, પણ ગાય દોરના ચારા દાખલ કામ આવે છે તે ૩ ધસારો; નુકસાન

—'ધાસ કાપવું'—જ્યારે પોતાનું ખોલવું કાઈ માણસ સાલળતો કે લેખવતો ન હોય ત્યારે આ પ્રયોગ વપરાય છે. 'તારે મન તો હું ધાસ કાપુ છું'

ધાસ ધરેણીયું, ન૦ ગીરો લીધેલી મિલકતના બ્યાજને બદલે ભોગવટો લેવો તે.

ધાસદાણા, પુ૦ ખણડણી, મરેઠાઓ લૂટફાટ કરવા ગુજરાતમા જતા ત્યારે ફરીથી લૂટફાટ ન કરવાની સરતે—રૈયત—રાજ પાસેથી પોતાના થોડાની ખોરાકી તે ખર્ચને નામે જે ખણડણી લેતા તે.

ધાસિયો, ધાશિયો.

ધિધવાવું, ગગલી જવું.

ધિમેલ, સ્ત્રી૦ કીડીના આકારનો પણ જરા મોટો તે રતાસ પડતો કીડો.

ધિયાળ, વિ૦ જેનો દુધમાથી ઘણું ઘી નિકળતું હોય તેવી (ગાય—લેસ)

ધિલોડી, સ્ત્રી૦ સરડા જેવું પણ ચપટું ને અડધા રાખના રફ જેવું એક પ્રાણી. ૨ ધિલોડાનો પેયો. ધિલોડું, ન૦ ધિલોડીના પેલાનું ફળ. એવું શાક ધાયછે. ધિસલું, ન૦ આસરે ત્રણ ચાર હાથ લામ્બુ એક છે એ પાંખાંવાળું બળદ-પળોટવાનું હથિયાર ૨ છોડાને રમવાનું હાથ એ હાથનું હોયછે તે રમકડું.

—'ધિસલે ધાલવું'—અધરા—મુસ્કેલ—સાસારી કામમા દાખલ કરાવવું તે.

ધિસવું, કિં૦ સ૦ મુઝીનો માર મારવો

ધિસોડું, ગિસોડું

ધિસ્સો, પુ૦ માળ—દોરીનો—માળ—દોરીપર ધસ પડે તે

ધી, ન૦ [સં૦ ધૂત] માખણ તાવેથી જે ચિક પ્રવાહી નિકળેછે તે. એ રસોઈના અને ચરતા મમાં આવે છે.

—'ધી ફળાં ફરવા'—કાઈ કામમા ન ધારે લાલ થવો—પૈસા ટકાની પ્રાપ્તિ થવી.

ધીચો, પુ૦ ધી વેચનારો

ધીસ, સ્ત્રી૦ તપાસને માટે સિપાઈઓ સાથે ફરવું રોન. ૨ હોળીનો વરથોડો—મોઢા મોઢાના પોત પોતાના નિશાણો અને તાસાં દોલ સાથે એ વરથોડો કાડે છે તે. એમાં છેલ્લે એક વરરાજા ગોં પર બેઠેલો હોયછે અને એને સાવરણી વગે ચમ્મર થાય છે અને પછાડી સાજનિયા વરને ગીત ગાય છે.

—'ધીસ ખાવી'—હાથમાં લીધેલા—ધારેલા કા બૂલ થવી, ધાર્યું કામ ન થવું. ૨ માર ખ 'ઠીક ધીસ ખાધી'

ધીસો, પુ૦ ધસરકો

ધુંગટ—ધટ, ધુમટો.

ધુંગટી, સ્ત્રી૦ માથે ચોડાય તેવી સિવેલી કા

ધુંજવું, કિં૦ અ૦ ફરતા અવાજ કરવો—ભમ

ધુંટડો, પુ૦ એક જ વખત એક જ દમે જે પીવામાં આવે તેટલું તે, ગોટ ધુટડો ભરવો

—'ધુંટડો પી જવો'—કડવો—વાકા—મર્મનો સહન કરવો તે

ધુંટણું, ન૦ પગનો નળો અને જાંઘ એ બેની વચ જે સાથો તે, ટીચણ

ધુંટણિયાં, ન૦ બાળક છોડરા ધુટણ ધસતાં અહીં ત આવ કરે તે ધુંટણિયાં ભરવા—તાણવા—

ધુંટવું, કિં૦ સ૦ વસ્તુને ઝીણી કરવાસાર તે ઉપર પરાઈ—પથરો વગેરે ચાપીચાપીને ચાર પાસ સ ફરવો.—ધુંટવામા ધણું કરીને કુડી ને કુતરં છે. 'તપખીર ધુંટવી'. ૨ કાઈ વસ્તુને સાફ

અળદતી કુવાસાર નેઉપર બીજા કાંઈ અળદતી વસ્તુ
ધસવી — પાટી ઉપર કાંઈ અથવા કાંઈ ઘૂટ. ૩
અળી આપેલા ખરડા ઉપર વારે વારે લખ્યા કરેલું;
અક્ષર લખવાનું ક્રમ પાળવા 'દોષીરતાં ઘુટયાધી
કરકત સારા ચાલે'. ખાંડવા — કુટવામાં ઉપર ઉપ-
રનું જોર, વાટવામાં ગાળુ જોર ને ઘુટવામાં ફરતું જોર
વિશેષે હોવા છે.

ધુટી, સ્ત્રીં પગની પાટલી અને પગના નળાને જોડ-
નાર સોંધાની આલુખાલુએ બાર નિકળેલી ને હાડકી તે
ધુટો, ધુટ નપખીર કાગળ વગેરે ઘુટવાનું ઓળવ
ધુએક, ધુવડ.

ધુધરમાળ, સ્ત્રીં ધુધરની માળા (અળદતી કાટ)
(ધેરિયા કેમરે આવે છે તે)

ધુધરી, સ્ત્રીં સોનાં રૂપાં વગેરે ફાલુના પતરાંનો પોલા
ગોળ ખણખણતો અથવા કાંચ ને નાનો આકાર તે.
૨ રેશમની પાટી ઉપર ધુધરી જોડેલી હોય તે ઘરેણું—
સ્ત્રીના હાથનું, એ 'મોતીનું' તથા સોનાનું હોય છે.
'મોતીનું' રેશમની પાટીપર જોડેલું ને પેરેવેલું હોય છે,
સોનાનું જડતલ ને તોરથી શુદ્ધેલું હોય છે. ૩ પાંદેલી
જુવાર વગેરે—ધણું કરીને દોરને ખવડાવવામાં આવે છે.
—'ધુધરી લટકની' એ પ્રયોગ કાંટલાં લૂગડાની
સ્ત્રીદરડી લટકની હોય ત્યારે અંગમાં ખોલાય છે.

ધુરડા, ધુટ ધાતુનું—લાકડાનું—તરસાડનું—નાળિયે-
રીના પાતરાં વગેરેનું પોલા ગોળ આકારનું અને માંચ
કાંકરા વગેરેથી ખખડ તેવું રમકડું. ૨ મોટી ધુધરી.
૩ ધુધરીયેલો ધુમખો. ૪ ધુધરાના અકારનો ખાવાનો
પાંચ—ખાવાનો ધુધરો. પદાળ કરવા સારું પલાળવા
લાગે. ૬ છોતે વાગે પકાવવા આખા કાકરા—
પરમાળા ને એક જાતના પાંખાનાં પાંખાં ખાવાનાં કાકરાં

ધુમટી, સ્ત્રીં તાડના પાનરાંની અંધા અખરતા પાત-
રાંની બનાવેલી સુપડાં આકારની પણ એક ખુબીની
તાંસો દુકાંચ તેવી લાખી ને વસ્તુ તે. આમડાના
ગરીબ ગરબાં છતરીને કેશખે ધુમટી વાપરે છે.
વાસની-ચામની બનાવેલી છતરી, જેની અંદર ઘાટના
ખાલણો દારાં ઉપર ખેસેલું ને ૨ તાણુતની ઉપર
ને ગોળ આકાર હોય છે તે.

ધુમટો, ધુટ ધુમટ—ધટ; લાજ અટમ દેખાવવા સા-
માયાપરતો છેડો બાર બેચી મોડાંને ટોંકવું તે. ધુમટો
બેચવો—તાણવો

ધુમણી, સ્ત્રીં બાળક છોટાને ધોરિયાં—પારણામાં
સુવાડીને ગાના દોરી બચી દિવસ તાખવા ને. 'દાવો
ને વાલો, લાઈ ને ધુમણીએ ધાલો' (સી સલાપણુ).
ધુમણી ધાલવી દેવાય છે.

ધુમરડી, સ્ત્રીં કેર ખાવા તે ૨ કેર; ચમર.
ધુમરાણું, કિં અં માંડું ચણુ, ગુસ્સામાં દેખાવું ૨
વરસાદનું ચડી આવવું; અન્ધરાણું ઝુમી રેવું (આ-
કાશનું).

ધુમરું, કિં અં ચાર પાસ દેવાઈ સીંગા વાર કરવો —
'અવાજ ધુમી રહોછે'. ૨ કાઈ કામ કરતા તેમાં એવું
દીલ લગાડવું કે બીજા વાતનું લાન ન રે મન બની
રેવું મચવું ૩ ગામમાં મોટા કારભાર કરવા, માલનું
ધુરડું, કિં સં પોપચા ન મિચાય તેવી ગીતે ગુસ્સામાં
કામની સામાં જોઈ કરવું, નાકાત ગોળા કાડવા
ધુવડ, નં [સં ઉલુક] રતિન દેખે (દિવસ નહિ)
તેવું એક પડી.

ધુસણું, કિં અં [હિં] જોરથી—જોર જુલમથી—
વગર નોતરે અન્ધ પેસવું—જગ.
ધુસિયું, નં જોર કાળ પડવાની પેટી—નું પાન-
દરવાઈ—કાગવાઈ

ધેધાયલી-હું, ઘેનવાળી-હું ૨ બાવરી. (આખ).

ધેસ, સ્ત્રી ૦ છાસમાં જીવારનો બડો લોટ મીઠું મસાલો નાખી ઉકાળી જે રાખડું—તખડકિયુ બનાવવામાં આ વેછે તે ચણા-કાંગ-બણીની પણ બનેછે કેવત, ‘ધેસ ખાય તે ધોધર થાય’—એટલે કૌવતવાળો બડો થાય ‘આવડે નહિ ઘેસ ને રંધવા પેસ’—એટલે ઘેસ સરખી બનાવતા આવડે નહિ ને વળી મોટી રસાઈ કરવાનો કાકો રાખવો—સેલુ કામ થાય નહિ ને મોટા કામમાં હાથ ધાલવો.

ધેડું, ન૦ એક જાતનું ચોપણ જાનવર એ જાત ગરીબડી ને બીકણ હોયછે—એનું માસ ખાવામાં અને એનું બિન ગરમ કપડા દાખલ કામમાં આવેછે, મેદુ, ગાડુ.

—‘ધેરાનું ટોળું’—વગર સમજે એકની પાછળ બીજા કામ કરે જાય એવી ટોળી.

ધેન, ન૦ ભારી થયું—મીઠાઈ જવું તે, ખુમારી, બંધ લાગતું ધેન.

ધેખર-ભર, ન૦ [ધૂતવર] ગેભર.

ધેખરિયો, વિ૦ ગેભરના જેવો મોઠો. “આવ રે વર-સાદ, ધેખરિયો પરસાદ, બિની બિની રોટલી ને કારેલાનું શાક”

ધેર, પુ૦ ગોળ ફરતી હદ, પરીધ ૨ જામો અડ્ડરખો ધાધરો વગેરેનો છેક નીચલો ચારેપાસ ફરતો અથવા ગોળ એવો જે લાગ તે. ૩ ચોટલીની આસપાસ જે નાના બાલ રખાવવામાં આવે છે તે, ધારી સ્ત્રી ૦ ગોળ ચક્કરમાં ફરવું તે ૨ ઘેરિયાનું ટોળું.

—‘ધેર’ એ શબ્દ ધરમાં અથવા ધરતરફ એવા અર્થમાં વપરાય છે—‘મારે ધેર આવજો’, ‘ધેરધેર માટીના ચુલા’, ‘વેલો ધેર જજો’, ‘તમે ધેર હરો કે વાડીયે?’

—‘ધેર ઉડી જવું’—અછત થવી—ભીડ પડવી. (ધણુ કરી એ પ્રયોગ અનાજના વેપારમાં સખધમાં ઉતરે શુજરાતમાં વપરાય છે)

—‘ધેર કરવો’—ઓળવી નાખવો, શુભ કરવો (દીવો)

—‘ધેર ગયો’ એ શબ્દ કટાળો, ખેદરકારી અને તિરસ્કાર દર્શાવતા વપરાય છે ‘ધેર ગયો ન આવ્યો તો’

—‘ધેર ગોળી જોસવી’,—આદમી અથવા ગૈસાનું નુકસાન થયું

—‘ધેર જવું’—ઓલવાઈ જવું, ઘુબાઈ જવું (દીવો)

—‘ધેર બેઠા ગૂઝા આવી’,—એ કેવત અચાનક—ન ધારેલો લાલ થતા વપરાય છે.

—‘ધેર બેઠી’—ન ધારેલું નુકસાન થયું (ગૈસાનું)

—‘ધેર મુકવું’—દુર રાખવું, લેખવું નહિ ‘તેણે આખરું તો ધેર મુકી છે.’

ધેરદાર, વિ૦ ફરતા ધેરવાળું (કપડું)

ધેરબેઠાં, અ૦ કામ કીધાવગર, ખાર ગયા વગર—‘હવે તેને ધેરબેઠા પેનશન’ ખાયા કરવાનું છે’ ૨ ધરમાં કામ કરતા—‘તેને ધેર બેઠા ૨૦૦—૩૦૦ મળે છે ત્યારે તે શું કરવા તાબેદારીની નોકરી કરે?’

ધેરબેસવું, કિ૦ સ૦ ચાકરી થકી ખરતરફ થયું, રજા મળવી

ધેરવું, કિ૦ સ૦ ચારેપાસથી કબજા કરવું, ખાર ન નિકે-કળાય તેવી રીતે સાંકડમાં આણી મુકવું, રસ્તો રોક લેવો, કેદ કરવું ૨ સામું આવતું હોય તેને અટકાવ

ધેરાવ-વો, પુ૦ પરીધ, ધેર ૨ ગોળ આકાર.

જેમાં જેટલું ધેરાયું હોય તેટલું તે.

ધેરાવું, કિ૦ અ૦ સાંકડમાં આવવું ૨ ચારેપાસ હદ આવી રઈ હોય તેવું હોવું

ધેરિયો, પુ૦ નવરાતરમાં જે કાળી દુબળા વગેરે નીચ લોક હારેહાને ટેકે ગોળચક્કર—ધેરમાં ફરતા ગાયછે તેમાંનો ચક્કર

ધેરું, વિ૦ સારીપટું ભરેલું દેખાતું, પાકું—‘આ કપડું ધેરું રહેલું છે’. ધેરો અથવા પાકો રજું અને એનું ઉલટું કામી—ખુલતો આછો રજું ૨ ચકચૂર, ખુમારી વાળી (આખ, કેપ વગેરે).

ધેરેધેર, અ૦ સધળે ધેર, દરેક ધરમાં; બધાને ધેર. ધેરો, પુ૦ ફાળે કિલ્લાને ચારે પાસથી ઘેરી લેવા તે. ચારપાસ ફરતાં વિટળાઈ વળવું તે, ધેરાવ, ધેરાવો. ‘ધેરો ધાલવો.’

ધેલચન્દ્ર, ન૦ જેની ધેલછા ચન્દ્રની પટું સદ વદમાં વધતી ઓછી થતી હોય તેને પેટે જે જન્મેલું તે—

એ શબ્દ અલણ લોક વાપરેછે

ધેલછા, સ્ત્રી ૦ થોડુંક ઘેલાપણું, થોડી અથવા વખતે વખતે થોડી થઈ આવતી જે ઘેલાઈ તે.

ધેલડી, સ્ત્રી ૦ ઘેલી (લાડ—ખારમાં). ‘કેજે ઘેલા કપડા ઘેલડી, ઓ કામિની’

ધેલસદૃશું, વિ૦ ઢક્ક વગરનું ‘ચલ તું તો જ્યારે મારું બધું ઘેલસદૃશું કામ કરી મુકે છે’

ધેલાંકાડવાં, કિ૦ સ૦ લાડમાં ઘેલાઈ કરવી, લાડવું ૨ જુડું ઘેલું બનવું ૩ મશકરી હટા

ધેલાઈ, સ્ત્રી ૦ ઘેલીહાલત, ગાડપણ.

ધેલું, વિ૦ ગાડું, દિવાનું, સાડીતણું પાસળી, ઢક્ક

ધેસું, સ્ત્રી ૦ રજા, ધુળ ‘ધેસું ભર્યા ધનશ્યા’

ધોંકવું, કિ૦ સ૦ હાથની કાણી મારવી ૨ માર મારવો ૩ મારવું; જોખવું

ધોંકો, પુ૦ કોણીનો માર ૨ મુકો, ગોદો

ધોંગાટ-ધાટ પુ૦ કળકળાણું, બૂમ, શોગ; ભેગો મારો અવાજ.

ધોંચું, કિં સં ઝીણું હથિયાર અન્નર મેસાડું, ભોકું.
ધોંચાડું, કિં સં પરાણી કટાર વગેરે ધોંચવી ૨ મરઘ
નહિ છતાં સુવાડું (છોકરાને) ઝીકાને ધોંચાડ કે કામ
કરવા કે. ૨ કન્યા બસાકારે આપવી. 'જમનાને
લેતું કાણુ, એનો આપ ધોળી ગયો તારે શું કર્યે?'
ફરું, કિં અં બંધ લાત ન રે તેવું બંધવું—સુડ.
ઘોડાડું, નાનાં છોકરાને કઠાવડીએ બંધાડું. 'ઝીલાને
જેમ તેમ કરતાં ધોડાડો છે'.
ધો, સ્ત્રી સરડાના જેવું પણ અપરુ એક પ્રાણી એને
લિંગડાં અને ચાર પગ હોય છે. એ ઘાણું ઝેરી અને
એનો અવાજ મિદામણો હોય છે. એ રાતે શિકાર
સાધે નિકળે છે. એની એ જાત પ્રસિદ્ધ છે—ચન્નધો
ને પાટલાધો.

ધોડું, ધોંડું, ૨ સુકીનો માર મારવો.

ધોડો, ધોંડો.

ધોગર-ધર, પું બાળક છોકરાઓને ઝીક આપવાને
કહેવો એક મિદામણો જાડા પુરુષ, બાલુક, બાવો.
જુજનાતમાં, ધોગરો પોતાનાં રડતાં બાળકને ધારતીથી
સુવાડી દેતી વખતે હાલરડામાં ધોધરનું ગીત ગાય છે તે
નોયે પ્રમાણે. 'એ ગીતની મતલબ જો કે બાળક
સમજતું નથી તોપણ તે ગીતના લેકાતા રાગથી અને
ઝોળી પારણાના પવનથી બાળક મીડી લેરમાં બેઠો
જાય છે. "સુઓ સુઓ બાવા ધોધર આવ્યા, હાકણિયે
હંકારે આવ્યા, ચારણી જેવડી દાળ લાગ્યા, વાસ
જેવડા ચોખા લાગ્યા, વાળ જેવડા રાટલા લાગ્યા,
ધણી જેવડા પાપડ લાગ્યા, પંસાનું ઘી લેતા આવ્યા,
આંખની માને કાઠિયો ધાવે, ઘેરા કે જે બચખચ
મોઢે, આંધળો કે જે જોવા જઈએ, લૂકડો કે જે
દોડતા જઈએ, નાગો કે જે તારે લાઈ લુટાછે પારો
ફરે ને લેસ વઢોવે, મીનીઆઈ બેઠાં માખણ તાવે,
આવો રે મીનીઆઈ આવું ઝઉરે, મારા કીકાભાઈના
માથરણા પાથરું છું રે, હયા ધરતી તીચી બારી, છોકરા
પરણા ને મા કુવાડી (મીઠળ), જુઓરે લોહો
વાત વિચારી—હાલો હાલો."'

ધોગર-ધરણો, પું ધોગરમાં જે રાણો—મોટો તે.
નવરાત્રીમાં જે મોટું મિદામણું જાડું પુતળું કરીને
તેની આગળ છોકરાઓ રમે છે તે—એ, માતાનો
ધોળી કેવાય છે.

ધોધરો, નં ગળાનો હોડિયો.

ધોધલો, નં ગળ.

ધોધારી, વિં ધોધા બન્દરનું—સમ્મન્ધી

ધોધા, જેને કંઈક લખતા લખતા આવડતું ન હોય
તે, મૂરખો. ૨ ધોધાનો. ૩ ડિડિલ જાતના સર્પોનો રાજ.

ઘઠિયાવાડમાં નવરાત્રિમાં છોકરાઓ તે નાગરાજને
નિમિત્તે લિલ્લા માગતી વખતે નિચેનું ગીત ગાય છે.
"ધોધો રાણો રક્ષા કરે, રક્ષે રક્ષે દીવા બળે, આપોરે
લાઈ આપો, છવે તમારો ગાપો," વગેરે.

ધોધોરાણો, ધોગર—ધરણો.

ધોચું, ધોંચું, ૨ અન્નર ધાલવું. 'ધોંચી ધાલવું'—
વગર ખંસાઈ કેટલાં મોઢવતું.

ધોજાડું, વિં જે જળાશયમાં માણસ પડીને મરી ગયું
હોય તે; અપવિત્ર.

ધોટ, પું ઘુંટડો. [સં ધોટક] ધોટો. "પછાડી
પછાડી પાં ધર ધર ધોટ કરે" (વક્ત્રલ).

ધોટધરું પું ધોડાને પેટનાર "ચખ જે લમવી શર
એકથી તાડત કમુક સારથી ધોટધરું" (વક્ત્રલ).

ધોડગાંઠ, ધોડાગાંઠ.

ધોડોડ, સ્ત્રી ધોડાઓની દોડદોડ—સરત. ૨ જ્યાં
ધોડાઓની સરત થતી હોય તે રૂકાણું ધાય તે
ધોડમહાત, સ્ત્રી મેતરજ્યાં ધોડીથી બાદશાહ મહાત
ધોડમું, નં ધોડાના જેવું છે મોટું જેવું તે.

ધોડલી, ધોડી (લાડમાં બોલતાં). 'અનિબદ્ધની ધોડલી'.
ધોડલેલ, સ્ત્રી જે વૃથ—ગાડી સાથે ધોડા નેડાતા
હોય તે; ધોડાગાડી.

ધોડસ્વાર, ધોરસ્વાર.

ધોડાખીલો, પું સોનાનું ચિતરવાનું એક રાજ.

ધોડાગાંઠ, સ્ત્રી એક ગાંઠ વાળી પછી વળ દઈખીજી
ગાંઠ વાળવી તે. ૨ સેતરજની રમતમાં અને ધોડિયોયે
એકેકના જોરમાં રેવું તે.

ધોડાગાડી, સ્ત્રી ધોડા નેડેલા—નેડાતા હોય તેવી ગાડી
ધોડાધોડા, નાના છોકરાને રમવાની રમત, લાડી ધોડો
ધોડાર, સ્ત્રી ધોડા બાંધવાની જે જગો તે, એ ખુદી
હોય અથવા છાપરીવાળી હોય; તળેલો.

ધોડાવછ-જ, સ્ત્રી એક જાતનું સુગંધીદાર સુગિયું
ધોડાવાળો, પું ધોડાની આકરી કરનારો—હાકનારો;
ચરવાદાર; રાત.

ધોડિયું, નં સાંમસામાં બળે પાયા અને ઉપરથી એક
ધસિ આવેલી એવો લાકડાનો બનાવેલો બાળક છોક-
રાને સુવાડવાના કામમાં આવેલો જે ધાટ તે—એની
સાંધે લુગડાના કકડાના ચાર છેડા બાંધી લઈ વચ-
માંથી જુલતુ રાખે છે ને એમાં બાળકને સુવાડવામાં
આવે છે એ ઝોળી બાંધી હોય કે ન બાંધી હોય
તોપણ લાકડાનું ધોડિયું કેસય ૨ તાડાનો દાંડો
—'ધોડિયામાંથી ઝડપાવું' એટલે નાની ઉમ્મરમાં
વિવાહ થયા તે (ધનવાન-કુળવાનના છોકરાનો).

ધોડી, સ્ત્રી ધોડાની સાદ ૨ જેને રેક—આધારે
તમ્બુરા સારફીના તાર બંધા રયા હોય છે તે લાક-

ડાનો અથવા દાંતનો કકડો, ખીટી ૩ જાંચી બેસણી
—જેના ઉપર પખવાળ મુકવામાં આવે છે તે. ૪
ઉપર ચઢી મસાલથી જાંચે, હાડીમા દીવા કરે છે તે
૫ નિશાળમા હિસાબ કરી જતાવવાનું પાટિયું જેને
આધારે ગોઠવાય છે તે, નકસા ટાગવાનું ચોકકું. ૬
લેહેર, ખુમારી ૭ છોકરાના હાથ બાધી તે ઉપર
પાટીયો ખડકવી તે. ૮ ટેકો મુકી ચાલવાની લાકડી
૯ લુગડાં મુકવાની ખીટી ૧૦ સેતરજંની રમતમાનું
એક મોરુ જે અડી ધર ચાલતું કેવાય છે તે. ૧૧
એક ચિતરવાનું રાચ 'ઘોડીપર ચડ્યો છે' એટલે પૂર
નિશામા છે — 'લીલી ઘોડી' એટલે ભાગની ખુમારી,
'કાલી ઘોડી' એટલે અરીણીની ખુમારી. 'ઘોડી કુદાવવી,'
એટલે ખોડકાતાં-લકડાતાં ચાલવું

ઘોડું, નં નાનો ને દુબળો ઘોડો અથવા નાની ને
દુબળી ઘોડી ૨ ઘોડી ઘોડાઓ. ૩ ઘોડેસ્વાર 'ગાએક.
વાડ મુખર્ષિ આવ્યો તારે પોતાની સાથે ઘણું ઘોડું
લાવ્યો હતો'.

ઘોડેસ્વાર, પું ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનારો ૨ 'ઘોડે
બેસનારો, પેલીસનો અથવા લશ્કરી સિપાઈ ૩ એવા
સિપાઈયાનું જે લશ્કર તે ઘોડેસ્વારનું ઉલટું પાયદળ.

ઘોડો, પું [સંં ઘોટક] શોભીતું ચોપચુ એક પશુ.
એની ખરી ચિરાયલી હોતી નથી; એને ગરદનપર
બાળ—ચાળ હોય છે એની પીઠ ઉપર અસવારી
થાય છે એ બળી ચારે જોડાય છે ૨ નદી દરિયામાં
જે માંને આવે છે તે (મહીનો ઘોડો) ૩ ખીલી—
તમ્બુની ખુટી. ૪ ખેતર—સીમાડાની હદ જતાવવા જે
પથર દાટવામાં આવે છે તે, ખૂટ, બાણ ૫ ત્રણ
(સોકડાંની રમતમા). 'ઘોડે ઘાલ્યું ઘેર ન બન્યું'.
'એ ઘોડા' એટલે 'છ'

—'ઘોડા જેવો મરદ'—જેસામા આવીને ટટાર
થયલો 'મને હવે કઈ રોગ નથી, ઘોડા જેવો છઉં'

—'ઘોડાની ચાલ'—ઝડપી—ઉતાવળી ચાલ

—'ઘોડાપર ઘોડા વધવા'—બ્યાજ ઉપરાઉપરી વધવું

—'ઘોડે ચડીને આવવું'—ધણી ઉતાવળમાં આ-
વવું, કોઈ કામ કરવા—કરાવવાની બેહદ ઉતાવળ કરવી
'ઘોડે ચડી આવ્યો હોય તો બાધી રાખ,' અર્થાત
ધીરજ પકડ, ઉતાવળ ન કર.

—'ઘોડો ગથવો'—ગુમ ગોઠવણ—મસલત કરવી

—'ઘોડો ચડાવવો—પાડવો'—(બુદ્ધકનો) ૨ ત્રાજ-
વાની લાકડીપર પલ્લાની દોરી ચડાવવી, જેથી વત્ત
લેવાય અને ઓછું અપાય તેવી જુગતી તે

—'ઘોડો જોરપર હોવો'—જેસામાં હોવું, કામ
કાજ કરવામાં તત્પર રેવું.

—'ઘોડો ફેંકવો—મારી મૂકવો'—ઘોડાને ફેં-
પાટ—ધણી ઝડપથી દોડાવવો.

—'ઘોડો બાધવો'—ધીરજ પકડવી—ધરી
ઘોડોઘોડો, નાના છોકરાઓની એક રમત એના
એક છોકરો બીજા છોકરાના ખભાપર ધોતિયા-પટ
કાને લગામ પેરે ધાલી દોડાવે છે.

ઘોઠલો—લ્યો, પું બળદિયો, સાંઠ

ઘોણ, પું લુહારનો મોટો અથોડો.

ઘોણિયું, નં બાચુ, ઠેકા

ઘોતું, નં ગાય લેસાદિ દોરને દૂધ દોતી વેળા જે બાબત
મુકવામાં આવે છે તે, બાણ. 'વાળી લાલુ ઘેર ને
ઘોતું માંડ્યું ગળ્યું, લીલું નીરુ છુ, પણ તે ન મુલ્યે' (દ્યો)

ઘોળો, ગાળો.

ઘોર, સ્ત્રીં જીંધમા નાકની વાટે જોશથી શ્વાસ ચાલે તે
અથવા એથી જે અવાજ નિકળે તે, નસકોરા બોલાવવાં
તે. ૨ [ફાં] મુડદાને દાટવાનો ખાડો. પું તમ્બુ-
રામા પિત્તળના તારથી જે જોડો—ખરજનો સ્વર
નિકળે છે તે ૨ [આં] દરિયાકાંઠ, ક્યાસ.

ઘોર, વિં [સંં] બિહામણ, લયકૂર ૨ કમકમાટ
ભરેલું; ફૂર, અધમ. નં ટોણ (ઢોરતું).

ઘોર-અન્ધારી, વિં બિહામણી કાળી અન્ધારી (રાત)
"ચાર દાડાનું ચાંદરણું ને ઘોર અન્ધારી રાત".

ઘોરણ, જીંધમા નાકનો જે અવાજ થાય તે.

ઘોરતર, ઘણું લયકૂર.

ઘોરમ્ભાવું, કિં અં ગોરમ્ભાવું. ૨ ઘોર—બિહામણ,
કાળું થવું [કાઝા કરવો.

ઘોરવું, કિં અં જીંધતાં નાકમાંથી જોડો અવાજ
ઘોલાં, ઘીલોડા.

ઘોલિયો-લૈયો, પું વગર નોતરે જમવા જનાર
ઘોલો, પું વગર નોતરે—તેડે આવી જશે તે (ધણ
કરીને જમવા સારું) ૨ ખાસી કરેલો વાછરડો.
૩ (દીવાળીનો) એક પક્ષી.

ઘોપ, પું [સંં] સારીપટે ગોખવું તે; પાટું-મેઠે
કરવું તે. ૨ આહીરનું ઝુપકું ૩ સ્વર, શબ્દ, અવાજ.
૪ ઘોડાને બાધવાનું ઠેકાણું; તળેલો. 'દીઠી ઘોડાની
ઘોપ' ૫ મેધનાદ, ગડગડાટ.

ઘોળ, પું ગલરાટ, આમ કરવું કે તેમ કરવું એ કંઈ
સુઝે નહિ તે. ૨ વાદવિવાદ. ૩ અન્ધેર. 'ઘોળ પડ્યો
—ઘાલવો' એમ કેવાય છે. ૪ સમુદાય.

ઘોળવું, કિં સં ઝાળીયોળીને નરમ કરવું. ફરી વળે-
રેને ઘોળવી ૨ એકનો એક વિચાર કરવા કરવો.
કોઈ વાતપર વિચાર કરવો.

—'ઘોળી પી જવું'—કોઈના કેવાની દરકાર ન
લેખવું નહિ તે.

ચક્રમો, બનાત.

ચક્ર-૨-ભમર, ૨૦ ચક્રની પેઠે ફરતુ હોય તેમ.

ચક્રરડી, સ્ત્રી ૦ એક રમકડું કાગળની ચક્રરડી પવનથી ધ્રે છે, દાંત—લાકડાંની એક વાર ફેરવ્યાથી ધણીવાર ફર્યા કરે છે. ૨ ગોળ આકારમાં ચક્ર, ચક્ર ફરતુ તે ૩ માથું ફરતુ તે; અન્ધારા આવવાં તે. ચક્રરડી, ભમરડી—લોલખાવા, ઝુદ્દી ફરવી, ચક્રકોળ વગેરે તે ‘ચક્રરડી ભમરડી રમવી, રમડાવી’, જૂઠું સાચુ સમજવીને છેતરવો.

ચક્રરડું, નં ૦ વચમાં ‘કંઈ નહિ પણ ગોળ વરતુથી હદ બનેલી તે—પૈડાંની છુટી પડેલી ગોળ વાટ. ૨ બપોરું, ૩ ગોળ આકાર—કુંડાળ. ‘પાણીમાં પથ્થર નાખેથી ચક્રરડો થાય છે’.

ચક્રરદા, વિં ૦ હજુપુટ—ભડો (પુરુષ)

ચક્રરવો, પું ૦ ફેરાવો; લામ્બો રસ્તો. ૨ પરીધ, ઘેર. ૩ કોકાયુદ્ધ, ચક્રવ્યૂહ

ચક્રરી, સ્ત્રી ૦ ચક્રરડી (૨ ભ ને ૩ ભ અર્થમાં) ચક્રરી મારી આવવી, ચક્રરી આવી એમ કેવાય છે ૨ દક્ષણી પાંધડીમાં ઉપરાઉપરી પાટા ચડાવેથી જે ગોળ આકાર થાય છે તે ‘મને મોટી ચક્રરી ગમતી નથી માટે ડોળમાં લામ્બી પાંધડી સમાવજે’. ‘ચક્રરી દાર’—ગોળ દક્ષણી પાંધડી

ચક્રલી, સ્ત્રી ૦ ચક્રલો એ પક્ષીની માદા, ચક્ષી ચક્રલુ, નં ૦ ચક્રલો અથવા ચક્રલી. ૨ નાનું ઉડતુ પડખેરું. ૩ ફળિયુ; સેરી, ચક્રલો.

—‘ચક્રલુ પણ નથી’ એટલે કોઈ પણ માણસ નહોતુ

—‘ચક્રલાં ચુધવા’—નજીવી બાબતમાં માંયુ ધાલવુ

૨ ગરીબોને પળવવા.

ચક્રલેદાર, પું ૦ મોલ્લા—ચક્રલાની સમ્ભાળ રાખનારો સરકારી સિપાઈ

ચક્રલો, પું ૦ [કાં] જ્યાંથી ચાર રસ્તા ફણાતા હોય તે નાકું ૨ મોલ્લો ૩ જીવડા ને બિયા—દાણા ખાનારાં પતાસાંના પડાના આકારની ચાચવાળાં નાના પક્ષીઓમાં જે નર પક્ષી તે, ચક્રલો

—‘ચક્રલે મુકવું’ એટલે લોકને જણાવવું; ખુદ્દલ કરી દેવું, બિધાકું પાડવું

ચક્રવાચકવી, [સંચક્રવાક] પાણીમાંથી શિકાર શોધતાં એક જાતનાં પક્ષીઓ—ધણું કરીને આકારમાં હંસ બતક જેવાં પણ ખુબતરથી નાના હોય છે. એ પક્ષીઓ વિષે એમ કેવાય છે કે નર માદા દિવસ સાથે રહે પણ સાંજથી તે આખી રાત એક બીજાથી ભૂદાં—એક આ પાર ને બીજા પેલે પાર. ‘ચક્રવા-ચક્રવી ચતુર નર, નિતપત રહત ઉદાસ; ખર ધ્રુવડ

અરુ. અણુજ નર, સદા મગન પ્રધિરાજ. ૨ ભુદાસ-રીખાતા આશકમાણુક

ચક્રવે, [ચક્રે] ‘તેણે એક ચક્રવે રાજ કરીયું’ એટલે તે સધળા રાજ્યોને તાબે કરી લઈ પોતે એકલાએ જ પોતાનું મોટું રાજ કરીયું

ચક્રામું, નં ૦ ચામડીપર જે ગોળ ચાહુ પડે છે તે

ચક્રાર, પું ૦ ચ એ અક્ષર. મોડામાંથી નિકળતો કાં પણ એકાદો અક્ષર (પણ), જરાએ.

ચક્રિત, વિં ૦ ધાં ૦ છક—અન્ય અયલુ; આશ્રય પામેલું, એકાએક ગભરાયલું (ભયથી)

ચક્રી, સ્ત્રી ૦ ઘણી, ફરતી ચક્રી, ચક્ષી.

ચક્રોતરું—રો, નં ૦ પું ૦ [કાં] એક જાતનું મોટું લીમ્બુ જેવું ફળ

ચક્રોર, પું ૦ [સં] એક જાતનું પક્ષી—ધણું કરીને કુંકડાંની જાતને મળતુ પણ નાનું—એને વિષે કેહેવા છે કે તે ચન્દ્રકીરણ પીતે જીવે છે એ બહુ ચક્ષળ છે. વિં ૦ ચક્ષળ, ચાલાક, ચપળ, હોશિયાર (માણસ).

ચક્રોરો, ચક્રોર.

ચક્રર, નં ૦ [સં ચક્ર] લામ્બુ ગોળ ફરવાતું તે, ફેરાવો; આટો ‘તે એક ચક્રર મારી આવ્યો, હવે તું જા’. ૨ પરીધ; ફેર, ઘેર. ૩ પૈકું અથવા પૈડાનાં આકારની બને પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કોઈ પણ ચીજ. ૪ માયુ ફરતુ તે; તમ્મર, અન્ધારી; ચક્રરી, જીવ ડોળાવો તે. ‘તેને વાણમાં ધણું ચક્રર આવે છે’. ૫ લોડાંનું ગોળ હથિયાર.

—‘ચક્રર ફરવું’ એટલે વિચાર બદલવો—લાવો,

ઉથલપાથલ થવી, રૂપાન્તર થવું. ૨ ફાવવું, સેલ થવું.

ચક્ષી, સ્ત્રી ૦ ગોળ આકારમાં ફરતી ચપટી ગોળ વસ્તુ, ઘણી; ફરતી ચાકી

ચક્ષુ, નં ૦ ચક્રુ, દષ્ટનો ચાક બાંજવો તે ૨ વિલાયતી છરી

ચક્ર, નં ૦ [સં] પૈકું અથવા પૈડાના આકારની એ પૈડાંની પેઠે ગોળ ફરતી કોઈ પણ ચીજ, ચાક. ૨ દરિ યાઈ જીવડાનું ધર; રાખલાં કાડાંની એક જાત—એ વિખણના ચાર આયુધમાં એક છે અને વિખણ—શાલિગ્રામની સાથે રોજ પુજાય છે. ૩ ગોળ ચપટું ધાર વાળું લોડાનું હથિયાર જે ગોફણી પેઠે ફેરવીને ફેરવાઈ આવતુ, જેથી માણસ કપાઈ જતા. —અસલના તમાં લડાઈમાં ઘણું વપરાતુ ૪ આગળી ચક્રુકોને છે ચક્ર આકારનું રેખાઓનું જે નાનું ચુછળું તે. જે માણસને એવાં ચક્ર હોય છે તે ભાગ્યશાલી કેવાય (જ્યોતિષ—સામુદ્રિક). ૫ એક સમુદ્રચક્રી તે સમુદ્ર મુખી લામ્બો પોળો ગયલો જે પ્રદેશ તે, ધ્રુવ

મોટું રાજ્ય; મોટો દેશ. ૬ ચક્ર—ગોળ આકારમાં રચેલું
સૈન્ય; ચક્રરાયો; ચક્રગૃહ. ૭ સરીરમાં છ ચક્ર
કલ્પેલાં છે તેમાનું એકેક—ખટચક્ર શબ્દ જ્ઞેવો
૮ ચક્ર અથવા ગોળ આકારમાં ગ્રહાદિકનો જે માર્ગ
તે—રાશિચક્ર, સવત્સર ચક્ર; કાળચક્ર; આદિ લઈ.
ચક્રકણ્ડ, પુઠ એક જાતની તાલિમખાનાની કસરત
ચક્રધર, પુઠ [સંઠ] ચક્ર ધરનાર પુરુષ—વિષ્ણુ ૨
કૃષ્ણ ૩ કુંભાર.
ચક્રપાણિ, પુઠ [સંઠ] ચક્ર છે હાથમા જેના એવો
જે દેવ તે, વિષ્ણુ
ચક્રવર્તી, પુઠ [સંઠ] ધણી મોટી પૃથ્વીનો રાજા,
ચક્ર—ધણાં મોટાં રાજનો ચલાવનારો; સાર્વભૌમ
રાજા; શેનશાહ; નાનાં નાનાં ધણાએક રાજ્યોને છતી
લઈ ચક્રાકારમાં એકઠાં કરી એક ચક્રે રાજ કરનારો.
ચક્રવાક, પુઠ [સંઠ] ચક્રવૈ.
ચક્રવાદી, સ્ત્રીઠ ચક્રવી.
ચક્રવાત, પુઠ [સંઠ] વપરાયો.
ચક્રવૃદ્ધિ, વિઠ [સંઠ] મુદ્દલ ને વ્યાજ એ જેને
એકઠા મેળવી નવું મુદ્દલ ગણી વ્યાજ દોડવું એવી
રીતનું (વ્યાજ). વ્યાજ ખે રીતનાં સાદુ—સડ વ્યાજ
અને ચક્રવૃદ્ધિ—વ્યાજનું વ્યાજ.
ચક્રવૃદ્ધ, પુઠ [સંઠ] ચક્રના આકારમાં ગોઠવેલી
સૈન્ય રચના, દોઢાં ભુધ, ચક્રરાયો
ચક્રાકાર, વિઠ [સંઠ] ચક્રના જેવા આકારનું.
ચક્રાકૃત, વિઠ ચક્રના જેવી છાપ મરાવેલું માણસ, (ચક્ર
એ વિષ્ણુનું ચિહ્ન છે), ૨ કપાળમા ગોળ તપાવેલો
લોડાનો દામ દીધેલું માણસ. ૩ શિક્ષા મામેલો.
ચક્રી, પુઠ વિષ્ણુ ૨ ચક્રવાક. ૩ કુંભાર. ૪ ધણા નાના
રાજાપર રાજ કરનારો રાજા.
ચક્ષુ, નઠ [સંઠ] આંખ, નયન; નેન. ચક્ષુભિઃસત્યમ
એમ વેદારમાં બોલાય છે તેનો અર્થ આંકે આંખે
જે દીકું—નજરે જે જોયું તેજ સાચુ. પ્રીતિ.
—‘ચક્ષુરાગ’—નજરથી—દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થયેલી
—‘ચક્ષુ વિષય’—આંખથી દેખાતા જે પદાર્થ તે.
ચખ, ચક્ષુ (જુની કવિતામાં). [કડાવવો.
ચખાણવું, કિંઠ સંઠ ઠાઈને ચાખવા આપી સ્વાદ
ચખાર, પુઠ ચાડિયો, ચુગલીખોર. ચોરચખાર કેવાય છે.
“અળ સુએ ઉઘાડે ખાર, ન કરે ચેરી ચોરચખાર”
(નખાખ્યાન).
ચખદણું, કિંઠ સંઠ છુદવું, ચાંપવું; ચક્રદણું. ૨ નુકસાનીમા
હિતારવું. ‘ચોરના પેપારે—માં અને ચઘી નાંખ્યો’. ૩
હોરાન કરવું; દુ.ખ દેવું. ‘તે મને પારેવારે ચખદ ચખદ
કર્ષો કરે છે’.
ચખદણું, કિંઠ અઠાણાવું, છુદાવું—‘સખાણાને મારો

પગ ન ચઘદાય’. ૨ સફૂડાસથી લયગતુ. ‘જરા ચઘ
દાખને ખેસો’.
ચઘવું, કિંઠ અઠ કનકવાએ આકાશમાં ઉડવું
ચઘળવું, કિંઠ સંઠ ન ખવાતુ હોય તોપણ ડાખી
ડાખીને ખલાતકારે ખાવું. ૨ ધીમે ધીમે મોડામાં
ચાવ્યાં કરવું, મોડામાં રમાડ્યાં કરવું
ચઘાવવું, કિંઠ સંઠ કનકવા—પત્તને દવામાં ઉગાડવો.
૨ છકાવવું; ખેડાવવું.
ચઘીજવું, કિંઠ અઠ સફૂતમાં સમજી જવું.
ચઘું, વિઠ ચઘળ, ચાલાક, જલદીથી સમજી જાય તેવું.
ચઘું, નઠ નદીમા રેલ આવ્યાથી કિનારાપર અથવા
કિનારાપરનાં ખેતરમા કરી રચેલો જે કાદવ તે, ધસડાઈ
આવીને કરી રચેલી મટોડી —એથી પાક સામે થાય છે
ચઘું, વિઠ [સંઠ] ચઘચઘ; શુદ્ધ; પવિત્ર. ‘પ્રક્ષના
ધ્યાનમાં રે, ખન ચઘી ને રઘી દ’. ૨ આનન્દી. રઘી
ભઘી ચઘી
ચઘું, પુઠ [સંઠ] મોરચઘું, મોટેથી વગાડવાનું એક
વાળુ ૨ તાળ વગાડવાની પિત્તળની ચક્રનિયો. ૩
કનકવા—પત્તનું પુછકું; કાળજનો પત્ત ૪ ગઝી-
પાના આઠ રઘીમાનો એક (ધમટી આકારનો) અઠ
દેવા, ધપટ, ધપટા (કઈ નહિ એમ ખતાવવાને અનુદો
ઉભો કરી ખતાવે છે તે)
ચઘી, વિઠ [સંઠ] ચઘું. ‘મન ચઘી તો કથરાટમે
ગગા’, “સજ થાઓ કરી મન ચઘી”. ૨ રેલ,
મોટો “ચઘી માકુ ધર મ્હે, નીતું અવચુલુ હોય,
કપડા કાટે રણ વધે, નામ ન જાણે કાય”. [નતખા
ચઘીરી, સ્ત્રીઠ સળગેલી વસ્તુનો ઝીણો ભાગ, ઝિણગારી.
ચઘી, ચઘીણી, ચઘી ભઘી. ૨ આનન્દી. ખુરા મીંગજી
૩ કાછડીછરો; છીનાખવો. [કાદવું તે
ચઘીડી, સ્ત્રીઠ કોડ, સુતી વખત મોડાપર હુગકું
ચઘીડો, ચિચુડો.
ચઘીણું, કિંઠ અઠ ચઘીણાણું. ચામડી ઉપર તીક્ષ્ણ—
ખળતાં જેવું ખ લાગવું —‘સોરાપલી ચામડીપર ચીંઠાનું
પાણી પોચી તે ચઘીણું છે’ ૨ ખળવા માડવું, ચીંદવું.—
‘શાક ચઘીણું છે’. ૩ શીકર થતી, ગલગદ થયો, મુઝાવું
‘જન ચઘીણું ચઘીણું થયા કરે છે’.
ચઘીરવું, કિંઠ અઠ ચઘીરવું (૧ લા અર્થમા). ચઘ-
રવું ચોનાં કરના ચઘીણામાં વધારે સખત સાગ-
ણીનો અર્થ રચો છે.
ચઘીકા—ડો. ચિચુડો. [સામગ્ર
ચઘીચાર, વિઠ ચાર ચઘ વગુનો જે ચોક ને, ચાર
ચઘી મરમો, પુઠ સા બેન સમાણી યાગો દેવી તે
ચઘી, [સંઠ] ચાંચ.
ચઘીણાણું, કિંઠ સંઠ સરીરપર લલકો હાથ ફેરવો

તે; ખાળકને નખ વગેરે ન વગાડતા હલકા હાથે જે ખજવાળવું તે. ૨ જે આગળા અને ચક્ષુદાની વચમાં પેસાને ફેરવ ફેરવ કરવો તે. ૩ ધીમે ધીમે ખાવું, ખાતા નકામી વાર લગાડવી.

ચક્ષુળ, [સંઁ ચક્ષુલ] સ્થાન—વિચાર—કર્મમાં ફરતું, ડગમગતું; ખસી—ઢળી જાય તેવું ૨ હોશિયાર, થોડામાં ઘણું સમજી જાય તે, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવું. ૩ ચાલાક, ચપળ, ગરમ લોહીવું.

ચક્ષુળા, સ્ત્રીં [સંઁ ચક્ષુલા] વિજળી. ૨ લક્ષ્મી ૩ એકવૃત્ત (કવિતામાં)

ચક્ષુળાઈ, સ્ત્રીં ચક્ષુળપણું; ચાલાકી, હોશિયારી.

ચક્ષુ-ચ્ચૈ, સ્ત્રીં [સંઁ] ચાંચ. 'ચક્ષુ પ્રહાર.'

ચટ, પું [સંઁ] શ્રાદ્ધમાં જોઈયે તો બ્રાહ્મણ, પણ તેને અભાવે, એકડી કરી ગાઠ વાળેલી એવી દર્ભની સળિયો જે પિતૃ બ્રાહ્મણના પ્રતિનિધિ રૂપે પૂજાય છે તે. સ્ત્રીં ખન્ત, કાળજી વિં જિદ્દ; હઠ; ખોસ. કિં સંઁ એકદમ ખાઈ જવું. 'ખહુચરા માત મહાકાળ-રૂપે થયાં, દુષ્ટનું સેન તે ચટ કીધું' (હરિરામ). અંઁ ઝટ લઇને, જેમ અને તેમ તાંકીદે.

ચટક, પું [સંઁ] એક પક્ષી; ચલ્લો. ૨ ચટકા મારવા તે.

ચટક, વિં દીપતું, બાર પડીને શોભે તેવા રડ્ડતું—રાતું. 'ચટક મટક ને રાતું ચટક, સાઈ ટાંટીયો ને ધાત્ય સટક' એ એખાણું જોડાને માટે છે. ૨ ખન્ત.

—'ચટક ચાંદની'—નખરાં—હાવભાવથી મોહ ઉપજાવે એવી ખુબસુરત સ્ત્રી (એ પ્રયોગ હલકા દરજ્જાની સ્ત્રીને માટે વપરાય છે).

ચટકદાર, વિં લલકદાર; મોહ ઉપજાવનાર. ૨ મન પર છાપ પાડે એવું (લખાણ; ભાષણ)

ચટકનું, વિં લલકવાળું. "ચાખુડિયો પેરીરે, પધારો ચટકનતા" (પ્રેમાનન્દ સ્વામી)

ચટકમટક, વિં લલકદાર; ચક્ષુળ. ૨ છમક છમક ચાલતી (સ્ત્રી). "ચટકમટકતી ચાલે રમલા".

ચટકવું, કિં અંઁ દક્ષ લાગવો; દક્ષથી દુ ખ થવું—'મને કંઈ ચટકયા કરે છે'. ૨ ખુલવું, દીપવું,—ચન્દનીતું. ચન્દની ચટકી—છટકી.

ચટકી, રતુમ્પકું; અધઅધતું રતાશ મારતું. ૨ દિલમાં અસર કરનાર "એના ચિતમાં ચટકી લાગી રે, આ શુ રે કીધું" (રાજે).

ચટકો, પું દશ, દક્ષ—'મચ્છરે ચટકો ભચ્ચો—માચ્ચો' ૨ કોઈના મેણથી દુ ખ લાગવું તે; રીસ. 'તેને તારા કયાનો ચટકો લાગ્યો' ૩ કડી (ફજેતા જેવી) 'રડ્ડના તે ચટકા હોય કાઈ કુડા ન હોય'. ચટકો ભરવો—મારવો, એટલે કોઈને ગુસ્સાથી કડવો શબ્દ કેવો.

ચટચટ, ઝટપટ; ઝટાઝટ.

ચટણી, સ્ત્રીં મરચા, આદું, કોથમીર, મીઠું વગેરે ભેગા વાટી જનાવેલો જે ખાટો તીખો ચાટી ખાઓ પદાર્થ તે ૨ નહિ જેવો તુચ્છ પદાર્થ—'મારુ જોણું તે શું ચટણીમાં કાઢી નાખે છે? શું કંઈ જ લેખવમાં જેવું નથી?'

—'ચટણી કરવી' એટલે ઉડાવી દેવું, ખરચી ખાવું ૨ સહાર કરવો, ઘણું ફાડવો. 'પ્રતાપે મોનક સેનાની ચટણી કરી નાખી'.

—'ચટણી પેડે ઉડી જવું' એટલે થોડીવારમ વપરાઈ જવું 'ચટણી ખાઉં',—દક્ષિણી (તિરસ્કારમાં)

ચટણું, નં મીઠો પદાર્થ ચાટી જનાર બાળક.

ચટણો, પું દક્ષિણમાં રહેનારો મરાઠો. ૨ લાંબિયો.

ચટપટ-ટી, સ્ત્રીં કાળજી, ખન્ત, ૨ તાલાવેલ ગભરાટ; ઉતાવળ ૩ અકળામણ; સન્તાપ.

ચટાઈ, સ્ત્રીં [કાંઁ] સાદડી

ચટાકો, ચટણી રાયતા પાપડ વગેરે પદાર્થો. 'ચટણ ચટાકો'. ૨ સારું સારું ખાધાતું રસિયું. 'જીવકાર' ખાધાનો ઘણો ચટાકો છે'.

ચટાચટ, અં જલદીથી; ઝટઝટ.

ચટાડવું, કિં સંઁ કોઈ ચાટે તેમ કરવું.

ચટાપટા, પું રડ્ડના આડા અવળા લીંચોટા

ચટાપટી, ચટપટ-ટી.

ચટયો, પું જિદ્દ; મમતી, હડીલો.

ચટુકું, વિં ચાટુક.

ચડ-ચડ, અં ઝટ; જોતાં જોતામાં; જલદીથી

ચડચડવું, કિં અં વાસ આદિ ફાટવાથી જે અવાજ થાય તે. [ધટ થવું તે

ચડઉતર, સ્ત્રીં ચડવું ને ઉતરવું તે. ૨ ભાવનું વધ

ચડણું, સ્ત્રીં ઊંચે ચડવું પડે તેવો માર્ગ.

ચડતી, સ્ત્રીં નકારીમાંથી સારી હાલતમાં આવવું—

હોવું તે, આખાદાની; ઉત્કર્ષ; વૃદ્ધિ. ૨ જય, કતેહ

વિં ચડતી દશા—કળા—ક્રમાન.

ચડતું, વિં વધારે સારું—કિમ્મતનું—સુખનું—પદ વિનું ૨ વધતું, વધતું થતું

—'ચડતા દાડા'—આખાદાનો વખત (એતું ઉલટું પડતા—નળળા દાડા) ચડતી દોલત, ચડતી પાયરી ઈં. ૨ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવો—હોવો તે.

—'ચડતી લાજણી'—(ગણિતમાં) હલકી કિમ્મતના નામની રકમને ભારે કિમ્મતના નામની રકમમાં આણવી તે—પૈના રૂપિયા કરવા તે ચડતી ને રૂપિયાની પૈ કરવી તે ઉતરતી લાજણી.

—'ચડતી શ્રેઠી'—સરખી બાદબાકીની (સરખા ઉતરની) અથવા સરખા ભાગાકારની (સરખા ગુણો તરની) વધતી સડખ્યાઓ સમખન્ધી હિસાબ ગણ

વાની રીત. ૨, ૪, ૬, ૮, અથવા ૩, ૬, ૨૭, ૮૧,
૨૪૩ એવી જે ંરી તે.

—‘ચડતુ વ્યાજ’—ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ.

ચડપચડપ, અમં જલદીથી, ઝટઝટ.

ચડપયું, કિં સં ઝડપયું, ઝટ લઈ લેવું.

ચડલડયું, કિં અમં ગુસ્સે થવું, રીસમાં જોસથી
જોલવું. ૨ લડી પડવું, જોલવાલ થવી

ચડલડાડ, પું ગુસ્સામાં એક ખીજ સામે જોલવું
થવું તે; જોલવાલ

ચડયું, કિં અમં [સં યડન] નીચેથી ઉપર જવું
માળપર—અગાસીપર—ઘોડાપર—ઝાડપર—ટેકરીપર

ચડયું (ઉતરવાનું ઉઠવું) ૨ ધીમે ધીમે આકાશમાં ઉઠી
આવતું જણાવું—ચન્દ્ર સૂર્ય તારા વગેરેનું. ૩ વધારે

વાકું વળવું; કામડીના ઉપલા આંકામાં પણછ ધાલેવી
કામડીયે તણાઈને જોરમાં વાંકું વળી રેવું—(ખન્નવું

ધનુષ્ય ચડયું—આકાશમાં મચ્છ તણાયો). ૪ સરમાં
વધારે જિંયું થવું—જવું—સારફી, નરમાં વગેરેનું

પ લાવ વધવો, કિંમત નસતી થવી—‘સુતરનો લાવ
ચડ્યો’ ૬ વધારે માંગણી કરવી; એકના કરતાં ખીજાએ

વધારે આપવાનું કબૂલવું—‘લીલામમાં ચડવું’ ૭
પૈસા—પદવીમાં વધવું ૮ સારી હાલતમાં આવવું,

ઉત્કર્ષ થવો, ૯ મમત મદ વગેરેમાં વધવું. ૧૦ ભાંગ
અરીણુ દારુ વગેરેનો જોસ. વધવો, માયુ કરવું—

‘ભાંગ ચડી છે’. ૧૧ પુલાઈ—છાકી—એકી—કાટી
જવું.—‘તું સોજસોજ વાતમાં એટલો બધો રોનો ચડી

નય છે?’ ૧૨ ખેસવું—માફક આવવું—‘જોડો પગે
ચડતો નથી’. ૧૩ જોઈયે તેના કરતા વધારે મુદત

થવી—‘પગાર ઉપર વીસ દાડા ચડ્યા છે’. ૧૪ જોરાંએ
મોઢું અળગુ ખેસવું.—‘જમનાને આ વખત અળગુ

ખેસવું ચડયું છે માટે ખરચની તૈયારી રાખજો’ ૧૫ દર-
દત્ત વધવું.—‘તેને સોળ ચડવા માંડ્યા છે’. ૧૬ છારી

—ધૂળ—કગ વગેરે વળગવી.—‘કાટ ચડવો’, ‘લીલ
ચડવી’. ૧૭ ખૂન માન્ય થવી; સ્વીકાર થવો, પસન્દ

આવવું—‘વિખળને તુળસી ને મહાદેવને ખીલી ચડે છે’.

૧૮ થર બન્ધાવો, ઉપર પથરાવું—‘તેનાપર ટોળ—
રફ ચડ્યો છે’ ૧૯ બ્રાહ્મણને તૈયાર થવું ૨૦ હલો

કરવાને તૈયાર થવું, તૈયાર થઈ દૃષ્ટ કરવી.—‘સો કા-
મંડી ચડી છે’; ‘લખ્કર ચડયું છે’ ૨૧ ફૂલવું; જિંયું

આવવું, ખાકું થવું (ખીસ). ૨૨ મળવું, જડવું, ગ્રામ
થવું.—‘મનુષ્ય જન્મરૂપી રે, જોયો મણી હાથે

ચહડ્યો’ (ધીરો). ૨૩ પ્રસંગમાં આવવું.—‘જોખનને
હાથે ચહડશોરે’ (ધીરો). ‘ચડી આવવું’—ગુસ્સામાં

આવી ધસારો કરવો.—‘લશ્કર ચડી આવ્યું’. કેવલ
—‘ચડે તે પડે ને લાણે તે ભૂલે’.

—‘ચડતો પાસા’—આળાદી થવી; લાગ્યું ખુલવું.

—‘ચડી ખેસવું’—ખેમયાં યઈ ધુરકવું, શિરજોરી
કરવી; આગા ન પાળવી.

—‘ચડી વાગવું’—ખીજની કુમકથી કાઈને સતાવવું

ચડવો, પું કિકરાનું નાનું ઠામ—એમાં પાણી ભરી
લોટ ઝડે ફરવા નય છે—મુસલમાન જોણે વતી

પાણી પિયે છે [ફરી પદાર્થ.
ચડસ, ચરસ. ૨ મમત, હક; જોસ ૩ એક જાતનો

ચડસાચડસી, સ્ત્રી સરસાંસરસી, દેખાદેખી
ચડસીલું—લો, પું મમતીલો; હકીલો, જે વાત મનમાં

લીધી હોય તે ન છોડનારો.
ચડસું, પું કુવા તળાવમાંથી પાણી ઉપર ચઢાવવાનો

ચન્ન ૨ ચોપાલી
ચડાઈ, સ્ત્રી લડાઈની સ્વારી, હુમલો. ૨ તૈયારી

ચડાઉ, વિં જરા જરામાં પુલાઈ નય તે ૨ થોડીવારમાં
ઉસકેરાઈ નય તે.

ચડાચડી, સ્ત્રી સગસાઈ, હાંસાતોંસી
ચડાવ, પું જિંયું ચડવાનું હોય તેવી જગો. ૨ ઉકા-

વણી; સ્વારી. ૩ ચડતી, ઉપાડ.
ચડાવણુહાર, પું ચડાવનાર, ગોઠવનાર ‘મ પડ

મારા આધાર, ચોસલા કોણ ચડાવશે, ગયા ચડાવણુ-
હાર, હવતા જાતર આવશે’ (રાસમાળા)

ચડાવવું, કિં સં કાઈ ચડે તેમ કરવું, એકના ઉપર
ખીજું મુકવું ૨ અતીસં ખાવું પીવું—‘તેણે આજ

ખૂબ લાકુ ચડાવ્યા છે’, ‘તેણે ગઈ કાલે લાગના બે
લોટા ચડાવ્યા હતા’. ૩ ઉસકેરવું. ૪ થેલું બનાવવું,

પુલાવવું ૫ પણછ ઉંચી કરી ધનુષ તૈયાર કરવું ૬
વધારે ધૂટ આપવી, માથે ચડાવવું—‘તેના મા બાપે

તેને ધણો ચડાવી મુક્યો છે’ ૭ કબૂલ કરવું, સ્વીકારવું.
—‘તમારુ જોડ્યું મં ખુશીથી માથે ચડાવ્યું’ ૮ વાણ

ઉપર માલ લઈ જવો. ૯ દેવ માન્ય કરે તેવી વસ્તુ
અર્પણ કરવી, માથે મુકવું—‘દેવને હલુ ચન્દન પૂલ તો

ચડાવ્યાં નથી, થાળી પિરસીને ટાકુ કા કરી નાખે છે’.

૧૦ ભોગ આપવો ‘તેને શુ માતા માદેવને ચડાવે છે’

ચડાવો, ચડાવ. ૨ ગાડીનો એક અવયવ ૩ વૃદ્ધિ, ચઢતી.
૪ ઉસકેરવાપણું ૫ વધારો—‘અનાજના લાવમાં

ખૂબ ચડાવો થયો છે’. ૬ મેજો.—‘હરદારનો ચડાવ’.

ચડિયાતું, વિં વધારે સરસ—ચડતું થતું
ચડીચોટ, વિં એકદમ, લુસ્સાભેગ ‘એને લીધા તે

ચડીચોટરે, અનિખકા આનન્દી” (રણછોડ)
ચડેડાડ, વિં અવાજ કરવું. “એવું ઝેતામાં ડલણુગ

નાહો, ચડેડાડ ટોડલો કાટ્યો” (તળાખ્યાન).
ચડી, સ્ત્રી નક્કીથો. ૨ ચકલી

ચડેલ, ચડાઉ.

ચડભડવું, ચડભડવું.

ચડવું, ચડવું. ચડવું—ચડવું, ચડાઈ—ચડાઈ ઈં. ૨ રમતમાં એક છોકરાએ બીજા છોકરાને ચડકવા—પકડવાને દોડવું.

ચડાઉ, વિં જમીનને માફક આવે એવું (પાણી). ૨ ચડવા બેસવા લાયક ૩ ઉચાણુમા છે તે ૪ સરસ; ઉત્તમ. ૫ પુલણુજી, પતરાજીખોર.

ચણુ, કબૂતર—ચકલા ચકલી ઈં પક્ષિને દાણા નાંખવામાં આવે છે તે. “ચણુ મૂકે માઈ ફળ કામના, મોહા પશુ પડે દામ ચામના” (અખો)

ચણુગી, ચિફારી.

ચણુચણુ, અં એવો થતો અવાજ દેખાડે છે

ચણુચણુવું, ચચણુવું.

ચણુચણુટ, પું ચચણુવું તે. [તિ, બનાવટ.

ચણુતર, નં ચણુવાની રીત, ચણુવાનું કામ ૨ ચણેલું

ચણુવું, ફિં સં ઇંટ પથરા વગેરેને એકપર એક છો ચૂનાના કાલની મદદે મુકતા જઈ બીત દિવાલ તૈયાર કરવી, કડીઆનું કામ કરવું ૨ નવું ઉઠાવવું (કામ).

ચણા, પું [સંં ચણુક] કઠોળની જાતનું અનાજ બીજા કઠોળ કરતા ચણા ઘણા વપરાય છે ‘ચણાના ઝાડપરથી કુદી પઓ’—ચણાનું ઝાડ નાનું હોય છે તે ઉપરથી, સેજ કામને અધરુ કેવું, જીજ મેનત છતે મોડું પરાક્રમ કીધું સમજવું એવો અર્થ રાખે છે. ‘વેચીને ચણા કરવા’ એટલે વેચી વટાવીને ખાઈ પી ઉડાવી દેવું. ‘વેચીને ચણા કરે એવો’—ઠગવા—કપટ કરવામાં હુશિયાર. ‘ચણામમરા’—કધક ખાવાનું, તુચ્છ. ‘ચણા ચવરાવવા’—ઠગવું, કપટાળો આપવો. ચણા એકવચન તે ચણા બહુવચન

ચણાખાર, પું ચણાના છોડ ઉપરના ઝાકળના પાણી-માથી બનાવેલો ખાર; પ્રવાહી.

ચણાદાળ, સ્ત્રીં ચણાની દાળ

ચણાપણી, સ્ત્રીં ચણાનો છોડવો. ૨ ચણાના છોડની બાંધેલી જુડી. ‘ચણાપણી કઈ ઝાડમાં લેખું’

ચણાપાપડી, સ્ત્રીં ચણાની દાળને ગોળ અથવા ખાડની ચાસણીમાં મેળવી બનાવેલા જે ચાકાં તે, એક જાતની મીઠાઈ.

ચણારો, ચારો (પક્ષીના અચ્ચાનો)

ચણિઆરું, નં જે ખાડામા ચારણા—દરવાજાના ખુણાનો અણિઆરો લાગ પ્રતો રે છે તે.

—ચણિઆરા ઠેકાણે રાખવાં—નજર સીધી—ચોખ્ખી રાખવી

—ચણિઆરા નચાવવાં—સ્થિતિ ધસારત કરવી.

ચણિયાપાટ, પું ચણિયાના કપડાના તાકા.

ચણિયો, પું છોકરીઓને પેરવાનું તથા ખામડીખે જુગડાની અન્દર પેરવાનું વસ્ત્ર

ચણોટી—ટી, સ્ત્રીં એક જાતના વેલાનું રાતું બીધું—ફળ, ગુજા. ઘોળી, પીળી, કાળી ચણોટી પણ રુપ છે. ૨ માસાનો આઠમો અથવા વાલનો અર્ધે ભાગ, રાં ગ્રેન.

ચણડ, વિં [સંં] ધણુ જ ગુરુસામા આવી ગયું કોધાયમાન. ૨ ઝાઉસ, તુન્દ મિજાજી, ગરમ. ૩ ભય. પું જૈન મતનો એક દેવતા. ૨ એક રાક્ષસ (ચણડમુણ ચણડાળ, પું [સંં ચણડાલ] મા ખામણી ને બા શદ્દ એ બેથી પેદા થયેલી એકાદિ નિચી જાત પુરુષ. ૨ ઘેડો, ભડ્ડીયો. વિં નિદ્ય—ઘાતકી-દુષ્ટ—નીચ—પાપી (માણસ).

ચણડાળચોકડી, સ્ત્રીં ચણડાળ—હરામખોર—હુન્—લફ્ફા—કાળાં કામ કરનારા પુરુષોની ટાળી. લોકની ચરચા કરનારી સિત્રમણડી.

ચણડાળણી, સ્ત્રીં ચણડાળની સ્ત્રી. ૨ ઘાતકી કે કરનારી સ્ત્રી, પાપણી.

ચણડી, સ્ત્રીં ઘડી ઘડીમાં ગુરુસે થનારી સ્ત્રી, કફેર ૨ મહિયાસુર દેસનો નાશ કરનારી દેવી

ચણડુલ, પું અરીણુમાથી તૈયાર કરેલો ઠાલો રસ—એ દીવાની ઉપર રાખી નળીની મારફતે એનો ધુમા ખેંચાય છે. ચણડુલ પીનારાને પીતાં પીતાં લાળ ધા ગળે છે અને પછી તે દેનમા બેલાન પડી રે

ચણડોલ—ળ, પું એક જાતનો પક્ષી—એ કા રડ્ડનો ચલ્લા જેવડો અને મીઠો શબ્દ કરનારો હોય ચતરફ, પું એક જાતનું વાજી ૨ એક જાતનું ગી ચતરાઈ, ચતુરાઈ.

ચતું, વિં વાસો નીચે અને છાતી ઉપર હોય તે પીકપર પડેલું. ‘ચતાં સુષ્ણે છાતીપર હાથ રાખ્યા નહારા સ્વપ્ન આવે છે માટે તેમ ન સુષ્ણે, કરે સુષ્ણે’ (ચતાનું ઉલટું ઊંધું). ૨ પાધરુ, સવળું, યા થાય તેવું ‘આજ કાલ તેનો પામો ચતોજ—સવળો પડે છે’, એટલે જે જીગતી કરે છે તેમા તે યા જાય છે

ચતુંપાટ, વિં ચતું પાટલા જેવું. ‘તે બિંધાખરો ચાં પાટ પડીને ઘોરે છે’.

ચતુર, વિં [સંં] ચાર.

ચતુર, વિં [સંં ચત—માગવું; પુછવું] સેજમાં મજા—જાણી જાય તે, કુશળ; હોશિયાર, આવડતવાળું રસિક, જીખી પિછાનનાર. ૩ શાણુ, ડાહ્યું; ૪ પ હુચ્ચાઈ પારખનાર.

ચતુરફ, વિં [સંં] ચાર અક્ષ—ખાલુ—ખળ—

હાય તેવું (સેતો). હાથી ઉપર બેસીને લડનાર, થોડે સ્વાર, રથમા બેસીને લડનાર અને પાયદલ
તુરગ્ગરી, વિંચો ચાર અક્ષ—રક્ષવાળી (સેના)

તુર શિરોમણિ, ઘણો હુશિયાર, ૨ ડાહ્યા માણુઓમા ચડતો. ૩ ચૂખો (બગમો)

તુરસીમા, સ્ત્રીં [સંચો ચતુરસીમા] પૂરવ પચિયમ ઉત્તર દષ્ટાણુ એ ચારે દિશાએ જે ચાર સીમા તે; ચારે બાજુની દંદ.

તુરમુખન, વિંચો [ચતુર ને રક્ષ] ચતુર અને ઘણી ઘણી વાતથી બાણીતું; બહુલુ ગણેલુ હોય તે, ચતુર અને સમભુક

તુરા, સ્ત્રીં [સંચો] ચતુર સ્ત્રી.

તુરાઈ, સ્ત્રીં [ચાતુર્ય] કબેલિયત, હોશિયારી. ૨ જુગતી શોધવાની—રસ સમજવાની શક્તિ ૩ પકાઈ; ખન્ધાઈ તિ, ખલા.

તુરાનન, પુંચો [સંચો ચતુર-આનન] ચાર મોડાંના તુર્ણુ, વિંચો ચોગણુ.

તુર્ધાન, પુંચો એકાદિ સક્ષ્યાને ત્રણ વાર પોતાની સાથે ચુકાચી જે નવી ચોથી સક્ષ્યા પેદા થાય તે અથવા તે દેખાડનારો અક્ષ. —૨ એ સક્ષ્યાનો ચતુર્ધાત ૨×૨×૨=૮ છે.

તુર્થ, વિંચો [સંચો] ચોથો.

તુર્થાશ, પુંચો [સંચો] ચોથો ભાગ—હિસ્સો, એકના સરખા ચાર ભાગમાંનો અંકડો; ં; પા. [સન્યાસી. તુર્થાશ્રમ, પુંચો ચોથો આશ્રમ—સન્યાસ, આશ્રમી, તુર્થી, સ્ત્રીં [સંચો] સુવ અથવા વદ પખવાડિયાનો ૪ થો માસ; ચોથ. ૨ ચોથી વિભક્તિ તુર્થાકર્મ, પુંચો લગ્નની ચોથી રાત્રીએ જે ક્રિયા કરવામા આવે છે તે.

તુર્દળ, વિંચો ચાર પાંદડા—પાંખડીવાળું.

તુર્દશ, વિંચો [સંચો] ચાર ને દશ; ચૌદ.

તુર્દશી, [સંચો] ચૌદસ.

તુર્ધા, અંચો [સંચો] ચાર પ્રકારે—રીત.

તુર્ણુ, વિંચો જેને ચાર ભુજ—હાથ હોય તે. (વિંણુ, સરસ્વતી ઈં) ૨ ચાર બાજુ—મોડાં હોય તેવું. ૩ જેના હાથ પીડ તરફ પાધેલા હોય તે. ચતુર્ણુ જે સ્વરૂપે પણ ફેવાય છે.

—ચતુર્ણુ ખનનુ—સ્તબ્ધ થઈ ગેવું; ચક્રિત થવું ૨ કેદ કરી હાથે દોડી બાધી લઈ બળ તેમ થવું તે

તુર્વિધ, વિંચો [સંચો] ચાર પ્રકાર—રીત.

તુર્વેણુ, પુંચો [સંચો] ચાર ખુણાની આકૃતિ

તુષ્ટય, નંચો [સંચો] ચારેના સમુદાય. અંતાકણુ—આશ્રમ—સાધન ચતુષ્ટય—નિલાનિલ વસ્તુનો વિવેક;

લૌકિક પારલૌકિક ભોગમા વરાગ્ન, શમદમાદિ પર સમ્પત્તિ ને મુમુક્ષુપાત્ર.

ચતુષ્પદ, નંચો [સંચો] ચાર પગનું પશુ. ૨ ચાર ચરણનું વૃત્ત (કવિનામા) ૩ અગિયાર કરણમાનું એક (ન્યોતિપ) ૪ ચાર અવયવવાળું.

ચતુષ્પાદ, વિંચો ચાર અક્ષવાળું ૨ વાદીનું પ્રશ્ન, પ્રતિ-વાદીનું ઉત્તર, તેપર પુન પ્રશ્ન અને છેલ્લો નિર્ણય એ ચાર અક્ષયુક્ત જે વેવાર તે (ન્યાયમાં) ૩ શાકુ. ચરકેલ ૪ તોફાની

ચતુ, ચતું.

ચતુભુજ, ચતુર્ભુજ.

ચનિક, વિંચો કાણિક

ચન્તા, પુંચો [સંચો ચિન્ત્ય] સ્વામી, પ્રીનમ (વિરહિણી જેની ચન્તા કરતી હોય તે પુરુષ) ૨. ચિત્ત; મન “ચન્તા ચજે જોએ તેતણુ, મિત્યા કાર્ય હોય અખા ધણુ” ૩ ચિન્તા.

ચન્તાની, સ્ત્રીં સ્ત્રી—ચિત્તિણી.

ચન્તા, ચિન્તા.

ચન્તામણી, ચિન્તામણી.

ચન્દ, ચન્દ્ર. ૨ શ્રાવકના નામને છંદે હોય છે—કરમ-ચન્દ નવલચન્દ વગેરે ૩ અચ્ચમ્, પિત્તળ, મળ, સુનારુપા વગેરેનો ચળકતો જે ચાંદકો બેરાચો કપાળે ચોડે છે તે.

ચન્દ, વિંચો [કાંચો] થોડું, જુગ. “જ્ઞાનન ચન્દ રોજદા ચટકા” (મનોહરસ્વામી) ૨ થોડી વારનું; ઝટ જતુ જે તેવું.

ચન્દન, નંચો [સંચો] મુકેડનું ઝાડ ૨ એ ઝાડનું મુગન્ધી-વાળું લાકડું ૩ એ લાકડાને પાણી સાથે ચોરસિયાપર ઘસેથી લીસો પદાર્થ થાય છે તે—દેવને નવડાવીને ચન્દન પુલ ચડાવ. ૪ એ ચન્દનથી બપાળે જે ઉભુ અથવા આડું ચિહ્ન કરવામાં આવે છે તે; દીકુ; તિલક ૫ કાઈ પણ મુગન્ધીવાળો લેપ—પછી મુકેડ મળિયાગરુ ગમે તે

ચન્દનગિરિ, પુંચો મલય પર્વત, જેના ઉપર ચન્દન વૃક્ષ હોય છે તે પર્વત

ચન્દનઘો, સ્ત્રીં સરડા જેવી પણ મોડું પાનળું ને ઉજળીને કરડે છે તે ખાખરના ઝાડ ઉપર હોય છે ઘેાની બે જાત છે તેમાંની એક (બીજીને પાટલાઘો કહે).

ચન્દનચૂડી, સ્ત્રીં સહુથી અગાડી પૂરવાની ચૂડી જેની સુનાની ચીપ ઉપર વેલ વગેરે નક્કી ચિતરી હોય છે તે.

ચન્દનહાર, પુંચો એક જાતનું ઘાટે ચાલવાનું સુનાનું ધરણું કણકીની સેર એક સરખી સાદી હોય છે ને ચન્દનહારની સેર અનુક્રમમા નાની મોટી તથા અપેકી સેરમા ટપકીયો હોય છે.

ચન્દની, સ્ત્રીં ચન્દમાતૃ પસરેલું જે અજવાળું તે, ચાંદની, ચાંદરણુ, ચત્રી ૨ ધરમા છાજને લગતું ખીલકુલ સફેત અથવા માડવા ઉપર સફેત અથવા સફેત ને વચમા સુનેરી, તારા હોય તેવું કપડું બાંધવામા આવે છે તે.

ચન્દરવો, પું ધરમા ઠાકારમંદિરની ઉપર અથવા માંડવા ઉપર બાંધેલું જે બાંકું કપડું તે ચન્દની સફેત જ હોય અને ચન્દરવો ગમે તે રક્તનો સાદો અથવા ધણી રક્તનો પટાદાર હોય છે.

— ‘ચન્દરવો બાંધવો’—કોઈ બાબત બહેરમાં મૂકવી; પ્રખ્યાતિ કરવી (નકારી બાબતમાં), ક્ષેત્રે કરવું.

ચન્દરસં-સસ; ચન્દસ.

ચન્દા, સ્ત્રીં ચન્દ્ર (પણ સ્ત્રી લિંગે વાપરવો હોય તો). ‘પ્રેમચન્દાની બલીહારીરે’ ૨ ચન્દની, ચાંદરણુ ૩ ચન્દના જેવી કાન્તિવાળી સ્ત્રી ચન્દા, ચન્દાગવરી, ચન્દાલખમી એવા સ્ત્રીયોના નામ હોય છે.

ચન્દાવું, કિં અં બાંધને લીધે ફેરી વગેરે ફલાદિ-પર કેવાણુનો ચાંદલો-ડાઘ પડવો.

ચન્દાવો, પાયરી, દરબજે સુંદ ખીજના ચન્દની રેખા જેટલું અંતર ‘તે તો ચાર ચઢવા ચડે એવો છે.’

ચન્દી, સ્ત્રીં થોડા બળદ વગેરેને જે સુકો દાણો રોજ ખવાડવામા આવે છે તે ચન્દી આપવી—ચડાવવી.

— ‘ચન્દી ચડવી’—ખાઈ પીને અલમસ્ત બનવું ‘આજ કાલ એને ખૂબ ચન્દી ચડી—ચડે છે.’

ચન્દેરી, સ્ત્રીં એ નામનું સિન્ધિયાના રાજમા એક શહેર છે તે અથવા સાના બનેલા પ્રખ્યાત જે પાઘડી દુપટ્ટા વગેરે તે.

ચન્દ્ર, પું [સં] ચન્દ્ર-દીપતુ, આનન્દ ઉપભવવો] નવ ગ્રહમાંનો એક. ૨ (અગ્રેષ્ઠ મતે) ઉપગ્રહ, ગ્રહની ચારેમેર ફરનારો નાનો ગ્રહ ગ્રહો સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને ચન્દ્રો, ગ્રહોની પ્રદક્ષિણા કરે છે. પૃથ્વી એ ગ્રહને જે આપણે જોઈએ છીએ, તેને એક જ ચન્દ્ર છે—એ ૨૯ દાડે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી રે છે. બૃહસ્પતિ—શુક્ર એ ગ્રહને ચાર અને શનિને સાત, ચન્દ્ર છે ૩ બેરોને કપાળે નાના ચન્દ્રના આકારનું જે છુદણુ હોય છે તે. ૪ ચાંદલો, ચાંદલો. ૫ એક એ સંજ્ઞાની સજ્ઞા (કવિતા—ન્યાતિપમા)

ચન્દ્રકં, પું [સં] ચાંદલો, ચાંદલો.

ચન્દ્રકળા, સ્ત્રીં [સં] ચન્દ્રગોળ—ખિચ્ચનો જે ગોળમો ભાગ તે, દરરોજ ચન્દ્રની જેટલી વધ અથવા ઘટ થાય તેટલી તે ૨ સ્ત્રીયોને પેરવાતું એક જાતનું કાણુ મુતરાઉ રેશમની કે મુતરની કોરનાળું કપડું. ૩ એક જાતનું ગેલરના જેવો જાળીદાર ખાવાનો પદાર્થ—એ ગોસાઈના મારાજો ઠાકારજીને પ્રસાદમાં ધરાવે છે.

ચન્દ્રકાન્ત, પું [સં] એક જાતનો પથરો—એ કેવાય છે કે તે, ચન્દના કિરણો ઠીક—ઠીક બન્ધાઈ ગયેથી બને છે અને તેને ચન્દ્રપ્રકાશમા આણેથી તેમાંથી પાણી ઝરે છે ‘ચન્દ્રકાન્તના’ પ્રકાશમા બને છે.

ચન્દ્રગ્રહણુ, નં [સં] ચન્દ્રનું ગ્રહણુ જ્યારે પૃથ્વી, ફરતી ફરતી સૂર્ય ચન્દ્રની વચમાં આવી જાય છે—અને સૂર્યનો પ્રકાશ ચન્દ્રપર પડતો બન્ધ કરે છે ત્યારે ચન્દ્રગ્રહણુ થયું કેવાય છે

ચન્દ્રચંડ-કામણિ, પું માહદેવ, શકુર; શિવ ચન્દ્રજ્યોતિ, સ્ત્રીં ચન્દની ૨ એક જાતની આતશબાજી, બગોરિયું, કોડિયું.

ચન્દ્રપ્રભા, ચન્દ્રજ્યોતિ.

ચન્દ્રખિમ્બ, નં ચન્દ્રના પ્રકાશનો ગોળ આકાર—ચતુર્સ ચન્દ્રમણિ, ચન્દ્રકાન્ત.

ચન્દ્રમણડળી, નં ચન્દ્ર અને તેની આસપાસના તારાઓ

ચન્દ્રમા, પું [સં] ચન્દ્ર; ચાંદો, ચાંદ

ચન્દ્રમુખી, વિં [સં] ચન્દ્રના જેવું છે ગોળ ગો મોઢું જેવું તે (સ્ત્રી)

ચન્દ્રમૌલિ, પું [સં] ચન્દ્ર-મૌલિ—જટાનો અંગ્રીયોડો શિવ.

ચન્દ્રરેખા-લેખા, મુદ ખીજના ચન્દ્રની જે વાંકી ઝીણી લીટી તે. [જેવું તે (સ્ત્રી)]

ચન્દ્રવદના-ની, સ્ત્રીં [સં] ચન્દ્રના સરણુ છે વદ

ચન્દ્રવો, પું ચન્દરવો.

ચન્દ્રશાળા, પું અગાશી.

ચન્દ્રશેખર, [સં] શિવ.

ચન્દ્રાવળી, પું ગુજરાતી કવિતાની એક રીત—કાદિ યાવાડ અને કચ્છમા પ્રસિદ્ધ છે

ચન્દ્રાવળી, સ્ત્રીં એક જાતનું ગીત. ૨ રાધાની સખી ચન્દ્રિકા, સ્ત્રીં [સં] ચાંદરણુ; ચાંદની.

ચન્દ્રુસ, પું એક જાતના ઝાડનો ગુદર—એ કંઈ ચળકતો, લિચ્છુના રક્તો અને સુગંધી વનાતો હોય છે એ પાણીમાં પિગળતો નથી પણ તેલમાં ઉકળાય પિગળે છે—ચન્દ્રુસ તેલમા રન્ધાયો કેવાય છે. એ વાણને ચોપડવાના અને ઝોસડના કામમા આવે છે

ચન્દ્રોદય, પું [સં] ચન્દ્રનું ઉગવું તે

ચપ, અં મુચ્છ—છાતું રે, ન બોલ એવી જે ધમધમ તે ૨ કાઠની સામા જોઈને અડધાની પાસની આગળ નાકે અરકાજા કરેથી સામો ધણી સફેતથી મમક જાય કે મને બોલવાની ના કે છે તે સજ્ઞા

ચપકાવતું, કિં સં મીણુ વગેરેને બિન કરી અરકાજા કરાડવું. ૨ શાક દાળ વગેરેમા બિન કડાઈ ડાખવી, ચપા કરવો. ૩ આપવું ‘એને જરાક ચપકાવ કે રડતો રડ

ચપડો, પુઠ મીણુ વગેરેને ઊનું કરના બધાં આમડીપર મુક્યાં કરેલી અદેકી વાર અપટમાં જે ઊનુ લાગે તે; ડામ, ચપડાનું દુખ લાગતા જ છે પછી નથી તે ડામનું દુખ લાગતાંએ ધણુ તે પછી પણ ધણું છે. ચપચપ, ચપ, ૨ ઝડપથી (ખાઈ જવું) ૩ અવાજ પતાવે છે, “ચપચપ ચુએ ને ટપટપ ટપક”.

ચપચપવું, કિંમ અંમ ચિકાસ આવી તાર નિકળવા— ‘ચાસણ ચપચપવી’.

ચપચપું, વિંમ ચિકણું ને બીનું.—‘લાંચ ચપચપી છે’.

ચપટ, ચપટ.

ચપટાવું, કિંમ અંમ ડખાવું. ૨ તુકસાનમાં આવવું.

ચપટી, સીંમ અકુદો અને તેની પાસેની આંગળી એ એના ઉપલા ભાગને સાથે મેળવી દેવા તે.—‘તપખીસ્તી ચપટી ભર’ એટલે તે જે ભાગની અન્દર તપખીર ડખાવ. ૨ એ જે ભાગની અન્દર માથ તેટલો જે

તુકા તે; જરાક થોડુંક; સગાર, સેજ—‘ચપટી ઘૂળ’ ૩ અકુદો અને વચલી આંગળીનું એમ એ અગ્ર જોરમાં સાથે મેળવ્યાથી જે અવાજ થાય તે.—‘ચપટી વગોડવી’. ૪ જેટલી વારમાં એ અવાજ થઈ જાય તેટલો વખત; આખના પોષયાંનું એકાદુ દિલવું થાય તેટલો વખત; પા પળ, પલક ‘અરે ચપટીમાં જઈ આવ્યો જાણુ, મને વળી વાર ફેટલી’.

—‘ચપટીમાં આવવું’—તુકસાન થાય એવી સાકરમાં ફસાવું.

—‘ચપટીમાં ઉડાવેવું’—ન ગણુકારવું, ન લેખવવું; તુચ્છ ગણવું, મરકરી કરવી.

—‘ચપટીમાં લેવું’—ફસાવવું; સપરાવવું.

ચપટું, વિંમ ગોળ—લામ્યું—અણિવાળું નહિ પણ ખેટું—દખામણું—અખાયણું, પોણુ લામ્યુ દેખાતું. ‘પૃથ્વીનો આકાર ચપટો’—ખેટલો સપાટ નથી પણ ગોળ છે ‘ચીના લોકનાં નાક ચપટાં ચીખાં હોય છે’.

ચપડવું, કિંમ સંમ મુના રૂપા વગેરેના તારને એરણુ ઉપર ટીપી ચપટો કરવો.

ચપડાવવું, કિંમ સંમ સપાટાખન્ધ ખાઈ જવું. ૨ ચોરી જવું. ૩ ચપડ તેમ કરવું.

ચપડિયો, પુઠ બાદલું ચપડનારો.

ચપડી, સીંમ એકું જાતનું મીણું.

ચપણું, નંમ બેરું; સફાર; સમપાતર. કાદલો; મોટું કોડિયું.

ચપરાસ, સીંમ વડાઈ; પતગજ. ૨ [હિંમ] સિપાઈના પ્રતાની પિત્તજ રૂપાની જે વખતી તે, પિત્તજ રૂપાનું જે પત્ર તે.

ચપરાસી, સીંમ બડાઈ; પતગજ. પુઠ [હિંમ] પટાવાળો; સિપાઈ; જાસુસ, હલકાર.

ચપસવું, કિંમ સંમ ડાખવું.

ચપળ, વિંમ [સંમ ચપલા] મુસ્ત નહિ તેવું, ચાકાક, ચક્ષળ; ઉલોચી.

ચપળતા, સીંમ ચપળપણું, ચાકાકી, ચક્ષળતા.

ચપળાં, નંમ આંખ મિચામણું; આખનાં કરુણા.

ચપળા, સીંમ [સંમ ચપલા] વીજ, વિજળી; વિદ્યુત, ત્રામિતી. ૨ ચપળ સ્ત્રી

ચપળાઈ, ચપળતા.

ચપાચપ, અંમ મુગાં મુગાં પણુ ઝટઝટ ૨ ઝડપથી ૩ અવાજ ન થતો હોય તેવી સ્થિતિ દેખાડે છે.

ચપાટવું—ટી જવું, કિંમ સંમ સપાટાખન્ધ ખાઈ જવું

ચપાટી, સીંમ [હિંમ] ચાર પડવાળી રોટલી, જાડી રોટલી; ભાખરી

ચપેટ—ટી, સીંમ ઝપાટો, પક્ષો, કામિા ૨ ઘડો; તુકસાન; આકૃત; ડખાણુ. ૩ ભૂત પિશાચ વગેરેનો કળને.

ચપ, ચપ.

ચપટ, અંમ જમીનપર ગાંડ ગોડની ખુદામિથી ખેટું હોય તેમ (અદુરુદું નહિ) ‘ચપટ એસવું’. ૨ ડખાઈ ગયું હોય તેમ—‘ચપટ થઈ ગયો’. ૩ જુસ્સા નરમ પડી જવો. ૪ તુકસાન—ખોટમાં આવી પરવું ‘કાઈ કપટ કાગું કરતા, શત્રુ સાહવા માટે; ચપટ તેનું ચપટી મધ્યે, થઈ ગયું વેટના વાટ’ (માન્ધાતાખ્યાન)

—‘ચપટ વળી જવું’—મોટું તુકસાન થવું; ન-સન્તાન જવું; ધરમાર ઉખડી જવો

ચપ્પુ, નંમ કલમ ધડવાની ઘણી ધારવાળી ઠરી, ચકુ, કલમતદાશ.

ચખરખી, સીંમ ચીકી, કાગળનો કકટો

ચખરાક, વિંમ ચક્ષળ, ચપળ, હેસિયાર.

ચખાં, કંઈ પણ ખોલવું તે. ‘ચોરે એટલો માર ખાધો પણ ચખાં સરખું કંથું નહિ’

ચખુતરો, પુઠ પ્રોલિસના સિપાઈઓ રેતા હોય તે સરકારી જગો; આવડી, જોટ, ચોકી. ૨ ઉચી બેસવાની જગા ૩ કોળદારી કચેરી. ૪ પક્ષીઓને ઘણા નાખાની જગા, પરચડી.

—‘ચખુતરે ચડવું’—લોકોમાં ચર્ચાયાત્ર થવું.

‘આજકાલ તે ચખુતરે ચડી ગયો છે’.

ચખોલા, પુઠ મામસામા જે સવાલ જવાબ—ઘાવ

—વચન કેવા તે. ૨ મેણું; કાંઈના છિદ્ર કછી ખતાવવાં તે.

ચલણું, કિંમ અંમ ચિડવું, ખિજવું; ચુસ્મે ચડવું, કોધમાં વચન કેવાં. ‘હમણાં લેર જઈશ મા, તે ખૂબ ચલણેલો છે’.

૨ સાધારણ બોલાચાલી—ચોડી તકરાર થવી

ચલણટ, પુઠ કટકાસ; લડાઈ; બોલચાલ. ‘ધરમા ધણું ચલણટ ચાલે છે’.

ચમક, સીંમ રૂઈ રૂઈને થોડુંથોડું ચળકવું તે; ચળકાટ.

૨ એકાએક ધુભરી થવી, સાધા બેંચાવાં, દાંત પિચાઈ જવા, મોડે મીણુ આવવાં, વારંવાર ચોકી ઉઠવું વગેરે

ચિહ્નોનો જે આગર તે. ૩ એકએક ચોંકી—
ગભરાઇને ઉઠ્યા કરવું તે. ૪ ચમકપથ્થરની લોકુ
ખેંચવાની જે શક્તિ તે.

—‘ચમકવિજ્ઞા’—ઝડપથી ચાલનારી—નેણુ-
નચાવનારી—મોહ ઉપજાવનારી સ્ત્રી

ચમકપથ્થર, પુ૦ એક જાતનું મટોડી સાથે લાળી
ગયલું લોકુ અથવા એવોજ કોઈ પથ્થર જેનામા શુદ્ધ
લોહાને પોતાની તરફ ખેંચવાની શક્તિ છે તે, લોહ-
ચુમ્બક શુદ્ધ લોકુ પણ ઘણીવાર ચમકપથ્થર સાથે
વળગી રહેથી એના જેવી શક્તિ ધરાવતું થાય છે.

ચમકવું, કિં ૨૦ ચોંકવું,—‘તે ગિહામણા સપનાથી
ચમકી ઉઠ્યો’ ૨ એકદમ ઝડપથી પ્રકાશ ખતાવવો.
‘વિજ્ઞાની ચમકે છે’.

ચમકળી, સ્ત્રી૦ સ્ત્રિયોની કાટનું સુનાનું ધરેણું

ચમકાર, ચમકારો.

ચમકારો, પુ૦ ઉતાવળો—દેખાઈને જતો ૨ એવો
પ્રકાશ, ઝબકારો ‘વિજ્ઞાનીના ચમકારો થાય છે’ ૨
ચમચમ થતો અવાજ.

ચમકાવવું કિં ૨૦ ગિવડાવવું, ધમકાવવું, મારવું,
શિક્ષા કરવી, ચમકે તેમ કરવું

ચમચક, પુ૦ ન૦ કનકવાની નીચે બે પાખડીવાળો
જે કાગળ ચોડવામા આવે છે તે.

ચમચમ, અ૦ માર ખાધાથી—દાઝાથી ચામડીમા જે
દુખ થાય છે તે ખતાવે છે. “સોટી વાગે ચમચમ
ને વિદ્યા આવે ધમધમ” ૨ ભેડાનો અવાજ ખતાવે છે.

ચમચમવું, કિં ૨૦ બળતરા થવી.

ચમચમાર, પુ૦ ચમચમવું તે.

ચમચી, સ્ત્રી૦ કાથો સોપારી એલચી તમાકુ ધાલી
રાખવાની ખાનાવાળી જે કાથળી તે. ૨ નાનો જે
ચમચો તે

ચમચો, પુ૦ ધાતુનો અથવા કાચનો એક ઘાટ જેને
બદામી આકારનું ચાકુ અને લામ્બી દાંડી હોય છે
‘ચાહુ દૂધ પિવાનો ચમચો’.

ચમટી, સ્ત્રી૦ ચમટો (૧ લા અર્થમાં) ‘ચમટી તોડ-
વી’ ૨ થોડીક ચામડી બે પાસના દબાણની વચમા
આવી જવી તે —‘ચમટી આવી છે, બિલો રે આવું છું’
ચમટો, પુ૦ અડધો અને તેની પાસેની આગળી એ
બે વતે ચામડી ખેંચી અમેળાવવી તે ‘ચમટો
તોડવો’ ૨ વેરાગી લોકો લામ્બો કડીવાળો જે ચિપિયો
રાખે છે તે ૩ જે ઓગળવતે હજમ એહેરાના
નિમાળા ટુપે છે તે, ટુપિયો

ચમડપોસ, ચમરપોસ.

ચમડી, સ્ત્રી૦ ચામડી ‘ચમડી તૂટે પણ દમડી ન
છૂટે’ એમ બળીલ વિષે કેવાય છે.

ચમટકાર, પુ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય, નવાઈ, અચ્ચર્ય
૨ આશ્ચર્ય—નવાઈ લાગે તેવો પ્રસન્ન—દેખાર—
વિચાર, ન સમજાય તેવું, અજબ જેવું જે કંઈ તે,
અદ્ભુત બનાવ

ચમટકારિક—રી, વિ૦ [સં૦] આશ્ચર્ય—અજબ પના
તેવું; આનન્દ ઉપજાવે તેવું; નવાઈનું

ચમન, ન૦ [ફા૦] બાગ, બગીચો; વાડી. ૨ મોઝો,
મોજ શોખ, ખુશાલી, રઝરાગ, આનન્દ.

ચમર, ચમર.

ચમરખુ, ન૦ રેટિયાની તરાક—ત્રાંક જેમા ભેરવવામાં
આવે છે તે

ચમરપોસ, પુ૦ થોડાના સામાનપર નાખવાનો ચામડાનો
કકડો ૨ ચામડાનું ઢાંકણ. ૩ પાણી ભરવાની ચામ
ડાની કાથળી, મશક

ચમરી, સ્ત્રી૦ મટૈ ભાત ધઉ વગેરેના છોડ ઉપર
અને ઘાસ ઉપર ધ્રુમતી જેવું જે હિલ્યા કરે છે તે
૨ ધ્રુલ—રેશમનો બનાવેલો ઘાટ જે હિડોળા ઉપર
લટકતો હોય છે તે ૩ અમ્મોડે ધાલવાની નાડાય
મરી ૪ મચ્છર વગેરે ઉરાડવાની થોડાના વાળની
ચમાર, પુ૦ જનાવરોની ખાલને સાફ કરી કામમ
આવે તેમ ચામડા તૈયાર કરનારો, ખાલપો.

ચમી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચમૂ] સૈન્ય, લશ્કર.

ચમૂ, સ્ત્રી૦ [સં૦] સૈન્ય; લશ્કર ૨ જે સૈન્ય વિભા
ગમા ૧૨૯ સ્થ, ૧૨૯ હાથી, ૨૧૮૭ થોડેઆ
અને ૩૬૮૫ પાયદળ હોય તે.

ચમ્બેલી, ચમ્બેલી.

ચમ્બક, [સં૦] ચમ્બો.

ચમ્બત થવું, નાસી જવું, મોં ન ખતાવાય એવી
રીતે છૂપાઈ જવું, ભરાઈ બેસવું

ચમ્બલ, ન૦ એક જાતનો નોડો. એને માત્ર તળી
અને અડધા આંગળા ભેરવવાના નાકા હોય છે.

ચમ્બાવરણું, વિ૦ ચમ્બાના પુલના રૂં જેવું.

ચમ્બાવવું, કિં ૨૦ ડબાવવું, ચમ્બી કરાવવી. માથું
પગ શરીર ચમ્બાવવું.

ચમ્બાવું, કિં ૨૦ ડબાવું

—‘ડબાવું ચમ્બાવું’—ભૂલે ચૂકે કંઈ નકાર કામ
કરવું—અર્થ જવું તે. ૨ કોઈ નેખમમાથી છૂટવાને
નુકસાન વેડી લેવું તે ‘ડબાયા ચમ્બાયા પાંચ ૨ પિયા
આપી’ છૂટવા’.

ચમ્બી, સ્ત્રી૦ પગ અથવા આખા શરીરને હાથથી
ચમ્બાવવું તે; પગચમ્બી.

—‘ચમ્બી કરવી—કરાવવી’ ૨ માર મારવો—મગ
વવો ‘બહુ તોફાન કરવાથી નેના મેતાછએ તેની સારી
થેડ ચમ્બી કાઢી’

ચરમ્પુ, ન૦ [સં૦] લાગ્યા લાગ્યાં પ્રોઠ ગઘ લાપણુ
અને વચમા વચમા પઘ લાપણુ એવી જે અન્ય
ચરના તે નૃસિંહ ચરમ્પ, સારતચરમ્પ ઈ.

ચરપેલી, સ્ત્રી૦ એક જાતના મુગન્ધિવાળાં ધોળા પુલ
અથવા તેનો વેલો.

ચરખો, પુ૦ [સં૦ ચરખક] એક જાતનું ઘણું મુશખો
આપતું પીણું ફૂલ અથવા તેનો છોડ.

ચરખુ, પુ૦ જમીને સાકડી ડાકતું, પુલેલાં પેટનું
અને પડધીવાળું તાંબા પિત્તળનું જે વાસણુ તે. એ
અન્યથી તો કોઈ દોડા સજ્જત નહિ ૨ માટીનો ફૂલ

ચરખુડી, સ્ત્રી૦ છેક નાનો ચરખુ.

ચરખેલી, ચરખેલી.

ચરમ્પર, ન૦ [સં૦ ચરમ્પર] મોરપીછનું અથવા હમા-
મના રાતાં ધોળા કુમળાં પીછનું જે રાજ વગરાજ
ઉપર ઘરી રાખવામા અથવા ફેરવ્યા કરવામા આવે
છે તે; ગાયના પુછડાના વાળનું જે દેવતા-ચર ઉપર
ફેરવવામા આવે છે તે. ૨ હાજ; ગાવ. 'વાધને જોતાં
જ મારાં ચરમ્પર છૂટી ગયાં'.

ચરમ્પરખન્ધ, પુ૦ જેને માથે ચરમ્પર ધરાતો હોય તે;
શુરવીર; રાજ.

ચર, સ્ત્રી૦ કિલ્લાની આસપાસ ખોદેલી જે ખાઈ તે—
પછી પાણી ભર્યું રેતુ હોય અથવા કામ પડે ત્યારે
નદી દરિયાનું પાણી તેમાં આવી શકતું હોય તે
ન૦ (બ્યોતિપ) પન્દર, ઘડી કરતાં ઓછો વધતો
દિનાઈ થવાનું કારણ. મધ્યરેખા થઈ જે વામ્યોત્તર
અન્તર તે અથવા તેથી ઉત્પન્ન થતું જે ૫૫ તે.
૨ ચરવાનું તે—ગૌચર પુ૦ હોમ નિમિત્ત ગધેલું
જે અન્ન તે બ્રાહ્મણોમાં લગનને ખીન્ને દિવસે વર
કન્યાને વેદીમાં રાંધી અપાના ચોખા—એ ચોખા
વર વહુ એક ખીજાને જમાડે છે. ૨ ચુમ બાત-
મીલાર; છૂપી ખખર-લાવનાર; દૂત.

ચર, વિ૦ [સં૦] જતું; ફરતું; ગમન કરનાર; કરનાર,
ચરનાર. જલચર, ભૂચર, ખેચર, વનચર, નિશાચર,
ગોચર ઈ. ૨ મેષ કર્દ તુલા તે મકર એ ચાર
રાશિમાની એકેકી ૩ સ્વાતી, શ્રવણ, ધનિશ્ચ, શત-
તારકા એ ચાર નક્ષત્રમાનું એકેકું

ચરક, સ્ત્રી૦ પક્ષીની અવાજ.

ચરકણ, જે બાળકને પાણી જેવા તે ઘણો થોડો ઝાડો
થાય છે તે. ૨ ખીકણ.

ચરકલો, ચરકલો.

ચરકલું, કિ૦ અ૦ જરાક અવાજ સાથે 'પાણીપોચો
રંકુદાર જરાક મળ કાડવો; એ શબ્દ ઘણું ફરીને
ધાવણાં બચ્યાઓને અને પશુઓને લગાડવામા આવે
છે. ૨ ગોકળ આડેમના જોચવમા મન્દિરમા સેવકો

ઉપર દહીં હજા નાખવામા આવે છે તે 'હોદારજી
ચરક્યા' એમ કેવાય છે ૩ ખીનું [ચરકા છે]

ચરકું, વિ૦ ચીકણુ અને અગરેલા સ્વાદનું. 'વેગણુ
ચરખી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરખો ૨ પવનચરખી. ૩ નાની
હાથે ફળવાની ઘણી

ચરખીડો, રેડીઓ, ચરખો "શું સાહેલી ચરખીડો
તારો ૨ રણગુણી બોલે"

ચરખો, પુ૦ [કા૦ ચરખ] કપાસમાથી કપાસિયા ભુદા
પાડી નચ્યું ૨ કાડવાનો ચાકવાળો સાચો, એક
જાતનો રેડીઓ, રસાંથી સુતર કાડવાનો; સુતરનાં કપડા
બનાવવાનો મોટા ચાકવાળો સાચો. ૨ ખરાદીનું ચાક,
ખરાદ. ૩ ચકડોળ.

ચરચર, ચચરતું તે, બળનરા બળવી તે.

ચરચરું, કિ૦ સ૦ ચોપડતું. 'હોદારજીને ચદન ચરચુ
છે' ૨ વાદ વિવાદ કરવો—ટીકા-ચચાં કન્વી. ૩
નકામી કુચલી કરવી

ચરચા, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચરચા] સારી પેટે વાત ચાલવી
—ચુથાવી તે—'આજકાલ ગામમાં એજ ચરચા
ચાલે છે'. ૨ એક ખીજા સાથે સામસામી નકાર
ચાલવી—સમ્ભાષણો થવા તે; વાદ—તે બે વર્ત-
માનપત્રવાળાઓમા પુનર્વિવાદ સમ્પન્ધી મોટી ચરચા
ચાલે છે'. ૩ સામસામા મન્ન લણવા—કવિતા
વાચવી—ભાષણો કરવા તે—(વાદને માટે નહિ)

ચરચાપતરી, વિ૦ ચરચા પત્તર લખનાર.

ચરચાપત્તર, ન૦ [ચરચાપત્ર] કોઈ વાત ઉપર તક-
રા—ચરચા ચલાવવા સારું વર્તમાનપત્રમા લખેલો
જે કાગળ-વિષય તે

ચરચાવતું, કિ૦ સ૦ ચરચા ચલાવવી

ચરચાવું, કિ૦ અ૦ લોકોમાં નકારી વાત ચાલે તેવી
હાલતમા આવવું, ગવાવું. ૨ ચરચા થવી—'પુનર્વિવાદ
પ્રકરણ આજ કાલ સારૂ ચરચાયું છે'. [ખતાવે છે.

ચરક, અ૦ લુગડુ ચામડી વગેરે પ્રાટવાનો અવાજ

ચરકડો, પુ૦ દુખ ઉપજાવે એવી વાત સાલણવાથી
મનમા જે લાગણી એકદમ થઈ આવે છે તે ૨
લુગડાને પડેલો ચીરો

ચરણ, ન૦ [સં૦] પ્રાણિયોને ચાલવાને સાધનભૂત
જે અવયવ તે, પગ ૨ (કવિતામાં) જોડાડેલો ચોથો
ભાગ. ૩ કવિતાની કડીતો કોઈ પણ ભાગ, તુક;
પદ 'હોદારને બે ને છપ્પાને છ ચરણ છે'. [રેતું

—'ચરણ ધરીને બેસવું'—આસરે—શરણે બઈ

—'ચરણજન—ની રજ'—તાબેદાર, સેવક.

—'ચરણ સેવવાં'—ચરણની પૂજા કરવી ૨ તાબે-

દાર થઈ રેવું.

—‘ચરણુ લાગવું’—પગે પડવું—સાધાગ નમન કરવું
ચરણુલ્લવ-વી, [સં૦] ચિરચલ્લવ-વી.

ચરણુરપરી, પગે અંડકવું તે. ૨ પૂજવા લાયક મનુ-
ષ્યના પગનું પૂજન કરવું તે

ચરણુસેવા, સ્ત્રી૦ ગુરુ—ઈષ્ટ દેવતા—મહાપુરુષનાં
લુગડા કે કાગળપર કંઠુનાં પગલાં ખાડી તેનું નિચ
પૂજન કરવું તે ૨ ગુરુ—માતપિતા—પતિ વગેરેના
શોજ પગ ચાપવા તે. ૩ તોફરે શેઠની પગચાળી
કરવી તે. ૪ પાદુકાપૂજન ૫ એક પ્રકારની ભક્તિ.

ચરણુ, ચણિયા.

ચરણુમૃત, ન૦ [સં૦] ચરણુનું અમૃત—ગુરુ સાતા
પિતા દેવતા પગ ધોયલું પાણી.

ચરણુરવિન્દ, ન૦ [સં૦] ચરણુ એજ જે કમળફૂલ.
ચરણો, પુ૦ ધાધરા, ચણિયા.

ચરણુદંક, ન૦ [સં૦] પગ ધોવલું પાણી.

ચરન્દુ, ન૦ [ક્રી૦] ચોપણુ જનવર. ચરન્દા—પશુ,
ચરન્દા—પક્ષી

ચરખી, સ્ત્રી૦ [ક્રી૦ અથવા સં૦ ચર્મિકા] જનાવ-
રોની ચામડીની નીચે માંસની ઉપરના છિદ્રવાળા
પાતળા પડદામા ડિંજેલી તેલ જેવી જે ચિકણી વસ્તુ
તે, ચિકાસ. ૨ મદ; પતરાજ, ચામોદી (લાક્ષણિક
અર્થમા) ‘આજ કાલ તેની ખૂબ ચરખી વધી છે’.
—‘ચરખીદાર’—ચરખીવાળુ—થી ભરેલું. ૨ જેસે
ટકે ભરેલું—સુખી [કરવી

ચરલડવું, ક્રિ૦ અ૦ ચલડવું, વઢી પડવું; ચોલાચાલી
ચરમ, પુ૦ પેટમાં થતા કરમીઆ; કૃમિ. વિ૦
છેલ્લું, આખરનું.

ચરરર, અ૦ કપડું કાગળ જોરમાં ફાડતી વખતે જે
આવાજ થાય છે તે. ૨ પ્રેમ શોકલય વગેરેના જોરસાથી
એકદમ પેટમા જે ચિચરવટો—ચિન્તા—ગભરાટ પેદા
થાય છે તે.

ચરવડો, પુ૦ ચડવો.

ચરવાદાર, પુ૦ ઘોડાની ચાકરી કરનારો; ઘોડાવાળો,
ચરવી, સ્ત્રી૦ નાનો ચરુ

ચરવું, ક્રિ૦ અ૦ ધાસ ચાર છોડવા વગેરે ખાવું.—
(પશુએ). ૨ દાણા ખાવા—(પક્ષીયે). જે પશુ પક્ષી
ખીજ પ્રાણિયોના શિકાર કરે છે તેને એ શબ્દ
લાગતો નથી. તોપણ ગુજરાત કરવું—ખેદા કરવું—
રણવું એ સાધારણ અર્થમાં માણસ પશુ પક્ષી સર્વને
લાગે છે ‘ફરે તે ચરે’ એમ કહેવાય છે.

ચરસ, પુ૦ ભાગના વર્ગના એક જાતના છોડવાના
પ્રલતા સેવાળને ઝોસ સાથે એકઠો કરી તેમાં ખીજ
વસ્તુઓ મેળવી બનાવેલી જે કંઈ વસ્તુ તે. એને
ગાંબતો અર્ક પણુ કે છે. ૨ રુચિ—ભાવ સાથે ખાવા

પીવા ઝોડવા વગેરેની ખન્ત—ખાર પડતો જોએ
તે, લલુતા.

ચરસાચરસી, સ્ત્રી૦ એક ખીજથી વધારે સરસ
થવાનો જોરસો, સરસાઈ, હોસાતોસી, સ્પર્ધા
ચરાઈ, સ્ત્રી૦ ઢોર ચારવાની જે મેનત મજુરી તે.
ચરાગ, પુ૦ [ક્રી૦] દીવો; ખત્તી.

ચરાચર, વિ૦ [સં૦] જડુમ સ્થાવર; ઉઠાવીને ખીજે
ઢેકાણે લઈ જવાય અને ન લઈ જવાય—(તેને
પદાર્થો). (ચર ને અચર) ૨ જડ અને ચેતન—
સજીવ અને નિર્જીવ જે પદાર્થમાત્ર તે.

ચરાણુ, ન૦ ઢોરને ચરવાની જમીન.

ચરામણી, ચરાઈ.

ચરાવવું, ક્રિ૦ સ૦ ઢોરને ચરતા કરવાં. ‘ગોવાળિયો
ગાય ઢોર ચરાવે છે’.

ચરાણું, વિ૦ ચરનાર, દાણા વીણી ખાનાર (પક્ષી)
“જો રાત્રી રે મિયા તુ નિકર નયનથી અશ્રુ-ગ્રેશી
ચરાણા” (શિવદર્શિકા).

ચરિત, [સં૦] ચરિત્ર.

ચરિતાર્થ, ન૦ આજીવિકા; ભરણપોષણનું સાધન

ચરિત્ર, ન૦ [સં૦] વખાણુવા—લખી રાખવા જોગ
જે ગુણુ કર્મ તે; યશવર્ણન; જન્મચરિત્ર ૨ ‘પાખ-
ણુ; કાવાદાવા, પેચ, પ્રેમ. સ્ત્રીચરિત્ર. ૩ આચરણુ;
વર્તન. ૪ સ્વભાવ, મૂળ પ્રકૃતિ.

ચરિત્રનિરૂપણુ, ન૦ જન્મ ચરિત્ર.

ચરુ, પુ૦ [સં૦] રાંધેલા ચોખા દૂધ ઘી સાથે અમિમાં
હોમવામા આવે છે તે.—દેવે અથવા પિતૃ પ્રીતર્થ.
૨ તાંખા પિત્તળના મોટાં પોળા મોડાંનાં ને ગળે
કડાવાળા જે રાંધવાનાં—પાણી ભરી રાખવાનાં
વાસણો તે એકેક.

—‘ચરુ ચડાવવો’—ધણા માણસોને જમાડવાની
સોઈ કરવી, મોટો વરો કરવો.

ચરુ કરવું, ચણું કરવું.

ચરુડો, પુ૦ ચડવો, માટીનો કળશો.

ચરેડાટ, ચડેડાટ.

ચરેતરું, વિ૦ ગુજરાતમાં ચરેતર જલ્લો છે તે
સમ્બન્ધી—ઘી વગેરે.

ચર્યો, [સં૦] ચરચા.

ચર્યિત, વિ૦ [સં૦] ચન્દન, મોગરેલ વગેરે શરીર
લગાડેલ હોય તેવું

ચર્મ, ન૦ [સં૦] ચામડી, છાલ ૨ ઉપયોગમાં આવે
તેવું તૈયાર કરેલું ચામડું

ચર્મપત્ર, ચામડાને ઘસી છાલી સાફ કરી ઉપર લખાય
તેવો બનાવેલો જે કાગળ તે (એ લાખ્યા કાગળ ટકે છે).

અવલિયું, વિં જેની આખની પાપણના વાળ ધાળા હોય તે.

અવલો, પું ગોરજની લાકડીની સાથે બાધેલી સાવરણી, ઓઘો, ગુચ્છો, રજોહરણો (જૈન) ૨ શેલડીમા થતો એક જાતનો રોગ.

અવલું, કિં સં ઘોલવુ, કેવુ —‘ચોટીબન્ધ નહુ ચવે.’ ૨ મરી જવુ (જૈન)

અવળાવું, કિં અં ઠરી કામ ન રેવુ, વલવલ કરવી, કામ કરવાને આતુર થવુ ‘એના હાથ ધણા ચવળે છે’— એટલે હાથ ઉપડે છે અથવા ઉપડવાની તૈયારીમાં છે (મારવા—કામ—બગાડ કરવામાં)

અવળાટ, પું અવળવુ તે

અવાવું, કિં અં લોકમાં નિન્હા થવી, ગવાવુ, વગોવાવુ. અવીરિયા, નં એક જાતનુ ગાડું—હાલાર અને સોરઠમા વપરાય છે તે.

અવેણું, નં [સં અર્વણ] કાચુ કોરુ સેકેલુ ખાવાનુ તે—ધાણી ચણા પૌચા મમરા સેવ વગેરે.

અવૈયા, પું મોડાને ખેડોળ આકાર કરીને કોઈને ચિડવવુ—ખિજવવુ તે, ચાળા પાડવા તે

અવો, પું પગને તળિયે જે ફાલેલો થાય તે

અવ્વડ, અવડ—અવડું.

અશ્મ, સ્ત્રીં [શં] આંખ, નેન.

અશ્માં, નં [શં] જે કાચવડે આંખે વધારે દેખાય અથવા વધારે સાર દેખાય તે, ઉપનેત્ર. ‘ઘડપણમાં અશ્મા લેવા પડે છે’ ‘કુટી નજરના પણ અશ્મા હોય છે’ —‘અશ્મા આવવા’—થોડું દેખાવુ, આંખે કાખ મારવી

—‘અશ્મા ઠેકાણે રેવા’—મિળજ—ગુસ્સો ઠેકાણે રેવો.

—‘અશ્માં ફરી જવા’—ગુસ્સે થવુ; ક્રોધ કરવો.

૨ અહકાર કરવો

—‘અશ્મા બેસતા આવવા’—અશ્મા આખને

લાગુ પડવા

—‘અશ્મે ટપ’—અશ્માં વગર જેને કંઈ ન સુઝે—

કામ અટકી પડે તે ૨ થોડુ દેખતો

શ્મેસુલાખ, વિં જેની એક આખમાં ખોડ હોય તે, જેને કુલાવાળી આખ હોય તે, કાણુ

અસક, સ્ત્રીં વાયુથી શરીરમા સ્નાયુ—નસાનુ એકા—એક ખેંચાવુ થઈ આવવુ તે અથવા વારે વારે એવુ દુખ થયા કરે તે રોગ, શળ

અસકવું, કિં અં ખસવુ, હાલવુ —‘ગમે તે કરો, હુ અહીંથી અસકવાતો નથી’. ૨ અસવુ ૩ ડાગળી—પાસળી ખસવી. ‘ડાગળી અસકી’ એમ કેવાય છે

અસકાવું, કિં અં પગ મોચાવો; પગ આડો ખસી ગયાથી તેમા ખોડ આવવી ૨ ખોડાવુ, લજ્જું ચાલવુ.

અસકો, પું રઈ રઈને જોસમા દુખ થઈ આવવુ તે—

(કાનમા) ૨ પગ વગેરે મોચાવો તે. ૩ ગુમકુ પાછી

વેળા જે દુખ થાય તે—ગટકો ૪ ચાળો, નખરાખાણ

‘તે ઘેરીને તેનો ધણી ધણોએ મારે છે તોપણ તેનો

છિનાળ અસકો જતો નથી’ ૫ પતરાજ, ખરો, મગ

રળી ૬ કોઈ વાતનો ઉપભોગ કરવા સાર હેવાના

ઉમજ્જીથી જે ખન્ત રાખવી તે, અરસ, વાડિયો.

અસઅસાટ, અં ખૂબ મક્કમ, અસી ન જાય તેવું.

અસમપોશી, વિં [શં] (અસમ—આખ, પોશી

—બન્ધ કરવુ) અખાડા કરવા, અળણપણુ અતાવુ

૨ મોટા માણસના પગની રજ આખે ચડાડવી

અસમું, નં અશ્મા અસમુ, એકવચન અને અનેકવચન

બન્નેમા વપરાય છે.

અસવું—સી જવું, કિં અં ડખાઈને બેસી જવુ (પુળા

કડખ વગેરેનુ) ૨ મરવા પડવુ, મરી જવુ, ધખી જવુ.

૩ એકાએક ખોટ—તુકસાન—તોટામાં—પડતી હાલતમા

આવી પડવુ, કુખવુ, ૪ ખસવુ, ધૂંકું પડવુ, ફર થવુ

અસાવવું, કિં સં ખસેડવુ, ખસવા દેવુ.

અહુંવા, ચારે દિશાએ; સઘળી બાજુએ, ચોમેર.

અળ, એળ.

અળક, પું અપડેલા તારપર જે અળકાટ તે, ટીકી, ટપકી

અળકઅળક, અં ઉપરા ઉપરી અળકચા કરે તેમ

અળકતું, વિં અળકે તેવું, અળકતુ, તેજ મારવુ

અળકવું, કિં અં થોડીવાર પણુ ટકે તેવો પણુ ધણુ

કરીને ઉજળો પ્રકાશ આપવો ચકચકવામા રઈ રઈને

પ્રકાશ પડે, એક કીરણ જાય ને બીજી આવે ને

અળકવામા ઠરેતા કીરણ પડે, અળકવુ, તેજ મારવુ,

દીપવુ; ઓપવુ, શોલવુ

અળકાટ, પું અળકવુ તે, અળકાટ, ચકચકાટ, રોશની.

અળકારો, પું અડપથી અળકેલુ તે, ઉતાવળો પ્રકાશ, તેજ.

અળકી, સ્ત્રીં અળકાટ.

અળકીબન્ધ, વિં તરતના પાડેલા નવાજ દંડુશાળી

મૂથી આણેલા.—(રૂપિયા, સિકા)

અળણ, ચલણ.

અળણી, ચલણી.

અળવચળ, સ્ત્રીં વારંવાર હાલ્યા કરવું તે ૨ અળવળ.

અળવણી, સ્ત્રીં ઉથલ પાથલ કરવુ તે, ફેરફાર—

અહી તહી કરવુ તે

અળવળ, સ્ત્રીં અખ—નિરાત નહિ એવી જે ગલગટની

હાલત તે, ચટપટી, વલવલ, બેચેહેની, હવતુ તલ.

પાપડ થવુ તે ૨ જગતિ, ચાલવુ—ચતુ કામ.

અળવળવું, કિં અં કંઈ કરવાને માટે આતુરતામાં

હાલવુ —‘તેના હાથ ને તેની છલ ધણી અળવળે છે.’

‘તે માદો બચારો અહીંથી તહી અળવળે છે’.

અળવળાટ, પુઠ અળવળા.

અળવું, કિંઠ અઠ એક ટેકાણેથી ખીજે ટેકાણે ખસવું—
અહ વગેરેનું. ૨ વિચારમાં ફરવું, ડગવું. ૩ વચનથી
ફરવું. ૪ પાતિવલથી બ્રષ્ટ થવું, શીયળનો ભડકુ કરવો.
૫ અમલ ખસવી; ડાગળી ચસકવી. ૬ ધર્મબ્રષ્ટ થવું
૭ આડે રસ્તે—હદની પેલીપાસ ઉતરી પડવું; ખગડવું;
અનીતિમાન થવું, વણી—વહી જવું

અળાંઠ, પુઠ ખેવફર, ચસકલ ૨ નીતિ રહિત. ૩ ઉદ્ધત.
અળાઈ, સ્ત્રીઠ છાપરું—લોટ આળવાની મળૂરી. ૨
અળામણ.

અળાચળ, વિઠ ચળ ને અચળ; જડમ ને સ્થાવર
અળામણ, નઠ લોટ આળતાં પાછળ રેતે, યુલ. ૨ અળાઈ.
અળામણી, સ્ત્રીઠ લોટ—છાપરાં આળવાની મળૂરી.
અળાવવું, કિંઠ સઠ અળે તેમ કરવું—(વિચારમાં—
નીતિમા—ધર્મમાં), ડગાવવું; વિચાર ફેરવાવવો, આડે
રસ્તે ઉતારી પાડવું ૨ આળે તેમ કરવું આટો
અળાવવો; છાપરું અળાવવું વગેરે

અળાળ, વિઠ જોઈએ તેથી વધારે હોયુ રેવું—હોયુ તે
‘હળની અણી અળાળ છે’. એનું ઉલટું રેવું.

અળિત, અલિત.

અળકરવું—દેવું, કિંઠ સઠ ખાઈને મોકું ધોવું
—‘અળ પાણી’—એક મોકું ધોવાનું પાણી

અળેલ, વિઠ જેવું મન સ્થિર નહિ તે; વિચારમાં
ફરવું, ઉડેલ તબિયતનું. ૨ આડે રસ્તે ગયેલ, વણેલ.
૩ ગાકું, ઘેલ, ડાગળી ખસેલ ૪ એક ટેકાણેથી
ખીજે ટેકાણે ખસેલ—અહ વગેરે.

અળેલું, અળેલ.

અઈ, સ્ત્રીઠ કપાળે અથવા બે લવાની વચમાં ધણીજ
નાનો જે આંદલો તે—ધણી કરીને છોકરાઓ ખોલે છે.
વિઠ ખસિયાણું—રીકુ પડી જવું તે; શરમ લાગવી તે
‘મે તેને આઈ કરી નાખ્યો’

આંગળું, નઠ હાથના ચાર આંગળાં સાથે રાખી વાળીને
ખનાવેલો જે આછો ખાડો તે અથવા તેમાં મોય
તેટલું જે પાણી વગેરે તે. વિઠ ચોકડું, જરાક, લગાર
આંચ, સ્ત્રીઠ [સંઠ ચચ્યુ] પક્ષીઓને, મોડાંપર સીકું
અથવા વાકું અને અણિયાણું નાનાં સિંગડાં જેવું
જે હોય છે તે પક્ષીઓ ચાચવતે પોતાનો ખોરાક
ધરે છે અને પછી મોડાંમા ઉતારે છે; શત્રુચક્રા
પોતાનું રક્ષણ પણ કરે છે ૨ પક્ષીઓની ચાચ જેવો
હર કોઈ વસ્તુનો બાર પડતો જે અણીદાર લાગ તે—
માથાની પાંચડીની આંચ, પગના જોડાની ચાચ વગેરે.

—આંચમાં લેવું—ધાલવું—કચડી નાળવાની
તેયારી કરવી; નુકસાન કરવાનો કરાવ કરવો. ૨ નિશ્ચય

કરવો (નુકસાન કરવામાં) “નહિ તો ગડ લક લૂટ્યો,
જનો આપ કાલ ખૂટ્યો, રટ્યો જય રામ નામ, કાલ
લિયો આચમે” (અક્ષરવિણિ)

આંચલ્ય, નઠ ચક્ષણતા, ચપળતા.

આંચડ—ણ, પુઠ દુર્ગન્ધીથી પેદા થતો એક જાતનો
ધણો. ઝીણો ઉડતો જનુ. એને બે આખ, છ
પગ ને એક ડાંકું હોય છે. એ ધણી ઝડપથી ઉડી
જાય છે અને હાથમાં આવતો નથી. એ મચ્છમની
પેઠે યુગ્ય કરતો નથી. ‘આચણ માંડણ જુ ને જતી,
એ માચ્છાનું પાપજ નથી’.

—‘આંચડની પેઠે ચોળી નાંખવું’—ધણીજ
સેલાઈથી મારી નાખવું—હરાવડ

આંચવો, પુઠ ખોદવાના કામમાં આવડત ચાચના આક-
રનું લામ્બા સીધા હાથવાળું જે વાકું જડા લોડાનું
અણિદાર હથિયાર તે. બે તરફ લોડાનાં પાખા
હોય છે તે પણ ૨ આંચિયો.

આંચિયો, પુઠ દરિયામાં ચાચતા વાણને ધરી—પકડી લુંટી
લેનારો, દરિયાઈ લુટારો—ચોર. ૨ ગુજરાતની પશ્ચિમ
તરફ અને કચ્છમાં વસનાર દેટલાક લોક લામ્બી ચાચની
છાપરાં ઘાટની પાંચડીયો પેરે છે તે, છાપરિયો

આંચું, નઠ આં કે ચ અથવા કોઈ પણ એકાદો
અક્ષર ‘ખળરદાર, આ કે ચું ખોલ્યો તો તારી વાત છે’.

આંદ, પુઠ ચન્દ, આદો.

આંદણું, આંદરણું.

આંદની, સ્ત્રીઠ ચન્દની ૨ અજવાળી રાત.

આંદળીજ, સ્ત્રીઠ જે મુઠ ખીજે નવો આંદ દેખાય છે તે
આંદરડાં, તારાઓ

આંદરણી, વિઠ આંદની.

આંદરણું, નઠ ચન્દનો પ્રકાશ; ચન્દથી પૃથ્વીપર પડતું
જે અજવાળું તે.

આંદરાત, સ્ત્રીઠ અમાસ પછી જે મુઠ ખીજે—જે
રાતે નવો આંદ ઉગે છે—તે, આંદખીજ. મુસલમાન
લોક જે મરે આંદ દેખાય છે તેને ખીજે ફાડેથી નવો
મહિતો ગણે છે [લેસ—પાડો].

આંદરું, વિઠ જેના કપાળમાં ધોળો ડાઘ હોય તે
આંદલિયો, પુઠ આદો; ચન્દ “આંદલિયો ચૂરીર મા
માગ હાથમાં આપો” (નરસી મેતો) ૨ આંદલો.
૩ સારામાં સાર, સર્વોત્તમ

—‘આંદલિયે ચૂંટવું’—પાવરે પડવું, કોઈના આશ્રય
હમેશ રેવું “નું મારે આંદલિયે ચૂંટ્યો, સાગ મુર-
તમાં સામળીઓ” (નરસી મેતો).

—આંદલિયો ચૂંટવો—મોટો શ્રીમત માણસ—
વર (વક્રોક્તિમાં). ‘અમને આંદલિયો ચૂંટ્યો છે
તેથી કન્યાને મોકું ખેર કાઢુ છે’.

ચાંદલો, પુઠ સ્ત્રિયોને કપાળે જે જડાવ ધરેલું મુક-
વામાં આવે છે તે, ટીકા. ૨ કપાળ વચ્ચે જે કડું, ચન્દન
લગાડવામાં આવે છે તે. ૩ સ્ત્રિયોને કપાળે અખ-
રખ પિત્તળ વગેરેનો રજૂદાર જે ચોડેલા જોવામાં
આવે છે તે (ચન્દના આકારની કાઈ પણ વસ્તુ) ૪
કપાળે ચાંદલો કરીને જે ભેટ—અક્ષીસ આપવી
તે—લુગડા, રોકડ નાણું વગેરે—લગન જનોઈ અધ-
રણી વગેરે શુભ કારણમાં.

—‘ચાંદલો કરવો’ એનો અર્થ આ પણ છે કે
નકામુ આપી દેવું ૨ વિવાહ કરવો.

ચાંદણું, વિં બાધલ, થેલું; ભોળું. ૨ ગાકુ. ૩ પ્રપન્ની.
ચાંદાયાળી, સ્ત્રી નાની થાળી (છાકરાની).

ચાંદી, સ્ત્રી જેના શિક્ષા ન પાડેલા—ઘાટ ન ધરેલા
એવું લગડી—પતરા—ગઢા આકારમાં જે રૂપુ તે.
૨ શુદ્ધ રૂપુ. ૩ શુદ્ધ રૂપાં જેવી દેખાતી સફેત જે
વસ્તુ—ખાખ તે.

—‘ચાંદી કરવી’—સફેત ખાખ—રાખ કરી
લાખવી. ૨ સમૂજો નાશ કરવો. ૩ હોઈયાં કરવું;
ખાઈ જવું.

ચાંદી, સ્ત્રી દરદથી ચામડી જતી રૂંધેને માસ દેખાય
તેવું જે નાનું સરખું ગોળ ચાકું તે ૨ એવી રીત
જે દરદ ઈન્દ્રીપર—કઠોકાણે થાય છે તે.
પડવી’ એમ કેવાય છે.

ચાંદું, નં દરદથી ચામડી જતી રૂંધેને માસ
તેવું નાનું અથવા મોટું જે ગોળ ચાકું તે—પાકડું
પાકેલું કે રૂઝાવું.

—‘ચાંદા શોધવાં—ખોળવા’—કોઈની વર્તણૂકમાં
ખામી કાઢવી—શોધવી; છિદ્ર શોધવું તે

ચાંદુડિયાં, નં ચાળા, ઢોંગ, નખરાં

ચાંદો, પુઠ ચન્દ; ચાંદ ૨ ઘોડા બળદ ગાય ભેંસ
વગેરેને કપાળે જે ચન્દ્રાકાર લાગ્નન હોય છે તે.
૩ છિદ્ર; એખ “કાક તણા કટમની હોય તે જનના
ચાદા જુએ” (છોટમ).

ચાંદણી, સ્ત્રી ચાંદની.

ચાંપ, સ્ત્રી મનુક પિસ્તોલ વગેરેનો જે લાગ
ડાખ્યાથી આગ પેદા થઈ તે ‘પુટે છે તે ૨ કમાન;
જે જુગતીથી વસ્તુ કળાય ને પાછી ઉચકાય તે.
૩ ડાખે તેવો સજો, કળ ૪ ડાખ, અક્રેશ; અટ-
કાવ, લગામ, ધોક; સત્તા ૫ સાન કરવી; ચેતવવું
તે, ઉસકરણી ૬ લાગ. ચોટ ૭ ઝાડની ડાળને વાકી
ચાવણી ભોંયામાં દાટવી તે. ‘ચાપ ધાલવી’ કેવાય છે.
ગદ કમાનવાળો ચીમટો, દુખ દેવાનું હથિયાર.

—‘ચાંપ કરવી—દેવી’—કોઈને ઉસકરવું.
દ્યાવલુ, ધમકી આપવી.

—‘ચાંપ ચડાવવી’—બહુકનો ઘોડો ચડાવવું

—‘ચાંપ પાડવી’—બહુકનો ઘોડો પાડવું
બંદુક ફેડવી.

—‘ચાંપ રાખવી’—કાળજી રાખવી; તપાસ રાખવી
૨ કામ કરવાની તૈયારી કરવી ૩ ઉતાવળ કરવું
૪ દ્યાવાણુ રાખવું, ઠોક રાખવી

ચાંપણ—ણી, સ્ત્રી ચાંપણ—ડાખવું તે, ડાખ ૨ ઉ-
કરણી, પીટ રંધને મદદ કરવી તે. ‘તેને પછવાડે
ચાંપણી થાય છે’. ૩ ઉપકાર—વગ—પૈસાથી કા-
શરમમાં નાખવું તે

ચાંપણિયું, નં રાખના લોઢિયાની ઉપરનો ગળ
ગળનો લાકડાનો જે દાડો તે

ચાંપણું, નં કાપડ વણવાનું એક હથિયાર—સક-
ડાખવાના કામમાં આવે છે તે.

ચાંપતી, વિં આકરી, સખત, તાકીદની. ‘ચાંપ
ઉધરાણી’.

ચાંપતું, વિં સખત, તાકીદનું; જીરસાદાર, ઉતાવળ
એકદમ થતું. ‘ચાપતા ઉપાયો’

ચાંપલસિયું, ચાંપલું.

ધણી ચાપાચીખી, સપ્રાઈ. ૨ પોતા

તાવવાને વગર અર્થનું વચ્ચે વગ

૩ તે ‘એસ બેસ, નાણું તારુ ડાખ

પિલાવેડા ન કર’

ચાપણું, ૧૦ ધણી ચાપાચીખી કરનાર, ચાંપલાવેડા કરના
૨ જેના પગનાં તળિયાં સપાટ—જમીનને અડ
હોય એવું માણસ

ચાંપણું, કિં સં ધીમે ધીમે ઊંચ વળે—ગ્રેમ જ
તેવી રીતે ડાખવું—(શરીર); પગ ડાખવા—પગેટ
૨ સારી પઠે નેરથી ડાખવું.—એથી, જે ડાખી હે
તે વસ્તુનો ભેંચો નિકળી જાય છે અથવા તે વ્ર
છેક નાની થઈ જાય છે. ૩ લાય—રૂસવત આપવું
શરમમાં નાખવું ૪ સાનમાં કેવું; ચેતવવું, ઉસકર
પ જીભામાં ડાખી ધાલવું. ૬ ડામ દેવો.—‘ધગધગ
ચાપવો’ એમ કેવાય છે. ૭ ખનતથી આકરી ઉધગ
કરવી તે ૮ ચાપી જોવું; તપાસવું; ડાખીને જો
કઈ જોવું ‘જોખા ચાપી જોવા’—‘પેલાને આગળ
ચાંપી જોજે, આપણા વિચાર તરફ વળે તેવું લા
તો પછી બે વાત કેળે, બાકી પેસેથીજ બહુ લલ
આવીશ નહિ’. ૯ જલદીથી જાય—દોડે તેને સા
બળદ ઘોડાને સારી પેટ હાકવા—ડાખીને ચલાવવ
‘ચાપી મૂકવું—મારવું’ એલાય છે. ૧૦ જલદ

નાશી જવું. ૧૧ આપવું. એને મહી ચાણા મમરા આપ, એટલે રહેતા છાનો રહે. ૧૨ કેવું; કપડા દેવો. બ્યારે બે બોલ આપ્યા ત્યારે જરા નરમ પડ્યો.

આપું, નાં પ્રણસા પ્રણમોના ગોટલીવાળા જે ગર તે. એ કાચુ એમનું એમ અથવા કાચુ લી સાથે અથવા સાંતળીને ખાવામા આવે છે. ૨ એક જાતનો છોડ અથવા તેનું ફલ—અમીષા. ૩ નાકની વિટલી—વાળી—નથમાંના જે ચાંપીકાર સોનામા વચ્ચે હીરા તે તેની આસપાસ મોતીયો વળગાડવામાં આવેલા હોય છે તે. ૪ માથે ચાક ઉપર ધાલવાનું સોના રૂપાનું ચાંપા આકારનું જે ધરેલું તે.

ચાંદલાવેવાર, પુઠ પગરણે એક બીજાને ત્યાં ચાંદલા કરી જમવાનો જે વેવાર તે. ૨ શુભ પ્રસંગે ફક્ત ચાંદલા કરનારને જ જમાડવાનો વેવાર તે. ૩ ફક્ત જમવા ખાવા ને ચાંદલા કરવાનો જે સમ્પન્ન થે—બીજાને કશું સમ્પન્ન નહિ ૪ એકલો ચાંદલા કરવાનો જ સમ્પન્ન થે.

—‘ચાંદલો થવો’ એટલે તુકસાન થવું, છોડ થવો. ‘એને રહેરીમાં ૧૦૦ રૂ. નો ચાંદલો થયો’. ૨ સગાઈ થવી; વિવાહ થવો. ‘ત્રીકમલાલના છોકરના ચાંદલા થયા’. ચાંદલો, પુઠ ચાંદલો.

ચા, સ્ત્રી [શી] એ નામના છોડવાનાં, ઝીણું મુક વેક્ષાં ખાતરા. ચા, ઘણું કરીને જે જાતની હોય છે, ઝાળી ને લીલી—જે છોડ અસહ્યથી ચીત જપાનમાં જ અને થોડુંક થયું દક્ષિણ અમેરિકા ને હિન્દુસ્તાનમાં હોય છે. ૨ એ ખાતરા, ગરમ પાણીમાં નાખેલી પલળીને તે તળે ખેસે છે. પણ તેનો કસ પાણીમાં આવે છે અને એ કાવો મુસ્ત નળીયતને ચાલાક કરે છે—વાને હલાવે છે—અછરણુ પચાવે છે તે. ૩ ઇચ્છા; મરણ. પુઠ હેત; રેનેહ; ખાર.

—‘ચા પીવી’ એટલે ધડીયાળ બન્ધ થઈ જવું. ‘અગડી જવું, ખોટા વખત બતાવવો. ૨ કોઈએ કહેલી હકીકત ખોટી છે એમ ગણી તે તરફ તિરસ્કાર બતાવવો. ‘જા જા ચા પી, એ ગપ ક્યાંથી લાવ્યો?’

ચાઉસ, પુઠ [ચા] લશ્કરમાં ડમકા નિશાણ વગેરેની ટુકડીનો જે મુખી તે. ૨ રાખેલા સિપાઈઓનો જમાદાર.

ચાક, પુઠ એક જાતની સફેદ નરમ માટી—ખડી, સફેદો. નાં ચક; પૈડું; ચક્ર. ૨ ફેલાવું વાસણો વિતારવાનું ચક્ર. “યુ ઘડા કે, ઘેડ ઉતરશે, ચાક ઉપર ઢવું પડે છે” (સામળ) સ્ત્રી સ્ત્રીના અઝમોડાનું મુના રૂપાનું ધરેલું—ચાક બોરિયાં કેવાય છે. ‘ચાક ધાલવી’

—‘ચાક ચડાવવું’—ફળેત કરવું. ૨ ચકની પેટે ગોળ ફેરવવું, ડોલાવવું. ‘જગત લાય પામે બાણુની હાક, બાણે પૃથ્વી સ્ફુર્ણી ચાક’ (ત્રેમાન્દ).

—‘ચાક ચડું’—જગૃત—સુસ્તી ઉડી ગઈ હોય તેવું થવું. ‘તળિયત ચાક થઈ’. [૧૨૨૮.

—‘ચાક સેવો’—અણી ઉપર ગોળ ચક્ર ચક્ર.

—‘ચાક કે ચડું’—લોકમાં વાન ચાલવી, ગવાવું; પ્રજેત થવું; વગોવાવું ૨ ફરવું; તળે ઉપર થવું; ૩ મનનું અસ્થિર હોવું, ચગડાળે ચડવું ૪ લમવું; ડોલવું બેલાન થવું.

ચાકડ—ણ, ચાકળ.

ચાકર, પુઠ [શી] કાઠના કુકમમા રઈ તેનું કામ કરનારો જે માણસ તે, મેનતના બન્ધાને માટે તાળે રઈ રોકવું કરમાવેલું કામ બન્ધવનારો; પગાર આપી કામ કરવા રાખેલું માણસ ગૈઠ—સેવા કરાવનાર અને ચાકર—મેવા કરનાર. જુદાં જુદાં કામપરથી જુદી જુદી પાયરીના ચાકરો હોય છે. ૨ ખરી ભકિતથી આજામા રઈ સેવા કરનારો; મેવક, ભકત. ૩ શુદ્ધામ; જાત ચેચીતે તાળે રઈ જીવના મુઘી સખતી વેડીને કામ કર્યાં કરનારો. ચાકર શાખ જિયા ધન્ધાને પણ લાગે છે ને નીચાને પણ લાગે છે. ‘ચાકરને ઘેર ચૂકર ને નેને ઘેર પેચખાના’.

—‘ચાકર નકર’—જિયા નીચા દરજ્જાના ધણાક ચાકર.

ચાકરડી, સ્ત્રી ધરતું કામકાજ કરનારી બેરી; દાસી.

ચાકરિયાત, પુઠ ચાકરી કરનારો; દાસ. વિઠ ચાકરી કરવાના બદલામાં મળેલું, ચાકરિયું (સરકાર—રજવાડામા ચાકરીના બદલામાં જમીન વગેરે જે પમાયતું મળેલું તે).

ચાકરિયું, નાં ગામની ચાકરીને પેટે સરકારે જે જમીન—ખેતર આપેલું હોય તે

ચાકરી, સ્ત્રી [શી] ચાકરનું જે કામ તે, મેવા; ખિજમતદારી. ૨ ચાકરની જે દાલત તે; દાસત્વ. ૩ ચાકરીના બદલામાં જે પગાર નાણું તે ૪ માવ-જત; બરખસ્ત; સારવાર (માંદ માણસની). ૫ કરજ; ધર્મ; કતવ્ય, દેણ ૬ મેનત, ઉદ્યોગ; ધંધો; ‘ચાકરી કરે તે ભાખગી પામે’, ‘ચાકરી સખમે ચાકરી’, ‘ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિષ્ઠ ચાકરી ને નિદાન બીખ’

ચાકલો, પુઠ કાંચળી ઉપર રેશમ—કસબની મુઠેલી એક તરેહ

ચાકળ—જોણું, સ્ત્રી એક જાતનો સાપ. એને બે મોંડાં કેવાય છે.

—‘બે મોંડાંની ચાકળ’—દમણાં કઈ બોલે અને કઈ ગઈ કઈ બોલે તે

ચાકળી, સ્ત્રી ગાંજરના આકારની નાતી ધડુલી. જે ઉપર શુભ કારજમાં રચાદેવની ટોપલી મુકવામા આવે છે. ૨ ચુને ધોળેલી ચાર ધડુલી—કન્યાના ધર્મના લગનને દાંડવરને નવાડવાને લોક નય છે તે ૩ ગરગડી.

આક્રોશ, પુઠ જે ગોળ લાકડાપર રોટલી—રોટલા—
પોળી—પુરી વણવામાં આવે છે તે, આખ-
ળિયો. ૨ કુવા વાવ વગેરેના મોલ સાથે જડેલા
જે આડાં ગોળ પાટિયાને આધારે કોસ ખેત-
વામાં આવે છે તે; મોટી ઘરેડી ૩ ચામડાની
ગોળ ગાદી; સાંભામતીપર નાખવાની ઉન ભરેલી
ગાદી. ૪ આજઠ કરતાં સેજ ઊંચી લાકડાની ગોળા
આજઠ જેવી એકડ.

ચાકી, સ્ત્રી પિત્તળ લોડાં વગેરેનો અથવા ચામડાને
ગોળ આકારનો ચપટો-કકડો (ગાડીના પૈડા વગેરેની
ચાકી) ૨ ખાડામાં કપડાંનો કકડો પાથરી ઉપરથી
રેડી ઠારેલો જે ગોળ તે 'ચાકીનો ગોળ'. ૩ તમ્બા-
કુની ભુડીયોનો સિયેલો જે ઢગ તે.

ચાકું, નઠ ચોખ્ખડો નાનો પાતળો કકડો તે—(ગોળ-
પાપડી વગેરેનું). ૨ ચકતુ—(દહીં વગેરેનું). ૩ ખજુરનું
વાદિય ૪ ગચિયુ; ઢેકુ.

ચાકું, પુઠ સ્ત્રી કલમ—પેન—પેન્સિલ ધડવાનું લોડાનું
ઓખર, ચપ્પુ, છરી

ચાખ, સ્ત્રી આંખ; નેત્ર. “ભાખવી હા જવ દાખવી
ના નવ, રાખવી રકતિ ચાખ ચશ્માએ” (વલ્લભ)

ચાખડી, સ્ત્રી પાવડી.

ચાખણું, નઠ ચાખણું તે.

ચાખણું, કિં સઠ [સંઠ ચપ્—ખાણું] જીભની મારફતે
જાણવું; કોઈ ચીજને જીભ ઉપર લગાડતા જે લાગણી
થાય તે સમજવી, સવાદ લેવો—તપાસવો ખાટો—
ખારો—કડવો—કટાણો—તીખો—મીઠો—મોળો—
હરમો વગેરે સવાદ જાણવા ૨ થોડુંક—જરા ખાવ.
૩ સુખ વગેરેનો થોડો ધણો અનુભવ કરી લેવો
૪ લેહેજત લેવી, રસ સમજવો.

ચાખળિયો—ખો, પુઠ આક્રોશ; આખળિયો

ચાગલો, પુઠ માનીતો; લાડકવાયો.

ચાચર, પુઠ [સંઠ ચાચર] મણપની ખાર જે ખુલ્લો
ચોક તે ૨ ચકલો

ચાચરિયાં, નઠ ચકલાની દેવીના ગણો.—લગનને
ચોથે આઠમે દાડે ચકલાની રક્ષણ કરનારી દેવીનું
પૂજન કરી તેને બલીદાન આપવામાં આવે છે ને
પછી તેના ગણોને પુજવામાં આવે છે એ ગણોને
બદલે ચાર દિશાએ ચાર સમુદ્ર કોડિયા વગેરે મુક-
વામાં આવે છે અને પછી અફેકની પાછળ પાણીની
ધાર કરી અફેકને પુછવામાં આવે છે કે 'ચાચરિયા
ચાચરિયા તમે કેની વરતે (કેની વાત કેવાને સારુ)
આવ્યા', તારે પાસે ઉભો રેનાર કોઈ માણસ (ગણુનો
પ્રતિનિધિ) બોલી ઉઠે છે કે 'ફલાણાને સારુ' (એમાં
પરણુનારના કોઈ સગાનું નામ હોય છે) 'તે ફલા-

ણાએ શું કીધું?' જવાબ—'ન્યાત તો સારી
જમાડી પણ ધર પ્રમાણે દક્ષણ તો ન આપી, દુઓ
રે ભાઈ હા હા' (એમ ચાર સવાલ જવાબ થાય છે).
ચાચરિયામાં ધણુ કરીને—મશ્કરી—હંસવાનું હેમ
છે કેટલાક આમ બોલે છે. 'ચાચરિયા રે ચુ તે
ફલાણાએ ઘી પીરસતાં કોસર કીધી એ શુ? હમો રે
ભાઈ હા'

ચાચા—ચો, પુઠ બાપનો ભાઈ; કાકો

ચાટ, વિઠ ખસીયાણુ. 'ચાટ પડવું'. ૨ દૂતરા વગેરેને
ખાવાનું નાખવાનો ખાડાવાળો પથ્થર 'કુતરાની ચાટ'

—'ચાટ પાડવું'—ખસીયાણું પાડવું, શરમાવી
નાખવું

ચાટકો, ચટકો.

[કરે તેવું છોડર

ચાટણિયું, વિઠ ધણુ લાચિયુ ૨ ધડિયે ધડિયે ખાખા
ચાટણું, નઠ નાના અચ્ચાને જે ચટાડવાનું તે.—ઘીમાં,
સાકર એળચી બદામ બેળી ચટાડવામાં આવે છે તે

ચાટણું, નઠ મોકું જેવાની ખાપ, આરસી, દરપણુ
૨ સ્ત્રિનું ધરેણુ કે મોકુ. (તિરસ્કારમાં)

ચાટલો, પુઠ રુપિયો (કષ્ટાળાથી બોલતા) ૨ મોડાનો
ગેહરો (તિરસ્કારમાં)

ચાટવું, કિં સઠ બીલા—ધાડા પદાર્થને આગળીએ
કરી જીભપર મુકવો અથવા જીભથી લેવો; જીભે
રસકસ મોમાં લેવો. મધ ચાટવું, મલાઈ ચાટવી વગેરે

ચાટવો, પુઠ લાકડાનો કડછો

ચાટુ, વિઠ સુદર, મધુર, સ્પષ્ટ લાપણુ. ૨ મિથ્યા
સ્તુતિ ૩ અનિ રમણિયુ—કાર, મિથ્યા સ્તુતિ કરનાર,
ખુશામતિયો.

ચાટુડી, સ્ત્રી બધી બાબતમાં મોકુ ધાલી ડાપણુ
ડોળનારી અને લામ્બી લામ્બી વાત કરનારી, ચિપા-
સિયેણુ. ૨ ખાવાની ધણી લાલસુ (સ્ત્રી).

ચાટુંકું, વિઠ લાલસુ, ચિખાવલુ

ચાટુડો, પુઠ ખાવાનો ધણો લાલસુ (પુરુષ) ૨,
ખુશામતિયો. ૩ દોડડાંયો; ચિપાસિયો; ચિખાવલો.

ચાટું, નઠ ધા—દરદ—ચુમકું રુઝાયા પછી તે ટેકાણે—
ચામડી ઉપર જે ગોળ અથવા લામ્બી પસરેલી જે
નિશાણી પડી રઈ હોય તે—'તેને રીતળાથી' બધે
શરીરે ચાઠાચાઠા પડી ગયા છે.' ૨ માર્થી—ડાણુથી
જે સજો—ડાધ પડ્યા હોય તે, ચામકુ

ચાડ, સ્ત્રી ખન્ત, ચાનક, ચિવટ.

ચાડિએણુ, સ્ત્રી ચાડી—ચુગલી કરનારી સ્ત્રી

ચાડિયું, વિઠ ચાડી ખાનારુ, એકની વાત બીજાને કેનામ

ચાડિયો, પુઠ જેને ચાડી—રાવ ખાવાની, નિન્ન—
બદ્ધોઈ કરવાની—આળ ચડાવવાની ટેવ હોય તે,
ચુગલીખોર ૨ ભુડે કમ્મે પ્રખ્યાત થયેલા પુરુષના

નામનું—ગામના પાપનું, એકાદુ ધણજ ખરાબ ચેહે-
રોનું પુતળું કરેલું હોય અથવા કાઠી દારી તે ઉપર
ખાસકું ભેરવેલું હોય અથવા ઝાડે વાડે ઝાડુ—
ખાસકું ભેરવેલું હોય તે ૩ ખેતરમાં પક્ષીઓ
નુકસાન ન કરે તેને સારું એક ઉભી લાકડીને ખીંછી
નાની લાકડી ઉચિતી આડી બાંધી લઈ એ આડીના
એ ભાગને ચિથરાં વિટાળી ઉભીને માથે ચૂનાથી
રફેલું અથવા એમનું એમ માટલું મુકેલું હોય અથવા
ચિથરાં વિટાળી બહુ ડાચકું કચ્છુ હોય તે—(પક્ષી-
એતે બિવડાવવાને). કેટલેક રૂકણે મુચ્છેલા કાગડો
અથવા એવું બીજું કાંઈ પક્ષી લટકાવી રાખવામાં
આવે છે. ૪ છેકળ મુકલકડી હાડકાં ચામડા દેખાતા
હોય અને આંખમાં કુના પડી ગયલા હોય એવો
જે વિચિત્ર બીક લાગે તેવો પુરુષ.

ચાડી, સ્ત્રી ૦ કારણમર અથવા વગર કારણે કાષ્ટએકનું
હાંકું બીજા ધણુઓની આગળ બોલવું તે અથવા
બોલવાની જે ટેવ તે; કીનાથી એકની છાની વાત
બીજાને ત્યાં બીજાને ત્યાંથી જિજ્ઞાસે ત્યાં એમ ચલા-
વવી તે, એકને વિષે ધણીએક નકારી વાત ઉઠાડવી
તે; ચુગલી; નિન્દા; બદગોષ્ઠ; ગીખત; નાલાસી
૨ ગોફણના એ અછોડાની વચમાં ગોળો મુકવાને
સારુ આસરે આંગળ તણેકનું સુતરનું ગુથેલ છાછરા
ખાડાવાળું જે હોય છે તે.

—‘ચાડી ખાવી—કરવી’—કાષ્ટની નાલાસ—
બદગોષ્ઠ કરવી. ૨ એકની છાની વાત તેને નુકસાન કર-
વાને બીજાને કેવી. ચાડીચુગલી પણ બોલાય છે.

—‘ચાડીખોર’—ચાડી કરનાર

ચાડું, નં ૦ ગોફણની ચાડી. ૨ વચમાં ખાડાવાળું
દીવાનું માથું, જે ઉપર કોડિયું મુકવામાં આવે છે
તે; દિવાની અડધી પોણીએક લખ્ખાઈ ઉપર દિવાનું
કોડિયું મુકવાને જરા બાર આડું કોડેલું જે કામ તે
૩ કદરુપું—બદસુરત મોડું; નકારો ચેહેરો; ડાચુ
ચાણખ્ય, પુ ૦ [સં ૦] એ નામનો પુરુષ. વિ ૦ કપટ
કળામાં કુશળ—ખાહોશ—હોશિયાર ૨ ચતુર. ન ૦
લુદા લુદા-અચોમાંથી નીતિરૂપ દૃષ્ટાન્તો એકલાં કરી
રચેલો જે ગ્રન્થ તે.

—‘ચાણખ્ય નીતિ’—કપટ નીતિ

ચાણડાલ, [સં ૦] અણડાળ.

ચાણી, ચારણી.

ચાણો, ચારણો.

ચાતક, પુ ૦ [સં ૦] એક બતનો પક્ષી. એને વિષે કે-
વાય છે કે એ, વરસાદના પડતા પાણી સિવાય
બીજું કંઈ પીતો નથી; ચોમાસાના સ્વપ્તિ નક્ષત્રના
વરસાદના પાણી વગર એની તરસ બતી નથી—

ને એટલા માટે એ ઘણું કરીને હમ્મેશનો તરસો
કેવાય છે. કેટલાક કેછે કે એને ગળે કાણું છે માટે પાણી
પીવાતું નથી, માત્ર ઉપરથી વરસાદનું પાણી પડે તેજ
તેના પેટમાં ભય છે. આતુર માણસને એ પક્ષીની
ઉપમા આપવામાં આવે છે, તેમાં વિરહિણીની આતુ-
રતાને ચાતકની આતુરતા સાથે સરખાવી છે;
બચેયો; પચેયો.

ચાતરવું, કિ ૦ સં ૦ ફેવવું; ચળાવવું; ખમડવું. ૨
ભુંદું પાડવું ૩ લાગ કરવા ૪ ડગલું ભગવું ‘આખે
તો ડગ કેમ ચાતરે, એવો માધ્યમ્ય રસાળર’
(બોલ્લે ભગત)

ચાતરી, તરાગ.

ચાતુર, ચતુર.

ચાતુરમાસ, પુ ૦ [સં ૦ ચાતુર્માસ્ય] વરસાદના ચાર
મહિનાનો જે કાળ તે, ચોમાસુ. આશાડ, શ્રાવણ,
ભાદરવો ને આગો અથવા આશાડ મુદ ૧૦ થી તે
કારતક મુદ ૧૦ સુધીનો કાળ વર્ષા ને શરૂ એ
જે ઋતુઓ.

ચાતુરી, ચતુરાઈ.

ચાતુર્ય, નં ૦ [સં ૦] ચતુરાઈ.

ચાતુર્વર્ણ, નં ૦ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ
ચાર વર્ણોનો જે સમુદાય તે.

ચાતુર્વર્ણ્ય, નં ૦ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર એ
ચાર વર્ણ ૨ એ ચાર વર્ણ સંબંધીતું જે તે, એ
વર્ણોનો ધર્મ. [જાણનાર.

ચાતુર્વેદ, પુ ૦ ચાર વેદ જે લખેલો છે તે; ચાર વેદ

ચાતુર્વેદી, પુ ૦ ચાર વેદ જાણનારો ૨ બ્રાહ્મણોમાં
એ અટક છે.

ચાદર, સ્ત્રી ૦ [કાં ૦] બિછાનાંપર પાથરવાતું ધોયલું
બહુ સફેત કપડું ૨ મુઠાં ઉપર ઓરાડવાતું કપડું.
૩ સ્થિત ને પથરાયલું દેખાતું પાણી. ૪ કુલ ગુથીને
બતાવેલું જે મોડું ચાદર જેવું તે (કુલની ચાદર)

—‘ચાદર ઓડવી’—દેવાળ કાડવું—કુલું ‘જે
દુડી પાછી ફરશે તો દેવાળ કેવાશેરે, સેવક ચાદર
ઓડી એસે, તીર્થવાસી થવાશેરે’ (મિમાન-દ).

—‘ચાદર ઓડાવી’—શયને બોંયે નાખ્યા પછી
તેના શરીરપર લુગડું ઓરાડવું તે. એ લુગડું ઓરાડ્યા
પછી મોડું જોવાતું નથી. ૨ દેવાળ કાડવું.

—‘ચાદરમાં લપેટી મારવું’—મીઠી વાણીમાં મેંજા
મારવા; મર્મમાં સખત શખ્દો કહેવા. ૨ શુભ માર માર-
વો. ૩ શુભ રીતે નુકસાન કરવું—કરવાની લુગતી રચવી
ચાદરપાટ, પુ ૦ ચાદર કરવા લાયક કપડાંનો નાકો. એ
ઘણોખરો ૬૦ કે ૭૨ તરુ પનાનો હોય છે

આદર્શ, નં ૦ પાથરવાનું કપડું, પાથરણું.

આદાની, સ્ત્રી ૦ આ ઉકાળવાનું વાસણ.

આનક, સ્ત્રી ૦ કાળજી; શિક્ષા, ખન્ત. [ભાખરી

આનકી, સ્ત્રી ૦ સેકેલી નાની પણ જાડી રોટલી,

આનકું, નં ૦ આનકી.

આન્દ્રમાસ, પુ ૦ સુદ પડવાથી તે અમાસ સુધીનો જે કાળ તે (આન્દ્રમાસ અને સૌરમાસ)

આન્દ્રાયણ, નં ૦ [સં ૦] ચન્દ્રની વધ ઘટ પ્રમાણે દર-રોજ ખાવામાં અકેદ્રા કાળિયો સુદમા વધારવો તે વદમા ઘટાડવો એવું જે વસ્ત તે; એક રીતનું પ્રાય-ચિત્ત આન્દ્રાયણ વ્રત પાંચ પ્રકારનું છે તેમાં સહુથી હોયલું આ છે કે મહિના લગી અપવાસ કરવો તે તરસ લાગે ત્યારે ગાયત્રી સૂતર પીવું.

આપ, નં ૦ [સં ૦] ધનુષ્ય, કામડું.

આપકો-ખો, પુ ૦ [કા ૦] આણક.

આપટિયું, નં ૦ એક જાતનો પીળાશ પડતા રૂક્ષનો ચપટો હીરો, પોખરાજ.

આપાચિપ, સ્ત્રી ૦ આપી ચીપી બરોબર ભુગતીસર રાખવાની જે ટેવ તે, ટાપટીપ, ૨ વાર લગાડવાની જે ટેવ તે. ૩ માથાફેડ, ચિકણુઈ, દોડડાયાપણું. ૪ એક વાતને વારંવાર ચોલ્યા—ખોલ્યા કરવી તે આપાચિપિયું, વિં ૦ ચીપી ચીપીને ખોલનાર; એકની એક વાત લખ્યાવ્યા કરે તે, દોડડાયા ૨ લુગડા—ધરણી પેરયામા સફાઈ રાખવાને વિલગ્ન કરવો તે—કરનાર.

આપડો, પુ ૦ હર કોઈ વસ્તુને બરોબર ટકાવી રાખનારો તેને બારથી—ઉપરથી ખેસતો આવતો લોડાં અથવા પિત્તળનો બે ચાર આંગળ પોળાઈનો જે પાટો તે. ૨ ઘઉંની કણેકના બે લુવા ચપટાવી અકેક બાલુએ તેલ દઈ અટામણુમાં ખોળી બેને ડાબીને એક કાંધેલો જે લુવા ન્તે.

આપદ્ય, નં ૦ ચક્ષુપાણ, ચપળતા.

આપલુસી, સ્ત્રી ૦ ખુશામત, ગાંડુલામી, તાજેદારી.

આપુ, પુ ૦ આકું; અપુ, છરી. ૨ નં ૦ આંગળ ૩ વિં ૦ જરાક, સેજ

—‘આપુ ચણા’—એ પ્રયોગ બાળકને મારીને પછી ખાવાનું આપવું તે સમ્યન્ધમાં ખોલાય છે ‘ધન્ય ઘોડો ને આપુ ચણા’ ૨ ઈઈ તુકસાન કરીને પાછું સાર લગાડવું એ અર્થમાં પણ આ પ્રયોગ વપરાય છે

આખક-ખ, સ્ત્રી ૦ [કા ૦ આણક] ઘોડાને મારવાની લાકડી સાથે ગુથેલી લાગ્યાં દોરી ૨ કેરડો, સાટકો. ૩ આનક લાગે તેવી શિખામણ ‘આખખા મારવા’ ૪ ઉનેજન આપનાર વસ્તુ —‘લાંગ ઉપર ગાળની આખક’

આખખો, પુ ૦ આખક. બોજ લગતના આખખા એટલે તેના ઢોક આપતા શિખામણના પદ.

આણકસ્વાર, પુ ૦ નવા ઘોડાને ફેરવનારો—શિખવનારો, ઉપર સવારી કરવાને અને તરેહ તરેહવાર માત્ર ચાલવાને ઘોડો લાયક થાય તેવું કરી આપનારો.

આમ, નં ૦ [સં ૦ ચર્મ] (કવિતામાં વપરાય છે) ચામડી; ચામડું “મદવાડથી રહ્યા હોડ આમ માત્ર ને આદિ યાવત હૂ દીસતોરે” ૨ સ્ત્રી વિષય “મેલ્યા પણ પો દામચામના.” ચામરસ—રતિરસ. આમરસ ને ચામરસ

ચામખેડો, પુ ૦ મુવેલા જનાવરના શરીરપરથી ચામડી ઉખેડી કાડનાર. ૨ લીલા—આળાં ચામડાને કામમાં લાવવા બેગ કરનાર [કાળુ નાનું પક્ષી.

ચામચિમડિયું, નં ૦ વાગળાંતી જાતનું રાતે દેખતું ચામચોરી, સ્ત્રી ૦ વ્યભિચાર; છિનાળું.

ચામળુ, સ્ત્રી ૦ શરીરની ચામડીને ખૂબ ચોંટી રેતી જૂ—તે મને ચામળૂતી પટ્ટ વળગ્યો છે’ એટલે એવે તો વળગ્યો છે કે ઘણી તળવીજ કરુ છું તોપણ તે મારી પાસેથી જતો નથી—મારો કંડો મુકતો નથી —‘ચામળુની માફક ચોંટી રેવું—એસવું’—કા

જગ્યા—પદવી—હોદ્દા ઉપર લાંબા વખત સુધી પડી રેડ ચામડી, સ્ત્રી ૦ ખોડ ખાંપણ કાડનારી સ્ત્રી, ચિખાવલી ચામડું, નં ૦ ચાડું; ચામડીપર માર પડ્યાથી તેપર ને નિશાની રેછે તે—ડાયાયાથી—ધસાયાથી. ૨ અરખચે થયેલો ચામડીપરનો જે લાગ તે, ‘અડ્ડે ઉઠ્યા ચામડાં ૩ ચિખાવલું.

ચામડી, સ્ત્રી ૦ માણસના શરીરનું માસ હાડકાંને ઢાંક જે પાતળું કુમળું ઢાંકણું તે, વચા, સ્પર્શેન્દ્રિય ચામડું; ખાલ. ૩ ઝાડ—છોડ—ફળની ઉપલી ને કુમળી છાલ તે ચામડી પાતળી ને ચામડું જૂ ને બરછટ હોય છે. ચામડું શબ્દ ઘણું કરીને પો અને મોટા પક્ષીયોને લગાડવામાં આવે છે. ચામડા માણસને અને નાના પક્ષી અને જીવજન્ટુને લગાડવામાં આવે છે [આવશે.

—‘ચામડી આવશે’—ધા રૂઝાએથી નવી ચામડી

—‘ચામડી ચૂંથવી’—કાઈની નકારી વિસારે પડેલી વાતને પાછી તાજ કરવી. ૨ નિન્દા કરવી, વગોણું કરવું, ફજેતી કરવી. ૩ પ્રકાનો માર મારવો. ૪ કોઈ સ્ત્રીની ઈજત લેવી ૫ ડાકટરે મદદ ચીરીને તપાસવું.

—‘ચામડી જશે’—રોગથી ભુતી ચામડી જશે. ૨ શિક્ષા થશે.

—‘ચામડીતોડવી’—ઘણી ઘણી રીતે હેરાન કરવું—ખજવલું. ૨ ઘણો માર મારવો [કરનારો, ખાલપો

ચામડિયો, પુ ૦ ચામડા સાફ કરવાનો તથા વેચવાનો ધન્ધો ચામડું, નં ૦ [સં ૦ ચર્મ] પણ પક્ષીયોનું ઉપલુ ઢાંકણું જે તેના માસ હાડકાંને ઢાંકે છે તે. ૨ માફ કરીને કામમાં આણેલી ખાલ અથવા તેનો કોઈ ભાગ—કંડો.

—‘આમડા યુથવા’—મરી ગયલા માણસની નિન્દા કરવી તે. ૨ વ્યભિચાર કરવો.

—‘આમડાની છલ’—એ પ્રયોગ બોલવા જોગ કે ન બોલવા જોગ બોલનારને માટે વપરાય છે. ‘આમડાની છલ’ જેમ વાળે તેમ વળે.

—‘આમડાની નોટ વડાવવી’—પૈસા લઈને દીકરીનો વિવાહ કરવો, કન્યાવિક્રય કરવો.

—‘આમડાનું તાણું’—ધરતું વૃદ્ધ માણસ કે જે ધર સાથે છે તે.

—‘આમડાનું વાણું—ઝાઝ ચલાવવું’—પૈસા લેવાની ખાતર વ્યભિચાર કરવો—કરાવવો.

—‘આમડું તોડી નાંખવું’—ઘણું માર મારવો.

—‘આમડું પ્રાડી જવું’—હદ કરતા વધારે ખરચ થવો. એ બહુડીની મહુરી આપતા તો તારુ આમડું પ્રાડી જશે.

આમર, નં ૦ [સં ૦] ચમર, ચમરી. ૨ (કવિતામાં) એક વૃત્ત. ૩ હથેળીમાંની એક જાતની રેખા.

આમરસ, પુ ૦ સ્ત્રી સંયોગનું સુખ. ‘આમરસ રામરસ’ ને ‘આમરસ’.

આમાચણ, સ્ત્રી ૦ હિંદની જાતનું પણ લાખ્યા મોડાનું દુધા પુછડીનું કાળાં ભુરાં રવાંવાળું ચી ચી કરતું પ્રાણી; છુછુંદર; ચેણ.

આમુડકા, સ્ત્રી ૦ દુર્ગાદેવી.

આમાદિયાં, નં ૦ આમેદી, યોગાયસક; પતરાછ. (એ બહુ વચનમાં જ વપરાય છે).

આમેદી, સ્ત્રી ૦ હરેક વાતને લાખી કરવાની જે દેવ રાતે, ૨ પતરાજ, પુલાસા, ૩ ખડાઈ, મોટાઈ ૪ નખંગ, યોગા, ચિખાવલાપણુ.

આયણી, ચારણી.

આયના, સ્ત્રી ૦ પ્રીતિ, વાલ. ૨ ઇચ્છા, પ્રુથી.

આર, વિ ૦ [સં ૦ ચતુર] સફળતા બતાવે છે—

એ શબ્દ ઘણી સફળતા બતાવવાને પણ બોલાય છે—

‘એ તને એકવાર નહિ પણ ચાર વાર કયું’—એટલે

ઘણીવાર કયું. એ શબ્દ થોડી ઘણી પણ એક બેથી

વધારે એ અર્થમાં પણ વપરાય છે—

‘તને ચાર વાત સમજવાને કેશો તો તે માનશે’—ખરેખરી ચાર

નહિ. ‘તે ચાર પૈસ સુખી છે’ એટલે ‘તેની પાસ

થોડી ઘણી દોલત છે’—એક લિખારી નથી. ‘ધરમાં

ચાર હાલ્લાં હતાં તે પણ તે મુઝો લઈ ગયો’—

થોડા ઘણા હાલ્લાં, ‘તે ચાર અક્ષર લખ્યો છે’—થોડું

ઘણુ લખ્યો છે. ‘હવે શું ચાર હાથ કરે?’—ચાર

હાથની મદદ કરી ઉતાવળ કરે? ચારમાં—ચાર

લોકમાં બોલવું તે વિચારીને બોલવું. ચાર એટલે

થોડું; ‘ચાર દાડાનું ચાંદરણ ને ધોર અન્ધારી રાત’.

—‘ચાર આંખ થવી’—કોઈ થવો ૨ ઈર્ષ્યા થવી. ૩ બે જાણની આંખેઆંખ ભેગી થવી—મ્નેહ થવો.

—‘ચાર આંખ રાખવી’—બહુ સાવધાનીરીથી ચુ, સઘળી બાબતથી બાણીતા ચું ‘ચારનારની ચાર ને જોનારની બે’ એટલે ચોરનાર—નરતું કામ કરનાર ઘણુ બારીકીથી તપાસીને જોય છે.

—‘ચાર આંખો કરવી’—ગુસ્સે થવું, તપી જવું, ક્રોધ કરવો—થવો ૨ હેત આવવું, મ્નેહ—પ્રેમ બતાવવો.

—‘ચાર કાનની વાત’—ફક્ત બે જાણ જાણતા હોય એવી ગુપ્ત—થોડાક જાણે એવી વાત.

—‘ચારખાણું’—અપડળ, ઉદ્ભિષ્ટ, સ્વેદન, જરાયુન.

—‘ચારખૂટ’—ચાર છેડા—ખુણા—દિશા.

—‘ચાર ચોખા નાખવા’—નાતરુ કરવું—કરાવવું, ૨ ગરીબ—અશક્ત માખાપ કે વાલીવાગે છોકરા કે છોકરીને થોડા ખરચમા પરણાવી દેવું. આજ અર્થમાં ‘ચાર ફેસ ફેરવવા’ પણ બોલાય છે.

—‘ચારપદાર્થ’—ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ.

—‘ચાર ધામ’—ભરતખડની ચાર દિશાએ આવેલાં તીર્થો. પૂર્વમાં જગન્નાથ, દક્ષિણમાં ગમેશ્વર, પશ્ચિમમાં દ્વારકા ને ઉત્તરમાં બદરીદેવાર.

—‘ચાર દાણા’—થોડીક અક્ષલ. ‘એનામા ચાર દાણાએ નથી’ એટલે જરા પણ અમ્મલ નથી ૨ થોડુંકે જરાક.

—‘ચાર દાણા નાખવા’—છોકરા છોકરીઓના વિવાહ કરવા તે (પારસીઓમાં).

—‘ચાર માણસમાં માગ મૂકાવે એવું’—પ્રતિષ્ઠિત, આખરદાર માન પામેલું માણસ.

—‘ચાર માણસમાં માગ મૂકાવવો’—ઘણા વિદ્વાનોની સલામાં જય મેળવવો. ૨ દુસ્મનોની વચ્ચે થઈને બાદુરીથી જવું.

—‘ચાર લોકમાં ગણાવું’—સારા માણસોમાં આખર પાત્ર થવું.

—‘ચાર હાથ થવા’—પરણવું.

—‘ચારે ચોદે’—ચાર દિવસે કે ચોદ દિવસે, કાઈ પણ દિવસે; પ્રસંગ આવે ત્યારે.

—‘ચારે હાથ’—પૂર્ણ મેર્યાની.

—‘ચારે હાથ હેડા પડવા’—આશ્રય જતો રહેવાથી નિરાશ થવું, આશા ભૂંડ થવું; મદદગાર નબળો પડવો. ‘લગત ભોજલરે એણીપેરે ગોલીયા, અતે ભેગે ચારે પડિયા હાથજો’ (બોજે-લગત).

ચાર, પુ ૦ [સં ૦ ચર—જવું] જાનસુસ; ભેદ; સત્તુની ધાવણીમાં જઈને તે શું કરે છે, તેનું સંત કેટલું

છે, તેનું જોર કેટલું છે, તે શી શી વાત કરે છે વગેરેનો છુપી રીતે ભેદ લઈ આવી કેનારો. ૨ હૂત, સન્દેશો લઈ આવનાર; ખેપિયો; કાસદ.

ચાર, સ્ત્રીં લીલુ કુમળુ ધાસ વરસાદ પડવાથી જે ઝીણા ઝીણા છોડ ઉગી નિકળે છે તે.

ચારખાની, સ્ત્રીં એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.

ચારચક્ષુ, ચારનેત્ર.

ચારજામે, પું સવારીના ઘોડાપર ચાર કુમતાંવાળું જે નાખવામાં આવે છે તે—એથી કાઠડાની જરૂર પડતી નથી. [ધારી ખુલ્લી ગાડી

ચારટ-ઠ, સ્ત્રીં ચાર પૈડાનો સ્થ, ચાર પૈડાની બગી-ચારણ, પું [સં] રાજના આશ્રિત વર્ગમાંની એક જાત—એનો પેશો રાજનાં વખાણ કરવા, રાજની આગળ નાચવું ગાવું ખેલ કરવા વગેરેનો છે. ઘણાખરા ચારણો ઢોર પાળે છે. ૨ બન્દીજન.

ચારણી, સ્ત્રીં [સં ચાલની] ચાળવાનો નાના નાના કાણાંવાળો ધાતુ—વાંસનો જે ગોળ ધાટ તે લોટ-ચારણીથી આટો ને થુલુ જુદું પડે છે, આંકચાર-ણીથી ખારીક મેદો નિકળે છે ને રવો જુદો પડે છે, ડોળચારણીથી ચણા વટાણા વગેરે કંઠોળની ઢાળ ચળાય છે ને આખા ડોળ જુદા પડે છે—“ચારણીનો ગુણ કરવો તાજ, સુપડા ગુણ ગ્રહેવાનું કાજ”—“ચારણી થોથાં રાખીને, કાઠી નાંખે સાર, સુપડું સાર જ સધરે, કાંદે માંધથી છાર” ચારણી તો ઉપર થુલુ—થોથાં રાખે અને સુપડું તો છાલાં ઉરાડે ને સાર—માલ રાખે ૨ ઢોરની ચરામણી ૩ ચારણુ લોકની (લાષા) ૪ ચારણની સ્ત્રી

ચારણો, પું ધઉ ચોખા વગેરે ચાળવાનું વાંસનું અથવા લાકડાના કાઠાને સુતળી ભરેલી એવું મોટા કાણાવાળું કામ, મોટી ચારણી

ચારનેત્ર, વિં છુપા હૂત વગેરેથી ખાંતમાં જાણી લેનાર બધી તરફ ખારીક નજર રાખનાર; ચતુર

ચારપાઈ, સ્ત્રીં ચાર પાયાવાળું. ૨ વળીયોનો બનાવેલો નાનો ખાટલો. ૩ પાણીના માટલા વગેરે મૂકવા ચાર પાયાવાળું બનાવેલું સાધન. ૪ તરત જન્મેલા છોકરાને દશ દાડા સુધી સુવાડી મુકવાની નાની માચી.

ચારવાલી, સ્ત્રીં ચાર વાલ જેટલું એક તોલ

ચારતું, કિં સં ઢોરને ચારવા લઈ જઈ તેઓ ચરે તેમ કરવું, ચરાવવું. ૨ મુડદું બાળી રહ્યા પછી ઘી રેડવું તે.

ચારશે-સેં, વિં સક્ષ્યા બતાવે છે—ચાર સો, ૪૦૦. ચારશો-સો.

ચારસો, પું ચોખુણ બરાબર એવું જે સફેદ અથવા રક્તદાર બહુ કપડું તે એ બિછાના દાખલ અથવા

બિછાનાપર પાથરવાના અથવા છાજ સાથે ચન્દની દાખલ બાંધવાના કામમાં આવે છે.

ચારી, સ્ત્રીં ખાડો ખોદેલી ચિતા; ચેદ. “ચાર ગજની ચારી ખોદાવો રે, તે મધ્યે અગની ધિકારો” (ગોવિન્દ)

ચારુ, વિં [સં] સુંદર, શોભીતું, રળિયામણું નંબળાદને વાંસા ઉપર ચાર મારવાથી જે ચાકુ પડે છે તે ચારુલોચના, સ્ત્રીં સુંદર નેત્રવાળી (સ્ત્રી).

ચારુતર, વિં ઘણું જ સુંદર. પું નંબળા ગુજરાતનો પ્રદેશ; ચરોતર.

ચારેક, વિં આસરે ચાર; ચારમાં થોડુંક ઓછું કે થોડુંક વધારે

ચારેગમ-મગ, અં ચોતરફ, ચોમેર; ચારપાસ ફરતું ચારેવેળા, સ્ત્રીં સવાર બપોર સાંજ અને મધરાત એ ચાર સંધિકાળ તે. ૨ ચાર વખત.

ચારો, પું વરતવા—રેવાની રીત. એ શબ્દ પ્રત્યયરૂપે વપરાય છે. ‘તે જે મિત્રોમાં લાઘ્યારો છે’ [હિં] પશુ પક્ષી જીવ જન્તુનું જે ખાવાનું તે; જે વસ્તુ ખાઈને જીવે છે તે; ધાસ, પાતરા, અનાજ, કીડા વગેરે ચારો કેવાય, પણ ઘણું કરીને ચારો શબ્દ ધાસ પાદડાંને લગાડવામાં આવે છે. ૨ ઉપાય; ચલણ ‘તે કામમાં મારો ચારો નથી’

ચારોળી, સ્ત્રીં એક જાતના ઝાડનું ખી, એક મસાલો ચારોળી ગોળ ચંપટી ને રાતી હોય છે રાતી છાલ ઉખડેથી માય સફેદ મીચ દેખાય છે ‘ચારોળીના લાકુ’—દૂધનાં માવામાં ખાડ અને સારી પડે ચારોળી નાખી બનાવેલા જે નાના નાના લાકુ તે.

ચારસ્તિ, અં [સં ચારુ+અસ્તિ] વારુ, ઠીક, સારુ ચાર્વાક, પું દેહાત્મવાદી બૌદ્ધ ૨ નાસ્તિક. ૩ એ નામનો એક વિદ્વાન જેણે નાસ્તિક મત ચલાવ્યો હતો તે.

ચાલ, સ્ત્રીં ચાલવું તે. માણસની ચાલ, જનાવરની ચાલ વગેરે. ૨ ચાલવાની કુદરતી અથવા શિખવેલી રીત—‘ચાણુક સ્વારે ઘોડાને ધણીએક ચાલ શિખવી છે’, ‘તે ઐરીની ચાલ હાથણી જેવી છે’. ૩ એક ખીજ સાથે નીતિ સમ્બન્ધી વેવાર રાખવાની રીત—‘તેની ચાલ સારી નથી, હવે કરીથી જોઈને કામ પાડીશું’ ૪ પું સ્ત્રીં પરમ્પરાથી ચાલતી આવેલી કુટુંબ—જાત—કોમની જે રીતભાત તે, રઠી, રસમ, શિસ્તો; રિવાજ પ ટેવ, આદત. ૬ ધારો, કાયદો. સ્ત્રીં, જેમાં પાએ પાસે નાની નાની ઓરડીયો હોય (ઘણા માણસો લાહુત દાખલ વાસ કરી શકે) તેવી લાખી ઈમારત; ચાલી. ૮ બ્યાંથી સહુને જવા આવવાનો મારગ હોય તે જગા

ચાલક, પુઠ ચલાવનાર, નિયમમા રાખનાર “જે માયા ચક્ર ચાલક નિન્ય” (ગિરધર)

ચાલચલગત—ણ, સ્ત્રી૦ એક ખીજ સાથે વેવારમાં વરતવાની જે રીત તે; વર્તણુક; રીતભાત.

ચાલજાગાડી, સ્ત્રી૦ નાના ખાળકને તેના હાથ મુકાવી ચાલતા શિખાડવાની જે ગાડી તે, પાંગળાગાડી એને ત્રણ પૈડાને ઉપરથી ઝાલવાનો આડો ફાડો હોય છે.

ચાલતાંલગી—મુઘી, અઠ નેટલે લગી નિલાવી—ચલાવી શકશે ત્યાં મુઘી, ખનશે તેટલું; ખનશે તો.

ચાલતું, વિઠ શરુ થયા પછી ચાલ્યાં કરતું હોય તેવું, જારી રેતું—ચાલતુ કામ, ચાલતો મુકદ્દમો, ચાલતો સાચો વગેરે. ૨ હમણાંતું; વર્તમાન કાળતું.

૩ કામ કરે તેવું તીક્ષ્ણ—‘ચાલતી છરી’ વગેરે. —‘ચાલતી ગાડીએ ચડી બેસવું’—મોટા માણસની પક્ષ કરવી, ધણાના મતમા લાગી જવું.

—‘ચાલતી પકડવી’—જતું રેતું. ૨ કોઈ પક્ષ-માથી ખસી જવું.

—‘ચાલતી સેર’—ચાલુ આવક

—‘ચાલતું કરવું—થવું’—જારી કરવું—થવું

—‘ચાલતુ ગાડું’—વેવાર ધનધા ચાલુ હાલતમાં હોવો તે

—‘ચાલતું ચલાવું’—કંઈ પ્રણ કરવાની પોતાના હોથમાં સ્વતંત્ર સત્તા હોય તે (અધિકાર—પૈસાની)

‘ચાલતા ચલાવમાં જે લલીલલાઈ કીધી હશે તે જ યાદગાર રહેશે’. ૨ શરીરની સ્વસ્થતા; આરોગ્ય.

‘ચાલતા ચલાવમાં જે ધર્મ કર્મ કીધા હશે તે જ સાચે આવશે’ (એમાં શરીરની સ્વસ્થતા અને ડ્રૉય સ્થિતિ બન્નેનો લાભ સમાયલો છે) [સ્થિતિ

—‘ચાલતો વખત’—સત્તા ને આપાદી ભરેલી ચાલતું, કિંઠ અઠ [સંઠ ચલન] પગો ઉપાડી ઉપાડીને એક જગેથી ખીજ જગેએ જવું—માણસ જનાવર વગેરેએ, પગને ગતિમા મુકવા; હિડવું

૨ વર્તમાન કાળમા કામ થયાં કરવું—‘હાલમાં શેશનનું કામ ચાલે છે’. ૩ જેવું ભેદએ તેવું તો નહિ, તેમ કામ અટકી પણ ન પડે તેવી હાલતમા હોવું.—‘હમણાં તો એક કારકુનથી કામ ચાલશે, પણ આગળ નહિ ચાલે’ ૪ ઝડપ અને સફાઈથી કામ કરે તેવું હોવું—‘તેની કલમ ઠીક ચાલે છે, તેની છરી ખૂબ ચાલે છે’ ૫ હઠથી બચાવે બળડવું—ઉપાડવું—મારવું—‘તેનું મોઢું ઘણું ચાલે છે’; ‘તેના હાથ બહુ ચાલે છે’. ૬ નિલવું; ટકવું, પોચવું—‘એક ધાતી ભોટો મારે છ મહિના ચાલે છે’. ૭ ઝપટથી જતું ગવું, વડી—વડી—વીતી—ગુજરી જવું—‘વરસનાં વરસ આવ્યા બંધ છે પણ તારે કંઈ શુક્રવાર વળતો નથી’. ૮

વેવારમા વપરાતું—‘મુખર્ષમા નોટ ચાલે છે, લગ્નની રૂપિયા ચાલતા નથી’. ૯ વેવારમા માન્ય—કબૂલ થાય તેવું હોવું.—‘આતમારામ ભુખણની સાખ હિન્દુ-સ્તાનના ધણાક લાગમા ચાલતી’ ૧૦ અમલમા આવવું—‘લોક જખમારીને બેસી રૂયા ને કમાઈ ઉપગનો કર સડાસડ ચાલવા લાગ્યો’ ૧૧ યન્ત્ર વગેરેમા ગતિ થવી ને જારી રેવી.—‘ધડિયાલ ચાલે છે, બન્ધ નથી’. ૧૨ સત્તા હોવી—‘તે કામમાં માર કંઈ ચાલતુ નથી’ ૧૩ વરતવું; નીતિ સમ્બન્ધી વેવાર રાખવો—‘તે મારા કયા પ્રમાણે ચાલશે તો ઠીક છે, નહિ તો ખાસડા ખાશે’. ૧૪ વાગે વાગે કંઈ ખાયા કરવું—‘આખો ફાડો એનું મોઢું ચાલે છે, પછી તે માદી નહિ પડે’ ૧૫ કોઈ કામનો પરસ્પર વિચાર કરવો.—‘મસલત ચાલે છે.’ ૧૬ ખીજે ગામ પત્ર વેવારથી વિચાર ચલાવવો.—‘ધારા સંભા મુધારવાને વેસરાય ને હિન્દુસ્તાનના પ્રધાન વચ્ચે સન્દેશા ચાલે છે’. ૧૭ ઉપયોગ થવો ‘ગુજરાતી નિશાળોમા હોપ વાચન-માળા ચાલે છે. ૧૮ પ્રમાણ ગણાવું તે.—‘મુખર્ષની કોટીમાં મિતાક્ષગ ને બગાળામાં મધૂખ ચાલે છે’. ૧૯ જોરથી દમ લેવો—‘નાક ઘણા જોરથી ચાલે છે’

ચાલાક, વિઠ ચક્ષુ; ચપળ, હોશિયાર

ચાલાકી, સ્ત્રી૦ ચક્ષુબાઈ, ચપળતા, હોશિયારી

ચાલી, સ્ત્રી૦ ચાલ (૭—૮ મા અર્થમા).

ચાલુ, વિઠ ચાલતું (૧—૨ અર્થમા)

ચાલો, અઠ ચાલવા મારો ૨ હવે આપણે ચાલતા થઈએ એવા અર્થમા વપરાય છે

ચાલ્યું, અઠ જરૂર નથી એવા અર્થમા વપરાય છે.—‘હશે, તે આવ્યો નહિ નો ચાલ્યું; કામ કંઈ અટકવાનું નથી’.

ચાવડી, સ્ત્રી૦ પોલીસના સિપાઈએને વેવાનું કેકાણું; ચણતરો, ચાણ, ગેટ ૨ ચાવડા ગળપૂતની સ્ત્રી

ચાવડું, વિઠ કાણ કાણ બોલવું તે “વ્યંતરશું વ્યંગ કરી, હેયા બોલે ચાવડું” (વલ્લભ).

ચાવડો, પુઠ એ જાતનો રજપૂત.

ચાવણિયાં, નઠ માડ, જગ્યા

ચાવણું, નઠ કંઈ પણ કાચું કાચું ખાવાનું

ચાવર, નઠ અનાજ વાવવાનું—જોવાનું મુખ્ય સાધન, જોખર; પ્રકો

ચાવરો, પુઠ માકણ; માકડ

ચાવલ-ળ, [હિંઠ] ચાખા.

ચાવડું, કિંઠ સંઠ [સંઠ ચર્ચણ. ચર્ચ એ ધાતુ] જોડામા નાખી જે માડ નલે ધાલી હલ અમળાવનાં ધાતવ્ય ચુરો કરવો ૨ કથવું; કવું—‘અચ્યુ ન આવે અખો ચપળ’.

—‘ચાવી ખાતું—નાખવું—નિન્દા કરી દસક પાંચ

—‘ચાવી ચાવીને બોલવું’—એકની એક વાત વાર-
મ્વાર ફેવી, ચીપી ચીપીને બોલવું.

—‘ચાવીને ફૂંચો કરવો’—સારી રીતે સમજીને
અભ્યાસ કરવો ૨ રસકસ ચૂસી લેવો; અનુભવ
કરી લેજત મેળવવી “ચાવીને ફૂંચો કર્યો તે સસાર
સુખ, હવાં એમા નથી મઝોરે મઝો”.

આવળું, વિં ૬૦ હાડાડા, આવલું.

ચાવી, સ્ત્રીં કુચી

ચાવું, કિં ૬૦ પ્રીતિ રાખવી, પ્રેમથી મલાવવું ૨
ધચ્છવું; પસન્દ કરવું, પ્યારથી ઉમેદ બાધવી

ચાશ, ખાધ, ખોટ, નુકસાન [જવું

‘ચાશ પડવી’—ખોટ—ખાધ આવવી, નુકસાન

ચાષ, પું [સં] એક જાતનો પક્ષી

ચાસ, પું ખેતરમાં કળખી હળ વગેરેથી જમીનની
અન્દર પડેલા જે લીટા તે ૨ અનાજના છોડની જે હાર
તે ‘ચાસ મરવો’—હારખન્ધ છોડવાઓનું મરી જવું
૩ એક પક્ષી.

ચાસણિયું, નં જમીનમાંથી મોટા કાકરા મૂળિયાં અને
નીહાણ સાફ કરવાનું ખેતીનું ઓળર; ચાસ પાડવાનું
ઓળર.

ચાસણી, સ્ત્રીં ચાસવું તે. ૨ આંડને ચૂલે સુકી તેમા
પાણી નાખી ઉકાળી મેલ તરી આવે તે કાઠી લઈ
માથથી તાર નિકળે તેવી ખાંડની જે હાલત તે.
૩ કસોટી, કસ; તપાસ ‘ચાસણી કાડવી’.

ચાસન, ચાહન. [ઉણું હળ ફેરવવું

ચાસવું, કિં ૬૦ વાંચા પેલાં ખેતરમાં સારી પેડું

ચાહક, પું આશક; પ્રેમ—માયા રાખનાર.

ચાહણુ-હણુ, ચારહ

ચાહન, અં જાહેર, પ્રકટપણે

ચાહ-હ, ચા.

ચાહવું, ચાવું.

ચાહેના, ચાયના. [પોળો લાગ તે

ચાળ, સ્ત્રીં અક્કરખાનો છાતી નીચેનો જે બધો
ચાળણુ, નં આટો વગેરે ચાળ્યાથી જે થુંક કસ્તર
વગેરે ભુંક નિકળી પડે-છે તે.

ચાળણી, ચારણી.

ચાળવચુળવ, પું ફેરફાર; ઉથલ પાથલ. ‘વારેવારે
ચાળવચુળવ કરવાથી કામ બગરે છે’.

ચાળવણી, સ્ત્રીં ચાળવવું તે. ‘રૂપિયાની ચાળવણી’

ચાળવવું, કિં ૬૦ ડેરબદલ કરવું, અવાર નવાર
કરવું ‘પાના ચાળવવા’ ૨ પાસાને હાથમાં ભુગતીસર
ગોઠવવા કે જેથી ધારેલો દાવ પડે ૩ ભુગતી વાપ-
રવી—ચલાવવી “ભુગારી ચતુરાઈ ચાળવે, તેમા
ઉડી વાટ” (સામજ)

ચાળવું, કિં ૬૦ ચારણીની મારફતે અનાજ વગેરેને
ચોખ્ખું કરવું ૨ નળિયા વગેરેને ઉકેલી પાછાં ગોઠવવા
કે વરસાદનું પાણી ધરમા ન ચુએ —‘છાપરું ચાળવું’.

ચાળા, પું મશ્કરીમા કોઈની જે નકલ કરવી તે.
ચાળા પાડવા—નકલ કરી મળખ કરવી—કોઈ ફેરફાર
કહે તેમ કરી—કહી ખીજવવું ૨ શરીરના અવયવને
ભુદી ભુદી રીતે દેખાડવા, નખરા કરવા ૩ હાન
કેતા લાડવું ચાળા કરવા—પાડવા કુવાય છે. (એક જગન
ચાળો છે પણ અનેક વચનમાં વિશેષ વપરાય છે)
ચાળાચસકા, પું કોઈના જેવું ડોળ બતાવવું અથવા
દેખાવર્મા લટકા રાખવો અથવા તેવું જ મરડામ
લાડવું—રિસાવું તે, નખરા.

ચાળી, સ્ત્રીં બકરી

ચાળી, ચાળીસ, [છે—૪૦

ચાળીસ, વિં ચાર વખત દશ, એટલી સંખ્યા બતાવે
ચાળીસમું, નં (ઐરીએ) જણ્યા પક્ષી જે ચાળીસમે
દાડો આવે તે.

—‘ચાળીસમું નાવું’—ચાળીસમે દાડે સુવાંચ
નિમિત્તનું છેલ્લું નાઈ શુદ્ધ થવું.

ચાળો, પું આખનો ડોળો ફેરવવાની છટા. “આ શે
આંખલડીનો ચાળો રે” (દવારામ) ૨ બોલવા, ચાલવ
વગેરેની જે ખાસ રીત—વધ તે, લટકા. ૩ ચિહ્ન, તરેહ
ડોળ —‘તેનો મોડાનો ચાળો પ્રચ્છો, હવે તેને લાં
લેવાની તૈયારીમા રેજો’. ૪ ધરતુ છાપરું ચાળનારો
ચિંચવાવવું, કિં ૬૦ દેખાડી, આપવાની મેરડ
બતાવી, સામાનું મન કરાવી પક્ષી તેને થોડી ધણું
વાર સુધી ટટળાવવું, દેખીને લેવા સારું બળ્યા. કં
તેવું કરવું (ચાળકને)

ચિંચવાવું, કિં ૬૦ ચિંચવાવલું થવું; ટટળવું.

ચિદરડી—ડું, સ્ત્રીં નં કપડાનો ફાટેલો ચીરો.

ચિંધડી—ડી—રડી, સ્ત્રીં ફાટા તુટા કપડાનો છેક નાને
જે કકડો તે

ચિંધવું, કિં ૬૦ કેવું, સોપવું, પ્રમાવવું ૨ દેખાડવું

બતાવવું ૩ જાણવું, સમજવું, ઓળખવું “મૂઠું બ્રહ્મલ,

જન નવ કીધું, કોઈ નીતિનું કામ નવ ચિંધ્યુરે” (નર્મ)

“ધણે દિને જાશે એતો ચિંધ્યોરે” (ખાપુ)

ચિકટ, સ્ત્રીં તેલ ચરખી ગુદર વગેરેનો ચોટી વળગી

રેવાનો જે ગુણુ તે, ચોટી—વળગી રે તેવી ચીજ

ચિકટાવું, કિં ૬૦ ચિકટવાળું થવું —‘અખોટિયું

સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાયાં છે’.

ચિકટો, પું જાણુ ચિકટથી ઘટ થયું હોયની તેવું દેખાવું

સણતું જડું ટકાઉ કપડું—એને ગરીબ બ્રાહ્મણ વાણિયા,

અખોટિયાને ટેકાણે વાપરે છે [જ ને ૩ અથર્મો]

ચિકણાઈ, સ્ત્રીં ચિકણાપાણું (ચિકણું એ રાખના ૨

ચિકિત્સા, સ્ત્રીં ચિકિત્સાપણ (ચિકિત્સું એ શબ્દના ત્રણે અર્થના સમ્બન્ધમાં).

ચિકિત્સી સોપારી, સ્ત્રીં પાકવા ઉપર આવેલી જે મોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી છાયડામાં (તડ-કામાં નહિ) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકિત્સું, વિં [સંં ચિકિત્સું] તેલ ચરખી ગુદર વગેરેનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે જમા હોય તે. ‘કાલે જે ગુંદર આવ્યો છે તે ચિકિત્સો નથી’ ‘આ ખેતરની ભોય ચિકિત્સી છે’. ૨ હરેક વાત—કામ કરતાં જે ઘણી વાર લગાડે તે ઘણા નિચાર કરે તે; આપાત્પિયું. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; અખીલ ૪ દીપતાં—ઘડતાં ભાગે નહિ તેવું ૫ ટકાઉ. ૬ ચિકિત્સા પદ્ધતિ ચિકિત્સાયલ.

—‘ચિકિત્સો વાર’—શનિવાર.

ચિકન, નં એક જાતનું ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર માથમાં આટો મારીને ભરવામાં આવે છે, રેશમી સુતરાઉ તથા ઊન વગેરેના કપડાં ઉપર સોય-વતે રેશમ અથવા દોરાથી જે જાડ પુલ વેલ છુટા વગેરેની તરેહ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે—ચુરતી ચિકન, ચિનાઈ ચિકન વગેરે. ૨ એક જાતનું કાકડી જેવું ફળ.—‘ચિકન કાકડી’.

ચિકલવટ, પું ભીત અને પીટ વચ્ચેનું લાકડું.

ચિકસા, સ્ત્રીં ચિકિત્સા, ૨ જોડખામી શોધ્યા કરવાની અને પછી તે સમ્બન્ધી નિન્દા કરવાની જે દેવ તે અથવા એમ કરવું તે ‘ચિકસાખોર’—ચિકસા કરનાર.

ચિકાર, અં છલ્લાછલ, ભરપૂર, પૂરુ ભરાઈ ગયલું ચિકારવ, પું ખૂમ; અવાજ. ૨ દોષીની ખૂમ ચિકાસ, સ્ત્રીં તેલ ચરખી ગુંદરનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણ તે. [હડીમ, તખીખ, ડાકટર.

ચિકિત્સક, પું [સંં] ચિકિત્સા કરનારો. ૨ વેલ; ચિકિત્સનીય, વિં [સંં] ચિકિત્સા કરવા જોગ; જેની પરીક્ષા થઈ શકતી હોય તેવું.

ચિકિત્સા, સ્ત્રીં [સંં] રોગની પરીક્ષા—પારખ—સમજ. ૨ હરેક વસ્તુ—માણસના ગુણદોષની પરીક્ષા કરવા સારુ તરેહ તરેહવાર રીતે કહપના કરવાની જે મનશાક્ત તે. ૩ ખોડ જોવાની દેવ

ચિકાર, પું [સંં ચિકુર] ખીખતે નુકસાન—પીડા થાય તેની દરકાર રોખ્યા વગર વળતાર માણસ; ચપેળ; સાહસિક. “નવભીત નવળ ચિકારે, અગોઅગે કુચ્છિત મોરે” (એમાનન્દ) ૨ મોટો અવાજ—ખૂમ. ૩ માથાના ઘાળ—કેશ

ચિકારવું, મોટથી કેવું; રાગ તાણીને બોલવું; જુલુલમાં ગોવાળિયા રાગડા ધ્રાડીને બોલે છે તે.

ચિખલ—ખખલ, પું જમીનમાં પાણી મચી ગયાથી જે ચિકણો ગારો થાય છે તે, કાઢવ.

ચિકુટ, વિં હરેક વાતમાં ચિકણું હોય તે ૨ મિષ્ટું ચિકાં મુવું, કિં અં જગતા છતાં ઊંઘમાં છે એમ જણાવવું.

ચિકુ, વિં ચિકુટ, ૨ કચ્છુસ ૩ મદવાડથી કાયર.

ચિકોટી, ચિકોટી

ચિચરવટી, સ્ત્રીં જમીન વગેરેનો ઘણો સાંકડો તે લાખ્યો જે લાગ—કકડો તે ૨ અતિ થરડી અથવા અતિ ગરમ દવા પિધાથી ગળાથી તે પેટ સુધી જોસમાં જે અસર થવી તે; શેરડો. ૩ પ્રીતિનો જોસો, બીક વગેરે કારણથી પેટમાં જે ઊનુ ઊનુ થઈ આવે તે.

ચિચરવટો, પું ચિચરવટી.

ચિચરુકો, પું રેડિયો કાતતી વેળાએ જે અવાજ નીકળે છે તે ૨ ચિચવો ૩ પ્રવાહી પદાર્થને યન્ત્રથી ઉરાડવો તે ૪ ઘણુ પાણી માય તેવી મોટી પીચકારી (ગોસાઈજીના મન્દિરોમાં જેનાથી રક્ત ઉરાડે છે)

ચિચવાડો, પું કુમારો; હોદારો, ચીસ.

ચિચવો, પું ઊંચુ લાકડુ દાટી તેની ઉપર આડું લાકડું સુધી એને બે છેડે સીંધા બાંધી એમાં છોક-ગઓને ખેસાડી ટ્રેસવામાં આવે છે તે.

ચિચારી, સ્ત્રીં ખૂમ; કિકિયારી. [પીલવાનો યન્ત્ર.

ચિચુડો—ચોડો, પું આમણી કળનો કળિયો. ૨ સેલડી

ચિટણીસ, પું [મં] સરકાર સલા વગેરેની તરફ ચિકી સવાલ જવાબ વગેરેનું કામ કરનારો કારભારી, અવક કારકુન; શિસ્તદાર

ચિકી, સ્ત્રીં થોડી મતલબનો લખવાના અથવા લખેલા કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ, છપ્પરડી ૨ કરજો—ધરણે લીધા આખા બાખતનો લખી આપેલો લીધેલો જે ફરતાવેજ તે. ૩ સોરતીમાં અથવા ધર-માલ વગેરે વચી લેતી વખત અથવા પ્રલાણો માણસ ફલાણુ કામ માથે લે એવું નક્કી કરવામાં કાગળના જે નાના કકડાપર નખ્ખર નામ નિશાની કરવામાં આવે છે તે.—‘ચિકી કાડવી—મુકવી’ એમ જોલાય છે ૪ મીચી પડીકા વગેરેને, માય શું છે તે જણાવવાને ઉપર ચોટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે, ટિકિટ ૫ તેડુ, નોતરુ. ૬ હુકમ —‘ઈશિરના ધરની ચિકી કાઈથી પાછી કેરવાતી નથી’ ૭ મોઝાણની ખખર, અથુલખત. ૮ આગગાડી—આગખેટમાં મુસાફરી કરતી વેળા ભાડાના પૈસા લઈ બદલ કાગળનો કકડો લખેલો કે અપેલો આપવામાં આવે છે તે ૯ નાટક જોવાની મદત અથવા પૈસા ખરચેલી. ૧૦ જગતમાં

—‘આવી આવીને બોલવું’—એકની એક વાત વાર-
મ્વાર ફેવી, ચીપી ચીપીને બોલવું

—‘આવીને કૃત્યો કરવો’—સારી રીતે સમજીને
અભ્યાસ કરવો ૨ રસકસ ચૂરી લેવો, અનુભવ
કરી લેજત મેળવવી. “આવીને કૃત્યો કર્યો તે સસાર
સુખ, હવા એમાં નથી મજેરે મજો”

આવળું, વિં દોડાડા, આપલું.

આવી, સ્ત્રીં કુચી

આવું, કિં સં પ્રીતિ રાખવી, પ્રેમથી મલાવવું. ૨
ધમ્મવું, પસન્દ કરવું, પ્યારથી ઉમેદ બાંધવી

આશ, ખાધ; ખોટ, નુકસાન [જવું
‘આશ પડવી’—ખોટ—ખાધ—આવવી, નુકસાન

આપ, પું [સં] એક જાતનો પક્ષી

આસ, પું ખેતરમાં કળખી હળ વગેરેથી જમીનની
અન્દર પડેલા જે લીટા તે ૨ અનાજના છોડની જે હાર
તે ‘આસ મરવો’—હારખન્ધ છોડવાઓનું મરી જવું
૩ એક પક્ષી.

આસણિયું, નં જમીનમાંથી મોટા કાંકરા મૂળિયાં અને
નીલાણુ સાફ કરવાનું ખેતીનું ઓળર; આસ પાડવાનું
ઓળર.

આસણી, સ્ત્રીં આસવું તે. ૨ આંડને ચૂલે મુકી તેમાં
પાણી નાખી ઉકાળી મેલ તરી આવે તે કાઠી લઈ
માથથી તાર નિકળે તેવી ખાડની જે હાલત તે.
૩ કસોટી, કસ, તપાસ. ‘આસણી કાડવી’

આસન, આહન. [ઉપકુ હળ ફેરવવું]

આસવું, કિં સં વાળ્યા પેલાં ખેતરમાં સારી પેટે
આહકે, પું આશક; પ્રેમ—માયા રાખનાર.

આહણુ—હેણુ, આરં

આહન, અં જહેર, પ્રકટપણે

આહ—હે, આ.

આહાવું, આવું.

આહેના, આયના. [પોજો લાગ તે

આળ, સ્ત્રીં અક્કરખાનો છાતી નીચેનો જે બધો
આળણુ, નં આટો વગેરે આળ્યાથી જે થુલું કસ્તર
વગેરે જુદું નિકળી પડે છે તે

આળણી, ચારણી.

આળવચુળવ, પું ફેરફાર; ઉઘસ પાથલ. ‘વારેવારે
આળવચુળવ કરવાથી કામ બગડે છે’

આળવણી, સ્ત્રીં આળવવું તે. ‘રૂપિયાની આળવણી’

આળવવું, કિં સં ફેરવલ કરવું, અવાર નવાર
કરવું ‘પાનાં આળવવાં’ ૨ પાસાને હાથમાં જુગતીસર
ગોઠવવા કે જેથી ધારેલો દાવ પડે ૩ જુગતી વાપ-
રવી—ચલાવવી. “જુગારી ચતુરાઈ આળવે, તેમાં
ઉડી વાટ” (સામજ)

આળવું, કિં સં ચારણીની મારફતે અનાજ વગેરેને
ચોખ્ખું કરવું ૨ નળિયાં વગેરેને ઉકેલી પાછા બોલવો
કે વરસાદનું પાણી ધરમાં ન ચુએ —‘છાપરુ આળવું’.

આળા, પું મસ્કરીમાં કોઈની જે નકલ કરવી તે.
આળા પાડવા—નકલ કરી મળખ કરવી—કોઈ કરે કે
કહે તેમ કરી—કહી ખીજવવું ૨ શરીરના અવયવને
જુદી જુદી રીતે દેખાડવા, નખરાં કરવા, ૩ દાના
કેના લાડવુ આળા કરવા—પાડવા કૃપાય છે (એક વચન
આળા છે પણ અનેક વચનમાં વિશેષે વપરાય છે)

આળાચસકા, પું કોઈના જેવું ડોળ ખતાવવું અથવા
દેખાવમાં લટકા રાખવો અથવા તેવું જ મરડાટમાં
લાડવું—રિસાવું તે, નખરા.

આળી, સ્ત્રીં બકરી

આળી, આળીસ. [છે—૪૦]

આળીસ, વિં ચાર વખત દશ એટલી સંખ્યા ખતાવે
આળીસમું, નં (ઝેરીએ) જલ્યા પછી જે આળીસમો
દાડો આવે તે.

—‘આળિસમું નાવું’—આળિસમે ફાડે સુવાવડ
નિમિત્તનું છેલ્લું નાઈ શુદ્ધ થવું.

આળો, પું આખનો ડોળો ફેરવવાની છટા. “આ શો
આખલડીનો આળો રે” (દયારામ) ૨ બોલવા આલવા
વગેરેની જે ખાસ રીત—ધપ તે, લટકા ૩ ચિહ્ન, તરેહ,
ડોળ —‘તેનો મોડાનો આળો પ્રચ્છો, હવે તેને બાંધે
લેવાની તૈયારીમાં રેજો’. ૪ ધરનું છાપરુ આળનારો.

ચિચવાવવું, કિં સં દેખાડી, આપવાની મરજી
ખતાવી, સામાનું મન કરાવી પછી તેને થોડી ધણી
વાર મુધી ટટળાવવું, દેખીને લેવા સારું બળ્યા કરે
તેવું કરવું (ખાળકને)

ચિચવાવું, કિં અં ચિચવાયલું થવું, ટટળવું.

ચિહરડી—કું, સ્ત્રીં નં કપડાનો ફાટેલો ચીરો.

ચિંધડી—ડી—રડી, સ્ત્રીં ફાટાં તુટા કપડાનો છેક નાનો
જે કકડો તે

ચિંધવું, કિં સં કેવું; સોપવું, ફરમાવવું ૨ દેખાડવું
ખતાવવું ૩ બળવું, સમજવું, ઓળખવું “મૂઠાં બ્રહ્મલ
જન નવ કીધું, કોઈ નીતિનું કામ નથ ચિંધુરે” (નર્મ).
“ધણે દિને જશે એતો ચિંધોરે” (ખાપુ)

ચિકટ, સ્ત્રીં તેલ ચરખી ગુદર વગેરેનો ચોટી વળગી
રેવાનો જે થુણ તે, ચોટી—વળગી રે’ તેવી ચીજ.

ચિકટાવું, કિં અં ચિકટવાળું થવું —‘અખોટિયું
સાડી વગેરે તેલથી ચિકટાયા છે’

ચિકટો, પું બળે ચિકટથી ઘટ થયું હોયતી તેવું દેખાવું
સણવું બહુ ટકાઉ કપડું—એને ગરીબ બ્રાહ્મણ વાણિયા,
અખોટિયાને ટુંકાણે વાપરે છે. [જન ને ૩ અર્થમાં]

ચિકણાઈ, સ્ત્રીં ચિકણાપણું (ચિકણું એ શબ્દના ૨

ચિકિત્સા, સ્ત્રી૦ ચિકિત્સાપણ (ચિકિત્સું એ શબ્દના ત્રણેય અર્થના સમ્યન્વયમા) .

ચિકિત્સી સોપારી, સ્ત્રી૦ પાકવા ઉપર આવેલી જે સોપારીને તોડી લઈ દૂધમાં ઉકાળી ખાયડામા (નડ-કામા નહિ) સુકવી તૈયાર કરેલી તે.

ચિકિત્સું, વિ૦ [સં૦ ચિકિત્સા] તેલ ચરખી ગુદર વગેરેનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણુ—તે જેમા હોય તે. કાલે જે ગુદર આવ્યો છે તે ચિકિત્સો નથી. ‘આ ખેતરની ભોય ચિકિત્સી છે’. ૨ હરેક વાત—કામ કરતા જે ઘણી વાર લગાડે તે ઘણા વિચાર કરે તે, આપાત્મીપિયુ. ૩ જેને હાથેથી નાણું છુટે નહિ તે; અખીલ. ૪ ટીપતાં—ધડતાં ભાંગે નહિ તેવું ૫ ટકાઉ.

૬ ચિકિત્સા પદાર્થથી ચિકિત્સાયલુ.

—‘ચિકિત્સો વાર’—શનિવાર.

ચિકિત્સ, ના૦ એક જાતનું ભરત કે જે હરેક રેશમી કપડાંપર સોયમાં આટો મારીને ભરવામા આવે છે, રેશમી સુતરાઉ તથા બિન વગેરેના કપડાં ઉપર સોયવતે રેશમ અથવા દોરાથી જે ઝાડ પુલ વેલ છુટા વગેરેની તરેહ—ભાત પાડવામાં આવે છે તે—ચુરતી ચિકિત્સ, ચિનાઈ ચિકિત્સ વગેરે. ૨ એક જાતનું કાકડી જેવું ફળ.—‘ચિકિત્સ કાકડી’.

ચિકિલવટ, પુ૦ ભીંત અને ખીંટ વચેતુ લાકડું ચિકિસા, સ્ત્રી૦ ચિકિત્સા, ૨ ખોડખામી શોધ્યા કરવાની અને પછી તે સમ્યન્ધી નિન્દા કરવાની જે રૂય તે અથવા એમ કરવું તે. ‘ચિકિસાખોર’—ચિકિસા કરનાર.

ચિકાર, અ૦ છલ્લાછલ; ભરપૂર, પૂરુ ભરાઈ ગયલું.

ચિકારંધ, પુ૦ ઝૂમ; અવાજ ૨ હાથીની ઝૂમ

ચિકાસ, સ્ત્રી૦ તેલ ચરખી ગુદરનો ચોટી—વળગી રેવાનો જે ગુણુ તે. [હડીમ, તખીખ; ડાકર

ચિકિત્સક, પુ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરનારો. ૨ વૈદ્ય;

ચિકિત્સનીય, વિ૦ [સં૦] ચિકિત્સા કરવા જોગ; જેની પરીક્ષા થઈ શકેલી હોય તેવું.

ચિકિત્સા, સ્ત્રી૦ [સં૦] રોગની પરીક્ષા—પારખ—સમજ ૨ હરેક વસ્તુ—માણસના ગુણુદોષની પરીક્ષા કરવા સારું તરેહ તરેહવાર રીતે ક્ષેપના કરવાની જે મનશાક્ત તે ૩ ખોડ જોવાની રૂય.

ચિકોર, પુ૦ [સં૦ ચિકુર] ખીજને નુકસાન—ખીડા થાય તેની દરકાર રોખ્યા વગર વર્તનાર માણસ; અપજ; સાહસિક. “નવભીત નવજ ચિકોર, અગોઝંગે કુચોદિત મોર” (પ્રેમાનન્દ). ૨ મોટો અવાજ—ઝૂમ. ૩ માથાના સાળ—કેશ

ચિકોરયું, મોટેથી કેતું; રાગ તાણીને બોલવું, જુલુસમા ગોવાળિયા રાગડા કાડીને બોલે છે તે.

ચિખલ—ખખલ, પુ૦ જમીનમાં પાણી મચી રવાથી જે ચિકિત્સો મારો થાય છે તે, કાદવ.

ચિકુટ, વિ૦ હરેક વાતમા ચિકિત્સું હોય તે ૨ મિષ્ટું ચિકુ સુયું, કિ૦ અ૦ જંગના છતા બીધમાં છે એમ જણાવવું.

ચિકુ, વિ૦ ચિકુટ. ૨ કબ્જુસ ૩ મંદવાડથી કાપર.

ચિકોટી, ચિકોટી.

ચિચરવટી, સ્ત્રી૦ જમીન વગેરેનો ઘણો સાકડો તે લાગ્યો જે ભાગ—કકડો તે. ૨ અતિ થપડી અથવા અતિ ગરમ દવા પિધાથી મળાથી તે થેટ મુધી નેસમા જે અસર થવી તે; શેરડો ૩ પ્રીતિનો નેસો, બીક વગેરે કારણથી પેટમાં જે બિનુ બિનુ થઈ આવે તે.

ચિચરવટો, પુ૦ ચિચરવટી.

ચિચરુકો, પુ૦ રેડિયો કાંતલી વેળાએ જે અવાજ નીકળે છે તે ૨ ચિચરો. ૩ પ્રવાહી પદાર્થને ચન્ત્રથી ઉરાડવો તે ૪ ઘણું પાણી માય તેવી મોટી ખીચકારી (ગોસાઈજીના મન્દિરામા જેનાથી રૂઝુ ઉરાડે છે)

ચિચવાડો, પુ૦ છુમાટો; હોકારો, ચીસ.

ચિચવો, પુ૦ બિલુ લાકડું દાટી તેની ઉપર આકું લાકડું મુધી એને બે છેડે સીકા બાધી એમાં છોકરાએને ખેસાડી દ્રેવવામાં આવે છે તે.

ચિચાડી, સ્ત્રી૦ ઝૂમ; કિકિયારી. [ખીલવાનો ચન્ત્ર.

ચિચુડા—ચોડા, પુ૦ આમલી ફળનો કળિયો ૨ ચેલડી

ચિટણીસ, પુ૦ [મ૦] સરકાર સલા વગેરેની તરફ ચિટ્ટી સવાલ જવાબ વગેરેનું કામ કરનારો કારભારી, અવજ કારકુન; શિરસ્તેદાર.

ચિટ્ટી, સ્ત્રી૦ ચોડી મતલબનો લખવાના અથવા લખેલા કાગળનો જે કકડો તે; નાનો કાગળ, છબરટી ૨ કરજો—ઘરેણું લીધા આપ્યા બાજતનો લખી આપેલો લીધેલો જે દસ્તાવેજ તે. ૩ મોરતીમા અથવા ઘરમાલ વગેરે વચી લેતી વખત અથવા પ્રલાણો માણસ ફલાણુ કામ માથે લે એવું નક્કી કરવામાં કાગળના જે નાના કકડાપર નખર નામ નિશાની કરવામા આવે છે તે.—‘ચિટ્ટી કાડવી—સુકવી’ એમ બોલાય છે ૪ મીસી પડીકા વગેરેને, માંચ થું છે તે જણાવવાને ઉપર ચોટાડેલો છેક નાનો કાગળનો જે કકડો તે; ટિકિટ. ૫ તેડું; નોતર. ૬ હુકમ.—‘ઘરિના ઘરની ચિટ્ટી કાઢવી પાછી ફેરવાતી નથી’. ૭ મોકાણની ખચ; અશુભખત. ૮ આગગારી—આગખોટમાં મુસાફરી કરતી વેળા લાડાના પૈસા ભર્યા ખર્ચ કાગળનો કકડો લખેલો કે છાપેલો આપવામા આવે છે તે ૯ નાટક જોવાની મફત અથવા પૈસા ખરચેલી. ૧૦ ખચરમાં

દુકાન દીઠ લખી ઉધરાવવા લખી આપેલી ૧૧ મદા-
વત—જમણ મળવાની રમ્મની લખી આપેલી કાપલી
૧૨ કામ કરવા—વસ્તુ—મકાન વાપરવા દેવાની
પરવાનગીનો લખી આપેલો કાગળ

—‘ચિઠ્ઠી દોરો’—કામણ દુમણ માટે કાગળમાં
મન્ત્ર લખીને જે દોરો બાધવામાં આવે છે તે.

—‘ચિઠ્ઠી શાદી જવી’—છોકરી મરી જવી તે (જે
સાતિમાં કન્યા વિક્રય થતો હોય તેમાં અથવા વરને
ધણી પેરામણી આપવી પડે છે તેમાં છોકરી મરી
જતા બોલતી વખત વપરાય છે)

—‘ચિઠ્ઠીનો ચાકર’—ફક્ત કહેલું કામ જ કરનારો;
ચિઠ્ઠી લાવી કે આપી જનારો

ચિઠ્ઠીચપાટી, ચિઠ્ઠીપતરી.

ચિઠ્ઠીપતરી, સ્ત્રી ચિઠ્ઠી—સન્દેશ પત્રનો વેવાર.

ચિઠ્ઠવતું, કિં સં ગુસ્સે કરવું, ખિજવવું.

ચિઠ્ઠવું, કિં સં ગુસ્સે થવું, રીસ કરવી.

ચિઠિયાસેર, કિઠિયાસેર.

ચિઠિયું, કિઠિયું. ૨ ચકલ (પક્ષી).

ચિઠિયું, વિં સેજ સેજમાં ગુસ્સો લાગે—રીસ ચડે તેવું.

ચિઠ્ઠી, સ્ત્રી બૈરાંને પેરવાનું કાળું અથવા રાત્રી સુતરાઉ
કપડું ૨ લગન અધરણીમાં વરવાળાઓની તરફથી
કન્યા—વહુને ચાલેલા થયલા હોય તેનું જે અડધા-
અડધ વરવાળાઓને છોકરીને પિછેરથી પેરામણી
દાખલ પાછું મળે છે તે

ચિઠાણી, વિં ધૂળ ચિકટ દુર્ગન્ધિવાળું —‘માથું ચિઠાણી
થયું છે’ તેલની ખરણી, કલૈના વાસણ, અથાણ એને
પણ ચિઠાણી શબ્દ લગાડવામાં આવે છે.

ચિણ્ણગારી, ચિનગારી.

ચિણ્ણવું, કિં સં ચિપવું, કલ્લી કરવી—(પાઘડી) ૨
કરચલી કરવી—(અક્કરખાની બાંધ)

ચિંત, નં [સં] સમજ, જ્ઞાન. ૨ જ્ઞાનરૂપે ઈશ્વર
૩ (પ્રત્યયરૂપે) હર કઈ એવો હદ વગરનો અર્થ રાખે
છે—કદાચિત, કસ્યચિત, કુતચિત ઈં

ચિત, ચિત્ત.

ચિતકું, ચિત્ત (કવિતામાં વપરાય છે)

ચિતલિયો—નિયો, પું સોના રૂપાના દાગીના ઉપર
બારિક સુન્દર વેલ છુટ્ટીનું ખોદીને ચિત્ર કાડનાર.

ચિતભરમ, ચિતભ્રમ.

ચિતરવું, કિં સં કાગળ—કપડાંપર સાઈ રડ્ડ કલમ
વગેરેથી લખી, પથરા—માટીપર ઘટતા હથિયારથી
કાતરી—ખોદી, ધાતુના ધાટપર ઘટતા હથિયારથી
ટોડી—ડાળી, આકાર નકશી વગેરે પાડવું, ચિત્ર
કરવું ૨ શિખાઉએ હાથ વાળવાને લખ્યા કરવું.

૩ લખવું ૪ દેવું—કરજ કરવું.—‘તું ઘેર ઘેર
ચિતરી વળ્યો છે તે હવે કાણુ ધીરવાનું છે’

ચિતરાવું, કિં અં ચિત્રેલું થવું, ચિત્રચું હોય તેવું
હોવું—‘હજી તે વાકનું મોકુ બરોબર ચિતરાયું નથી’,
૨ વિચિત્ર આકારમાં દેખાવું—અનવું.—‘કાલે રાત્રે
તે ભાગ પીધાથી ખૂબ ચિતરાયો હતો’. ૩ ખરાબ
રીતે લોકામાં બળ્ણીતા થવું, ચર્ચાપાત્ર થવું—‘એનું
નામ તો આખા ગામમાં ચિતરાયું છે’.

ચિતરો, પું [સં] ચિત્રક] વાધની એક જાત છે—
એના રુઆનો રડ્ડ પીળો હોય છે અને એને
અક્કેડી બાળુએ નાના મોટા મળીને દરીક જાતના
કાળા કાળા પટા—લિસોટા હોય છે, ચિત્તો. ૨ એક
જાતની વનસ્પતિ—એસડીયું

ચિતવની, સ્ત્રી ચિન્તન.

ચિતવવું, કિં સં વન્દવું, માન આપવું. ‘લાણું
ચિતવ્યા વના ચાલે નહિ’. ૨ ચિન્તન—સ્મરણ કરવું.

ચિતવું, કિં સં ધારવું, કલ્પવું

ચિતળ, સ્ત્રી એક જાતનો ચટાપટાવાળો સાપ. ૨
(મં) સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાની કાચની બક્કડી.

ચિતળી, સ્ત્રી ત્રાસ લય વગેરે કારણથી જે ધુભરી
છુટવી તે, કમ્પારી, કણકણો. ૨ ત્રાસ, કણકણો.

ચિતા, સ્ત્રી [સં] જે ગોઠવેલા લાકડાપર મુદા
મુકી બાળવામાં આવે છે તે, ચેહ.

ચિતાશિ, પું ચિતામાનો અશિ

ચિતાર, નં ચિત્ર, તસવીર ૨ વર્ણન, હેવાલ, ખ્યાલ.
‘ચિતાર આપવો’.

ચિતારો, પું ચિતરનારો, ચિત્ર પાડનારો.

ચિતાવિયાં, કાપા; લિસોટા.

ચિતાળ, સ્ત્રી લાકડાની ફાડ.

ચિતકાર, પું ઝીણા રાગે ચીસ પાડવી તે. ૨
કાલાહલ. ૩ હાથીનો અવાજ.

ચિત્ત, નં [સં] ચિત્—વિચારવું વિચાર કરવાની
શક્તિ, મન, અન્ત કરણ. ૨ સકુલ્પ ઉપર જે લક્ષ
તે. ચિત્ત આપવું—લાલવું—લગાડવું

—‘એક ચિત્ત થવું’—એક જ વસ્તુપર ચિત્ત
લગાડવું તે ૨ એક વિચાર—મતના થવું તે ૩
ઊંધ આવવાની સ્થિતિમાં આવવું [યાદ લાવવું

—‘ચિત્તમાં લેવું’—ખબર લેવી, સમ્બાળ લેવી,

ચિત્તચોર, પું માલમ ન પડે તેવી રીતે ચિત્તને
હરણ કરનારો, વશીકરણ કરનારો, દિલને ખેંચનારો.
૨ આશક, પ્યારો.

ચિત્તફા, વિં સામાનું—પારકાનું મન સમજી જનાર
ચિત્તનાશ, પું અત કરણનો જે લય થયો તે.

ચિત્તભ્રમ, વિં [સં] ચિત્તનુ લમવુ તે, એક ઉપર વિચાર ન થતા અહીંથી તહીં, તહીંથી પેલી ગમં એમ વિચારમાં ભટકવુ તે. નં એક રોગ, ઉન્માદ; ગાંડાપણુ.

ચિત્તવિક્ષેપ, પું મનનું ભ્રમિત થવુ તે; ચિત્તની અસ્થિરતા ૨ અસત્ય પદાર્થમાં સત્યપણુનો આરોપ કરવો—ખોટી વસ્તુને ખરી તરીકે જોવી તે; અધ્યારોપ.

ચિત્તવૃત્તિ, સ્ત્રીં [સં] ચિત્તની વૃત્તિ—હાલત. ૨ મન, ધ્યાન.

ચિત્તવેધ, વિં [સં] ચિત્તને વિધનાર, દિલને ખેંચનાર.

ચિત્તસમાધાન, નં [સં] ચિત્તનુ સમાધાન, સ્વ-સ્થતા; મનનું સન્તોષ પામવુ તે [સુન્દર.

ચિત્તહર, વિં ચિત્તને હરણુ કરનાર; પ્રેમ લગાડનાર;

ચિત્તાભોગ, પું સુખ દુઃખની લાગણી તરફ મનનુ યોદવુ તે. ૨ કાંઈ પણ પદાર્થ ઉપર ઘણીજ આસક્તિ તે. ૩ ચિત્તની સ્થિરતા.

ચિત્તો, ચિતરો (૧ લા અર્થમાં).

ચિત્ર, નં [સં] સપાટી ઉપર લીટી અને છાયા એ એથી પાડી બતાવેલો સાદો અથવા રૂઝુ પુરેલો જે આકાર તે, તસખીર. ૨ માટી પથરા કપડાં વગેરેનો બનાવેલો માણસ પશુ વગેરેનો જે આકાર તે, પુતળુ, પુતળી, ઢિંગલાં; આવલા. ૩ જે જેવું હોય તેને તેવુ રૂપ રૂઝુમાં બરાબર બતાવવુ તે. ૪ એકજ ટુકાણે તરેહ તરેહના રંગોનું દેખાવુ તે. ૫ અળગેમ જોવી—આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી કાંઈ પણ ચીજ. ૬ આશ્ચર્ય; અળગેમ. ‘ચિત્રવત’ એટલે હાલે ચાલે નહિ બોલે નહિ. તેવું; તટસ્થ. ‘ચિત્ર કાડવુ—પાડવુ’. વિં અળગેમ જેવું; અદ્ભુત

ચિત્રક, પું ચિતારો

ચિત્રકળા, સ્ત્રીં ચિત્ર વિદ્યા; ચિત્રકાડવાનો હુન્નર.

ચિત્રકાર, પું [સં] ચિતારો; ચિત્ર કાડનારો

ચિત્રકાવ્ય, નં-સ્ત્રીં [સં] ચિત્રમાં વજ્રાતી કવિતા, ચિત્રના વચગાળામાં લખેલી જે કવિતા તે—નાગ-અન્ધ, ગણપતિઅન્ધ, કેતકીઅન્ધ ઇં ૨ જેમાં શબ્દની કંઈ અર્થની કંઈ ચમત્કૃતિ—ખૂબી હોય તેવી કવિતા.

ચિત્રકૂટ, પું એક પર્વતનુ નામ.

ચિત્રગુપ્ત, પું પુણ્ય પાપનો હિસાબ લખનાર એક દેવ ૨ ચમરાગ ૩ ચમરાગનો મેતો (લોકમાં).

ચિત્રપટ, પું જેના ઉપર ચિત્ર કાઢ્યું—કાઢવાનું હોય તે લુગડું.

ચિત્રકલક, નં ચિત્ર કાડવાનુ પારિચુ.

ચિત્રલેખક, પું ચિતારો

ચિત્રલેખની, સ્ત્રીં ચિત્ર કાડવાની પીંછી; કલમ.

ચિત્રલેખા, સ્ત્રીં છખી, તસખીર, ૨ ચિત્ર કાડનારી સ્ત્રી ૩ ચોખ્ખાની સખી

ચિત્રવિચિત્ર, વિં [સં] તરેહ તરેહવાર રૂઝુ હોય તેવુ, સુન્દર ૨ તરેહવાર, ભુદી ભુદી જાતનુ ૩ કંઝુ ધડા વગરનુ.

ચિત્રશાળા, સ્ત્રીં જ્યા ચિત્રકળા શીખવવામાં આવતી હોય તે મકાન. [ન્યોતિપ]

ચિત્રા, સ્ત્રીં [સં] સત્તાવીસમાંનું ચૌદમુ નક્ષત્ર ચિત્રામણુ, નં નકાર ચિત્ર, આડી અવળી ગમેતેમ લીટીઓ દોરીને બતાવેલો જે સાદો અથવા રૂઝુલો આકાર તે. ૨ ઘણુજ સુન્દર ચિત્ર.

ચિત્રિણી, સ્ત્રીં [સં] લક્ષણવન્તી સ્ત્રિયોની ચાર જાત કંઈ છે તેમાંની એક.—શરીરે સુકુમાર—નાભુક, લાગ્મી (શાલતી)—ઢિંગણી નહિ, જાડી નહિ તે છેક પાતળી પણ નહિ, ચપળ નેન, પાતળી કમ્મર, ભરેલા સ્તન, કાળા બાલ, મોરના જેવી વાણી, માંથુ ગોળ શરૂ જેવુ, નાના પ્રકારના વિલાસ વેશવ કરવા વિષે રુચિ ખરી પણ રતિ વિષે ઝાઝી રુચિ નહિ તે.

ચિત્રો, ચિતરો; ચિત્તો. ૨ એક જાતની વન્સ્પતિ—એસડિયું.

ચિત્સ્વરૂપ, વિં જ્ઞાન સ્વરૂપ, બ્રહ્મરૂપ.

ચિત્શક્તિ, સ્ત્રીં માનસિક બળ, બુદ્ધિશક્તિ. ૨ બ્રહ્મસત્તા, માયા.

ચિથરું, ચિથરું.

ચિથરિયો, ચિથરેહાલ.

—‘ચિથરિયો મામો’—જૂલમો ઝાડના રક્ષણને માટે તેના ઉપર જે કાટાતૂટા લુગડાં પેરાવવા—વિંટા-બવામાં આવે છે તે—સોકાને વેમાવવા—બિવડાવા ચિથરી, સ્ત્રીં ચિથરાંમાંથી પડેલી જે છેકળ નાની કકડી તે.

ચિથરું, નં કાટી તુટી ગયેલા કપડાનો જે છેક નાનો કકડો તે. ૨ ઘણીજ હલકી કિમ્મતનુ કપડું.

—‘ચિથરાવિણુરા—વિણુતા જેવું’.—સ્તામાં પડેલા ચિથરા ઈચકીને તેને કામમાં લેવા પડે તેવી હાલતમાં આવી પડ્યું, ઘેર ઘેર ભીખ માગવાનો દાડો આવવો ચિથરેહાલ, વિં કાટા કપડા—ચિથરાં પેરવા પડતા હોય તેવી હાલતમાં આવેલુ, કંજાલ, છેક ગરીબ; મુશ્કલસ, ખરાબખસ્ત, લિખારી

ચિદ્ધન, વિં [સં] જ્ઞાનથી ભરેલુ, જ્ઞાને ડરી ધન—ભરેલુ હોય તે—બ્રહ્મ

ચિદ્ધરૂપ, વિં [સં] જ્ઞાન રૂપ હોય તેવું, કેવળ બ્રહ્મ રાડાણું; સમજણું ૩ ચતુર, બુદ્ધિમાન ૪ સારા અંત.કરણવાળું, ઉદાર બુદ્ધિનુ

ચિદ્વિલાસ, વિં જ્ઞાનમાળ વિલાસ છે જેનો તેવ.
૨ જ્ઞાનનો વિલાસ ૩ બ્રહ્મવિલાસ; ઈશ્વરની લીલા
ચિદ્દાત્મા, પું શુદ્ધ ચૈતન્ય, સચ્ચિત્ અશ, શુદ્ધાત્મા
ચિદ્દાનન્દ, વિં [સં૦] જ્ઞાન અને આનન્દ એજ
રૂપ છે જેનું તે—(બ્રહ્મ). પું જગદીશ્વર.

ચિદ્દાત્માસ, પું જીવ; સસારને વળગી રહેલો જીવાત્મા.
ચિન, સ્ત્રીં નં [સં૦ ચિહ્ન] ઝાળખાણ, પિછાન,
જ્ઞાન “આપ કર્તાકી ચિન ના પાવે, અન્ય દેવને
નમતો” (નિરાત).

ચિનગારી—ગી, સ્ત્રીં તનખો; અગ્નિમાથી ઉડેલી કરચ.

—‘ચિનગારી મુકવી’—ચૂલો—દેવતા સળગાવે

૨ કઈ બાળી મુકવું. ૩ સાચી જૂઠી વાત કહીને
જે જણને લડાવી મારવા તે.

ચિનવું, કિં અં ઝાળખવું “જ્યાંલગી આતમા તત્ત્વ
ચિન્યો નહિ, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી” (નરસી મેતો).

ચિનાઈ—નૈ, વિં ચીનમા બનેલું—જે કઈ તે,
ચીનદેશનું ૨ તકલ્લી.

ચિન્તન, નં [સં૦] વિચારવું—ધારવું—ધ્યાન
ધરવું તે, મનન કરવું તે. ૨ સ્મરણ કરવું—સભારવું.

ચિન્તનીય, વિં [સં૦] વિચારવા—ધારવા જોગ.

ચિન્તવન, ચિન્તન.

ચિન્તવું, કિં અં વિચારવું ૨ સ્મરણ કરવું—
સભારવું

ચિન્તા, સ્ત્રીં [સં૦] મનનો ગભરાટ, કાળજી, ફિકર;
ચિન્તાની અસ્વસ્થતા, બેચેહેની; ધાસ્તી. ૨ વિચાર,
ધ્યાન. ‘ફઈ ચિન્તા નહિ’ એ પ્રયોગ, જરૂરનું નથી
માટે કચ્છા વગર ચાલશે, એ અર્થમા વપરાય છે.

ચિન્તાશ્રિ, પું ચિન્તારૂપી અશ્રિ, ચિન્તાની બળતરા,
ઘણી ચિન્તા.

ચિન્તાતુર, વિં [સં૦] ચિન્તાથી ગભરાઈ ગયેલું,
ફિકરમન્દ, ઘણી ચિન્તાવાળું.

ચિન્તામણિ, પું સ્વર્ગનો મણિ.—એને વિષે કેવાય
છે કે જેની પાસે એ મણિ હોય તેને જે જોઈએ તે
એ મણિમાથી મળી આવે છે. ૨ ઈષ્ટદેવ. ૩ મહાદેવ.

ચિન્તાર્ણવ, પું [સં૦] ઘણી જ ચિન્તા; ચિન્તાનો
દરિયો. [કરેલું]

ચિન્તિત, વિં ધાં [સં૦] ધારેલું; વિચારેલું; મનન
ચિન્ત્ય, ચિન્તનીય.

ચિન્મય—માત્ર, વિં [સં૦] શુદ્ધ—કેવળ જ્ઞાન જ
એવું—(બ્રહ્મ) ૨ જ્ઞાનથી ભરેલું.

ચિપટી, ચપટી.

ચિપટો—ડું, પું—નં દુ ખવા આવેલી આખમાં ચો-
ખાના તરિયા આકારનો નાનો ચિકણો જે મળ
નિકળે છે તે, પીચો.

ચિપવું, કિં સં પાધડી, ધોતિયા વગેરેને સંકાષ્ટથી
કલ્લી—પાટલી કરવી તે ૨ હરેક વાતને ચોળી ચોળીને
લાખી કરવી ૩ ધોત્યા પાસા પાડવાને નાખતો
પેલા ભુગતીથી ગોઠવવા. ૪ ગચ્છા વગેરેનાં પાંખોને
તળે ઉપર કરવા તે.

—‘ચિપીચિપીને બોલવું’—શબ્દો ગોઠવી ગોઠવી;
ને—વિચારી વિચારીને—ચાવી ચાવીને બોલવું તે.

ચિપાસિયું, વિં હરેક વાતને ચોળી ચોળીને લાખી
કરનાર; હરેક વાત વિષે વારે વારે પુછનાર. ૨ કંઈસ,
કુપણ ૩ કોઈને કઈ વસ્તુ આપવાની હોય તે બહુ
ઝાણી. ઝાણી આપનાર (જન).

ચિપિયો, પું લોડાનું ઝાળનર—અગ્નિમા મુકેલું લેવાનો,
જીવજન્ત પકડવાનાં કામમા આવે છે—એક તરેહનો
ચિપિયો વાળ દુપવાના કામમા આવે છે. ૨ જીવ
જન્તુના આગલા પક્ષી.

ચિપડી, સ્ત્રીં એક જાતનું—કાચર ચિત્રા રૂઝવાળું,
રાત્રે ઉડતું ધુવડની જાતનું પક્ષી. ચોર લોડા એના
શુકન બુએ છે, એને રાત્રે જ સૂએ છે, એ બોલે છે
ત્યારે કાલાહલ કરી મૂકે છે.

ચિખાવલું, વિં ફોડ ડાચુ; વચમા ઉઠી લાખું લાખું
ટાપલું કરનાર. ૨ છોકરવાદિયુ; બાળક બુદ્ધિનું ૩
હલકું, તુચ્છ; પાછ ૪ ખરાબ, મુકસાન—મસ્તી કરનાર.

ચિખુકું, સ્ત્રીં હડપચીની વચમાનો છાછરો ખાડો.

ચિલડી, સ્ત્રીં એક જાતનો વેલો

ચિલડું, નં ચિલડીને આવતું જે ફળ તે; એક
જાતનું શાક એનું અથાણુ થાય છે તેને ખારિયા
કેછે ૨ કોઈમડું.

ચિમટી, ચમટી.

ચિમટો, ચમટો.

ચિમડ, સ્ત્રીં આંખમાં ભરવાનું એક જાતનું ગાંધીમાં
ધરતું ચોસડ. એની સરેત મીચો પાટીને આંખમાં
ભરવામા આવે છે.

ચિમડવું, ચિમડાવવું. [ચિમડાવવા?]

ચિમડાવવું, કિં સં વળ દેવો; અમળાવવું ‘જ્ઞાન’

ચિમડાવું, ચિમળાવું.

ચિમડી, સ્ત્રીં ભુવાર બાજરીના ખેતરમાં જ્યાંના ત્યાં
રૂઈ ગયલા જે કુમળા છોડવા તે.

ચિમળાવું, કિં અં મનમાં સફોર્ય પામ્યા કરવો;

બળ્યા કરવું ૨ કરમાવું; નિર્માલ્ય—નિસ્તેજ થવું—

‘ફૂલ ચિમળાઈ ગયાં છે’. ૩ ખાધા પીધા વગર મનમાં

બળ્યા કરવું તે—ફેકટમા શેનો ચિમળાયા કરે છે,

ભુખ લાગી હોય તો ખા’

ચિમાવું, કિં અં કોઈને ખાતા-જોઈ પોતાને ન

મળવાથી મનમાં બળવું ૨ કાર્ષ ન બળે તેમ
તાકીને બેવું ૩ સન્તાઈ બેવું; દયાઈને બેવી રેવું.
ચિમેદ, સ્ત્રીં ગાંધીના ઘરનું એક વસાણું, ચિમડ.
ચિમોટી, સ્ત્રીં ગળચી; કાકી; બોચી, ગરદન.
ચિમોડી, સ્ત્રીં એક બતના વેલાના ખીયા.
ચિમની, સ્ત્રીં [અં] ધુમાડિયું. ૨ ઘાસતેલના દીવા
ઉપર કાચની લામ્બી ગોળ લુગળી મુકવામાં આવે
છે તે એ નીચેથી પ્રલેલી—પોળી ને ઉપરથી સાંકડી
હોય છે ૩ લીંતે લગાવવાનો—લટકાવવાનો—એકક-
વાળો કાચની લુગળીવાળો ઘાસતેલનો દીવો.
ચિરમંડ, વિં નાળયુ તુટે નહિ તેવું ૨ તસકા માર ખાચ
તોપણ જેને લાગે નહિ તે; નટ્ટ. ૩ કન્નુસ; બખીસ.
૪ કાકીને કંઈ કામ માટે વળચું હોય તે—છૂટે નહિ તેવું.
ચિર, અં [સં] ચિરમ] હમેશ; નિલ રે તેમ
ચિરકાળ, લામ્બો વખત; ઘણા વખત સુધી.
ચિરજીવ-વી, પું [સં] પુત્ર; દિકરા; બેટા
[પોતાનાથી નાનાને આશીર્વાદ લખતી વેળા પણ
એ શબ્દ વપરાય છે]. વિં-ઘણુ જીવનાર; લામ્બા
આવરદાવાળુ; બહુ કાળ—હમેશ જીવ્યા કરે તે
ચિરજીવવી, ચિરજીવી.
ચિરાગ, ચરાગ.
ચિરડા, ગરાસીઆઓના હકમાંથી કેટલુંક મળસુદાર
વગેરેને કાઢી આપેલું તે.
ચિરાડા, પું ચીરે; ડાડ—(કરામાનો)
ચિરાયુ, વિં [સં] લામ્બા આવરદાવાળુ; ઘણા
કાળ જીવતું.
ચિરોડી, પું એક બતનો પથ્થર.
ચિલખત, નં બખતર, કવચ.
ચિવર, સ્ત્રીં કાળજી.
ચિવ્વડ, ચિરમડ.
ચિટાં, નં રેસા, નાળિયેર ઉપરના તાંતણા.
ચિટું, વિં સુકાઈને ચિવ્વડ થઈ ગયલું. ‘કેરી ખારિયા
ચિટું થઈ ગયાં છે’.
ચિહ્ન, નં ઓળખાઈ આવે તેને સારુ કરેલી—ચયલી—
ચયલી જે નિશાની તે ‘ચાકે—સાધ્યે વતી કંઈ ચિહ્ન
કરે’, ‘હત્ર ચામર દણ એ ચિહ્નો ઉપચી રાગ
ઓળખાઈ આવે છે’, ‘મોટું કપાળ એ સાચેગશાળીનું
ચિહ્ન છે’. ૨ જે ઉપરથી ગુણાદિક જણાઈ પડે તે;
લક્ષણ.—‘આ છોકરો આગળ જતો કુળને દિપાવજો
એવા ચિહ્ન દેખાય છે’, ‘દક્ષિણ વાલુ છુટ્યો એટલે
વરસાદનાં ચિહ્ન થવા માંડ્યા સમજવાં’, ‘સનેપાતના
ચાળા એ મરવાનાં ચિહ્ન’ ૩ સુમડાં વગેરેથી પડી
રચેલો જે ડાલ તે.
ચિહ્નિત, વિં ધાન[સં] ચિહ્ન—નિશાનીવાળું અક્રિત

ચીંઈ, નં સિનાઈળતો કળિયો.
ચીંચી, અં એવો થતો અવાજ—ચલ્લી વગેરેનું બોલવું
ચીક, પું જળ—કાંબળી વગેરેમાંથી નિકળતું જે
ચીકણું પાણી—દૂધ તે જેડીતો ચીક’.
ચીચી, સ્ત્રીં નાની છોકરી; કાકી; ગીગી. [લાગ.
ચીચું, નં ચેરડીના સાકાની ટોચ તરફનો પોચો તે કુચળો
ચીચો, પું ઘણેજ કટુણ અને કાળો જે પથ્થર ને ૨ કાકી.
ચીજ, સ્ત્રીં [કાં] કાર્ષ પણ બનેલો—બનાવેલો
ઘાટ તે; વસ્તુ સામાનમાંનું કંઈ પણ. એ શબ્દ
ઘણખરુ નિર્વંતે લગાડવામાં આવે છે ૨ જેમાં
અર્થ રયો હોય તેવું ગાયન. ૩ હર કંઈ—કામ—
ખાખત—હુબર વગેરે.
ચીજવસ્ત, સ્ત્રીં સામાન; સામાનમાંનું કંઈ પણ તે.
ચીકું, નં મલમ ચોપડેલું લુગડું.
ચીકાં, ચીરકાં.
ચીક-હ, સ્ત્રીં [હિં] ગુસ્સો લાગવો તે. ૨ સેજ
સેજમાં તપી જવાની—ગુસ્સો લગાડવાની ટેવ તે.
૩ બળતરા; કપટાળો.
ચીણુ, સ્ત્રીં સ્ત્રીની કાટવું એક બતનું ધગેલું. ૨
ચણિયો—ધાધરો મીવતા તેજાની નીચે બડા દોરાવી
કપડાની કરચલિયો પાડી જે વાકા બડા દાકા લરવામાં
આવે છે તે.
ચીણીબોર, ચીનીબોર.
ચીણો, પું એક બતનું અનાજ. એના તાંજા કાઢી
હાસમાં રાંધીને ખવાય છે—‘ચીણાની ઘસ’.
ચીત, વિં કુસ્તીમાં દુરીને ચતુ પડી ગયલું હોય તે.
૨ ચિત્ત (જુતી કવિતામાં) ‘પરખીને મેહલી ગયો,
વળતી ના લીધી ચીત’ (નરસી મેનો).
ચીન, એ નામનો દેશ.
—‘ચીનનો સાહુકાર’—કાક; કપડી, કુચ્ચો ૨
લઈને પાછું ન આપતા અનેક પ્રકારનાં ટોળ બનાવે તે.
—‘ચીની’—તકલ્લી; ‘ચીની માલ’ ૨ ચીનની
બનાવટનું—સાકર, ખાસા રકાથી વગેરે. ‘ચીન ને
પેસા લીધા છીન’ એ કેવન છે.
ચીનકબાલા, પું એક બતની રચક આંપલિ.—
ચપડક કરવાના કામમાં આવે છે
ચીનીકામ, નં કાચ—મરોડીના ઘાટ (ચીનમાં બનેલા).
ચીનીખાતું, નં ચિનાઈ સામાન લેરેલો હોય તેવું
ટુકાણું—ઘણુ કરીને દારી તખતા મુકી રાખેલા
હોય તે જગો. [ખાર.
ચીનીબોર, નં નાનાં નાનાં રાતા વટાણા જેવાં
ચીપ, સ્ત્રીં વાકડાં—વાંસ—ખાતું—કપડાંના લામ્બો
પણુ જરા પોળા પાતળો કકડો.

ચીપવું, ચિપવું.

ચીપા સુતું-સોતું, નં ઊંચા ટચતુ—ધણુ સારું સુતું
ચીખું, વિં જેતુ નાક ખેસી ગયલું—ચપટું હોય
તે (માણસ)

ચીર, નં [સં] સ્ત્રીને પેરવાનું સારું રેશમી લુગડું—
ચીર પટોળાં ૨ સ્ત્રીં ચીરી; કકડી.—કરી વગેરેની
૨ ફાડ, તડ, ચીરો (કરામા પહેલી તે)

ચીરડાં, નં ગરાસિયાઓએ પટેલ વગેરેને વેચી
આપેલી જમીનના જે કકડા તે

ચીરવું, કિં સં ફાડવું—લાકડા લુગડાં વગેરે ફાડીને
કકડા કરવા, કાપવું ચીરી નાંખવું—ફાડી-કાપી નાંખવું.
૨ કાષ્ટને મૂકેલીમા લાવીને—સાચું જૂકું સમજા-
વી—ધૂતીને પૈસા કડાવી લેવા તે

—‘ચીરીને મીઠું ભરવું’—ખૂબ મારવું

ચીરાઈ, સ્ત્રીં ચીરવાની જે મેનત મળુરી તે

ચીરિયું, નં ચીરી, કકડો, ફાડ ‘વેગણુ કારેલાના ચીરિયાં.’

ચીરી, સ્ત્રીં કકડો, ફાડ—કરી વગેરેની

ચીરો, પું લુગડાં પથ્થર જમીન વગેરેનો જે મોટો
કકડો તે. ફાડ, તડ—કરા—લુગડામા પહેલી તે. ૩
લુગડાંનો પટકો. ૪ લક્ષમાં વસરાજની રાતા અસ્તરવાળી
લપ્પાની પાઘડી. ૫ ઘાટ; કિનારો. ૬ છેડો, પાર.

ચીલ, સ્ત્રીં એક જાતનો છોડ—ધઉ અથવા જવના
ખેતરમા થાય છે એની ભાજી થાય છે

ચીલો, પું જે ખેતરની વચમા—જમીનપર પડેલો
ગાડા ચાલવાનો જે રસ્તો તે, ધરડ. ૨ ધરડમા જે
ખાડા પડેલા હોય તે. ૩ ગાડામાં બેઠાથી જે આવકા
આવવા તે. ૪ (લાક્ષણિક) નવો પાડેલો રસ્તો

—‘ચીલે પડવું’—રીતસર કામ ચાલતું થવું,
ઠેકાણે પડવું (ધન્ધામાં)

ચીવટ, સ્ત્રીં કાળજી, ખન્ત, ચાનક

ચીવર, નં વસ્ત્ર ૨ બૌધ સાધુઓને પેરવાનું વસ્ત્ર

ચીસ, સ્ત્રીં તાણીને—ગળુ ધસી તીણી છુમ પાડવી તે

ચીસું, વિં ચોળી ચોળી—વિચારી વિચારીને કામ
કરનાર—દાન આપનાર. ૨ કંજીસ, બખીલ.

ચુંકું, નાકનો કાટો

ચુંખડું, ચુંખળું, [આંખ]

ચુંખળું—ચળું, વિં ઝીણી ને ડોળો સાફ ન હોય
તેવી આખનું (માણસ). ‘ચુંખળી આંખ’—ઝીણી

ચુંગી, ચુંકી.

ચુંચિયાં, નં સ્ત્રીનાં થાન, એ ઉપરની ડીટી

ચુંટવું, કિં સં ફૂલ શિંગ વગેરે કુમળી વસ્તુને તેનાં
ઝાડ થકી જુદી પાડવી; તોડવું ૨ નસ—વાળ
ઉતારી કકડા કરવા, સમારવું—ગોવાર ચોળી પાપડી

ભાજી ચુંટવી’ ૩ વીણવું, પસન્દ કરી લેવું ‘ચોપ
ડીમાથી સારા સારાં વાક્યો ચુંટી કાડ’ ૪ મુખત્યાર—
પ્રતિનિધીની પસન્દગી કરવી ‘ધારા સલાના સલાસ
ચુંટવાનો હિન્દી પ્રળને હુક મળ્યો છે’ ૫ ચીમટા દેવા,
ચુંટી—ચોટી ખણવી—ભરવી ‘વિણવું—ચુંટવું’ એટલ
અનાજ વગેરેમાથી કાકરા કચરો કાઢી સાફ કરવું.

ચુંટણી, સ્ત્રીં ચુંટવાનું કામ તે, ઝાડ ઉપરથી ફળ પાન
વગેરે તોડવા તે ૨ અમુક સરતો—નિયમોથી મળેલા
હકવાળા લોકો—સલાસદો—સરથાઓ તરફથી, રાજ—
ધારાસલા—જોખમદારીથી વહીવટ કરનારા મણ્ડળોમા
મુખત્યાર—પ્રતિનિધિ—મોકલવાને પસન્દ કરવાનું કામ તે.

ચુંથવું, કિં સં એકાદી વસ્તુમાં વારે વારે હાથ
ધાલી તેને બગાડી નાંખવી; ફેંદવું. ૨ દેશભાવથી
એકાદા માણસની પૂઠે લાગવું ૩ સારી પઠે તપાસ
કરવા સારું વસ્તુ—કામમા ઉચલપાથલ કરી મુકવી.

ચુંથાચુંથ, સ્ત્રીં આમથી તેમ ચુંથ્યા કરવું તે.

ચુંથાડો, પું ચુંથાઈ ગયલું હોય તે. ૨ દુઃખ (પેટને).

ચુંથાણ, નં ચુંથાડો.

ચુંથારો, ચુંથાડો.

ચુંથાવું, કિં અં ચુંથી નાંખે તેવી હાલતમા આવવું
—આવી ખમવું ૨ પેટમા દુઃખ થવું ૩ જીવ
બળવો અકળામણ થવી

ચુંથો, પું ગાલો ૨ લુગડાના ફાટા તુટા કકડા

ચુંટડી, સ્ત્રીં જેવી ભાત—છાંટ પાડવી હોય તેવી કપ-
ડામા કરચલીઓ કરી એને દોરાથી બાધી લઈ-
કસમ્બાથી રફેલું એવું સ્ત્રિયોને પેરવાનું જે લુગડું તે;
એમા બાંધેલી જગા રફું વનાની રે છે તેથી પેલી
રફિત ભાત ધણી ખુલે છે—ચુંટડી ભાતની
પાઘડી પણ હોય છે. ૨ ભાત—ચુંટડી પાડવી એમ
કેવાય છે. ૩ ભાતવાળું રેશમી લુગડું, ઘાટડી (માતાને
પેરાવવાની)

ચુંધળું, વિં પચપચી—ચુંખળી આંખનું, ચુંખળું.

ચુંધી, સ્ત્રીં ખણખોદ, ચાપાચીપ.

ચુંઓ, ચુંવો (૪ થા અર્થમા)

ચુંક, ચૂક.

ચુંકતેહિસાબે, અં હિસાબ—જમેઉધાર—ખાતું
બરોબર પૂરું કરી બન્ધ કરવું હોય તેમ.

ચુંકવવું, કિં સં ભુલવવું ૨ નાણા અદા કરવા;
લેણ દેણ પતાવી દેવું, હિસાબ કરી આપી દેવું—
ચુંકવી આપવું ૩ ફેસલો કરવો, તોડ ફાડવો;
નિવેડો આણવો

ચુંકવું, કિં અં વિચાર—હિસાબમા ચૂક—ગણત
કરી; ભુલવું ૨ હિસાબ—ખાતું પૂરું થઈ બન્ધ

થવું, નાણાની આપેલે કરી લઈ ખાઉં માડી વાળવું
ક' ઇનસાફ થવો, કહ્યો છણાયા પછી તેનું શેવટ
આવેલું. —તમે ગમે તેમ ધારો પણ તે કહ્યો તો
ગઈ કાલનો ફરિયાદીની તરફનો ચુક્યો છે' ૪ કામ-
ધન્ધા—ચાકરીમા કસર કરવી —હું મારી ચાકરીનો
વખત કદી ચુકતો નથી'. ૫ ધારેલા નિશાણથી આધુ
પાછું જવું —'અનુકની ગોળી ચુકી'. ૬ સન્ધિ—તક
ખોવી. —'અણિ ચુક્યો મો વરસ છવે' ૭ આકુ
ખસી જવું —'વિચારમા ચાલતા પગથી ચુક્યોજ
હતો, પણ લાગેગ કે ખચી ગયો'.

ચુકાદો, પુઠ નિકાલ, નિવેડો; શેવટ ૨ હુકમનામું
ફેસલો; ન્યાય; ઇનસાફ.

ચુકાવવું, ચુકવવું.

ચુકો, પુઠ એક ખતની લાછ. એ સ્વાદે ખાટી હોય છે
ચુગાઈ, સ્ત્રીઠ ચપટી. ૨ પગપુલ; છવીટિયાં.

ચુગણી, સ્ત્રીઠ પક્ષીઓનો ચાગે "ચુગણી રચ્યા પછી
ચણે રચી, જડ છવ નથી વિશ્વાસ" (દયારામ)

ચુગલ-ખેર, વિઠ ચાડી ખાનાર.

ચુગલી, સ્ત્રીઠ ચાડી (૧ લા અર્થમા); રાવ. [ચુગે છે'
ચુગવું, કિં સઠ ચાચ મારીને ખાવું —'પક્ષીયો

ચુકી, સ્ત્રીઠ લંરવાડ કાળી દુખળા વગેરેનું તખ્યાક
પુકવાનું ખતાવેલું માટીનું તે, હુખિયુ (હિં) શેર
સુધરાઈ ખાતા તરફથી જગાત લેવામાં આવે તે જગા
'ચુકીધર' એટલે જગાત લેવાની જગા

ચુચુની, એક ખતની ધણી જ સફેત ખાડ.

ચુટકી, સ્ત્રીઠ ચપટી. ૨ થોડુક. લવ

ચુટકો, પુઠ [હિં] થોડામાં ધણા મર્મ ખતાવ્યો હોય
તેવું અસર કરતું હુક લાપણું ૨. જાદુ, ધન્ટર મન્ટર
સમ્યન્ધી જે હુક લાપણું તે, દુચકો ૩ થોડુંક,
લવ, લેહનું —'ચુટના ચુટકા, કુંડા ન હોય'.

ચુટર, પુઠ ચૂડા ચૂડી વેરનારો—ઉતારનારો—
ખનાવનારો

ચુડો, ચૂડો.

[હોય તેવું

ચુડાઉતાર, વિઠ ચૂડાચૂડીની પટે એકથી એક નાનું
ચુડેલ, સ્ત્રીઠ એક ખતનું ધણુંજ બિહામણુ ભૂત,
ખૂતયોની કવાય છે કે સુવાવડમા અથવા અડકાયલી
હાલતમા મરી ગયલી સ્ત્રી ચુડેલ થાય છે.

ચુડો, ચૂડો.

ચુડો, ઘાણીમાં પાણી રાખવાની જગો.

ચુણવું, ચિણવું.

[કરચલીયો તે.

ચુણી, સ્ત્રીઠ અકુરખા—જમાની ખાયતી જે ચુણેલી

ચુનચુની, ચુનચુની.

ચુનચું, કિં સઠ વીણવું.

ચુનારો, પુઠ ચુનો પેકવનાર [લાગ્ની નાખડી.
ચુનાળવો, પુઠ ખાન ઉપર ચોપડવાનો ચુનો ધાલવાની
ચુનાળાં, વિઠ ચુનો દિધેલાં; ધોળેલાં. ૨ ચૂનાનાં
પકવેલાં.

ચુની, સ્ત્રીઠ હિરાકણી; માણક નીલમ પોખરાજ સફેદ
હિરો વગેરેની કરચ

ચુનો, ચુનો.

ચુપ, ચૂપ.

ચુપકી, સ્ત્રીઠ કઈજ અવાજ કાડવો નહિ તેવી
ગીત—હાલત

ચુપચાપ, અઠ છાતીમાના; કઈજ અવાજ ન કાડતા.
ચુપવું, કિં અઠ ધોંચાવું, ખોસાવું, ભોકાવું. 'સોય ચુપી
તેથી લોહી નિકળે છે'. [સ્થિર, શાન્ત

ચુપાચુપ, અઠ કાઈ કઈ ખોલતું ન હોય તેમ ૨
ચુમવું, કિં સઠ ખોટી લેવી, ચુમ્મન કરવું; અચ્ચી કરવી
—'ચુમઈ રેવું'—જૂખ, તુકસાન વગેરે સહન કરી
ખેસી રેવું.

—'ચુમીને'—હારીને, જખ મારીને, ગરજઉ થઈને

ચુમા, પુઠ ચુમી.

ચુમી, સ્ત્રીઠ ખોટી, અચ્ચી, ચુમ્મન.

ચુમોતેર, ચુમોતેર.

ચુમ્મક, પુઠ [સંઠ] ચમકપથ્થર, ૨ કચ્છસ;
અખીસ, કૃપણ ૩ ગડખાજ; છિનાળવો

ચુમ્મન, નઠ [સંઠ] ચમ્મુડી જેવું મોડું કરીને તેને
ગાલ ઉપર અથવા નીચલા આઠપર લગાડવું (હૈત—
વાલ ખતાવવાની નિશાની), ખોટી, અચ્ચી

ચુમ્માળાં, નઠ ચમ્મા આવવા તે; ઘડપણને લીધે
આખે થોડું દેખાવું તે.

ચુમ્માળી-શ—સ, વિઠ ચાળીસ ને ચાર, ૪૪.

ચુમ્માળું, નઠ ચુમ્માળીસ શેરનો એક મણ. ગણાય
તેવું તોલ

ચુમ્માળો, પુઠ મોટો ને જાડો જે કામજો તે, ધાખળો.

ચુમ્મી, સ્ત્રીઠ ચુમી.

ચુમ્મોતેર, વિઠ સિત્તેર ને ચાર, ૭૪.

ચુરમું, નઠ ભોજનનો એક પદાર્થ, છુટો લાકુ ને
ઉપરથી ઘી રેડવામા આવે છે તે.

ચુરવું, કિં સઠ લચરડી નાખવું, બૂકા કરવો.

ચુરાડો, પુઠ ઘંટોડીનો ભૂકા અથવા તેની ત્રીણી ત્રીણી
કકડીયો; ચૂરો.

ચુલડા-લી, સ્ત્રીઠ નાની ચૂલ, મટોડીની અથવા નાંખાં
પિત્તળની (છોકરીયોને રમવાને)

ચુલાવેરો, પુઠ ચુલા દીઠ જે ડર લેવામાં આવે તે.
ચુલાસગડી, સ્ત્રીઠ તર્જિયા વાળો ચૂલો—એ સગડીની
પટે જ્યા ત્યા ઉંચકી મુકાય છે.

ચુલાચન્દ્ર, સાળો (મળકમા કે પછી ધિક્કારમા)
ચુલો, ચુલો.

ચુલું, કિં ૨૦ તડવાળા 'વાસણમાંથી—છાપરામાંથી
પાણી ટપકવું, ગળવું, ઝરવું.

ચુલો, પું નાળિયેરની કાચલી બાળી તેમાંથી તેલ
કાઢી તેમા બીજા ખુશખો મેળવેથી જે પદાર્થ બને
છે તે ૨ તેલ ધુપેલની અન્દરનો મેલ, કુહો ૩
જ્યાંથી ગળે—ટપકે તે ઢેકાણું ૪ ઊંદર

ચુસવું, કિં ૨૦ દાંતે ધરી ઓઠવડે એકાદી વસ્તુમાંથી
રસ ખેંચી લેવો સરડી—કરી ચુસવી.

—‘ચુસી લેવું’—લોહી ન રે તેમ કરવું, તાવી
નાખવું, અશક્ત કરવું. ‘ડાકેણે તેને ચુસી લીધો’.
૨ પૈસે ટકે નીચેથી લેવું

—‘લોહી ચુસવું’—કાઠને બહુ દુખ દેવું—
સતાવવું, ખરાબખસ્ત કરી નાખવું, પળવ પળવ કરવું
ચુસ્ત, વિં એકાદા મતને હકથી વળગી રચલું હોય તે
ચૂં-ચૂંચૂં, અં ૦ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે (ઊંદર
વગેરેનો).

ચૂંક, સ્ત્રીં તાંબા પિત્તળનો પણ ધણુ કરીને લોડાનો
જે છેક નાનો ખીલો તે—ખીલી—‘ચૂંક મારવી’
૨ એ જીણો ખીલો ખુચેથી જેવું દુખ થાય છે
તેવું પેટમાં જે દુખ થવું તે, ચૂળ ‘ચૂંક આવવી—
નાખવી’. ૩ નાકનો કાટો

—‘ચૂંક આવવી—થવી’—કામ ન કરવાની મરજી
દેખાડવી, કષ્ટાળો આવવો.

—‘ચૂંક મટવી—મટાડવી’—વાધો હોય તે દૂર
થવો—કરવો.

ચૂંકે ચાં, કંઈ પણ બોલવું તે ‘મુસલમાની રાજ્યમાં
તો ચૂંકે ચા બોલાવું નહિ’ (નર્મદ).

ચૂંચી, સ્ત્રીં [સં ૦ ચૂંચિ] સ્ત્રીની ધાર્ધ ૨ થાનની ડીટી.
ચૂંટીખાવું, કિં ૨૦ કરડવું ‘મચ્છર ચાચણ ચૂંટી ખાય
છે.’ ૨ ધણા જણે એકદમ એકના ઉપર ઠપકો દેવા
મણી પડવું, દુખી નાખવું.

ચૂંક, સ્ત્રીં ભૂલ, ખોટ, ગણવામા—વિચાર કરવામા
જે કસર પડવી—ગફલત થવી તે

ચૂંકર, પું હલકામા હલકો ચાકર; ચાકરનો ચાકર.
‘ચાકરને ઘેર ચૂંકર ને તેને ઘેર પેળખાના’.

ચૂડ, સ્ત્રીં ચૂડાના આકારનું સુતાં—રૂપાનું ધરેણું
(રાહીરાડ હાથે પેર છે) ૨ એક તરેહની માતીની
ચૂડી (છાકરાઓને સારુ) ૩ આટી ભેરવીને સપ્પટ
વળગી રેવું તે ‘સાપે ચૂડ ભેરવી’

ચૂડાકર્મ, નં ૦ [સં ૦] સોળ સમકારમાનો એક ચૂડા—
ચોટલી રખાવવા સારુ જે મુડણ કરાવવાનું કર્મ તે.

ચૂડામણિ, પું [સં ૦] મુગટમા જડેલો જે મણિ—
હીરો તે. ૨ સહુથી ઉત્તમ એવો જે પુરુષ અથવા
એવી જે વસ્તુ તે ૩ માથામા ધાલવાનું એક
ધરેણું, ચાક

ચૂડી, સ્ત્રીં સ્ત્રિયોને હાથે પેરવાનો સુનાની ચીપથી
મડેલો અથવા સાદો લાકડા—કચકડા—દાતનો જે
એકેકો ઘાટ તે

ચૂડીકરમ, નં ૦ વર મરી ગયા પછી તેની વિધવા
સ્ત્રિયે ચૂડી ફેાડી નાખવી તે ૨ રાંધવા સમ્યન્ધી
ઘોરાંનું બધું કામ પુરુષે કરવું તે

—‘ચૂડી પેરવી’—પુરુષાર્થ શુભાવલો, સ્ત્રિયોની
માફક નિર્ભળ થઈ જવું. “ખાડવ વન જેણે દહન
કીધું, કૃષ્ણ સરખો સાથ, તે અર્જુન વ્યગળ થયો,
કંઈ ચૂડી પેરી હાથ” (ત્રિમાનન્દ)

ચૂડો, પું ચડા ઉતરી પાચ—સાંત ચૂડીયોનો જે
જથો તે, થર (લાકડાં—કચકડા—હાથીદાતનો હોય
છે) ૨ સરખા ને પોળી ચીપનાં બે ત્રણ બલ્લેયોનો
જથો (લાકડાં—હાથી દાતનો હોય છે). ચૂડો, સોવા
સણને જ હોય છે ચૂડો પેરવો, (સોવાસણે), ચૂડા
ઉતારવો—ફેાડવો—ભાગવો (વિધવાએ)

ચૂત, પું [સં ૦] આખાનું ઝાડ, આળો. ૨ [સં ૦
ચૂતિ] સ્ત્રિની શુભેન્દ્રી, ચોનિ

ચૂનો, પું ચાક, ફેટલાક પથ્થર અને છીપ બાળેથી
જે સફેત વસ્તુ પેદા થાય તે એને પલાળીને દિવાલે
લગાડેથી સફેતી નીકળે છે એ પાન ઉપર ચોપડવામા
આવે છે, કળીચૂનો ૨ કાકરી, કાકરા, મરડિયાને
પકવેથી જે થાય તે, છો—છો. સાચુ તથા કાલ
જેનો બને છે તે.

ચૂપ, વિં અવાજ ન સમ્મળાતો હોય તેવું, કોઈ
કંઈ બોલતું ન હોય તેવું; શાન્ત અં ૦ બોલ નહિ—
છાનું રે—મુગું રે એવી ધમકી—સૂચના બતાવે છે
ચૂરણ, નં ૦ [સં ૦ ચૂર્ણ] હરકોઈ ઔષધિનો જે
ભુકો તે ૨ હરકોઈ વસ્તુનો ભુકો, ધૂળ.

ચેરાગ, ચરાગ. પ્રકાશ, તેજ ૨ દીવો.

ચરો, પું ભુકો, છુદો, ખણ્ણાઈ દળાઈને ઝીણી થઈ
ગયલી વસ્તુ

ચૂર્ણ, નં ૦ [સં ૦] ભુકો, લોટ ૨ ચૂનો.

ચૂણિકા, સ્ત્રીં [સં ૦] જે ગદ્યમા કવિતાની મતલબ
સારી પેટે સમજાવી હોય તે. ૨ કવિતાની મતલબ
ડુકામા સાદી ભાષામા જણાવી હોય તે.

ચૂલ, સ્ત્રીં ચુલો.

ચૂલા સગડી, સ્ત્રીં ચૂલાસગડી. ૨ હમેશા
કલેશ કરનારી સ્ત્રી ૩ જેનાથી આત્માને હમેશા

કલેશ થાય—ગભરાવું પડે, તે માણસ—વસ્તુ. ‘જો તો મરી ગઈ, પણ મારે ગળે ચૂલાસગડી બાંધતી ગઈ’ ચૂલેતરો, પુઠ એક જાતનું પદ્ધતી ૨ ફેરી કાપવાનું એક જાતનું હથિયાર, ૩ અથાણાની ફેરી કાપવા ફેરી મુંઝવા ખાડાવાળું પાટીયું કે લુગડાની ઉઠપણી મુકે છે તે.

ચૂલો, પુઠ [સંઠ ચુલ્લી] મટોડીતો એક ઘાટ જેમા દેવતા સળગાવવામાં આવે છે તે જેની ઉપર મુંઝલા વાસણમા રન્ધાય છે ચૂલો ઘણું ફરીતે રસોડામાં એક દેકણે થાપી રાખવામા આવે છે. લોડાંના ચૂલા પણ થાય છે કેટલાક ચૂલા હોલા વનાના, કેટલાક એક ને કેટલાક બે હોલા સાથે હોય છે.

—‘ચૂલાપર ચડી બેસવું’—(ખાવાને માટે હૃદયી નદે ઉતાવળ કરવામા આવે ને રસોડાને તૈયાર થતાં વાર હોય ત્યારે રાંધનાર બેસે છે, ‘ચુ ચૂલાપર ચડી બેસવું’ એનો અર્થ એ કે ઉતાવળે રસોઈ નહિ થાય)

—‘ચૂલામાં ધાલવું—નાખવું’—ચૂલામા ધાલીને બાળી મુકવું. (કાંઈતો તિરસ્કાર બતાવતાં બોલાય છે—‘ચૂલામાં ધાલ—નાખ’).

—‘ચૂલામાંથી નિકળી હોલામાં પડવું’—સ્થળફેર પણ જાતરા—પીડા ન મૂટવી.

—‘ચૂલામાં પગ—ટાંટિયા ધાલવા’—(આ પ્રયોગ બાળવાનાં લોકડા નહોય ત્યારે રીસમા બોલાય છે).

—‘ચૂલામાં પડવું’—અક્ષિમાં પડીને જળી જવું, ૨ કાળું ફરીતે જતા રહેવું ‘ચતુરાઈ ચૂલે પડી, હરી લજવાની આ ધડી’ (દશારામ).

—‘ચૂલામા પેસવું’—રાંધવા બેસવું

—‘ચૂલામા બિલાડા—ઉઠડા આલોટવા’—(રસોઈ કરવા ચૂલો સળગાવ્યાજ ન હોય ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે)

—‘ચૂલા મોતું’—બળિયેલ; ધુધવાતું, (ધડી ધડી રસા કરનાર બાળકને ગાળ દેતાં બોલે છે.) અદેખુ.

—‘ચૂલો સળગાવવો’—લડાઈ કરાવવી, ૨ ચિન્તા ઉપન કરાવવી.

—‘ચેર ચેર માટીના ચૂલા’—(જે નરસી ચાલ ધણેખરે દેકણે જોવામાં આવતી હોય તે વિષે બોલતાં વપરાય છે)

ચેકવો, ચિચવો.

ચૂસણિયું, નઠ નાના બાળકને ચૂસવાનું રમકડું.

ચેંગટ, વિઠ ધીમુ, વાર લગાડનારું; ચિકણું, કપટાળો આણે તેવું (માણસ કામ વગેરે)

ચેચી, સ્ત્રી પતરાળ, પુલાસ; અભિમાન

ચેચું, નઠ ડઈ પણ બોલવું તે, ચૂ કે ચા.

ચેચે, સ્ત્રી બકબક, લવારી, પતરાળનું બોલવું.

ચેચેચે, બડબડાટ.

ચેકું-કું-કું, પુઠ રમવાનો દડો ૨ હાથી દાંતનો મજો લખોટો

ચેકુલ, ચણકુલ. ૨ ચણકોલ.

ચેક, પુઠ [અઠ] પેડી—શર્મક ઉપર નાણાં આપવાનો જે હુકમ તે ૨ એક જાતનું કપડું.

ચેચી, સ્ત્રી ઠાસી ૨ ચેવી.

ચેટ, પુઠ [સંઠ] ઠાસ; ચાકર

ચેટક, નઠ વળગેલું મેલું, બૂત ૨ ચરે; કાળજ ચાનક પુઠ ઠાસ (સાહલમા)

ચેટી, સ્ત્રી ઠાસી (સાહિયમા).

ચેડવડું, કિંઠ સઠ બાકવું; ચડે તેમ કરવું.

ચેડાં, નઠ ગાડા, વેલાર્થ

ચેડા, પુઠ થવાની વાતનું આગળથી માલમ પડવું તે. ‘મને એ વાતના ચેડા આગળથી પોચા હતા’.

ચેણુ, સ્ત્રી ઉઠરના જેવું પણ લામ્બુ ને લામ્બા મોડાનું એક પ્રાણી, છાંદુનર ૨ એક જાતનું અનાજ ચેતન, નઠ [સંઠ] પ્રાણુ, છવ વિઠ ચેતનાવાળું ચેતના, સ્ત્રી [સંઠ] પ્રાણુ; છવ. ૨ સમજશક્તિ; મન, લાગણી.

ચેતરક, વિઠ દાધારજી, છરાયુ, ચેલુ; હડ્ડ વનાનું

ચેતવણી, સ્ત્રી ઇસારો, ખખર; ઉસકરણી.

ચેતવડું, કિંઠ સઠ ચેતે તેમ કરવું—સળગાવડું, પેટ-વડું ૨ જણાવડું; ઇસારો કરવો ૩ ઉસકરવું

ચેતવું, કિંઠ અઠ [સંઠ ચૂત] સળગવું; પેટવું ‘દેવતા ચેતતો નથી’ ૨ ઇસારતમા સમજ જવું; બાણી જવું ૩ ઉસકરાવું, સાવધ થવું.

ચેતા, પુઠ ખખર ‘તેને એ વાતના ચેતા ક્યારના પોચી ગયા છે’.

ચેતાવડું, ચેતવડું.

ચેન, સ્ત્રી ફિકર રોગ ખટકું એ ત્રણ નથી એવી જે નિરાતની હાલત તે, કળ, આરામ; આસાઅશ; કરાર. ૨ મુખ, આનન્દ ૩ મોજમજા; મેહેલ. ૪ લક્ષણ, ચિહ્ન.

ચેનકાં, નઠ ચાળા; બાના, ચિહ્ન [ભોગવડું તે.

ચેનખાણ, સ્ત્રી મોજમોખ, રૂઝગગ; નિરાતથી મુખ

ચેપ, પુઠ અડકવાથી એક રોગ ખીજનામા આવવો તે ૨ દરની અન્દનું પાણી પરુ અથવા કોલી ૩ સજ્જતિકોપ; સોખતનો ડાંધ ૪ પીડા; હરકત, અડચણ ચેપ કાડવો—મટાડવો—પતાવવો એટલે નિકાલ—જ કરવો ૨ દૂર કરવું

ચેપવું, કિંઠ સઠ ડાખવું, નિયોવડું ૨ ખોસવું, ધોતવું

ચેપી, વિઠ ચેપ લાગે તેવો (રોગ)

ચૈરમચૈર-રા, છેકાછેક; ઘણું ચેરી નાખવું તે ૨ કાષ દસ્તાવેજમાં છેકાછેક કરવી તે.

ચેરટ, લખેલી લીટી, ઝોળ.

ચેરવું, કિં સં લખીને ઉપરથી લીટા ખેંચવો, રદ કરવું; છેકવું ૨ જાહેર કરવું, બોલવું. “રૂડી લૂડી વાત સાંભળી હોય, કાઈ આગળ નવ ચેરીએ.”

ચેરાચેર, ચેરમચેર.

ચેરાદાર, ખુમસુરત.

ચેરી, સ્ત્રી [હિં] ચેલી, દાસી

ચેરીમરી, સ્ત્રી હક દાખલ નહિ પણ આપનારની ખુશીથી વિધેલા પૈસા તે,—પાન સોપારી નિમિત્તના, બકીસ

ચેલકી, સ્ત્રી નાની છોકરી. ૨ ચેલી, શિષ્યાણી

ચેલકો, પું નાનો છોકરો. ૨ ચેલો, શિષ્ય

ચેલિયું, નં ત્રાજવાનું પદ્ધતિ—ધાતુ ચામડાનું

ચેલી, સ્ત્રી ઝોરત સાગિદ, શિષ્યાણી; શિખનારી—ધર્મબોધ લેનારી સ્ત્રી

ચેલો, પું મદ સાગિદ, શિષ્ય; શિખનાર—ધર્મબોધ લેનારો પુરુષ.—ચુરુ ને ચેલો

—‘ચેલો મુણડવો’—શિષ્ય ખનાવવો. ૨ પોતાના

ચુલુદોષ ખીજતે આપવા ૨ પોતાના જેવો ખીજતે કરવો (નહારા ચુલુમા).

ચેવટ, સ્ત્રી ખન્ત; ચાનક

ચેવલી, વિં ચેવલનામનું કોંકણમાં ગામ છે તે સમ્પન્ધી, ખાવાનાં પાન એ પાન ઘણા સરસ કેવાય છે

ચેવવું, કિં સં મીણના ચપકા દેવા, મીણના ટપકા પાડી ચેકવું, રૂ ખાળીને તેનાથી સેકવું

ચેષ્ટા, સ્ત્રી [સં] કાઈ ખિજવાય તેવા તેના ચાળા પાડવા તે, મસ્કરી મજાક ઠકા કરવા તે ૨ નિન્દા કરવી—અપમાન કરવું તે

ચેષ્ટાખોર, વિં [સં ચેષ્ટક] ચેષ્ટા કરનાર; ચાળા—ખીજ પાડનાર. [સ્ત્રી]

ચેષ્ટાળી, સ્ત્રી વડાઈ; પક્ષાત. ૨ મજાક. ૩ ચેષ્ટા કરનારી

ચેહ, સ્ત્રી ચિતા; મુડદું બળતુ હોય તે આગ

ચેહન, ચેન.

ચેહબચો, પું પાણીનું ખાલોચિયું, નાનું તમાવડું “પોતાના વસ્ત્ર દાસીને પહેરાવી, બેડી ચેહબચામા આવી” (પ્રેમાનન્દ)

ચેહરવું, ચેરવું.

ચેહરો, પું [કાં] મ્હોડાનો દેખાવ, શિકલ, સુરત ચેહરો ફાડાવવો એટલે દાડીની અને કપાળના ઉપલા ભાગથી હળમત કરાવવી (માયાની નહિ) ચેહરો પડાવવો એટલે તસવીર—છબી ઉતારાવવી. ૨ ડોળ, “ઘાટ, આકાર. ૩ પસારો; વધી જવું તે—(વાતનો ચેહરો થયો).

ચેળ, સ્ત્રી ખજાળાવાની, લાગણી થયા કરવી તે. ૨ આતુરતા; મનની ઉત્કંઠા

ચેડકો, પું ફિકર, કાળજી, ડાંખ ૨ હૃદયની બળતરા. ૩ લુગડુ વગેરે ફાડતા એવો થતો અવાજ.

ચેડવો, ચડવો.

ચેતન, ચેતન.

ચેતન્ય, નં [સં] જે શક્તિથી જ્ઞાન થાય છે તે કર્મ કરાય છે તે; પ્રાણ, જીવ. ૨ જ્ઞાન ‘૩ સર્વ પ્રાણનું મૂળ; અહં. (જડ ને ચેતન્ય). પું વૈષ્ણવ ધર્મ સ્થાપન કરનાર એક આચાર્ય.

ચેતન્યધન, પું પરમાત્મા વિં જ્ઞાનથી ભરપૂર.

ચેતર, ચેત.

ચેત્ય, નં યત્ન સ્થાન ૨ જૈન દેવાલય ૩ સુદની મૂર્તિ. ૪ ગામના સીમાડા ઉપર જે પથ્થર દાટવામાં આવે છે તે પ સ્મરણ સ્તંભ, પાળિયો ૬ સમાધિ.

ચેત્ર, પું [સં] શાલિવાહન શકનો પેલો મહિનો, વિક્રમ સવત વરસનો છઠ્ઠો મહિનો

ચેત્રી, સ્ત્રી ચેતર સુદ પૂનમ

ચોં, અં કમા

ચોંક, સ્ત્રી ખીક—દલગીરીથી અર્જનું એકાએક નેશમા જે ઉચકાવુ થાય તે

ચોંકવું—કી ઉઠવું, કિં અં ખીકથી—માડી ખખરેથી એકાએક નેશમા ઉઠવું—અર્જ હલાવવું; આચકો ખાવો, ઉભુ રેવું, ભડકવું, ખીવું

ચોંકાવવું, ચોંકાવવું; ભયભીત કરવું, ખીવડાવવું. ૨ વિસ્મય પમાડવું.

ચોંચલું, વિં ઉછાછળું, તોફાની ૨ ચુખળું

ચોંદ, સ્ત્રી કાચો ને ચિકણો પદાર્થ ખાધાથી તે અઝમ ન થતા પેટમાં જે દુખ કરવા કરે તે ચોટ રેવી કેવાય છે

ચોંટવું, કિં અં ચિકણી વસ્તુએ કાઈ ખીજ સાથે વળગી રેવું—‘પરો કાદવ ચોંટવો’, વચમા ચિકાસ આવવી, એ વસ્તુએ સાથે જોડાઈ રેવું ‘ચુદર કરતા લાહીથી કાગળ પાટી ઉપર સારો ચોટરો’ વળગવું; લાગવું—‘એ હવે તારે નરીયે ચોટયુ છે’

ચોંટાડવું, કિં સં ચોટ તેમ કરવું ૨ વળગાડવું ચોંટિયાં, નં પોચે પોચે હાથે ઉપરાઉપરી ચોંટીયાં દેવી તે ૨ ચોંટિયાલાડ.

ચોંટિયાલાડ, પું—મુઠિયાનો છુટો લાડુ ૨ વાળીને પડધી પાડેલો લાડુ

ચોંટી, સ્ત્રી અડુકો અને તેની પાસેની આગળી એ જથી કાઈની આમડી ખેચવી તે, ચાટળી.

ચોંપ, સ્ત્રી દોહ વગાડવાની સળી ૨ ખન્ત, ચાનક, ૩ ઉતાવળ; જલદી.

ચો, સ્ત્રી ૦ ગમ; હાંસ, ચંચ

ચોક, પુ ૦ સાચિયા; કોટી—રેતી—ચૂના—ચૂથી
જે ચિત્રામણ કહવામા આવે તે—‘ચોક પૂજવા’
એમ ક્રેવાય છે. ૨ છોળાન્ધ—પ્રસન્નધીની મોટી
ને ઉપરથી ખુદી એવી ટાંકા કુવાને કગતી જે
જગો તે ધણું કરીને ચોરસ અથવા કાટખુણા-
વાળી લાખી હોય છે ૩ જે ખુદા મેલનમા
ખતર ભરતો હોય તે જગો, ગુજરી—‘ચોક ખતર’.
૪ ચાર એ સર્ખ્યાએ ગુણેથી—એવો અર્થ રાખે
છે—જેમકે ત્રણ ચોક—ત્રણને ચારે ગુણ્યાથી બાર
આય છે. ૫ લાવણીની જાતની કવિતામાં રેક કરી
વળતો એવો તેનો જે અંકકો કકડો તે—લાવણીને
ધણું કરીને ચાર ચોક હોય છે પણ કેટલીકને આઠ
પણ હોય છે.—૧ કડી, અસ્તાર્ધ—ટેકની; ૨—૩
અન્તરાતી, ૨—૩—૪ ગુલની અને એક છેલ્લી
વાળવાની અને પાછી એક ટેકની એટલુ મળીને
એક ચોક થાય છે. ૬ વાડા—આંગણમા થાપી લીપી
તુચાર કરેલી—જે જગા તે ૭ વીસ આકર્માના બીજ
આંક—અંકકોનો ચોથો પાડો—‘એક ચોક ચાર’
વિ ૦ સ્થિર, ચોક્કસ “પુત્રી પિતાંજરતણી, બેડીતી
ગુણ ગોખ; દૃષ્ટિ ગર્ભ ત્યાં માહરી, ચિત્ત નથી રહેતુ
ચોક” (સામળ).

—‘ખારથી ચોક પુર્યા કરવા’—માત્ર ખાગથી
સારુ સારુ બોલ્યાં કરવું.

ચોકિયું, ચોખખું.

ચોકિયું, ન ૦ ચારપાસ (બે ખાલુઓ તે નીચે ઉપર)
ટોચા ખેસાડેલો ખારણાને લગતો સુધારનો ધોડો જે
ચોખણુ ઘાટ તે. ૨ રેલેટ અથવા કાચની ચારેપાસ
ટોચા ખેસાડેલો જે ઘાટ તે. ચોકિયું ખેસાડવું—જડવું
એમ ક્રેવાય છે.

—‘ચોકિયું ખેસાડવું’—નાલમેલથી—લુગતીથી
કાંમ પાર પાડવું, દલીલ દાખલાથી વાદ ખરો કરી
ખતાવવો, વાત જન્ય ખેસાડી દેવી.

ચોકિયું ન ૦ વિધવાને પેરવાનું એક જાતનું ચોકડી
ચોકડીવાળું કુણડું.

ચોકડી, સ્ત્રી ૦ પાળવાળો ખાળ; નાનો ઢાંઢો અથવા
ઉઘાડો ચોક. ૨ ચારનો જે સમુદાય તે—‘ચાર લુગતી
એક ચોકડી’ ૩ એક લીટાપર બીજો લીટો કહેથી
ચાર ખુણા પડે તેવી નિસાતી; + x ૪ એવી કપ-
ડાંપર ઢાંઢેલી જે લાત તે. ૫ શરીરપર કડવાથી માત
પડી રેવા તે.—‘તે તેને કડવો તે ચોકડી પડી રહી’.

—‘ચોકડી મુકતી’ એટલે રૂ કરવું, છેકી બાદ કરવું
—‘અપાડા ચોકડી’ એટલે નાનાં કામ કર-

ચોકિયું, ન ૦ કાને ધાલવાનું કચેણું—સુનાના તારમાં
મોતીના—સુનાના દાણા હોય છે તે (સ્ત્રીઓ—ચોકિયું
ધાલે છે). સુનાની એવડી કરીને વાળો, કુપ્પળ
(પુરુષ ધાલે છે) ૨ ગાડા ઉપર ચાર પાસ પ્રવુ
ખાટલાને આકરે માલ ભરવાનું જે કરેણું તે. ૨
ધોડાના મોભા આપવાનું જે લોડાનું તે—એ લગ્નમ
સાથે જોડાયણું જ છે ૪ રંગમના ભરતની એ
તરેહ. ૫ ચાર ચીજનો જથ્થો.

ચોકવટી, સ્ત્રી ૦ ચોંટું; ખતર “ચોકવટી તે પટેલવાન,
નવા મહેલ છે શોભાવાન” (વીરછ).

ચોકિયું, ચોંકિયું, ૨ લાખુ પોણુ માપવું—અમુ ‘તેને
ત્યાં માડવ ચોકવો છે.’

ચોકસ—કસ, વિ ૦ નકી; ખાતરીનું. ૨ સાવધ, હોશિ-
ચારીથી વર્તનાર. ૩ પ્રલાણુ એવો અથ રાખે છે

ચોકસાર્ધ—સી, સ્ત્રી ૦ બારીક તપાસ; ખોળ; નજ-
વીજ. ૨ ખખરમરી, સમભાળ, હોશિયારી

ચોકસી, પુ ૦ સુના રૂપાનો કસ—ટચ કાડનારો;
હીણી તે ચોખખી ધાતુની પરીક્ષા કરનારો ૨ સોના
રૂપાના મળીના ખરીદવા વેચવાનો ધંધો કરનારો.

ચોકિયાત, સ્ત્રી ૦ ચોકીપર મર્ધ માલનું ત્રણ લેવું
તે; મકતો. ૨ ચોકી કરનારો; પેરેગીર

ચોકિયું, ન ૦ ગાડી—કાસ—ડેટ બાળે ધણો ધવાથી
અને તે જે બળદથી ન ખેંચાવાથી ખીજળ જે, ચાટ,
છ, અથવા આઠ બળદો વધારીને નિસરણી જેવું જે
લાકડું વધારેલા બળદોની ડોકમા ધાલવામા આવે છે
તે કાસ તો ચોકિયાથી જ આવે છે, તેમ ઘીસણે બળદ
પળોટતા પણ ચોકિયું કામે લગાડવામા આવે છે

ચોકી, સ્ત્રી ૦ સમ્ભાળ, રખેવાળી, નખમ રખપી તે;
પારો કરવો તે. ૨ જ્યાં સરકારી સિપાઈના રેતા
હોય તે ટૂકાણું, અમુતરો; રેવડી ૩ જ્યાં સમ્ભાળના
અથવા મકેદારના માણસો માલ ઉપર વાળુ જગાન
લે તે ૪ જ્યાંથી મથળ પાચી વળાય તે નપાસ
રખાય તેવું વચમાં આવેલું ટૂકાણું ૫ બાયકની
કાટમા પેરવાનું ચતુર્દોશ આપૂતિનું કચેણું ૬ પાટલો,
ખાજ. “ચોકી લાળી છે ચોકમાં ૨, કઈ આપ્યાં
ઉનાં નીર” (મીઠો)

—‘ચોકીખન્ધ’—ચોકીના આકાશમાં ઝબકી

—‘ચોકીદાર—નાળો’—ચોકી—તપાસ રખતાર

ચોકો, પુ ૦ સ્પર્ધા કરવાને સારુ હાથ મરોડીથી
અખેટ કરેલ એવો જે જતીનનાં પવિત્ર કરતા
બાળ તે; સંધવાની જગે ૨ ઇશ્વ મરોડીથી સંધ
વાની જગો પવિત્ર કરવી તે; મરોડાને બોલ નાખ
વાને જગ્યા વિષયી તે; અખેટ, અખેટ હાથે
રંગ રંગનાં

—ચોકા વાળવાં એટલે ગમે તેમ આકુ
અવળુ બતાવીને કામ બન્ધ પાડી નાખવું.
ચોખ, સ્ત્રીં ચોખખાઈ, સ્વચ્છતા વિં (ચોખુ)
ચોખખું. [પું એવો આકાર
ચોખણક, વિં ચારે ખૂટે સરખુ હોય તેવું, ચોરસ
ચોખણક, વિં સરખા ચાર ખુણાવાળું, ચોરસ
ચોખવટ, ચોખખાઈ, ૨ ચોખખુ રેવાની ધમ્મજા.
ચોખળિયાત, બ્રાહ્મણ વાણિયા વગેરે ઉચી જાતનું
૨ ચોખખું
ચોખા, પું ડાગર—ભાતમાંથી નિકળતું જે ધાન્ય તે.
—‘ચોખા પૂર’—એક ચોખા જેટલું.
—‘ચોખા ચડાવવા—મુકવા’—ખુશામત કરવી,
નોતરું—તેડું કરવું.
—‘ચોખાભાર’—એક ચોખા જેટલું વજનમાં
—‘ચોખા નાખવા’—નોતરું કરવું.
—‘ચોખા વેરવા’—લાલચ આપી ધણાને પોતાને
વશ કરવા. ૨ કઈ જૂઠી ફાયદાની વાત કહીને લડાવી
મારવા—ફસાવવા
—‘ચોખો’—ચોખાનો એક દાણો
ચોખાની, સ્ત્રીં એક જાતનું કપડું
ચોખાળવું—ચોખખાળવું, કિં ૨૦ ધોવું, સાફ—
ચોખખું કરવું. “કાન ચોખાળી સાંભળ્યું” ‘હું તને
ચોખખાળીને ના કહું છું.’
ચોખૂંટ, ચારે ખૂટ—બાળુ—સીમા.
ચોખુણુ, વિં ચાર ખુણાવાળી (આકૃતિ)
ચોખખાઈ, સ્ત્રીં સ્વચ્છતા; સુધડતા ૨ પવિત્રપણું,
ધર્મ પ્રસાણે રાખેલી સ્વચ્છતા, ૩ વેવારમાં જે પ્રમા-
ણિકપણું તે; સાચવટ, દયાનતદારી
ચોખખું, વિં ચોખખાઈવાળું ૨ શુદ્ધ; ભેળ વનાતું
સારું—(સોતું) ૩ પ્રમાણિક; લાચ ન લેનાર
‘મામલતદાર જાતે ચોખખો છે’ ૪ ચોરી ન કરનાર
‘આ ચાકર હાથનો ધણો ચોખખો છે’. ૫ સાચું;
સાચેસાચું, સ્પષ્ટ—ખરેખર કહી દેનાર ‘એ માણસ
ચોખખે ચોખખું કહી દેનાર છે’
ચોગટ, સ્ત્રીં લગ્નની વેદીની આસપાસ દોરા વીટવામાં
આવે છે તે
ચોગડો, પું ચારનો આકડો, ૪ [વીસ થાય.
ચોગણું, વિં ચારે ગુણીને વધારેલું પાચના ચોગણા
ચોગમ—તરફ—મેર, અં ૦ ચારે બાજુએ—તરફ.
ચોગદમ, અં ૦ ચારે બાજુએ ફરતું આવી રચલું હોય
તેમ, ચારે તરફથી
ચોગાન, નં [કાં] મોટું મેદાન—કુદરતી અથવા
બન્ધાવેલું; ખુલ્લી જગો. ૨ અમીર ઠાકોર વગેરેની
સત્તા ભૂમિ

ચોગાનિયો, પું મેદાનમાં છુટા મુકી દીધેલો.
‘ચોગાનિયો પાડો’.
ચોઘડિયું, નં ચાર ધડી જેટલું જે કાળમાન તે. ૨
ચાર ચાર ધડિયે મોટા દેવસ્થાનમાં, રાજમન્દિરમાં
અથવા લગ્ન પ્રસંગે માડવામાં જે વાદ્ય વગાડવામાં
આવે છે તે, ટકોરખાનું ૩ જે અમુક ચોઘડિયામાં
અમુક ગ્રહ સારું નરસુ પ્રજા આવે તે (જ્યોતિષ).
ચોજવો, પું ગરમ મસાલો.
ચોટ, સ્ત્રીં લપટ, ઝપટ, પટક, લાગ. ૨ પેચ; ફાંદો,
૩ મૂક, એક જાતનું જાદુ, મારણ અથવા ઉચ્ચારને
૪ બન્ધક તીર વગેરેથી મારવા ધારેલું નિશાન ૫
સંક્રાંતિની તજવીજ—રીત (માપવાની કાપવાની બાદુરી
બતલાવવાની વગેરેની). ૬ તુકસાન; ટોટો. ૭
ધાવ; જખમ ‘લડાલડીમાં તેને સજજડ ચોટ લાંગી’.
ચોટલી, સ્ત્રીં માથા ઉપર વચ્ચેવચ્ચે રાખી વધારેલા
જે વાળ તે. ચોટલીની આસપાસ હજમત થાય છે
—‘ચોટલી મન્તરવી’—જાદુ સાચું આકુ અવળું
સમજાવીને છેતરવું, ઠગવું. ૨ વશ કરવું.
—‘ચોટલી હાથમાં આવવી’—છુપું કામ—મત-
લખ જાણી જવી—ઠાઈ કખજમાં આવવું.
—‘ચોટલી હાથમાં રાખવી—હોવી’—ગુપ્ત વાત—
કામ હાથમાં હોવું
ચોટલો, પું બધે માથે વધેલા જે વાળ તે. જોને
ચોટલો ને પુરુષને ચોટલી હોય છે ‘ચોટલા
ગુંથવા—વાળવા’ એમ પ્રયોગ થાય છે. “ચાર મળે.
ચોટલા ત્યા વળે ચોટલા” એટલે જ્યા ચાર ધોરાં મળે
એટલે એક ખીજનાં છાંતા છિદ્ર કાઢી અન્ને લડી ઉઠે
ચોટવું, કિં ૨૦ તાકીને નિશાન મારવું.
ચોટાવું, કિં ૨૦ તુકસાનમાં આવી પડવું.
ચોટી, પું નિશાન મારનારો ૨ સ્ત્રીં [હિં]
ચોટલી.
ચોટાઈ, સ્ત્રીં ચોટાપણું
ચોટું, વિં બારથકી શાહુકારી બતાવી અન્દરથી ચોરતું
કામ કરનાર; ઠગ; સોદુ, લુચ્યું, અપ્રમાણિક; દગલ-
બાજ ૨ લુચ્યાઈ—સોદાઈ—ઠગાઈવાળું (કામ)
ચોડ, સ્ત્રીં ચોડો. નં લાગી તૂટીને ઉપરા ઉપરી
પડવું તે. ‘ધરોનું ચોડ વાળું’.
ચોડવયું, કિં ૨૦ સેકવું, પકવું—‘ચોટલા ચોડવ’
ચોડવું, કિં ૨૦ ચોટી—વળગી રે તેમ કરવું.—
ચાલ્લો—કાગળ ચોડવો. (ચોડેલું ઉખડી જાય અ-
થવા ઉખેડી લેવાને ચોટાડેલું મુશકેલીથી જુદું પડે).
૨ મારવું.—‘તેણે તેના વાંસાપર ચાર સોટી ચોડી’
૩ બપરથી જડવું—મેસાડવું—ચોટાડવું.
ચોડાણુ, નં પોળાણું.

ચોડી, વિં ચોવડી ૨ ચોળી.

ચોડું, વિં પોળુ ૨ ચોવડું રાખેલો ને જ્યો તે ચોડો, પું વસ્તુને એક ઉપર એક એમ મુકી કરી ચોણુ, ચોરણુ.

ચોતરફ—મેર, અં ચારે બાજુએ.

ચોતરી—સ, વિં તીસ ને ચાર, ૩૪.

ચોતરે, પું ચોખણો મોટો ચોટલો. ૨ ચાવડી,

ચુસતમે ૩ ગામડાંના લોકોને બેસવાની જાહેર જગ્યા

ચોતારી, કપડાંની એક જાત છે

ચોતારું નં એક જાતનું ચાર તારવાળું વાદ્ય, તમ્બૂરો

ચોતારો, પું એક જાતનું કપડું ૨ ચાર તારવાળું

ચોતારું.

ચોતાલ—જ, વિં ચાર તાલવાળું (ગાણું), કુવપદનું ગાણું ધણું કરીને ચોતાલ હોય છે.

ચોતાલું—જું, વિં ચોતાલ.

ચોથ, સ્ત્રીં મહિનાની સદ્ અથવા વદનો ચોથો દાડો, ચતુર્થી ૨ વધુ ચોથે કરવાનું જે વ્રત તે ૩ ચોથો દિસો, ચોથાઈ—દેશની વસુલની ચોથ—ચોથાઈ નં હાથ—પગના કલાંમાં જે કકડાં હોય તેમાંનો જે નાનો તે એ ધણું કરીને ૧ ૧ કલાંનો તીન્ને ભાગ થાય છે.

ચોથાઈ, સ્ત્રીં ચોથો દિસો—ભાગ

ચોથિયું, નં બાળક છોકરાંનાં મરણ પછી ચોથે દાડે તેની પાછળ ને ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે. ૨ ચોથો ભાગ.—ચોથિયુ રોટલો.

ચોથિચોતાવ, પું ચોથે ચોથે દાડે જે તાવ આવતો હોય તે.

ચોથું, વિં ચાર સદ્બચનો ક્રમ બતાવે છે, એક પછી એક એમ ચાર વસ્તુ હોય તો છેલ્લી પાછળના ક્રમે ચોથી કેવાય

—‘ચોથા પાયા વગરનું’—હજુ ધડા—અકલ વગરનું, અડધું ગાડું, અણુસમજી.

ચોદનું, કિં સં પુરુષે સ્ત્રી સાથે સજ્જ કરવો

ચોદાચોદી, સ્ત્રીં અરસપરસ ચોદનું તે

ચોદ, વિં ચોદીને કાઢેલું તે.

ચોધરી, પું ગાડીવાનમા જે મુખ્ય તે; કાઢીને થેર ૧૦-૧૨ ગાડીવાન હોય તો તેમાંનો જે નાયક તે, બગી ચોરઠ હાંકનારો ૨ ગામમાં ચાકરીને બદલે જે પસાયનું ખાતો હોય તે ૩ હુકમરપર—વગડામાં રેનારાની એક જાત

ચોધરો, પું ગામનો પટેલ—પોલીસ પટેલ. ૨ સુરત જિલ્લામાં વસતી એક જાતમાંનો કોઈ એક.

ચોધાર, ચોધારું.

ચોધારું, વિં ચાર ધારવાળું.

ચોધારે, અં સાગી પડે, ચોટી વારે છોડી દબને; પોકપોક મુકીને.—બાપે કઈ ધમકાવ્યો હશે તેથી તે ચોધારે આમુએ રડતો હતો.

ચોપ, સ્ત્રીં ચોપ. ૨ ચોખ.

ચોપનું, નં ચાર પગનું એવું જાનવર; પશુ

ચોપચીની, સ્ત્રીં એક જાતનું ચોસડિયું, ચીનીકાવાડા

ચોપટ, પું સોકટાની રમત લુગડાંના એક ચોખણડ

કકડાને ચાર બાજુએ ચાર સરખા લામ્બા પાટ

મીચી લીધો હોય તે મોકટા માડવાનો દાવ, બાજ

ચોપડ, નં ઘી તેલ ઈલાદિ ચિકણું પ્રવાહી પદાર્થ

ચોપડ, વિં ચાર પડવાળું.

ચોપડવું, કિં સં એક નકર વસ્તુના ઉપર ખીજ

ચિકણી અથવા નરમ વસ્તુ લગાડવી. રોટલીપર ઘી

ચોપડવું, ચુમડાંપર મક્કમ ચોપડવો, ચન્ન ચોપડવું,

સૂક ચોપડવી. ૨ ગાળ દેવી

ચોપડાં, નં જેને બેથી વધારે પડ હોય તેવી સેટલી—

તળેલી જાડી રોટલી

ચોપડી, સ્ત્રીં બાજુપરથી સીવી અથવા સીવી જાડે

કાગળે કપડે અથવા ચામડે બાધી એકઠાં રાખેલા

એવા લખેલા અથવા છાપેલાં—કારા પાનાઓનો જે

જ્યો તે. વિં ચાર પડવાળી (રોટલી)

ચોપડું, વિં ચાર પડવાળું, નં ચોપડાંનું એકવચન.

ચોપડો, પું લામ્બી મોટી ચોપડી, ૨ કુવા ખોદતાં

માયથી નિકળતો મારીનો કાગો ચિકટવાળો જણાતો

જે થર તે

ચોપદાર, પું [ચોખદાર] અધિકારીની આગળ

ચોખ—દણ્ડ લઈ ચાલનારો; છડીદાર.

ચોપન, વિં પચાસ ને ચાર, ૫૪

ચોપનું, કિં સં ધોંચવું, ખોસવું ૨ રોપવું

ચોપાઈ, સ્ત્રીં ચાર ચરણવાળું જે જૂત તે (કવિ-

તામાં). અકેકામાં પન્નર પન્નર માત્રા હોય છે.

ચોપાનિયું, નં ચારથી ચોખાં નહિ, પછી ગમે તેટલા

હોય એવો પાનાઓનો જે જ્યો તે, ચોડાં પાનાની—

એને કપડાં—ચામડાનું પુકું હોતું નથી ચોપાનિયું

નિયમિત વખતે પ્રગટ થયાં કરે છે.

ચોપાયા, પું એક રીતનું માત્રાજૂત (કવિતામાં)

ચોપાચો, પું એક જાતનું લામ્બું ગાડું, જેમા ગાડી

પાથગેલી હોય છે અને ઉપર છત્રી હોય છે

ચોપાસ, અં આવે પાસ

ચોપાળી, સ્ત્રીં ભાતના ક્યારણમાં દૂધથી પાણી

આણવા સારું જ્યાં પાણી હોય ત્યાં જાય કાઢીને

કુમળો ઉભો કરી તેની નીચે ખાણીને બંધિયાર

રાખતાં એવાં ત્રણ બાજુએ ત્રણ કારવાળાં લાક-

ડાંતા જે પાટિયાંની મારફતે પાણી આણવામા આવે છે તે, એક જાતની પરનાળ ચોપાળી તાણવી—ખેચવી એમ કેવાય છે.

ચોપાળો, પુ૦ સુવા બેસવાનો હિડોળો—હિંચકા
ચોપાળ, સ્ત્રી૦ ચાર ફાળવાળી પિંછાડી, જવડી ઓડાય છે તે

ચોફલી, સ્ત્રી૦ ચાર પાખડીવાળુ (ફૂલ) “ચોફલી રવિ ફૂલની, તકમાં ત્રિકટુ ધાલ” (અમૃત સાગર)

ચોફેર, અ૦ ચારે બાજુએ

ચોખ, સ્ત્રી૦ [કાં] લાકડી, સોટો, દણ્ડ ૨ સળી. ૩ તમ્બુનો વાસ ૪ ડકાનો અવાજ.

ચોખદાર, ચોપદાર.

ચોખિયો, પુ૦ સમૂહ, જથ્થો “ધણુ શોભે છે નદલાલો રે, જાણુ રંગનો ચોખિયો” (નરભો).

ચોખો, પુ૦ નગારા અથવા ઢોલપર મારવાનો નેતરનો સળિયો અથવા લાકડાનો ચોખ ૨ એ સળિયો—દાડિયો પડવાથી તે નગારાં ઢોલપર જે લીચોટો—આછો સળ—ખાડો પડી રહે તે. ૩ ધિજવાસી બ્રાહ્મણ. ૪ ડામ, ચપકો “શીલ સંતોષનાં ચોખા વિના, જનમ ને મરણનો રોગ વાઘે” (ભોળો).

ચોલવું, કિં૦ અ૦ શરમાવું

ચોલાવવું, કિં૦ સ૦ શરમાવવું.

ચોલીલુ, વિ૦ ખશિયાણુ; શરમિન્દુ

ચોમાસું, ન૦ જે ચાર મહિનામા વરસાદ હોય તે (આશાઠ શ્રાવણ ભાદરવો ને આસો), ચાતુર્માસ, વર્ષાકાળ

ચોમુખ—ખું, વિ૦ ચાર મોડાંવાળુ.

ચોમેર, અ૦ ચારે તરફ, સધળી બાજુએ

ચોયણુ, ચોરણુ.

ચોર, પુ૦ [સં૦ ચુર—ચોરવું] જે માણસ જાણી-જોઈને વગર હકે છુપી રીતે બીજાની મિલકત હરી લે તે. ચોર છુપી રીતે લઈ લે છે ને છુટારો ઉઘાડી રીતે જખરદસ્તીથી લઈ લે છે. ૨ જે માણસ પારકાની વિદ્યા—કૌસળ કાઢી ન જાણે તેમ શિખી લે છે તે અથવા જે બીજાને શિખવતો નથી તે ૩ જે માણસ પારકાને ફેસલાવી તેનું દીલ પોતા તરફ ખેંચી લે તે.—ચિત્તચોર. ૪ છુટારો. વિ૦ શુભ, છુપુ; કાઢીને ન જાણાય—દીસે તેવું; કરામતથી સન્તા-ડેલું—ચોર વખોરો, ચોર આગળી (ખારણુ દેવાની)

—“ચોરનારને ચાર આખ”—ચોરનાર ઘણીક સમ્બાળથી ચાર પાસ નજર રાખી કામ કરે છે.

—“ચોરની મા કાઠીમા પેસીને રુએ” અથવા “ચોરની માનું કાઠીમા મો”—ચોરની માથી પોતાના છોકરાનું ઉપરાણું ન લેવાય; નહારા કામમા કઈ છઠ્ઠડ ખાધી હોય—તુકસાન થયું હોય તે બીજાને ન કેવાંય.

—“ચોરનું રજ્યુ સીકે ન ચડે”—માણસ ગમે તેટલી ચોરી કરે પણ એ પાપને લીધે તેનું જીવન ન આવે.

—“ચોરને માથે સિગડા ન હોય”—ચોર પોતાના કર્મથી જાળખાઈ આવે છે.

—“ચોરનો ખાગુ”—ચોરનો સાથી—ભેદુ

—“ચોરનો ભાઈ ઘણી ચોર”—ઘણી પણ ચોર તેવાં કાંઈ કેશે કે ફલાણાં તો ચોર ખરો પણ પેલાં તો સારો છે, તારે તેના જવાબમા બીજા કેશે કે ભાઈ જોલો માં “ચોરનો ભાઈ ઘણી ચોર”—ચોરથી પણ ચડતો.

—“ચોર પેસવો”—શરીરમા રોગે પ્રવેશ કરવો.

—“કાળો ચોર”—કાળુ—નકારુ કર્મ કરનારો.

—“કિસમ ચોર”—પોતાનો કિસમ બીજાને પુરે પુરો ન બતાવનાર અથવા છુપી રીતે બીજા પાસથી શીખી લેનાર.

—“ચાકરી ચોર”—ચાકરીમા કસર કરનાર.

—“છ ચોર”—કામ કોષ લોભ મોહ મદ ને મત્સર એ છ ચોર કેવાય છે કેમકે એ આપણને લુલાવામાં નાખી બેકાવી નાખે છે

—“જાણીતો ચોર ધર ધાલે”—જાણીતું માણસ—ધરનું ભેદુ મોટી ચોરી કરી શકે.

—“પરમેશ્વરના ચોર થવું”—પરમેશ્વરને પાપી—અપરાધી ઠરવું

ચોરઆમલી—ખી, સ્ત્રી૦ એક જાતનું ઝાડ એના પ્રજા તે ચોર આમળા.

ચોરખણ્ડ, પુ૦ પેટીમા કરામતથી કરેલો ખણ્ડ કે જે બીજા મથે તોપણ ઉધડે નહિ.

ચોરખાનું, ન૦ ચોરખણ્ડ. ૨ ચોરને ભરાઈ દેવાની જગો

ચોરખીસું, ચોરગજવું.

ચોરગજવું, ન૦ કાંઈને માલમ ન પડે તેવી જગોએ અફરખાનું જે ગજવું તે

ચોરગલી, સ્ત્રી૦ છુપી ગલી; ચોરને ભરાઈ દેવાની ગલી

ચોરગાંઠ, સ્ત્રી૦ કરામતથી વાળેલી ગાંઠ, જે જાણીતા સિવાય બીજા કાંઈથી છુટે નહિ.

ચોરકું, વિ૦ ચોદું. [૨થી પોળો એવો લંબો]

ચોરણુ, પુ૦ પગ આગળથી એસતો આવતો ને ઉપ-

ચોરદાનત, સ્ત્રી૦ જેનું લીધું હોય તેનું ન આપવાની ધ્રુષ્ટ, હરામનજર; માગતું-દેવું ન આપવાની ધ્રુષ્ટ

ચોરનજર, સ્ત્રી૦ ચોરી કરવાની જ નજર

ચોર ખાતમી, સ્ત્રી૦ શુભ ખખર; જાણુસની મારફતે મેળવેલી ખખર

ચોર લક્ષણુ, ન૦ ચોરના લક્ષણુ

ચોરવાટ, સ્ત્રી૦ છુપી વાટ

ચોરવાડો, પુ૦ ચોરને દેવાની જગ્યા.

ચોરવિદ્યા, સ્ત્રી૦ ચોરી કરવાની વિદ્યા

ચોરવું, કિં૦ સ૦ વગર હકે કાઢતું છૂપી રીતે લઈ લેવું; હરવું, હરણ કરવું; ખાતર પાડવું; ચોરી રાખવું—લેવું.

ચોરસ, પુ૦ [સં૦ ચતુરસ્ર] જેની ચારે બાજુ સરખી અને જેના ચારે ખુણા—કાટખુણા જેવી જે આકૃતિ તે. વિ૦ એવી આકૃતિવાળું. ૨ લગ્નાર્થ પોળા-ધતે ગુણ્યાથી જે સજ્જવા આવે તે દેખાડનારો શબ્દ. પાંચ પુટ લામ્બું ને ત્રણ પુટ પોળું તો તે ૧૫ ચોરસ પુટ કેવાય.

ચોરસી, સ્ત્રી૦ પત્થર—ઈંટનો ચોરસ કડકા; લાદી. ૨ સ્ત્રીની કાટનું એક જાતનું ધરણું—હલકી વર્ણના લોકા પેરે છે તે.

ચોરસું, ન૦ ચોરસ—ચોખુણું કડકા; ચાકું, ચોસણ.

ચોરાચોર, સ્ત્રી૦ ધણા જણાએ ધણી ધણી રીતે ચોરી લઈ જવું તે.

ચોરાણું, વિ૦ નેવું ને ચાર, ૯૪.

ચોરાવણું, કાઈ ચોરે નેમ કરવું, ચોરવાનું ઉત્તેજન આપવું.—તેણે તેની પાસે પેલાની ૨૫ રૂપિયાની મોટ ચોરાવી

ચોરાણું, કિં૦ અ૦ ચોરીમાં જવું; જવું રેવું.—‘તેના ૧૦૦ દાગીનામાંથી ૧૦ ચોરાયા’. ૨ છેતરાવું; ભુલાવો ખાના; ગફલત થવી.—‘જોતા જોતામાં મારી આંખ ચોરાઈ’

ચોરાસી, ચોર્યાસી. “લખ ચોરાસી કેરું લગડું, માથે મોંગી લીધુરે” (દિવાનદ).

—‘ચોરામીના ફેરામાં પડવું’—તંચાર થવા આવેલું કોઈ કામ જગડી જવાથી ફરીથી તે કરવું પડે તે.

—‘ચોરાસી બન્દરનો વાવડો’—અનેક દેશનાં વાણુ જ્યાં વેપાર માટે આવતાં હોય ને ઘણો વેપાર ચાલતા હોય એવું મોટું બન્દર—ચોર.

ચોરિયા, પુ૦ ગરમીથી અને પછી ધસાવાથી ગળા-માંની નસો ઉપસી આવે છે તે અથવા તેથી જે દુઃખ થાય છે તે. એ શબ્દ અનેક વચનમાં જ વપરાય છે. ૨ ચોરિયો એ શબ્દનું એક વચન.

ચોરિયુંવાણું, ન૦ ચોરી કરનારું છુટનારું વાણું

—‘ચોરિયાં વાણુ ચલાવવા’—કાઠને ખખર ન પડે એવી રીતે (ઘણું ખરુ ખરાખ રસ્તે) પૈસો પેદા કરી પોતાનું ગુજરાન કરવું. ૨ કાઈ ન જાણે એમ કાઈ સ્ત્રી સાથે આડો સમ્બન્ધ રાખવો. ૩ છાંતુ છાંતુ કાઈ કામ કરવું

ચોરિયા, પુ૦ દરિયામાં ચાલતાં વાણુને છુટી લેનારો, દરિયાઈ ચોર.

ચોરી, સ્ત્રી૦ [સં૦ ચોરી] ચોરવું તે, ચોગનો ધન્ધો. ૨ ચાર ખુણે માટી અથવા ધાતુના વાસણો મેલી નાકું ફરતું વિટાળી લેવાથી જેવી જે જગામાં અગ્નિસામિદ્ધ વર કન્યાને પરણાવવામાં આવે છે તે; વર કન્યા પરણવા મેસે છે તે મણ્ડપ

ચોરીચપાટી, સ્ત્રી૦ છુપી રીતે અથવા જખરદસ્તીથી હરી લેવું તે; ચોરવું ને છિનાવવું તે

ચોરો, પુ૦ ગાયમા સહુને ખેસવાની જે જગો તે ૨ ચણતરો. ૩ ધરમાં જે મોટો ઓટલો તે ૪ પટેલ તલાટી વગેરેને સરકારી કામને માટે ખેસવાની જગો.

ચોર્યાસી, વિ૦ એસી અને ચાગ; ૯૪. ચોર્યાસી આસન—ચોર્યાસી રીતના યોગાચ્યાસ સમ્બન્ધી અથવા સ્ત્રીવિલાસ સમ્બન્ધી આસન. સ્ત્રી૦ ચોર્યાસી લાખ યોતિ—અવતાર. ચોર્યાસીનો ફેરા કેવાય છે. ૧ ચોગ્યાસી ન્યાતના બ્રાહ્મણોને જમાડવા તે

ચોલક, ન૦ ગોગળનું સકેત વસ્ત્ર.

ચોલાઈ, સ્ત્રી૦ રાતાં મુળિયાંની એક જાતની બાળ ચોવટ, સ્ત્રી૦ પચાત. ૨ ચૌદ ૩ આંગણ; ધરનો ચોક. “સા ગંગમડપ મનોહર, ચદરવા ચોવટ જેહ” (હરિદાસ).

ચોવટિયો, પુ૦ પચાતિયો; પચાત કરનાર; લવાદ.

ચોવડું, ચૌદ (જ્યા ચારે વાટના લોક મળતા હોય તે) ચોવડું, વિ૦ કપડા વગેરેને એવડું કરી ફરી એવડું કરવું હોય તેવું; ચાગ પડવાળું.

ચોવાટે, અ૦ બારેવાટ, ખુલ્લું—મેદાનમાં; ગમે ત્યાં ચોવાડ, વિ૦ ચારે તરફ વાડવાળું (ખેતર). “ખેતર ભણુ ચોવાડ અને લામની લલી કોળાડ” (કેવત).

ચોવાડો, પુ૦ જ્યા ટોર એકઠા ચરતાં હોય તે કેકાણું ચોવીસ, વિ૦ વીસ ને ચાર; ૨૪.

ચોવીસી, ન૦ ચોવીસ ગામના જથાવાળું પરગણું.

ચોવું, કિં૦ સ૦ કપડામાં અથવા કાદવમાં ધોચવું, ચોરાણું, ચુસવું.

ચોસઠું, વિ૦ સાઠ ને ચાર; ૬૪.

ચોસર, સ્ત્રી૦ ચોસેર. [ચોરસ ટેપુ.

ચોસણું, ન૦ ચાકું; બન્ધાયલો—થિજેલો કડકો ૨ ચોસેટ-ઠું, ચોસટ.

ચોસેર, ચાગ મેર ‘ચોમેરો હાર’.

ચોખ્ય, પુ૦ ચૂસવાનો પદાર્થ.

ચોળ, એ શબ્દ; રાતું એ શબ્દને લગાડવામાં આવે છે ને ઘણું જ લલક મારતું એવો અર્થ થાય છે ‘રાતું ચોળ—ચટક’. સ્ત્રી૦ મચ્છ ‘ચોળમચ્છ’ કેવાય છે.

ચોળમચોળા, સ્ત્રી૦ ચોળાચોળ.

ચોળવચોળ, સ્ત્રી૦ મનની ચોળાચોળ; સદુષ્ટ વિચલ્પ.

ચોળાણું, કિં સં હાયેવતી સારીપેઠે ધસવું મસળવું. 'શરીર ચોળીને નાંજે', 'લુગડુ ચોળીને ધોંજે', 'માથું ચોળ', 'ઢાસમાં વેસણ ચોળ' વગેરે. ૨ ચુથવું, લમ્બાન્યા કરવું.—'સારનો એકની એકે વાત શુ ચોળ્યા કરે છે'. 'ચોળી ચોળીને ચાંદુ કરવું'.

—'ચોળી નાખવું'—પીપી નાખવું 'તે તેને ચાચણતી પડે ચોળી નાખે તેવો છે'.

—'ચોળાયલોં રૂપિયો'—ધસાઈગયલો—વડાવતો.

—'ચોળીને ચિકણ કરવું'—કાઈ વાતને વારે વારે કહ્યા કરવી ૨ ગુપ્ત રાખવા લાયક કાઈ વાતને દોડડાપણુ વાપરીને પોતાની મેળે ઉઘાડી પાડી દેવી. ૩ સેલુ કામ અધરુ—ગુચવણુ ભરેલુ કરી નાખવું.

ચોળા, પું એક જાતનું ધાન્ય—કડોળ. એ ચોળીમાથી થાય છે.

ચોળાચોળ, સ્ત્રીં હરેક વાત ચોળ્યા કરવી તે.

ચોળાફળી, સ્ત્રીં ચોળાના ઝાડની શિંગ ચોળી

ચોળી, સ્ત્રીં ચોળાફળી. ૨ પછવાડે નહિ પણ

આગળ કેસ—ગોરિયા હોય તેવું કાચળીની પડે પેરવાનું સીવલું વસ્ત્ર જીવાન સ્ત્રિયો કાચળી ને ચોળી બન્ને પેરે છે પણ ધરડીઓ અને દુખિયારી જીવાન વિધવાઓ ચોળી જ પેરે છે

ચોળીખણડ, પું ચોળી કરવા જેટલો વણતરના મોળિયાં—ડિયા વાળો રેન્ને

ચોળુ,—દોડડાચુ

ચોળો, પું અડ્ડર ખાનો કમર પટીની ઉપરનો ભાગ—

ફાટી ગયલો નવો ચડાવેલો તે. ૨ ચોખાં તથા દૂધ ચોળી બાળકને પાય છે તે. ૩ દેહ; શરીર. ૪ મનની ભ્રમિત સ્થિતિ. ૫ દુઃખ—મુંઝવણવાળી સ્થિતિ.

ચૌક, નં બજાર, સોદો વેચવા લેવાનું બહેર ઠેકાણુ

ચૌદ, વિં દશ ને ચાર, ૧૪.

—'ચૌદ ચોકડી'—સલ જેતા દ્વાપર ને કલિ એ ચાર યુગની એક ચોકડી એવી ચૌદ.

—'ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ-લોક-ભુવન'—સાત સ્વર્ગ લોક ને સાત પાતાળ લોક

—'ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ એક થવા'—ધણો જળખ થવો, કેર થઈ જવો. ૨ ઘણી મેનત પડવી. 'એનું મન, મનાવતાં તો ચૌદ બ્રહ્માણ્ડ એક થયાં'

—'ચૌદમું રતન'—માર

—'ચૌદ રત્ન'—સમુદ્રમથનમાથી નીકળેલાં

—'ચૌદ વિદ્યા'—ચાર વેદ, ચાર ઉપવેદ ને છ શાસ્ત્ર અથવા ચાર વેદ, છ વેદાંગ, પુરાણ, મીમાસા, ન્યાય ને ધર્મશાસ્ત્ર.

ચૌદસ, સ્ત્રીં દર પાપવાડિયાની ચૌદમી તિથિ.

ચૌદેક, વિં આસરે ચૌદ એવો અર્થ રાખે છે.

ચૌરિકા, સ્ત્રીં ચોરી.

ચૌવડ, ચૌડ.

ચ્યુત, વિં ધાં. [સંં] પડેલું, બ્રષ્ થયલું, નાશ પામેલું પદ્યચ્યુત—પદવીથી બ્રષ્ટ થયલું અચ્યુત—પડે જ નહિ—નાશ ન પામે તે—ધ્વિર.

છ.

છ, પું [સંં] અસાડમો મૂળાક્ષર, સાતમો વ્યંજન વર્ણ, ચતો મહાપ્રાણ—ચતો ચોપીને કંઈક હુ ભેળી ઉચ્ચાર કરેથી છ થાય છે

છ, વિં [સંં પદ્—૬] પાચ ને એક, ૬. કિં છે. 'શુ કરછ?'—શું કરે છે?

—'છ પાચ કરી જવા'—નાશી જવું; સટકી જવું, અગિયારા ગણવા.

છ, અં તિરસ્કાર બતાવતા બોલાય છે, ૬૨, ધિકાર એ લાવમાં.

છર્જી, કિં હો ધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં તથા વર્તમાન કાળમાં સ્વાર્થરૂપ.—'હું છર્જી'

છક, અં આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થયલું હોય તેમ; તરસ્થ છક થવું—ઈ જવું. સ્ત્રીં ગરરી.

છકછકાટ, અં ઉતાવળ; ઝપાટાખન્ધ; નેસભેર. 'છકે છકાટ દોડવું.'

છકછુંઘું, વિં ભેળસેળ કરી ચુથી નાખેલું 'ધાન છકે છુંઘું કરી નાખ્યું છે'.

છકડી, સ્ત્રીં છ કાગળોનો જે જથ્થો તે, પા ધાયો, પા દસ્તો

—'નવડી છકડી રમવી—રમાડવી'—કોઈને જીત થાપ ખવડાવી દેવી; જીત થાપ ખવડાવીને ઠગી—છેલરી લેવું (પાસાની રમતમાં નવના છ ને છના નવદાણા કરી નાખવાં—ચાલવા તેપરથી).

છકડું, નં છતો જથ્થો.

છકડો, પું ગાડાના આકારની છત્રીવાળી એક જાતની લાખી ગાડી. ૨ છકડું

છકડું, કિં અં પ્રથમ પુરુષમાં આવી જઈને પછી મદ અભિમાનથી હૃથી જ્યાંદે અધટિત બોલવું—કામ કરવું વગેરે, ફાટી જવું, બેકી જવું, વઈ જવું.

છકિયું, નં છ બળદ જોડેલા હોય તેવું ગાડું.

છકેલ, વિં છટેલ

છકડ, સ્ત્રીં માથાપર અથવા ગોલપર હાથ ઉપાડી મારવો તે, ઢોલ, લપડાક 'ઢોલ છકડ' એમ બોલાય છે ૨ (લાક્ષણિક) માર ખાવો તે, ઠગાવું તે. ૩ તુકસાનમાં આવી પડવું તે. 'છકડ ખાવી' એમ કહેવાય છે.

છકલ, સ્ત્રીં ચોકટા રમવાની એક રીત

છકો, પુઠ રમવાના પાનામાં એક જ જાતનાં છ ચિહ્નોનો જે જથ્થો તેને ૨ સોડનાં એક પાસામાં છ દાણાનો જે જથ્થો તે.

—‘છકા છૂટી જવા’—હિમ્મત હારી જવી, થાકી જવું, ધણી, મનતથી શિથિલ થઈ જવું.

છકોપેજો, પુઠ (લાક્ષણિક) દગોદરો; કરેખ; કાવોદાવો; ભુલથાપ આપવી તે; છળભેદ. ‘તેને છકાપેજો રમતા ડીક આવડે છે’

છગદગ, સ્ત્રી દગદગો, મનનું અનિશ્ચિતપણું

છગડો, પુઠ છતો જે આંક તે. ૬.

છગલ—ળ, પુઠ બકરો.

છઝ, પુઠ વીસ આક્રમાના ખીખ આંક—એકાદો છઝ પાડો. ‘એકછઝ છ ચો.’

છચેક—છોક, અઠ ઊધાડું; ખુલ્લી રીતે; છતું પડીને, સહુ દેખતાં; બહેર.

છચોર, પુઠ છુચો; સોદા; ડગ ૨ મનુષ્યમાં જે છ જાતનાં વિકાર છે તે.—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર એ છ ચોર કેવાય છે.

છહુદર—છુદર, સ્ત્રી ચેણુ ૨ એક જાતની આતરાખાજ

છહોરી, સ્ત્રી છોકરવાદી.

છહોર, વિઠ છોકરવાદિયું “છત્રપતિ છહોરા ન થયે, પરપત્ની શું તલખા” (ગેમાનન્દ)

છમવરી, સ્ત્રી છમ્મની આગળ જે આડી લાગ્મી સોડડી તરેહવાળી કે સાદી પટી જડવામાં આવે છે તે.

છનું, નંઠ ધરતી આરિયોની આગળ રવેસથી બાર મડતી જે પાટિયા જડેલાં હોય તે. [કરવું.

છનજવું, કિંઠ અઠ ચિડવું; બળબા કરવું, લડ્યાં

છનન, નંઠ મુઠરીઓનો એવો થતો અવાજ.

છનજવું, કિંઠ અઠ અડકી—ગોદો મારી—ખસેડી અટક્યાણ કરવું અથવા એમ કરી ખિજવવું તે. ‘સાપને છનજેડીશ નહિ.’ ૨ તરછોડી નાખવું, તુચ્છકાર કરવો. ‘તેણે તેને છનજેડી નાખ્યો.’

છેટ, અઠ તુચ્છકાર—નામજ્જુરિયત દેખાડનારો શબ્દ.

છેટકું—કી જવું, કિંઠ અઠ શંસા—પેચ—લપટમાંથી કાપ લઈ નિકળી જવું; સરી જવું; ખસી જવું. ૨ ખરેખર ન લાગતા દુર નિકળી જવું, નિશાન ચુકવું.

છેટાવવું, કિંઠ સઠ ખસેડી નાખવું, ચુકાવવું. ૨ નસાડવું

છેટકિયું, નંઠ બિનાળાના દિવસમાં ૪૯૩૬ને વારતે જે ભીતો કહ્યો. રાખવામાં આવે છે તે ૨ સટકિયું.

છેડ સિંસ; પાશ; પશુ પક્ષી વગેરે પકડવાનો શ્લોક.

છેડર, પકડવાનું પાંજરું.

છેડકું, છેટકિયું. (૩ જા તે ૪ થા અર્થમાં)

છો, સ્ત્રી આલાકી—સફાઈથી બોલવા લખવા વગેરે કામ કરવાની રીત; દખ; તરેહ. ૨ તેજ; કાન્તિ; શોભા.

છટાદાર, વિઠ છટાવાળું.

છટેલ, વિઠ વિવેક વિચાર વના મદ—અભિમાને મનસ્વી લાપણુ—કર્મ કરે તે; ફાટેલ, છાકી, ગયલું.

છટ, સ્ત્રી [સંઠ પછી] પખવાડિયાનો છટો દિવસ.

છટી, સ્ત્રી છોકરું જન્મ્યા પછીનો જે છટો દાડો તે. ૨ એ દાડે ભીતે કુટુંબવતી પુતળાવાળું ધર ચિતરી એ જે પુતળાં તેને વિધાની માની તેની આગળ કાગળ ખડિયો કલમ વગેરે મુકી પૂજન કરે છે તે, અર્થાત્ કે તે છોકરાનું લવિષ્ય પેલી વિધાત્રા લખી ગય છે.

—‘છટીના લેખ’—વિધાતાએ નિર્માણ કરેલું પ્રારબ્ધ ‘છટીના લેખ મટવાના નથી’

—‘છટીનું ધાવણુ’—અચપણમાં ધાવેલું દૂધ ‘તે એટલું ઓક્રો કે છટીનું ધાવણુ ફાડયું’

—‘છટીનો ઉખરેલો’—કોઈ પણ કામ કરવામાં નિડર, લક્ષ્કો, તોશની, લુચ્ચો

છટું, વિઠ અતુક્રમ રાખતા છની સફાયા ત્યાં આવતી હોય તે દેખાડે છે. ‘વર્ગમાં ૧૦ એકા છે તેમાંથી છટાને મોકલજો’.

—‘છટું ખૂણું નાખવું’—ખુણું ખોચરે—અબણી—કંઠ યાદ ન આવે તેવી જગામાં નાખી મૂકવું

છડ, પુઠ લાલાનો દાડો, ખરછી, ૨ ખરનો શેપો; લાગણુ ને કહણુ એવું જે ઘાસ તે. ખરનો લાલો—છડ કેવાય છે

છડકવું, કિંઠ સઠ પાણી છિટવું

છડવું, કિંઠ સઠ ડાગેર અને કેટલાંએક કોણ એને ભરડી ઝાડકી છોતરા બિગડી ખાડવું ૨ મારવું. ‘આજ એની માએ એને ખૂબ છડ્યો છે.’

છડઈજવું, કિંઠ અઠ માર આવો; ‘કચડાઈ’ જવું. ૨ તુકસાનીમાં આવી પડવું.

છડાણુ, નંઠ છડતાં નિઠળેલો કચરો; કુસકી.

છડામણુ, નંઠ છડવાની મલુરી.

છડિયાત, છડ.

છડી, સ્ત્રી સોટી, નેતર; ઝાડની લાગ્મી ને સીધી ડાળી. ‘૨ લોહાની સાકળો એક કડીમાં બેરેલેલી હોય તે. કેટલાક લોક એ સાંકળોને વાસાપર મારે છે.

૩ એક જાતનું ફલ; મુલછડી ૪ લાકડી; દપડ.—

છડીદાર, વિઠ છોકરા છંયા વગરની સ્ત્રી—છડીછાટ એટલે છોકરાં ન થયા હોય—થઈને મરી ગયા હોય તે અથવા સાથે—જોડે ન લાવી હોય તે અથવા જે લાગ્મી ટટાર તે આલાકીવાળી હોય તે—સ્ત્રી (પછી છોકરાવાળી હોય તોપણ)

—‘છડી પોકારવી’—રાજ—મોટા અમલદાર કે ગુરુ પાસેનો છડીદાર જે સલામતી બોલે તે.

છડીદાર, પુઠ અધિકારીની આગળ છડી રાખી તેહેતાતમા રેનારો અને તેજા પોકારનારો જે સેવક તે; ચોપદાર છડીસ્વારી, સ્ત્રી સારથે કુટુમ્બ—માણસો—રસાલો ન હોય તેવી હાલત

છડુ, વિઠ એકલુ, સાથ વગરનું. જેને ઝેરી છોકરા ન હોય તે છડો ને જે સ્ત્રીને છોકરાં ન હોય તે છડી છડો, પુઠ મોતીની પાંચ સાત સેરનું કાટે બેસતુ ધરેણુ ૨ છોકરાને કાટે પેરવાનું પાંચીના જેવું મોતીનું ધરેણુ. ૩ થોડીક જગોપર લામ્યા સેરડામા જે આછો છણકાવ કરવો તે. 'પાણીનો છડો દેવો-નાખવો.' 'કહુના છડો દેવો' એટલે સુકન કરવાને કહુમાં પાણી રેડી તેને છાંટવું. ૪ હળનાં તુજાની ઉપર જડેલો હોય તે (લાકડાનો) કટકો.

છણકછણક, અઠ એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ કણટાળાથી કે રીસમાં ભાંગ ફેડ—મારફાડ—છણક કરતા કરતાં કામ કરવાનો અર્થ દેખાડે છે.

છણકપાટું, નઠ કામ કરતાં વારે વારે રિસાઈ બેસવું તે ૨ ગાય દોતાં દોતાં પાટુ મારીને ખસી જાય તે.

છણકભણક, છણછણાટ.

છણકવું, કિં સઠ છણકો કરવો; તરછોડવું ૨ કસારને માટે ભરેલો ધર્મીમાંથી આટો ચુંલુ અને કસાર એ ત્રણને સુપડાથી જુદાં પાડવા.

છણકો, પુઠ ગરમ તેલ—લીમાં પાણીનો છાટો પડવો તે અથવા પડેથી જે અવાજ થાય તે. ૨ તુચ્છ કરવું—તરછોડી નાખવું તે. ૩ મિઝસથી બોલવું તે 'છણકો કરીને ચાલી ગઈ.'

છણછણ, અઠ એવો અવાજ દેખાડે છે.

છણછણવું, વિઠ એવો અવાજ કરવું હોય તેવું, ગરમ ૨ તિરસ્કાર કરવું. ૩ નાચણવેડા કરવું, છણકો કરવું

છણછણાટ, પુઠ એવો થતો અવાજ. ૨ કપકો આપવો તે. ૩ શુસ્સામાં બબડવું તે; પત ન કરવું તે ૪ લાડમાં બેદરકારી બતાવવી તે.

ણ, અઠ એવો અવાજ દેખાડે છે

વું, કિં સઠ કાઈ દીલા પદાર્થને કપડાંમા નાખી યોળી ગાળી ફાડવો—શીખણ—કેરીનો રસ છણવો ૨ શુદ્ધ સંતવ કાડવું; ગાળી ગાળીને શુદ્ધ સાર—સ કાડવો ૩ ખરાં ખોટાનો ધનસાફ કરવો ૪ કોલવું, ધસવું. 'લૂગડું શુમકુ—બળિયા છણ્યા કરે છે.' ૫ વધારે વાત કરવી. "ઝાડું છણતાં તો નિન્દા ભામે રે" (દયારામ)

છણાવું, કિં અઠ ચામડી ધસાવી, કોલાવું ૨ કમોટીમાં આવવું ૨ ગળાવું ૩ સત્વ નીકળવું; સલ બહાર આવવું. ૪ ન્યાય ધનસાફ થવો

છણકાવ, પુઠ છાટારૂપે જમીનપર પાણી પડે તેમ કરવું, છાટવું તે અથવા પાણી પડેલું હોય તે છણકોરવું, છાંટવું.

છણકાવ, છણકાવ.

છણકાવું, કિં અઠ છણકાયલી હાલતમાં આવવું; ઉપરથી પાણી પડવું હોય તેવું થવું. જમીન છણકાઈ, આગ છણકાઈ વગેરે વગેરે. ૨ ગાય બેસતું સવાડું, સવાણે આવવું, વેતરે આવવું

છણકવું, કિં સઠ છાડવું; તજવું, ત્યાગ કરવો

છણકામણ, નઠ જમતા રહેલું તે.

છણકાવું, કિં અઠ સુકાવું, ત્યાગ થવો. ૨ ખાતા—જમતાં બાકી રેવું—વધવું.

છત, સ્ત્રી (વસ્તુના પાકની) છે એવી જે હાલત તે, પેદાશ—ઉપજ હોવી તે. ૨ પુષ્કળપણ, વધારો. ૩ છાયલું—ઉપરથી પાથરેલું તે—છાજ, ચન્દરવો. વિઠ હોશિયાર; જાણિતો. ૪, દોલત, પુછ, પૈમા. 'છત છાની ન રે.'

છતરાયું, વિઠ ઉધાડું; ખુલ્લું

છતરી, સ્ત્રી તડકા વરસાદથી બચવાનો કાગળ—તાસતો—મોમજમો—કપડું વગેરેનું બનાવેલું દાંડીવાળું જે માથે ઓડવાનું તે; છત્ર ૨ પલકૂની ઉપરના દાડા જેનાપર મચ્છરદાની નાખવામા આવે છે તે. ૩ ગાડીની ઉપરનું ઢાંકણ

છતરીસ, વિઠ તીસ ને છ એટલી સફાઈ દેખાડે છે, ૩૬.

છતવન્ત, પુઠ પૈસાવાળો; શ્રીમન્ત, ધનાઢ્ય. "ધેર મળ્યા છે નર નરપતિ, છેલ છતવન્તા છતરપતિ" (સામળ)

છતાં—તી—તું—તે, કૂં એમ—પાસે છે—તોપણ એવો અર્થ રાખે છે; ચાલતી ક્રિયાના સમ્બન્ધમા બીજી કઈ વિશેષ—વિરુદ્ધ બોલવું થાય તે દેખાડે છે. 'તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા છતાં તે દળદરીનો દળદરી છે',—'છતી આંખે દેખાતું નથી',—'છતું ધરેણું ને પેરાય નહિ',—'છતુ ધરેણું છે ને પેરતી નથી',—'છતે ધણીએ રણપો',—'છતે હુતે લિખારી છે.'

છતાળું, વિઠ છતવાળું "બેઈરલા, રોઈરલા, છતાળા છછેડિયા" (વધલ).

છતું, વિઠ ઉધાડું, ખુલ્લું; જાહેર. છતો, છતી, છત અઠ સવળું, સીધું 'છતુ સૂવું'.

છત્તર, નઠ છતરી. ૨ કાગછતર; કુતરાની ટોપી—એ છોડવા, ખાતરવાળી—ઉકરડાની—બીની જગોમાં ધણું કરીને ચોમાસામાં થાય છે—એની ધણી જાત છે કેટલાક ખવાય તેવા ને કેટલાક ઝેરી હોય છે છત્ર, નઠ [સંઠ] છતરી. ૨ માથે જે વડીલ—મોઢ તે. પુત્રને પિતા છત્ર છે. ૩ ઓથ—આમરો આપ

ભોરો કુંચી? કેવાય છે. ૨ જેને કઈ કામ ધન્ધો ન હોય તે (વ્યગ્રમા)

છપાય, છપાય.

છપરખાટ-પલક, છપરખાટ-પલક એ શબ્દનેવા છપરખન્દન્ધ, પુઠ નખી ગયલા ધરને ઉચકી આણુ નારો, કિસખી મજુર. ૨ છપરાં સડનારો.

છપો, છપાય.

છપોસાત, વિઠ એકમાં છ દાણા ને ખીજમાં પો— એક દાણો હોય એવા ને સાત તે—સોકટાના જે પાસાના દાવમાં જે રીતના સાત હોય છે—છપો સાત ને ચાર ત્રણ સાત

છખ, [હિં] છખી.

છખકવું, કિં અઠ ધૂપાવુ, સતાઈ જવુ. “હખકયા છખકયા લખકયા નિરખી” (વલ્લભ)

છખછખ-છખકછખક, અઠ પાણીમાં હાથ અગ્રણેથી ને અવાજ થાય તે

છખછખિયાં, વિઠ નદી તળાવેમાં થોડું પાણી હોય તે છખછખુ, વિઠ તળાવ નદી વગેરેમાં તળીયુ લીજઈ રહે એટલું થોડું પાણી.

છખછખાવવું, કિં સઠ લૂગડું પાણીમાં લીજવીને ધીમે ધીમે જે હાથે નીચે બેસીને અક્ષાણવુ તે. ૨ કઠાળ વગેરેને થોડા પાણીમાં પલાળવું તે

છખતરું, વિઠ છાછરું. ૨ ગન્દું; ગોઠું; ચુથાયલું.

છખરકી, સ્ત્રી એક કારા કાગળના જે—ત્રણ—ચાર કરેલા કકડામાંનો અમેકો ૨ ડાકમાં લખવાનો પાતળો કાગળ.

છખલિકા, સ્ત્રી કરતાળ

—“છખલિકા વગડવી”—ભીખ માગવી તે.

છખવું, કિં અઠ ઠરવુ, પોંચવુ; લાગવુ; અડકવુ “જે ઉપજે તો લલો વેરાગ, ખીજ કુંચનો ન છખે પાગ,” “માયાના ગુણુ જ્યાં નવ છખે, તેને અખા તે કોણ આવખે.” ૨ છુપાવુ.

છખી, સ્ત્રી [સંઠ છવિ] માણુસની ચિતરેલી આકૃતિ, સાદી અથવા રડગેલી—હાથથી, યન્ત્રછાપથી. ૨ માણુસના રૂપ ગુણુનું મનમાં પડતુ ચિત્ર, તસવીર. છખી લેવી—પાડવી—ઉતારવી.

છખીદાર, વિઠ સુન્દર; ખુબસુરત

છખીલું, વિઠ સારી છખી—સુરતવાળું, ખુબસુરત, કુટકું; રૂપાણુ; દેખાવકું, ચિતરવા લાયક.

છખીલો, પુઠ દેખાવડો; ફકડો; ફક્કડ; રડીલો ‘છલ છખીલો’.

છખ, અઠ એવો થતો અવાજ ધુધરીનો, વધારનો.

છખકછખક, અઠ ચાલતા ધુધરીથી ને અવાજ થાય તે.

છખકલડું, (જુના કાળમાં) છખકલું. “એની મશે

આ પાલવ તાણ્યો ને છમકલડાં સાહાવો રે” (નરસીંહ મેતો).

છમકલું, નઠ અટક્યાણુ. ‘આગતું છમકલું’ એટલે નાની—ધણુ થોડું તુકસાન કરનાર આગ.

છમકારવું, કિં સઠ કિઠરીને તપાવી લાલચોળ કરી તેને થણાં પાણીમાં ઘોળી દેવી. ‘મરી—આદુ પુદને છમકારીને પી.’ ૨ વધારવુ, વધાર દેવો. —‘લાજ છમકારો’ [છમકાચ્યાથી ચમકો]

છમકારો, પુઠ એવો થતો અવાજ. ધુધરાનો અથવા છમછમ, અઠ એવો થતો અવાજ—ધુધરીનો. ૨ અમઅમ છમછમતું, અઠ છમછમ કરવું.

છમછમિયાં, નઠ ઝાઝ, કીર્તનિયાં, કાંસિયા. (ખ. વ. માં વપરાય છે.)

છમછરી, સ્ત્રી સવતસરી, મરણ તિથિ. ૨ પચુસણનો છેલ્લો દહાડો (જેન).

છમાસી, નઠ મરણ તિથિ પછી છઠ્ઠે બેસતે મહિને ને સરાધ—બ્રાહ્મણ જમાડવા વગેરેની ને ક્રિયા કરવામાં આવે તે

છર, પુઠ બેકીને ધણુ બાલવાનો ને જોરસો તે. તાન, મસ્તી; લાડથી આવેલી થેલછા. ૨ મદ, તોર, દિવાનાપણું ૩ વાડિયો; લલુતાપણુ. ૪ એવો થતો અવાજ—હથિયારથી કપાતાં થતો, ‘છરર’ અવાજ પ-અસો. સ્ત્રી યરુની સોટી

—‘છર દેરવો’—આખર—કીર્તનો નાશ કરવો—થવો.

છરતું, વિઠ જરા તરા અડકીને આકું ઉતરી ગયલું ‘છરતું વાગ્યું’ ૨ આકું કતરાતું ફેકેલું હોય તેવું (કિકરાંની કાતકી વગેરે)

છરવજું, પુઠ તોફાની; મસ્તીખોર; અડધુ ગાંડું. છરા, પુઠ નાની નાની સીસાની ગોળિયો—અન્દુક પિસ્તોલને સારુ, પારો. ૨ ખીલા, પથરા, જુના પૈસા વગેરેનો અન્દુકમાંથી ને મારો કરવો તે

છરાયલું, -યું, વિઠ છર આવતો—આવેલો હોય તેવું, સેજ સેજમાં બેકી જાય તેવું, ગાંડું; સાડીત્રણ પાંસળી.

છરિકા—છુરિકા, સ્ત્રી છરી.

છરી, સ્ત્રી શાક સમારવાતું ઓળર; પાળી, ૩ હૈયા-મેલ; કીતો; વેરખુદ્ધિ; ઝેર—એના મનમાં જ છરી છે, તે સીધી વાત શાની કરે ?

છરેલ, છરાયલું.

છરો, પુઠ મોટી પાળી, મોટી છરી ૨ એક શબ્દ; સીધો જમિયો. ૩ આદાવગરનું દાતરડાના આકારનું મોરનું પીછુ.

છલકવું, છલકાવું.

છલકાવું, કિં અઠ હાલ્યાથી પ્રવાહી પદાર્થ પોતાના

કામમા આમ તેમ હિયું આવવું અથવા તેમાંથી
માર ઉછળી પડવું. 'અધુરો ઘડો ઘણો છલકાય'.
૨ ઉલ્લાસ જવું. — 'તળાવ છલકાઈ ગયું' ૨ પ્રલાસ
મારવી, સિંધા ગર્વ કરવો.

છલકું, સ્ત્રી ૦ એક પગને ટેકી બીજા પગ ઉપાડી એક
જગેથી બીજા જગાએ પડવું તે; ફેંકડો, કુદકો,
પ્રલકું, કુદકો, નીચેથી ઉપર અથવા ઉપરથી નીચે
હોય પણ છલકું તો તેજ અથવા વચમાં ખાડાવાળી
સપાટી ઉપર જ હોય.

છલર, સ્ત્રી ૦ ધ્રો, દરોઈ, દરો, દુર્વા.

છલાછલ, વિ ૦ એક મથાળા સુધી — ઉપર આવી રચલ;
ભરપૂર એ શબ્દ પ્રવાહી તથા નકર બનને
પદાર્થને લાગે છે.

છલાવું, છલકાવું.

છલી, સ્ત્રી ૦ ચામડીતો એક રોગ.

છલો, છલો 'વનિતા ન પામે વીટી છલો.' (સાંમળ).

છલોછલ, છલાછલ.

છલી, સ્ત્રી ૦ સ્ત્રીના હાથની બુધરિયોવાળી વીટી. ૨
સ્ત્રીના કાનના વે વધારવા દાંતની નાની ચૂડી ધાગ-
વામાં આવે છે તે. ૩ ટોપલી — જેમાં પૂજનનું સાંહિલ
ભરે છે તે.

છલેયું, ન ૦ બંધયું, લાકડાની ચૂડી.

છલો, પુ ૦ ડાખા હાથની આગળિયે ધાસવાની રૂપાની
અથવા સુનાની ઝીણી બુધરીવાળી જે વીટી તે.
૨ લોડાંની વીટી (છલો ને મીઠળ) બુધરીવાળું,
૩ સુસલમાન પીરની એક દેકણે કપર હોય તેવી બીજે
દેકણે કપર કરીને સા તેની જે પૂજા કરવામાં આવે
છે તે કપર એમાં મડદું દોરેલું હોવું નથી, કંકા
ખાલી કપરજ ચણેલી હોય છે.

— 'છલો ભરવો' — ટોપલીમાં વડા ખાકળા વગેરે
ભરીને દેવીને યજ્ઞીદાન આપવું તે.

છલાવું, કિ ૦ અ ૦ ઉપરથી ઠકવું

છવિટિયા, ન ૦ સ્ત્રીને પગની આગળિયે ધાસવાનું
રૂપાનું બુધરીવાળું ધરણ. છવિટિયું એકવચન.

છવી, [સં ૦ છવિ] સ્ત્રી ૦ શાલા, સૌંદર્ય, કાન્તિ,
તેજસ્વી.

છવીસ, વિ ૦ વીસ ને છ; ૨૬.

છસે — સો, વિ ૦ ૬ વખત ૧૦૦; ૬૦૦.

છળ, પુ ૦ [સં ૦ છલ] છેતરવું તે; ક્યાર્થ, કપટ;
દગો. — છળભેદ ફેવાય છે ૨ નિત્યતો નહિ પણ
નવો વેશ; ખોટો લેખાસ ૩ ખાતું; મિષ

છળકારી, મુ ૦ છળ કરનારો. "તે ન વિચારી અવિ-
ચારીતો, નહો આવ્યો છળકારી" ૨ મદમાતી સ્ત્રી.
"છળકારીમાં ટોલા દાલા પેલા ચાલો મારા રાજ"

છળકો, પુ ૦ પાણીની છાળ

છળના, સ્ત્રી ૦ છળ, ઉપદ્રવ, પીડા

છળપ્રપક્ષ, પુ ૦ છળકપટ કાવતું.

છળભેદ, છળપ્રપક્ષ.

છળવું, કિ ૦ સં ૦ કપટ કરી છેતરવું; દગો દેવો.

છળવું, કિ ૦ અ ૦ બીજું ચમકવું 'છેલોમારો છળશે.'

છળો, પુ ૦ રંગડો — (લાંબી નાખેલા દહીં વગેરેનો)

છાં, કિ ૦ હો વાતનું વર્તમાન સ્વાર્થરૂપમાં દ્વિતીય પુર-
વનું એકવચન તુ છાં અથવા છે.

છાંછળમાછળ, ઉપર ઉપરની, ઉપલક્ષિય; હાલકી
"છાંછળમાછળની નહિ વાત, એ તો કરવી વાત

છાંછવું, છાંછિયું.

[અધાત]

છાંછિયું, ન ૦ કુરકીયુ, કુરકીને આવવું તે; મો ચગ-
વીને ગુન્સામાં જવાખ આપવો તે.

છાંછું, ન ૦ પન્તર મન્તર

છાંદ, સ્ત્રી ૦ ઝીણા ઝીણા છાંદા (વરસાદ વગેરેના)

૨ કપડાંપર રૂઝના જે ઝીણા ઝીણા છાંદા નાખેલા
તે, ભાન; ટપક, પિન્દુ ૩ ઝડપ, ઉતાવળ. —
'તે લખવામાં છાંદ સારી રાખેછે'. ૪ ગપ, ખોટી
વાત ચલાવવી તે — 'તે બહુ છાંદ મારે છે'
૫ ગુણુપાટની ભરેલી દ્રાચળી

— 'છાંદ નાખવી' — અભિપ્રાયવાતે શુદ્ધ કરવું

છાંદણાં, ન ૦ કપડાંપર ઝીણી ઝીણી રૂઝદગ ભાત
પરેલી હોય તે ૨ કદું — કેસરથી આશુ છાંદવું તે

છાંદવું, કિ ૦ સં ૦ અગ્નિ ઉપર પાણી રેડવું, હોલવવું.
૨ જમીનપર થોરે થોરે છાંદા પાડીને રેડવું 'રૂઝ
છાંદ તો'. ૩ ભુંકા બિરાડવો — ફકવો. — 'ખેતરમાં
અનાજ છાંદવું' — ભભરાવવું — 'ગજાલ છાંદવું' — બિરા-
ડવું. ૪ આછો આછો રૂઝ નાખવો. ૫ ઉપરઉપરથી કાપી
નાંખવું. — 'ખરસાણીનું ઝાડ બાણુ જિત્ય વધી ગયું છે
માટે તેને છાંટી નાખ'. ૬ કાંચ આપવી — 'તેને થોડા
એક રૂપિયા છાંટી આવ કે કાંલે તારી તરફનો ફેસકો
થાય. ૭ ગપ મારવી; ભુંકા તડાકા મારવા, હાકવું. —
છાંદણદાસ.

છાંદિયું, ન ૦ સ્ત્રીના ગળામાં પેરવાનું સોનાનું એક
જાતનું ધરણુ એ તણુ — છ બુધરિયોની મેર અને
વચ્ચે એ તણુ મણકાવાળું હોય છે

છાંટી, સ્ત્રી ૦ પાણી વગેરેનું જે નાનું ટીપુ તે. ૨ વરસા
દની ઝીણી ઝીણી ખાર અથવા ઝીણું ઝીણું ટીપુ

છાંટી નાખવું, તરવારથી કાપી નાખવું ૨ દેવતા
હોલવી નાખવો

છાંટું, પુ ૦ ગપમાન; ખોટી ખોટી વાત ચલાવનારો.

છાંટો, પુ ૦ પાણી અને એવા બીજા પ્રવાહીનું ટીપું
વરસાદનું જુન્દ — ટીપું. છાંટો આવવો — ઉડવો એમ

બોલાય છે. ૨ ડાઘ; કુસક્રુતિનો દોષ, બદનામી; નુકસાન. 'તેના છાટા મને લાગ્યા'.

—‘છ—ચાર છાંટા નાખવાં’—ધર્મ સમ્યન્ધી

દ્રાઈ ક્રિયા કરી લેવી. ૨ વરસી વાળવી.

છાંદોપાણી, ન૦ ચાર જણે બેશીને ખુશમા દારુ પીવો તે, રૂપાણી.

છાંડણુ, ન૦ છાંડવું તે ૨ છાંડેલું તે.

છાંડવું, કિં ૨૦ તજવું, છોડવું; મુકી દેવું, બાતલ કરવું ‘આજ કાલ તેણે તેની સજ્જત છાડી છે’. ૨ છોડે ફાડી આપવો, તલાક—ફારગતી આપવી, દૂર કરવું.—‘તેણે પોતાની બેરીને છાંડી છે’. ૩ જમતા ભાણામા વધે—પડી રે તેમ કરવું. ‘તારે તો ન છાડ’ વાનો નીમ હતો ને આજે તે આટલું બધું કેમ છાંડવું ? ૪ વિવાહ ફેક—રદ કરવો —‘કન્યા છાંડવી.’

છાંડેલું—ડયું, ન૦ ખાતા વધેલું તે. ૨ ભાગ કરેલું, છોડી દીધેલું ‘છાંડેલી બેરી’.

છાંડયું, ન૦ છાંડેલું—ભાણામા વધેલું તે.

છાંણુ, છાણુ.

છાંણાં, છાણાં.

છાંદવું, કિં ૨૦ નહું લિપવું; થેપવું.

છાંદો, પુ૦ નહું લિપણું—ગારો. ‘છાંદો દેવો—મારવો’.

૨ જમવાનું એકડું કરેલું તે ‘છાંદો ધાલવો’—જમતા ભાત દાળ શાક વગેરેને એકડું—ગવાનેક કરીને ખાવું ૩ પૈસા ‘આજકાલ તે છાંદવાળો ગણાય છે’.

છાંતું, છાંતું.

છાંય, છાયા.

છાંયડી, સ્ત્રી૦ નાનો ઓળો પડતો હોય તેવી વસ્તુની છાયા (ખજૂરીની છાંયડી)

—‘ફરતાં ફરતી છાંયડી’એટલે સારો વખત ને નખજો—માઠો વખત; સારી માઠી સ્થિતિ.

છાંયડો—થો, છાંયો.

છાંઈ, છાયા.

છાંએલ, છાંયેલ.

છાક, સ્ત્રી૦ દારુ પીધા પછી મોઢું વાસ મારે તે.—

‘છાક મારવી’. ૨ નીશા—ઝેરની અન્દર ગમે તેમ ઢાટવું ફાટવું બોલવું—લવવું તે ૩ મિળજ, હંકાર, પતરાજ ૪ ગામડાના પીઠામા દારુ તાડી પીધા પછી ઉપરથી જે સવે લેવી તે

—‘છાકે ચડવું’—દારુ પીને છાક મારવી; શરીરનું

ભાન ન રેવું; મસ્ત બનવું. ૨ છાકી જવું.

છાકટ, છાકટું.

છાકટું, વિ૦ ઘણો દારુ પીને ઘેલું બનેલું, છાક મારવું, પીધેલ; મસ્ત છાકટો, છાકટી, છાકટું.

છાકવું—કી જવું, કિં ૨૦ છલકાવું, પુંલાઈ જવું, પતરાજ મારવી. ૨ બેકી—વણી—વઈ જવું.

છાકોટો, છાક.

છાકયું, વિ૦ છાકી ગયેલું, બેકી ગયેલું, વઈ ગયેલું.

‘તેને તમે છાકયો કેતા બોલરે’ (બાપુ)

છાગળ, સ્ત્રી૦ મુસાફરીમાં સાથે પાણી ભરી રાખવાનું ચામડાનું જે કામ તે; નાની મશક. પુ૦ બકરો.

છાગળિયાં—યું, ન૦ છાગળ. ૨ શક્તિ કરતા વધારે ખરચ કરવો—ઉડાવવું તે.

છાછર—રે, વિ૦ જરાક ઉણું ને ઘણું પોણું હોય તેનું ચપટું પોણું ઢાકણા, ત્રાંસળા છાછરાં ને રૂકાળી છાછરી હોય છે. ૨ આછું, થોડું

છાજ, સ્ત્રી૦ ઓરડાની ઉપર પાટિયા જોડ્યા હોય તે. ૨ ગામડાંનાં ઝુપડા ઉપર સુથાડિયાં—(નહું ને લામથુ ધાસ) ચીપા (કડખના ચિરેલાં સાંઠા) નાખેલા હોય તે. ૩ એક જાતનું પોણું ને કંકર ધાસ.

છાજલી, સ્ત્રી૦ નાનું છજી. ૨ છજની ઉપર નાની અગાસી, ગોખ ૩ સામાન મુકવાને ભીત સાથે જોડેલું પાટિયું. ૪ ધાસ

છાજવું, કિં ૨૦ ઘટાટોપ આવી રેવું; છાઈ રેવું, છાવું, ઢાકવું, છાયા કરવી. ૨ લાયક હોવું—યતુ, ઘટવું, અતુકળ આપવું. ૩ શોભવું, બિરાજવું, સારું દેખાવું ૪ ધણીવાર સુધી રેવું—ચાલ્યાં કરવું, ટકવું, નિભવું.

છાજિયું, ન૦ બૈરાગ્યોએ હાથ ઉચકી ઉચકીને છાતી પર કુટચા કરવું તે એનું અનેકવચન છાજિયાં. છાજિયાં લેવાં—ફાઈના મરણમા બૈરાગ્યોએ કુટવું. ૨ (લાક્ષણિક) ધિક્કાર—ચીડનો શબ્દ—બૈરાગ્યો વાપરે છે ‘અરે તારા છાજિયાં લજી રે મુઆ, કેમ મારો છવ લેવા બઠો છે?’

છાજું, ન૦ વણીના ઉપર છાયલું તે [શિલા

છાટ, ટાંકાની ઉપરનો છાઈ દીધેલો ભાગ. ૨ પથરની

છાટકવું, કિં ૨૦ આમ તેમ ફેંકવું, ઝાટકવું

છાંટિલું, વિ૦ હોંશિયાર; ચાલાક, વગર ભૂલે ગુચવાયા વગર ધણી જ ચપળતાથી કામ કરનાર. (માણસ)

છાણુ, ન૦ ગાય ભેંસનો મળ. ‘છાણુ કરવું’—ગાય ભેંસે પોદળો મુકવો. ૨ હોંસ; શૌર્ય; રામ, દમ—‘એની ગાડમા છાણુ કયાં છે?’ ‘છાણુ પુજવું’—દોરના પડેલા ભુદા ભુદા પોદળા એકઠા કરવા. ‘છાણુ પુજે’—છાણુ અને બીજાં કચરો ‘છાણુના દેવ ને ખાસડાની પૂજા’, ‘છાણુના દેવ ને વાલ—કપાસિયાની આંખ’ એ કેવત

—‘છાણુમા તલવાર મારવી’—ખોટું ડોલ બતાવવું

અને કરવું કઈ નહિ.

—‘છાણી વીંછી ચડાવવો’—કુરસે થયેલા માણસને ઉંચકેરી આપવો.

છાણકું, ચોંટા કરવો. ૨ કામગીરી—વાંસની બીત—ટટ્ટી લીધવી.

છાણકું, છણકું.

છાણા, નં છાણના લોહને ચપટા અથવા ગોળ આકાર આપી બીત—જમીન—છાપરાંપર મુકવેલા તે. ‘છાણાં થાપવા’ કેવાય છે અને એનો લાક્ષણિક અર્થ આ—કે, ચૂરી—એટલી જઈને દુબ્બા દેવું—પત ન કરવું—ન ગણકારવું ‘તમે તેને બહુ લાડ લગાવો છો પણ જો, જો પાછળથી તે તમારે માથે છાણાં થાપશે.’ ‘છાણાવાળી’—છાણા વેચનારી છાણું એ એકવચન.

છાણિયું, નં ગામડાના લોક કાલ્પ ને છાણ એકઠાં કરી, તેનું ટોપલા જેવું જ બનાવે છે તે, ગારિયું—એ લોકમાનાજ કામમાં આવે છે. હુએ.

છાતરક, સ્ત્રીનું ઘોડાની દોડ, મોટા કુદકો, કાળ.

છાતરાં, છાતરાં.

છાતી, સ્ત્રીનું ખભા તથા ગળા એની નીચેનો અને પેટની ઉપરનો કેઈકે બાર પડતો શરીરનો જે ભાગ તે. ૨ સ્ત્રીની છાતી, કુચ; સ્તન, ચાન ૩ પગ પછીના શરીરનો તે ભાગ, જે ગરમની નીચે અને જે આગલા પગની વચમાં હોય છે તે. ૪ (લાક્ષણિક) અન્તઃકરણ; હૃદય; હૃદય; કાળજી—જ્યાં સંધ્યા જોરસાચો અને પછી દુબ્બા મુખનું લાગવું થાય છે તે, કુમળી જાળી દાઢે, કુમળી છાતી ક્યારે કરી સાચે પ લય ન રાખતાં એકદમ બાર પડવાની હિમ્મત, સાહસ; ધૈર્ય—વિપાદમાં છાતીનું કામ છે ‘સરકારની સામે થવાની તેની જ છાતી આલે.’

—‘છાતી ઉભરાવી’—શોક—આનંદથી રડવું આવવું.

—‘છાતી ઊંચી આવવી’—કરવી—તર થવી—હરખાવું; સન્તોષ થવો.

—‘છાતીએ કાંઈ લાગવો’—કોઈની ખરાબ ચાલચ-લગતથી મનમાં દુઃખની અસર રહી જવી—તેથી વેર લેવાનો જુરસો રેવો.

—‘છાતીએ ધરવું’—વાલમા છાતી સરસુ આવવું—છાતી સાથે બેઠાડવું—કાળવું—વળગાડવું.

—‘છાતી કાઢીને ચાલવું’—મરદ છાતી એમ બતાવવું; લલકારમાં—મિલજમાં ચાલવું.

—‘છાતી કુટવી’—ધણા શોકને લીધે છાતીને દાંધેવતી કોઢવી.

—‘છાતી ચલાવવી’—હિમ્મત લિડવી [વળવી.

—‘છાતી ટાડી થવી’—છરછા પૂર્ણ થવી; નિરાંત

—‘છાતી દેવવાની’—ધણા શોક થવાથી મોટે સાદે રડવું તે. ૨ મુખનું ખની વાત મનમાં હોય તે ખીખને કહી દેવી. (‘છાતી ખાવી કરવી’ પણ કેવાય છે).

—‘છાતી કોઢવી’—કોને કુંવું—ખાતરીથી—હિમ્મતથી—ભરોસાથી કેવું, નિડરપણે—શકૂન વગર કેવું. ૨ ઉંચકેરવું; ઉત્તેજન આપવું. ૩ સાળાશી આપવી, વાગવા બોલવી, ધન્ય ધન્ય કેવું.

—‘છાતી તોડ—વી’—શરીરને નુકસાન પોંચે તેવી ધણીજ સખત મેહેનત કરવી,—છાતી ટુટી જાય તેવું, સખત, ‘નેણે તે કામમાં છાતી તોડી નાખી છે,’ ‘તે છાતીતોડ કામ કરે છે.’

—‘છાતીની મુઠી’—સ્વપરાક્રમ, જાત મેહેનત, ખરી લાગણી. ‘છાતીની મુઠી વિના કામ ન થાય’.

—‘છાતીનું’—હિમ્મતનું—વાણ

—‘છાતીનો આધો’—હિમ્મતવાન, સાહસિક; જાતની દરકાર ન કરનાં જોખમ ખેડનાર, આધુ પાધુ—નફા નુકસાન ન જોતા એકદમ કૂદી પડનાર.

—‘છાતીનો ધા’—પુત્ર વગેરે વાલમા વાલમા માણસના મરણથી જે દુબ્બા થવું તે. નફા ટોટા—લાલ દાનિમાં પોતાના સ્વાર્થ હોય સારે જેવી કાળજી દઈ કામ કરે તે ‘છાતીના ધા વગર કામ ન થાય’.

—‘છાતીપર વચર મુકવો’—દલગીરીના જોરસાને દખાવવો.

—‘છાતીપર બેસવું’—કુરસીમાં હરાવવું, સ્થિત કરવું. ૨ ઉપરીપણુ રાખી હાથના માણસો પાસથી અગળ કામ લેવું ૩ ચાખીને ઉધરાણી કરવી ૪ ત્રાગુ કરવું. ૫ સન્તાપવું, પજવવું; દુબ્બા દેવું.

—‘છાતીપર બેસીને લોહી પીવું’—ધાણું સન્તાપવું

—‘છાતીપર હાથ નાખવો’—સ્ત્રીની છાતીપર (સ્નન પકડવા).

—‘છાતીપર હાથ મુકવો’—મુકાવવો’ અથવા ‘છાતીએ હાથ દેવો’—ધીરજ આપવી.

—‘છાતીપર—સરસુ—સાથે—રાખવું’—અધીરા-ઈથી કોઈને ન ધીરવું, પ્રેમથી પામેલું પામી રાખવું

—‘છાતી પાકવી’—કક પાકી જવો.

—‘છાતી પિગળવી’—દીલમા લાગવું, હેવામાં—દીલમા અસર થવી (દયા પ્રેમ વગેરે જોરસાથી)

—‘છાતીપૂર—ભર’—છાતીલગી આવે—પોચે નેટલું ઉછું (પાણી ખોટા કપડ વગેરે)

—‘છાતીફાટ’—ખૂબ છાતી ફાટી જાય એટલું.

—‘છાતી ફાટી જવી’—એકદમ અણચિન્તા ગભરાટમાં—આપ્તમા આવી પડવું ૨ નુકસાન થાય તેવા હરખમાં આવવું ૩ છક—દડું ચઢી જવું

—‘છાતી કુટવી’—સ્ત્રીને જોખન આવવું.

—‘છાતી ફૂલવી’—આનન્દ પામવાથી—હરખથી ફૂલાર્થ જવું.

—‘છાતી બળવી’—અદેખાર્થ કરવી ૨ દુ બ થવું, દયા આવવી, દિલમાં દાઝ આવવી. ૩ છાતીમાં બળ-તરા થવી (રાગથી).

—‘છાતી બેસવી—ભાગવી’—દલગીરી—તુકસા-નમાં ડખાર્થ જવું, હિમ્મત હારી જવી, ટાંટિયા નરમ થઈ જવા. ૨ લયથી ગભરાવું, ચિન્તાથી અકળાવું. ‘સિપાઈને જોતાં જ મારી છાતી બેસી ગઈ’ એકતો એક છોકરો મરી જતા તેની છાતીજ ભાગી ગઈ.

—‘છાતી ભરાઈ આવવી’—ડીંગો ચડી આવવો, પ્રેમથી અથવા મનમાં ઓછું લાગવાથી જે કંઈ લા-ગણી થઈ આવવી તે.

—‘છાતીભેર’—સીધું ઉભું રેવું—હિમ્મતથી. ૨ મીઠા ઢોળાવતું ચડણું

—‘છાતીમાં ડાઘ લાગવો’—દીલમાં ખૂબ દુ બ લાગવું—‘ખારીની બેવકાઈથી આશકને છાતીમાં ડાઘ લાગ્યો’ ૨ દીલમાં વેર લેવાનો જ્વરસો રેવો.—‘તે બચારને તેના મિત્રે ગરદન માત્તો તેથી તેની છાતીમાં જળરો ડાઘ ર્યો છે.’

—‘છાતી રાખવી’—હિમ્મત રાખવી. [શરવીર.

—‘છાતીવાળું’—હિમ્મતવાન, બાદર, ધીટ, નિડર,

—‘છાતી હાથ ન રેવી’—મન વશ ન રેવું; લાગણી થઈ આવવી; ઉસકારાઈ આવવું

—‘ફૂટણું—ધાડી છાતીનું અને પોચી—દીલી છાતીનું’—હિમ્મતવાન; જેના દિલમાં સારી પેટું લાગે નહિ તેવું તથા લાગે તો ખમી શકે તેવું અને તરત લાગે તેવું—દયાળું—ગભરાઈ જાય તેવું—રડી દે તેવું—(માણસ)

—‘ઢાડી છાતી’—સન્તોષ; તૃપ્તિ, નિરાત; સુખચેન.

છાત્ર, શિષ્ય; વિદ્યાર્થી.

છાત્ર વૃત્તિ, સ્ત્રી૦ શિષ્યવૃત્તિ, માણુકરી માગી લાવી—વેરવેરથી થોડું થોડું ખાવાનું લઈ આવી ચુકે વેર રહી લણવા માટે નિર્વાહ કરવો તે

છાનાંછપનાં, ન૦ મર્મવાતાં, ચુક્રની વાત. ૨ છુપા કામ, સતલસ; કાવતરા.

છાનાછાની, અ૦ ચુમપણે, છુપીરીતે ૨ છાની વાત, ચુકેતે. છાનીછપની. [પચુપ, સન્તાઈને.

ખામાનાં, અ૦ કોઈ જાણે નહિ તેમ, છુપીરીતે, ચુ-વિ૦ કોઈ ન જાણે તેવું, ચુમ, હાકચુ, ખાન-લાન, ૨ ચૂપ; મૂનું; બોલતું બન્ધ (૩).

છાકડ, છાી૦ વસ્તુ ડખાયાથી તેનાપર જે ચિહ્ન—નિશા-

છાકડું, વિ૦—અક્ષર પડે તે—‘ધાતુ સિક્કાપત્તી છાપ’, પીધલ; મસ્ત. ઉપરની છાપ, ‘સરકારી કાગળોપરની છાપ’

વગેરે; ‘સિક્કો; મોહોર. ૨’ જે ખીયાથી છાપ મારવામાં આવે તે ૩ કોઈ વસ્તુ વારંવારે જોયા કરેથી તેની જે આકૃતિ—તસવીર—પ્રતિબિમ્બ મનમાં રે તે. ૪ કવિતામાં સમાપ્તિ કરતી વખત તેનો બનાવનાર પોતાનું જે નામ અથવા પોતાની જે નિશાની રાખે છે તે; અભોગ એ ચારે અર્થમાં છાપ મારવી કેવાય છે. ૫ કોઈ પણ માણસ વિષે લોકમાં જે નરસ બોલાવું તે—‘તેની આખા ગામમાં, છિનાળાની છાપ પડી ગઈ છે.’ ૬ યન્ત્રમાં ડખાઈને કારા કાગળપર પાછું ઉઠેલું એવું જે લખાણુ તે. ૭ યન્ત્રમાં ડખાઈને અક્ષરોનું પાછું ઉઠેલું તે, અથવા પાછું ઉઠવાની જે સફાઈ તે ૮ ચારમાં જઈ મર્મેનું બોલી સહુને નીચું જોવાવડવું તે, આખા પાડવા તે. ‘તેણે તેને છાપી નાખ્યો’. ૯ ડડો કરી આવવો, ચારમાં જઈ યન મેળવવો તે.—એ પાછલા બન્ને અર્થમાં ‘છાપ મારી આવવી—બેસાડવી’, એવા પ્રયોગો થાય છે ૧૦ રાગની મોહોર; સિક્કો, હુકમ. ૧૧ ધાતુનાં ખીયાં તપાવીને તેથી જે ડામ દેવામાં આવે છે તે.—‘દારકાની છાપ’.

—‘છાપ ખાવી’—કનકવો—પતક ચગાવતાં એ-કદમ નીચે બેસી જાય તે ૨ ઉંચા અધિકારપરથી એકદમ પદ્મશ્ર થવું તે.

છાપખાતું, ન૦ જ્યાં પુસ્તકો છપાતા હોય છાપવાનું કારખાનું.

છાપગર, છાપનાર.

છાપણી, સ્ત્રી૦ છાપવું તે, છાપવાની રીત, છાપત, છાપ (૫ મા અર્થમાં).

છાપનાર—રો, પુ૦ જે માણસ છાપતો હોય

છાપખાનાનો કારભારી—માનેજર

છાપરી, સ્ત્રી૦ નાનું છાપર.

છાપર, ન૦ ટાડ તડકા વરસાદથી બચાવ કરનારો એક જે અથવા વધારે બાણુપરથી ઢળતો એવો ઘરનો જે ઉપલો ભાગ તે—સાકડા ઉપર કામડા અથવા પકવાસા નાખી તે ઉપર નળિયા નાખવામાં આવે છે. ઉપર આવળી તરસાડા નાખેલા હોય એવા પણુ છાપરા હોય છે ૨ આચ્છાદન, ઢાંકણુ. ૩ નાનું ધર, ગુપકુ ‘છાપર સડવું’ કેવાય છે.

—‘છાપરે ચડવું’—મોટા થઈ બેસવું, ફૂલઈ જવું, મોઢા થવું; માન માગવું; મગરુ થવું; બેટી જવું.

—‘છાપરે ચડાવવું’—ખૂબ વખાણુ કરી ફૂલાવવું.

—‘છાપરું વધવું’—સાચાના વાળ—હજમત બણી વધવી તે

છાપતું, કિ૦ સ૦ છુટા પાનારૂપે અથવા ચોપડીના આકારમાં રાખવાનો કોઈ પણ હાથનો લેખ, યન્ત્રના ડખથી કાગળપર આણવો શીલા તથા

યન્ત્રથી અને ખીળાં તથા યન્ત્રથી છપાય છે. ૨ લોકડાંના કેતરેલા કકડાઓમાં રક્ત ભરી કપડાંપર સુકી ઉપરથી ટૂંકી કપડાંપર તરેહ પાડવી. ૩ રૂપૈયા—સિકાપર છાપ મારવી ૪ કાગળપર છાપ મારવી. ૫ ન્યુસપેપરની મારકતે ખુદલું—ગહેર કેરુ ૬ મર્મ ઉઘાડુ કરી કનેલી કરવી. ૭ છાપી નાખવું છાપું, નં ૦ છપાયલું તે, ન્યુસપેપર, વર્તમાન પત્ર ૨ આમાએણ. ૩ છાપ પડેલી તે, ગણુના, લોકમા બંધાયલું મેત. 'શામસુન્દરુ છાપું'.

—'છાપુ માગવું'—નિશાની કરી મુદ્રર કવુ

છાપેલું, છાપ લાગેલું

—'છાપેલું કાટલું'—લોકમાં ત્રિયલું માણસ,

પ્રખ્યાત માણસ. (યોગ્યતા) જેને પદવી—

ખિતાબ—અધિકાર મળે તને માટે મર્મમાં

ખોલતા પણ વપરાય

છાપો, પુઠો ૨ ઘણાં માણસે એકઠાં

થઈ પડવું તે; હુમલો.—

૩ ધાતુનાં ખીળાંને ચન્દન

ડપાળે ગાલે જે ચિહ્ન કરવા

પ વર્તમાનપત્ર (કચ્છી).

છાપી બાબુવાળી તથા નીચે પડ-

તી વગર પડેલીની વાંસની ચીપની જે

લી તે અથવા ધાતુની જે તાસક તે

પુલ મેલો પાન મોપાગી ભરવાનાં

આવે છે અને મોટી છાપ જે વાંસની

હોય છે તે પકવાન અને મોસાળાંની

અથવા એવાંજ ખીળ કામમાં—ચાંદલો ક-

લુગડાં ભરવાનાં કામમાં આવે છે. "છાપ

ચાલે મામી પતોતી, મોસાળથી મોકલ્યુ ૩

મોસાળું." (શ્રી ગીત)

છાપડી, સ્ત્રી ૦ પડેલી વગરની વાસની ચીપની જે છાપ તે

૨ આમડાનું છાપરુ તાળવાનું પદ્ધતું

—'છાપડી કળપવી'—ભાગવા મુદ ૮ મે છાપ-

ડીમાં કેટલીક ચીજો મૂકી મરનારને નિમિત્તે આહ્વાનને

આપવી તે. ૨ ગાળ દેવી, નિન્દા કરવી, લડવું.

છાપડું, નં ૦ છાપડી. "છાપડું સુરજ કાઢ્યો ન કે"

છાપલ, છાપેલ.

છાપા, સ્ત્રી ૦ [સં૦] પ્રકાશ—રોશનીના કિરણોને અટ-

કાવ થયેથી અટકાવ—અન્ધ કરનારી વસ્તુના આકાર

જેવું-જે અન્ધાર પડે તે; ઓળો; પડછાપો, પ્રતિ-

બિમ્બ ૨ પ્રકાશ—રોશનીને અટકાવી નીચે અન્ધાર

કરવા સારું અટકાવ કરનારી વસ્તુનું વચ્ચમાં આવી—

શુભી જેવું તે.—'વડની છાપા' ૪ તુર; તેજ, અશ,

કાન્તિ.—'પામર પૂત ઔર બાપકી છાપા.' ૫ મુખથી

રેવાને માખાપ ચન્દમાન વગેરેનો જે આસરો તે પ હરકાઈ વસ્તુનું અર્થ—૨૫—જ્ઞાન ન હોવાથી આસ- પાસનાં સમ્યન્ધથી અથવા કલ્પનાથી અર્થ—૨૫— જ્ઞાનનો જે કંઈએક ભાસ થયો તે 'આ યોગેનો અર્થ તો મારાથી સમજીતો નથી પણ એમાં રાજ- નીતિની છાપા દેખાય છે,' 'આ ગગમાં કંઈએક કાન- ડાની છાપા જણાય છે.' ૭ ચિત્રમાં જે કીણી કીણી આછી કાળી લીટીઓ તે, ભલકમાં બાર પડતો નહિ પણ ઝાળો દેખાતો-જેટલો જે ભાગ તેટલો તે ૮ ભૂત પિશાચ વગેરેનો પડછાપો ૯ સમાન્તર, સગ્ખાપણ. ૧૦ સૂર્યની સ્ત્રીનું નામ. ૧૧ મેહ; દાખ. તેજ 'તે મારી છાપામાં ટપાઈ જ ગયો.'

છાયાનર, પુઠો એક જાતનો ગગ.

છાયાપથ, પુઠો [સં૦] આકાશ.

છાયાપુરુષ, પુઠો [સં૦] તરકામાં અથવા આદરણમાં જોવા રહેતો પોતાની છાયાતરક ધણીવાર જોવા કચ્છાપછી એકએક—એકદમ આકાશમાં જોતા કિચે જે પુરુષ દેખાય તે.

છાયામિત્ર, પુઠો [સં૦] છત્રી, છત્ર. ૨ સૂર્ય.

છાયાચન્દ્ર, પુઠો [સં૦] છાયાપડે કાળ માપવાનું યન્ત્ર. એક ગોળ ચકતી ઉપર આંકડા મારેલા હોય છે, અને વચ્ચે એક ખીલો હોય છે, તે ખીલની છાયા સૂર્યના તડકાથી આંકડા ઉપર પડે છે એટલે કેટલા કલાક થયા તે જણાય છે.

છાપેલ, નં ૦ છાપીને રક્ત ચડાવેલો એવું ક્ષિયોને પેરવાનું મુતરઉ કપડું. એ જાનનાં લુગડાં ધરમા ઘણાં વપ- રાય છે; સાદલો; સાદલો.

છાર, સ્ત્રી ૦ ફૂગ. ૨ ઘૂળ ૩ રાખોડી ૪ છારી.

—'છાર વાળવી'—ચિતા કપડી પાડીને ચળના ફૂલ—હાડકા નદી વગેરેમાં ચંધરાવવા લઈ જવામાં આવે તે

છારવું—રી વાળવું, કિં ૨૦ માંડી—સૂમી વાળવું, હાડી નાંખવું, લાકડીઓડા કરવો.

છારિયું, નં ૦ વાસણ માળવાનો ફૂગડો.

છારી, સ્ત્રી ૦ આખના ડોળાપર જે ચિકણુ કીણું પડ બંધાય તે. ૨ કોળા, પાતંગ વગેરેના જે કીણી કીણી રવાંડી તે.

છારું, નં ૦ ભીત કગમાંથી ઘટ ચુનાનો જે મુકો ભૂકા પડે તે ૨ નળિયા ઘટ વગેરેનો ભૂકા ૩ ઘૂળ કાંકરી- વાળુ મટાફ. ૪ બકર; બોકડું

છારોડિયા, વિઠ વાસી (ઘોટકાર)

છારોડિયાં, નં ૦ કણખી વગેરે ઉતરતી વરણના લોક પીણુ લુગડું ટાંકી મારીના ઘડા મરણ પામેલા પછાડી તેમજાને ક્ષિયે ચક્રા વચ્ચ મુકે છે તે

છાલ, સ્ત્રી જેમ પ્રાણીને ચામડી તેમ જાડકણ વગેરેને આપુનું આપુ કાડવા ધારિયે તો નિકળી આવતુ તથા કંઈક ચિકાસવાળુ જે ઢાકણુ તે છેક સુકાઈ ગયલી છાલને છોડા દેછે—અન્દરની છાલને અન્તરછાલ કરીને કેછે. લીથુની છાલ વગેરે પુઠ કડો, પુઠ; છેડો; ‘છાલ છોડવો’ [પડવુ તે, છોળ.

છાલક, સ્ત્રી જેમમાં પાણીનું ઊરાડવું—જિયુ થઈ છાલકબાળ, સ્ત્રી એક બીજાની સામે જોઈથી પાણી ઊરાડી ગભરાવવાની જે રમત તે

છાલકું, વિઠ છાલકું. લાક્ષણિક રીતે ઘણો વપરાય છે.—જેના પેટમાં રે નહિ તે, બીજાને કંઈ દે તે. ૨ થોડી પુછુ છતે મોટુ ડોળ રાખનાર ૩ સેજ સેજમાં સાસુ ઉતરી પડે તે, બેઅદ્ય. ૪ હલકું, પાછું છાલકું, નઠ ગધેડાની ઉપર કચરો અનાજ વગેરે ભરવાનો પોળા મોડાનો જે ખુસ્લો કાથળો તે ૨ ચાર મણુનો અડસટો બે ત્રણ છાલકા અનાજ પાકશે વગેરે. વિઠ છલકઈ જાય તેવું.

છાલાં, નઠ છોતરાં; ફાતરા—લાતના છાલાં.

—‘છાલા કૂટવાં’—જેમાંથી કંઈ તત્ત્વ ન નીકળે એવી મેહેનત—વાત કરવી તે; મિથ્યા મેહેનત.

છાલિયાં, નઠ પિત્તળના પતરાના વાટકા જેવા પાતળા થાય છે તે ૨ ચૂડો (તિરસ્કારમા). છાલીનું અનેકવચન છાલી, સ્ત્રી ચૂડી. ‘આ લે તારી છાલી ને હું તો મારે ચાલી’.

છાલું, નઠ લાત—ડાંગેર વગેરેનું છોડુ—છોતર. ૨ ઘણીમાંથી લોટ વાળવાનું નાળિયેરનું છુદેલું છોડુ, છાવણુ, નઠ જેથી છાવું તે.—તાડછા, ચીપા, છાજ, મુથાડિયા વગેરે.

છાવણી, સ્ત્રી થોડા દિવસ—મહિના રેવા સારુ લશ્કરી લોક તાડછા મુથાડિયાં વગેરેથી છાવલા જે મકાનો બાધે છે તે અથવા તમ્બુઓ તાણે છે તે ૨ થોડી મુદત કાડવા સારુ લશ્કરે જે ટૂંકાણે મુકામ કર્યો હોય તે ૩ થોડી મુદત કાડવા સારુ એકાદ મુકામ—સર પડેલું જે લશ્કર તે, લશ્કરનો પડાવ. ૪ સાધુનો પડાવ. ‘સાધુની છાવણી’ કેવાય છે

જાવર, નઠ ઢાકણુ “હુલાવનો જાવર કરીને રે, શ્રી ગીરીવરધરવર તમે વરજો રે” (દયારામ)

જાવરવું, કિં સઠ વાક—ચુન્હો ઢાકવો; ચાપીની રાહ ‘હશે’ એમ કંઈ ઉડાવી દેવું—‘તે તેનું બધું જાવરી વાળે છે’ ૨ ક્રમક—તરફદારી કરવી; પસ્તુ કરવું, ઉપરાણુ લેવું

જાવું. કિં સઠ વરસાદનું પાણી ન આવે તેને સારુ તાડછા, ચીપા, મુથાડિયા નાખી ઢાકવું.—વણી જાવી, ધાસવું કુંવું—જાવું, જાપરું જાવું વગેરે.

જાશન્સ, સ્ત્રી દહીમાં પાણી રેડી વલોવેથી જે ખાટો પ્રવાહી બને તે વલોવતાં જાસની ઉપર જે ચિકણી તર તરે તે માખણુ. જાસની કડી થાય છે.

—‘જાશ પીવી’—સવારમાં શિરામણી કરવી.

—‘જાશ પીવા ટાણું’—સવાર.

—‘જાશ પી જાશ’ એટલે તારી વાતમાં કંઈ તત્ત્વ—માલ—ખરાપણુ નથી.

—‘જાશ બાકળા’—કોઈ વસ્તુ—કામ બગડી—ચુથઈ જઈ નકામ માલ વગરનું થઈ જવું તે.

—‘જાશમા પાણી રેડવું—ઉમેરવું’—થોડી ખરી વાતમાં ઘણી ખોટી વાત ઉમેરીને ફેવું; અતિશયોક્તિ કરવી

—‘ગ-ધાતી—ખાટી—જાશ ઉકરડે ઢોળવી’ એટલે મોટી થયલી કન્યાને લાયક વર ન મળે તોપણુ ગમે ત્યાં પરણાવી દેવી, કોઈ પણ કામ અયુક્ત સ્થળે યોજવું તે

જાસર, જાસેર.

જાસરિયો, પુઠ જેઠ માસમાં પાણી પાઈ ઉગાડેલી જુવાર. ૨ એક જાતના ઉચા ફૂળનો રજપૂત, રજપૂતની એક જાત એ રજપૂતની ન્યાતનો પટેલ ગણાય છે.

જાસી, જાસી.

જાસેર, વિઠ સાંઠ ને જ, કંટ.

જાળ, સ્ત્રી છોળ, ઓઠો

જિંકણી, સ્ત્રી તપખીર

જિંકણું, કિં અઠ છીક ખાવી, નાકમાંથી આવતું સાથે વાયુ નિકળવો

જિંડી, સ્ત્રી નાનું છીડું, નવેળી. ૨—ઓરડાની પછાડીનો નેવા પડવાનો ભાગ

જિં, અઠ ધિકાર—તુચ્છકારના અર્થની સૂચના કરે છે, જટ ૨ ખરાબ—તુચ્છ—હલકી ચીજ છે એમ બાળક છોકરાઓને સમજવવા સારુ એ શબ્દ વપરાય છે. ૩ છીક ખાતી વખતે નાકમાંથી જે આવતું નિકળે છે તે

જિંકણી, જિંકણી.

જિંકારકું, નઠ સરડા જેવું એક પ્રાણી, એના પુકવાથી પશુ પક્ષી મનુષ્ય—પ્રાણીને ઝેર ચડી જાય છે, ૨ નાનું હરણુ

જિંકારવું નઠ એક જાતનું હરણુ (વારખાનું જિંકયા કરતું હવાથી એ નામે ઓળખાય છે) ૨ એક જાતની રમત.

જિંજલું નઠ તોછડું, બેઅદ્ય, બે સમજ, વિવેક વગરનું, છોકરવાનિયુ, નાદાનીનું, બિહાજનું, મસ્તીખોર (કામ માણસ બનતેને લાગે છે)

જિંકોરવું, કિં સઠ પાણી મીપવું, ઝરીથી પાણી જાતવું.

છિદ્રિ, છટ; છટછટ.

છિલવું, છિનવું, ૨ છલવું—(ધરી-વારીને ગાળવું તે ભાગ શિખર, વગેરે)

છિતરી, સ્ત્રી જે ધર વચ્ચે (ખાલુતી તરફ)ની સાંકડી ગલી.

છિતવું, કિં અં તરતા વાણું તળિયું થોડાં પાણીને લીધે જ્યાં સાથે લાગી રેવું; લાંબવું. છિતિજવું.

છિટ્ટી, સ્ત્રી જે સંજાને ધરમા પેરવાનું એક જાતનું સુતરાઉ કપડું.

છિટ્ટું, છેદવું.

છિટ, નં [સં] કાણુ, નાક; સુરાખ; વેહ—છિટ પાડવું ફેવાય છે. ૨ ભૂલ; ખોડ; આપણુ, દોષ; મર્મ—છિટ શોધવા—કાડવાં એમ ફેવાય છે

છિટ્ટદર્શી, પું કદત દોષજ નેનાર; એકલા દોષજ જોયા કરે તે; છિટ્ટો શોધી કાડનાર. ૨ દરેક વાતમાં શકા કાડનાર.

છિનડી, સ્ત્રી રીસાળ છોકરી.

છિનવવું—નાવવું, કિં સં જોર કરીને દાહના કળજાથી લઈ લેવું; છુટવી લેવું, ખુચવી લેવું.

છિનવી—નાવી લેવું.

છિનવું, કિં સં પાળીથી છોલી કકડા કરવા—મોળવું, સમારવું, શાક કન્દમળના ૨ છીનીવતી છીર કરવી—ખસણવું.

છિનાળ, સ્ત્રી પોતાના પશ્ચિત પતિની જ સાથે સુવ જે જિયેના જે ધર્મ તે સુકીને પરપુર સાથે સુનારી જે સ્ત્રી તે, વ્યભિચારિણી; અરિણી; કુસટા. 'છિનાળ' અસકા—ચાળા. 'છિનાળવું'—છિનાળના પેટનું (જન્મેણ)

છિનાળવાડો, પું. વેસ્યાવાડો; વેસ્યાની જગ્યા.

છિનાળવું, વિં છિનાળું કરનાર (ખાલુખ) [ચારી

છિનાળવો, વિં છિનાળું—જર કર્મ કરનારો; વ્યભિ-છીનાળવેડા, છિનાળના જેવા ચાળા, છિનાળના જેવી ચાંચ—વર્તણૂક.

છિનાળી, છિનાળું.

છિનાળું, નં પુરખે પરસ્ત્રી સાથે અથવા જિયે પર-પુરખ સાથે સુકીને સમજાવ કરવો તે; જનકર્મ, વ્યભિચાર ૨ એ જે દોષ—ગુન્હો—પાપ તે

છિત્ર, વિં ધાં [સં] કાપેલું; લુદ પાડેલું, છેદેલું. ૨ મર્મનાં—દુષ્ટ—કહણ વચનથી હૃદયમાં ધા પડેલું. ૩ દાપ—સાગણી—દુ ખ ચયું હોય એવું.

છિત્રિત, વિં ધાં કપાદને લુદા લુદા કકડા થઈ ગયેલા તે, કપાઈ ગયેલું, લાગી ગયેલું ૨ કાઈ કામ ચિત્રારાજ જવું—ચુચવાઈ જવું તે.

છિપડણી, સ્ત્રી એક જાતનો સાપ.

છિપણું, નં સમ્પાતર, મોટું કોડિયું.

છિપર, સ્ત્રી મોટા પથ્થરની પાટ જે ઉપર લુગડાં ધોવાય છે તે.

છિપરું, વિં ગાળું; ગન્દ; સુધાયણ.

છિપવું, કિં સં સિપવું (ઝાડને પાણી) ૨ મટવું; તળિ થવી. 'તરસ છીપી' કિં અં છિતવું.

છિપાવવું, કિં સં વાણને ધાલાવવું, લફર કરવું.

છિયે, કિં પ્રથમ પુરખ અનેકવચનમા હો ધાનું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ—હમે—આપણે જિયે—જિયે

છિલડું, નં છોડ; છોતર; ચામરી.

છિલર, નં તુટેલું તળાવ

છિલવું, કિં સં છોડા કાડવાં

છિરકવું, કિં સં છાટવું, છાટી નવાડવું 'યુવતીએ જહુપતીને જળે છિરકિયા' (રત્નવં).

છીંક, સ્ત્રી નાકમા સળવળ સળવળ થકીને અવાજ સાથે એકદમ જોરમા નાકમાંથી જે વાયુ નિકળે તે. તપખીર વગેરે સુધ્યાથી, સૂરજ સામુ નિયાથી, નાકમાં દોરો ધાન્યાથી છીંક આવે છે. 'છીંક ખાના દપડે તેવો છે.'

—'છીંકતાં છીંકું પડવું'—ખરા કાણુ વિના ખોટું લગાડવું, સેજ વાતમા રીસાઈએલવું; વડી પડવું.

—'છીંકતાં દાડવું'—વાત વાતમાં હપકો આપવો—સમ કરવી, ડગલે ડગલે ભૂલ કાઢવી તે.

છીંટ, છીટ.

છીંટ મોરવી, જિયેવું એક જાતનું પેરવાનું વસ્ત્ર—લુગડું.

છીંડ, છીડ. 'ગિન્ધાતી ચીજ. ૨ નરક, ગૂ.

છી—છીછી, સ્ત્રી હાથમા લેવી ન ગમે તેવી ગન્ની—

છીછી, અં છટ; છિ

છીટ, સ્ત્રી તરેહ તરેહ રૂડીન જાતનું અપેલું સુતરાઉ કપડું. અં તિરસ્કાર કરતી વેળા બોલાય છે

છીટી, સ્ત્રી આખી કાપેલી નાની પોતડી

છીટું, નં આનું. મસ, સ્ત્રી ૨ આગી: રસ્તો.—

'ખાલવામાં છીટું રાખે છે'—છિટ, મર્મ: દોષ—

'છીટા બાધવા' એમ બોલાય છે

છીટી, સ્ત્રી પાછલે ખારણે જે ખુસ્તી જગીન તે

છીડ, નં [સં] છિત્ર ઉપરથી] વાડ—વાડીમાંથી જવા આવવાને ગમેલું જે ખાટું—શાંદું તે. ૨ કાંચાં

૩ છિટ; દોષ, ખાતા.—તેજે દયે તેનાં છીડાં. ૪ શોધવા માલો.

છીણી, છીની.

છીન, સ્ત્રી અટ. ૩ રાજો: ના જો તેવી જગ્યામાં નિયત. ૨ અતીએ ખતરો—દેશ

છીટું. છાછટું.

હીની, સ્ત્રી૦ ખમણ—છીર કરવાનું ઓગર કોપરું ખમણવાને જે હોય છે તેમા એક પાટિયાને છેડે કાગરીવાળો ખીલો હોય છે અને કાકડી વગેરે છિણવાને જે હોય છે તે, ચીને લોડાની ઉપસેલાં બાકાની હોય છે. ૨ ધાતુ કે લાકડું કાડવાની તથા કાપવાની લોડાની મેખ, ધાણુ મારીને કામ થાય છે તે મેખ

છીપ, સ્ત્રી૦ દરિયાઈ જન્તુનું ધર, જે કંકણ ઢાકણની અન્દર માછલી રેછે તે અથવા તેની અડધી ફાડ, મોતીની માછલીના કોટલાંની ફાડ.

છીપો, પુ૦ કપડાં રફનારો—રફી કુટી ચકચકતાં કરનારો—છાપનારો. એનું અનેકવચન છીપા

છીપોલી, છીપ.

છીબું, ન૦ પાતેલીપર ઢાંકવાનું ધાતુનું છાછરુ ઢાંકણું, કિ૦ પ્રથમ પુરુષ એકવચનમા હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાનરૂપ. હું છુ—દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમા પણ કેટલાક વાપરે છે.—‘તું કોણ છુ?’

છુંછુંદર, છુંછુંદર.

છુંછાં, ન૦ કપડાની ફેવાંટી. ૨ વણ્યા વગરનાં કપડાંના સૂતરના કટકા ૩ ધનંતરમન્તર, જાદૂ વિધા. [મો, ડાચુ

છુંછું, ન૦ કંદરુપ મોકડ; પશુનું લુગળી જેવું લામ્બુ છુંદણી, સ્ત્રી૦ છુંદવું તે; છુંદવાની ઢખ

છુંદણું, ન૦ બાયડીના થાનનું દુધ અથવા તાંદળજની લાજનો રસ તથા કાજળ ભેગા કરીને તેનું ચામડીપર ટપકુ કરી તે ટપકાને સોયની અણીએ ટોચા કરી અને પછી લોહી નિકળે ત્યારે તેનાપર હળધર ને મેંશ ડાબેથી જે ડાઘ પડે છે તે, ત્રાણકું છુંદણા છુંદવાં—છુંદાવવાં છુંદણા ઘણું કરીને ગાલે, નાકે, ઓઠની નીચે હડપચીએ, લમ્બરે ને હાથે હોય છે. કેટલીક ઝેરીયા તો ફાંચળીના આકારના છુંદણાં છુંદાવે છે.

છુંદવું, કિ૦ સ૦ પગતળે—ગાડીતળે ડાખવું, કચગુ ૨ ખૂબ મારવું. ૩ કુટી—ખાંડી લોચા—છુંદા જેવું કરવું ૪ દબાવ્યા કરવું

છુંદો, પુ૦ છુંદેથી જે હાલત થાય તે, કચૂમર, ખીમો છું, અ૦ ફૂક મારેથી—ઉરાડવાથી જે અવાજ થાય તે બતાવે છે (જાદુ—ધનંતરમન્તરની ક્રિયા કરતી વખત) ૨ કણ્ડાળાથી ખોલવામા આવે છે ૩ ફૂતરાને ઉસકેરતી વખત ખોલવામા આવે છે.

છુટ, છુટ.

છુટક, અ૦ જથાખન્ધ નહિ પણ કકડે કકડે, જેમ જેમ ખપ જાગે તેમ તેમ, પરચૂરણ; અફેકુ.

છુટક, વિ૦ જાદુ જાદુ. રફુટ, પરચૂરણ, અનેક સાહિત્ય હોય તેવું.

છુટકખારી, સ્ત્રી૦ કોઈ વાત—અડચણમાંથી પડતા થવાનો રસ્તો—જીગતી તે.

છુટકખારો, પુ૦ અડચણમાંથી નિકળીને બાર આવવું તે; છુટકા; છુટકારો, નિકાલ. ૨ સ્ત્રી કે પ્રાણીમાનને પ્રસવ થવો તે.

છુટકારો, છુટકો.

છુટકો, પુ૦ કોઈ પણ બન્ધન—ફાંસા—પાપમાંથી બાર નિકળી આવવું તે; મુક્તિ. ૨ કરજ—કન્યાયાથી મોકળ થવું—ધૂક પડવું તે.

છુટવું, કિ૦ અ૦ કોઈ પણ બન્ધનથી દૂર—મોકળ થવું. ૨ કરજવાળો—સુકાવી દઈ તે વાતની કિકરથી દૂર રેવું ૩ કેદ—કેદખાનામાંથી બાર આવવું. ૪ ગાંઠરૂપે એકઠા થઈ ગયલા દોરા વગેરેના વાળોનું જાદુ પડવું—‘ગાંઠ છૂટી,’ ‘કરમનું ગુછળું છૂટુ પડી ગયું,’ વગેરે ૫ મળેલા સાધા—ભાગોએ જાદુ પડવું ૬ કાંણા—છિદ્રમાંથી બાર ઝરપી આવવું—‘પર-સેવો—જોભો છુટવો’ ૭ એકાએક ધુમરી થઈ આવવી—‘કણકણા છુટવા’ ૮ એક ઠેકાણેથી એકાએક વાસ—ગન્ધ—પવન નિકળી આવી પસરવો. ૯ ધાતુનું, ઇન્દ્રિયારે જોરમા બાર નિકળવું, રખલિત થવું, વીર્ય પડવું ૧૦ ગાંડમાંથી વા નિકળવો—પાદ્યુ અથવા મળ નિકળવો.—‘વા છુટ્યો,’ ‘ઝાડો છુટી ગયો,’ ‘ગાડ છુટી ગઈ.’ ૧૧ ઘોડા બળદ વગેરેએ એકદમ જોરમા કબજે તોડી દોડી—નાશી જવું ૧૨ દીલના જોરસા—મનના વિકારોનું એકદમ ઉભરાઈ આવવું ‘તેને તે વાતથી ઘણો ગુસ્સો છુટ્યો હતો.’ ૧૩ રોગ—દુખ—અડચણમાંથી નિકળી આવવું. ૧૪ પાપરૂપી ફાસામાંથી બાર પડી ઈશ્વરની અને ઈશ્વરને પ્રિય એવા જે નીતિના કામ તેની લતમાં રેવું. ૧૫ બન્ધુક તોપ કામડી વગેરેમાંથી ગોળો ગોળી તીર વગેરેનું જોરમા બાર ઉડી જવું, પુટવું—‘આતસખાજ છુટે છે.’ ૧૬ નિશાળમા એકઠા થયલા શિખનારનું એકમેકથી જાદુ પડવું—રજા મળી હોય તેવું થવું. ‘નિશાળ છુટી—પાચ વાગા હશે,’ ‘તે આજ નિશાળેથી વેસો છુટ્યો છે.’ ૧૭ ગભરાવું બી જવું.—‘વાત સાંભળતાંજ પોતીયું છૂટી ગયું ૧૮ ખરચાવું ‘ચમડી ત્રે પણ દમડી ન છૂટે’ ‘છુટા થવું.’ બન્ધનમાંથી છુટી જવું—સજા—કેદમાંથી. ‘છૂટી પડવું’—નકાસુ—વર્થ જવું—ના કેવી. ૨ બધન દીલુ થવું. કરારમાંથી—સરતમાંથી મુક્ત થવું ‘કરી પૂટવું’—મરણ હોય કે ન હોય તોપણ કયલ કામ કરવું ‘અહણ પૂટવું.’—અહણનું મુક્ત થવું.

છુટાછેડા, પુ૦ સ્ત્રીને પ્રસવ થવો તે, સ્ત્રિયે અથવા સ્ત્રીજનત પ્રાણીયે પોતાના ગર્ભરૂપ પ્રાણીને બાર

કાડી તે ભારથી છૂટાં થવું તે. ૨ પશ્ચિમેત સ્ત્રી પુરુષે એક ખીજથી જુદું રઈ પોતપોતાની મરજી મુજબ ચાલવા સારુ પોતાનું માંડેલુ ઘર ભાંગી નાખી એક ખીજથી જુદું પડવું તે; ફરગતી, તલાક. ૩ કુટ્ટાળાના કામમાંથી હાથ કાડી નાખવો તે. 'છુટા-છેડાં થવાં'.

છુટાપણું, નં ૦ કાઠના પાણુ અકૂશ—ખન્ધન—અટકાવ નહોત્ય તેવી હાલત, છૂટ હોય તેવી હાલત, સ્વતન્ત્રતા છુટી—ટી, સ્ત્રી ૦ કામ—ખન્ધનથી છૂટું પડવું તે. ૨ રજા, કામ કરતાં વચમાં થોડીએક મુદત સુધી ખન્ધ રેવું તે અથવા એ જે થોડી મુદત થાક ઉતારવાની મજા તે. ૩ નવરાસ; દુરસદ, અવકાશ, પરવાર

છૂટું—દૂડું, વિં ૦ ખન્ધન—કેદમાં ન હોય તે.—'તે ચા-કરી—કેદથી હાલ છૂટો છે.' ૨ સાધામાંથી જુદું પડી ગયું હોય તેવું—'ટેળલનુ પાટિયું પાયાથી છૂટું પડી ગયું છે.' ૩ જુલતું; લટકતું; મોકળું, પસરતું. 'છોકરા, તારો ખેસ ખલાયર છૂટો રાખ,—હાથપર ન લે.' ૪ વચમાં વચમાં અન્તર હોય તેવું, સફૂડાયલું ન હોય તેવું; છેક પાસે પાસે નહિ તેવું—'છોકરાઓ છૂટા છૂટા ખેસજો.' ૫ જુદું થઈને એકલું રૂપલું—પડેલું હોય તેવું.—'આખો તાવ શું કરવાકાડે છે, એક છૂટો કાગળ—કેડો પડ્યો હોય તે આપ.' 'મારી પાસે છૂટો અડધો નથી આખો રપિયો છે.' ૬ કરજ—પાપથી મોકળું—મુક્ત થયેલું ૭ સખી, ઉદાર; ખરચાળ.—'તે હાથનો છૂટો છે.' ૮ સેજ સેજ વાતમાં હૃદયી બાર જઈ ખોલનાર, ગાળ દેવાની—મર્મ ઉઘાડવાની—મારવાની ટેવ હોય તેવું.—'તે માંડાંની છૂટી છે'; 'તે હાથનો છૂટો છે.'

—છૂક મેલવું—ખન્ધનથી દૂર રાખવું. ૨ એકલું રેવા રઈ પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરવા દેવું, વઈ—વણી જવા દેવું.

—'છૂટે છેડે'—ખેસના બન્ને છેડા છૂટા મુકેલા હોય એવી રીતે "કાઈ છૂટેછેડે જુએ છેલરે, માગે અળિયા તે દેવની બેલરે" (માધાતાખ્યાન).

—'છૂટે દોપટ્ટે'—છડા—એકલા હોય તેવી રીતે. "જાપુ કહે સત નામને ભણ લો, જેને છૂટે દોપ-ટ્ટથી કરવું રે."

—'છૂટે મોડે'—શરમ કે અદ્ય રાખ્યા વગર.

—'છૂટી ગાલે'—અટકાવ વગર.

છૂટાવાયું, વિં ૦ કાઠક કાઠક; ઘણે અન્તરે અન્તરે.

છુપછુપામણું, સ્ત્રી ૦ એક જાતની રમત; એણેણે દીવા ગેણની રમત; સન્તાવું તે ગોધી ફાડવું તે.

છુપવું, કિં ૦ અં ૦ સન્તાઈ—જવું; ખેમાલમ—ગુપ્ત—છાનુ ભરાઈ રેવું.

છુપાવવું, કિં ૦ સં ૦ સન્તાવવું; ખે માલમ—ગુપ્ત—છાનુ રાખવું.

છુપું, છૂપું.

છુમકો, પું ૦ નાચતા ધુધરી ધુધરાનો થતો અવાજ.

છુમછુમ, અં ૦ એવો થતો અવાજ—ધુધરીનો.

છુમન્તર, નં ૦ છેલી વારે સિદ્ધ થાઓ એ અર્થ

છુ: કઈને લણેલો જે મન્તર તે; જાદુમન્તર.

—'છુમન્તર કરવું'—કાઈ વસ્તુ ઉડાવી—ચો

જની—ઓળવવી તે. ૨ કાઠને ઓળવીને ડગી લેવું

છુરિકા, સ્ત્રી ૦ છરી.

છુરી, છૂરી.

છુવાવું—ઈજવું, કિં ૦ અં ૦ અડકાવાથી અપવિત્ર થ અલગાવું.

છૂવું, છૂવું, છોવું.

છૂંદો, છૂંદો.

છૂટ, સ્ત્રી ૦ ખન્ધી—અટકાવ—ડાખ—તાખા—કપ્પા

દૂર હોવું—રેવું તે, ખીજને દુખ ન થાય તે પોતા

ધન્ધા પ્રમાણે વર્તાય તેવી જે નિયતિ તે; સ્વતન્ત્ર

૨ સત્તા; હક. ૩ રજા, પરવાનગી—'તેને તે કા

કરવાની છૂટ છે.' ૪ ઘટાડો, ઓછું.—'ખીલ તો :

રપિયા વાજખી હતુ પણ તેણે દશ રપિયા છૂટ મુક

૫ શરમ—અદ્ય રાખ્યા વગર, ખુલા દીલથી 'છૂટ'

વાત કરવી'. ૬ સ્ત્રીની મસકેરી કરવી.

છૂડું, છૂડું—દૂડું.

છૂપું, વિં ૦ ખે માલમ, ગુપ્ત; છાનું. ૨ સન્તાઈ રમ

છૂરિકા, સ્ત્રી ૦ છરી.

છૂરી, છૂરી.

છૂવું, છોવું.

છેતાળીસ, વિં ૦ ચાળીસ તે ૭, ૪૬.

છે, કિં ૦ તૃતીય પુરુષ એકવચન અનેવચનમાં અ દ્વિતીય પુરુષ એકવચનમાં હો ધાતુનું સ્વાર્થ વર્તમાન રૂપ. 'તે છે,' 'તેઓ છે,' 'તુ છે.'

છેછે, છીછી. ૨ નહિ નહિ; એમ નહિ.

છેક, અં ૦ છેડાલગી ગયેલું હોય તેમ; ત્યાસુધી,—

સીમા—અન્ત—છેડો બનાવે છે. ૨ તદ્દન, તમામ

ખીલડેલ, પ્રરં. ૩ ઘણું જ, પુષ્ટજ. ૪ હૃદયી જવાદે

નુકસાન કરે તેટલું વધી—વધી ગયેલું હોય તેમ

છેકણી, સ્ત્રી ૦ જેથી લખેલું છેકાય—રં થાય તે ઓળવ

છેકવું, કિં ૦ સં ૦ રં છે એમ જણાવવાને અકાર—

સ્કત—વાક્ય ઉપર લીટો અંત્યવો; છેકા મારવો,

ચેરવું; જુસવું. ૨ મં ૦ કરવું

છેકાછેક, અં ૦ છેડા—કાર—નાશ સુધી; કેક, છળાછળ.

૨ જ્યાં ત્યાં છેકા પાડેલા હોય તેવું.

છેડો, પુઠો છેડવું તે; છેડલું છે એમ ગતાવનાર ચિહ્ન, લીટો; ડાઘ. ૨ રદ કરવું તે.

છેડી, છીડી.

છેડું, નંબો જે જગાની વચમાંનું અન્તર, ટપો, પલ્લો, ગાળો, વેગળાઈ. જે ગામ વચ્ચે છેડું 'અહીંથી તે ગામ સુધી ચાર ગાઉનું છેડું છે.' એ શબ્દ વખતને પણ લાગે છે પણ તેમ થોડો વપરાય છે. ૨ સાસા, અસમ્ભવ; ધૂટા—દૂર—જૂદા હોય તે "સત્યભામાનું મોઢું તમે જુઓ એ વાતનાં તો છેડાળ સમજવા" (રાશદર્શિકા).

છેડે, અંબ દૂર, આવે; લામ્બે; વચમાં ધણો અન્તર હોય તેટલો. છેડે એમણું, ઋતુ આવવો; અભડાવું, અળગું એમણું.

છેડ—છણી, સ્ત્રીં છેડવું તે. ૨ ખીજ; અટક્યાણ. ૩ વચમાં હાથ ધાલવો તે. ૪ અડકી ખરાય કરવું. 'છેડ—છેડણી કરવી'. છેડાપડવું—છેડણી થયાના સખળથી દૂરનું દૂર રેવું. ૫ ખેડુતનું એક ઓળર, લામ્બી ને ચપટી લાકડાની જે પાટલી તુક્કાની વચ્ચે ખોસેલી હોય છે તે.

છેડતી, સ્ત્રીં છીડા; દાપ; છિદ્ર 'છેડતી શોષવી'

છેડલો, પુઠો છેડો (કવિતામાં)

છેડવું, કિં સં અડકવું. ૨ વગર આવડતે—અખ-લારે અડકી ખરાય કરવું; વચમાં હાથ ધાલવો ૩ કોઈની કંઠે પડી તે ખિલય તેમ કરવું; ચિડવું.

—'છેડી જોવું' એટલે થોડુંક અડકી—પુછી સામાનું મન જોવું કરવું.

—'છેડા કરવું' એટલે અટક્યાણ કરી ખીજવ્યા છેડાગાંઠણું, પરણતી વખત વરકન્યાના વસ્ત્રના છેડા ગાંઠવામાં આવે છે તે. ૨ વરવહુના છેડા બાંધવા માટેનો નણ્નનો કર—રીત.

છેડાછેડી, સ્ત્રીં લગ્ન ક્રિયામાં પાનેતરનો અઢેકો છેડો વરવહુના હાથમાં ઝલાવી રાખવો તે. ૨ વરના જમા—વસ્ત્ર સાથે વહુની ઘાટડીની ગાંઠ બાંધવામાં આવે છે તે.

છેડો, પુઠો હર કોઈ વસ્તુ—વાત—ખનાવતું પૂરું થવું તે અથવા તેને સમ્પૂર્ણ કરતો જે છેડલો ભાગ તે, સમાપ્તિ; અન્ત; આખર; છેવટ; પાર, છેહ ૨ હંદ, સીમા ૩ મોત, મૃત્યુ; નાશ ૪ ટોચ, શિખર ૫ છેડલો કરાવ, નિકાલ ૬ નિદાન, પરિણામ, કળ ૭ હુગ-ડાનો પલો; પાલવ.

—'છેડે ગાંઠ વાળવી'—ચાદ રાખી મુકવું, કાળજી રાખવી.

—'છેડે બાધવું—લેવું'—અહણ કરવું; એકડું કરીને લઈ લેવું. ૨ પાછું લઈ લેવું "માનવું હોય તો માનજે, નહિ તો છેડે બાંધીશ ઉચાર" (ધીરો). ૩ વ્યસન—કુછન્દે વળગવું તે.

—'છેડાછેડી નાંખવા'—આંશા મૂકી દેવી, હિમ્મત હારવી. ૨ સમ્બન્ધ તોડી નાંખવો; મુક્ત થવું, છૂટા થવું.

—'છેડો છોડવો'—કામ—દેણ પતાવીને દૂર કરવું; ફરીથી નામ ન લે તેવું કરવું. ૨ નિકાલ કરવો.

—'છેડો છૂટો—છૂટકો કરવો'—તલાક આપવી. શરગતી આપવી ૨ કોઈની સાથે વેવાર સમ્બન્ધ બન્ધ કરવો—તોડી નાંખવો.

—'છેડો ઝાલવો'—આશ્રય કરવો ૨ પરણવું 'છેડો ઝાલ્યો છે તે ક્યા જાય?'

—'છેડો પકડવો'—પછાડી લાગવું; આગ્રહ કરી—જખરજસ્તીથી માગવું.

—'છેડો પાથરવો'—કાલાવાલો—આછછ—પ્રાર્થના કરવી. ગરીબઈ—નરમાશથી બોલવું (ખોળો પાથરવો પણ કેવાય છે).

—'છેડો શાડવો—શાડી આપવો'—સ્ત્રી પુરુષ રાજ પુશીથી લગનનો સમ્બન્ધ રદ થયાની શરગતી આપવી—તલાક આપવો.

—'છેડો વાળવો'—સ્ત્રિયે વિલાપ કરી—રાખ કાઢીને રડવું તે. સ્ત્રિયે લાંબ કાડવી (વ્યગ્રમાં)

—'છેડો લેવો'—પાછળ લાગવું, પળવ્યા કરવું. ૨ વાત—કામ પૂરું કરવાને મણડવું—મણડ્યા રેવું.

છેડલો, પુઠો જેસલો; જે તરફ અણીદાર ફાંકવાણ કાટાના ભારા ઉપાડવાનું આવળના લોકડાનું ખેડુતનું એક ઓળર.

છેણી, સ્ત્રીં દસ્તી, વિધણી

છેતરપિણી, સ્ત્રીં છેતરવું તે, ઠગવું તે.

છેતરવું—રીજવું, કિં સં આંકું અવળ સમજાવવું, જુલાવામાં નાંખવું, ગફલત થાય તેમ કરવું, છળવું. ૨ ચોરવું, ઠગવું, ફસાવવું.

છેતરામણ, નંબો જેમાંથી છેતરાધી તેવું જે કંઈ તે છેતરાવું, કિં અંબ કોઈ છેતરવું હોય—કોઈ છેતરવું હોય તેવી હાલતમાં આવવું.

છેતાલીશ—સ, ચાલીસ ને છ, ૪૬

છેદ, પુઠો કાણું; નાકું; છિદ્ર ૨ કાપ, ચીરો, ધા. ૩ ભાજક, જે સરખ્યાયે લાગવું હોય તે, એક આખી વસ્તુના અમુક ભાગ કરવા એવું દેખાડનારે અપૂર્ણકમાં અશની નીચે લીટી દોરીને લખેલો જે આકર્ષો તે. ૪ એ અપૂર્ણકમાં ૩ એ અશ અને ૪ એ છેદ—એક આખી વસ્તુના ૪ ભાગ કરી તેમાંથી ૩ લેવાનો. [છેદરૂપે રેનાર.

છેદક, વિં [સં] છેદનાર; કાપનાર ૨ ભાજક; છેદન, નંબો [સં] છેદવું—કાપવું તે. છેદની રથા—લીટી એટલે જે લીટી ખીજને છેદતી—કાપતી હોય તે.—ભૂમિતિમાં

છેદનખિન્દુ, નાં બાં બે અથવા ત્રણે લીટીએ એક
ખીજને કાપતી—મળતી હોય તે ખિન્દુ.
છેદનભેદન, નાં લાંબી તોડી નાંખવું; નાશ કરી
નાંખવા.
છેદવું, કિં સં [સં છિદ્ર—કાપવું] કાપવું; ચિરવું;
લાગે—કકડા કરવા. ૨ કાણું—નાકું—છિદ્ર પાડવું.
૩ એક ખીજને કાપવું—મળવું. 'તે બે લીટી એક
ખીજને છેદે છે.' ૪ છેદ રૂપે રૂપિ ભાગવું. ૫
નિકન્દન કરવું; નાશ કરવો; ઉમેડી નાંખવું. 'તેણે
કુળ છેદી નાંખ્યું.' ૬ અટકાવવું. 'મારો મનને—
લખોટો છેદીશ નહિ.'
છેખાં, છિદ્ર.
છેર, સ્ત્રીં નરમ ઓડો; પાણી જેવું અધાણું; ચરકેલું
તે. સહુ પ્રાણીને લાગે છે પણ પક્ષીની અધારને તે
વધારે લગાડવામાં આવે છે. [ના રોગ.
છેરણ્ટો, પું અધામણ; પાતળો ઓડો થવો તે. દોર-
છેરવું, કિં અં પાતળો ઓડો થવો; પાણી જેવું
અધવું; ચરકવું.
છેરોટો—રો, છેરણ્ટો.
છેલ, પું જે પુરુષને લુગડાં ધરેલાંથી પોતાની જાત
શોભાવવાનું ધણું કાડ હોય છે તે અથવા જે શણ-
ગારાને દ્રવ્યો હોય તે; અકડખાજ; કાંકડો; ઇશકી
ટકું; વરણાગિયો. એ શબ્દ વિશેષણ દાખલ પણ વપરાય છે.
છેલકડી, સ્ત્રીં ભીખ્યાળી; કાનના ઉપરના વિન્ધમાં
લટકતી રહે તેવી ત્રણ મોતી કિવા બે મોતી ને એક
લાલ—લીલમવાળી વાળી; કાંકરું.
છેલછખીલું, વિં શણગારથી છખી જ્ઞેવા લાયક થઈ
હોય તેવું; દેખાવડું; ડુટડું; શોભીતું; રૂપાણું. છેલ-
છખીલો ને છેલછખીલી. [ગિયેલ.
છેલડી, સ્ત્રીં વરણાગી—નખરાં કરનારી સ્ત્રી; વરણા-
છેલડો, છેલ (કવિતામાં).
છેલપડી, સ્ત્રીં વેપારીયામાં ૧૧ એ સંખ્યાનો
સંકેત છે.
છેલખટાઉ, પું છેલ અને ખટાઉ—લુચ્ચાઈ સોદાઈ
કરી જણનારો કાંકડો—કકડ માટીડો; છેલ—ખુણસુરત
અને શરીરે ભરેલો એવો જીવાન; શોખી જીવડો.
છેલવેલું, છેલું; છેવટનું.
છેલાઈ, સ્ત્રીં છેલપણું; છેલ થવાની રીત—છેલની
જે હાલત તે; દેખાવડાપણું; વરણાગી; ઇશકી.
છેલાણી—ની, વિં છેલ. એ શબ્દ સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને
લાગે છે. 'છેલાણી જીવડો' એમ ક્રેવાય છે.
છેલી, વિં છેલ. "મત દેવ છે મસ્તાની અને વળી
છેલી" (બાપુ). ૨ છેલાઈ.
છેલી—લ્લીવારે, અં આખરે; અન્તે.

છેલું, છેલું.
છેલું, વિં છેક સહુની પછવાડનું; છેડાનું; શે
અન્તનું.
—'છેલ્લા—લ્લે ક્યારે પાણી'—ગણિણીને
વનો નજીકનો વખત. ૨ મોતનો નજીકનો વખત
—'છેલ્લા દાડો'—જાલવતી સ્ત્રીને પ્રેર
સમય—નજીક આવ્યો હોય તે; ગર્ભ રહ્યા
નવમો દશમો મહિનો.
—'છેલ્લી ઊંધ'—મરણ; મોત.
—'છેલ્લી વડી'—મરવાની અણી.
—'છેલ્લી સનદ'—મનુષ્ય દેહ
—'છેલ્લી સલામ'—પ્રીતી મલવાની આર
હોય ત્યારે કે ઘણે લાગ્યે વખતે મળવાની =
હોય તે વખતે બોલાય છે.
—'છેલ્લું ધર'—આગલું સાસરું (નાત
લોકમાં બોલાય છે). ૨ સ્મશાન.
—'છેલ્લું સાધન'—ચોરાશી લાખ યોનિમાં ૨
દેહ (મોક્ષ મેળવવાનું સાધન છે તેથી).
—'છેલ્લે પગથિયે'—હલકી સ્થિતિમાં.
—'છેલ્લે પાટલે બેસવું—જવું.'—વાત કરતાં
બોલ ઉપરથી રીસાઈને સન્મન્ય તોડી નાંખે.
કરવાનું કરી નાંખે તેમ કરવું—બોલવું; હદ—મ
ઓળખી જવી.
—'છેલ્લો અક્ષર'—ધ્વિરનું નામ. ૨ છેવટનું કે
ઉપદેશ; સારભૂત વચન; છેલ્લું કંણ. (ધમકી ૨
વાના અર્થમાં). [૭
—'છેલ્લો પેરોણો'—મોતની અણી ઉપર આ
—'છેલ્લો શ્વાસ'—મરણ સમયનો શ્વાસ—
છેલ્લે—સરવાળે, અં છેક સહુની પછવાડથી; આ
નિદાને; શેવટે; સરવાળે; છેલી વારે—વખતે.
છેવટ, સ્ત્રીં આખર; છેડો; અન્ત; શેવટ.
છેવાડું—ડું, વિં છેલ્લું. 'છેવાડો—છેલ્લો આવજો.'
છેવાવું, કિં અં છેલ્લું આવી પોચવું. ૨ છે
આવેથી શરમાવું—જાવવાવું.
છેહ, પું દગો; વિશ્વાસઘાત. ૨ છોડી દેવું—
જીતું મુકવું—ત્યાગ કરવો તે. ૩ અન્ત; છેડો.
છેખાં—ખાં, નાં છોડરાં; છોડરા છોડરી; સન્ત
'છેખાં છોડરાં' ક્રેવાય છે.
છેએ—એ, છિયે.
છેઆ—આ, છોડરા. (પોતાનો અથવા પારકો).
છા, કિં અં દ્વિતીય પુરુષનું અતેકવચનમાં વર્તમ
સ્વાયે રૂપ. 'તમે છા.' [સા
—'છા લલા તો છિયે લલા'—તમે સારા તો અ
—'છા રહું'—પડી રહેવા દે એ અર્થમાં.

જડ, વિં [સં૦] ભાર—વજનવાળું; નક્કર; ભારી.
૨ હાલે ચાલે નહિ તેવું; જીવ ચૈતન વગરનું. ૩ પચે
નહિ તેવું. (ખાવાનો પદાર્થ—ખોરાક). ૪ સુસ્ત;
આળસ; ધીમું; ઠણ્ઠું. ૫ ઠોક; કમઅક્ષલ; અજ્ઞાન;
અંધી.—જડ શુદ્ધિનું માણસ. ૬ ઉદાસી; ગમગીન;
દુઃખ—શોખ ગુસ્સાથી ઘુમરાયલું.

જડ, સ્ત્રી૦ મૂળ; મૂળિયું; મૂળ ચોટેલાં હોય તેવા
છોડવાનો ભાગ. ૨ ખીલી; ખેખ; જ્યેષ્ઠી જે સાંધા
જોડાઈ જાય તે. ૩ સફાઈ; પુષ્કળ પૈસા એકઠા થવો
તે.—‘તેની પાસે હવે સારીપડે જડ બાઝી છે’. ૪
જડતા. ‘હૃદયતણી જડ મોડ’, ‘જડબી’—પૂરેપૂરો
નાશ થવો.

જડબ, પુ૦ [અ૦] ઇનસાફ ચુકવનારો; ન્યાયાધીશ.
જડતર, ન૦ મળતર; પ્રાપ્તિ. ૨ (ધરણાં) જડવા—
ખેસાડવા—મડવાની રીત.

જડતા, સ્ત્રી૦ જડપણું. ૨ અજ્ઞાનતા; ઠોકપણું.
જડતું, કૃ૦ ખેસતું આવવું. ‘જુદું ને જડતું.’
જડત્વ, ન૦ [સં] જડતા. ૨ પદાર્થના પાંચ સામાન્ય
ધર્મ કયા છે તેમાંનો એક.—નિર્લેઘતા, પરિમે-
યતા, આકાર, વિભાજ્યત્વ અને જડત્વ. હોય
તે સ્થિતિ ન બદલવાનો પદાર્થમાત્રનો જે સ્વભાવ તે.
—સ્થિર—ઠરી હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં અને
ગતિની હાલતમાં તો એ જ હાલતમાં રેવું તે.

જડત્વાકર્ષણ, શુદ્ધત્વાકર્ષણ.
જડત્વું, ન૦ મોડાના તળે ઉપરનાં બે હાડકાં જેમાં દાંતો
હોય છે તે; ડાચું.

જડખેસુલાખ, [અ૦] મક્કમ; બન્ધખેસતું; સજ્જડ.
૨ તાબડોખ.

જડભરત, પુ૦ આડું ખોલે ચાલે નહિ, જેટલાં લાંબેટાંજ
એવો જડ ને તેમ થોડી શુદ્ધિનો જે પુરુષ તે. (એ
નામનો એક જ્ઞાની હતો તેની વૃત્તિ ઉપરથી.)

જડમૂળ, ન૦ રોપાતું મુળિયું જ્યાં પ્રથમ બાંજરું હોય
તે અથવા એ, ટૂંકાણે બાંજરું જે મુળિયું તે. જડ-
મૂળથી—માંથી એટલે જડમૂળ હોય તે ટૂંકાણેથી;
મૂળ—આરમ્ભથી. માંડીને તે બંધુજ; તળિયાઝડક.
‘તેણે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો.’

જડતું, કિં સ૦ ઠોડીને ખેસાડવું—જોડી દેવું.—‘બા-
રણા સાથે નરમાદા જડવાં.’ ‘ખાનાંમાં ધાલી માંય કંઈ
વસ્તુ મૂકી આસપાસની કોર ડાળી દેવી; ખેસાડવું.
‘વીટીમાં નજૂં જડવું.’ કિં અ૦ પ્રોત્ત થવું; મળવું;
હાથ લાગવું.—‘ખોવાઈ ગયલી જડી.’ ‘તે ચાકરી શોધે
છે પણ જડતી નથી.’ ૨ લગાડવું; સાંધવું.

જડસુ, વિ૦ જડ. (૨, ૩, ૪, ૫, અર્થમાં). ‘જડસુ
માણસ’.

જડમણ—ણી, સ્ત્રી૦ જડવાની મેહનતના બદલામાં
જે આપવું તે.

જડમૂળ, મૂળમાંથી નાશ થવો તે.

જડાવ, વિ૦ સુનાંતી ખોલમાં હીરા પાના માણક મોતી
વગેરે જડેલાં—ખેસાડેલાં હોય તેવાં. જડાવ અથવા
જડાવનાં ધરણાં.

જડાવવું, કિં જડવાનું જે કામ કરાવવું તે.

જડિયાં, ન૦ કુમળાં મૂળિયાં. ચાર, ભાજી વગેરેના
મૂળનાં જડિયાં.

જડિયો, પુ૦ હીરા માણક વગેરેને સુનાંતી ખોલમાં
ખેસાડનારો—જડનારો; પચ્ચીગર. જડિયો સાધારણ
કામ કરે છે ને પચ્ચીગર ઝીણું સફાઈનું—ઊંચું અધર
કામ કરે છે.

જડી, સ્ત્રી૦ છોડ, વેલો, ઝાડ વગેરેનાં મૂળિયાં. (ડાંખળી-
છોડિયું—છાલ તેપણું). ૨ ઔષધિ.

જડીબુટ્ટી, સ્ત્રી૦ ઔષધિના મુળિયાં, વેલા, ઝાડ, છોડ
વગેરે. ‘જડીબુટ્ટી સુંઘાડવી,’ ઉંઘું ચતું, આડું અવળું
સમજવી—ભોળવી પોતાના મત—વિચારનું કરવું.
૨ ચમત્કારિક રીતે જ્ઞાન આપવું.

જણ, પુ૦—સ્ત્રી૦—ન૦ [સં૦ જન] શખસ; આસા-
મી; માણસ. એ શબ્દની પેલાં એક બે સો એવાં
વિશેષણો જોડાય છે. એક જણ—જણો આવ્યો
હતો, ત્રણ જણ—જણીયો આવી હતી, એક
જણ—જણું આવ્યું તો હતું, પણ કાણ હતું તેની
મને સુરત નથી. ચાર જણ—જણાં (સ્ત્રીપુરુષ
મળીને) હતાં. જણદીઠ એટલે એકેકા જણને જોઈને
અથવા એકેક જણને. જણ શબ્દ મનુષ્યને વિષે જ
પ્રવર્તે છે.

જણઝણાર, ઝણઝણાર.

જણતર, ન૦ જણલું તે; અચ્ચું; છોકરું. ૨ જણવાની રીત.
જણતી, સ્ત્રી૦ [સં૦ જનની] જન્મ આપનારી; મા.
જણવવું, જણાવવું.

જણવું, કિં સ૦ સ્ત્રીયે પોતાના પેટમાંના છોકરાનો
જન્મ આપવો; પ્રસવવું. એ શબ્દ મનુષ્ય સ્ત્રીને જ
લાગે છે.—પશુઓને સારુ વિધાવું—વ્યાવું, એ શબ્દ
છે. ૨ (લાક્ષણિક) બાર કાડવું; પેદા કરવું; જન્મ
આપવો. ‘જણનારીમાં જોર નહિ તો સાંચાણી
શું કરે.’

જણસ, જનસ.

જણાવવું, કિં સ૦ જણ કરવી; જણીવું કરવું;
બજાર આપવી; ફેવું. ૨ ઇસારત કરવી; ચેતવવું;
સૂચવવું ૩ સ્ત્રી સહેલથી જણે તેવું કરવું; જણના
રીતે જણતાં મદદ કરવી (સાચાણી—દાષ્ટ્ય).

જનમયું, કિં ૨૦ છોકરાંએ માના પેટમાંથી બાર આવ્યું; અવતરયું; પેદા થયું. ૨ પ્રગટ—ઉદે થયું; નવું જાહેરમાં આવ્યું.

જનમગાંઠ, સ્ત્રી ૦ વર્ષે વર્ષે આવતો જે જનમદિવસ તે; વરસગાંઠ; શાલગિરી.

જનમારો, પુ ૦ જનમથી તે મરણલગીનો જે કાળ તે; બધી જિન્દગી; આખો સવ.

જનમોતરી—ત્રી, સ્ત્રી ૦ જે તિથિ વાર ધડિ નક્ષત્રમાં જનમ થયો હોય તે ઉપરથી સાંધી મારેલા જે ગ્રહો, તે ગ્રહોના યોગથી આખા જનમારામાં જે લાલ હાનિ—સ્થિતિ થવાની તે બતાવનાર કાળગણતું ઓળિયું. ૨ આગળથી જાણીને લખી કહી રાખેલી જે વાત તે.

જનરીત, સ્ત્રી ૦ લોકમાં ચાલતી જે રીત—રૂઠિ તે.

જનલોક, પુ ૦ [સં ૦] સમલોકમાંનો પાંચમો; એક સ્વર્ગ.

જનવાર્તા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] લોકમાં ચાલતી જુની વારતા.

જનસ, સ્ત્રી ૦ [આ ૦] ત્રીજ; વસ્તુ; હરકોઈ ખપમાં આવતો પદાર્થ. ૨ સામાન; માલ; સોદો. ૩ ડાગીનો; ઘરેણું; જવાહિર; સોનું રૂપું. ૪ જન્મેમાંથી ઉધાર ખાદ કરતાં જે ખાકી રચણું તે—માલ અથવા રોકડ; શિલક. જનસખાકી કેવાયછે. ૫ અરીણ (રાજપુતોમાં બોલાય છે).

જનસપદી, સ્ત્રી ૦ વેપારિયોમાં ૧૯ની સંખ્યાનો સફૂત છે.

જનસાહિ—સુ, વિ ૦ સાનમાં જનસ રાખીને આપેલા લિધેલા (રૂપિયા).

જનાકારી, સ્ત્રી ૦ [ક્રા ૦] છિનાળું; ગરકમં.

જનાજો, પુ ૦ [ક્રા ૦] મુસલમાન લોકોના મૈયતને જેમાં સુવાડી ઉંચકીને દફન કરવા—ડાટવા લઈ જાય તે. એ ખાટલીધાટો ઉપરથી ગોળ છત્રીવાળો હોય છે.

જનાદી, પુ ૦ ત્રાંખાનો સિક્કો; પૈસો. ૨ માથાદીઠ. ચાતિ ભોજન વખતે દરેક માણસને જે એક એક પૈસો આપવામાં આવે છે તે વખતે બોલાય છે.

જનાનખાનું, નં ૦ [ક્રા ૦] મોટા ઘરનો જે એલાયદો લાગ બૈરાંઓને બેસવા ઉઠવા રેવાને માટે રાખ્યો હોય તે; રણવાસ.

જનાની, વિ ૦ બૈરાંના જેવી રીતભાત—તબિયત રાખતું હોય તે. ૨ કાયર; હિમ્મત વગરનું; સ્ત્રીના (પુરુષના નહિ) શુભ ધરાવતું. (એનું ઉલટું મરદાની.)

જનાનો, પુ ૦ [ક્રા ૦] જનાનખાનામાં—ઝોઝલમાં રેતાં જે બૈરાં તે; રણવાસ; જનાનખાનું.

જનાખ, સ્ત્રી ૦ [આ ૦] ઊંચા દરજ્જાવાળોને કોઈ વાત જાહેર કરતી વેળા અદખમાં બોલતાં એ શબ્દ વપરાયછે. —જનાખમાં—ખિજમત—સેવા—હજૂરમાં.

જનાવર, નં ૦ [ક્રા ૦ જનાવર] માણસ સિવાયે બીજું જે હર કોઈ પ્રાણી તે; પશુ, પક્ષી, જીવજન્ત. તોપણ

પશુ પક્ષીને એ શબ્દ વધારે લગાડવામાં આવે છે તે તેમાં પણ પશુ દોરને વિષે બોલતાં ધણોજ વપરાય છે.

જનિત, વિ ૦ ધા ૦ [સં ૦] જનમેલું; ઉત્પન્ન—પેદા થયલું. 'કોઈ જનિત સન્તાપ'—ગુસ્સાથી પેદા થયેલો સન્તાપ. 'સમ્પતિ જનિત ગર્વ'. ઈ ૦

જનુન, સ્ત્રી ૦ ગાંડાબેરસો; બેશવાળી હઠ; આવેશ. ૨ ધરમ સમ્બન્ધી વાતમાં વગર વિચારે થેલા થઈ બેરસો બાર કાડવો તે.

જનુની, વિ ૦ જેને જનુન હોય તે (માણસ).

જનુની—નેતા, [સ્ત્રી ૦ જનની] જણતી; મા.

જનોઈ, નં ૦—સ્ત્રી ૦ આદાણુ ક્ષત્રી ને વેશ્ય એ ત્રણ જાતિના પુરુષના ડાખા ખલા ઉપર રાખેલો અને જમણાની નીચે લટકતો આવી રહેલો ત્રણ તારનો એક એવો જે સુતરનો તાંતરો—તાંતણા તે. એવા ધણામાં ધણા પાંચ તાંતણા પેરવામાં આવે છે. ૨ દિજપણું પામવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ દેવું' એટલે જનોઈ પેરાવવાનો સંસ્કાર કરવો. 'જનોઈ દીઠ'—અકેકું જનોઈ—અકેકો જનોઈવાળો આદાણુ જોઈ જોઈને; જેને જનોઈ હોય તેને જ બીજાને નહિ. —દક્ષણા, નોતરું વગેરે.

જન્ત, જન્તુ.

જન્ત, નં ૦ યન્ત્ર. ૨ વાજન્ત.

જન્ત્રી, પુ ૦ જન્ત્ર વગાડનાર. ૨ હીસાખનો કોડો.

જન્તર, પુ ૦ [યન્ત્ર] જે ધાતુની તખ્તીપર—કાળગણતર ખાતાં—અક્ષર—આંકડા—મૂર્તિ વગેરે પાડયું હોય અને જેની યન્ત્ર લાણીને પૂળ—સાધના થતી હોય તે. જન્તર મન્તર કેવાય છે.

જન્તરડું, જતરડું.

જન્તુ, પુ ૦ હલકી જાંતનો પ્રાણી; મુદ્ર જીવ; જીવડો. —પછી છાતી ધસતો અથવા ઉડતો.

જન્દો, ફકીર. ૨ પાંચેલો; પાંકા ખન્ધો—માણસ.

જન્મ, પુ ૦ [સં ૦] જનમ, એ શબ્દ જોવો.

જન્મકુણ્ડલી, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] જે લગ્ન—સમે જન્મ થયો હોય તે લગ્ન—સમેના ગ્રહ જોવા સાર જે બાર રાશિનું ચક્ર લખી રાખે છે તે.

જન્મચરિત્ર, નં ૦ [સં ૦] જિન્દગીનો એહવાલ; જનમથી તે મરણલગી જે જે કામો કર્યાં હોય તેનું વર્ણન.

જન્મદિવસ, પુ ૦ જે દિવસે જનમ થયો હોય તે તિથિ—તારીખ.

જન્મદેશ, પુ ૦ [સં ૦] જે દેશમાં જન્મ થયો હોય તે દેશ.

જન્મનામ, નં ૦ [સં ૦] જન્મ નક્ષત્રના સમ્બન્ધ ઉપરથી રાખેલું—પડેલું જે નામ તે. [એ શબ્દ જોવો.]

જન્મપત્રિકા—ત્રા, સ્ત્રી ૦ [સં ૦] જનમોતરી—ત્રી

જરખ, પુઠ [ફાં] લય; ધાક; દેહેશત (મોટપણુ—સત્તાથી બતાવવામાં આવે તે).

જરયું, કિં અં પચું; અઝમ થવું (ઝોરાક).

જરા, સ્ત્રીં [સં] ધડપણ; શુદ્ધપો; વૃદ્ધાવસ્થા. ૨ સાપતી કાંચળી.

જરા, અં થોડું; લગાર; કંઠયેક. ૨ થોડીવાર; જરાવાર.—‘જરા ઉમો રેની.’—જરાએ—કે, લગાર પણ; થોડુંએ. ૨ થોડીવાર પણ. જરાક—જરાએક.—થોડું; લગાર.

જરાદી, પુઠ ચાંદીના તાર ઉપર સોનું ચડાવનાર મુસલમાન કારીગર. [ગર્લકાશ.

જરાયુ, નં જે ચામડીમાં ગર્ભ રે છે તે; ઝોર; જરાયુજ, વિં [સં જરાયુ—ઝોર] ઝોરનો પડદો ફાડી નિકળે તે અથવા જેના નિકળ્યા પછી ઝોર પડે તે—પ્રાણી, મનુષ્ય, પશુ.

જરાયેત, વિં વરસાદના પાણીથી જેમાં પાક થાય છે તે જેને કુવા વગેરેના પાણીની મદદ નથી તેવી (જમીન); કોરાટ; આકાશિયા; જરાયત ને આગાયત—કુવેતર.

જરિયાન, નં સુતાં રૂપાંતો તથા જડાવ ધરેણાં.

જરી—નું, વિં કસખથી ભરેલું તે—જરીકામ.

જરી, અં જરા.

જરીપટકો, પુઠ પેશવાના સૈન્યનો જરીનો વાવટો. ૨ એક મોટી પદવીના લશ્કરી સરદારને કમરે બાંધવાનો જરીનો પટકો (પેશવાઇમાં).

જરીપુરાનાં, નં જુનાં—ફાટાં તુટાં જરી કામનાં કપડાં તે.—કિનખાખ, કિનારી વગેરે.

જરીફ, સ્ત્રીં [આં] જમીનની માપણી. જરીફ—ખોડો; જમીનની માપણીની નોંધપોથી.

જરુંખો, ઝરુંખો.

જરુર, સ્ત્રીં [આં] કસ્યાવના નજ આલે ને ચલાવ્યું તો તુકસાન થાય એવી કામની જે હાલત તે; ઘણીજ અગત; ગરજ. અં ગમે તેમ કરીને; ખચીત; નક્કી; ખામુખા. [જોખ્યે તેવા વખત.

જરુરિયાત, સ્ત્રીં જરુરનું કામ. ૨ ગરજલત ન કરવી જજર, જરજર.

જરો, પુઠ જખમને ટાંકા મારનારો.

જલ, જળ; ઉદક; પાણી. ૨ ગાયનો ગર્લકાશ. ૩ ઝલ. જલજ, નં [સં] કમળ. ૨ શક્ત. ૩ વાદળું; મેઘ. જલજ, લક્ષ્મી.

જલદ, પુઠ [સં] ઘેરાએલું વાદળું; મેઘ.

જલદ, વિં [ફાં] ઉતાવળ; અટપટથી—અટપટ કામ કરનાર; ચાલાક; દોડવાળું. ૨ તીખું; આકરા મિગજનું; ચડી ગય તેવું. ૩ તરત ને તરત અસર કરનાર. ‘આ દારુ જલદ છે.’

જલદી, સ્ત્રીં [ફાં] ઉતાવળ; અપટ; તોફાન. અ અપટથી; તરથી.

જલદી, વિં [સં જલધિ] પન્દરતી સંખ્યા.

જલધર, પુઠ [સં] મેઘ; વર્ષાદ. જલધરમાળા—મેઘ—પકિત. ૨ છન્દ વિશેષ.

જલધિ, વિં [સં] અખજ અથવા સો કરોડને એ લાખે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તે.

જલધિ, પુઠ [સં] સમુદ્ર; દરિયો. ૨ જ્યોતિષમે ચાર સંખ્યાની સંજ્ઞા.

જલન, [જવલન] ખળવું.

જલનિધિ, પુઠ સમુદ્ર.

જલપતિ, પુઠ વરુણ; સમુદ્રમાં મોટો; મહાસાગર.

જલેખી, સ્ત્રીં ચાર મોટી પક્ષવાન કેવાય છે તેમાં એક—ખાનું, જેભર, લાકુ (કળીના) ને જલેખી. પરસુદીના લોટમાં ઘીનું માણુ દઈ માંહે દહીંનો અંસર નાખી બાંધી મુકવો ને ત્રીજે દાડે તેને એક છેદવાળા લોટમાં ભરી ઘીલત્યા તાવડામાં ચકરડાં રૂપે પાડવી અને પછી દોડ તારી ચાસણી પાત્રી.

જલપ, પુઠ શબ્દ; સ્વર; બોલવું. ‘સામું જોઇ અલપ, કાંઈ એક જલપ.’ [પ્રેમાનન્દ]. ૨ વાદનો એક અકાર ‘વાદ, જલપ ને વિતપડા.’

જલપવું, કિં સં બોલવું. ‘જૂઠી વાત ન જલપીએ.’ ૨ કલકલ કરવું [પક્ષીઓએ].

જલલદ, જલદ.

જલોદર, નં [જળોદર] પેટમાં થતો એક જાતનો રોગ, એથી પેટ મોટું દડા જેવું થઈ આવે છે.

જવ, પુઠ [સં ચવ] એક જાતનું ધાન્ય. એના લોટના રોટલા થાય છે. એ પવિત્ર ગણાય છે ને હોમ, તર્પણ, શ્રાદ્ધાદિક કર્મોમાં વપરાય છે. એ ઓસડમાં કામ આવે છે. એના ઘણી જાતના દારૂ સામ છે. ૨ એક જવની લખાઈ જેટલું જે માપ તે—છ રાખના દાણા જેટલું; ઇચ્છ્યનો તીજો હિરસા.

જવ, અં [હિં] જ્યારે—(કવિતામાં).

જવઈ, જવૈ.

જવખાર, પુઠ જવના છોડવાની—કડાના પુલના ઝાડનો લાકડાંની રાખને ગાળવાથી જે ખાર પેદા થાય તે. કડાના પુલના ઝાડની જે સીંગ—ખી તે—છન્દજવ.

જવન, [ચવન] વેદધર્મથી ઉલટા ચાલનાર. ૨ ખાટકી.

જવનિકાંતર્ગત, કુઠ વિં જવનિકા—પડદો; પડદામાં રહીને (બોલવું, વાચન વગાડવું વગેરે—નાટકમાં).

જવરઅવર, જવાર અવાર.

જવલગી, જ્યાંલગી.

જવલો, ભાગ્યે; ગણ્યાં ગોંઠ્યાં. ૨ કોષક.

જવલે—દલે, અં કોષક વખત; કદાચ; ક્યયિત.

જવલો, સ્ત્રીની હાકનું ધરેલું.

[વીરલો.

જવલો—લો, કાઠાકાઠા, ઘણામાં જે એકાદો તે; જવડું, કિં. અં. રાગ—વિકારથી ખરી ન પડતા પુલનું ઉગી—ખીલી રેવું અને ફળનું ફળી રેવું તે. 'કાકડીને વેલે કાકડી જવતી નથી.' ૨ માંયથી જવ પેદા થયો. 'માંખીયે આસન સુક્યું હોય તે જવે છે.'

અવાર જવે છે—માંયથી જવ પેદા થાય છે.

જવા—જવામદદ, પું. જુવાન મરદ; હિમ્મત તે બળવાળો પુરુષ; ખાહાદુર.

જવા—જવામદદી, ખાહાદુરી; પરાક્રમ.

જવાન, જુવાન.

જવાનપદો, પું. જુવાન, શરીરે ભરેલો—કદાવર અને જાતીયાળો માટીડો તે.

જવાની, જુવાની.

જવાખ, પું. [ફાં.] કાષ્ઠી કંઈ પુછ્યું—ક્યું હોય તેને તે આપત જે રેવું—જણાવ્યું તે; ઉત્તર. સવાલ ને જવાખ. ૨ આડતિયાના ઉપર લખેલા જે કાગળથી નાણું મળે—ભરાય તે. હુડીમાં મુદત ભરી હોય છે ને તે હુડી ફરાવનારને આપવામાં આવે છે ને જવાખ આશાપર લખાય છે. 'જવાખ આપવા જવું' એટલે મરી જવું; ઇશ્વરને ત્યાં જવું. 'જવાખ દેવો' એટલે સામે ઉત્તર દેવો; ઇશ્વર જીલવી; સામે થવું. 'જવાખ દેવું'—અડીલીડીએ ખપમાં આવે એવું માણસ, પદાર્થ વગેરે.

જવાખદાર, વિં. [ફાં.] જવાખ દેનાર; જેને માથે જવાખ દેવાનું જોખમ હોય તે.

જવાખદારી, સ્ત્રી. [ફાં.] સવાલનો જવાખ વાળવાનું, દણ—પ્રજ્ઞ અદ્વા કરવાનું, ભરોસાનું કામ બજાવવાનું માથે લીધેલું હોય તે; જોખમ; જુમ્મો. 'દેટલાક વિદ્વાનો ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ માને છે, પણ જીવની જવાખદારી માનતા નથી.'

જવાખી, વિં. જવાખ લખ્યો હોય તેવી (હુડી). ૨ પુછેલા સવાલના તરતના તરત જવાખ દઈ શકે તે; હાજર જવાખી.

જવાર અવાર, સ્ત્રી. ઘણીકવાર જવું આવવું તે. 'તેની તેને ત્યાં જવારઅવાર છે'—તેનું તેને ત્યાં ઘણું જવું આવવું થાય છે.

જવારા, પું. મંવરાતરમાં માતાના—કુરભના—કળશના ચોરા—ઝોટલીપર છાટેલા અનાજના જે છોડવા ઉગી નિકળે છે તે. ટોપલીમાં માટી ભરી તે ઉપર ભાત થઈ નાખેથી પણ જવારા ઉગી નિકળે છે; જુવારા.

જવાસા—સા, પું. ચૈતર વૈશાખમાં કાળી જમીનમાં અથવા નદીપાને કાઢે રેતીમાં થતા કાંટાવાળા એક બીજના છોડવા. જે ચિમાસામાં મુકાઈ જાય છે.

જવાહીર—હેર; નં. [આં.] હીરા માણેક વગેરે—જડાવ દાગીના, સાતી એવી બધી ચીજ તે.

જવાળી, સ્ત્રી. જવના જેવા મુતાના દાણાની જે માળા તે.

જવી, વેગવાન.

જવું, કિં. અં. [સં. યાં.] પગે ચાલીને—વાહને ચડીને એક જગેથી બીજી જગેએ પોંચાય તેમ કરવું અથવા તેવું કરવાનો ઉદ્દેશ કરવો. 'તેનો આજ ત્રણ વાગે આગળોટમાં ખેસીને સુરત જવાનો વિચાર છે.' (જવાનું ઉઘડું આવવું. એક ઠેકાણેથી જવું એટલે જ્યાં જઈ પોંચવું ત્યાં આવવું કેવાય). ૨ પાસેથી જવું—ખસતું થઈ રેવું; ખોવાવું; નાશ થવો. 'કાલે મારી પાંચ ચોપડીમાંની એક ગઈ; આખરુ ગઈ.' ૩ ગુજરવું; વટવું. 'ખોલવું હોય તો ખોલી દે, મારે વખત થઈ જશે.' ૪ અન્દર ખેસી રેવું; સમાવું; માવું. 'પૂરીમાં ઝોછામાં ઝોછું પાંચ શેર લી જશે.' ૫ આડે રસ્તે ઉતરી પડવું; ખરાય થવું. 'તારા છોકરા હાથથી જશે—વહી જશે.' 'તે ઘેરી હવે છેક ગઈ છે.' 'તે કવિ હવે અભિમાનને ઘેર ગયો છે.' ૬ વાત બનવી; અવદિત કામ થવું (ઘણું કરીને નજર ચૂકથી). 'મારાથી ખોલાઈ તો ગયું, હવે જે અનાર હોય તે ચાઓ.' ૭ ખાદ થવું. 'સવાપાંચમાંથી ચાડી જશે તારે પોણાત્રણ રેશે.' ૮ ગુણ—શક્તિ ખોવી. 'અડ્ડુ જવું.' 'તે ઓસડો ગુણ જતો રહ્યો છે.' 'મન્દવાડથી તે ઘણા નબળો થઈ ગયો છે.' 'તેનો હાથ મોચાઈ ગયો છે.' ૯ એકપરથી બીજાંપર ખેસવું—કાઠની પછવાડે જવું. 'હવે તેનું દીલ પૈસા તરફ ગયું છે.' 'તેની નજર જમવાપર ગઈ છે.' ૧૦ વચન તોડવું—સુકવું. 'શું મારું પણ જશે?' ૧૧ સુવ થવું; ન. દેખાવું. 'દીવો ગયો.' ૧૨ સ્ત્રી સાથે સાખત કરવી. 'જ્યાંસુધી ઓસડ ખાવું ત્યાંસુધી ઘેરી પાસ જવું નહિ.' ૧૩ નકારા 'છન્દથી ઘરખાર છોડી દેવો.' 'મેલી વાણિયેણું મુસલમાન સાથે નિકળી ગઈ છે.' ૧૪ ક્રિયાતું જારી રાખવું ખતાવે છે. 'ઓસડ લયો જજે, જેમ જેમ જોઈશે તેમ તેમ હું તને ખરચવાને આપતો જઈશ.' ૧૫ અર્થાત્રત્યયવાળા ધાતુઓ સાથે જોડાય છે. 'તે ફેરી દૂર લઈ બે, નહિ તો સઘળી મારાથી ખવાઈ જશે.' ૧૬ નક્કી કરવું, બંધવવું એ અર્થમાં આત્મરૂપે વપરાય છે. 'રૂપિયા લઈ ગયાને ઘણા દાડા થયા છે માટે હવે તે પાછા આપી બ.' જવાનું—નુકસાન થવાનું. 'તારે ગમે તે કરની—હું તો કેવાનો ઘણી, બાકી મારું શું જવાનું છે.' 'મારે થોડી જ દરકાર છે.' ગયું તે ગયું. 'અર્થ ગુજરી તે પોછી બનતી નથી.' જવા. ખેસવું—ખાલી

તૈયારી થવી—જતું રેવું. 'તેતું હવે સરવસ જવા બેઠું છે.' જતું જ્યારે સદાયકારી ક્રિયા ખતાવે છે ત્યારે તેમાં ઉતાવળનો અર્થ રયો હોય છે. 'જતું કરવું'—જય તેમ કરવું—દીસતું રે તેમ કરવું. 'જતું રેવું'—પાણીથી ચાલી જવું. ૨ ખાવાવું. જતું—જનનાર. જતું મૂકવું—છોડી દેવું. 'હાથ આવેલા ચોરને જતો મૂકશો નહિ.' જઈ ચડવું—અકસ્માતનો અર્થ ખતાવે છે. જઈ પડવું—શુદ્ધિપૂર્વક જવાનો અર્થ ખતાવે છે. જઈ ખેસવું—ભૂલથી જવું એવો અર્થ ખતાવે છે. જઈ રેવું—એક સ્થળમાંથી નિવાસ બદલવો. 'જતાના જનૈયા ને વળતાના માંડવિયા.' 'આવું સમાય પણ ગયું ન સમાય.' (આ ધાતુ અનિયમિત છે.)

જવેર, જવાહીર; ઝવેર; રત્ન.

જવેરાત, નં જવાહીર; જડાવ દાગીના.

જવેરી, ઝવેરી.

જવૈ, સ્ત્રી એક જાતનો છોડ—એનાં બરુ, સરિયા—લાલા થાય છે.

જશ, પું [યશ] મોટું—અધર કામ કરેથી લોકમાં જે કીર્તિ આપર મળે છે તે; વખાણ. ૨ લોકમાં તારીફ થાય તેવી રીતે કાઈ કામ પાર પાડવું—કામનું શેવટ આવવું તે. 'તેના કરમમાં જશ છે.'

જશન,—પારસીઓનો એક તેહેવાર.

જસત, નં કલે અને સીમું એ બે મુખ્ય અને ખીછ કેટલીક હલકા ધાતુની બનેલી જે મિશ્ર ધાતુ તે. જેમાં સીસાનો ભાગ ઘણો હોય તે હલકું જસત કહેવાય.

જસતા, ડાઘા.

જસતી,—હલકું રૂપું—લેગવાળું.

જસાં, જેવાં. 'પગ આંગળાં વળ્યાં ચંપાકળી જસાં રે લોલ.' (કવિતામાં). જસું—જેવું.

જહાં, જે ટેકાણે; જ્યાંહ.

જહાંગીર, પું [શાં] દુનિયાનો જીતનાર.

જહાંગીરી, વિં ભુલ્લી રાજનીતિ; કુલ મુખસારીની, નિરકુશ રાજસત્તા.

જહાંપહા, વિં [શાં] દુનિયાનું સંરક્ષણ કરનાર; એ ખિતાબ રાજ અમીરને ખોલાવતી—લખતી વેળા વપરાય છે.

જહાજ, પું દરિયામાં સફર કરનાર મોટું વાણ, એનાપર આગલા વખતમાં તોપો પણ ગોઠવવામાં આવતી હતી ખરી. [જહાન.]

જહાન, સ્ત્રી [શાં] દુનિયાં.—આ જહાન ને પૈલી જહાન્નમ; નં [આં] નરકકુણ્ડ; દોજખ.

જહી, અં જે ટેકાણે; જ્યાં.

જહુ, ધૂળ.

જળ, નં [સં જલ] પાણી; ઉદક; નીર. 'જળ

ખયું.' શાંતિનો સમય; રાત્રીના સર્વ ઉઘી જાય તે સમય. 'જળ મૂકવું—લેવું.' ન કરવા—ન ખોલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી તે. [જવડો.]

જળકીડા, પું પાણીથી થતો અથવા પાણીમાં રે તે જળકુંડું, નં ચન્દ્ર અથવા સૂર્યના બિંબની ચાર પાસ ફરતું જે કુંડાળું થાય છે તે. ચન્દ્રની આસપાસ ઉજળું કુંડાળું વાદળાંમાંથી પાણી ટપકવાથી અને તેમાં કિરણો પડ્યાથી થાય છે.

જળકુંડરી, સ્ત્રી પાણીમાંનાં જવડાં ખાધને જવડું એક પક્ષી; એક જળચર પક્ષી.

જળકીડા, સ્ત્રી પાણીમાં કીડા—રમત કરવી તે. નાના પ્રકારે તરવું—નાવું—હોડી ચલાવવાની સરત બકવી વગેરે.

જળચક્કી, સ્ત્રી પાણીના જોરથી ફરતી ચક્કી—ઘણી.

જળચર, નં [જલચર] પાણીમાં રેનાર પ્રાણી.

જળજન્તુ, પું પાણીમાંના જવજન્ત.

જળજળુ, [ભુવો જળજળિયા]. "જળજળાં લોચન ભુવે અરુપરં, માથે બાંધ્યું ફાટું ચીથરં." [છોડવો.]

જળજંબુવો, પું નદીના કિનારાપર થતો એક જાતનો

જળજળિયું, નં આંખમાં પાણી ભરાઈ—ઝરી આવવું તે; આંસુ પડવાની તૈયારી થવી તે. ૨ દિનાન્ત; જળજળું.

જળતરફ, પું [જલતરફ] પાણીનો તરફ—ઘોડો—મોળે; પાણીની લેહેર. ૨ કાચના પ્યાલાઓમાં પાણી ભરીને જે ધાતુની સળિયે પ્યાલા વગાડી તેમાંથી રાગ ફાડવો તે. એ પ્યાલા એમનાએમ અથવા કાંઈના ગાણાની સાથે સૂર તાલમાં વગાડવામાં આવે છે.

જળદાહ, પું મુડદાને પાણીમાં નાખી દઈ તેમાંના જીવોથી તે ખવાઈ જાય તેવું કરવું તે.

જળન્દર, નં [જલોદર] પાણી ભરાયાથી પેટ મોટું થયું હોય તે રોગ.

જળપર્યટન, નં સમુદ્રની મુસાફરી.

જળપાત્ર, નં પાણી પીવાનું વાસણ; લોટો.

જળપાન, નં પાણી પીવું તે. [હાય તેવું]

જળમય, વિં પાણીથી વિટલાયલું; પાણી ફરી વળ્યું

જળમાણસ, નં પાણીમાં રેતું વૈંતિયું માણસ. ખાતા

જમાં વૈંતવૈંત જોટલાં પણ પાકી શુદ્ધ માણસના આકારનાં પ્રાણીઓ વસે છે એવું લોકો માને છે. (ફલ્પની). કે છે કે ઘણીવાર કુવા વાવ ખોદતાં એવાં પ્રાણીઓ નિકળેલાં અને પછી થોડીવાર જીવેલાં માલમ પડેલાં છે.

જળયન્ત્ર, નં રેંટ; પાણી ફાડવાનો સાંચો.

જળયાત્રા, સ્ત્રી સમુદ્રની મુસાફરી. ૨ કુળી મરવું. (લાક્ષણિક).

જળયાન, નં વાણ; હોડી; નૌકા વગેરે નદી કે સમુદ્રમાં ફરનારાં પ્રાહન.

જાતિલેહ, પુ. આપણુ એક જાતના નહિ પણ જુદી જુદી જાતના છે એવો જે લેહ-અંતર રાખવો તે. જાતિબ્રહ્મ, વિ. જાતના આચારથી બ્રહ્મ થયું. પતિત. જાતખાહર તે. જાતિબ્રંશ.

જાતિમીમાંસા, સ્ત્રી. વર્ણ, કુળ, જ્ઞાતિ કે આશ્રમ ધર્મ સંબંધી ગવેષણા તે.

જાતિલક્ષણ, ન. બ્રાહ્મણ વગેરેનાં જે ચિહ્નો હોય તે. જાતિવાચક, વિ. [સં.] કોઈ જાતને લગતું; વર્ણીય. જાતિવેર, ન. સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી દુશ્મનાઈ; કુદરતી વેર.

જાતિવેપાર, બ્યવહાર-વહેવાર, પુ. જાત જાતનો જે જુદો જુદો વેપાર તે, એક જાતે બીજી જાત બેડે ખાવા પીવાનો વહેવાર રાખવો તે.

જાતસ્મરણ, ના. ન. [સં.] પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન. જાતિ સ્મરણપણું.

જાતિસ્વભાવ, પુ. [સં.] જાતનો સ્વભાવ, ૨ જન્મનો જે સ્વભાવ તે, ૩ ખાસ ગુણ.

જાતીય, વિ. [સં.] જાત સમ્બન્ધી. જાતીયું. સ્વ-જાતીય-પોતાની જાતનું અને વિજાતીય-જુદી જાતનું.

જાતે, અ. પોતે; ન્યાતે; સ્વભાવે.

જાત્યન્ધ, વિ. [સં.] જન્મથી આંધળું હોય તે. જન્માંધ.

જાત્યભિમાન, ન. [સં.] -પોતપોતાની જાતનું જે અભિમાન તે.

જાત્રા, સ્ત્રી. [સં. યાત્રા] સ્નાન પૂજા ધર્મદાન કરવાને માટે પવિત્ર સ્થળોએ જવું—જઈ ફરવું તે; પવિત્ર તીર્થ—ક્ષેત્રમાં જઈ સ્નાન, તીર્થસ્નાન, દેવદર્શન, બ્રાહ્મણ ભોજન વગેરે જે કર્મ કરવાં તે; જે જે દેવતાનો જે જે મિયમિત દિવસ હોય તે તે દિવસે તે તે સ્થાને ભક્તજનોએ દર્શન કરવાને જવું તે. ૨ એવે દાહડે દેવ મહાપુરુષ નિમિત્ત જે મોટો સમારમ્ભ થાય છે તે. ૩ એવે દાહડે જે મોટો મેળો ભરાય તે.

જાત્રાળુ, વિ. જાત્રા કરવા જનાર.

જાથુ-ક, અ. હમ્મેશ રહે-ચાલ્યાં કરે તેમ. જાથુ -કેલું-હમ્મેશનું ચાલ્યાં-તીર્થ્યાં કરે તેવું.

જાદ, સ્ત્રી. [કાં.] યાદ, ખબર, સ્મરણ.

જાદણી-રણી, સ્ત્રી. વરની જાતમાં વરની તરફથી ગયેલી જે સ્ત્રી તે.

જાદરીઉં-યું, ન. ઘઉંનો પોંખ ખાંડી, ગોળ, ઘી નાંખી કરેલો પદાર્થ; લાપસી.

જાદરનું કાપડું, ન. કન્યાને પરણાવતાં જે ધોળું રેશમી કાપડું પહેરાવવામાં આવે છે તે.

જાદવાસ્થળી, સ્ત્રી. [સં.] (યાદવો-જાદવોની પરસ્પર લઢાઈ થયેલી તે. ઉપરથી) લઢાઈ; વડવાડ; મારામારી;

સ્નેહી વર્ગમાં માંહિમાંહે લઢાઈ થઈ નાશ થવો તે; જાદવી

જાદા, અ. આ. વધારે, ખૂબ, મુષ્કળ.

જાદી, સ્ત્રી. [કાં.] દિકરી; બેટી. શાહજાદી. દોહતજાદી.

જાદુ-દુ, ન. [કાં.] મરી ગયેલા જીવોની (ભૂત પિતૃ વગેરેની) પાસે અથવા દેવ દેવીઓની પાસે માણસનાં કામ અથવા અજાણ્ય જેવાં મોટાં કામો કરાવવાની જે વિદ્યા તે; મંત્રયોગ; વિરમન્ત્ર; મેલી વિદ્યા-સાધના; મોહિની; મુક; ચેટક; મારણ જરણ; ધન્તરમન્તર; ધૂમંતર ઇલમ; નજરખન્ધી; ટુચકા; ટોણો. ૨ સાધારણ બુદ્ધિના લોકથી ન સમજાય-અજાણ્યો લાગે તેવી કૃતિયો; કારણ-જુક્તી ન માલમ પડે તેવા અજાણ્ય જેવા પ્રયોગો-ખેલો; ગારુડી વિદ્યા. ૩ કપટ. જાદુકપટ.

જાદુઈ, વિ. [કાં.] ચમત્કારિક; જાદુએ ઉત્પન્ન કરેલું.

જાદુખોર-રો-ગર, પુ. જાદુમન્ત્ર જાણનારો. ૨ અજાણ્ય ચાલાકી-કંસરત-ખેલ કરનારો. ખાજગર.

જાદુગરું-ગારું, વિ. [કાં.] જાદુઈ અસર કરે એવું.

જાદુગિરી, સ્ત્રી. જાદુગરનું જે કામ તે.

જાદુટોણાં, ન. જાદુ અને ટોણાં એટલે સૈન્યસાજ હલકા કામને સાર થોડી મહેનતે સધાયત્રા જાત-પિશાચના મન્તરો લણી જન્તરો કાઢી તન્તરો કરી ટુંકા ટુંકા પ્રયોગ કરવા તે. જાદુનો ચમત્કાર.

જાદુમન્તર, પુ. જાદુ સમ્બન્ધી મન્ત્ર.

જાદે, અ. [આ.] વધારે.

[જાદો.

જાદો, પુ. દિકરો; બેટો. શાહજાદો. ઉમરાવ-અમીર-

જાન, પુ. [કાં.] જીવ; આત્મા; પ્રાણ. ૨ આશંક-માનસમાં ધણીજ ખારો, ધણીજ ખારી એ અર્થમાં વપરાય છે. જાન; જાનજિગર. ૩ માલ; દમ; પાણી; રસ; જીવ. જાનપર કરવું એટલે જાન-જીવ જોખમાય તેવું છતાં પણ કરવું. જાનથી મારવું—જાનથી જોજાન કરવું—જાન લેવો એટલે હાનિ નહિ પણ પૂરેપૂરું મારી નાખવું. જાન આપવો—કોઈને માટે કોઈએ પોતાનો જાન આપવો. ૨ કુરખાન-ફિદા ફિદા થઈ જવું; ધણું જ મેહુરખાન થવું. ૩ જાન પિછાણુ-જોખખાણુ.

જાન, સ્ત્રી. એક ગામથી બીજો ગામ પરણવા જનારા વરની સાથે જનારા જે સગાંવાહકાંઓ તે અથવા તેઓએ વરની સાથે જવું તે. વરાત અથવા જરાત. કહેવત: “જાન, જાગરણુ ને જાત્રા, એ ત્રણે સરખાં” “જાન નાની ને માગે ધણું” “જાનમાં કોઈ જાણે નાંહ, ને હું વરની ફાઈ; ગાડે કાંઈ બેસવા ન દે, દોડી દોડી મોઢ.”

જાન, ન૦ [ફાં૦ જઆન-જિયાન] નુકશાન; રોગ; નાશ; હાનિ. કહેવત: નાશાનકી દોસ્તી એર છવકા જાન.

જાનમ, ન૦ [ફાં૦ જહનમ] નરક; દોજખ; દુર્ગતિ.

જાનમાલ, પુ૦ જાન-જીવ અને માલ.

જાનરડી, સ્ત્રી૦ જાદુજીવી જૂઓ.

જાનવર, ન૦ [ફાં૦] જાનાવર. દોર; પશુ.

જાનવરી, વિ૦ [ફાં૦] જંગલી.

જાનાં, સ્ત્રી૦ [ફાં૦] માથુક; પ્રિયા; ખારી.

જાની, વિ૦ [ફાં૦] પોતાના જાન જેવું ખાંડ; કણજ વાહલું; પરમપ્રિય. જાનીદોસ્ત-જિવલગમિત્ર. ૨ એક એ નામની અટક છે.

જાનીવાસો, પુ૦ જાનનો ઉતારો. કહેવત: જાનીવાસો કાણો થયો-જાની વાત બહાર પડવી તે. પોતાના સાથીઓમાં ફાટપુટ થવી તે.

જાનોજિગર, પુ૦ [ફાં૦]. અતિશય વાલો.

જાનુ, પુ૦ [સં૦] હુંટણ; હુંટણથી તે પગની પાટ-લીની છુટી સુધીના હાડકા ઉપરનો માંસનો પિંડ તે.

જાનૈયા, પુ૦ વરની જાનમાં જનારા. જાનૈયો એ એકવચન.

જાનૈડી, સ્ત્રી૦ જાદુજીવી, જાનરડી. ૨ જે ગાય કે ભેંસનું દુધ વસોવવામાં આવતું નથી તે. (જ્યારે કોઈ ગાય કે ભેંસ ગામણી થતી નથી તે વિચાય તો તેને જાનૈડી રાખવાની આદ્ય રાખે છે.)

જાનેવારી, પુ૦ અંગ્રેજ પહેલો મહિનો.

જાનોતર, પુ૦ જાન; વરાત. “જાનોતર ગઈ દારકા, એક રહ્યો છે સૌમદરાય.” પ્રેમાનંદ.

જાપ, પુ૦ [સં૦] જપ. કહેવત: જાપ જપ્યા ને ગાંડામાં ખપ્યા.

જાપક-જાગી, પુ૦ જપ કરનારો.

જાપતો, પુ૦ સખતીવાળી સાવચેતી; ખતવાળી નીધા; સમ્ભાળ; ચોક્કસી; તકેદારી.

જાફત, સ્ત્રી૦ [અ૦ જિયાફત] ઉજાણી.

જાફરમાની, વિ૦ [ફાં૦] કેસરના રંગનું-જેવું. કેસરીઉં.

જાફરાન, ન૦ [ફાં૦] કેસર. ગદ્દો થું જાણે જાફરાનની વાત.

જાફરાખાદી, વિ૦ જાફરાખાદ શેહેરનું-ઘી વગેરે.

જાફાટ, ન૦ [ફાં૦] જોદરકારીપણું.

જાખજા, અ૦ [ફાં૦] રથજે રથજે; ઠેકાણે.

જામ, પુ૦ [ફાં૦] જામનગરના રાજાનો દરબાણ.

જામ, પુ૦ [સં૦ યામ] રાતદાડાનો આદમો ભાગ.

જામ, ન૦ [ફાં૦] પડછીવાળું નાનું ધાતુનું ગોળ ચપટું વાસણ; ખાલું; ખાલો; કટોરો.

જામગરી-ગીરી, સ્ત્રી૦ [ફાં૦] સણ-કાથો-હુતરનો ખનાવેલો જે કાકડો ખનૂક તોપ સળગાવવાના કામમાં આવે છે તે. ૨ ફટાકા વગેરેમાં જે લટકતો દોરો દેખાય છે તે, જેમાં સળગાવવાનો દારૂ ભરેલો હોય છે તે.

જામણ, ન૦ જામનું-ખંધાનું તે. ૨ અધકણ; મેળવણ. જામદાની, સ્ત્રી૦ [ફાં૦] અન્નર ભાત વણેલી હોય તેવું એક જાતનું સુતરાઉ કપડું-એના અક્ષરખા બદલ થાય છે.

જામદાર, પુ૦ [ફાં૦] જામદારખાતાની સમ્ભાળ રાખનારો; કીલીદાર; તિલેરીનો દારોગો; પાવાનું કામ કરનાર નોકર.

જામદારખાતું, ન૦ [ફાં૦] જવાહીર ધરેણું વસ્ત્ર ઇત્યાદિ પદાર્થો રાખવાનો ઓરડો-નું ઠેકાણું. ૨ સર-કારી તિલેરી; રાજબણાર.

જામની, સ્ત્રી૦ [સં. યામિની] રાત; રેન; રમની.

જામફળ, જમફળ. જાંબુ.

જામફળી, સ્ત્રી૦ જામફળનું ઝાંડ.

જામનું, કિં૦ અ૦ વિખરાયનું-જૂઠું જૂઠું હોય તે એકદું થઈ રહેવું-છાવણીમાં લશકર બહુ જામ્યું છે. ૨ સામગ્રી-સાધન એકઠાં મળેથી ખૂબ મચ્યું. હવે જુદા જામ્યું, કળથો જામ્યો છે; રડી-ગાણું જામ્યું. ૩ દૂધ ખંધાઈ જવું; અખરાનું. ૪ વધી-વિરતરી-ફેલાઈ ખાદર આપવો. આજ કાલ તેનું કામ (ધંધો) બહુ જામ્યું છે. ૫ ઠંનું; તળિયે એસવું.

જામાતા-તુ-ત્ર, પુ૦ [સં.] જમાઈ.

જામિની, જામની; રાત.

જામીન, પુ૦ [આ૦] કારતને કામ પડે ત્યારે કેદીને દાજર કઈ, ને ન કઈ તો સરકારનો ગુન્હે-ગાર થાઉં, એવી ખાતરી કરી આપનારો. એથી કેદી થોડી અથવા ઘણી સુદત સુધી છૂટા રહે છે. જામીન લેવો; જામીન માંગવો; જામીન આપવો; જામીન થવું. હાજર જામીન. ૨ દેણદાર નહિ આપે તો હું આપીશ એવી રીતની ખાતરી-કબૂલાત આપનારો. માત્ર જામીન. ૩ હવેથી ફત્વાણો ગુન્ડા નહિ કરે ને કરે તો હું ગુન્હેગાર થાઉં એવી ખાતરી કરનારો. ફેસ જામીન. ૪ ખાંભીધર, જવાબદાર. ૫ જામીનખત-જે કાગળ ઉપર જામીનની આજત લખાય છે તે. કહેવત: જામીન થઈને ગાંધનું ખોલું.

જામીનગીરી, સ્ત્રી૦ જામીન થવું તે; ખાતરી આપવી તે.

જામેશરાખ, પુ૦ [ફાં૦] દારૂ પીવાનો ખાસો.

જામે, પુ૦ [ફાં૦] મોટા ઘેરવાળો અને ધણો જ નીચો એવો એક જાતનો ચોદલો અકેદખા. મોટા

જાળીદાર, વિં જાળીવાળું.

જાળું, નં પેટમાંથી કાઢેલા ઝીણા દોરા-તાંતણા-તારિવડે કરેણિયો માખી મચ્છર વગેરેના શિકાર પકડવાને જાળ જેવું જે ધરબાધે છે તે. બાણું-એ જાળાંની વચમાં છૂપો ભરાઈ રહે છે. ૨ આંખના ડોળા ઉપર જે છારી બંધાવી તે. ૩ કળ્યા કંકા-સથી પછી કાઢને કંઈ કામકાજ કરવું ન સૂઝે તેવું જે આચરણ કરવું તે-તેવી જે પાથરેલી જાળ (કલ્પિત) તે. ૪ તેને બોલાવીશ નહિ તે તો કફાસતું જાળું છે-રીસતું જાળું છે. ૫ ખજુરી તાડનાં નવાં પાતરાંપરનું જે પડ તે. ૬ છોડ-નાના ઝાડની ડાળિયોનું શુંથાઈ રહેલું તે.

જાંદશાની-જાંદીસાની, સ્ત્રીં [ફાં] પોતાનો પ્રાણ આપવો તે; કુર્યાન થવું. [કે શુભામ.

જાંનિસાર, વિં [ફાં] જીવ-પ્રાણ આપે એવો મિત્ર જિગોડું, નં મેંદાં બકરાં કુતરાં ગાય બળદિયા વિગેરેની ચામડીપર વાદળી રજૂનું પાંખવનાનું જે જીવડું વળગી રહે છે તે; જિગોડી-ડો; ગિગોડું.

જિંડવું, નં રોપ-છોડવાની ડાળિયોના, માથા જેવા જે ગોળ લાગમાં બીયાં હોય છે તે; જેમાં બી હોય તેવું છોડાંવાળું જે ફળ તે; ડિડવું-ધનુરા કપાસ અપીણું વગેરેનાં જિંડવાં.

જિંકર-કંકર, સ્ત્રીં [આં] હક-જોંસ-ચીઢથી કહેવું તે. મમત. ૨ ધણું જ કરગરવું તે; હક-આગ્રહથી માંગવું-ફરિયાદ કરવી તે. ૩ લાંબગડ; રકંઝક; તક-રાર; વાદ. પું (જિગર) તકરાની બાબત; મજકુર. ૨ જીવ; અંગત; દમ.

જિગર, નં [ફાં] કલેબું; કાળજી. ૨ હૈયું; દીલ.

જિગરપારા, પું [ફાં] કાલજનો કટકો; પ્રાણ સરખો.

જિજ્ઞાસા, સ્ત્રીં [સં] જાણવાની ઇચ્છા; શોધક-શુદ્ધિ; પુછપાછ.

જિજ્ઞાસુ, વિં [સં] જાણવાની ઇચ્છા કરનાર; શોધક; પૂછક; પુછપાછિયું.

જિજીકો-કી, નાનું બાળક કે બાળકી.

જિત, વિં ધાં [સં] જિતેલું-જિતાયું હોય તેવું; જિતકામ-જિત્યો છે કામ જેણે, જિતકોષ-જિતાયો છે કોષ જેનાથી વગેરે. એ શબ્દ, શબ્દની પછવાડે બોડાયથી ઉલટો અર્થ કરે છે.-કામજિત-કામે જેને જીત્યો હોય તે, સ્ત્રીજિત-સ્ત્રીએ જેને જીત્યો હોય તે-સ્ત્રીને વશ હોય તે.

જિત, સ્ત્રીં [સં] જય; ફતેહ.

જિતવું, કિં [સં] હરાવવું; ફતેહ મેળવવી. ૨ લડાઈ જીતાર-સરતમાં મેળવવું-રળવું-કમાવું. ૩ પોતે

કાઢને વશ ન થતાં સામાને વશ રાખવું-ઉપ આળસ કામ કોયે વગેરેને, ૪ તેજ હરી લેવું-"હુ પ્રિયે તારે મુખ્યન્દ્રે તો માણેકહારીના ચન્દ્રને જિત્યો છે." કિં અં કાવવું; પાર પડવું.

જિતેંદ્રિય, વિં [સં] જીતી છે ઇન્દ્રિયો જેણે તે. જિદ, જિદ. નાં [ફાં] હકિલાઇ.

જિદી, વિં જિદ કરનાર; તકરારી; હડીલું.

જિન, પું [અં] ભૂત, દેખાય નહિ એવા પ્રાણી.

જિન, વિં વિજયી. નાં શુદ્ધ અથવા જૈન સાધુ, જિતેન્દ્ર-મોટા સાધુ.

જિનસ, જિજસ, જનસ.

જિજત, નં નરક, દોજખ.

જિજતનશીન, વિં દોજખમાં ગયેલો, પાપી.

જિન્દગાની-ગી, સ્ત્રીં [ફાં] જનમથકી તે મરતાં લગીનો જે વખત તે. જીવનકાળ.

જિલડી-લડી, સ્ત્રીં જીલ. 'જીલલડીરે તુને હરિશુણ ગાતાં આવડું આળસ ક્યાંથીરે'-(નરસિંહ મહેતા).

જિમ, અં જેમ.

જિયાફત, સ્ત્રીં [ફાં] ઉમણી; મેજબાની; ચાર લાઇખન્ધ દોસ્તદારોએ એકઠાં મળી ખુશીથી સાથે સાઈ સાઈ જમવું તે. [(જીવો વર']

જિયાવર, પું વરરાખ; 'જિયાવરની ઘોડલી.'

જિરવવું, કિં સં પચવવું; અઝમ કરવું; જેરવવું.

જિરાફેરી, સ્ત્રીં જીં ધાણા ભરેલી ફેરી-અથાણાની.

જિરાફ, નં [અં] એક જાતનું પશુ-આફ્રિકાના જંગલમાં થાય છે. એની ડોક ઉંટના જેવી લાંબી હોય છે અને શરીરે ચટાપટા હોય છે.

જિરાયત, જરાયત. વિં

જિરાસાળી, નં એક જાતનું લાત (ડાહર.)

જિરિયા, વિં જીરાનો સવાદ-વાસ આવે તેવી (ફેરી).

જિદ્દ, જિદ્દ, સ્ત્રીં [અં] ચામડાનું વગેરે પુંકું ચઢાવે છે તે.

જિલ્લો, પું [આં] રાજના બન્દોબસ્તને સાર દેશના પાડેલા-કદ્યેલા જે લાગો તેમાંનો એકેક. ૨ ઇનસાફ ચુકવવાને સાર સોંપી આપેલા પ્રાંતોમાંનો એકેક-સુરત જિલ્લો, અમદાવાદ જિલ્લો વગેરે. ૩ રાજધાનીનાં મુખ્ય શહેર સિવાયનો પણ તેના તાબામાં રહેલો જેટલો બીજો પ્રદેશ-મુલખ તે. મુરબઈ શહેર ન જણતાં બાકીનો એના તાબાનો ગુજરાત, દક્ષિણ, ખાનદેશ વગેરેનો જે સબજો મુલખ તે. ૪ પોલીસને વેચી આપેલા, શહેર-ગામના જે લાગો તેમાંનો એકેક. ૫ બે અથવા વધારે રાગ મળીને થયેલો એવો જે મિશ્ર-સફર રાગ તે.

જિજ્ઞાસત, વિં [અં] જિજ્ઞાસાં જન્મેન હોય તે.
જિવકું, નં ઉચ્ચુ અથવા કાતી વસતું એક નાનું
પ્રાણી.

જિવરો, પું જિવકું. ૨ જીવ (લાડ-હુ-કકરનાં.)

જિવત, નં જિવતર.

જિવતર, નં જિન્દગી; જનમારો; ભર.

જિવતદાન, નં મરણ-વાતથી કાઢના પ્રાણ ઉગારવો તે.

જિવતું, વિં જીવ હોય તેવું (મુએલાનું ઉલટું.) ૨ નિકળ્યાં જ કરે-ખૂટે નહિ તેવું (પાણી તળાવ વગેરે) ૩ ઉગતું; કુમળું; જીવું ન થયતું તેવું (જિવતો નખ).

જિવતું કહું-જીવે કર્મ કરવાં ને સુખ ભોગવવાં એ જેને પ્રાપ્ત નથી તે મુવા સરખું જ. ૪ જિવતો કાયલો-જનતો કાયલો. ૫ જીવતો જનતો-મુએલો નહિ તે. ૬ જિવતી ડાકેણ-ખરાણ સ્વભાવની સ્ત્રી.

જિવતી માખ ગળ્યા જેવું-જે ઉલટી કરાવે તેવું; પ્રાર્થુ ધન ઓળખું હોય અને તે કાઢવું પડે તે.

કહેવત: જિવતાની ખોડ મુએ જાય-જન્મની એથ ન જાય તે. જિવતો નર ભદ્ર પામે-જિવતો માણસ સુખ પામે.

જિવનગાળો, પું જેણે કરીને જિન્દગીમાં ખાવા પીવાની અડચણ ન પડે-ગુજરાત આલ્યાં કરે તેટલો શોડાક જે સફાઈ તે-(પૈસાનો)

જિવાઈ, સ્ત્રીં જિવનગાળો, ૨ જેથી ખાવા પીવાનું મળ્યાં કરે તે; શેટલા ખરચ.

જિવાડવું, કિં સં પ્રાણ ઉગારવો-અચાવવો. ૨ સજીવ-જીવતું કરવું.

જિવાડણુહાર, પું ઉગારનાર.

જિવારી, સ્ત્રીં જેને સાહી લગાડેલી હોય તે વગાડવાનું; તમણું.

જિવાળ, વિં જીવાળ.

જિવેજાન, જીવેજાન,

જિહાદ, જેહાદ, પું [અં] મુસલમાનોની ખીજ ધર્મીઓની સાથે જે લડાઈ થાય છે તે.

જિહાની, સ્ત્રીં [કાં] જીવનકાળ, જન્મારો.

જિહગી, સ્ત્રીં [કાં] આયુષ્ય, ઉમર.

જિહાન, નં [કાં] પંદીખાનું.

જિહુ, વિં [સં] વિહુનું એક નામ; સદાજ વિચાર.

જિહાન, જહાન, નાં [કાં] દુનિયા. “જન્મ દેશે અવિદ્ય મુએ દોષ, જેને તામે દોષ દેઈ જિહાન.”-મહાન.

જિહા, સ્ત્રીં [સં] ટકા.

જિહુડી, અં [સં] ટકાવી રાખનાર; જોડો; પાંડો; તેવાર સાથેનું કે તરફ સજી દેખાડવાનું લેમ.

જી, અં સાહેબ,-જો વગેરેને માનવી મોક્ષકલાના અર્થમાં મોલાય છે. જી અથવા જોડો, સાહેબ. ૨ વિશેષ લામની સાથે પણ જોડાય છે-જાણી, જાણાણ, ખરસોદણ વગેરે. ૩ જી અપૂર્વ છે; તામે જીડે. એ અર્થમાં પણ વપરાય છે. વગેરે પૂં એ કામ કરીશ કે જી. એટલે જી કરીશ. ૪ જી અર્થથી જવાબ દેતાં કે સાંભળું-કઈ જાહેર એ અર્થમાં વપરાય છે-જાણુ? તો કે જી. ૫ સાસરિયાની સલામ બતાવે છે-કામીજ માગીજ વગેરે.

જી, સ્ત્રીં મા; જેને પેટે અવતાર લીધો હોય તે સ્ત્રી.

જીઓ, અં [હિં] મણુ જીવો ને રૂકાં કામ કરે એ અર્થમાં વપરાય છે. ૨ સાખાસ, વાલવા, એ અર્થમાં પણ વપરાય છે.

જીક, જક. સ્ત્રીં ઝીક; પથ્થર ઉપર પીત્તી વખતે કપડાં પછાડવાં તે. ૨, ધો.

જીક; જીકર, નાં [કાં] હલીલાઈ; તકરારમાં જુગાં જીકર.

જીકાર, પું તાળેદારી. ૨ જી-એ શબ્દ.

જીજી, સ્ત્રીં જી; મા; માતા; માતૃપ્રી.

જીજીખા-ખેન ખહેન, સ્ત્રીં નાજન; વરની અર્ધન.

જીજીમા, સ્ત્રીં વડિયાઈ; બાપની અથવા માની મા.

જીજો, પું માનો બાપ (આત્મે) અથવા બાપની બાપ (દાદો).

જીહું, નાં નં ગાડ; ઝાંખકું. “સેમાં કુંનું નીર વારાણું.

જીહું જીહતાં તે અપદાણું”-દમારામ.

જીહવું, જિહવું. નં સાથે જન્મેલાં કાકરનાં જીહવાં; નેન.

જીજી, સ્ત્રીં કરીની અન્દરની બોટલીપરનું દવાંડીવાળું જે નાકું કઠણ કાઠું-પડ બાંહેણું હોય તે.

જીત, સ્ત્રીં [સં] જિત જીતવું ને; જીત; ક્ષેત્ર. તાર ને જીત. “જીતી બાજી દારવી.” “જીતની વધામણી.”

જીતવું, જિતવું.

જીક, સ્ત્રીં ઝક; નકરાર; ઝક; આઝક.

જીદી, વિં [અં] ગમતી, આગ્રહી, તલીવ.

જીત, નં ધેડની પીઠપર બેસવા સારા બતાવેલી શામ-ડાની એક તરફની ગાંઠી-ફાળ પોતાને જરૂર આવ્યાનું વગર બેસવાની.

જીત, પું યકીને જીત થયેલા મુશ્કયાન.

જીતે, પું તીકરવી. “જીતે જીતે કારવી બહાર, મેં જીતે નિશાં, નિશાં.”-ગાયન.

જીતર, નાં [અં] મુશ્કયાનનાં નામ.

જીભ, સ્ત્રી૦ [જિહ્વા] પ્રાણી માત્ર પોતાનાં મોંઢામાંના માંસના લોચાણ ને અવયવવડે ખાય છે, પિયે છે, ચાટે છે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એ વડે બોલી પણ શકે છે. ૨ જીભની પેઠે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ધણ્ટની જીભ-લાળી). ૩ કેટલાંક ગાય વગેરે ઢોરની ગરદનપર જીભની પેઠે લટકતી જે જડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; ભાષણ; વાચા. ૫ જીભ.

રુઢિપ્રયોગ-તે બચારીને જીભ નથી એટલે તે મુંગી છે-ખીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ધણું બોલતાં આવડતું નથી. તેની જીભ ધણી લામ્બી છે એટલે તે ધણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની જીભ સખણી રહેતી નથી એટલે ગમે તે-ન બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાં જ કરે છે. તેની જીભ ધણી છૂટી છે-તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. ‘જીભને કંઈ હાડકું નથી હોતું’ એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમ પણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય; સાંઝે પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. જીભ હલાવવી એટલે સેહેજ-જરા બોલવું. ૨ લલામણ કરવી. જીભ ઉપડવી-બોલવા માંડવું. જીભ આડી વાળવી-ટેકા આપવાને બદલે વચ્ચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બોલવું; અભુકતું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું. “પરોણા ભલું થતું હોય કાઠનું, તેમાં તમે આડી વાળો જીભરે”-(ખાપુ ગાયકવાડ-કવિ). જીભ કડવી છે-મીઠી છે-જીભ કડવું અથવા મીઠું બોલનારી છે. “કડવી જીભે કાષ્ઠ, પાય વળી પાણી નહિ.” (કાવ્ય કૌસ્તુભ.) જીભ કઢાવવી-થકવું; હરાવવું; હેરાન કરવું; આશ્ચર્ય ઉપજાવવું. જીભ કાપવાના સમાચાર-ધણજ સાઠા-કહેતાં જીભ ઉપડે નહિ એવા દુઃખ-દાયક સમાચાર. જીભ ધસી જવી-એકની એક વાત કહેતાં કંટાળી, થાકી જવું તે. જીભ ધાલવી-ટુંકી કરવી-બોલતાં બંધ થવું; ગમ ખાઈ જવી; મર્યાદાસર બોલવું. જીભ ટુંકી થવી-ખેંચાઈ જવી-બોલતાં અચકાવું; બોલી શકાય નહિ તેવું થવું; મરતાં મરતાં જીવના આલિમાનિક દેવતાનું ચાલ્યા જવું; મરણ પાસે છે તેની એક નિશાની; જીભ તો વાઢ્યા જેવી દેખાય છે-જેમ વાઢી નાંખનાર શસ્ત્ર ખરાબ તેમ જીભ પણ તલવાર જેવી, માર્મિક શબ્દ બોલીને હૃદયને કાપનારી છે, માટે તે પણ ખરાબ છે. અધટિત શબ્દો કહેવા, ગાળો દેવી, ૨ જો અર્થ. જીભ કાપી નાંખવા યોગ્ય છે; કારણ કે તે અપશબ્દ બોલે છે. જીભ દોડવી-દોડાવવી-અમર્યાદપણે બહુ બોલ્યાં કરવું. જીભ બંધ કરવી. બોલતા અટકવું-અટકાવવું (સત્તાથી); ચૂપ રહેવું. જીભ લગામમાં રાખવી-મર્યાદામાં બોલવું; જીભ વશ

રાખવી-અંકુશમાં રાખવી. જીભ ટુંકી છે-જે મિત-ભાષિ હોય છે તે માટે વપરાય છે. જીભ ટુંકી કરવી-બોલતા બંધ થવું; મિતભાષિ થવું. જીભે કાંટા પડવા-ગરમીના કારણથી અથવા તરસને લીધે જીભ લુખ્ખી પડવી; અધટતું બોલનારને કંપકા આપતી વખતે કહેવાય કે, તારી જીભે કાંટા કાં ન પચા. જીભે લોચા વળવા-સમજ નહિ શકાય એવા ઉચ્ચાર કરવાં; બોલવામાં લયડીયાં ખાવાં; ચોખ્ખો જવાબ ન આપવો; અસ્પષ્ટ બોલવું. ગણાં તણાં કરવાં. જીભ વળવી-વગર અર્થનું વારે વારે બોલવું. કાઠની સામે બોલવું. જીભ વાળવી-વળવી-શુદ્ધોચ્ચાર કરવા-બોલતાં જીભ અચકાતી હોય તો તે ટેવ સુધારવી. જીભને સખણી રાખવી-મર્યાદાસર બોલવું. જીભના કંકડા કરવા-સ્પષ્ટ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા માટે; જીભને કસવી. જીભના કંકડે કંકડા કરવા-જીભનો કુચો કરવો-શિખામણના શબ્દો વારંવાર કહેવા; થાકી કંટાળો આવે ત્યાં સુધી સમજાવવું-કહેવું. જીભને ટેરવે-તત્કાળ બોલી જવાય એવું મોંઢે તૈયાર. જીભનો છુટો-અમર્યાદ બોલનારો; બહુ બોલનારો. જીભમાં ગાળ અને જીભમાં ઝેર-જીભે જ સાંઝે બોલાય છે અને જીભે જ નરસું બોલાય છે. જીભે ચઢવું-ગોખવું; પાઠ કરવો; જીભાગ્રે થવું. જીભે સરસ્યતી વસે છે-જે લણે તે બધું યાદ રહે છે. જે બોલે તે સાચું પડે; સહેલાઈથી શીખી શકે એવો. વ્યંગમાં ગાળો દેવી. જીભનો કરડો-સામાને ન ગમે એવું સખત બોલનારો. જીભ કરડી મરવું-આપઘાત કરવો. મોંમાં જીભ ધાલવી-શાંત થવું; મુંગા થવું. ૨ સભ્યતાથી બોલવું.-(કહેવત) ઉપાડી જીભને લગાડી તાળવે-બોલવું સહેલું પણ કરવું મુશ્કેલ.

“જીભને વારજે, નીકર જીભ દાંત પડાવશે.”

“જીભને દાંતની લલામણ દેજે.” જે જીભવડે કાઠને અણુધટતું બોલીએ તો તે ગુસ્સે થઈ આપણા મોંઢામાં મારે અને તેથી દાંત તુડી જાય, માટે પ્રમાણસર બોલવું.

“જીભ કરે આળપંપાળ, ને ખાસડાં ખાય શીર કપાળ.” એટલે જીભવડે ગમે તેમ બોલીએ તો કાષ્ઠ માથે ખાસડાં મારે. “કાઠની જીભ ચાલે, તો કાઠનો હાથ ચાલે” એટલે કાષ્ઠ ગાળ દે તો કાષ્ઠ સામો માર મારે.

જીભા જોળી-જોડી, સ્ત્રી૦ તકરાર; લવારી; આડી તેડી વાત.

જીભાળું, પિંઠ અસભ્ય; ખરાબ.

જાલયા રસ, નાં પું કથ્યા કરવામાં આનંદ.
જાલી, સ્ત્રીં જાલના જેવો આકારનો વાહજુના મોંઢાનો
જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ઠેકાણે જે નાનો
સદ હોય છે તે. આ દેશી વાહજોમાં આગળ પાછળ
જે નાના ને વચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સદ
હોય છે તે જાલી, સદને કતમી કહેવાય છે. ૨. ઉવ;
દાંતણુ કરતી વખતે જાલ ઉપરથી જે મેલ ઉતારે
છે તે વસ્તુ.

જાણ, વિં [સંં જાણું] છેકજ જાણું થઈ જઈ
ખવાઈ ગયલું. (વસ્ત્ર, લાકડું, કાગળ વગેરે).

જાણવું, (સ. કિ.) જેવવું પચવું; હજમ કરવું,
(૨) સાંખવું; વેડવું.

જાણેરી, સ્ત્રીં જાણ સાથે આથેરી કરી.

જાણાણ, સ્ત્રીં જાણેરી થયેલો ભાત, એક જાતની
ડાંચ. (સંં જાણસાલી ઉપરથી).

જાણું, નં (જાણ અને જાણું) એક જાતનો જાણું, મીઠું,
મરચાં, હાંગ, સિંધવ, સંચળ, હળદર, વિકલ્પે સરી
વગેરે નાખીને બનાવેલો રસોડોનાં મસાલો.

જાણી કેરી, સ્ત્રીં જાણ જેવી વાસવાળી કેરી.

જાણું, નં [સંં જાણું] રસોડોનાં મસાલો; એક જાતના
દાણા-મિયાં.

જાણું, વિં [સંં] ખાખળી-ખસાઈ ગયલું; જરજર
થયલું. ૨ જાણું; ફાડું પડું. ૩ મરી ગયલું. ૪. જાણો,
માત્રમ ન પડે એવો તાવ જાણું જવર કહેવાય છે.

જાણોદાર, પું મરામત, સમરામણી; પડેલાં ધર કે
દેવળ, કે ધર્મોદા સમાજની મરામત કરી પાછા
નવા જેવાં કરવાં તે.

જાણકાક, પું [આં] મુસલમાની ૧૧ મો માંઢનો.
જાણખે, અં [આં] હાજરા હજુર. નત્રતાથી
કહેવું તે.

જાણજ, પું [અં] મુસલમાની ૧૨ મો આદ્રમાસ.
જે મહિનામાં મક્કામાં હજજ થાય છે.

જાણ, પું [સંં] જે ચેતન-શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની
મેલે મોટો થાય છે, હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરે-
નાં કમોં કરે છે તે; શરીર અને તેમાંનું ચેતન
જે હાલતમાં એકઠાં કામ કરતાં રહે છે તે; જે
શક્તિવડે હું જાણું-કામ કહું છું; એવી સમજ રહે છે
તે; પ્રાણ. ૨ જ્ઞાનથી જોતાં શરીર થકા જાણું પણ
તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ઇશ્વરના અંશરૂપ માનેલું
જે ચેતન તે-એ અર્થમાં જાણ જાણતા કહેવાય છે.
જે જાણ-જાણતા સત્કર્મ અને ફેટલાંક ખીજાં
સાધનથી વિવ-પરમાત્મા થાય છે એટલે જેને

અંશ હોતો તેમાં અભેદ થઈ જાય છે. ૩ જાણ-
ચેતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી-મનુષ્ય, પશુ,
પક્ષી, તિર્થંક અને જીવજો. (ઉદ્દેશિજને પણ
ફેટલાંક લોક એમાં ગણે છે અને એટલા માટે પદાર્થ
એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખી છે) ૪ જેથી જે જાણે
પ્રાણી જાણે છે તે આધાર; જાણ; જાણના; જાણના-
ગણો. ૫ જાણવું; છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પત-
કીડાં વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે-જાલ કરે તેવો,
વસ્તુમાં તેનો જે અંશ-ગુણ રહ્યો હોય તે; રસ;
દમ; શક્તિ; તેજ-શૈરના ધંધામાં હવે ઝાઝો જાણ
રહ્યો નથી, આ વાત તું કહે છે ખરો પણ એમાં
કંઈ જાણ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે જાણ નથી કે
તારી સામાં થાય. ૭ જાણ; જાણ; જાણથી પાછળ
લાગવું તે, -આટલા દાહડા તે તે સુસ્તી રાખી પણ
હવે તારે જાણ લગાડીને કામ પાર પાડી આપવું
જોઈએ. ૮ જાણો; પુંજા; દોહત, -આજકાલ તેની
પાસે સારો જાણ થયો છે; તે જાણ જાણવાળો છે.
૯ જાણના સરખું વાહજું માણસ. આ મારા જાણ, તું
શું કરવા ગલરાય છે? ૧૦ જાણ; મરજા; ચાહેના;
મન; નજર, -હવે મારો જાણ તે ખાવાપર દોડે છે
જાણ અડધો અડધો થઈ જવો એટલે જાણી ખુશીથી
અથવા જાણી દિલગીરીથી જાણ બાવરો થવો. જાણ
આપવો એટલે સારી પહે કામ બનાવવું. ૨ જાણ
જાણમથી આપનાત કરવા તૈયાર થવું. એકજાણ
થવું, જાણ તોડવો-તોડી નાખવો-કાઢવો એટલે
જાણીજ મેહેનત કરવી, ૨ તણવવું; આતુર રહેવું. ૩
જાણુંજ આહવું. જાણ રજૂ રહેવો એટલે આતુર રહેવું,
જાણ ઉડી જવો એટલે એકાએક ગાલરા-ખાવરાં
થવું; કાળ પડવી. જાણ દઈ લગાડી કરવું અથવા
જાણ રાખવો એટલે એકચિત્તે-જાણે કરવું; જાણ
ખાખ જવો એટલે સતાવ્યા-ચિડવ્યાં કરવું; કષ્ટાળો
આપવો. જાણ લાખ નાસવું. એટલે જાણીજ દોહથી-
જાણથી નાસવું. જાણ ઠેકાણે ન રહેવો-કરી
કામ ન બેસવો એટલે ચિત્તું લમી જવું; ગલરાવું;
ખાવરાં બનવું. જાણ કરવો-ઠેકાણે પડવો એટલે
નિરાત થવી; ગલરામણ દૂર થવી; જાણ કરવો
એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. જાણ ઉપર કરવું
એટલે જાણ જોખમાય તેની દરકાર ન રાખતાં કામ
કરવું. જાણ માનતો નથી-જાણું કરતો નથી એટલે
વિચાર થતો નથી-ખુશી થતો નથી. જાણ બેસવો-
કરી કામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. જાણ મોટો
કરવો એટલે સખાવત કરવાનો જોરસો વધારવો;
ઉદાર થવું. જાણ ચલાવવો એટલે દિશ્મત કરવી.
જાણ ચાલવો એટલે દિશ્મત થવી. જાણ કરવો-

જીભ, સ્ત્રી [નિર્ધાર] પ્રાણી માત્ર પોતાનાં મોંઢામાંના માંસના લોચારૂપ જે અવયવવડે ખાય છે, પિયે છે, ચાટે છે તે. મનુષ્ય પ્રાણી તો એ વડે બોલી પણ શકે છે. ૨ જીભની પેઠે લટકતી ધાતુની જે લગડી તે. (ધણ્ટની જીભ-લાળી). ૩ કટલાંક ગાય વગેરે ઢોરની ગરદનપર જીભની પેઠે લટકતી જે જડી ચામડી તે. ૪ બોલવું; ભાષણ; વાચા. ૫ જીભ.

રૂઢિપ્રયોગ-તે બચારીને જીભ નથી એટલે તે મુંગી છે-બીલકુલ બોલી શકતી નથી અથવા તેને ઘણું બોલતા આવડતું નથી. તેની જીભ ઘણી લામ્બી છે એટલે તે ઘણું ન બોલવાનું બોલ્યાં કરે છે. તેની જીભ સખણી રહેતી નથી એટલે ગમે તે ન બોલવાનું બોલે છે અથવા બોલ્યાં જ કરે છે. તેની જીભ ઘણી છૂટી છે-તેને ગાળો દેવાની ટેવ છે. ‘જીભને કંઈ હાડકું નથી હોતું’ એટલે જેમ વાળિયે તેમ વળે તેવી છે. આમ પણ બોલાય ને તેમ પણ બોલાય; સાંડે પણ બોલાય ને નરસું પણ બોલાય. જીભ હલાવવી એટલે સહેજ-જરા બોલવું. ૨ લલામણ કરવી. જીભ ઉપડવી-બોલવા માંડવું. જીભ આડી વાળવી-ટોકા આપવાને બદલે વચ્ચે અડચણ આવી પડે એવું વાંકું બોલવું; અળુકતું બોલવું; વિરૂદ્ધ બોલવું. “પરોણા ભલું થતું હોય કાઠનું, તેમાં તમે આડી વાળો જીભરે”-(બાપુ ગાયકવાડ-કવિ). જીભ કડવી છે-મીઠી છે-જીભ કડવું અથવા મીઠું બોલનારી છે. “કડવી જીભે કાઠ, પાય વળી પાણી નહિ.” (કાવ્ય કૌસ્તુભ.) જીભ કઠાવવી-થકવું; હરાવું; હેરાન કરવું; આશ્ચર્ય ઉપજાવવું. જીભ કાપવાના સમાચાર-ઘણાજ માઠા-કહેતાં જીભ ઉપડે નહિ એવા દુઃખ-દાયક સમાચાર. જીભ ધસી જવી-એકની એક વાત કહેતાં કંટાળી, થાકી જવું તે. જીભ ધાલવી-ટુંકી કરવી-બોલતાં બંધ થવું; ગમ ખાઈ જવી; મર્યાદાસર બોલવું. જીભ ટુંકી થવી-ખેચાઈ જવી-બોલતાં અચકાવું; બોલી શકાય નહિ તેવું થવું; મરતાં મરતાં જીવના આભિમાનિક દેવતાનું ચાલ્યા જવું; મરણ પાસે છે તેની એક નિશાની; જીભ તો વાહયા જેવી દેખાય છે-જેમ વાઢી નાંખનાર શસ્ત્ર ખરાબ તેમ જીભ પણ તદ્દવાર જેવી, માર્મિક શબ્દ બોલીને હૃદયને કાપનારી છે, માટે તે પણ ખરાબ છે. અઘટિત શબ્દો કહેવા, ગાળો દેવી, ૨ જે અર્થ. જીભ કાપી નાંખવા યોગ્ય છે; કારણ કે તે અપશબ્દ બોલે છે. જીભ દોડવી-દોડાવવી-અમર્યાદપણે બહુ બોલ્યાં કરવું. જીભ બંધ કરવી. બોલતા અટકવું-અટકાવવું (સત્તાથી); ચૂપ રહેવું. જીભ લગામમાં રાખવી-મર્યાદામાં બોલવું; જીભ વશ

રાખવી-અંકુશમાં રાખવી. જીભ ટુંકી છે-જે મિત-ભાષિ હોય છે તે માટે વપરાય છે. જીભ ટુંકી કરવી-બોલતા બંધ થવું; મિતભાષિ થવું. જીભે કાંટા પડવા-ગરમીના કારણથી અથવા તરસને લીધે જીભ લુખ્ખી પડવી; અઘટતું બોલનારને કપકા આપતી વખતે કહેવાય કે, તારી જીભે કાંટા કાં ન પડ્યા. જીભે લોચા વળવા-સમજ નહિ શકાય એવા ઉચ્ચાર કરવાં; બોલવામાં લથડીયાં ખાવાં; ચોખ્ખો જવાબ ન આપવો; અસ્પષ્ટ બોલવું. ગણાં તણાં કરવાં. જીભ વળવી-વગર અર્થનું વારે વારે બોલવું. કાઠની સામે બોલવું. જીભ વાળવી-વળવી-શુદ્ધોચ્ચાર કરવા-બોલતાં જીભ અચકાતી હોય તો તે ટેવ સુધારવી. જીભને સખણી રાખવી-મર્યાદાસર બોલવું. જીભના કંકડા કરવા-સ્પષ્ટ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવા માટે; જીભને કસવી. જીભના કટકે કટકા કરવા-જીભનો કુચો કરવો-શિખામણના શબ્દો વારંવાર કહેવા; થાકી કંટાળો આવે ત્યાં સુધી સમજાવવું-કહેવું. જીભને ટેરવે-તટકાળ બોલી જવાય એવું મોંઢે તૈયાર. જીભનો છુટો-અમર્યાદ બોલનારો; બહુ બોલનારો. જીભમાં ગાળ અને જીભમાં ઝેર-જીભે જ સાંડે બોલાય છે અને જીભે જ નરસું બોલાય છે. જીભે ચઢવું-ગોખવું; પાઠ કરવો; જીવડાવે થવું. જીભે સરસ્વતી વસે છે-જે ભણે તે બધું યાદ રહે છે. જે બોલે તે સાચું પડે; સહેલાઈથી શીખી શકે એવો. વ્યંગમાં ગાળો દેવી. જીભનો કરડો-સામાને ન ગમે એવું સખત બોલનારો. જીભ કરડી મરવું-આપઘાત કરવો. મોંમાં જીભ ધાલવી-શાંત થવું; મુંગા થવું. ૨ સભ્યતાથી બોલવું.-(કહેવત) ઉપાડી જીભને લગાડી તાળવે-બોલવું સહેલું પણ કરવું મુશ્કેલ.

“જીભને વારજે, નીકર જીભ દાંત પડાવશે.”

“જીભને દાંતની લલામણ દેજો.” જે જીભવડે કાઠને અળુધટું બોલીએ તો તે ગુસ્સે થઈ આપણા મોંઢામાં મારે અને તેથી દાંત તુડી જાય, માટે પ્રમાણસર બોલવું.

“જીભ કરે આળપંપાળ, ને ખાસડાં ખાય શીર કપાળ.” એટલે જીભવડે ગમે તેમ બોલીએ તો કાઠ સાથે ખાસડાં મારે. “કાઠની જીભ ચાલે, તો કાઠનો હાથ ચાલે” એટલે કાઠ ગાળ દે તો કાઠ સામે મારે મારે.

જીભા જોળી-જોડી, સ્ત્રી તકરાર; લવારી; આડી તેડી વાત.

જીભાળું, વિંબ અસભ્ય; ખરાબ.

અભિયા રસ, નાં પું કથ્યા કરવામાં આનંદ.
અભી, સ્ત્રીં અભતા જેવો આકારનો વાહણના મોંઢાનો
જે આગળ પડતો ભાગ તે અથવા એ ઠેકાણે જે નાનો
સદ હોય છે તે. આ દેશી વાહણોમાં આગળ પાછળ
એ નાનાં તે. વંચમાં એક મોટો એવા ત્રણ સદ
હોય છે તે અભી, સદને કંઠમી કહેવાય છે. ૨. ઉલ;
દાતણ કરતી વખતે અભ ઉપરથી જે મેલ ઉતારે
છે તે વસ્તુ.

અરણ, વિં [સંં અર્ણ] છેકજ નૂનું ચર્ધ જઈ
ખવાઈ ગયલું. (વસ્ત્ર, લાકડું, કાગળ, વગેરે).

અરવંડું, (સ. કિ.) જેરવંડું પચવંડું; હજમ કરવું,
(૨) સાંખવું; વેઠવું.

અરાકેરી, સ્ત્રીં અરા સાથે આથેલી કેરી.

અરાસાળી, સ્ત્રીં જૂનો થયેલો ભાત, એક જાતની
ડાંગર. (સંં અર્ણસાલી ઉપરથી).

અરાણું, નં (અરૂં અને લૂણ) એક જાતનો અરૂં, મીઠું,
મરચાં, હાંગ, સિંધવ, સંચળ, હળદર, વિકલ્પે મરી
વગેરે નાંખીને બનાવેલો રસોઈનો મસાલો.

અરિયા કેરી, સ્ત્રીં અરા જેવી વાસવાળી કેરી.

અરૂં, નં [સંં અરૂં] રસોઈનો મસાલો; એક જાતના
દાણા-મિયાં.

અર્ણ, વિં [સંં] ખખળી-ધસાઈ ગયલું; જરજર
થયલું. ૨ જૂનું; ફાટું પડું. ૩ મરી ગયલું. ૪. અણો,
માત્રમ ન પડે એવો તાવ અર્ણ જ્વર કહેવાય છે.

અણોદાર, પું મરામત, સમરામણી; પડેલાં ધર કે
દેવળ, કે ધર્મદા સમાનની મરામત કરી પાછા
નવા જેવાં કરવાં તે.

અલકાદ, પું [આં] મુસલમાની ૧૧ મો માહનો.

અલખે, અં [આં] હાજરા હજુર. નમ્રતાથી
કહેવું તે.

અલહજ, પું [અં] મુસલમાની ૧૨ મો આદ્રમાસ.
એ મહિનામાં મક્કામાં હજજ થાય છે.

અવ, પું [સંં] જે ચેતન-શક્તિવડે પદાર્થ પોતાની
મેલે મોટો થાય છે, હાલવા ચાલવા બોલવા વગેરે-
નાં કામો કરે છે તે; શરીર અને તેમાંનું ચેતન
જે હાલતમાં એકલાં કામ કરતાં રહે છે તે; જે
શક્તિવડે હું હું-કામ કરું છું એવી સમજ રહે છે
તે; પ્રાણ. ૨ જ્ઞાનથી જોતાં શરીર યકી જૂદું પણ
તેમાં મળી ગયલું દેખાતું ઈશ્વરના અંશરૂપ માનેલું
જે ચેતન તે-એ અર્થમાં અવ અવાતમા કહેવાય છે.
એ અવ-અવાતમા સત્કર્મ અને કેટલાંક બીજાં
સાધનથી વિવે-પરમાત્મા થાય છે એટલે જેને

અંશ હોતો તેમાં અભેદ થઈ જાય છે. ૩ અવ-
ચેતનવાળો જે પદાર્થ તે; પ્રાણી-મનુષ્ય, પશુ,
પક્ષી, તિર્થંક અને બીજાઓ. (ઉદ્દમિજને પણ
કેટલાંક લોક એમાં ગણે છે અને એટલા માટે પદાર્થ
એવી સામાન્ય વ્યાખ્યા રાખી છે) ૪ જેથી એ અવો
પ્રાણી અવે છે તે આધાર; અવન; અવરાન; જિવન-
ગણો. ૫ અવજનતુ: છેક નાનાં પ્રાણી; કીડા પત-
ક્રિયા વગેરે. ૬ ઉપયોગમાં આવે-લાલ કરે તેવો,
વસ્તુમાં તેનો જે અંશ-ગુણ રહ્યો હોય તે; રસ;
દમ; શક્તિ; તેજ-શેરના ધંધામાં હવે ઝાઝો અવ
રહ્યો નથી, આ વાત તું કહે છે ખરો પણ એમાં
કંઈ અવ દેખાતો નથી; તેનામાં હવે અવ નથી કે
તારી સામાં થાય. ૭ પ્યાન; લક્ષ; ઇચ્છાથી પાછળ
લાગવું તે, —આટલા દાહડા તો તેં સુરતી રાખી પણ
હવે તારે અવ લગાડીને કામ ખાર પાડી આપવું
જોઈયે. ૮ પેસો; પુંછ; દોસત, —આજકાલ તેની
પાસે સારો અવ થયો છે; તે ઘણો અવવાળો છે.
૯ અવના સરખું વાહલું માણસ. આ મારા અવ, તું
શું કરવા ગલરાય છે? ૧૦ ઇચ્છા; મરજ; ચાહેના;
મન; નજર, —હવે મારો અવ તે ખાવાપર દોડે છે

અવ અડધો અડધો થઈ જવો એટલે ઘણી ખુશીથી
અથવા ઘણી દિલગીરીથી અવ ખાવરો થવો. અવ
આપવો એટલે સારી પડે કામ બજાવવું. ૨ હુ:ખ
જીવમથી આપવાત કરવા તૈયાર થવું. એકઅવ
થવું, અવ તોડવો—તોડી નાખવો—કાઢવો એટલે
ઘણીજ મેહેનત કરવી, ૨ તલપવું; આતુર રહેવું. ૩
ઘણુંજ ચાહવું. અવ તજી રહેવો એટલે આતુર રહેવું,
અવ ઉડી જવો એટલે એકાએક ગાલરા—ખાવરાં
થવું; ફાળ પડવી. અવ દઈ લગાડી કરવું અથવા
અવ રાખવો એટલે એકચિત્તે—ખ્યાને કરવું; અવ
ખાઈ જવો એટલે સતાવ્યાં—ચિડવ્યાં કરવું; કષ્ટાળો
આપવો. અવ લઈ નાસવું. એટલે ઘણીજ દોડથી—
જલદીથી નાસવું. અવ ઠેકાણે ન રહેવો—ઠરી
હામ ન બેસવો એટલે ચિત્તનું ભમી જવું; ગલરાવું;
હામ ન બેસવો એટલે ચિત્તનું ભમી જવું; ગલરાવું;
ખાવરાં બનવું. અવ કરવો—ઠેકાણે પડવો એટલે
નિરાંત થવી; ગલરામણ દૂર થવી; અવ કરવો
એટલે આત્માને સન્તોષ થવો. અવ ઉપર કરવું
એટલે અવ જોખમાય તેની દરકાર ન રાખતાં કામ
કરવું. અવ માનતો નથી—કશું કરતો નથી એટલે
વિચાર થતો નથી—ખુશી થતો નથી. અવ બેસવો—
ઠરી હામ બેસવો એટલે નિરાંત થવી. અવ મોટો
કરવો એટલે સખાવત કરવાનો જોરસો વધારવો;
ઉદાર થવું. અવ ચલાવવો એટલે હિંમત કરવી.
અવ ચાલવો એટલે હિંમત થવી. અવ કરવો—

બગડેલા એટલે શરીરે અસુખ થવું; તખિયત બગડવી. જીવ જોવા-પ્રલેવે એટલે પાણી ભેરું; પરીક્ષા કરવી; કસી લેવું. જીવથી મારવું એટલે કંઈ પણ જીવવાની આશા ન રહે તેવું મારવું. જીવ થવો એટલે પૂંજ થવી; પેસો એકઠો થવો. જીવ ઉચો થવો એટલે ધ્યાન જતું રહેવું; દીલ ન લાગવું. જીવ પર બેસવું એટલે આધાર આસરો રાખવો. ૨ હઠથી માંગવું. જીવથી જવું એટલે મરવું; પોતે પોતાનું જ મરણ માંગી લઈ મરવું. જીવ લાગવો એટલે ધ્યાન લાગવું. ૨ પ્રીત લાગવી. જીવથી ખચવું એટલે મરવાથી ઉગરવું. જીવ લેવો એટલે મારી નાખવું. ૨ દુઃખ દયાં કરવું; સતાવવું; ચિડવવું. જીવ જતો રહેવો-નિકળી જવો એટલે મરણ થવું. ૨ ઘણું દુઃખ થવું. ૩ આતુરતાથી, મરણ થશે એવી હાલતમાં આવવું. જીવ હુંકા થવો એટલે કસીરું થવું-તેનો આગળ તો અમીરી જીવ હતો. પણ આજકાલ હુંકા થયો છે. જીવ ખાટો થવો એટલે દિલગીરી થવી. જીવ બળવો-બળ્યાં કરવો-જીવમાં બળાપો થવો એટલે ચિન્તા થવી; દિલગીરી થવી. ૨ અદેખું થવું. જીવ બાળવો એટલે ચિન્તા-દિલગીરી કરવી. ૨ અદેખાઈ કરવી. જીવના સમ એટલે પોતાનો વાલો જે જીવે તેના સમ; ૨ જાતના સમ. વાલાના સમ. જીવ પર આવેલી બિલાડી હરડીએ બાંહે એટલે જીવ જોખમમાં આવેલો હોય તો કાઢ પણ પ્રાણી સામો થાય. જીવે મારો ભાઈ, તો કાર કાર ભોળાઈ. જીવતી માંખ ન ગળાય એટલે કાંઈ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ જોળવી હોય તો તે જરૂર પકડાયા વિના ન રહે. જીવ શબ્દ ઘણા પર્ચાય અર્થમાં વપરાય છે. જીવ એટલે (૧) પરમાત્માનો દૈવી અંશ: તે અલ્પજ છે જ્યારે પરમાત્મા સર્વજ છે. (૨) આત્મા; (૩) મન; (૪) પ્રાણ; (૫) બુદ્ધિ, જેમકે એનો જીવ ઠેકાણે નથી એટલે એની અક્ષલ ઠેકાણે નથી. (૬) ચિત્ત, (૭) અંતઃકરણ, વેદાંતમાં એક જીવને ૩ પ્રકારનો માન્યો છે. (૧) પારમાર્થિક જીવ-સાક્ષી (કૂટસ્થ) ચેતન. (૨) વ્યાવહારિક જીવ-સાભાસ અંતઃકરણરૂપ જીવ. (૩) પ્રાતિભાસિક જીવ-સાભાસ અંતઃકરણરૂપ વ્યાવહારિક જીવમાં સ્વપ્ન વિષે અધ્યસ્ત જીવ. (૩. ક) વિશ્વ-અગ્રન વિષે સ્થૂલ દેહનો અભિમાની જીવ. (૩. ખ) તૈજસ-સ્વપ્ન વિષે સ્થૂલ દેહનું અભિમાન છોડીને સૂક્ષ્મ અને કોરણ એવા બે દેહનો અભિમાની જીવ. (૩. ગ) સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ દેહનું અભિમાન છોડીને એક કારણ દેહનો અભિમાની જીવ. કહેવત: જીવે તેને જોખ એટલે દેહમાં જીવ છે ત્યાં સુધી જોખમ છે; જીવશે ત્યાં સુધી આશા છે.

જીવવું થોડું ને મુમતા (જંજળ) ધણી એટલે જીવવાનો સમય હુંકા અને ઉપાધિ ધણી હોયવી. જીવવું જગતને વાહલું છે. એટલે દરેક પ્રાણધારીને હંમેશા જીવતા રહેવાની આશા છે. જીવશે તે જોશે એટલે જે જીવતો રહેશે તે સારાં માઠાં ફળ ભોગવશે.

જીવડું, નં તાનો કીડો.

જીવડો, પું જીવ; આત્મા. (૨) કીડો.

જીવતોજગતે, અં જીવતાં સુધી; હયાતિ સુધી.

જીવતોડ, વિં ધણો શ્રમ-કરાવે તેવું.

જીવદયા, સ્ત્રીં જીવો-પ્રાણીઓ ઉપર દયા.

જીવદશા, સ્ત્રીં જીવની અજ્ઞાન દશા; જીવની આ જગતમાં જે દશા હોય તે.

જીવદાહ, વિં ચોગ્ય; લાયક; (૨) ઉમદા. (૩) મજબુત.

જીવદેહ, પું જીવવાળો દેહ; સ્થૂલ શરીર.

જીવધારી, વિં જીવ ધારણ કરનાર; જીવવાળું (૨) પું પ્રાણી.

જીવજન્ત, જીવજન્તુ.

જીવજન્તુ, પું છેકજ નાનો પ્રાણી-પછી ઉડતો કે છાતી ધસતો; ક્ષુદ્રજન્તુ; જિવડું; કીડો.

જીવજન, વિં હંદગી જેટલું વાહલું; કીમતી.

જીવજી, પું ધણી; માલીક.

જીવતચરો, સ્ત્રીં મુવા પંછી નહિ પણ જીવતાં પોતાને નામે વરો કરવો તે. જીવંત ક્રિયા પણ કહે છે.

જીવતર, નં હંદગી; જન્મારો; ભવ; ૨ મનબો; અવતાર.

જીવતદાન, જિવતદાન.

જીવતું, જિવતું.

જીવદાર, વિં લાયક; ચોગ્ય. ૨ ઉમદા, ૩ મજબુત.

જીવન, નં [સં] જીવ-પ્રાણ રાખી રહેવું તે, જિવવું તે. ૨ જે સાંધને-તજવીને-ઉઘોગે-ખોરાકે જિવવું રહેવાય તે; આંજીવિકા; ગુજરાન; ગુળરો; નિર્વાહ. ૩ જે વસ્તુવડે બીજી વસ્તુ ટકી રહે છે તે; દીવાનું જીવન તેલ, અગ્નિનું જીવન લાકડું. સન્તનું જીવન હરિભજન ઇ. ૪ પાણી-ઉદક. ૫ એક જાતની અંબળાંની દવા (ચંચનપ્રાશાવેલ)નું નામ.

જીવનકથા, સ્ત્રીં જિંદગીનું વૃત્તાંત; જીવનચરિત્ર.

જીવનકલેહ, પું જીવન ટકાવવા માટે કરવામાં આવતો પરિશ્રમ; જીવનસંગ્રામ.

જીવનકાર્ય, નં જિંદગીનું મુખ્ય કાર્ય.

જીવનગાળો, જિવનગાળો.

જીવનચરિત્ર; નાં જિંદગીનું વૃત્તાંત.
 જીવનદોરી, નાં સ્ત્રીં આશા; જીવનનો હેતુ.
 જીવનમંત્ર, નાં જિંદગીનો મુખ્ય મંત્ર.
 જીવનરસાયન, નાં પ્રાણીઓના શરીરની ધાતુઓનું રસાયનશાસ્ત્ર.
 જીવનશક્તિ, સ્ત્રીં જીવનની મૂળ શક્તિ.
 જીવનશાસ્ત્ર, નાં જેથી જીવ દેહમાં ટકી રહે તે સમ-
 બલનારું શાસ્ત્ર.
 જીવનસાકુંદલ્ય-સંકળિતા, નાં સ્ત્રીં જેથી જીવનું સાર્થક થાય તે.
 જીવનસિદ્ધાંત, પું જીવનમંત્ર; જીવન ગાળવાનો સિદ્ધાંત.
 જીવનસૂત્ર, નાં જીવો-જીવનદોરી.
 જીવનસ્મૃતિ, સ્ત્રીં જિંદગીની સ્મરણરૂપે લખાયેલી કથા; જીવનચરિત્ર.
 જીવનમુક્ત, વિં [સં] મુક્ત પછી નહીં પણ જીવ-
 તાંજ સ્વહિત-સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જ-મમરણથી,
 ત્રિવિધિ તાપથી મુકાયેલો-છુટેલો એવો પ્રાણી. જીવન
 મુક્તિ એટલે પરસ્વહાનું જ્ઞાન થતાં મોક્ષની દશા
 મોગવની તે. મોક્ષ; જ-મમરણનો ફેરો ટળવો તે.
 જીવનોપાય, પું ગુજરાનનું સાધન.
 જીવન્ત, વિં [સં] જિવતું.
 જીવબળ, નાં જીવવાની શક્તિ; પ્રાણ.
 જીવરૂં, વિં (કા.) ચાલાક; સપ્ત; હોશિયાર.
 જીવલગ, વિં જીવની સાથે લાગેલું, જેમ શરીરને
 જીવ એકઠાં છે તેવું; ધણું જ પાલું; પ્રાણપ્રિય.
 જીવલેણ, વિં મરણ નિપજાવે એવું.
 જીવલોક, પું જીવો-પ્રાણીનો લોક; જીવલોક.
 જીવવિદ્યા, સ્ત્રીં જેમાં જીવની ઉત્પત્તિ સમજાવવામાં
 આવી છે તે શાસ્ત્ર.
 જીવતું, કિં અં સજીવ-જીવવાળું હોતું-રહેતું; મરણ
 ન થતું; દયાત રહેતું. ૨ નાશ ન પામતાં ટકતું
 મરણથી ઉગરતું; ખચતું.
 જીવશેષ, વિં માત્ર જીવ બાકી રહેો હોય તેવું;
 (૨) પું ભૂતકાળના પ્રાણી કે વનસ્પતિનો પૃથ્વીના
 પડમાંથી મળી આવતો અવશેષ.
 જીવસરોસર, વિં જીવ જોખમાય તેવું.
 જીવહત્યા, સ્ત્રીં જીવની હત્યા.
 જીવા, સ્ત્રીં ધનુષ્યની દોરી.
 જીવાઈ, જિવાઈ.
 જીવાજીવ, નાં પું જીવતો જીવ; પ્રાણનો પ્રાણ;
 અત્યંત પ્રિય.
 જીવાણ, પું અણુ જેવડો જીવ; સદમ જંતુ.

જીવાત, પું નાના નાના જે જીવો તે. અનાજ વગેરે
 હોય છે તે.
 જીવાતખાતું, નાં પાંજરાપોળમાં અનાજ વગેરે
 પડેલાં જીવડાંના રક્ષણ માટે રાખેલું સ્થાન.
 જીવાતમા, પું [સં] જીવ (૨ જ અર્થમાં).
 જીવારો, નાં પું- જીવિકા, જીવાઈ, જીવનદોર
 જીવનગાળો, વેતન; પગાર, આજીવિકા, જીવનગાળો.
 જીવાળ; વિં સજીવ હોય તે, જીવતું. ૨ કીવત-પ્રાણ
 દમ-તેજવાળું.
 જીવિકા, સ્ત્રીં [સં] જીવન; ગુજરાનની તજવીજ
 ઉદ્યોગ, મિલકત, જીવરો.
 જીવિત, વિં ધાં [સં] જીવતું કરેલું.
 જીવી, વિં [સં] જીવે તે-તેવો, જીવનાર, ચિરંજીવ
 એટલે ઘણા કાળ જીવનારો; ૨ ગુજરાનને મ
 આધાર રાખનાર. (સમાસને અંતે) જીવના
 નભનાર; દા. ત. શ્રમજીવી, પોતાની મહેનત ઉપ
 જીવનારો પ્રાણી; મજૂર; કામદાર. શ્રીજીવી, પોતા
 મિલકત ઉપર ગુજરાન કરનારો; શ્રીમંત; પૈસાદાર.
 જીવી, સ્ત્રીં મુજ, ભોડી કે સુતરની દોરીવા
 ખાટલો ભરતો જે જે સેરો વારા ફરતી છુટકે અ
 તારે છે તે. એ સીસામાં તકિ-પણ જે સાથે
 સાથે બેઠકું રહે છે. ૨ જીનું નામ.
 જીવેજાન, વિં જીવના જેવું-વાહું, જીવની સા
 લાગેલું જીવલગ, પ્રાણપ્રિય.
 જીસમ, નાં [આં] શરીર, બદન.
 જીસાહુબ, અં [આં] માન સાથે જવાબ આપવો તે
 જીંકતું, નાં જીંકતો કોટલાવાળો ધીજીંકાપ.
 જીઆળ, જીઆલ.
 જીંકણ, જીંકણ.
 જીંકણું, જીંકણું.
 જીંસરું, જીંસરું.
 જીંહલણું; કિં અં વાચ્યાર્થ દલમાં બેઠાવું.
 ઉપરથી સક્ષાર્થ કે વરાતમાં ધોડે એમીને જ
 (વરરાજની મશ્કરી કરતી વખતે વપરાય છે) “એવું
 બાંધ્યા છતાં, જીંહલણું શું થશે?” (પ્રેમાનંદ.)
 જી, જી.
 જીઆખાતું, જીવાખાતું.
 જીઆખોર, જીવાખોર.
 જીઆર, જીવાર.
 જીઆળ, જીવાલ; પું બરતી, વીળ, પાણી ચડતું તે.
 જીઈ, સ્ત્રીં [સં] જીવિકા એક જાતનાં સૂચકીદાર
 ફૂલ અથવા તેના છોડ, “ગુલાલામાં રાંધે આરી
 નાઈ જીઈમેં કનૈયા ચિરાજે.”

ઓ, જુવો.

ક્રિત(ગત), વિં યુક્ત; જોડેલું; (૨) યોગ્ય અનુકૂળ.
ક્રિતી-ક્રિત, સ્ત્રીં [યુક્તિ] કરામત, કળા, તદ્દષીર,
તજવીજ, ગોઠવણ, હિકમત. ૨ ઉપાય, દલાજ.

કુખામ, નં [ક્રાં] સજેખમ, શરદીની ખીમારી,
જેમાં નાકમાંથી પાણી ટપકે છે તે.

કુગ, પું [સંં યુગ] લામ્બો કાળ. ૨ કૃત, ત્રેતા,
દ્વાપર ને કલિ એ ચાર જુગ કહેવાય છે. ૩ એ ચારે
મળીને એક તે. ૪ જોડું, જોડ, બે. ૫ સોકટાંની
રમતમાં સાથે મેળવેલી જે બે સોકટી તે.

જુગજુગ, અં [યુગાનુયુગ] ધણાએક જુગોમાં ધણા
લામ્બા કાળ સુધી.

જુગદું, જુગાર.

જુગત-તી જુકતી, વિં [યુક્ત] એકડું, સાથે-જોડું
હોય તેવું. ૨ ઘટ્ટું, માફક અનુકૂળ.

“હેલ તારી નથી, જોને જુગતે કરી,

રાખતાં નવ રહે, નિથે જાય.” (નરસિંહ).

જુગતખા, જગદખા.

જુગદીશ, જગદીશ.

જુગમ, નં [યુગમ] જોડી; જોડ; સાથે જે બે તે.
“જુગમ રવિ-સુતરૂપ આગળ જાય નાખી વાટ.”

(પ્રેમાનંદ)

જુગલ, નં સ્ત્રીં [યુગલ] સાથે-જોડાયલાં એવા જે
બે તે. ૨ જોડી; જોડ; જોડું. જુગલ સ્વરૂપ દર્શન-
સ્ત્રી પુરૂષ એકમેકને વળગેલાં હોય તેવું અથવા
સજોડે-સાથે હોય તેવું દર્શન.

જુગલ કિશોર, પું કિશોર વયના બે, કિશોર કિશોર
(રાધાકૃષ્ણ માટે વપરાય છે.)

જુગાર, પું [સંં હુતકાર ઉપરથી] પૈસા રૂપિયા
માલ જનસ વગેરેને, પાસે મુકી, ફલાણો પાસે
પડે તો તે લઈ લેવું ને ન પડે તો આપી દેવું-
એવી સરતની રમત રમવી તે. નાણું હારવા જિત-
વાની સરત બકી હરફાઈ જે રમત રમવી તે; હુત
જુગદું; જુવું. ૨ ખરી મેહેનત કરી ફળ ન મેળ-
વતાં-ખરેખરા માલનો સોદો ન કરતાં નસીબ
ઉપર આધાર રાખી ઉપલક ઉપલક આપવા લેવા-
નો જે ધન્ધો કરવો તે; સદ્દો. જુગારખાનું-જુગાર
રમવાનું ઠેકાણું.

જુગારી, વિં જુગાર રમનાર; જુગારના જેવો ધન્ધો
કરનાર; ‘હાથો જુગારી બમણું રમે.’

‘જુગારી હાથે વાંકડું, વાનર કાટે હાર;

ધેણી માથે બેડું, તે જાને કેટલીવાર?’

જુગુપ્સા, સ્ત્રીં નિદા; (૨) ચીતારી; સખત ઘણુગમે.

જુગુપ્સિત, વિં નિદિત; (૨) ચીતરી ચઢે એવું.

જુગોજુગ, અં જુગજુગમાં; ભવોભવ; હમ્મેશ્વ
ભવેદાન.

જુગિત, જુકતી.

જુગમ, જુગમ.

જુગાઈ, સ્ત્રીં જુગાપાણું.

જુગે, વિં [ક્રાં] જળરૂં; લઈ. ૨ ચાલાક; ચતુર.

જુજવી, વિં [આં] જુજ એ શબ્દ જોવા.

જુજવું, વિં જૂડું જૂડું; નાણું નોણું, ત્યાં ત્યાં.

“પડ્યો સ્વજનથી જુજવો, ત્યારે સુરતીને દુઃખ થાય.”

(કાલિદાસ.)

જુગવું, જુઝવું.

જુઠણ, વિં ભાણામાં ખાતાં વધેલું તે; જાંડયું;
છણમણ; ખોરેલું તે.

જુઠણ, પું ભવાઈમાં જૂડું જુગવું ભાંડ ખોલનારો;
તરકાડ્યો.

જુઠાણું, નં જૂડું એવું જે કંઈ તે-(ખોલવું-લખવું
વગેરે) ડગાઈ; મિથ્યાપણું; ખોટું દેખાવું તે.

જુડું-ડું ડું. જૂડું.

જુઠાખોલું, પું જુડું ખોલનાર; અસલ ભાષા.

જુડી, જૂડી.

જુત, વિં [યુત] જોડાયલું; સાથે-જોડે હોય તેવું.

જુતીખોર, વિં ખાસડાં ખાઉ-ખોર.

જુથ, જુથડું, જૂથ.

જુડું, જૂડું.

જુથ-ફ, નં [યુથ] લડાઈ; સફ્રામ, ૨ વઢવાડ;
મારામારી.

જૂનવટ, સ્ત્રીં જૂનાપણું.

જૂનવાણી, વિં જૂનું. (૨) જૂનાં રીતારવાજ, જૂની
કવિતા ઇં.

જૂનું, જૂનું.

જૂનુંખખ, વિં ધણું જ જૂનું; ધસાઈ ગયલું.

જૂનુંપાનું-પુરાનું. વિં જૂનું; વપરાયલું; ધસાયલું;
ફાડુંપડું.

જૂનોપાપી, પું ધણા દાડાના વહિવટવાળો-અનુ-
ભવી-ડાહો સમજુક-ખુણાખોચરાની વાત જાણુ-
નારો પુરૂષ; ધણા જજૂનાં પાપ-કાવતરાં જાણુનારો,
જૂબાં-જાન, સ્ત્રીં જૂબાં ખોલી, ભાષા.

જૂબાની, જૂબાની.

જૂમખુ, જૂમખું.

જૂમ્મા, જૂમા, સ્ત્રીં [આં] શુક્રવાર.

જૂમલે-દલે, અં સઘળી સફળ્યા એકઠી કરેલી હોય
તેમ; એકઠી કરીને; બધી મળીને; એકનંદર; કુને.

જુભલો-લ્લો, પું [આં] સહુ મળીને જે સહુખ્યા થયલી તે; સરવાળા; એક-દર આંકડો—જથો; ખેરીજ; મેળવણી.

જુમામરિજદ, સ્ત્રી [આં] મુસલમાનો શુક્રવારની નમાજ જે મીટી મરિજદમાં પઢતા હોય એવી શહેર કે કસ્બાની મરિજદ.

જુમેરાત, સ્ત્રી [આં] ગુરવાર; બૃહસ્પતિવાર. [હિન્દુઓ સૂર્યોદયથી, અંગ્રેજો મધ્ય રાત્રિથી ને મુસલમાનો સૂર્યાસ્તથી દાહડો બદલે છે. તેથી ગુરવારને દિવસે સૂર્યાસ્ત પછી શુક્રવાર બેઠો ગણે છે. માટે એ રાતને જુમેરાત એટલે શુક્રવારની રાત કહે છે.]

જુમેદાર, વિં [આં] જોખમવાળો; જવાબદાર

જુમેદારી, સ્ત્રી [આં] જવાબદારી.

જુમ્મો, પું [આં] સોંપણ ખાવાય-ગરડે તો તે બાબતો જવાબ દેવાનું જે જોખમ તે; જવાબદારી; આપેલો વિશ્વાસ પાળવાનો જે માથે ભાર-ખાજ તે.

જુરત-રિયત, સ્ત્રી [આં] છાતી; હિસ્મત; શૌર્ય બહાદુરી. ૨ જોર; ગળું; રામ; હોસ.

જુલમ, પું [આં] જબરદસ્તી; સખી; ન સહુખાય તેવું દુઃખ દેવું તે; બળાતકાર; જોરાવરી; ખરજોરી બેદાદ; ગેરધનસાફ; અન્યાય; અધર્મ.

જુલમગાર, વિં જુલમ કરનાર.

જુલમાત-ટ, સ્ત્રી જુલમગારપણું.

જુલમી, વિં જુલમ કરનાર. ૨ જેમાં જુલમ હોય તેવું જુલાખ-પ, પું [ફાં] જેથી ઝાડ થાય તેવું ઓસડ. રેય. વિરેયન. ૨ એ ઓસડથી જે ઝાડ થાય તે જુલાખ આપવો-ગભરાવવું.

જુલમ; જુલમ.

જુલ્ફ-ફાં, નં [ફાં] લમણાપર લટકતી આંકડા-દાર આવી રહેલી બાલની ભરાવ લટ તે.

જુવડું, જુગડું.

જુવતી-તી, સ્ત્રી [સં] યુવતિ] જુવાન સ્ત્રી.

જુવા, પું ગલીય જગોમાં પાકતા દહીં દેતા એક જાતના શવડા. ૨ જુગાર.

જુવાખાતું, નં જ્યાં જવું-જુગાર રમાતો હોય તે ઠેકાણું. ૨ જ્યાં જૂવા હોય તે ઠેકાણું.

જુવાખોર, વિં જવું રમનાર; જુગારી.

જુવાન, પું [ફાં] અથવા સં યુવા.] જવાન. કહેવત: જુવાન (અથવા નવો) જોશી અને ઘરડો (અથવા જુનો) વેદ હોય તો સારા-કારણ કે નવા જોશીનું પ્રશિતાદિ જ્ઞાન સારું હોય અને જુનો વેદનું અનુભવ

જ્ઞાન સાદું હોય. “જુવાન વહુ ને જુદો લાડો, એનો રોજ ઉડીને લવાડો” એટલે કનેક્ટ મુખી ન હોય.

જુવાનજોધ, નાં પું મજસૂત ખાંધાનો જુવાન માણસ.

જુવાની, સ્ત્રી [યૌવન] જોખન; તરણાવસ્થા; યુવાવસ્થા. કહેવત: જુવાની અને દીવાની ખેંચરાખર એટલે જુવાનીનો જુસ્સો મર્યાદિત ન હોવાથી કાંઈ કાર્યમાં અફળ નીવડે ભારે તે કાર્ય દીવાનો માણસના કાર્ય સાથે સરખાવાય છે. “જુવાનીનું ગળું ને રાતનું દળું” એ વખત આવે ખપમાં આવે.

જુવાખ, જવાખ.

જુવાર, સ્ત્રી ચોમાસામાં ચાતું એક ધાન્ય-એ કસ-ણામાંથી નિકળે છે.

જુવાળ, પું ભરતી; ઝાર.

જુવારા, જવારા.

જુવું, જૂવું.

જુસતિસ, જસ્ટીસ સ્ત્રી [અં] ઇનસાફ, ન્યાય.

જુસરી, સ્ત્રી ગાડીના તે ભાગ જે બળદોની ખાંધ પર મુકવામાં આવે છે. (જુંસરી.)

જુસ્તેજુ, સ્ત્રી [ફાં] શોધખોળ.

જુસ્સો, પું [અં] દિલમાં લાગ્યાથી જે ઉશ્કેરાયલી હાલત થાય તે. મનનો ઉમરો, લાગણી, મનોવિકાર, ઘ્યાનો-પ્રીતિનો-ક્રોધનો-બહાદુરીનો વગેરેનો જુસ્સો.

જુહાર, પું એક ખીજના મેળાપની વખતે પ્રણામ, નમસ્કાર, આશીર્વાદ, જે ગોપાળ, સલામ વગેરે કરવામાં આવે છે તેવા અર્થમાં વપરાય છે. એ શબ્દ શેડ સાહુકાર તથા રજવાડાના લોકમાં વપરાય છે.

જુંગાઇ, સ્ત્રી મજબૂતી; (૨) ચાલાકી; ચતુરાઇ.

જુંગું, વિં જખડું.

જુહાર પટોળાં, નં એસતે વરસે સારાં લુગડાં પહેરી કરીને સર્ગા વાલાંઓની પરસ્પર ભેટ લેવી તે. ૨ એ દહાડે જમાઇ સાસરે જમવા બેસે છે અને લાં સહુ માણસો સાથે ખુશીમાં જમે છે ને આતશબાજ ફેડે છે તે રીત.

જૂ, સ્ત્રી [સં યુદ્ધ] સાફ ન રાખેલા નિમાળામાં અથવા ઘણા દાહાડાના વગર ધોયલાં લુગડામાં જે ઝીણા શવ થાય છે તે. એનાં ઈંડાં તે લીધે કહેવાય, એ કાળી અથવા ધોળી હોય છે. ચામડીને વળગી રહેનારી ગોળ જૂ તે ચામજૂ કહેવાય છે.

જૂઈ, જૂઈ.

જૂજ, પું કાચગાના થોડા ખાંધી એકદાં સીવેલાં તે.

જૂજ, વિં થોડું, જરા, સેજ. ૨ હલકું, વિસાત વગરનું.

જૂડું, પું (વાળનો) ઝૂંડો, સમઢ.

જૂડ, નં જૂડાણું.

જૂડણુ, નં એડું; છંડાયલું. (૨) પું રંગલો; વિદ્યુષક; (લવાઇમાં).

જૂડું, વિં સાચું નહિ તે, ખોટું; જૂડું પાડવું એટલે ખરું છે તે ખોટું છે એમ કહેવડાવવું, રૂઢિ, મારો હાથ જૂડો પડ્યો છે એટલે મારો હાથ લકવા અથવા કાઢી રોમથી સત્વ વગરનો, ક્રિયા કરવામાં શક્તિ વગરનો થઇ ગયો છે. કહેવત:-જૂડાની માને જૂડો પરણે એટલે સરખે સરખા બરાબ સ્વભાવના માણસને મેળ બેસે. જૂડાનું આવરદા ચાર ધડીનું એટલે જૂડો વહેવાર લાખી-સમય ટકતો નથી. જૂડું બોલવું તે જખમારવી એ બે બંરાબર એટલે જૂડું બોલવું એ પાપ કરવા બરાબર છે. જૂડો સાચાને વટલાવે, જૂડાને ક્યાં પકડીએ? એટલે જૂડાણું કેટલીકવાર સાચા કરતાં પણ ફાવી જાય છે. જૂડો હુતરો તે બજારનો કુતરો બરાબર.

જૂડું, અજૂડું 'દયાના-પ્રીતમ વાહલા, મનમાં વિચારો. જૂડું ખાય તે મીઠાની આશરે.' (દયારામ).

જૂડી, સ્ત્રીં જડી નરમ ને લાગ્યી એવી લીલોતરીને એકડી આંધેલી તે; પાતરાં-મોગરી-ડાલાની જૂડી. ૨ જેડેલું તે. (દહેચીની જુડી.)

જૂડો, પું હોળ્યા વિનાનો ચોટલો દોરેવતી આંધેલો તે. જૂટી, સ્ત્રીં જોડા; પેગર; પગરખું. જૂટી મારવી-ખાવી વગેરે. રૂઢિ: જૂટું મારવું એટલે જોડા-પગરખાંથી મારવું. તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થ તિરસ્કાર કરવો; બેદરકાર રહેવું. જૂટે મારી જવું એટલે ધંધામાં કે ખીજા કશામાં ખોટા ખાવી હોય તો પણ દરકાર કરવી નહિ. જૂટું ખાવું-પડવું એટલે બે આખર થવું. એ તો મારા પગની જૂટી બરાબર છે એટલે હું એના તરફ તિરસ્કારતી નબરે. જેહ છું. એની જૂટી બરાબર કાણુ છે? એટલે એનાં પગરખાં બનાવનાર મોચી જેટલી પણ કાંઈની કીંમત નથી તે એના જેવું તો કાણુ બરાબરીમાં યાય? એને ઘેર કાણુ જૂટી લાઇ જાય? એટલે એને ઘેર જવાની મને જરા પણ દરકાર નથી. (તિરસ્કારમાં) જુતિયા ખાઇ પણ મખમલકી એટલે વાંક પડ્યો ખરો પણ લાભ થયો.

જૂથ, નં [સં યૂથ], ટોળું (પથુ-પક્ષીનું). ૨ જથો; સમુદાય.

જૂદાઇ, જુદાઇ, સ્ત્રીં જૂદું પડવું-હોવું તે; વછુટવું તે. ૨ વિયોગ. ૩ બેદ; અન્તર; પડદો-મારે ને તેને કંઈ જુદાઇ નથી. જુદાગીરી; જુદાઇપણું.

જૂદું, વિં એકડું-બેળું-સાથે ન હોય તેવું છૂટું; વેગળું; તોખું. કહેવત: જૂદે જૂદે મોઢે જૂડી જૂડી

વાત એટલે દરેક માણસનો જૂદો જૂદો અભિપ્રાય હોય છે.

જૂન, પું [અં] અંગ્રેજી વરસનો છઠ્ઠો મહિનો. જૂનું, વિં [જૂનું] નવું તરિક તે. ૨ અસલનું; ધણા કાળનું. ૩ થઇ ગયલું; જાણ્યામાં આવેલું. ૪ ધસાઇ ગયલું; કહેવત: જૂની આંખે નવાં કૌતુક એટલે વૃદ્ધ માણસનો પુરાણો વિચાર અને જુવાનિયાઓના નવા વિચાર. જૂનાં ઝાંડાં ઉડાં મૂળ એટલે જે માણસ ધરડો અને અનુભવી હોય તેની અસર પણ સારી હોય. જૂમ, સ્ત્રીં કૂં કિંવાથી-કામમાં મચી રહ્યાથી જે ઉસકરાયેલી હાલત હોવી તે; જુમ; જોમ.

જૂવું, નં જુગાર.

જલસો, સું બળદ પગોટવાનું બે પાંખાંનું લાકડું ધિસલું. ૨ જળસો (ફા.) ખેલ, નાટક.

જે, સં એ સર્વનામ વસ્તુને દેખાડી-પછી તેનો ખીજા સાથે થતો સંબંધ બતાવે છે.-જેની સાથે તે આવે છે. અં એ શબ્દ, જે વાક્યના બે ભાગને અથવા બે અર્થને જોડે છે. તમે જાણો છો તેનું કારણ એ છે જે પરમદાહડે સલા મળી હતી, તેમાંના ઠરાવ તમને કાઢી કારભારીયે કહ્યો હશે. જે, કેના અર્થમાં અંગ્યરૂપે હોય છે લારે પછવાડે તે આવે નહિ.

જે, પું-સ્ત્રીં જય.

જે કાંઈ, સં નાં એ સર્વનામ કાંઈ પણ વસ્તુ દર્શક છે. જે કાંઈ કામ, ધંધો વગેરે.

જે કોઈ, સં નાં એ સર્વનામ પ્રાણીદર્શક છે. જેમ કે જે કાંઈ માણસ, જનાવર.

જે ગમ, જે તરફ, જે પાસ, જે મેર, અં જેણી ગમના અર્થમાં.

જે ગોપાળ, પું એક ખીજાને મળતી વખત એ શબ્દ બોલાય છે.-વેળુવ વાણિયાઓમાં. વેળમાં. જે નારાયણ એટલે પડી ભાંગવું; ધણાય નમઃ જે હરિની આરતી એટલે હરિની આરતી કર્યાની પેઠે કૃતાર્થ થવું; નિરાંત થવી; પરવારલું.

જેજે, સં બેવડાતો સંબંધ દર્શક સર્વનામ.

જેજેકાર, જયજયકાર.

જેજેવતી, સ્ત્રીં એક રાગણીનું નામ છે.

જેટલું, વિં સખખની અર્થ માપકબજન દેખાડે છે.

'જેટલો ગોળ લાલશો તેટલું ગળું થશે.' જેટલું પેટનાને લાગે, તેટલું પરાયાને ન લાગે' એટલે જેટલી લાગણી સ્વજનને હોય તેટલી પારકાને ન હોય. જેટલું સાથે તેટલું આવે છે. ૨ સહજ્યા પણ બતાવે છે.-વર્ગમાં જેટલા (છાકરા) હોય તેટલાને મોકલજે.

જેટલે, અં. જેટલાંના અર્થમાં અંતર-છેડું ખતાવે છે.
 ‘પાણી જેટલે ઉચેથી આવતું હોય તેટલે ઉચે પાણું
 ચઢાવવાનું કરિયે તો સઠી શકે.’ ૨ જે સમયે;
 જેવારે; કર્મ થતું હોય તે વખતે. ‘મુદ્ધિપતિ આવે
 છે જેટલે, સભા સઠળ બોલી તેટલે.’ (સામળ) ૧ લા
 અર્થમાં જેટલેલગી-મુધી એમ પણ બોલાય છે.
 જેકે, પું. [સં. જ્યેષ્ઠ] સ્ત્રી-વહુના ધણીનો જે મોટો
 ભાઈ તે. સંવત્ વરસનો આઠમો મહિનો.
 જેઠાણી, સ્ત્રી. જેઠની-વરના મોટા ભાઈની જે વહુ તે.
 જેઠી; જેઠ મહિતાની પૂતેમ.
 જેઠીપુત્ર, પું. વડો છોકરો.
 જેઠીમધ, ન. [સં. મધ્યષ્ટિકા] એક જાતના ઝાડનું
 ગળચડું ડાંખળું-છોડું. એ આસડમાં કામ આવે છે.
 જેઠીમધનો સીરો, પું. ગાંધીને લાં મળતું એક
 આસડિયું. એથી જીલાળ થાય છે.
 જેઠીમલ, પું. સહુથી વડો મલ; પંચમીમલ.
 જેઠાળું, ન. પરણ્યા પછી કન્યાવાળાએ વરવાળાને
 જમવા તેડવાની એક રીત; નાનો ગોરવ.
 જેણીગમ, અ. જે તરફ-લણી-આલુ-દિશાએ.
 જેતા, પું. છત મેળવનારા વિજેતા.
 જેતૂન, ન. એ જાતનું તેલી બી. ‘આલીવે.’
 જેતે, ગમે તે; હર કંઈ.
 જેખ, સ્ત્રી. શોભા; સુંદરતા.
 જે પ્રમાણે, અ. જે રીતે-પ્રકારે.
 જેમ, અ. જે રીતે-પ્રકારે.
 જેમકે, અ. આ રીતે-પ્રકારે કે; દાખલો કે.
 જેમતેમ, અ. ગમે તે-હરકાઈ રીતે.
 જેમતું તેમ, અ. જેમ અસલ હતું તેમ જ; તે જ
 હાલતમાં; ફેરફાર ન હોય તેવું.
 જેર, ઝેર.
 જેર, વિ. [ક્રાં.] વશ-તાએ થયલું; હારી થાકી ગયલું.
 નખળું-કમળેર થયલું.
 જેરકડી, સ્ત્રી. તાબામાં રાખવા સાર જે કડી તે
 ધોડાનાં મોડામાં હોય છે.
 જેરદરત, વિ. [ક્રાં.] કમળેર; નખળું; જેર થયલ
 છે હાય જેનો તે. એનું ઉલટું જળરદરત.
 જેરખંદ, પું. [ક્રાં.] ધોડાના મોડાંપર નચ્યા અથવા
 ઉપર ખનાત સીવી લીધેલી એવાં ચામડાંનો જે પટો
 હોય છે તેની સાથે, જેનો એક છેડો બેરવેલો અ.
 જેનો બીજો છેડો પેટની તીચે તડું સાથે બાંધેલો.
 એવો આગલા પગીની વચમાંનો ચામડાં-ખનાત-તે
 જે પટો તે. ૨ ચામડાંની લામ્બી પાટી-ચાળા
 જેરખંદનો માર.

જેરવતું, કિં. સ. પચાવતું; અઝમ કરવું. ૨ સહન
 કરવું; ખમવું; વેડવું.
 જેરો, પું. ગરેલો ભૂકા; (૨) જરદો, તંબાકુનો.
 જેલ, સ્ત્રી. [અં.] અન્દીખાનું; કદખાનું.
 જેવડું, વિ. સમ્યન્ધી અર્થમાં માપ-પ્રમાણ ખતાવે
 છે. તે ધાકરી છે તો સત્તર વરસની પણ ૩૦ વરસની
 તેની માં છે તેના જેવડી દેખાય છે. એ શબ્દ ઊંચાઈ
 મોટાઈને વિશે ધણી પ્રવર્તે છે. જેટલું, માપ તથા વજન
 તથા સંખ્યા ખતાવે છે પણ જેવડું, માત્ર માપનેજ.
 જેવર, ન. સનાં રૂપાં હીરા મોતી વગેરેનાં ધરણાં;
 દાગીના.
 જેવરી, સ્ત્રી. દારી.
 જેવારે-વખતે-વેળા, અ. સમ્યન્ધી અર્થમાં કાળ-
 સમો ખતાવે છે; જ્યારે.
 જેવારો, પું. જયનો વારો-વખત.
 જેવું, વિ. સમ્યન્ધી અર્થમાં રૂપ ગુણ જાત વગેરે
 ખતાવે છે; માફક; પેઠે. અ. જેમ, જેવું કે-જેમ
 કે જેવું તેવું-કાઈ પણ-ગમે તે રીત-જાત-રૂપ-
 ગુણનું, અ. જેદરકારીથી કાઢી પણ રીતે કરી મુકેલું
 હોય તે ખતાવે છે; ગમે તેવું.
 જેવે, અ. જે વડે-ચાલતું કર્મ ખતાવે છે.
 જેષ્ટ, જેષ્ઠ.
 જેષ્ટા, જ્યેષ્ઠા.
 જેષ્ટિકા, સ્ત્રી. [યષ્ટિકા] લાકડી.
 જેસલી, સ્ત્રી. ખેતરમાં ચાસ પાડવાનું ઓળખર.
 જેસલો; પું. પૈડાં વગરનું બળદ પલોટવાનું વાહન.
 (૨) ઝાંખરાં, ઈંધણી-વગેરે સેલથી ઊંચકી લાવવાનું
 હલકું ઓળખર; સળકું.
 જેહ, સ. જે (કવિતામાં).
 જેહાદ, સ્ત્રી. ધર્મને ખાતર કરેલી લડાઈ.
 જેહુ, ના. ગ્રામ્ય શબ્દ-ધૂળ.
 જેહર, ઝેર.
 જે, પું. એક પૈસો.
 જેન, પું. એ નામનો વેદ ધર્મથી ઉલટો એક ધર્મ;
 જુદા ધર્મનો એકે ભેદ; આવકનો ધર્મ. વિ. એ
 ધર્મનું-સમ્યન્ધી.
 જો, અ. કહી છું તે પરમાણે તું જોય-ધારે-વિચારે-
 કબૂલ કરે તો આ પરમાણે કહે-ચાણ એવા સંશય
 રૂપ સમ્યન્ધી અર્થમાં એ શબ્દ વપરાય છે; સરત
 બળવે છે. જો તું કાલે બરાબર દશ વાગતે મારે
 ઘેર આવીશ તો હું તારી સાથે આવીશ. જોની
 સાથે તેનો સમ્યન્ધ છેજ. એ ઉભયાન્વયી અન્યય
 કેવાય છે. ૨ જોઈએ અર્થમાં. -જો તેણે ફેડું નામ
 મેળવ્યું! ૩ (કવિતામાં).

જોધતું, વિં. જેટલાંનો અપ-નું કામ-ની જરૂર હોય તેટલું. જોધતી વસ્તુ મજાવી લેજો; જોધતું-કરતું-જોધયે તે, ૨ ઘટતું; લાયક-તમારે તે કામ કરવું જોધતું નોતું.

જોધયે, કિં. વાપર-અપ-જરૂરના અર્થમાં વપરાય છે. તારે શું જોધયે છે? એટલે તારે શી વસ્તુનો અપ છે? એ શબ્દ જોધે ઉપરથી હશે-જરૂરને લીધે જેને અને જેને માટે ચાર પાસ જોધું-ખાળવું પડે તે. ૨ જરૂર-ન જ ચાલે ને ધરિત છે તેવા અર્થમાં સહાયકારી પ્રમાણે ક્રિયાપદની સાથે જોડાય છે-મામાને ઘેર લગન એટલે તારે તો ત્યાં જવું જ જોધયે, ૩ જોધ લધયે; જાણિયે; જોધશું. જોધયે હવે શું થાય છે તે પછી વાત. જોધયે ત્યારે-અપ હોય ત્યારે. ૨ જોધશું-ચિચારીશું ત્યારે. જોધયે તો અપ હોય તો. ૨ જોધશું પછી.

જોધશે, અપ-જરૂર-કામ પડશે.

જો. કે. અં. અગર જો (વિરોધી શરત ખતાવે છે.)

જોખસે, અં. ધરાર; અસખત; એવડક.

જોખ, નં. જેણેવતી જોખવું તે; કાટલાં; વજન. ૨ તોલ, સ્ત્રીં. જોયાનું; મઝા. “જીવે તેને જોખ” (સામળ).

જોખ, પું. જોખમ, “શ્યામા તું સમજે નહીં જાન-વિદ્યાના જોખ.” સ્ત્રીં. રંગ મયવો તે, “જડડિયાં ખોલે જોખમ.”

જોખમ, નં. [હિં.] લવિષ્યમાં થવાનું જે તુકસાન તે અથવા તેની ધાસ્તી. ૨ તુકસાન; ધોડા; ખરાખી. વાણને જોખમ લાગ્યું છે. ૩ તુકસાનની ધાસ્તીમાં હોય તેવી વસ્તુ ધરણું નાણું વગેરે. તેની પાસે જોખમ છે માટે તપાસ રાખજે. ૪ વેપારમાં છાતી ચલાવવી તે. ૫ જીમે; જવાબદારી-માથેથી જોખમ ઉતારવું. જોખમમાં નાખવું-તુકસાની અથવા તુકસાન પોંચે તેવા કામમાં નાખવું. જોખમ ભરેલું-વાળું એ વિશેષણ.

જોખમદાર, પું. જેને શિર જોખમ હોય તે; જેને તુકસાન ભરી આપવાનું હોય તે; જવાબદાર.

જોખમાપ, નં. જોખ એટલે જોખવું-વજન કરવું-તોળવું તે અને માપ એટલે ભરીને માપવું તે.

જોખમાવું, કિં. અં. જોખમમાં આવવું; તુકસાન હોવું-થવું-લાગવું; ખરાખી થવી.

જોખવું, કિં. સં. તોળવું; વજન કરવું; ફટલો ભાર છે તે ત્રાજવે ધાલી નક્કી કરવું. ૨ ખૂબ મારવું-ઠોકવું. (કાઈ ખાણસને).

જોગ, પું. [સં. યોગ] મેલાપ; સન્જોગ; સમ્યન્ધ; સદ્ગતિ, તે મોટા પાપી હતો પણ સન્તસાધુના જોગથી

આજ મોટો ધરમી થઈ બેઠો છે. ૨ ખનાવ; જોગવાઈ; ઇતિહાસ; અણધાર્યો પણ અતુકળ સમો; એકાએક આવેલો યોગ્ય પ્રસંગ, દૈવજોગ, નાણું મળવાનો જોગ વગેરે. ૩ ઉપાય; સાધન; દાર; મારફતે, જ્ઞાનના જોગથી. ૪ પ્રાણવાયુનું રૂપન કરી અન્તઃકરણની એકાગ્રતા કરવી અને પછી જીવાત્માનું ને પરમાત્માનું એકપણું કરવું તે-કરવાનું જે શાસ્ત્ર તે-જોગ સાધન, જોગ માર્ગ, જોગાભ્યાસ, જોગાસન ઈં. ૫ સંસારથી વિરક્ત-સાગી થવું તે; વિરાગ ધારણ કરવો તે. ૬ (જ્યોતિષમાં) સૂર્યચન્દ્રના રેખાશિ ગણવા સાર સૂર્ય-માર્ગ-ક્રાન્તિવૃત્તનો (૩૬૦, અંશનો) ૨૭ મેા જે ભાગ તે-એનાં જૂદાં જૂદાં નામ છે. નર્મકથાકોષ જોધું. ૭ માફક-અતુકળ આવવું તે; મેળ; મેલાપ.

જોગ, વિં. [યોગ્ય] ઘટતું; લાયક-માણસ. ૨ ઘટારત; લાયક; માફક; દુરસ્ત, -કામ. ૩ એ નામ-ક્રિયાની પછવાડે મુકવામાં આવે છે ત્યારે માફકપણું-ઘટારત-પણું-ગુન્નસનો અર્થ રાખે છે; પરણ્યાજોગ, આધા-જોગ, કામજોગ, માનજોગ વગેરે.

જોગ, અં. પ્રતિ-પ્રત્યે-ને એ અર્થમાં વપરાય છે, શેઠજી જોગ એટલે શેઠ પ્રત્યે (લખવાનું કે); ફલાણા-જોગ-ફલાણાને. ફટલાક જોગનો અર્થ યોગ્ય એવો કરે છે. નામજોગ એટલે જેનું નામ-હોય તેનેજ અને શાહજોગ એટલે ગમે તે શખ્શને પણ (ચોર નહિ) ફાસડને જોધને (આપવું)-એ શબ્દો હુડીમાં વપરાય છે. તેના જોગનો કાગળ એટલે તેના નામનો.

જોગટી, સ્ત્રીં છટાં આખરાંનાળા બિહામણા વેશની-જુરકી નાખનારી સ્ત્રી; જોગણ (તુચ્છકારમાં).

જોગટો, પું. જોગી (તુચ્છકારમાં); વેશથી બિહામણો ને ગુણથી જુરકી નાખનારો પુરુષ.

જોગણ, સ્ત્રીં જે સ્ત્રી સંસાર છોડીને ભગવાં પેરી ધૈર્ય ભજનમાં રેતે. ૨ વેરાગણ; જોગી-આવાની યૈરી.

જોગણી, સ્ત્રીં ધૈર્યશક્તિનાં ઠલ્પેલાં સ્ત્રી જાતિવાચક રૂપોમાંનું એક; દેવી; માતા-એ ૬૪ ફેવાય છે. એમાંની ધણીખરી ચિકરાળ ને લયફર છે.

જોગનિદ્રા, માયા, સ્ત્રીં [યોગનિદ્રા] સૃષ્ટિનો પ્રલય નાશ અને પાછી થવાની નવી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ બેની વચમાંનો જે કાળ તે; એ દરમિયાનમાં બ્રહ્માની જે મોટી નિદ્રા તે.

જોગવટો, પું. જોગીપણું; જોગીની સ્થિતિ.

જોગવડું, કિં. સં. મેળની-ગોઠવી દેવું; જોગ-મેલાપ કરવો.

જોગવાઈ, સ્ત્રીં અતુકળ આવે તેવો જે ચોક્કસ વખત તે; ટાંકણું, સન્ધિ, અવસર, તક.

જોડે, અં જોડીને; જોડ્યાથી. ૨ સાથે-જોડે તેડતો આવજો. ૩ પાસે-તેની જોડે બેસ.

જોડો, પું પગે પેરવાના જોડા અથવા એમાંનો એક. જોડા ફાડવા એટલે ફેાકટ ફેરા મારવા; ધક્કા ખાવા 'ભાષના જોડા ભાષના પગમાં' એટલે એકના જોડા ખીભના પગમાં અથવા એકને કંઈ ને ખીભને કંઈ એમ સમજવું અથવા ગરબડ-ગુંચવણ કરી મુકવી.

જોડો, [+] જોડો.

જોડ્યાબોલ, જોડકલાં.

જોણું, પું જોવું તે. મો જોણું કરવું. ૨ જોવાનું-હસવાનું તે. 'જોણું જગતને થાય.' 'જોણું, રાણું ને વજોણું એ ત્રણે ભેગાં હોય.'

જોત, સ્ત્રી [સં જોતિ] બળતી વાટ; સળગેલો કાકડો, દીવાની જોત. ૨ પ્રકાશ; રોશની, ફિરણોનો સમૂહ. ૩ ચળકાટ; તેજ; કાન્તિ.

જોતર, નં [યોત્ર] જે પાટો બળદને ગળે આવી રૂઢ ને જૂંસરી સાથે બને પાસથી બન્ધાયલા હોય છે તે.-એ, કાથા ગુંથેલાં સુતર અથવા ચામડાંનું હોય છે.

જોતરવું, કિં સં જૂંસરીયે જોતરનો એકેકા છેડો બાંધવો; બાંધ જોડવા. ૨ (લાક્ષણિક) કાષ્ટ ને કાષ્ટ નવાં કામમાં-જગજગમાં પેઢવેલું નાખવું.

જોતરાવું, કિં અં જોતરેલી હાલતમાં આવવું.

જોતરું, જોતર.

જોતાંજોતાંમાં, અં આંબ ઉધડે ને દેવાય તેટલામાં; પળમાં; સ્નેહમાં.

જોતિષ, જ્યોતિષ.

જોતી, સ્ત્રી જોત.

જોતું, જોઇતું. જોતુંકરતું-જોઇતું કરતું.

જોધ, [જોધો] જુવાન જોધ-જોધા સરખો.

જોદ્ધો-ધ્ધો, પું [યોદ્ધા] યુદ્ધ-લડાઈમાં ધુમનારો; રણધૂર; લડવૈયો.

જોની, સ્ત્રી [યોનિ] અવતાર.-મનુષ્યજોની, ભૂત-જોની ધં. ૨ સ્ત્રીની છાની ધન્દ્રિ.

જોબન, નં [યૌવન] પ્રાણીને ત્રણ અવસ્થા ફેવાય છે તેમાંની વચલી.-આત્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા; જુવાની; તારૂણ્ય. પુરૂષને ૧૬ વરસ પછી અને સ્ત્રીને ૧૩ વરસે જોબન આવવા માંડે છે. ૨ જોબનનો જે બાર તે; જોબનનું ખીલવું-શોભવું તે. ભરજોબન એટલે જે સમયે પ્રાણીના શરીરના અવયવોનું પૂરી રીતે બાર ખિસી નિકળવું અને મનનું-શુદ્ધિનું પુક્તપણું થાય છે તે સમયની જે સ્થિતિ તે. જોબન આવવું-જવું. જોબન શબ્દ માણસનેજ લાગે છે ને જુવાની, માણસ તથા બિનપ્રાણીને પણ લાગે.

જોબનવન્તી, સ્ત્રી નવું આવેલું એવી અથવા ભર જોબનમાં હોય એવી સ્ત્રી.

જોબના, સ્ત્રી જોબનવન્તી; જુવાન સ્ત્રી.

જોબનિયું, જોબન.

જોલાવું-ધજવું, કિં અં જોભો આવવો.

જોભો, પું એકદમ બધે શરીરે પરસેવો થઇ આવવો તે-જોભો છુટવો.

જોમ, પું સ્ત્રી નં-શરીર-મનની ઉસ્કેરાઇ રૂચલી હાલત; આવેશીબળ; જોરસો પણ કંઈ ફરેલો.

જોમી, વિં જોમવાળું.

જોર, નં [ફાં] શરીર સમ્યન્ધી જે શક્તિ તે; બળ; કૌવત; સામર્થ્ય. ૨ શુદ્ધિની શક્તિ પૌંચ. ૩ એકાદું કાર્ય નિપજે તેવી પદાર્થમાં જે શક્તિ હોય છે તે; વાયુનું, અગ્નિનું, નાણાનું વગેરેનું જોર. ૪ દરિયાનું સારી પડે ઉછળવું તે. ૫ શરીરને મજબૂત કરવા સાર લાગ્યા થઇને દણ્ડ ફાડવા, મગદળિયા ફેરવવાં વગેરે જે કસરત કરવી તે જોર કરવું-ફાડવું. ૬ ભાર; વજન. જમણી ખાંધપર જોર વધારે આવે છે. ૭ ટકી રેવાની-સહન કરવાની-સાંમે થવાની જે શક્તિ તે. ૮ ધસારો; દોડ; જોરસાનું આગળ વધવું તે. ૯ જુલમ; ગેર ધનસાફ; જબરદસ્તી. ૧૦ રોગ-જોરસા વગેરેનું વધવું તે. ૧૧ વગ; વસીલો; સિફારસ; તરફદારી. જોર મારવું-ચલાવવું એમ પ્રયોગ થાય છે.

જોરકસ, વિં (૫ મા અર્થમાં) જેણે તાલીમ ખેલેલી કસરત કરેલી હોય તે; વાળેલાં આગનું; જોરવાળું.

જોરજબરી, સ્ત્રી જોર (૬ મા અર્થમાં); જબરદસ્તી, જુલમ.

જોરતલખી, સ્ત્રી ખંડણી.

જોરભોર, અં જોરથી-માં.

જોરવાન, વિં જોરાવર.

જોરાવર, વિં [ફાં] જેનામાં ધણું જોર-બળ હોય તે, શક્તિમાન, જબરું, મજબૂત (કામ, માણસ). ૨ પરાક્રમી, પ્રતાપી. ૩ ગુણકારી. ૪ જુલમગાર.

જોરાવરી, સ્ત્રી જુલમ, જબરદસ્તી, ધણી સખ્તી, બળાતકાર, જોરાવરી.

જોરું, સ્ત્રી [હિં] પશુચત ભેરી, સ્ત્રી.

જોરો, પું સત્તા, હુકમ, ચલણ. ૨ જુલમ, સખ્તી.

જોવડાવવું, કિં સં કાષ્ટ ખીજો જોધ તેમ કરવું. ગ્રહ જોવડાવવા.

જોવાજેવું, વિં જોવાનું મન થાય તેવું, નવાઈનું, અજાણ્ય જેવું. (ખરાખી-નુકસાનીના અર્થમાં પણ વાકામાં એ શબ્દ વપરાય છે.)

જેવું, કિં સં આંખની ધન્દિથી કાઢી વસ્તુના બારના રૂપ રક્ષા આકાર જેવા. ૨ કાઢ પણ ધન્દિ થકી કાઢ પણ વિપયનું જ્ઞાન પામવું, જાણવું. ૩ દિલમાં દરિઆકૃત કરવો, વિચારવું, તે વિશે જરા જોજો. ૪ તપાસવું, શોધવું, તે સુકરદમો કાણુ જાય છે? ૫ ધ્યાન આપવું, બરાબર જો. ૬ અન્દરનું જાણી લેવું, મન જોવું, આસડની ખાસિયત જોવી વગેરે. ૭ અતુલ્ય અજમાએશ કાઢવો, પ્રયોગ કરીને જાણી લેવું. એ અર્થમાં જેવું બ્યારે ક્રિયાની પછવાડે આવે છે ત્યારે વપરાય છે. ખામ-કરી-એસી જેવું. જોયેછતો એટલે વિચાર ઉપર વાત, વિચાર કચ્ચા બાદ. જોતાં-વિચારતાં, જોધલેવું એટલે તપાસવું. આંખે-નજરે જેવું એટલે ખચિત-ખરેખર-સારી પઠે.

જેશ, પું [કિં] ઉકળવું તે, ગરમીથી પ્રવાહીના પરમાણુઓનું ધણી જ ઝડપથી ઉંચું નીચું થવું તે. ૨ ઉકળેલી-ગરમ થયેલી હાલત; ઉમરો. તે દવાના ઉકાળાને ત્રણ જોશ આપજો-ત્રણ વાર ઉભરા આવે તેવું કરજો. ૩ જોરસો.

જેશ-જેષ, પું [જ્યોતિષ] ગ્રહ, ગ્રહકળ, મુહૂર્ત વગેરે વગેરે જેવાં તે; ભવિષ્ય-નસીય જેવું તે. જેષ જેવાડવા.

જેશી-જેષી, પું [જ્યોતિષ] જોષ-ભવિષ્યનો જોનારો-કેનારો; રીપણું, જનમાક્ષર, જનમોતરી, વરસકળ વગેરે જોનારો. “જેશી, કોશી ને વટેમારણ એ ત્રણે ફોગટિયા.” ૨ જ્યોતિષ જાણનારો, ખગોળવેત્તા.

જેસ, [કિં] જોશ.

જેસતાન-જ્ઞાન, નં ચોપડી, કાગળ, સ્લેટ, વગેરે રાખવાની કાથળી જે નિશાળે જતા છોકરાઓ રાખે છે તે.

જેસસો, પું ઉસકરાયલી લાગણી; પ્રસન્નપરત્વે મનની જે ઉભરાતી-ઉછળતી હાલત થાય તે; મનોવિકાર-ભાવ. દયા-ક્રોધ-પ્રેમનો જેસસો. જેસસો થવો-બાર પડવો. ૨ જેમ.

જેહાર, જુહાર.

જેહુકમ, પું જુલમ; દોર. (૨) અં હુકમ પ્રમાણે.

જેળ, સ્ત્રી સાથે અવતરેલા જે જે છોકરાં-ખાળક તે; જોડ.

જો

જો, પું [સં] જૂ ને જૂ મળીને એ અક્ષર થયો છે, પણ વેવારમાં એના ઉચ્ચાર દ ન ને ય જેવો કરવામાં આવે છે. વિં જાણનાર. જ્ઞાનજ, સર્વજ્ઞ આદિ લખ.

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી [સં] સમજશક્તિ; જુદી. ૨ જુદીથી પદાર્થ જાણવામાં આવેલા તે.

જ્ઞાત, વિં ઘાં [સં] સમજેલું; જાણેલું; જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું તેવું.

જ્ઞાત, જ્ઞાતિ.

જ્ઞાતયૌવનામુગ્ધા, સ્ત્રી [સં] (કાવ્યશાસ્ત્રમાં) નવું જોખન આવે છે-આવું છે એમ જાણવા માંડેલું છે-જાણેલું છે જેણે તે સ્ત્રી.

જ્ઞાતવ્ય, વિં [સં] સમજાય-જ્ઞાન પામી શકાય તેવું; જાણવા જોગ.

જ્ઞાતા, વિં [સં] જ્ઞા-જાણનાર; સમજનાર. ૨ જેને સારી પઠે જ્ઞાન હોય તે-જુદિમાન ને જ્ઞાન (માણસ).

જ્ઞાતિ, સ્ત્રી [સં] જાત. ૨ ન્યાત.

જ્ઞાન, નં [સં] જાણવું તે; હર કાઈ વાતની જાણ-માહિતી; હર કાઈ વિદ્યા કળા વિષે જુદીથી જે સમજ પડેલી તે. ૨ ધર્મ સમ્બન્ધી-જીવાત્મા પરમાત્મા સમ્બન્ધી જે સમજણ-જાણ તે. તત્ત્વશાસ્ત્રના અભ્યાસથી અને ધ્યાનમનનથી સંસાર-માયા અને ધૃત્વર અને નીતિ સુખ દુઃખ મુક્તિ આદિ લખ વિષયોની જે જે જાણ તે તે. ૩ જે જુદીયે હર કાઈ વસ્તુની જાણ થાય તે; જ્ઞાનશક્તિ; સમજશક્તિ; વિચારશક્તિ. ૪ સમજશક્તિ-જુદીથી આપણાં મનમાં જે જાપ પડે તે; મનમાં જે મૂર્તિ-ચિત્ર પડે તે.

જ્ઞાનકળા, સ્ત્રી જેમ ચન્દની તેમ જ્ઞાન-જુદિતી જે કળા તે; જુદિપ્રકાશ; સમજશક્તિનું ખિલવું તે.

જ્ઞાનકાણ્ડ, પું [સં] વેદનાં ત્રણ કાણ્ડ છે તેમનાં એક-કર્મકાણ્ડ, ઉપાસનાકાણ્ડ અને જ્ઞાનકાણ્ડ. જ્ઞાનકાણ્ડમાં જ્ઞાન શબ્દના ૨ જ અર્થમાં કૃપા પ્રમાણે વિષયોની સમજણ આપેલી છે-જ્ઞાનથી જ ધૃત્વર પ્રાપ્તિ છે એમ કૃપણ છે.

જ્ઞાનકોશ(ય), પું બધી જાતના જ્ઞાનના માહિતીના સંગ્રહરૂપ મોટો ગ્રંથ.

જ્ઞાનધન, વિં [સં] જ્ઞાનથી ભરપૂર-ભરેલું.

જ્ઞાનચક્ષુ, વિં [સં] જ્ઞાનથી ઉલટી છે આંખ જોતી તે. નં જાણશક્તિની આંખ; શરીર ઉપરની નહિ પણ વિચારની આંખ.

જ્ઞાનતન્તુ, પું સમજની સાથે સમ્બન્ધ રાખનારી જે રંગોવડે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે તે.

જ્ઞાનદર્પણ, નં [સં] જ્ઞાનનું દર્પણ.

જ્ઞાનદીપક, પું [સં] જ્ઞાનનો દીવો.

જ્ઞાનદૃષ્ટિ, [સં] જ્ઞાનની દૃષ્ટિ.

જ્ઞાનપરમ્પરા, સ્ત્રી [સં] એક ઉપરથી બીજે, બીજાપરથી ત્રીજે એમ તર્ક-રચના કરતાં કરતાં જે જે જ્ઞાન થાય તે તે.

જ્ઞાનપ્રસારક, વિં [સં] જ્ઞાનનો પ્રસાર-ફેલાવો કરનાર.

જ્ઞાનમાર્ગ, પું [સં] જ્ઞાનથી જ ધૃતિપ્રાપ્તિ-મોક્ષ થાય તે.

જ્ઞાનમાલા-ળા-સ્ત્રી [સં] અનેક વિષયોનાં અનેક જે જ્ઞાન તે. ૨ એ અનેક જ્ઞાન જે પુસ્તકમાં માળારૂપે ગોઠવી ખતાવ્યાં હોય તે.

જ્ઞાનલક્ષણ, નં મેળવવાના-મેળવેલા જ્ઞાનનું લક્ષણ ચિન્હ.

જ્ઞાનવર્ણી, સ્ત્રી [સં] જે વેદો આધારી જ્ઞાન-શક્તિ વધે તે. ૨ ભાગ. ૩ જ્ઞાનની વેળી.

જ્ઞાનવાન, વિં [સં] જેને જ્ઞાન-ડાપણ હોય તે.

જ્ઞાનવિજ્ઞાન, નં [સં] ઈશ્વર સમ્યન્ધી ને પદ્મ-તત્વ સમ્યન્ધી જે જ્ઞાન તે; ઇલેલોકિક ને પરલોકિક જ્ઞાન. ૨ સૃષ્ટિના પદાર્થોના ધર્મ સમ્યન્ધી જે સામાન્ય અને વિશેષ જ્ઞાન તે.

જ્ઞાની, વિં ખડું ખોટું સમજવાની શક્તિ ધરાવનાર તે તથા તેમ સમજી વિવેક-ડાપણથી આચરણ કરનાર તે. ૨ જેને તત્વશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તે; મોક્ષ વિષય જાણનાર તથા તેનો અનુભવ કરનાર તે.

જ્ઞાનીશ્વર, પું [સં] જ્ઞાનીયોમાં જે ધૃતિ-શ્રેષ્ઠ તે. જ્ઞાનેન્દ્રિય, નં [સં] જે ઇન્દ્રિયો વડે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે. ત્વગિન્દ્રિય (ચામડી), ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ), શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન), રસનેન્દ્રિય (જીભ), અને ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાક), બીજી પાંચ ઇન્દ્રિયો છે તે કર્મેન્દ્રિય કહેવાય છે-હાથ, પગ, મોઢું, ગાંડ અને જાની ઇન્દ્રિ.

જ્ઞાનોદય, પું જ્ઞાનનો ઉદય.

જ્ઞાનોપદેશ, પું જ્ઞાનનો ઉપદેશ.

જ્ઞાનોપાસના, સ્ત્રી [સં] ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનામાંની એક-કર્મોપાસના, આત્મોપાસના અને જ્ઞાનોપાસના-વેદશાસ્ત્રના અભ્યાસથી જે જ્ઞાન-ડાપણ મેળવવું તે.

જ્ઞાપક, વિં [સં] જાણ કરનારો; બોધક; શિક્ષક; જ્ઞાન આપનારો.

જ્ઞાપન, નં [સં] જાણ કરવું તે; જ્ઞાન આપવું તે; શિક્ષા.

જ્ઞેય, વિં [સં] જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેવું; જાણવા ભેગ; જાણી શકાય તેવું; જ્ઞાન આપવાને માટે ઠેરવેલું હોય તેવું. જે પદાર્થને જાણવો તે જ્ઞેય, જાણનાર તે જ્ઞાતા ને જાણવું તે જ્ઞાન-એ ત્રણને ત્રિપુટી કહે છે.

જ્યા, સ્ત્રી [સં] ધનુષ-કામરીની પશુ-ચીપ. ૨ (ગણિતમાં) ગોળના કોસને જોડનારી લીટી.

જ્યાદે, જાદે.

જ્યેષ્ઠ, પું [જ્યેષ્ઠા ઉપરથી] વિક્રમ વર્ષનો ૮ મો ને શાલિવાહન વર્ષનો ૩ જે મહિનો; મે તથા જુન. વિં મોટું; વડું.

જ્યેષ્ઠા, સ્ત્રી [સં] સત્તાવીશમાંનું અરાડમું નક્ષત્ર.

જ્યોતિ, સ્ત્રી [સં] જોત.

જ્યોતિષ, નં [સં] આકાશમાં જે પ્રહાદિકા છે તે સમ્યન્ધી-તેઓનાં મહત્વ, તેઓની ગતિ, તેઓનાં અન્તર, તેઓથી થતા અત્કારિક ફેરફારો વગેરે સમ્યન્ધી જે વિદ્યા-જ્ઞાન-શાસ્ત્ર તે. ૨ આકાશના તેજોમય પદાર્થોનું વર્ણન. ૩ એ પ્રહાદિકાની ગતિ ઉપરથી પ્રાણીઓની રચિતિ ઉપર જે અસર થતી કહેવાય છે તે સમ્યન્ધી-પ્રહોનાં શુભાશુભ ફળ સમ્યન્ધી જે વિદ્યા તે. જ્યોતિષના ત્રણ ભાગ કહેવાય છે.-ગણિત, ફળ અને મુહૂર્ત.

જ્યોતિર્ધર, પું પ્રકાશ પાડનાર; મશાળથી; દિવેટીઓ. જ્યોતિર્મદ, વિં તેજસ્વી.

જ્યોતિર્લિંગ, નં શિવનું એક દિવ્ય લિંગ.

જ્યોતિર્વિદ, પું જોશી.

જ્યોતિષી, પું જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનારો; જોશી.

જ્યોતિષ્માન, વિં [સં] પ્રકાશ આપતું; કાન્તિમય ઝગઝગતું.

જ્યોત્સ્ના, સ્ત્રી [સં] ચાંદરણું; ચાંદની. ૨ ચાંદની રાત.

જ્વર, પું [સં] તાવ; તાપ-રોગ.

જ્વરાંશ, પું [સં] તાવની ઝળકી; તાવનાં ચિન્હ.

જ્વરાંકુશ, પું [સં] તાવ ઉપર આપવાનું એક ઓસડ.

જ્વલન, નં [સં] બળવું તે.

જ્વલિત, વિં [સં] બળતું; સળગતું; સળગેલું.

જ્વાલાગ્રાહી, વિં [સં] જલદીથી સળગી જાય તેવું; બળી સળગી ઉઠે તેવું.

જ્વાળા, સ્ત્રી [સં] જ્વાલા. જ્વલ-ભડકા થવો.] બળતું; ભડકા; ધગધગતો અગ્નિ-તથા તેનો તાપ. ૨ અતિક્રોધ.

જ્વાળામુખી, વિં [જ્વાલામુખી] જેની અન્દરથી અગ્નિ આર નિકળતો હોય તે જગા, પર્વત. જેના શિખરમાંથી ધુમાડા બળતાં, બળેલા પદાર્થ નિકળતા હોય તે જ્વાળામુખી પર્વત.

અ

અ, પું [સં] વીસમો મુળાક્ષર; નવમો વ્યગ્જન-
વર્ણ; તાલુસ્થાની ચોથો વ્યગ્જન જ નો મહાપ્રાણ-
જને ચાંપીને કંઈક હું બેળા ઉચ્ચાર કરેથી ઝ થાય છે.

અકઝોળા, વિં મશગુલ. (૨) સ્ત્રીં રેલંછલ (આનંદની).

અકાર, પું ઝ અક્ષર અથવા ઉચ્ચાર. (૨) અકારાંત
વિં જેને છેડે ઝ અક્ષર હોય તે.

અકુંખું, અં કિં ઝૂકું; લળી પડવું.

અકાર, સ્ત્રીં પવનમાં ફરફરવું તે; (૨) નં ગાડું;
ખટારો; (૩) ગાલ્લી (તારાનું ઝૂમખું); સમર્પિતું
તારા મંડળ.

અકોલું, નં ઝખકોલું; ડખકું. 'પ્રેમસાગરમાં કરો
અકોલાં' (ભા.)

અક્કી, સ્ત્રીં એક જાતનું પક્ષી; વિં જક્કી, મમતી,
આગ્રહી.

અખ; નં [અખ] મચ્છ; માજલું. જખ. 'અખ મારવી'
ન છુટકે અમુક વસ્તુ કમળ કરવી તે.

અગઅગ, અં ઉપરાઉપરી કિરણ નાખતું હોય તેમ;
વધારે તેજ મારતું; પ્રકાશ આપતું. ચક્રચક્રમાં
નરમાસ તથા સફેતાઈ અને અગઅગમાં તીવ્રતા
તથા પિળાસ હોય છે.

અગઅગતું, વિં અગઅગ કરતું.

અગઅગલું, કિં અં અગઅગ થવું.

અગઅગાટ, પું અગઅગ થતો પ્રકાશ.

અગમગ, અગઅગ, અગમગલું એ ક્રિયાપદ.

અગર, વિં ઉજડ.

અગરણ, નં અધડો; ભેશમાં ટણેટા ચાલવો તે. 'એ
વાંત ઉપર તો અગરણ ઉઠશે.'

અગલું, અં કિં અગમગ થવું.

અગડવું-અધડવું, કિં અં લડવું; ટણેટા કરવો;
ખેલવાલ કરવી; લડાલડી-મારામારી કરવી.

અગડાંખોર, પું ટણેટાખોર.

અગડા-અગડી, નાં સ્ત્રીં મારામારી.

અગડો, અધડો, પું કચ્ચિયો; ટણેટા; વઢવાડ; લડાઈ;
રોળ; ખખેડો.

અઢર, વિં કચ્ચર. (૨) જડ.

અધારેજલું, કિં અં અગઅગ થઈ રેવું; સારી પેઠે
પ્રકાશ પડ્યો હોય તેવું થઈ રેવું. 'અજવાળાં અધારે
જાય છે.'

અજખ, અજખના.

અજ્જના, સ્ત્રીં ભેયલાં-સાંભળેલાં મનમાં ધોળાયલાં
હર કંઈનો સ્વપ્નામાં જે લાસ પડવો તે. ૨ મનમાં
છુટાયલા વિષયનું વારે વારે સ્મરણ થયાં કરવું તે; ધ્યાન.

અજ્જવાણું, વિં અશિયાણું; શરમીન્દું, ઓશિયાણું;
ભોઈ.

અજ્જવાણું, કિં અં અજ્જવાણું પડવું; શરમથી મોહું
ઉતરી જવું.

અજ્જવું, કિં સં અજ્જના રાખવી; વારે વારે સ્મરણ
કર્યા કરવું-ભેયા કરવું; ધારેલાં દેખ્યાં કરવું. ૨
જેવાને તલપવું.

અજ્જ-ધા, ભંધ.

અજ્જણાટ, અજ્જણાટ.

અજ્જણી, સ્ત્રીં હાથ અથવા પગ ધણી વાર દખાલુમાં
રૂથેથી અથવા નખળાઈને લીધે તેની માંચ અપટની
કમ્પારી જેવું તે સખત લાગે તેવું જે કંઈ કંઈ થાય
છે તે; ખાલી. જેટલી વાર જ્ઞ અજ્જણી રે તેટલી વાર
તાં લોહીની ગતિ માલમ પડતી નથી. ૨ ભેમ;
અંજ; શુરસો; કોખની લાગણી.

અજ્જમવું-માવું, કિં અં કાઈ પણ આધાર ઉપર
ટેકી ખૂબ લટક્યાં કરવું. લચી પડવું- 'કેટલા ઉપર
અજ્જમેછે તે ઠીક નહિ પડી જઈશ.' ૨ (લાક્ષણિક)
તલખ્યાં કરવું; મતલબને સારું એકને એક ટેકણે
ભમ્યાં કરવું-વિટલાઈ રેવું. (૩) ટછર લેવી; સામું
ખળપૂર્વક લડવું.

અઝ-જણી-અણી, સ્ત્રીં અજ્જણી (૧ લા અર્થમાં).

અઝ-જેટો-જેટો, પું એક જાતનો છોડવો; અપામાર્ગ;
અધેડો. એ, બ્રાહ્મણોને સ્નાનવિધિમાં અને યજ્ઞક-
ર્મમાં કામ આવે છે. એનો ખાર, કપડાં ધોવાના
કામમાં આવે છે.

અઝ-ઝાનિલ, પું વરસાદ અને વટોળિયાનું તોફાન.
અઝાવાન.

અઝ-જેડવું-જેડવું, કિં અં તરછોડવું હલાવવું. ૨
તરછોડી નાખવું; ધિક્કારવું; ધમકાવી નાંખવું.

અઝ, અં [સં અટિતિ] જલડીથી; ઉતાવળે; તાકીદે;
રેલું. ૨ તરત; હમણાનું હમણાં. અટ કરીને-લ-
ઈને એમ પણ બોલાય છે.

અટક, સ્ત્રીં અડપથી પાડી નાખવું-રેરવી પાડવું તે.
કુરતીનો એક દાવ.

અટકવું, અટકવું, કિં સં અપટથી ઉરાડી-નાંખી
રેવું; ભયથી દૂર વેરી નાખવું; ઉઠાવી ફેંકી રેવું.

અટ(-ડ)કામણ, નં અટકવાની ક્રિયા; (૨) અટકણ;
સુપડે અટકવાથી પડતો કચરો.

અટ(-ડ)કામણી, સ્ત્રીં સુપડાથી અટકવાનું મહેનતાણું.

અટકો, અટકો, પું તલવાર વગેરે દુધિયારને ઉગામી
શરીર વગેરેને જોરમાં લગાડવું તે; કાઈ પણ
વસ્તુ ઉપર દુધિયારથી પડેલો-થયેલો જે શા તે;
ચીરો; જખમ. લાગ્યો કાપ-શા હોય તેનેજ

ધણું કરીને અટકો કે છે. અટકો કરવો—મારવો
—લાગવો. ૨ દીલને એકાએક લાગેલું જે મોડું
દુઃખ તે. [છે.
અટઅટ—પટ, અં ધણી ઉતાવળથી; તાકીદ; અટાઅટ,
અટોઅટ, અટ એપણુ ધણી અડપ—ઉતાવળને માટે
અટાપટી, સ્ત્રીં કબિયો; બોલચાલ; મારામારી. ૨
જેશમાં ચાલેલી તકરાર.
અટિયાં, નં લૂખાંસટિયાં. ‘અટિયાં ચૂટે જલણી’.
અટી, સ્ત્રીં નાનું ઝાડવું.
અડ, સ્ત્રીં [હિં] (કવિતામાં) એક શબ્દાલંકાર.
સ્વર—અક્ષર તેના તેજ આભા કરે તેવી રચ-
ના. ૨ (ગાયનમાં) એક ગતનો તાલ. ૩ લેહ;
લગન; એક ધ્યાન. અડ લાગવી ફેવાયછે.
અડકો, પું કપડું ફાટી તેમાં જે લાગ્યો ચીરો. પ-
ડવો—પડેલો તે. અડકો ભરવો એટલે ફાટેલું કપ-
ડું સાંધી લેવું; એ લાગ મેળવી દેવા.
અડઅમક, સ્ત્રીં (કવિતામાં) અડ અને અમક. (વૃત્તનુ
પ્રાસ શ્રુત્યનુ પ્રાસ બન્ને જેમાં મળેલા હોય તે.)
અડતી, સ્ત્રીં બારીક તપાસ; (૨) ટાંચ; જમી;
(૩) પોલીસની તપાસ.
અડપ, સ્ત્રીં વેગ; ઉતાવળ; જલદી; તાકીદ. ૨ દોડ.
૩ ચાલાકી. ૪ ઉતાવળ અને ભેરથી હુટવી—પક-
ડી—લઈ લેવું તે; અડફટ; સપાટો; અપટ.
અડપલું—પી લેવું, કિં સં એકદમ અડપથી પકડી—
ધરી—ઝીલી લેવું. ૨ અડપથી ઉઠાવી લેવું. —ખીડું
અડપલું. [મારવી તે.
અડપાઅડપી, સ્ત્રીં ધણાજણે એકજ વખતે અડપ
અડકો, પું એકદમ જેશમાં ચાલેલી તકરાર. ૨
વેણુનો માર મારવો તે; સપાટો. અપાટો.
અડકો, પું ભડકો.
અડી, સ્ત્રીં વચમાં વચમાં રૂઈ ન જાય તેવો વર-
સાદ; ઉપરા ઉપરી અપટાં આભ્યાં કરે તે. (૨)
રમઅટ.
અડીયું; નં વરસાદનું અપડું.
અડીનાખવું, અડી નાખવું.
અડકું, નં અંખરુ; કાઠાવાળું ડાળું. ૨ ખેન; વળગણુ.
અડકુસ, નં સખત રીતે ચીટકવું; ‘ફલાણો અડકુસની
માફક વળગ્યો છે.’
અણકાર—રો, પું રણકો. અંજર વગેરેનો.
અણઅણ, અં એવો થતો અવાજ દેખાડે છે. ૨ ધ-
સાયાથી અથવા તીખું બિનું ખાધાથી જે ગરમીની
અસર પેદા થાય તે બતાવે છે. બળતરા; ચચરાટ.
અણઅણવું, કિં અં અણણી આવે તે વખત જે
લાગણી થાય છે તે બતાવે છે. ૨ એવો થતો અ-
વાજ બતાવે છે.

અણઅણાટ, પું મોટો અણકાર. ૨ અમઅમાટ.
અણઅણી, સ્ત્રીં અણણી, ખાલી; (૨) રીસ.
અણકાર, પું અણકાર.
અણણણ, અં એવો થતો અવાજ દેખાડે છે.
અણકાણણ, નં નાટકમાં એક પાઠ ભજવો તે.
અણડો, પું અણડો. વાવડો; ધળ.
અનુન, નં સ્ત્રીં જનુન. ગડિા જુસ્સો. આવેશ.
અનુની, વિં અનુનવાળું.
અન્દ, એ નામની ભાષા જેમાં પારસીયોના ધરમ-
પુસ્તક લખાયેલાં છે તે. અન્દાવસ્તા એ પારસી
અન્યનું નામ છે.
અપ, અં એકાએક; અટ લઇને; તરતજ. અપઅ-
પ—અપોઅપ—અટઅટ.
અપટ, સ્ત્રીં ઉતાવળ; જલદી. ૨ ચાલાકી. ૩ દોડ.
૪ ભૂતપ્રેત જનાવર વગેરેની અપટમાં આવવું તે.
૫ ભૂત જનાવર વગેરેએ અપટ મારવી તે. અપટમાં
આવવું એટલે અડફટ—ઠેસ—આંટીમાં આવવું.
અપટપંખો, પું લાંબી ફાંટીનો મોટો પંખો.
અપટાવું, કિં અં કોઇની અપટમાં આવવું; પક-
ડાવું; કળ્લ—અડફટ—આંટીમાં આવવું. ૨ ધૂળ
નિકળવી; ઠપકામાં આવવું; ઠોક—મેણું સાંભળ-
વાં. ૩ મરણ બપરાંત નાણું આપવાં પડે તેવી
હાલતમાં આવવું.
અપાઅપી, સ્ત્રીં તલવારથી થતી કાપાકાપી; કતલ.
અપાટવું, કિં સં ઉતાવળથી ધણું ખાવું; સારી પ-
કે ખાઈ જવું. ૨ વેણુના ઠોક પાડવા અથવા
માર મારવો.
અપાટો, પું અપટની સાથે આવી લાગતું જે ભેર
તે. લૂ—પવન—વરસાદ વગેરેનો અપાટો; સપાટો.
ભેરમાં માર મારવો—પડવો તે.—લાકડીનો અ-
પાટો. એક અપાટે, અપાટાની સાથે એટલે વચમાં
મેહેતત—ભેર બન્ધ રાખ્યા વગર; એકદમ; એક
તડાકે; અપટથી.
અપેટ, સ્ત્રીં અપાટો. ૨ અપાટ.
અપેટવું, કિં સં અપાટવું.
અપેટો, અપાટો.
અખ, અપ.
અખકતું—કી ઉઠવું, કિં અં ચોકવું; એકદમ ભગી
ઉઠવું. અખૂકવું.
અખકારો, પું રૂપ રૂપને બોચિન્તો ચળકાટ દેખાવો
તે. દીવાનો—વિજળીનો. પ્રકાશનો અણકો.
અખકોળવું, અખોળવું.
અખકોળાં, નં પાણીમાં જુરાડવું ને પાછું ફાડવું એમ
કર્યાં કરવું તે.

અણકવું, કિં અં ચલકાટ-અખકારો મારવો. વિજળા
અણક, આવ અણકે.

અખે, -અખે કરવું સં કિં વધેરવું; મારી નાંખવું;
અખોળવું, કિં સં પાણીમાં ખોળ્યાં કરવું; કુખાખા
કરવું.

અખોળિયું, નં કાષ્ટ વસ્તુને પ્રવાહી પદાર્થમાં ખોળવી તે.
અભણું, નં નાના ખાળકને પેરવાનું દૂધી બાંધવું અને
ભંગને અડકતું એવું જે કુદરત કુદરત તે; નાનું પેરણું.
અલસો, જલસો. લાંબો અને ખુલતો અલસો.

અમક, સ્ત્રીં [યમક] એક જાતનો શબ્દાલકાર; તેના-
તે જ શબ્દ એકજ અથવા જુદા જુદા અર્થમાં
વપરાયા હોય તે; શબ્દાવૃત્તિ; લાટાનુપ્રાસ. (૨) લલક;
તેજ.

અમકદાર, વિં અમકવાળું.

અમકવું, અં કિં મધુર રણકાર કરવો તે.

અમકાર-રો, પું અમકમ થતો અવાજ; અંજર વગેરેનો.

અમકમ, અં કુધરીનો અવાજ દેખાડે છે. ૨ તીજું
તમતમું ખાધેથી મોડામાં ગરમીની જે અસર થાય
તે. ૩ શરીરની ચામડીપર માર અથવા ડામ પડ-
વાથી જે ચણચણ થયાં કરે તે. (૨) એક કરાવું
પાણી. ખિસ્તીઓ તેને પવિત્ર માની ધાર્મિક ક્રિયામાં
વાપરે છે. જોરડન નદીનું પાણી.

અમકમાટ, પું મર્યા મરી વગેરેથી થયેલી તીખી
અને વળી જીની એવી વસ્તુ ખાધેથી છાસ ઉપર જે
અસર થાય તે.

અમાઝમી, સ્ત્રીં સાંમસાનાં મેણાં આઠાં ચાલવાં
અથવા હાય ઉછળવા તે.

અમ્પ, સ્ત્રીં નિરાંત; કામમાંથી પરવારી નીરંતિ બેસવું
તે; નિવૃત્તિ; આરામ.

અમ્પ-ક, પું (ગાયનમાં) એક જાતનો તાલ છે.

અમ્પો પણ કેછે. અપતાલ.

અમ્પલાવું, કિં અં એકદમ ચાહોમ કરીને કૂદી
પડવું-મંદડી પડવું. શાન્તિ.

અમ્પવું, કિં અં અમ્પ વાળીને બેસવું; કરીને બેસવું;
આરામ લેવો.

અમ્પાવું, કિં અં અમ્પલાવું.

અમ્પાપાત, પું અમ્પલાવું તે; કુદકા-લુસકો મારવો તે.

અમ્પવું, કિં અં માટીનાં વાસણમાંથી પાણી અરવું.

અરખ, નં શિયાળવા જેવું એક જાતનું પથ. જરખ.

અરડકો, પું ઉતરડો; લુગડામાં જીભો ને જીભો જે
મીરો પડેલો હોય તે. અરડકો ભરવો ફેલાય છે.

અરડીનાખવું, કિં સં નખવડે જોરથી ધવડવું; ઉઝડવું.

અરડું, નં અંખરું; કાંટાવાળું ઝાડ.

અરણ, નં અરવું તે. ૨ અરેલું તે. ૩ જમીન પાડ
પથરાની તડોમાંથી થોડું થોડું નિકળી દોડવું જે
પાણી તે; ઝરો. અરણી. [કું થવું.

અરખવું, કિં અં ધીમે ધીમે અરવું—ઝરીને એક-
અરમર, અં ઝીણું ઝીણું છાંટી વરસાદ આવતો
હોય તે ખતાવે છે. (૨) સ્ત્રીની કાટનું એક જાતનું
સોનાનું ધરણું.

અરમરિયું, નં એક જાતનું ખારીક રેશમી કપડું; ગાજ.

અરવું, કિં અં [સંં જ] ઝીણું ઝીણું કાણી-
માંથી કાઢી પણ પ્રવાહીનું ધીમે ધીમે ખાર નિક-
ળવું. જમીન—પાડ—ઠિકરાની ગોળી, વગેરેમાંથી
પાણી અરવું. ૨ પિગળીને ખાર દોડવું—ખરકનું
અરવું. ૩ ધસાર્થ જવું. અરવું.

અરામણ, નં અરવું તે; અરેલું કે અરેલું પ્રવાહી.

અરામણી, સ્ત્રીં અરવાનું મહેનતાણું.

અરીજવું, કિં અં અરવું. ૨ કપડું ધસાયાથી તાર
દોરા આલા પાછા થઈ જવા. હિમર કસબ ઝરી
ગયાં.

અરખો, પું મેહેલ હવેલીના જાંચામાળની બહાર પડતી
ખારી. ૨ ખારી આગળનો ગોખ; અટારી.

અરો, પું જમીન—પાડમાંથી, ધુવારાની ધારની
પડે ખાર નિકળતું પાણી. કેટલેક ઠેકાણે જીના પા-
ણીના ઝરા હોય છે. એ પાણીને બાંધી લેવામાં
આવેછે ત્યારે તે કુણ કેવાય છે. ૨ નદીનું મૂળ;
જે ઠેકાણેથી નદી વેતી થાય તે. ૩ એક જાતનો છ-
વડો.—એ, જે ઝાડપર હોય છે તે ઝાડના
પાતરાં કરડી ખાયછે.

અઝરી, સ્ત્રીં એક જાતનું વાળું.

ઝંદ, વિં પીણું; રીકું.

ઝંદલક, નં કાંસી બેડ.

ઝંદલરી, સ્ત્રીં અંક; મંછરા.

ઝલ, પું વાંદો. એક જાતનો ઉડતો છવડો—ગી-
લીય તથા અન્ધારી જગોમાં હોયછે. કેટલાક
લાખિયા રક્તના ને કેટલાક ધોળા હોયછે.

ઝલાવવું, કિં સં કાંઈ પકડે—ઝાલે—ધરે તેમ
કરવું; પકડાવવું.

ઝલવાવું, કિં અં થોડું બળવું; દાઝવું.

ઝલેલી, સ્ત્રીં તમરું.

ઝલે, સ્ત્રીં [અાં] ચળકાટ; તેજ; આપ. જલે, જિ-
લેહ—હો. (સંસ્કૃત જ્ઞાન—પ્રકાશ; રોશની).

ઝલેહદાર, વિં ચળકાટ આપવું; આપવું; તેજસ્વી.

ઝડો, પું ચિંટાણું; મુરકેલી.

ઝવેર, નં જવાહીર.

ઝવેરખાતું, હીરા માણેક વગેરે ઝવેરાત રાખવાને
ઓરડો. ૨ ઘણું એક ઝવેરાત તે.

અવેરાત, ન૦ હીરા, માણેક, મોતી વગેરે તથા જ-
ડાવ દાગીના તે.

અવેરી, પુ૦ અવેરનો વેપારી. અવેરનો પારખનારો.

અળકવું, કિ૦ અળ પ્રકાશ આપવો; તેજ મારવું;
ચળકવું; આપવું; શોભવું. અળક—અળકવું તે;

આપ; ચળકાટ. (૨) [લા.] પોત પ્રકાશવું.

અળકી, સ્ત્રી૦ ગરમીનું થોડું થોડું બાર દેખાવું તે—

તાવની અળકી. ૨ કાંઈ પણ વસ્તુનું થોડું થોડું

જણાવું—માલમ પડવું તે—ટાઢની અળકી.

અળકો, પુ૦ અળકારો. દેવકીના ઉપર તેજનો અળકો
થયો. (લા.)

અળઅળ, અ૦ તેજસ્વી; ચક્રચકિત.

અળઅળાટ, પુ૦ મોટો પ્રકાશ—ઉત્તમ પડવો તે;

ઝગઝગાટ; ચળકાટ.

અળઅળિયાં, ન૦ આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવવાં તે;

આંસુથી ડોળો ધણે ચળકાટ મારે તે. આંખમાં

અળઅળિયાં આવ્યાં એમ કહેવાય છે.

અળઅળિયું—ળું, ન૦ સુરજ ઉગતાં પેલાં થવું તથા

અસ્ત થયા પછી રેતું જે આંખું અજવાળું તે,

આંધળુંધુંધળું.

અળવું, એ શબ્દ વપરાતો નથી પણ બળ્યાંની સાથે

જેડાકને બળવું—જળવું એનો અર્થ રાખે છે અથવા

અલ્લાવું એનો અર્થ રાખે છે. બળ્યો અળ્યો.

અળાંઅળાં, પુ૦ અ૦ અજવાળાં અજવાળાં; તેજતેજ.

અંખ, સ્ત્રી૦ દષ્ટિ—નજર. ૨ આંખું દેખાવું તે; છારી;

આંખે અંખ અંખ વળે છે—પડે છે—મારે છે એમ

કહેવાય છે. અંખ મારતું—આંખું દેખાતું.

અંખડું, ન૦ વરસાદનો ધુમરાટ અને હવા તે.

અંખરું, ન૦ ઝાડનું કાંટાવાળું લીલુંસૂકું ઝાળું. પછી

થોડાં થોડાં પાતરાં હોય અથવા ન હોય. એ શબ્દ

અંખરાં રૂપે અનેક વચનમાં બહુ વપરાય છે.

‘જાટને મોડે અંખરાં.’

અંખવું, કિ૦ સ૦ તાકી તાકીને બેવું. “ઝીણું અંખ

મારે” (દયારામ).

અંખી, સ્ત્રી૦ રૂઢ રૂઢને ઉપર ઉપરથી બેવું—દર્શન

કરવું તે. દર્શન. અંખી કરવી—ઠાકારજીની. અંખીને

બેવું—જરાએ પણ—થોડું પણ બેવું.

અંખું, વિ૦ બરોબર—સાફ ખુલતું—ચળકતું ન દેખાતું

હોય તેવું; આંધું. આંખે અંખું દેખાય છે, પાછડીનો

રફ અંખો પડી ગયો છે. ૨ શરમાઈ—અજાણ

ગયલું; ઉતરી ગયલાં મોઝાતું; વીલું. અંખું પાડવું—પડવું

અંગ—ધ, જંગ.

અંજ—અં, સ્ત્રી૦ એક વાદ્ય. કાંસાની, જે પતરાં એક

બીજાની સાથે ઢાકી વગાડવામાં આવે છે તે. કાંસી

બેડો. ૨ શુસ્સો; તોમસ; ખજવાણ બેવું તે.

અંજર—અંર, ન૦ સ્ત્રીઓને પગે પેરવાનું ઝીણી ઝીણી

ધુધરીનું રૂપાનું એક ધરેણું. ૨ સીસાની ગોળાથો

ભરેલી એવો પિતળનો એક ઘાટ—ઘાયને પગે

ધાલવામાં આવે છે.

અંજરિયાં, ન૦ અંજર. ૨ બેડી; જગ-જગ.

અંજરી, સ્ત્રી૦ એક ધરેણું; અંજર, ૨ લાકડીમાં

ભેરવી રાખેલી ડબ્બા ઘાટી પોલી અંજર.—એ

લાકડી ભાંચી નીચી કરેથી અવાજ કરે છે.—વર-

ધોડા—સવારીમાં હોય છે.

અંજવાં, ન૦ ખારવાળી ભાંચના મેદાનમાં તડકી વ-

ખત પાણી જેવું જે દેખાય છે તે; મૃગજલ. ૨

અન્ધારાં; અંખ.—આંખે અંજવા વળે છે.

અંટ, સ્ત્રી૦ તુચ્છ એવું જે કંઈ તે; કંઈ નહિ એવો

પણ અર્થ રાખે છે. ન૦ અંડું.

અંટાં, ન૦ સ્ત્રીપુરુષને શુભે જે વાળ ઉગે છે તે; પ-

ગ્ન્ય કંશમાંનો એક.

અંનમ, ન૦ જહાનમ.

અંપ, સ્ત્રી૦ અંખ. ૨ કાંલાવાળી જળ.

અંપડો, પુ૦ ભક્ષિયો. ૨ ભક્ષિયો જે ભૂત થયો હોય તે.

અંપલી, સ્ત્રી૦ વાડ અથવા વણીમાંથી બાર નિક-

ળવાનો નાનો રસ્તો અથવા તેનું જે બારણું—

અંપલો, અંપો. [છીકું તે.

અંપી, સ્ત્રી૦ વાંસની પાતળી ચીપનો અથવા ખજુ-

રીની પાતરીનો શુંથેલો આસીસાના આકારનો જે

દાખડો તે.

અંપો, પુ૦ ગામમાંથી અથવા ખેતરમાંથી બાર નિ-

કળવાનો મોટો જે રસ્તો તે.—શેહેરને ભાગળ

અથવા દરવાજો તેમ ગામને અંપો. ૨ એ જે ર-

સ્તો તેનું, કાંટાનું અથવા વાંસનું જે બારણું તે.

ધરની પાછળ વાડાને એવું જે બારણું હોય તે

પણ અંપો કહેવાય છે.

અંય, સ્ત્રી૦ પ્રતિબિમ્બ; પડાંથો. [છોડીને અંપવું.

અંસવું, કિ૦ સ૦ નારાજ થઈને કણ્ઠાળાથી તર-

અંસાચિટ્ટી, સ્ત્રી૦ બારવટિયો જે ચિટ્ટી લખીને

ઝાડે બાંધી બળે છે (કે મારું સમાધાન નહિ કરો

તો હું આ પ્રમાણે તુકસાન કરીશ) તે.

અંસો, પુ૦ શુસ્સાથી તરછોડવું તે; શુસ્સો કરી ક-

ણ્ઠાળો બતાવી બોલવું—આપવું તે. ૨ ત્રાણું.

અં, પુ૦ રક્ષક, આશ્રયદાતા.

અકમઝોળ, વિ૦ સાફ ચક્રચકતું; સ્વચ્છ શોભીતું.—

ધર વગેરે. ૨ પ્રકાશવાળું; ચળકતું.

અકમઝોળ, પુ૦ માલવું તે; આનન્દ. મોજ કરવી.

“છીકું ખાળતાં લાધી પોળ, હવે અખાંકર

અકમઝોળ.”

અકરિયા, પુઠ માટીનું નાનું પોળાં મોનું કામ.

અકળ, નં હવાની અન્દરની બીનાસ હવાથી જૂદી પડી પાણીરૂપે પદાર્થરૂપે ફરે તે; કાર; આશ.

અકળા, પુઠ અકળ સમ્બન્ધી. અકળાં વા-જે વા વાયા પછી અકળ પડે તે. [(કવિતામાં).]

અજ-અ, નં વાણુ; અતેલો; ફતેહમારી. ૨ અબ્બું.

અણું-છું, વિં વધારે; ધણું; પુષ્કળ; બહુ.

અણેરું, વિં પુષ્કળ; ધણું; ૨ થોડુંક વધારે.

અટકવું, કિં સં અનાજ વગેરેને તેમના કચરો અથવા તેમાં ભળેલી નકામી વસ્તુ દૂર કરવા સારૂ સપડાં વગેરેની મારફતે સારી પેઠે ઉઠાળી હટાવવું; અડકવું. ૨ કપડાંમાંથી ધૂળ વગેરે ફાડી નાખવા સારૂ તેને ભેરથી હલાવવું; ખરખેરવું; આપટવું. ૩ સારી પેઠે ઠપકા આપવો; સપડાવવું. ઝાટકી નાખવું.

ઝાટકો, પુઠ ઝાટકવું-ઝાડકવું તે. પોઆને એક ઝાટકો તો આપ. ૨ જનાવરના કડવાથી-દાઝવા-વાગવા વગેરેથી-ઠપકા મેણાં વગેરે સાંભળ્યાથી શરીરમાં અથવા મનમાં દુઃખ થઇ લાગવું તે.

ઝાડ, નં [હિં] જમીનમાંથી પુટી નિકળી વધે છે તે ડાળા પાતરા-ફૂલ-ફળવાળો પદાર્થ. નાનું ઝાડ તે છોડ. ઝાડ ધણી જાતનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ પુલનાં ને કેટલાંક ફળનાં હોય છે; કેટલાંક ઝાડ ઊંચડા આપવાને ને કેટલાંક શોભાને સારૂ હોય છે; કેટલાંક જર્જરી ઝાડનાં લાકડાં ઇમારત વાણુ વગેરે બાંધવાનાં કામમાં ને કેટલાંક બાળવાનાં કામમાં આવે છે. ૨ ઝાડના આકારનું દીવાનું ઝુમ્મર. ૩ ઝાડના આકારની એક જાતની આતશખાણ. ૪ ઝાડના આકારમાં લખેલી-ચિતરેલી જે વંશાવળી તે. ઝાડ થવું-જીલું થવું. ઘોડો ઝાડ થયો (મસ્તીમાં આવી.) 'તું ઝાડઝાડ ફર્યો છે પણ હું તો પાંદડે પાંદડે ફર્યો છઉં' એટલે તેં ધણું ભેયું છે, પણ હું તો ખુણખોતરા સુદાનું તપાસી તપાસી જોઇ વળ્યો છઉં. 'કુમળું ઝાડ જેમ નમાવિયે તેમ નમે.' 'ઝાડને નામે ફળ વેચાય.' વગેરે કેવળો છે.

ઝાડકાંજાડકાં, નં દાણાદુણી વગેરેને ઝાડકી વીણી ખાંડી દળી સારૂ કરવા તે.

ઝાડકણુ, નં અનાજ વગેરે ઝાડક્યાથી નિકળેલો જે કચરો કસતર તે.

ઝાડકવું, કિં સં ઝાડકવું. (વલા અર્થમાં).

ઝાડકો, પુઠ ઝાડકવું તે. ઝાડકો મારવો-ઝાડકવું.

ઝાડકુર, નં જાળા પાડી ઝાડુ ફાડી સાફસૂફ કરવું તે.

ઝાડપાન, નં ઝાડ છોડ વેલા અને ડાળાં પાતરાં ફૂલ વગેરે; વનરૂપિત, ઝાડપાન શબ્દમાં એ બ-ધાનો સમાવેશ થાય છે. ઝાડપાનની વિદ્યા—

ઉદભિજ વિદ્યા એટલે ઝાડની જાત, તેની ઉગવાની જગા, તેનાં જુદા જુદા ભાગની અન્દરની તથા બારની રચના, એ અછેકનું પરસ્પર સમ્બન્ધવાળું કામ વગેરેની જે વિદ્યા તે.

ઝાડખીડ, નં ઝાડો અને ધાસથી ભરેલો પ્રદેશ; જંગલ.

ઝાડપાલો, પુઠ ઝાડ તથા પાલો વગેરે તે.

ઝાડયું, નં નાનું ઝાડ, એનું અનેક વચન ઝાડવાં એટલે ધણાંક નાનાં ઝાડ જે પાસપાસે હોય તે.

ઝાડયું, કિં સં સાવરણી છુતારેવતી સાફ કરવું; વાસીદું વાળવું. ૨ ઝાપટવું; ખરખેરવું. ૩ જૂત પિશાચ વગેરે મેલાંની પીડા દૂર કરવા સારૂ સપડા-યલાં માણસ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરખીજ વગેરે ફેરવવું; ઊંજણી નાખવી. ૪ ઠપકા દેવો; ધૂળ ફાડવી. ૫ સાંભળે અસર થાય તેવી રીતે ફેંકવું ત્યાં 'હું તે વાત ઝાડી આન્યોછઉં તો ખરો.'

ઝાડાવાટ, સ્ત્રીં શુદ્ધ; ગાંડ. મળ જે માર્ગે નીકળે છે તે. શરીરનો ભાગ.

ઝાડી, સ્ત્રીં નાનાં મોટાં ઝાડ વેલા એક ખીજાને લગતા આવી રૂઢ ગુંથવાઇ ગયલાં હોય તે અથવા એવું જ્યાં હોય તે જગો.

ઝાડું, નં સાવરણી; છુતારો વગેરે. ૨ ધૂળ કચરો વગેરે. ઝાડુ ફાડવું. ઝાડુખાવું—ઉમેદભેર છતાં એકદમ નાઉમેદ થઇ જવું; અઝ-જાઇ જવું; હાર ખાઇ જવી; ન ફાવવું. તેણે ઝાડુ ખાઈ, તે ઝાડુ ખાઇ ગયો.

ઝાડવાળો-પુઠ ઝાડુ કાઢનારો ઢેડો.

ઝાડો, પુઠ ગાંડની વાટે નિકળતો મળ; વિદ્યા. ચૂ-ઝાડો આવવો. ૨ અધવું તે; અધામણુ.—ઝાડો લાગવો એટલે ધણી વાર ઝાડો થયાં કરવો. ઝાડે ફરવું—જવું—મેસવું એટલે અધવું; વળી ઝાડે જવું—ઝાડે ફરવા જવું એટલે અધવા જવું. ઝાડે ફરવું લાગવું—અધામણુ લાગવી. ઝાડો છુટી જવો એટલે ઝાડો અન્ધ હોય તે એકદમ થઇ જવો. ઝાડો ઝપટો—ઝાડે ઝપટે એટલે ઝાડે જવું, હાથ પગ ધોવા, દાંતણુ કરવું એ સંવારે ઉડીને કરવાનું જે પેલું કામ તે. ૩ ખોવાયથી—ચોરાયલી વસ્તુનો, જેનાપર શક આવે તેને ઘેર—તેના સામાનમાં—તેનાં શરીર પરના વસ્ત્રમાં બારીકાથી જે શોધ કરવો તે; ખાંતથી કરેલી ઝોળ—તપાસ—ચોક્કસી. ઝાડો જોવો—લેવો એમ કેવાય છે. ૪ જેને મેલું વળગ્યું હોય તેના ઉપર અથવા દરદ ઉપર મન્ત્ર ભણી મોરનું પીછું કે બીજું કંઇ ફેરવવું તે. ઝાડાપીછી—ઝાડાઝપટો પણ કેવાય છે.

ઝાતકાર, વિં ઝળઝળાટવાળું; ચકચકિત.

આપટ, સ્ત્રીં અપટથી હાલી-ફેકાઇ અથડાવું-લાગવું તે. લુગડાંની, કોરડાની વગેરેની આપટ. ૨ ભૂત પિતૃ ભેગણી વગેરેની દષ્ટિથી સપડાવું તે. આપટમાં આવવું, આપટ લાગવી.

આપટ-હુપટ, સ્ત્રીં ધૂળ કાઢી સાફસૂફ કરવું તે. આપટવું, કિં સં લુગડાંની આપટથી સાફ કરવું; ખડખેરી સાફ કરવું. ૨ કાઢને લુગડાંની-કોરડાની આપટ મારવી. ૩ ઠોક મારવા; ધમકાવી નાખવું; સપડાવવું.

આપટિયો, પું મન્દિરમાં દર્શન વેળા થતી લોકની ભીડ દૂર કરવા સાફ લોકને કપડાંથી-કોરડાથી આપટ મારનારો નોકર.

આપટું, નં વરસાદનું એકદમ તુટી પડવું તે-એ થોડી વારમાં રૂધ ભય છે.

આખ, સ્ત્રી, છાખ; (૨) દુધ ભરવાનું મોટું વાસણ. આખો-(ભો), પું કુલામાં તેલ ભરવાનું લાંબા મોં-વાળું નાળયું.

આમ, સ્ત્રીં સમય; યામ.

આમણ, નં મેલવણ; અધરકણ.

આમર, પું માથા અને આંખમાં થતો દુઃખાવાનો રોગ; પાણી ઉતરવા કે છે. આમરવાં પણુ કે છે.

આમરઝોલ-ળ, વિં ગડથોલાં ખાતું; પડું પડું થઇ રયલું; ડામાડોલ; ધુજલું; હાલતું.

આમરી, સ્ત્રીં હથેલીમાં થતો ફાલ્લાનો રોગ.

આમવું, કિં અં ઈટ-ફિકરી તપાવી પાણી-ઝોસડ-માં બાળવી. ૨ કિં અં અરપવું-પાણીની ગોળી આમે છે.

આમોરો, પું કુમળી ડાળીવાળો ઝાડની ટોંચનો ભાગ. આયલ, વિં તામસી; ચીડિયું; આકરા મીળજનું.

ઝાર, પું ભરતી; (૨) ચૂરોપનારશિયાની રાજની પદવી.

ઝારવું, કિં સં સોભે ચડેલો હોય અથવા દુખતું હોય તે અડગને ઊંનું પાણી રેડી સેકવું; દરદવાળા ભાગને ગરમી આપવા તથા સાફ રાખવા સાફ ગરમ પાણીથી ધોવો. ૨ બાવળ આમલી વગેરે ઝાડોને નવાં ડાળાં પુટે તેને સાફ તેનાં જૂનાં ડાળાં કાપી નાખવાં.

ઝારી, સ્ત્રીં નાળચાવાળું ને પડછીવાળું-પાણી પીવાનું વાસણ. તાંબાની પિત્તળની રૂપાની સુનાંની ઝારી.

૨ ગોળ ચપટાં ને કાંણાં કાંણાવાળાં ચાડાંવાળું અને લાંબા હાથાનું લાજિયાં પુરી વગેરે તળી કાઢવાનું લોહાનું એક ઝોખર. કડછી, તવેથો તેમ ઝારી.

ઝાફ, નં ઝાડનું મોટું ડાળું. ૨ ટોળું-માણસ, પશુ પક્ષી વગેરેનું લાફ.

ઝારો, પું મોટી ઝારી (૨ જ અર્થમાં). ૨ પાણી ઝાંટવાનો મોટાં નાળચાવાળો હાડો અથવા દેગડો.

૩ તમ્બુરાનાં તુમડાં ઉપરની ઘોડીપર તારની નીચે મુકેલો જે દોરો ૩ વગેરે તે-અવાજનાં ધોરને માટે. ૨ તમ્બુરાનો પિત્તળનો તાર; ખરબચુરનો તાર.

ઝારોલો, પું મૂળ ઝારોલ ગામમાં વસ્તી એ નામની બ્રાહ્મણ-વાણિયાની સાતિનો એક માણસ.

ઝાલ, સ્ત્રીં સ્ત્રિયોને કાને ઘાલવાનું ફલ અકાટી જેવું એક જડાવ ધરેલું.

ઝાલર, સ્ત્રીં હુમ. ૨ કિનારી; અધિકી કાર. ૩ મોગરીથી વગાડવાનું ધડિયાળ, દેરામાં હોય છે તે. ૪ પું-નં એક કઠોળ; વાલ. [ગિરથી.

ઝાલવું, કિં સં પકડવું; ધરવું.—હાથ સાંડસા વ-ઝાલા, નં જાં વં મેણાં, ટોણાં.

ઝાલા-લી, પું સ્ત્રીં એ નામના રજપુત પુરુષ અને સ્ત્રી.

ઝાવલી-ળી, સ્ત્રીં નાળિયેરી ખભુરીની સુકી ડાળિ-યો, તાડઝાં વગેરે. એ, હુંપડાં ઉપર છાપરાંને ઠેકાણે છાયેલાં હોય છે. ૨ નાળિયેરી વગેરેનાં પાં-દડાંની ટટી.

ઝાવસો-ઝાવસોઇ, સ્ત્રીં ઘોંઘાટ; વગર સમજે ટોળા-બંધ મળી પોકાર કરવો, રડવું તે. (સુસલમાનોનાં મહોરમ અથવા તાબુતના દિવસોમાં પેગંબર હુસેનના મૃત્યુના શોકમાં કરવામાં આવતો પોકાર, 'યા હુસેન!' નું અપભ્રંશરૂપ.) (૨) [લા.] તેવી રીતે અનૂતમાં ફૂલું અને જુમો પાડવી તે; તોફાન, મસ્તી, દંગો, હુલ્લડ, રમખાણ.

ઝાવાં, નં જા. વ. કુખતાં માણસનાં તરફડીયાં; વલખાં. ઝાહી, વિં હિતેચ્છુ; હેતેસરી.

ઝાળ, સ્ત્રીં [જવાળા] અગ્નિ દીવા વગેરેની દૂરથી લાગતી ગરમી; આંચ. ઝાળ ઉડવી—લાગવી.

ઝાળણ, નં ઝાળવું તે. ૨ જેણેવતી ઝાળેલું તે; રેણ, રાઇ વગેરે તે.

ઝાળવું, કિં સં ધાતુની બે સપાટીને વચમાં રેણ મુકી ગરમ કરેલો ઝોખરે ભેડી નાખવી; વાસ-ણના ભુદા પડેલા ભાગને સાંધવા.

ઝિકવું-ઝીકવું, કિં સં કપડાંને પથરાપર અફાળ-વું. ૨ કણ્ટાળાથી નીચે નાખવું. ૩ માર મારી ની-ચે પાડી નાખવું.

ઝિકાવું-ઝિકાવું, અં કિં ઝિકવુંનું કર્મણિરૂપ.

ઝિકવું, કિં સં વળગાડવું. ઘોરડી બાવળ વગેરે-ના કાંટાને કાઢ ખીજ વસ્તુ સાથે વળગાડવા.

ઝિકાળવો, પું ઈટ રોડનો ભડો.

ઝિકવો, પું એક ભતવું ઘાસ.

ઝિઝોટી, સ્ત્રીં એક રાગણી, ઝિઝોટી.

ઝિતવું, ઝિતવું.

ઝિપવું, સામી રેકાયલી વરતુંને ઝિલી—ધરી લેવી.
ઝિલવું, કિં સં જિયેથી પડવું—દૂરથી આવવું ની-
ચે પડવા ન દેતાં ઝાલી—પકડી લેવું. ૨ એક જણા-
નું બોલવું. ખીમએ ઉપાડી લઇ પોતાની તરફનું
વધારે બોલી થાપન કરવું. ૩ એકે ગાયલું ખીમ-
એ સાથે ફરીથી ગાવું અથવા એકનું અડધું
ગાયું ખીમએ વચમાં ઉપાડી—ઉઠાવી લઇ પૂરું
કરવું. ગરબા ઝિલવા. 'ઝિલવું'—નું પ્રેરકરૂપ; ઝિલાવું;
ઝીલાવું.

ઝિલવું, કિં. અં. પાણીમાં રમવું, જળક્રીડા કરવી.
'કાલિન્દીની માંહે ઝિલતારે.'

ઝીક, સ્ત્રીં ધોવાસાર કપડાંને પથરાપર અકાળવું
તે. ઝીક પાડવી—મારવી. પંછાડ. ૨ માયાફાડ; કડા-
ફટ. ૩ કપડાળાથી હરકાષ વસ્તુને નીચે નાખવી તે.

ઝીકો, ઝિકાળવો.

ઝીંઝરું નં ચણાનો પોપટા સાથેનો છાડ.

ઝીંટ-ટું, નં લકરું; વળગણ; પીડા; પુંઝડું. મારી
પછવાડે તો ઘેરીતું ઝીટ—ટું વળગ્યું છે.

ઝીથરા, ન. ખ. વ. માયાના અવ્યવસ્થિત અને
છુટા વાળ;

ઝી, ધી.

ઝીક, ઝીંક. ૨ ગોળ તારવું ભરત.

ઝીકચલક, સ્ત્રીં ભરવાના કામમાં વપરાતી સોના
રૂપા કે બાદલાના તાર, ટીપકી, ગુચ્છા ઇસાદિ.

ઝીક-ટીપકી-ટીકડી-ટીકી પણ કહે છે.

ઝીણ, સ્ત્રીં ફરીની ગોટલી ઉપર જે બાકું પડ
અન્ધાયછે તે; જળી; છણ.

ઝીંણ, નં પજવણી; માયાઝીક, માયું દુઃખે એવી
પજવણી.

ઝીંકણું, નં ઝીંકવું-પછાડવું તે; (૨) તણવું તે; તાર
તાર મેળવી સાંધવું તે.

ઝીણાસ, સ્ત્રીં ઝીણવટ; ઝીણાપણું; બારીકી.

ઝીણું, પિં બારીક; અણીદાર. ૨ છેકજ પાતળું. ૩
કારીગીરનું નાણુક (કામ).

ઝીત, છત.

ઝીપેરા, પું એક વનસ્પતિ; જેડી મધ.

ઝીલ, છલ. સ્ત્રીં ઝીલ ફડાવની એટલે થકાવવું;
હરાવવું. ઝીલ ખેંચાવી—ટુંકા થવી એટલે બોલતાં
અચકાવું; બોલી ન શકાય તેવું થવું.

ઝીલી, ઝીમી. ૨ ગાય લેંસની છલના આકારનું એક
વાજિત્ર છે. ૩ દાંતણ કરતી વખતે છલ ઉપરનો
મેળ કાઢવા માટે બાવળની વાંકી વાળેલી ચીરી
અથવા ધાતુની વાંકી વસ્તુ. બલ કે છે.

ઝીમી, સ્ત્રીં એક જાતની કાળી સાડી.

ઝીમલ, ધીમલ.

ઝીલ, સ્ત્રીં એક રોપો છે. એની રાખ, વાગેલાં
ઉપર, ધા ઉપર, ચાંદાં ઉપર દાખવાને કામ આવે
છે; એની સોટીનું દાંતણ થાય છે. કેવત: 'દાંતણ
કરિયે ઝીલનું તો પાપ જમ દીલનું.' ૨ સામો લણુ-
વાનું વાંસનું એક ઝોળાર. ૩ તમ્બુરાનો એક તાર.
ફિકરાં-કાચની મોટી બરણી જેમાં ઘઉં દાળ વગેરે
ભરી રાખવામાં આવે છે તે. ૫ ઊણાં પાણીની
જગો; કરાડી; ડાહ.

ઝીલવું, ઝિલવું, ઝિપવું-ઝીપવું.

ઝીલું, છલું.

ઝીલો, પું મોટું લામું ફિકરાનું કામ; મોટી ઝીલ-
કાચની બરણી-અનાજ ભરવાની.

ઝુંકવું, ઝુંકવું.

ઝુંકવું-ટીલેવું, કિં સં ખુચાવવું; જેર કરીને કાઢતી
પાસથી ખેંચી લેવું.

ઝુંપડી, સ્ત્રીં જાળથી જાયલું-જાપરીવાળું નાનું કામા-
કાટિયું ધર; મરડી. મહુલી.

ઝુંપડું, નં ઝુંપડી.

ઝુંફ, ઝુંફ.

ઝુંફણ, નં ઝુંફવું તે. ઝુંફણ આવવું-થવું.

ઝુંફવું, કિં અં જીં-કેફ-મન્દવાડની સુરિત વગેરેથી
મિચાયલી આંખે ધીમે ધીમે જાયું નીચું ડાકું
ધુણાવ્યા કરવું.

ઝુંખેશ, સ્ત્રીં જોશપૂર્વકની લડત-હિલચાલ-ચળવળ.

ઝુંમર, ઝુંમર.

ઝુંસરી, સ્ત્રીં ગાડી જોડતી વખત બળદ વગેરેને ખાંધે
મુકવાનું ગાડીના ધોરીયા સાથે વચમાંથી બાંધેલું
જે લાકડું તે; ધર.

ઝુંસરું, નં મોટી ઝુંસરી.

ઝુંફણડા, ઝોંફણડા.

ઝુંકવું, કિં અં વાંકું વળવું; નમવું; ઝૂલી રેવું; ઝૂમવું.

ઝુંકારવું, સં કિં ઉંટને ખેસાડવું.

ઝુંકાવવું, સં કિં નમાવવું; (૨) ઝંપલાવવું; થાહોમ
કરીને કુદી પડવું તે.

ઝુંકાવડા, ઝોંકાવડા.

ઝુંજવું-ઝુંજવું, કિં અં જુદ કરવું; લડવું. ૨ જોશથી
મચ્યા રેવું.

ઝુંઝકારવું, કિં સં હોકારો કરી બોલાવવું; 'ઝુંઝ-
કાટયો કહુકમાર' (લા.)

ઝુંઝાર, પું જોધો; લડવો.

ઝુંઝાવવું, ઝુંઝાવવું; થકવવું.

ઝુંટવું, ઝુંટવું.

હુડવું, કિં સં મારવું; અક્ષણવું; આપટવું; ટીપી નાખવું. ૨ તુવેર વગેરેના સુકાયલા છોડવાપર ડાંડિયો અક્ષણાવો—અક્ષણી દાણા જુદા પાડવા. ૩ ખોરડી વગેરેના ઝાડપર લાકડી મારવી—‘ની-ચી ખોરડી સહુ ઝુડે.’ ૪ સતાવી સતાવીને લેવું—રૂપિયા વગેરે.

હુડિયો, પુઠ હુડવાનો ડાંડિયો.

હુડો, પુઠ ખેરતે અમ્ખોડે બાંધવાનો વાળનો અથવા રેશમનો જે જડો દોરો તે; જુડો.

હુણડ, નં જથો; ટોળું; ધુમચડું. ઝાડ—ઝેગી—બાવાનાં હુણડ.

હુણડો, પુઠ નિશાન; ધબ; વાવટો. હુણડો ઉરાડવો એટલે કામમાં જસ મેળવવો; વાહવાહ થાય તેવું કરવું. હુણડો રોપવો એટલે ફતેહ મેળવ્યાની નિશાનીમાં નિશાન ચડાવવું.

હુણહુણ, અં એવો થતો અવાજ દેખાડેછે.

હુપકી, સ્ત્રી ડાહું; ઝાકું.

હુપડી, હુંપડી.

હુફણ, હુંફણ.

હુમખડાં, નં તુરિયાનાં જેવાં એક જાતનાં ફળ.

હુમખડું, નં ટોળું; જથો; સમૂહ. ૨ હુમખો. [જથો.

હુમખો, પુઠ એકથી વધારે ચીજોનું સાથે વળગી—જોડાઈ રેવું તે અથવા જોડાઈને લટકતું રેવું તે. દરાખનો—ધુધરીનો—મોતીનો જુમખો. ૨ ટોળું;

હુમણું, નં એક ધરેણું. ઝાંઝર-હુમણું. ૨. હુમમર.

હુમર, હુમમર.

હુમવું-મીરેવું, કિં અં ટાંપી રેવું; કોષ મતલબ પાર પાડવાસાથે ત્યાંનું ત્યાં લટક્યાં—ખોટી રેવું; આતુરતાથી આસપાસ વિટળાઈ રેવું. ૨ પડુંપડું થઈ રેવું; ટિગાવું; અજુમવું. (વરસાદ વગેરેનું).

હુમમર, નં ધણા દીવા સાથે હુમખાના આકારમાં બજે તેવી કરામતનો પિત્તળનો અથવા પિત્તળપર રૂપાનો ઢોળ ચડાવેલો એવો અથવા કાચનો ડાળીવાળો ઝાડ જેવો જે ધાટ તે; ઝાડ.

હુરવું, કિં અં દુઃખ—કલ્પાંત કરવું; બળાપો—શોક—સન્તાપ કરવો; રડવું. (જુદાઈથી, નાણાંના તુકસાનથી વગેરેથી).

હુરાપો, પુઠ હુરવું—રડવું તે; બળાપો; શોક. ૨ નાહિમેદી; નિસાસો; હાર—ચાકથી થતી સુસ્તી. હુરણ.

હુલ, હૂલ.

હુલડી, સ્ત્રી બાળકને પેરવાનું અમલું. [૩ હાલરમાં.

હુલણાં, નં હિંચકા; હીંચ. ૨ હિંડોળો; પારણું.

હુલણા-ના, પુઠ (કવિતામાં) એક જાતનું માત્રાવૃત્ત.

હુલણિયું, વિં હુલવું; (૨) નં એક જાતનું હુલવું ધરેણું. હુલતું, વિં લટકતું. ૨ હિંચકા ખાતું. ૩ રખડતું. હુલવું, કિં અં હિંડોળે-પારણામાં ખેસી હિંચકા ખાવા. ૨ લટકવું; આમ તેમ નીચે હાલ્યા કરવું. ૩ હાલ્યા કરવું. ૪ કોષ કામમાં પાછળ પડી જવું; રખડવું; લટકી જવું; પછવાડે પડવું. કૂતી જવું—લટકી જવું; વાંકા વળી જવું.

હુલા-લેલા ખાવા, કિં સં હિંચકા ખાવા. ૨ પછવાડે અથડાયાં કરવું; ખોટી થયાં કરવું. ૩ તુકસાન ખમવું.

હુલાવવું, કિં સં હુલે તેમ કરવું. ‘હુલવું’નું પ્રેરકરૂપ. હુલાવનહાર, વિં હુલાવનારું; પુઠ હુલાવનારો.

હુલો, પુઠ હિંચકો. ૨ હીંચ. ૩ ડોળી. ૪ તુકસાન; ખાધ, (ઝોલો). ૩ પૂલ; નદી ઉપર અદ્ધર બધિલો આવવા જવાનો માર્ગ.

હુલ્ક-કાં, જુલ્ક.

હુસરી, હુંસરી.

હુસ્તી, સ્ત્રી લડાઈ; સામી તકરાર; ટણ્ટો.

હૂડ, નં મોટો મગર; ગ્રાહ. (૨) ચૂડ, મજબુત પકડ; (૩) એક જાતનું ભૂત-ઝોડ; વહેમનું વળગણ.

હૂમ, સ્ત્રી જોમ; ધુધવાતો જોસો.

હૂસ, સ્ત્રી શોભાને સાથે રાખેલો કોષ પણ વસ્તુનો હુલતો-લટકતો જે ભાગ તે. પડદા-વિજણા વગેરેને હોય છે. ૨ લાવણીમાં અન્તરો અન્ને વધણ એ બેની વચ્ચેની જે નાની કડીયો તે. ૩ પશુને આરાડવાનું સિવેલું લુગડું.

ઝંણ, સ્ત્રી કોષ વસ્તુમાંથી ઝીણી ઝીણી ઉડતી જે રજો તે. તપખીરની, કસણાની, ફરીની વગેરેની ઝંણ. ઝંણ ઉડવી—ખાવી.

ઝેખેઝેખાં, ન. બ. વ. પરસેવાના રેલા પર રેલા.

ઝેર, નં [ફાં] વસ્તુ-ડઝમાં રૂચલા જે ગુણની અસંરથી મરી જવાય કે મરવા જેવું દુઃખ થાય તે; ખાવાની વસ્તુમાં રૂચલા એકાદા ગુણથી અથવા સાપ વગેરેના ડઝની મરવા જેવી જે અસર થાય તે—ઝેર દેવું—આપવું—ખાવું—ચડવું—ઉતરવું. ૨ વેર; દ્વેષ. ઝેરકચુરો, પુઠ એક જાતનું કડવું ખીયું—ઝોસડમાં ધણું વપરાય છે.

ઝેરકાજળી, સ્ત્રી પરસેવા વાટે બહાર આવતું શરીરમાંનું વિષ; (૨) મરણ વખતનો પરસેવો.

ઝેરણી, સ્ત્રી દહીં વળોતવાની નાની—હાથરવે.

ઝેરમહોરો, પુઠ ડંસના વિષને ચૂસી લે એવો એક પદાર્થ. નોળવેલ.

ઝેરી, વિં ઝેરવાળું. ઝેરીલું. અડક્યાથી—ખાધાથી—પીધાથી—ઝેયાથી—ઝુધ્યાથી ઝેર ચડે તેવું. ઝેરી ઉદર—સાપ-કોપર વગેરે.

ઝરી નાળિયેર; નં દરિયાની એક વનસ્પતિનું મોટું ફળ; જેના ફોટલાનું સાધુ લેકો કમંડળ બનાવે છે તે.

ઝેરું, નં આપડું. 'ઝાંઝું ઝેરું આપડું.'

ઝેરી, સ્ત્રીં હલી (આંસુની).

ઝોંટલું-ટીલેલું, ખુંચાવી લેલું.

ઝોંસલું, ઝાંસલું.

ઝોક, સ્ત્રીં આંખની અન્દર એકાએક વાગવું તે. ઝોક લાગવી-ઉતરવી. ૨ વાંકું વળવું તે અથવા વાંકું વળી રેવું-રહેલું તે. વાંક; વલણ. ૩ સીધી લખ લીટીથી આડું પડવું તે. ૪ ગામને પાદરે અથવા ગામમાં ભરવાડો બહારઘટાને જે વાડામાં રાખે છે તે. ઝોક; ગોષ્ઠ. ૫ બકરાં ગાડરાંનું ટોળું. ૬ તુકસાન; ખાંધ. ઝોક લાગવી, આપટ લાગવી.

ઝોકણ, પું જમવા ઉપર એકદમ સારીપઠે પડવું તે. ૨ સારીપઠે મોજમઝા મારવી તે.

ઝોકવું, કિં સં એકદમ ફેંકવું-નાખવું. (કાષ્ટ ને કાષ્ટ કામમાં). કિં અં એકદમ માંય ઉતરી પડવું-ધસવું; સાહસ કરવું. ૨ જિંધ-ફેંથી ઝો-લ્લા ખાવાં; નીચું વળવું.

ઝોકાવડા, પું એકદમ માંય પડવું-ધસવું તે.

ઝોકાવવું, કિં અં અપલાવી પડવું. ૨ કિં સં સાહસ કામ કરાવવું.

ઝોકું, નં જિંધ-ફેંથી ડોકું નીચું વળે તે. ૨ જિંધ; નિદ્રા. ઝોકું ખાવું.

ઝોકો, પું ઝોક; ઝોલો. -તોળતાં દગાથી ન માલ-મ પડે તેની રીતે દાડીને ઝોલો ખવાડવો તે. હેલો; હડસેલો. ૨ નીચું વળવું તે.

ઝોડી, સ્ત્રીં પેલવેતરી ભેંસ.

ઝોડિકું, પું મરી અથવા મુસલમાનનો ભમતો જીવ. ૨ ધરખાર અને બેરાં છોકરાંવનાનો રખ-ડતો છુચ્ચો ડાડ. ૩ કુવેડ મેલું કણ્ટાળો આપે તેવું માણસ.

ઝોડીલેલું, ઝોંટીલેલું.

ઝોડ, નં ભૂત પિશાચ વગેરે; જારતું મેલું; આડું ૨ કણ્ટાળો આપતું-કેડો ન મુકે તેવું માણસ; લકરું. ઝોડ વળગ્યું ફેંચાય છે. ઝોડ અપટ.

ઝોણી, સ્ત્રીં ચાર ખુણાની પોળાં પેટાંવાળી પણ સારાં મોડાંની એની કપડાંની જે ફાથળી તે.

ઝોણો, પું મોટી ઝોણી.

ઝોલો-લો, જોલો.

ઝોરણી-લો, ઝોણી-લો.

ઝોલવું; અં કિં ઝુલવું; ડાલવું; ઝોકાં ખાવાં.

ઝોલું, નં ટોળું; સમુદાય; ઝુણ. ૨ ડોલું; ઝોકું.

ઝોલો-લો, પું ચોપાળા-ફિડોળાનું આમ તેમ હાલવું થાય તેમાં તેનું એકેક તરફ જે જોરમાં જવું થાય તે. ઝોલો ખાવો; ઝુલતાં થવું તે. ૨ નકાસું રખણાં કરવું તે; ફાંફાં ચાચ્યાં કરવાં તે; કામનો પાર ન આવતાં વાર લાગવી તે. તે અચારે ઝોલા ખાયાં કરે છે. ૩ આમ તેમ ડોલ્યાં કરવું તે. વાણુ ઝોલા ખાય છે. (૪) પાણીએ રધિલા શાકમાં પાણીનો લાગ વધારે રહે છે તેને ઝોલો કહે છે. ઝોળા-લાવાળું શાક.

ઝોસલું, ઝાંસલું.

ઝોળ, સ્ત્રીં ભૂત; હરકોષ મેલું-આડું તે; ચારણુ-કારણ; ઝોડ. ઝોળ અપટ એટલે ભૂત વગેરેની ચોટ.

ઝોળવું-ળી નાખવું, કિં સં જાવડાં-ભુજ પક-ડીને સારી પઠે હલાવવું-પીપી નાખવું.

ઝોળાવો, પું ઉતરતી જે લોંચ તે; ઢોળાવ.

ઝોળી, સ્ત્રીં ચારે છેડા ખાંધી લખ વચમાંથી ઝુલતો રાખેલો એવો લુગડાનો એક ઘાટ. બીજાં અનાજ-ધાન ભરવાની ઝોળી; અજરથી શાક લખ આવવાની ઝોળી. રફરેજ વગેરેની ઝોળી. છોકરાંને સુવાડવાની ઝોળી.

ઝોળીપોળી, સ્ત્રીં છોકરાંનું નામ પાડતી વખત બેરાં છોકરાં એકઠાં થઈ બાળકને ઝોળીમાં સુવાડી 'ઝોળા પોળા પીપળ પાન, ફેલ્યે પાણું ફલાણું નામ.' એમ બોલતાં જઈ ઝોળીને હલાવ્યાં કરે છે તે. ગામડી નામકરણ સંસ્કાર.

ઝોળો, પું ઝોળીની પેટ લટકી જવું-નમી નમી પડવું તે. ચન્દરવો ઝોળો ખાઈ ગયો છે. જમીનને પણ એ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. ૨ મોટી ઝોળી.

—મળવળવળવળવળ—

અ.

અ, પું [સં] એકવિસમો મુળાક્ષર. એથી શરૂ થતો કાષ્ટ શબ્દ નથી. એ, ચમ્પાતાં અનુસ્વારોમાંનું બીજું છે. કિચિ-ચત, અગ-ચળ, ઇગ-જનેર વગેરે.

—મળવળવળવળવળ—

પ્રથમ લાગ સમાપ્ત.

કવિ નર્મદાશંકરના કુલે રચેલા અન્યો નીચે પ્રમાણે છે:—

(આવી * પુલકીવાળાં પુસ્તકો વેચાતાં મળી શકે છે.)

*૧ કાવ્ય-નર્મકવિતા-મોટી-સંપૂર્ણ-એમાં કવિ-એ જુદે જુદે વખતે રચેલી અને છંદક છપાવેલી તમામ કવિતાનો સંગ્રહ છે. એમાં કવિએ પોતે પોતાના કાવ્યની સમજુતી આપી છે. એમાં કવિતા લગભગ સર્વ વિષય ઉપર છે. શૂરવીર પદ્મવીર, સ્વદેશભિમાનની કવિતાઓ, સાંસારિક દર્શનો વગેરે વાંચવા મનન કરવા જેવાં છે.

*૨ જૂનું નર્મગદ્ય-આ ગ્રંથમાં કવિએ જુવાન વયમાં લખેલા જુરસાદાર લેખોનો અપૂર્વ સંગ્રહ છે.

*૩ સરકારી નર્મગદ્ય-આ ગ્રંથમાં કવિએ નવાં લખેલા વિષયોનો સંગ્રહ છે. રાજ્યરંગ ભાગ ૧ લો આ ગ્રંથમાં છે.

*૪ રાજ્યરંગ ભાગ ૨ જો-સરકારી નર્મગદ્યમાં જન્મતના ઇતિહાસની રૂપરેખા જેવો રાજ્યરંગ ભાગ ૧ લો સરકારી ફળવણી ખાતાએ છાપ્યો, તેના અનુ-સંધાનમાં આ બીજો ભાગ છે. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર મી૦ એચ. જી. વેલ્સના, તેના લખેલા “જન્મતના ઇતિહાસની રૂપરેખા” માટે વખાણ થાય છે, તેના જેવો જ લગભગ આ ગ્રંથ છે. તેની બીજી આવૃત્તિ ફાર્બસે ગુજરાતી સભાએ છપાવી છે. આ ગ્રંથમાં કવિએ જે દર્શનો અને મહાદર્શનો લખ્યાં છે તે ઉત્તમ છે.

*૫ નર્મકોશ-પ્રસિદ્ધ છે. એમાં કવિએ જે પ્રસ્તાવના અને ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યનો ઇતિહાસ ક્યાદિ લખ્યા છે તે તો હજી પણ આજે અજોડ છે.

*૬ આ ગ્રંથનો સ્વર વિભાગ અને ‘કુ’ અને ‘ચ’ વર્ગના શબ્દોનો એક ભાગ ગુજરાતી પ્રેસ

તરફથી તૈયાર થયો છે, અને તેની સાથે પ્રસ્તાવના અને કોશ સંબંધી કવિના બીજા વિચારો, જે હજી સુધી છપાયા નથી તે પહેલી વાર છપાવેને બહાર પડ્યાં છે.

*૭ નર્મકથાકોશ-આ ગ્રંથ આજે મળતો નથી. આની અંદર રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, અને પુરાણોમાં જે મહાપુરુષો વગેરે થઈ ગયા છે તેનો સંપૂર્ણ પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ વાંચવા જેવો છે. આ ગ્રંથની બે ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે.

*૮ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર અને સૂક્ષ્મ ટીકા-ધણાઓ બજાતા પણ નથી કે કવિએ આવો ગ્રંથ રચ્યો છે. ગુજરાતી ભાષામાં જે સૌથી સારામાં સારો પહેલો ટીકોનો પણ અનુવાદ ગીતાનો હોય તો તે કવિનો છે. ટીકાનો કેટલોક ભાગ તો ચમત્કારિ છે. હાલ અપ્રાપ્ય છે.

*૯ નર્મવ્યાકરણ-આજથી સો વર્ષ પૂર્વે, એટલે કે કવિના જન્મ વખતે ગુજરાતી ભાષા શીખવા માટે કોઈ પણ સારો વ્યાકરણનો ગ્રંથ નહોતો. બ્રિટીશ રાજ્યના ફળવણીખાતા તરફથી પુસ્તકો છપાઈ બહાર પડવા લાગ્યા ત્યારે એક મરાઠી વિદ્યાધિકારી ગંગાધરરાવ ફડકેના મરાઠી વ્યાકરણ ઉપરથી ગુજરાતી ભાષાનું નાનું-મોટું વ્યાકરણ રચીને તે શાળામાં અલાવવામાં આવતું. આની સામે કવિ નર્મદાશંકરે સંખત પોકાર ઉઠાવ્યો હતો. એ માટે જૂના નર્મગદ્યમાંના તેમનો લેખ વાંચો. તે પછી કવિએ નમુના તરીકે એક વ્યાકરણ રચ્યું હતું અને તેના બે ભાગમાં-અક્ષરજ્ઞાન, સંધિ, તામ, સર્વનામ, વિશેષણ-એટલા વિષયો સંબંધી વ્યાકરણગ્રંથ રચી બહાર પાડ્યો હતો. પણ લોકો તરફથી કે સરકાર તરફથી ઉત્તેજનના અભાવે આગળ પ્રયત્ન કરવો પડતો મૂક્યો હતો. હાલમાં અપ્રાપ્ય છે.

*૯,૧૦,૧૧,૧૨-ગુજરાતી ભાષામાં કાવ્યસાહિત્ય શીખનારાઓ માટે સારા પિંગળની ખામી હતી. તે જ પ્રમાણે કાવ્યનાં અંગે અલંકાર, રસ-વિવેક, નાયિકા-બેદનાં પુસ્તકો નહોતાં. દરેક ગુજરાતીને વ્રજ ભાષાના કે હિંદી ભાષાના ગ્રંથો તે માટે શીખવા પડતા. આ મુશ્કેલીનું વર્ણન કવિએ પોતાના આત્મચરિત્રપ “મારી હકીકત” નામના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે. આટલા માટે તેમણે (૯) પિંગળ પ્રવેશ, (૧૦) રસપ્રવેશ, (૧૧) અલંકાર પ્રવેશ, (૧૨) નાયિકાલેહ એ નામના ચાર માર્ગદર્શક સારા નાના ગ્રંથો રચ્યા છે.

૧૩-૧૪-ગુજરાત સર્વસંગ્રહ અને કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ-મુંબઈની સરકારે મુંબઈ ઇલાકા સંબંધી સર્વ પ્રકારની માહિતી આપનારા અંગ્રેજી ભાષામાં ગેઝેટિયર નામના ગ્રંથો પ્રકટ કર્યા છે. તેમાંથી ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ સંબંધી માહિતીવાળા ગ્રંથોનો સાર ઉપલાં બે પુસ્તકોમાં છે. આ ગ્રંથો કવિએ ન્યારે ગોકુળદાસ તેજપાળના ધર્માર્થ ખાતામાં નોકરી સ્વીકારી ત્યારે તેમનું ચટલું દેવું ચૂકવવા માટે સહાય કરવા બીજા ધણાઓની મદદથી તૈયાર કર્યા હતા, પણ સર્વ આપતો કવિએ પોતાની ભાષામાં ચૂકી છે. આ ગ્રંથો અમૂલ્ય હતા. આજે તે મળતા નથી. સંક્ષેપમાં અંગ્રેજી ગેઝેટિયરનો બધો ભાવ આ ગ્રંથોમાં આવી જાય છે, અને તે ઉપરાંત કેટલીક હકીકત વિશેષ પણ છે.

*૧૫-શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધનો ગુજરાતી કાવ્યમાં અનુવાદ, વડોદરાના મહાકવિ પ્રેમાનંદે અને તેના શિષ્ય સુંદર મેવાડાએ કરેલો છે, પણ તેની શુદ્ધ નકલ મળતી નહોતી. તેથી ચાર પાંચ હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી, સંશોધન-સારોદ્ધારના નિયમો બાંધી આ ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો હતો.

દશમસ્કંધ ઉપરાંત ભાગવતના બીજા સ્કંધોનો કવિતામાં અનુવાદ વલ્લભસેટે કરેલો છે. તેમજ ભાગવતની અનુક્રમણિકા દયારામ કવિએ રચેલી છે. આ સર્વ સાહિત્ય છપાયેલું છે. કીંમત રૂ. ૬.

૧૬-દયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહ-આ સંગ્રહ કવિએ મહામહેનતે અને ખર્ચના ભોગે કરેલો છે. તેમના સમયમાં દયારામના શિષ્યોમાંથી કોઈ હાથ પ્રતો આપે નહીં, તેથી કવિએ પોતાને ખર્ચ માણસો રોડી ન્યાં ન્યાં દયારામનાં કાવ્યો, પદો, ગરબીઓ ગવાતાં ત્યાં ત્યાં મોકલી, ઉતરાવી લખેને આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ કરેલો. એની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે. નવી આવૃત્તિ છપાય છે.

*૧૭-દેશવ્યવહારવ્યવસ્થા-આ અર્થશાસ્ત્રનો ગ્રંથ છે. મૂળ એક અંગ્રેજી લેખક આડમ્સનીયના “રાષ્ટ્રની લક્ષ્મી” (વેલ્થ ઓફ નેશન્સ) નામના અંગ્રેજી પુસ્તકને આધારે મરાઠીમાં એક પુસ્તક રચાયેલું તેનો છાયાનુવાદ આ પુસ્તકમાં છે. એમાં અર્થશાસ્ત્રની કેટલીક ગાતો સાદી સરળ ભાષામાં સારી રીતે સમજાવેલી છે.

૧૮ થી ૨૨ નાટકો-કૃષ્ણાકુમારી, રામજનનીદર્શન, દ્રૌપદીદર્શન, સાર શાકુન્તલ, આલકૃષ્ણવિજય. આ પાંચ નાટકોમાંથી આજે કેવળ રામજનનીદર્શન મળી શકે છે. રામજનનીદર્શનમાં સમાયણનો, દ્રૌપદીદર્શનમાં મહાભારતનો, અને આલકૃષ્ણવિજયમાં શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમી વ્રજલીલાનો સમાવેશ કવિએ ખુબીથી કરેલો છે. આ નાટકો મુંબઈની રંગભૂમિ ઉપર ભજવાયાં હતાં. તેમાં દ્રૌપદીદર્શન ધણો વખણાયો હતો, અને આલકૃષ્ણવિજય નાટકમાંથી રાસમંડળનો રણુપી છંદનો ગરબો તો એક વાર લોકો મોંઠે કરી નાખી ન્યાં ત્યાં લલકારતાં હતા. આ નાટકો ભજવવામાં વિદ્યમાન દક્ષિણી ગૃહસ્થ જ્ઞાનવૃદ્ધ શ્રીયુત શ્રીકૃષ્ણ ગણેશ આપડે એમ, એલ. સી. જેઓ હાલમાં નાગપુરમાં વાનપ્રસ્થ જીવન ગુમારે છે, તેઓએ રંગભૂમિની સારી સગવડ કરી આપી હતી; અને કવિશ્રી સાથે તેમના પાછલા જીવનને સારો સાથ આપી મદદ કરી કરાવી હતી.

કૃષ્ણાકુમારી નાટકનો વિષય જાણીતો ઉદેપુર રાજ્યનો કોરસો છે. એની શૈલી માટે તે લોકોને પસંદ પડ્યો હતો. સાર શાકુન્તલ નાટક પણ બે કે સાર તરીકે કવિએ જાળખાવ્યો છે, છતાં પણ તે કાલિદાસના નાટકનો ઉત્તમ છાયાનુવાદ છે. આ બે નાટકો ભજવાયાં નથી.

*રામજનનીદર્શન-કીંમત રૂ. ૦-૮-૦.

*૨૩ ધર્મવિચાર-આ ગ્રંથમાં કવિશ્રીએ પોતાના માનીતા પત્ર “ગુજરાતી”માં ઇ. સ. ૧૮૮૦ થી તે ૧૮૮૬ સુધીમાં જે જે લેખો લખ્યા તેનો સંગ્રહ છે. આમાં વિચારવાણી મહાસાગરની માફક ગંભીર છે. સમાજ, રાજકારણ, ધર્મ વગેરે અનેક વિષયો ઉપર સુંદર વિચારો દર્શાવ્યા છે.

*૨૪ મારી હકીકત-આમાં કવિએ પોતાના જન્મ ઇ. સ. ૧૮૩૩ થી માંડીને ૧૮૬૬ સુધીનું આત્મચરિત્ર આપેલું છે. આ ગ્રંથ “ગુજરાતી” પ્રેસ તરફથી છપાયો છે.

નર્મદાશંકરનું ઉત્તર જન્મચારિત્ર-એમાં મારી હકીકતમાં લખાયેલી વાત પછી એટલે ૧૮૬૫ પછીથી તે ૧૮૮૬ એટલે કવિશ્રીના દેવલોક પામ્યા સુધીની હકીકત આવશે. કવિના લખેલા કેટલાક અપૂર્વ લેખોનો સંગ્રહ કરવામાં આવશે. છપાય છે.

૨૫ નળાખ્યાન-મહાકવિ પ્રેમાનંદવિરચિત-જાણાં આમાં ચલાવવા યોગ્ય રીતે સંશોધન કરી છપાવેલું.

૨૬ નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો-જૂનાં ગવાતાં રીતલાત અને સાંસારિક પ્રસંગનાં અનેક ગીતોનાં આમાં અપૂર્વ સંગ્રહ છે. એના પછી ધણા સંગ્રહો છપાયા છે, પણ આની ખૂબી ન્યારી છે.

કવિ નર્મદાશંકરના રચેલા હાલમાં મળી શકતા અન્યથા

નામ ... કીંમત
નર્મ કવિતા (મોટી) ... ૪-૦-૦

નર્મ કવિતા-ભાગ ૧ લો-એમાં લઘુહિતોપદેશ, વૈધવ્યચરિત્ર, ગોપીગીત, ઋતુવર્ણન, પ્રવાસવર્ણન, શૂર-વીરનાં લક્ષણો, હિન્દુઓની પડતી, વીરસિંહ, શેર સદ્ગાની ચઢતી પડતી વગેરે અનેક કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. કવિ નર્મદનું જીવનચરિત્ર સ્વ. નવલરામ પંડિતે લખેલું આમાં છે. કીંમત રૂ. ૨૧૧.

નર્મ કવિતા ભાગ ૨ જો-એમાં વીરરસની કવિતા, ઈશ્વરસંબંધી, નીતિવિષયની, દેશાભિમાનની, સ્ત્રીશિક્ષણ-ની, ધરસંસારની, પ્રીતિની, ગ્રામ અને સૃષ્ટિસૌન્દર્ય વગેરે કવિતાઓ છે; સ્ત્રીઓને ગાવાનાં લાયક ગીતો, વિવિધ વિષયની, હિન્દી ભાષાની કવિતા વગેરે છે. કીંમત રૂ. ૧૧૧.

કાવ્યશાસ્ત્રના અન્યથા-પિંગળ પ્રવેશ, અલંકાર પ્રવેશ, રસપ્રવેશ, નાયિકવિષયપ્રવેશ-એ મુખ્ય છે. કીંમત રૂ. ૧-૦-૦.

જીતું નર્મગદ્ય (લેખ અને નિબંધ) ... ૩-૦-૦
દેશવ્યવહાર વ્યવસ્થા (અર્થશાસ્ત્ર) ... ૧-૪-૦
રામજાનકી દર્શન નાટક ... ૦-૮-૦
ધર્મવિચાર (નિબંધો) ... ૧-૪-૦

નર્મકોશ-સ્વર, કવર્ગના અને ચવર્ગના શબ્દો સુધીનો ભાગ ૧ લો ... ૪-૦-૦

નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો (સ્ત્રી ગીત સંગ્રહ) ... ૧-૦-૦

રાજ્યચંદ્ર ભાગ ૨ જો મહાદર્શનો-અપૂર્વ ૧-૦-૦

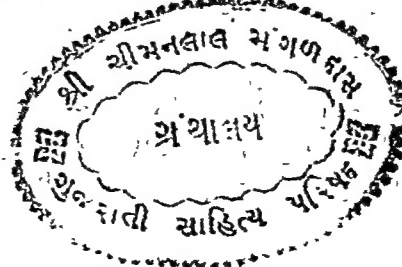
મારી હુકીકત ... ૧-૦-૦

નર્મદ-ઉત્તર ચરિત્ર ... ૧-૦-૦

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું—

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

[illegible]

48
21 OCT 1933
21 OCT 1933
21 OCT 1933

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ - ૯

R
463
નર્મદો

10500

નર્મદોશ / નર્મદ

૧૦

10500

21 OCT 1983

30/1/10

R

463

નર્મદો

10500

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય

અમદાવાદ - ૬